

ОБРАЗОВАНИЕ

**НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ
В МИРЕ**

международный научный электронный журнал

**Выпуск №6 (том 1)
(сентябрь 2022)**

OPEN ACCESS

ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ

международный научный электронный журнал

ЧАСТЬ 6 ТОМ 1 СЕНТЯБРЬ 2022 год

**MATEMATIKA DARSLARIDA VA DARSDAN TASHQARI
MASHG‘ULOTLARDA O‘QUVCHILARNI MILLIY MA’NAVIY
MEROSNI ASRASH RUHIDA TARBIYALASH**

Davlatova Shohida Karimovna

Xorazm viloyati Xonqa tuman

48-son IMI matematika fani o‘qituvchisi

Yuldasheva Sabohat Rustamovna

Xorazm viloyati Xonqa tuman

37-IDUM ning matematika fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk allomalar merosini o‘rganish, tariximiz va o‘zligimizni anglash, mustaqil davlatimiz poydevori bo‘lgan yoshlarda yuksak ma’naviy, ahloqiy qadriyatlarni shakllantirish va ularning barkamol avlod bo‘lib voyaga yetishlari uchun mustahkam ma’naviy zamin tayyorlash haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: «Tarix haqida kitob», «Al-jabr va al muqobala hisobi haqida kitob», «Mahbub ul-qulub».

Matematika o‘sib kelayotgan yosh avlodni kamol topishida o‘quv fani sifatida keng imkoniyatlarga ega. U o‘quvchi tafakkurini rivojlantirib, ularning aqlini peshlaydi, uni tartibga soladi, o‘quvchilarda maqsadga yo‘nalganlik, mantiqiy fikrlash, topqirlik xislatlarini shakllantira boradi. Shu bilan birga teoremlarni isbotlash jarayoni va mulohazalarning to‘g‘ri, go‘zal tuzilganligi, simmetriya tushunchasining shakllanishi bilan o‘quvchilarni didli, go‘zallikka ehtiyojli qilib tarbiyalaydi. Ulug‘ allomalarimiz Al-Xorazmiy, Abu Nosir Forobiy, Ahmad Farg‘oniy, Abu Ali Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Abul Vafo Buzjon, G‘iyosiddi Al – Koshi, Umar Xayyom, Nasriddin At-Tusiy, Mirzo

Ulugʻbek va uning shogirdlaridan biri boʻlgan Ali – Qushchilarning matematikaga qoʻshgan xissalarini oʻrganish jarayoni oʻquvchilarni Vatanparvarlik, milliy iftixor ruhida tarbiyalaydi. Matematika rivojiga ulkan hissa qoʻshgan qomusiy olimlarning kashfiyotlari oʻquvchilarda oʻtmishimizga nisbatan hurmat, faxrlanish tuygʻusini shakllantiradi, milliy qadriyatlarni tiklash bilan bir qatorda, ularda koʻproq xalqimizning oʻziga xos maʼnaviyat, fikrlash usullari, muomala va munosabat madaniyatini ilmiy – maʼnaviy ahloqiy sifatlariga eʼtibor va diqqatni tarkib topdiradi, rivojlantiradi.

Xoʻsh, shunday ekan matematika darsining qaysi jarayonida bu gʻoyalarni oʻquvchilarning qalbiga va ongiga singdirish mumkin?

Respublikamiz olimlari tomonidan yaratilgan matematika darsliklarida oʻquvchilarning yoshiga mos holda Al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Mirzo Ulugʻbek va uning shogirdi Ali – Qushchi, Jamshid Al – Koshiy, Nasriddin – Tusiyning fandagi kashfiyotlari keltirib oʻtilgan. Darslikdagi murakkab masala, mashqlarni yechish oʻquvchilarni hayotdagi har qanday toʻsiqlarni yengishga, chidamlilikga, sabr qanoatli, toqatli boʻlishga undaydi.

5-sinf darsligida «Natural sonlarning yozilishi va oʻqilishi» mavzusini oʻtganda arab va Rim raqamlari, abjad hisobi haqida soʻz yuritiladi.

Sharq mamlakatlarida abjad hisobi keng tarqalgan boʻlib, unda arab (yoki eski oʻzbek) alifbosidagi har bir harfga aniq bir son qiymati beriladi. Biror soʻzdagi, jumladagi harflarga mos sonlarni qoʻshib, shu soʻz, gapga toʻgʻri keladigan sonni hosil qilamiz. Koʻpincha, shunday jumlar tuziladiki, undagi maʼlum soʻzning harflariga mos sonlar qoʻshilsa, biror muhim xodisaning sodir boʻlgan yili kelib chiqadi. Bunday jumlar «**taʼrix**» deb ataladi. Alisher Navoiyning «Mahbub ul-qulub» asari yozib tugatilgan yilni asardagi ushbu «**taʼrix**»dan bilib olamiz.

«**Taʼrix chu**» «**xush**» lafzidin boʻldi hosil,

Har Kim oʻqusa, ilohi, boʻlgʻay xushdil!

«Xush» soʻzini arab harflari bilan yozib, har bir harfga mos keluvchi sonlarni qoʻshsak va hijriydan milodiy hisobga oʻtsak, 1500 hosil boʻladi. demak, A.Navoiy «Mahbub ul qulub»ni 1500 yilda yozib tugallagan ekan. Alisher Navoiy vafoti munosabati bilan mashhur tarixchi Xondamir yozgan sheʼrda «Ruhiga rahmat nurlari tushgani uchun, Vafoti taʼrixin «anvori rahmat»dan izla» - degan misralar bor. «Anvori rahmat» arab milodiy 1505 yilga toʻgʻri keladi. Yaʼni Navoiy vafot etgan yili kelib chiqadi. Bunday tarixiy manbaalarning darslikda keltirilishi matematika fanining adabiyot, tarix fanlari bilan aloqadorligini, qolaversa buyuk allomalarni matematika faniga boʻlgan munosabatini koʻrsatadi. Oʻqituvchi bu mavzuni oʻtganda alohida eʼtibor bilan qarashi lozim. Yoki mashhur oʻzbek astronomi Ulugʻbek matematikani, jumladan geometriyani bilmasdan turib, yulduzlarni harakat va oʻrnini, yerning quyosh atrofida aylanishi, quyosh va Oyning tutilishi hodisasini aytib bera olarmidi?

Ota – bobolarimiz geometriya qonun-qoidalariga asoslanmaganlarida Samarqand, Buxoro, Xivadagi mashhur minora, madrasalarni, undagi chiroyli bezak va naqshlarni qura olmas edilar. Mustaqillikka erishganimizdan keyin ayniqsa mamlakatimizda har tomonlama yuksalish yaqqol sezildi. Insonlarning, shu jumladan oʻquvchi yoshlarimizning mafkuraviy ongi oʻsdi.

Oʻzbekistonning buyuk allomalar yurti ekanligiga ishonch hosil qildilar, ota – bobolarimizning qoldirgan boy meroslari bizlar uchun aziz, moʻtabar ekanligini anglab yetdilar.

Oʻquvchilarmiz ongida oʻtmishimizga nisbatan bunday hurmat hissini hosil qilishda toʻgarak mashgʻulotlaridan ham foydalanish zarur. Toʻgarak mashgʻulotlarida qomusiy olimlarning boy ilmiy merosi haqida keng suhbatlashish mumkin. Tarixiy yodgorliklarni oʻquvchilarni oʻzlari borib koʻrishlari, asrlar osha yashab kelayotgan bu imoratlarning mustahkamligiga, ota – bobolarimizning irodali sabotli boʻlganligiga ishonch hosil qilishlari tabiiydir. Vatanimizga nisbatan tuygʻulari ana shu yerda tarkib topadi. Ular

kashfiyotlar, ixtirolar osonlik bilan qo‘lga kiritilmasligining, bular zaminida inson mehnati, uning mashaqqatlari yotganligining guvohi bo‘ladilar, yoshlarimizda mulkka egalik hissi namoyon bo‘ladi. Kelgusida avlodlarimiz, kelajak yoshlar uchun biror ezgulik, yodgorlik, ilmiy meros qoldirish o‘zlarining insoniylik burchi ekanligini, buning uchun barcha fanlarni mukammal o‘rganishlari zarurligini tushunib yetadilar. Milliy merosimizni avaylab-asrashga harakat qiladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muhammad Ibn Muso Al-Xorazmiy, Tanlangan asarlar. Matematika, astronomiya, geografiya. «Fan», Toshkent 1983y.
2. Yushkevich A.P. Istoriya matematiki v sredniye veka M. 1961y.

**MAQSUD SHAYXZODANING O‘ZBEK TARJIMASHUNOSLIGI
RIVOJIGA QO‘SHGAN HISSASI**

Saliyeva Ug'iloy Kalmurat qizi

Toshkent davlat transport universiteti

Elektrotexnika va kompyuter muhandisligi fakulteti

Radioelektron qurilmalari RQ-4

Annotasiya: Maqsud Shayxzoda san`at, adabiyot tarix va falsafaga qiziqgan ko`p qirrali istedod soxibi bo`lgan. Bundan tashqari u mohir tarjimon ham bo`lgan. Uning yaratgan asarlari manaviy merosimiz va boyligimiz hisoblanadi. Ushbu maqolada shoirning o`zbek tarjimashunosligi rivojiga qo`shgan hissasi haqida gap borgan.

Kalit so'zlar: o`zbek madaniyati, mumtoz tarjima, jahon adabiyoti, san`at, badiiy mahorat.

Аннотация: Максуд Шейхзаде был разносторонним талантом, интересовавшимся искусством, литературой, историей и философией. Он также был искусным переводчиком. Его произведения – наше духовное наследие и богатство. В данной статье говорится о вкладе поэта в развитие узбекского переводоведения.

Ключевые слова: узбекская культура, классический перевод, мировая литература, искусство, художественное мастерство.

Abstract: Maqsud Sheikhzadeh was a versatile talent interested in art, literature, history and philosophy. He was also a skilled translator. His works are our spiritual heritage and wealth. This article talks about the poet's contribution to the development of Uzbek translation studies.

Key words: Uzbek culture, classic translation, world literature, art, artistic skill.

Maqsud Shayxzoda XX asr o'zbek madaniyati rivojiga katta hissa qo'shgan shoir, dramaturg, olim, tarjimon va pedagogdir. Shoir she'rlarida O'zbekiston madhi o'zbek xalqining fidoiy farzandlariga bag'ishlovlarday yangraydi. Shoirning "Yaxshilik" she'ri G'. G'ulomga, "Sahna qahramoni" Shukur Burxonovga, "Xiyobon" she'ri Mirtemirga bag'ishlangan. Maqsud Shayxzoda 1944-yili "Jaloliddin Manguberdi" dramasini, 1961-yilda "Mirzo Ulug'bek" fojiasini yaratadi.

XX asrning 30-yillarning o'rtalaridan boshlab esa o'rta maktablarning adabiyot dasturlaridan o'rin olgan jahon adabiyoti namunalarini o'zbek tiliga tarjima qilish vazifasi yuklandi. Shu muborak jarayonda Cho'lpon boshchiligida o'zbek badiiy tarjima maktabi maydonga keldi. Shu maktabda saboq olgan tarjimon-shoir va tarjimon – yozuvchilar orasida Maqsud Shayxzoda faxrli o'rinlardan birini egallaydi. 1936 yilda ulug' rus shoiri A. S. Pushkin vafotining 100 yilligini nishonlash bo'yicha katta tayyorgarlik ishlari boshlanadi. O'zbekiston hukumati shu qarorga asoslangan holda iste'dodli tarjimon-yozuvchilarni Pushkin asarlarini tarjima qilish ishiga jalb etib, Toshkent viloyatidagi xushmanzara maskanlardan biri Chimyonda ular uchun ijodiy sharoit yaratib beradi. Yetti yozuvchi 1936 yilning erta bahoridan qariyb kuz oylariga qadar shu yerda tikilgan yetti o'tovda ijod bilan shug'ullanadilar. Rus tilini, rus va jahon adabiyotining mumtoz namoyandalari ijodini aksar hamkasblariga nisbatan yaxshi bilganligi sababli, Shayxzodaning ham shu yetti tarjimon-yozuvchilar guruhidan o'rin olishi tabiiy edi. U Chimyonda Pushkinning badiiy olamiga yanada chuqur kirib, uning o'ndan ziyod lirik durdonalarini katta ilhom bilan o'zbek tiliga mahorat bilan tarjima qiladi. So'ngra buyuk shoirning "Mis chavandoz" dostoni hamda "Motsart va Salyeri" "kichik tragediya"sini o'zbek tiliga mahorat bilan tarjima qiladi. Shayxzoda rus

shoirining har bir she'ridagi lirik tuyg'u va fikr harakatini chuqur his etibgina qolmay, shu she'rga poetik joziba bag'ishlagan ritm, intonatsiya, takror, qofiya va tovush tovlanishlariga xos badiiy nafosatni ham o'z tarjimasida berishga intilgan. Afsuski, shoir 50-yillar avvalida olis o'lkalarga badarg'a qilingani va tirik qaytib kelganidan keyin ham sovet davlatining tavqi la'natidan xalos bo'lmaganligi sababli, Pushkin asarlari to'rt jildligining 1954–1955 yillardagi nashrida uning tarjimalari yosh shoirlar tomonidan o'zbek tiliga qayta o'girilgan. Natijada Pushkinning Shayxzodaning oltin qalami bilan ado etilgan tarjimalari qayta nashr etilmagan. Shayxzodaning Mayakovskiydan qilgan tarjimalari garchand 50-yillarda salbiy baholangan va tarjimon tarjimada siyosiy xatolarga yo'l qo'ygan, deb ayblangan bo'lsa-da, ular o'zbek badiiy tarjima san'atining o'sha davrdagi eng yuksak namunalari bo'lgan va hozir ham shunday bo'lib qoladi. Tarjimon-shoirning adabiy merosida, yuqorida tilga olingan asarlardan tashqari, yana uchta mumtoz tarjima asar bor. Shularning biri – buyuk ingliz dramaturgi U. Shekspirning “Hamlet” tragediyasidir. Bu asar 1935 yilda Cho'lponning buyuk tarjimasida Hamza nomidagi teatr (hozirgi O'zbekiston Milliy akademik drama teatri)da sahnalashtirilib, tomoshabinlar o'rtasida zo'r muvaffaqiyat qozongan va tarjima o'zbek tarjima madaniyatining shoh namunasi sifatida e'tirof etilgan. Ammo Cho'lpon “xalq dushmani” deb e'lon qilinishi bilan uning nomi teatr afishalaridan o'chirib tashlangan. O'tgan asrning 50-yillarida mazkur asarga bo'lgan katta ehtiyoj talabi bilan mazkur teatr jamoasi Shayxzodaga murojaat qilib, asarni qayta tarjima qilib berishni iltimos qiladi. Shayxzoda “Hamlet”ni tarjima qilishga rozilik beradi. Buyuk so'z ustasidan keyin “Hamlet”ni tarjima qilish oson emas edi. Shayxzoda bu o'ta jiddiy va mas'uliyatli vazifaga kirishishdan avval “Hamlet”ning Cho'lpon qalamiga mansub tarjimasini va turli talqinlarini qunt bilan o'rganadi. Cho'lponning soyasi bo'lib qolmaslik uchun tarjima ustida qattiq ishlab, oylab bedor tunlarni o'tkazadi. Spektaklda band bo'lgan artistlar, ko'nikmaga ko'ra, Cho'lpon tarjimasidagi replikalar, monolog va dialoglarni ijro etishda davom qilgan bo'lsalar-da, “Hamlet”ning Shayxzoda qalamiga mansub tarjimasini ham

daho asarga munosib ijodiy ish edi. Shayxzoda 60-yillarda mazkur teatrning iltimosi bilan Shekspirning yana bir asari – “Romeo va Julyetta” tragediyasini ham tarjima qilib berdi. Ammo mudhish tamg‘a shoir manglayidan hali olib tashlanmagani uchun raqiblar bu tarjima asosidagi spektaklning namoyish etilishiga tish-tirnoqlari bilan qarshilik ko‘rsatishdi. Kun bilan tundan, oq bilan qoradan, hayot bilan o‘limdan iborat hayotning g‘aroyibligini qarangi, qonli 1937 yilda gruzin adabiyotining asoschisi Shota Rustaveli tug‘ilgan sananing 750 yilligi “ko‘p millatli sovet xalqi”ning bayrami sifatida nishonlandi. Shu tarixiy voqea munosabati bilan o‘zbek shoirlari zimmasiga “Yo‘lbars terisini yopingan pahlavon” eposini o‘zbek tiliga o‘girish vazifasi G‘afur G‘ulom, Shayxzoda, Mirtemir, Amin Umariy, Temur Fattoh, Davron, G‘iyos Soatiy, Xolid Rasul va Jumaniyoz Sharifiyga yuklandi. 6500 satrga yaqin bo‘lgan asarni qisqa muddatda tarjima qilish oson bo‘lmagani uchun undan 1700 satr ajratib olindi. Asar “Odisseya” va “Iliada”lar uslubiga yaqin, Rustavelining o‘zi kashf etgan uslubda yozilgani uchun uni o‘zbek tiliga tarjima qilish qiyin kechdi. G‘afur G‘ulom, Mirtemir va Amin Umariy tomonidan qilingan tarjimalar muallif uslubiga yaqin bo‘lgani uchun 1937 yilda “Yo‘lbars terisini yopingan pahlavon” asari Shayxzodaning kirish va xotima so‘zlari bilan birga X. Qurbonov, S. Husayn va N. Oxundiy muharrirligida nashr qilinadi. Asar yosh avlod tomonidan, ayniqsa, qizg‘in kutib olinadi. Shu hol bois M. Davron tomonidan to‘ldirilib, 1941 yili A. Umariy muharrirligida qayta chop etiladi. 1959 yilda Moskvada o‘zbek adabiyoti va san’atining o‘nkunligi o‘tkazilishi munosabati bilan respublika rahbariyati “Yo‘lbars terisini yopingan pahlavon”ni to‘liq tarjima qilib, O‘zbekiston Fanlar akademiyasi nashriyotiga uning akademik nashrini tayyorlash vazifasini topshiradi. Nashriyot gruzin adabiyotining bu shoh namunasini o‘zbek tiliga tarjima qilishga tarjimonlik faoliyatlari bilan katta hurmat va e’tibor qozongan Shayxzoda va Mirtemirni jalb etadi. “Har ikki tarjimon ham akademiya nashriyotining taklifini mamnuniyat bilan qabul qilib, ijodiy ishga g‘ayrat bilan kirishdilar” – deb yozgan edi J. Sharifiy. Nashriyot Gruziyadan “Yo‘lbars terisini yopingan pahlavon” asarining

maxsus qilingan ruscha satrma-satr tarjimasining to‘la matnini oldi. Bu tarjima 1937 yildagidan tamoman farq qilardi. U hatto bir necha martaba ruschaga badiiy tarjima qilingan ilgari matnlardan, masalan, K. Balmont, P. Petrenko, Sh. Nitsubidze, G. Sagarali tarjimalaridan ham katta farq qilardi. Shu narsa Shayxzoda bilan Mirtemir uchun yana qo‘shimcha qiyinchiliklarni tug‘dirdi. Natijada ular o‘zlarining 1937 yilda qilgan tarjimalarini ham qaytadan tarjima qilishga majbur bo‘ldilar. Muhtaram tarjimonlarimiz Shayxzoda va Mirtemir “Yo‘lbars terisini yopingan pahlavon”ning to‘la va mukammal matnini o‘zbek tiliga tarjima qilib, unutilmas yodgorlik, bebaho asarni xalqimizga taqdim etdilar. Shayxzoda adabiy bilim doirasining kengayishi, ijodining mumtoz jahon yozuvchilari badiiy tajribasi bilan boyishida tarjima muxim rol o‘ynadi. Undan tashqari Maqsud Shayxzoda Shekspirning sonetlari, A.S. Pushkinning she‘rlari, „Mis chavandoz“ dostoni, „Motsart va Salyeri“ tragediyasi, M.Yu. Lermontovning she‘rlari va „Kavkaz asiri“ dostonini, shuningdek, Nizomiy, Fuzuliy, Mirza Fatali Oxundov, Ezop, Esxil, Gyote, Bayron, Nozim Hikmat va boshqa yozuvchilarning ayrim asarlarini o‘zbek tiliga katta mahorat bilan tarjima qildi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki Maqsud Shayxzoda Ozbarbayjon va O‘zbek xalq adabiyotining eng zabardast shoir va adiblaridan hisoblanadi. Mana necha yildirki ijodiy asarlari so‘ngan emas va qalbimizning tub tubidan joy olgan. Birinchi prezidentimiz I.A.Karimov tashabbusi bilan Maqsud Shayxzoda nomiga medal, order, va stipendiyalar joriy etilgan . Uning asarlari va hayotiga qiziquvchi yoshlarimiz juda ko‘p va bundan keyin ham kamaymaydi . Maqsud Shayxzodaning ijodi shu qadar qiziqki u faqat bir yo‘nalishda emas balki turli xil yo‘nalishlarda juda qiziq faoliyat ko‘rsatgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boboyev T. “Adabiyotshunoslik asoslari”. Toshkent. 2002. 558 b.
2. Zokirov M. Maqsud Shayxzoda. Adabiy tanqidiy ocherk, T., 1969.
3. Yusuf Shomansur. Shayxzoda — bunyodkor shoir, T., 1972.
4. G‘afurov I., O‘rtoq shoir. Maksud Shayxzoda ijodiyoti, T., 1975.
5. Maksud Shayxzoda zamondoshlari xotirasida, T., 1983.
6. XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi, T., 1999.
7. S. Mirvaliyev, R. Shokirova “O‘zbek adiblari” G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti T., 2016.
8. Shayxzoda Maksud. Shoir qalbi dunyoni tinglar (Tanlangan asarlar) // Toshkent, „Nihol“, 2008.

**АССОРТИМЕНТНИ КЕНГАЙТИРИШ ВА ЮМШОҚ ПИШЛОҚ
ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИ КЎПАЙТИРИШ
ИСТИҚБОЛЛАРИ.РАСШИРЕНИЕ
АССОРТИМЕНТА И ПЕРСПЕКТИВЫ УВЕЛИЧЕНИЯ ОБЪЕМОВ
ПРОИЗВОДСТВО МЯГКИХ СЫРОВ.
EXPANSION OF THE RANGE AND PROSPECTS FOR INCREASING
THE PRODUCTION OF SOFT CHEESES.**

Абдуллаева Назолат Расулжон кизи

*Фаргона давлат Университети Биотехнология йуналиши 1 –
боскич магистранти*

Давидов Махмуджон Адхамович

Фаргона давлат университети фан номзоди доцент

Annotatsiya: Ushbu maqolada yumshoq pishloqlar assortimentini kengaytirish va ishlab chiqarishni ko'paytirish istiqbollari haqida ma'lumot berilgan. Innovatsion faoliyat, O'zbekiston Respublikasining oziq-ovqat sohasidagi davlat siyosati dasturiga muvofiq, oziq-ovqat va biologik ahamiyatga ega bo'lgan ommaviy iste'mol oziq-ovqat turlarini kengaytirishga qaratilgan. Tadqiqot ob'ekti mahsulotning kimyoviy tarkibini sozlash uchun biz oziq-ovqat bozorida ommaviy iste'mol qilish tufayli sut va yumshoq pishloq sut mahsulotlarini tanladik.

Аннотация: В данной статье представлена информация о перспективах расширения ассортимента мягких сыров и увеличения производства. Инновационная деятельность, в соответствии с программой государственной политики Республики Узбекистана в области питания, направлена на расширение ассортимента пищевых продуктов массового потребления с повышенной пищевой и биологической ценностью. Объектом исследования для корректировки химического состава продукта

мы выбрали молоко и из молочных продуктов мягкого сыра в силу массового потребления на рынке продуктов питания.

Annotation: This article provides information on the prospects for expanding the range of soft cheeses and increasing production. Innovative activities, in accordance with the program of state policy of the Republic of Uzbekistan in the field of nutrition, are aimed at expanding the range of food products with increased food and biological value. The object of the study for adjusting the chemical composition of the product we chose milk and from dairy products of soft cheese due to mass consumption in the food market.

Kalit so'zlar: chorvachilik ,sut va pishloq, yumshoq pishloq, xalqaro bozor, zamonaviy va innovatsion usul.

Ключевые слова: животноводство, молоко, и, сыр, мягкий сыр, международный рынок, современный и инновационный метод.

Key words: animal husbandry, milk, rang, cheese, soft cheese, international market, modern and innovative method.

Введение

В современном мире концепция здорового образа жизни наиболее выражена и распространена в широком диапазоне возрастной категории людей. Данное явление позволяет менять восприятие концепции «питание – источник энергии» в пользу «питание – основа здоровья». Правильное питание, а также употребление продуктов с обогащенным минеральным составом, витаминами, снижает риск заболеваний, повышает общее эмоциональное и физическое состояние человека.

Инновационная деятельность, в соответствии с программой государственной политики Республики Узбекистана в области питания, направлена на расширение ассортимента пищевых продуктов массового потребления с повышенной пищевой и биологической ценностью. Объектом исследования для корректировки химического состава продукта мы выбрали молоко и из молочных продуктов мягкого сыра в силу массового потребления на рынке продуктов питания.

Анализ литературы и методы

Молоко и молочных продуктов относится к числу наиболее распространенных продуктов питания. Из молочных продуктов мягкий сыр из козьего молоко является доступным продуктом для потребления повсюду всеми группами населения.

Еще давным-давно в древности отмечались полезные свойства козьего молока - в Древнем Риме и Греции его использовали в лечебных целях. Калорийность молока козьего составляет 68 ккал на 100 грамм продукта.

По сравнению с коровьим молоком, общее содержание белков в козьем молоке в два раза выше, а усваиваются они в пять раз лучше. Козье молоко содержит практически все необходимые человеческому организму витамины, минеральные вещества и микроэлементы (калоризатор). Содержание витамина В1 на 50%, а В2 на 80% больше, чем в коровьем. По содержанию кальция и фосфора козье молоко приближается к женскому.

Необходимо подчеркнуть, что козоводство является новой развивающейся отраслью животноводства, поэтому, проведение комплексных исследований качественных показателей и технологических свойств молока различных пород коз и разработка технологий новых видов сыра с использованием козьего молока является основных задач государственной политики в области здорового питания населения.

В связи с принятием постановления президента Республики Узбекистан от 29.01.2020 Г. №ПП- 4576, в целях ускоренного развития животноводческой отрасли, внедрения современных и инновационных методов, увеличения объема и расширения ассортимента производимой продукции, а также бесперебойного обеспечения населения качественной и доступной животноводческой продукцией, произведенной в местных условиях, государственной поддержки предприятий, специализирующихся на животноводстве.

Результаты исследований.

Эксперты-аналитики системно анализируют мировой экономический рынок [2], в том числе мировой рынок сыров [3]. Результатом являются данные о постепенном увеличении производства сыра в ряде стран ЕС и, прежде всего в США.

Сдерживающим фактором ускорения объёмов производства сыра во многих регионах Узбекистана является недостаточное количество сыропригодного молока. Тем не менее, в рамках реализации программы импортозамещения, производители сыра увеличивают объёмы производства твёрдых, полутвёрдых и мягких сыров. При этом установлено, что производство сыров и сырной продукции в каждом отдельно взятом области сохраняет свои особенности, ассортиментная политика обладает достаточной гибкостью и обусловлена потребительским спросом.

Обсуждения

Для развития рынка сыра необходимо: - увеличение доли отечественного производства сыра и снижение доли его импорта;- совершенствование ассортимента сыров, в том числе и за счет новых наименований определенного функционального назначения (для детского и диетического питания), а также освоение производства популярных европейских торговых марок;- повышение качества отечественных сыров, в том числе и за счет обеспечения производителей качественным молочным сырьем, а также внедрения на производстве систем менеджмента качества;

- предотвращение выпуска и реализации фальсифицированных сыров, для чего необходимо определить и регламентировать в нормативных документах идентифицирующие признаки, характерные для сыров определенных подгрупп и разновидностей;

- информационное обеспечение потребителей о полезных свойствах сыров и идентифицирующих признаках определенных торговых марок отечественного производства, что позволит улучшить

культуру потребления сыров. Также необходимо отметить, что решение проблемы импортозамещения на рынке сыров связано не только с увеличением отечественного производства, но и повышения их качества и конкурентоспособности, а также культуры их потребления.

И.М. Мироненко характеризуя ассортимент и технологические особенности мягких сыров, подчеркивает, что класс мягких сыров включает сыры высокожирные (> 60 % жира в сухом веществе), полножирные (45-60 %), полужирные (25-45 %), низкожирные (10-25 %) и обезжиренные (< 10 %). По типу созревания в классе мягких сыров присутствуют сыры, созревающие с поверхности и изнутри, созревающие с плесенью – на поверхности и внутри, без созревания или свежие [4]. Основные показатели мягких сыров представлены в таблице 1.1.

И.А. Смирновой исследованы закономерности технологии мягких сыров с термокислотной коагуляцией, разработаны и внедрены в производство новые виды мягких сыров [5, 6]. А.М. Осинцевым проведено теоретическое и экспериментальное исследование процессов, лежащих в основе свёртывания молока при производстве сыра [7].

Значительный научный вклад в развитие технологии мягких сыров и её практическую реализацию внесли учёные Кемеровского технологического института пищевой промышленности Л.А. Остроумов, М.С. Уманский, В.В. Бобылин, И.А. Смирнова, А.М. Осинцев, Л.М. Захарова, И.В. Буянова и др. [8]

Таблица 1.1 – Основные показатели мягких сыров

Показатель	Характеристика по показателю	Представитель
1	2	3
В	Сыры без созревания	Сливочный, Домашний (зерненный)

<p>зависимости от наличия созреваний</p>		<p>творог, зерненный сыр), Чайный, Нарочь, Клинковский, Останкинский, Любительский свежий, Моцарелла, Черкасский, Геленджикский, Диетический</p>
	<p>Созревающие сыры</p>	<p>Русский камамбер, Белый десертный, Любительский зрелый, Смоленский, Дорожный, Дорогобужский, Нямунас, Рамбинас, Рокфор</p>
<p>В зависимости от вида микрофлоры</p>	<p>Кисломолочные</p>	<p>Сливочный, Домашний (зерненный творог, зерненный сыр), Чайный, Нарочь, Любительский свежий, Геленджикский, Черкасский, Моале,</p>

		Останкинский, Клинковский, Моцарелла, Йогуртовый
	Слизневые	Дорожный, Дорогобужский, Калининский, Медынский
	С белой плесенью на поверхности	Русский камамбер, Белый десертный
	Слизневые и с белой плесенью на поверхности	Любительский зрелый, Охотничий,

Продолжение таблицы 1.1

1	2	3
В зависимости от массовой доли жира	Нежирные (м.д.ж. в сухом веществе не более 10 %)	Домашний (зерненный творог, зерненный сыр), Диетический
	Пониженной жирности (м.д.ж. в сухом веществе от 10 до 25 %)	Рикотга, Моцарелла

В зависимости от типа	Сычужное и сычужно-кислотное	Нарочь, Моале, Русский камамбер, Любительский зрелый. Дорогобужский, Рокфор Сливочный
	Кислотное	Йогуртовый, Клинковый
	Термокислотное	Адыгейский, Рикотта

Вывод

Современный зарубежный опыт производства сыров из козьего молока достаточно велик. Французы, разработавшие уникальную систему сыроварения и классификацию сыров, козы сыры выделили в особую группу-исключительно по типу сырья - и называют все козы сыры просто и лаконично - de Chevre (что в переводе и означает «коза»). Франция по праву считается лидером по производству классических козьих сыров как промышленных, так и фермерских. Французы очень гордятся тем, что традиционное сыроварение уцелело даже в условиях индустриализации - 20% французских козьих сыров делают на небольших фермах.

Одни из самых популярных козьих сыров во Франции: Кроттен де Шавиньоль, Шевр, Шабишу дю Пуато. Таким образом, анализ научно-технической литературы позволил нам определить основные направления расширения ассортимента мягких сыров и повышения их пищевой ценности при экономии основного сырья—молока коровьего. Анализ рынка отечественных мягких сыров показывает, что в Узбекистане линейка данных сыров расширяется. В рамках реализации программы

импортозамещения растет производство элитных сыров; сливочного сыра «Маскарпоне» и других. По-прежнему во всех регионах Ферганской области Узбекистана вырабатывается сыр «Адыгейский». Промышленное производство и переработка козьего молока несомненно будет способствовать росту объемов производства мягких сыров.

Список использованных литератур:

1. Смирнов, Е. Р. Мировой молочный рынок – 2010-2011 гг. / Е. Р.

Смирнов // Молочная промышленность. – 2012. – № 2. – С. 5 - 9.(Smirnov,E.R.Mirova Dairy Market 2010-2011/E.R. Smirnov// Military Industry-2012.-№ 2.-P.5-9).

2. Рыбалова, Т. И. Мировой рынок сыров / Т. И. Рыбалова // Сыроделие и маслоделие. – 2014. – № 1. – С. 4-6. (Rybalova,T.I. Miro market cheese/T.I. Rybalova//Cheese making and butter making. - 2014. - № 1. - P. 4-6).

3. Мироненко, И. М. Мягкие сыры. Ассортимент и технологические особенности / И. М. Мироненко, Д. А. Усатюк // // Сыроделие и маслоделие. –2015. – № 4. – С. 36-40.(Mironenko, I. M. Soft cheeses. Assortment and technological features / I. M. Mironenko, D. A. Usatyuk // // Cheese-making and butter-making. –2015. - №. 4. - S. 36-40).

4. Смирнова, И. А. Биотехнологические аспекты производства термокислотных сыров : монография / И. А. Смирнова. – Кемерово, 2002. – 208 с.(Smirnova, I. A. Biotechnological aspects of production thermoacid cheeses: monograph / I. A. Smirnova. - Кемерово, 2002. - 208 p).

5. Смирнова, И. А. Теоретическое обоснование и исследование закономерностей формирования сыров с термокислотной коагуляцией белков

молока : автореф. дис. ... д-ра техн. наук : 05.18.04 /
Смирнова Ирина Анатольевна. – Кемерово, 2003. – 40 с.(Smirnova, I. A.
Theoretical justification and research patterns of formation of cheeses with
thermoacid coagulation of proteins milk: author's abstract. dis. ... Dr. tech.
Sciences: 05.18.04 / Smirnova Irina Anatolievna. - Kemerovo, 2003. - 40 p.

6. Осинцев, А. М. Теоретическое и экспериментальное
исследование

процессов, лежащих в основе свертывания молока / А. М.
Осинцев. –

Кемерово, 2003. – 120 с..(Osintsev, A. M. Theoretical and experimental
research processes underlying the coagulation of milk / A. M. Osintsev. -
Kemerovo, 2003. - 120 p).

BOSHLANG'ICH SINFLARDA TOVUSHLARNI O'RGATISH

*Jizzax viloyati Sharof Rashidov tumani 5-umumiy o'rta ta'lim
maktabiboshlangich ta'lim o'qituvchisi*

Bektemirova Nodira Ilashovna

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda onatili darslarida tovush va harflarni undoshlarni o'rgatish xususida fikr yuritiladi. Boshlang'ich ta'limda bolada to'g'ri yozish ko'nikmalarini shakillanishiga yordam beradi. Ona tili mashg'ulotlarida o'quvchilar tovush va harflar bilan tanishadi va ularning to'g'ri yozish ko'nikmalarini shakillantirish.

Kalit so'zlar: tovushlar, harflar, fonema, shovqinlilar, sonorlar.

Kirish. Tovush- Nutq jaroyonida real talaffuz qilingan, qulog'imiz bilan eshitgan eng kichik va boshqa mayda bo'lakka bo'linmaydigan nutq parchasidir. Biz tovushlarni aytamiz va eshitamiz. Og'zaki nutqning tovush tizimini o'rganadigan tilshunoslik bo'limi fonetika (yunoncha-phone —tovushldegani) deyiladi. Harf tovushning yozuvdagi shartli belgisidir. Harflarni ko'ramiz, yozamiz, o'qiymiz. Harflar fonemalarning yozuvdagi aksi, tasviridir.

Asosiy qism. Savod o'rgatishda tovush-harf bilan tanishtirish unilardan boshlanadi. Hozirgi o'zbek tilida 6 ta unli fonema mavjud: a, o, i, e, u, o. O'zbek tilida 24 ta undosh tovush bor. Yozuvda ular 23 ta harf bilan ifodalanadi: shulardan 3 tasi harf birikmasi, 21 tasi yakka harf bilan belgilanadi. U lar quyidagilar: b, d, f, g, h, j (jurnal), j (jo _ja), k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, x, y, z, g', sh, ch, ng. Undoshlarni o'rgatishda ham muayyan tartibga, talabga asoslaniladi. Harf birikmalarini o'rgatishdagi qiyinchilik hisobga olingan holda, ularning alifbe davrining oxirgi bosqichida o'rganilishi maqsadga

muvofigdir. J harfi ikki tovushni ifodalaydi, shuni hisobga olib, unga alohida darslar ajratiladi. Birinchi darsda portlovchi j tovushini o'rgatish, talaffuzini tushuntirish, analitik-sintetik mashqlar yordamida ko'nikmalar hosil qilinadi, keyingi darsda esa sirg'aluvchi j tovushi va uning talaffuzi o'rgatiladi. So'ng bu ikki tovushning talaffuzidagi farq taqqoslash usuli orqali tushuntiriladi.[1]

Tovushlar va ularning tasnifi.

Tovushlar og'iz bo'shligida to'siqqa uchrashi yoki uchramasligiga ko'ra ikki guruhga bo'linadi: unli va undosh. Unli tovushlar - og'iz va bo'g'iz bo'shligida hech qanday to'siqqa uchramay hosil bo'ladigan, tarkibi ovozdan iborat (shovqin deyarli ishtirok etmaydigan) tovushlar. Unli tovushlar tasnifi-ular quyidagicha tasnif qilinadi:

I. Tilning gorizontal harakatiga ko'ra

a) Old qator

b) Orqa qator

II. Tilning vertikal harakatiga ko'ra

a) Yuqori tor unlilar

b) O'rta keng (keng) unlilar

c) Quyi keng unlilar

III. Lablarning ishtirokiga ko'ra

a) Lablangan

b) Lablanmagan

Undosh tovushlar- og'iz va bo'g'iz bo'shligida turli to'siqlarga uchrab paydo bo'ladigan, tarkibi fatsat shovqindan yoki ovoz va shovqindan iborat tovushlar. Ularning talaffuzida havo oqimi sirg'alib yoki portlab chiqadi. Bu havo oqimi un paychalarini titratib yoki titratmay o'tadi.

Natijada turli jihatdan birbiridan farkli. Undosh tovushlar hosil bo‘ladi. Dunyodagi har bir til o‘ziga xos undoshlar tizimiga ega.[2]

Tildagi undoshlar tizimi konsonantizm (lot. consonans — undosh tovush) deyiladi. Undosh tovushlar 3 tomonlama tasnif qilinadi.

I. Hosil bo‘lish o‘rniga ko‘ra undoshlar 3 xil bo‘ladi.

a. Lab undoshlari

b. Til undoshlari

c. Bo‘g‘iz undoshlari

II. Hosil bo‘lish usuliga ko‘ra undoshlar 3xil bo‘ladi.

a. portlovchilar

b. S irg‘aluvchilar

c. Qorishiq (affrikat)

III. Ovoz va shovqinning ishtirokiga ko‘ra 2 xildir.

a. Jaranglilar

b. Jarangsizlar

O‘zbek tili yozuvi tovush yozuvi hisoblanadi, chunki tovush yozuvda harflar bilan ifodalanadi. [3]1-sinf o‘quvchilari quyidagilarni bilib olishlari lozim:

a) tovushni talaffuz qilamiz va eshitamiz;

b) harfni ko‘ramiz, o‘qiymiz va yozamiz;

v) harf – tovushning yozuvda ifodalanadigan belgisi.

O‘quvchilar ko‘pincha tovush bilan harfni aralashtirib, xatoga yo‘l qo‘yadilar. Ularda grafik malakani shakllantirish uchun quyidagilarni o‘rgatish zarur:

1) bir undosh harf yozuvda ikki undosh tovushni ifodalashi mumkin (masalan, maktab soʻzidagi b harfi p tovushini, makt abim soʻzidagi b harfi b tovushini ifodalaydi);

2) joʻja, jajji soʻzlaridagi j tovushi (jarangli, portlovchi) ham, jurnal, vijdon soʻzlaridagi j tovushi (jarangli, sirgʻaluvchi) ham bitta j harfi bilan ifodalanadi;

3) tong, keng soʻzlaridagi uchinchi jarangli undosh tovush (ng) ikki harf birikmasi (ng) bilan ifodalanadi;

4) sh, ch harf birikmalari ham bir tovushni ifodalaydi (shamol, choy).

Xulosa.Xulosa oʻrnida shuni keltirishimiz mumkinki, oʻsib borayotgan har bir yosh avlod har tomonlama yetuk shaxs boʻlib yetishmogi, ushbu ozod va obod vatanimizga, ulugʻ ota-bobolarimizga munosib farzand boʻlib oʻsib unmogʻi- lozim. Buning uchun yoshlogidan, mustahkam bilim olib borishi darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1.I.Azimova, K.Mavlonova 1-sinf —Ona tili va Oʻqish savodxonligi Toshkent .2021-yil.

2. I.Azimova, K.Mavlonova 2-sinf —Ona tili va Oʻqish savodxonligi Toshkent .2021-yil.

3. S.Matchonov, H.Bakiyeva, X.G_ ulomova ,Sh, Yo_ ldoshev, G.Xolboyeva ..Ona tili va uni oʻqitish metodikasi .darslik .Toshkent.2021-yil

**МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNING MATEMATIK
TASAVVURINI VA DUNYOQARASHINI KENGAYTIRISH USULLARI
VA VOSITALARI**

Farg`ona viloyati Marg`ilon shahar Pedagogika kolleji,

Bolalarni matematik tasavvurlarini

shakllantirish fani o`qituvchisi

Abdurahmonova Nilufar Abduraximovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda erta yoshdan boshlab matematik tasavvurlarni boyitish, ularning dunyoqarashini kengaytirish, mashg'ulot jarayonida matematik tushunchalar bilan tanishtirishda interfaol usullardan foydalanish, ularni zamon bilan hamnafas yashash ruhida tarbiyalash haqidagi fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: matematik tasavvurlar, raqamli iqtisodiyot, matematik ong, zamonaviy maktabgacha ta'lim, tenglik va tengsizlik, didaktik materiallar, geometrik shakllar, taqqoslash, hisoblash.

Аннотация: В данной статье изложены идеи обогащения математического воображения дошкольников с раннего возраста, расширения их мировоззрения, использования интерактивных методов введения математических понятий в процессе обучения, воспитания их в духе жизни в ногу со временем.

Ключевые слова: математическое воображение, цифровая экономика, математическое сознание, современное дошкольное образование, равенство и неравенство, дидактические материалы, геометрические фигуры, сравнение, расчет.

Abstract: This article describes ideas about enriching mathematical imagination in preschool children from an early age, expanding their worldview, using interactive methods in introducing mathematical concepts in the process of training, educating them in the spirit of living together with the Times.

Keywords: mathematical imagination, digital economy, mathematical consciousness, modern preschool education, equality and inequality, didactic materials, geometrical forms, comparison, calculation.

Zamon shiddat bilan o'zgarib borayotgan bugungi kunda yurtimiz o'ziga xos rivojlanish, yangilanish, yuksalish yo'lidan bormoqda. Davlatimizning iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlash uchun ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ma'rifiy sohalarda tarkibiy islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu iqtisod sohasi bo'ladimi yoki ma'naviyatmi, butun dunyo bunday holatni ijobiy baholab, O'zbekistonni o'ziga xos yo'ldan odimlab borayotganligini e'tirof etmoqda. Bularning barchasining zamirida yuksak ma'naviyatli, aql-idrokli, zamon bilan hamnafas yashaydigan, ijod qiladigan, kelajagimiz egalari bo'lmish zukko bolalarni, yoshlarni tarbiyalash, ularning har sohada dunyoqarashini shakllantirish, yoshligidan atrof-olam haqidagi va matematik tasavvurlarini boyitish masalasi yotadi. Yoshlarda matematika faniga qiziqishni kuchaytirish, iqtidorli bolalarni seleksiya qilib, ixtisoslashtirilgan maktablar va keyinchalik oliy ta'lim muassasalariga qamrab olish ishlarini to'g'ri tashkil qilish kerakligi, bu fan bo'yicha o'quvchi, talaba va o'qituvchilar o'rtasida turli tanlovlar o'tkazib, g'oliblarni munosib rag'batlantirish, olimpiada tizimini takomillashtirgan holda sovrindorlarga beriladigan mukofotlarni ko'paytirish muhimligi, o'qitish sifatini yangi bosqichga ko'tarish, matematika fanidan bilimlarni baholash bo'yicha milliy sertifikatlash tizimini joriy etish zarurligi maqsad qilib olindi. Davlatimiz rahbari o'z murojaatnomalarida ta'kidlaganlaridek, "Matematika hamma aniq fanlarga asos. Bu fanni yaxshi bilgan bola aqlli, keng tafakkurli bo'lib o'sadi, istalgan sohada muvaffaqiyatli ishlab ketadi. Bolalar uchun mazkur fandan oddiy va tushunarli tilda yozilgan ommabop darslik va o'quv qo'llanmalari

yaratish, matematik ongini, kerak bo'lsa, bog'chadan boshlab shakllantirish lozim". Maktabgacha yosh davri-bolalar dunyoqarashi rivojlanishidagi muhim bosqich bolib hisoblanadi, bu davrda ularning fiziologik, psixologik, jismoniy, ruhiy, ma'naviy, axloqiy, aqliy jihatdan rivojlanadi va shu bilan birgalikda insonlarga mehr oqibatli bolish, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat qilish kabi bir qator insoniy fazilatlarni tarbiyalashga zamin yaratiladi. Shu boisdan maktabgacha tarbiya muassasalarida mazkur maqsadlarga kora qator ishlarni olib borish, shu jumladan, turli didaktik oyin texnologiyalaridan foydalanish va boshqa vositalar orqali bolalarning elementar matematik tasavvurlarini shakllantirish, ularni har tomonlama barkamol, jismonan soglom, aqlan yetuk, ruhan tetik qilib tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Maktabgacha ta'lim yosh avlodga ta'lim-tarbiya berishning poydevori hisoblanadi. Shuning uchun bizning asosiy vazifamiz maktab yoshigacha bo'lgan bolalarni bilimga undash, faollikka chaqirish, amaliy faoliyatning har bir turida matematik tushunchalarning muhimligini ko'rsatish, fikrlashga o'rgatishdan iboratdir. Demak, zamonaviy maktabgacha ta'lim oldida bolalarga yoshligidan boshlab mustaqil, faol matematik tushunchalarni rivojlantirish vazifasi turibdi. Bolalarga matematikadan ta'lim berish va maktabgacha ta'limdagi o'quv-tarbiya jarayonini takomillashtirishning maqsadlaridan biri - bu bolalarda matematik tushunchalarni rivojlantirishdir. Ulardagi matematik bilim hayotdan ajralmagan holda dunyoni chuqurroq, to'laroq o'rganishga imkon yaratadi. Kichik guruh bolalarini o'qitish ko'rsatmali amaliy tusda olib boriladi. Bola yangi bilimlarni tarbiyachining harakatini kuzatayotganida, uning tushuntirish va ko'rsatmalarini tinglab turganida hamda didaktik material bilan o'zi ishlagan vaqtda bevosita idrok etish asosida o'zlashtiradi. Mashg'ulotlar ko'pincha o'yin elementlari to'satdan o'yinchoqlar, buyumlar paydo bo'lishi, „mehmonlar“ kelib qolishi va boshqalar bilan boshlanadi. Bunday vaziyat kichkintoylarni qiziqtiradi va faollashtiradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda boshlang'ich matematik tasavvurlarni shakllantirish jarayonida pedagog turli xil o'qitish usullaridan foydalanadi: amaliy

-I- ko'rgazmali

-I- og'zaki

-I- o'yin tarzida.

Metodlarni tanlashda bir qator omillar hisobga olinadi: ushbu bosqichda hal qilinishi kerak bo'lgan dastur vazifalari, bolalarning yoshi va individual xususiyatlari, zarur didaktik vositalarning mavjudligi va boshqalar. Tarbiyachi usul va metodlarni to'g'ri tanlash, ulardan har bir holatda oqilona foydalanish uchun quyidagilarga e'tibor qaratishi lozim:

- boshlang'ich matematik tasavvurlarni muvaffaqiyatli shakllantirish va nutqda aks ettirish;

- tenglik va tengsizlikning munosabatlarini (soni, hajmi, shakli bo'yicha), ketma-ket bog'liqlik (o'lchamning kamayishi yoki ko'payishi, sonning ko'payishi) munosabatlarini idrok qilish va ta'kidlash, tahlil qilinadigan obyektlarning umumiy xususiyati sifatida miqdori, shakli, o'lchamlarini ajratib ko'rsatish, o'zaro bog'liqligini aniqlash.

- bolalarni o'rganilgan amaliy harakatlar usullarini (masalan, taqqoslash, hisoblash, o'lchash orqali) yangi sharoitlarda qo'llashga yo'naltirish va bu vaziyatda muhim belgilarni, xususiyatlarni, munosabatlarni aniqlash, uning amaliy usullarini mustaqil izlash. Masalan, o'yin sharoitida ketma-ketlikni, o'zgaruvchan belgilarning naqshini, umumiy xususiyatlarini aniqlash.

Boshlang'ich matematik tasavvurlarni shakllantirishda yetakchi usul amaliy usul hisoblanadi. Uning mohiyati obyektlar yoki ularning o'rnini bosuvchi narsalar (rasmlar, grafik chizmalar, modellar va boshqalar) bilan qat'iy belgilangan harakatlar usullarini o'zlashtirishga qaratilgan bolalarning amaliy faoliyatini tashkil etishdir. Boshlang'ich matematik tasavvurlarni shakllantirishda amaliy uslubning o'ziga xos xususiyatlari:

- turli amaliy harakatlarni amalga oshirish;

- didaktik materialdan keng foydalanish;
- didaktik material bilan amaliy harakatlarning o'zaro bog'liqligi;
- eng oddiy shaklda hisoblash, o'lchash va hisoblash ko'nikmalarini rivojlantirish;
- shakllangan g'oyalar va o'rganilgan harakatlardan kundalik hayotda, o'yinda, ya'ni turli tadbirlarda keng foydalanish.

Ushbu metod topshiriq shaklida taqdim etilishi mumkin bo'lgan, tarqatma didaktik material asosida mustaqil ish sifatida bajariladigan maxsus mashqlarni o'z ichiga oladi. Boshlang'ich matematik g'oyalarni shakllantirishda o'yin mustaqil ta'lim usuli sifatida namoyon bo'ladi. Biroq, bu amaliy faoliyatni o'zlashtirishda turli xil o'yinlarning alohida ahamiyatini hisobga olgan holda, barcha sonlarni, raqamlar qatorini, hisobni, guruhlashni, umumlashtirishni, taqqoslashni va boshqalarni o'z ichiga oladi. Boshlang'ich matematik tasavvurlarni shakllantirish bo'yicha barcha didaktik o'yinlar bir necha guruhga bo'linadi:

1. Raqamlar va tartib sonlarga asoslangan o'yinlar
2. Vaqtga oid sayohat o'yinlari
3. Koinotda mo'ljalga olish o'yinlari
4. Geometrik shakllar bilan o'yinlar
5. Mantiqiy fikrlash o'yinlari

Bundan tashqari o'yinlar yordamida bolalar uchun ba'zi fazoviy tasavvurlar aniqlanadi, o'ng va chapni farqlash, narsalarni chapdan o'ngga qarab o'ng qo'l bilan ko'rsatish, yuqoridagi va pastki buyumlar, chapdan o'ngga iboralarini tushunish ko'nikmasi mustahkamlanadi. Bolalar figuralar - doira, kvadrat, uchburchakni sezish, harakat va ko'rish yo'li bilan tekshirib ko'rishni mashq qiladilar, ularni rang va hajmlaridagi farqlarga qarab o'rganadilar.

Raqamlar va sanoq haqida tushunchalarga ega bo'lgandan so'ng bolalarga vaqtini bilish, hafta, yil, oy, sana kabi ma'lumotlar singdiriladi. Katta guruhlarda esa mantiqiy misol va masalalarga javob topish yo'llari turli xil usullar yordamida o'rgatiladi. Ana shunday sharoitda yangi bilimlar o'zaro bir-biriga uzviy bog'lanadi. Natijada ular kengayadi, umumlashadi va mustahkamlanadi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, shunday xulosa qilish mumkinki, bolalarda matematik tushunchalarni shakllantirish tarbiyachi (pedagog) rahbarligida, maqsadli tashkil qilingan faoliyat jarayonida samarali rivojlanadi. Tarbiyachi (pedagog) rahbarligida ta'lim jarayonida umumiyashtirish, fikrlash, mantiqiy bog'lash bilimlari rivojlanadi va bu pedagogik jarayonda o'z aksini albatta topadi. Fan-texnika va hayotning zamonaviy rivojlanish darajasi maktabgacha ta'lim oldiga o'sib kelayotgan yosh avlodlarga ta'lim-tarbiya berish jarayonini uzluksiz tako-millashtirish vazifasini qo'yadi. Psixologlar, pedagoglar va metodistlar tajribali o'qituvchilar bilan birgalikda matonat bilan darsni tashkil etish yo'llari, shakllari hamda uslublarini izlashmoqda, bilim va ko'nikmalar sifatini ko'tarish sharoitlari ishlab chiqilmoqda. Ta'lim-tarbiya sifatini kuchaytirish talablarini qo'yayotganda yosh avlod bilan matonatli xizmat qilish muhimdir, maktabgacha ta'lim faqatgina aniq bilimlar hajmini belgilabgina qolmay, balki o'zlashtirilgan bilimlar, olingan natijalar asosida bolalarda matematik tushunchalarni rivojlantirishdan iboratdir. Bunday mas'uliyatli vazifalarni bajarish uchun yurtimizda barcha sharoitlar muhayyo! Shu paytgacha yurtimiz farzandlari uchun axborot texnologiyalari, matematika, fizika, astronomiya, biologiya sohalarida chuqurlashtirib o'qitiladigan maxsus maktablar, maktabgacha ta'lim tashkilotlari, iqtidorli o'quvchilar uchun Prezident maktablari ochildi. Ilm-fanga e'tibor kuchaytirildi. Fan doktorlari, nomzodlari, universitet o'qituvchilarining maoshlari oshirildi. Ularning ilm-fan bilan shug'ullanishlari uchun sharoitlar yaratilib, ilmiy loyihalar uchun ajratiladigan grant mablag'lari summalari bir necha baravarga ortdi. Bularning bari Prezidentimizning murojaatlaridan kelib chiqib oldimizga qo'yilgan

vazifalarning bir qismi xolos. Vatanimiz va xalqimiz oldida oldimizga qo'yilgan vazifalarni amalga oshirishda yuzimiz hamisha yorug' bo'lsin!

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" PQ-4312-son Qarori //

2. Abdullayeva N.Sh. Maktabgacha ta'limni variativ yondashuv asosida takomillashtirish: Avtoref. ... ped. fan..fals dok. (PhD) - T., 2019. - B. 22-23.

3. Abdurahimova D.A. Xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash tizimini takomillashtirish: Pedagogika fanlari doktori (DSc) ... avtoreferati. - Toshkent, 2020. - 74 b. (B.31)

4. A'zamova M.N. Maktabga tayyorlov guruhleri tarbiyalanuvchilarida do'stona munosabatlarga asoslangan hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirish tizimini takomillashtirish: Pedagogika falsafa doktori (phd) avtoreferati. - Toshkent, 2020. -45 b. (B.18)

5. Ганжиев Ф.Ф. Мактабгача таълим ташкилоти тарбиячиларида ижтимоий-психологик компетентлик омилларининг намоён этилиши ва ривожланиши: Психол согия ... фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. - Бухоро, 2021. -169 б. (Б. 116-117)

**МАКТАБ МУАССАСАЛАРИДА ЖИСМОНИЙ ТА'ЛИМ-ТАРБИЯ
МУАММОЛАРИ**

Shermatov Nuriddin Nozimjon o'g'li

*Farg'ona viloyati Bag'dod tumani 25-umumiy o'rta ta'lim maktabining
jismoniy tarbiya fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: So'nggi yillarda bolalar va o'smirlarning salomatligi va jismoniy rivojlanishida sezilarli yaxshilanish kuzatilmayapti, shuning uchun bizning davrimizda jismoniy tarbiya muammolari ayniqsa dolzarbdir. Har qanday kasallikka chalingan yoki tez-tez va uzoq vaqt kasal bo'lgan bolalar, ayniqsa, tananing funktsional holatiga mos keladigan jismoniy faoliyatga muhtoj. Maktab o'quvchilarining jismoniy ta'lim-tarbiya masalalari jismoniy tarbiya muammolarini samarali hal qilish va uning maqsadiga erishish imkonini bermaydi.

Kalit so'zlar: jismoniy tarbiya, maktab, o'quvchilar, bolalar tarbiyasi.

Jismoniy madaniyatni o'rganishning asosiy vositasi - bu bolaning muhim asoslarini, ya'ni har bir inson uchun ob'ektiv zarur va majburiy bo'lgan jismoniy madaniyat darajasini, bola kelajakda nima qilishni xohlashidan qat'i nazar, ularsiz hayotni samarali amalga oshirish mumkin emas.

Mamlakatda aholini jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishning yangi milliy tizimini yaratish, shuningdek, aholining turli toifalari va guruhlari, jumladan, umumiy o'rta ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya tizimini modernizatsiya qilish zarur. Bundan tashqari, jismoniy tarbiya va sport sohasida infratuzilmani rivojlantirish hamda jismoniy tarbiya va sport faoliyatini moliyaviy ta'minlashni yaxshilash mamlakatimizda jismoniy tarbiyani yanada rivojlantirishga xizmat qiladi. Bugungi kunda mamlakatimizda sog'liqni saqlash

tizimi, ta'lim, fan, mahalla va boshqa sohalarda milliy loyihalar amalga oshirilmoqda. Odamlar birmuncha yaxshi yashay boshladi, xalq va hokimiyat o'rtasidagi aloqa va ishonch asta-sekin tiklanmoqda. Bu darhol hududlarda jismoniy tarbiya va sportning rivojlanishiga ta'sir qildi.

Bugungi kunda maktab o'quvchilarining aksariyat qismi quyidagi kun tartibiga amal qilishadi: bolalar uyg'onib, eng foydali taom bo'lmagan nonushta qilishadi, maktabga borishadi, ular kuniga olti yoki undan ko'p soatni stollarida o'tirishadi. Uyga qaytgach, ular uy vazifalarini bajaradilar va kunning qolgan qismini kompyuter yoki televizor qarshisida o'tkazadilar. Albatta, barcha maktab o'quvchilari bu rejimda yashamaydilar, ammo shunga o'xshash jadvalda bo'lganlar juda ko'p. Bunday holat katta muammolarni keltirib chiqaradi.

Ushbu muammoni hal qilish uchun bir qator chora-tadbirlar amalga oshirildi:

-maktabda jismoniy tarbiya darsining uchinchi soatining joriy etilishi maktab o'quvchilarining jismoniy faolligini oshirish imkonini berdi;

-jismoniy tarbiya darsini zamonaviy, qiziqarli va kulgili qilish uchun mo'ljallangan yangi ta'lim standartlarini joriy etish. Ko'pgina fitnes markazlarida "bolalar uchun fitnes" yo'nalishi bo'yicha butun bo'limlar mavjud, sog'lom turmush tarzini faol targ'ib qilish ishlari olib borilmoqda.

Shu bilan birga, ayrim surunkali kasalliklarga chalingan maktab o'quvchilari soni barqaror o'sib bormoqda. O'smirlarda sportga qiziqish past, o'rta maktablarda jismoniy tarbiya darslari o'quvchilarga zerikarlidек tuyuladi. Va bunda qandaydir haqiqat bor.

Zamonaviy darsda jismoniy madaniyat o'qituvchisi oldida juda ko'p vazifalar turibdi. O'quv-tematik rejalashtirish doirasida qolgan holda, har bir o'quvchining individual jismoniy xususiyatlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda, darsning 45 daqiqasida o'quv jarayonini qanday amalga oshirish kerak. Ta'lim rivojlanishining hozirgi bosqichida o'quvchilarning jismoniy tarbiyasida avtoritar, guruhli yondashuvlardan individual imkoniyatlarga asoslangan ta'lim

va tarbiyaning shaxsga yo'naltirilgan usullariga o'tish bolalar salomatligini yaxshilash va bolalar salomatligini yaxshilashga yordam beradi. Amaliyot jismoniy tarbiyaning ilmiy asoslangan, isbotlangan an'anaviy va noan'anaviy vositalari va usullarini o'tkazish usullarini ishlab chiqish zarurligini his qiladi.

Jismoniy tarbiya umumiy ta'limning bir qismi bo'lib, sog'likni mustahkamlashga, inson tanasining shakllari va funktsiyalarini uyg'un rivojlantirishga qaratilgan pedagogik jarayondir.

Jismoniy tarbiyaning maqsadi - shaxsning jismoniy madaniyatini shakllantirish nuqtai nazaridan insonning jismoniy va ma'naviy qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirish - jismoniy tarbiya orqali insonning ma'naviy va jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirishda o'zini o'zi anglash, faoliyat, jismoniy madaniyatning boshqa qadriyatlarini rivojlantirish.

Har qanday ta'lim turining o'ziga xosligi shaxsni tarbiyalash vositalari va usullaridadir. Jismoniy tarbiya fani jismoniy mashqlar to'g'risidagi bilimlar tizimi sifatida vujudga kelgan va rivojlangan bo'lib, u insonning harakat qobiliyatlari va funktsiyalarini rivojlantirish orqali salomatlikni mustahkamlash va amaliy vosita ko'nikmalarini shakllantirishdan uning shaxsiyati va xulq-atvorini shakllantirishgacha bo'lgan yo'lni bosib o'tgan. Jismoniy tarbiya fanining va ilg'or amaliyotining rivojlanishi inson organizmida sodir bo'ladigan biologik va ruhiy jarayonlarning rivojlanishi va mustahkamlanishida harakat faoliyatining, xususan, jismoniy mashqlarning rolini tushunishni sezilarli darajada kengaytirdi.

Jismoniy madaniyat intellektual jarayonlarning rivojlanishiga yordam beradi - diqqat, idrokning aniqligi, yodlash, ko'paytirish, tasavvur qilish, fikrlash, aqliy faoliyatni yaxshilaydi. Sog'lom, jasur, yaxshi rivojlangan o'g'il va qizlar, qoida tariqasida, o'quv materialini muvaffaqiyatli idrok etadilar, maktab darslarida kamroq charchashadi va shamollash tufayli darslarni qoldirmaydilar.

Jismoniy madaniyat ham shaxsni shaxs sifatida shakllantirishning eng muhim vositasidir. Jismoniy mashqlar o'g'il va qizlarning ongi, irodasi, axloqiy fazilatlari, xarakter xususiyatlariga ko'p qirrali ta'sir ko'rsatishga imkon beradi.

Ular nafaqat tanadagi muhim biologik o'zgarishlarni keltirib chiqaradi, balki ko'p darajada axloqiy e'tiqodlar, odatlar, didlar va shaxsning ruhiy dunyosini tavsiflovchi shaxsiyatning boshqa jihatlarini belgilaydi.

Ilmiy-texnika taraqqiyoti, ommaviy axborot vositalarining jadal rivojlanishi, ota - onalarning ta'lim saviyasining yuksalishi, o'qitish uslublarining takomillashuvi – bularning barchasi, albatta, zamonaviy yoshlarning erta va yuksak intellektual rivojlanishini belgilab beradi. Tananing jadal yetukligi o'g'il va qizlarning aqliy va jismoniy qobiliyatini oshiradi, bu ularga maktab dasturlarining sezilarli darajada ortib borayotgan talablarini muvaffaqiyatli engish imkonini beradi.

Biroq, maktabda va uyda intensiv aqliy mehnat, shuningdek, boshqa mashg'ulotlar o'quvchilarda tananing sezilarli darajada ortiqcha yuklanishiga olib keladi. Shu bilan birga, ular bo'sh vaqtlarining ko'p qismini kompyuter klublarida, televizor yonida o'tkazadilar. O'smirlar harakatsiz hayot tarzini olib boradilar. Va bu jismoniy rivojlanish, umumiy salomatlik va jismoniy tayyorgarlik darajasiga salbiy ta'sir qiladi. Shuning uchun ham jismoniy tarbiya va sport salomatlikni yaxshilash, butun tanaga maqsadli ta'sir ko'rsatish, harakat faolligini oshirish va jismoniy sifatlarni shakllantirish imkonini beradigan hayotiy ahamiyatga ega. Jismoniy qotib qolish ma'lum darajada insonning keyingi hayotiy faoliyatini belgilaydi. Salomatlik va foydalilikni anglash o'ziga ishonch beradi, quvnoqlik, optimizm va quvnoqlik bilan to'ldiradi. Nihoyat, bu yuqori ko'rsatkichlarning eng muhim sharti bo'lib, tanlangan kasbni egallash uchun keng imkoniyatlar ochadi. Insonning jismoniy zaifligi va uning natijasida paydo bo'lgan o'zini pastlik hissi inson ruhiyatiga tushkunlikka olib keladi va bu pastlik tuyg'ularini keltirib chiqaradi, pessimizm, qo'rqqoqlik, o'z kuchiga ishonmaslik, yolg'izlik, individuallik kabi fazilatlarni rivojlantiradi.

Ko'p yillik amaliyot shuni ko'rsatdiki, jismoniy madaniyat aqliy rivojlanishga ham hissa qo'shadi, qimmatli axloqiy fazilatlar - ishonch, qat'iyat, iroda, mardlik va jasorat, to'siqlarni engib o'tish qobiliyati, kollektivizm, do'stlik

tuvg'ularini tarbiyalaydi. Afsuski, barcha talabalar jismoniy tarbiyaning ahamiyatini tushunmaydilar. Ularning ko'pchiligi majburiy jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga borish bilan cheklanadi. Bu hech qanday tarzda o'rta maktab o'quvchilarining jismoniy faolligining yetishmasligini qoplay olmaydi, buning natijasida haddan tashqari to'liqlik, jismoniy rivojlanishda kechikish va aqliy faoliyatning pasayishi kuzatiladi. Shuning uchun ham dolzarblik nuqtai nazaridan ushbu mavzu pedagogikada birinchi o'rinni egallashi kerak. Hozirgi vaqtda maktab jismoniy tarbiyasiga oid pedagogik masalalarni tasniflash zarur. Jismoniy madaniyat shaxs va jamiyat tomonidan oila, maktabgacha, umumiy, kasb-hunar, oliy mustaqil va maxsus ta'lim, madaniy hordiq chiqarish va boshqalarda foydalanishning asosiy shaklidir. U pedagogik jarayonga xos bo'lgan tamoyillar va talablar va aniq qonuniyatlarga muvofiq amalga oshiriladi.

Adabiyotlar:

1. Вайнер Э. Н. Формирование здоровьесберегающей среды в системе общего образования // Валеология. 2004. №1. С. 21-26.
2. Гогунев Е. Н, Мартьянов Б. И. Психология физического воспитания и спорта. М. : Академия, 2016. 224 с.
3. Губа В. П., Морозов О. С., Парфененков В. В. Научно-практические и методические основы/ физического воспитания учащейся молодежи. М. : Советский спорт, 2016. 208 с.
4. Ильин Е. П. Психофизиология физического воспитания. М. : Просвещение, 2016. 224 с.
5. Каинов А. Н., Курьерова Г. И. Физическая культура 1-11классы: комплексная программа физического воспитания учащихся В. И. Ляха, А. А. Зданевича. М. : Советский спорт, 2013.171 с.

**INFORMATIKA DARSLARIDA INNOVATSION
YONDASHUVLAR**

Axmedova Xolbuvi Abdullayevna

Sardoba tuman kasb-hunar maktabi

Informatika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada informatikada dars samaradorligini oshirishda innovatsion usullardan foydalanishning ayrim xususiyatlarini ochib berish, axborot kommunikatsion texnologiyalarning o'rnini ko'rsatib berish va innovatsion usullardan foydalanib dars samaradorligini oshirish yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiya, intellektual, klaster, sinkveyn, reproduktiv .

Muallim zoti ezgulik va ma'rifat yo'lining beminnat charog'bonidir.

Alisher Navoiy

Informatikadan dars samaradorligini oshirishda innovatsion usullardan foydalanish, innovatsion yondashuv va uning usullarini mukammal egallash muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda fan mashg'ulotlarini bosqichma-bosqich tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Birinchi bosqichda u fan haqida asosiy ma'lumotlar keltiriladi. Ikkinchi bosqichda, odatda davr talablarining eng dolzarb, munozarali masalalari muhokama qilinadi. (Izlang, fikrlang ijod qiling, tarzida ish ko'riladi). Uchinchi bosqichda nazariy qoidalar ilgari surilgan chuqurlashtirilgan darajada bayon qilinadi. Ma'lumki, mustaqil ijodiy fikrlash o'qish mabaynida paydo bo'ladigan qiyinchiliklarni engish jarayonida shakllanadi va rivojlanadi. To'rtinchi bosqichda teskari aloqa, bog'lanish uchun material beriladi. Beshinchi bosqichda o'qituvchisi o'rgangan mavzularni to'g'ri tushunganligini nazorat qilinadi, ularda o'z-o'zini nazorat qilish uchun topshiriqlarning turli xil shakl (og'zaki savol-javob, yozma va test) lari qo'llaniladi va to'g'ri javoblar keltiriladi.

Topshiriqlar o`qituvchilar aniq hatti-harakatini anglatuvchi fe`llarda ifodalanishi darkor. Bunda o`zlashtirishning fikrlash darajalariga muvofiq bo`lgan fe`llardan ko`proq foydalanishga alohida e`tibor berish lozim. Chunki, ular materialni yuqori intellektuallik darajalarida o`zlashtirilishini ta`minlaydi. Har bir topshiriq faqat bir tushuncha yoki qonun-qoidani o`zlashtirilganligini tekshirishi hamda ixcham, tushunarli tarzda bayon qilinishi lozim.

Topshiriqlar og`zaki savol-javob, yozma va test shakllarida tuzilishi mumkin. Bir maqsadga turli shakllardagi topshiriqlar tuzish ham samarali bo`ladi. Chunki, bunda o`quvchilarning muayyan topshiriqni o`zlashtirganligiga oid bilimni xolisona baholash imkoniyati yaratiladi. Og`zaki savol-javob, pedagogning o`quvchilar bilan bevosita muloqati bo`lib, bunda savollarga berilgan javoblar baholanadi.

Yozma topshiriqlar tuzish, tayanch so`z va iboralar variantidan foydalanishni nazarda tutadi. Bu shakldagi topshiriqlarni tuzishda interfaol metodlarni qo`llab hal qilinadigan topshiriqlar miqdoriga ham e`tibor berish lozim. Chunki, klaster, sinkveyn, Venna diagrammasi, insert, kontseptual jadval, Keys-stadi, T-sxemasini tuzish, texnik diktant yozish kabi interfaol metodlarni qo`llash o`quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, o`quv materialini yuqori intellektuallik darajalarida o`zlashtirilishini ta`minlaydi.

Yuqorida qayd qilingan va boshqa interfaol metodlardan o`quv jarayonida foydalanish o`quvchilardan ijodkorlik faoliyatini, qolaversa, bu ishlarni bilim taksonomiyasi darajalarida o`zlashtirgan bo`lishini talab qiladi. Interfaol metodlarni noto`g`ri qo`llash bu metodlar samaradorligini pasaytirish yoki bu haqida noto`g`ri tushuncha paydo bo`lishiga sabab bo`ladi.

O`ziga ishonchni shakllantirmasdan mustaqil fikrlashni vujudga keltirish mumkin emas. Shu bilan birga o`ziga ishonchni anglash mustaqil fikrlashni taqozo qiladi. Har bir o`quvchi o`z fikrining ahamiyatligiga ishonch hosil qiluvchi axborot olish uchun harakat qilishi zarur. Aks holda, u darsda o`zini sust tutadi va mustaqil fikrlay olmaydi.

O`quv maqsadlarini aniqlash mumkin bo`lmagan darajalarda, ularni nisbatan umumlashgan shaklda ifodalab, test topshiriqlari tuzish imkoniyati tug`iladi. Yoki, avval o`quv maqsadlari taksonomiya toifalari bo`yicha umumiyroq shaklda aniqlanib, so`ngra ularga mos keluvchi va yakuniy natijani yaqqolroq ifodalovchi fe`l tanlanib, so`ngra test topshiriqlari tuzish mumkin. Materialni ijodiy darajalarda o`zlashtirilganligini aniqlovchi –ochiq, bir necha to`g`ri javobli yopiq, muvofiqlikni aniqlovchi kabi test shakllaridan foydalanish muhimdir.

Ochiq testlar. Agar test topshirig`i matnida uning tayanch so`zlari yoki gap tushirib qoldirilgan bo`lsa, bunday topshiriq ochiq (tugallanmagan) test deb ataladi. Bu shakldagi testlarda o`quvchilarning bitta, ikkita so`zdan iborat qisqa va aniq javob berishlari taxmin qilinadi.

Yopiq testlar. Bunday testlar savol va bir nechta javoblardan iborat bo`ladi, bu javoblardan biri to`g`ri, qolganlari to`g`riga o`xshash, biroq noto`g`ri bo`ladi. Taklif qilinadigan javoblar soni ikkitadan beshtagacha va undan ko`proq bo`lishi mumkin; masalan:

Muvofiqlikka oid testlar. Bu testlarning mohiyati bir ko`p sonli elementlarning boshqalariga muvofiqligini aniqlash zaruratiga asoslangan. Bu topshiriqlar “muvofiqlik aniqlansin” degan ikkita so`zdan iborat konstruktsiya asosida tuzilishi lozim.

Innovatsion ta`lim texnologiyalari majmuaviy integrativ tizimlar bo`lib, ta`lim maqsadi bilan belgilangan kasbiy ko`nikma, malaka shaxs xislatlarini o`rganuvchilar tomonidan egallanishi, bilimlar o`zlashtirishga yo`naltirilgan operatsiya va harakatlarning tartiblashtirilgan to`plamini o`z ichiga qamrab oladi.

Zamonaviy innovatsion texnologiyalarni o`quv jarayoniga tadbqiq etishda ko`p faktorlar salbiy ta`sir etadi, ularga: ta`lim muassasalarining komp`yuterlar va elektron vositalar bilan ta`minlanganlik darajasining etarli emasligi, ular internet va boshqa axborot tarmoqlariga ulanmaganligi, ilmiy-uslubiy manbalarning yetarli emasligi, pedagoglarning zamonaviy kompyuter

texnikasi bo`yicha malakasining yetishmasligi,elektron kitoblar bilan ishlashni bilmasliklari; ta`lim muassasalari rahbariyatining ta`limni bu sohasiga jiddiy e`tibor bermasliklari va h.k.

Informatikadan dars samaradorligini oshirishda innovatsion usullardan foydalanish o`qituvchilar mahoratini oshirish avvalo ularning maxsus kasbiy salohiyatiga bog`liq. Informatikadan dars samaradorligini oshirishda innovatsion usullardan foydalanish o`qitiladigan fanlarning soati ko`pligini inobatga olgan holda ular bilimni oshirish muammosini ham har xil yo`llar bilan hal qilish zarur. Ammo, ularning metodik mahorati shunday universal komponentlarni o`z ichiga qamrab oladiki, ushbu komponentlardan turli o`quv fanlari pedagoglari foydalana oladilar va bu yo`nalishda ular tez vaqtda yaxshi natijaga erishishlari mumkin.

Salohiyat aniq fan yo`nalishida aniq ishni samarali bajarish uchun zarur bo`lgan o`ziga xos xususiyatni bildiradi. Salohiyat tushunchasi o`z ichiga maxsus bilimlar, o`ziga xos ko`nikmalar, fikrlash usullarini va o`z harakatlariga javobgarlikni tushunishni qamrab oladi. Yana shu ham ma`lumki, bakalavr o`qituvchilar o`gkazilayotgan mashg`ulotlardan, o`zi qilayotgan ishidan qoniqish hosil qilishi ham juda katta ahamiyatga ega.

Mahoratni egallash uchun ko`p narsani bilish va qila olish kerak. Tarbiyalash qonunlari va tamoyillarini uning tarkibiy qismlarini bilish kerak. Ta`lim-tarbiya jarayonining samarali texnologiyalaridan foydalanishni bilish, har bir aniq holat uchun ularni tanlash, jarayonni berilgan daraja va sifatida loyihalashni bilish kerak. Bakalavr o`qituvchilarning mahorati shunda ifodalanadiki, unda eng avval u o`quv jarayonini shunday tashkil qiladiki eng qiyin barcha sharoitlarda ham o`zining talabalarining zaruriy tarbiyalanganlik darajasi, rivojlanishi va bilimlarga ega bo`lishga erishishadi.

Haqiqiy o`qituvchi har qanday savolga nostandart javob topadi, o`quvchi(talaba)ga alohida yo`l topa oladi, fikrini uyg`otadi, uni to`lqinlantiradi. Bunday o`qituvchi o`z fanini chuqur biladi, zamonaviy adabiyot, madaniyat, sport yaigiliklarini biladi, xalqaro voqealarni tahlil qila

oladi.

O'qituvchi mahoratining ma'nosi - uning shaxsiy madaniyati, bilimi va dunyoqarashini qorishmasi, uni har tomonlama nazariy tayyorligi, o'qitish va tarbiyalash usullaridan ustalik bilan foydalanish, zamonaviy texnika va tajribani qo'llashdir.

Informatikadan dars samaradorligini oshirishda innovatsion usullardan foydalanish faoliyatining xarakteri tavsiya etilgan texnologiya, metod va usullardan dars jarayonida samarali foydalanish, uni qo'llay olish zarur.

Shunday qilib, Informatikadan dars samaradorligini oshirishda innovatsion usullardan foydalanish maqsad va vazifalarini qayta ko'rib chiqish, ularni zamonaviylashtirish bugungi kun talabi. Chunki, hozirgi kunda bu ta'lim muassasalarida yaratilayotgan sharoitlar, chuqur bilimli, o'z qobiliyati va imkoniyatlarini to'la ishga sola biladigan o'qituvchilarni faoliyat ko'rsatishini talab qilmoqda. Shunday ekan, o'qituvchilar tayyorlash faoliyati va uning me'yoriy-huquqiy asoslarini; bakalavr o'qituvchilarni tayyorlash metodlari, vositalari va shakllarini; ular faoliyatini baholash mezonlarini ishlab chiqishni, ta'lim olishgabo'lgan tashabbuskorlik-ijodiy munosabatni shakllantirishni; ularning o'z salohiyatini namoyon etishiga sharoitlar yaratib berishni innovatsion yondashuvlar asosida amalga oshirilsa albatta kelajak uchun bilimli, malakali, fidoiy, o'z kasbining ustasi bo'lgan o'qituvchilarni etishtirib chiqarish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Azizxo'jaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. - Toshkent: TDPU, 2003

2. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi. - T.: O'zbekiston, 1999.

3. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta'limda innovatsion texnologiyalar (ta'lim muassasalari pedagogik-o'qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). - Toshkent: Iste'dod, 2008.

4. Isamitdinov S. Ta'lim va innovatsion usullar. Uslubiy tavsiyanoma va Toshkent: RTM, 2005.

**O'ZBEKISTONDA TO'QIMACHILIK KORXONALARINI
RIVOJLANTIRISHDA DAVLAT DASTURLARIDAN FOYDALANISH
YO'NALISHLARI**

Xakimxo`djayev Saidvali

“Turon tex” MCHJ raxbar o`rinbosari

Annotatsiya: Mamlakatimizda to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini jadal rivojlantirishga qaratilgan Prezident va hukumat qarorlari qabul qilindi, davlat dasturlari ishlab chiqilmoqda. To'qimachilik sanoatini modernizatsiya va diversifikatsiya qilishga qaratilgan davlat dasturlari tashqi bozorlarda talab yuqori bo'lgan ishlab chiqarilayotgan tayyor raqobatbardosh mahsulotlarning hajmi va turlarini kengaytirish, paxta xom ashyosini yetishtirish va qayta ishlash samaradorligi va rentabelligini oshirishning eng muhim shartlaridan hisoblanadi.

Kalit so'zlar: to'qimachilik sanoati, paxta xom ashyosi, qo'shimcha qiymatga ega tayyor mahsulot, ip-kalava, trikotaj polotnosi va matolar.

Abstract: The President and the government have adopted resolutions aimed at the rapid development of the textile and clothing industry in the country, and state programs are being developed. Government programs aimed at modernizing and diversifying the textile industry are among the most important conditions for expanding the volume and variety of finished competitive products in high demand in foreign markets, increasing the efficiency and profitability of growing and processing of raw cotton.

Keywords: textile industry, raw cotton, value-added finished products, yarn, knitted fabrics and fabrics.

Iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, fan-texnika taraqqiyotini yana ham jadallashtirish, ishlab chiqarish salohiyatidan oqilona foydalanish, resurslarning hamma turlarini har tomonlama tejash va ishlab chiqarishni boshqarishning

bozor iqtisodiyoti qonulariga mos ravishda olib borish mamlakatimiz iqtisodiy strategiyasining eng muhim tarkibiy qismidir. Iqtisodiyotda yangicha, zamonaviy yondashuvlarni joriy etmasdan turib, yuqori qo'shimcha qiymatga ega raqobatbardosh mahsulot yaratishni tasavvur qilib bo'lmaydi. Bu borada mamlakatimizda muhtaram Prezidentimizning tashabbuslari bilan qadambaqadam olib borilayotgan harakatlarni, ishlab chiqaruvchilar va ekport qiluvchilarga berilayotgan imtiyozlarni misol qilishimiz mumkin. O'tgan davr mobaynida to'qimachilik sanoatini rivojlantirish uchun zarur huquqiy baza va qulay sharoitlar shakllantirildi. To'qimachilik sanoatini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish tashqi bozorlarda talab yuqori bo'lgan ishlab chiqarilayotgan tayyor raqobatbardosh mahsulotlarning hajmi va turlarini kengaytirish, paxta xom ashyosini yetishtirish va qayta ishlash samaradorligi va rentabelligini oshirishning eng muhim sharti hisoblanadi. 1-jadval Real sektor tarmoq korxonalarini tomonidan paxta tolasini ishlab chiqarish miqdori [1]

So'nggi yillarda mamlakatimizda to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini jadal rivojlantirishga qaratilgan Prezident va hukumat qarorlari qabul qilindi. Ularning samarasi o'laroq so'nggi uch yil ichida to'qimachilik sohasida ishlab chiqarish deyarli ikki barobar ko'paydi va paxta tolasini qayta ishlash hajmi 2016 yildagi 410 ming tonnadan 2019 yilda 760 ming tonnagacha, natijada mikrofirma hamda kichik korxonalar tomonidan trikotaj mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi oshib, mahsulot eksporti qiymati 2 milliard dollargacha ko'tarildi. Aniq ma'lumotlarga tayanadigan bo'lsak, O'zbekiston Statistika Davlat Qo'mitasining taqdim etgan ma'lumotlariga asosan, yuqoridagi 1-jadvalni ko'rib chiqaylik, jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, ishlab chiqaruvchilar, investorlar uchun berilayotgan imtiyozlar natijasida paxta tolasini yetishtirish xajmi 2020 yil yanvar-aprel davrlariga nisbatan 2021 yilning to'rt oyi davomida 36.6 ming tonnaga oshib, 290.2 ming tonnani tashkil qilgan. Davlat Statistika Qo'mitasining to'qimachilik mahsulotlarini tayyorlanish miqdori bo'yicha bergan ma'lumotiga ko'ra, 2021 yilning o'tgan to'rt oyi davomida ishlab chiqarish sur'ati keskin ravishda 2020 yil mos davriga nisbatan

22.2 foizga oshib, jahon bozoriga tayyor mahsulot sotish ko'rsatkichi o'sayotganligini ko'rishimiz mumkin, bu ham bo'lsa qabul qilinayotgan qarorlar, ishlab chiqilayotgan dasturlar eng dolzarb va o'z vaqtida amalga oshirilayotganligini bildiradi. 1-rasm. To'qimachilik sanoati mahsulotlarini ishlab chiqarish miqdori (% da) [1] Qo'shimcha qiymatga ega tayyor mahsulotni dunyo bozoriga yetkazib berishning asosiy maqsadi, xom ashyoni chuqur qayta ishlab iste'molga tayyor holatda bozorga chiqarilsa, avvalo, xalqimiz ish bilan ta'minlanadi, pulimizning qadri oshadi, bozorlarimiz turli mahsulotlar bilan to'yinadi va albatta, xalqimizning turmush farovonligi oshishining kafolatidir. Shuni inobatga olgan holda, mamlakatimizda mazkur sohani yanada rivojlantirishni ta'minlashga qaratilgan amaliy chora-tadbirlar izchil ro'yobga chiqarilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini jadal rivojlantirish bo'yicha bir qator Farmon va Qarorlar qabul qildi [2]: 1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 21.12.2016 yil kuni qabul qilingan PQ-2687-son "2017-2019 yillarda to'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari dasturi to'g'risida"gi Qarori. 2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 24.03.2017 yil kuni qabul qilingan F4881-son "Respublika ipakchilik tarmog'i korxonalarini yanada qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoyishi. 3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 29.03.2017 yil kuni qabul qilingan PQ-2856-son "O'zbekipaksanoat" uyushmasi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. 4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 14.12.2017 yil kuni qabul qilingan PF-5285-son "To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini jadal rivojlantirish choratadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. 5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 25.01.2018 yil kuni qabul qilingan 53-son "Paxta-to'qimachilik ishlab chiqarishini tashkil etishning zamonaviy shakllarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. 6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 31.03.2018 yil kungi 253- son "Paxta-to'qimachilik ishlab chiqarishlari va klasterlari faoliyatini tashkil etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar

to'g'risida"gi Qarori. 7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 15.08.2018 yil kungi 664- son "To'qimachilik sanoati korxonalarini yanada rag'batlantirish va ularning raqobatbardoshligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. 8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 29.11.2018 yil kuni tasdiqlagan PF5587-son "Mahalliy ishlab chiqaruvchilarning eksport salohiyatini yanada rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni. 9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 12.02.2019 yil kungi PQ-4186-son "To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini isloh qilishni yanada chuqurlashtirish va uning eksport salohiyatini kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. 10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 24.05.2019 yil kungi PQ-4337-sonli "Eksport faoliyatini moliyalashtirish va sug'urta himoyasi mexanizmlarini kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori 11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.05.2019 y. PQ-4341-son "Respublika hududlarida tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarishni tashkil etish va aholi bandligini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. 12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 16.09.2019 yil PQ-4453-son bilan tasdiqlangan "Yengil sanoatni yanada rivojlantirish va tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. 13. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.05.2020 yil kuni tasdiqlagan PF5989-son "To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini qo'llab-quvvatlashga doir kechiktirib bo'lmaydigan chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni. 14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 16.09.2019 yil kuni qabul qilingan PF-6011-sonli "Alohida soliq va bojxona imtiyozlarini bekor qilish to'g'risida "farmoni. 15. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 14.05.2020 kungi 283- sonli "O'zbekiston Respublikasining tashqi savdo operatsiyalari monitoringini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. 16. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 18.05.2020 yil kuni qabul qilingan PF-5995-sonli "Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining sifat va xavfsizlik ko'rsatkichlari xalqaro standartlarga muvofiqligini ta'minlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida " farmoni. To'qimachilik va yengil sanoatning boshqa tarmoqlarida

paxta xom ashyosini yanada chuqur qayta ishlashni ta'minlash, bo'yalgan ip-kalava, trikotaj polotnosi va matolar kabi tayyor mahsulotlarni xorijiy mamlakatlarga eksport qilish, keyinchalik, zamonaviy texnologiya va dizaynni faol o'zlashtirish asosida, tayyor to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarishda ulkan samaraga erisha olamiz. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2005 yil 27 yanvar, 38-sonli "Respublika to'qimachilik tarmog'iga investitsiyalar jalb etish choratadbirlari to'g'risida"gi qarori esa tarmoqqa investitsiyalarni yanada kengroq jalb etish imkoniyatlarini kengaytirish bilan bir qatorda, uning moddiy-texnik bazasini shakllantirishda asosiy turtki vazifasini bajardi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2006-2008 yillarda to'qimachilik sanoati korxonalarini modernizatsiya qilish va texnikaviy qayta jihozlash dasturi to'g'risida"gi hamda "2007-2011 yillarda ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik-texnologik qayta jihozlash dasturi to'g'risida"gi qarori "2015-2019 yillardagi sanoatni tarkibiy o'zgartirish, asosiy sanoat tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiyalash to'g'rsidagi" maxsus qarorlari yengil sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish quvvatlari oshirilishini rag'batlantirish, uni eksportga yetkazib berishni ko'paytirish, faol investitsion siyosat, shuningdek, korxonalarni modernizatsiya qilish hamda texnikaviy qayta jihozlash hisobiga yangi ish o'rinlari barpo etishni ta'minlashning asosi bo'lib xizmat qilmoqda. Ushbu tahliliy ma'lumotlarga suyangan holda mamlakatimizda paxta xom ashyosini to'liq qayta ishlash va undan gazlama, tayyor kiyim ishlab chiqarish tsiklini to'la muvofiqlashtiruvchi innovatsion tizimni shakllantirish, paxtani qayta ishlovchi va to'qimachilik korxonalarini ishlab chiqarish quvvatlaridan yanada to'laroq foydalanishi, shu asosda iqtisodiy samaradorlikka erishishni yanada oshirish lozim. "O'zpaxtasanoat" AJ, "O'zbekiyengilsanoat" AJ "O'zsanoatqurilishmateriallari" uyushmasi bilan birgalikda xalqaro amaliyot tajribasidan kelib chiqib, innovatsion texnologiyalarga asosan, arzon va mamlakatimizda ishlab chiqarilgan qurilish materiallardan foydalangan tarzda yengil konstruksiyali tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarishni tashkil etish bo'yicha yakka

tartibdagi namunaviy loyihalarni ishlab chiqish topshirig'i berilgan edi. Davlatimiz rahbarining topshirig'iga ko'ra, 2007 yilda Namangan viloyati Chust tumanidagi "Chust textile" xususiy korxonasini tashkil etildi. Bu korxonaning asosiy ustun jihati korxonaning binolari ko'p materiallar sarflanmay, angar usulida barpo etilgan. Natijada qurilishning o'zidan olti million dollar iqtisod qilingan. Yoshlar va xotin-qizlarni ish bilan ta'minlash - davlatimiz siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Shu maqsadda shahar va tumanlarda to'qimachilik majmualari tashkil etilmoqda. Chunki buning uchun xomashyo, infratuzilma va bozor bor. "Chust textile" korxonasi "Namangan" erkin iqtisodiy zonasi hududida tashkil etilgan. Fabrikaning ikkita kompleksida 1 ming 300 kishi mehnat qilmoqda. Korxonaning buyurtmaga qarab, barcha turdagi ustki va ichki kiyimlarni ishlab chiqarishi mumkin. 2020 yilda qariyb 2 ming tonna mato hamda 5 million 200 ming dona tayyor trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarilib, Italiya, Rossiya, Qozog'iston va Tojikiston kabi davlatlarga 9 million dollardan ziyod eksport qilingan. Joriy yilda eksportni 12 million dollarga etkazish rejalashtirilgan. Yana bir jihati, Davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek, angar usulida korxonaning qurish va ishga tushirish mahsulot tannarxiga, raqobatbardoshligiga ta'siri yuqori, boshqa to'qimachilik majmualarini ham shunday loyiha asosida qurish bo'yicha ko'rsatma va topshiriqlar berilmoqda. "Chust textile" loyihasining umumiy qiymati qariyb 12 million dollar bo'lib, uch bosqichga mo'ljallangan. To'liq quvvatda yiliga 5 ming tonna mato, 15 million dona tayyor mahsulot ishlab chiqarish mumkin bo'ladi. Ishchilar sonini 2200 ga yetkazish rejalashtirilgan. Shu bilan birga, bir qator olis hududlarda tayyor tikuv-trikotaj mahsulotlar ishlab chiqarish yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligi sababli ishga joylashishga muhtoj shaxslarni, ayniqsa band bo'lmagan ayollarni ijtimoiy muhofaza qilish, ularning yashash sharoitlarini yaxshilashni taqozo etmoqda. Prezidentimiz tomonidan 2019 yil 28 may kuni PQ-4341-sonli "Respublika hududlarida tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarishni tashkil etish va aholi bandligini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorining qabul qilinishi ushbu muammolarning yechimi bo'ldi.

Ushbu qaror asosida, “O’zpxatasanoat” aksiyadorlik jamiyati faoliyatini diversifikatsiyalash, olis hududlarda tayyor tikuv-trikotaj mahsulotlar ishlab chiqarish quvvatlarini yaratish orqali qo’shimcha yangi ish o’rinlarini yaratish maqsadida: O’zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va sanoat vazirligi, Moliya vazirligi, Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi, “O’zpxatasanoat” AJ va “O’zto’qimachilik sanoat” uyushmasining respublika hududlarida “O’zpxatasanoat” AJ tashabbuskorligida yengil konstruktiviyali qurilish materiallaridan quriladigan yoki bo’sh turgan bino-inshootlar negizida tashkil etiladigan tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish korxonalarini tashkil etilmoqda. Davlat aktivlarini boshqarish agentligi, Qoraqalpog’iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar hokimliklari “O’zpxatasanoat” AJ tomonidan tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish korxonalarini tashkil etish uchun istisno tariqasida foydalanilmayotgan va bo’sh turgan davlat obyektlarini “nol” qiymatda berilmoqda. O’zbekiston Respublikasi Oliy va o’rta maxsus ta’lim vazirligi Davlat aktivlarini boshqarish agentligi, Qoraqalpog’iston Respublikasi Vazirlar Kengashi, viloyatlar hokimliklari, “O’zpxatasanoat” AJ va “O’zto’qimachilik sanoat” uyushmasi bilan birgalikda bir oy muddatda O’zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga viloyatlarda faoliyat yuritayotgan tikuv-trikotaj korxonalarini va amalga oshirilayotgan loyihalarni malakali kadrlar bilan ta’minlash, jumladan, tugatilayotgan kollejlar negizida O’quv markazlarini tashkil etish bo’yicha amaliy ishlar yuritilmoqda To’qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini rivojlantirishga qaratilgan islohotlarni yanada chuqurlashtirilib, to’qimachilik sanoati sohasida malakali kadrlarga bo’lgan ehtiyoj ta’minlansa, mamlakatimizda keng turdagi sifatli to’qimachilik mahsulotlari tayyorlashning sifati ortadi, natijada xalqimiz turmushi farovonligi yanada yuksaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Stat.uz/uz/sanoat
2. lex.uz

**ҲАЛҚАРО ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ТРАНСФОРМАЦИЯ
ЙЎЛИДАГИ ТАЖРИБАЛАРИ**

ТДИУ мустақил татқиқотчиси

PhD доцент Худоев О.О.

Аннотация Маълумки, тижорат банклари ривожланиш мақсадида юрган йўллари амалга оширган ишлари бўйича ўз тарихига эга ва албатта, банкнинг ҳар бир тармоқларини ривожлантиришда ягона мутлоқ лидер мавжуд эмас.

Калит сўзлар: Трансформация, валюта бозори, фонд бозори, капитал, молия бозори

Бугунги кунда жаҳон молия сектори трансформация жараёнига актуал масала сифатида қараб келмоқда, анъанавий банклар кириб ҳаётга тадбиқ бўлиб келаётган рақамли иқтисодиётда янада рақобатбардош бўлишга интиломоқда.

Маълумки, тижорат банклари ривожланиш мақсадида юрган йўллари амалга оширган ишлари бўйича ўз тарихига эга ва албатта, банкнинг ҳар бир тармоқларини ривожлантиришда ягона мутлоқ лидер мавжуд эмас.

Бугунги кунда жаҳон молия сектори трансформация жараёнига актуал масала сифатида қараб келмоқда, анъанавий банклар кириб ҳаётга тадбиқ бўлиб келаётган рақамли иқтисодиётда янада рақобатбардош бўлишга интиломоқда.

“Global finance” ҳулосасига мувофиқ ҳалқаро банк сектори аренасида 2017-2018 йилларда Citi Group (АҚШ) дунёнинг энг яхши рақамли банки сифатида тан олинган ва 2021 йилда ҳам мазкур унвонни

сақлаб қолди ва корпоратив/институционал рақамли банклар орасида етакчилилик қилди¹.

Шунингдек, мазкур нуфузли нашриётнинг 2021 йилги ҳисоботида кўра шарқий ва марказий европа ҳудудларидаги энг яхши рақамли банк сифатида Россиянинг Сбербанки тан олинди².

Жумладан, Ўзбекистон банк-сектори моделининг ўзига ҳослиги ҳамда АҚШ, ғарбий европа ва бошқа узоқ мамлакатлардан кўра Россия Федерацияси банк тизимининг ўхшашлик жиҳатлари кўплигини инобатга олиб ушбу диссертация ишида Россия Федерацияси тижорат банкларининг трансформация йўлидаги тажрибаларини ўрганиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Юқорида айтиб ўтилганидек, Россия банклари орасида бугунги кунда юридик ва жисмоний ҳамда корпоратив мижозларга мижозларга хизмат кўрсатиш бўйича Сбербанк етакчилилик қилиб келмоқда.

Сбербанк XIX асрда ташкил топган бўлиб бугунги кунда Россиянинг энг йирик тижорат банки сифатида тан олинган. Сбербанкнинг Россия, Украина, Козоғистон, Беларусь, Германия ва Хиндистон давлатларида жами 20 мингдан ортиқ бўлинма ва филиаллари мавжуд.

Сбербанкнинг актив ўсиш даври 2016 йилдан бошланган. Жумладан, банк соф фойдаси 2015 йилда 223 млрд. рублни ташкил этган бўлса, 2016 йилга келиб бу кўрсаткич 542 млрд. рублга кўтарилди, ўз навбатида чакана актив мижозлар сони 96,3 млн., корпоратив мижозлар сони 2,6 млн. ҳамда ўз-ўзига хизмат кўрсатиш ускуналари ва банкоматлар сони эса 77 минга етди³.

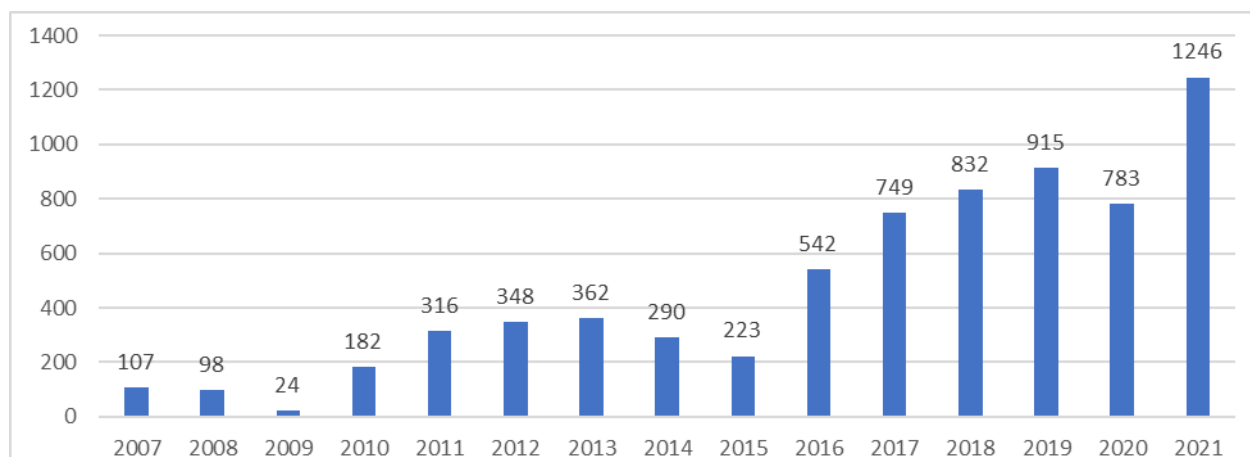
1-жадвал.

¹ “Global finance” номли халқаро молия журналининг 2017-18 йиллар бўйича ҳисоботлари

² “Global finance” номли халқаро молия журналининг 2021 йил якуни бўйича ҳисоботи

³ Сбербанкнинг трансформация борасидаги ҳисоботи

Сбербанкнинг даромадлилик динамикаси

(Манба: Сбербанкнинг 2021 йил якуни бўйича ҳисоботи)

Бу даражада юқори суратдаги ўсиш тенденциясига энг аввало 2008 йилда ишлаб чиқилган трансформация стратегияси сабаб бўлди. Таъкидлаш лозимки, глобал пандемия сабабли жорий этилган чекловларнинг банк фойдасига таъсирини 2020 йил кўрсаткичида акс этганини кўришимиз мумкин.

Стратегия ишлаб чиқишда банк томонидан қатор мақсадлар белгилаб олинган бўлиб, улардан асосийлари:

- сой фойдани 300 млрд. рублгача кўтариш;
- капитал рентабеллигини 20% кам бўлмаслиги;
- банк тизимида активлар улушини 25-30% фоизга чиқариш;
- операцион ҳаражатларни соф операцион даромадлар нисбатига 46 фоиздан 40 фоизга тушириш;
- Хитой ва Хиндистон банк тизимига кириб бориш;
- рақобатбардошлик позициясини мустаҳкамлаш;
- жаҳон молия бозорларига чиқиш.

Амалга оширилган ишлар натижасида юқорида кўрсатилган деярли

барча кўрсаткичлар бажарилган. Мисол учун капитал рентабеллиги ўрнатилган режага нисбатан 3 баробарга юқори бажарилган, банк тизимида активлар улушини 30% чиқарилган⁴.

Трансформация жараёни қуйидаги стратегияга асосан амалга оширилган:

1. “Мижоз билан юзма-юз бўлиш” – мижозларга йўналтирилган хизмат кўрсатиш компанияси куриш. Мижозларнинг барча қатламларига юқори хизмат кўрсатиш сифати оширилди. Хусусан, 3 мингдан ортик савдо нуқталари замонавий хизмат кўрсатиш марказлари сифатида том маънода қайтадан ташкил этилди. Мижозлар учун қулай иш графиги яратилди ҳамда электрон навбат тизимини ташкил этиш йўли билан навбатлар қисқартирилди ва тўғри тақсимланди. Алоқа марказлари (колл центрлар) замонавий муомала этикети ва оператив хизмат кўрсатиш шиори остида қайта ташкил этилди.

2. “Саноат революцияси” – фаолият ва операция жараёнини ва саноат тизимига ўтказиш. Базель комитетининг банк назорати талабларига асосан янги ҳатарларни бошқариш бўйича замонавий тизим тадбиқ қилинди. “Кредит фабрикаси” (Кредитная фабрика) номли тизим ишлаб чиқилди. Мазкур тизимга асосан кредит ҳужжатларини кўриб чиқиш жараёни 10 баробарга тезлаштирилди. Банк IT тизими қайта ташкил этилди. Маълумотларни қайта ишлаш ва кузатиш базаси кенгайтирилди ҳамда марказлаштирилди, ягона банк платформаси яратилди.

3. “Сбербанкнинг ўз фаолият тизими” – Доимий ўсиш идеологияси тадбиқ этилди. Lean ва Six Sigma услуби бўйича банкнинг ишлаш тизими ташкил этилди. Мазкур тизим асосида жараёнларни оптимизация қилиш, бошқарув тизимини ривожлантиришга эришилди ҳамда маданият ва ҳуқуқ-атвор стандартлари ўзгартирилди.

⁴ Герман Грефнинг трансформациядаги натижалар юзасидан ҳисоботи

4. “Инсон капиталига инвестиция қилиш” – Ҳодимларни бошқариш тизими модернизация қилинди. Ҳодимларни танлаш, ишга олиш, ўқитиш, самарали рағбатлантириш бўйича янги замонавий тизим ишлаб чиқилди. Маълумот учун: трансформация амалга оширилшидан олдин сбербанкнинг инглиз тилини билувчи ходимлар 10-15 фоизи ташкил этган. Бироқ ҳозирда бу кўрсаткич 90-95 фоизга кўтарилган.

5. “Ҳалқаро бозорларда банк операцияларини кўпайтириш” – ҳорижий операцияларда иштирокни кўпайтириш ва ҳалқаро молия тизимида банк ўрнини кучайтириш. Хитой ва Хиндистон банк тизимларига кириб бориш.

Хаммамизга маълумки, Ўзбекистон банк секторида, айниқса давлат улуши бор тижорат банкларида, бугунги кунга қадар ҳужжатлар қоғоз шаклида расмийлаштирилиб борилмоқда, банк бошқарув тизми ва қарорлар қабул қилиниши марказлашган ҳолатда қолиб кетган. Бу эса фаолият жараёнларини секинлаштиради ва инсон омиллари таъсирини ортишига сабаб бўлади.

Мазкур камчиликлар борасида Сбербанк томонидан амалга оширилган трансформацияда бошқарув тизими модернизация қилиш, замонавий янги маҳсулотлар ишлаб чиқиш, фаолиятдаги жараёнларни тезлаштириш каби ўзгаришларга катта эътибор берилганлигини ҳамда стратегияни тадбиқ қилишда юзага келган муаммоларни бартараф этишдаги йўллари таҳлил қилиб, андоза сифатида кўришимиз мумкинлиги маълум бўлди.

Ўзбекистон шароитида, Сбербанк мисолида трансформация амалга оширилиши қатор ижобий тарафларни ўзида акс эттиргани каби, салбий тарафлари ҳам мавжуд. Бунга мисол тариқасида, Сбербанк мисолидаги банк экотизимининг яратилиши ўзига хос монопол муҳитни келтириб чиқариш хатарлари ҳам мавжуд. Шунингдек, экотизимда мижознинг барча

маълумотлари, шу жумладан банк тарихи, истеъмол товарларидаги танлови ва бошқа шахсий маълумотлари фақатгина бир гуруҳ ташкилотга боғланиши бўйича Ўзбекистондаги мижозлар аудиторияси томонидан салбий фикрга бориш хатарлари эҳтимолдан холи эмас.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Е.В.Лагунинанинг “Рақамли иқтисодиётини ривожлантиришда банкларни трансформация қилиш” номли илмий иши (<https://core.ac.uk/download/pdf/249346738.pdf>)
2. Klichev, B.P., Choriev, I. X. (2021). The Issues Of Business Activity Organization In Uzbekistan. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI).Volume 12, Issue 7, July 2021: 4587- 4593.- URL:<https://www.tojqi.net/index.php/journal/article/view/4494>
3. Марказий банкнинг Миллий матбуот марказида банклар фаолиятида рақамли технологияларни кенг жорий этиш ва тижорат банкларини хусусийлаштиришга бағишланган матбуот анжумани – 2021 йил (https://cbu.uz/oz/press_center/news/436810/)
4. Klichev, B.P., Tulaev, M.S. (2021). Issues of development of the analysis of business activity in joint-stock companies of Uzbekistan. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 11, November 2021, 584-591. <https://doi.org/10.5958/2249-7137.2021.02539.8>
5. Жахон банкининг 2021 йилдаги ҳисоботи (<https://drive.google.com/file/d/1WQ1bWd0u9Uefcw0uwt-fUY9lMcEz4a2S/view>)
6. Қличев Б.П. (2022). КРІ тизими асосида моддий рағбатлантириш масалалари таҳлили. Архив научных исследований, 2(1). извлечено от <http://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/1761>
7. Adashaliev, B.A, Xashimov, B. A. (2018). Foreign experience of development of the regional export potential. Theoretical & Applied Science, (11), 216-222. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36586989>
8. Imomkulov, T. B. (2020). Financial Aspects of Selection of Investment Projects by Enterprises in Developing Market Conditions. European Journal of Business and Management, 12(5), 51-54. <https://core.ac.uk/download/pdf/304991376.pdf>

**ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТНИ МОЛИЯВИЙ ТАРТИБГА
СОЛИШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ**

*ТДИУ “Молия ва Бухгалтерия ҳисоби” кафедраси доцент в.б.,
иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Т.Б.Имомқулов

Аннотация: Мақолада инвестиция фаолиятни самарали амалга оширишда молиявий тартибга солувчи механизмларини жорий этиш акс эттирилган. Мамлакатмизда асосий капиталга хорижий инвестицияларни жалб қилишни замонавий усуллар жорий этишни ривожлантириш зарурияти мақолада ўз аксини топган.

Таянч сўзлар: Иқтисодиёт, инвестиция, капитал, корхона, молиялаштириш, банк, кредит, солиқ, қимматли қоғозлар, валюта, молиявий механизм.

Аннотация: В статье отражено внедрение механизмов финансового регулирования в эффективное осуществление инвестиционной деятельности. В статье отражена необходимость разработки внедрения современных методов привлечения иностранных инвестиций в основной капитал в нашей стране.

Ключевые слова: Экономика, инвестиции, капитал, предприятие, финансирование, банковское дело, кредит, налоги, ценные бумаги, валюта, финансовый механизм.

The summary: The article reflects the introduction of financial regulatory mechanisms in the effective implementation of investment activities. The need to develop the introduction of modern methods of attracting foreign investment in fixed assets in our country is reflected in this article.

Key words: Economy, investment, capital, enterprise, financing, banking, credit, tax, securities, currency, financial mechanism.

Жаҳон амалиёти тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, фаол инвестиция сиёсатининг юритилиши ва шунга мос равишда ҳудуддаги мавжуд инвестиция салоҳиятидан унумли фойдаланилиши ҳар қандай давлат иқтисодиётининг барқарор ўсишига хизмат қилади. Мамлакатимизда инвестиция фаолиятини молиявий тартибга солиш бугунги куннинг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Бугунги кунда хўжалик субъектлари фаолиятидаги инвестицион капитал қўйилмалар хўжаликни ривожлантиришга қаратилган самарали воситадир. Шунинг учун, инвестицион фаолиятнинг самарадорлигини ошириш жараёни Ўзбекистон Республикасининг Ҳаракатлар стратегиясида ақс этган тартибга солишнинг молиявий-иқтисодий механизмини такомиллаштириш ҳамда устувор соҳаларни ривожлантиришга ёндашган.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили»да амалга оширишга оид давлат дастури белгиланган вазифаларни амалга оширишда муҳим ҳужжат бўлди. Мазкур вазифаларнинг самарали бажарилиши Ўзбекистонда инвестиция салоҳиятини молиявий қуллаб-қувватлаш учун тўғридан-тўғри инвестициялар фаолиятини шакллантириш ва инвестиция салоҳиятини фаолиятни оширишнинг илмий асосларини такомиллаштиришда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Айни вақтда, Ўзбекистон Республикасида мамлакатимизда инвестицион фаолиятини молиялаштириш амалиётини такомиллаштириш билан боғлиқ бўлган бир қатор муаммолар мавжуд. Шундай муаммолардан бири бўлиб, олинадиган инвестиция ресурсларидан минтақавий ва корпоратив даражаларда самарасиз фойдаланиш ҳамда инвестицион потенциалга эришиш учун инвестицион фаолиятни молиялаштиришни тартибга солувчи усулларнинг мавжуд эмаслиги, солиққа тортиш

жараёнидаги камчиликлар, давлатнинг инвестицион дастурларни амалга ошириш сиёсатидаги позитцияси ва солиқ-божхона қонунчиликларидаги юкламалар муҳим муоммолардан бўлиб қолмоқда.

Инвестицион фаолиятни молиявий механизмни такомиллаштиришдаги ёндашувлар иқтисоднинг динамик ривожланишига қараб унинг эгилувчанлигини оширишга ёрдам беради. Асосий эътибор хорижий инвесторлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш қафолатини оширишга, хорижий инвестицияларни жалб этиш ва улардан фойдаланишни тўхтатиб турувчи бозордан ташқаридаги жараёнларни тартибга солишнишига қаратилиши муҳимдир. Инвестицион фаолиятни самарали тартибга солиш мақсадида манфаатлар келишувини таъминловчи ички ва ташқи омилларни ўзаро мувофиқлаштиришга чақириш муҳимдир. Категория сифатида “**механизм**” атамаси иқтисодий қонунлар ва тамойиллар ишлашининг объективлиги билан боғлиқ бўлиб, унинг асоси ва моҳиятини ташкил этади ҳамда инвестицион фаолиятни тартибга солишдаги ҳаракатлар табиатини белгилайдиган натижаларга эришишдаги восита ҳисобланади. Инвестицион фаолиятни тартибга солиш механизми категорияси моҳиятини тўлиқ очиб беришда унинг шаклланиши ва ривожланиши босқичларини тадқиқ қилиш мақсадга мувофиқдир. Инвестицион фаолиятни тартибга солиш механизмининг шаклланиш давлари жадвалда келтирилган.

Инвестицион фаолиятни тартибга солиш механизмининг бозор муносабатларига ўтгандан кейинги шаклланиш босқичлари

Босқичлар	Мазмуни
I босқич 1991-1996	Иқтисодий ислохотлар натижасида ташкилотларнинг инвестицион фаолият юритиш соҳасидаги ҳуқуқларининг кенгайиши. Бу даврда хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида

йиллар	сезиларли ўзгариш юз бермади. Капитал давлат эгалик ҳуқуқидан чиқарилиб, хусусий ва бошқа шаклларга берилди.
II босқич 1997 йилдан 2005 йилгача	Инвестицион фаолиятнинг номарказлашган шакллариға ҳамда институционал ўзгаришларига асос солиниши натижасида турли шаклдаги ташкилотлар ўз маблағларини инвестиция қилишда мустақилликка эришди. Ишлаб чиқариш соҳасидан инвестицион ресурслар номоддий ишлаб чиқариш ҳамда тижорат ва молиявий хизматларга киритила бошланди.
III босқич 2006 йилдан 2010 йилгача	Давлат ва нодавлат ташкилотларнинг инвестицион статусидаги ўзгаришлар, мулкка эгалик қилиш шаклларидан қатъий назар инвестициялар таркибидаги ўзгаришлар кузатилди. Инвестициялар эркин иқтисодий зоналарга йўналтирилди.
IV босқич 2011 йилдан 2016 йилгача	Нафақат турли манбаларни, балки ташкилотларнинг илмий-техник базаларини бошқариш учун тегишли шароитлар яраталди. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида инвестициялашнинг тамоман янги механизми шакллантирилди.
2017 йилдан ҳозирги вақтгача	Ўзбекистон иқтисодини мувозанатлаштириш шароитида инвестицион фаолиятни фаоллаштириш ва унинг кейинги барқарор ривожланиши давом этмоқда. Ташкилотларнинг инновацион-инвестицион фаолияти ривожлантирилмоқда. Қайта ишлаб чиқариш билан шуғулланаётган корхоналарга хорижий инвестициялар жалб этилмоқда. 2017-2021 йиллар давомида ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегиясининг давлат дастури доирасида 2030 йилгача инновацион-инвестицион оқимлари келишининг устувор йўналишлари белгиланди.

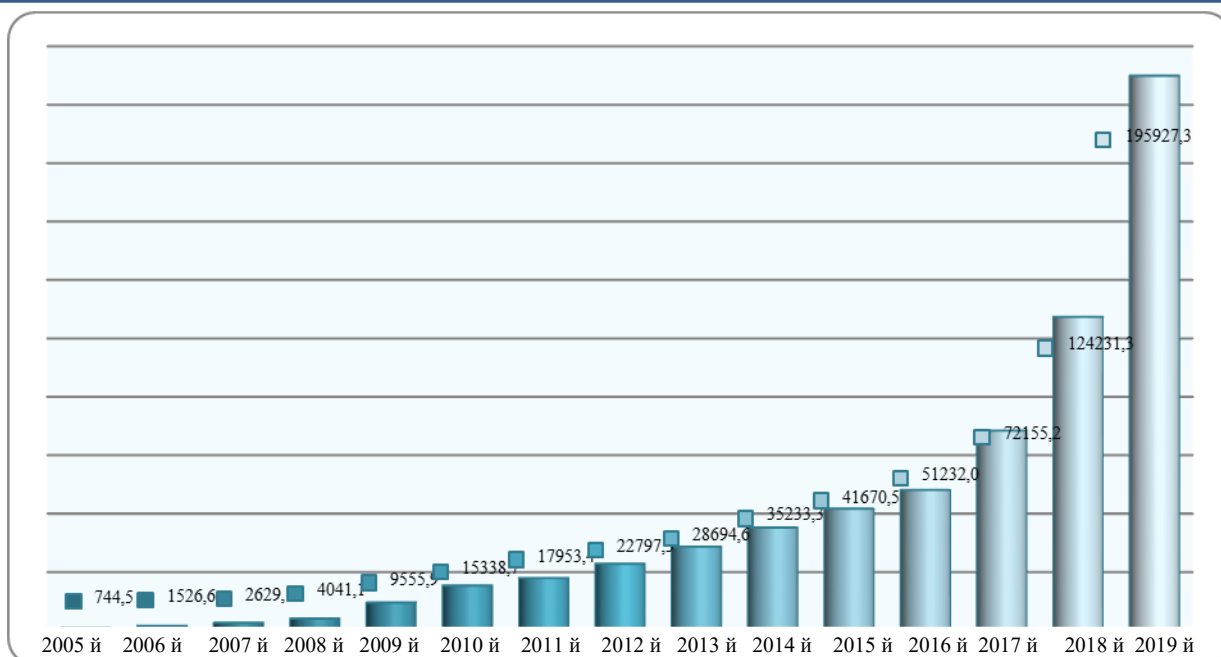
Молиявий тартибга солиш механизми корхоналарнинг инновацион ва инвестиция салоҳиятини оширишга, мавжуд инновацион-инвестиция ресурслардан самарали фойдаланилишига йўналтирилиши керак.

Бозор иқтисоди ривожланган мамлакатларнинг ўхшаш молиявий механизмларини яратиш ва фаолият юритишининг жаҳон тажрибаси шунини кўрсатадики, давлатнинг ривожланиш стратегиясини амалга ошириш жараёнида юзага келадиган муаммоларни ҳал қилишда ҳукуматнинг ўрни жуда катта. Давлатнинг диққат марказида ижтимоий-иқтисодий ва экологик муаммоларни ҳал қилиш, самарали иқтисодиётни яратиш, инновацион салоҳиятни ривожлантириш учун молиявий тизимни шакллантириш каби масалалар ечими мавжуд бўлмаса инвестициялар ҳаракатини ривожлантириш мумкин эмас.

Корхоналарнинг инновацион-инвестициявий фаолиятини тартибга солишнинг молиявий механизмини шакллантириш жараёнида давлатнинг мутаносиб ва пухта ўйланган молиявий сиёсати, шубҳасиз, иқтисодиётда молиявий-бозор воситаларининг роли ва самарадорлигини оширишга ёрдам беради, бу инвестиция капиталидан ҳам маълум бир ҳудуд даражасида, ҳам бутун мамлакат даражасида самарали фойдаланиш учун янги имкониятлар яратади.

**Ўзбекистонда 2005-2019 йилларда асосий капиталга
инвестициялар (млрд. сўм)⁵**

⁵ <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/investments>

Давлат ривожланиш дастурига киритилган йирик лойиҳаларнинг амалга оширилиши натижасида йиллар давомида асосий капиталга инвестицияларнинг юқори ўсиш суръатларига эришилмоқда. Республикада ижтимоий соҳа ва иқтисодиётни ривожлантириш учун барча молиялаштириш манбалари ҳисобидан 2019 йилда 195,9 млрд. сўм асосий капиталга инвестициялар ўзлаштирилди, бу эса, 2018 йилга нисбатан 157,0 фоизни ташкил этди. 2018 йилда эса, ушбу кўрсаткич 124,2 млрд. сўм ёки 2017 йилга нисбатан 270,0 фоиз асосий капиталга инвестициялар ўзлаштирилди.

Ушбу гистограмма маълумотларига асосланиб, асосий капиталга инвестицияларни ўзлаштириш ҳамда инвестицияларнинг ўсиш суръати йилдан-йилга ошиб бораётганлигини кузатишимиз мумкин. Инвестицияларнинг ЯИМдаги улуши 2019 йилда 2018 йилга нисбатан 7,1 фоизга кўтарилган ва 37,1 фоизни ташкил этган (ушбу кўрсаткич 2010 йилда 24,6 фоизга тенг бўлган). Айти пайтда Қозоғистонда асосий капиталга инвестицияларнинг мамлакат ЯИМдаги улуши 14,0 фоизни, Россияда 23 фоизни ташкил этган.⁶

⁶ <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/investments>

Инвестиция фаолиятини молиявий тартибга солишдаги мавжуд аҳволни тубдан ўзгартириш, хорижий инвестиция оқимларининг ўсишида халқаро молия институтлари қарзлари доирасида импорт алоқаларни қайд этиш тартибини соддалаштирилиши, саноат корхоналарини модернизациялаш ва техник қайта таъминлаш, солиқ юкининг пасайтирилиши, маҳсулот тақсимлаш тўғрисидаги битимнинг қўлланилиши, шунингдек, хорижий инвесторлар билан инвестиция шартномаларини тузиш йўли орқали молиявий барқарорликка эришиш зарурлигини келтириб чиқаради. Шу сабабдан мамлакат инвестицион тараққиётини таъминлаш учун инвестиция фаолиятини молиявий тартибга солишнинг ўзига хос хусусиятидан келиб чиқиб, қуйидагиларни амалга ошириш орқали инвестиция фаолиятини молиялаштиришни тартибга солиш мумкин:

- инвестиция фаолиятининг молиявий тартибга солишда солиқларнинг тортилишини назоратини ошириш зарур;
- ички ва ташқи инвестицияларнинг саноат корхоналари инвестиция фаолиятини амалга оширишда тўғридан-тўғри иштирокини ошириш лозим;
- инвестиция фаолиятининг молиявий тартибга солиш учун зарурий молиявий ва номолиявий инструментларни фонд бозори механизмларини орқали татбиқ этиш зарур;
- мамлакатимизга ички ва ташқи инвестицияларни жалб этишда иқтисодий аҳволи ва имкониятлар, молиявий потенциали тўғрисида аниқ ахборот ва маълумотлар олиш имкониятини яратиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Imomkulov, T. B. (2020). Financial Aspects of Selection of Investment Projects by Enterprises in Developing Market Conditions. European

- Journal of Business and Management, 12(5), 51-54.
<https://core.ac.uk/download/pdf/304991376.pdf>
2. Имомкулов, Т., Латипова, Ш. М., & Ходжимамедов, А. А. (2018). ПРОБЛЕМЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИННОВАЦИОННО-ОРИЕНТИРОВАННЫХ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ. In Направления повышения стратегической конкурентоспособности аграрного сектора экономики (pp. 277-282).
<https://elibrary.ru/item.asp?id=36364226>
3. Klichev, B.P., Choriev, I. X. (2021). The Issues Of Business Activity Organization In Uzbekistan. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI).Volume 12, Issue 7, July 2021: 4587- 4593.-
URL:<https://www.tojqi.net/index.php/journal/article/view/4494>
4. Klichev, B.P., Tulaev, M.S. (2021). Issues of development of the analysis of business activity in joint-stock companies of Uzbekistan. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 11, November 2021, 584-591.
<https://doi.org/10.5958/2249-7137.2021.02539.8>
5. Қличев, Б. П. (2022). Маҳсулот сотиш ҳажми таҳлилини такомиллаштириш масалалари. Science and Education, 3(5), 1719-1728.
<https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/3641>
6. личев Б.П. (2022). КРІ тизими асосида моддий рағбатлантириш масалалари таҳлили. Архив научных исследований, 2(1). извлечено от
<http://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/1761>
7. Қличев, Б. П. (2022). Маҳсулот сотиш ҳажми таҳлилини такомиллаштириш масалалари. Science and Education, 3(5), 1719-1728.
<https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/364>
8. Nagle, T. T., & Müller, G. (2017). The strategy and tactics of pricing: A guide to growing more profitably. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315185309>
9. Van der Rest, J. P., Roper, A., & Wang, X. L. (2018). Why is a

change of company pricing policy so hard to implement?. International Journal of Hospitality Management, 69, 30-40.

<https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2017.10.010>

10. Borio, C., Gambacorta, L., & Hofmann, B. (2017). The influence of monetary policy on bank profitability. International Finance, 20(1), 48-63. <https://doi.org/10.1111/infi.12104>

11. Modak, N. M., Panda, S., & Sana, S. S. (2016). Pricing policy and coordination for a distribution channel with manufacturer suggested retail price. International Journal of Systems Science: Operations & Logistics, 3(2), 92-101. <https://doi.org/10.1080/23302674.2015.1053828>

12. Қличев Б.П. (2014). Бошқарув ҳисобида баҳо шакллантиришни такомиллаштириш масалалари. Тошкент молия институти. “Молия” илмий журнали. 2014 йил 5-сон, 10-15 бетлар. ISSN: 2010-9601

13. Klichev, B.P., Choriev, I. X. (2021). The Issues Of Business Activity Organization In Uzbekistan. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI).Volume 12, Issue 7, July 2021: 4587- 4593.- URL:<https://www.tojqi.net/index.php/journal/article/view/4494>

14. Klichev, B.P., Tulaev, M.S. (2021). Issues of development of the analysis of business activity in joint-stock companies of Uzbekistan. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 11, November 2021, 584-591. <https://doi.org/10.5958/2249-7137.2021.02539.8>

15. Имомкулов, Т., Латипова, Ш. М., & Ходжимамедов, А. А. (2018). Проблемы реформирования деятельности инновационно-ориентированных фермерских хозяйств. In Направления повышения стратегической конкурентоспособности аграрного сектора экономики (pp. 277-282). <https://elibrary.ru/item.asp?id=36364226>

16. Савицкая, Г. В. (2017). Экономический анализ. 14-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М.

17. Cooper, R., Hartley, K., & Harvey, C. R. M. (2018). Export

performance and the pressure of demand: a study of firms. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203703090>

18. Қличев Б.П. (2022). КРІ тизими асосида моддий рағбатлантириш масалалари таҳлили. Архив научных исследований, 2(1).
извлечено от <http://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/1761>

19. Imomkulov, T. B. (2020). Financial Aspects of Selection of Investment Projects by Enterprises in Developing Market Conditions. European Journal of Business and Management, 12(5), 51-54.
<https://core.ac.uk/download/pdf/304991376.pdf>

20. Tolliboevich Absalamov, A., Odilovich Xudoyorov, O., & Umarovich Kholdorov, S. (2021). Important Aspects Related to Foreign Exchange Operations of Commercial Banks. In The 5th International Conference on Future Networks & Distributed Systems (pp. 693-697).
<https://dl.acm.org/doi/abs/10.1145/3508072.3508208>

21. Khudoyorov Oybek Odilovich (2020). Solution of problems on the development of banks' off-balance operations, SAARJ Journal on Banking & Insurance Research, 2020, Systems (pp. 44-48).
<https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:sjbir&volume=9&issue=3&article=004>

22. O. Khudoyorov, N Ernazarov (2020). Operating banks operations with foreign options and futures of foreign banks: Foreign experiences and their features - Journal of Critical Reviews,
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43264712>

23. Adashaliev, B.A, Xashimov, B. A. (2018). Foreign experience of development of the regional export potential. Theoretical & Applied Science, (11), 216-222. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36586989>

24. Назарова, М. Н. (2022). Ўзбекистон Республикасида нобанк кредит ташкилотларининг ҳуқуқий асослари ва уларнинг амалдаги фаолияти. Science and Education, 3(6), 1244-1256. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/3941>

**ANALYSIS OF PRODUCT PRICING BASED ON PRODUCT
PARAMETERS AND CUSTOMER CHOICE**

Klichev Bakhtiyor Pardayevich

*Department of Finance and Accounting, Tashkent State
University of Economics, e-mail: klichev.baxtiyor@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-6938-7897, Tel: +99890 8650088.*

Abstract The efficiency of operational activities of business entities and the formation of positive financial results depends on the volume of production and sales. The increase in profit is inextricably linked to the cost of production and the price of the product.

The purpose of this article is to evaluate the newly developed products in business entities based on the technical and economic parameters of the product, the interests of consumers, their wishes, the market price of the reference product, and the conditions developed by the author. Integral methods, surveys, data grouping, and logical analysis methods were used in the calculations. When choosing a product, buyers choose more cost-effective products. Another feature of customer selection is that it compares the price of the product being purchased with the price of the best (reference) product on the market. The article provides analytical solutions for the calculation of the assessment based on these conditions. Comparing the technical and economic parameters of the product, the concept of pricing a new type of product is developed based on the indicators that customers pay the most attention to and the efficiency of use of the product is 5% higher than its price. In the calculations, only the technical and economic parameters of the product are obtained.

Key words: price of product, parameters (options) of product, technical parameters (options), economical parameters (options), pricing policy, formulation models of price

The efficiency of operational activities of business entities and the formation of positive financial results depend on the volume of production and sales. The increase in profit is inextricably linked to the cost of production and the price of the product.

Please imagine, if economists in any business knew exactly what the future holds, they would have made the perfect business decisions and maximized their profits. I will give an example to convey our idea more fully. For example, take the restaurant business,. If its owners knew exactly how many customers come every evening, as well as the number and type of meals they can order, they would have achieved the minimum of costs, the maximum of profit.

Today, cost optimization in all enterprises is made on the basis of approximate calculations in relation to the volume of production and sales. In doing so, the approximate calculations are based on statistical data and experience from the previous period. While economic analysis in enterprises cannot replace accurate data, it is very useful in finding answers to questions about various management decisions and their consequences. One of the most important questions we need to answer when running a business is “How many products can we sell?”. Of course, during the the answering to this question, determines the volume of production of the product, which in turn determines the amount of costs incurred.

The above-mentioned model of analysis of the operational activities of enterprises is called "Cost-volume-profit" (CVP-analysis) analysis. CVP analysis is primarily aimed at assessing the impact of operating activities on an entity's financial results. The reason we focus solely on sales volume is that at the time the product is sold, the price of the product will be variable, although materials and labor costs are usually known with a certain degree of accuracy. Therefore, product profitability in the short term often depends on price.

There are many theories and models of price formation in product sales volume analysis, and manufacturers can apply the necessary methods in pricing based on industry characteristics, product range, market structure, and other indicators. We will focus on some of these models and theories.

- 1) **Model by Bertrand.**
- 2) **Model by Nash**
- 3) **Cost approach model.** Enterprise costs + corporate profits at a certain percentage = Price
- 4) **The model of value theory.** Enterprise costs + corporate profits at a certain percentage + customer interests and achievement = Price

In developed Western countries, one of the most important priorities in the field of marketing is to conduct research in the formation of prices, taking into account the interests of consumers. Among the economists who have conducted successful theoretical research in this area are Thomas R., Bernstein L.A. and Savitskaya G.V. such as scientists.

The buyer compares the price of each new product with the price of this type of reference product on the market. The first condition of the model we offer also depends on this factor: the price of the product we produce should never be higher than the price of the reference product. Otherwise, the buyer will definitely choose a product that has been consumed in advance and is considered a benchmark in the market. Once we ensure price uniformity, our assumption that the previously mentioned product should have a certain (higher than 1) efficiency relative to another product justifies itself (Klichev, 2014). That is, to attract a customer to a new product being manufactured or to convince a customer, our product must have an efficiency of at least 5% relative to the reference product.

It is advisable to approach the formation of product prices from the consumer's point of view (Klichev, Choriev, 2021). According to the consumer, the purchased product must meet the following conditions:

$$\frac{\text{Product consumption efficiency}}{\text{Price of product}} > 1 \text{ or}$$

$$\text{Product consumption efficiency} > \text{Price of product}$$

At first glance, this approach may be understandable to all, but it is a bit of a complicated process to express the efficiency of using a product in exact numbers to make accurate calculations.

According to the manufacturer, the efficiency of use of the product depends on its technical parameters. But in the opinion of the consumer, the efficiency of using the product should consist of the following components:

- one of the technical parameters of the purchased product should be a priority (at the consumer's choice);
- the priority indicator should not be less than the same indicator of the reference (best on the market) product;
- the price of the product must be lower than the price of the reference product.

Summarizing the above points, the following conditions must be met for the price of the product to be formed as a price in the market:

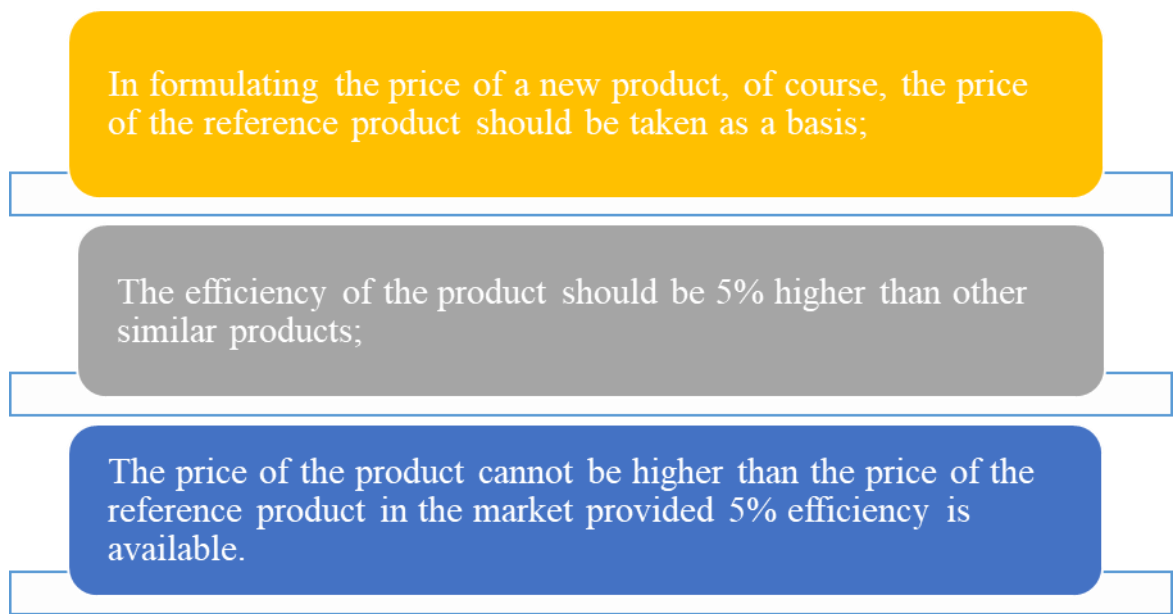

Figure 1. Conditions to be met for the formation of product prices in the proposed model.

Based on the above conditions, we must consider the economic and technical parameters of the product in order to form an estimate using the proposed method. In general, the parameters of the product are many (Table 1), which parameter the buyer prefers depends on his socio-economic status. In countries with high living standards and incomes, the priority in the procurement process is given to the technical, ergonomic and aesthetic parameters of the product, while in countries with relatively low living standards and incomes, the priority is given to economic parameters.

Table 1: Parameters of product

Parameters	Essence
Technical parameters	The composition of the product, the technical and technological level of its production and use, as well as the service life are considered.
Economic parameters	The price of the product, the level of service for the product, its volume and quality are considered

Ergonomic parameters	The suitability, convenience and usefulness of the use and consumption of the product for the human body will be considered
Aesthetic parameters	The appearance of the product, its suitability to the taste of the buyer, the degree of completeness of the product are considered
Normative parameters	The degree to which the product meets applicable international regulatory parameters and standards (ISO) will be considered

In addition to increasing the company's profitability, an effective valuation policy has a positive impact on the growth of its business activity indicators, including quantitative and qualitative indicators of the company's operational efficiency. The importance of free evaluation and assessment of business activity of the organization in the context of high competition is of particular importance in the study of its financial condition, the formation of a strategic plan and development prospects. (Klichev, Tulaev 2021)

According to marketing research, 60-70% of consumers choose depending on the technical and economic parameters of the product. That is, the efficiency of using the product should be higher than the price of the product. Therefore, in our proposed method, the technical and economic parameters are studied, and according to the degree of compliance of the product with these parameters, the ratio of new product to standard product, group and integral indicators are determined in the price formation process.

The ratio of a new product to a reference product (g) is determined by the ratio of the technical or economic functions of the product to the same function of the reference product:

$$g = \frac{F_0}{F_1} * 100$$

Here are:

g - the ratio of the new product to the reference product;

F_0 - parameters of new product;

F_1 - parameters of reference product.

The overall indicator (G) is the product of the ratio of the new product to the reference product (g) and the customer choice indicators (a).

$$G = g * a$$

Customer choice indicators (a) are the ratio of the total useful workload of a product (100% or 1 coefficient) distributed over parameter indicators. That is, the consumer determines which function of the product he is buying is the main one for him and gives a greater coefficient to this function, while the remaining functions are given a coefficient in the same way. This process can be done by conducting a survey among the population in the centers and markets where home appliances are sold (Table 2).

Table 2: The recommended survey form in determining the indicators of customer choice

Dear consumer!!!

Please take part in our survey.

Remember, your opinion important for us in

*providing the the increase of product
competitiveness based on consumer interests and
requirements as well as the optimality between
product quality and price*

**1. Which of the following
technical parameters is
important to you when you
buy a refrigerator**

**2. Which of the following
economic parameters is important to
you when you buy a refrigerator**

Full size

Price

Total capacity

Warranty service life

Freezer

Daily electricity consumption

Freezing capacity level

Service life

**Maxium temprature of freezer,
°C**

THANK YOU !!!

For participating in the survey

According to the results of a survey conducted in April 2022 in the shopping center of the private enterprise "Tashkent Trade Center" (formerly "Abu Sahiy") in Chilanazar district of Tashkent with the proposed form (Table 3).

Table 3: Results of a survey conducted to determine the indicators of customer choice

Indicators	Out of every 100 people	<i>a</i>
<i>According to technical parameters they consider important:</i>		
1. In full size	20 people	0,20
2. Capacity of general camera	22 people	0,22
3. On the freezer	20 people	0,2
4. In terms of freezing capacity	18 people	0,18
5. In terms of service life	12 people	0,12
6. According to the temperature of the freezer	8 people	0,08
<i>According to economical parameters they consider important:</i>		
1. price	50 people	0,5
2. According to the term of the guaranteed service	25 people	0,25
3. In terms of daily electricity consumption	25 people	0,25

Based on the results of the survey, companies can also determine which parameters they will prioritize in the implementation of structural changes in future products. If we look at the results of the survey on economic parameters, 50% of consumers consider the price category important for themselves. This fact once again proves the relevance of research on product pricing.

Today, when consumer interests take precedence, there are several shortcomings in pricing based on the models mentioned in the introductory part of our article. In particular, Bertrand's two-way game model, Nash's fair distribution model, and cost approach models are theoretical solutions, and failure to take into account the wishes, desires, and interests of buyers may lead to the price not being accepted by the buyer in the market..

Although the value theory of pricing assumes that the interests of the consumer should be taken into account, the lack of theoretical or practical suggestions on how to implement it is recognized as a shortcoming of this method.

In the practice of Uzbekistan we can observe almost the same approach to product pricing, namely:

Product price = Cost + a certain percentage of company profit

The main disadvantage of this method is that the pricing does not take into account such factors as the price of the competing (or benchmark) product and the choice of the buyer. In our opinion, the application of this method in pricing may affect the inability of the product to compete in the market and to be left out of the buyer's choice.

Owing to marketing globalization and increasing technological changes, the number of competitors and new sources of value for customers has increased which not necessarily led to rises in profit for the producers (Nagle, & Müller, 2017).

In today's modern economy, Cooper and others (Cooper, R. 2018) argue that production and its structure are the only tools that lead to the success or failure of pricing. In support of this idea, we can emphasize that the leaders of international organizations and concerns should not take price decisions as a means of increasing profits (Klichev, 2022).

Manufacturers and buyers have different attitudes towards product prices. If the price of the product is set by the manufacturer with a maximum limit that increases the profit, it is natural for the buyer to consider the price of the product as the minimum cost. In their work, R. Thomas and L.A. Bernstein argue that a price formed on the condition that a product has a certain efficiency relative to another product can be formed as a price in the market. However, neither these scientists nor the theories used in the formulation of the assessment presented in the introductory part of our article provide a model of assessment using exact calculations.

From the above calculations, it is clear that if we set a price of \$ 550.8 for our new product of brand "A", we will fully meet the following conditions:

- The price of the reference product was taken as the basis for the formation of the price for the new product.
- 5% efficiency of our new product compared to the standard product;
- In addition to having a 5% efficiency, our new product was priced at \$ 49.2 less than the standard product price on the market.

In general, we can say that the price formed by this method, which we offer, will undoubtedly be accepted by the buyer in the market. Businesses may set a higher price cap in order to increase profits in the future. This requires the necessary analytical work on economic parameters (for example, by extending the warranty service life of a new product, it is possible to increase the price by a certain amount, while maintaining 5% efficiency over the reference product).

References:

1. Қличев, Б. П. (2022). Маҳсулот сотиш ҳажми таҳлилини такомиллаштириш масалалари. *Science and Education*, 3(5), 1719-1728. <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/364>
2. Nagle, T. T., & Müller, G. (2017). The strategy and tactics of

pricing: A guide to growing more profitably. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315185309>

3. Van der Rest, J. P., Roper, A., & Wang, X. L. (2018). Why is a change of company pricing policy so hard to implement?. *International Journal of Hospitality Management*, 69, 30-40.
<https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2017.10.010>

4. Borio, C., Gambacorta, L., & Hofmann, B. (2017). The influence of monetary policy on bank profitability. *International Finance*, 20(1), 48-63.
<https://doi.org/10.1111/infi.12104>

5. Modak, N. M., Panda, S., & Sana, S. S. (2016). Pricing policy and coordination for a distribution channel with manufacturer suggested retail price. *International Journal of Systems Science: Operations & Logistics*, 3(2), 92-101.
<https://doi.org/10.1080/23302674.2015.1053828>

6. Қличев Б.П. (2014). Бошқарув ҳисобида баҳо шакллантиришни такомиллаштириш масалалари. Тошкент молия институти. “Молия” илмий журнали. 2014 йил 5-сон, 10-15 бетлар. ISSN: 2010-9601

7. Klichev, B.P., Choriev, I. X. (2021). The Issues Of Business Activity Organization In Uzbekistan. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI)*. Volume 12, Issue 7, July 2021: 4587- 4593.-
URL:<https://www.tojqi.net/index.php/journal/article/view/4494>

8. Klichev, B.P., Tulaev, M.S. (2021). Issues of development of the analysis of business activity in joint-stock companies of Uzbekistan. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*. ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 11, November 2021, 584-591.
<https://doi.org/10.5958/2249-7137.2021.02539.8>

9. Имомкулов, Т., Латипова, Ш. М., & Ходжимамедов, А. А. (2018). Проблемы реформирования деятельности инновационно-ориентированных фермерских хозяйств. In *Направления повышения стратегической конкурентоспособности аграрного сектора экономики* (pp. 277-282). <https://elibrary.ru/item.asp?id=36364226>

10. Савицкая, Г. В. (2017). *Экономический анализ*. 14-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М.

11. Cooper, R., Hartley, K., & Harvey, C. R. M. (2018). *Export performance and the pressure of demand: a study of firms*. Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203703090>

12. Қличев Б.П. (2022). КРІ тизими асосида моддий рағбатлантириш масалалари таҳлили. *Архив научных исследований*, 2(1).
извлечено от <http://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/1761>

13. Imomkulov, T. B. (2020). *Financial Aspects of Selection of*

Investment Projects by Enterprises in Developing Market Conditions. European Journal of Business and Management, 12(5), 51-54.
<https://core.ac.uk/download/pdf/304991376.pdf>

14. Tolliboevich Absalamov, A., Odilovich Xudoyorov, O., & Umarovich Kholdorov, S. (2021). Important Aspects Related to Foreign Exchange Operations of Commercial Banks. In The 5th International Conference on Future Networks & Distributed Systems (pp. 693-697).
<https://dl.acm.org/doi/abs/10.1145/3508072.3508208>

15. Khudoyorov Oybek Odilovich (2020). Solution of problems on the development of banks' off-balance operations, SAARJ Journal on Banking & Insurance Research, 2020, Systems (pp. 44-48).
<https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:sjbir&volume=9&issue=3&article=004>

16. O. Khudoyorov, N Ernazarov (2020). Operating banks operations with foreign options and futures of foreign banks: Foreign experiences and their features - Journal of Critical Reviews,
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43264712>

17. Adashaliev, B.A, Xashimov, B. A. (2018). Foreign experience of development of the regional export potential. Theoretical & Applied Science, (11), 216-222. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36586989>

18. Назарова, М. Н. (2022). Ўзбекистон Республикасида нобанк кредит ташкилотларининг ҳуқуқий асослари ва уларнинг амалдаги фаолияти. Science and Education, 3(6), 1244-1256. Retrieved from <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/3941>

19. O.Xudoyorov (2017)Importance of credit risk management in banks. Экономика и бизнес: теория и практика.
<https://cyberleninka.ru/article/n/importance-of-credit-risk-management-in-banks>

20. Назарова, М. (2022). ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ МИКРОКРЕДИТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН И АНАЛИЗ ИХ ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ. Экономика и образование, 23(4), 73–80. извлечено от <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/566>

**SURXONDARYO ETNOMADANIYATIDA MAROSIM VA
QADRYATLAR**

Mirzayeva Komila Sheraliyevna

(SAN'ATSHUNOS)

*Termiz ixtisoslashtirilgan
san'at maktabi o'qituvchisi.*

Anotatsiya- Milliy an'analarimizga bevosita bog'liq bo'lgan nomoddiy madaniyatning nodir durdonalarini o'zida aks ettirgan yozma manbalar, tarixiy asarlar, dostonlar va ularda ifodalangan g'oyalar va qarashalar ushbu maqolada ma'lum darajada talqin etildi.

Kalit so'z- Xalq og'zaki ijodi, nomoddiy madaniyat, an'ana, Surxon, baxshichilik, urf-odat, san'at, voha, qadriyat, marosim.

Insoniyatning tarixiy taraqqiyoti va ma'naviy yuksalishi eng avvalo har bir xalqning o'zligini anglashi, shuningdek ajdodlari qoldirgan moddiy va ma'naviy merosni e'zozlashi hamda uni boyitish bilan bog'liq holda kechishi ayni haqiqatdir. Shu boisdan ham mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub islohotlar jarayoni xalqimizning ongida kechayotgan o'zgarishlar ajdodlar merosiga hamohangligi bilan muxim ahamiyat kasb etmoqda.

O'zbekistonning janubiy darvozasi sanalgan Surxon zamini ham o'zining qadim tarixi, bebaho moddiy va ma'naviy madaniyati bilan vatanimiz tarixida muxim o'rin tutadigan makon sanaladi. Voha ahli o'zining ko'p ming yillik tarixi jarayonida juda katta moddiy va ma'naviy madaniyat yaratgan. Bu madaniyatga nafaqat yurtimiz tarixchilari balki butun dunyo tarixchilari alohida hurmat bilan, o'zgacha qiziqish bilan qaraydilar. Jumladan Sopolli madaniyati,

Jarqo'ton madaniyati, Kuchuktepa, Fayoztepa, Zartepa madaniyati uning negizida shakllangan Baqtriya madaniyati kabilar nihoyat darajada moddiy manbalarga boyligi bilan ajralib turadi. Surxon zamini Buyuk ipak yo'lining muxim chorrahasida joylashgan bo'lib, ko'plab madaniyatlarni bir-biri bilan bog'lagan qolaversa, boshqa madaniyatlarga o'z tasirini ko'rsatgan.

O'zbekistonning buguni va istiqbolini Surxondaryosiz , o'ziga xos mexmondo'stligi, oriyatli xalqining boy ma'naviyatisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Bu elning har bir farzandi kurash tushib, uloq chopib voyaga yetadi. Navqiron yigitlari do'mbira chertib, bo'ysara qizlari chanqovuz chalib ulg'ayadi.

Bu tuproqdagi har bir tosh , har bir g'ishtning o'z tarixi bor Zarautsoy g'orlari ,Teshiktosh g'ori Bobotog' va Boysuntog' qoyalaridagi bitiklar va suratlar bu zamin jaxon sivilizatsiyasining ilk beshiklaridan ekaniga guvohlik beradi.

Surxondaryo shu o'lkada yashab o'tgan allomalar, aziz-avliyolar,ularning qutlug' qadamjolari yetgan muqaddas diyordir. Islom dunyosida olti buyuk muhaddisning biri Iso at-Termiziy' ulug' shayx va qomusiy alloma Hakim at-Termiziy, mashhur shoir Sobir Termiziy kabi shu zaminda kamol topgan zotlar uning shuxratini olamga tarqatganlar. Yangi O'zbekistonda butun mamlakatimizda bo'lgani kabi, Surxon vohasida ham ulkan o'zgarishlar amalga oshirildi. Bu yangilanish zamonaviy loyihalar va milliy me'morchilik uslubida qurilgan ko'plab madaniy-maishiy binolar, maktablar,bog'chalar, yangi turarjoy binolari, sanoat binolari va inshootlari obod mahallalar misolida namoyon bo'lmoqda.

O'zbek xalqining og'zaki ijod namunalari , urf odatlari , qadryatalari va marosimlari bilan bog'liq holatlar Surxon vohasi misolida o'rganilayotgan ekan u bilan bog'liq manbalarni ilmiy tahlil etish jarayonida nomoddiy madaniyat durdonalariga , ularning shakllanish jarayoniga o'ziga xos xususyatalariga va

tarixiy qadriyat sifatidagi o'rniga, yosh avlodni tarbiyalashdagi ahamiyatiga alohida ahamiyat berildi.

Bugungi kunda xalqimiz tomonidan yaratilgan xalq og'zaki ijodi an'analarini o'rganish va uni tiklash va yanada boyitish borasida izlanishlar va tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan voha aholisining nomoddiy madaniyati bilan bog'liq qadriyatlar, an'analar, urf-odatlar, marosim va udumlar, xalq og'zaki ijodi durdonalari qaytadan dunyo yuzini ko'rdi. Xalqimizning yuksak ma'naviyati, boy moddiy va ma'naviy me'rosi dunyo ahli tomonidan etirof etilib, YUNESKO hamkorligida va qator xalqaro tashkilotlar hamkorligida ko'plab simpoziumlar, yubileylar o'tkazilib kelinmoqda. Buning yorqin namunasi sifatida "Boysun bahori" ochiq folklor festivalini takidlash joizdir.

Tamaddun beshigi, tilsimotlar maskani Boysun 2001-yilda YUNESKO tomonidan "insoniyatning og'zaki va nomoddiy merosi durdonasi" sifatida etirof etilib, 2008-yilda Insoniyatning nomoddiy madaniy merosi representativ ro'yxatiga kiritilgan. Festivalda Boysunning Padang qishlog'i kengliklarida 200 ga yaqin o'tovlar tikilib, har bir hududga xos qadriyat, urf-odat va an'nalarni keng namoyish etish maqsadida xalq amaliy san'ati hunarmandchiligi, milliy taomlar, liboslar ko'rgazmalari tashkil qilinib, xalq ansambllari va badiiy jamoalari, baxshi-oqinlar chiqishlari hamda an'naviy maydon tomoshalari keng o'rin oladi. Festivalga tashrif buyurgan chexiyalik arxeolog Ladislav Stanko "Festival uchun hozirlangan maydon go'yo ertaklar olamini yodga soladi" deydi. Bunday tadbirlar o'tmish va bugun o'rtasida o'ziga xos ko'priklar vazifasini o'taydi.

Xalqimiz nomoddiy madaniyatining muhim qirralaridan biri bo'lgan xalq og'zaki ijodi bilan bog'liq manbalarni o'rganish, xalqimizning orzu umidlarini o'zida mujassam etgan qo'shiqlar, termalar, topishmoqlar, laparlar, baxshichilik aytimlarini jamlash masalasida ham keng ko'lamlil samarali ishlar olib borilmoqda. 2019-yildan buyon o'tkazilib kelinayotgan "Baxshichilik san'ati" xalqaro festivali xalq og'zaki ijodiga bo'lgan etiborning muhim

ko'rinishi sifatida aks etadi. Surxon vohasi jaxon sivilizatsiyasi taraqqiyotida muhim o'rin tutadigan qadim tarixga ega. Voha ahli tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy madaniyat nihoyatda boy va serjilo, shuning uchun O'zbekiston respublikasining birinchi prezidenti I.A.Karimov Surxon vohasining respublikamizdagi o'rniga to'xtalib, "Mamlakatimizning janubiy chegarasida joylashgan o'zining betakror boyliklari, tabiati, tarixi, madaniyati, ishlab chiqarish salohiyati, avvalo ko'ngli ochiq, bag'ri keng mexnatkash eli bilan Surxon vohasi barchamizni o'ziga maftun etishi bejiz emas" deb haqqoniy baho bergan edilar. Voha aholisining o'ziga xos turmush tarzi kiyinish madaniyati, urf-odati, xalq og'zaki ijodi va o'ziga xos samimiyatiga "Surxondaryo-etnografik makon" iborasini qo'lladilar. Bu etirof voha aholisining moddiy va nomoddiy madaniyatiga berilgan eng yuksak bahodir. Voha og'zaki ijodi aytilish marosimi, maromi, o'rni, ma'no va mazmun xususiyatiga ko'ra farqlanadi.

Mexnat qo'shiqlari voha aholisining xo'jalik faoliyati bilan bog'liq bo'lib, kundalik yumushlarni bajarish jarayonida ijro etilib o'zining samimiyliigi, soddaligi, ravonligi va bir xil tizimi bilan ajralib turadi, jumladan voha dehqonlari mexnat faoliyati davomida "Qo'sh" qo'shiqlari, (yer haydash jarayonida) "O'rim" qo'shiqlari (g'alla yig'im terimi paytida), "Yanchiq" qo'shiqlari yoki "Xo'p hayda" qo'shiqlari (O'rilgan donni yanchish jarayonida), "Yorg'unchoq" qo'shiqlari (bug'doyni qo'l tegirmonda un qilish jarayonida) ijro etishgan. Vohaning chorvador aholisi chorva mollarini yaylovga haydashda, yaylovda boqish jarayonida cho'pon qo'shiqlarini kuylashgan. Voha aholisi sigirlarni sog'ish jarayonida "ho'sh-ho'sh", qo'ylarni sog'ishda "turey-turey", echkilarni sog'ishda esa "churiya"larni aytib o'z yumushlarini bajarishgan. Hunarmand ustalar o'z kasbining turiga qarab "Kulol" qo'shiqlari, "Temirchi" qo'shiqlari, "Charx" qo'shiqlari, "Kashta" qo'shiqlari, "Bo'zchi" qo'shiqlari, "O'rmak" kabi qo'shiqlarni hirgoyi qilishgan. Bu qo'shiqlar yakkaxon va jo'rnavoz shaklida kuylangan bunday qo'shiq turlariga "Lapar",

“O’lan”, ”Yor-yor”, “Terma”, “Yallama yorim”, “Chorqarsak, “Beshqarsak” kabi qo’shiqlarni sanab o’tish mumkin. Yuqorida keltirilgan qo’shiq va lapar nomlari hali hanuzgacha avloddan-avlodga xalq og’zaki ijodi namunasi sifatida etifof etiladi. Insoniyat faoliyatining tadrijiy taraqqiyoti va uzoq davrlik tarixiy saboqlari tufayli odamlarning xo’jalik faoliyati bilan bog’liq an’ana va udumlari shakllanib, sayqallanib yangi tushunchalar bilan boyib borgan. Xo’jalik faoliyatining samaradorligiga erishish nafaqat tinimsiz mexnat omilkorlikka , balki homiy kuchlar madadiga bog’liq degan tushuncha shakllanib borgan shu boisdan xalqimizning eng qadimgi diniy etiqodlaridan biri sanalgan Zardushtirlik an’alarida ana shunday homiy kuchlar madadiga tayanish bilan bog’liq tushunchalar, udumlar saqlanib qolgan. Jumladan Anaxita xosildorlik suv va udum ilohasi sifatida ulug’lanib u bir qo’lida olma bir qo’lida anor tutgan go’zal qiz sifatida tasvirlanadi. Anaxita O’rta Osiyo xalqlarining suv, ma’murchilik va muxabbat ma’budasi u “Avesto”da Ardvisuda Anaxita (Naxita-Nahit-Nahit) deyiladi. Bundan tashqari xalqimizning azal e’tiqodlaridan biri bo’lgan Ko’k tangri bilan bog’liq etiqodlarda ayrim narsalar va buyumlar, shuningdek, ba’zi hayvonlar ilohiylashtirilib, e’tiqodiy tushunchalar darjasiga yetgan. Inchunin qadimgi turkiylar e’tiqodida ot va bo’ri muqaddas hayvon totemi sifatida ilohiylashtirilgan. Hususan ot qut-baraka, mol-mulk, rizq-ro’z, mardlik, saxovat, Baraka timsoli sifatida ilohiylashtirilgan. Shu boisdan ham otga ilohiy hayvon sifatida e’tibor qaratilgan, hatto otning oxiri yoki taqasi, egar-jabdug’I muqaddaslashtirilgan. Jumladan otning taqasi eshikka qoqilsa o’sha uydan qut Baraka arimaydi, yomonlik bu uyga qadam bosa olmaydi degan aqida keng tarqalgan. Shuningdek otning yolini uyga ilib qo’yish, va ins-jinslarga qarshi kurashish maqsadida isiriqqa qo’shib tutatish, chaqaloqning ilk ko’ylagini otning boshiga, otning qozig’iga kiydirib olish, otning oxuridan zaif va kasalmand bolalarni aylantirib olish, otning hurjuniga solib olish , otning egari ostidan o’tkazish kabi holatlar totemistik tushunchalar sanaladi. Shuningdek bo’ri ham muqaddas hayvon sifatida ilohiylashtirilgan, aynan

bo'ring tishi, tirnoqlari, terisi yovuz kuchlarga qarshi kurashish vositasi sifatida taqib qo'yilgan.

Bo'ring yoshligida tutib olingan bolalari qo'lga o'rgatilib, ayrim joylarda erkin va paykallar hamda suruvlarning oralariga Baraka keltiruvchi ramz sifatida olib borilgan. Bundan tashqari ishning hayrli bajarilishi ham bo'riga mengzalgan, yani oilada o'g'il bolalarning tug'ilishi "Bo'ri bo'ldi" iborasi bilan ifodalangan. Yoki sovchilarning quda tomonidan olgan rozilik javobini eshitish uchun sovchidan "bo'rimi" , "tulkimi" deb javob so'rashgan. Ko'rinib turibdiki qadimgi qarluq va turkiylarda ot va bo'ri murodga yetish timsoli sanalgan. Xalqimizda uzoq muddat farzand ko'rmagan er-xotinga bo'ri tishlagan yoki hamla qilgan qo'y yoki echki go'shtlarini yedirish, istemol qildirish odat bo'lgan. Bu odat hozir ham mavjud. Bundan tashqari qo'y ham xuddi shunday Baraka timsoli sifatida izohlangan , yani paykallarda , bog'lar tepasida qo'chqor shoxini ilib qo'yish, qo'y kalla va bosh suyagini ilib qo'yish kabi holatlar ham go'yoki Baraka timsoli sanalgan. Hatto voha amaliy bezak san'atida ham "qo'chqor shoxi" , "qo'chqorak" gul singari timsollar bo'lib, bunday timsollar zardevol va so'zanalarni bezagi bo'lib qolmasdan, balki yovuz kuchlar yomon nazarga qarshi kurashish vositasi sifatida qo'llanilgan. Xalqimiz qadimdan o'z urf-odatlariga , an'analarga va marosimlariga sodiq bo'lib, o'zaro hurmat etibori, odob axloqi, insoniy fazilatlarini bilan dunyo sivilizatsiyasi taraqqiyotiga munosib hissa qo'shib kelmoqda. Surxon vohasi nomoddiy madaniyat durdonalarini o'rganishda yuqorida keltirib o'tilgan xaqlog'zaki ijodi, marosim va qadriyatlar bilan bog'liq manbalar tadqiqi hozirgi davrda alohida ahamiyatga ega. Nomoddiy madaniyat rivoji xaqlimizning urf-odat an'analari va marosimlarida o'z aksini topib, turli voqea va hodisalar zamirida hayot tajribalaridan sinovdan o'tib odamlarni bir-biriga munosabati tasirida o'z aql zakovatlarini boyitib borganlar. Xalqimizning ko'p ming yillik tarixi mobaynida ulkan moddiy va ma'naviy meros yaratilib, jaxon sivilizatsiyasi xazinasiga bebaho ulush qo'shildi. Ushbu meros o'zining

ahamiyati , insoniyat tamadduniga qo'shilgan bebaho hissasi , yosh avlodni tarbiyalashdagi ahamiyati bilan nihoyatda muhim o'rin tutadi. Xalqimizning uzoq davlik o'tmish saboqlari, xulosalar qadriyatlarga boy tarix sanaladi. Aynan insoniyat tafakkurining ilk hosilasi bo'lgan tasviriy san'at, diniy tasavvurlar, ilk musiqiy cholg'ular, marosimlarning ushbu zaminda shakllanishi tosh davrga borib taqaladi. Tarixiy taraqqiyotning keying davrlarida yuzga kelgan ko'pgina ma'naviy meros durdonalari xususan tasviriy san'at, bezak san'ati, musiqa san'ati, xalq og'zaki ijodi, yuksak odob-axloq qoidlari xalqimizning uzoq davrlik faoliyati va izlanishlari maxsulidir. Biz dunyo xalqlari orasida boy moddiy va yuksak ma'naviy qadriyatalarga ega bo'lgan xalq sifatida faxr tuyg'usi bilan yashaymiz. Ushbu tuyg'u bizni hech kimdan kam bo'lmaganimizni va kam emasligimizni anglatadigan muhim rishta sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.S.Tursunov, T.Pardayev, A.Tursunov, M.Tog'ayeva

O'zbekistonning janubiy hududlarida nomoddiy madaniyat tarixi
Toshkent –Muxarrir . 2012.

2.Karimov.I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch- Toshkent;
Ma'naviyat,2008

3.A.Ashirov. O'zbek xalqining qadimiy e'tiqod va marosimlari -
Toshkent A.Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi.

4.Botirov.I. Termiz Tarixiy manbalarda-Toshkent: Fan,2010

5. S.Tursunov, T.Pardayev, A.Payg'amov, N.Narzullayeva. Surxon
vohaso moddiy madaniyat tarixi. Toshkent:Muxarrir,2013.

**TURIZMDA IMKONIYATI CHEKLANGAN (NOGIRONLIGI MAVJUD
BO'LGAN) SHAXSLAR UCHUN QULAYLIKLAR YARATISH**

*YEOJU TECHNICAL INSTITUTE IN TASHKENT
TOURISM DEPARTMENT
MIDTERM ARTICLE PROJECT*

SUBJECT: Research methodology

STUDENT: Atxamova Iroda Doniyor qizi

SUPERVISOR: Dsc.Prof. Odilova G.K.

KEY WORDS: Imkoniyati cheklangan shaxslar, turizm, nogironlar, texnologiyalar, favqulotda hodisalar, medpunkt , ziyoratgohlar, nogironlar havfsizligi, tur paket, qulayliklar.

TYPE OF RESEARCH: Tavsifiy, tavsiyaviy, solishtirma.

Introduction

Bilamizki, bugungi kunda turizm sohasi keng qamrovli va butun dunyo madaniy me'roslari, an'analari va udumlarini ommaga tez va oson yetkazib berishda asosiy o'rinni egallaydi va aynan turizm orqali madaniyatlararo yutuqlarni, rivojlanishlar va joylardagi muammolarga yetib borish va ularni o'rganish orqali sohaga yangiliklar kiritish zamonning ustuvor omiliga aylandi.

Birgina O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi PQ-4095-son "Turizm tarmog'ini jadal rivojlantirishga oid chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori [1] va undagi hujjatda vazirliklar va idoralarga turistlar va sayohatchilarni joylashtirish uchun zamonaviy mehmonxonalar va maskanlarning qurilishi sohasida respublikaga xorijiy loyihalarni amalga

oshirish bo'yicha turizm sanoatini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan chora-tadbirlar tasdiqlangan. Ushbu rivojlanishga qaratilgan qonunga birgina misol: Imkoniyati cheklanganlar uchun shart sharoitlar yaratish eng muhim nuqtalardan biriga aylandi. O'zbekistondagi mehmonxonalarda, transport vositalarida, shahar ko'chalari va zavq olinishi lozim bo'lgan bir qancha yerlarda nogironligi mavjud bo'lgan turistlar uchun bir qancha qulayliklar yaratishni imkoni bor. Lekin bugungi kunda tashrif buyuruvchi imkoniyati cheklanganlar uchun sharoitlar yaratilishi ochiqligicha qolmoqda.

Problem Statement

Yuqorida ta'kidlanganidek, so'nggi dizayn va texnologiyaga ega bo'lgan aeroportlar, yo'llar, mehmonxonalar, jamoat transportlari, ko'ngilochar bog'lar, madaniy meros yerlari, zamonaviy oshxonalar nogironlar uchun yetarli sharoitni tashkil qilmagan. Yuqori dizaynga ega bo'lgan bu joylarda imkoniyati cheklanganlardan tashqari barcha toifadagi turistlar uchun ko'zda tutilgan eng so'ngi rusumdagi texnologiyalar mavjud. Shu sababdan tashrif buyuradigan nogironligi bor shaxslar uchun aynan mana shu yerlarda o'zi mustaqil harakat qila olmaslik kabi muammolar hanuzgacha uchramoqda. Shuning uchun imkoniyati cheklangan har qanday toifadagi shaxslar uchun joylarda texnologiyalarni olib kirish va qo'llash bugungi kunda dolzarb hisoblanadi.

Preliminary literature review

Imkoniyati cheklanganlar uchun bir qancha sharoitlar yaratish haqida ko'plab masalalar ko'rib chiqilgan. Jumladan, Gavhar Zokir qizi Saidova, Shahnoza O'ktam qizi Hakimova va Fayozova Ulug'bek qizi Xurramova o'zlarining "Jahonda imkoniyati cheklanganlar turizmi va O'zbekistonda tadbiriq qilish "masalalarni yoritib chiqishgan. [2] Ammo nogironlar uchun sayohat davomida kelib ketishdagi barcha muammolarni barataraf etishni taklif etib chiqishmagan.

Discussion

Nogironlik—invalidlik, kasallik, shikastlanish, mayib-majruhlik, baxtsiz hodisalar tufayli butunlay yoki ma'lum muddat mehnat qobiliyatini yo'qotish. Jismoniy yoki aqliy nuqsonlari borligi sababli ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj shaxs nogiron hisoblanadi. Nogironlik mehnat qobiliyatini yo'qotish darajasiga qarab 3 guruhga bo'linib, vaqtincha (6—12 oy) yoki muddatsiz qilib tayinlanadi.

1-guruh Nogironligiga mehnat qobiliyatini butunlay yo'qotgan va boshqaning doimiy parvarishi, yordami, nazoratiga muhtoj bo'lgan shaxslar; 2-guruh Nogiron mehnat qobiliyatini butunlay yo'qotgan, lekin boshqalarning doimiy parvarishiga muhtoj bo'lmagan, mehnat turidan qat'i nazar, unda uzoq muddat ishlay olmaydigan shaxslar; 3-guruh Nogironligiga mehnat qobiliyati sezilarli darajada pasaygan shaxslar kiradi. Shuningdek, ular mustaqil o'zi harakat qila olmasliklarini tushunishimiz mumkin.

Imkoniyati cheklanganlar uchun zaruriy sharoitlar:

-aeroportlarning barcha yerlarida zamonaviy Nogironlar uchun texnologiyalar

-samalyot va jamoat transportlarida chiqish va tushish uchun qulayliklar

-ko'chalardagi tekisliklar

-mehmonxonalarda kirishidan to chiqishigacha barcha yerlarda Nogironlar uchun uskunalalar

-oshxona, taomlanish yerlarida har qanday toifadagi Imkoniyati cheklangan shaxs uchun imkoniyatlar

-sayohat davomida ular uchun alohida medpunkt hamda shifokorlar tayillash kabi yangiliklarni kiritishimiz mumkin. Demak, imkoniyati cheklanganlar barcha sog'lom shaxslar kabi erkin va bermalol dam olish uchun sayohat qilishlari uchun sharoitlar yaratilishi lozim.

Imkoniyati cheklanganlar uchun sharoitlar o'rnatilishi kerak bo'lgan bir qancha joylarni keltirib o'tsak bo'ladi.

№	Zaruriy sharoitlar	Joylar	Izoh
1	Telefonlar	Aeroportlarda, mexmonxonalarda, tur paketda borish kerak bolgan barcha hududlarda	Barcha turdagi nogironlar havfsizligi uchun mo'ljallangan
2	Yo'llar	Barcha sayohat davomidagi boriladigan yerlarda	Kasalligiga ortiqcha havf tug'dirmasligi uchun mo'ljallangan
3	Ovqatlanish maskanlari	Tur paketda va undan tashqari hududlarda ham	Har qanday toifadagi nogiron shaxs ovqat turini tanlay olishi, ovqat jihozini bila olishi va iste'mol qila olishi uchun mo'ljallangan
4	Transport vositalari	Barcha tur paketda xizmat qilinishi ko'zda tutilgan transportlar	Toifadagi nogiron sog'ligiga ortiqcha havf tug'dirmasligi uchun mo'ljallangan
5	Shifokor xizmati	Barcha sayohat davomidagi yerlarda	Shaxs sog'ligi uchun mo'ljallangan

Imkoniyati cheklanganlar ham hamma shaxslar qatori dunyo texnologiyalari, ta'lim dasturlari, butun dunyo go'zalliklari xususan, madaniyati, dini, urf odati o'ziga xos taomlaridan va atrof muhitidan bahramand bo'la olishi mumkin va bu uchun ishonaman, O'zbekistonda ham bir qator yangiliklar kiritiladi. Quvonarlisi, yurtimizda shu kabi masalalarga to'xtalib o'tilgan. Masalan: 2019 yil 13-15 noyabr kunlari bo'lib o'tgan XXV Toshkent xalqaro turizm "Ipak yo'lida turizm" ko'rgazmasi doirasida Namangan viloyatida istiqomat qilayotgan 25 nafar nogironligi bo'lgan kishilarning Toshkent shahriga sayohati tashkillashtirildi. Sayohat bilan bog'liq barcha xarajatlar (transport, ovqatlanish, mehmonxona, gidlar xizmati va b.) Qo'mita huzuridagi "Turistlarga xizmat ko'rsatish markazi" DUK maxsus hisob raqamiga kelib tushgan va "Rais buva" kanali, "Art hotel" mehmonxonasi, "Navro'z" bog'i, "Muza" qandolatchilik firmasi, ovqatlanish maskanlari va transport tashkilotining homiylik mablag'lari hisobidan qoplandi. [3] Ichki turizmدا asta sekin oshirib borilayotgan imkoniyati cheklanganlar uchun qulayliklar quvonarli albatta, ammo bu kabi harakatlar asosan hozirgi zamonaviy texnologiyalar orqali mehmonxonalarda, aeroportlarda, transportlarda, madaniy, tarixiy joylarda amalga oshirilmayotganligi biroz achinarli. O'zbekistonning barcha shahar va viloyatlarida nogironligi bor shaxslar uchun qulayliklarni olib kirish orqali Turizmni yanada rivojlantirish, turistlarni kirish oqimi reytingini oshirish orqali yurtimizda mavjud bo'lgan turistik yerlarni dunyo miqyosiga tez yoyilishida yaxshi yordam beradi.

Findings

Men shu takliflarni aniqlash uchun aholi o'rtasida jonli so'rovnoma o'tkazdim. So'rovnomada 89% ayollar, 11% erkaklar ishtirok etishdi. Suhbat jarayonida shuni aniqladimki, aholi o'rtasida Imkoniyati cheklanganlar uchun turizm mavjud yoki yo'qligini bilishmaydi (1-rasm) va ular ham nogironligi bor shaxslar uchun sharoit qilinishini istashadi (2-rasm)

Natija shuni ko'rsatmoqdaki, aholi Imkoniyati cheklanganlarni qo'llab quvvatlab ular uchun eng so'ngi rusumdagi texnologiyalarni o'rnatish va amalda qo'llanilishiga qarshi emas, ular faqatgina bundan bahramand bo'lishadi.

1-rasm

2-rasm

Siz O'zbekistonda imkoniyati cheklanganlar uchun sharoitlarni ko'rganmisiz? (aynan turizmga oid hududlarda)	Nogironligi bor shaxslar uchun zamonaviy qulayliklar qilinishi hohlarmidingiz?
Ha- 2%	Ha-100%
Yo'q- 98%	Yo'q-0%

Sorovnomada Toshkent shahrida o'tkazildi.

Conclusion

References

[1] <https://lex.uz/docs/-4355407>

[2] <https://cyberleninka.ru/article/n/jahonda-imkoniyati-cheklanganlar-turizmi-va-o-zbekistonda-tadbiq-qilish>

[3] <https://kun.uz/uz/news/2019/11/22/inklyuziv-turizm-nogironligi-bolgan-kishilar-uchun-sayohat-tashkil-etildi>

ПОЛИВ ПО НАИБОЛЬШЕМУ УКЛОНУ

д.т.н.проф. И.Ж.Худайев,

докторант Ж.Ш.Фазлиев

*Бухарский институт управление природными ресурсами при
национальном исследовательском университете “Ташкентский
институт инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства”*

Annotation. In this article, water-saving irrigation technologies are used in order to use irrigation water effectively in the foothills of Kashkadarya region, to eliminate the process of irrigation in erosion, to evenly distribute moisture along the length of the field, and to reduce waste water consumption.

Key words: slope, erosion, irrigation technology, element of irrigation technology, polymer, furrow, water speed.

Методики изучения техники и технологии орошения на склоновых землях предгорья – общеизвестны, однако, следует, отметить в них недостатки в определении гидравлической характеристики движущегося потока, в методах расчета оптимальных водосберегающих параметров полива, в определении режима увлажнения почвы склона, в установлении размеров смыва почв, в назначении технологии орошения. Большинство рассматриваемых методик определения эффективности орошения рассматриваются в условиях работы капиталоемких стационарных и передвижных поливных систем. Это естественно, ибо технология орошения на склоновых землях предусматривает борьбу с эрозией почв, улучшение условий полива и культуры труда поливальщиков. Для инженерных систем, запроектированных и построенных учреждениями сельского и водного хозяйства республики, очень важно соответствие

значений элементов техники полива по теории и по экспериментальным определениям элементов техники полива и надежности рекомендуемых нормативов по ним. Без учета ресурсосберегающей и водосберегающей технологии орошения, построенные и использованные в опытах системы – малоэффективны и не рентабельны.

На опытном- производственном участке крутизной 0,077 и длиной 150 м поливы производятся по бороздкам с расходом воды 0,058 л/с нормой 400 м³/га за 3,33 суток, а нормы полива до 1000 м³/га потребовали полива до 7 суток и более. Для установления рационального сочетания элементов техники был использован графоаналитический метод определения параметров впитывания воды в почву по методике НИИИВП (рис.1.). При определенном сочетании их при поливах по наибольшему уклону для нормы полива: 400, 700, 1000 м³/га на участке с уклоном 0,077, и струей 0,057 л/с, необходимо длиной борозд : 145, 175, 210 м время полива составило 23, 48, 130 ч. при КПД техники полива 0,87, 0,92, 0,91. При пятом поливе из-за того, что почва уплотняется при расходе 0,083 л/с эти же нормы потребовали время полива при тех поливных нормах составило 52, 112, 148 ч. при длине борозд: 240, 260, 280 м при КПД техники полива 0,80, 0,87, 0,91. Это свидетельствует о необходимости регулирования расхода воды в борозду от полива к поливу. На этом же уклоне последний полив проводился струей 0,133 л/с, а затем 0,0695 л/с при одинаковых длинах борозд.

КПД техники полива и длина борозды были примерно одинаковыми, т.е. позиции поливных средств для распределения воды между бороздками не менялись, длина борозд при первом и последнем поливе оказалась равной 220, 235, 250 м и 200, 225, 235 м. Помимо изучения элементов техники полива с целью их оптимизации мы исследовали также воздействие полимера К-9 при бороздковом поливе на свойства почвы впитывать воду и элементы техники полива. После внесения сечение борозд К-9 параметры впитывания несколько изменились, при струе: 0,098

и 0,11 л/с на первом и последнем поливе длины борозд сохранились: 175, 225, 245 м и 175, 220, 240 м при одинаковых КПД: 0,80, 0,87, 0,91. При поливе по наибольшему уклону с К-9 из-за повышения скорости впитывания в почву время полива уменьшилось до 26, 66, 105, без К-9 оно составляло 27, 70, 115 ч. при тех же значениях КПД техники полива (табл.1). Сводка данных по замеренным элементам техники полива и рекомендуемые их величины приводятся в приложении в конце работы.

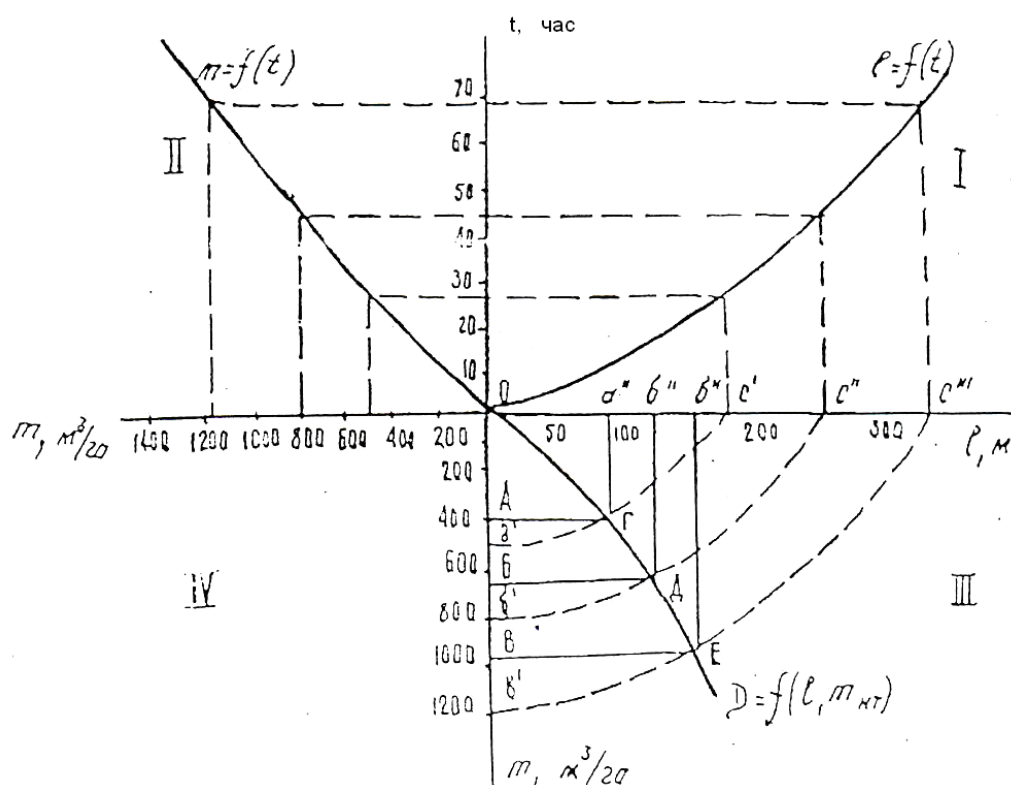

Рис.1. Графоаналитический метод установления оптимальных параметров техники полива

ОАГ_{а''} – норма полива нетто, м³/га, m_{нт};

Аа'Г – норма полива на утечку воды, м³/га, m_ф;

Га''с' – норма полива на сброс в конце борозды, м³/га, m_{сбр}.

а'с' - l_{сбр}, Оо''с' - l_{доб}. Оа'' - l_{бор}; где l_{бор}=f(m_{нт})

График 1 - l_{доб}=f(t); II – mf(t); III – m =f(t, l);

По шкале О_в' определяется норма полива нетто и брутто в м³/га, где ОА – норма полива нетто для Оа'', Оа' – норма полива брутто для ОА''. В точке "Г" норма полива нетто кончается на длине, рекомендуемой по Оа'',

далее $a''c'Г$ – сброс, $Aa'Г$ утечка.

Величины D, Q определяется в III –ем квадранте из функции $m=f(t,$

$$l), m = K_{уст} \left(t + \frac{b}{1-\alpha} \cdot t^{1-\alpha} \right) \cdot 10^4 .$$

Таблица 1.

Теоретические значения элементов техники полива на фоне
рыхления слабоводопроницаемой почвы на глубину 90 см на крутых
склонах темных сероземов с тяжелосуглинистым и глинистым
мехсоставом при поливе кукурузы

№ вариантов	Выполняемые мероприятия	Уклон склона	Уклоны борозд	Расход л/с	Нормы полива, м ³ /га				Время полива, час			Длина борозды, м	КПД техники полива
					Брутто	нетто	сброс	утечка	добега	долива	Общее		
1	Полив по склону с К-9	0,066	0,066	0,115	1183	1000 ^х)	166	17	9	46	48	240	0,84
2	Полив по склону без К-9	0,066	0,066	0,055	1096	900	185	11	10	83	93	240	0,82

Литература

1. Безбородов Ю.Г. Энергетическая, экологическая и экономическая эффективность водосберегающей технологии орошения // Вестник РАСХН. 2005. - №6. - С. 65-67
2. Богушевский А. А. Подпочвенное орошение при траншейной культуре цитрусовых, ж. "Сельское хозяйство Таджикистана", № 10, 1958, с. 55.60
3. Голованов А.И., Максимов С.А. Расчет технологических элементов при поливе сельскохозяйственных культур по бороздам / Тр. МГМИ, вып. Комплексное мелиоративное регулирование. М., 1989. - С.5
4. Гусак В.Б. и др. Ирригационная эрозия на типичном сероземе и меры борьбы с ней // Тр./Ин-т почвоведения МСХ.- 1963.-Т.Э.-С.25-27.

5. Дубенок Н.Н. Ресурсосберегающие и экологически обоснованные режимы орошения кормовых культур на склоновых землях Центрального района России. Автореф. дисс.д. с.-х. н. Москва, 1994.-62 с

6. Худайев И.Ж. Совершенствование эксплуатации орошаемых земель на крутых склонах Кашкадарьинской области. Сб.трудов ТИИМСХ

7. Худайев И.Ж. Методы орошения крутых склонов. Тезисы докл. VI научно-технической конференции молодых ученых и специалистов ВНПО "Радуга". Коломна, 1987,-с.90.

8. Худайев И.Ж. Использование системы полива джояки на крутых склонах Кашкадарьинской области. Тез.докл. ВНПО Радуга, Коломна, 1986

8. Худайев И. Хўжакулов Р., Шарипов Н. Водосберегающая технология полива на крутых склонах. Сборник международной научной конференции. «Актуальные вызовы современной науки». Выпуск II (31), Часть 1., Переяслав-Хмельницкий, 2018., -с.76-79.

9. Худайев И.Ж. Использование оптимальных элементов техники дискретного полива. Сельское хозяйство Узбекистана. № 3, 2001,-с.37

10. Терпигорев А.А. Технология и технические средства автоматизированного дискретного полива хлопчатника из лотковой сети. Автореферат канд.дисс. М., 1989. 21 с.

11. Атамуродов, Б. Н., Фазлиев, Ж. Ш., & Рустамова, К. Б. (2020). ИССИҚХОНАЛАРДА ПОЛИЗ ЭКИНЛАРИ УЧУН ГИДРОПОНИКА УСУЛИ САМАРАДОРЛИГИ ВА ФОЙДАЛИ ЖИХАТЛАРИ. *ЖУРНАЛ АГРО ПРОЦЕССИНГ*, 2(3).

12. Фазлиев, Ж. Ш., Хаитова, И. И., Атамуродов, Б. Н., Рустамова, К. Б., & Шарипова, М. С. (2019). ТОМЧИЛАТИБ СУҒОРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ БОҒЛАРДА ЖОРИЙ ҚИЛИШНИНГ САМАРАДОРЛИГИ. *Интернаука*, (21-3), 78-79.

13. Fazliyev, J. (2018). MODERN IRRIGATION METHODS FOR GARDENS” iScience№ 22 2г. *Pereyaslav-Khmelnytsky. Ukraine*, 22, 24-26.

14. Фазлиев З.С., Шохимардонова Н.С., Собиров Ф.Т., Равшанов У.К. и Баратов С.С. (2014). Технология применения капельного орошения в садах и виноградниках. *Путь науки*, 56.

15. Худайев, И., Фазлиев, Ж., & Шаропов, Н. (2019). Капельное орошения-как водосберегающий способ орошения садов и виноградников. *Школа Науки*, (4), 17-18.

16. Fazliyev, J. (2017). Drip irrigation technology in gardens. *Интернаука. Science Journal*, 7(11).

17. Fazliyev, J. (2019). EFFICIENCY OF APPLYING THE WATER-SAVING IRRIGATION TECHNOLOGIES IN IRRIGATED FARMING «ИНТЕРНАУКА» *Science Journal*№ 21 (103) June 2019 г. *z. Part*, (21 (103)), 3.

18. Khudaev, I., & Fazliev, J. (2022). Water-saving irrigation technology in the foothill areas in the south of the Republic of Uzbekistan. *Современные инновации, системы и технологии*, 2(2), 0301-0309.

19. Fazliyev, J. (2019). EFFICIENCY OF APPLYING THE WATER-SAVING IRRIGATION TECHNOLOGIES IN IRRIGATED FARMING" ИНТЕРНАУКА. *Science Journal*, (21), 103.

20. Xudayev, I., & Fazliev, J. (2019). Drip irrigation-as a water-saving way irrigation of orchards and vineyards. *Школа Науки*, 4, 15.

21.. Xudayev, I., Fazliev, J., & Baratov, S. (2019). Drip irrigation technology for orchards and vineyards. *AGRO ILM*, 1, 57.

22. Каримов, Г. Х., & Фазлиев, Ж. Ш. (2015). Automation of intensive garden seedlings’ drip irrigation. *Молодой ученый*, (10), 212-214.

23. Фазлиев, Ж. Ш. (2017). Боғларда томчилатиб суғориш технологияси. *Интернаука*, (7-3), 71-73.

24. Худаев И., Фазлиев Ж. (2022). Водосберегающая технология орошения в предгорных районах на юге Республики

Узбекистан. *Современные инновации, системы и технологии* -
Современные инновации, системы и технологии , 2 (2), 0301-0309.

25. Xudayev, I. J., Fazliev, J. S., & Ayusupova, A. (2021, October). Water saving up-to-date irrigation technologies. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 868, No. 1, p. 012040). IOP Publishing.

26. Худаев, И. Дж., и Фазлиев, Дж. С. (2020). ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГЛИНИСТОЙ ВОДЫ ПРИ КАПЕЛЬНОМ ОРОШЕНИИ. В книге «Эффективность применения технологий и техники в сельском и водном хозяйстве» (стр. 213–215).

27. Худайев, И. Ж., Фазлиев, Ж., & Хамзаев, Г. (2020). ПОВЫШЕНИЕ ВОДОБЕСПЕЧЕННОСТИ ЗЕМЕЛЬ ЗА СЧЕТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОЛЛЕКТОРНО-ДРЕНАЖНЫХ ВОД. *Universum: технические науки*, (11-3 (80)), 5-7.

28. Фазлиев, Ж. Ш. (2019). EFFICIENCY OF USE OF CLAY WATER WITH DROP IRRIGATION. *ЖУРНАЛ АГРО ПРОЦЕССИНГ*, (4).

29. Фазлиев, Ж. Ш., & Баратов, С. С. (2014). ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ГЛИНИСТОЙ ВОДЫ ПРИ КАПЕЛЬНОМ ОРОШЕНИИ. *The Way of Science*, (4), 77.

ТАТЬЯНА СЕРГЕЕВНА ЕСЕНИНА: «Я - ЕСЕНИНА»

Турсунова Мухлиса

Магистрантка Узбекского Государственного

Университета Мировых Языков

Лиходзиевский Анатолий Степанович

Научный руководитель, Доктор филологических наук профессор

Аннотация: Данная статья посвящена изучению жизни Татьяны Есениной, дочери великого русского поэта Сергея Есенина. Цель данной статьи: рассказать о жизни писательницы Татьяны Сергеевны, о ее творчестве. В статье использован описательный и сравнительный метод исследования.

Ключевые слова: Татьяна Есенина, образование, есенинолюбцы, журналистика, редактор, родители, газета «Правда Востока», музей Сергея Есенина.

Annotation: This article is devoted to the study of the life of Tatiana Yesenina, the daughter of the Great Russian poet Sergei Yesenin. The purpose of this article: to tell about the life of the writer Tatiana Sergeevna, about her work. The article uses a descriptive and comparative research method.

Keywords: Tatiana Yesenina, education, Yesenin-lovers, journalism, editor, parents, "Pravda Vostoka" newspaper, Sergei Yesenin Museum.

Татьяна Сергеевна Есенина - писательница, журналистка. Автор юмористической повести «Женя- чудо 20 века», «Лампа лунного света», а также написала мемуары о Сергее Есенине, Зинаиде Райх и Всеволоде Мейерхольде. Работала корреспондентом газеты «Правда Востока»,

научным редактором в издательствах Узбекистана. Стала чемпионкой Узбекистана среди «сеньор» в шахматы. Родилась 11 июня 1918 году в Орле.

Отец Сергей Есенин и мать Зинаида Райх познакомились весной 1917 году. Зинаида Райх была первой официальной женой Есенина. У них были двое детей - дочь Татьяна Есенина (1918-1992) и сын Константин Есенин (1920-1986). Тогда Зинаида Райх работала в газете «Дело народа» секретарем-машинисткой, а Сергей Есенин был известным поэтом. Сначала они жили в Орле, затем в Петрограде, после переехали в 1918 году в Москву. Через некоторое время у них не ладилась отношения и Сергей Есенин ушел от жены. Брак длился четыре года. В феврале 1921 году он подал заявление на развод, где заявил, что обязуется содержать своих детей.

Через год Зинаида Райх вышла замуж за известного режиссера В. Мейерхольда, который усыновил ее детей. Сергей Есенин тоже приходил навещать своих детей. Он очень любил своих детей. Знакомым и друзьям гордился и рассказывал: *«Только своих детей люблю. Люблю. Дочь Татьяна хорошая - блондинка, и так умильно топнет ножкой и кричит, что она - Есенина. Вот такая дочь. Мне бы к детям в Россию а я вот мотаюсь»*. Перед отъездом в Ленинград в декабре 1925 году Есенин пришел прощаться с детьми, а через некоторое время поэт ушел из жизни. Детей в 31 декабря 1925 года привели в Дом печати, где проходила гражданская панихида. В 1986 году Татьяна Есенина писала о своем отце так: *«Отец для меня был неузнаваем - не верилось, что это он. Хорошо помню остановку у памятника Пушкину, чтение стихов у могилы. Мать так закричала, когда опускали гроб, что мы с братом тоже вцепились за нее и закричали. Дальше у меня провал памяти...»*.

Татьяна и Константин полюбили отчима В. Мейерхольда, который уделял внимание и заботился. Татьяна Есенина училась хореографии,

выступала в Большом театре. В 1936 году окончила среднюю школу. Училась в 1937 году в Московском Государственном Университете на математика. Через месяц вышла замуж за Владимира Кутузова, студента института имени Баумана. Отец мужа, И. Кутузов, был лидером «рабочей оппозиции», был репрессирован и объявлен «врагом народа».

В июне 1939 года по необоснованному обвинению был арестован отчим Всеволод Мейерхольд. Когда отчима расстреляли, а мать убили Татьяна Сергеевна осталась с младшим братом Константином и маленьким сыном Владимиром на руках. Будучи выселенной из квартиры родителей в Брюсовом переулке, они жили на даче. Татьяна смогла спасти и архив знаменитого отчима Мейерхольда в Подмосковье, а перед началом войны передала его на хранение С. М. Эйзенштейну. После она вспоминает: *«Я работала три дня и разделила архив на три неравные части, - Основную массу предстояло спрятать: в сундук побольше я складывала то, что относилось только к Зинаиде Николаевне, - письма к ней, всякого рода документы, вырезки, рукописи ее сценариев и т.д. Этого можно было не прятать. Сундук поменьше предназначался для сорока папок. Что положить в них? Туда вошли вторые экземпляры стенограмм - их было много. Увесистую массу составляло бывшее хозяйство доктора Дапертутто - Всеволод Эмильевич хранил не образцы, а все целиком. Было много готовых обложек (в основном зеленый вариант), много бланков на больших плотных листах плотной бумаги. Шли туда вырезки - всё, что «повторимо». Но я была в лихорадочном состоянии, и когда мне казалось, что в папку для правдоподобия надо положить что-то существеннее, я это делала. А что именно положила такое, чего было жалко - в спешке и не запомнила».*

Татьяна хорошо знала французский язык, говорила на немецком и английском. В 1939 году работала учителем немецкого языка младших

классов. Работу в школе пришлось бросить с началом войны. Школу закрыли и переоборудовали в госпиталь для раненных солдат и офицеров.

5 октября 1941 году Татьяна Есенина с мужем и с сыном были эвакуированы в Ташкент. Здесь она жила оставшиеся свои дни. Здесь родился второй сын – Сергей. Его записали на фамилию Есенин. Позже родилась дочь – Маша, но она не жила долго. Татьяна Есенина длительное время не могла устроиться на работу. Весной 1944 году она устроилась на работу в редакцию «фотогазеты», а через два месяца корреспондентом УзТАГа. В октябре 1944 году перешла работать важным секретарем многотиражной газеты Средавоенстроя «На стройке». Именно здесь она вступила в профсоюз работников печати, много работала над собой, редактировала поступающие из парткома или дирекции предприятия официальные документы. Она очень хорошо исполняла свои обязанности и на нее обратили внимание, как на хорошего журналиста. Татьяна Есенина хорошо владела литературным языком, писала грамотно и была ответственной и требовательной. Сфера журналиста ее привлекала и любила живой общение с людьми. Через год стала оформлять документы, для того, чтобы работать в редакции республиканской газеты «Правда Востока». Она написала автобиографию таким образом:

Есенина Татьяна Сергеевна

Родилась в г.Орле 11 июля 1918 г. Мать - Зинаида Николаевна Райх, актриса, умерла в 1939 году. Отец - Есенин Сергей Александрович, поэт, умер в 1925 году. В 1922 году переехала с матерью в Москву, где жила постоянно до 5-го октября 1941 г. В 1936 году окончила десятилетку. В 1937 году училась на курсах иностранных языков. В 1937 году осенью поступила на механико-математический факультет Мос(ковского) гос(ударственного) университета. В этом же году вышла замуж за Кутузова Владимира Ивановича, в то время студента механико-машиностроительного института имени Баумана. В 1939 году зимой в

связи с рождением ребенка прекратила учебу в университете. В 1938 году мой муж находился под следствием в органах НКГБ, откуда был выпущен за прекращением дела. С 1939 г. - домашняя хозяйка, училась экстерном в институте иностранных языков, который не закончила в связи с выездом из Москвы. 5-го октября 1941 года эвакуировалась из Москвы в Ташкент. До 1944 года не работала, находилась на иждивении мужа. В 1944 году в марте поступила в редакцию Фотогазеты, где работала около 2-х месяцев. Затем поступила в редакцию УзтаГА» корреспондентом (в мае 1944 года). В октябре 1944 года начала работать по совместительству в редакции многотиражной газеты «На стройке», куда перешла на постоянную работу 1-го июня 1945 г. С 1-го августа 1945 года работаю в редакции «Правда Востока». Имею двух детей. Т. Есенина.

Ее приняли на работу в редакции газеты «Правда Востока» литературным секретарем. Она работала в редакции справедливо, честно, целеустремленно. Здесь она начала писать небольшие рассказы, как «Друзья», «Альбом», юмористическую повесть «Женя – чудо 20 века», очерки «Хозяйки шелкового царства», «Сельские комсомольцы».

В 1963 году она уволилась из редакции, а также в эти годы развелась с мужем. Она писала своей подруге, что после двадцатилетней совместной жизни не стала терпеть его мелочный характер. В 1965 году она устроилась на работу в издательстве Академии наук Узбекистана «Фан» шефом-редактором биологического отделения.

«Я в первых числах января поступила на работу и ни на что времени не хватает, - писала она в Ленинград Л. Устиновой. – Поступила в издательство Академии наук и редактирую... научные труды по биологии. Устраивает меня это, во-первых, потому что интересно - все остальное надоело. Кроме того, не надо отсиживать часы на работе, всем, у кого есть телефон, разрешается торчать дома. Очень меня жаждут упихать в отдел общественных лже- наук, но я отбрыкиваюсь».

Она редактировала многочисленные научные сборники, содержательные монографии, отчеты и доклады на научные конференции. Иногда она сталкивалась с такими учеными, с которыми спорила из-за неправильного использования термина. Но таких ученых было мало, чаще приходилось работать с интересными и замечательными учеными, встречи с которыми были запоминающимися и поучительными. Одним из таких был вице-президент Академии наук академик Виктор Николюк, обширную книгу которого «Простейшие почвы Узбекистана» редактировала от чернового варианта до издания монографии. Сын академика очень любил творчество Сергея Есенина и был его поклонником, и он познакомил с Татьяной Есениной. Сын, Вадим Николюк, писал дипломную работу «О поэзии Сергея Есенина». О Татьяне Есенине он вспоминал: *«От Татьяны Сергеевны исходили удивительное внешнее обаяние, - мягкая сдержанность, мудрость и во всем точность - истинная интеллигентность. Она магнетически притягивала к себе. В то же время иной раз довольно непросто было с ней общаться. Человек энциклопедических знаний, она задавала тему для размышлений».*

В 1980-е годы любители поэзии Есенина, есенинолюбы, есениноведы собрались открыть музей Сергея Есенина в Ташкенте. Директором музея стал В.В. Николюк, который создал слайд-фильм «Живописно-поэтический мир Есенина». В пополнении создаваемого фонда литературного музея приняли участие десятки есенинолюбов столицы Узбекистана и других городов страны. Личные контакты с Е.А.Есениной, А.А. Есениной, Н.Д. Вольпин, А.С. Вольпин-Есениным, Т.С. Есениной, К.С. Есениным и другими родственниками поэта позволили пополнить фонд бесценными автографами поэта, прижизненными изданиями, редкими фотографиями. 10 июля 1981 года Музей Сергея Есенина получил постоянную прописку в Ташкенте. Связь с музеем Татьяна Есенина всегда поддерживала. Звонила,

узнавала, интересовалась проводимыми мероприятиями, конференциями. На одной из встреч Татьяна Есенина сообщила, что у нее дома хранится личный чемодан, с которым поэт ездил в Америку и Европу. 23 мая 1987 году чемодан был передан в музей на хранение. Свой щедрый дар Т.С.Есенина сопроводила дарственной, в которой писала: *«Передаю Музею С.Есенина кожаный коричневый чемодан, принадлежащий моему отцу Сергею Александровичу Есенину. Этот чемодан он приобрел во время заграничной поездки и привез его в Москву в 1923 году. В последние дни жизни моего отца этот чемодан находился вместе с другими вещами в пятом номере ленинградской гостиницы «Англетер».*

Накануне 90-летия со дня рождения Сергея Есенина в музее было записано телевизионное интервью с Татьяной Есениной. Здесь она впервые упомянула о жизни матери и отца.

6 мая 1992 года Татьяна Есенина умерла дома в Ташкенте. 7 мая в музее Сергея Есенина состоялась гражданская панихида.

Литература

1. Сергей Зинин. Татьяна Есенина-дочь Сергея Есенина. -Ташкент, 2008. -С. 214.
2. Вулис А. //Правда Востока: Воспоминания о Т.Есениной // Ташкент, 2008. -№ 8 - С. 34-35.
3. Римма Волкова. журнал Звезда Востока, №5, 2017г.
4. Николук В. Дочь Есенина. // Вечерний Ташкент. 1992, 25 мая. – С.3. - То же. /// Мир Есенина. Специальный выпуск по заказу Совета Музея С.Есенина в Ташкенте. - 1992. - № 3. . – С. 2 .
5. Зинин С. Ташкентская биография Татьяны Сергеевны Есениной. // // Мир Есенина. Информационный бюллетень Русского культурного центра Узбекистана. – Ташкент, 2008. – № 8. – С.11 – 33.
6. Зинин С. Топнула ножкой: Я - Есенина! // Правда Востока. Ташкент. 2008, 27 июня. - С.3.
7. Агальцов С. «Топнет ножкой и кричит: «Я - Есенина!» // «Правда», 1995 г. 20 сентября. - То же. // Мир Есенина. Информационный бюллетень Русского культурного центра Узбекистана. – Ташкент, 2008. – № 8. – С. 46 – 48.

**SPECIES COMPOSITION AND BIOECOLOGICAL
CHARACTERISTICS OF PESTS OF PEAR PLANTS**

Yuldasheva Shokhista Kobiljonovna

*Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Head of the Department
of Zoology and General Biology, Ferghana State University, Uzbekistan*

E-mail: sh.k.yuldasheva@fdu.uz

Tolipov Nodirbek Xasanboy o'g'li

Master's degree student, Ferghana State University, Uzbekistan

Askarova Gulmira Numonjon kizi

Student, Fergana State University, Uzbekistan

Khamidov Abubakir Kodirjon o'g'li

Teacher of Biology, School number 17, Uzbekistan

Annotation: Pear trees have the most problems with pest insects, which is why pear trees require more attention than other trees.

Pear plants are damaged by pests such as pear sweet worm, pear fruit borer, oriental fruit borer, pear aphid, pear mite, pear shield, pear caterpillar, sheath moth, leaf moth, vine silkworm and bud moth.

The pear aphid is the most dangerous pest of pears. During the breeding season, the trees are covered with sticky pear flea waste, the leaves turn black and fall off. The fruits become hard, the trees weaken, and the next year's harvest is reduced.

Key words: pest, pear sweet worm, pear fruit borer, oriental fruit borer, pear sap, pear mite, pear shield, pear candelabra, sheath moth, spiny moth, vine silkworm, bud moth, insect, species composition, bio ecology.

Entry. The population of the world is increasing, and at the same time, the need for food is also increasing. Meeting the population's need for food products is one of the problems facing science. Among the consumed products, fruits are of particular importance in terms of their richness in vitamins and useful microelements.

The pear fruit, whose pests we are studying, is rich in useful substances. Including: contains vitamins B2, B6, K, C, etc. and elements potassium, calcium, iron and antioxidants. 178 g of pears contain 101 kkal of energy. 178 g of pears contain 0.285 g of fat, 26.9 g of carbohydrates, 17.2 g of sugar, 5.52 g of fiber, and 0.676 g of protein.

Eating pears reduces the risk of heart disease, diabetes and some intestinal diseases. Pears contain pectin, a soluble fiber protein that feeds beneficial bacteria for gut health. Antioxidants fight against free radicals and protect cells from damage they can cause. Free radicals contribute to the development of cancer. Pear contains more fructose than glucose, so it is useful for dieting.

Pear plants are harmed by pests such as pear sweet worm, pear fruit borer, oriental fruit borer, pear aphid, pear mite, pear shield, pear caterpillar, sheath moth, spiny moth, vine silkworm, bud moth. Over the past 20 years, insect damage and control costs have increased dramatically. Pear growers currently spend \$14 million annually on insecticides. Increasing costs associated with pest control, increased pesticide resistance, and reduced control options make pear production more difficult ². Therefore, it is important to study the bio ecology of pear pests. Pear pests (insect, species composition, bio ecology) in the region of Fergana Valley are of urgent importance because they have not been studied before.

Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-5388 of March 29, 2018 "On additional measures for the rapid development of fruit and vegetable production in the Republic of Uzbekistan", No. PF-5853 of October 23, 2019 "Development of agriculture of the Republic of Uzbekistan 2020-2030" To a certain extent, this dissertation contributes to the implementation of the ⁴ decrees on approving the strategy for the years

In recent years, pests and diseases have caused great damage to gardens and crops. The main factor for increasing the productivity of orchards is timely and high-quality protection measures against various diseases and pests. The pear tree is mainly damaged by the pear aphid, pear aphid and apple worm.

Pear aphid - *Pusyyla pyri* L. Pear aphid (aphid) is the most dangerous pest of pears. The flea and its larvae suck the sap of buds, leaves, twigs and fruits, and at the same time secrete a sticky sweet liquid. During the breeding season, the trees are covered with sticky pear flea waste, the leaves turn black and fall off. The fruits become hard, the trees weaken, and the next year's harvest is reduced. It damages the pear. Gray-brown, 3 mm in size, adult forms overwinter on stumps or leaf litter on the ground. In the spring, they climb the tree and feed on the sap of the shoots. Females Larvae hatch in eggs laid. After laying the eggs on the leaf buds, put on the main vein of the leaf. The larvae themselves are transparent clear liquid emits After a certain time, the liquid completely covers the larva's body and protects in the external environment. Sometimes this aphid leaf, branch face it can cover and fall on the ground like rain. Contaminated with aphids a colony of various fungi develops on the surface of fruits, resulting in fruits from maturity, it becomes small and of poor quality. Leaves and branches dry, trees it lags behind without growing, does not bear fruit, becomes resistant to cold. Pear leaf flea gives birth 4-5 times a year.

May beetle - *Melolantha melolantha* L. It is one of the large beetles, 20-30 mm in size, with dark red-brown hard wings, the end of the opposite part of the legs and whiskers are also red-brown. The head and circumference are black or red-brown, with ear hairs on the upper side, the male forms are smaller than the female, the abdomen is narrow, the mustache has 10 joints, the last joint is 7 long. , finished with thin plates. Females have 6 plates. The size of the eggs is 3 mm, and the size of the larvae is 4 mm. The worms are white, thick, arched, with 6 yellow pectoral legs there is. It has a brown head, large yellow-brown jaws. At the end of the abdomen there are two rows of 25-30 small hairs. Worms last 46 – 65 will be around mm. Found worms by measuring the head capsule to the young they broke up. The bulb is pale yellow, and the adult forms winter. Beetles are soil. It winters in the lower layers of 25-50 cm. In the spring, the trees are massive during flowering, in the III-IV months, beetles fly out in the evening, during the day they start to gnaw the leaves leaving the veins. Many beetles fly in the 1st decade of May. Depending on external environmental factors, they begin to fly from May to the first decade of June. It mainly feeds on leaves, flowers, and young fruits. If it gets cold at night, or if there is a cold stream, the beetles hide between the soil layers. When the weather is cold and windy, they fly like beetles and hardly move. After apple, pear, plum, and cherry blossoms, males females lay eggs in the soil. It lays its eggs in balls of 5-20 per 20-40 centimeters of soft, porous soil. After laying eggs, the female form continues to gnaw and feed on the flowers. After spawning, females can lay 3-4 eggs, that is, about 100 eggs. After that, female forms die. The male forms die after mating with the female. Depending on the soil temperature, young worms emerge from the eggs in 24-25 days, and they are initially dirty in color. Worms are called "fat worms". The first food of the larvae is a vulture, they feed on gypsum, and disperse in different directions in search of food.

Worms are harmful through their gnawing mouthparts for up to 4 years continues. Then, creating paths for himself, the soil layer is 25-30 it turns into a dome in a centimeter place. There are one or two buds in June-July after a week, autumn beetles emerge. Some years the damage is very strong, worms gnaw the roots of young seedlings, and beetles gnaw flowers, leaves, and crops nutrition, this reduces productivity, kills seedlings, and will lead to fruits of poor quality.

In the conditions of our country, pears are often damaged by the apple worm. Therefore, control measures are carried out in the same way in apple trees as in pear trees.

Pear borer - The pest mainly affects pear trees. The pest infects the plant by sucking the juice of buds, leaves, young branches, flower petals and fruits. The adult insect is 3 mm long, yellow-brown to yellowish-red in spring, and dark brown in autumn. Damaged organs become weak, leaves and nodes darken, curl, dry and fall off. The pest secretes sticky sap. As a result, leaves and fruits are contaminated. Warm and dry air is very favorable for the development of this pest. As an adult, the pest hibernates under the bark, cracks and plant debris. In early spring, when the air temperature is 2-30C, it leaves the village and starts hitting 50C. It lays eggs at a temperature of 100C. The female of the pest lays her eggs in a chain on the stem of the bud sheaths, flower band and leaves. It lays an average of 600-1200 eggs during its lifetime. Gives 4-5 generations in one season.

Leaf wrapper pear juice - *Yerabura reaumuri* Mordw. Aphids are 2-2.5 mm in size, dark green or yellowish green in color. It is covered with white dust. Its biology is like that of a green apple. To pear branches Aphid spreads very quickly, quickly covering the tip of a branch or leaf it takes. Due to the fact that they produce a lot of waste products and pollute the branches, sap rains will occur. Leaf-weaver aphid from the central part of the leaf starts twisting. Larva skins and waste remain in the twisted place. In heavily damaged pods, the yield is lost, and fruiting shoots are produced it won't happen.

Scabies disease of apples and pears is more common in dry, cool mountain and sub-mountain conditions. The fungus damages leaves, flowers, fruits and young branches. Dark brown, almost black spots appear on them. Damaged branches and fruits change shape and crack. Flowers and leaves fall. The infection overwinters on fallen leaves, and in pears on branches.

In the conditions of our country, the disease of scabies increases in the years when there is a lot of precipitation.

Conclusion. The abundance and composition of food, weather conditions, predators, parasites, the effects of diseases, etc., play an important role in the reproduction of plant pests. Continuous planting of the same crop in one place (monoculture) creates favorable conditions for the multiplication of pests that feed on this plant. Phrenological monitoring is important in protecting plants from harmful insects.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xo'jayev Sh.T., Xolmurodov E.A. Entomologiya, qishloq xo'jalik ekinlarini himoya qilish va agrotoksikologiya asoslari, - Toshkent, 2009.
2. Yaxontov V.V. Markaziy Osiyo qishloq xo'jaligi o'simliklari hamda mahsulotlarining zararkunandalari va ularga qarshi kurash. – Toshkent: O'rta va oliy maktab, 1962. – 695-b.
3. <https://www.medicalnewstoday.com/articles/285430>.
4. https://www.researchgate.net/publication/325498171_Description_and_management_strategies_of_important_pests_of_pear_A_review.
5. <https://lex.uz/ru/docs/-3604601>.
6. <https://lex.uz/docs/-4567334>.

ХАРАКТЕР И ФУНКЦИЯ ДЕТАЛИ В РАССКАЗАХ

А.П.ЧЕХОВА

Жураева Гулрух Дилшод кизи

Джизакского государственного пед-ого института

Аннотация: Еще при жизни Антон Чехов (29 января 1860 г. — 15 июля 1904 г.) получил признание критиков. В 1888 году он получил Пушкинскую премию за свою художественную литературу, а в 1900 году он был избран в почетные члены Российской академии наук как за свою художественную литературу, так и за свою драму.

Ключевые слова: характер, функция, деталь, А. П. Чехов.

ВВЕДЕНИЕ

Интерес к творчеству А.П. Чехова растет с каждым годом. Все отчетливее становится значение этого замечательного художника в развитии не только литературы, но и культуры в целом. Это обусловлено как особенностями его художественного стиля, мастерства, содержанием, тематикой и проблематикой его произведений, так и особенностями его языка. Именно Чехов впервые в мировой литературе смог с огромной убедительностью показать трагизм обыденности, безысходности, повседневности [1, с. 83]. Все то, что впоследствии стало чуть ли не главной темой XX столетия, впервые было обозначено в творчестве великого писателя, который вошел в русскую литературу как автор многочисленных юмористических рассказов. его короткие новеллы – это не увеселительное чтение, а суровая критика действительности, беспощадное разоблачение мещанства. Чеховское мастерство, его лаконизм, тонкая ирония, умение в простой форме рисовать и раскрывать человеческие характеры оказывали и оказывают огромное влияние на писателей всего мира.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Художественная литература Чехова отходит от шаблонного, тщательно продуманного рассказа, чтобы достоверно отражать русскую жизнь, концентрируясь на персонажах в самых обычных обстоятельствах, которые часто кажутся лишенными конфликта. Реалист, Чехов балансирует на тонкой грани между отстраненностью и причудливой, но сочувственной заботой о своих героях. В своем зрелом творчестве он, пожалуй, самый гениальный из русских мастеров, сострадательный и всепрощающий, редко резкий или доктринерский. Не менее важно, что зрелая работа отражает очень тщательное мастерство, достойное изучения только из-за своей техники.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Антон Чехов публиковал свои первые рассказы и очерки в различных популярных журналах под псевдонимами, наиболее часто используемым из которых был «Антоша Чехонте». Как намекает этот псевдоним, поначалу он был непритязательным и относительно уступчивым «мошенником», готовым набрасывать небрежные статьи, созданные для популярного читателя. Большинство из них представляют собой легкие, актуальные исследования социальных типов, часто насчитывающие менее тысячи слов. Многие из них представляют собой просто наброски или расширенные шутки, часто банальные или циничные. Некоторые представляют собой фарсы, построенные на карикатурах. Другие представляют собой краткие пародии на популярные жанры, включая романтические романы. Немногие проявляют большую оригинальность в предмете. Тем не менее, по своей технике, экономии выражения и темам ранние пьесы предвосхищают некоторые из наиболее зрелых произведений Чехова. В них Чехов экспериментировал с точкой зрения и особенно с использованием иронии как художественного приема. Он также установил свое предпочтение почти научной объективности в

описании персонажей и событий, настаивая на том, что в ходе своей карьеры ему придется защищаться от недоброжелателей.

По мнению некоторых исследователей творчества А.П. Чехова, его можно, вслед за в. Шекспиром, отнести к наиболее востребованным драматургам в англоязычных странах, а с учетом количества иностранных языков, на которые переведены рассказы писателя, можно сказать, что А.П.Чехов является самым читаемым писателем XXI в. рассказы а.П. Чехова наполнены таким количеством разнообразных характеров, персонажей, ситуаций, профессий, мест бытования, что по ним можно строить концептосферу русской жизни и русского национально-культурного характера конца XIX в.

Тайна непостижимой гармонии чеховской прозы – в сочетании взаимоисключающих, на первый взгляд, особенностей: глубины содержания и небольшой формы, афористичности и простоты, узнаваемости сюжета и непредсказуемости его развития. Сколько мудрости передал нам писатель, если каждый его рассказ – это конкретный жизненный эпизод и одновременно притча, «в которой словам тесно, а мыслям просторно».

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Склонность Чехова к иронии ярко выражена в его самом первом напечатанном рассказе «Письмо к ученому соседу», появившемся в 1880 году. делает претенциозные заявления о науке и знании с глупыми ошибками в синтаксисе, орфографии и дикции, ненароком обнаруживая свою хамскую глупость, пытаясь заискривать перед своим эрудированным соседом.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Грачева И. В. Человек и природа в пьесе А. П. Чехова // Литература в школе. — 2005. — № 10. — С. 18–21.
2. Еранова Ю. И. Уровни художественной символики в прозе А. П. Чехова // Вестник ТГУ. — 2015. — № 8. — С. 64–68
3. Дроботова Л.Л. евангелие как прецедентный текст про- зы а.П. Чехова. Таганрог и провинция в творчестве А.П. Чехова: материалы Международной научной конференции «XXIV Чеховские чтения в Таганроге» 2011. таганрог : изд-во таганрог. гос. пед. ин-та им. а.П. Чехова, 2012. С. 181–190.
4. Полякова е.в. Содержательная асимметрия в переводах произве- дений а.П. Чехова. Таганрог и провинция в творчестве А.П. Чехо- ва: материалы Международной научной конференции «XXIV Чеховские чтения в Таганроге» 2011. таганрог : изд-во таганрог. гос. пед. ин-та им. а.П. Чехова, 2012. С. 270–275.
5. Хекилаева Л.м. а.П. Чехов в переводах осетинских писателей и поэтов. таганрог и провинция в творчестве а.П. Чехова: мате- риалы международной научной конференции «XXIV Чеховские чтения в таганроге» 2011. таганрог : изд-во таганрог. гос. пед. ин-та им. а.П. Чехова, 2012. С. 293–296

**O'ZBEKISTONDA OZIQ-OVQAT MAXSULOTLARINI ISHLAB
CHIQRISH DINAMIKASI TAHLILI**

TDIU assistenti Abduraxmanova.Z

hasanovazuxra402@gmail.com

Annotatsiya: Oziq-ovqat narxlari dinamikasi bo'yicha xatarlarning oshib borishi sharoitda ichki bozorda narxlar barqarorligini ta'minlashda mamlakatimizda oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlash bo'yicha yagona davlat strategiyasi, import bozorlarini diversifikatsiya qilish, importda konsentratsiyalashuv darajasini pasaytirish va transport xarajatlarini kamaytirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, meva, sabzavot va ozuqa-yem mahsulotlari hajmlarini oshirish bo'yicha tizimli ishlarni amalga oshirish va ushbu mahsulotlarni yetishtirish uchun zaruriy yer maydonlarini hamda suv resurslari ajratilishi kelgusida oziq-ovqat mahsulotlari narxlarini muvozanatlashishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Oziq-ovqat tannarxi, dinamika, import, eksport, asosiy oziq-ovqat mahsulotlari.

Bugungi kunda dunyodagi global muammolardan biri, bu - aholini sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash hisoblanishi hech kimga sir emas. Oziq-ovqat xavfsizligi ta'minoti butun dunyo mamlakatlari oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biridir. BMT ham bugun oziq-ovqat mahsulotlarini yetishtirish va ularni taqsimlash bo'yicha yondashuvni mutlaqo o'zgartirish vaqti kelganini ta'kidlayapti. Zero, ideal holatda qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaliklari barchani oziq-ovqat bilan to'liq ta'minlash va odamlar uchun risoladagidek daromad manbaini yaratib berishga qodir. Boz ustiga, bunday holatda inson manfaatlari yo'lida ham qishloq xo'jaligi rivojlanadi, ham atrof muhitni muhofaza qilish bo'yicha chora-tadbirlar ijrosi ta'minlanadi.

O'zbekistonda xalq xo'jaligining oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqaradigan sohasi. Tarmoq tarkibida go'sht-sut, yog'-moy, baliq mahsulotlari, un-yorma, makaron, meva sabzavot konservalari, sut-yog', shakar, choy qadokdash, qandolatchilik, non, uzum va shampan vinolari, spirt, araq, tamaki, pivo, chanqovbosar ichimliklar, sovun va boshqa sanoat korxonalarini bor.

O'zbekiston zamonaviy oziq-ovqat sanoatiga ega. Uning tarkibida 3200 dan ortiq korxonalar bor. Bu soha, asosan, mahalliy xom ashyoni qayta ishlashga asoslangan. Oziq-ovqat korxonalarida 200 dan ortiq mahsulot turi tayyorlanadi. Aholi iste'mol qiladigan birlamchi oziq-ovqat mahsulotlari narxlaridagi o'zgarishlar ko'pchilikni befarq qoldirmadi. O'zbekistonda yil oxirigacha asosiy oziq-ovqat mahsulotlari narxi oshib borishi kutilmoqda. Bu haqida Markaziy bank Boshqaruvining asosiy stavkani ko'rib chiqish bo'yicha navbatdagi yig'ilishi bayonida ma'lum qilingan. Birlamchi ahamiyatga ega bo'lgan asosiy iste'mol tovarlari narxlarining yuqori sur'atlarda oshishi tashqi bozorlarda hosildorlik va logistika bilan bog'liq sabablar ta'sirida yuzaga kelgan konyunktura hamda ichki bozorlardagi raqobat sharoitlari va ishlab chiqarish hajmining cheklanganligi kabi omillar bilan izohlanadi. Nooziq-ovqat tovarlari va xizmatlar narxlari o'sishi mos ravishda 8,8 va 8,4 foizni tashkil etib, ushbu guruhlar umumiy inflyatsiyaga pasaytiruvchi ta'sir ko'rsatmoqda. O'z navbatida, qisqa muddatli istiqbolda ayrim turdagi asosiy oziq-ovqat narxlarining sezilarli o'sishi, bir tomondan, hosildorlikning kam bo'lganligi va ayrim davlatlar tomonidan oziq-ovqat mahsulotlari eksportiga nisbatan kiritilayotgan cheklovlar ta'sirida tashqi bozorlardagi narxlarning o'sishi bilan izohlansa, ikkinchi tomondan, ushbu mahsulotlarni import qilishda konsentratsiya darajasi va ichki ishlab chiqarishda tannarx xarajatlarining nisbatan yuqoriligi bilan izohlanmoqda.

**Oziq-ovqat mahsulotlari importida yuqori ulushga ega bo'lgan
mahsulotlar narxi ming AQSH dollarida**

	2021-yil yanvar-fevral	2021-yil yanvar-fevral	Ulishi (%)	2021-yilga nisbatan farqi
Jami	368037.3	499512.9	100.0	35.7
Bug'doy	37771.6	59650.3	11.9	57.9
Margarin-magarin mahsulotlari	9931.2	52114.9	10.4	5.6 b
yirik shoxli qoramol	13126.4	26462.7	5.3	2.0 b
Kartoshka	7054.5	21028.7	4.2	2.9 b
Kakao shokalad	15014.9	19643.3	3.9	30.8
Bug'doy uni	11171.3	16384.3	3.3	46.7
Banan	5421.3	11464.6	2.3	2.1 b
Sut mahsulotlari	6864.7	8783.3	1.8	27.9
Choy	4850.8	7405.6	1.5	52.7
Parranda go'shti	6849.3	7161.7	1.4	4.6
Makkajo'xori	4291.0	5736.1	1.1	33.7
Olma	370.8	4289.6	0.9	11.6 b
Qandolat mahsulotlari	2801.7	4016.8	0.8	43.4

Oziq-ovqat narxlari dinamikasi bo'yicha xatarlarning oshib borishi sharoitda ichki bozorda narxlar barqarorligini ta'minlashda mamlakatimizda oziq-ovqat xavfsizligi ta'minlash bo'yicha yagona davlat strategiyasi, import bozorlarini diversifikatsiya qilish, importda konsentratsiyalashuv darajasini pasaytirish va transport xarajatlarini kamaytirishga qaratilgan islohotlar amalga

oshirilmoqda. Shuningdek, meva, sabzavot va ozuqa-yem mahsulotlari hajmlarini oshirish bo'yicha tizimli ishlarni amalga oshirish va ushbu mahsulotlarni yetishtirish uchun zaruriy yer maydonlarini hamda suv resurslari ajratilishi kelgusida oziq-ovqat mahsulotlari narxlarini muvozanatlashishiga xizmat qiladi.

Respublika bo'yicha ijtimoiy tovarlarning narxi

2022-yil mart holatiga ko'ra

	Meva va sabzavotlar	Mahsulot narxi so'mda	Asosiy oziq-ovqat mahsulotlari	Mahsulot narxi so'mda
1.	olma	9000-10000	Bug'doy uni	4000-6500
2.	kartoshka	4000-5500	Non (obinon)	2000-3000
3.	piyoz	2500-4500	Shakar	9000-10000
4.	sabzi	1500-3500	guruch	8000-10000

O'tgan bir yil davomida asosiy oziq-ovqat mahsulotlariga inflatsiya qay darajada ta'sir ko'rsatdi? Statistika qo'mitasi taqdim qilgan ma'lumolar asosida narxlar o'zgarishini quyidagicha tahlil qilib chiqamiz. Qayd etilishicha, suyakli mol go'shti 2021 yilning fevral oyiga nisbatan 9 foizga qimmatlashgan. Statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2022 yil 2 mart holatiga suyakli mol go'shtining 1 kilogrammi respublikaning markaziy bozorlarida 45-68 ming so'm oraliq'ida sotilmoqda. Markaziy bank tahlillariga ko'ra esa, markaziy bozorlardagi 1kg go'sht narxining o'rtacha bahosi 60-70 ming so'm atrofida. Ma'lumot uchun, 2021 yil davomida O'zbekistonga 188 million dollar qiymatidagi (2020 yilga nisbatan o'sish 84 foiz) go'sht mahsulotlari (tovuq go'shti) import qilingan. Qo'y go'shti 2021 yilning fevral oyiga nisbatan 8,4 foizga qimmatlashgan bo'lsa, joriy yilning yanvar oyiga nisbatan 0,2 foizga arzonlashgan. Statistika qo'mitasining oxirgi ma'lumotlari bo'yicha, bozorlarda

qo'y go'shti 64-80 ming so'm oralig'ida sotilmoqda. Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra esa narxlar 66-80 ming so'm atrofida. Markaziy bank tomonidan ozuqa-yem zaxiralarning kamayishi sharoitida arpa, bug'doy va boshqa chorva ozuqasi taklifining qisqarishi, bundan tashqari Qozog'iston tomonidan yirik va mayda shoxli qoramollar eksportiga taqiqlar joriy qilinishi joriy yil davomida ichki bozorda go'sht narxlarining qimmatlashishiga ta'sir ko'rsatishi mumkinligi haqida ma'lumot bergan. 2021 yilning fevral oyiga nisbatan kungaboqar yog'i 26,4 foizga, paxta yog'i narxi esa 27 foizga oshgan. 7 mart holatiga ko'ra, respublikaning markaziy bozorlarida 1 litr kungaboqar yog'i 18-23 ming, 1 litr paxta yog'i esa 15-19 ming so'm oralig'ida sotilayotgani qayd etilgan. Shakar narxi o'tgan yilning fevral oyiga nisbatan olinganda 22,7 foizga, dekabr oyiga nisbatan esa 1,5 foizga, joriy yilning yanvar oyiga nisbatan esa 0,5 foizga qimmatlashgan. Joriy yilning 7 mart holatiga ko'ra, respublikaning markaziy bozorlarida 1 kg shakar 9-10 ming so'm oralig'ida sotilmoqda. Yillik nisbatda guruch narxi 1,2 foizga arzonlashgan, bug'doy uni esa 9 foizga oshgan. 2021 yilning dekabr oyidan beri esa guruch narxi 0,2 foizga pasaygan, bug'doy uni 2,2 foizga qimmatlashgan. 2021 yilda O'zbekistonga 616 million dollarlik bug'doy (2020 yilga nisbatan o'sish 10 foiz), 158 million dollarlik un va un mahsulotlari (o'sish 19 foiz) import qilingan. O'tgan yilning fevral oyidan beri tuxum 3,6 foizga, sut narxi esa 15,2 foizga ko'tarilgan. Bu ko'rsatkichni 2021 yilning dekabr oyi bilan solishtirsak, tuxum narxi 2,9 foizga pasaygan, sut narxi esa 2,1 foizga oshganini ko'rishimiz mumkin. Shuningdek, 7 mart holatida markaziy bozorlarda 1 kg olma 9-15 ming, 1kg kartoshka 4-5,5 ming, 1kg piyoz 2,5-4,5 ming, 1kg sabzi 1,5-3,5 ming, 1kg parranda go'shti 20-28 ming, 1 kg birinchi navli bug'doy uni 4-6,5 ming, non (obinon) – 2-3 ming, 1kg shakar 9-10 ming, 1 kg guruch 8-10 ming oralig'ida sotilayotgani keltirib o'tilgan. Dastlabki ma'lumotlarga ko'ra, 2022- yilning yanvar-fevral oylarida oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqaruvchi sanoat korxonalarini tomonidan 585,0 mlrd so'mlik mahsulot ishlab chiqarilgan. Oziq-ovqat mahsulotlarining ishlab chiqaradigan sanoatdagi ulushi 25,7 % ni tashkil etgan, o'tgan yilga nisbatan

fizik hajm indeksi esa 0,6 % ga kamaygan. 2020- yil yanvar-fevral oylarida ishlab chiqaradigan sanoat tarkibida oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishning ulushi 15,0 % ni, uning fizik hajm indeksi esa 78,4 % (21,6 %ga kamayish)ni tashkil etgan. Ishlab chiqaradigan sanoat tarkibida 2021- yil yanvar-may oylarida oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishning ulushi 12,4 % ni, uning fizik hajm indeksi esa 91,3 % ni tashkil etgan bo'lsa, 2022- yilning yanvar-may oylari yakunlariga ko'ra, oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishning ulushi 12,4 % ni tashkil etdi, o'tgan yilning mos davriga nisbatan fizik hajm indeksi esa 10,2 % ga o'sgan va ishlab chiqarish hajmi 754,8 mlrd. so'mni tashkil etdi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki hozirgi kunda oziq-ovqat mahsulotlari narxlarini barqaror tarzda ushlab turish uchun ularni yetishtirish hamda ishlab chiqarish, qayta ishlash miqdorini ko'paytirish lozim. Bizda asosiy xalq iste'mol tovarlari hisoblanmish kungaboqar, oliy navli bug'doy, shakarqamish kabi mahsulotlar juda kam miqdorda yetishtiriladi. Avvallari shakarqamish Xorazm, Surxondaryo, Toshkent viloyatlarining ba'zi bir hududlarida ekilar edi. Hozir esa asosan import qilinmoqda. Xalqimizning asosiy iste'mol mahsulotlari bo'lgan kungaboqar, oliy navli bug'doy, shakarqamish kabi mahsulotlarni yetishtirishni ko'paytirish yaxshi natija beradi. Bundan tashqari, mahsulotlar narxini barqaror tarzda ushlab turish uchun yetishtirish va ishlab chiqarish monitoringini tashkil etish kerak. Dehqon va fermerlar yil boshida qanday mahsulotni qancha miqdorda yetishtirishni bilishlari kerak. Shunda bir yil bu mahsulot, bir yil bu mahsulot narxining «katta sakrashi», oshib yoki tushib ketishi holatlari kuzatilmaydi, shuningdek, isrofgarchilik, vaqt hamda mehnat uvol ketishi holatlarining oldi olinadi. Bundan tashqari, mahsulotlarni eksport qilish uchun ham monitoring ma'lumotlari muhim hisoblanadi. Mamlakatimiz aholisini sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'laqonli ta'minlashda davlat va xususiy tashkilotlar hamkorlikda fermer hamda dehqonlarini qo'llab-quvvatlash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. “Iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida bo’lajak mutaxassislarni innovatsion faoliyatiga tayyorlashda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish samaradorligi “ Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman maqolalar to’plami. Toshkent – “IQTISODIYOT” -2021- yil 25-noyabr.
2. “O’zbekistonda xo’jalik yuritishning yangi biznes modellari-iqtisodiy o’sishni ta’minlash va kambag’allikni qisqartirish asosi sifatida “ Respublika Ilmiy-amaliy anjumani .Toshkent -2021.
3. O’zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo’mitasi ma’lumotlari <https://kun.uz/uz/news/2022/03/09/agracultura>
4. O’zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo’mitasi ma’lumotlari <http://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/>

**YOSH AVLODNI MA'NAVIY BARKAMOL QILIB
TARBIYALASHDA ALISHER NAVOIY MEROSINING MUHIM
AHAMIYATI**

*Xorazm viloyati Gurlan tumani
37-sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi
ona tili va adabiyoti o'qituvchisi
Maxmudova Gulnoza Shonazarovna*

Annotatsiya: Mazkur maqolada buyuk mutafakkir va alloma Alisher Navoiyning asarlarining mazmun –mohiyati, ularning yosh avlodni barkamol etib tarbiyalashdagi muhim ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: buyuk, mutafakkir, ikki til, madaniyat, badiiy fikrlar, qabog', odob-axloq, bepoyon ummon, ma'naviyat, g'azallar, ruboiylar

**THE IMPORTANCE OF ALISHER NAVOI'S HERITAGE IN THE
SPIRITUAL DEVELOPMENT OF THE YOUNG GENERATION**

Abstract: This article discusses the content and essence of the works of the great thinker and scientist Alisher Navoi, their importance in the harmonious upbringing of the younger generation

Keywords: Great thinker, two languages, culture, artistic ideas, morality, vast ocean, spirituality, ghazals, rubais

Birinchi navbatda milliy madaniyatlar, xalq ma'naviy boyligining ildizlariga e'tibor berish lozim. Bu xazina asrlar davomida misqollab to'plangan. Bizning vazifamiz –shu xazinani ko'z qorachig'imizdek asrash va yanada boyitish. Alisher Navoiy o'zbek adabiyoti taraqqiyoti va o'zbek adabiy tili ravnaqiga ulkan hissa qo'shgan ulkan ijodkordir. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, ulug' bobokalonimiz shaxsiyati va ijodiga munosabat tubdan

o`zgardi. Hazrat Navoiyning boy adabiy merosiga to`laqonli va haqqoniy yondashish imkoniga ega bo`ldik. U zotning ijodini yanada chuqurroq o`rganish bo`yicha ko`plab tadqiqotlar qilinyapti, ilmiy izlanishlar ko`lami yanada kengaymoqda. Buyuk shoir, mutafakkir Alisher Navoiyning boy va bebaho merosi asrlar mobaynida ajdodlarimizni ezgulikka, mehr-muruvvatga, tinchlik va do`stlikka da`vat etib kelgan. Bobur Mirzo yozadi:

...turkiy til bila to she`r aytibdurlar, hech kim oncha ko`p va xo`b aytqon emas."

Bu haqda shoirning o`zi "Lisonut-tayr"da:

Nazmu nasrim kotibi taxminshunos Yozsa,

yuz ming bayt etar erdi qiyos,-

deb yozgan edi. Buyuk mutafakkir, o`zbek adabiy tilining asoschisi, jahon adabiyotining tengsiz namoyandasi, shoirlarning sultoni – bu Alisher Navoiy bobomizdir . Buyuk so`z ustasi Alisher Navoiy o`zbek adabiy tilini dunyoga tanitib qolmasdan, balki beqiyos so`z ustasi bo`lgani uchun ham jahon adabiyotining tengsiz namoyandasidir . Olamda turkiy yoki forsiy tilda so`zlovchi biron – bir inson yo`qki, u Navoiyni bilmasa, Navoiyni sevmasa, Navoiyga sadoqat va e`tiqod bilan qaramasa . Buyuk mutafakkir va alloma mir Alisher Navoiy butun dunyoni o`z qalami bilan egallab oldi.

Besh asrki nazmiy saroyni,

Titratadi zanjirband bir sher

Temur tigi etmagan yerni,

Qalam bilan oldi Alisher.

Darhaqiqat, sherda keltirilgandek nazmiy va nasriy asarlari bilan butun dunyoni egallab olgan Alisher Navoiy asarlarida yosh avlodni barkamol, ma`naviy yetuklikka erishgan, barcha insoniy xislatlar egasi qilib tarbiyalashda

muhim o'rin egallaydi. Allomaning asarlari nafaqat miqdor jihatidan, balki mazmun-mohiyati bo'yicha ham beqiyos ahamiyat kasb etadi. Uning badiiy va ilmiy asarlari yuzlab olimlar tomonidan o'rganilgan, tadqiq etilgan. Navoiy lirikasida odam va olam, hayot va uning go'zalliklari, mehnatsevarlik, go'zallikka shaydo qalblarning o'z Vataniga, yoriga bo'lgan otashin muhabbati ulug'lanadi. Adibning lirik asarlarida odam va olam, hayot va uning go'zalliklari o'quvchilarga ravon va sodda qilib yetkazib beriladi. Yosh avlodni ma'nan yuksaklikka erishishida atrofdegilarga doimo yaxshilik qilish, ezgulik urug'ini keng olamga tarqatish bu esa o'z navbatida o'ziga va oila a'zolariga yaxshilik bo'lib qaytishi haqida asarlaridagi qahramonlar, she'riy misralarida o'z ifodasini topadi. Masalan, « Nazm ul- javohir» («Gavharlar tizmasi») asari, asosan, tazavvuf g'oyalari orqali talqin qilinadi:

Farzand ato qilligin chu odat qilgay,

Ul odat ila kasbi ko'p rivoyat qilgay,

Har kimki atoga ko'p rioyat qilgay,

O'g'lidin anga bu ish siroyat qilgay.

Adib otaga xizmat kilishning sharofatini birinchi ikki misrada ko'rsatib bermoqda. Keyingi misrada esa yana shu fikrga qaytilgandek ko'rinadi, ammo endi natijada ayirma bor. Har kim ekkanini o'radi, deganlaridek, otaga qilingan hurmat va ehtirom, albatta qaytadi, ammo uni qaytaruvchi odam mutlaqo boshqa bo'ladi. Mana shu boshqa odam esa keyingi avlod vakili – otasiga yaxshi munosabatda bo'lgan o'g'ilning farzandlaridir. Allomaning mukammal asarlar to'plami ilgari ham nashr etilgan, biroq o'sha davrdagi mafkura nuqtai nazaridan asarlardagi butun-butun boblar tushirib qoldirilgan. Mustaqillik yillarida Navoiyning yigirma jildli mukammal asarlar to'plamini to'laligicha chop etish ishlari yakuniga yetdi. Har yili navoiyshunos olimlar tomonidan yangi-yangi ilmiy maqolalar, risolalar yaratilmoqda. Demak, Navoiyni o'rganish, uni yanada chuqur anglash borasidagi izlanishlar izchil davom etayotir. Alisher Navoiy

hazrat ijodiyotini bepoyon ummonga qiyoslash mumkin. Uning tubida behisob javohirlar bisyor. Biroq Navoiy olamini hali-hanuz to`la zabt etolganimiz yo`q. Merosini o`rganish asnosida har doim yangidan-yangi kashfiyotlar qilish mumkin. Navoiy badiiyatini olaylik. Uning har bir bayti, misrasini tadqiq etishning o`zi juda katta izlanishlarni talab etadi. Mana uning mashhur bir bayti: Yuzida terni ko`rib o`lsam, ey rafiq, meni Gulob ila yuvu, gul bargidin kafan qilg`il. Bir qaraganda tushunarli va ravon misralar. Ammo hazrat bu baytda nima demoqchi bo`lganlar ? Bu haqida qator taxmin va talqinlar aytilgan. Lekin hanuz yagona to`xtamga kelingani yo`q. Zero, bu oson ish emas. Navoiyning so`z tanlash va qo`llash mahorati, she`riyatidagi teran falsafa, diniyma`rifiy qarashlari, Navoiy va jahon adabiyoti... Bu yo`nalishlar bo`yicha hali qanchadan-qancha yangi ufqlarni ochish mumkin. Navoiy umrining oxirlarida yozgan "Muhokamatul-lug`atayn" va "Mezonulavzon" asarlarida o`zining barcha asarlari mundarijasini bergan. Ularning bari Navoiyning mukammal asarlar to`plamiga kiritilgan. Biroq, bu Navoiyning hamma asarlari bizning qo`limizda, degan xulosani bermaydi. Ma`lumki, Navoiy hayotlik chog`ida va undan keyin ham ko`p asarlari, devonlari qayta-qayta ko`chirilgan. Ularning nusxalarini dunyoning turli mamlakatlaridan topish mumkin, deb o`ylayman. Sababi - bundan bir necha yil ilgari Hamid Sulaymonov va Fozila Sulaymonova tomonidan Navoiyning bir qancha yangi g`azali topilgan va chop etilgan edi. Bu boradagi izlanishlar yana davom ettirilsa, o`z samarasini berishiga ishonaman. Navoiy merosiga xorijda ham qiziqish katta... Darhaqiqat, allomaning asarlari hozirga qadar dunyoning o`nlab tillariga tarjima qilingan. Ko`plab xorijlik olimlar uning hayoti va ijodini tadqiq va tahlil etib kelishmoqda. Turkiya, Eron, Ozarboyjon va mintaqamizdagi barcha mamlakatlarda uning asarlari takror va takror nashr qilingan va qilinmoqda. Xususan, Eron va Tojikistonda Navoiyning fors tilidagi asarlari, jumladan "Devoni Foniyy" atroflicha o`rganilgan, o`rganilmoqda. Ushbu mamlakatlar adabiyotshunoslari fikricha, bu borada Navoiy fors-tojik adabiyotining eng yetuk vakillari bilan bermalol bellasha oladi. Navoiy avvalo turkiy adabiyotning zabardast vakili sifatida ma`lum va mashhur.

Shu bois, Turkiyada uning merosiga qiziqish katta. So`nggi yillarda bu erda "Mezonul-avzon", "Lisonut-tayr", "Farhod va Shirin" kabi asarlari bosilib chiqdi. Ozarboyjonda Navoiyni sevishadi, ardoqlashadi. Uning ijodi Jannat Nagieva singari taniqli adabiyotshunoslar tomonidan chuqur o`rganib kelinyapti. 2001 yilda olimaning "Navoiy Ozarboyjonda" nomli kitobi chop etildi. Bobokalonimiz ijod namunalari rus, nemis, frantsuz va boshqa tillarga ham o`girilgan. O`tgan yili "Lisonut-tayr" dostoni ingliz tiliga tarjima qilindi. Navoiy asarlarining bugungi kundagi ahamiyati, yosh avlod kamolotidagi o`rni hozirga qadar o`rganilib kelinmoqda. Ulug` bobomizning asarlari hech qachon o`z ahamiyatini yo`qotmagan, yo`qotmaydi ham. Navoiyning o`tkir nigohi faqat o`z davrini emas, balki abadiyatni va kelajakni ham ko`ra olgan. Bugungi kunda global ahamiyat kasb etayotan istalgan muammoni oling: ekologik tanglikmi, terrorizm, diniy aqidaparastlikmi... Hammahammasiga Navoiy asarlaridan javob topsa bo`ladi. Biz buyuk mutafakkirni shuning uchun ham yuksak barkamollikka erishgan komil inson desak xato qilmaymiz. Navoiy yilning to`rt fasliga qiyos qilib, o`z umrini to`rt bosqichga ajratadi. Bolalik, yigitlik, o`rta yoshlik va keksalik. Bolalik 7-8 yoshdan 20 yoshgacha, yigitlik 20 yoshdan, 35 yoshgacha, o`rta yoshlik 35 yoshdan 45 yoshgacha, keksalik 45 yoshdan 60 yoshgacha. Shunga binoat devonlar ham quyidagicha nomlanadi: 1. "G`aroyib-us sig`ar" - bolalik ajoyibotlari, 2. "Navodir-ush shabob" - yigitlik nodirliklari. 3. "Badoyeo-ul vasat" - o`rta yoshlik badiyliklari, 4. "Favoyid-ul kibar" - keksalik foydaliklari. Yosh avlod tarbiyasida Navoiyning o`lmas merosi muhim o`rin tutadi. Hozir ba`zi yoshlar orasida jinoyatchilik, ichkilikbozlik, giyohvandlik singari illatlarning kuzatilayotgani ma`lum darajada Navoiydan uzoqlashganimizning achchiq mevasidir. Bunday muammolarga barham berish uchun Navoiy hikmatlarini yosh avlod ongiga bolalikdan singdirib borish kerak. Navoiyni tushunish, tushuntirish uchun uni sevish, sevdirish lozim. Menimcha, yosh avlod qalbida Vatanga, millatga muhabbatni shakllantirishda ham Navoiy asarlarining o`rni katta. Navoiyning nafaqat ijodi, balki sermazmun hayoti ham yosh avlod uchun namunadir. Uning bunyodkorligi, xalqsevarligi,

haqiqatparvarligi barchamizga o`rnak bo`lishi lozim. Navoiy ijodi esa barchamizni ogohlikka, ezgulikka, kamtarlikka undaydi. Mana bu purhikmat satrlarga e`tibor bering: Bahrdin qatrag`a ta`zim ila tahsin ko`rdim, Mehrdin zarrag`a e`zoz ila ehson topdim. Ya`ni, dengizdagi tomchiga ta`zim ila tahsin qilganini ko`rdim, quyoshning zarraga e`zoz va ehson ko`rsatganiga guvoh bo`ldim, deganlar. Shu baytning o`ziyoq hazratning insoniyatni kamtarinlikka, adolat va insofga da`vat etganini ko`rsatadi. Biz haqli ravishda Navoiyni milliy ong va shuurimizning ulug` charog`boni va ilhomchisi deya olamiz. Navoiy qoldirgan ilmiy-adabiy meros hayratlanarli darajada ulkandir. Shoirning epik asari "Xamsa", to`rt lirik devonni o`z ichiga oluvchi "Xazoyin-ul maoniy" asari, falsafiy dostoni "Lison-ut tayr". tarixiga oid "Tarixi anbiyo va hukamo", "Tarixi muluki Ajam", adabiyotshunoslikka oid "Mezon -ul avzon", "Majolis-un nafois", tilshunoslikka oid "Muhokamat-ul lug`atayn", axloqiy-falsaviy asari "Maxbub-ul qulub, tasavvuf tarixiga oid "Nasoim-ul muhabbat", ruboiylar majmuasi "Nazmul javohir", diniy mavzudagi "Arbain", "Sirojul muslimin", xotiralari "Xamsatul mutah-xayirin", "Holoti Said Hasan Ardasher", "Holoti Paxlavon Muxammad", maktublar to`plami "Munshaot", vaqf ishlari xaqida "Vaqfiya" va boshqa bir qator asarlari xalhimizning ma`naviy-madaniy mulki bo`lib qolmoqda. Asarlaridagi Farxod va Shirin, Layli va Majnun kabi ko`plab qaxramonlari yoshlarimizning sevimli qahramonlariga aylangan. Bu qahramonlar orqali o`quvchilar ulardagi mehnatsevarlik, o`z muhabbatiga vafo, xalqni ulug`lash va ular bilan doimo birga bulish, atrofdagilardan o`z yordamini ayamasklik, vatanparvarlik, tilni va millatni qadrlash kabi ezgu fazilatlarini ko`radilar va ulardan o`rganadilar. Xulosa qilib aytsak, Navoiyning umrboqiy merosi el va elatlarni ezgulik, poklik, haqiqat atrofida jipslashtirishga qodir bo`lgan bebaho boyligimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. I.A.Karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. «Sharq» n.
2. Adabiyot darsligi. 10 –sinf «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi»
Toshkent 2017.
3. A.Navoiy. Nazm ul –javohir Toshkent. 2014
4. Tarbiyaviy soatlar ishlanmasi. O'qituvchi.

DISPERS MUHITLARDA KORRELATSION SPEKTRASKOPIYA

Mo'minov Husan Erkin o'g'li

O'zbekiston Milliy Universiteti magistranti

Annotatsiya: Kondensatsiyalangan materiya tizimlarining past chastotali dinamikasidagi ko'plab muhim muammolar, ular uchun FKS noyob tarzda mos kelishi kerak, tartibsiz materiallarda, xususan, suyuqliklarda paydo bo'ladi. Ular orasida atomlararo uzunlik shkalasigacha bo'lgan suyuqliklarning dinamik strukturasi faktorini, shisha o'tish jarayonini boshdan kechirayotgan suyuqliklardagi zichlik tebranishlarini, polimerlardagi ichki konformatsion dinamika va obro'ni, fazalarni ajratish kritik nuqtasi yaqinida polimer aralashmalarida muvozanat konsentratsiyasining o'zgarishini o'rganish kiradi.

Kalit so'zlar: Dispers muhit, Foton-korrelatsion spektraskopiya, Dispers faza, Dispersiya tizimlar.

Foton korrelyatsiya spektroskopiyasi (FKS) material tomonidan tarqalgan fotonlar orasidagi vaqtinchalik korrelyatsiyalarni tahlil qilish orqali materialning dinamikasini tekshiradi. Ko'rinadigan yorug'lik FKS suyuqliklarning, shu jumladan oddiy suyuqliklar, suyuq aralashmalar, suyuq kristallar, polimerlar va kolloidlarning uzoq to'lqin uzunligi gidrodinamikasini o'rganish uchun ajralmas texnika ekanligini isbotladi. Biroq, ko'rinadigan PCS materiallar yoki shaffof bo'lmagan materiallarning qisqa to'lqin uzunligi dinamikasini umuman tekshira olmaydi. Rentgen nurining FKS (XFKS) ning yangi maydoni materialning past chastotali dinamikasini tekshirish mumkin bo'lgan uzunlik shkalalari diapazonini kengaytirish uchun misli ko'rilmagan imkoniyatni taqdim etadi. Dinamik FKS o'lchovlarini amalga oshirish qobiliyatini namoyish qilish ushbu yangi rivojlanayotgan sohada oldinga katta qadam bo'lishi aniq.

Dispers tizimlar: "Dispersiya" so'zi lotincha bo'lib, dispersiya degan ma'noni anglatadi. Bir moddaning zarrachalarining boshqa moddaning zarralari orasida bir xil taqsimlanishi dispers sistema deyiladi.

Dispers sistema eritmalar kabi ikki qismdan iborat. Eritmalarda uning katta qismi erituvchi va bir qismi eriydi, dispers sistemalarda esa uning katta qismi dispers muhit, katta qismi dispers faza deb ataladi. (Masalan, tuproq zarralarining suvda dispersiyasi natijasida loyqa suv hosil bo'lishi. Bunda suv dispers muhit, tuproq zarralari esa dispers faza hisoblanadi).

Dispers faza zarralarining kattaligiga qarab dispers tizimlar uch xil bo'ladi:

1. Faza zarralarining o'lchami 1 nanometrdan kam bo'lgan sof dispers tizim. Sof dispers sistema dispers fazani tashkil etuvchi moddalarning tabiatiga ko'ra ikkiga bo'linadi:

Agar faza elektrolitlardan (karbamid, shakar, glyukoza, spirt va boshqalar) iborat bo'lsa, u molekulyar dispers tizim deb ataladi. Agar faza elektrolit moddalardan (tuzlar, asoslar, kislotalar va boshqalar) iborat bo'lsa, u ionli dispers tizim deb ataladi. Sof dispers tizim shaffof, filtrlanadigan, pergament qog'ozga o'xshash, bir xil, optik jihatdan yumshoq, barqaror va abraziv bo'lmagan xususiyatlarga ega.[5]

2. Kolloid dispers sistemada dispers faza zarrachalarining kattaligi 1 nm dan 100 nm gacha (masalan, jelatin, oltin, kumush va boshqa moddalarning eritmaları) bo'lgan. Kolloid dispers tizimlar — tiniq (silliq), filtr qog'ozidan o'tadi, o'simlik va hayvon membranalari va pergament qog'ozidan o'tmaydi, geterogen, yorug'lik o'tganda Tindal konusni hosil qiladi, nisbatan barqaror va ko'p vaqt talab qiluvchi o'zgaruvchan xususiyatlarga ega. .

3. Dag'al dispers sistema - dispers faza zarrachalarining o'lchami 100 nm dan katta. Ushbu tizim beqaror, filtrlanganda qog'oz va pergamentni

o'tkazmaydi, beqaror, geterogen, yorug'likni aks ettirish va sindirish va o'zgartirish xususiyatlariga ega.

Dispers fazani tushunish uchun biz kolloid nima ekanligini tushunishimiz kerak. Kolloid - bu geterogen eritma. Ushbu eritmada dispers faza muallaq bo'ladi. Bir jinsli bo'lmagan muhitlar lazer korrelatsion spektroskopiyasi usullari o'tuvchi yorug'likni dinamik sochilishini qayd etishda fotodetektor signaliga ishlov berishga asoslanadi. Ushbu usul dispers sistemalarni parametrlarini sochilgan yorug'lik intensivliklari, fluktuatsiyalari, xarakterli vaqtlarini analiz qilish yo'li bilan aniqlash imkonini beradi. Dispers zarralarni Braun harakati lokal konsentratsiyasini mikroskopik fluktuatsiyalarini yuzaga keltiradi. O'z navbatida bu fluktuatsiyalari muhitning sindirish ko'rsatkichi lokal bir jinsli emasligiga olib keladi. Lazer nuri bunday muhit orqali o'tib, bir jinsli muhitlarda sochilishga uchraydi. Sochilgan yorug'lik intensivligi fluktuatsiyasi dispers zarralar local konsentratsiyasini fluktuatsiyasiga mos keladi. Sochilgan yorug'lik intensivligi bu fluktuatsiyalar quvvati spektral zichligiga proporsional. Sindirish ko'rsatkichi fazoviy fluktuatsiyalari yuzaga kelish va relokatsiyasining tasodifiy xarakteri ushbu stoxastik statsionar jarayon korrelatsion fluktuatsiyalarni ifoda etuvchi sochilgan yorug'lik intensivligining vaqtga bog'liqligiga olib keladi.

Dispers faza va dispers muhit o'rtasidagi farq:

Dispersiyaning dispers fazasi butun dispersiya muhitida tarqaladigan uzluksiz fazadir. Bu kolloidning ikki bosqichidan biridir. Dispersion muhit kolloidning uzluksiz fazasi bo'lib, u butun dispersiya muhitida tarqaladi. Dispers faza ichki faza, dispersiya muhiti esa tashqi faza deb ataladi. Dispers fazaga havodagi chang kiradi, dispers muhitga esa sutdagi suv kiradi.

Dispersiya tizimlarining turlari:

Dispersiya tizimlarining ikki turi mavjud: molekulyar dispersiyalar va notekis dispersiyalar. Molekulyar dispersiyalar erituvchidagi erigan fazaga

ajratilgan eritmalaridir. Dispers faza dispersiya muhitida bir xil taqsimlanadi. Molekulyar dispersiyaga misollar havo (azot va kislorod kabi turli gazlardan iborat), elektrolitlar va qotishmalardir.

Dispersion muhitning ikkinchi turi notekis turdagidir. Bular geterogen dispers sistemalaridir. Dispers fazaning tez cho'kishi notekis dispersiyalar tufayli, asosan, tortishish ta'sirida kuzatiladi.

Dispersiya muhit turlari:

•Ko'pik

Ko'pik kolloid tizimdir. Zarrachalar gaz pufakchalari, muhit esa suyuqlikdir. Ko'pikni osonlikcha engil yoki qattiq shaklda bo'lgan narsa sifatida tasniflash mumkin. Uzoq muddatli ko'piklar og'ir foydalanish uchun mo'ljallangan suyuq ko'piklardan tayyorlanadi. Masalan - yong'inga qarshi stabilizatorlar pufakchalarning birlashishini oldini olish uchun ishlatiladi. Proteinlar tabiatda yeyish mumkin bo'lganligi sababli stabilizator sifatida yaxshi tanilgan.

Emulsiya bir nechta suyuqlik yoki moir aralashmasi bo'lib, ularni aralastirib bo'lmaydi. Emulsiya umumiy sinfga tegishli. Emulsiyaning oltin misoli suv va moydir. Agar aralashtirilsa, u bir muddat aralashadi, lekin tez orada u ajralib chiqadi.

Kolloid - bu faqat bir xil moddaning bir tekis taqsimlangan aralashmasi. Faqat ikki xil davlat bo'lishi mumkin. Diametrlari 5 dan 200 nanometrgacha. Sut suyuqlikdagi kolloidning klassik namunasidir, soqol olish kremi esa suyuqlik ichidagi gaz kolloididir.[10]

Eritma ikki yoki undan ortiq moddalarning teng miqdorda o'xshash aralashmasidir. Biroq, gaz va qattiq eritmalar mumkin. Ko'p ishlatiladigan misol - havo. Havo bir nechta gazlarning aralashmasidir, ammo havoning asosiy

gazlari kislород va azotdir. Eritma ikki moddadan, erituvchidan iborat va u bilan aralashtirilgan modda erigan modda deb ataladi.

• Erituvchi

Erituvchi asosan suyuqlik bo'lib, unda eritma hosil qilish uchun turli materiallarni aralashtirish mumkin. Yaxshiroq tushunish uchun suv erituvchidir.

• Erigan modda

Erituvchi modda yoki aralashma hosil qilish uchun erituvchida eritilgan material bo'lishi mumkin. Oddiy misol - sho'r suv. Bunday holda, tuz suv bilan aralashtirilgan erigan moddadir, suv eritma deb ataladigan aralashmani hosil qilish uchun erituvchidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. S. Brauer, Physics Review Letter (2015).
2. Colloidal Gold: Principles, Methods, and Applications, edited by M. A. Hayat (Academic Press, San Diego, 2009).
3. J. Jackle, J. Phys. Condense Matter (2009).

INCREASING STUDENT INTEREST IN READING

Hasanova Surayyo Khudoyberdiyevna

Teacher of the 4th school of Gijduvan district, Bukhara

Abstract. Most of Uzbek students in primary education had low interest in reading. Thus, the strategies of the teacher were important to be considered to improve students' reading interest. The aim of this research was to investigate the teacher's strategies in university in teaching reading and also tried to explore the students' response toward the strategies. Therefore, indirectly, by using this strategy, the teacher forced the students to read to acquire good score in reading activity. Thus, the teacher could enhance the students' reading interest if the teacher could combine transparent scoring system and force in reading class.

Keywords: interest, reading, research, literature, motivation, skill

CHAPTER I. INTRODUCTION

Overview

Reading is one of the most important skills that young children learn. In order to be successful in the world they must learn to read. The goal of reading is comprehension. Reading instruction should revolve around making students proficient readers who comprehend what they are reading. Students should be involved in enjoyable reading experiences that motivate and encourage them to read. Teaching strategies to decode and comprehend texts is crucial for reading development. It is equally important for students to have an interest in reading. There are many important benefits for students when they are interested in the text they are reading. According to Springer et al., (2017) these benefits include, improved comprehension, deeper comprehension, reading more strategically, retaining what is read longer, and more cognitive effort into what they are reading. When students are not interested, motivating them to read may be more

difficult. The less students read the less time they have to practice their reading skills.

Statement of Problem Students are consistently encouraged to read. Reading is assigned for homework, classwork, used during instruction, and also to complete assignments. When students are not interested in reading, it is more complicated for them to comprehend what they read. Reading is a transdisciplinary skill used across all content areas if students are struggling to read it could cause struggling in other areas.

Hypothesis

The null hypothesis is that there will be no relationship among introducing students to reading activities of interest and increasing their exposure to a variety of texts and student interest in reading.

Operational Definitions

For the purpose of this study the following definitions will be used. •
Dependent Variable: Student interest – Student interest in reading will be measured using a reading interest survey.

- Dependent Variable: Number of books read.
- Independent Variable: Book talk – A book talk is when the researcher presents a book to students, gives a brief synopsis, and encourages students to read it.

CHAPTER II. REVIEW OF THE LITERATURE

This literature review explores reading motivation in students. Section one defines motivation, reviews tools for measuring motivation, and theories about motivation. Section two will discuss the relationship between reading skills and reading motivation. Section three covers factors that contribute to motivation. Section four will discuss interventions that have been used to increase motivation.

Motivation

Defining Motivation

Defining motivation is a complex task. Researchers who have studied motivation as it pertains to education have run into some issues with the terminology that surrounds motivation. There are inconsistencies in the field about the underlying constructs that comprise motivation, this has caused some to shy away from research into motivation. There is valuable information that can be gained from research into motivation if a consensus can be reached about explicitly defining the terms (Conradi et al., 2014). When thinking in the context of reading motivation the two terms that are frequently used are intrinsic motivation and extrinsic motivation. “In general, motivation can be seen as falling on a continuum that ranges from extrinsic to intrinsic reasons for performing an action” (Locher et al., 2019 p. 2). Intrinsic reading motivation can be described as a student reading a book because they enjoy the book.

Ways to Measure Reading Motivation

One of the most common ways to measure motivation is a reading motivation scale. Reading motivation scales typically cater to an age range. Reading motivation scales are created with an audience in mind and are designed to be appropriate for those age ranges. There are motivation scales that can be used with students in primary grades and intermediate grades and through adulthood. Reading motivation scales should be tested for reliability and validity. Most reading motivation scales include at least some form of self-report (Davis et al., 2018). Students answer questions about their feelings regarding reading. There are reading motivation scales that also take into account a parent’s input. There are pros and cons with using reading motivation scales. A positive about using reading motivation scales is that they can give valuable information about student feelings regarding reading, types of reading students prefer, and how they feel about themselves as readers. Some of the negatives about reading motivation scales is that they can be time consuming to administer. In the example above the scale is to be administered individually and it takes 20-30 minutes.

Reading Skills and Motivation

There is a lot of discussion about how reading motivation and reading skills are related. “Put another way, each of the reviewed studies that investigated this question reported a correlation between children’s reading skills and their concurrent motivation” (Morgan & Fuchs, 2007 p. 169). There is a weak correlation between reading motivation and reading skills. Research supports the idea that when providing instruction to students in the area of reading, the focus should be on skills and motivation. If students feel negatively about their reading abilities their motivation to read will be poorer. They need to be provided with the skills to increase their perception of their reading abilities and increase their intrinsic motivation can impact reading skills.

Factors That Contribute to Motivation

Through research of intrinsic reading motivation, researchers have also looked at other factors that can contribute to reading motivation. Those factors include age, race, gender, socioeconomic status, teacher, digital media, and English language learners. These different variables have been examined as they relate to reading motivation.

Teachers and Reading Motivation

Students spend a large amount of time at school and with their teachers. It is important that a supportive environment and teacher be present. Teachers play a large role in student development. According to researchers, “Reading motivation research indicates that teachers can play a critical role in persistently stimulating their students’ intrinsic reading motivation” (Naeghel et al., 2014, p. 1549). Teachers can help students with their intrinsic reading motivation by being supportive of student needs. Self-determination theory states that students have three needs that have to be met to increase motivation. Teachers can help by teaching students how to select texts that meet those needs. Teaching students how to choose texts that they will be able to read successfully meets one of those needs. It also provides students with autonomy when choosing texts. Another way the teacher plays a role in meeting those needs is relatedness. The teacher can create a social environment that supports reading.

Other Factors That Influence Motivation

Another study looked at how digital media impacts intrinsic reading motivation. It was found that digital reading can increase reading motivation. As technology evolves, so do our students' needs. Another way to promote intrinsic reading motivation is integrating digital media. Researchers have also looked into the relationship between socioeconomic status and reading motivation. It was noted that the lack of materials might contribute to the low motivation of students who are economically disadvantaged. According to McGeown et al., (2015), when examining how gender contributes to intrinsic motivation, girls had consistently higher reading motivation. They also found that girls tended to read fiction books more often than boys did. Considering all of the factors that contribute to motivation the next step is to look at ways to increase intrinsic motivation.

Increasing Intrinsic Motivation

There are strategies and interventions that can be put in place to help increase student motivation to read. In a study carried out focused on multiple intelligences, researchers found that using multiple intelligences was a way to promote intrinsic reading motivation. "The students have developed the ability to choose activities and texts that suit their dominant intelligence, therefore becoming more engaged in silent reading" (Buschick et al., 2007, p. 78). Students were taught how to choose books that were aligned with their dominant intelligence. This study found that when students were reading books aligned with their dominant intelligence it increased their engagement and improved their motivation to read. Another study used a fluency-oriented intervention with students who struggled to read. The results showed that improving students' skills led to improving their self-efficacy, and that led to improved motivation to read. Studies find that through intentional instruction, intrinsic motivation to read can be improved.

Next Steps

In the future researchers may want to look at defining motivation in a more concrete way that allows everyone to operate under the same definition of motivation. It is important to have a universal definition of motivation to increase everyone's understanding of motivation. Researchers might also want to look into ways to provide training for teachers to help them understand their role in intrinsic motivation.

Conclusion

The purpose of this article was to determine whether or not a student's interest in reading could be increased. It would be beneficial for future research to continue studying whether or not reading interest can increase the amount of reading students do and the change in reading interest over time.

Used literature

1. "In general, motivation can be seen as falling on a continuum that ranges from extrinsic to intrinsic reasons for performing an action" (Locher et al., 2019 p. 2)
2. "Put another way, each of the reviewed studies that investigated this question reported a correlation between children's reading skills and their concurrent motivation" (Morgan & Fuchs, 2007 p. 169)
3. "Reading motivation research indicates that teachers can play a critical role in persistently stimulating their students' intrinsic reading motivation" (Naeghel et al., 2014, p. 1549)
4. "The students have developed the ability to choose activities and texts that suit their dominant intelligence, therefore becoming more engaged in silent reading" (Buschick et al., 2007, p. 78)

**МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ ПЕДАГОГ ХОДИМЛАРИНИНГ
МАШГ'УЛОТЛАРДА ФАОЛЛИКЛАРИ**

*Sirdaryo viloyati Boyovut tumani 19 -sonli
maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi.*

Igamova Muhayyo Inom qizi

Annotatsiya : Maktabgacha ta'lim tizimida tarbiyachi xodimlarning bola faoliyatidagi rol va tarbiyachi mahorati.

Kalit so'zlar: Tarbiyachi, kompetentlik, kompetensiya, individ, ijtimoiy zamonaviy tarbiyachi.

Maktabgacha ta'lim bolaga ijtimoiy muhit tomonidan ta'sir ko'rsatadigan, malakali shaxslar tomonidan ta'lim-tarbiya faoliyatni samarali tashkil etadigan ilk bilim dargohi hisoblanadi. Har bir bola ruhiyati o'ziga xos bo'lgan murakkab konfiguratsiyaga ega, shu bilan unga ta'sir etuvchi omillar va ularning ta'siri ham juda xilma-xildir. Yoshlarning qalbi va ongida sog'lom hayot tarzi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat-ehtirom tuyg'usini shakllantirishda, har jihatdan barkamol etib tarbiyalashda buyuk mutafakkir ajdodlarimiz merosi katta ahamiyat kasb etadi.

Yosh avlodni shaxs sifatida shakllanishida oiladan tashqari, uzluksiz ta'limning ham o'z o'rnini hamda vazifalari bor. Tarbiyachi yosh avlodni halqimizning munosib farzandlari qilib tarbiyalashdek muhim va fahrli shu bilan birga ma'suliyatli vazifani bajaradi. Tarbiyachining siyosiy etukligi bolalarning tarbiyalash sifati uchun halq va jamiyat oldidagi o'z ma'suliyatini anglashga ta'lim - tarbiya ishlarini hal etishga ijodiy yondoshishga o'z maxoratini doimo faollashtirib bori shva hamkasblarning ishdagi o'sishga ko'maklashuviga yordam beradi. Tarbiyachi o'zi yashab turgan o'lka xayotini bilishi tabiat va jamiyat omillarini tushunishi ijtimoiy faol bo'lishi kerak. Pedagog – tarbiyachi

shaxsiga qo'yilgan talablar: Bolalar bog'chasida bolalar bilan olib boriladigan ta'lim va tarbiya ishning butun mazmunini tarbiya vazifalari bilan belgilanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim tarbiya berishning maqsad va vazifalari: 1)bolalarni jismoniy va aqliy jihatdan rivojlantirish 2)ularning ruhiyat, shaxsiy qobiliyatlari, intilishi va ehtiyojlarini qondirish: 3) milliy va umuminsoniy qadriyatlarga, mustaqillik g'oyalariga sodiq holda voyaga etib borishini ta'minlash: 4)ularni maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yilgan davlat talablariga muvofiq maktabgacha ta'limiga tayyorlashdan iborat.Pedagog-tarbiyachi bolalarga kundalik hayotda, o'yinlarda, mashg'ulotlarda, bigalikdagi mehnat faoliyatida va ular bilan bo'ladigan muomalada ta'sir ko'rsatadi. U har bir bolani diqqat bilan o'rganishi, uning shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini bilishi, pedagogik nazokatini namoyon qilishi, bolalarning xulq-atvorini, ish natijalarini haqqoniy baholashi kerak, ularga o'z vaqtida yordam ko'rsata olishi, oiladagi ahvoli bilan qiziqishi zarur. Hozirgi zamon tarbiyachisining asosiy fazilatlaridan biri o'z kasbiga sadoqatliligi, goyaviy e'tikodliligi o'z kasbini sevishi va bu kasbga bo'lgan cheksiz sadoqat o'kituvchi – tarbiyachi boshqa kasb egalaridan ajratib turiladi. Tarbiyachi o'ziga yuklangan vazifani bajarish uchun bolalarda o'sha faoliyatiga nisbatan qiziqish uyg'ota olish, ularning diqqatini jalb qilib, faolligini o'stirish, bolalarning xulqini, xatti-harakatini haqqoniy baholay olishi kerak.Har bir faoliyat uchun kerakli materiallarni oldindan tayyorlab qo'yishi kerak.Kun tartibini to'g'i tashkil eta bilishi, bolalar jamoasiga undagi har bir a'zoni e'tiborga olgan holda rahbarlik qila bilish.Bolalarning ruhiy va jismoniy holatini aniqlay bilishi va buni bolalar bilan amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlarida e'tiborga olishi lozim.Tarbiyachi ota-onalar bilan muntazam ravishda suhbatlar, uchrashuvlar o'tkazib, axborot almashtirib turishi kerak.Pedagog bolalarga nisbatan hayrihoqlik munosabatda bo'lishi, har bir bola uchun qulay sharoit yaratishi, hafa bo'lsa ovuntara olishi kerak.Kun tartibida olib borgan ta'lim-tarbiya ishini tahlil qila bilishi va uni yanada yaxshilash yo'llarini topa olishi kerak.Pedagog – tarbiyachi shaxsiga quyiladigan muhim talablaridan biri

shuki, u o'z predmetini, uning metodikkasini chuqur o'zlashtirgan bo'lishi zarur. Predmetni va uning nazariyasi chuqur bilishi bolalarni bilishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi. Bu pedagog – tarbiyachining obro'sini ko'taradi. Tarbiyachi kasbiga xos bo'lgan muxim fazilatlaridan talablaridan biri bolalarni sevish ularning xayoti bilan qiziqish har bir shaxsni xurmat qilishdan iborat. Bolani sevgan butun kuch va bilimni bolalarni kelajagi buyuk vatanga sodiq fuqaro qilib tarbiyalashga safarbar kilaoladigan odamgina haqiqiy tarbiyachi pedagog bo'la oladi. Bolaga befarq uning kelajagi va qiziqmaydigan tarbiyachilik kasbiga loqayd odam haqiqiy pedagog – tarbiyachi bo'la olmaydi. Bolalarni sevish – pedagogning murakkab mehnatini jozibali va engil qiladi. O'qituvchi tarbiyachining bolalarga munosabati pedagogikada tarbiyalanuvchi shaxsga xurmat, unga talabchanlik bilan bir qatorda turadi. Bu munosabat bolada pedagoga nisbatan ishonchni uyg'otadi, o'qituvchiga bolalarga chinakam ma'naviy murabbiysi bo'lishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zaxarash, T. O'qituvchilar malakasini oshirish mazmunining zamonaviy yangilanishi / T. Zaxarash // Maktabgacha ta'lim - 2011.-№ 12. S.74
2. Svatalova, T. O'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasini baholash bo'yicha qo'llanma / T. Svatalova // Maktabgacha ta'lim - 2011.-№1. S.95.
3. Xoxlova, O.A. O'qituvchilarning kasbiy vakolatlarini shakllantirish / O.A. Xoxlova // Katta o'qituvchining qo'llanmasi - 2010. - № 3.- B.4.

ADABIYOT DARSLARIDA ARUZZNI O‘QITISHNING USULLARI

Eshnazarov Anvarbek Adambayevich

*Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Nukus Davlat Pedagogika Instituti,
Ellikqala fakulteti o‘zbek tili o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyot darslarida aruzni o‘qitishning metodik asoslari borasida ma’lumotlar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: Lirik va epik asarlar, “Qutadg‘u bilig” asari, she’riy asarlar, nazariy va amaliy masalalarini izchil o‘rganish, vazn turlari.

Aruz she’riy tizimi bilan o‘quvchilarni tanishtirish. avvalo amaliy maqsadni ko‘zlaydi. Gap shundaki, mazkur she’riy o‘lchov tizimi asosida yaratilgan she’riy asarlarni ifodali o‘qish aruz nazariyasidan puxta bilimga ega bo‘lishni talab etadi. Aruz o‘lchovining yetakchi jihatlari – uning qisqa va cho‘ziq bo‘g‘inlar takroriga asoslanishi, asosiy ruknlari, bahrlari, vaznlari, ifodali o‘qish usullarini yaxshi o‘zlashtirmay turib, ushbu tizim asosida bitilgan asarlarni to‘g‘ri, savodli tarzda o‘qish mumkin emas. Shuning uchun ham o‘qituvchi diqqati dastavval mana shu masalaga qaratilmog‘i lozim.

Aruz tizimidagi xilma-xil lirik va epik asarlarni ifodali o‘qish, ularning vazn xususiyatlarini tahlil qilish va turli-tuman o‘lchovlarni aniqlash malakalarini egallash uchun ham mazkur tizimning nazariy masalalaridan yetarli darajada xabardor bo‘lish talab etiladi.

Adabiy ta’limda aruz she’riy tizimining nazariy va amaliy masalalarini izchil o‘rganishga kirishiladi. Ushbu yo‘nalishdagi mashg‘ulotlar davomida o‘qituvchi diqqati quyidagi masalalarga qaratilishi darkor:

- vaznning she'riy asardagi o'rni va roli, vazn turlari, har qaysi vaznning ritm-ohang imkoniyatlaridan o'quvchilarni xabardor qilish;
- o'quvchilarni aruz tizimining eng muhim nazariy masalalari bilan tanishtirish, har bir asar vaznini ularga o'rgatib borish;
- ushbu tizim vaznlarida yozilgan lirik va epik asarlarni ifodali o'qish malakalarini mustahkamlab borish;
- shoirlarning she'riy o'lchov tanlash mahorati, asar g'oyasini mujassamlashtirish, lirik va epik qahramonlar qiyofasini chizishda vaznlarning ritmik-ohangdorlik xususiyatlaridan foydalanganligini ochib berish;
- o'quvchilar ongida o'zbek aruzining shakllanish tarixi va rivojlanish qonuniyatlari, yetuk shoirlarning o'zbek aruzi tarqqiyotiga qo'shgan hissalar haqida tushunchalar hosil qilish O'quvchilarga she'riy asarda vaznning o'rni va ahamiyatini tushuntirish ishi albatta, tayanch sinflarda olingan bilim va tajribalarga asoslanadi.

O'qituvchi 8-sinfda Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari matni ustida ishlash jarayonida she'riy asarda vaznning ahamiyatini yana bir bor ta'kidlab o'tadi. Dasturga muvofiq ushbu sinfda Lutfiy she'riyatidan namunalarni o'rganish ham ko'zda tutilgan. Bu asarlarni g'oyaviy-badiiy tahlil qilish jarayonida shoirning vazn ustida ishlash mahoratining ba'zi qirralari o'zlashtiriladi. Shoirning "Sensan sevarim..." deb boshlanuvchi mashhur g'azali o'zbek aruziga mansub o'ynoqi vaznlaridan biri – hazaji musammani axrabi makfufi mahzuf o'lchovida yozilgan bo'lib, uning ruknlari va paradigmasi tubandagichadir: Sen-san se / va-rim, xoh / i-non xoh / i-non-ma, - - V / V - - V / V - - V / V - - Qon-dir ji / ga-rim, xoh / i-non xoh / i-non-ma. - - V / V - - V / V - - V / V - -

Demak, she'r quyidagicha o'qiladi:

Sensan sevarim, xo-h inon, xo-h inonma,

Qondir jigarim, xo-h inon, xo-h inonma.

Hijron kechasi charxi falakka yetar ey mo-h,

Ohi saharim, xo-h inon, xo-h inonma.

Haqqoki qilich kelsa boshimg'a eshikingdin,

Yo'qdur guzarim, xo-h inon, xo-h inonma.

O'sruk ko'zung ashkolina hargoh nazar etsam,

Qolmas xabarim, xo-h inon, xo-h inonma.

Yaqu-b bikin ko'p, yig'idin qolmadi sensiz,

Nuri basarim, xo-h inon, xo-h inonma.

Oy yuzinga ko'z solg'ali o'zg'a kishi birla, Yo'qdur nazarim, xo-h inon,
xo-h inonma.

Ishq+o'tida Lutfiy yuzi oltunni yoshurdi, Ey, siymbarim, xo-h inon, xo-h inonma. E'tibor qilinsa, g'azalni ifodali o'qish uchun radiflardagi xoh so'zi, shuningdek Yaqub so'zining ikkinchi bo'g'inlari tarkibidagi unlilarni cho'zish hisobiga, siymbarim so'zining birinchi bo'g'inlari tarkibidagi ikkinchi undoshga qisqa «i» qo'shish hisobiga o'ta cho'ziq bo'g'inlar yuzaga kelmoqda. "Yetar ey", "ko'zung oshkolina", "nazar etsam" va "ishq o'tida" birikmalari qo'shib talaffuz qilinadi.

Tahlillardan ma'lumki, ushbu qo'shilishlardan ham albatta, muayyan maqsad mavjudligini izohlash lozim: Birinchi uchta birikmalardagi ikkinchi bo'g'inlar vasl ta'sirida o'z undoshlarini yo'qotib, qisqa hijolarga aylanmoqda; «ishq o'tida» birikmasidagi birinchi o'ta cho'ziq bo'g'in "q" tovushidan ajrab oddiy cho'ziqqa aylamoqda. Bu hodisalar ushbu vazn taqozosi bilan yuz bermoqda.

Adabiyotlar:

1. Matjon Safo. Kitob o'qishni bilasizmi? - T.: O'qituvchi, 1993. 11-bet.
2. Matjon Safo. Maktabda adabiyotdan mustaqil ishlar. (O'qituvchilar uchun metodik qo'Uanma). - T.: «O'qituvchi», 1996. 37-bet

ПАХТАНИ КУРИТИШ ЖАРАЁНИ УЧУН

БИР МАТЕМАТИК МОДЕЛ

А. З. МАМАТОВ, А. ОСТОНОВ

Тошкент тўқмачилик ва енгил саноат институти профессори

Тошкент тўқмачилик ва енгил саноат институти талабаси

Калит сўзлар: пахта, температура, куритиш, чегаравий – бошланғич масала, ўзгарувчиларни ажратиш, ечим.

Аннотация: Мақолада чигитли пахта куритгичини кўндаланг кесими бўйича хаво таъсиридаги тезлигини ҳисобга олган ҳолда пахтанинг куритгичдаги температурасини топиш учун бир чегаравий-бошланғич масала қўрилган ва унинг аналитик ечими олинган.

Зичлиги ρ , иссиқлик сифими C ўзгармас бўлган пахтани бошланғич моментда T_0 температурага эга бўлсин. Куритгич ускунасига ён тарафдан v тезлик билан ўзгармас T_m иссиқ хаво берилаяётган бўлсин. Чигитли пахтанининг чексиз кичик dt вақт ичида берган иссиқлигига пахта ва унинг атрофидаги мухит температуралари орасидаги фарққа, шунингдек вақтга пропорционал эканлигини эътиборга олган ҳолда ҳамда чигитли пахтани куритгични кўндаланг кесими бўйича хаво таъсиридаги тезлигини ҳисобга олган ҳолда пахтанинг куритгичдаги куритиш қонуниятини топамиз.

Вақтнинг τ қийматида пахта температураси $T(y, \tau)$ га тенг бўлсин. U ҳолда чигитли пахта температураси қуйидаги иссиқлик тарқалиш тенгламасига қўйилган чегаравий – бошланғич масаладан топиш мумкин [1-6]:

$$\left\{ \begin{aligned} c\rho \frac{\partial T}{\partial \tau} &= \lambda \frac{\partial^2 T}{\partial y^2} - v_1 c\rho \frac{\partial T}{\partial y} - \alpha(T - T_m) \\ T(y,0) &= T_0(y) \\ \lambda \frac{\partial T}{\partial y} &= \alpha_1(T - T_m) \quad , \quad y = 0 ; \\ -\lambda \frac{\partial T}{\partial y} &= 0 \quad , \quad y = l \end{aligned} \right. \quad (1)$$

Бу ерда λ - чигитли пахта иссиқлик тарқалиш коэффициентлари, α , α_1 - чигитли пахта ва орасидаги иссиқлик алмашув коэффициентлари, τ - куриштиш вақти, l - куриштиш кенглиги.

(1) тенгламани қуйидаги кўринишда ёзиб оламиз:

$$\frac{\partial T}{\partial \tau} = a \frac{\partial^2 T}{\partial y^2} - v_1 \frac{\partial T}{\partial y} - \gamma T + \gamma T_m \quad (2)$$

бу ерда

$$a = \frac{\lambda}{c\rho}, \quad \gamma = \frac{\alpha}{c\rho},$$

Бу тенгламани ечиш учун қуйидаги алмаштириш бажарамиз:

$$T = e^{\mu y + \beta \tau} \cdot u \quad (3)$$

У холда

$$\frac{\partial T}{\partial \tau} = \beta e^{\mu y + \beta \tau} \cdot u + e^{\mu y + \beta \tau} \cdot \frac{\partial u}{\partial \tau}$$

$$\frac{\partial T}{\partial y} = \mu e^{\mu y + \beta \tau} \cdot u + e^{\mu y + \beta \tau} \cdot \frac{\partial u}{\partial y}$$

$$\frac{\partial^2 T}{\partial y^2} = \mu^2 e^{\mu y + \beta \tau} \cdot u + 2\mu e^{\mu y + \beta \tau} \cdot \frac{\partial u}{\partial y} + e^{\mu y + \beta \tau} \cdot \frac{\partial^2 u}{\partial y^2}$$

Бу ифодаларни (2) тенгламага қўйсак

$$\beta e^{\mu y + \beta \tau} \cdot u + e^{\mu y + \beta \tau} \cdot \frac{\partial u}{\partial \tau} = a(\mu^2 e^{\mu y + \beta \tau} \cdot u + 2\mu e^{\mu y + \beta \tau} \cdot \frac{\partial u}{\partial y} + e^{\mu y + \beta \tau} \cdot \frac{\partial^2 u}{\partial y^2}) - v_1(\mu e^{\mu y + \beta \tau} \cdot u + e^{\mu y + \beta \tau} \cdot \frac{\partial u}{\partial y}) - \gamma \cdot e^{\mu y + \beta \tau} \cdot u + \gamma T_m$$

Бу тенгликдан

$$\mu = \frac{v_1}{2a}, \quad \beta = -\gamma - \frac{v_1^2}{4a} \tag{4}$$

муносабатларни ҳосил қилишимиз мумкин. У холда (2) тенглама қуйидаги кўринишга келади:

$$\frac{\partial u}{\partial \tau} = a \frac{\partial^2 u}{\partial y^2} + \gamma T_m \tag{5}$$

Бошланғич ва чегаравий шартлар эса:

$$u(y, 0) = u_B(y) \tag{6}$$

$$\frac{\partial u}{\partial y} - \alpha_2 u = \varphi(\tau) \quad y=0 \text{ да}$$

$$\frac{\partial u}{\partial y} + \mu u = 0 \quad y=l \text{ да} \tag{7}$$

Бу ерда $\alpha_2 = \frac{\alpha_1}{\lambda} + \mu$

$$\varphi(\tau) = \frac{+\alpha_1 e^{-\beta\tau} \cdot T_M}{\lambda}$$

$$u_0(y) = e^{-\mu y} \cdot T_0$$

Энди (5)-(7) чегаравий масалани ечимини

$$u(y, \tau) = v(y, \tau) + \psi(y, \tau) \quad (8)$$

кўринишда излаймиз. Бу ерда

$$\psi(y, \tau) = (p + qy)\varphi(\tau)$$

Бу ерда p, q коэффициентларни шундай танлаймизки, функция бир жинсли бўлмаган чегаравий шартларни қанотлантирсин:

$$\frac{\partial \psi}{\partial y} + \alpha_2 \psi = \varphi(\tau), \quad y=0$$

$$\frac{\partial \psi}{\partial y} + \mu \psi = 0, \quad y=l$$

Чегаравий шартлардан фойдаланиб p, q коэффициентларни топамиз:

$$p = \frac{1 + \mu l}{-\alpha_2(1 + \mu l) - \mu} \quad q = \frac{\mu}{\alpha_2(1 + \mu l) + \mu} \quad (9)$$

У холда

$$\frac{\partial u}{\partial \tau} = \frac{\partial v}{\partial \tau} + (p + qy) \frac{d\varphi}{d\tau}$$

$$\frac{\partial u}{\partial y} = \frac{\partial v}{\partial y} + q\varphi(\tau)$$

$$\frac{\partial^2 u}{\partial x^2} = \frac{\partial^2 v}{\partial x^2},$$

$$u(y, 0) = v(y, 0) + (p + qy) \alpha_1 T_M / \bar{\lambda}$$

ифодаларни хисобга олиб, қуйидаги чегаравий масалани ҳосил қиламиз

$$\frac{\partial v}{\partial \tau} = a \frac{\partial^2 v}{\partial y^2} + f(y, \tau) \tag{10}$$

$$v(y, 0) = v_0(y),$$

$$\frac{\partial v}{\partial y} - \alpha_2 v = 0, y=0 \qquad \frac{\partial v}{\partial y} + \mu v = 0, y=l$$

бу ерда

$$v_0(y) = u(y, 0) - (p + qy) \alpha_1 T_M / \lambda$$

$$f(y, \tau) = \gamma T_m + ((p + qy)\beta + q)\varphi(\tau)$$

(11)

Бу масалани ечимини эса ўзгарувчиларни ажратиш усули ёрдамида топамиз

$$v(y, \tau) = \sum_{n=1}^{\infty} V_n(\tau) X_n(y) \tag{12}$$

бу ерда $X_n(y)$ – қуйидаги чегаравий масалани:

$$X'' + \bar{\lambda}^2 X = 0,$$

$$X'(0) - \alpha_2 X(0) = 0$$

$$X'(l) + \mu X(l) = 0$$

хусусий функциялари.

Бу масалани ечими эса

$$X_n(y) = C_{1n} \sin \bar{\lambda}_n y + C_{2n} \cos \bar{\lambda}_n y \tag{13}$$

қўринишда излаймиз. Бу ердаги $\bar{\lambda}_n$

$$\operatorname{ctg} \lambda l = (\alpha_2 \mu - \lambda^2) / (\alpha_2 \lambda + \lambda \mu) \quad (14)$$

тенгламадан топилади.

$X_n(x)$ -хос функциялар учун

$$\int_0^l X_n(x) \cdot X_k(x) dx = 0,$$

$$B_n = \int_0^l X_n^2(x) dx = l(p(p+2) + v_n^2) / (2v_n^2)$$

Бу ерда $v_n = \lambda_n l$, $p = \alpha_2 l$

тенгликларни хисобга олиб,

$f(y, \tau)$ и $v_B(y)$ функцияларни қаторга ёйсақ:

$$f(y, \tau) = \sum_{n=1}^{\infty} f_n(\tau) X_n(y)$$

$$v_B(y) = \sum_{n=1}^{\infty} V_n(\tau) X_n(y)$$

бу ерда $f_n(\tau)$, $V_n(x)$ Фурье коэффициентлари:

$$f_n(\tau) = \frac{1}{B_n} \int_0^l f(\xi, \tau) X_n(\xi) d\xi$$

$$\bar{V}_n = \frac{1}{B_n} \int_0^l V_n(\xi) X_n(\xi) d\xi$$

У холда, (10) масаладан оддий дифференциал тенгламага қўйилган
Коши масаласини хосил қиламиз:

$$\begin{cases} \frac{dV_n(\tau)}{d\tau} + a\bar{\lambda}_n^2 V_n = f_n(\tau) \\ V_n(0) = \bar{V}_n \end{cases}$$

Бу масалани ечимми:

$$V_n(\tau) = \bar{V}_n e^{-a\bar{\lambda}_n^2 \tau} + \int_0^\tau e^{a\bar{\lambda}_n^2(\tau_1 - \tau)} f_n(\tau_1) d\tau_1$$

Натижада, (1) масалани ечимми

$$T(y, \tau) = e^{ly + \beta\tau} \cdot ((p + qy)\varphi(\tau) + \sum_{n=1}^{\infty} \left(\bar{V}_n + \int_0^\tau e^{a\bar{\lambda}_n^2 \tau_1} f_n(\tau_1) d\tau_1 \right) \cdot e^{-a\bar{\lambda}_n^2 \tau} \cdot X_n(y))$$

кўринишда хосил қиламиз.

Адабиётлар

1. Mamatov, A., Parpiev, A., Shorakhmedova, M. Mathematical model for calculating the temperature field of a direct-flow drying drum. Journal of Physics: Conference Series [this link is disabled](#), 2021, 2131(5), 052067
2. Mamatov, A.Z., Usmankulov, A.K., Abbazov, I.Z., Norboyev, U.A., Mukhametshina, E.T. Determination of Temperature of Components of Cotton-Raw Material in a Drum Dryer with a Constant. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science [this link is disabled](#), 2021, 939(1), 012052
3. Mamatov, A.Z., Pardaev, X.N., Mardonov, J.S.H., Plekhanov, A.F. Determining of the heat-moisture state of raw cotton in a drum dryer. Izvestiya

Vysshikh Uchebnykh Zavedenii, Seriya Tekhnologiya Tekstil'noi Promyshlennostitthis link is disabled, 2021, 391(1), С. 46–49

4. Mamatov A., Parpiyev A., Kayumov A., Mathematical models of the heat and mass exchange process during pneumo-transportation of cotton-raw// International Scientific Journal Theoretical & Applied Science , p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) , Year: 2020 Issue: 11 ,Volume: 91 P.508-513.

5. Маматов А.З., Рахманов Ж.Т., Хамзакулов Э.А., Абдусатторов Ш.Ж., Хурозов И.Ж. Одна математическая модел для определения температуры и влажности хлопка-сырца при сушке в сушильной установке // ВОСТОЧНО ЕВРОПЕЙСКИЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ (Eastern European Scientific Journal)

DOI: 10.31618/ESSA.2782-1994.2022.1.80 #4(80), 2022 часть 1. С.28-

32

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВИРТУАЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ СРЕДСТВ
ИЗМЕРЕНИЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ДИСЦИПЛИНЫ
РАДИОИЗМЕРЕНИЯ**

ст. пр. Короткова Лариса Александровна.

*Ташкентский Государственный Технический Университет,
кафедра «Радиотехнические устройства и системы»*

ст. пр. Хасанов Миркомил Мирхидоят угли.

*Ташкентский Государственный Технический Университет,
кафедра «Радиотехнические устройства и системы»*

ст. пр. Худойбергенов Шавкат Каримович .

*Ташкентский Государственный Технический Университет,
кафедра «Радиотехнические устройства и системы»*

ст. пр. Жабборов Алибек Ботиркул угли .

*Ташкентский Государственный Технический Университет,
кафедра «Радиотехнические устройства и системы»*

Ключевые слова : Виртуальные модели, виртуальное средство измерения, виртуальное средство моделирование.

Аннотация: Современными решениями в области дистанционного обучения при изучении метрологических дисциплин являются использование инновационных технологий для повышения образовательной активности студентов, приобретение навыков самостоятельного получения и усвоения новых знаний.

Реализация этих решений достигается путем использования различных средств и способов получения необходимой информации, ее надлежащего усвоения с целью дальнейшего использования в образовательном процессе. Особенностью изучения учебных дисциплин

метрологической направленности является достаточно сложные теоретические сведения в области метрологии и оценки погрешностей, большой объем практического материала по современным средствам измерений, необходимость оценки результатов измерений с учетом возникающих погрешностей или неопределенностей. Указанные проблемы в значительной степени поддаются решению путем использования виртуальных моделей средств измерений, которые помогают понять логику работы средств измерений на уровне структурных схем, обеспечить достоверность полученных результатов, используя калибровку виртуальной модели по данным, получаемым в результате проведения реального эксперимента.

Процесс виртуального моделирования позволяет формировать навыки работы с реальными средствами измерений (СИ), устройствами отображения измерительной информации и органами управления основными параметрами средств измерений. Данный процесс позволяет также достаточно просто осуществить ввод и вывод измерительной информации в форме, которая наилучшим образом поддается восприятию пользователем.

Виртуальные модели могут разрабатываться специалистами различных фирм (например, фирмы National Instruments), преподавателями, либо – что самое ценное – самими студентами. Это достигается путем начального тренинга студентов по основам виртуального моделирования и обеспечивает студентам максимальную степень самостоятельности при изучении виртуальных средств измерений. Понятие виртуальные средства измерений появилось на стыке измерительной, информационной и компьютерной техники. Виртуальное средство измерений представляет собой совокупность функционально объединенных средств вычислительной и измерительной техники и вспомогательных устройств, используемых для ввода-вывода сигналов

измерительной информации в аналоговой и цифровой формах. По сути, в руках разработчика виртуального средства измерений имеется конструктор (набор), из которого даже неискушенный в компьютерных технологиях студент, инженер или исследователь может создать измерительный прибор любой сложности.

В простейшем случае виртуальное средство измерений – это персональный компьютер в комплексе с соответствующим программным обеспечением и специальная плата сбора данных, устанавливаемая в слот PCI или внешнее устройство, подключаемое через современные внешние интерфейсы (USB, GPIB и т. д.)

Компьютер имитирует органы управления реального средства измерений и выполняет его функции, что позволяет студенту работать с его виртуальным аналогом. Виртуальное средство измерений содержит только минимальный набор индикаторных средств и органов управления, необходимых для решения поставленной задачи.

К отличительным особенностям виртуальных средств измерений по сравнению с реальными средствами измерений относятся: – фонд стандартных прикладных компьютерных программ, позволяющий решать широкий круг задач измерений (исследование и обработка сигналов, создание измерительных преобразователей и сбор выходных данных, управление различными источниками измерительных сигналов и т. д.);

– передача измерительной информации, данных исследований и измерений по локальным и глобальным компьютерным сетям (например, сети Интернет);

– создание графического интерфейса пользователя, обеспечивающего быстрое освоение взаимодействия с виртуальным средством измерения, в том числе и дистанционно;

– использование внутренней и внешней памяти большой емкости, а также составление компьютерных программ для решения конкретных измерительных задач;

– использование различных устройств документирования результатов измерений, включая электронную базу данных. При проведении занятий со студентами (лекционных, лабораторных и практических) используются готовые виртуальные модели различных средств измерений, реализованных преподавателем в виде отлаженных и апробированных программ. Структура и возможности каждой программы поясняются в специальных учебных пособиях и доводятся студентам в виде основных теоретических положений.

Основную роль в виртуальных средствах измерений играют платы сбора данных с необходимыми техническими и метрологическими характеристиками для решения поставленной задачи, такими, как АЦП разрядность, быстродействие и динамические погрешности аналого-цифрового канала.

При этом необходимо использовать быстрые и эффективные алгоритмы обработки измеряемой информации, разработать удобную программу сбора и отображения данных под наиболее распространенные операционные системы.

Программирование при создании виртуального средства измерений осуществляется с помощью хорошо известного графического программного обеспечения LabVIEW, которое осуществляет замену текстового представления программ графическим, делает представление измерительных данных и процедур более наглядным, не создает языкового барьера.

Программное обеспечение виртуального средства измерений, предназначенного для измерения частоты и временных интервалов сигналов с одновременным наблюдением их спектра.

Пользователь виртуального средства измерений включает виртуальное средство измерений с помощью специального графического объекта передней панели или специализированной прикладной программы.

Виртуальные средства измерений сочетают большие вычислительные и графические возможности компьютера с высокой точностью и быстродействием АЦП и ЦАП, применяемых в платах сбора данных. По существу, виртуальные средства измерений выполняют анализ амплитудных, частотных, временных характеристик различных радиотехнических сигналов и цепей с точностью, определяемой примененными в них АЦП и ЦАП. Отличительной особенностью таких систем является возможность формирования сигналов для управления процессом измерений и обеспечивают автоматизацию самого процесса. Программная часть виртуального средства измерения может эмулировать (создать) на экране дисплея компьютера виртуальную переднюю управляющую панель стационарного измерительного прибора. Сама управляющая панель с виртуальными кнопками, ручками и переключателями, сформированная на экране дисплея, становится панелью управления виртуального прибора.

Таким образом, виртуальное моделирование средств измерений и последующее исследование их основных параметров позволяет обеспечить достижение основных целей при подготовке специалистов в области измерительной техники, сделав проведение лабораторных и практических занятий более познавательным для студентов, а также позволяет формировать умение самостоятельно вырабатывать знания и умения.

Литература

1. Гурский, А. Л. Виртуальные средства измерений : учеб.-метод. пособие / А.Л. Гурский, В.Т. Ревин. – Минск : БГУИР, 2016.
2. Ревин, В. Т. Автоматизация метрологических работ. Лабораторный практикум : учеб.метод. пособие / В.Т. Ревин. – Минск, : БГУИР, 2016

**НАСОС СТАНЦИЯСИНИНГ ХОЗИРГИ ЭКСПЛУАТАЦИОН
ҲОЛАТИ ҚАМАШИ “УЧ ТУТ” НАСОС СТАНЦИЯСИ МИСОЛИДА**

*Муродуллаев Жавохир Рахматилло ўгли
“ТИҚХММИ” МТУ Қарши ирригация ва агротехнологиялар
институтини “Гидротехника иншоотлари ва насос станциялари”
кафедраси стажёр ўқитувчиси, “ТИҚХММИ” МТУ Қарши ирригация
ва агротехнологиялар институтини талабаси
Сармонова Дилрабо Ўткир қизи*

Аннотация: Қамашини «Уч тут» насос станцияси Қамашини тумани Қирққиз кичиксой СИУ (Чим) худудида жойлашган, сув олиш манбаи Қашқадарё дарёсидан сув олади. Насос станцияси 1985 йилда қурилиши тугалланмасдан қолган, эгасиз, ҳозирда қисман СИУ, НС ва ЭБ томонидан ишлатиб келинмоқда.

Ҳозирги кунда бино ва насос агрегатлари яроқсиз ҳолга келиб қолган, шунинг учун насос станциясини бугунги кунда эксплуатация қилиш жуда оғирлиги сабабли, лойиҳа бўйича 1030 гектар суғориладиган ер майдонини суғоришда муаммолар юзага келмоқда. Насос станциясига 4 дона янги Д1250-65 русумли насос агрегатларини ўрнатиб, зарур бўлган замонавий электроускуналар билан жиҳозлаш, насос станциясини биносини тўлиқ қайта қуриш, ишчилар дам олиш биносини қуриш лозим.

Калит сўзлар: зона, Қирққиз кичиксой, замонавий электроускуналар, агрегат, машенали, двигател, қувват, захира насос, кўчма.

Қамашини “Уч тут” насос станцияси 1985 йил қурилиб, фойдаланишга топширилган. Қамашини Уч тут насос станцияси сув олиш манбаи Қашқадарё дарёсидан сув олади. Сув чиқариш қобилияти 1.0 м³/сек.

Хозирда суғориладиган ер майдони 1030 гектар ва қўшимча 304 гектар. Хозирда 2 та зонага сув беради лойиха бўйича қўшимча 1 та зона қўшилиши керак. Шундан:

1-зона; умумий майдони- 267гектар. Пахта- 120га, ғалла- 78га ва бошқа экинлар- 69га.

2-зона; умумий майдони- 727гектар. Пахта- 234га, ғалла- 288га ва бошқа экинлар- 205га.

3-зона; умумий майдони- 340гектар. Пахта- 160га, ғалла- 117га ва бошқа экинлар- 63га.

Ҳолати: Қамаша «Уч тут» насос станцияси Қамаша тумани Қирққиз кичиксой СИУ (Чим) худудида жойлашган, сув олиш манбаи Қашқадарё дарёсидан сув олади. Насос станция 1985 йилда қурилиши тугалланмасдан қолган, эгасиз, ҳозирда қисман СИУ, НС ва ЭБ томонидан ишлатиб келинмоқда.

Асосий курсаткичлар: Насос станцияда 4 дона Д1250-65 русумли насос агрегати мавжуд.

Сув чиқариш қобилияти -0,35 м³/сек, жами - 1,4 м³/сек

Сув кутариш қувури: 1 - қатор D-400 мм, узунлиги L-190 м, 2-қатор янги D-300 мм, узунлиги

L-650 м, 3-қатор D-500 мм, узунлиги L-1030 м.

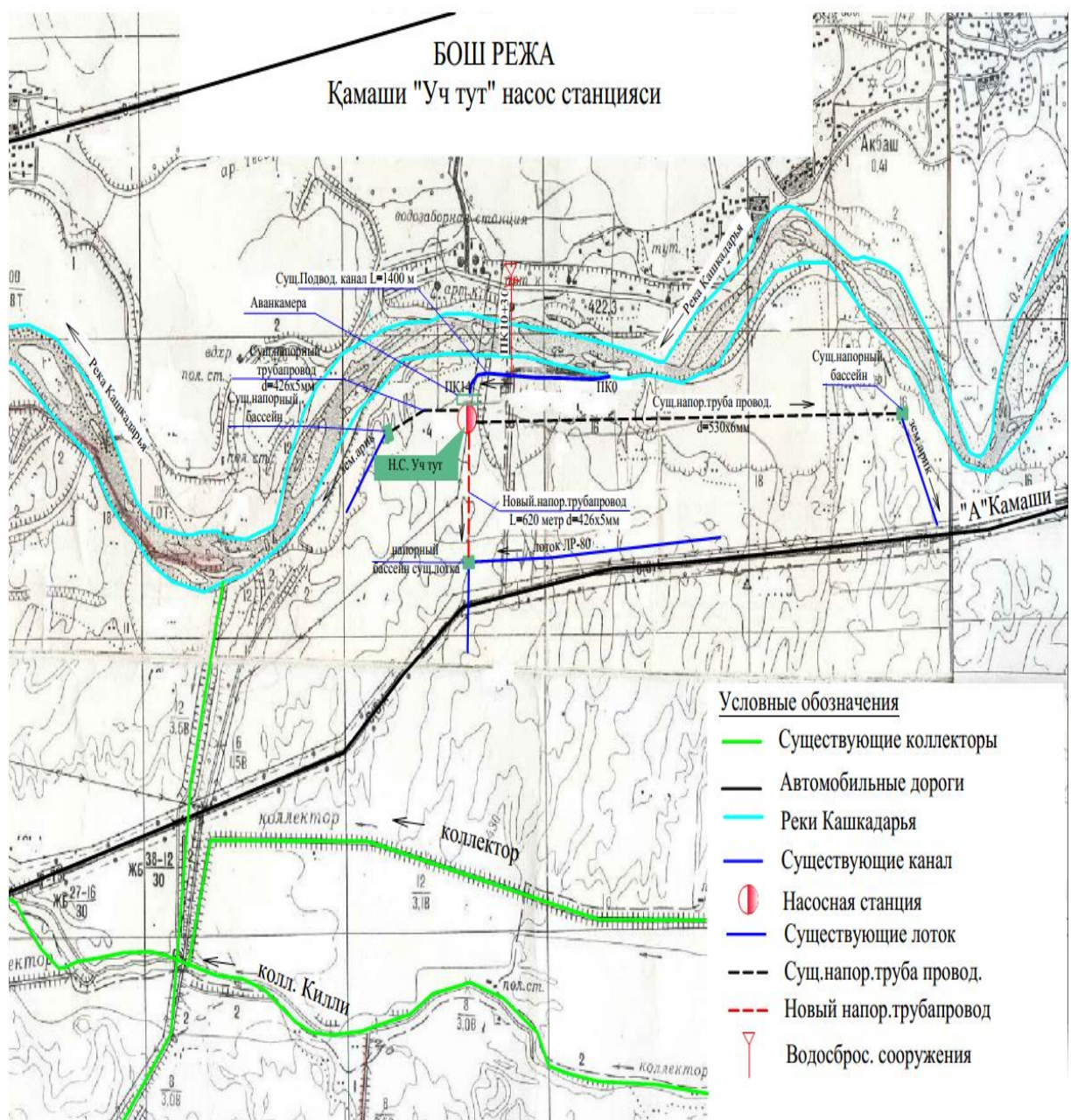
Сув кутариш баландлиги – Н-25 м, 23 м, 26 м.

Насос станцияси лойиханинг хизмат курсатиш майдони 1030 гектар, шундан 740 гектар пахта ва 290 гектар ғалла майдонларини ташкил қилади.

Муаммолар: Ҳозирги кунда бино ва насос агрегатлари яроқсиз ҳолга келиб қолган, шунинг учун насос станцияни бугунги кунда

эксплуатация қилиш жуда оғирлиги сабабли, лойиха буйича 1030 гектар суғориладиган ер майдонини суғоришда муаммолар юзага келмоқда.

Таклиф: Насос станциясига 4 дона янги Д1250-65 русумли насос агрегатларини ўрнатиб, зарур бўлган замонавий электроускуналар билан жихозлаш, насос станцияси биносини тўлиқ қайта қуриш, ишчилар дам олиш биносини қуриш лозим.

Насос станциясига қўйиладиган талаблар.

Мамлакатимиз қишлоқ хўжалигида машинали суғориш жуда муҳим аҳамиятга эга. Машинали суғориш бўйича республикамиз дунёда етакчи ўринларни эгаллайди. Ирригация тармоқларида эса, насос станциялари ва қурилмалари ҳамда насосларнинг ҳар хил турларидан фойдаланилади.

Насос станцияси — бир қатор гидротехник иншоотларни ва гидромеханик жиҳозларини ўз таркибига олган комплекс бўлиб, насос агрегатлари ёрдамида сувни пастки манбадан олиб босим остида юқори хавзага ёки фойдаланувчиларга етказиб бериш тизимидир. Насос станциялари таркибида бир нечта насос агрегатлари ўрнатилган бўлиб, керак бўладиган сувнинг сарфига қараб уларни биргаликда ёки алоҳида ишлатиш мумкин. Насос станциялари алоҳида олинган ҳолда кўчма, сузиб юривчи турларга бўлинади ва уларни бошқариш учун қўшимча ускуналар билан таъминланиши лозим.

Насос станцияларининг жойлашиши, уларнинг таркибидаги насос қурилмаларининг тури ва ўрнатилишига қараб, вазифаларига кўра қуйидаги турларга бўлинадилар:

Насос станцияларининг вазифасига кўра:

- суғориш учун;
- сув билан таъминлаш учун;
- ер ости сувларини сатҳини пасайтириш учун;
- оқова сувларни чиқариб ташлаш учун.

Юқорига кўтариб берилаётган сувнинг сарфига кўра:

- кичик — $1 \text{ м}^3/\text{с}$;
- ўртача — $1...10 \text{ м}^3/\text{с}$;
- катта — $10...100 \text{ м}^3/\text{с}$;
- ноёб — $100 \text{ м}^3/\text{с}$ дан ортиқ.

Узатилаётган сув босимига кўра:

- паст босимли — 20 м гача;
- ўртача босимли — 20...60 м гача;
- юқори босимли — 60 м дан юқори.

Фойдаланиш шароити бўйича:

- муқим (стационар), бир жода ўрнатилган;
- кўчма.

Қувват олиш ва ҳаракатга келтириш манбасига кўра:

электр қуввати ёрдамида;

ички ёнув двигатели ёрдамида.

Насос станциялар сув узатишни таъминланганлик даражаси бўйича учта тоифага бўлинади: (Суғориш тизими. Лойиҳа нормаси. КМК 2.06.03-97. (Оросительные системы. Нормы проектирования)):

1 тоифа – насос станциялар, қишлоқ хўжалик экинларига бир кунгача тўхтамасдан сув етказиб бериши;

2 тоифа – насос станциялар, қишлоқ хўжалик экинларига икки кунгача тўхтамасдан сув етказиб бериши;

3 тоифа – насосстанциялар, қишлоқ хўжалик экинларига икки кундан ошиқ вақт давомида тўхтаб, сув етказиб бериши;

Насос станциясида насос агрегатларининг сони қуйидаги 1-жадвал асосида қабул қилинади.

1-жадвал. Ҳар қандай насос станциясида насос агрегатларининг сонини аниқлаш меъёри

1-жадвал

	Сув сарфи	Агрегатлар сони
	1 м ³ /с гача	2÷4

	1 ÷ 5 м ³ /с гача	3÷5
	5 ÷ 30 м ³ /с гача	4÷6
	30 м ³ /с дан юқори	5÷9

Насос агрегатлар захира сони қуйидаги таъминланганлик даражаси бўйича қабул қилинади:

тоифа – 1 дона захира насос, 6 тагача ишчи насос агрегатлари бўлганда; 2дона захира насос, 7 ва ундан ортиқ насос агрегатлари бўлганда;

тоифа – 1 дона захира насос, 8 тагача ишчи насос агрегатлари бўлганда; 2дона захира насос, 9 ва ундан ортиқ насос агрегатлари бўлганда;

тоифа – захира насос агрегати кўзда тутилмайди.

Бундан ташқари топографик, геологик ва гидрогеологик шароитларига ҳамда сув манбасининг характеристикасига кўра сув сатҳи ўзгарадиган, сувнинг таркибида турли хил ифлосликлар бўлишига ва қирғоқларнинг мустаҳкамлигига қараб турли туркумларга бўлинади.

Ирригация тизимлари таркиби қуйидагиларни ўз ичига олади:

- 180 минг км канал тизимини ва 140 минг км коллектор-дренаж тизимини;
- 160 минг иншоотларни, жумладан 800 дан ортиқ йирик.
- йилига 8,2 млрд.кВт электр энергияни сарфланадиган 1600 дан ортиқ насос станцияларини;
- 4100 дан ортиқ суғориш қудуқларини;
- 4300 дан ортиқ дренаж қудуқларини;

Маълумки мамлакатимизга ҳар йили лимит бўйича 54-56 млрд. м³ сув ажратилади. Аммо насос станциялари кўтариб берадиган йиллик умумий сув ҳажми – 28,3 млрд. м³ ни ва жами кўтарилган сув ҳажми эса- 59,0÷60,0 млрд. м³ ни ташкил қилади. Чунки вилоятларимизда кўплаб насос станциялари каскади ишлаб турибди. Масалан, Қарши насос станциялари каскадидаги 7 дона насос станциялари 175 м³/с сувни 7 марта кўтариб беради.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947–сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони.

2. К.И.Лысов, М.А.Чаюк, Г.Е.Мускевич. Эксплуатация мелиоративных насосных станций. М., 1988.

3. В.Ф.Чебаевский. Насосы и насосные станции. М., 1989. – 416 с.

4. М.М.Мухаммадиев, Б.У.Уришев. Насос станцияларини лойиҳалаш. Ўқув қўлланма. Т., ТДТУ., 1998.

5. М.М. Мухаммадиев, Уришев Б.У. Гидроэнергетик қурилмалар. Дарслик. Т.: “Фан ва технология”, 2013, 280 бет.

6. [www. suvmash.uz](http://www.suvmash.uz);

26. [www. suvsanoatmash.uz](http://www.suvsanoatmash.uz);

**ГИДРАВЛИК ЗАРБАНИНГ АСОСИЙ КАТТАЛИКЛАРИ ВА
УЛАРНИ ҲИСОБЛАШ УСУЛЛАРИНИ ТАҲЛИЛИ**

Абдиразаков Акбар Иброхимович

*“ТИҚХММИ” МТУ Қарши ирригация ва агротехнологиялар
институтини ассистенти.*

Шербоев Зоҳид Хонқулович

*“ТИҚХММИ” МТУ Қарши ирригация ва агротехнологиялар
институтини стажёр ўқитувчиси.*

Анотатсия: Қишлоқ хўжалиги экинларини суғоришда фойдаланиладиган насос станцияларида қувурларда оқаётган суюқлик тезлигининг бир онда о‘згариши натижасида суюқликда босимнинг кескин ортиши кузатилади, босимнинг ортиб кетиши ҳалокатли ҳолатларга олиб келади. Бундай ҳолатларни олдини олиш учун босим қувурларида гидравлик зарбадан сақловчи (ҳаво қопқоқлари, тескари клапнлар ва б.) қурилмалардан фойдаланилади, шу билан бирга босим қувурига ҳаво киритилади, сув киритилади, тепаси очиқ минора ўрнатилади, босимли идишлардан фойдаланилади ва бошқалар.

Калит сўзлар: суюқлик, зарба, босим, ҳаво, минора, насос, характеристика, барқарор, беқарор, автоматик, оқим, двигател, тезлик, гидравлик, геодезик ва қулфак.

Аннотация: На насосных станциях, используемых для орошения сельскохозяйственных культур, резкое изменение скорости жидкости, протекающей по трубам, вызывает резкое повышение давления в жидкости, которое может иметь катастрофические последствия. Для предотвращения этого в напорных трубопроводах применяют устройства

защиты от гидравлического удара (воздушные клапаны, обратные клапаны и др.), а также в напорный трубопровод вводят воздух, вводят воду, устанавливают открытую башню, применяют сосуды под давлением, и так далее.

Ключевые слова: жидкость, удар, давление, воздух, башня, насос, характеристика, устойчивый, неустойчивый, автоматический, расход, двигатель, скорость, гидравлический, геодезический и шлюзовой.

Annotation: In pumping stations used to irrigate agricultural crops, a sudden change in the velocity of the liquid flowing in the pipes causes a sharp increase in the pressure in the liquid, which can be catastrophic. To prevent this, hydraulic shock protection devices (air valves, check valves, etc.) are used in the pressure pipes, as well as air is introduced into the pressure pipe, water is introduced, an open tower is installed, pressure vessels are used, and so on.

Keywords: fluid, shock, pressure, air, tower, pump, characteristic, stable, unstable, automatic, flow, engine, speed, hydraulic, geodetic and lock.

Халқ хўжалигининг кўпгина тармоқларида, жумладан суғоришда, сув таъминотида, зах қочиришда узун босим қувурларига эга бўлган насос станциялари фойдаланилади. Насос станцияларига электр таъминотининг тусатдан узилиши натижасида ёки бошқариш органлари иш режимларининг ўзгариши натижасида нобарқарор тўлқин жараёнлари содир бўлади. Бу жараённинг хусусий холи гидравлик зарба ҳисобланади. Гидравлик зарба ходисаси бошланғич P_0 босимдан $P=P_0+\Delta P$ босимгача тўсатдан ортиши билан характерланади. Зарб босими ΔP одатда бошланғич босим P_0 га нисбатан бир неча марта ортади.

Гидравлик зарба босим қувурларининг 80 % ишдан чиқишига сабаб бўлади. 20 % эса бошқа сабаблар таъсирида кечади. Юқорида

келтирилганлар асосида гидравлик зарбани ўрганиш долзарб эканлиги маълум бўлади.

Идеал эластик суюқликда гидравлик зарба масаласи Н.Е. Жуковский томонидан биринчи марта ечилган [1,2]. Гидравлик зарба жараёнида босимнинг ортишини аниқлаш учун Н.Е. Жуковский қуйидаги формулани таклиф этади:

$$\Delta P = \rho \cdot g_0 \cdot c ,$$

бунда ρ - суюқлик зичлиги;

g_0 - қувурда суюқликнинг барқарор режимдаги ўртача тезлиги;

c - гидравлик зарба тўлқинининг тарқалиш тезлиги.

Гидравлик зарба тўлиқинининг тарқалиш тезлиги c зарбанинг асосий ҳарактеристикаси ҳисобланади. Унинг қиймати Н.Е. Жуковский формуласи билан аниқланади:

$$c_{жс} = \frac{\sqrt{\frac{E_{жс}}{\rho_{жс}}}}{\sqrt{1 + \frac{D}{\delta} \cdot \frac{E_{жс}}{E_T}}},$$

(1.1)

бунда $E_{жс}, \rho_{жс}$ - суюқликнинг эластиклик модули ва зичлиги;

D, δ, E_T - қувур диаметри, девори қалинлиги ва материали эластиклик модули.

Кўпгина тадқиқот ишларида [3,4,5,6,] ишлаб турган босим қувурларида зарб тўлқини тезлиги c (1) формула билан ҳисобланган қийматига мос келмайди. c нинг амалдаги қиймати (1) формула бўйича ҳисобланганга нисбатан 1,5...2,5 марта кичиклиги кузатилади.

Қуйидаги жадвал-1 да келтирилган маълумотлар юқорида берилган фикрни исботлайди.

№	$\frac{D}{\delta_{np}}$	с нинг қийматлари пўлат қувурлар учун, м/с		Муаллифлар
		Н.Е. Жуковский (1) формуласи бўйича	тажриба қийматлари	
1	2	3	4	5
1	11,4	1350	416 дан 922 гача	Д.Н. Смирнов
2	12,3	1345	600 дан 1390 гача	Т.Б. Луныкина
3	20,0	1300	773 дан 1330 гача	А.Г. Джваршейшвили
4	25,0	1275	900	Штриклер
5	30,0	1250	1040	Я.С. Омеляннович
6	30,0	1250	300 дан 662,5 гача	В.С. Дикаревский, А.А. Маркин
7	33,4	1267,5	500 дан 637,5 гача	-- // --
8	40,0	1205	900 дан 1000 гача	А.Г. Джваршейшвили
9	40,0	1205	487,5 дан 1045 гача	В.С. Дикаревский, А.А. Маркин
10	47,0	1175	260	-- // --
11	60,0	1130	820 дан 900 гача	А.Г. Джваршейшвили

Бундай фарқ суёқлик таркибида эримаган газларнинг борлиги билан изоҳланади.

Қувурда ҳаракатланаётган суёқлик ичида эримаган газнинг (ҳавонинг) мавжудлиги қуйидаги факторларга боғлиқ: сув манбаининг аэрация даражасига, суриш шартларига, эксплуатация режимига ва бошқалар. Адабиётлардан маълум бўлишича, атмосфера босимида босим

кувурларида $t = (10...15)^{\circ}C$ ҳароратда 0,5...2,5 % ҳаво борлиги келтирилади. Кичик миқдордаги ҳаво суюқлик зичлигини ўзгартирмайди, аммо суюқликнинг қисилувчанлигини ошириб юборади. Суюқликнинг таркибида жуда кичик миқдорда (0,1%) ҳавонинг мавжудлиги суюқликнинг қисилувчанлигини 20 мартага ошириб юборади [7].

Оқимда иккита фазанинг мавжудлиги (суюқлик+ҳаво) уларнинг бир-бирига таъсирининг ҳар хил бўлишини юзага келтиради. Бу таъсирлар фазалар сарфлари нисбатига, уларнинг абсолют ва нисбий тезликларига, характеристикаларига ва кувурларнинг геометрик ўлчамларига боғлиқ. Икки фазали суюқликнинг барқарор ва нобарқарор оқимида ҳам эримаган газнинг кичик миқдори ҳисобга олиниши таъкидланади.

Суюқликнинг нобарқарор ҳаракатида гидродинамик босимнинг ва зарб тўлқини тарқалиш тезлиги ўзгаришига кичик миқдордаги эримаган газлар таъсир кўрсатади.

Р.Е. Трозьян горизонтал кувурда паст босимдан ҳосил бўладиган гидравлик зарбани текшириб суюқликнинг нобарқарор ҳаракати учун дифференциал тенгламаларни келтириб чиқарди. Тенгламаларни келтириб чиқаришда қуйидаги фаразларни қабул қилди:

1) атмосфера босимида суюқлик ичида эриган газлар мавжуд бўлиб атмосфера босимидан кичик босимда босимнинг пасайишида суюқликдан эриган газлар ажралиб чиқади;

2) бу шароитда Гук қонуни ишламайди, чунки ҳавонинг ажралиши термодинамик жараён ҳисобланади;

3) суюқликнинг бирлик ҳажмидан ажраладиган ҳавонинг оғирлик миқдори суюқлик сиртидаги босимнинг ўзгаришига тўғри пропорционал;

4) паст босимли зонада босим қиймати туйинган сув буғлари босимигача камаймайди, шунингдек нол босимгача: босим қиймати туйинган сув буғлари босими $P_{т.б.}$ дан ҳар доим катта бўлади;

5) паст босимли зонада газ ҳажмининг ўзгариши изотермик қонунга буйсўнади.

Суюқлик оқимидаги эримаган газлар миқдорини Р.Е. Трозян ҳисобга олмаган.

А.Г. Джваршейшвили ва Г.И. Кирмелашвили ўзларининг илмий ишларида [32-37, 53, 54] землесос қурилмаларининг қувурларида гидравлик зарбани уч фазали муҳитда (сув-қаттиқ жинс-ҳаво) текшириб реал суюқликнинг нобарқарор ҳаракати учун дифференциал тенгламаларни келтириб чиқарди. Бунда қувур девори материалининг эластиклиги ва диаметрини ўзгармас деб олди. Реал суюқликнинг эластиклигини қувурнинг узунлиги бўйича газ концентрацияси гидродинамик босимнинг напор йўқолиши ҳисобига ўзгарувчан бўлганлиги учун ўзгаради деб қабул қилди. Зарба вақтида газ ҳажмининг ўзгариш жараёни адиабатик жараён деб ҳисоблади. А.Г. Джваршейшвили ва Г.И. Кирмелашвили келтириб чиқарган тенгламалари қувурда ҳаракатланаётган бир жинсли суюқлик учун И.Ф. Ливурдов келтирган тенгламалари билан бир хил.

И.Ф. Ливурдов [43] ва А.Г. Джваршейшвили ва Г.И. Кирмелашвили ўзларининг илмий ишларида суюқлик нобарқарор ҳаракатининг дифференциал тенгламаларини келтириб чиқаришда қаршиликларни ифодаладиган квадратик ҳадни $\frac{\lambda|g|}{8R}\rho g$ ҳисобга олади.

Тенгламаларни ечишда бу ҳадни И.А. Чарный [114] усули бўйича линеаризация қилди ва $2b\rho g$ га тенг деб қабул қилди, бунда

$2b = \left(\frac{\lambda|g|}{8R} \right)_{\text{ўр.}} = const.$ Маълумки, ишқаланишнинг чизиқли қонуни фақат

суюқликнинг ламинар тартибли ҳаракати учун ўринли. Шунинг учун И.А. Чарный томонидан қабул қилинган қонуният ишқаланишнинг квадратик зонаси учун ҳам ўринли.

В.Г. Либеров моделда реал суюқлик (сув+ҳаво) ни текшириб сув ва ҳавонинг зичлиги ва қисилувчанлигини шунингдек қувурнинг эластиклигини ҳисобга олиб реал суюқликнинг вертикал қувурдаги нобарқпрор ҳаракати учун дифференциал тенгламаларни келтириб чиқарди. Бунда иссиқлик исрофи ва компонентларнинг бир-бирига таъсирини ҳисобга олмайди. Р.Е. Трозьян суқликнинг нобарқарор ҳаракат учун келтириб чиқарган тенгламаларида қабул қилган фаразларига қуйидаг фаразларни қўшимча қилади:

1) қувурда ҳаракатланаётган суюқлик ичидаги ҳаво пуфакчалари қувур кесими бўйича текис тақсимланган, босимнинг ўзгаришида Генри қонуни бўйича ҳаво пуфакчалари эриши ёки ажралиб чиқиши мумкин;

2) пуфакчаларнинг ҳаракат тезлиги сувнинг тезлигига мос келади;

3) Архимед кучини ҳисобга олмаслик мумкин .

Реал суюқликда компонентларнинг бир-бирига таъсирини босим ўзгарганда ҳисобга олиш зарур. Суюқлик нобарқарор ҳаракати дифференциал тенгламаларини В.Г. Либеров келтириб чиқаришда ишқаланиш кучини ҳисобга оладиган қўшимча ҳадни ҳисобга олади. Лекин бу ҳаднинг моҳиятини тушунтирмайди. Шунинг учун реал суюқликда тўлқин жараёнларининг ҳосил бўлиш сабабларини дифференциал тенгламаларини тушуниш қийин.

Бир жинсли реал суюқликларда гидравлик зарбанинг ҳарактери ва миқдорига ишқаланиш кучининг таъсирини текшириш масаласи кўпгина тадқиқотчиларни жалб қилди. Компонентлар (сув+ҳаво) ҳаракати юқорида келтирилган илмий ишларда кам ўрганилган.

Ёпишқоқ суюқликнинг нобарқарор ҳаракатини ўрганишда гидравлик қаршилик характеристикаларини ҳисобга олиш суюқликнинг барқарор ҳаракати каби квазистационар фараз ҳисобга олинади.

Ҳозирги кунгача кўпгина назарий ва экспериментал илмий ишлар мавжуд бўлиб улар реал суюқликларда гидравлик зарбани ўрганишга бағишланган.

Гидравлик зарбани ўрганиб қўйидаги таҳлиллар олиб борилади:

1. Насос станциясилар стационар иш режимлари параметрлари ва уларни ўрганиш ҳолатлари таҳлил этилди.

2. Насос станцияси босим қувурларида гидравлик зарба жараёнининг юзага келиш сабаблари таҳлил қилинади.

3. Насос станцияси иш режимларининг гидравлик зарба жараёнида асосий катталиклари ва уларни ҳисоблаш усуллари таҳлил қилинди ва асосий тадқиқот вазифалари белгилаб олинди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бобоқулов Ж., Сармонов Н., Очилов О., Холмаматов И. Насосларнинг меъёрдаги иш кўрсаткичларининг пасайиш сабаблари таҳлили. “Сув ва ер ресурсларидан оқилона фойдаланиш самарадорлигини ошириш” республика илмий-амалий анжумани материаллари. Бухора – 2019 йил, 22-25 ноябр. 245-247 б.

2. Жонқобилов У.У., Хушиев Ш.П., Сармонов Н.Ў., Джумаев Ш.Ш.

Босим қувурини гидравлик зарбадан ҳимоялагич ҳисоби. “Илм-фан тараққиётига ёшларнинг инновацион ёндашувлари” мавзусидаги онлайн-

худудий илмий-амалий анжумани мақолалар тўплами. Қарши – 2020 й., 14 май. 75-77 б.

3. Кривченко Г.И. Гидравлические машина. Турбины и насосы. Учеб. для студ. гидротехн. специальностей. -М.: Энергия.-2001.-320 с. (Открытая рус.электронная библиотека. ГПНТБ, Россия).

4. Насосы. Катталог-справочник. ВИГМ.-М.-Л., 1960.-552 с

5. Насосы и насосные станции /В.Ф.Чебаевский, К.П.Вишневский, Н.Н.Накладов и др. Под ред. В.Ф.Чебаевского (учебник для студентов высш.учеб.заведений). М.: Агропромиздат, 1989. – 416 с.

6. Некрасов В.М. Баль Б.А. Исследование сифонных водовыпусков насосных станций.-Гидравлика и гидротехника, 1975. № 23, с.23-35.

7.Латипов К.Ш. Гидравлика, гидромашиналар ва гидроюриткичлар. Тошкент: Ўқитувчи, 1992.-336 б.

**“UCH TUT” NASOS STANSIYASINING GIDROMEXANIK
JIHOZLARINING ISHONCHLI ISHLASHINI TAHLILI VA ULARDA
RO‘Y BERADIGAN JARAYONLAR**

Nuriddinov Sharofiddin Shuxrat o‘g‘li

*“TIQXMMI” MTU Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar instituti,
stajyor o‘qituvchisi.*

Latipov Shaxboz Alisher o‘g‘li

“Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti”, dotsenti

Qodirov Najmiddin Elmirza o‘g‘li

*“TIQXMMI” MTU Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar instituti,
magistranti.*

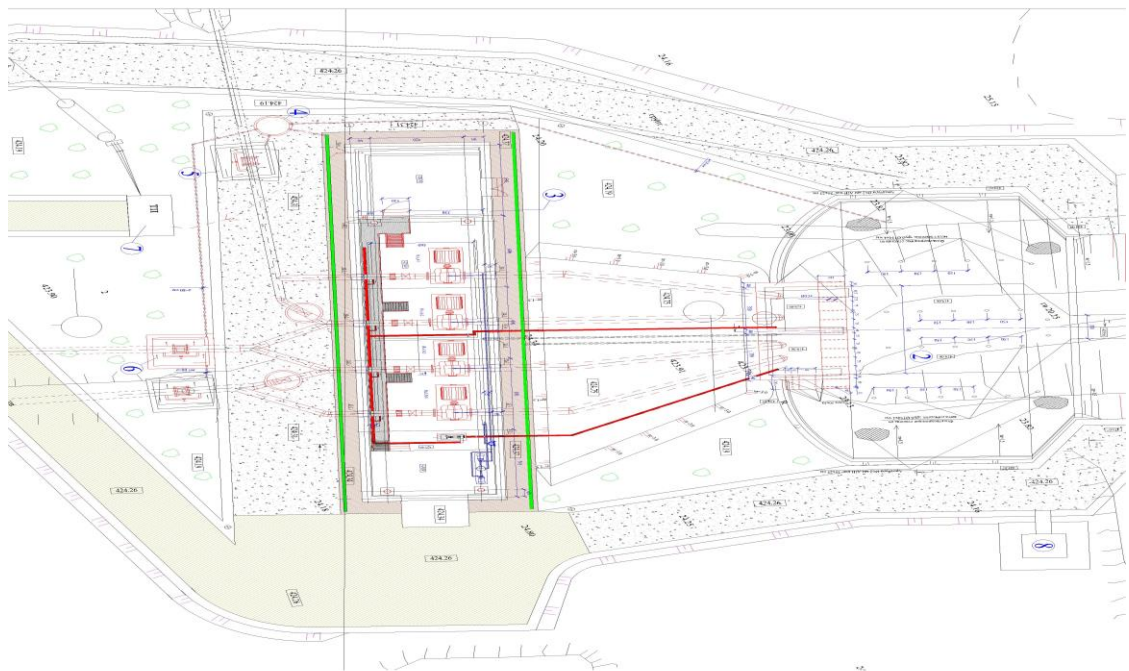
Anotatsiya: Qamashi «Uch tut» nasos stansiyasi Qamashi tumani Qirg‘iz kichiksoy SIU (Chim) xududida joylashgan, suv olish manbai Qashqadaryo daryosidan suv oladi. Nasos stansiya 1985 yilda qurilishi tugallanmasdan qolgan, egasiz, hozirda qisman SIU, NS va EB tomonidan ishlatib kelinmoqda.

Hozirgi kunda bino va nasos agregatlari yaroqsiz holga kelib qolgan, shuning uchun nasos stansiyani bugungi kunda ekspluatatsiya qilish juda og‘irligi sababli, loyixa buyicha 1030 gektar sug‘oriladigan yer maydonini sug‘orishda muammolar yuzaga kelmoqda. Nasos stansiyasiga 4 dona yangi D1250-65 rusumli nasos agregatlarini o‘rnatib, zarur bo‘lgan zamonaviy elektrouskunalar bilan jixozlash, nasos stansiyasi binosini to‘liq qayta qurish, ishchilar dam olish binosini qurish lozim.

Kalit so'zlar: gidromexanik, resurs, kavitatsi, temperatura, sharoit, statistik, jihoz, ishonchlig.

Nasos stansiyalarining gidromexanik jihozlarining texnik holatlarini baholash va qoldiq resursini aniqlab, bashorat qilish masalalari keyingi vaqtda dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Buning asosiy sabalari birinchidan, nasos stansiyalarida o'z resurslarini o'tab bo'lgan gidromexanik jihozlardan majburan foydalanib kelinayotganligi bo'lsa, ikkinchidan ularning og'ir sharoitlarda, ya'ni suvning tarkibidagi turli xil zarrachalar va oqiziqslarning mexanik ta'siri ostida ishlashi, kavitatsion yemirilishlarning sodir bo'lishi, suvning temperaturasi yuqori bo'lishi, suv sathining tez o'zgarib turishi, to'satdan va tez sodir bo'ladigan tashqi kuchlar ostida ishlatilishi natijasida kelib chiqadigan holatlar yuz berishidir.

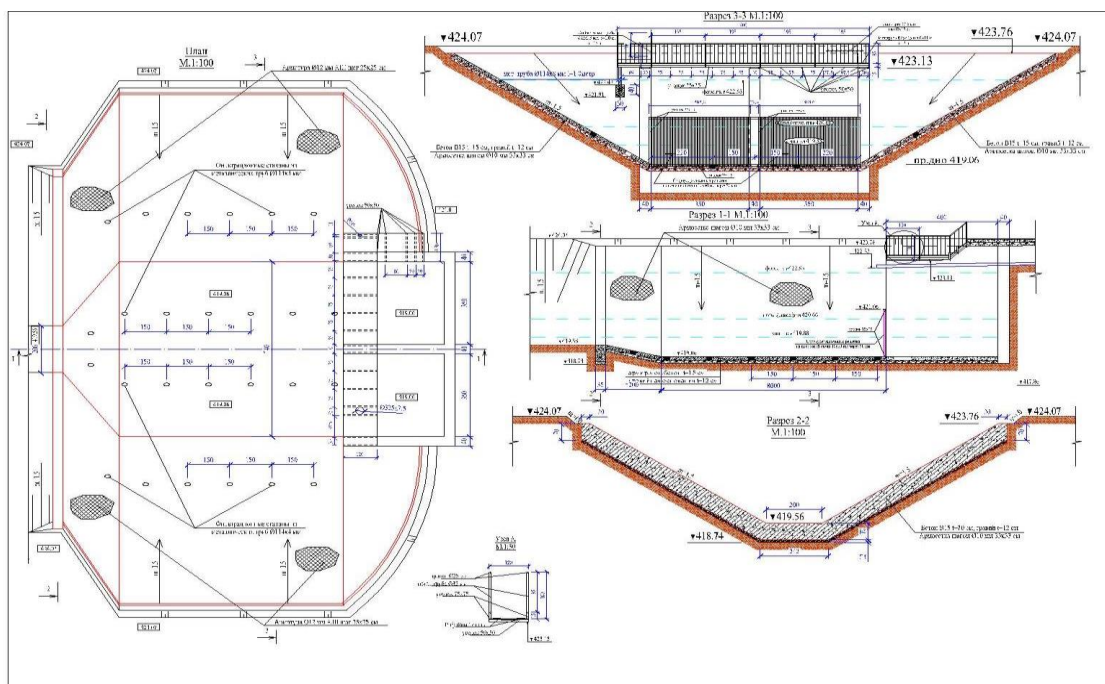
1- rasm. Uch tut nasos stansiyasining menzula rejasi

O‘z resurslarini bir necha marta o‘tab bo‘lgan va qariyb 40 yildan ortiq, murakkab va og‘ir sharoitlarda, ishlatilib kelinayotgan sug‘orish tizimi nasos stansiyasi gidromexanik jihozlarning ishonchliligini ta‘minlash masalalarini o‘rganishda ehtimollik nazariyasi va matematik statistika usullaridan foydalanish aniq yechimlar olishni ta‘minlaydi. Gidromexanik jihozlar tarkibiga kiruvchi har bir jihoz yoki qurilmalar o‘zgaruvchan va tasodifiy tabiatga ega bo‘lgan tashqi kuchlar ta‘sir etadi. Olib borilgan kuzatishlar natijasida, yirik nasos stansiyalaridan olingan statistik ma‘lumotlardan foydalanib, ishonchlilik nazariyasining zamonaviy usullarini qo‘llash, gidromexanik jihozlarning ishonchliligini to‘g‘ri va to‘liq baholash imkoniyatini yaratadi.

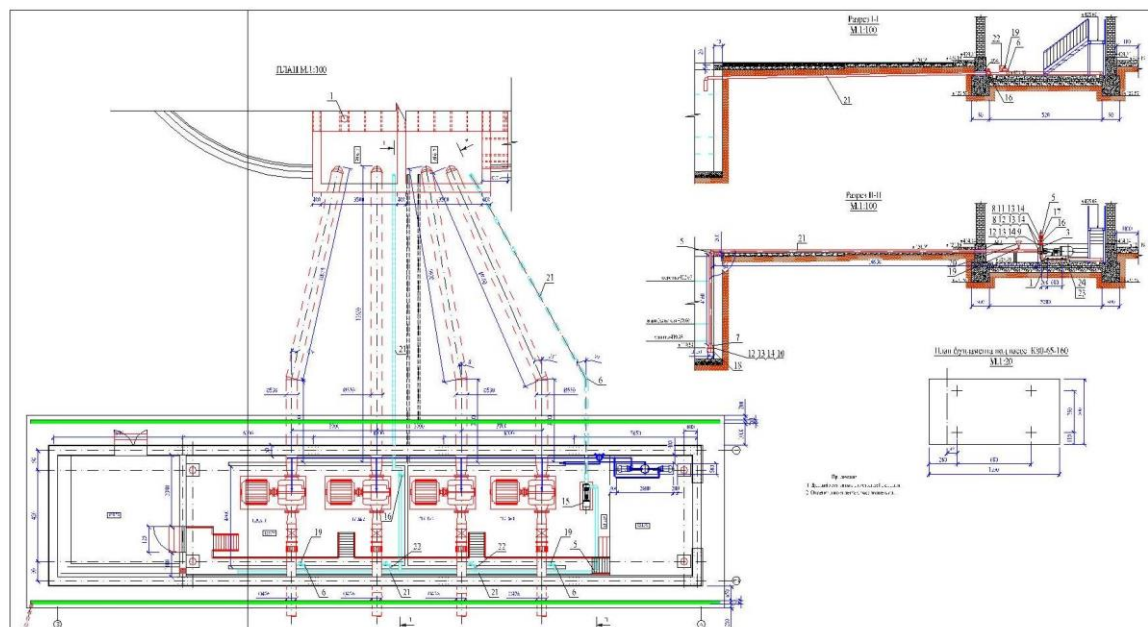
Ishonchlilik nazariyasida ko‘rilayotgan masalaning asosiy maqsadi ishonchli tizim, inshoot va jihozlar yaratishga hizmat qiladi. Bu nazariya barcha texnik jihozlar uchun umumiy bo‘lib, sug‘orish tizimi nasos stansiyalari uchun ishlab chiqish va bashorat qilish davrida ularning o‘ziga hosligini inobatga olinish kerak.

2- rasm. Uch tut nasos stansiyasining avankamera va oqiziqarlarni ushlab qoluvchi inshooti

Nasos stansiyalaridan foydalanish tajribalari shuni ko'rsatadiki, bir xil sharoitda yonma yon ishlagan nasos agregatlarida turli xil sabablarga ko'ra buzilishlar sodir bo'ladi. Buzilish va ishdan chiqish holatlarini oldindan aytib bo'lmaydi, lekin ularni sodir bo'lish ehtimolligini ishonchlilik nazariyasi qonuniyatlari asosida bashorat qilish mumkin.

Tobora ortib borayotgan ekin maydonlariga kerak bo'ladigan suvni talab qilingan miqdorda yetkazib berish uchun nasos stansiyalaridan ishonchli foydalanishni ta'minlash dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Bu borada Amerika Osiyo va Yevropa qit'alarining rivojlangan davlatlarida ma'lum yutuqlarga erishilgan bo'lib, ularda nasos stansiyalarining ishonchligini oshirish va suvni uzluksiz hamda kerakli miqdorda tekis yetkazib berish uchun sug'orish tizimi nasos stansiyalaridagi holatlar o'rganilib kelinmoqda. Ilg'or davlatlarda olib borilayotgan ilmiy tadqiqot ishlarida nasos agregatlarining ishonchli va havsiz ishlashini ta'minlash muxim masalardan biri bo'lib qolmoqda.

3- rasm. Uch tut nasos stansiyasining drenaj tizimi

Nasos stansiyalari murakkab tizim bo'lib, ular bir necha elementlardan tashkil topganligi yuqorida aytib o'tildi. Bu tizimdagi xar bir jihoz ishlashi jarayonida turli xil ta'sirlar ostida eskirish, yoyilish va boshqa sabablarga ko'ra o'z ishonchlilik ko'rsatkichlarini o'zgartirib (kamaytirib) boradi. Ishonchlilik ko'rsatkichlarini saqlab va ta'minlab turish uchun gidromexanik jihozlarning holatlari to'g'risida ma'lumotlar bazasini shakllantirish va ularni taxlil qilish ishlarini yo'lga qo'yish kerak. Hozirgi vaqtda eng dolzarb muammodir biri gidromexanik jihozlarning ishonchliligini baholash uchun statistik ma'lumotlardan foydalanib ishonchlilik nazariyasi masalalarini yechishdir. Gidromexanik jihozlarning ishonchliligini nazariy va amaliy jihatdan solishtirish alohida olingan tizimdagi usullarni qabul qilishni, sinash ishlarini rejalashtirishni va statistik ma'lumotlarni to'plash ishlarini tashkil qilishni talab qiladi. Jihozlarni ishlatish davrida ishonchlilik xarakteristikalarini sifatini aniqlashda, maxsus adabiyotlarda tavsiya qilingan statistik ma'lumotlarga ishlov berish usullaridan foydalanish xar doim xam to'g'ri natijani beravermaydi. Bu yerda asosiy murakkablik bir turdagi gidromexanik jihozlarning (nasos qurilmalarining) xar xil vaqtlarda ishlatishga qo'yilganligi va ularning turli miqdorda ish bajarganligi, buzilishlar va ta'mirlashlar soni xar xil bo'lganligidadir. Shuning bilan bir qatorda ishlatish sharoitlar va tartiblari xam turli xil bo'lganligi uchun ularni doimo inobatga olib bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. M.M. Muxammadiev, Urishev B.U. Gidroenergetik qurilmalar. Darslik. T.: "Fan va texnologiya", 2013, 280 bet.
2. M.M. Muxammadiev, Urishev B.U. Energoeffektivnye texnologii pri ekspluatatsii nasosnykh stansiy. Monografiya.-T. TGTU, 114 s.
3. Urishev B.U. «Nasoslar va nasos stansiyalari» fanidan ma'ruzalar matnlari to'plami. Q., QarMII., 2000. – 76 b.
4. Справочник. Устройства закрытых оросительных систем. Трубы. Арматуры. Оборудование./ Под ред. проф. д.т.н. В.С.Дикаревского, М., 1986. – 256 с.

**HAMSHIRALIK JARAYONI VA RUHIY BEMORLAR
PARVARISHINING O'ZIGA XOS TOMONLARI**

*Siyob Abu Ali ibn Sino nomidagi
jamoat salomatligi texnikumi o'qituvchilari*

*Hamshiralik ishi kafedrası
o'qituvchilari:*

Sanakulova Muxayyo Zarif qizi

Raxmatova Sarvinoz Djuraqulova,

*Pastdarg'om Abu Ali ibn Sino
nomidagi jamoat salomatligi texnikumi
o'qituvchisi:*

Fayzullayeva Shoirá Alisherovna.

Anatatsiya: tibbiyot hamshirasi ma'lum bir inson, oila yoki jamoada aniqlagan, salomatlik bilan bog'liq bo'lgan buzilgan talablar, mavjud va potensial muammolarni, ularing sabablari va belgilari, aniqlash va rasman shakllantirishdir.

Kalit so'zlar: Psixiatriya, potensial, tajovuzkor xulqli, gallutsinator-vasvasali, ruhiy bemorlar, bemor fiksatsiya, neyroleptiklar, gallutsinator-vasvas.

**SPECIAL ASPECTS OF NURSING PROCESS AND CARE OF
MENTAL PATIENTS**

Anatation: It is the identification and formal formulation of the violated requirements related to health, existing and potential problems, their causes and symptoms, identified by a medical nurse in a specific person, family or community.

Keywords: Psychiatry, potential, aggressive behavior, hallucinatory-obsession, mental patients, patient fixation, neuroleptics, hallucinatory-obsession.

Kasallik organizmni kuchsizlantiradi. Bemor kuch-quvvat to'plash va tezroq davo topishi uchun uni maxsus parvarish qilish lozim.

Psixiatriya statsionaridagi ish jarayoni ruhiy bemorlardagi buzilishlar xarakteriga bog'liq ravishda maxsus xususiyatlarga ega. Bemorlar vaqtning ko'p qismini o'rta tibbiyot xodimlari orasida o'tkazadi, sababi, o'rta tibbiyot xodimlari bemorlarda kuzatuv olib borish va ulaming holatlaridagi o'zgarishlarni kuzatuvlar kundaligiga belgilashi zarur. Hamshira navbatchilikni qabul qilayotib, ro'yxat sonidagi bemorlar mosligini tekshirishi, yangi tushganlar bilan tanishishi va shifokor tavsiyalarini ko'rib chiqishi lozim.

Davolash muolajalari shifokor tavsiyasiga binoan o'tkaziladi. Dori vositalari qabul qilinishini kuzatish zarur. Bemorlarning sayrga chiqishlari, qarindoshlari bilan uchrashuvlari qochish imkoniyati yo'q bo'lgan maxsus joylarda o'tkaziladi. Bemorlar sayrdan, qarindoshlari bilan uchrashuvdan, ustaxonalardagi ishdan qaytganlaridan so'ng, jarohatlovchi vositalarni bor-yo'qligini aniqlash uchun ularni ko'zdan kechiradilar. Bemorlarga olib kelingan narsalar ham tekshiriladi.

Har bir bo'limda kuzatuv palatasi ajratilib, unga atrofdagilar va o'zi uchun xavfli bo'lgan bemorlar joylashtiriladi. Bular psixomotor qo'zg'aluvchanlik, ong buzilishi holatidagi tajovuzkor xulqli, gallutsinator-vasvasali buzilishlari bor, suitsidal harakatlarva qochishga moyil bemorlardir.

Bu palata doimo yoritilgan, sutka davomida tibbiyot posti joylashtirilgan bo'lib, bemorlar faqat kuzatuv ostida palatadan chiqishlari mumkin. Kuzatuvdan tashqari, boim da sog'ayuvchi bemorlar palatasi, dam olish xonalari bo'lishi zarur.

Psixiatriya shifoxonasi xodimining asosiy vazifasi — bemorni o'zining muammolarini hal qilishga jalb etish, psixiatriya kasalxonasidagi bemorning asosiy muammosi — ruhiy kasallik oqibatidagi majburiy qaramlik holatidir.

Hamshira bemorga o'zining holatiga hozircha to'liq hal qilinmaydigan muammolariga nisbatan adekvat munosabatda bo'lishga yordam berishi kerak. Hamshira bemorga e'tiborli bo'lib, uning so'zlari «to'g'ri» yoki «noto'g'ri»ligi hal qilish odatidan qochishi, suhbat malumotlarini tahlil qilishi, bemorning fikrlarini yig'ib olishga yordam berishi, ma'naviy quvvatlashi lozim. Agar bemorda qo'zg'aluvchanlik yuzaga kelib, muloqotga kirishib bo'limasa, bemor fiksatsiyalanib, neyroleptiklar yuborilishi zarur boiadi. Bemor bu holatdan chiqqandan so'ng, uning xulqining o'zgarish sabablari o'rganiladi.

Hamshira bilan bemor o'rtasida ishonchli munosabatlar o'rnatilgan bo'lishi zarur.

Hamshiralik jarayonining beshta bosqichiga mos ravishda, hamshira qarorlar qabul qilishi uchun va muammolarni hal qilishdagi hamshiralik yordamini ko'rsatish uchun sxemaga ega. Hamshiralik tashxisi tibbiyot hamshirasi faoliyati uchun zarur. Oldinda ruhiy kasalliklardagi ehtiyoj buzilishlarining nomlanishi va ulardan kelib chiqadigan hamshiralik tashxislari keltiriladi.

Tibbiyot hamshirasi anamnestic ma'lumotlarni yig'ayotib, bemorni o'ziga ishonтира olishi, hurmat bilan o'zining va otasining ismi bo'yicha murojaat qilishi, ishonch bilan gapirishi, bunda suhbat maxfiy xarakterda bo'lishi kerak. Bu suhbat chogida hamshira bemorga faqatgina uning huquqlarini emas, balki majburiyatlarini ham tushuntiradi, bemorga zarur bo'lgan tekshiruvlar, ularga tayyorlanish, oldinda bo'lgan davolash jarayoni haqida gapirib beradi. Hamshiralik jarayonining 1-bosqichida tibbiyot hamshirasi subyektiv va obyektiv ma'lumotlarni to'plashi zarur. Bunda tibbiyot hamshiralari 97% hollarda asosan birlamchi ma'lumot manbai (bemor) dan foydalanadilar.

Emotsional muloqot shakllantirishda tibbiyot xodimining shaxsi bemorlar tomonidan, ayniqsa, yuqori baholanadi. Shuning uchun muloqotga kirishishda ayrim maxsus ko'nikmalarga ega bo'lish taqozo etiladi: aloqa o'rnatishni bilish, eshitish, muloqotning noverbal tilini «o'qish» suhbat qurish, savollarni to'g'ri qo'yish. Bemor qanday ruhiy holatdaligidan qat'iy nazar, u

jahldormi yoki g'amgin, vahimadami yoki pushaymonda, tibbiyot hamshirasi bemorga ta'sir etib, muloqot o'rnatishi, o'z oldiga qo'ygan vazifalarning yechimini topishi kerak. Shu sababli hamshiralik kasbining ahamiyatga ega sifati muloqotga chidamlilik-sabrlilik, kechirimlilik hisoblanadi. Bemor hamshirada turli hissiyotlar chaqirishi, yoqishi yoki yoqmasligi, yaxshi yoki yomon taassurot qoldirishi mumkin, lekin hamshiraning psixologik tayyorligi har qanday holatda ham o'zini yo'qotmasligiga, kelishmovchilik yoki norasmiy munosabatlarni bartaraf etishga yordam beradi. Bunda «hamshira — bemor» shartli muloqoti o'mida do'stlik, psixologik yaqinlik, bog'lanish munosabatlari yuzaga keladi.

Bemorning muolajalardan bosh tortishi unga nisbatan salbiy munosabat chaqirishi kerak emas. Bahsli masalalar yuzaga kelishi aniq, lekin ularni shifokor bilan, bemor va uning qarindoshlari ishtirokisiz hal qilish lozim.

Hamshira muloqot chogida individual-shaxsiy yondashuv va kasallikning ichki manzarasining to'g'ri shakllanishi uchun bemor shaxsini to'g'ri baholashi zarur.

Xavotirli- o'ychan xarakterli shaxslar doimo qo'llab-quvatlanishga va tinchlantirishga muhtoj bo'ladilar, chunki ularga turli sabablar bo'yicha vahimaga tayyorgarlik, doimiy o'zining va yaqinlarining sog'lig'i uchun xavotirlik hissi xos. Hattoki, arterial qon bosimini ham, qisqa vaqt o'tkazilgan tinchlantiruvchi suhbatdan so'ng o'lchash zarur. Isterik shaxslar harakatlarining erkinligi, ataylab, ko'rinish uchun qilinayotganligi bilan ajralib turadi, ular o'ziga alohida munosabat talab qiladi, kuchli va erkin tashqi hissiy namoyishlarga moyil, «kasallikka qochish», «manfaatdan foydalanish» xulqi shakllangan bo'ladi.

Tibbiyot hamshirasi isterik namoyishlarga berilmasligi va bemorga o'zgacha mehr ko'rsatmasligi zarur (chunki bu namoyish etiborlikni kuchaytiradi), lekin shu bilan birga, bemor shikoyatlarini tinglash ham kerak, sababi bu harakat ongsiz holatda sodir etilib, isterik harakatlar mavjud bo'lgan jiddiy patologiyani inkor etmaydi.

Keksa yoshdagi bemorlar alohida diqqatga sazovor. Ruhii jarayonlarning faoliyati, xotira, diqqatning pasayishi, psixologik muammolar (yo'qotishlar, yolg'izlik hissi, avlodlar mojarosi, jismoniy yetishmovchilik hissi) ularni, ayniqsa, salbiy psixologik ta'sirlar uchun sezgir qilib qo'yadi.

Ruhii jarayonlar holati haqidagi qimmatli ma'lumotlarni klinik tekshiruvlarni qo'llash beradi. Bemorning aqliy ish qobiliyati diqqatning holati bilan chambarchas bog'liq. Diqqat barcha psixologik tekshiruv uslublarida namoyon bo'ladi, lekin uni korrektor sinama orqali mukammalroq tekshirish mumkin. Bu usulda tekshiriluvchiga imkoni boricha tezroq diqqat bilan turli harflardan tuzilgan yaxlit matnni ko'rib chiqish buyuriladi. Shulte jadvalidan 1 dan 25 gacha bo'lgan raqamlarni qidirish usuli ham ancha samaralidir. Ko'pincha diqqatning ko'chuvchanligi, toliquvchanligi, taqsimlanuvchanligini tekshirish uchun ikki xil rangli jadvaldan foydalaniladi

Xotirani tekshirish uchun 10 ta so'zni yodlash usuli qo'llaniladi: tekshiriluvchiga 10 ta o'zaro bog'lanmagan oddiy so'zlarni yodlash tavsiya qilinadi. Me'yorda inson 10 ta so'zni Leontev usuliga ko'ra qo'llaydi. Tekshiriluvchiga har bir so'zni eslab qolish uchun, kartochkalarining standart to'plamidan ma'nosiga mos rasmni tanlash tavsiya etiladi. So'ngra u yoki bu rasm ko'rsatganda tekshiriluvchi shunga mos so'zni eslashi kerak. Bu usul A. R. Luria tomonidan «piktogramma usuli» nomi bilan o'zgartirilgan; bu usul faqat xotirani emas, balki assotsiativ jarayonlarni tekshirish uchun ham qo'llaniladi. Bu usulda tekshiriluvchiga yodlash uchun berilgan so'zga qisqacha tasvir chizish taklif etiladi, bunda 40-60 daqiqadan so'ng, u rasimga qarab yodlash uchun berilgan so'zni eslashi zarur. Assotsiativ jarayondagi kichik o'zgarishlar so'zlarga mos obrazlar tanlashga va eslab qolishning samaradorligiga ta'sir etishi mumkin.

Adabiyotlar

1. Stavropol sh. 2004-yil 15-16-oktabr Xalqaro anjuman materiallari.
2. Портнов А. А., Федотов Д. Д. Психиатрия — М.: «Медицина», 1965.
3. Samoxvalov V. P. Psixiatriya. O'quv qo'llanma. — Rostovna Donu: Feniks, 2004.
4. Umarova T. YU., Qayumova I. A., Ibragimova M. K. "Hamshiralik ishi" Toshkent-2003 y.
5. <http://lex.uz/docs>

**INSHO YOZISH MALAKASI VA UNI SHAKLLANTIRISH
USULLARI**

Avezova Shirin Baxodirovna

Xorazm viloyati Xonqa tuman 11-son umumta'lim maktabi

Boshlang'ich ta'lim fani o'qituvchisi

Davlatova Shahlo Karimovna

Xorazm viloyati Xonqa tuman 38-son umumta'lim maktabi

Boshlang'ich ta'lim fani o'qituvchisi

ANNOTATSIYA Ushbu maqolada Boshlang'ich sinf o'quvchilarida insho yozish malakalarini shakllantirish usullari tadqiq etildi. Birinchi bobda **INSHO YOZISH MALAKASI VA UNI SHAKLLANTIRISH USULLARI** bayon qilinib, insho yozishga o'rgatish metod va usullari tahlil qilindi, inshoning tarbiyaviy ahamiyati ko'rsatildi.

Keyingi bob mavzu bo'yicha bajarilgan ilmiy-uslubiy ishlarga bag'ishlangan. Yozuv darslarini tashkil etishda, xususan, savodli yozishga o'rgatishda turli usullardan foydalanish bo'yicha tavsiyalar keltirildi. Boshlang'ich sinflarda ijodiy ishlarni tashkil etish, topshiriq turlari Shuningdek, ishga ilova sifatida dars ishlanmasi ham kiritildi.

Kalit so'z: "Insho yozish", "Boshlang'ich sinfar", "Dars muqaddas"

**INSHO YOZISH MALAKASI VA UNI SHAKLLANTIRISH
USULLARI.**

Boshlang'ich sinf ona tili darslariga qo'yilgan muhim talablardan biri o'quvchilar bilimini shakllantirish borasida ularning qobiliyatlarini o'stirish ustida ishlash bilimlarni ongli bo'lishiga erishish, o'quvchilarga har bir ishni o'ylab bajarishga odatlantirishdir.

Maktabda amaliy ishlarning ahamiyati o'quvchilar tomonidan to'g'ri baholansa-da, o'quvchilarning nazariy bilimlaridan amalda foydalanishga qiynaladilar. Yozma ishlarni bajarishda grammatika qoidalaridan kam foydalanadilar. Aslida esa imlo savodxonlikni oshirish uchun ko'chirib yozish va amaliy mashqlar muhim o'rin tutadi.

Psixologik tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, imlo savodxonlik asta-sekinlik bilan shakllanadi. Amaliy ishlardan qoidaga o'tishda ham o'zlashtirish jarayoni sekinlik bilan kechadi. Dastlab o'qituvchi rahbarligida og'zaki muhokama qilinadi. Asta-sekin o'quvchilar o'ylab, mulohaza qilib anglay boshlaydilar. Barcha yozuv darslarida o'quvchilarga to'g'ri yozish qoidalarini ta'kidlab turish va amaliy ishlarni bajarish orqali ularning imlo savodxonliklarini oshirish mumkin.

Barcha ona tili darslarida o'quvchilar bilishini va malaka qobiliyatlarini takomillashtirish maqsadida oldin o'tilgan darslarni takrorlashga vaqt ajratiladi. Takrorlash bilimlarni aniqlashga, hisobga olish va shu bilan bir vaqtda mustahkamlashga yordam beradi. Boshlang'ich sinflarda oldin o'tilganlarni takrorlash bilan bir vaqtda va takrorlash jarayonida oz-ozdan yangi bilimlar berib boriladi. Takrorlash orqali o'quvchilar o'z bilimlarini tartibga soladilar, mustahkamlaydilar.

Ilg'or tajribali o'qituvchilar darslarni tashkil etishda oldin o'tilganlarni mustahkamlash, yangi bilimlarni o'zlashtirish bilan bir vaqtda keyingi darsda o'rganiladigan mavzu uchun zamin tayyorlaydilar.

Hozirgi zamon darsi shundan iboratki, o'quvchi, tinglovchi, o'qituvchi esa ma'ruzachi bo'lib qolmasligi kerak. Balki o'qituvchi darsni kuzatib tartibga soluvchi rejissorga aylanmog'i lozim. O'qituvchi darsni shunday tashkil etishi kerakki, hamma o'quvchi shu mavzu yuzasidan mustaqil fikr

yuritsin, o'z fikrini ayta olsin, kamchiligi bo'lsa o'rtoqlari va o'qituvchi javobidan kelib chiqib to'g'rilay olsin. Darsning xarakter xususiyatiga qarab dars interfaol usulda bo'lishiga erishishi lozim. Darslarda testlardan va tarqatmali materiallardan foydalanish ham yahshi natija beradi.

Ma'lumki, boshlang'ich sinf ona tili darsligining adabiy til meyorida amaliy o'zlashtirishlarga yordam berishdir. Darslikning asosiy qismini xilma-xil mashqlar tashkil etadi.

Masalan: K.Qosimova, S.Fuzailov va A.Ne'matova muallifligidagi 2-sinf "Ona tili" darsligi 1-sinfda o'tilganlarni takrorlashdan boshlanadi. Bunda gap va so'z haqidagi bilimlar takrorlanib mustahkamlanadi. Va asta sekin navbatdagi bilimlar berib boriladi. Kitobning muqovasida ikkita o'quvchining maktab tomon ketayotgan rasmi berilgan. Bu rasm o'quvchilarning shu darslikka qiziqishini oshiradi. Mashqlarda uyga vazifa va o'ylab ko'rish uchun berilgan mashqlarga alohida belgi qo'yilgani juda ma'qul. Ayniqsa kitobning sahifalari did bilan jihozlangan. Berilgan rasmlar aniq, chiroyli qilib chizilgan. Qoidalar aniq, tushunarli qilib chiziqlar ichida berilgan. Darslik ohirida lug'at berilgan bo'lib jarangli va jarrangsiz undoshlar aniq ajratib ko'rsatilgan. Darslik foydalanishga loyiq.

S. Fuzailov va M.Xudayberganovalar tomonidan 2004-yilda nashr etilgan 7- nashri ham 3-sinf o'quvchilari uchun juda mos tayyorlangan. Muqovadagi tanlangan rasmlar va bobomiz A.Navoiyning yodgorliklari va o'gitlari juda o'rinli berilgan. Darslik sahifalari ham sifatli qog'oz va ranglar asosida yaratilgan. Darslikning 3- sahifasida Mustaqillik maydoni rasmini berilishi o'quvchilarni o'z vataniga, xalqiga, prezidentiga sadoqat ruhida tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Shuningdek, darslik sahifalariga ishlangan rasmlar ham juda o'rinli, aniq qilib berilgan. Qoidalar ham chiziqlar ichida alohida rang bilan berilgan. Bu ham o'quvchilarni ona tilidan grammatik qoidalarni tez va puxta o'zlashtirib olishlarida alohida ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ona-tilidan bilim va malakalarni

hosil qilish ishlari asosan yozuv darslarida amalga oshiriladi. Yozuv darslarining mazmuni boshlang'ich sinf ona-tili dasturini va maktab oldiga qo'yilgan talablar asosida belgilanadi.

Yozuv darslarini tashkil etishda pedagogika va metodika tavsiyalari hisobga olinadi. Yozuv darsi va unga qo'yilgan talablarni belgilashda metodika fani sohasidagi yangiliklar, boshlang'ich sinflarda ishlayotgan eng tajribali o'qituvchilarning tajribalari asos qilib olinadi. Shunga alohida e'tibor berish kerakki har bir darsda o'quvchilarga bilim berish jarayonida tarbiyaviy tomonlarga ham alohida ahamiyat berib borish, uzaro hurmat, mas'uliyatni his etish, tengdoshlari va oila azolariga hurmat, g'amxo'rlik, tabiatga mehr-muhabbat singari xislatlarni singdirib borish kerak.

Ona tili darslari savodli yozuv darsi hisoblanadi. Shuning uchun ham yozma ishlarga alohida e'tibor beriladi. Darsning uchdan ikki qismida o'quvchilar grammatik, orfografik va nutqiy yozma ishlarni bajaradilar.

Shuning uchun grammatik, orfografik bilimlarni o'zlashtirish uchun qunt bilan ishlashga to'g'ri keladi. Kuzatshlardan ma'lumki, darsda o'quvchilarning osoyishta va mustaqil ishlarini ta'minlagan o'qituvchi ularning savodli bo'lishga erisha oladi.

Bunday darslarda ko'rgazmali qurollar, didaktik materiallar, texnika vositalaridan foydalanish o'z o'rnida bo'ladi. O'quvchilarning dars jarayonida yo'l qo'ygan xatolarini sekin yotig'i bilan tushuntirish lozim. O'quvchi shundagina yozuvida yo'l qo'ygan xatosini tushunib oladi va tuzatishga harakat qiladi, bilimlarni o'zlashtirishga qiziqishlari ortib boradi. Ayniqsa boshlang'ich sinf o'quvchilarini bajargan ishlarini o'z vaqtida baholab borish ham katta ahamiyatga ega.

Boshlang'ich sinf ona-tili darsliklaridagi manbalar oz bo'lsada izlanish metodi bilan ishlashni taqozo etadi O'quvchilar o'qituvchi rahbarligida mashq shartini o'qib unda talab etgan topshiriqlarni aniqlaydilar savollarga javob qidiradilar undagi fikrlarni umumlashtiradilar, mashqlar bajaradilar. Umumlashtirish va xulosalar asosida qoidalar ishlab chiqadilar.

“*Insho*” asli arabcha soʻz boʻlib, maʼnosi “”*yaratish*”, “”*binu qilish*”, “”*boshlash*” demakdir. Bu coʻzning maʼnosi hozirda ancha torayib, asosan, oʻquvchi va talabalar tomonidan yoziladigan ijodiy yozma ish maʼnosida qoʻllanadi.

Insho - ijodiy ish: oʻquvchidan faollik, qiziqish, fikr bildirishni talab qiladi. Material tayyorlash, uni tartibga solish, insho kompozitsiyasi va rejasi haqida oʻylash, logik bogʻlanishni belgilash, soʻz, soʻz birikmasini tanlash, gap tuzish va uni oʻzaro bogʻlash, imloni tekshirish kabi barcha murakkab ishlar oʻquvchidan aqliy kuchini toʻla ishga solish bilan birga, oʻz maʼnaviy faoliyatini boshqarish koʻnikmasini ham talab etadi.

Inshoda til nazariyasi nutq tajribasi bilan qoʻshiladi. Oʻquvchi inshoni, u mustaqil, ijodiy xarakterda boʻlgani, «oʻziniki»ni yozgani uchun ham sevadi.

Maktab rivojining barcha bosqichlarida bolalarning mustaqil tuzgan hikoyasi - inshoga alohida ahamiyat berilgan. Maktablar yangi, oʻquvchilar nutqini oʻstirish, aqliy, ijodiy oʻsishiga moʻljallangan dasturga oʻtishi munosabati bilan uning ahamiyati yanada oʻsdi.

Ogʻzaki va yozma insho material manbaiga, mustaqillik darajasiga, tayyorlash usuli, janri va til xususiyatiga qarab tasnif qilinadi.

Insho material manbaiga koʻra uchga boʻlinadi: 1) oʻquvchining oʻzi koʻrgan-bilganlari, eshitganlari haqidagi, yaʼni mehnat, kuzatishlar, ekskursiyalar, oʻyinlar, oʻz tajribasi va boshqa jonli materiallar asosidagi insho; 2) kitob materiali, rasmlar, film, spektakl, oʻqituvchi hikoyasi va boshqa manbalar asosidagi insho; 3) turli manbalar materialidan foydalaniladigan insho.

Mustaqillik darajasiga, tayyorgarlik koʻrish metodiga koʻra insho ikki xil boʻladi: 1) sinf oʻquvchilari uchun umumiy bir mavzu asosida jamoaviy tayyorgarlikdan soʻng yoziladigan insho; 2) alohida mavzu asosida individual tayyorgarlikdan soʻng yoziladigan individual insho.

Janriga ko'ra hikoya, tasvir, muhokama tarzidagi inshoga bo'linadi. Boshlang'ich sinflarda tasvir va muhokama elementlari mavjud bo'lgan hikoya tarzidagi inshodan ko'proq foydalaniladi.

Inshoni tasnif qilish ta'limiy vazifalarni chuqur anglash va metodik vositalarni tanlashga, shuningdek, ish turlarini zaruriy yo'nalishda, baravar taqsimlashga yordam beradi.

Dasturga ko'ra, 1-sinf o'quvchilari o'yinlari, mehnatlari, voqea-hodisalar haqidagi taassurotlari asosida o'qituvchi rahbarligida hikoya tuzishlari va uni ma'lum tayyorgarlikdan so'ng yozishlari; 2 - sinfda rasmlar seriyasi asosida kichik hikoya tuzish va uni jamoa tarzda tuzilgan reja asosida yozish; tabiatni kuzatish va mehnat jarayoni haqida, bolalarning o'yinlari, ishlari, sayillari haqida, avval o'qituvchi rahbarligida, keyin mustaqil ravishda kichik hikoya tuzish va uni yozish, shaxsiy ishlari haqida xat yoza olish; 3 - sinfda rasmlar (bir mavzuga oid bir necha rasm, syujetli bir rasm, rasmni tasvirlash) asosida, hayotiy tajribalari, kuzatishlari, ekskursiyalardan olgan taassurotlari asosida rejani, avval kollektiv ravishda, keyin mustaqil tuzib hikoya qilish va uni yozish talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

I. IJTIMOIIY-SIYOSIIY

1. Karimov I.A. Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T.: 1998.
2. Karimov I.A. Yangicha fikrlash va ishlash davr talabi. T.: 1997. 5-jild.
2. Mirziyoyev Sh. M. Tanqidiy tahlil, qat'iy intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. – T.: O'zbekiston.2017.

II. ILMIY-USLUBIIY

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida» qonuni. T.: 1997.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 15 martdagi "Umumiy o'rta ta'lim to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida" gi 140-sonli qarori.

3. UMUMIY O'RTA TA'LIMNING DAVLAT TA'LIM STANDARTI VA O'QUV DASTURI. BOSHLANGICH TA'LIM. Toshkent, 2017

1. Abdullayeva K. Nazarov K. Yo'ldosheva Sh. Savod o'rgatish darslari

. T.: O'qituvchi.2006.

1. Ikromova R. Gulomova X. Yo'ldosheva Sh. Shodmonqulova D. Ona tili . 4- sinf uchun T.: O'qituvchi. 2010.

1. Fuzailov S., Xudoberganova M., Ona tili . 3- sinf uchun T.: O'qituvchi .2011.

2. Gafforova T. G'ulomova X. Eshturdiyeva G. 1- sinfda savod o'rgatish. T.: Sharq. 2011.

3. Gapparova T., Shodmonov E., Eshturdiyeva G. Alifbe .(Savod .) ” T

.: “O'qituvchi ”2009.

4. Gulomov M. Yozuv daftari. T., Ma'naviyat. 2010.

5. Gulomova X. Yo'ldosheva Sh.Shermatova U. 4- sinfda ona tili darslari. T.: O'qituvchi . 2009.

6.

7. Matchonov S. va boshqalar 4- sinfga o'qish darlari , T.,2012.

8. Safarova R. va boshqalar “Alifbe ” T ., 2010.

9. Safarova R. Va b. Savod o'rgatish. T.: Ma'naviyat. 2008.

10. Tolipov U., Usmonbekova M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. T.: Fan. 2009.

11. Umarova M., Nabiyeva M. “Bayonlar to’plami” Toshkent.2013
12. Xudoyberganova M. “ Insholar to’plami ” Toshkent. 2005.
13. Xudoyberganova M. Muxtorova M. 3- sinfda ona tili darslari. 3- sinf uchun T.: O’qituvchi .2012.
14. Yuldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari., T.: O’qituvchi. 2012.
15. Qosimova K. Fuzailov S. Ne’matova A. Ona tili . 2- sinf uchun Cho’lpon. 2010.
16. Qosimova K. Ne’matova A. 2- sinfda ona tili darslari T.:Cho’lpon. 2012.

INTERNET MA’LUMOTLARI:

www.ziyonet.uz

www.edu.uz

www.maktabim.uz

www.pedagog.uz

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING SAVODXONLIGINI
OSHIRISHDA O'QITUVCHINING OG'ZAKI VA YOZMA NUTQINI
TUTGAN O'RNI**

Quvatova Zulayho Maqsudovna

*Andijon shahar XTBga qarashli 54-umumta'lim maktabi boshlang'ich
sinf o'qituvchisi*

Baxramova Gavxarxon Ibragimjonovna

*Andijon shahar XTBga qarashli 54-umumta'lim maktabi boshlang'ich
sinf o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish usullari haqida fikrlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ritorika, nutq, fikr, notiq nutqi, mustaqil fikrlaydigan

Ritorika yunoncha “ notiqlik san'ati” keng ma'noda esa badiiy nasr haqidagi fan bo'lib, miloddan avvalgi V-IV asrlarda Yunonistonda yuzaga kelgan. Miloddan. avvalgi III-II asrlarda tizimli fan sifatida shakllangan. U Sharqda voizlik san'ati sifatida nom qozongan. Bizga ma'lumki, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchilar ongiga va qalbiga berilayotgan bilim, ko'nikma va malakalarni chuqur singdirish, jismonan sog'lom, ma'nan yetuk, har tomonlama barkamol rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, intellektual salohiyatli, chuqur bilim va zamonaviy dunyoqarashga ega, Vatan taqdiri va kelajagi uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga qodir bo'lgan, o'ziga va o'z imkoniyatiga ishongan yosh avlodni tarbiyalab, voyaga yetkazish bugungi kun va pedagogikaning asosiy maqsad va vazifalaridan biriga aylangan. Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich ta'lim doirasida ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, ya'ni bolada ijobiy munosabatni shakllantirish, o'qish savodxonligini tarkib toptirish, ularda mantiqiy va ijodiy tafakkurni shakllantirish, ularni og'zaki va

yo'zma muloqot me'yorlarini egallashga hamda o'z-o'zini boshqarish va tuta bilishga o'rgatish uchun boshlang'ich sinflarda sifatli ta'limiy faoliyatni tashkil etishga alohida e'tibor qaratish lozim bo'ladi.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilar bilimi sayoz bo'lsa, yuqori sinflarda ham fanlarni o'zlashtirishi talab darajasida bo'lmasligi aniq, ya'ni ta'limda poydevorni mustahkam qo'ymay turib, uning pirovard natijasiga erishib bo'lmaydi. Shunday ekan, sohada hal qiluvchi o'rin tutadigan malakali kadrlar ta'minoti, ularning kasbiy salohiyatini oshirish borasida alohida e'tiborga molik talablar joriy etilgan. Hozirgi kunda o'qituvchiga qo'yiladigan malaka talablari, umuman, shu kabi me'yorlar zamon talabidan kelib chiqqan holda ishlab chiqilmoqda. Boshlang'ich sinflar uchun belgilangan bilimlar massasini o'qituvchi o'quvchiga to'liq va to'g'ri yetkazib berishi juda muhimdir. Zero, bu o'qituvchining notiqlik san'ati, ya'ni ritorika salohiyatiga bog'liqdir. Voizlik san'ati pedagogning o'quvchiga ta'sir etish va yetkazib berishining asosiy kalitidir. Binobarin, pedagogda bilim va fikrlash san'ati bor, biroq notiqlik va e'tibor tortish san'ati bo'lmasa, dars ilmiy-metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilsada, o'z samarasini bermaydi. Bunda ritorikaning 5 qismini ko'rib chiqish va pedagog bularning bari yuzasidan o'zida kasbiy va metodik mahoratni shakllantirish bo'yicha ishlashi lozim. Materialni topish. Topilgan va berilmoqchi bo'lgan bilimlar to'plami qabul qiluvchi, ya'ni o'quvchining yosh va individual xususiyatlariga mos bo'lishi lozim. O'quvchi yoshi va shaxsiy xususiyatlariga mos bo'lmagan yangi tushunchalar ular ongida singib, o'z aksini topmaydi. Tushunish oson bo'lishini ta'minlash va ma'lumotlarni joylashtirish. Maktabgacha ta'lim va kichik maktab yoshidagilar ta'limida o'zlashtira olmaslik sabablari sifatida e'tirof etiluvchi bu jihat o'quvchi bilish faoliyatiga kuchli va tartibsiz bosimni yuzaga keltiradi.

Qadimgi yunon notiqklarining fikricha, yaxshi nutqning kuchi fikrlarning o'zaro bog'lanishi bilan belgilanadi. Agar tinglovchilar bir fikrni qabul qilsa, u bilan bog'liq qolgan fikrlarni ham tan oladi. Demak, tayyorlangan materiallar

tushunishga oson bo'lishini ta'minlash uchun to'g'ri izchillik asosida prinsipi asosida berilishi lozim. Bu orqali izchil muntazam o'qilayotgan fanlar orqali o'quvchilarda bilish qobiliyati, o'zlashtirish darajasi va ularning ijodiy kuchlarini rivojlantirib borishni nazarda tutadi. So'z bilan ifodalash. Notiqning nutqi bu uning asosiy qurolidir. Olimlar uni dudama hanjariga qiyos etishadi. Ya'ni u ikki tomoni ham kesuvchi quroldir. Bir tomonida adolat tursa, ikkinchi tomonida adovat. Darhaqiqat, bugungi zamon rivoji kishidan o'z fikrini to'g'ri va to'laqonli ta'sirli qilib bayon etishini talab etadi.

Nutqimizning ta'siri ikki xil omilga bog'liqdir: -nutq sifati; -texnikasi. O'qituvchi yetkazayotgan fikrlari, yoinki, nutqining to'g'ri, aniq, mantiqiy, sof, ta'sirli, jo'yali, boyligi, ifodaviyligi, soda va qisqaligini talab etuvchi omillar uning sifatini tashkil etadi. Nutq paytida o'qituvchining o'zini tutishi, eng avvalo, auditoriyaga kirib kelish jarayoni, xarakteri, so'zlash manerasi(ya'ni so'zlovchining ovoz tembri, toni va tovush to'lqinining tarqalish masofasi), fikr yuritish usuli, tana harakatlari, nutq jarayonida auditoriyani ko'z orqali nazoratga olish va shu orqali so'zlasha olishi uning texnikasini tashkil etadi. O'qituvchi darsni shunday boshlab, davom etib, yakunlanishi kerakki, tinglovchi kim bo'lishidan qat'iy nazar (u o'quvchilar, ota-onalar, hamkasblar va h.k) so'zlovchini yoqtirib qolishi, hech bo'lmaganda, haftada bir soat dars bo'lsa, shu vaqtda sizning leksiyangizdan to'lqinlanib, o'zaro muhokama qilishi kerak.

O'qituvchi ovoz tonining o'zgarishiga alohida e'tiborli bo'lmog'i lozim. Sinf xonasiga o'quvchilar shovqinini bartaraf etish va diqqatlarini o'ziga qaratib olish uchun har kuni turli xil uslublardan foydalanishi va bu foydalanayotgan uslub dars xarakteriga mos bo'lishi ta'lim sifatining oshishini ta'minlaydi. Misol uchun, o'qish darsiga ustoz " bir bor ekan, bir yo'q ekan.-maktabning-sinfidagi zukko o'quvchilar bugun(mavzu nomiga mos keltirish) olamiga qilishar ekan. Bu sayohatga ular 3 guruhga bo'linib, birinchi (ikkinchi, ...) sayyohlar jamoasiga (har bir qator uchun to'polonchi o'quvchilar aytilishi kerak) sardor etib tayinlanibdi va h.k". (Shu o'rinda ularning vazifalari

o'qituvchi tomonidan aytib ketiladi.) sayohat har bir jamoadagi sayyohlar(o'quvchilar) to'liq yo to'liq emasligini aniqlash olish orqali davom ettiriladi. Darsning boshlanishini o'qituvchi qanday boshlasa, dars so'nggiga qadar shu atmosfera auditoriyani tark etmasligini unutmaslik kerak. Yodlash. Ko'plab o'qituvchilarda kuzatiladigan asosiy kamchilik bu ularning o'z nutqlarini yoddan bayon etishlaridir. Dars strukturasi tuzgan vaqt pedagog ketma-ketlikka rioya qilgan holda yuqorida sanalgan jihatlarni inobatga olib, o'z nutqini yodlamagan tarzda bayon etishi lozim. Bunda, albatta, o'qituvchidan yillik va kundalik tayyorgarligi, so'z boyligi, mahorati va ijodkorligi talab etiladi. Ushbu jarayonda o'qituvchi o'zida quyidagilarni jamlagan bo'lishi tavsiya etiladi: - pedagogning o'zi juda dadil va fikriga amin bo'lishi kerak; - nutq to'la isbotlanishi lozim; - nutqdagi hamma narsa muhim hisoblanishi kerak; - nutq materialini sidqidildan to'plash va idrok etgan bo'lishi lozim; - so'zlovchi va tinglovchi o'rtasida erkin muloqot muhitini yaratishi kerak. Talaffuz. So'zlovchining talaffuzi to'g'ri, aniq va yoqimli bo'lishi kerak.

Darhaqiqat, yaxshi nutq yutuq manbai. Talaffuz tonining o'zgarmay, bir me'yorda davom etishi tinglayotgan o'quvchilarni zeriktiradi va diqqatini tarqoqs holatga olib keladi. Ovoz tonining 3 holati: yuqori, o'rta, pastki holatidan birdek o'rinli foydalanish zarur. Sharq Uyg'onish davrining yetuk namoyondalaridan biri Abu Ali ibn Sino o'z asarlarida mudarrislarga faoliyatida muvaffaqiyatga erishish garovi bo'lgan quyidagi tavsiyalarni beradi: Bolalar bilan muomalada bosiq va jiddiy bo'lish; Berilayotgan bilimning o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishiga e'tibor qaratish; O'quvchining xotirasi, bilimlarni egallash qobiliyati, shaxsiy xususiyatlarini nazorat qilish; Bilimlarni o'quvchining yoshi, aqliy darajasiga mos ravishda olib borish; Har bir so'zning bolalar hissiyotini uyg'otish darajasida bo'lishiga erishish; Bolalarni fanga qiziqтира olish. Yuqorida bayon etilgan fikrlarni umumlashtirib aytadigan bo'lsak, boshlang'ich sinflarda ta'lim va muloqotning kaliti nutq bilan, tarbiya va muomalaning kaliti xulq bilan ekanligini yodda tutish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Y.Rasulova, O.Nurmatova “Pedagogika” o‘quv qo‘llanma /
—T.Adabiyot uchqunlari
2. “KUGlarda ta’lim-tarbiya ishlari nazariyasi va metodikasi” o‘quv
qo‘llanma/ N.Nasritdinova, D.Maqsudova—T.
3. “boshlang‘ich ta’lim va jismoniy madaniyat yo‘nalishida sifat va
samaradorlikni oshirish: muammo va yechimlar” xalqaro ilmiy konferensiyalar
maqolalar to‘plami—T.

**TURAR JOY ARXITEKTURASIDA QUYOSH ENERGIYASIDAN
FOYDALANISH USUL VA USLUBLARI**

**METHODS AND METHODS OF USE OF SOLAR ENERGY IN THE
RESIDENTIAL ARCHITECTURE**

Rahamov B.Ch.

*Termiz davlat universiteti Arxitektura va qurilish fakulteti Bino-
inshootlar arxitekturasi va qurilish kafedrasi 320-guruh talabasi.*

Annotatsiya Maqolada zamonaviy sharoitlar, shuningdek, O'zbekiston qishloq joylaridagi qishloq turar-joy binolarining me'moriy va badiiy echimlarini yanada takomillashtirish uchun moddiy-texnik bazani yaratish masalalari yoritilgan. Bu o'z navbatida turli shakllarda sanoatlashtirishni anglatadi. Zamonaviy me'mor ilmiy-texnikaviy rivojlanishning innovatsion yutuqlarini e'tiborsiz qoldirishga haqli emas.

Kalit so'zlar: qayta tiklanadigan energiya, batareyalar, quyosh tuzilmasining samaradorligini, shamol energetikasi.

The article highlights the issues of modern conditions, as well as the creation of a material and technical base for further improving the architectural and artistic solutions of rural residential buildings in rural areas of Uzbekistan. This in turn represents industrialization in various forms. The modern architect has no right to ignore the innovative achievements of scientific and technological development.

Keywords: renewable energy, batteries, solar structure efficiency, wind energy.

O'zbekistondagi aktinometrik stansiyalar bo'yicha uzoq muddatli kuzatuvlar ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, respublikaning turli hududlari uchun

quyoshli vaqt davomiyligi 2410 dan yiliga 3090 soatgacha o'zgarib turadi. Yoz mavsumida 11 soat va qishda esa 4 soat o'zgarib turadi. O'zbekistonda yiliga quyoshli kunlar soni bo'yicha quyosh energiyasi juda rivojlangan Ispaniya janubidan oshib bormoqda. Yilning faqat uchdan bir qismini quyosh nurlari va ba'zan qor bilan oz miqdorda sovuq mavsum deb xisoblash mumkin. Yilning qolgan qismi quyosh nurlarining juda yuqori darajasiga ega. O'zbekiston xududiga xar yili kelib quyosh energiyasining yalpi saloxiyati sezilarli bo'lib, mamlakatning barcha tasdiqlangan uglevodorod zaxiralarining energiya saloxiyatidan ancha yuqori. O'zbekistonda quyosh nurlari energiyasining texnik saloxiyatini prognozlash umumiy yalpi saloxiyat prognozi asosida va dunyo va O'zbekistonning yutuqlari hisobga olingan holda amalga oshiriladi. Quyosh energiyasining yalpi saloxiyati har bir aktinometrik stansiyaning ma'lumotlari, fizik-geografik sharoitga o'xshash joylar uchun vakili va xaqiqiy bulutlarda quyosh nurlanishi xisobga olingan holda hisoblab chiqiladi. SHunday qilib, quyosh energiyasidan foydalanishning umumiy texnik saloxiyati ushbu bosqichda 176,8 mln. Tonna neft ekvivalenti yoki uning umumiy potensialining 0,4% ni tashkil etadi. Biroq bu ko'rsatkich mamlakatimizda uglevodorodlarning yillik ishlab chiqarilishidan uch barobar ko'pdir. Quyosh energiyasining salmoqli saloxiyatining mavjudligi quyosh energiyasidan foydalanishning quyidagi asosiy yo'nalishlarini belgilaydi:

- Quyosh energiyasini quyoshli issiqlikka aylantirish va uni issiqlik extiyojlari uchun ishlatish. Bugungi kunda O'zbekiston tajribaga ega bo'lib, issiqlik ta'minoti uchun quyosh energiyasidan foydalanish uchun ilmiy-texnik zaxira yaratdi;

-Respublika standarti ishlab chiqildi va quyosh issiq suv tizimini loyixalash uchun quyosh kollektorlari qurilmoqda;

-quyosh issiqlik tizimining asosiy elementi, issiqlik muxandislik xususiyatlari va dizayn parametrlarini hisoblash va optimallashtirish uchun ishlab chiqilgan uslub bo'lib namunaviy kollektor dizayni yoki ularni oldindan

loyixalash jarayonida asoslangan issiqlik ta'minoti tizimini takomillashtirish darajasini xar tomonlama tahlil qilish imkonini beradi;

- yil davomida issiqlik va issiqlik davrida iste'molchilarga issiq suv bilan to'la-to'kis ega bo'lish imkonini beradigan, ikki tomonlama quyosh suv isitgichlarining yil bo'yi ishlashi bo'yicha kichik dizayni ishlab chiqarildi;

- markazlashgan isitish tizimlarida ishlatiladigan kam quvvatli yonilg'ich quyish kuzonxonalarida manba suvini oldingi isitish uchun bitta elektron sxema ishlab chiqilgan va quyoshli konsollarning issiqlik muxandislik parametrlari optimallashtirildi, yakka yoki ko'p qavatli turar-joy binolari, sanoat korxonalari, shuningdek, kichik axoli punktlari va kichik tumanlar energiya resurslari 50% gacha taminlanadi.

Baxolash quyosh energiyasi texnologiyasining quyidagi asosiy yo'nalishlarida amalga oshirildi:

- quyosh nurlanishining past energiyali quyosh kollektorlari tomonidan issiqlik energiyasiga termodinamik konvertatsiya qilish;

- quyosh nurlarini elektr energiyasiga to'g'ridan-to'g'ri fotoelektrik konvertatsiya qilish;

- quyosh nurlanishining elektr energiyasiga termodinamik konversiyalashtiruvchi parabolik-silindrli konversiyalar qabul qiluvchilar asosida quyosh issiqlik elektr stansiyalari tomonidan konvertatsiya qilish [3].

Quyosh energetikasi salohiyatidan foydalanishning muxim yo'nalishi: quyosh energiyasini quyi issiqlik darajasiga aylantirish va uni issiqlik bilan ta'minlash uchun ishlatishdir. Muqobil energiya manbalaridan O'zbekistonda foydalanish uchun Respublikaning iqlim sharoitlariga moslashtirilgan va qishki davrda turar joylar va ijtimoiy binolarning issiqlik talabining 40-50 foizini ta'minlash uchun passiv quyosh issiqlik tizimlarini ishlab chiqish va yaratish bo'yicha tadqiqotlar olib borilmoqda.

Xorijiy va xalqaro miqyosdagi grantlar va korxonalar mablag'lari hisobidan o'z mablag'lari hisobidan bir qator investitsiya loyixalari amalga oshirildi. Biroq, respublikada o'rnatilgan quyosh kollektorlarining umumiy maydoni

sezilarli emas va 40 ming kvadrat metrdan oshmaydi. Quyosh kollektorlari O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi, "O'ztransgaz" aksiyadorlik kompaniyasi, "O'zbekiston temir yo'llari", "Olmaliq" va "Navoiy" kon-metallurgiya kombinatlari, boshqa korxonalar va tashkilotlarning ayrim ob'ektlarida, avtomobil transporti, tibbiyot va ta'lim muassasalarining bir qator eksperimental muassasalarida o'rnatildi. Buning sababi quyosh kollektorlari uchun birinchi navbatda ularning narxlarining yuqori bo'lishiga bog'liq emas, ikkinchidan, tabiiy gaz uchun nisbatan past tariflar va shunga muvofiq O'zbekistonda iste'molchilar uchun issiqlik elektr energiyasining etkazib berishdir. Quyosh kollektorlari faqat an'anaviy manbalarni to'ldirish mumkinligini hisobga olgan holda, ularning keng tarqalgan usullari quyidagilar bilan bog'liq: kollektorlarni keyingi texnologik takomillashtirish, ularni quyosh energiyasidan foydalanish uchun kunduzgi quyosh energiyasini qisman to'plash uchun akkumulyatorlar bilan jixozlash; maxalliy ishlab chiqarishni kengaytirish va o'lchov iqtisodiyoti hisobiga issiqlik ta'minoti uchun quyosh kollektorlarining narxini pasaytirish; aholini quyosh kollektorlarini kredit liniyalari va boshqa turdagi qo'llab-quvvatlash yo'li bilan sotib olishni rag'batlantirish; tabiiy gaz uchun tariflarni oshirish, uning tejalishini rag'batlantirish [4].

Quyosh energiyaning xususiyati uchun doimiy muhim yangilanishi va atrof muhitga zarar etkazmasligidir. Quyosh energiyasini fotovoltaik (quyosh) batareyalari elektr energiyasiga aylantirilishi mumkin. Bunday batareyalar kosmik qurilmalarda, radioto'lqinlarda va okean navigatsiya kemalarida, avtonom aloka tarmoklarida, shuningdek, kalkulyatorlar va elektron o'yinchoqlar uchun ishlatiladi.

Quyosh energiyasini elektr energiyasiga aylantiradigan fotoelektrik (yoki fotovoltaik) usuli hozirgi vaqtda ilmiy va amaliy jihatdan eng rivojlangan. Sovet maktabining fizika fakulteti asoschilaridan biri, akademik A. F. Ioffe birinchi marta keng ko'lamda energiya ishlatish istiqboliga e'tibor qaratdi. Biroq, o'sha vaqtda quyosh kameralarining samaradorligi 1% dan oshmadi. Keyinchalik

keyingi yillarda fizika va texnologiya soxasidagi izlanishlar natijalariga ko'ra bu raqam 20-25% gacha ko'tarildi.

Quyosh nurlarini elektr energiyasiga aylantirish mexanizmi elektr energiyasini ishlab chiqarishning boshqa usullaridan farq qiladi. Ushbu usulning xususiyatlari katta xajmdagi uni ishlatish imkoniyatlari va istiqbollarini aniqlaydi.

Elektrni ishlab chiqarishning har qanday usulida elektr to'lashlari kerak va ularni ajratish mexanizmini yaratish kerak. Induksion usulda elektrni olish, metall chastotalar uchun erkin oqimlarni ishlatish va ularni ajratish magnit maydonda o'tkazgichlar xarakati natijasida amalga oshiriladi.

Elektrni ishlab chiqarishda fotovoltaik usulda, strukturaning qismlari mexanik xarakatlar yo'q. Yarimo'tkazgich materiallari va ularning nur bilan o'zaro ta'siri mavjud. Fotovoltaik kamerada erkin tashuvchilar yarimo'tkazgichning nur bilan o'zaro ta'siri natijasida hosil bo'ladi va xujayradagi paydo bo'ladigan elektr maydonining ta'siri bilan ajralib turadi. So'nggi paytgacha deyarli barcha quyosh xujayralari kristalli silikondan tayyorlangan, ammo hozirgi vaqtda boshqa materiallar ham tobora keng foydalanilmoqda [5].

Xalqaro tajribani o'rganish va uni O'zbekiston sharoitlari bilan taqqoslash hozirgi kunda barcha rivojlangan davlatlar va xususiy rivojlanayotgan mamlakatlar alternativ energiya sohasida strategiya va dasturlarni ishlab chiqdi va amalga oshirmoqda. Ushbu davlatlarni hali ham arzon narxlardagi muqobil energiyani amalga oshirishga jalb qilishni rag'batlantiruvchi asosiy omillar quyidagilardir:

1. Qayta tiklanadigan energiya manbalarining etishmasligi, shu jumladan, narxlarining keskin o'sishiga olib keladi. Ba'zi prognozlarga ko'ra, 2050 yildan keyingi an'anaviy energiya manbalarining etishmovchiligi global iqtisodiyot uchun alternativ o'rniga ega bo'lmasa, o'limga olib kelishi mumkin.

2. Atom energiyasini an'anaviy energiya manbalarini almashtirish xavfi yuqori ekanligini anglash. Agar boshqa manbalardan foydalangan holda

energiya ishlab chiqarishda tabiiy ofatlar va odamlarga tasiri bo'lgan bo'lsa, atom elektr stantsiyalarida texnogen falokatlar yuz bergan taqdirda, xayot uchun xavfli radiatsiyaning tarqalishi, xatto halokat hududidan tashqarida va xatto chegaradan tashqarida bo'lishi extimoli yuqori.

3. Muqobil energiya manbalari uchun asbob-uskunalarining texnologik darajasini oshirish, ularning texnik va iqtisodiy samaradorligini oshirish, ham samaradorlikni oshirib, uskunaning narxini pasaytirish.

4. O'zbekiston uchun quyosh elektr energiyasini ishlab chiqarishni rivojlantirish quyosh energetikasi va suv resurslari jixatidan kam bo'lgan hududlarda ulkan to'g'onlarni qurish uchun alternativ misol sifatida ham muximdir.

O'zbekiston uglevodorod resurslariga nisbatan ancha boy bo'lsa-da, bugungi kunda o'z resurslari hisobidan deyarli to'liq energiya tejab turibdi, mamlakat iqtisodiyoti energiya balansidagi umumiy ulushi 90% dan ortiq bo'lgan tabiiy gazning qayta ishlab chiqarilmaydigan uglevodorod resurslaridan foydalanishga juda bog'liq. SHu bilan birga, reproduktiv suv resurslaridan foydalanishning past darajasi (1,3%) iqlim sharoitiga va suv resurslaridan foydalanish darajasiga bog'liqdir. Statistik ahamiyatga ega bo'lgan boshqa muqobil energiya manbalari jalb qilinmaydi.

5. Alternativ energiya manbalari: kelajakda O'zbekistonni (4-5 yil) foydalanish istiqbollari tabiiy gazni 2015-2020 yillar mobaynida yoqilg'i maxsulotlari, benzin, dizel yoqilg'iga aylantirish hisobiga amalga oshiriladi. neft va neft maxsulotlarini olib kirishni rad etish. Biroq, 2020 yildan so'ng, o'z resurslarini sarflanishiga bog'liq bo'lgan suyuq uglevodorodlarning etishmasligi yana ko'payadi va 2030 yildan so'ng bu energiya va umumiy iqtisodiy xavfsizlikka taxdid soladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida. /Rasmiy nashr/. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi-Toshkent: "Adolat", 2018. - 112 b.

2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 22 yanvardagi "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Faol tadbirkorlik, innovasion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash yili" da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida" gi Farmoni.

3. Afanasiyeva O. K. Arxitektura maloetajnih domov s ispolzovaniyem vozobnovlyaemih istochnikov energii.// Uchebnoye posobiye. Moskva, 2007.

4. Ankirskoy E. S., Bekker G. P., Puzanov V. U. Avnotomniy selskiy dom. / Texnivheskaya estetika, №12 1986.

5.Barxin B. G. Metodika arxitekturnogo proyektirovaniya. M., Stroyizdat 1993

**ONA TILI DARSLARIDA O‘QUVCHILARGA GRAMMATIK
TUSHUNCHALARNI O‘RGATIB BORISHNING AHAMIYATI**

Xorazm viloyati Gurlan tumani 37-maktabning

ona tili va adabiyot fani o‘qituvchilari

Masharipova Durdona va Saparboyeva Xosiyat

Annotatsiya: Maqolada ona tili ta’limi oldida turgan dolzarb masalalar va ularning yechimlari yuzasidan ayrim tavsiyalar berilgan. O‘quvchilarga grammatik tushunchalarni topshiriqlar asosida oddiy va samarali usullarda tushuntirish yo‘llari batafsil bayon etilgan.

Kalit so‘zlar. Darslik, dars jarayoni, didaktik material, grammatik tushuncha, topshiriq, kognitiv-pragmatik yondashuv, valentlik nazariyasi.

**THE IMPORTANCE OF TEACHING GRAMMAR CONCEPTS
TO STUDENTS IN MOTHER TONGUE CLASSES**

ABSTRACT The article provides some recommendations on current issues facing mother tongue education and their solutions. Ways to explain grammatical concepts to students in simple and effective ways based on assignments are described in detail. Keywords: textbook, course process, didactic material, grammatical concept, assignment, cognitive-pragmatic approach, valence theory.

KIRISH Davlatimiz mustaqillikni qo‘lga kiritgach, barcha sohalarda bo‘lgani kabi ta’lim mazmunida ham tub islohotlar amalga oshirildi. Ona tili ta’limi mazmunining yangilanishi mazkur sohada qilinishi kerak bo‘lgan ishlar ko‘lamini belgilab berdi. Jahonning 20 dan ortiq davlatlaridagi 65 ta nufuzli oliy

ta'lim muassasalarida o'zbek tili va adabiyoti fanining o'qitilishi quvonarli hol, albatta. Ko'plab chet ellik olimlar o'zbek tili, uning rivojlanish bosqichlari, tarixiy taraqqiyoti, o'zbek adabiyoti namoyondalari tomonidan yaratilgan o'lmas asarlar yuzasidan ilmiy izlanishlarni amalga oshirayotganini alohida ta'kidlab o'tish joiz. Mana shunday yutuqlar bilan birga, hali bu sohada yechimini kutayotgan muammolar ham talaygina. ASOSIY QISM Ma'rifatparvar olim Abdulla Avloniy bundan yuz yillar avval aytgan "Tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir" degan iborasi ayni kunda ham o'z qimmatini yo'qotgan emas. Darhaqiqat, dunyo bilan bo'ylashishimiz uchun yoshlarimizning ta'lim-tarbiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ona tili ta'limidagi bunday muammoni hal etishning asosiy yechimi darsliklar masalasini tubdan isloh qilish, ulardagi ilmiy-nazariy faktlardagi nomutanosibliklarni bartaraf etish, oddiydan murakkabga tamoyili asosida grammatik qoidalarni bosqichma bosqich, uzviyligini ta'minlagan holda o'quvchi ongiga singdirishdan iboratdir. Ta'limda o'rgangan nazariy bilimlarini o'quvchi amalda qo'llagandagina ona tili ta'limi o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erisha oladi. Bugungi kunda ona tili ta'limi oldida turgan dolzarb masalalardan biri darsliklarda grammatik tushunchalarning chalkash holda berilishidir. Darsliklarni yaratish va ularni ta'lim sohasiga joriy etishda uzviylikning ma'lum darajada uzilib qolgani yuqoridagi kabi muammolarning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Dars va didaktik materiallar o'rtasidagi o'zaro bog'lanishning cheklanganligi esa ta'lim sifatining past bo'lishiga olib keladigan salbiy jihatlardan biri hisoblanadi. Pedagogika ensiklopediyasida dars va didaktik material atamalariga quyidagicha ta'rif beriladi: Dars – (arabcha – saboq, ma'ruza). 1) uzluksiz ta'lim muassasalarida amalga oshiriladigan ta'limning asosiy shakli; 2) o'quv ishlarining asosiy tashkiliy shakli, mantiqiy tugallangan, yaxlit o'quvtarbiyaviy jarayonning aniq vaqt bilan chegaralangan qismi. Didaktik material – o'quvchilarning yozma va og'zaki nutqi, tovush va harflarni idrok etish, so'zlarni o'z o'rnida qo'llagan holda matn tuzish, nutq ko'nikmalari, idroki, xotirasi, nutq tovushlarini tinglash va harflarni ko'rib idrok eta olish

layoqati, tafakkurini shakllantirish va muntazam rivojlantirish, ular nutqida uchraydigan xatolarni bartaraf etishga qaratilgan didaktik materiallar ustida ishlash imkonini beradigan topshiriqlarni ifodalovchi tushuncha. Yuqoridagi fikrlardan ma'lum bo'ladiki, darsliklarda berilishi lozim bo'lgan asosiy didaktik materiallar o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirishga, lug'at boyligini oshirishga, so'zlarni nutq vaziyatidan kelib chiqqan holda eng maqbulini tanlab qo'llay olish malakalarini shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Tan olib aytish kerakki, hozirgi zamon o'quvchisida na og'zaki va na yozma nutq malakalarini yuqori darajada deb bo'lmaydi. Bunga asosiy sabab sifatida ijtimoiy hayotimizda gadjetlar, har xil messenjerlar, ijtimoiy tarmoqlardagi avtomatik sozlamalar biz uchun "muloqot"ni amalga oshirayotganini keltirishimiz mumkin. Ijtimoiy tarmoqlarda ko'p vaqtini o'tkazayotgan yosh avlod savodsizlikning ilk pog'onasiga ham aynan ijtimoiy tarmoqlar orqali kirib kelyapti. O'z aqidalariga ko'ra tejamlilik tamoyiliga rioya etayotgan o'quvchi yoshlarimiz savodsizlik botqog'iga tobora chuqur sho'ngib borayotganlariga ahamiyat berishmayotgani achinarli hol. Mana shunday ko'ngilsiz holatlarning oldini olish, ular yuzasidan tegishli choratadbirlarni ishlab chiqish va dars jarayoniga tatbiq etish ham ayni damda ona tili o'qitish metodikasi fani oldida ko'ndalang turgan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. O'quvchilarning imloviy savodxonligini oshirish borasida quyidagicha topshiriqlarni darsliklar tarkibiga kiritishni tavsiya etgan bo'lardik: 1-topshiriq. Quyida berilgan so'zlar orasidan xato yozilgan so'zlarni imlo qoidasiga muvofiq to'g'rilab yozing. Tasurot, inshoat, hayol, xayot, charxfalak, iptido, tarannum, dasyor, tanavul, mutola. Taassurot, inshoot, xayol, hayot, charxpalak, ibtido, dastyor, mutolaa. O'quvchilar bu topshiriqni bajarish jarayonida har bir so'zni imlo lug'atidan qidirib topadilar, ularning imlosi yuzasidan aniq bir to'xtamga keladilar. O'quvchi o'zi izlab topgan ma'lumotni yillar davomida eshitganidan ko'ra ko'proq yodida saqlaydi. 2-topshiriq. Yuqorida keltirilgan so'zlarning ona tilimizga qaysi tildan kirib kelganligini aniqlab, quyidagi jadvalga joylashtiring. Arab tilidan o'zlashgan so'zlar Fors-tojik tilidan o'zlashgan so'zlar Taassurot,

inshoot, xayol, hayot, ibtido, tarannum, mutolaa. Charxpalak, dastyor. Yuqorida berilgan topshiriqni bajarish asnosida o'quvchilarning kognitivpragmatik qobiliyatlarini rivojlantirish, ularni ijodiy izlanishga da'vat etish ko'zda tutilgan. Shu bilan birga o'quvchilar o'zbek tili leksikasining boyish manbalari yuzasidan grammatik tushunchaga ham ega bo'ladilar. 3-topshiriq. Yuqoridagi so'zlarning ma'nolarini "O'zbek tilining izohli lug'ati" kitobidan izlab toping. Ularning ma'nolari orasidan hozirgi kunda eng ko'p qo'llaniladigan dominant ma'nosi yuzasidan o'z fikrlaringizni bayon eting. Taassurot – ta'sirchanlik, hassoslik; g'am-anduh, xafagarchilik. Ko'rilgan, his etilgan hodisa, kishi yoki narsa to'g'risida ko'ngilda, xotirada qolgan iz, tug'ilgan fikr va his-tuyg'ular majmui. Bu so'zning hozirgi kunda ko'rilgan, his etilgan hodisa, kishi yoki narsa to'g'risida ko'ngilda, xotirada qolgan iz, tug'ilgan fikr va his-tuyg'ular majmui ma'nosi keng qo'llaniladi. Qolgan so'zlar ham xuddi shu yo'sinda izohlanadi. Ularning ma'nolaridagi torayish va kengayish hodisalari tahlil etiladi. Bu topshiriq o'quvchilarning so'z boyligini oshirishga xizmat qiladi. Nutq jarayonida so'zlardan mantiqan to'g'ri va maqsadli foydalana olish ko'nikmalarini shakllantiradi. 4-topshiriq. Yuqorida keltirilgan so'zlarni boshqa so'zlar bilan kengaytirib, so'z birikmalarini hosil qiling. Iliq taassurot, gidrotexnik inshoot, xayol qilmoq, o'simliklar hayoti, charxpalakning g'irch-g'irchi va b. O'quvchiga bunday topshiriqlarni berish jarayonida ularning ham grammatik, ham nutqiy bilimlari sinovdan o'tkaziladi. Hosil qilingan so'z birikmalari orasida xayol qilmoq so'zi mavjud. Ayrim o'quvchilarning bunday xatoliklarga yo'l qo'yishi juda ko'p uchraydigan holat. Sababi o'quvchida nazariy bilimlarning yetishmasligi, qo'shma so'z va so'z birikmasining farqiga bormaslikdir. Qo'shma fe'l va so'z birikmasi shakliy jihatdan bir-biriga o'xshaydi. Ikkalasi ham ikki so'zning mazmun va grammatik jihatdan birikishidan hosil bo'ladi va ikkisi ham tushunchani ifodalaydi. Lekin qo'shma so'z nutqqa tayyor holda kirib kelishi va ma'lum tushuncha yuzasidan umumiy ma'no ifodalashiga ko'ra so'z birikmasidan farq qiladi. So'z birikmasi esa nutqiy hodisa, ya'ni u nutq jarayonida hosil bo'ladi. So'zga nisbatan aniq

tushunchani ifodalaydi. O'quvchiga bunday nazariy ma'lumotlarni tushuntirishda faqat ilmiy jihatdan yondashmay, yuqoridagi kabi topshiriqlar orqali mavzuning mohiyati ochib berilsa, fanga nisbatan kompetensiyaviylikning samaraliroq amalga oshirilishiga zamin yaratgan bo'lar edi. Bu topshiriq yana shunisi bilan ham ahamiyatliki, o'quvchi so'z birikmasini hosil qilish jarayonida so'zlarning valentlik nazariyasi bilan ham yaqindan tanishadi. Har bir so'z o'z ma'nosi doirasida birikish imkoniyatiga ega bo'lgan boshqa so'zlar bilan leksik-semantik maydonni hosil qilishi yuzasidan ham nazariy va amaliy bilimlarga ega bo'ladi. Yozma nutq o'ta murakkab faoliyat turi hisoblanadi. Chunki bu faoliyat turida yozishga qo'shimcha ravishda eshitish, so'zni his etish, idrok qilish, esda saqlash kabi bir qancha murakkab psixik jarayonlar ham amalga oshiriladi. o'zbek tilidagi ayrim so'zlar eshitilganiday yozilmaydi. Ularni, albatta, morfologik yozuv qoidasiga binoan yozishimiz shart. Bu jihatdan o'quvchi yetarlicha orfografik bilimga ega bo'lishi talab etiladi. Darsliklarda o'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirishga qaratilgan mashqlarni ta'limiy funksiyalariga ko'ra 4 guruhga ajratish mumkin: 1. Fonetik jarayonlarni rivojlantirish uchun tanlanadigan mashqlar; 2. Aniq artikulyatsiya va maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun zarur bo'lgan tovushni hosil qiluvchi mashqlar; 3. Nutqni harakatlantiruvchi kichik motorikani rivojlantirish jarayoni; 4. Harflarni obrazli tasavvur qilish va ko'rib idrok etishga o'rgatuvchi mashqlar

XULOSA O'qituvchi har bir darsga ta'limiy maqsad qo'yish jarayonida maksimal darajada o'quvchining og'zaki va yozma nutqi ustida ishlashni ko'zlashi lozim. Ona tili fanini tilshunoslik emas, nutqiy madaniyatni shakllantiruvchi o'quv predmeti sifatida qabul qilish maqsadga muvofiqdir. Darsliklardagi asosiy e'tiborni o'quvchi kundalik hayotida duch keladigan va yozma nutqda ko'p uchrovchi xatolar yuzasidan nazariy ma'lumotlar berilishiga qaratish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. R.Safarova Pedagogika ensiklopediyasi. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, Davlat ilmiy nashriyoti, - T.: - 2015.- 250-b.
2. M.Qodirov, H.Ne'matov, M.Abduraimova, R.Sayfullayeva, B.Mengliyev Ona tili. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 8-sinfi uchun darslik. - T.: Cho'lpon nomidagi NMIU. 2019.
3. G'.Hamroyev. Umumiy o'rta ta'lim tizimida fonetikaga doir o'quv materiallarining metodik ta'minotini takomillashtirish. PhD dissertatsiyasi. – Samarqand-2019.
4. Usmanova Z.I. Ona tili darsliklari takomillashmoqda. "Экономика и социум" №4(83), 2021, ч.2, 521-527.
5. Usmanova Z.I. (2021) Nazariyadan amaliyotga. Respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiya, 158-161.
6. Usmanova Z.I. (2021). Yangi davr darsliklari Academic Research in Educational Sciences, 2 (11), 282-287.

DIGITAL ECONOMY

Yodzhu Technical Institute in Tashkent

“Banking” faculty

Sevinch Jonuzoqova Botir qizi

Abstract: This article provides information about the digital economy, its importance, digitization and its types in the Republic of Uzbekistan.

Keywords: Digital economy, new technologies, business models, Nicholas Negropon

Introduction: Uzbekistan aims to take a strong place among the strong democratic, advanced developed countries. Entering the ranks of the 50 developed countries of the world is the main task. The reforms in this regard are being implemented in order to create decent conditions for our people. If you are paying attention, in recent years, the leaders of Uzbekistan have been recognized by the international community. Efforts to liberalize the economy of the country with the largest population in the region and to attract more foreign investment are being carried out continuously. Such changes and updates are also relevant in the fight against poverty and unemployment in Uzbekistan, whose economy has been based on agriculture for centuries. Employing millions of its citizens, whose livelihood has been going on the back of foreign labor migration for decades, is focused on creating new sources of employment in the country itself, not on paper, but in practice.

The declaration of 2020 as the "Year of Development of Science, Enlightenment and Digital Economy" in the Address of the Head of State to the Oliy Majlis and the development of the "Roadmap" in this regard also play an important role in the above priorities. For example, the task of transitioning to a

digital economy in the next five years was set as a firm goal, not only warmly welcomed by the international community of experts, but also shows that it was an extremely rational decision even in today's pandemic period. Therefore, it is not surprising that in the next few years we will be among the top fifty countries in the world in terms of business environment.

MAIN PART

The digital economy is the transformation of the existing economy into a new system by creating new technologies, platforms and business models and introducing them into everyday life. Digital economy is a system of economic, social and cultural relations that can be implemented based on the use of digital technologies. Although the term was originally coined by American programmer Nicholas Negroponte in 1995, it is widely used in all fields today. The digital economy reduces corruption by establishing a human-free management system, increases tax revenues by concluding "smart" contracts, increases the transparency of budget expenditures, and provides an opportunity to provide public services through a single electronic platform. Today, politicians, economists, journalists, businessmen - almost all of them - use this term.

In 2016, the World Bank published the report "Digital Dividends" for the first time about the state of the digital economy in the world.

The new concept of the digital economy is a unified system of maintaining, processing and transmitting all information digitization technologies within the scope of human activity. Digitization of the economy creates an opportunity to build a new economy with a creative approach. Digitization of the economy is an opportunity to maintain real competitiveness in the future. This is an important issue, especially for a country like Uzbekistan, which is surrounded by land and has a long way to access world ports.

The digital economy is also the rise of electoral culture. If it progresses, we will get rid of this mental retardation. By getting rid of mental retardation,

we will get rid of time, heavy or redundant work, we will have a quality index, we will be closer to advanced countries and peoples, and poverty will also decrease. The most important way to increase intelligence is to improve the education system. Everyone should strive to have something that everyone enjoys. Therefore, it is not for nothing that the head of state named this year as "The Year of Development of Science, Enlightenment and Digital Economy". The emphasis that the transition to the digital economy will be our most important goal in the next five years is directly related to the development of science and education. Therefore, in today's fast-paced world, the digital economy is being widely introduced in all sectors of the economy of advanced countries, in the context of deepening globalization processes around the world.

We are even witnessing that some countries have switched to active use of artificial intelligence, which is considered the pinnacle of this field. According to the results of the analyzes conducted by the authoritative international organizations, the digital economy allows to increase the gross domestic product by at least 30%, and at the same time, to eliminate the secret economy and drastically reduce corruption. It can be seen that this field is a serious impetus for the high development of all sectors and industries in our country. It should be emphasized here that the digital economy is the main link of corruption and "hidden economy". Because numbers seal everything, store it in memory, provide information quickly when needed. In such conditions, it is impossible to hide any information, make secret deals, not provide full information about this or that activity, the computer will reveal everything.

CONCLUSION

In conclusion, it should be said that developed countries are focusing on the areas of transport, telecommunications, energy, data processing, healthcare, medicine logistics, tourism, foreign economic activities, real estate and production when creating digital economy platforms. The development of these sectors will allow to create infrastructure and technological base, transferring

them to other sectors, Uzbekistan can develop a mature digital economy as quickly as possible. Many programs of the digital economy of advanced countries (USA, Austria, Australia, Great Britain, South Korea, etc.) focus on the social directions of "digital medicine" and "smart city". The implementation of social projects "Digital medicine" and "smart city" requires more complexity and diversity, and such projects are recognized by the general public.

REFERENCES

1. Bank, European Investment (5 May 2022). Digitalisation in Europe 2021-2022: Evidence from the EIB Investment Survey. European Investment Bank.
2. Bukht, Rumana; Heeks, Richard (3 August 2017). "Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy". Rochester,
3. Peitz, Martin; Waldfogel, Joel (6 August 2012). The Oxford Handbook of the Digital Economy. Oxford University Press.
4. Mesenbourg, T.L. (2001). Measuring the Digital Economy. U.S. Bureau of the Census.

**О'YINNING MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI PEDAGOGIK
JARAYONIDAGI O'RNI**

Jurakulova Gulnoza To'lqinovna

Navoiy viloyat Uchquduq tuman 13-sonli DMTT Direktori

Adizova Mahliyo Muxiddinovna

Navoiy viloyat Zarafshon shahar 1-sonli DMTT Tarbiyachisi

Mamanazarova Muhayyo Madiyorovna

Navoiy viloyat Uchquduq tuman 2-sonli DMTT Tarbiyachisi

Shomurodova Maxfuza Shonazarovna

Navoiy viloyati Uchquduq tumani 1-sonli DMTT Tarbiyachisi

Annotatsiya: O'yinning bola tarbiyasidagi asosiy roli bolalar tashkilot hayotini u bilan boyitishni talab etadi.

Kalit so'zi: bolaning, tasavvurlari, haqiqatni, to'ldiradi, xorijiy, borliq, hayotdagi.

O'yinning bola tarbiyasidagi asosiy roli bolalar tashkilot hayotini u bilan boyitishni talab etadi. SHuning uchun ham o'yin bolalar hayotining kun tartibiga doimiy qilib kiritilgan. O'yinlar uchun nonushtagacha va undan keyin, mashg'ulotlardan so'ng, sayrlardan so'ng, kechqurun uyga ketishdan oldin vaqt ajratiladi. Ertalab o'ta harakatchanlikni talab qilmaydigan o'yinlar uchun sharoit yaratish maqsadga muvofiqdir. Mazmunan ko'proq didaktik o'yinchoqlar, stol ustida o'ynaladigan stol-bosma o'yinlari, syujetli-rolli o'yinlarni o'ynagan ma`qul.

Sayr davomida harakatli o'yinlarni, qurish-yasash o'yinlarini tashkil etish foydalidir. Kun tartibida o'yin uchun maxsus vaqt belgilash o'yinning mustaqil faoliyat sifatida mavjud bo'lishining va uni bolalar hayotini tashkil

etish shakli sifatida, tarbiya vositasi sifatida qo'llanilishining eng muhim pedagogik shartidir.

Bolalar o'yining o'ziga xosligi shundaki, u tevarak-atrofdagi hayotni, qishilarning faoliyati, ishlari, harakatlarini, ularning ish jarayonidagi o'zaro munosabatlarini aks ettiradi. O'yin paytida hona bolalar uchun dengiz, o'rmon, metro, temir yo'l vagoni bo'lishi mumkin.

Bola hech qachon jim o'ynamaydi, bitta o'zi o'ynasa ham u o'yinchoq bilan gaplashadi, o'zi tasvirlayotgan qaxramon bilan muloqot o'rnatadi, onasi, bemor, shifokor xullas hamma-hammaning o'rniga o'zi gapiraveradi. So'z obrazning yaxshiroq ochilishiga yordam beradi.

Nutq o'yin jarayonida juda katta ahamiyatga ega. Nutq orqali bolalar fikr almashadi, o'z his-tuyg'u, kechilmalarini o'rtoqlashadi. So'z bolalar o'rtasida do'stona munosabatlar o'rnatilishiga, tevarak-atrofdagi hayot voqealariga bir xilda munosabatda bo'lishga yordam beradi.

Bolalarning o'zi yaratgan o'yindan kelib chiqadigan yoki kattalar tomonidan taklif etilgan o'yinning g'oyasi, mazmuni, o'yin harakatlari, rollar, o'yin qoidalari uning tuzilishini tashkil etuvchi qirralardir.

O'yin g'oyasi - bu nima o'ynashni belgilab olish: "do'kon, "shifoxona", "uchuvchilar", "bolalar tashkilot" va shunga o'xshashlar. O'yin mazmuniga, g'oyasiga qarab bolalarning bunday o'yinlarini bir necha o'ziga xos guruhlariga bo'linadi.

Ular, O'yinlarning bunday bo'lishi albatta shartli bo'lib, bir o'yinda har xil hayotiy voqealar aks etishi ham mumkin.

G'oya o'yinning mazmuni, jonli to'qimasi, uning rivojlanishini, o'yin harakatlarini, bolalar munosabatlarining har xilligi va o'zaro bog'lanishini belgilab beradi. O'yining qiziqarli bo'lishi va unda bolalarning qanday ishtirok etishlari o'yinning mazmuniga bog'liq. O'yinda bola ijro etadigan rol o'yining asosiy o'zagi va tarkibiy qismidir. SHuning uchun ham bu o'yinlar rolli yoki syujetli-rolli o'yinlar nomini olgan.

Bolalar o'yiniga tarbiyachining rahbarlik qilishi. O'yin bolalarning qiziqarli ermagigina bo'lib qolmay, shu bilan bir qatorda u bolalarni rivojlantirish va tarbiyalashning muhim vositasi hamdir. Ammo o'yin kattalar tomonidan tashkil etilib, unga rahbarlik qilingandagina ijobiy natija beradi.

Pedagog bolalar o'yiniga rahbarlik qilar ekan, quyidagi talablarga e'tibor berishi zarur: o'yin mazmunini ta'lim-tarbiya beruvchi ahamiyatga ega bo'lishi, aks ettirilyotgan narsalar haqidagi tasavvurlar to'g'ri va to'la bo'lishi, o'yin harakatlariga faol, ma'lum maqsadga qaratilgan, ijodiy xususiyatga ega bo'lishi kerak. Hamma va ayrim bolalarning qiziqishlarini e'tiborga olgan holda o'yinga rahbarlik qilish, o'yinchoqlarni va boshqa kerakli materiallardan maqsadga muvofiq foydalanish, bolalarning o'yinda xayrixoh va xursand bo'lishlarini ta'minlash lozim.

Pedagog bolalar o'yiniga rahbarlik qilar ekan, bola shaxsining hamma tomonlariga: ongiga, his tuyg'ulariga, irodasiga, hulqiga ta'sir etishi va bundan bolalarni aqliy, axloqiy, estetik va jismoniy tomondan tarbiyalashda foydalanishi lozim.

O'yin jarayonida bolalarning bilimlari va tasavvurlari boyib, chuqurlashib boradi. O'yinda u yoki bu rolni bajarayotib, bola o'zining butun diqqatini o'yinga qaratishi lozim. Bola o'ynayotganda qishilar mehnati, ularning aniq harakatlari, munosabatlari to'g'risidagi tasavvuri etarli emasligini sezib qoladi, buning natijasida kattalarga savol bera boshlaydi. Tarbiyachi bolalarning bunday savollariga javob berib, ularning bilimlariga anqlik kiritadi, boyitadi.

Tarbiyachi o'yin orqali bolalarda ona-vatanga, o'z xalqiga boshqa millat qishilariga ijobiy munosabatni shakllantiradi, mustahkamlaydi. O'yin orqali tarbiyachi bolalarda jasurlik, to'g'rilik, o'zini tuta bilishlik kabi sifatlarni tarbiyalaydi.

O'yin bolalarda ijtimoiy axloqni, ularning hayotga, bir-biriga bo'lgan munosabatini shakllantiruvchi o'ziga xos maktabdir. O'yinda bola qishilarning axloq-odob normalarini, mehnatga munosabatlarini bilib oladi.

Tarbiyachi bolalar o'yiniga rahbarlik qilayotib, ularni jamoa orqali ham tarbiyalab boradi. O'yin jarayonida bolalar o'z xoxishlarini jamoa xoxishi bilan kelishib olishga, o'yinda o'rnatilgan qoidalarga rioya qilishga o'rgandilar. Ammo o'yinga to'g'ri rahbarlik qilinmasa, u noxush oqibatlarga ham olib kelishi mumkin. Tarbiyachi bolalarni jismoniy tomondan tarbiyalashda o'yindan keng foydalaniladi. Juda ko'pchilik o'yinlar bolalardan faol harakat qilishni talab etadi, bu esa o'z navbatida organizmda modda almashinishini yaxshilaydi, qon aylanishini tezlashtiradi. Bundan tashqari faol harakat qilish bola gavdasini to'g'ri o'sishini, harakatlari chiroyli bo'lishini ham ta'minlaydi. O'yin orqali tarbiyachi bolalarda quvnoq kayfiyat yaratadi, ijobiy ruhiyat hosil qiladi, bu esa bolaning asab-ruhiy, jismoniy tarbiyasini yaxshilaydi. O'yin bolalarga estetik tarbiya berish vositasi sifatida ham keng qo'llaniladi. Bolalar tevarak-atrofdagi hayotni, voqealikni obrazlar, rollar orqali ham aks ettiradilar. O'yinda bolalarning avval olgan tassurotlari orqali obraz yaratishlari – xayol juda ham katta ahamiyatga ega. Bolalar juda ko'p o'yinlarda avval o'rgangan ashula, she'r, raqs, topishmoqlardan keng foydalanadilar. Bundan tarbiyachi bolalarda estetik did, zavqni tarbiyalashda foydalanadi.

O'yin vaqtini tanlay bilish ham muhim ahamiyatga ega. Nonushta bilan mashg'ulot o'rtasida bolalar o'yiniga 8-10 daqiqa vaqt beriladi. Bunda bolalar ko'pincha avval boshlagan o'yinlarini davom ettiradilar. Sayrda bolalarning o'ynashlari uchun 1 soat – 1 soat 20 minut vaqt ajratiladi. Kunduzgi uyqu va kechki nonushtadan keyin ham bolalar o'yinga vaqt beriladi. Bunda bolalar ko'proq syujetli-rolli o'yinlarni, qurilish materiallari, qo'g'irchoqlar bilan, stol usti o'yinchoqlari o'ynashlari mumkin. SHu bilan birga ermak o'yinlardan ham foydalaniladi.

Ammo o'yin bilan ta'lim o'rtasidagi bog'liqlik bola ulg'aygan sari o'zgarib boradi. Kichik guruhda o'yin ta'lim berishning asosiy shakli hisoblansa, katta guruhga borganda esa mashg'ulotlarda ta'limning roli ortadi. Tayyorlov guruhiga borganda bolalarning o'zlarida maktabdagi o'qishga ishtiyoq uyg'onib qoladi.

Ammo bolalar uchun o'yinning qadri yo'qolmaydi, balki mazmuni o'zgaradi. Endi bolalarni ko'proq fikriy faollikni talab etuvchi o'yinlar, sport tarzidagi o'yinlar qiziqтира boshlaydi.

Shunday qilib, pedagogika fani o'yinga bola shaxsini har tomonlama shakllantirish vositasi va ular hayotini tashqil etish shakli, bolalar jamoasini shakllantirish vositasi deb qaraydi.

b) Ijodiy o'yinlar turlari

Ijodiy o'yinlarda bolalarning tevarak-atrofdan olgan tasurotlari aks ettiriladi. Ijodiy o'yin bolalarning mustaqil o'yini bo'lib, o'yinning mazmunini ular o'zlari o'ylab topadilar. Bu o'yinda bolalarning erkinligi, mustaqilligi, tashqilotchilik va ijodqorlik qobiliyatlari to'laligicha namoyon bo'ladi. Ammo o'yinda hayotiy taassurotlar aynan aks ettirilmaydi, balki bolalar ongida qayta ishlab chiqiladi. Bu bolalarning o'yin g'oyasini yaratishlarida, uning mazmunini to'zib, tasvirlovchi vositalarni tanlashlarida va shunga o'xshashlarda namoyon bo'ladi. Syujetli-rolli o'yin – maktabgacha yoshdagi bolalarning asosiy o'yin turlaridir. Syujetli-rolli o'yin o'z xususiyatiga ko'ra aks ettiruvchi faoliyatdir. Tevarak-atrofdagi kattalar va tengdoshlarining hayoti va faoliyati bu o'yin mazmuniga manba bo'lib xizmat qiladi.

Bolalarning tevarak-atrofdagi hayotdan, tengdoshlari, kattalar faoliyatidan olgan taassurotlari ijodiy o'yinda qayta ishlanadi, to'ldiriladi, sifat jihatidan o'zgartiriladi. Bolalarning bunday o'yinlari tevarak-atrofdagi borliqni bilishning amaliy shaklidir.

Bolalar o'yinining o'ziga xos tomoni unda tasvirlovchi vaziyatlarning mavjudligidir. Tasvirlovchi vaziyat bolalarga o'yin jarayonida yuklangan rol va o'yin syujetidan tashqil topadi va har xil buyumlardan foydalanishni ham o'z ichiga oladi.

O'yinning syujeti – bir-biriga hayotiy aloqador bo'lgan qator voqea-hodisalar yig'indisidir.

Rol syujetli-rolli o'yinning asosiy zanjiri hisoblanadi. O'yin bolada qanoatlanish, xursandchilik hissini paydo qiladi, shuning uchun bolani qiziqtirib,

unda yaxshi kayfiyat uyg'otadi, bola organizmidagi hayotiy faoliyatni yaxshilaydi.

Bola o'ynayotganda har hil harakatlar qiladi: yuguradi, sakraydi, tor joydan, ingichka taxta ustidan o'tadi, engashdi, yuqoriga tirmashib chiqadi va hakozo.

Bu harakatlarning hammasini bola bemalol, o'z xoxishi bilan bajaradi, natijada bolaning muskullari pishiydi, u harakatni engilroq, chaqqonroq bajaradigan bo'lib qoladi.

Bolaning aqliy tomondan rivojlanishi uchun ham o'yin katta ahamiyatga ega. O'yin natijasida bolaning bilimi kengayib boradi. Rolli o'yinlar bolaning kuzatuvchanligini, qiziquvchanligini, bilish doirasini rivojlantiradi, boyitadi. O'yinda bola o'z oldiga maqsad qo'yadi, bu boladan aql, idrok ishlatishni talab qiladi, topag'onlikka o'rgatadi. O'yin jarayonida juda ko'p gaplashishga, tortishishga, baxslashishga, aytib beirshga to'g'ri keladi. Bolalar o'zi yasayotgan narsalarini yaxshiroq yasash, qurish uchun juda ko'p o'ylab, fikrlashishlariga to'g'ri keladi. Bular hammasi bola tafakkuri va xayolining rivojlanishida muhim ahamiyatga egadir.

Bola o'z o'yinida borliqni aks ettirib, olgan rolining mazmuni bilan bog'liq bo'lgan u yoki bu hissiyotni boshdan kechiradi. Masalan, Dilnoza ona-bola o'yinida ona rolini o'ynayotib, bolalarini ovqatlantiradi, kiyintiradi, ular bilan yaxshi munosabatda bo'lib erkalaydi, ular bilan gaplashadi, kitoblar o'qib beradi. Bu o'yin bolada muloyililik, g'amxo'rlik, e'tiborlilik kabi yaxshi hislarni uyg'otadi.

XULOSA

O'yin faqat bilish jarayonlarini takomillashtirib qolmay, balki bolaning xulq-atvoriga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bog'cha yoshidagi bolalarda o'z xulqini boshqarish ko'nikmalarini tarkib toptirish bilan bog'liq psixologik muammoni o'igangan Z.V. Manuylekoning fikricha, biror maqsadga yo'naltirilgan mashg'ulotga nisbatan o'yinda xulq ko'nikmalarini oldinroq va

osonroq egallash mumkin. Ayniqsa, bu omil bog'cha yoshi davrining xususiyati sifatida o'zining yorqin ifodasini topadi. Katta maktab yoshidagi bolalarda o'z xulqini o'zi boshqarish koiikmasi o'yin faoliyatida ham, boshqa sharoitlarda ham qariyb baravarlashadi. Ular ayrim vaziyatlarda, masalan, musobaqa paytida oldindagiga qaiaganda yuqoriroq ko'rsatkichga ham erishishlari mumkin. Yuqoridagi mulohazalar asosida umuman aytganda, o'yin va o'yin faoliyati bolada o'z hulqini boshqarish :o'nikmalarini shakllantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi, deyish mumkin. Bolaning aqliy o'sishi haqida fikr yuritilganda, shuni ham aytib o'tish kerakki, narsalami yangi nom bilan atashda yoki yangicha nomlash holatidan kelib chiqib, sub'ekt o'yin paytida faol harakat qilishga urinadi. Chunki u moddiy narsalarga asoslangan harakat rejasidan tasawur qilinayotgan, fikr yuritilayotgan jismlar mohiyatini aks ettiruvchi harakat rejasiga o'tadi. Bola jismlaming moddiy shaklidan www.ziyouz.com kutubxonasi birdaniga ulaming xayoliy ko'rinishiga o'tishida uning uchun tayanch nuqtasi bo'lishi kerak, vaholanki shunday tayanch nuqtasi vazifasini o'tovchi narsalaming u aksariyatidan o'yinda bevosita ob'ekt sifatida foydalanadi. o'yin faoliyatida mazkur jismlar qandaydir alomatlami aks ettiruvchi sifatida emas, balki ana shu tayanch narsalar to'g'risida fikrlash uchun xizmat qiladi, shuningdek tayanch nuqtasi harakatning yaqqol narsa bilan bog'Uq o'yin harakatlarining takomillashuvi harakat shakli xususiyati, bosqichi kabilami qisqartirish va umumlashtirish hisobiga amalga oshiriladi. O'yin harakatlarining qisqarishi va umumlashuvi ko'rinishidagi mantiqan izchil, yig'iq shaklga o'tishning asosini tashkil qiladi.

Adabiyotlar

- 1)Menejment N.K. Yo'ldoshev G.E.Zoxidov "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati"nashriyoti TOSHKENT--2018
- 2)" Fozil odamlar shahri" Abu Nasr Farobiy
- 3) Menejment tarixi Kravchenko. A.I. 2000-yil 4) Menejment nazariyasi Qosimova Dilorom Sobirovna Toshkent "Tafakkur Bo'stoni"

**DORIVOR MOYCHECHAK [MATRICARIA CHOMOMILLA L]
O'SIMLIGINI DORIVORLIK XUSUSIYATLARI VA ISTIQBOLLI
NAVLARI**

*Boratova O'g'iloy Qodirovna-Andijon qishloq xo'jaligi va
agrotexnologiyalar instituti 2-bosqich Magistranti*

*Baratova Moxidil Rahimovna- Andijon qishloq xo'jaligi va
agrotexnologiyalar instituti "Dorivor va ziravor o'simiklar" kafedrasida dotsenti*

Annotatsiya: Maqolada Dorivor o'simlik moychechakning istiqbolli navlari ,tibbiyot va xalq tabobatidagi o'rni haqida ma'lumotlar keltirilgan

Kalit so'zlar: urug'i, go'ng, karotin.

Hozirgi kunda dorivor o'simliklarga talab keskin ortmoqda shu bois dorivor o'simliklarga va ulardan olinadigan dorivor vositalarga tibbiyot sohasida bo'lgan talabning ortib borishiga asosiy sabab sintez yo'li bilan olingan har bir kimyoviy dorivor vositani uzoq vaqt uzluksiz ravishda iste'mol qilish inson va hayvon organizmida turli noxush o'zgarishlarni yuzaga keltirishidir. Shunga ko'ra oxirgi vaqtlarda butun dunyoda o'simlik dorivor vositalariga — fitopreparatlarga va dorivor o'simliklarga ehtiyoj ortmoqda. Bu esa o'z navbatida dorivor o'simliklarni o'rganish ahamiyatining yanada oshishiga olib keladi. Kasallikni davolash va uning oldini olish maqsadida dorivor o'simliklardan dori turlari tayyorlanadi yoki ulardan dorivor vositalar va sof holdagi dorivor moddalar olinadi. O'simliklar o'z tarkibida ma'lum kasallikka shifo bo'la oladigan, kishi organizmiga qandaydir ta'sir ko'rsata oladigan **biologik faol moddalar** saqlaydi. Buning uchun shu o'simliklarning kasalliklarni davolash xususiyatiga ega biologik faol moddalarga boy bo'lgan

qismlaridan, ya'ni ba'zi o'simliklarning yer osti organlaridan (ildiz, ildizpoya, tuganak yoki piyoz), ba'zilarining esa ustki organlaridan (barg, gul, meva, urug', po'stlok yoki o't o'simliklarning butunlay yer ustki qismi) foydalaniladi. Dorivor mahsulot tarkibida kasalliklarni davolovchi terapevtik ahamiyatga ega bo'lgan biologik faol moddalari bo'lgani sababli u tibbiyotda va farmatsiyada ishlatiladi. Biologik faol moddalar ko'pincha ayrim o'simliklarga xos bo'lgan alkaloidlar (belladonna, bangidevona, mingdevona, skopoliya turlariga xos atropin, giossiamin, skopalamin), glikozidlar (angishvonagul, strofant, adonis, marvaridgul, erizimum o'simliklariga xos yurak glikozidlari, ra'noguldoshlarga xos amigdalın, karamdoshlarga xos sinigrin va boshqa izotiotsiantlar), kumarinlar, efir moylari, flavonoidlar, vitaminlar, lignanlar, oshlovchi va boshqa moddalar sifatida uchraydi. Bu albatta, dorivor o'simliklar xomashyosi yetishtirish bilan shug'ullanuvchi xo'jaliklarni dorivor o'simliklar o'stirish texnologiyalarini puxta egallagan mutaxassislar bilan ta'minlashni taqozo qiladi. Xalq sog'lig'ini saqlash, kasalliklarning oldini olish, avlodlarni sog'lom qilib tarbiyalab yetishtirish masalalariga ahamiyat berar ekanmiz, o'z vaqtida va tez yuqori malakali tibbiy yordam ko'rsatish, kasallikni davolash va oldini olishning asosiy omillaridan biri bo'lmish yaxshi ta'sir etuvchi dorivor o'simliklar, ulardan olinadigan va tayyorlanadigan dori vositalari hamda boshqa vositalarni ko'plab yetkazib berishga bor imkoniyatlar jalb qilinmog'i lozim. Mahalliy rahbar xodimlar, tegishli idora va muassasalar, jamoa va davlat xo'jaliklari ma'muriyati bunga astoydil ko'maklashmoqlari zarur

Moychechak (*Matricaria Chamomilla*) – (*Asteraceae*) Astradoshlar oilasiga mansub bir yillik o'tsimon dorivor o'simlik hisoblanib 50dan ortiq turi bor. Asosan Yevropa, Janubiy Sibirda, Kavkaz va O'rta Osiyoda uchraydi. Ko'pgina mamlakatlarda shu jumladan O'zbekistonning Toshkent, Namangan viloyatlaridagi dorivor ekinlar yetishtiriladigan xo'jaliklarda dorivor *M. rekurita* (*Chittigul*) turi ekiladi. Ildiz tarmoqlari yaqqol ko'zga tashlanmaydi. O'q ildizi kam tarmoqlangan. Dorivor moychechakning bo'yi sug'oriladigan maydonlarda

50-60 sm, lalmi yerlarda esa 45-55 sm. Poyasi asosan tarmoqlangan bo'lib bir yoki bir nechta tik o'suvchi poya hosil qiladi. Tera qismidan shoxlanadi. Barglari navbatlashib joylashgan, bandsiz, uzunligi 2,5 sm, har biri 2 yoki 3 ta patsimon yorilgan ingichka bo'laklarga bo'lingan. To'pguli (savatchasi) oq tilsimon urug'chi gullardan iborat. Gullari oq, sariq, xushbo'y. Iyun-iyul oylarida gullab urug'laydi. Mevasi uzunchoq uzunligi 0,8-1,2 mm bo'lgan qo'ng'ir-yashil urug'dan iborat. 1000 ta urug'ining vazni 0,26-0,53 g. Savatchadagi gullar tarkibida 0,2-0,8 % efir moyi, kumarinlar, flavonoidlar, karotin, glikozidlar, kumarinlar, karotin, C vitamini, oqsil, oshlovchi, achchiq va shilliq, va boshqa moddalar bor. Moychechak urug'idan ko'payadi. Moychechak urug'lari yaxshi unishining asosiy omili urug' tushadigan tuproqning yuqori qavati yumshoq bo'lishidir, bu qavat nam bo'lib, urug' unib chiqquniga qadar harorati +5°C darajadan yuqori bo'lishi kerak. Moychechak sabzavot ekish moslamasida qator oralari 60x60 sm qilib ekiladi. Urug'i nihoyatda mayda va uni bir tekis ekish uchun urug'ini qum yoki go'ngga aralashtiriladi.

Urug'larini shamol osongina uchirib ketadi, shu boisdan urug' sepilgan yer yengilgina g'altak mashinada bosib o'tiladi. Har gektariga 2-2,5 kg urug' sarflanadi. Urug' 8-10 kunda unib chiqadi. Urug' unib 2-3 ta barg hosil qilgach egat olinadi. Vegetatsiya davomida 10-12 martagacha sug'oriladi. Maysalar unib chiqqandan so'ng va gullashgacha gektar hisobiga 30-40 kg dan azot, fosfor va kaliy o'g'iti bilan oziqlantiriladi. Moychechak maysalari ungandan 30-40 kun o'tkandan keyin gullay boshlaydi. O'simlikni o'z vaqtida parvarish qilinsa, moychechak gullaridan gektar hisobiga 10-12 sentner hosil yig'ib olish mumkin.

Ibn Sino ta'riflaganidek, moychechak qizdiruvchi va xiltni yetiltiruvchi xususiyatga ega. Tiqilmalarning va tomirlarning og'izlarini ochadi, terlatadi. Erituvchi va suyultiruvchi ta'sirga ega. Me'dadagi issiqdan bo'lgan shishni va qotib qolgan qonni eritadi, sovuqdan bo'lgan shishlarni yo'qotadi. Oqma yaralarda foyda qilib, qovjiraganyaralarni ko'chiradi, tuzalishi qiyin yaralarni

tozalaydi. Mushak va asab jarohatlarida davo bo‘lib, yangi uzilgan guli hidlansa, uxlatadi. Peshob, savdo va balg‘amni so‘radi, bivosirni davolaydi, qovuq og‘rig‘iga, taloq qattiqligiga shifo bo‘ladi. Shuningdek ko‘z og‘rig‘ida, ko‘z nuri xiralashganida, toshmalarda, qichimada foyda qiladi. Teri va uyqu holatini meyorlashtirish xususiyatiga ega. Xalq tabobatida moychechak gullaridan tayorlangan dorivor vositalar (qaynatma, damlama, malham, sharbat, yog‘) miya, bosh, tish, quloq, ko‘z, og‘riqlarini, oshqozon-ichak, asab, o‘pka, jigar, buyrak, shamollash va boshqa kasalliklarni davolashda keng qo‘llaniladi. Tuyilgan moychechak gullari suvda qaynatib ichilsa, miya va asablarni mustahkamlab, jinsiy quvvatni oshiradi, ter, sut, peshob va hayzni ravon keltiradi. Shamollash, nafas qisishi, sariq va boshqa kasalliklarga shifo bo‘ladi. Boshi ko‘p og‘riydigan kishilar moychechak guli kukunini 1-2 grammdan ovqatdan yarim-bir soat keyin ichishlari kerak. Moychechak yog‘i badanga surtilsa, charchoq va toliqishni yo‘qotadi. Bo‘g‘in (umurtqa, bel, oyoq, qo‘l, bod, podagra,) va quloq og‘rig‘iga shifo bo‘ladi.

Tomoq og‘rishi yoki shamollashning oldini olish uchun moychechak damlamasi bilan tomoqni chayish foyda qiladi. Moychechak damlamasi asablarni tinchlantiradi. Hozirgi vaqtgacha mamlakatimizning ixtisoslashgan, fermer, o‘rmon, dehqon va boshqa mulkchilik shaklidagi xo‘jaliklarida dorivor o‘simliklarni, ularni o‘stirish texnologiyalari mukammal ishlab chiqilmaganligi sababli, ilmiy asoslanmagan holda parvarish qilinmoqda. Shu sababli ham farmatsevtika sanoatini sifatli, mo‘l, tannarxi arzon va ekologik sof xomashyo bilan ta‘minlash katta muammo bo‘lib qolaveradi.

Yovvoyi holda o‘sadigan dorivor o‘simliklar zahirasi har qancha ko‘p bo‘lmasin, yildan-yilga o‘sib borayotgan talabni qondirish hamda tabiiy sharoitda o‘sadigan o‘simliklarni saqlab qolish uchun ularni yig‘ishni to‘g‘ri uyushtirilishi kerak va mahsulotlarning tayyorlashni ilmiy asoslangan qat‘iy rejaga rioya qilingan holda olib borish zarurdir. Tabiiy holda o‘suvchi dorivor o‘simliklar zaxiralarining chegaralanganligi tufayli farmatsevtika sanoati

korxonalarining dorivor o'simliklar xomashyosiga bo'lgan talabini, asosan, dorivor o'simliklar o'stirish orqaligina qondirish mumkin. Hozirgi kunda tabiiy holda o'sayotgan dorivor o'simliklarni zaxiralari insonlar ta'sirida kamayib bormoqda. Buning o'rnini to'ldirish va xalqimiz ehtiyojini qondirish maqsadida dorivor o'simliklar turlarini ko'paytirish va ularni O'zbekistonning tuproq-iqlim sharoitlarini hisobga olgan holda sug'oriladigan mintaqalarda ekib o'stirish maqsadga muvofiq bo'ladi. O'zbekistonda farmatsevtika sanoatini dorivor o'simliklar xomashyosi bilan ta'minlash maqsadida yaqin yillar ichida dorivor o'simliklarni ekib o'stiradigan fermer va ixtisoslashgan xo'jaliklarni tashkil qilish va ko'paytirish maqsadga muvofiq bo'lar edi. Yuqorida zikr etilgan dalil va mulohazalar dorivor o'simliklarning tibbiyotda tutgan o'ni hamda ularning ahamiyati kun sayin ortib borishining isbotidir. Bejiz emaski, hozirgi vaqtda dorivor o'simliklarga bo'lgan talab va ehtiyoj ularni yetishtiruvchi va tayyorlovchi davlat idoralari oldiga lozim bo'lgan qator masalalarni ko'ndalang qo'ymoqda. Chunonchi, farmatsevtika sanoati, dorixonalar, Galen fabrika va laboratoriyalarini dorivor o'simlik mahsulotlari bilan ta'minlash, yovvoyi holda o'sadigan va o'stiriladigan dorivor o'simlik mahsulotlari miqdorini ko'paytirish, yovvoyi holda qolish, ularni muhofaza qilish va ko'paytirish, dorivor o'simliklarni davlat va jamoa xo'jaliklarida ko'plab ekish shular jumlasidandir.

**МАКТАБДА ИНФОРМАТИКА ФАН VA O'QUV PREDMETI SIFATIDA
O'QITILISHI**

Farg'ona viloyati Qo'qon shahar 41-maktab

informatika fani o'qituvchisi

Urinov Umid Ravshanovich

Annotatsiya: Informatika fani asoslari, rivojlanish tarixi va kelajagi keltirib o'tilgan. Informatika ilmiy fan sifatida maktab dasturida nisbatan yaqinda paydo bo'ldi. Ammo nima uchun kompyuter fanlarini o'rganish va uni qanday qilib aniq bajarish kerakligi haqidagi savollar hali ham munozara mavzusiga aylanadi.

Kalit so'zlar: Informatika, algoritm, kompyuter, dasturlash.

**TEACHING INFORMATICS AT SCHOOL AS A SUBJECT OF
SCIENCE AND EDUCATION**

Abstract: The basics, history and future of computer science are given. Informatics as a scientific science has emerged relatively recently in the school curriculum. But questions about why studying computer science and how to do it precisely are still a topic of debate.

Keywords: Informatics, algorithm, computer, programming.

Axborot texnologiyalari har kuni inson hayotiga tobora ko'proq kirib bormoqda. Bugungi kunda, hatto eng qadimiy kasblar ham kompyuter dasturlari va turli xil ITtexnologiyalarni talab qiladi. Shu munosabat bilan maktablarda informatika kursi joriy qilindi, chunki bolalar kattalarga qaraganda ancha oson va tezroq o'rganadilar. Bundan tashqari, deyarli barcha zamonaviy maktab o'quvchilari uyda kompyuterga ega, ular maktabdan keyin o'z bilimlarini

oshirishdan mamnun. Universitetda o'qish talabdan kompyuter texnologiyalari sohasida minimal bilimga ega bo'lishini talab qiladi. Borgan sari o'qituvchilar informatika fanidan testlar, kurs ishlari va tezislar va ularga qo'shimchalar ko'rib chiqishga faqat bosma shaklda taqdim etilishini talab qilmoqda. Shuning uchun bo'lajak talaba matn muharrirlarini va boshqa ba'zi foydali dasturlarni o'rganmasdan qila olmaydi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, informatika darslari davomida olingan kompyuter qobiliyatlari gumanitar fanlarni o'rganishda ham, aniq fanlarni o'rganishda ham foydali bo'ladi. Informatika turli mavzular va fanlarning bunday aloqalarida etakchi hisoblanadi. Ba'zi ekspertlar maktabdagi informatika kursidan kompyuterga oid bilimlar kelajakda barcha maktab o'quvchilari uchun foydali bo'lmasligi mumkinligiga ishonishadi va shuning uchun ular ushbu fanni o'rta maktablarda o'qitish maqsadga muvofiqligini shubha ostiga olishadi. Ammo agar biz bitiruvchilarning kasb-hunarga yo'nalishini hisobga olsak, unda maktab o'quv dasturining ushbu mavzusi o'qish uchun juda zarur va zarur bo'lib qoladi. O'zini kompyuter texnologiyalari sohasida sinab ko'rgan yoshlar uchun kelajakdagi kasbini tanlash ancha oson. Informatika jamiyatning axborot sohasining tarixiy rivojlanishining tabiiy natijasi sifatida tushuniladi. Axborotni qayta ishlash texnologiyalari bir asrdan ko'proq vaqt davomida mavjud bo'lib, ularning rivojlanishi evolyutsiyasi ilmiytexnik taraqqiyot tufayli bir necha bosqichlarni bosib o'tdi. Birinchi bosqich yozuvlarni ixtiro qilish bilan bog'liq bo'lib, bu bilimlarni avloddan avlodga o'tkazish imkoniyatini yaratdi. Ikkinchi bosqich XVI asrning o'rtalarida, madaniyatni tubdan o'zgartirgan matbaa ixtiro qilinganidan boshlandi. Uchinchi bosqich (19-asr oxiri) elektr energiyasining ixtiro qilinishi natijasida yuzaga keldi, shu tufayli telegraf, telefon, radio va telekommunikatsiyalar paydo bo'ldi, bu esa har qanday hajmdagi ma'lumotlarni tezkor uzatishga imkon berdi. To'rtinchi bosqich (20-asrning 70-yillari) - mikroprotsessor texnologiyasini ixtiro qilish, shaxsiy kompyuterni yaratish. Har safar axborot texnologiyalari bilim chuqurligi va hajmini, madaniyat darajasini tubdan o'zgartirib yubordi. Shu bilan birga, dastlabki uch bosqich faqat

ma'lumotlarni yozib olish, ko'paytirish va tarqatish usullarini o'zgartirdi. Hozirgi bosqichda intellektual faoliyatni texnologlashtirish amalga oshirilmoqda. Kompyuter texnologiyalariga asoslangan axborot texnologiyalari aqlli protseduralarni amalga oshirishga qodir: kompyuter yordamida loyihalash, kompyuterni modellashtirish, moliyaviy-xo'jalik faoliyati, ko'p tilli tarjima, har xil diagnostika turlari, o'quv tizimlari, ma'lumotlarni qidirish, saralash va boshqalar. Bu to'rtinchi bosqich bo'lib, yangi bilimlarning o'sishini ta'minlovchi texnik vositalarni, usullarni, texnologiyalarni o'rganish va ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan nazariya va amaliyotning ko'plab yangi yo'nalishlari paydo bo'ldi, shuningdek Axborotni o'zgartirish jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan inson faoliyati. 60-yillarning oxiri - 70-yillarning boshlarida. XX asr frantsuz olimlari frantsuz tilidagi ikkita so'z - "informatione" (information) va "avtomatique" (avtomatizatsiya) ning hosilasi sifatida shakllangan "informatique" (informatika) atamasini kiritdilar. Xuddi shu "Informatika shakllanishi" to'plamida ta'rif berilgan: "Informatika - bu kompyuterlashtirilgan (kompyuterga asoslangan) axborotni qayta ishlash tizimlarini ishlab chiqish, loyihalash, yaratish, baholash, ishlashning barcha jihatlarini o'rganadigan murakkab ilmiy va muhandislik intizomi, ularni qo'llash va ijtimoiy amaliyotning turli sohalariga ta'siri ". Ta'rif nafaqat informatika paydo bo'lishi va kompyuter texnologiyalari rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlikni aniq ta'kidlaydi, balki informatika kompyuterlarning rivojlanishining natijasi hisoblanadi. Informatika o'ziga xos axborot jarayonlari (texnologiyalar) ning ko'p sonli turlariga xos bo'lgan odatiy narsalarni o'rganadi. Ushbu axborot jarayonlari va texnologiyalari informatika ob'ekti hisoblanadi. Informatika - bu atrofdagi dunyoni tahlil qilishda tizimli va axborot yondashuvni shakllantiruvchi, axborot jarayonlari, ma'lumot olish, o'zgartirish, uzatish, saqlash va ulardan foydalanish usullari va vositalarini o'rganadigan fan. Informatika nafaqat fan, balki uning eng keng qo'llanilish sohasi hamdir. Ular inson faoliyatining deyarli barcha turlarini qamrab oladi: ishlab chiqarish, boshqarish, madaniyat, ta'lim, tibbiyot, moliyaviy faoliyat, atrof-muhitni

muhofaza qilish va boshqalar. Informatika shuningdek, kompyuter yordamida ma'lumotni konvertatsiya qilish jarayonlari va ularning amaliy muhit bilan o'zaro aloqalari bilan bog'liq bo'lgan inson faoliyati sohasidir. Informatikaning qiziqish doirasi - bu axborotning tuzilishi va umumiy xususiyatlari, shuningdek, inson faoliyatining turli sohalarida ma'lumotlarni izlash, yig'ish, saqlash, o'zgartirish, uzatish va ulardan foydalanish jarayonlari bilan bog'liq masalalar. Avtomatlashtirish va aloqa tizimisiz ulkan hajm va axborot oqimlarini qayta ishlashni tasavvur qilib bo'lmaydi, shuning uchun elektron kompyuterlar va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ham informatikaning asosiy yadrosi, ham moddiy bazasi hisoblanadi. Maktab informatika faniga faol rivojlanayotgan informatika fanining mazmunini tashkil etuvchi barcha xilma-xil ma'lumotlar kiritilishi mumkin emas. Shu bilan birga, umumta'lim funksiyalarini bajaradigan maktab predmeti fanning mohiyatini ochib beradigan, talabalarni boshqa fanlarning asoslarini o'rganish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va ko'nikmalar bilan qurollantiradigan eng muhim, asosiy tushunchalar va ma'lumotlarni aks ettirishi kerak. maktabda, shuningdek yoshlarni kelajakdagi amaliy faoliyat va zamonaviy axborot jamiyatidagi hayotga tayyorlash. Umumiy ta'lim mazmunini shakllantirish tamoyillari orasida zamonaviy didaktika fanning mantiqiyligi va o'quv predmetining birligi va qarama-qarshiligi printsipini ajratib turadi. B. T. Lixachev bu borada ta'kidlaganidek, «fan mantig'i va akademik mavzuni loyihalashtirish mantig'ining birligi va qarama-qarshiligi g'oyasi fanning qarama-qarshi rivojlanib borishi bilan bog'liq. U qalin xurofotni bosib o'tib, oldinga sakraydi, joyida yuradi va hatto orqaga chekinadi. Keling, umuman maktab uchun xarakterli bo'lgan asosiy maqsadlarni qanday qilib maktab o'quvchilarini informatika sohasida o'qitish bilan bog'lash mumkinligini ko'rib chiqaylik. Maktabda informatika fanini o'qitishning tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadi har bir o'quvchiga informatika asoslari, shu jumladan ma'lumotni o'zgartirish, uzatish va undan foydalanish jarayonlari haqidagi g'oyalarni o'z ichiga olgan dastlabki fundamental bilimlarni berish va shu asosda o'quvchilarga dunyoning

zamonaviy ilmiy rasmini shakllantirishda axborot jarayonlarining ahamiyati, shuningdek zamonaviy texnologiyalarni rivojlantirishda axborot texnologiyalari va hisoblashning o'рни. Maktabdagi informatika kursini o'rganish, shuningdek, o'quvchilarni ushbu bilimlarni doimiy va ongli ravishda o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalar va ko'nikmalarni hamda maktabda o'rganilgan boshqa fanlarning asoslarini qurollantirishga mo'ljallangan. Informatika sohasidagi bilimlarni o'zlashtirish, shuningdek tegishli ko'nikma va malakalarni egallash o'quvchilarning umumiy aqliy rivojlanishi, ularning fikrlash va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish kabi shaxsiyat xususiyatlarini shakllantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatishga mo'ljallangan. Maktab informatika kursining amaliy maqsadi o'quvchilarning mehnat va texnologik tayyorgarligiga hissa qo'shish, ya'ni. ularni bitiruvdan keyin ishlashga tayyorgarlikni ta'minlaydigan bilim, ko'nikma va malakalar bilan jihozlash. Bu shuni anglatadiki, maktab informatika kursi nafaqat informatika fanining asosiy tushunchalari bilan tanishishi kerak, ular, albatta, ongni rivojlantiradi va bolaning ichki dunyosini boyitadi, balki amaliy yo'naltirilgan - o'quvchini kompyuterda ishlashga o'rgatish va yangi axborot texnologiyalari vositalaridan foydalanish. Kasb-hunarga yo'naltirish uchun informatika kursi talabalarga kompyuter va informatika bilan bevosita bog'liq bo'lgan kasblar, shuningdek, kompyuterlardan foydalangan holda maktabda o'rganilayotgan fanlarning turli xil qo'llanmalari to'g'risida ma'lumot berishlari kerak. Masalaning ishlab chiqarish tomoni bilan bir qatorda informatika fanini o'qitishning amaliy maqsadlari ham "kundalik" jihatni - yoshlarni kompyuter texnologiyalari va boshqa axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan kundalik hayotda oqilona foydalanishga tayyorlashni nazarda tutadi. Maktab informatika kursining ta'lim maqsadi, birinchi navbatda, talabalar dunyoqarashining kuchli ta'siri bilan ta'minlanadi, bu jamiyat va tsivilizatsiya taraqqiyotida hisoblash texnologiyalari va axborot texnologiyalari vositalarining imkoniyatlari va roli to'g'risida xabardorlikka ega. butun. Maktab informatika kursining maktab o'quvchilarining ilmiy dunyoqarashiga qo'shgan hissasi fanning uchta asosiy

tushunchalaridan biri bo'lgan ma'lumot g'oyasining shakllanishi bilan belgilanadi: zamonaviy ilmiy tuzilishga asos bo'lgan materiya, energiya va axborot. dunyoning rasmlari. Bundan tashqari, informatika fanini sifat jihatidan yangi bosqichda o'rganayotganda aqliy mehnat madaniyati shakllanadi va o'z ishini rejalashtirish, uni oqilona bajarish, uni amalga oshirishning real jarayoni bilan tanqidiy bog'liqlik kabi muhim universal xususiyatlar shakllanadi. . Informatika fanini o'rganish, xususan, algoritm va dasturlarni tuzish, ularni kompyuterda amalga oshirish, talabalardan aqliy va irodaviy harakatlarni talab qilishni, diqqatni, izchillikni va rivojlangan tasavvurni jamlashni talab qiladi, bu kabi shaxsiyatning qimmatli xususiyatlarini rivojlantirishga hissa qo'shishi kerak. qat'iyat va maqsadga muvofiqlik, ijodiy faoliyat va mustaqillik, mas'uliyat va mehnatsevarlik, intizom va tanqidiy fikrlash, o'z qarashlari va e'tiqodlari bilan bahslashish qobiliyati. Maktab informatika fanining predmeti, hech kimga o'xshamagan holda, fikrlash va harakatning aniqligi va ixchamligi uchun maxsus talablarni qo'yadi, chunki fikrlash, taqdimot va yozishning aniqligi kompyuter bilan ishlashning ajralmas qismidir. Birinchi bosqichda (1950 yillarning o'rtalaridan 1985 yilgacha) maktabda ishlab chiqarish ta'limi va fakultativ kurslar doirasida o'rta maktabda kibernetika va informatika bo'yicha ikkita ta'lim yo'nalishi paydo bo'ldi: axborot jarayonlarini o'rganish bilan bog'liq bo'lgan umumiy ta'lim, ta'limning differentsiatsiyasi doirasida qo'llaniladigan va o'zini o'zi boshqarish tizimlarining tuzilishi va ishlash tamoyillari.har xil xarakterdagi, ma'lumotlarni avtomatik ravishda qayta ishlash (V.S.Lednev, A.A.Kuznetsov: 9-10 sinflar uchun "Kibernetika asoslari" fakultativ kursi). dasturlash va kompyuter qurilmalarini o'rganishga asoslangan ishlab chiqarish ta'limi bilan o'rta maktab (V.M.Monaxov, S.I.Shvartsburd va boshqalar). Umumiy ta'lim kursining g'oyasi o'sha davrning etakchi mutaxassislari tomonidan tan olingan va qo'llab-quvvatlangan. Ikkinchi bosqich (1985 yil - 1980-yillarning oxiri) maktablarning o'quv rejalariga "Informatika va hisoblash texnikasi asoslari" majburiy kursining (1985 yilda) kiritilishi bilan tavsiflanadi. Uning mafkurachilaridan biri - A.P.Ershov, u o'quvchilarning

kompyuter savodxonligini ta'minlashda dasturlash qobiliyatini anglatishini ko'rgan ("Dasturlash - bu ikkinchi savodxonlik", A.P.Ershov). Shunga ko'ra, darsning asosiy tushunchalari "kompyuter", "ijrochi", "algoritm", "dastur" edi. Kursni o'qitish uchun A.P.Ershov rahbarligida mualliflar jamoasi tomonidan tuzilgan informatika bo'yicha birinchi maktab o'quv qo'llanmasi ishlatilgan. IHT kursining uchta variantining mazmun tushunchalarini qisqacha tahlil qilish natijasida shuni kelib chiqadiki, mualliflarning turli jamoalari informatika bo'yicha umumiy ta'lim kursining mazmunini aniqlashga turli xil yondashuvlarni va shuning uchun yakuniy tarkib mazmuni to'g'risida turli xil fikrlarni bildirdilar. ushbu fan yo'nalishi bo'yicha talabalarning savodxonligi. Ushbu farqlar tabiatning tabiatidir, mavzuning "yoshligi", o'quv kurslarini rivojlantirishning sinoviy xususiyati (o'sha paytdagi darsliklarning sarlavhali sahifalarida "Sinov qo'llanmasi" yozilgan), shuningdek, mualliflar jamoalarining har biri. Biroq, 1980-yillarning oxiridan boshlab, informatika o'qitish mazmuni ta'limning barcha darajalarida sezilarli o'zgarishlarga duch keldi: dasturlashni o'rganishga sarf qilingan soatlarning soni kamaydi; yangi axborot texnologiyalarini o'rganishga tobora ko'proq e'tibor berilmoqda. So'nggi yillarda mamlakatimizda ta'limning barcha darajalariga ta'sir ko'rsatadigan umumiy ta'limning tarkibi va mazmunini takomillashtirish bo'yicha eksperiment faol ravishda olib borilmoqda. "Informatika va AKT bo'yicha asosiy umumiy ta'lim standarti" ga binoan, o'rta ta'lim muassasasi bitiruvchisi o'z-o'zini o'rganish va o'zini rivojlantirish uchun etarli kompetentsiyalar to'plamiga ega bo'lishi va olingan bilim va ko'nikmalarni amalda va kundalik hayotda ishlatishi kerak. Maktab ta'limi o'quvchilarda umumiy ta'lim qobiliyatlari va qobiliyatlarini, faoliyatning universal rejimlarini va asosiy malakalarini shakllantirishni ta'minlaydi. Ushbu yo'nalishda "Informatika va AKT" fanining asosiy umumiy ta'lim bosqichidagi ustuvor yo'nalishlari quyidagilardan iborat: berilgan algoritmlar asosida ta'lim muammosini hal qilishning adekvat usullarini aniqlash; ulardan birining standart qo'llanilishini nazarda tutmaydigan vaziyatlarda taniqli faoliyat algoritmlarining

kombinatsiyasi; turli xil axborot manbalarining, shu jumladan ensiklopediyalar, lug'atlar, Internet-resurslar va ma'lumotlar bazalarining kognitiv va kommunikativ vazifalarini hal qilishda foydalanish; birgalikdagi faoliyat ko'nikmalariga ega bo'lish (boshqa ishtirokchilar bilan tadbirlarni muvofiqlashtirish va muvofiqlashtirish; jamoaning umumiy vazifalarini hal qilishda ularning hissasini ob'ektiv baholash; turli xil rollarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda). Bizning vaqtimizda informatika hayotimizning ajralmas qismi va maktabda majburiy fan hisoblanadi. Maktablarda informatika fanini o'qitish bo'yicha dasturlar va kurslar yuqori darajada ishlab chiqilgan, o'quvchilar axborot texnologiyalarini o'rganish bilan juda erta tanishadilar. Eng asosiysi, bolaning kompyuter monitorida o'tkazgan vaqtini oqilona dozalash va, albatta, yosh mezonlariga muvofiq bolalarning umumiy rivojlanishi uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni filtrlash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Федеральный государственный образовательный стандарт основного общего образования [Текст] / М-во образования и науки Рос.Федерации. — М. : Просвещение, 2011. - 48 с.
2. Семакин И.Г. Информатика. Базовый курс. 7-9 классы / И.Г.Семакин и др.— 2-е изд., испр. и доп. – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний.
3. Бауэр Ф.Л., Гооз Г. Информатика. Вводный курс: Пер. с нем. / Под ред. А. П. Ершова. — М.: Мир.
4. Дородницын А. А. Информатика: предмет и задачи // Кибернетика. Становление информатики. — М.: Наука, .
5. Ершов А. П., Звенигородский Г. А., Первин Ю.А. Школьная информатика (концепции, состояние, перспективы). — Новосибирск

**ЖИЗНЕСПОСОБНОСТЬ (СОХРАННОСТЬ) БЕТОННОЙ СМЕСИ
ПРИ СУХОМ-ЖАРКОМ КЛИМАТЕ**

СТРОИТЕЛЬСТВО И ПРОМЫШЛЕННОСТЬ

Амиров Муроджон

*магистрант Ташкентского архитектурно-строительного
института (Ташкент, Узбекистан)*

Аннотация: В данной статье приведены результаты изучения влияния суперпластификаторов на жизнеспособности (сохранность) бетонной смеси при сухом жарком климате. Испытания были проведены в лабораторных и производственных условиях при разных температурах.

Ключевые слова: бетонная смесь, модификаторы, суперпластификатор, сухой-жаркий климат, сохранность,

Abstract: This article presents the results of studying the effect of superplasticizers on the viability (preservation) of a concrete mixture in a dry hot climate. The tests were carried out in laboratory and technological conditions at different temperatures.

Key words: concrete mix, superplasticizer, dry-hot climate, preservation, transportation

Один из путей повышения эффективности технологии бетонов – применение химических добавок полифункционального действия на основе полимеров и различных солей. Это дает возможность улучшить реологические и технологические свойства бетонных смесей за счет явлений адсорбционного модифицирования зерен цемента и продуктов его гидратации. На основе представлений физикохимии поверхностных явлений и теории контактных взаимодействий установлено, что направленное регулирование параметров гидратационного взаимодействия

цемента с водой – обязательное условие получения вяжущих и бетонов с заданными свойствами. Использование химических добавок определяется технологическими и техническими эффектами, в том числе сохранности удобоукладываемости во времени. Для увеличения времени сохранности свойств бетонных смесей применяют замедлители схватывания или их комплексы с суперпластификаторами. Наиболее эффективными замедлителями являются соединения, относящиеся к глюконовым и фосфоновым кислотам. Однако их применение, как правило, сильно замедляет скорость начальных стадий твердения бетона. Этот недостаток не так значим у товарного бетона, который предназначен для бетонирования массивных сооружений или подземных конструкций, но ощутим в монолитном домостроении и при внедрении современных интенсивных технологий с быстрым снятием опалубки и последующим нагружением несущих элементов зданий и сооружений. Рост объемов монолитного домостроения и ситуация с пропускной способностью автострад обусловили необходимость поиска добавки, повышающей сохраняемость удобоукладываемости бетонных смесей, но существенно не влияющей на раннюю прочность бетона.

Применение химических добавок полифункционального действия на основе полимеров и различных солей позволяет регулировать реологические и технологические свойства бетонных смесей за счет явлений адсорбционного модифицирования зерен цемента и продуктов его гидратации. Разработано два подбора состава бетона с комплексными добавками, полифункционального действия на основе поликорбаксилатов. Добавка SIKА Viscocrete Hi-Tech 4336 и добавка SIKА Viscocrete SF-18 дополнительно содержит нитрилотриметилфосфовую кислоту (НТФ). Результаты показали, что SIKА Viscocrete Hi-Tech 4336 продлевает сохраняемость подвижности бетонной смеси от одного до полутора часов при температуры свыше 40°C, а SIKА Viscocrete SF-18 – до трех и более часов. Установлено, что SIKА Viscocrete SF-18 высокочувствителен к

минералогическому составу цементов. Несмотря на замедление начального структурообразования, бетоны с Sika Viscocrete SF-18 интенсивно быстро набирают прочность в последующие сроки твердения. Обеспечивается стабильный эффект в широком диапазоне содержания цемента (350–500 кг/м³) и при различных исходных подвижностях бетонной смеси.

Длительное сохранение высокопластичного состояния в цементных системах также может быть обеспечено повышенным содержанием суперпластификатора.

Таким образом, задача сводится к необходимости селективного ингибирования гидратации и начального структурообразования алюминатных фаз портландцемента при минимизации влияния на силикатные фазы. Были сформулированы общие предпосылки и требования к функциям добавок этого типа: • высокая пластифицирующая способность; • сохранность подвижности на различных цементах в течение трех часов и более; • узкий диапазон оптимальных дозировок 0,8–1,5%; • быстрый набор прочности после начального периода замедления твердения. Добавка Sika Viscocrete Hi Tech 4336 содержит 50–60% активного вяжущего, 20–25% солей неконденсированных сульфокислот и 20–25% сульфата натрия. Добавка Sika Viscocrete SF-18 дополнительно включает нитрилотриметилфосфоновую кислоту (НТФ). Таким образом, состав добавок позволяет совмещать функцию пластификатора ПАВ и ускорения гидратации. Опыты показали, что модифицированный Sika Viscocrete SF-18 позволяет получить бетонную смесь с показателем сохраняемости (ГОСТ 10181.1–81 «Смеси бетонные. Методы определения удобоукладываемости») около 3–4 ч. Обладающий высокой адсорбционной активностью по отношению к суперпластификаторам. Sika Viscocrete SF-18 оказывает значительное влияние на начало схватывания. Анализ прочностных показателей бетонов с модификаторами Sika Viscocrete SF-18 показал, что при неизменном В/Ц в первые сутки не

наблюдается некоторое замедление набора прочности, однако уже к третьим суткам отставание нивелируется, а к 28 суткам бетоны имеют прирост прочности от 15–25%. Если снижение прочности в суточном возрасте является нежелательным, то существует доступный и надежный технологический способ устранения указанного недостатка – уменьшение В/Ц на 25–40%, позволяющее достигнуть прочность бетона в первые сутки не ниже, чем у контрольного состава. Эффективность применение пластифицирующего и замедляющего модификаторов может в значительной степени зависеть от В/Ц и расхода цемента. Приведенные в табл. 1 и 2 данные показывают, что влияние добавки продлевает жизнеспособность бетонной смеси. Расход воды 140–210 л/м³, расход цемента 350–450 кг/м³, В/Ц 0,4–0,46.

Таблица №1

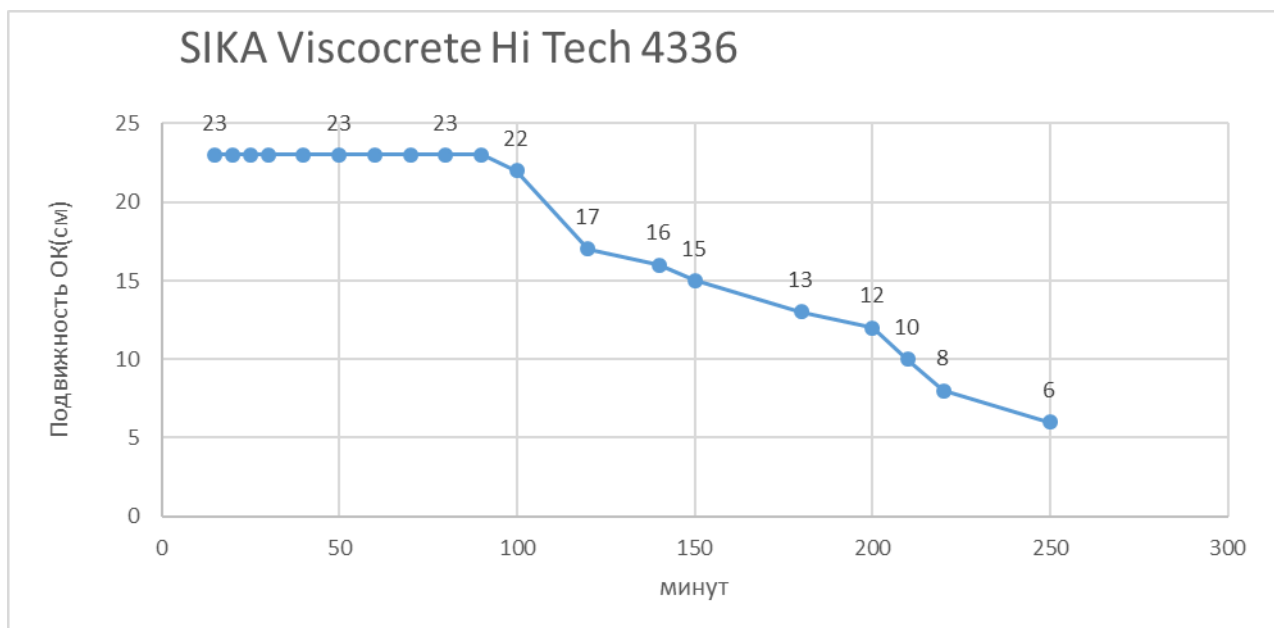
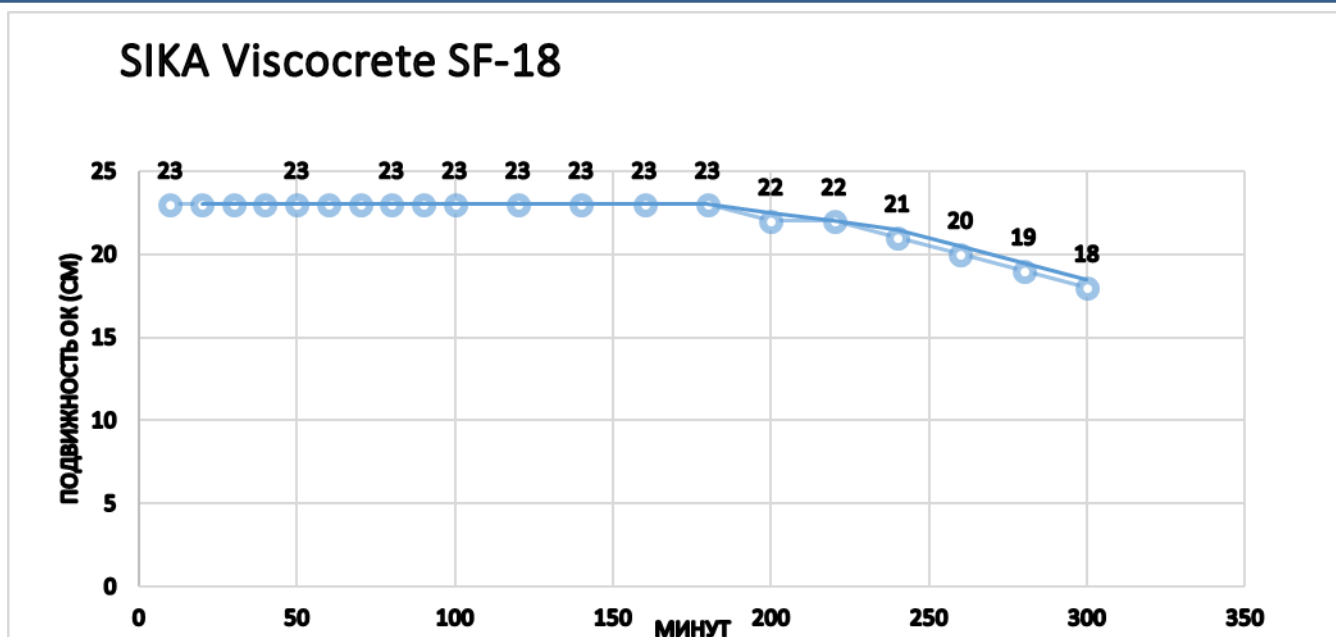

Таблица №2

Важной областью применения данных модификаторов являются высокопрочные бетоны. Для обеспечения требуемой прочности в их состав вводятся активные пуццолановые компоненты. В частности, авторами изучено действие комплексного микронаполнителя, состоящего из 50% микрокремнезема и 50% золы уносы. Реакционноспособные минеральные добавки и низкое водосодержание (130–150 л/м³) обеспечивают высокую раннюю и марочную прочность бетонов. Но в ряде случаев создаются проблемы с сохранностью при высоком содержании наполнителей.

Список литературы

1. Spitatos N., Раде М., Mailvaganam N. et al. Superplasticizers for Concrete: Fundamentals, Technology and Practice. Marquis, Quebec, Canada. 2006. 322 p.
2. Батраков В.Г. Модифицированные бетоны. Теория и практика. М: Стройиздат, 1998. 768 с.
3. Баженов Ю.М., Демьянова В.С., Калашников В.И. Модифицированные высококачественные бетоны. М.: АСВ, 2006. 368 с.
4. Батраков В.Г. Модификаторы бетона: новые возможности и перспективы // Строительные материалы. 2006. № 10. С. 4–7.
5. Изотов В.С., Соколова Ю.А. Химические добавки для модификации бетона. М.: Палеотип, 2006. 244с.
6. Ушеров-Маршак А.В., Циак М., Першина Л.А. Совместимость цементов с химическими и минеральными добавками // Цемент и его применение. 2002.

**MAXALLIY SOLIQLAR VA YIG'IMLAR HAQIDA BOSHQARUV
JARAYONLARI**

*O'zbekiston Respublikasi Davlat Soliq Qo'mitasi tizimidagi
Toshkent Soliq texnikumi
Rustamova Shoira*

Annotatsiya: Ushbu maqola Maxalliy soliqlar va yig'implar, ularni boshqarish tizimi vakolatlari va turlari nimalarni o'z ichiga olishi, to'lovchi shaxsning javobgarligi va boshqalar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Maxalliy soliqlar va yig'implar, yuridik shaxslar, yuridik shaxslardan undiriladigan mol-mulk solig'i, soliq to'lovchilar, soliq solish obyekti, imtiyoz, soliq stavkasi, soliqni hisoblash tartibi, soliqni to'lov muddati.

Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni to'lovchilar quyidagilardir:

O'zbekiston Respublikasi hududida soliq solinadigan mol-mulkka ega bo'lgan yuridik shaxslar – O'zbekiston Respublikasining rezidentlari;

agar O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomalarida boshqacha qoida nazarda tutilmagan bo'lsa, O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshirayotgan va (yoki) O'zbekiston Respublikasi hududida o'z mulkida ko'chmas mulkka ega bo'lgan yuridik shaxslar – O'zbekiston Respublikasining norezidentlaridir. Agar ko'chmas mulk mulkdorining joylashgan yerini aniqlash imkoni bo'lmasa, bu mol-mulk qaysi shaxsning egaligida va (yoki) foydalanishida bo'lsa, shu shaxs soliq to'lovchidir. O'zbekiston Respublikasi norezidentining faoliyati Soliq kodeksining 20-moddasiga muvofiq O'zbekiston Respublikasidagi doimiy muassasa orqali amalga oshiriladigan faoliyat deb e'tirof etiladi. Quyidagilar yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni to'lovchilar bo'lmaydi: notijorat tashkilotlar. Notijorat tashkilotlar tadbirkorlik faoliyatini

amalgama oshirgan taqdirda, ushbu bo'limda nazarda tutilgan tartibda yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni to'lovchilardir; agar Soliq kodeksining XX bo'limida boshqacha qoida nazarda tutilgan bo'lmasa, soliq Kodeksiga muvofiq soliq solishning soddalashtirilgan tartibi nazarda tutilgan yuridik shaxslar.

1. Mahalliy soliqlar va yig'implarga quyidagilar kiradi:

a) mol-mulk solig'i;

b) yer solig'i;

v) obodonlashtirish va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'i;

g) jismoniy shaxslardan transport vositalariga benzin, dizel yuqilg'isi va gaz ishlatganlik uchun olinadigan soliq;

d) ayrim turdagi tovarlar bilan chakana savdo qilish va ayrim turdagi xizmatlarni ko'rsatish huquqi uchun yig'im;

e) yagona yer solig'i.

Mahalliy soliqlar va yig'implar to'lovchisi bo'lib O'zbekiston Respublikasi soliq qonunchiligi hujjatlariga muvofiq, mulkchilik shaklidan qat'i nazar yuridik va jismoniy shaxslar hisoblanadi.

Quyidagi mol-mulk soliq solish obyektidir:

1) asosiy vositalar, shu jumladan moliyaviy ijara (lizing) shartnomasi bo'yicha olingan asosiy vositalar;

2) nomoddiy aktivlar;

3) tugallanmagan qurilish obyektlari. Tugallanmagan qurilish obyektlari jumlasiga qurilishi shu obyekt qurilishiga doir loyiha-smeta hujjatlarida belgilangan normativ muddatda nihoyasiga yetkazilmagan obyektlar kiradi;

4) belgilangan muddatda ishga tushirilmagan asbob-uskunalar.

Belgilangan muddatda ishga tushirilmagan asbob-uskunalar jumlasiga montaj qilinishi talab etiladigan hamda rekonstruktsiya va (yoki) modernizatsiya qilinayotgan obyektlarda loyiha-smeta hujjatlarida belgilangan muddatlarga muvofiq kapital quyilmalar hisobiga ishga tushiriladigan asbob-uskunalar kiradi.

Loyiha-smeta hujjatlarida asbob-uskunalarni ishga tushirish muddatlari bo'lmagan taqdirda, buyurtmachi sifatida ish ko'rayotgan yuridik shaxsning rahbari tomonidan tasdiqlangan muddatlar soliq solish obyektini belgilash uchun qabul qilinadi, lekin bu muddatlar asbob-uskunalar montaj qilishga topshirilgan paytdan e'tiboran bir yildan ko'p bo'lmasligi kerak.

O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasining norezidentlari uchun quyidagilar soliq solish obyektidir:

O'zbekiston Respublikasining norezidentlari buxgalteriya hisobi to'g'risidagi qonun hujjatlariga muvofiq doimiy muassasa faoliyati bilan bog'liq qaysi asosiy vositalar bo'yicha hisob yuritayotgan bo'lsa, o'sha asosiy vositalar;

ushbu doimiy muassasa faoliyati bilan bog'liq bo'lmagan, mazkur norezidentlarga mulk huquqi asosida tegishli bo'lgan ko'chmas mulk.

O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshirmaydigan O'zbekiston Respublikasining norezidentlari uchun O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan, ularga mulk huquqi asosida tegishli bo'lgan ko'chmas mulk soliq solish obyektidir. Ko'chmas mulkka bo'lgan huquqlarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organ O'zbekiston Respublikasining norezidenti tomonidan mulk qilib olingan (realizatsiya qilingan) ko'chmas mulk obyektini to'g'risidagi ma'lumotlarni ushbu obyektlar joylashgan yerdagi davlat soliq xizmati organiga ro'yxatdan o'tkazilganidan keyin o'n kun ichida ma'lum qilishi shart.

Qonun hujjatlariga muvofiq mulk qilib olingan yer uchastkalari va (yoki) nomoddiy aktivlar tarkibida hisobga olinadigan ulardan foydalanish huquqi soliq solish obyektini sifatida qaralmaydi.

Soliq solinadigan baza quyidagilardir:

asosiy vositalar va nomoddiy aktivlar bo'yicha – asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarning o'rtacha yillik qoldiq qiymati. Asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarning qoldiq qiymati ushbu mol-mulkning boshlang'ich (tiklanish) qiymati bilan soliq to'lovchining hisob siyosatida belgilangan

usullardan foydalanilgan holda hisoblab chiqilgan amortizatsiya hajmi o'rtasidagi farq sifatida aniqlanadi; normativ (belgilangan) muddatda tugallanmagan qurilish obyektlari va ishga tushirilmagan asbob-uskunalar bo'yicha – tugallanmagan qurilishning va o'rnatilmagan asbob-uskunalarining o'rtacha yillik qiymati.

O'zbekiston Respublikasi norezidentlarining Soliq kodeksining 266-moddasi ikkinchi qismining uchinchi xatboshisida va uchinchi qismida ko'rsatilgan ko'chmas mulk obyektlariga nisbatan ushbu mol-mulkning o'rtacha yillik qiymati soliq solinadigan bazadir.

Soliq solish obyektlarining o'rtacha yillik qoldiq qiymati (o'rtacha yillik qiymat) hisobot davridagi har bir oyning oxirgi kunidagi holatga ko'ra soliq solish obyektlarining qoldiq qiymatlarini (o'rtacha yillik qiymatlarini) qo'shishdan olingan summaning o'n ikkidan bir qismi sifatida ortib boruvchi yakun bilan aniqlanadi.

O'zbekiston Respublikasi norezidentlarining Soliq kodeksining 266-moddasi ikkinchi qismining uchinchi xatboshisida va uchinchi qismida ko'rsatilgan ko'chmas mulk obyektlari bo'yicha soliq solinadigan baza mazkur obyektlarga bo'lgan mulk huquqini tasdiqlovchi hujjatlarda ko'rsatilgan qiymat asosida aniqlanadi.

Yagona soliq to'lovini to'lovchilar bo'lgan yuridik shaxslar bir oydan kam muddatga ijaraga berilgan mol-mulk bo'yicha soliq solinadigan bazani bu mol-mulkning mazkur oyning oxirgi kunidagi holatga ko'ra hisoblab chiqilgan qoldiq qiymatini o'n ikkiga va shu oydagi kalendarъ kunlar soniga bo'lishdan olingan, mazkur mol-mulk ijarada turgan kunlar soniga ko'paytirilgan bo'linma sifatida aniqlaydilar. Binoning bir qismi ijaraga berilgan taqdirda, soliq solinadigan baza umumiy maydoni bir kvadrat metrining qoldiq qiymatini ijaraga berilgan maydonning o'lchamiga ko'paytirish orqali aniqlanadi.

Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni to'lovchi tomonidan yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni to'lash nazarda tutilmagan faoliyat turlari amalga oshirilgan taqdirda, soliq solinadigan baza

solliq solinadigan va solliq solinmaydigan mol-mulk hisobini alohida-alohida yuritish asosida aniqlanadi. Alohida-alohida hisob yuritish imkoniyati bo'lmagan taqdirda, solliq solinadigan baza faoliyatdan olinadigan sof tushumning umumiy hajmida yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan solliqni to'lash nazarda tutilgan sof tushumning solishtirma salmog'idan kelib chiqqan holda aniqlanadi.

Yuridik shaxslarning mol-mulkiga 3,5 foiz stavkasi bo'yicha solliq solinadi.

Me'yordagi muddatlarda o'rnatilmagan uskuna uchun mol-mulk solig'i ikki baravar ko'paytirilgan stavka bo'yicha to'lanadi.

Eksport mahsuloti ishlab chiqaradigan va uni mustaqil ravishda yoki ixtisoslashgan tashqi savdo birlashmalari va firmalari orqali sotadigan, vazirliklar, idoralar, korporatsiyalar, kontsernlar, uyushmalar va kompaniyalarning tarkibiy bo'linmalari hisoblangan korxonalar uchun quyidagi miqdorlarda sotishning umumiy hajmida o'zi ishlab chiqargan mahsulot (ishlar, xizmatlar)ning erkin almashtiriladigan valyutaga eksportdagi ulushiga bog'liq holda mol-mulk solig'ining tabaqalashtirilgan stavkalari belgilanadi:

- eksport ulushi 15 foizdan 30 foizgacha bo'lganda belgilangan stavka 30 foizga kamaytiriladi;
- eksport ulushi 30 foizdan ortiq bo'lganda belgilangan stavka 50 foizga kamaytiriladi.

Ko'rsatilgan imtiyoz savdo-vositachi korxonalariga, shuningdek erkin almashtiriladigan valyutaga xom ashyo tovarlari - paxta tolasi, ip gazlama, lint, neft, neft mahsulotlari, gaz kondensati, tabiiy gaz, elektr energiyasi, qimmatbaho, rangli va qora metallarni eksport qiladigan ishlab chiqarish korxonalariga tatbiq etilmaydi.

Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan solliq hisoblab chiqarilayotganda solliq solinadigan baza quyidagilarning qiymatiga kamaytiriladi:

1) uy-joy-kommunal xo'jaligi obyektlarining. Uy-joy-kommunal xo'jaligi obyektlariga quyidagilar kiradi: uy-joy fondi, vodoprovod tarmoqlari (suv chiqarish inshootlari bilan), kanalizatsiya tarmoqlari (tozalash inshootlari bilan), gaz va issiqlikni taqsimlash tarmoqlari (ulardagi inshootlar bilan), kommunal-maishiy ehtiyojlar uchun qozonxonalar (shu jumladan asbob-uskunalar);

2) madaniyat va san'at, xalq ta'limi, sog'liqni saqlash, jismoniy tarbiya va sport, ijtimoiy ta'minot sohasiga kiradigan ijtimoiy-madaniy soha obyektlarining;

3) yuridik shaxslarning madaniyat muassasalari, maktabgacha va umumta'lim o'quv muassasalari ehtiyojlari uchun foydalaniladigan mol-mulkining;

4) qishloq xo'jaligi (o'simlikshunoslik, chorvachilik, baliqchilik) mahsulotlarini yetishtirish va saqlash uchun foydalaniladigan qishloq xo'jaligi korxonalarini balansida bo'lgan mol-mulkning;

5) sug'orish va kollektor-drenaj tarmoqlari obyektlarining;

6) aloqa yo'ldoshlarining;

7) kredit hisobidan olingan asbob-uskunaning, uni foydalanishga topshirilgan paytdan boshlab besh yilga, lekin kreditni uzish uchun belgilanganidan ko'p bo'lmagan muddatga;

8) tabiatni muhofaza qilish va sanitariya-tozalash maqsadlari, yong'in xavfsizligi uchun foydalaniladigan obyektlarning. Obyektlarni tabiatni muhofaza qilish va sanitariya-tozalash maqsadlari uchun foydalaniladigan obyektlarga kiritish tabiatni muhofaza qilish organining ma'lumotnomasi asosida amalga oshiriladi;

9) umumiy foydalanishdagi temir yo'llar va avtomobil yo'llari, magistral truboprovodlar, aloqa va elektr uzatish liniyalarining, shuningdek ushbu obyektlarning ajralmas texnologik qismi bo'lgan inshootlarning;

10) konservatsiya qilinishi to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori qabul qilingan asosiy ishlab chiqarish fondlarining;

11) lizingga olingan mol-mulkning, lizing shartnomasi amal qiladigan muddatga;

12) soliq to'lovchining balansida bo'lgan hamda tadbirkorlik faoliyatida foydalanilmayotgan, fuqaro muhofazasi va safarbarlik ahamiyatiga molik obyektlarning;

13) shahar va shahar atrofidagi yo'nalishlarda yo'lovchilar tashiydigan shahar yo'lovchilar transporti tashkilotlari transport vositalarining (avtobuslar, tramvaylar, trolleybuslar, metropoliten poezdlari);

14) tuzilgan shartnomalarga muvofiq yuridik shaxsning buyurtmasi bo'yicha ishlar bajarish uchun kasanachilarga bepul foydalanishga berilgan asbob-uskunalarining (foydalanish davriga);

15) telekommunikatsiyalar tarmoqlarida tezkor-qidiruv tadbirlari tizimi texnik vositalarining;

16) ishlab chiqarishga yangi joriy etilgan yangi texnologik jihozlarning, besh yillik muddatga. Yangi texnologik jihozlar olingan (import qilingan) paytdan e'tiboran uch yil ichida realizatsiya qilingan yoki bepul berilgan taqdirda, mazkur imtiyozning amal qilishi mol-mulk solig'ini to'lash majburiyatlari imtiyoz qo'llaniladigan butun davr uchun tiklangan holda, bekor qilinadi.

Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqdan quyidagilar ozod qilinadi:

1) sog'liqni saqlash, jismoniy tarbiya hamda ijtimoiy ta'minot, xalq ta'limi, madaniyat va san'at tashkilotlari;

2) uy-joy-kommunal xo'jaligi va boshqa umumfuqaroviy ahamiyatga molik shahar xo'jaligi korxonalari. Uy-joy-kommunal va boshqa umumfuqaroviy ahamiyatga molik shahar xo'jaliklari jumlasiga uy-joy fondini bevosita boshqarish, saqlash hamda undan foydalanishni amalga oshiruvchi tashkilotlar, sanitariya tozalash va yig'ishtirish, obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish, shaharlar hamda shaharchalarni tashqi yoritish, vodoprovod suv olish inshootlaridan, taqsimlanadigan tarmoqlardan (tozalovchi

inshootlari bilan) foydalanish va suvni taqsimlash, kanalizatsiya tarmoqlaridan foydalanish (tozalash inshootlari bilan), gaz taqsimlanadigan tarmoqlardan foydalanish hamda gazni taqsimlash, qozonxona, issiqlik taqsimlanadigan tarmoqlardan foydalanish va kommunal-maishiy ehtiyojlarga hamda aholiga issiqlikni taqsimlashni bevosita amalga oshiruvchi tashkilotlar, xizmat binolarining xo'jalik boshqarmalari, o't o'chirish komandalari, uy-joy-kommunal xo'jaligining xo'jalik boshqarmalari, uy-joy-kommunal xo'jaligi va shahar xo'jaligining umumfuqaroviy ahamiyatga molik boshqa korxonalari kiradi;

3) nogironlarning jamoat birlashmalari, «Nuroni» jamg'armasi va «O'zbekiston chernobilchilari» assotsiatsiyasi mulkida bo'lgan, ishlovchilari umumiy sonining kamida 50 foizini nogironlar, 1941–1945 yillardagi urush va mehnat fronti faxriylari tashkil etadigan yuridik shaxslar, bundan savdo, vositachilik, ta'minot-sotish va tayyorlov faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik shaxslar mustasno. Ushbu imtiyozni olish huquqi belgilanayotganda xodimlarning umumiy soniga shtatda bo'lgan xodimlar kiritiladi;

4) yangi tashkil etilgan korxonalar – davlat ro'yxatidan o'tkazilgan paytdan e'tiboran ikki yil mobaynida. Mazkur imtiyoz tugatilgan (qayta tashkil etilgan) korxonalarining ularga qarashli alohida va tarkibiy bo'linmalarining ishlab chiqarish quvvatlari hamda asosiy fondlari negizida tashkil etilgan korxonalariga, shuningdek korxonalar huzurida tashkil etilgan yuridik shaxslarga nisbatan, agar mazkur yuridik shaxslar ushbu korxonalardan ijaraga olingan asbob-uskunalarda ishlayotgan bo'lsa, qo'llanilmaydi;

5) ixtiyoriy tugatilayotgan tadbirkorlik subyektlarini – yuridik shaxslarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organ ixtiyoriy tugatish to'g'risida qabul qilingan qaror haqida xabardor qilingan kundan e'tiboran. Ixtiyoriy tugatish qonun hujjatlarida belgilangan muddatlarda tugallanmagan yoki tugatish tartib-taomili to'xtatilgan va faoliyat qayta tiklangan taqdirda, ushbu imtiyoz qo'llanilmaydi hamda soliq summasi imtiyoz qo'llanilgan butun davr uchun to'liq miqdorda undiriladi.

Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni hisoblab chiqarish soliq to'lovchi – O'zbekiston Respublikasining rezidenti tomonidan Soliq kodeksining 267-moddasi birinchi qismiga muvofiq hisoblab chiqarilgan soliq solinadigan bazadan va belgilangan stavkadan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi.

Soliq davri mobaynida soliq to'lovchilar har oyda joriy to'lovlarni to'laydilar, mikrofirmalar va kichik korxonalar bundan mustasno. Joriy to'lovlar summasi tegishli yil uchun mol-mulkning o'rtacha yillik qoldiq qiymatidan (o'rtacha yillik qiymatdan) va belgilangan stavkadan kelib chiqqan holda hisoblab chiqarilgan yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq yillik summasining o'n ikkidan bir qismi miqdorida belgilanadi. Joriy to'lovlar miqdorini hisoblab chiqarish uchun soliq to'lovchi soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organiga belgilangan shakldagi ma'lumotnomani joriy yilning 20 yanvarigacha taqdim etadi.

Byudjetga joriy to'lovlarni to'lash har oyning 25-kunidan kechiktirmay amalga oshiriladi.

Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqning hisob-kitobi soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organlariga ortib boruvchi yakun bilan yilning har choragida hisobot davridan keyingi oyning 25-kunidan kechiktirmay, yil yakunlari bo'yicha esa yillik moliyaviy hisobot taqdim etiladigan muddatda taqdim etiladi.

To'lanishi lozim bo'lgan, yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq summasi hisob-kitoblarni topshirish uchun belgilangan kundan kechiktirmay byudjetga o'tkaziladi.

O'zbekiston Respublikasining norezidentlari bo'yicha yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni hisoblab chiqarish soliq solinadigan bazadan va belgilangan stavkadan kelib chiqqan holda quyidagi tartibda davlat soliq xizmati organlari tomonidan amalga oshiriladi:

O'zbekiston Respublikasida faoliyatni doimiy muassasa orqali amalga oshirayotgan O'zbekiston Respublikasining norezidenti soliq Kodeksining

79-moddasida nazarda tutilgan tartibda yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni to'lovchi sifatida O'zbekiston Respublikasi davlat soliq xizmati organida hisobda turishi shart. Yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliqni hisoblab chiqarish uchun O'zbekiston Respublikasining norezidenti hisobot yilidan keyingi yilning 25 yanvarigacha doimiy muassasaning soliq bo'yicha hisobga olish joyidagi davlat soliq xizmati organiga mavjud soliq solinadigan mol-mulk to'g'risidagi ma'lumotnomani taqdim etadi. Taqdim etilgan ma'lumotnoma asosida davlat soliq xizmati organi yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq summasi hisob-kitobini o'n kun ichida amalga oshiradi va to'lov xabarnomasini yozadi;

O'zbekiston Respublikasi hududida ko'chmas mulkka ega bo'lgan O'zbekiston Respublikasi norezidentlari ko'chmas mulkka bo'lgan huquq davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organda ro'yxatdan o'tkazilganidan keyin o'ttiz kun ichida mustaqil ravishda yoxud o'zining vakolatli vakili orqali O'zbekiston Respublikasi davlat soliq xizmati organida yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq to'lovchi sifatida hisobga turishlari shart. O'zbekiston Respublikasining ko'chmas mulk joylashgan yerdagi davlat soliq xizmati organi O'zbekiston Respublikasining norezidentiga yoki uning vakiliga soliq to'lovchidan yoki ko'chmas mulkka bo'lgan huquqlarni davlat ro'yxatidan o'tkazuvchi organdan olingan ma'lumotlar asosida to'lov xabarnomasi yozadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, yuridik shaxslarning mol-mulkiga solinadigan soliq O'zbekiston Respublikasining norezidentlari tomonidan yilda bir marta soliq hisoboti davridan keyingi yilning 15 fevralidan kechiktirmasdan to'lanishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vahobov A., Sirojiddinova Z. O‘zbekiston Respublikasi Davlat budjeti. – Toshkent: Moliya, 2001. – 174-b.
2. Gataulin Sh. Soliqlar va soliqqa tortish. T.: 1996. 18-bet.
3. Jo‘rayev A., Meyliyev O., Safarov G. Soliq nazariyasi — T.: TMI, 2004. — 210 b.
4. Zavalishina I.A. Soliqlar: nazariya va amaliyot. / «Iqtisodiyot va huquq dunyosi» nashriyot uyi, 2005. □ 544-b.
5. Zaynalov J.R. Soliqlar va soliqqa tortish. □ S.: Samarqand kooperativ instituti, 2002. □ 366

“БЫЛИ ЛИ ЛАТЫШИ ТЮРКАМИ?”

СЕРЬЁЗНАЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ РАБОТА

ИЛИ ОЧЕРЕДНОЙ ДИЛЕТАНТИЗМ?

Юзбашев Тимур Абибуллаевич

Студент 1 курса японской филологии УзГУМЯ

Аннотация: В данной статье приведён анализ работы филолога Галины Шуке “Были ли латыши тюрками?”, в которой сделано сенсационное заявление о происхождении латышского языка и этноса на тюркской основе. Действительно ли доводы автора заслуживают внимания или же это надуманные причины и они не стоят рассмотрения?

Ключевые слова: Любительская лингвистика, этимология, топонимы, происхождение языков.

Думаю, не будет лукавством сказать, что лингвистика — одно из научных направлений, наиболее страдающих от любителей и дилетантов, которые решили, что раз способны говорить на своём родном языке, то и все тайны такого сложного и многогранного явления, как язык в целом, доступны их пониманию. В интернете и некоторой литературе можно найти уймы предположений, явно сделанных не на основе научной лингвистики. Эти лингвистические лженаучные идеи высказываются такими людьми, как Александр Николаевич Драгункин (автор учебников по английскому языку, но также написал работы, в которых доказывал происхождение всех языков мира из русского), Валерий Алексеевич Чудинов (находил древнерусские надписи на Солнце и луне), Александр Юрьевич Хиневич (автор Велесовой книги и т.н. Буквицы, которую выдаёт за докириллическую письменность древних славян) и другие.

Перечисленные выше личности довольно популярны и, несмотря на явную ложность их утверждений, они находят толпы и толпы последователей, которые верят им и даже защищают в случае критики. В данной статье я не буду вновь раскрывать лженаучность их концепций, т.к. сделано это было уже много раз до меня, в том числе и видным деятелем лингвистической науки Андреем Анатольевичем Зализняком. Его работа “Из заметок о любительской лингвистике” стала для меня очень полезным материалом при подготовке к этой работе.

Однако не стоит думать, что лженаучные идеи о языке возникают только в России. “Языковой болезнью” заболевают и деятели других стран. В этой статье я бы хотел подробнее остановиться на труде филолога (как гласит описание книги) Галины Шуке “Были ли латыши тюрками?”. Если верить тому же описанию книги, автор обучает латышскому, русскому, французскому и английскому языкам, в дальнейшем нам понадобится эта информация. А пока, начнём же знакомство с её трудом.

Уже со второй страницы делается сильное утверждение. Если оглавление труда как бы пытается преподнести неуверенность автора, не утверждает, но ставит вопрос о тюркском происхождении латышей, то уже следующая строчка имеет сенсационное объявление: “Феномен обнаружения тюркского субстрата Прибалтики”!

Далее автор сообщает, кому посвящает свою книгу: “Исследователям свободным от политических предрассудков и амбиций, служащим Её Величеству Истине, посвящаю”. Если бы не эти строки, то всю последующую критику можно было бы отмахнуть ссылкой на несерьёзность произведения, будто бы книга представляет собой не более, чем издёвку, но после таких слов подобный контраргумент не может быть принят.

Поначалу введение не вызывает вопросов. Автор описывает теорию праязыка, повествует об идеях Матиаса Александра Кастрена и В.М. Иллича-Свитыча, но потом начинается пассаж о географических названиях, в которых уже начинает проявляться любительская сущность данной книги. Галина подмечает сходство географических названий в разных частях планеты, например: Кемерово (город в России) и Кемер (город на берегу Средиземного моря в Турции), Мальта (остров) и Малта (городок в Латвии, а также район Стамбула) и тому подобное. Исходя из предположений о родстве всех языков, автор считает, что родственные связи можно найти и между географическими названиями.

Но вот неожиданность, Галина не уходит в глубинные исследования этимологии названий, а начинает сравнивать их с турецкими современными словами! Кемерово и Кемер, по её мнению, произошли от турецкого *kemer* (пояс), Мальта и Малта — от *Malda* (в наследии).

Автор сопоставляет всего лишь внешнюю оболочку, а именно, форму названий, но не их происхождения. При таком подходе можно найти огромное количество совпадений: Города Лик, Рай, Род, Серна, Сон, Сало; Реки Морда, Сор, Мера, Раб. Смотрите, как много русских названий есть в топонимах Европы! Может Галина Шукке ошибается, и на самом деле во всех языках есть русский субстрат? На его основе возник латышский и от латышского уже пошёл тюркский? Абсолютно нет. Такой метод установления праязыка может быть действенным и для других языков: испанец увидет в названии рек Кама и Ока свои родные сама “кровать” и оса “гусь”, итальянец в Пьяне – *piana* “тихая”. Как мы видим, для лингвиста-любителя отыскать на карте названия, похожие на слова своего родного языка, не составляет проблем. Подобные открытия сами по себе, без историко-географического и лингвистического анализа, не представляют никакого интереса.

Возникает закономерный вопрос: а почему всё-таки мы обращаемся именно к турецкому языку? Почему именно ему мы придаём особый статус? Что выделяет его среди остальных языков?

Галина Шуке аргументирует свой выбор тем, что “тюркологи (не называя конкретных имён) отмечают особую древность тюркских огузских языков”. А сам турецкий она именует одним из древнейших тюркских языков. Более того, одним из доводов Галины в пользу своих положений становится утверждение, что слова “тюркок” и “турок” называются одним словом *türk*, так же, как и словом *türkolöjü* обозначают и “тюркологию” и “туркологию”, что якобы доказывает близость этих понятий.

Ах, если бы всё было так легко. Здесь, как и во всей книге, прослеживается ложное предположение о том, что язык в наше время и несколько тысячелетий назад остаётся одним и тем же. К сожалению, это не так. Язык можно сравнить с живым организмом, который не консервируется в одном состоянии, а видоизменяется с течением времени. Само собой, есть более и менее консервативные языки, но и они тоже подвержены изменениям. Сравним современный русский и древнерусский: с. р. : “И стали тужить люди в городе и сказал: “Нет ли кого, кто бы смог перебраться на ту сторону...?””; д. р. : “И въстужиша людье въ городѣ и рькоша: “Нѣ ли кого, иже бы на ону страну моглъ дойти””^[1]. Это пример несколько консервативного языка, т.е. современные носители русского поймут около 50% древнерусского текста, но вот если мы приведём, скажем, современный и древний английский: с. а. : “1066 In this year the monastery at Westminster was hallowed on Childermas day (28 December). And king Eadward died on Twelfth-mass eve (5 January) and he was buried on Twelfth-mass day, in the newly hallowed church at Westminster”; д.а. : “An. M.LXVI. On þyssum geare man halgode þet mynster æt Westmynstre on Cyldamæsse dæg . se cyng Eadward forðferde on Twelfts mæsse æfen . hine mann bebyrgede on Twelftan mæssedæg innan þære niwa halgodre circean on

Westmyntre”^[2]. Как мы видим, здесь уже наблюдаются проблемы. Если англичанин сядет читать Беовульфа на древнеанглийском, то его затея вряд ли увенчается успехом. Вот тут и кроется проблема, если сравнивать языки между собой только на основе их современной формы, то научная ценность у таких изысканий равна нулю. Если тюрки действительно как-то повлияли на латышей, то нужно сравнивать древнетюркские формы, а после анализировать, не могла ли эта форма попасть в латышский из других источников. Пример подобного анализа приведён ниже с этимологией названия гор Kangaru kalni.

Далее автор описывает ареал расселения тюркских огузских народов и ссылается на исследование латвийского географа и журналиста Юриса Пайдере, в котором он утверждает, что тюркские руны можно найти по всей Восточной Европе и Центральной Азии, кроме того, тюркские руны якобы поразительно схожи с германскими, что должно намекать на происхождение последних от первых. Кроме того, за этим следует ещё более сильное заявление, якобы лингвисты находят тюркские корневые морфемы и словообразовательные аффиксы в языках индейцев Америке, языках басков, шумеров и даже этрусков. Галина подкрепляет своё утверждение ссылкой на работу М.З. Закиева “Происхождение тюрков и татар”.

Автор делает утверждение о дешифровке Глозельских надписей при помощи тюркских языков. Глозельские надписи — артефакты с алфавитными письменами на неизвестном языке. Их датируют то эпохой неолита, то палеолита, но также их относят и к железному веку. Всего было найдено более 3000 артефактов, включая скульптуры, вазы и глиняные таблички. Окажись эти надписи подлинными, произошёл бы невероятный поворот в истории письменности, ведь это означало изобретение алфавитной письменности населением Западной Европы, а не финикийцами. Тем не менее, эти находки были сочтены ложными^[3].

И снова автор возвращается к названиям, но уже не только географическим, а ещё и этническим. Так, в названии народа эскимосы Галина видит турецкий корень *eski* (древний), в названии Ирака – *irak* (далёкий), бурятов – *bürütü* (окутывать, покрывать).

Как мы уже пояснили выше, одно соответствие формы слов ещё не означает их родственность. Разберём же данные примеры. Однозначной этимологии слова “эскимос” у нас нет. Но есть как минимум три теории:

1. Алгонкины называют эскимосов “эскиманциг”, т.е. те, кто питается сырой рыбой.
2. Ив Годдард полагал, что название народа произошло от алг. *ayaškimew* (Та, кто шьёт зимнюю обувь)
3. Жозе Мэйо (José Mailhot) высказал гипотезу о происхождении этнонима из слова *Esquimaux* (Те, кто говорят на другом языке), которые французские купцы, встретившиеся с инуитами, адаптировали из языка индейцев.

Из этих трёх теорий ясно, что название “эскимосы” произошло из местных языков, а тюркского корня *eski* здесь нет вовсе.

Название Ирак пришло из арабского (*عراق* “*iraaq*”), но его дальнейшая этимология спорная. Возможно, оно произошло от имени города Урук, или же связано с ср.-перс. *eṙāq* «низкие земли».

Происхождение название народа бурятов до сих пор остаётся неизвестным, но есть несколько основных версий:

1. От хакасского слова *пыраат*, восходящего к термину *бури* (тюрк.) — волк, или *бури-ата* — волк-отец, предполагающего тотемный характер этнонима, так как многие древние бурятские роды почитали волка как своего прародителя. В хакасском языке общетюркский звук *б* произносится как *п*. Под этим именем русским казакам стали известны предки западных бурят, жившие к востоку от предков хакасов. В

дальнейшем пыраат трансформировалось в русское брат и было перенесено на всё монголоязычное население в пределах Русского государства (братья, братские люди, брацкие мунгалы) и затем принято эхиритами, булагатами, хонгодорами и хори-бурятами в качестве общего самоназвания в виде буряад.

2. От слов бу — седой, в переносном смысле старый, древний и ойрот — лесные народы, в целом переводимое как древние (коренные) лесные народы.

3. Д. Банзаров считал, что бурят — это фонетический вариант этнонима бурут (бургут). Этноним бурут восходит к слову бури. Значение слова бури — волк. Помимо названия волка, также обозначало цвет (масть) — серый, светло-серый, темновато-пепельный.

Автор даёт предысторию тому, что сподвигло её на такое исследование. Галина утверждает, что изучая турецкий язык, она вдруг осознала турецкое (именно турецкое, не тюркское) происхождение большого количества слов родного для неё русского языка. Галина пишет о возможности дешифровки географических названиях Латвии, которые никак не связаны с латышским языком, при помощи турецкого языка.

Далее автор пишет о наличии неиндоевропейского субстрата на территории Европы и этногенезе Малой Азии и Латвии. Для целей данной статьи эта информация не представляет никакого интереса, поэтому её мы затрагивать не будем.

“Мы уже говорили о народе шумеров, который занимает особое место в формировании знаний и культуры народов Малой Азии. Известно, что сами себя шумеры называли кангарами. Кангары — название древнего тюркского этноса Месопотамии. Это ученым позволяет говорить о тюркских корнях шумеров, что подтверждает анализ их языка”^[4]. Само собой, никаких ссылок не будет, т.к. предполагается, что большая часть читателей, увидев слово “известно”, не будет проверять эту информацию.

На самом деле самоназвание шумеров – sag-gig-ga (черноголовые). Что же касается названия “кангары”, то они действительно существовали, но не в Месопотамии, а на территории современного Казахстана. И вот наступает тот момент, для чего в повествование были включены Кангары: Галина утверждает тюркское происхождение названия горы в Латвии – Kangaru kalni, что якобы переводится как “Горы кангаров”. На самом же деле слово Kangaru пришло в латышский из ливонского. Лив. kangaru означало какое-либо возвышение^[5]. Таким образом, название горы переводится как “возвышенные горы/холмы”.

Не менее удивительны пассажи автора о происхождении латышских имён. Самое распространённое Janis Шукке соотносит со словом уап (гореть), т.к. латышский бог Ян олицетворяет солнце. Это латышское имя пришло из иврита и является когнатом английскому Джон. “Латышское имя Krisjanis, очевидно, восходит к тур karshi uap (встречный огонь)”^[6] пишет автор. Такие слова, как “очевидно”, “конечно”, “известно” используются в наиболее сомнительных утверждениях. Таким образом Галина хочет хоть немного легитимизировать свои доводы, надеясь на то, что ленивые читатели не будут ничего проверять. Данное имя широко распространилось в период принятия христианства, следовательно, Krisjanis – адаптация христианского имени Кристиан.

В работе представлено ещё огромное количество различных слов и их турецкого “предка”, поэтому, в целях краткости, далее мы будем разбирать только действительно уникальные случаи.

В главе, посвящённой грамматическому наследию от турецкого в латышском, Шукке устанавливает некоторые фонетические изменения:

- Звук [ü] переходит в дифтонг [ie], гласные [e] и [u]: dün > diena, güneş > uguns.

- Звук [ö] переходит в дифтонг [uo] (на письме обозначается просто о) и гласный [e]: Kök > koks, böbür > bebris.

- Звук [ı] переходит в [a], [i] и [e], якобы из-за близости по месту артикуляции: Algı > alga, sırma > sirms.

- Звук [i] переходит в [ie]: mihr > miers.

- Звук [e] переходит в [au], [a],[i] [ie]: yeni > jauns, keman > kamanas, tek>tikai, devasa > dievs.

- Звук [u] перешёл в долгий [ū]: Duman > dūmaка, kuka > kūka.

- Звук [a] перешёл в [e]: almak > elki.

- Звук [o] перешёл в [u]: yom > jumis.

Казалось бы, замечательно. Автор нашла закономерности, по которым происходили фонетические изменения от тюркского протолатышского до современного языка! К сожалению, ситуация вовсе не такая позитивная. Внимательные читатели уже увидели проблему, но для начала давайте вспомним слова, которые Галина Шуке приводила в начале книги: Латышское kamanas произошло от keman, ilkss – ilk, žebērklis – sebretnek. В первой паре первый звук [a] действительно перешёл в [e], третий [a] можно было бы объяснить латышским новоделом, якобы добавили окончание “as”, чтобы звучало более по-латышски, но почему второй [a] не перешёл в [e], хотя в тюркском “протослове” оно есть — совершенно непонятно. Во второй паре [i] остался прежним, хотя должен был перейти в [ie]. В третьей паре первый звук [e] остался прежним, хотя по описанным выше “фонетическим законам” он этого сделать не может, а правила для образования длинного [ē] в латышском Галина не придумала. Кроме того, можно было заметить нестыковки уже в примерах, которыми автор подкрепляет свои доводы об изменении гласных: böbür > bebris – звук [ü] перешёл в [i], хотя он этого делать не должен, Algı > alga, – звук

[a] остался прежним. *almak* > *elki* – проигнорируем изменение согласного, второй [a] вдруг стал [i]. Из всего вышеописанного мне приходится сделать вывод, что открытые Галиной Шуке “закономерности” — не более чем выдача желаемого за действительное. Если в начале своей работы автор всего лишь искала соответствие между языками, то уже потом она захотела придать больше наукообразности своей работе и решила выдумать подобные фонетические законы, но, к сожалению, забыла о чём писала буквально строчку назад, в результате вскрылись фатальные ошибки. Да, далее она пытается создать себе возможности для защиты, в частности, пример с *kamanas* и *keman* Галина объяснила через стремление латышского языка к гармонии гласных, но как тогда определить, что в данном конкретном слове гласные изменились в целях гармонии или из-за фонетических законов?

Мы ещё не затрагивали разделы “Морфология”, “Синтаксис” и “Словообразование”, но, думаю, приведённых выше примеров уже достаточно для того, чтобы показать несостоятельность теории Галины Шуке. Самое страшное то, что есть люди, прочитавшие данный труд и действительно уверовавшие в тюркское происхождение латышей. Такие люди начинают вести агрессивное насаждение своих идей другим, а несогласных они предают анафеме и оскорбляют. Такое поведение наблюдается у последователей любой лжелингвистической концепции. Я считаю, что научному сообществу следует обратить пристальное внимание на проблему любительской лингвистики и проводить мероприятия по разоблачению подобных антинаучных идей.

Указатель цитируемой и использованной литературы:

1. Повесть временных лет (6476 (968)) г.)
2. The Anglo-Saxon Chronicle
URL:<https://www.public.asu.edu/~gelder/hel/chron.html>
3. A. Vayson de Pradenne (1933). The Glozel Forgeries. *Antiquity*, 4(14)
<https://doi.org/10.1017/S0003598X00004518>
4. Галина Шуке (2010). Были ли латыши тюрками? стр. 12
5. Saarikivi, J., & Pitkänen, R-L. (Eds.) (2007). Borrowing of place names in the Uralian languages. (*Onomastica Uralica*; No. 4). p. 38
6. Галина Шуке (2010). Были ли латыши тюрками? стр. 25

**ГЕОГРАФИК АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ЁРДАМИДА ЕР
РЕСУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ “КЛАСТЕР”
УСЛУБИНИ ИНТЕРАКТИВ КАРТОГРАФИК МАНБАЛАР БИЛАН
ТАЪМИНЛАШ (Самарқанд вилояти Булунғур тумани мисолида)**

*Давлат Солик Кумитаси Хузуридаги Кадастр Агентлигининг
Давлат Кадастрлари палатаси Самарқанд вилояти Бошкармаси
Самарқанд шаҳар филиали"да мухандис*

Аннотатсия: Масофавий зондлаш , географик ахборот тизимлари ва глобал жойлашишни аниқлаш тизими интегратсияси ер ости сувлари гидрологияси, ресурсларни бошқариш, атроф-муҳит мониторинги ва фавқулодда вазиятларга жавоб бериш соҳасида ривожланаётган тадқиқот ёъналишларидир. РС, ГИС, ГПС ва юқори даражадаги ҳисоблаш соҳаларидаги соънги ютуқлар бир вақтнинг оъзида бир қатор маълумотларни вақт ва иқтисодий жиҳатдан самарали тарзда тақдим этиш ва қайта ишлашга ёрдам беради. Ушбу мақолада Булунғур тумани мисолида ушбу масалалар таҳлил этилади.

Калит сўзлар: космик, ер тизиш, кадастр, ер ресурслари, фотограмметрия.

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2017 йил 13 декабр куни ер ресурслари, геодезия ва кадастр соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар самарадорлигини ошириш масалаларига бағишланган йиғилишда Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри давлат кўмитаси раҳбарларининг соҳа фаолиятини такомиллаштириш бўйича кўрилаётган чора-тадбирлар юзасидан ҳисоботлари эшитилди. Маълумки, ер ва кўчмас мулк кадастри ишларини яхшилаш мақсадида жорий йилда

“Ергеодезкадастр” давлат кўмитаси таркибий тузилмаси ва фаолият йўналишлари қайтадан тасдиқланди. Ҳар қандай карта тузишда у ҳох қоғоз карта бўлсин хох рақамли ишлар аввал маълумот тўплашдан бошланади. Олдинлари бу ишлар қийин математик ҳисоб-китоблар қилишни талаб қилар ва уларни бажаришга йиллар кетиши мумкин эди. Ҳозирда геодезик янги технологиялар ишлаб чиқарилди ва бунинг натижасида ер ресурсларидан фойдаланиш имкониятлари кенгайди

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ ВА ЭМПИРИК ТАҲЛИЛ

Самарқанд вилояти Булунғур туманида жами 2 та мева-сабзавотчилик, 1 та ғаллачилик, 1 та картошқачилик ва 5 та узумчилик йўналишида кластер ташкил этилиб фаолият юритиб келмоқда.

"БУЛУНҒУР САНДВИК" МЧЖ мева-сабзавотчилик агрокластери туман ҳокимининг 2018 йил 8 августдаги №1738-Қ сонли қарори билан кластер этиб расмийлаштирилган, унга тумандаги Ўзбекистон, Мингчинор, Улуғбек, А.Махсумов ва Бешкуви агрофирма массивидан жами 346 гектар, шундан фойдаланиладиган 342,33 гектар ер майдони узок муддатли ижара шартномасига асосан сабзавот йўналишида фаолият юритиш учун ажратиб берилган.

Шунингдек, "БУЛУНҒУР-САНДВИК" мева-сабзавотчилик агрокластерига 370 та фермер хўжаликлар ва уларнинг 1500,0 гектар майдони ҳамда кластерни ўзидаги 342,33 гектар майдонга сабзавот маҳсулотлари етиштириш учун бириктириб берилган.

"БУЛУНҒУР-САНДВИК" мева-сабзавотчилик агрокластери томонидан етиштирилган ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотлари сотилишида корхона томонидан 2022 йил январ-апрел ойлари давомида маҳсулотлар экспорти амалга ошириш бўйича **584** тонна қуритилган сабзавот маҳсулотларини **2000.0** минг АҚШ долларига экспорти амалга оширилган. "БУЛУНҒУР-САНДВИК" кластер корхонасининг инфратузилма объектлари ҳамда техника ва агрегатлари, мавжуд қайта ишлаш қуввати 40000 тоннани, оддий омборхона 200 тоннани ташкил

этади ва корхонада 20 та юк ташувчи автомашиналар ҳамда 10 та турли русумдаги қишлоқ хўжалиги техникалари мавжуд.

2022 йил ҳосили учун корхона томонидан фермер хўжаликларига маҳсулот етиштириш учун жами **2515.0** млн.сўм миқдорида аванс маблағлари ҳисобига уруғ ва кўчатлар ажратилган бўлиб, аҳоли ва шартнома қилмаган бошқа тадбиркорлик субъектларига тўловлар маҳсулот сотиб олиш вақтида амалга оширилади.

"САМАРҚАНД ГАРДЕН ПЛАСТ" МЧЖ мева-сабзавотчилик агрокластери туман ҳокимининг 2018 йил 5 августдаги №1086-Қ сонли қарори билан кластер этиб расмийлаштирилган, унга тумандаги "Дўстлик" ва "Булунғур" агрофирма массивидан жами 1314,0 гектар лалми ва фойдаланилмайдиган ер майдони узок муддатли ижара шартномасига асосан боғдорчилик йўналишида фаолият юритиш учун ажратиб берилган.

2021 йил 1 октябр ҳолатига 588 гектар майдонга интенсив боғ ташкил этилган (327 га гилос, 195 га шафтоли, 66 га черешня) ҳамда 2022 йил лойиҳага киритилган 400 гектар майдонга интенсив боғ ташкил этиш бўйича питомникларда етарли кўчатлар тайёрланган.

"САМАРҚАНД ГАРДЕН ПЛАСТ" МЧЖ мева-сабзавотчилик агрокластерининг ишлаб чиқариш қувватлари талабларидан келиб чиқиб, тумандаги 40 та фермер хўжалиklarининг 200 гектар ер майдони бириктириб берилган.

"САМАРҚАНД ГАРДЕН ПЛАСТ" МЧЖ мева-сабзавотчилик агрокластери томонидан етиштирилган ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотлари сотилишида корхона томонидан 2022 йил январ-апрел ойлари давомида маҳсулотлар экспорти бўйича **103.4** тонна мева-сабзавот маҳсулотларини **275.4** минг АҚШ долларига экспорттини амалга оширилган.

"САМАРҚАНД ГАРДЕН ПЛАСТ" МЧЖ мева-сабзавотчилик агрокластерининг инфратузилма объектлари ҳамда техника ва агрегатлари мавжуд қайта ишлаш қуввати 10500 тоннани, 4500 тонналик музлаткичли

омборхона ташкил этади ва корхонада 22 та турли русумдаги кишлок хўжалиги техникалари мавжуд. 2022 йил ҳосили учун корхона томонидан шартнома тузилган фермер хўжаликларига жами **74.0** млн.сўм миқдорида аванс маблағлари ҳисобига кўчатлар тарқатилган, аҳоли ва шартнома қилмаган бошқа тадбиркорлик субъектларига тўловлар маҳсулот сотиб олиш вақтида амалга оширилади.

Туманда **"ПЕТ АГРО ОИЛ"** МЧЖ ғаллачилик йўналишида кластери туман ҳокимининг 2021 йил 2 ноябрдаги №125-7-93-Қ/21-сонли қарори билан ташкил этилган бўлиб, кластерга тумандаги 764 та ғалла етиштирувчи фермер хўжаликлари билан 6290 гектар майдондаги 15239 тонна донга фьючерс шартномаси тузилган. Кластер томонидан 2022 йил ғалла ҳосили учун ғалла етиштирувчи фермер хўжаликларига аванс сифатида минерал ўғит ва ёқилғи мойлаш материаллари билан таъминланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 майдаги “Республикада картошка етиштиришни кенгайтириш ва уруғчилигини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 4704-сонли қарори ижросини таъминлаш мақсадида туман ҳокимининг 2020 йил 25 майдаги 327-сонли қарори билан **“ЗАРАФШОН ГРЕН АГРО”** МЧЖ картошкачилик кластери ташкил этилиб, кластер корхонасида 2 нафар янги иш ўрни ташкил этилган. Кластер корхонасига 61 та фермер хўжалиги 435 гектар ер майдони бириктирилиб берилган. 2022 йил ҳосили учун кластер томонидан 822 гектар майдонга картошка уруғи экилди, такрорий экин сифатида кечки 400 гектар майдонга элита ва Р-1 уруғлик картошкалари экилиши режалаштирилган.

2022 йилда кластер томонидан инвестиция лойиҳаси бўйича 300 тонналик музлаткичли омборхона қурилиши лойиҳалаштирилган, лойиҳа қиймати 1200 млн. сўм, шундан 400 млн. ўз маблағи, 800 млн. сўм банк кредити ҳисобидан амалга оширилиши режалаштирилган, жихозлар Хитой

давлатидан келтирилади натижада 5 нафар янги иш ўринлари ташкил этилади.

Туманда узумчиликни ривожлантириш, сохага илғор технологияларни жалб қилиш, йирик плантацияларда узум етиштиришни ташкил этиш мақсадида туман хокимининг 2021 йил 21 июлдаги №22-7-93-Қ/21-сонли қарори билан узумчилик йўналишида кластерлар ташкил этилиши белгилаб қўйилган, шу асосида туманда 5 та узумчилик йўналишида кластерлар ташкил этилди. Булардан 2022 йил 11 январда давлат хизматлари рўйхатидан ўтган **“ТУРОН ГЪАФФАРОВ”** Агро кластерига 52 та фермер хўжалигининг 593 гектар ер майдони, 2022 йил 11 январда давлат хизматлари рўйхатидан ўтган **“ОЛҚАРТЕПА”** Агро кластерига 74 та фермер хўжалигининг 480 гектар ер майдони, 2022 йил 11 январда давлат хизматлари рўйхатидан ўтган **“КЕЛАЖАК БУНЁДКОРИ”** Агро кластерига 57 та фермер хўжалигининг 1000 гектар ер майдони, 2022 йил 21 январда давлат хизматлари рўйхатидан ўтган **“БУЛУНГУР АГРО ГРОУП”** МЧЖ кластерига 37 та фермер хўжалигининг 437 гектар ер майдони ва 2022 йил 12 январда давлат хизматлари рўйхатидан ўтган **“ШОҲЖАХОН ЖСД”** Агро кластерига 44 та фермер хўжалигининг 455 гектар ер майдони бириктириб берилган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. З.Д.Охунов., И.Й.Абдуллаев. “Фотограмметрия” Ўқув қўлланма. Т., Чоълпон. 2007 йил -160 б.
- 2.Сафаров Э.Географик ахборот тизимлари. Тошкент., Университет, 2010 й.
3. Бобоколонов М.Х. “Аҳоли карталарини яратишда картографик усулларни таҳлил қилиш” магистрлик диссертацияси. СамДАҚИ. Самарқанд. 2013 й.

**TUYALAR BRUTSELLYOZI EPIZOOTOLOGIYASI,
EPIDEMIOLOGIYASI, UMUMIY VA ALLERGIK DIAGNOSTIKASI,
OLDINI OLIISH CHORALARI**

Ulug'muradov A.D., v.f.f.d., kichik ilmiy xodim;

Ruzimurodov M.A., v.f.n., katta ilmiy xodim;

Quvatov B.H., kichik ilmiy xodim;

Muxtorov F.N., tadqiqotchi.

Veterinariya ilmiy-tadqiqot instituti. E-mail: nivi@vetgov.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada tuyalar brutsellyozining epizootologiyasi, diagnostika usullari va oldini olish va qarshi kurash bo'yicha adabiyot ma'lumotlari va VITI Brutsellyoz laboratoriyasida ushbu kasallik diagnostikasi bo'yicha olib borilayotgan tadbirlar keltirilgan. Maqolada Respublikadagi tuyachilik xo'jaliklari rahbarlari, aholi va veterinariya mutaxassislariga tuyalar brutsellyozi bo'yicha materiallar berilgan.

Kalit so'zlar. Brutsellyoz, urbanizatsiya, infeksiya, FAO, gidrobursit, serotip, abort, KBT, RBT, XR.

Kirish. Osiyo va Afrikaning ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarida tuyalar ko'chmanchi aholining eng muhim daromad manbalaridan biri hisoblanadi. Urbanizatsiyaning o'sishi bilan tuya suti va go'shti bozori kengayib bormoqda va tuya mahsulotlarini tijoratlashtirish va iste'mol qilish ko'rsatgichlari ortib bormoqda.

Epizootologiyasi. Tuyalar brutsellyozi Avstraliyadan tashqari tuya boqiladigan barcha mamlakatlarda uchraydi. Ko'pgina mamlakatlarda hayvonlar va podalarda kasallikning yuqori darajada tarqalganligi qayd etilgan bo'lib, bu nafaqat insonlarga kasallikning yuqish xavfini keltirib chiqaradi, balki klinik jihatdan ko'zga tashlanmaydigan hayvonlarning savdosi natijasida infeksiyaning keng tarqalish xavfini ham oshiradi.

Tuyalar – juft tuyoqlilar turkumiga kirib, ikki turga bo'linadi: bir o'rkachli (*Camelus dromedarius*) va ikki o'rkachli (*Camelus bactrianus*) tuyalar. Birinchisi G'arbiy Osiyo, Shimoliy Afrika, Yaqin va O'rta Sharqning cho'l mintaqalarida, ikkinchi tur tuyalar esa, Markaziy va Sharqiy Osiyoning qurg'oqchil hududlarida yashaydi. Tuya go'shti asosan Qizil dengizni o'rab turgan Saudiya Arabistoni va Iordaniya kabi mamlakatlarda iste'mol qilinadi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) 2009 yilda dunyoda tuyalar sonini taxminan 26 mln. bosh (Avstraliya bundan mustasno) deb hisoblagan. Kelajakdagi iqlim o'zgarishi natijasida yuzaga keladigan atrof-muhit o'zgarishlariga moslasha olmaydigan chorva mollarining o'rnini tuyalar egallashi sababli bu raqamlar kelgusida ortishi mumkin. Jumladan, O'zbekistonda ham bugungi kunda taxminan 30 mingdan ziyodroq tuyalar mavjud. Ular asosan aholi shaxsiy qaramog'ida parvarishlanadi.

Ushbu maqolaning **maqsadi** tuyalar brutsellyozining diagnostikasi, epizootologiyasi va aholi salomatligiga ta'siri hamda iqtisodiy oqibatlarini ko'rsatib berishdan iboratdir.

Tuyalar bardoshli va saqlanishi oson bo'lsa-da, ular o'tmishda ko'pincha taxmin qilinganidek, boshqa chorva molari kasallanadigan kasalliklarga chidamli emas. Tuyalar asosan mayda shoxli hayvonlar va qoramollardan kasallikni yuqtiradi. Bu kuzatuv boshqa hayvonlarda kasallik chaqiruvchi barcha *Brucella* turlari va biovarlari tuyalardan ham ajratilganligi bilan tasdiqlanadi. Tuyalarda *Brucella abortus* va *Brucella melitensis* turlari aniqlangan. Kasallik bo'yicha birinchi ma'lumotlar 1931 yilda keltirilgan. Tuyalarda klinik belgilar

odatda yengil kechsa-da, brusellalar yangi sogʻilgan sut yoki ularning xom goʻshti orqali insonlarga yuqishi va endemik hududlarda jiddiy muammoga aylanishi mumkin.

Tuya brutsellyozining **klirik koʻrinishi** simptomsiz kechishidan - abortga qadar farq qilishi mumkin [2]. Urgʻochi tuyalarda gidrobursit va granulomatoz endometrit rivojlanishi mumkin [6]. Yoʻldoshning ushlanishi, bepushtlik va jinsiy kechikish holatlari ham qayd etilgan. Erkak tuyalarda orxit belgilari, baʼzan oʻtkir oqsoqlik bilan birga artritning boshlanishi ham kuzatilishi mumkin [4], [2].

Diagnostikasi. Tuyalarda brutsellyozning tarqalishi toʻgʻrisidagi soʻnggi maʼlumotlar nisbatan kam [5], [6]. Hisobotlarning aksariyati tuyalarda brutsellyoz serotipining tarqalishiga qaratilgan; namunalarni olish va qayta ishlashning nisbatan qulayligini hisobga olsak, bu ajablanarli emas. *Brusellalarni* oʻstirish va fenotipik xarakteristikasi boʻyicha tashxis qoʻyish nafaqat mashaqqatli va koʻp vaqt ham talab etadi, balki tadqiqotchi uchun ham infeksiyani yuqtirib olish xavfi yuqori hisoblanadi. Qoʻzgʻatuvchini ajratib olish limfa toʻqimasi [7], abort qilingan homila, vaginal surtmalar [8], sut [9], tuxumdonlar va zararlangan boʻgʻimlarda taqdqiotlar olib borish orqali erishiladi.

Allergik test. Baʼzi tadqiqotchilar, ayniqsa sobiq SSSRda ikki oʻrkachli tuyalarda turli allergenlardan foydalangan holda brutsellyoz uchun teri testlarini sinab koʻrishgan [10]. Teri testi juda oʻziga xos hisoblanadi, lekin uning sezgirligi tuyalarda past boʻlib, testdan podani tekshirish uchun foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Tuyalar brutsellyozi uchun serologik testlarning hech biri hali tuyalarda qoʻllanilishi tasdiqlanmagan. Biroq, turli xil serologik testlarning kombinatsiyasi tuyalarda diagnostika samaradorligini oshirishi aniqlangan. Tavsiya etilgan serologik testlar Komplement bogʻlash reaksiyasi (KBR), Roz bengal test (RBT), seroaglyutinatsiya testi (SAT) va raqobatbardosh IFT (c-ELISA). Jumladan, VITI brutsellyoz laboratoriyasining joriy 2022 yilga ish rejasiga

tuyalar brutsellyozi bo'yicha tadqiqotlar o'tkazish kiritilgan. Shundan kelib chiqib, laboratoriya tomonidan 2021-2022 yillar davomida hududlardagi tuyachilik xo'jaliklaridan keltirilgan jami 109 bosh tuyalar qon zardoblari brutsellyozga amaldagi qoidalar asosida serologik tekshirildi. Joylarda insonlar tomonidan yangi sog'ilgan tuya sutini (parnoe moloko) davo sifatida iste'mol qilishlarini inobatga olib, laboratoriya mutaxassislari tomonidan Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumani "Shonazar Xalifa" nomli ishlab chiqarish kooperativida parvarishlanayotgan 11 bosh tuyalardan tanlov asosida 5 boshidan yangi sog'ilgan sut namunalari olinib, Sutda xalqa reaksiyasi (XR) orqali tekshirildi, manfiy natijalar olindi. Bunday monitoringlar laboratoriya xodimlari tomonidan Respublikaning Navoiy, Surxondaryo, Qashqadaryo, Jizzax viloyatlarida ham rejali davom ettirilmoqda.

Epidemiologiyasi. Tuya boqiladigan barcha mamlakatlarda tuya brutsellyozi qayd etilgan. Bu kasallik, ayniqsa, O'rta yer dengizi, Yaqin Sharq va Fors ko'rfazi, Afrika, Yevropa va Lotin Amerikasining ayrim qismlarida endemik hisoblanadi. Hayvonlar oziq-ovqat, suv, og'iz suti, infeksiyalangan sut, ayniqsa yo'ldoshni va abort qilingan homila orqali yuqadi. Tuyalar *brusella* uchun asosiy xo'jayin ekanligi ma'lum emas, lekin ular *B.abortus* ga ham *B.melitensis* ga ham sezgirdir. Shuning uchun tuyalarda kasallikning tarqalishi, ular bilan birga boqiladigan asosiy xo'jayinlarning infeksiyalanish darajasiga bog'liq.

Oldini olish va qarshi kurash. Brutsellyoz dunyoning ko'plab mintaqalarida yo'q qilinsada, boshqalarida u keng tarqalgan va iqtisodiy jihatdan muhim kasallikdir. Tuyalar brutsellyozida barcha harakatlar kasllikni aniqlash va oldini olishga qaratilgan, chunki amaliy davolash yo'q. Tuyalar *B.abortus* S19 va *B.melitensis* Rev-1 shtammlaridan tayyorlangan vaksinalar bilan muvaffaqiyatli emlangan, ammo hozirgacha tuyalarni emlash uchun optimal yoshlari va ularning serologik javoblari haqida juda kam ma'lumotlar mavjud. Yosh (3 oylik) tuyalar vaksinaning to'liq dozasini, kattalar (10 yosh) esa kichik dozani oladi. Albatta bunda hududdagi qoramollar va mayda shoxli hayvonlarni

brutsellyoz kasalligiga qarshi doimiy tekshirib borish va endimik hududlarda kasallikka qarshi emlash ishlari olib borilishi katta ahamiyatga ega. Bugungi kunda VITI qoshida tashkil etilgan ishlab chiqarish uchastkalarida brutsellyozga qarshi liofillangan vaksinalar ishlab chiqarish va kasallikka moyil barcha turlar, jumladan, tuyalarni ham profilaktik emlash ishlari borasida tadqiqotlar olib borilmoqda.

Xulosa. Zoonoz kasallik hisoblanmish brutsellyoz tuyalar populyatsiyasiga ta'siri e'tiborsiz qoldirilganda, insonlar uchun xavfi juda yuqori bo'ladi. Shu bois, davlat veterinariya va sog'liqni saqlash organlariga tuyalar brutsellyozi diagnostikasini doimiy olib borishlari va doimiy nazorat, hayvonlar egalari, tuya mahsulotlarini iste'molchilari, qaror qabul qiluvchilar o'rtasida ushbu kasallik haqida keng tushuntirish ishlari olib borilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Хайвонлар бруцеллёз касаллигининг диагностикаси бўйича илмий асосланган ТИЗИМ. //Утверждена Государственным ветеринарном комитетом Р.Уз. 2018 г.
2. Musa MT, Eisa MZ, El Sanousi EM, Abdel Wahab MB, Perrett L. Brucellosis in camels (*Camelus dromedarius*) in Darfur, Western Sudan. *J Comp Pathol.* 2008;138:151–5. [PubMed] [Google Scholar];
3. Agab H, Abbas B, Ahmed HJ, Mamoun IE. First report on the isolation of *Brucella abortus* biovar 3 from camels (*Camelus dromedarius*) in Sudan. *Camel Newslett.* 1994;12:52–5. [Google Scholar];
4. Abbas B, Agab H. A review of camel brucellosis. *Prev Vet Med.* 2002;55:47–56. [PubMed] [Google Scholar];
5. El Tahir Y, Nair RR. Prevalence of brucellosis in the Sultanate of Oman with reference to some Middle East countries. *Vet Res.* 2011;4:71–6. [Google Scholar];

6. Musa MT, Shigidi MTA. Brucellosis in camels in intensive animal breeding areas of Sudan. Implications in abortion and early-life infections. Rev Sci Tech. 2001;54:11–5. [Google Scholar];
7. Abu Damir H, Tag El Din MH, Kenyon SJ, Idris OF. Isolation of Brucella abortus from experimentally infected dromedary camels in Sudan: a preliminary report. Vet Res Com. 1989;13:403–6. [PubMed] [Google Scholar];
8. Gameel SE, Mohamed SO, Mustafa AA, Azwai SM. Prevalence of camel brucellosis in Libya. Trop Animal Health Prod. 1993;25:91–3. [PubMed] [Google Scholar];
9. Radwan AI, Bekairi SI, Prasad PV. Serological and bacteriological study of brucellosis in camels in central Saudi Arabia. Rev Sci Tech. 1992;11:837–44. [PubMed] [Google Scholar];
10. Сайтахметова Р.Ж., Аллергический метод диагностики бруцеллеза верблюдов. Автореферат кандидата ветеринарных наук. Алмата. 1994 г.

АКТУАЛЬНОСТЬ ЗАЩИТЫ АВТОРСКИХ ПРАВ

*Абдуллаходжаев Гайрат Талипович. к.ю.н., доцент,
академик Академии Турон Республики Узбекистан
Национальный институт художеств и дизайна (Ташкент,
Узбекистан)*

*Алимов Нодир Юнусович. доцент кафедры “Общественных
наук, педагогики и профессионального образования”
Национальный институт художеств и дизайна (Ташкент,
Узбекистан)*

Аннотация: В данной теме изучаются вопросы по передаче авторских прав третьим лицам и нарушения в сфере авторского права; даётся правовая оценка взаимодействия автора произведения в сфере науки, литературы и искусства.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, правила уступки, пиратство, индивидуализация, моральные права, правомочия автора.

IMPORTANCE OF COPYRIGHT PROTECTION

1. Abdullahodzhaev Gairat Talipovich PhD in Law, Associate Professor, Academician Academies Turon of the Republic of Uzbekistan National Institute of Fine Arts and Design (Tashkent, Uzbekistan)

2. Alimov Nodir Yunusovich. Associate Professor of the Department of “Social Sciences” National Institute of Fine Arts and Design (Tashkent, Uzbekistan)

Abstract: At this work, the issues of copyright transfer to third parties and violations in the field of copyright are studied; a legal assessment of the interaction of the author of the work in the field of science, literature and art is given.

Key words: intellectual property, assignment rules, piracy, individualization, moral rights, author's rights.

Основной причиной появления данной статьи было вызвано появлением у авторов произведений проблемы по урегулированию отношений по передаче имущественных прав другим лицам.

Так при продаже произведений изобразительного искусства возникают вопросы по повторному исполнению ранее проданной (картины, композиции, объекта дизайна), такие же вопросы возникают у авторов при защите объектов интеллектуальной собственности (идея, товарный знак) как неопубликованных, так и доведенных до сведения неопределенных лиц.

Следующим аспектом в регулировании правоотношений возникают у работников ВУЗа создающих произведения относящихся к объектам авторского права (живопись, рисунок, миниатюра, композиция гончарного искусства, дизайнерские проекты и. т.д.). В целях обеспечения защиты прав, вышеуказанных категорий авторов создаются «Центры интеллектуальной собственности» на правах юридического лица, бюджет которого формируется как из бюджета ВУЗа, так и внебюджетных средств (членские взносы, гранты, спонсорская помощь, издательство и др.). Все эти действия отражены в соответствующих законах Республики Узбекистан и нормах международных конвенций.

С обретением независимости в Узбекистане идет активное построение основ правового государства. В частности, созданы и продолжаются работы по созданию основ законодательства в сфере

интеллектуальной собственности и в частности по авторскому праву и смежным правам. При этом учитываются нормы международного авторского права, положения международных авторско-правовых организаций и соглашений. С 1993 года Узбекистан является членом Всемирной организации интеллектуальной собственности (ВОИС), охватывающей более 180 стран. Присоединение в 2005 году Узбекистана как суверенного государства к Бернской конвенции по авторскому праву явилось еще одним важным шагом по созданию условий по развитию и защите прав авторов нашей страны на международной арене.

В то же время плохая осведомленность населения в вопросах авторского права приводит к свободному обращению с чужой интеллектуальной собственностью, что зачастую принимает формы «пиратства» на рынке интеллектуальной собственности в республике, особенно в области кино-видеопроката, средств массовой информации, в издательском деле, в сфере изобразительного искусства, дизайна, что приводит к нигилистическому отношению к правовым нормам и существенной потере материальной выгоды от использования результатов интеллектуального труда авторов.

По утверждению узбекского ученого по интеллектуальной собственности д.ю.н., проф. Б.Тошева «Использование результатов интеллектуальной деятельности и средств индивидуализации, которые являются объектом исключительных прав, может производиться только с согласия правообладателя».

Понятие интеллектуальной собственности получило широкое распространение в XX веке с появлением книгопечатания. Возникло оно еще в XVIII веке с необходимостью защиты промышленной собственности (1883г. Парижская конвенция) и авторского права (1886г. Бернская конвенция) под влиянием теории естественного права, которая относит ряд правомочий к природным, естественным правам человека.

Оно закреплено в нормах Конвенции, учреждающей Всемирную организацию интеллектуальной собственности (ВОИС) (ст. 2), и в Гражданском кодексе Республики Узбекистан (статьи 97, 1031).

Статья 15 Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах, принятого XXI сессией Генеральной Ассамблеи ООН, предусматривает право каждого человека, в частности, на защиту моральных и материальных интересов, возникающих в связи с любыми научными, литературными и художественными трудами, автором которых он является. Авторские права были отнесены к основным правам человека, на что указано во Всеобщей декларации прав человека, принятой Генеральной Ассамблеей ООН в 1948 году.

Моральные права принадлежат автору независимо от его имущественных прав и сохраняются за ним всегда.

Личные права автора по наследству не переходят. Указанные правомочия наследников сроком не ограничиваются.

Кроме того, автор вправе в том же порядке, в каком назначается исполнитель завещания, указать лицо, на которое он возлагает охрану личных прав.

В отличие от моральных прав авторов имущественные права имеют конкретный срок охраны длительностью 70 лет установленный законодателем. Согласие автора требуется в случае каждого использования.

Совсем недавно понятие "авторское право" затрагивало сравнительно небольшое число людей в мире. В основном писателей, композиторов, художников, издателей. Но по мере развития научного и художественного творчества, бурного роста духовной жизни народов появлялись всё новые и новые правообладатели, возникали различные новые направления использования произведений. Всё более активными

"потребителями" произведений литературы и искусства стали радиовещание, телевидение, театр, кино, концертные залы и интернет. Теперь уже сотни тысяч людей во многих сферах использования произведений повседневно соприкасаются с вопросами авторского права.

Из вышеизложенного следует, что наличие законодательных норм не означает его неукоснительного исполнения, если у каждого человека и общества в целом низкое правосознание и правовая культура, не восприятие результатов интеллектуального труда, как товара имеющего не меньшую ценность, чем любой другой предмет потребления своим отношением может и будет негативно отражаться на дальнейшее развитие интеллектуального труда, внедрение новых технологий, привлечение инвестиций, что в свою очередь приведет к экономическим потерям.

Для устранения негативного воздействия на систему и порядок, в целях предупреждения нарушений в данной сфере необходимо:

проводить широкую разъяснительную работу среди населения;

принять меры по повышению правовых знаний в средствах массовой информации с привлечением ученых, деятелей культуры и искусства, юристов;

положительно сказалось бы создание специальной рубрики в журнале по освещению затронутых вопросов;

введение занятий по данному направлению не только в высших учебных заведениях, но и в школах, лицеях, колледжах;

организация центров интеллектуальной собственности в учебных заведениях;

рассмотрение данных проблем в Центре по правам человека.

Использованная литература:

1. Rayimjonovna, N. N., Olimovich, E. A., Rakhmonali, H., & Agzamhodzhaevna, U. U. (2020). The Portrait of a Socially Active Woman: Moral and Ethical Qualities and Leadership Characteristics. *Test Engineering and Management*, 82(1-2), 1851-1859.
2. Abdullakhodjaev, G. T. (2021). Protection Of Moral And Material Rights Of Copyright Subjects. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(03), 73-80.
3. АЛИМОВ, Н. Ю. (2019). COPYRIGHT PROTECTION THROUGH BLOCKCHAIN. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (5-6), 26-28.
4. UU Agzamxodjaevna. Commercialization processes and technology transfer as components of the university's core model. - *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary ...*, 2022
5. Alimov, N. Y. (2021). Architectural project-As an object of copyright. *ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH*, 10(4), 914-918.
6. Yunusovich, A. N. (2022). Copyright Protection Is One Of The Most Important Issues In Art. *The Peerian Journal*, 8, 9-12.
7. Yunusovich, A. N. Occasional Use Of Anothers Work. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(05), 47-52.
8. Утанова У. "НАРОДНАЯ КУЛЬТУРА": ПОНЯТИЕ, СУЩНОСТЬ, СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ //Современные научные исследования: актуальные теории и концепции. – 2016. – С. 183-185.
9. Умарова М. АҲМАД ДОНИШНИНГ “ТАЪРИХИ САЛТАНАТИ МАНФИТИЯ” АСАРИДА БУХОРО ҲУКМДОРИ АМИР ШОҲМУРОДНИНГ ТАЪРИФИ //ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ. – 2021. – Т. 4. – №. 11.

10. Islomova, F., & Fayozova, F. (2021). Family traditions in vocational guidance, a guarantee of preparing young people for independent living. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(10), 34-38.
11. UA Utanova, KI Rajabov, KK Inoyatov, BS Marufbaev. Entrepreneurial Universities as a Modern Development Stage of the University 3.0 Concept *Webology* 18, 1053-1066
12. Utanova, U., Umarova, M., & Abdullahodjaev, G. (2021). Organization And Features Of The Education System Of The Bukhara Emirate During The Reign Of Emir Shakhmurad (1785-1800). *NVEO-NATURAL VOLATILES & ESSENTIAL OILS Journal| NVEO*, 15326-15334.
13. Маруфбаев Б. Ш. ЭТНОКУЛЬТУРНОЕ МЫШЛЕНИЕ-КРИТЕРИЙ НАЦИОНАЛЬНО-ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2018. – №. 2-4. – С. 60-64.
14. Hasanov, R. (2008). *Fundamentals of Fine Arts*.
15. Абдуллаходжаев Г. Т. ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА ДУХОВНОСТЬ МОЛОДЁЖИ //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2019. – №. 5-8. – С. 45-47.
16. Umarova, M. (2021). Features of the reforms of Emir Shakhmurad during the reign of the Bukhara Emirate. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(10), 49-54.
17. Sh, I. F., & Vaniyan, S. B. (2021). THE ROLE OF PARENTS IN FORMING SPIRITUAL EDUCATION ON THE BASIS OF CREATIVE APPROACHES. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS*, 2(12), 162-165.
18. Fayazova, F. S., Otajonova, O. A., & Islamova, F. S. (2021). The Role Of Art Therapy In The Formation Of Healthy Living Skills In Adolescents. *NVEO-NATURAL VOLATILES & ESSENTIAL OILS Journal| NVEO*, 15291-15295.

BOSHLANG'ICH BIOLOGIYA VA RIVOJLANISH TARIXI

Dilnoza Qoraboyeva Olimjonovna

Qo'qon shahar 30-umumiy o'rta ta'lim maktabi

Annontatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich biologiya va rivojlanish tarixi haqida qisqacha aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Biologiya, hayot, fiziologiya, organizm, atrof-muhit, tarixiylik.

Biologiya (yunoncha βίος, bios, „hayot“; va λόγος, logos, „bilim“) hayot va u bilan bog'liq masalalar tadqiqotidir. U empirik fanning jonli organizmlarning tuzilishi, funksiyalari, o'zgarishi, kelib chiqishi, evolyutsiyasi va o'lishini o'rganuvchi sohasidir. U turli organizmlarni saralaydi, ularning ishlashini, turlarning paydo bo'lishini, ularning o'zaro va atrof-muhit bilan munosabatlarini tasvirlaydi. Biologiya botanika, zoologiya, fiziologiya kabi turli ostsohalarga bo'linadi. Biologiya tirik tabiat to'g'risidagi bilimlar tizimini birlashtiruvchi fan sifatida namoyon bo'ladi. Chunki bu fanda ilgari o'rganilgan dalillar tarixiylik nuqtai nazaridan ma'lum tizimlarga keltiriladi va ularning yig'indisi organik olamning asosiy qonuniyatlarini aniqlashga imkon yaratadi. Ana shu qonuniyatlar asosida tabiatdan oqilona foydalanish, uni muhofaza qilish va qayta tiklash ishlari amalga oshiriladi. Hozirgi kunda biologiyaning turli sohalarida quyidagi ilmiy-tadqiqot usullaridan foydalanib kelinmoqda. Bularga kuzatish, taqqoslash, tarixiy va eksperimental usullar kiradi. Kuzatish usuli. Eng dastlabki usullardan biri bo'lib, uning yordanida har qanday biologik hodisani tasvirlash, ta'riflash mumkin. Keyinchalik bu usuldan turlarni aniqlashda ham keng foydalanilgan. Bu sohada K. Linney juda katta

muvoftaqlarga erishgan. Bu usul bugungi kunda ham ahamiyatini yo'qotmagan.

Biologiya (bio... va..logiya)— tirik tabiat haqidagi fanlar majmuasi. B. hayotning barcha ko'rinishlari: tirik organizmlar va tabiiy jamoalarning tuzilishi va funksiyasini, tirik mavjudotlarning kelib chiqishi va tarqalishi, ularning biri-biri va yotirik tabiat bilan o'zaro bog'lanishini o'rganadi. B.ning asosiy vazifasi tiriklikning namoyon bo'lishi qonuniyatlarini o'rganish, hayotning mohiyatini ochib berish, tirik organizmlarni sistemaga solishdan iborat. „B.“ terminini 1892 yda bir-biridan mustasno tariqasida birinchi bo'lib J. B. Lamark va G. R. Treviranus taklif etishgan. Bu termin T. Roze (1797) va K. Burdax (1800) asarlarida ham uchraydi.

Biologiya fanlari sistemasi. B. bir necha fanlardan tarkib topgan. Tadqiqot ob'yektiga binoan B. botanika (o'simliklarni o'rganadigan fan), zoologiya (hayvonlarni o'rganadigan fan), odam anatomiyasi va fiziologiyasi (odam organizmining tuzilishi va funksiyasini o'rganadigan fan), mikrobiologiya (mikroorganizmlarni o'rganadigan fan) va gidrobiologiya (suvda yashovchi organizmlar haqidagi fan)larga bo'linadi. Bu fanlar o'z navbatida birmuncha kichikroq tarmoklarga ajratiladi. Shu bilan birga B. fanlarining biri-biri bilan va boshqa fanlar bilan qo'shilib ketishi tufayli bir qancha kompleks fanlar shakllangan (mas, sitogenetika, sitoembriologiya, ekologik genetika, ekologik fiziologiya). B. fanlarini tadqiqot metodlariga binoan ham alohida fanlarga ajratish mumkin. Maye, organizmlarning tarqalishini biogeografiya, to'qima va xujayralar tarkibini biokimyoy, fizik jarayonlar va metodlarni biofizika o'rganadi. O'z navbatida bu fanlarni ham tekshirish ob'yektlariga binoan alohida fanlarga ajratish mumkin (mas, o'simliklar biokimyosi, hayvonlar biokimyosi). Biokimyoviy va biofizik metodlar ko'pincha o'zaro qo'shilib yoki boshqa fanlar bilan birgalikda yangi fanlarni hosil qiladi (mas, radiatsiyey biokimyoy, radiobiologiya). Biologik tadqiqotlardan oliigan natijalarni taxlil qilish va umumlashtirishda biometriya, ya'ni biologik mat. katta

ahamiyatga ega. Tirik organizmlar tuzilishini o'rganish darajasiga binoan ham bir qancha fanlar shakllangan (mas, molekulyar biologiya, gistologiya, anatomiya, ekologiya va boshqalar). B.ning bevosita amaliyot bilan bog'langan masalalarini parazitologiya, gelmintologiya, immunologiya, bionika, kosmik biologiya kabi fanlar o'rganadi. Insonni biologik evolyutsiya mahsuli va ob'yekta yeyfatida antropologiya, ijtimoiy hayot mahsuli yeyfatida sotsial biologiya o'rganadi.

Rivojlanish tarixi. Hayvonlar va o'simliklar odamlar uchun oziq-ovqat manbai bo'lganligi nazarda tutiladigan bo'lsa, B. tarixi odam g'orda hayot kechira boshlagan davrdan, hatto undan ham oldinroq boshlangan deyish mumkin. Ibtidoiy odamlar boshlana topgan g'orlarga chizilgan hayvonlarning rasmlari va ov manzarasi ularni hayvonlar tuzilishidan xabardor ekanligini ko'rsatadi. Xuddi shunday rasmlar Surxondaryo viloyatidagi Ko'hitang tog'ining Zirovutsoy darasi g'orlaridan topilgan. Hozirgi zamon B. fanining rivojlanishi O'rta dengiz bo'yida yashovchi xalqlar (Qad. Misr, Yunoniston) sivilizatsiyasi bilan bog'liq. Yunon va Rim naturfilosoflari birinchi bo'lib hayotning mohiyati va kelib chiqishini materialistik nuqtai nazardan tushuntirib berishga harakat qilishgan. Xususan Demokrit atrof muhitdagi narsa va hodisalar doimiy bo'lmasdan o'zgarib turishi to'g'risidagi materialistik g'oyani ilgari surgan. Arastu birinchi bo'lib hayvonlarni sistemaga solib o'rganishni taklif etgan. Galen xayvonlar (maymun va cho'chqa)ning ichki tuzilishi asosida odamning ichki tuzilishini, qon tomirlari va nervlar funksiyasini tasvirlab bergan birinchi fiziologeksperimentator hisoblanadi (o'sha davrda odam jasadini yorib tekshirish taqiqlangan edi).

O'rta asrlarda G'arbiy Yevropa mamlakatlarida fanlar taraqqiyoti deyarli to'xtab qolgan bir davrda O'rta Osiyo xududidagi davlatlarda tabiiy fanlar jadal sur'atlar bilan rivojlana boshladi. Bu davr fanlari tarixida Muhammad Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino va Abu Rayhon Beruniy kabi allomalar alohida o'rin tutadi. Beruniy tabiat 5 element: bo'shliq, havo, olov,

suv va tuprokdan yaratilgan deb e'tirof etadi. U o'zining „Hindiston“ asarida tabiatni daraxtdagi eng bakuvvat va sog'lom novdalarining o'sishiga imkon beradigan bog'bonga o'xshatadi. Bu bilan u tirik organizmlar o'rtasida yashash uchun kurash borishi va tabiiy tanlanish sodir bo'lishini bashorat kiladi. Ibn Sit o'z asarlarida o'simlik va hayvonlar hamda boshqa tabiiy jismlar, hodisalar va ularning sabablari to'g'risida yozib qoldirgan.

Uyg'onish davridagi geografik kashfiyotlar, o'simlik va hayvonot dunyosiga qiziqishning kuchayishi bir qancha mamlakatlarda botanika va hayvonot bog'larining tashkil etilishiga olib keladi. Bu davrda hayvonlar va o'simliklar to'g'risida ko'plab asarlar paydo bo'ladi. Ana shu davrda italiyalik botanik A. Chezalpino guli, urug'i va mevasining tuzilishiga binoan o'simliklarni tasnif qilishga urinib ko'rdi, uning asarlarida metamorfoz, tartib va tur to'g'risidagi ayrim tushunchalar ilk bor uchraydi. 16—17-asrlardahayvonlar to'g'risida bir qancha ensiklopedik asarlar paydo bo'ladi. Shveysariyalik olim K. Gesnerning 5 jildli „Hayvonlar tarixi“, italiyalik U. Aldrovandining 13 jildli monografiyasi, fransuz naturalisti G. Rondele va italyan Ch. Salvianining dengiz orti mamlakatlari hayvonlari to'g'risidagi asarlari shular jumlasidandir. Bu davrda anatomiya sohasida ayniqsa katta kashfiyotlar qilindi. Ingliz olimi U. Garvey (1578—1657) o'zining qon aylanish sistemasi to'g'risidagi ta'limotini yaratadi. Italiyalik olim F. Redining tajribalari tufayli (1667) hayotning o'z-o'zidan paydo bo'lishi to'g'risidagi ta'limotga katta zarba berilgan bo'lsada, uning batamom barham topishiga olib kelmadi. Ko'pchilik olimlar tuxum hujayraga ega bo'lmagan tuban organizmlar o'z-o'zidan paydo bo'lishi mumkin degan fikrga ega edi. 16-asrda mikroskopning kashf etilishi B.ning rivojlanishi uchun katta ahamiyatga ega bo'ldi. Angliyalik R. Guk tomonidan hujayraning kashf etilishi (1665), gollandiyalik A. Levenguk tomonidan bir hujayralilar va spermatozoidlar (1673), ingliz T. Millington (1676) va nemis R.Kamerarmus (1694) tomonidan o'simliklarda jinsiy tafovutlarning, italyan Malpigi (1675—79) va ingliz N. Gryu (1671—82) tomonidan o'simlik to'qimalari, shuningdek

baliklar tuxum hujayrasi (N. Steno, 1667) va kapillyar qon tomirlarining kashf etilishi mikroskop ixtiro qilinishi bilan bogʻliq. Bu kashfiyotlar embriologiyada ovistlar va animalistlar deb ataluvchi ikki oqimning paydo boʻlishiga olib keldi. Ulardan birinchilari—organizm mitti murtak holida tuxum hujayra ichida, ikkinchilari—urugʻ hujayra ichida boʻladi, keyingi oʻzgarishlar faqat miqdor oʻzgarishlardan iborat, degan xato fiqolarni ilgari surdi (qarang Preformizm). 17-asr oxiri va 18-asr boshlarida oʻsimlik va hayvonlarning sunʼiy sistemasini yaratish borasida bir qancha urinishlar boʻldi. Ingliz olimi J. Rey 18 mingdan koʻproq oʻsimliklarni tavsiflab, oʻsimliklarni 19 sinfga, fransuz J. Turnefor ularni 22 sinfga boʻladi. Rey tur tushunchasini anikdab berdi va umurtqasizlar tasnifini ishlab chiqdi. Hayvonlar va oʻsimliklarning mukammal sunʼiy sistemasini shved tabiatshunosi K. Linney oʻzining „Tabiat sistemasi“ (1735) asarida taklif qildi. Linney oʻz sistemasida odamni sut emizuvchilar sinfiga va maymunlar bilan birga primatlar turkumiga kiritgan boʻlsada, turlarning oʻzgarmasligi, dunyoni ilohiy kuch tomonidan yaratilganligi toʻgʻrisidagi metafizik gʻoyani yoklab chiqdi. Linneyning binar nomenklaturasi (turni urugʻ va tur nomlari orqali atalishi) oʻsimliklar va hayvonlar sistematikasida ayniqsa juda katta ahamiyatga ega boʻldi. Lekin Linneyning sunʼiy sistemasi koʻpchilik tabiatshunos olimlarni qoniqtirmasdi. Shu sababdan bir qancha olimlar tabiiy sistemani tuzishga urinib koʻrishdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maktab darsliklar(BIOLOGIYA)
2. Biologiya qoʻllanma (1,2 qism)
3. org.biologiya//.uz

**INSON MA'NAVIYATINI SHAKLLANTIRISHDA ILMIY VA BADIY
ADABIYOTLARNING O'RNI**

Mamasoliyeva Feruza Saydakbar qizi

Sardoba tumani kasb-hunar maktabi

Ishlab chiqarish ta'lim ustasi

Inson ma'naviyatini shakllantirishda ilmiy va badiiy adabiyotlarning o'рни alohida ekanligi ma'lum. Jumladan, ma'naviyatli inson o'qishdan to'xtamaydi, buyuklar aytganidek: "Insonlar o'qishdan to'xtashlari bilan fikrlashdan ham to'xtaydilar". Kitoblar insonni ma'naviyatini boyitish bilan bir qatorda, dunyoqarashini ham, fikrlash qobiliyatini ham o'zgacha charxlaydi. Bu bilan esa inson ma'naviyati yetuklik sari asta sekin qadam tashlab boraveradi. Borib-borib vaqtlar o'tishi bilan yig'ilgan tafakkur durdonalari jamiyat uchun xizmat qiladigan bir yo'nalish sifatida namoyon bo'ladi. Inson ongi qanchalik rivojlanib bormasin, u yana o'qishga, bilim olishga intilish hiso'nmaydi, akchinchak uchayib boradi.

Eng avvalo, dars jarayonidagi ma'naviyat haqida to'xtalib, o'qituvchining har bir xatti-harakati bola uchun o'rnak bo'lishligi aniq, deb hisoblaydigan bo'lsak, ikkinchi tomondan qaralganda u yo'naltirayotgan yo'nalish yoki berayotgan bilimning har bir nuqtasi ostiga bekitilgan ma'naviyat haqida ham to'xtalib o'tish kerak. Binobarin, har qanday jamiyatda kelajakni yoshlar qurishadi. Ertangi kun uchun bugundan boshlangan ijobiy tadbirlar albatta o'z samarasini beradi.

Milliylik tushunchasi har bir qadamimizda duch kelishimiz mumkin bo'lgan o'zligimizga xos va mos mentalitetimiz yig'indisidir.

Inson tafakkuri qanchalik rivojlansa, uning o'y fikrlari, dunyo qarashi, qolaversa, butun borliqni tushunish va anglash ko'nikmasi ham shu darajada shakllanib boradi. Milliy g'oyani bola ongiga singdirishning yo'llaridan biri bu ularning ongiga ta'sir etish hisoblanadi.

Agar har bir ota-ona o'z farzandi o'qishi uchun jon kuydirib harakat qilsa, uning o'quv faoliyati haqida qiziqsa, maktablarga, kollejlarga lozim bo'lsa, oliygohlarga borib ularning nima ish bilan shug'ullanayotganliklarini ko'rib, ulardan xulosa chiqarib tursa, albatta, bola shaxsini komil inson sifatida kamol topishlari uchun qo'shgan dastlabki ishlari bo'lar edi. Afsuski, ko'pgina ota-onalar farzandining o'qish joylariga borish buyoqda tursin, hatto telefon qilib farzandining qanday muammolari va yutuqlari borligidan xabar ham olishmaydi. Bu bilan biz ota-onalarni yomonlashdan ancha yiroqmiz, biroq shuni alohida ta'kidlash joizki, har bir inson kamolotga yetishish davrida o'z ota-onalari mehri va e'tiboriga muhtoj bo'lishadi. Bu muhtojlik o'z vaqtida qondirilmasa, bola izdan chiqib ketishi mumkin. Shaharga o'qish uchun yuborilgan talaba dastlabki kunlarda o'qishga bo'lgan munosabati yaxshi bo'ladilar (aksariyat hollarda). Keyinchalik ota-onalari farzandlariga haddan ziyod ishonib qolishlari natijasida bolalar turli yo'llarga kirib qolishlar imumkin. Bunda ta'lim muassasalarini ham ayblari bor, lekin muassasada 6 soat o'qishlari mumkin. Qolgan vaqtlardagi (18 soat) u muassasadan tashqarida bo'lishadi. Shu bois bolaning asosiy vaqtlari uyda va ko'chada bo'lishi bilan belgilanadi. Bola shaxsi tarbiyasi uchun har birimiz mas'ul ekanligimizni unutmagan holda, ta'lim muassasalarida berilgan bilim va tarbiya jarayonini uyda albatta mustahkamlash lozim. Aks holda, e'tiborsiz qoldirilgan o'quvchi turli bahonalar bilan dars tayyorlamaydi yoki davomati pasayib ketadi. Bu esa borib-borib o'quvchini turli salbiy illatlar orttirib olishlariga xizmat qilsa ajabmas. Ko'rinib turibdiki, milliy g'oyasi shakllanmagan bolada jamiyat bilan aloqa qilish vositasi ham shakllanmaydi. Shu nuqtai-nazardan olib qaraladigan bo'lsa, bola tarbiyasi faqat ta'lim muassasalarida emas yoki faqat ota-onalarning

imkoniyatlaridan emas balki ular orasidagi yoki ular o'rtasidagi tinimsiz muloqotlar natijasida yuzaga keladi.

Inson kamol topishida ma'naviyat, milliy go'ya darslarini o'tilishi katta o'rin tutadi. Bola tarbiyasi o'ta mashaqqatli ish bo'lganligi sababli unga berilayotgan tarbiya jarayoni ham keng ko'lamda o'ylanib, ishlab chiqilgan bo'lishi lozim.

Insonda Vatan hissi, uni sevish, ardoqlash, o'tmishga hurmat bilan qarash tushunchalari, o'zgaralar fikrini hurmat qilish, o'z fikrini erkin bayon qila olish ko'nikmasi maktabdayoq shakllanib boradi. Maktab darsliklarida o'tilayotgan milliy istiqlol g'oyasi fani bugungi kun davr talabi bo'lib qolmoqda. Hozirda dunyo ahlini aqlini shoshirib qo'yayotgan ommaviy mafkura va g'oyalar ham bizni chetlab o'tayotgani yo'q. Ommaviy madaniyat atalmish bizning mentalitetimizga yot bo'lgan g'arbcha mafkuralar yoshlar ongida umuman iz qoldirmayapdi deyish qiyin, albatta. Sababi oddiy, biz ularni qalbiga begona g'oyalarning kirib ketishiga yo'l qo'yib bermoqdamiz. Buning uchun milliy g'oya targ'ibotini chuqurroq olib borish, Vatanni sevish, uni tom ma'noda anglay olish zarur.

Shu boisdan farzand tarbiyasida telefonlarni ham qandaydir salbiy illatlarga olib kelishi mumkinligi haqida ogohlantirishimiz, lozim bo'lsa, bu haqda tarbiya soatlari (uy sharoitida ota-onalar) o'tishimiz kerak. Internetni ishlatilishi bilim olish uchun keng imkoniyat albatta, biroq uning illatlari haqida ham tushunchalar berib borilishi foydadan holi bo'lmaydi. O'rganmchak to'ridagi keraksiz deb topilgan ma'lumotlarni qanchalik sir saqlamaylik ular haqida yoshlarimizning qiziqishlari shu darajada kuchayib bormoqdaki, uni to'xtatish juda mushkul.

**ЎЎЗАНИНГ АСОСИЙ ЗАРАРКУНАНДАЛАРИНИ РИВОЖЛАНИШ
МУДДАТЛАРИНИ ПРОГНОЗЛАШДА ИШЛАТИЛАДИГАН
АСОСИЙ КЎРСАТКИЧЛАР ВА АХБОРОТ ТИЗИМИ**

*Жанубий деҳқончилик илмий тадқиқот институти
Қ/х.ф.ф.д.; Аминова Дилдор Холмуродовна
таянч докторант; Орипов Дониёр Махаммаджонович*

Аннотация: Мақолада қишлоқ хўжалиги экинларига зарар етказадиган зарарли организмларни ривожланишини, тарқалишини замонавий усулларда прагноз қилиш ҳамда уларга қарши курашни самарали усулларида фойдаланиш ҳақида тавсиялар берилган.

Аннотация: В статье даны рекомендации по современным методам прогнозирования развития и распространения вредных организмов, повреждающих сельскохозяйственные культуры, а также по применению эффективных методов борьбы с ними.

Annotation. The article gives recommendations on modern methods for predicting the development and spread of pests that damage crops, as well as on the use of effective methods to combat them.

Калит сўзлар: Зараркунанда, организм, феромон тутқич, фитомониторинг, биологик усул, биофабрика, трихограмма, бракон, олтинкўз, прагноз, коэффицент, гидрометеорология, ҳарорат.

Ключова слова: Вредитель, организм, феромоновая ловушка, фитомониторинг, биологический метод, биофабрика, трихограмма, бракон, златоглазка, прагноз, коэффицент, гидрометеорология, температура.

Key words: Pest, organism, pheromone trap, phytomonitoring, biological method, biofactory, trichogram, bracon, lacewing, forecast, coefficient, hydrometeorology, temperature.

Кириш. Дунё миқиёсида Қишлоқ хўжалигида, шу жумладан ўсимликларни зараркунанда ва касалликлардан ҳимоя қилишда ҳам, замонавий ахборот технологияларини қўллаш замон талаби бўлиб қолмоқда. Ҳозирги пайтда республикамизда пахта етиштирадиган фермер хўжаликлари кичик хажмли технологиялар асосида ҳосил олишга ўтганлар. Бу эса ўз навбатида, пахта етиштириш харажатларини камайтириш, ўғитлар сарфи, суғориш тизимларини муқобил даражага олиб келиш имконини беради. Шу сабабли ҳам пахта етиштиришда фитомониторинг асосларини яратиш ва уларни жорий этиш муҳимдир.

Ўза тунламига қарши курашиш ҳар томонлама илмий асосланган бўлиб, у турли кўрсаткичларга боғлиқ. Булардан бири-иктисодий зарар келтирувчи миқдор мезонидир – ИЗММ [34; 17-20-б.]. Бу кўрсаткич ҳозирда ҳар 100 та ўсимликда 10-12 та ёш курт мавжудлиги бўлиб ҳисобланади. Лекин шуниси ҳам маълумки, турли кўчат қалинлигига эга бўлган пайкалларда ўза тунламининг ИЗММ турлича бўлиши керак.

Ўзбекистонда ўза тунламига қарши биологик усулда кураш бу табиий кушандалардан энг самарали, ҳамда лаборатория ва биофабрикаларда кўпайтириш учун энг қулай бўлган ҳашаротларни (ҳозирги кунда улар трихограмма, бракон ва олтинкўздан иборат) сунъий кўпайтириб, тунламнинг нуфузини иқтисодий безарар даражасигача камайтиришга айтилади. Ўзбекистонда зараркунандаларга қарши биологик кураш усули 1980 йилдан кейин кенг жорий этила бошлади. Биологик кураш усулнинг муваффақиятларига унинг аҳамиятини кўрсатиб берувчи бир қатор илмий асарлар, жумладан республикада кўзга кўринган мутахассислардан З.К. Адилов [36; 265-270-б.], [37; 17-23-б.]; Б.П. Адашкевич [33; 15-20-б.], [34; 17-20-б.], [35; 14-16-б.]; Р.Х. Мирзалиева [9; 17-89-б.]; А.Ш. Хамраев [90; 92-97-б.]; С.Н. Алимухамедов ва б. [160; 16-31-б.] ва бошқа олимларнинг ҳиссаси катта бўлган.

Тадқиқот натижалари. Зараркунандаларнинг нуфузи уларнинг ҳаёт тарзини ташқи муҳит, иссиқлик ва намликка қараб ўзгаришига боғлиқдир.

Об-ҳаво омилларининг таъсирида зараркунандаларнинг морфофизиологик хусусиятлари ва озикланиш шароитлари ўзгаради. Бу эса, ўз навбатида, экологик муҳит ва зараркунандалар ривожланиш муддатларининг ўзгаришига олиб келади.

Зараркунандалар ривожланиш муддатларини прогнозлаштиришда ишлатиладиган асосий кўрсаткичлар ўртача ҳаво ҳарорати ($T_{\text{ўр}}$), маълум вақт учун фойдали ҳароратлар йиғиндиси (ФХЙ) ва гидротермик коэффициент (ГТК) лардан иборат. Бу кўрсаткичлар гидрометеорология марказларининг бюллетенларидан, кузатилаётган жойга энг яқин жойлашган метеорология станциялари ёки метеорология постларидан олинади. Ўртача ҳаво ҳарорати қуйидагича ҳисобланади:

$$T_{\text{ўр}} = (t_1 + t_2 + \dots + t_n) / n$$

Бу ерда t_1, t_2, \dots, t_n - маълум кунларнинг ўртача ҳарорати; n – кунлар сони. Агар кундалик ҳаво ҳарорати кўрсаткичларини олиш имконияти бўлмаса, у холда 10 кунлик ўртача ҳарорат ишлатилади.

Маълум кунлар ичида йиғилган фойдали ҳароратлар йиғиндисини билиш учун шу даврнинг ўртача ҳаво ҳарорати кўрсаткичи $T_{\text{ўр}}$ дан зараркунанда ривожлана оладиган энг паст ҳарорат (T_0) айирилиб, 10 га кўпайтирилади. Яъни

$$\text{ФХЙ} = (T_{\text{ўр}} - T_0) \times 10$$

Агар кундалик ҳаво ҳарорати кўрсаткичларидан фойдаланиш имконияти бўлмаса, у холда бу кўрсаткич учун 10 кунлик ўртача ҳароратдан фойдаланиш мумкин.

Гидротермик коэффициент эса ҳаво ҳарорати ва ёғингарчилик миқдорини ифодаловчи коэффициент бўлиб, у қуйидагича ҳисобланади:

$$ГТК = (t_1 + t_2 + \dots + t_n) / (e_1 + e_2 + \dots + e_n)$$

бу ерда e_1, e_2, \dots, e_n – маълум кунларда ёққан ёгингарчилик миқдори.

Ғўзанинг асосий зараркунандаларидан бири кузги тунламнинг бир авлоди тўлиқ ривожланиши учун 550°C фойдали ҳароратлар йиғиндиси зарур бўлиши [1] да асослаб берилган. Кузги тунлам қуртлари ривожланиши учун оптимал ҳарорат $18 - 25^{\circ}$ ни ташкил қилади. Куз ойларида ҳаво ҳарорати иссиқ келса, кўпинча бу кўрсаткич $400 - 500^{\circ}\text{C}$ ФХЙ га тенг бўлади, зараркунанда қишлоғга 6 – ёш қурт ҳолида кетишини таъминлайди. Бундай қуртлар тупроқда 10-15 см чуқурликда, қишлоғга яхши тайёрланган, совуққа чидамли ҳолда қишлайди. Бу эса ўз навбатида кейинги йили зараркунанданинг кўп миқдорда ривожланишига олиб келади. Аксинча, куз иссиқ ва узоқ давом этган йилларда зараркунанданинг кейинги авлоди ривожланади, капалаклар учиб чиқиб, тухум қўяди. Натижада пайдо бўлган ёш қуртлар қишлоғга яхши тайёрлана олмайди ва уларнинг кўп қисми қишда қирилиб кетади. Бу эса ўз навбатида баҳорда уларнинг сони кам бўлишига олиб келади.

Ғўзанинг асосий зараркунандаларидан яна бири кўсак қурти бўлиб, унинг ривожланиши учун оптимал ҳаво ҳарорати $20-30^{\circ}\text{C}$, нисбий намлиги 52-70 %ни ташкил қилади. Биринчи авлод капалаклари учиши тупроқда 10 см чуқурликда ҳарорат мўътадил 16°C ни ташкил қилганда бошланади. Ўртача ҳаво ҳарорати $18-20^{\circ}\text{C}$ бўлганда капалаклар оммавий равишда уча бошлайди. Тухум қўйиш ва бу тухумлардан 1-ёш қуртларининг пайдо бўлиши ҳароратга боғлиқ бўлиб, ўртача 40 ва ундан кўп кунни ёки ФХЙ 200°C ни ташкил қилади. Умуман 1-авлод зараркунандалари ҳаво ҳароратига боғлиқ ҳолда 40-60 кун ривожланади. ФХЙ 550°C ни ташкил қилган кундан бошлаб эса 2-авлод ёки 1-ғўза авлоди бошланади. Зараркунанданинг ғўза авлоди ривожланиши учун ёз ойларида 30-40 кун керак бўлади. Шундан биринчи 7-10 кун ичида тухумлар ривожланиб, ундан қуртлар чиқа бошлайди. Кейинги 15-20 кунда эса қуртлар энг

ривожланган даврни ва охирги 7-10 кун эса уларни ғумбакка айлана бошлаш даврини ташкил этади. Кузда эса ўртача ҳаво ҳарорати 25⁰С дан паст тушгандан бошлаб йиғилган ФХЙ 350⁰С дан кам бўлмаса, зараркунанда қишлоғга яхши тайёргарлик кўрган ҳолда ғумбакка айланади.

Кўсак куртининг ривожланишини кузатиш ва унга қарши кураш муддатларини аниқлаш бирмунча мураккаб жараён ҳисобланади. Шу сабабли ҳам зараркунандаларга қарши кураш муддатларини ва уларни пайдо бўлиш муддатларини аниқлаш мақсадида феромон туткичлардан фойдаланилади. Феромон туткичлар кўсак курти билан зарарланадиган ғўза майдонларида, ўсимликдан 20-25 см баландликда, дала чеккасидан 25-30 м ичкарироққа ўрнатилади. Ҳар бир феромон туткичга бир кечада ўртача 2-3 капалак туша бошлагандан 5-6 кун ўтказиб трихограмма тарқатилади. Ҳар бир тузоққа 15-20 ва ундан ортиқ капалаклар туша бошлаганда кўсак куртига қарши кимёвий кураш амалга оширилади. Кимёвий препаратларни кўсак куртига қарши қўлланилганда уларнинг биологик самарадорлиги қуйидаги формулага асосан ҳисобланади:

$$C = (A - B) \times 100 : A$$

Бу ерда С – биологик самарадорлик;

А – зараркунандаларнинг дори сепишдан олдинги сони;

а – зараркунандаларнинг дори сепилгандан кейинги сони;

В – зараркунандаларнинг назорат даладаги дастлабки сони;

в – зараркунандаларнинг назорат даладаги ишлов ўтказилгандан кейинги сони.

Юқорида таъкидланганидек зараркундалар тўғрисида ахборотларни йиғиш, сақлаш ва уларни қайта ишлашнинг автоматлаштирилган тизимини, натижада ахборот тизимини ишлаб чиқиш зарарли организмларривожланиши ва тарқалишига таъсир этувчи маълумотларни белгилаб олиш имкониятини беради.

а

б

4.1-расм. Кўсак курти капалаклари (а) ва катта ёшдаги личинкаси ғўза шонасини зарарлаши (б) (Ш.Ходжаев расмлари, 2015 й.)

Хулоса қилиб айтганда шуни таъкидлаш лозимки, республикаимиз шароитида ўсимликларни зарарли организмлардан ҳимоя қилиш вазифаларининг аксарияти ҳудудий хусусиятга эга. Бу ҳолат шу билан изоҳланадики экин майдонлари таркиби, зарарли организмлар турлари ва улар тарқалиши жараёнларини ўзгариши ўтказиладиган ҳимоя чораларини ҳам ўзгаришига олиб келади. Шу сабабли ҳам бир ҳудуд учун ишлаб чиқилган тавсияларни бошқа ҳудудларда бевосита қўллаб бўлмайди. Бу эса ўз навбатида ҳудудий маълумотлар базасини яратиш, ахборот тизимларини ягона шаклга келтиришни тақазо этади. Ўсимликларни ҳимоя қилишда ишлаб чиқиладиган ахборот тизимининг маълумотлар базаси 4.2 - расмда кўрсатилган шаклда бўлиши мақсадга мувофиқ деб топилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Адашкевич Б.П. Агроэкосистемы: уровень эффективности энтомофагов. ЭПВ. Математика и экология //Ж. Хлопководство. – Москва, 1986. - №5. – С. 17-20.

2. Адылов З.К. Основные виды хищных кокциnellид, питающихся тлями в Узбекистане //Результаты иссл. по защите хлопчатника от вредителей и болезней. – Ташкент, 1971. – С. 265-270.

3. Адылов З.К., Хакимов А., Мирзаев Т.Х. Разведение и применение паразита апантелеса в борьбе с гусеницами подгрызающих совок на хлопчатнике /Тр. Среднеаз. НИИ защиты растений, 1988. - №21. – С. 17-23.

4. Адашкевич Б.П. Экологические принципы применения энтомофагов в экстремальных условиях республик Средней Азии //Тезисы докл. на Всес. совещ. семинаре по опыту внедрения биологического метода в интегрированной системе защиты хлопчатника от вредителей и болезней (10-11 июня 1982 г.). – Ташкент, 1982. – С. 15-20.

5. Адашкевич Б.П. Агроэкосистемы: уровень эффективности энтомофагов. ЭПВ. Математика и экология //Ж. Хлопководство. – Москва, 1986. - №5. – С. 17-20.

6. Адашкевич Б.П. Враги наших врагов. Энтомофаги //Ж. Хлопководство. – Москва, 1986. - №2. – С. 20-23.

7. Методические указания по применению феромонов для надзора за развитием озимой совки и определения сроков выпуска трихограммы против неё на посевах хлопчатника и др. с.х. культур / ИБОХ АН РУз САНИИЗР; сост.:Ш.Т. Ходжаев,З.К. Адылов,А.А. Абдувахабов и др.– Ташкент,1985. – 5с.

8. Хамраев А. Приёмы сохранения энтомофагов //Ж. Хлопководство. – Москва, 1989. - №5. – С.28.

9. Муминов Ф.А. Погода, климат и хлопчатник.- Ленинград Гидрометеиздат. – 1991г. -С 191.

10 PROBLEMS OF TEACHING ENGLISH IN SCHOOLS

Tolipova Zebuniso Ulugbekovna

3rd level student of majoring in English language and literature

Andijan State Institute of Foreign Languages

Annotation: In English classes, it is better to give all the assignments in English as much as possible, not forgetting to use the mother tongue. But what if the students do not understand the tasks given in English? In order for the explanation to be clear, the teacher should also try to visually explain the task to the student on the basis of hand movements, facial structure, and special moving signs. Verbal + visual explanation is always twice as good.

Keywords: foreign language, analysis, independent study, thinking, methods, simplification, visual explanation, facial structure, verbal explanation, special moving signs.

Introduction: In the last few years, learning a foreign language has become not a way of self-development, but a necessity. A foreign language has become a mandatory component of education not only in schools and universities, but also in many preschool educational institutions.

Also, parents know the demand for a foreign language in society, that language is not only a factor in educating a modern person, but also the basis of his social and material well-being in society. 20 years ago, knowledge of the language was required only in some science branches, but today it is necessary to know English in all fields.

It is much easier for children to learn English. The new teaching method is aimed at children. Now parents are trying to start their children learning the

language as early as possible. The main goals of teaching children of school age a foreign language are as follows:

- Formation of initial communication in a foreign language in children;
- Developing the ability to use a foreign language to achieve one's goals, to express one's thoughts and feelings in the context of life communication;
- Creating a great attitude to better learning foreign languages;
- Arousing interest in the life and culture of other countries.

Study of pupils is a very difficult issue that requires a completely different methodical approach than students and adults. If the adult speaks foreign language, it does not mean that it should teach others. When facing passive lessons, children are extinguished for a long time for a long time and can lose their confidence in their abilities. Therefore, experienced specialists work with school-age children.

Elementary school students in rural areas usually grow up in conditions far away from the English language environment, and children's thinking remains abstract, and the process of acquiring new knowledge is always based on emotions. Therefore, in teaching school-aged children, English language teachers make full use of the objects around the students, cards and other teaching aids through easy methods. When teaching words such as "banana" and "apple", teachers can show fruits such as banana and apple and teach words that indicate their color and taste. Pupils study their use in a foreign language through the objects in the room to organize educational activities.

Of course, the teacher's methodology plays a big role in the use of materials during teaching. For example, when learning related words, you first show the object to the student and encourage him to say it, the students

pronounce the words, and use the pictures on the flashcards to reinforce the word they said and is repeated. In the teaching of words, students can determine the content of the text, and in order to attract the attention of students, teachers can draw their attention by pronouncing the words together with them and drawing their pictures on the board.

The main problems in teaching foreign languages, especially English, in general secondary schools are the same as the problems that can arise in teaching any foreign language as a second language. But when it comes to schoolchildren, students who are much younger in terms of age, the teaching process seems to be several times more difficult. Personally, before working in a school, I taught English to adult learners (20-30 years old) as an independent teacher. I went to work at a school at the time when my teaching style and experience were adapted to work with adults, and it was very difficult for me to get along with young students. I felt the need to approach teaching them a foreign language with a special method, pay more attention to older learners, and develop simplified methods of teaching English.

Based on my personal experience and observations, I have decided that the following 10 main problems are most common in teaching English to school-age learners:

1. **EXCESSIVE RELIANCE OF THE STUDENTS ON THE TEACHER.** I have often observed this situation both in the process of working in groups and in the process of working with individual students. If the students do not know the correct answers to some questions, they wait for the teacher to give the correct answer in a silent state. Maybe it depends on the child's learning psychology. But in such situations, I think it is more appropriate for the teacher to encourage the student to think independently, to find the answer independently, even if necessary, using a book or a notebook. Excessive attachment to the teacher can be observed even in students who know the correct answer and can say it. You ask a question, the student knows the right answer,

says the answer, but still looks at you with the look of getting the right answer. I consider this behavior not to know the correctness of the answer, but more to the feeling of not believing in one's own answer. Every English language teacher should encourage students in order to reduce such cases and help them to think independently as much as possible. Encouragement is very important in this situation, because it increases the student's self-confidence.

2. USE MOTHER TONGUE A LOT. It is not possible to speak a foreign language in foreign language classes. Perhaps it is possible to conduct lessons in this direction in senior classes of the school, especially with graduates, but I believe that it is impossible to teach English to young learners without using the Uzbek language. But too much use of the first language (mother tongue) can be a big obstacle for students to learn a foreign language. There should be a balance between the teacher's use of English and Uzbek language during English lessons in the classrooms. But how to find this norm? If Uzbek is spoken a lot, but it seems that English is not spoken enough to the students. On the contrary, if a lot of English is spoken, as a result, students do not understand what is being said, and they cannot fully understand some tasks. In any case, the problem related to the standard of language use in the classroom between the mother tongue and English, I think, is on the minds of many teachers.

3. A NOISY, RIOTER, STUDENTS WHO ARE STAINING TO CLASS. Although such students are caused by any lesson to violate any lesson, the teacher and the second place were guilty of a lesson without a sufficient appliances. We can explain that such readers are in English, such readers in subjects such as geography, "Are you interested in science," but not only in English. The interest in the child in English should first understand the science for the most, even if it is smaller to look at the science. It is very important that the explanation is based not only on verbal information, but also on the basis of visual aids and multimedia tools. In order to interest students in foreign

language classes, to familiarize them with science information at least a little, the lesson should be enriched with colorful pictures and drawings as much as possible, and multimedia tools should be provided to help students deliver information even without knowing the language.

4. STUDENTS' "AVOIDING" THE SUBJECT OF THE LESSON. This issue is different from the one mentioned earlier. The following situation can be an example of students "taking away" the lesson: a conversation based on the topic begins, students engage in the conversation, the debate continues based on the topic, students try to speak English well enough. At a time when everything seems very good, students are very similar to the topic, but they are entirely about something else. Although this situation is described as well-added, more than adding additional information, it is possible to remove from the topic, and the students can reach completely distractions from the main theme.

5. DISPUTES BETWEEN STUDENTS. Sometimes even a friendly discussion can unexpectedly lead to a big argument and quarrels that have a negative appearance. Although this situation happens not only in English language classes, but also in any other subject classes, the reason behind such situations is that the students are not interested in or do not understand the subject enough. In order to prevent such negative situations that may occur in the lesson, every teacher should try to follow the recommendations given in the 3rd problem as much as possible.

6. NOT TO FULLY UNDERSTAND STUDENTS' ASSIGNMENTS. In English classes, it is better to give it all assignments in English as much as possible. But what if the students don't have enough understandable assignments in English? In order to make the explanatory clearer, the teacher should also try to explain the reader to the reader to the reader on the basis of hands movement, a special characteristics. Oral + visual explanation always leads to double a good result.

7. STUDENTS BORED. It is natural that students are often bored in lessons, young people in the lessons that are dully shattered. While teachers are even more interesting, teachers should learn about each student in the classroom, and take the general interest of the class, taking into account the general interests of the class.

8. PERMANENT PREFERENCE OF ONE OR SEVERAL EXCELLENT STUDENTS. English language classes should not allow this situation, which causes excellent students to be constantly poor and second-graders to always remain second-graders. Everyone should participate equally in English classes and learn equally. Although some students who are more knowledgeable than others are given better grades and to a certain extent more incentives in class, the students who learn slower than them or do not fully participate in the class should not be completely forgotten. It is necessary to encourage them more than others and to make it possible for them to actively participate in the lesson.

9. THEY DO NOT PREPARE FOR STUDENTS TO LESSONS. The first reason for this situation may not be demanded in adequate attention by the teacher on the topic of the course subject to the theme of the subject. If the teacher spends each lesson only for examination of the specified part of the lesson on the past topic, and no student in this class is left abroad, the class of class will increase significantly. The second reason for coming to the lesson may not be home to the task for students, for the reason why students did not understand. To avoid this situation, the teacher should clearly explain the homework at the end of each lesson, make sure that each student understands, and if necessary, should be given instructions about complete the homework correctly through work with the students individually after the lesson.

10. BEING LATE FOR CLASSES. It is necessary to explain to students that coming late to the lesson is not only disrespectful to the teacher and the lesson, but also a negative situation that they are distracting the opinion of the

teachers and can interfere with the lesson, the teacher and class are distracting and the lesson may also be explained. Chronically delayed students should include the rules prohibiting the delays to call the order and delays the "English lesson regulations" to reduce the number of late classes. In necessary cases, it is necessary to establish light punishment measures for students who are late and persistently late.

Conclusion: It depends on the teacher that every lesson goes smoothly. In almost all of the 10 most common problems mentioned above, cooperation between the teacher and the student is important. Therefore, it is important for a successful teacher not only to be a mentor to his students, but also to make friends with them.

If we bring the form of a foreign language lesson not a lesson, the interest of young children will increase. At the same time, their level of activity is growing. In order for students to feel their progress in the process of learning English, it is necessary to have a perfect approach to each educational activity. That is the only way children are motivated to learn.

I hope that every hour of your lesson will be an opportunity for students to acquire knowledge effectively.

REFERENCES:

1. A. Karimov. It is the highest happiness to serve in the way of the happiness, fortune and great future of our motherland. T. Uzbekistan. 2015.
2. David A. J, Eggen, P, Kauchak. Methods for teaching. Promoting student learning 2002.
3. Feng Wang, Applying technology to inquiry -based learning in early childhood education.
4. Mehri Norova. Application of lexical unit and lexical transformation in translation. Article page 2.

5. Nunan, David. 2003. Practical English Language Listening. New York: McGraw Hill Porcel Carme. 2010.

6. <https://monster-evo.ru/uz/studentu/metodika-obucheniya-angliiskomu-yazyku-detei-doshkolnogo-vozhrasta-metodiki>

7. BIRLASHMALAR HAQIDA MA'LUMOT

8.

9. *Turg'unov Mirolim Ma'mirjon o'g'li TATUFF talabasi*

10. *Kamoliddinov Asliddin Xusniddin o'g'li TATUFF talabasi*

11. *Oqilov Shamsiddin Akmaljon o'g'li Maktab o'quvchisi*

12.

13. Strukturalarga yaqin tushuncha bu birlashma tushunchasidir. Birlashmalar union xizmatchi suzi yordamida kiritiladi. Misol uchun:

14. *union*

15. {

16. *long h; int i,j;*

17. *char c[4]*

18. } *UNI;*

19. Birlashmalarning asosiy xususiyat shundaki uning xamma elementlari bir xil boshlangich adresga ega bo'ladi. Birlashmalarning asosiy avfzalliklaridan biri xotira biror kismi qiymatini xar xil tipdagi qiymat shaklida karash mumkindir.

20. Misol uchun quyidagicha birlashma,

21. *union*

22. {

23. *float f; unsigned long k;*

24. `char h[4];`

25. `}fl;`

26. Xotiraga `fl.f=2.718` xaqiqiy son yuborsak uning ichki ko'rinishi kodini `fl.l` yordamida ko'rishimiz, yoki aloxida baytlardagi qiymatlarni `fl.h[0]; fl.h[1]` va xokazo yordamida kurishimiz mumkin.

27. Birlashma e'lon qilish va xotiradan ajratiladigan joy

28. Birlashmani e'lon qilish uchun **union** xizmatchi so'zidan foydalaniladi.

29. `union birlashma_nomi`

30. `{`

31. `toifa_1 o'zgaruvchi_1;`

32. `toifa_2 o'zgaruvchi_2;`

33. `.....`

34. `toifa_n o'zgaruvchi_n;`

35. `};`

36. Birlashma orqali yangi ma'lumotlar toifasi hosil qilinadi. Dasturda strukturalardan foydalanish shu toifadagi o'zgaruvchi e'lon qilish orqali amalga oshiriladi.

37. Yuqoridagi misol uchun birlashma e'lon qilish quyidagicha amalga oshiriladi.

38. `union Semestr`

39. `{`

40. `int n; //tartib raqami`

41. `char[50] fio; //Familiyasi va ismi`

42. `int sem_nat; //semestr natijasi`

43. `};`

44. Birlashma elementlari (maydonlari) dasturda oddiy o'zgaruvchilar kabi e'lon qilinadi va ishlatiladi. Misol uchun, yuqorida e'lon qilingan strukturamizdan o'zgaruvchi e'lon qilamiz.

45. *Semestr t;*

46. Birlashma uchun ajratilgan joy hajmini quyidagi amallar yordamida aniqlash mumkin:

47. *sizeof (birlashma_tip_nomi);*

48. *sizeof (birlashma_nomi);*

49. *sizeof birlashma_nomi.*

50. Oxirgi xolda birlashma nomi ifoda deb qaraladi. Ifodaning tipi aniqlanib, hajmi xisoblanadi. Misol uchun:

51. *sizeof (union goods);*

52. *sizeof (tea);*

53. *sizeof coat;*

54. Murakkab tiplar ya'ni massivlar va birlashmali tiplar uchun xotiraga talab ularning ta'rifiga bog'liqdir. Masalan, `double array[10]` ta'rif xotiradan $10 * \text{sizeof}$ bayt joy ajratilishiga olib keladi.

55. *union mixture*

56. *{*

57. *int ii;*

58. *long ll;*

59. *char cc[8];*

60. *};*

61. Bu ta'rif xar bir Struct mixture tipidagi ob'ekt xotirada $\text{sizeof}(\text{int}) + \text{sizeof}(\text{long}) + 8 * \text{sizeof}(\text{char})$ bayt joy egallashini ko'rsatadi. Ob'ekt aniq hajmini quyidagi amal xisoblaydi:

62. *sizeof(union mixture);*

63. Birlashma elementlariga murojaat

64. Konkret birlashma ta'riflanganda massivlar kabi initsializatsiya qilinishi mumkin. Masalan

65. *complex sigma = {1.3;12.6};*

66. *goods coats = {"pidjak",40000,7.5,220, "12.01.97"};*

67. Bir xil tipdagi birlashmalarga qiymat berish amalini qo'llash mumkin:

68. *Complex alfa;*

69. *alfa=sigma;*

70. Lekin birlashmalar uchun solishtirish amallari aniqlanmagan. Birlashmalar elementlariga quyidagicha murojaat qilish mumkin:

71. *Struktura_nomi.element_nomi.*

72. 'Nuqta amali' birlashma elementiga murojaat qilish amali deyiladi.

Bu amal qavs amallari bilan birga eng yuqori ustivorlikka egadir. Misol:

73. *Complex alfa={1.2,-4.5},beta={5.6,-7.8},sigma;*

74. *Sigma.real=alfa.real+beta.real;*

75. *Sigma.imag=alfa.imag+beta.imag;*

76. Konkret birlashmalar elementlari dasturda alohida kiritilishi va chiqarilishi zarurdir. Quyidagi misolda xizmatchi birlashmasi kiritiladi:

77. *#include <iostream>*

78. *using namespace std;*

79. *struct employee*

80. *{*

81. *char name [64];*

82. *long employee_id;*

83. *float salary;*

84. *char phone[10];*

```
85.     int office_number;
86. } worker;
87. void show_employee(employee worker)
88. {
89.     cout << "Ismi: " << worker.name << endl;
90.     cout << "Telefon: " << worker.phone << endl;
91.     cout << "Nomer: " << worker.employee_id << endl;
92.     cout << "Oylik: " << worker.salary << endl;
93.     cout << "Ofis: " << worker.office_number << endl;
94. };
95. int main()
96. {
97.     worker.employee_id = 12345;
98.     worker.salary = 25000.00;
99.     worker.office_number = 102;
100.    cout<<"\n ismi:"; cin>> worker.name;
101.    cout<<"\n telefon:"; cin>>worker.phone;
102.    cout<<endl;
103.    show_employee(worker);
104.    return 0;
105. }
106.
```

**AGROTECHNOLOGICAL MEASURES AGAINST APPLE
PESTS IN NEW INTENSIVE ORCHARDS**

Yuldasheva Shokhista Kobiljonovna

*Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Head of the Department
of Zoology and General Biology, Ferghana State University, Uzbekistan*

Khamidov Abubakir Kodirjon o'g'li

Teacher of Biology, School number 17, Uzbekistan

Annotation: Plant pests cause damage to fruit trees and other agricultural crops, causing a sharp decrease in productivity. Today, agro technical, biological, and mainly chemical control measures are used against plant pests. At the present time, farmers and gardeners are more interested in early harvesting, easy maintenance, and mechanization of the main work processes in the garden after the garden is established.

The correct use of agro technical measures leads to the prevention of mass reproduction of many harmful insects and to the reduction of damage. If the harvest is started taking into account the life of the pest found in each crop, the spread of this type of pest will be prevented in the future.

Apple trees in the garden often suffer from aphid attacks. Such a pest forms entire colonies on the shoots and leaves of the plant, begins to eat and spoil the foliage, significantly impairs the harvest.

Key words: pest, apple juice, spider mite, agro technics, bio ecology, centner, shield, apple scab, red spider mite, sweet pear, oriental fruit eater, species composition, common spider, fruit eater, chemical.

INTRODUCTION

It is necessary to cut off the branches that are heavily affected by the pest and remove them from the garden. Male branches, which are not important for the harvest, are also cut in spring and summer, because aphids develop en masse in them. When aphids damage more than 60% of branches, it is recommended to use chemical control measures. It is most effective to spray oil products against wintering pests at the time of budding. Control measures are treated by mixing the means containing chlorpyrifos or diazinon with mineral oils at the time of budding. During the growing season, it is treated with preparations containing spirotetromate, thiacloprid, imidacloprid, acetamiprid or diazinon. This fruit growing is a new type and is also called fruit growing. At the present time, farmers and gardeners are more interested in early harvesting, easy maintenance, and mechanization of the main work processes in the garden after the garden is established.

MAIN PART: Currently, the world, especially in the countries of Western Europe and the USA, is a promising direction in fruit growing, and the establishment of meadow gardens is considered. According to the received information, one bush in meadow gardens 2-6 kilograms of fruit can be obtained from a tree. Branches of ripe fruits in meadow gardens with the help of special harvesters or cut by hand every second year. A meadow garden will form flower buds one year and produce again next year annual yield can be 100-300 tons per hectare. Apple trees in the garden often suffer from aphid attacks. Such a pest forms entire colonies on the shoots and leaves of the plant, begins to eat and spoil the foliage, significantly impairs the harvest.

Dealing with lice is not easy, but folk remedies help to solve this problem. So, you can use the usual wood ash. Wood ash as a fertilizer is known even to ordinary people who are not related to agriculture. In our case it is used differently. Cook a few cups of wood ash with ten liters of hot water (about seventy eight degrees). Dissolve a tablespoon of liquid soap in this mixture and leave for a day to insist. Use the finished solution to spray the plant after

drawing and in hot weather. This procedure can be carried out before the flowering of apple trees, during it and soon after the buds are set.

It is worth collecting marigolds from autumn to destroy aphids and prevent their attacks. Cut and dry the plant during the flowering period. In the spring, place dry, crushed raw materials in an enameled bucket (a total of one or two kilograms of marigolds will be needed), fill the container to the brim. warm water and leave covered for two days. Pass the finished infusion through a filter, dissolve forty grams of crushed laundry soap in it. Use to spray plants.

After the ovaries appear on the apple tree, aphids can be treated using a toxic substance such as black henbane. Means based on it can be used before the beginning of the flowering period. To prepare a healing infusion, you need to prepare a kilogram of dry crushed herbs. Pour such raw materials with ten liters of water and leave for twelve hours to infuse. If you use dry powder or rosette leaves and henbane roots, then the amount of raw materials should be halved. Weigh the finished infusion, dissolve forty grams of soap in it and use it for spraying.

Measures to fight against the apple (worm) fruit eater. Collect and bury fallen leaves in autumn; cleaning the trunk of the tree from old bark; trimming around the tree well; whiten the trunks of trees; installation of fences in gardens; picking unripe fruits every day.

In order to prevent butterflies from entering the buildings where fruit is stored, it is recommended to keep gauze or wire mesh with a thickness of no more than 2.5 mm on the windows and ventilation holes. In mid-May, when the first-generation caterpillars begin to emerge from the fruit and descend to the trunks of the trees and the base of the lower branches to cocoon, catch belts are painted on the trunks of the trees, they are left on the trees until the fruit is harvested, and each is inspected once in 7-10 days, and the belts on the belt the worms are crushed or the belts are dipped in a pot of boiling water, and after cooling, they are painted again in their original place. If the belts are not seen in time, in such cases, some of the worms that have entered it will turn into

butterflies.

Control measures against apple blight.

1. Fallen leaves (hazon) are collected and burned in autumn.
2. Agro technical activities are carried out on time, the tolerance of trees is increased with the help of organic and mineral fertilizers.
3. Recommended preparations against sucking insects are used as chemical control.

A new method for determining the effectiveness of the control method used against the apple worm. Usually, the effectiveness of the method or tool used against the apple worm is determined by the result obtained at the end of the season. But the effectiveness against each joint of the apple worm could not be determined. As a result of research conducted by a creative group of scientists (Khojaev, Eshmatov, Berdiev), the following method was recommended. Before the treatment against the apple borer, 10 of the trees in the experimental and control (without treatment) options are tied with a belt soaked with an insecticide. On the 10th and 20th days after the treatment, the belts are checked and the difference in the result is concluded.

CONCLUSION: The abundance and composition of food, weather conditions, predators, parasites, disease effects, etc., play an important role in the reproduction of plant pests. Phonological monitoring is important in protecting plants from harmful insects. Several types of plant aphids cause damage to fruit trees and other agricultural crops, causing a sharp decrease in productivity.

REFERENCES

1. Xo'jayev Sh.T., Xolmurodov E.A. Entomologiya, qishloq xo'jalik ekinlarini himoya qilish va agrotoksikologiya asoslari, - Toshkent, 2009.
2. Akhmedov M. Kh. Aphids - aphidids (Homoptera, Aphidinae, Aphididae) of the mountainous zones of Central Asia (ecology, faunogenesis, taxonomy). Abstract of a thesis .. doct. Biol. Science, 1995. Tashkent - 43p.
3. Siddikova H. Mukhamediev A. Features of the vertical-zonal spreading of aphids in the south of the Fergana Valley // << Biology va ecology of khozirgi zamon muammolari. Khalkaro ilmiy conference materialari, Samarkand, 1999.- 143-b.
4. Yunusov MM Aphids (Homoptera, Aphidinea) of the Central Tien Shan. Author's ref. diss ... cand. biol. Science, 1996. Tashkent. - 21 p.
5. Yuldasheva S. Q. The development cycles of nut aphid generation upper leaves in the central and mountain surrounding plains of Fergana valley IIACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. - 2021. - T. 11. - № 3. - C. 1582-1586.
6. Yuldasheva S. K. Characteristics of vertical regional distribution of sap in nature //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. - 2020.-T. 10. - № 11. - C. 2135-2139.
7. Yuldasheva S. Q. Characteristics of distribution of aphid craccivora aphid in the vertical regions of southern Fergana //Theoretical & Applied Science. - 2020. - No. 5.-C. 852-854.

IMPORTANCE OF BIOLOGICAL CONTROL AGAINST APPLE PESTS

Yuldasheva Shokhista Kobiljonovna

*Candidate of Biological Sciences, Associate Professor, Head of the Department
of Zoology and General Biology, Ferghana State University, Uzbekistan*

Khamidov Abubakir Kodirjon o'g'li

Teacher of Biology, School number 17, Uzbekistan

Annotation: Harmful and beneficial species are important in maintaining the natural balance. Among insects, there are not only harmful, but also useful species, which feed on plant pests. This creates biological control.

One of the pests is aphids, which damage various fruit trees and are considered one of the most adaptable species. These pests can feed on almost all fruit trees. The importance of birds in the protection of orchard trees is considered high. Migratory birds - nightingales, hummingbirds, swallows, long-winged and blue-throated warblers feed on insects throughout their lives.

Similar beneficial animals exist among mammals. But they are often killed as harmful.

Key words: pest, seven-pointed hawk moth, connected earring, golden-eye, scab, panatelas, sipukha, agro technic, shield, apple scab, chemical, bud moth, insect, species composition, bio ecology

INTRODUCTION

The biological method is aimed at eliminating, reducing or preventing the destruction of harmful types of insects by using parasites and predators of insects, as well as disease-causing microorganisms. Spider mites and other mites have many natural traps that limit the number of mites to a certain extent. These include trips, trips, etc. Golden eyes are bred in bio laboratories of Uzbekistan. The use of goldeneye against spider mites and other mites is effective. Plant pests cause damage to fruit trees and other agricultural crops, causing a sharp decrease in productivity. Beetles fly well, quickly find aphid colonies, feed and lay their yellow shiny eggs here in heaps, small black six-legged larvae also feed on aphids. A colony of aphids disappears in the place where it is hungry. The importance of birds and mammals in the protection of orchard trees is high. Migratory birds - nightingales, hummingbirds, swallows, swifts, and blue herons feed on insects throughout their lives.

MAIN PART

It is necessary to cut off the branches that are heavily affected by the pest and remove them from the garden. Male branches, which are not important for the harvest, are also cut in spring and summer, because aphids develop en masse in them. When aphids damage more than 60% of branches, it is recommended to use chemical control measures. It is most effective to spray oil products against wintering pests at the time of budding. Control measures are treated by mixing the means containing chlorpyrifos or diazinon with mineral oils at the time of budding. During the growing season, it is treated with preparations containing spirotetromate, thiacloprid, imidocloprid, acetamiprid or diazinon. This fruit growing is a new type and is also called fruit growing. At the present time, farmers and gardeners are more interested in early harvesting, easy maintenance,

and mechanization of the main work processes in the garden after the garden is established.

Beneficial insects, such as gnats, syrphid flies, golden-eyes, and caterpillars, reduce the amount of sap.

Figure 1. Seven-spotted cockroach - life forms of *Coccinella septempunctata* L

Coccinella septempunctata L. takes an important place in this regard. It is an insect 6-8 mm in size, with 7 black circular spots on its hard wings. Beetles fly well, quickly find aphid colonies, feed and lay their yellow shiny eggs here in heaps, small black six-legged larvae also feed on aphids. A colony of aphids disappears in the place where it is hungry. In addition to *Coccinella bipunctata* L., it is possible to include two-pointed coccinella. 3-4 mm, slightly smaller than *khanqizi*, less quantitative density.

Hanging earring - *Syrphid ribesii*. L.

It is a two-winged black insect with a yellow band on the abdomen. Compared to a fly, it is more like a wasp. Body length 11 - 12 mm. the female form finds a colony of aphids and lays eggs there, yellow-green legless larvae emerge from the eggs. From the outside, it looks like a snake. Larvae are greedy and feed on more than 2,000 nectaries during their lifetime.

Golden eye - *Chrysopa perla*. L.

Delicate blue is an insect with blue, golden eyes, long whiskers and 4 clear wings. Body length reaches 12 - 15 mm. It flies slowly and lays its eggs on a long stem. The hairy 6-legged larvae that hatch from the eggs use their sharp jaws to hunt for sap very quickly. They suck the sap and leave only the upper part. Aphid skin accumulates on the larva's shoulder and uses it to form a mushroom. Adult forms overwinter. If they sense any danger, golden eyes protect themselves by giving off a peculiar smell.

Scabies - *Celidopagan diadema*. G'.

A predator is a two-winged insect that looks like a fly from the outside. The male is black, with clear wings, the female is brown, with a yellowish-brown pattern on the chest. The body length of the insect is 18 - 22 mm. It injects its body with its long proboscis and feeds by sucking the next lymph blood. It can be found mainly in leaves and soil.

Beshiktebratar - *Loptetrum quadrimaculotum*. L.

It is a large predatory insect, with large eyes, a gnawing mouth apparatus, wings 2 - the underside is clear, veins are visible. Judda flies fast, feeds on insects during flight. Larvae live in puddles and feed on aquatic insects.

- *Apanteles glomeratus* L.

It is a black winged insect with a length of 2.5 mm and red-brown legs. It flies a lot in summer. It is mainly a parasite of cabbage butterfly worms. The caterpillar lays its eggs on the body of the worm. A mushroom forms inside the worm. The worm also moves and slowly dies.

The importance of birds in the protection of orchard trees is considered high. Migratory birds - nightingales, hummingbirds, swallows, long-winged and blue-throated warblers feed on insects throughout their lives.

Tawny owl - *Tyto ulla* Scap.

Nocturnal bird of prey, body length 30-35 cm, lives a companion life. Does not build a nest. He often lives with pigeons, the pigeons do not touch their children at all. Feeds mainly on mice. If there is not enough food, the chick will open once. Chicks get used to humans quickly.

The great tern is *Parus major* Briss.

Sitting bird. The outer plumage is very beautiful, the upper part of the body is shiny - blue, the lower part is yellow, the upper part of the head, the neck area is black with a black line from the belly to the belly. There are white spots on the sides of the head and neck. The legs are gray, the beak is blue-brown. He lives near gardens. He gets used to artificial nests quickly. It gives birth twice a year. They make their nests from mosses, dry grasses, horse feathers, and feathers.

They have 8-14 pupae, and feed them mainly with insects. Chittak can carry as much food in a day as it is. In the summer, worms, butterflies, beetles, flies, spiders, and even insect eggs feed on aphids and even woolly worms. A pair of chitchats can kill all the leaf-gnawing pests in the garden. It feeds on various fruits in winter.

Big red-headed tree - *Dendrocapus major* Coch.

One of the larger birds living in our country has a body of 23-25 cm. The bark of the tree cleans every inch of the ground. Under the bark, mustached beetles gnaw gold. Chicks are fed with various types of worms, beetles, spiders, bark beetle larvae. It destroys many pests of trees. Only red-tailed deer benefit by killing bark-eaters, mustache-eaters, beetles, and stink bugs, which other birds cannot catch from under the bark.

Chugurchik - *Sturnus vulgaris* L.

Chugurchuk can be called the ambassador of spring. It weighs 60 - 80 gm, the body is 21 - 22 cm. The male form dances during nest building and attraction of the female. Every 3 - 5 minutes, birds of prey catch the pests of agricultural crops, such as mealworms, worms, worms, beetles, butterflies, and flies. But it partially damages grapes and cherries.

Similar beneficial animals exist among mammals. But they are often killed as harmful. The results of observation work can be given about some of them.

Bat - Plecotus ouritus L.

Although it has a small body, its wingspan is 240 mm and its body is 84 mm. The body is gray-brown, the underside is covered with light gray wool. A variety of pore - lives in crevices, dark places. He sleeps during the day and hunts in the evening. That is why the evening is called a slap. It feeds mainly by catching insects in space.

Sorex araneus L.

It is considered a small insectivorous animal, its body is 9-10 mm, gray-brown with wool, it lives mainly in grasslands and feeds on various slimes, insects, and worms.

Common hedgehog - Erinaceus europaeus L.

The body is 25-30 cm in size. The tail is short. The lower part is covered with flowing gray wool, the upper part is rough, and the upper part is covered with thorny coins. He hides and sleeps during the day, and hunts at night. Mainly insects, snakes feed on various rodents. Hibernates.

One of the pests is aphids, which damage various fruit trees and are considered one of the most adaptable species. These pests can feed on almost all fruit trees.

Conclusion: The biological method is aimed at eliminating, reducing or preventing harmful types of insects by using parasites and predators of insects, as well as disease-causing microorganisms. This method is economical,

convenient, does not pollute the environment, and does not harm other beneficial insects.

REFERENCES

1. Akbarovich M. A., Ilkhomjonovich Z. I., Sharibjonovich S. D. Ecological-Faunistic Analysis of Longhorn Beetles (Coleoptera: Cerambycidae) of Fergana

Valley //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – С. 6819–6830- 6819–6830.

2. Blackman R. L., Eastop V. F. Aphids on the World's Crops. An Identification and Information Guide. The Natural History Museum, London, 2000. 466 pp.

3. Hatamovich A. M., Karimovich K. A., Ilkhomzhonovich Z. I. The influence of

vertical zonation on changes in the ecological niches of aphids //Austrian Journal of Technical and Natural Sciences. – 2015. – №. 1-2.

4. Zokirov I. I., Azimov D. A. The Fauna of Insects of Vegetables and Melons of

Central Fergana, Especially Its Distribution and Ecology //International Journal of

Science and Research (IJSR). – 2019. – Т. 8. – №. 8. – С. 930-937.

5. Ахмедов, М. Х., & Хусанов, А. К. (2017). Фауна, особенности обитания и

распространения берёзовых тлей (Homoptera, Aphidinea) в Центральной Азии. Российский паразитологический журнал, (2 (40)).

6. Мамонтова-Солуха В.А., Черкасова И.А. Методика изготовления препаратов на гуммиарабиковой смеси // Вестник зоологии. –Киев, 1967. -№6. – С. 87-88.

7. Хо'jayev Sh.Т., Xolmurodov E.A. Entomologiya, qishloq xo'jalik ekinlarini himoya qilish va agrotoksikologiya asoslari, - Toshkent, 2009.

8. <https://www.medicalnewstoday.com/articles/285430>.

KONSTITUTSIYA - FUQAROLAR NIGOHIDA

Ruzmetov Mustafu Ismayil o'g'li - Xorazm viloyati

yuridik texnikum o'qituvchisi.

Ayitboyeva Sabohat Umirbek qizi -

Xorazm viloyati yuridik texnikumi o'quvchisi -

Alimbayeva Aziza Fozilbek qizi - Xorazm viloyati

yuridik texnikumi o'quvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi kunda fuqarolarning konstitutsiya va qonunlarga munosabati, bugungi kunda olib borilayotgan Konstitutsiyaviy islohotlarda faolliklari, jamiyatimizdagi amalga oshirilayotgan konstitutsiyaviy islohotlar jarayoni aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: konstitutsiya, xalq, qonun, fuqarolik jamiyati institutlari, siyosiy hayot, huquq, demokratiya, huquqiy madaniyat.

Xalqimiz siyosiy, huquqiy tafakkurining yuksak namunasi bo'lgan Konstitutsiyamiz yurtimizda demokratik davlat va fuqarolik jamiyati barpo etish, O'zbekistonning xalqaro maydonda munosib o'rin egallashida mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilmoqda. O'zbekistonimiz mustaqil va suveren davlat sifatida shakllanib, jahon hamjamiyatidan munosib o'rin egalladi, tom ma'noda ulkan taraqqiyot yo'lini bosib o'tdi. Ana shu mashaqqatli va sharaflı yo'lda erishgan barcha yutuqlarimizni, eng avvalo, Konstitutsiyamiz bilan bo'g'lasak albatta, bejiz emas. Nega deganda, Asosiy Qonunimiz xalqimiz uzoq yillar orzu qilgan Milliy mustaqilligimiz va rivojlanish yo'limiz, Inson huquq va erkinliklari kafolatlarini belgilab berdi.

To'la ishonch bilan aytish mumkinki, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi xalqimiz siyosiy-huquqiy tafakkurining yuksak namunasidir. U hech kimga qaram bo'lmasdan, erkin va ozod, tinch, osoyishta, farovon

yashashning qonuniy kafolati bo'lib kelmoqda. Bozor munosabatlariga asoslangan huquqiy demokratik davlat, kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish borasida mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilmoqda.

Konstitutsiyamiz asosida mamlakatimizda milliy qonunchilik tizimi, davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari bugungi kunda barcha jabhalarda keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va harbiy salohiyatimiz yuksalib, fuqarolarimizning dunyoqarashi tobora o'sib bormoqda.

Chindan ham, qonun shunday kuchga egaki, uning adolati kishilar boshiga toj, qalbiga gavhardek in'om beradi. U shunday qudratliki, insonlarni hamjihatlik va birdamlik ruhida tarbiya etadi. Bizning mustaqil Vatanimizda ham qonun, uning negizida esa xalq va jamiyatning mavqeyi alohida o'ringa ega. Xalqimiz siyosiy tafakkurining noyob namunasi bo'lgan O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi Vatanimiz mustaqilligi, xalqimizning tinch-osoyshta hayoti, fuqarolarimizning huquq va erkinliklari hamda manfaatlarining mustahkam kafolati sifatida yurtimizda bozor munosabatlari va xususiy mulk ustuvorligiga asoslangan huquqiy demokratik davlat, kuchli fuqarolik jamiyati barpo etish, O'zbekistonning xalqaro maydonda munosib o'rin egallashi borasida asosiy poydevor bo'lib kelmoqda.

2022-yil 20-may kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati va onunchilik palatalarining qo'shma majlisi bo'lib o'tdi. Unda Oliy Majlis palatalari a'zolari, deputatlar, senatorlar va ommaviy axborot vositalari vakillari ishtirok etdi. Qo'shma majlisda mamlakatimizda konstitutsiyaviy islohotlarni amalga oshirishga oid choralarni ko'rish masalalari muhokama qilindi. Qayd etilganidek, bugungi kunda mamlakatimizning barqaror rivojlanishini ta'minlash bilan bog'liq jamiyatni barpo etish g'oyasi xalqimiz tomonidan qo'llab quvvatlanmoqda. Majlisda so'nggi yillarda mamlakatimizda davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan isloh etish, fuqarolik jamiyati institutlari va ommaviy axborot vositalarining ro'lini oshirish, aholi turmush sharoitini yaxshilash hamda mavjud muammolarni hal etishga xizmat qiluvchi, yangi

qonunlarni ishlab chiqish va amaldagilarga zamon talablariga mos ravishda qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritish borasida tizimli ishlar amalga oshirilayotgani ta’kidlandi. Shu bilan birga, mamlakatimizda olib borilayotgan izchil islohotlar O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini jamiyatdagi bugungi real voqelikka moslashtirishni taqozo etayotgani alohida aytib o‘tildi. Yangi O‘zbekistonda ilgari surilayotgan keng ko‘lamli vazifalar, xususan, adolatli va xalqparvar davlatni barpo etish, inson huquq va manfaatlari, qadr-qimmatini yanada samarali ta’minlash kabi ulug‘vor maqsadlar bu borada zarur huquqiy asosni ta’minlovchi konstitutsiyaviy makonni yanada takomillashtirish ehtiyojini kun tartibiga qo‘ymoqda. Shu jihatlarni inobatga olib joriy yilning 25-iyun kuni Oliy Majlis Qonunchilik palatasi “O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi qonun loyihasini jamoatchilik muhokamasiga qo‘yildi. Loyihada asosiy qonunning 64 ta moddasiga 200 dan ortiq o‘zgartirishlar kiritish hamda 16 ta normani o‘z ichiga olgan 6 ta yangi modda (prim-moddalar) qo‘shish taklif etildi va xalqimiz tomonidan beriladigan takliflarni o‘rganish bo‘yicha konstitutsiyaviy komissiya tashkil qilindi.

Qonun loyihasiga takliflar dastlabki kundanoq xalqimiz va jamoatchilik tomonidan jumladan, **Konstitutsiya bo‘limlari bo‘yicha** Komissiyaga kelib tushgan jami takliflarni tahlil qilganda, eng ko‘p o‘zgartirish taklif qilingan bo‘limlar ikkinchi, uchinchi va beshinchi bo‘limlardir. Birgina beshinchi bo‘limga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish bo‘yicha jami 6 ming 302 ta taklif kelib tushgan. E’tibor bering, «Konstitutsiya va qonunning ustunligi» deb nomlangan uchinchi bo‘limga 5 ming 717 ta taklif kelib tushgan. Demak, fuqarolarimiz qonun mamlakatimizda yanada ustivor bo‘lishi va bunda Asosiy qonunda zarur kafolatlar ko‘proq berilishini istaydi. **Konstitutsiya boblari bo‘yicha** Qomusimizning yettinchi, o‘ninchi, yigirma birinchi boblarini o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish bo‘yicha juda ko‘p takliflar kelib tushgan (umumiy hisobda 6 ming 107 ta). Masalan, «Shaxsiy huquq va erkinliklar» deb nomlangan VII bobga doir 2 ming 312 ta taklif kelib tushgani, sal chuqurroq

tafakkur qilinsa, fuqarolarning huquqiy madaniyati, davlatni isloh qilishdagi ishtiroki yuksalib borayotganini ko'rsatadi. **Konstitutsiya moddalari bo'yicha** Moddalar bo'yicha qaralsa, 90-moddaga 4 ming 17 ta, 24-moddaga 1 ming 830 ta, 41-moddaga 1 ming 658 ta taklif kelib tushganini ko'rish mumkin. Bu moddalarning mazmuniga e'tibor qaratib, so'ngra fikr yuritadigan bo'lsak, ayon bo'ladiki, O'zbekiston fuqarolari Asosiy qonunning barcha jihatlariga faol fuqarolik pozitsiyalarini bildirishmoqda. Masalan, Konstitutsiyaning 90-moddasiga kelib tushgan takliflarning 3 ming 29 tasi prezidentning saylanish muddatini 7 yoki undan ko'p muddatga o'zgartirish bilan bog'liq. Shuningdek, Konstitutsiyaning 41-moddasiga kelib tushgan 1 ming 658 ta takliflarning aksariyati «o'qituvchi va pedagoglarning yuksak maqomini belgilash, uning ishlariga aralashuv cheklanishi»ga doir normani kiritish kabi takliflar berildi. Xalqimizning bu harakatlari davlatimizning olib borayotgan islohotlariga va asosiy huquq-erkinliklarimiz aks etadigan bosh qomusimizning o'zgartirilishida befarq, loqayd emasliklarining isbotidir.

Bosh qomusimizdagi o'zgarishlar "Yangi O'zbekiston — ijtimoiy davlat" tamoyili asosida xalqimizning farovonligini yanada yuksaltirish, mamlakatimiz iqtisodiyoti tarmoqlarini transformatsiya qilish va tadbirkorlikni jadal rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, inson huquqlari va manfaatlarini so'zsiz ta'minlashga qaratilgan islohotlarni izchil davom ettirish uchun mustahkam poydevordir. Konstitutsiyanu o'zgartirishga oid qonun loyihasi «Bu mening Konstitutsiyam» portalida ikki tilda e'lon qilinib, fuqarolar o'z fikrlarini, takliflarini yozib qoldirish imkoniyatlari yaratildi.

Xulosa qilib aytganda, bu islohotlarning bari inson qadri uchun ekanligini unutmasligimiz lozim.

Foydalangan adabiyotlar

1. Husanov O.T. konstitutsiyaviy huquq Toshkent-2021. Yuridik adabiyotlar publish, 2020-y., 2021-y.

2. www.lex.uz 3. <http://talim.kasaba.uz>

**RESPUBLIKA PAXTA TOZALASH ZAVODLARIDA TOZALASH
TEXNOLOGIYASI JARAYONLARI TAHLILI**

o'qituvchi I.Maxamadjanov, talaba I.Abdumajidov

(Namangan muhandislik-qurilish instituti)

islomiy1101@gmailcom

Annotasiya: Ushbu maqolada biz paxta tozalash, to'qimachilik va yengil sanoat korxonalarini tomonidan ishlab chiqarilayotgan paxta tolasi va uning mahsulotlari sifat ko'rsatkichlariga qisqacha yoritib o'tamiz.

Kalit so'zlar: Paxta, texnologiya, to'qimachilik, tola, xom- ashyo.

Xorijiy mamlakatlarning tajribasi shuni ko'rsatdiki, to'qimachilik sanoatini rivojlantirishning samarali shakllaridan biri klasterlarni tashkil etish hisoblanadi. Mazkur model paxta xom ashyosini yetishtirish, dastlabki ishlov berish, mahsulotni paxta tozalash korxonalarida keying qayta ishlash va yuqoriqo'shilgan qiymatli tayyor to'qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarishni o'z ichiga olgan yagona ishlab chiqarish siklini tashkil etishni ko'zda tutadi[2,3]. Yuqoridagi keltirilgan asoslar zahirida paxta tozalash tarmog'i oldida ham ulkan vazifalar turishi: mamlakat iqtisodiyotidagi soha unumdorligi darajasini oshirish uchun, sohada innovatsion yangilanishlar yasash, ishlab chiqarishning texnika texnologik modernizatsiya qilish, paxta-to'qimachilik klasterlarini(paxta xom-ashyosi va undan mahsulotlar ishlab chiqaruvchilar tipidagi yangi ishlab chiqarishlarning yaratilishi) tashkil etish hisobiga, yangi istiqbolli texnologiyalarning keng joriy etilishi lozimligini bugungi kun talabidan keltirib chiqaradi[3]. Paxta tozalash, to'qimachilik va yengil sanoat korxonalarini tomonidan ishlab chiqarilayotgan paxta tolasi va uning mahsulotlari

sifat ko'rsatkichlari yuqori bo'lishi, dunyo standartlari talablariga javob berishi ularning jahonda xaridor bo'lishining asosiy omilidir.

Ma'lumki, yig'ishtirib olingan paxta va uni qayta ishlash natijasida olingan tola sifati ko'pgina omillarga bog'liq, jumladan: paxtani o'z vaqtida terib olish va paxta tozalash zavodlariga qabul qilish, tozalash ishlarini amalga oshirish, namlik va iflosliklarini talab darajada bartaraf qilish hamda saqlash ishlarini amalga oshirishdan iborat. Biroq bunday ishlarni amalga oshirilgan bugungi sharoitda ham paxtadan olingan tola sifatini talab darajada deb bo'lmaydi, chunki birinchidan bugungi kunda paxta tozalash mashinalarini yuqori texnologiyalarga mos holda paxta tarkibidagi iflosliklarni tozalay olmasligi bo'lsa, ikkinchidan paxtani g'aramlarda saqlash va uni tozalash ishlari hamda mashinalarga uzatishdagi nosozliklar va boshqa salbiy omillarni mavjudligi ham ta'siretadi. Aynan yuqorida keltirilgan nosozliklar va boshqalar paxta tozalash korxonalarida modernizatsiya ishlarining amalga oshirilishini, hamda moddiy-texnik bazasining yanada takomillashtirishni kundalik hayotga vazifa qilib qo'yimoqda. Bunday salbiy sabablar asosan: paxta g'aramlaridan uzatilayotgan paxtani tarkibidagi begona og'ir iflosliklarni mavjudligi (tosh, kesak va boshqalar) va bunga birlamchi ishlov berish jarayonida (chigitli paxta xom - ashyosini tozalov jarayonida) paxtani jin qurilmasiga tushgunga qadar tozalov texnologiyasini talab darajada emasligi kabi omillardir. Xitoy mutaxassislarini fikricha, O'zbekiston paxta tolasining «o'ziga tortuvchanligi» va raqobatbardoshligi past, jumladan: «Boshqa paxta tolasini ishlab chiquvchilarga nisbatan o'zbek paxta tolasini yomonroq»; paxta tolasida nepslarning (chigallangan tola ulushi) ko'pligi; paxta xom-ashyosining yetarlicha tozalanmaganligi sababli, tolasiz aralashmalarining mavjudligi va ular hisobiga tola sifati talab darajada bo'lmay qolishi aytib o'tilgan [1]. Respublikamiz paxta tozalash korxonalarida bir qancha turdagi tozalash uskunalari ishlab turibdi. Masalan, OXB-10, XK, UXK, 6A-12M, CHX-3M2 va hokazo. Bu uskunalarda o'zining ishlash jarayoni bilan bir-biridan farq qiladilar.

Paxta xom - ashyosini tozalash texnika va texnologiyasini kompleks o'rganishni dastlabki yillarida B.A.Levkovich, S.D.Boltaboev, A.N.Nuraliev, S.A.Samandarov kabi olimlarning tadqiqot ishlarida kuzatish mumkin.

Tozalash texnika va texnologiyasini rivojlantirishda Ye.F.Budin, Yu.S.Sosnovskiy, R.Z.Burnashev, G.I.Miroshnichenko, A.Jo'raev, A.E.Lugachev, A.Agzamovlarning ishlari ham muhim o'rin tutadi[6,7].

Ma'lumki, paxta tarkibidagi yirik iflosliklar paxtaxom-ashyosi bilan kamroq ilashadi, ammo mayda iflosliklar esa, paxta xom – ashyosi tarkibiga chuqur o'rnashgan holda bo'ladi. Bunday mayda iflosliklarni ajratish o'z navbatida murakkab tebranishni talab qilib(gorizontal va vertikal tebranishga ega bo'ladi), uni amalda bo'lishlik uchun qiya tebranma to'rli yuza sirtli yangi qurilmani ishlab chiqish zaruriyati tug'iladi.

Biz tomondan taklif qilinayotgan qurilma aynan shu muammoni yoritishni maqsad qilib, paxtani tozalash texnologiyasida ketma-ket g'alvirlash usuliga(separativ tozalash) asoslangan. Shuning uchun ham bunda tebranma to'rli yuzada paxta bo'lakchasi harakati nazariy yo'l bilan o'rganiladi va tadqiqot ishlari olib boriladi.

Kelgusida paxtani mayda iflosliklardan tozalash qurilmasining samarali konstruksiyasi modelini ishlab chiqish uchun fermer xo'jaligi va paxta zavodlari sharoitida keng miqyosda sinov hamda qurilmani takomillashtirish yo'nalishi bo'yicha muttasil tadqiqot va amaliyotni integrallashgan ishlarini olib borish(texnopark) lozim bo'ladi. Qo'shimcha nazariy – amaliy izlanishlari natijalari asosida qurilma parametrlari va ish organlarining maqbul ishlash rejimlarini aniqlashtirish, taklif qilinayotgan paxta tozalash qurilmasini ish quvvatini(ishunumdorligi) mijozning mablag' imkoniyatiga(sotib olish mablag'ini miqdoriga) qarab belgilab, qurilmani ishlab chiqish va tijorat ishlarini amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilganadabiyotlar

1. Пассов Э. И. Общительный метод обучения иностранного разговора. – Москва.,1985:–10-бет.
2. Johnson, K. E. The Sociocultural Turn and Its Challenges for Second Language Teacher Education.//TESOLQuarterly.,–London.,2006:–235-бет.
3. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. – London., 2001: – 64-бет. 6.JalolovJ.Chettilio‘qitishmetodikasi.–Toshkent.,2012:–48-бет.
4. Nuritdinov, N. D. (2022). Axborot texnologiyasi soxasida kompyuter jinoyatchiligi turlari va yo’nalishlari. Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 2(8), 28-32.
5. Nurbek, N. (2022). Kredit modul tizimini amaliyotga joriy etishda mustaqil talimning orni va ahamiyati. yosh tadqiqotchi jurnali, 1(4), 45-47.
6. Маллабоев, Н. М., & Нуритдинов, Н. (2022). Компьютер жиноятчилиги турлари ва йўналишлари. Miasto Przyszłości, 227-229.
7. Khashimov, S., Nuritdinov, N. D., Anov, I. M., & Ergasheva, S. (2022). DETERMINATION OF THE OPTIMAL PARAMETERS OF THE COTTON CLEANING DEVICE BASED ON A COMPUTATIONAL EXPERIMENT. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(5), 2008-2016.

TASVIRLARNI QAYTA ISHLASH USULLARI VA ALGORITMLARI

Nuritdinov Nurbek Davlataliyevich, Karimova Iroda

Namanman muhandislik-qurilish instituti o'qituvchisi

Namanman muhandislik-qurilish instituti talabasi

nur_uzb_85@mail.ru

Annotasiya: Ushbu maqolada Neyron to'rlari yordamida tasvirlarni tanib olish va qayta ishlash algoritmi va dasturini ishlab chiqildi. Bu masalani hal etish uchun tasvirlarni neyron to'rlari yordamida tanib olishning bir necha usullari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Neyron to'rlari, RGB ranglar, BMP (Bitmap), Nuqtalar, segmentatsiya, Rangli tasvirni kulrang tasvirga o'tkazish, rangli tasvirlari, Tasvirni binar (oq-qora) tasvirga o'tkazish, tasvir gistogrammasi.

Tasvirlarni qayta ishlashda avvalo tasvirning rang xususiyatlari va unda ishlash usullarini o'rganib chiqish talab etiladi. Hozirgi zamonaviy kompyuterlarda grafik rejim ranglidir. Ya'ni bitta pikselda uchta rang (R-qizil, G-yashil, B-ko'k) aralashmasidagi rang qiymati bo'ladi. Unda mumkin bo'lgan ranglar soni $256^3=16777216$ taga etadi. Bu rejim jonli tabiatdagi kuzatilgan ranglardan qolishmaydigan tasvirni saqlash, ishlov berish va uzatish imkonini beradi. Har qanday rangni quyidagi uchta asosiy bo'lgan – qizil, yashil va ko'k ranglarning aralashmasi yordamida tasvirlash mumkin. Agar biz 3 bayt yordamida nuqtaning rangini kodlashtirmoqchi bo'lsak, unda 1-bayt qizil, 2-bayt yashil, 3-bayt esa ko'k rangni ifodalaydi. Rangli to'plamning bayt qiymati qanchalik katta bo'lsa, mazkur rang shunchalik aniq va ravshan bo'ladi. Agar nuqta oq rangdan iborat bo'lsa, demak unda ranglar mavjud bo'lib, u to'liq va ravshan bo'ladi. SHuning uchun ham oq rang uchta to'liq bayt 255,255,255

bilan kodlanadi. Qora rangda hamma mavjud ranglar (R-qizil, G-yashil, B-ko'k) bo'lmaydi, ya'ni jami ranglar to'plami nolga teng bo'ladi. Qora rang 0,0,0 bilan kodlanadi. Kulrangda jami ranglarni tashkil etuvchi to'plam mavjud bo'lib, ular bir xil va bir-birini neytrallashtiradi. Masalan, kulrangni 80,80,80 yoki 120,120,120 bilan kodlashtirish mumkin. Ko'rinib turibdiki, ikkinchi holatdagi kodlashtirishda aniqlik va ravshanlik yuqori, ya'ni 80,80,80 bilan kodlashtirishga qaraganda 120,120,120 bilan kodlashtirish deyarli yorug'roqdir. Qizil rangda esa qizil rangdan tashqari boshqa jami ranglarni tashkil etuvchilari nolga teng bo'ladi. Masalan, to'q qizil rang 125,0,0 yoki ochiq qizil rang 255,0,0 ko'rinishda kodlanadi. Dasturiy tizimda tasvirlarni piksellar bo'yicha aniqlanadi va qayta ishlanadi. Unda asosan BMP (Bitmap) kengaytmali grafik tasvirlar qayta ishlanadi. Tasvirdagi har bir piksel o'n oltili yoki o'nli sanoq sistemasidagi sonlarni qabul qiladi. Nuqtadagi rang qiymatini qabul qilish uchun $000000_{(16)}$ dan $FFFFFF_{(16)}$ gacha oraliqda bo'lgan o'n oltili sonlar uchun oltita yacheyka (joy) ajratilgan. Bunda birinchi ikkita yacheyka ko'k rang uchun, keyingi ikkita yacheyka yashil rang uchun va nihoyat oxirgi ikkita yacheyka qizil rang qiymatlari uchun ajratilgan. Masalan, tasvirdagi ixtiyoriy (x,y) nuqtadagi rang qiymati $6BC8AD_{16}$ (7063725_{10}) ga teng bo'lsin. Bunda ko'k rang qiymati $6B_{16}$ (107_{10}) ga, yashil rang qiymati $C8_{16}$ (200_{10}) ga va qizil rang qiymati AD_{16} (173_{10}) ga teng. SHu tariqa biz yuqoridagi ma'lumotlar asosida grafik tasvirlarga ishlov bera olamiz. Tasvirlarni qayta ishlash jarayonida turli usullar qo'llaniladi. Masalan, binar tasvirga o'tkazish, ob'ekt chegaralarini aniqlash, sohalarni bo'laklash (segmentatsiya), ingichkalashtirish, tasvir sifatini yaxshilash va x.k. Quyida tasvirlarni qayta ishlash bilan bog'liq bo'lgan bir necha usullar keltirilgan.

Rangli tasvirni kulrang tasvirga o'tkazish. Ba'zi bir masalalarda rangli tasvirni kulrang tasvirga o'tkazish talab etiladi. Kulrang tasvirlarda nuqtadagi rang qiymati 0 va 255 oralig'ida bo'lganligi sababli undagi bajariladigan amallar

soddalashadi. Rangli tasvirni kulrang tasvirga o'tkazish ko'pincha quyidagicha amalga oshiriladi.

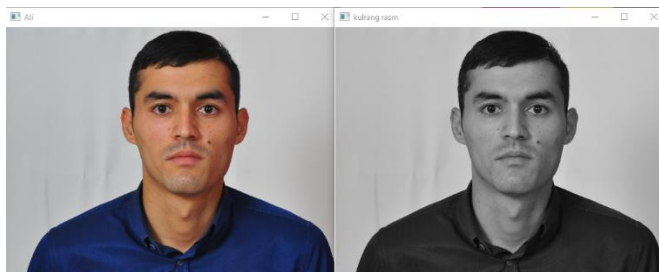
$$Gray_{ij} = 0,3 \cdot R_{ij} + 0,59 \cdot G_{ij} + 0,11 \cdot B_{ij}$$

yoki

$$Gray_{ij} = \frac{R_{ij} + G_{ij} + B_{ij}}{3}$$

bu yerda $Gray_{ij}$ – berilgan rangli tasvirning i,j koordinatasidagi pikselning kulrang yorug'lik qiymati, R_{ij}, G_{ij}, B_{ij} – qizil, yashil va ko'k ranglarning yorug'lik qiymati.

Bunday almashtirish rangli tasvirdagi R,G,B rang qiymatlari turlicha bo'lganda yaxshi natija beradi. Rangli tasvirni kulrang tasvirga o'tkazilgan namunalari 3.2.1-rasmda ko'rsatilgan.

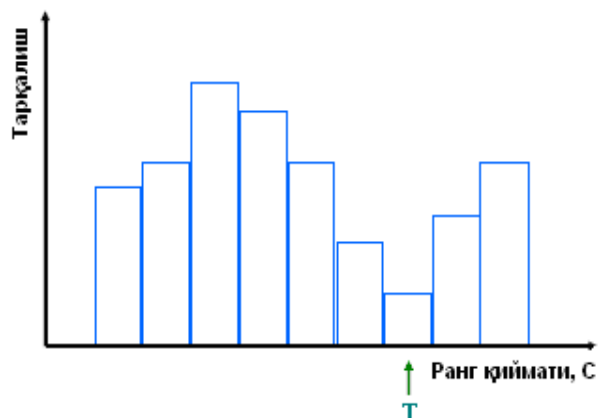
a)

b)

1-rasm. a) berilgan rangli tasvir; b) kulrang tasvirlar

Tasvirni binar (oq-qora) tasvirga o'tkazish. Binar tasvirda faqat ikkita rang qatnashadi. Bular oq va qora ranglardir. Ko'pincha oq rangdagi sohalar-fon, qora rangdagi sohalar esa ob'ekt sifatida qaraladi. Ba'zi bir masalalarni yechishda tasvirni binar ko'rinishga o'tkazish talab etiladi. Rangli yoki kulrang tasvirni binar tasvirga o'tkazishda asosiy muammo bo'sag'a (porog)ni avtomatik tanlash hisoblanadi. Bo'sag'a tanlash uchun asosan tasvir gistogrammalari

tahlilidan foydalaniladi. 2-rasmda tasvir gistogrammasi va undagi bo'sag'a (Threshold) qiymati joylashuvi aks etgan.

2-rasm. Bo'sag'a tanlash uchun qurilgan tasvir gistogrammasi.

Quyida bo'sag'a tanlashning gistogramma tahliliga asoslagan *k-o'rtacha algoritmini* ko'ramiz. Algoritm quyidagi qadamlardan iborat bo'ladi:

1-qadam. Yorug'liklar diapazonida T o'rta qiymat aniqlanadi;

2-qadam. Gistogrammaning har ikki tomonida og'irlik markazlari m_1, m_2 hisoblanadi;

3-qadam. Bo'sag'a qaytadan hisoblanadi, $T = (m_1 + m_2) / 2$;

4-qadam. Agar yangi hisoblangan bo'sag'a eskisidan farq qilsa 2 va 3-qadamdagi ishlar yana takrorlanadi. Bu jarayon toki eski va yangi bo'sag'a orasidagi farq nol bo'lgunga qadar davom etadi.

SHuningdek, soddalashgan holda bo'sag'a tanlash usullari mavjud. Qaralayotgan sohada bo'sag'ani tanlashda shu sohada rang qiymatlarining o'rtachasini olish mumkin ya'ni,

$$T = \frac{1}{M \cdot N} \sum_{i=1}^M \sum_{j=1}^N G(i, j),$$

bu erda $G(i, j)$ –berilgan tasvirning i, j koordinatasidagi pikselning yorug'lik qiymati.

Mediana usulida esa, qaralayotgan soha qiymatlari bo'yicha qurilgan to'plam tartiblanib, ularning markazida joylashgan qiymat olinadi. Masalan, $G = \{G_1, G_2, \dots, G_k\}$ to'plam berilgan bo'lsin. Uning tartiblangan ko'rinishini $G^{(N)} = \{G_1, G_{p-1}, G_p, G_{p+1}, \dots, G_n\}$ deb olsak, u holda mediana usulida bo'saga qiymati quyidagiga teng bo'ladi:

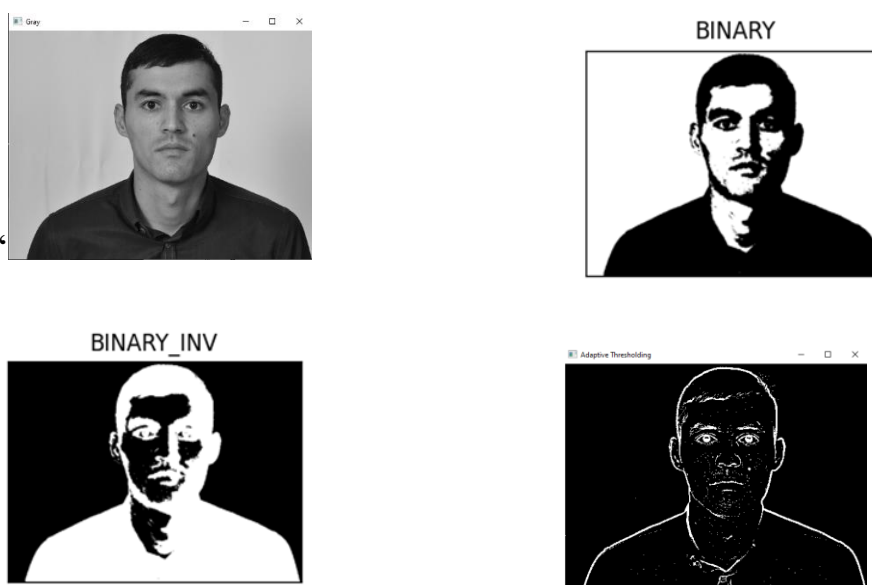
$$T = G_p.$$

Va nihoyat soddalashgan holda bo'sag'a tanlashning uchinchi ko'rinishi quyidagicha.

$$T = (G_{\min} + G_{\max}) / 2.$$

Tasvir kattaroq hajmda bo'lsa, bu usul bo'yicha tanlab olingan bo'sag'a tasvirning barcha sohasi uchun ham yaxshi natija bermasligi mumkin. SHuning uchun tasvirni binar tasvirga o'tkazish jarayonlarini kichik sohalarda amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Masalan, 10x10, 16x16 yoki 32x32 kabi kichik sohalarda tasvir binar tasvirga o'tkazilganda undagi sezilarsiz farqlar ham aniqlanadi.

Berilgan kulrang tasvirning turli bo'sag'a qiymatlarida va turli usullarda binar tasvirga o'tkazilgan namunalari 3-rasmda ko'rsatilgan.

Tasvirlarni bo'laklash (segmentatsiya). Tasvirlarni bo'laklash deb, ularni talqin etish mumkin bo'lgan bo'laklarga ajratish tushuniladi. SHu sababli uning amaliy jihatdan muhim xususiy holi – bu yorug'lik, geometrik va boshqa xususiyatlari tomonidan ham, mohiyati jihatidan ham turlicha bo'lgan ob'ektlarni ajratib olish masalasidir. Bo'laklashning muhim vazifalaridan biri tasvirga ishlov berishning keyingi bosqichlarida ishlatilmaydigan axborotni tashlab yuborishdir.

Masalaning bir necha matematik ifodasi mavjud, ularning umumiysi bir jinslilik predikati orqali berilgan. Agar $f(x,y)$ -bo'laklanayotgan tasvir yorug'lik funktsiyasi; x – uning aniqlanish sohasining chekli to'plam ostisi; $S=\{S_1, S_2, \dots, S_k\}$ – x ni k ta bo'shmas bog'langan to'plam ostilarga ajratish; P_n-S to'plamida aniqlangan va faqatgina biror $S_i: i \in [0, k]$ to'plam ostining ikki nuqtasi ma'lum bir bir jinslilik kriteriyasini qanoatlantirgandagina I “rost” (*TRUE*) qiymatni oladigan predikat bo'lsa, tasvirni bo'laklash deb, uni $S^*=\{S_1^*, S_2^*, \dots, S_k^*\}$ bo'laklarga ajratish tushuniladi.

Tasvirlarni bo'laklashda elementlarning o'xshash yoki farqlanishini nazariy asoslovchi bir jinslilik predikati muhim ahamiyatga ega. Bo'laklashning biror algoritmini qo'llash jarayonida bo'laklash sohalari va bir jinsli sohalarni qanday belgilashni oldindan hal etish lozim. Bunday belgilarning soni ob'ektlar yoki ob'ekt sinflarining soni bilan aniqlanadi.

Tasvirlarni bo'laklashda soha o'stirish usullari ko'proq qo'llaniladi. Bu usullar tasvirlarni bo'laklash uchun lokal belgilar haqidagi axborotdan faol foydalanishga asoslangan va g'oyasi juda sodda. Manba tasvirda bir nechta boshlang'ich nuqta olinadi va ma'lum belgilar bilan belgilanadi, so'ngra ularning atrofidagi nuqtalar tahlil qilinadi. Agar ko'rilyotgan ikki nuqta (dastlab boshlang'ich va atrofdagi biror nuqta, keyin esa oldingi qadamda aniqlangan nuqta va uning biror qo'shnisi) uchun bir jinslilik sharti qanoatlansa, qo'shni nuqta bo'laklangan sohaning belgisi bilan belgilanadi. Keyin belgilangan yangi nuqta uchun yana shu jarayon qaytariladi, ya'ni atrofda u

bilan bir jinslilik shartini qanoatlantiruvchi yangi nuqta izlanadi. Bu jarayon toki tasvirning hamma nuqtalari belgilanmagunga qadar davom etadi.

Bo'laklash usuli yordamida olingan natijalardan biri 4-rasmda ko'rsatilgan.

4-rasm. Berilgan rangli tasvir (a) va unda bo'laklash natijasi (b).

Kontur ajratish. Tasvir konturi (chegarasi) tasvir xususiyatlarini eng yaxshi tavsiflovchi belgi sifatida qaraladi va shuning uchun ham kontur ajratish algoritmlari tasvirlarni qayta ishlashda ko'p qo'llaniladi. Kontur ajratishda ko'pincha 3×3 o'lchamli oynadan foydalaniladi. Bu oynaning umumiy ko'rinishi 3.2.5-rasmda ko'rsatilgan. Kontur ajratishda 3×3 o'lchamli oynada vertikal va gorizontal yo'nalishda qo'shni nuqtalar yorug'ligining sezilarli farqini ajratamiz. CHegara ajratishda ham farqlarni baholash uchun bo'sag'a tanlanadi. Bo'sag'ani avtomatik tanlash usullari bilan yuqorida tanishgan edik.

$i-1, j-1$	$i, j-1$	$i+1, j-1$
$i-1, j$	i, j	$i+1, j$
$i-1, j+1$	$i, j+1$	$i+1, j+1$

5-rasm. 3×3 o'lchamli ishchi oynasi.

Tanlangan nuqtaning qo'shni nuqtalar bilan farqini aniqlashda turli usullarni qo'llash mumkin. Ularning bir nechtasi bilan quyida tanishamiz.

Vertikal yo'nalishda ikki qo'shni nuqta gradientini hisoblash formulasi quyidagicha:

$$G(i, j) = F(i, j) - F(i, j + 1).$$

Agar $G(i, j)$ farq yetarlicha katta bo'lsa, u holda $F(i, j)$ ni kontur nuqtasi deb olishimiz mumkin.

Gradientni gorizonta tekshirish formulasi esa quyidagicha:

$$G(i, j) = F(i, j) - F(i + 1, j).$$

CHegara ajratishda shuningdek, chiziqsiz usullarlar ham qo'llaniladi. Roberts quyidagi oddiy chiziqsiz formulani tavsiya qildi:

$$G(i, j) = ([F(i, j) - F(i + 1, j + 1)]^2 + [F(i, j + 1) - F(i + 1, j)]^2)^{1/2}.$$

Keyingi formula esa hisoblash uchun osonroq:

$$G(i, j) = |F(i, j) - F(i + 1, j + 1)| + |F(i, j + 1) - F(i + 1, j)|.$$

CHegara ajratishning 3x3 oynali Sobel usuli ham o'ziga xosdir. Sobel quyidagi formulani taklif qildi:

$$G(i, j) = \sqrt{X^2 + Y^2},$$

bu erda

$$X = (A_2 + 2A_3 + A_4) - (A_0 + 2A_7 + A_6),$$

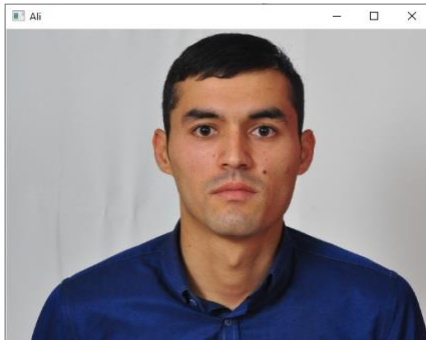
$$Y = (A_0 + 2A_1 + A_2) - (A_6 + 2A_5 + A_4).$$

A ning qiymatlarini 6-rasmdagi 3x3 oynadan olinadi.

A_0	A_1	A_2
A_7	$A(i, j)$	A_3
A_6	A_5	A_4

6-rasm. Sobel oynasi.

Shuni ta'kidlash lozimki, Sobel usuli boshqa usullarga nisbatan yaxshiroq natijalar beradi va shuning uchun ham uning amaliyotda qo'llanilishi ko'proq. Ko'rsatilgan usullar yordamida kontur gradientini ajratish natijasi 7-rasmda ko'rsatilgan.

a)

Sobel X

Sobel Y

b)

7-rasm. Tasvirdan chegara olish natijalari. a) - berilgan tasvir, b) - Sobel usuli yordamida olingan natijalar.

Tasvir sifatini yaxshilash. Texnik qurilmalarning ma'lumotlarni qabul qilish xususiyati va suratga olish paytidagi yorug'lik darajalari kabi omillar tasvir sifatiga turlicha ta'sir qiladi. Agar tasvir sifati yomon bo'lsa, uni yaxshilash zarur. Chunki, sifatli bo'lmagan tasvirlarda yuz elementlarini topish qiyin kechadi. Tasvir sifatini yaxshilashning turli usullari mavjud. Masalan, chegaralarni kuchaytirish, xalaqitlarni yo'qotish, tiniqlikni oshirish va x.k.

Tasvir sifatini yaxshilashda **mediana usuli**da filtrlash keng qo'llaniladi. Bu usulning mohiyati tasvir bo'ylab biror oyna bilan harakatlanish va markaziy

nuqta qiymati oynadagi qiymatlarni kattaligi bo'yicha tartiblanganda o'rtaga tushuvchi qiymat bilan almashtiriladi. Misol uchun, 3x3 oyna markazida 5, ikki yonida 35,40, yuqorisida 1,41,52 va pastida 23,17,89 qiymatlar joylashgan deb faraz qilaylik. Ularni tartiblaymiz: 1, 5, 17, 23, **35**, 40, 41, 52, 89. Markazdagi qiymat (mediana) 35 ga teng. Demak, 5 o'rniga 35 yoziladi:

$$g(m, n) = \underset{(x, y) \in W(m, n)}{\text{med}}(f(x, y)),$$

bu erda $W(m, n)$ – markazi (m, n) dagi oyna, $f(x, y)$ – shu oynadagi nuqtalar qiymati. Natijada anchagina tekislangan tasvir hosil bo'ladi.

Chiziqli tiniqlashtirish usuli ham tasvirlar sifatini oshirish masalalarida ko'p qo'llaniladi. Uning ko'rinishi quyidagicha:

$$G'(x, y) = 255 \cdot \frac{G(x, y) - G_{Min}}{G_{Max} - G_{Min}}.$$

Bu erda G_{Min} va G_{Max} - tasvirdagi eng kichik va eng katta rang qiymatlari, $G(x, y)$ - (x, y) koordinatadagi rang qiymati.

Shuningdek, tasvir gistogrammalari tahlili asosida ham tasvir tiniqligini oshirish mumkin. U quyidagi formula asosida amalga oshiriladi:

$$Q = \sum_{i=0}^{255} (H_i)^r, \quad S_{G(x, y)} = \frac{255}{Q} \sum_{j=0}^{G(x, y)} (H_j)^r,$$
$$G'(x, y) = \begin{cases} 0, & S_{G(x, y)} \leq 0; \\ S_{G(x, y)}; & \\ 255, & S_{G(x, y)} > 255. \end{cases}$$

bu erda H_i – tasvirdagi i rangdagi piksellar soni ($0 \leq i \leq 255$),

$G(x, y)$ – (x, y) koordinatada joylashgan pikselning rang qiymati,

r - normallashtiruvchi parametrlar.

$R = 0,3$ bo'lganda algoritmlar natijasi 8-rasmda keltirilgan.

a)

b)

8-rasm. Berilgan tasvir (a); sifati oshirilgan tasvir (b).

Xulosa qilib shuni ta’kidlash mumkinki, ushbu maqolada ya’ni neyron to’rlari yordamida tasvirlarni tanib olish va qayta ishlash algoritmi va dasturini ishlab chiqish chiqildi. Bu masalani hal etish uchun tasvirlarni neyron to’rlari yordamida tanib olishning bir necha usullari keltirib o’tildi. Maqolada tasvirlarni tanib olish va qayta ishlash usullari va ularning tahlili keltirib o’tildi. Ushbu maqolada asosan neyron to’rlari negizi, uning turlari, bir qatlamli va ko’p qatlamli neyron to’rlari, neyron to’rlarining asosiy algoritmlari haqida batafsil ma’lumot berilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida” PF-5349, 19.02.2018y. dagi farmoni
2. O’zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligining “Hududlarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish va rivojlantirishni tubdan takomillashtirish to’g’risida” 20.02.2018y. dagi qarori
3. O’zbekiston respublikasi Vazirlar mahkamasining 18.01.2019 yildagi 48-sonli «O’zbekiston respublikasida «Aqlli shahar» texnologiyalarini joriy etish kontseptsiyasini tasdiqlash to’g’risida»gi qarori
4. Tariq Rashid “Make your own neural network” s-223, 2017y.

5. David Kriesel “Neural Networks” s-286, 31.12.2007y.
6. Michael Nielsen “Neural Networks and Deep Learning” s-224, 2015y.
7. Simon Haykin “Neural Networks and Learning Machines” Third edition s-988, 18.11.2008y.
8. Farncois Chollet “Deep learning with Python” s-386, 2016y.
9. Carevic D., Caelli T. Region-based coding of color images using Karhunen-Loeve transform // Graphical Models and Image Processing.– 1997.– Vol.59.– N.1.– P.27-38.
10. To’xtasinov M.T., Nurmatov I.I., Hasanov A.A. Tasvirlardagi ob’ektlarni avtomatik tanib olish masalalarini hal etishning ilmiy asoslari haqida // “Fan va ishlab chiqarish integratsiyasi muammolari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferentsiyasi, Namangan, 2008, 344-345 b.
11. Usubjonova O., To’xtasinov M.T., Ob’ekt belgilarini aniqlash uchun tasvirlarga dastlabki ishlov berish algoritmlari dasturlash muammolari // Iqtidorli talabalar, magistrantlar, aspirantlar, doktorantlar va mustaqil tadqiqotchilarning ilmiy-amaliy konferentsiyasi materiallari to’plami. – Namangan: “Faxrizoda”, 2009 y. – 145 – 146b.
12. Usubjonova O., To’xtasinov M.T., Tasvirlarni binarlashtirishda bo’sag’a tanlashning Otsu usuli // Raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda mustaqil ta’lim: jahon ta’lim tizimi tajribasi va oliy ta’lim muassasalari hamkorligi mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy konferentsiyasi materiallari to’plami. – Namangan: “Faxrizoda”, 2010 y.
13. Nuritdinov, N. D. (2022). Axborot texnologiyasi sohasida kompyuter jinoyatchiligi turlari va yo’nalishlari. Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 2(8), 28-32.
14. Nurbek, N. (2022). Kredit modul tizimini amaliyotga joriy etishda mustaqil talimning orni va ahamiyati. yosh tadqiqotchi jurnali, 1(4), 45-47.
15. Маллабоев, Н. М., & Нуритдинов, Н. (2022). Компьютер жиноятчилиги турлари ва йўналишлари. Miasto Przyszłości, 227-229.

**“АҚЛИ УЙ”ЛАРНИ ЛОЙИХАЛАШДА ЗАМОНАВИЙ АХБОРОТ
ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ**

ўқит.М.Ўрмонов, талабалар:А.Мажидов

(Наманган муҳандислик қурилиш институти)

Аннотация. Ушбу мақолада “Ақли уй” технологияларини самарали жорий этишга тўсқинлик қилувчи асосий муаммолар ёритилиб, унинг жорий этишда янги замонавий ахборот технологияларини қўллаш орқали жамият тараққиётига эришиш мумкинлиги кўрсатилади.

Калит сўзлар: замонавий ахборот технологиялари, “Ақли шаҳар” инновацион технологиялари, мослашувчан бизнес моделлари, “Ақли уйлар”ни лойиҳалаштирилиши.

Аҳоли турмуш даражасини ошириш, фуқароларнинг долзарб муаммоларини ҳал этиш, ижтимоий инфратузилмани яхшилаш ва ҳудудларни ривожлантириш учун муносиб шарт-шароитлар яратишда замонавий ахборот технологиялардан ҳисобланади. Бугунги кунда Ўзбекистонда бу соҳага давлат томонидан алоҳида аҳамият берилиши туфайли, “Ақли шаҳар” инновацион технологияларини жорий этишнинг бошланғич босқичи давом этмоқда. Нурафшон шаҳрида замонавий шаҳар инфратузилмасини жорий этиш бўйича кенг қамровли ишлар билан бирга “Tashkent City” ва “Delta City” лойиҳалари доирасида замонавий шаҳарсозлик инфратузилмасини жорий этиш бўйича комплекс ишлар амалга оширилмоқда.

Бироқ, ҳозирги кунда ушбу йўналишда ахборот-коммуникация технологиялари инфратузилмасининг ривожланмаганлиги, шаҳарлар инфратузилмасининг сезиларли даражада жисмонан ва маънан

эскирганлиги “Ақлли шаҳар” технологияларини самарали жорий этишга тўсқинлик қилувчи асосий муаммолардан бири бўлиб қолмоқда.

Ушбу асосда олдинда турган муҳим вазифалардан бири, мавжуд шароитларга мос равишда мижозлар учун қизиқарли инвестиция схемаларини ва мослашувчан бизнес моделлари бўйича янги таклифлар асосида мукаммал дастурлар ҳамда техник воситаларни ишлаб чиқиш ва уларнинг мавжуд вариантларини излаб топишдан иборатдир.

Агарда бирор бир қурилиш корхоналарига ташриф буюрсангиз, у холда сиз бу соҳада компютердан қанчалик кенг фойдаланилаётганликларига гувоҳ бўласиз. Бундай қурилиш бино ва иншоотларида мукаммал дастурлар ёрдамида ишловчи техник воситалар томонидан муҳофазаланган “ақлли уй”ларга дуч келасиз. Ана шундай замонавий уйларни лойиҳалашда замонавий AvtoCad, 3dMax, ArchiCad дастурларидан фойдаланилиши бежиз эмас. Бу дастурлар ёрдамида қурувчиларнинг меҳнат самарадорлиги ва сифатли уйлар қуришдаги маҳоратларини ошириб борилиши таъминланади, сарфланаётган вақтлари эса, тежалишига эришилади.

Бугунги кунда лойиҳачилар турли жойларда бўла туриб, ер юзини исталган жойидан мижозлар билан мулоқотда бўлиб, буюртмалар олиш, улар талабига мувофиқ замонавийларни лойиҳалаштириш ва тақдим этиш имконияти мавжуд, юзага келган мунозарали ишларни онлайн тарзда биргаликда тўғрилаш ва шунга ўхшаш амалларни тезлик билан бажариш мумкин. Барча келишилган маълумотларни компютер тармоғи орқали жўнатиш ва юклаб олиш мумкин.

Замонавий дастурлар нафақат олдинги анъанавий чизмаларни ўрнини босди, балки қурилиш соҳасидаги имкониятларни янада кенгайтириб берди. Бундай турдаги баъзи дастурларда бир объект устида бир неча мутахассис бир вақтда иш олиб бориш имконини ҳам яратиб беради. Бу соҳадаги дастурлар ёрдамида қурилаётган объектни неча сўмга битишинигина ҳисоблаш билан чегараланмай, балки, яна ундаги

кўшимча қурилиш имкониятларини ҳам ҳисоблай олади. Бир сўз билан айтганда, лойиҳалашни миждоз талабига мувофиқ турли вариантларини ишлаб чиқилади. Ҳатто ҳаётимизга кирган “ақлли уйлар”ни ҳам миждоз талабига монанд лойиҳалаштирилиши мумкин.

Кейинги пайтларда бундай янги технологиялар қурилиш соҳасида ҳам кенг тадбиқ этиб келинмоқда. Бундай технологиялардан бири бу “ақлли уй”дир. Бу технология кундан кунга тез суратда оммалашиб бормоқда. Бунга сабаб, “ақлли уй” технологияси ёрдамида сиз ўз уйингизни турли жойдан туриб бошқариш имкониятига эга бўласиз. Бундай имкониятларга уйдаги маиший техникалар ва электр қурилмаларини масофавий бошқариш, комунал тизимларини текшириш, хавфсизлик тизимларини юритиш ва шунга ўхшаш амалларни бажариш киради. Ҳозирги кунда бу тизим нафақат хусусий уйларга, балки турли хил хизмат кўрсатиш объектларига ҳам ўрнатилмоқда. “Ақлли уй” технологияси ўз уй эгаларига 24 соат хизмат кўрсата олади.

Фараз қилинг, сиз ишдан қайтаётганизда, боргунингизга қадар масофада туриб уйингиздаги ваннани иссиқ сув билан тўлдириб туришингиз ёки уйингиздаги барча электр жихозлар ўчирилганлигини текширишингиз, масофадан туриб уйни кириш эшигини очиб ёпишингиз, сиз уйда бўлмаган вақтингизда ким уйингизга ташриф буюрганини кўзатиб туришингиз мумкин. Бундан ташқари, “ақлли уй” сизга электр энергия, газ, иссиқ ва совуқ сувларни тежаш имконини беради. Ҳисоб китобларга қараганда, бу технологияни ўрнатиш ва ишга туширишга кетган ҳаражатларини ўртача 4-5 йил ичида қоплай олиши мумкин.

“Ақлли уй” – бу “Ақлли” тизимларнинг бошланиши, яъни унинг дебчаси. “Ақлли” тизимлар эса, қурувчи ва архитекторларнинг келажагидир. Бу келажак, гўёки биз жамият тараққиётида улгуришимиз керак бўлган, шиддат билан яқинлашиб келаётган “паравоз” каби туюлсада, биз ёшлар ушбу “паравоздан” қолиб кетмаслигимизни замон талаб этади. Ана шундай паровозда бўлишимиз учун янги ахборот

технологиялардан хабардор бўлишимиз, янги инновацион технологиялар устида тинмай ишлашимиз ва янгиликлар яратиб боришимиз лозим бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Khashimov, S., Nuritdinov, N. D., Anov, I. M., & Ergasheva, S. (2022). DETERMINATION OF THE OPTIMAL PARAMETERS OF THE COTTON CLEANING DEVICE BASED ON A COMPUTATIONAL EXPERIMENT. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(5), 2008-2016.
 2. Nurbek, N. (2022). KREDIT MODUL TIZIMINI AMALIYOTGA JORIY ETISHDA MUSTAQIL TALIMNING ORNI VA AHAMIYATI. Yosh Tadqiqotchi Jurnali, 1(4), 45-47.
 3. Nuritdinov, N. D. (2022). Axborot texnologiyasi sohasida kompyuter jinoyatchiligi turlari va yo'nalishlari. Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 2(8), 28-32.
 4. Маллабоев, Н. М., & Нуритдинов, Н. (2022). Компьютер жиноятчилиги турлари ва йўналишлари. Miasto Przyszłości, 227-229.
- [3].www.7laers.com
- [4].<https://www.uzavtoyul.uz>
- [5].<https://mininnovation.uz>
- [6].<https://www.goldenpages.uz>

**MAKTABGACHA TA'LIM YOSHDAGI BOLALAR FAOLIYATIDA
RUS TILIDA BO'LADIGAN MULTIFILMLARNING AHAMIYATI**

Navoiy viloyati Navbahor tuman

Maktabgacha ta'lim bo'limi tasarrufidagi

4-sonli Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti rus tili o'qituvchisi

Jumayev Sur'at Madatovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar hayoti faoliyatida multifilmlarning kelib chiqishi xususiyatlari va o'rni haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Shaxs, tarbiya, ma'naviy-axloqiy, oila, tarbiyachi, farzand, multifilm.

Keywords: Education, shaxs, spiritual and moral, organization, cartoon.

Ключевые слова: Образования, человек, духовный-морал, организасия, мультфильмы.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning his-tuyg'ulari va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularning turli o'yinlarni bajarishga kirishib keta olishi, o'zaro kelishib o'ynay olishi, bir-birining qiziqishini hisobga olishini nazarda tutib, ana shufaoliyati jarayonida xulq madaniyati tarkib toptirib boriladi. Xuddi shu jarayonda tarbiyachi faolligi juda muhim rol o'ynaydi. Avvalo, bolalar maktabgacha ta'lim tashkilotiga kelar ekan u albatta ,nimanidur 'rganib ketishi kerak bo'ladi. Bolalarni tarbiya maskanida albatta birdaniga tezlik bilan mashg'ulotga jalb qilish kerak emas. Chunki maktabgacha yoshdagi bolalarning ko'pchiligi o'yinqaroq va sho'x bo'lishadi.

“Tarbiyaning ilk bosqichida bolalar siyomosida amaldorni ham,shoirni ham,hunarmandni ham emas,insonni ko’rmoq zarur,keyin u inson bo’lgani holda oxir-oqibat u yoki bu kasbni egallaydi”

Maktabgacha yoshdagi bolalarning his-tuyg’ulari va o’ziga xos xususiyatlarinihisobga olgan holda, ularning turli o’yinlarni bajarishga kirishib keta olishi, o’zarokelishib o’ynay olishi, bir-birining qiziqishini hisobga olishini nazarda tutib, ana shufaoliyati jarayonida xulq madaniyati tarkib toptirib boriladi.Xuddi shu borada maktabgacha yoshdagi bolalar hayotining eng ajralmas qismi hisoblangan va bolalarni mashg’ulot jarayonidan zeriktirib quymaydigan bolalar filmlaridan biri bu rus tilidagi multifilmlardir.Chunki rus tilidagi multifilmlar bolalarni ham mashg’ulotdan zerikkanda ovuntiradi ham bola hayotiga ijobiy ta’sir ko’rsatadi.Bolalar uchun yaratilgan bu multifilmlar bola hayoti uchun ijobiy va salbiy xususiyatlari borligi hammaga ma’lim.Mutifilmlarning bola hayotidagi roli va multifilmlar qanday qay tarzda paydo bo’lgan hozirda bolalar hayoti uchun qanchalik ijobiy multifilmlar namoyish etilmoqda bularning barisi bilan quyida to’xtalib o’tamiz.Multifilm - bu shaxsning (yoki guruhning) vizual tasviri, unda o'ziga xos jismoniy xususiyat ataylab bo'rttirilgan yoki haddan tashqari ta'kidlangan jarayondir. Multifilmlar odatda kulgili bo'lib, ko'pincha odamga qiziqish uyg'otish uchun ishlatiladi.Multifilm atamasining eng keng tarqalgan zamonaviy qo'llanilishlaridan biri televizor, kino, qisqa metrajli filmlar va elektron ommaviy axborot vositalariga tegishli. Garchi bu atama har qanday animatsion taqdimotda qo'llanilishi mumkin bo'lsa-da, ko'pincha bolalar dasturlariga nisbatan qo'llaniladi.Ularda odam shaklidagi hayvonlar, superqahramonlar, bolalarning sarguzashtlari va shunga o'xshash boshqa mavzular hikoyalarni aytib berish uchun ishlatiladi. 1940-yillarning oxiriga qadar multifilmlar kinoteatrlarda namoyish etilardi.O'sha paytda, hajviy va yangiliklar to'plami bilan ajratilgan ikkita to'liq metrajli filmlarni namoyish qilish odat tusiga kirgan. 1930-1950 yillardagi ko'plab komikslar katta ekranda ko'rish uchun

mo'ljallangan edi. Televizorlar ommaviylasha boshlagach, kichkina ekran uchun multfilmlar ishlab chiqarila boshlandi.

Dastlabki multfilmlar qo'lda va qo'lda bo'yalgan pantomimalar ko'rinishida bo'lib, davomiyligi o'n besh daqiqa davom etdi. O'sha paytda soundtrack ishlatilishi mumkin edi va u rasm bilan to'liq sinxronlashtirildi. Multfilmlar ishlab chiqarish uchun suratga olish moslamalari ishlatilgan. Qo'lda chizilgan animatsiyani yaratish uchun multfilm mashinalari mavjud edi. Bunday qurilmalar animatsiya uchun maxsus dizaynda ishlab chiqarilgan bo'lib, vertikal o'rnatish va ushbu pozitsiyani ko'rish qulayligi uchun maxsus lupa bilan tavsiflanadi.⁷ Professional multfilm mashinalarining dizayni alohida ommaviy axborot vositalarida ko'p qatlamli tasvirlarni yaratishga imkon berdi va yoritish uskunalari o'z ichiga oldi. Hozirgi vaqtda qo'lda chizilgan animatsiya uchun raqamli kamerali kompyuter yoki multfilm mashinasi ishlatiladi. Jahon sog'liqni saqlash tashkilotining tavsiyasi bor: 2,5 yoshgacha har qanday raqamli kontent koni zarar. Ayrim mutaxassislar buni 3 yoshgacha cho'zadi. Taqiqning boisi — miya rivojlanishida ortda qolish ehtimoli yuqori.⁸ Rossiyalik shifokor, psixologiya fanlari doktori Nadejda Mazurova: “Butun dunyoda multiplikatsiyaning aniq mezonlari yo'q. Ota-onalar o'zlariga yoqqanini bolaga tanlab beradi”, — deydi. Multfilmlarni mutlaqo yomon, taqiqlanishi shart mahsulot deyish ham noto'g'ri. Ko'pgina ta'limiy, bolaga tevarak-atrof, muloqot, kattalar dunyosi qonuniyatlarini o'rgatadiganlari uyda berilmaydigan bilimdan afzal. Lekin muayyan xalq bolalari o'z madaniyati, milliyligi, dunyoqarashi aks ettirilmagan multfilmlarga bog'lanib qolishi chindan xavotirlanarli. Multfilmlar bolaning asab tizimiga hech qanday vositasiz ta'sir qilishi ochiq haqiqat. *Agar siz bolalarning sho'xliklariga yo'l bermasangiz, unda hech qachon donishmandlarni voyaga yetkiza olmaymiz.* (Ж.Ж.Руссо)

⁷ Lex.uz. Multfilmlarning paydo bo'lish tarixi

⁸ Lex.uz. Multfilmlarning bola hayotidagi ahamiyati.

“Yaponiyada bolani ekranga ‘mixlamaslik’ uchun qiziq odat bor. Yangi ishlab chiqarilgan filmlarni namoyish etib, hammaning diqqatini o‘shanga qaratgach, telekanalda uzatish shartta to‘xtatiladi-da, qolgani kitob holida bosib chiqariladi. Yoshi kattalar ham birdek miriqib ko‘radigan multfilmlarning davomini kitob holida oilaviy o‘qib, bilib olaveradi. Sevimli multqahramonlarining taqdiriga qiziqqanlar asarning keyingi nashrlarini intiq kutadi. Bunda ham kitobxonlik, ham animatsion filmlar yaratish san’ati baqamti rivojlanaveradi”, — deydi

Shavkat Xoldorov.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Krutetskiy V.A. Pedagogik psixologiya asoslari. T.,
2. Hasanboyeva O. va boshqalar – Oila pedagogikasi T.: Ilm Ziyo, 2007. 116–b

КИНЕМАТИКА

Умирзаков Жасурбек Араббойевич

Абу Али ибн Сино номидаги Андижон

жамоат соломатлиги техникуми

Умум касбий фанлар 2 кафедраси

физика фани ўқитувчиси

Аннотация: Кинематика (юн. kinema — ҳаракат) — механиканинг бир бўлими. Жисм ҳаракатини вужудга келтирувчи кучларни ҳисобга олмаган ҳолда жисм ҳаракатининг геометрик хоссаларини ўрганади.

Калит сўзлар: механика, кинематика, динамика, объект, жисм, координата.

Физика фани – табиат ҳодисаларининг оддий ва умумий қонуниятларини, моддалар тузилиши ва хусусиятларини, уларнинг ҳаракати қонуниятларини ўргатувчи фандир.

Механика – механик ҳаракат ва жисмларнинг ўзаро таъсир қонуниятларини ўрганиш билан шуғулланувчи физиканинг бўлиmidир.

Кинематика – жисмлар ҳаракати қонуниятларини, ҳаракатнинг келиб чиқиш сабабларини эътиборга олмай, ўрганади.

Динамика – жисмлар ҳаракати қонуниятларини, ҳаракатнинг келиб чиқиш сабабларини билган ҳолда, ўрганади.

Статика – жисмлар тизими, тўпламининг мувозанат ҳолати қонунларини ўрганади.

Кўпинча, жисмларнинг ҳаракатини баён қилганда уларнинг ўлчамларини ҳисобга олмаслик мумкин. Бундай ҳолларда моддий нуқта тушунчаси киритилади. Моддий нуқта деб, кузатилаётган берилган шароитда ўлчамларини инобатга олмаса ҳам бўладиган жисмларга айтилади. Масалан, ернинг Куёш атрофидаги ҳаракатини текширишда уни

моддий нуқта деб олса бўлади. Чунки, ернинг радиуси ($R=6400$ км) Йер ва Қуёш орасидаги масофага ($\lambda=1,5 \cdot 10^8$ км) га нисбатан жуда кичик бўлган бу шароитда ернинг катталигини ва ўлчамларини мутлақо эътиборга олмаслик мумкин.

Кўпинча, жисмларнинг ҳаракатини баён қилганда уларнинг ўлчамларини ҳисобга олмаслик мумкин. Бундай ҳолларда моддий нуқта тушунчаси киритилади. Моддий нуқта деб, кузатилаётган берилган шароитда ўлчамларини инобатга олмаса ҳам бўладиган жисмларга айтилади. Масалан, Йернинг Қуёш атрофидаги ҳаракатини текширишда уни моддий нуқта деб олса бўлади. Чунки, Йернинг радиуси ($R=6400$ км) Йер ва Қуёш орасидаги масофага ($\lambda=1,5 \cdot 10^8$ км) га нисбатан жуда кичик бўлган бу шароитда Йернинг катталигини ва ўлчамларини мутлақо эътиборга олмаслик мумкин. **Кинематика** (юн. *kinema* — ҳаракат) — механиканинг бир бўлими. Жисм ҳаракатини вужудга келтирувчи кучларни ҳисобга олмаган қолда жисм ҳаракатининг геометрик хоссаларини ўрганади. Ўрганиладиган объект хоссаларига кўра, нуқта, қаттиқ жисм, деформацияланувчи жисм, туташ муҳит (газ, суюқлик, эластик жисм) Кинематика сига бўлинади. Одатда, Кинематика динамикани ўрганишда қўшимча восита ҳисобланади. Нуқта ва қаттиқ жисм К. сининг асосий вазифаси нуқта ёки қаттиқ жисмнинг муайян санок, системасига нисбатан ҳаракатларини (санок системасига нисбатан нуқта вазияти координаталар билан белгиланади) ва ҳаракатларнинг барча кинематик таснифлари орасидаги боғланишларни аниқлашдир.

Нуқта тезлиги ($t>$) ва тезланиш (μ) унинг ҳаракатини ифодаловчи асосий кинематик омиллардир. Бўлар ҳаракат турига боғлиқ. Жисмнинг энг оддий ҳаракати илгариланма ва айланма ҳаракатдан иборат. Илгариланма ҳаракат вақтида жисмнинг барча нуқталари бирдай ҳаракат қилади; жисм ҳаракатини (траекториясини) ифодалаш учун битта нуқтанинг ҳаракатини билиш кифоя. Ҳар қандай жисм тўғри ва эгри чизиқ бўйлаб ҳаракатланади. Ҳаракат текис тўғри чизиқли (ёки айланма)

хамда теқисмас (ўзгарувчи) бўлиши мумкин. Теқисмас ҳаракатда тезликнинг оний (ҳақиқий) ёки ўртача қиймати аниқланади. Текис ҳаракатда тезланиш нолга тенг. Жисм қўзғалмас ўқ атрофида айланма ҳаракат қилса, битта эркинлик даражасига эга бўлади ва унинг вазияти бурилиш бурчаги (даври), бурчак тезлиги (частота) ва бурчак тезланиши билан ифодаланади.

Эркин қаттиқ жисм масса маркази билан бирга илгариланма ва айланма ҳаракат қилади. Артиллерия снаряди, рақста, фазовий жисмлар ва б. ҳаракати бўнга мисол бўлади.

Деформацияланувчи муҳитлар К. си деформациялар умумий назарияси ва муҳитнинг узлуксизлиги шартини акс эттирувчи узлуксизлик тенгламаларини хамда узлуксиз муҳит ҳаракатининг тавсифларини аниқлайди. Туташ муҳит Кинематика муҳит элементлар ҳаракатини уларнинг деформацияланувчанлигини ҳисобга олган ҳолда баён қилади. Ёруғлик тезлигига яқин бўлган ҳаракат Кинематикаси ҳақида нисбийлик назариясида, микроразрлар ҳаракати ҳақида квант механикат қаралади. Кинематика усуллари турли механизмлар ва б. да ҳаракат узатишни ҳисоблашда муҳим аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўрозбоев М. Т., Назарий механика асосий курси (3-нашр), Т., 1966;
2. Рашидов Т. Р., Шоziётов Ш., Мўминов К. Б., Назарий механика асослари, Т., 1990.

**ОБЪЕМ АПТЕЧНЫХ ПРОДАЖ, ПРОИЗВОДСТВЕННО-
СБЫТОВЫЕ ИЗДЕРЖКИ, АНАЛИЗ ПРИБЫЛИ.**

Юлдашева Ойжамол Қосимовна

Преподаватель Андигжанского техникума

Общественного здравоохранения Ибн Сино

Аннотация: Анализ «затраты-объем-прибыль» направлен прежде всего на оценку влияния различных уровней деятельности на финансовые результаты предприятия.

Ключевые слова:

В любом бизнесе, да и вообще в жизни, ретроспективный взгляд - прекрасная вещь. Если бы только мы могли заглянуть в хрустальный шар и точно узнать, сколько клиентов собираются купить наш продукт, мы бы принимали идеальные бизнес-решения и получали максимальную прибыль.

Возьмем, к примеру, ресторан. Если бы его владельцы точно знали, сколько клиентов будет приходить каждый вечер, а также количество и тип блюд, которые они будут заказывать, они бы могли сделать так, чтобы сотрудников было ровно столько, сколько нужно, и чтобы на кухне не оставалось отходов. В реальности, такие решения, как формирование штата работников и закупка продуктов, приходится принимать на основании приблизительной оценки, причем эта оценка чаще всего основывается на прошлом опыте.

Хотя информация управленческого учета не способна заменить хрустальный шар, она весьма полезна для поиска ответов на вопросы о последствиях различных решений. Один из самых важных вопросов, на который необходимо ответить еще до начала бизнеса – это «Сколько товара нужно продать, чтобы добиться безубыточности?». При этом под

«безубыточностью» мы подразумеваем простое покрытие всех наших расходов без получения прибыли.

Данный тип анализа называется анализом «затраты-объем-прибыль» (или CVP- анализом). Цель данной статьи – рассмотреть некоторые простые расчеты и графики, относящиеся к этой части программы курса «Управлению эффективностью бизнеса», а также допущения, которые лежат в основе анализа безубыточности.

Анализ «затраты-объем-прибыль» прежде всего направлен на оценку влияния различных уровней деятельности на финансовые результаты предприятия. Причина особого внимания к объему реализации заключается в том, что в краткосрочной перспективе цена реализации, а также затраты на материалы и оплату труда обычно известны с определенной степенью точности. Объем реализации спрогнозировать сложнее, поэтому в краткосрочной перспективе рентабельность часто зависит именно от него.

В точке безубыточности общая выручка равна общим затратам, то есть нет ни прибыли, ни убытков. Существует три метода определения точки безубыточности:

1. Метод уравнений. На многочисленные вопросы, касающиеся «затрат-объема-прибыли» нам поможет ответить простая математика.

2. Метод маржинальной прибыли. Во втором подходе нам понадобятся некоторые знания в области алгебры, чтобы переписать приведенное выше уравнение с учетом маржинальной прибыли. Маржинальная прибыль равна общей выручке за вычетом общих переменных затрат.

3. Графический метод. Графический метод предполагает, что общие затраты и общая выручка отображаются в виде прямых на графике.

В качестве альтернативы можно построить график маржинальной прибыли. Хотя в рамках курса «Управление эффективностью бизнеса» данному вопросу не уделяется особого внимания, рассмотреть его будет

довольно полезно. Упомянутый выше график очень похож на график безубыточности, единственное отличие состоит в том, что вместо прямой постоянных затрат откладывается прямая переменных затрат.

Запас прочности показывает, насколько объем реализации может снизиться до того, как возникнет убыток. Иными словами, это превышение бюджетной реализации над реализацией в точке безубыточности.

Резервный фонд создается аптечной организацией для покрытия убытков. Образование резервного фонда для предприятий отдельных организационно-правовых форм является обязательным (акционерные общества, унитарные предприятия). Отчисления в резервный фонд производятся в соответствии с действующим законодательством и учредительными документами аптечной организации.

Кроме резервного, могут также создаваться иные фонды, перечень и порядок формирования которых предусмотрены уставом организации. Также участники обществ с ограниченной ответственностью и акционеры акционерных обществ имеют право на получение части чистой прибыли общества в виде дивидендов и т. п. доходов. В унитарном предприятии право на получение части прибыли имеет его собственник.

Большое значение в процессе управления финансовыми результатами отводится экономическому анализу прибыли. Его основные задачи:

- систематический контроль за формированием финансовых результатов (изучение состава и динамики показателей прибыли, установление причин отклонения от плановых показателей);
- определение влияния различных факторов на финансовые результаты в целом по аптечной организации и в разрезе отдельных ассортиментных групп;
- анализ рентабельности деятельности;
- выявление резервов увеличения прибыли.

Ограничения анализа «затраты-объем-прибыль»

- Анализ «затраты-объем-прибыль» не оценим для демонстрации того, как изменение затрат, цен и, в особенности, объема реализации влияет на прибыль организации. При этом, его использование ограничено теми допущениями, которые лежат в его основе, а именно: рассматривается либо один продукт, либо ассортимент продуктов в фиксированной пропорции. Это хорошо демонстрирует график это на Рисунке 3: если пропорция ассортимента меняется, то меняется и точка безубыточности.

- Все остальные переменные, кроме объема, остаются постоянными, то есть объем является единственным фактором, который вызывает изменение выручки и затрат. На самом деле это допущение может не соответствовать действительности, например, при увеличении объема можно получить экономию за счет эффекта масштаба. Аналогичным образом выручка будет меняться при изменении пропорции ассортимента. Кроме того, часто для увеличения объема реализации приходится снижать цену. Это лишь несколько причин, по которым рассматриваемое допущение может не соответствовать действительности, но есть и много других.

- Функции общих затрат и общей выручки являются линейными. Скорее всего, это справедливо только в краткосрочной перспективе, и только для ограниченного уровня деятельности.

- Затраты можно разделить на постоянную и переменную составляющие. В действительности же некоторые расходы могут быть полупеременными: например, расходы на телефонную связь могут включать фиксированную ежемесячную абонентскую плату и переменную плату за совершенные звонки.

- Постоянные затраты остаются постоянными в пределах определенного «диапазона предсказуемости», то есть для тех уровней деятельности, в отношении которых у компании есть опыт, и которые, следовательно, поддаются более или менее точному анализу. Компания

либо работала на этих уровнях деятельности ранее, либо тщательно изучала их, чтобы, например, делать точные прогнозы постоянных затрат в этом диапазоне.

- Прибыль рассчитывается на основе переменных затрат, или, если используется метод полного поглощения затрат, предполагается, что объем производства равен объему реализации.

Литература:

1. 1999 г. Кабинета Министров, Решением № 54 от 5 февраля, утверждено Положение «О составе затрат на производство и реализацию продукции (работ, услуг) и порядке формирования финансовых результатов»

2. Каримов И.А. Наша главная цель – последовательно продолжать проводимые реформы и структурные преобразования в нашей экономике, несмотря на существующие трудности, двигаться вперед за счет открытия более широкого пути к частной собственности, малому бизнесу и предпринимательству. //Народное слово. №11 (6446). 16.01.2016

3. Мирзиёев Ш.М. Обеспечение законности и интересов человека – залог развития страны и благосостояния народа. Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на церемонии, посвященной 24-й годовщине принятия Конституции Республики Узбекистан. - Ташкент. 7 декабря 2016 г.

4. Шоалимов А.Х. и другие. Экономический анализ. Методическое пособие. -Т: Урок-пресс, 2016. -196 с.

5. Ионова А.Ф., Селезнева Н.И. Финансовый анализ. Учебник. –М.: Инфра-М, 2010. -437 с.

6. Абрютин М.С. Экономический анализ торговой деятельности. Учебное пособие. - М.: Дело и сервис, 2008. -195 с.

TERMODINAMIKA.

Novoydinov Muxamadali Abdusalomovich

Abu Ali ibn Sino nomidagi Andijon

jamoat solomatligi texnikumi

Umum kasbiy fanlar 2 kafedrası

fizika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Fizika dunyosida issiqlik va tizimda ishlash natijasida hosil bo'lgan o'zgarishlarni o'rganish uchun mas'ul bo'lgan bo'lim mavjud. Bu haqida **termodinamika**. Bu makroskopik darajadagi harorat va energiya o'zgaruvchan holatlarining o'zgarishini o'z ichiga olgan jarayonlarning natijasi bo'lgan barcha o'zgarishlarni o'rganish uchun mas'ul bo'lgan fizika bo'limi.

Ushbu maqolada biz sizga termodinamika va termodinamikaning printsiplari haqida bilishingiz kerak bo'lgan hamma narsani aytib beramiz.

Kalit so'zlar: termodinamika, energiya, entropiya.

Termodinamika (yun. termo issiq, dynamis — kuch) — termodinamik muvozanat holatida turgan makroskopik tizimlarning umumiy xossalari ga bu holatlar orasidagi utish jarayonlari to'g'risidagi fan. T. fundamental qonun va tamoyillar asosida quriladi.

Termodinamikaning birinchi bosh qonuni tizimning energiya saqlanish qonuni bo'lib, unga, asosan, tizim o'zining ichki energiyasi yoki qandaydir tashqi energiya manbai hisobiga ish bajarishi mumkin. Buni Yu.R.Mayer ta'riflagan. G.Gelmgolts aniqroq shaklga keltirgan (1874). Termodinamikaning ikkinchi bosh qonun i quyidagicha: issiqlik energiyasi ishga aylanish jarayonida to'liq miqdorda ishga aylanmaydi, issiqlik sovuq tizimdan issiq tizimga o'z-o'zidan o'ta olmaydi. Bu qonunni R. Klauzius ta'riflagan (1850). Bu konunga asosan, har qanday mashina uzatilgan issiklikni to'liq ishga aylantira olmaydi, issiklikning ma'lum qismi sovitkichda qoladi (q. Karno sikli).

Termodinamikaning uchinchi bosh qonuni entropiyaning mutlaq qiymatini aniqlaydi; Nernstning issiqlik qonuni deb ham ataladi. Bu qonunga ko'ra, ixtiyoriy tizimning entropiya S si mutlaq nolga intiladigan har qanday t-ra Termodinamikada bosimga, zichlikka bog'liq bo'lmagan eng oxirgi chegaraviy qiymatiga erishadi. 1911 y. da M. Plank bu qonunni quyidagicha ifodalagan: t-ra mutlaq nolga intilganda tizim entropiyasi ham nolga intiladi.

Termodinamika umumiy yoki fizik termodinamikaga, termodinamika qonunlarini issiqlik texnikasiga tatbiq qiluvchi texnik termodinamikaga, termodinamika qonunlarini kimyoviy va fizik-kimyoviy jarayonlarga tatbiq qiluvchi kimyoviy termodinamikaga, termodinamika qonunlari yordamida qaytmas jarayonlarni o'rganuvchi qaytmas jarayonlar T . sig'a bo'linadi.

Agar klassik termodinamikani tahlil qilsak, uning makroskopik tizim tushunchasiga asoslanganligini ko'ramiz. Ushbu tizim tashqi muhitdan ajratilgan jismoniy yoki kontseptual massaning bir qismidan boshqa narsa emas. Termodinamik tizimlarni yaxshiroq o'rganish uchun har doim bu tashqi ekotizim bilan energiya almashinuvi bilan bezovtalanmaydigan fizik massa deb taxmin qilinadi.

Makroskopik tizimning holati nima **muvozanat sharoitida u termodinamik o'zgaruvchilar deb ataladigan miqdorlar bilan belgilanadi**. Biz bu o'zgaruvchilarning barchasini bilamiz va ular harorat, bosim, hajm va kimyoviy tarkibdir. Bu barcha o'zgaruvchilar tizimlarni va ularning muvozanatini belgilaydigan narsadir. Amaliy xalqaro ittifoq tufayli kimyoviy termodinamikada mavjud bo'lgan asosiy belgilar o'rnatildi. Ushbu birliklar bilan ishlash va termodinamika qonunini yaxshiroq tushuntirish mumkin.

Biroq, muvozanatni o'rganmaydigan, ammo asosan xarakterli bo'lgan termodinamik jarayonlarni tahlil qilish uchun mas'ul bo'lgan termodinamikaning bir bo'limi mavjud. **muvozanat sharoitlariga barqaror ravishda erishish qobiliyatiga ega emas**.

Qolgan printsiplarda aniq bo'lgan haroratni birinchi bo'lib tavsiflaydigan ushbu nol qonuni nima ekanligini tasvirlaymiz. Ikki tizim bir-biri bilan ta'sir o'tkazganda va issiqlik muvozanatida bo'lganda, ular ba'zi xususiyatlarga ega. Ular bir-birlari bilan bo'lishadigan ushbu xususiyatlarni o'lchash va raqamli qiymat berish mumkin. Natijada, agar ikkala tizim uchinchisi bilan muvozanatda bo'lsa, ular bir-biri bilan muvozanatda bo'ladi va umumiy xususiyat haroratdir.

Shuning uchun, bu printsipl, ammo shunchaki aytilganki, agar **A tanasi B tanasi bilan muvozanatda bo'lgan va bu B tanasi C tanasi bilan issiqlik muvozanatida bo'ladi, keyin A va C jismlari ham muvozanatda bo'ladi** issiqlik. Ushbu tamoyil har xil haroratdagi ikkita jismning bir-biri bilan issiqlik almashishi mumkinligini tushuntiradi. Ertami-kechmi ikkala jism ham bir xil haroratga etadi, shuning uchun ular to'liq muvozanatda bo'ladi.

Termodinamikaning birinchi qonuni

Tanani sovuqroq bo'lgan jism bilan aloqa qilishda muvozanat holatiga olib keladigan o'zgarish sodir bo'ladi. Bu muvozanat holati, ikki jismning harorati teng bo'lishiga asoslanadi, chunki sovuq tana uchun issiq tana o'rtasida energiya uzatilishi kuchayadi. Ushbu hodisani tushuntirish uchun olimlar, ko'proq miqdorda bo'lgan issiq moddalar sovuqroq tanadan o'tgan deb taxmin qilishdi. Issiqlik almashinadigan massa bo'ylab harakatlanishi mumkin bo'lgan suyuqlik haqida o'ylardi.

Ushbu tamoyil issiqlikni energiya shakli sifatida aniqlash uchun javobgardir. Bu moddiy modda emas. Shu tarzda, kaloriya bilan o'lchanadigan va joule bilan o'lchanadigan ishning ekvivalenti ekanligini ko'rsatish mumkin edi. Shuning uchun biz bugun buni bilamiz **1 kaloriya taxminan 4,186 jul**.

Aytish mumkinki, termodinamikaning birinchi printsipl energiyani tejash printsiplidir. Issiqlik dvigatelidagi energiya miqdori ishga aylanadi va uni energiya sarf qilmasdan bunday ishni ishlab chiqaradigan har qanday mashina ko'rishi mumkin. Ushbu birinchi printsiplni quyidagicha o'rnatishimiz mumkin: yopiq termodinamik tizimning ichki energiyasining o'zgarishi tizimga etkazib

beriladigan issiqlik va atrofdagi ushbu tizim tomonidan qilingan ish o'rtasidagi farqga teng.

Buning boshida aytilishicha, faqat sovuq tanadan iliq tanaga issiqlik uzatilishini keltirib chiqaradigan tsikli mashinani yaratish mumkin emas. Aytishimiz mumkinki, faqatgina natijasi bo'lgan transformatsiyani amalga oshirish mumkin emas **biz bitta manbadan chiqargan issiqlikni mexanik ishlarga aylantirish.**

Ushbu tamoyil ikkinchi turning ma'lum bo'lgan doimiy harakati mavjudligini inkor etishga javobgardir. Biz bilamizki entropiya Qayta tiklanadigan transformatsiya sodir bo'lganda tizimning tizimi o'zgarishsiz qoladi. Qaytarilmas o'zgarish yuz berganda u ko'payishini ham bilamiz.

Termodinamikaning uchinchi qonuni

Ushbu oxirgi tamoyil ikkinchisi bilan chambarchas bog'liq va uning natijasi sifatida qaraladi. Ushbu tamoyil, cheklangan miqdordagi o'zgartirishlar bilan rangli mavjudotga erishish mumkin emasligini tasdiqlaydi. Bilamizki, mutlaq nolga erishish mumkin bo'lgan minimal haroratdan oshmaydi. Birliklarda **Kelvin biz uning 0 ekanligini bilamiz, lekin Selsiy darajasida - 273.15 darajaga teng.**

Bundan tashqari, 0 kelvin harorati bo'lgan mukammal kristalli qattiq jismning entropiyasi 0 ga teng ekanligi aytiladi, demak, entropiya bo'lmaydi, shuning uchun tizim butunlay barqaror bo'ladi. Uni tashkil etuvchi zarralarning bo'shashish, tarjima va aylanish energiyasi 0 kelvin haroratida hech narsa bo'lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Joseph M Powers. LECTURE NOTES ON THERMODYNAMICS. Department of Aerospace and Mechanical Engineering University of Notre Dame, Notre Dame, Indiana 46556-5637, USA, updated 01 July 2014
2. Thermodynamics, heat transfer and fluid flow (Volume 1-3). U.S. Department of Energy FSC-6910- 1992.
3. Yunus A. Çengel. Introduction to Thermodynamics and Heat Transfer, 2/e. University of Nevada, Reno ISBN: 0073380172, 2008
4. Теплотехника: Учеб.для вузов/В.Н.Луканин. М.Г.Шатров, Г.М.Камфер и др.; Под ред.В.Н.Луканина –2–е изд., перераб. – М.:Высшая школа, 2000. – 671 с.:ил.
5. Цветков Ф.Ф., Григорьев Б.А. Тепломассообмен. – 2е изд.исп.и доп. – М.: Издательство МЭИ, 2005. – 550 с.
6. Худойбердиев Т.С., Шаймарданов Б.П. Иссиқлик техникаси асослари. – Т.: “Чулпон”. 2008.
7. К.Усмонов Иссиқлик техникаси фанидан УУМ. Тошкент -2017 й 721 бет.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SUG'URTA HIZMATLARI

Shokirov Humoyiddin Baxriddin o'g'li

Sayfullayeva Nigora Fayzulla qizi

Toshtemirova Muhlisa

Davronbek qizi

Azimova Tamara Abrorovna

Annatsiya: Sug'urta hizmatlarining vazifalari, turlari va ishlash mexaynizmi o'rganish. Nima uchun sug'urta hizmatlaridan hozirda rivojlangan mamlakatlar keng foydalanishini tahlil qilish. Mamlakatimizda sug'ura hizmatlaridan foydalanishda xalqimiz duch keladigan qo'rquvning sababi va bu qanchalar to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini tekshirish. Sug'urta bizga taqdim etadigan imkoniyatlardan foydalanish.

Kalit so'zlar: Sug'urta, bozor, Prezident, huquq, qonun, kontsepsiya, iqtisodiyot, milliy iqtisodiyot, YIM, shartnoma, soliq, sug'urtalovchilar

Hozirgi kunga kelib butun dunyoda sug'urtaga bo'lgan qiziqish va talab ortib bormoqda xususan O'zbekistonda ham bu jarayon tobora tezlashmoqda. Bunga misol tariqasida "O'zbekiston Respublikasining sug'urta bozorini isloh qilish va uning jadal rivojlanishini ta'minlash chora-tadbirlari tog'risida" gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori yaqqol isbotdir. Respublikada moliya bozorini yanada rivojlantirish, aholini sifatli molyaviy xizmatlar bilan qamrab olish ko'lamini kengaytirish, sug'urta tashkilotlari faoliyatini qo'llab quvvatlash, shuningdek ushbu sohada iste'molchilarning huquqlari va qonuniy

manfaatlarini himoya qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari izchil amalga oshirilmoqda deyilgan ushbu qarorda.

Shu bilan bir qatorda sug'urta kontsepsiyasini tariflaydigan bo'lsak. Sug'urta noqulay va tasodifiy vaziyatlarda mulkiy yoqotishlarni moddiy jihatdan qoplab berishga yoki kamaytirishga mo'ljallangan iqtisodiy munosabatlar tizimi hisoblanadi.

Sug'urta - tabiiy ofatlar (zilzila, suv toshqini, yong'in va boshqa tabiiy ofatlar), har xil baxtsiz hodisalar ro'y berishi natijasida ko'rilgan zararni moddiy jihatdan qoplash va boshqa pul qoplamalari to'lash uchun maqsadli pul jamg'armalarini tashkil etish va undan foydalanish bilan bo'g'liq iqtisodiy munosabatlar tizimi.

Sug'urta jamg'armasi milliy iqtisodiyot jamg'armasining muhim va o'ziga xos bo'g'ini hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida sug'urta sohasida tartibga soluvchi qonunchilik hujjatlari, normalari xalqaro standartlarga muvofiklashtirilgan. Respublikada sug'urtaga oid huquqiy munosabatlar O'zbekiston Respublikasining yangi "Sug'urta faoliyati to'g'risida" qonuni bilan tartibga solinadi. Milliy iqtisodiyotni turli baxtsiz hodisalardan molyaviy himoya qiladi. Rivojlangan mamlakatlarda sug'urta ishi nihoyatda taraqqiy etgan bo'lib, bu mamlakatlar yalpi ichki mahsulotida sug'urta badallari hajmi o'rtacha 8-12% ni tashkil etadi. Sug'urta funksiyalari va turlari Rossiya Federatsiyasining tegishli qonunida ko'rsatilgan. Rossiya Federatsiyasi fuqorolari rasmiy kompaniyalar bilan qorqmasdan shartnoma tuzishlari mumkin. Ularning manfaatlarini qonun himoya qiladi.

Sug'urtalash majburiy va ixtiyoriy shakllarda amalga oshiriladi. Majburiy sug'urtaning o'zi majburiy va majburiy davlat sug'urtasiga bo'linadi. Ularning har ikkalasi ham qonunchilik hujjatlariga muvofiq joriy etiladi. O'zbekistonda umumiy foydalanishdagi avtomobil transporta, suv, havo, temir yo'l transportlari yo'lovchilari, transport vositalari egalarining fuqorolik javobgarligi va boshqalarga majburiy sug'urta turlari belgilangan. O'zbekiston

Respublikasi Mudofaa, Ichki ishlar, Favqulodda vaziyatlar vazirliklarining harbiy xizmatchilari, Milliy xavfsizlik xizmati, Davlat chegaralarini qo'riqlash, Davlat bojxona, Davlat soliq qo'mitalari xodimlari majburiy davlat sug'urtasiga olingan va bunday sug'urta turlari uchun sug'urta badali davlat byudjeti hisobidan to'lanadi. Ixtiyoriy sug'urta turlari sug'urta munosabatlarida qatnashuvchi tomonlarning o'zaro roziligi va yozma shartnoma asosida amalga oshiriladi, sug'urta javobgarligi hajmi, sug'urta badali miqdori, sug'urta hodisasi yuz berganda to'lanadigan sug'urta puli summasi - shartnoma shartlari sug'urta qiluvchi bilan sug'urta qilinuvchi tomonlar o'rtasida kelishiladi. Boshqacha qilib aytganda, bunday kelishuv o'zingizni baxtsiz hodisa tufayli kata yoqotish xafidan himoya qilishga yordam beradi. Ishtirokchilar o'z hissalarini qo'shadilar, ulardan to'langan pul zaxira fondiga aylantiriladi. Agar sug'urta ob'yekti zararlangan yoki ishlatib bo'lmas holga kelgan bo'lsa, sug'urta tashkiloti yoqotishni qoplaydigan darajadagi zarur mablag'ni to'lab beradi. Bundan tashqari sub'ekt nafaqat zararlarni qoplashdagi pul mablag'ini oladi va yana shartnomada ko'rsatilgan hollardagi tovonga ham ega bo'ladi. Zararni qoplab berishga olib keladigan hodisa sug'urta hodisasi hisoblanadi. Bu yuridik xizmatlarni amalga oshiruvchi shaxslar sug'urtalovchilar deb ataladi. Sug'urtalovchilar faoliyatini amalga oshirish uchun davlat talablariga javob berishi, rioya qilishi va litsenziya olishi lozim. Sug'urtada miqdorini aniqlash mumkin bo'lgan har qanday xavf sug'urta qilinishi mumkin. Da'volarni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan o'ziga xos xavf turlari xavfli deb nomlanadi. Sug'urta polisi qaysi xavf-xatarlar bilan qoplanishi va qaysi biriga tegishli emasligini batafsil bayon qiladi. Sug'urtalashning bir qancha turlarini ko'rib chiqsak

- **Avtomatik sug'urta**

Buzilgan transport vositasi, Kopengagen Avtoullov sug'urtasi, sug'urta qildiruvchini o'zlariga tegishli transport vositasi bilan bog'liq hodisa yuz berganda, avtoullovning shikastlanishi yoki o'g'irlanishi uchun mulkni qoplash, tana jarohati yoki mol-mulkka etkazilgan zarar uchun boshqalar oldida qonuniy javobgarlik uchun javobgarlikni qoplash, shikastlanishni

davolash, reabilitatsiya va ba'zan yo'qolgan ish haqi va dafn xarajatlari uchun tibbiy qoplash.

- **Bo'shliqlarni sug'urtalash**

Gap sug'urtasi sizning sug'urta kompaniyangiz to'liq kreditni qoplamagan taqdirda, sizning avtokreditingiz bo'yicha ortiqcha summani qoplaydi. Kompaniyaning o'ziga xos siyosatiga qarab, u franshitni ham qamrab olishi yoki qoplamasligi mumkin. Ushbu qamrov past narxni qo'yganlar uchun sotiladi, dastlabki to'lovlar, kreditlari bo'yicha yuqori foiz stavkalari, va 60 oylik va undan uzoq muddatga ega bo'lganlar. Gap sug'urtasi odatda moliya kompaniyasi tomonidan transport vositasi egasi o'z transport vositasini sotib olayotganda taqdim etiladi, ammo ko'plab avtoulov sug'urta kompaniyalari iste'molchilarga ham ushbu sug'urta qoplamasini taqdim etadilar.

- **Tibbiy sug'urta**

Tibbiy sug'urta polislari davolanish xarajatlarini qoplaydi. Tish sug'urtasi, tibbiy sug'urta singari, sug'urta qildiruvchilarni stomatologik xarajatlar uchun himoya qiladi. Ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda barcha fuqarolar o'zlarining hukumatlaridan soliq to'lash orqali to'lanadigan sog'lig'ini qoplaydilar. Ko'pgina mamlakatlarda tibbiy sug'urta ko'pincha ish beruvchining imtiyozlarining bir qismidir.

- **Daromadlarni himoya qilish sug'urtasi**

Ishchilarning tovon puli yoki ish beruvchilarning javobgarligini sug'urtalash ba'zi mamlakatlarda majburiydir. Nogironlik bo'yicha sug'urta, sug'urta qildiruvchi kasalligi yoki jarohati tufayli ishlay olmasa, siyosat moliyaviy ko'mak beradi va majburiyatlarni to'lashga yordam berish uchun har oyda yordam beradi, ipoteka kreditlari va kredit kartalar, qisqa muddatli va uzoq muddatli nogironlik siyosati jismoniy shaxslar uchun mavjud. Xarajatlarni hisobga olgan holda uzoq muddatli siyosatni kamida olti raqamli daromadlari bo'lganlar masalan shifokorlar, advokatlar va boshqalar olishadi.

Nogironlikning qisqa muddatli sug'urtasi odatda olti oygacha bo'lgan muddatga odamni qamrab oladi. Tibbiy to'lovlarni va boshqa zarur narsalarni qoplash uchun har oyda stipendiya to'laydi.

- **Bemorlarni sug'urtalash**

Bemorlarni sug'urtalash baxtsiz hodisalardan sug'urta qilish, har qanday o'ziga xos mulk bilan bog'liq bo'lishi shart emas. Sug'urtalashning keng spektridir, boshqa bir qator sug'urta turlarini tasniflash mumkin. Masalan avtoulov, ishchilarga tovon puli va ba'zi javobgarlik sug'urtalari.

- **Jinoyatchilikni sug'urtalash**

bu sug'urta qildiruvchidan kelib chiqadigan zararlardan sug'urtalovchini qoplaydigan baxtsiz hodisalardan sug'urtalashning bir shakli jinoiy harakatlar uchunchi shaxslarning. Masalan kompaniya kelib chiqadigan zararni qoplash uchun jinoyat sug'urtasini olishi mumkin o'g'irlik yoki o'zlashtirish.

- **Hayot sug'urtasi**

Hayotni sug'urtalash merosxo'rning oilasiga yoki boshqa tayinlangan benefitsiarga pul nafaqasini beradi va sug'urtalangan shaxsning oilasiga daromad, dafn marosimi, dafn marosimi va boshqa yakuniy xarajatlarni aniq ko'rsatishi mumkin. Hayotni sug'urtalash bo'yicha sug'urta polislari ko'pincha foyda oluvchiga pulni bir martalik naqd to'lov shaklida to'lash imkoniyatini beradi annuitet. Ko'pgina shtatlarda, odam o'zlari bilmagan holda boshqa shaxsga nisbatan siyosatni sotib ololmaydi.

Shu o'rinda aytish lozimki: O'zbekiston Respublikasida jami sug'urta kompaniyalarining sug'urta javobgarligi 3,25 trln. so'mni, yig'ilgan badallar tushumlari summasi 21,7 mlrd. so'mni, to'langan sug'urta puli summasi 2,4 mlrd. so'mni tashkil etadi. Sug'urta to'lovlarning umumiy tuzilmasida mol-mulk sug'urtasi 70 %, shaxsiy sug'urta 6,2 %, javobgarlik sug'urtasi

5 % dan iborat bo'ldi.

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, rivojlanish kurtak ochayotgan bir zamonda zamon bilan bir nafas bo'lish lozim. Bu eng avvalo o'zimiz uchun zarur. Sug'urta bugungi kunga kelib hayotimizning ajalmas bir qismiga aylanishi shubhasiz chunki sug'urta ochib berayotgan imkoniyatlar bizning manfaatimizni to'la-to'kis qondirishi hozirgi paytda sir emas. Bizning jonimiz ham mulkimiz ham qonuniy jihatdan himoya bilan kafolatlanadi. Eng muhimi sug'urta insonga hotirjamlik va halovatni taqdim etadi va qurquvning yoqolishiga sababchi bo'ladi. Rivojlangan mamlakatlarning deyarli barchasi allaqachon bu tizimga o'tishgan. Mamlakatimizda bu tizimning sekinlik bilan rivojlanayotganiga sababni pisixologik jihatdan aytadigan bo'lsak buning negizida qo'rquv va ishonchsizlik yotadi. Bunga qaramasdan hozirgi kunga kelib xalqimizning fikrlashi oshib, zamon bilan birlashmoqda. Bu esa yaqin davr ichida biz ham bu tizimga o'tishimizni ko'rsatadi. Bu jarayonni tezlashtirish uchun reklama va targ'ibot ishlarini yanada kuchliroq isloh qilish ko'zlangan maqsadga erishish uchun eng qisqa yo'l vazifasini bajaradi. Shu orqali xalqimiz ishonchi kafolatlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1. uz.drunkentengu.com**
- 2. hozir.org**
- 3. data.gov.uz**
- 4. uz.m.wikipedia.org**
- 5. lex.uz**

**КОМПЛЕКС УПРАЖНЕНИЙ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ
САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ**

РАБОТЫ КУРСАНТОВ

Р.Р. Атаева

к.ф.н. (PhD), старший преподаватель

Университета общественной безопасности Республики

Узбекистан

Аннотация. В статье анализируются подходы к рассмотрению процесса самостоятельной подготовки по русскому языку курсантов высших образовательных учреждений. Предложен комплекс упражнений по русскому языку, направленный на формирование коммуникативной компетенции и навыков самостоятельной работы курсантов Университета общественной безопасности Республики Узбекистан.

Ключевые слова: самоподготовка/самостоятельная работа, самообразование, совершенствование умений и навыков, формирование компетенций, комплекс упражнений.

Введение. В настоящее время самостоятельная подготовка или самостоятельная работа обучающихся является одной из актуальных тем педагогической и методической науки. Анализ научно-методической литературы показывает, что существует ряд аспектов рассмотрения самостоятельной работы курсантов. Например, в работах О.А. Абдуллиной, А.В. Барабанщикова, В.П. Давыдова, А.И. Жукова, В.А. Сластенина и др. исследованы тенденции становления и развития самостоятельной работы; А.М. Алексюка, П.И. Пидкасистого, Г.И. Диниц, В.А. Солоницина, Г.А. Шабанова и др. посвящены организации и повышению эффективности самостоятельной работы курсантов; В.В. Анциферова, Г.И. Диниц, В.Г. Кисель, В.Я. Макашова, Н.А. Прохоровой, Г.К. Селевко, С.Ф. Сердюк, А.В. Щеглова и др. определены проблемы

совершенствования процесса самообразования курсантов, а также предложены пути решения данных проблем.

В своей работе мы будем придерживаться следующего определения термина: самостоятельная подготовка - форма организации процесса обучения или целый комплекс условий обучения, созданный для образовательной деятельности. Названный процесс происходит либо под непосредственным контролем со стороны преподавателя, либо без его участия⁹. Однако вопрос о том, какова роль преподавателя при самостоятельной работе обучающихся, по сей день остается открытым.

Основная часть. Многолетняя практика и педагогический опыт показывают, что при изучении иностранного языка самоподготовку курсантов невозможно представить без преподавателя. Именно он выступает и в качестве обучающего, всесторонне развивающего и формирующего субъекта, и в качестве создателя языковой среды. Отметим, что зачастую выразить свою мысль или передать содержание текста тяжело даже на родном языке. Данный процесс вдвойне сложнее для тех, кто изучает язык как иностранный. На сегодняшний день существует большое количество педагогических технологий, методик, которые облегчают, ускоряют процесс развития речи. «Необходимо отметить, что широкое использование многообразных методов самостоятельной работы (подготовки), побуждающих к мыслительной, практической и научной деятельности обучающихся, развивает важные интеллектуальные качества человека, обеспечивающие в дальнейшем его стремление к постоянному овладению знаниями и применению их на практике. В этом плане следует признать, что самостоятельная работа является не просто важной формой образовательного процесса, а должна стать его основой»¹⁰.

⁹<https://cyberleninka.ru/article/n/samostoyatel'naya-podgotovka-slushateley-i-kursantov-v-obrazovatelnyh-organizatsiyah-mvd-rossii#>

¹⁰<https://cyberleninka.ru/article/n/samostoyatel'naya-podgotovka-slushateley-i-kursantov-v-obrazovatelnyh-organizatsiyah-mvd-rossii#>

На наш взгляд, такие методы и приемы обучения, как «Прочитай и повтори», «Мозаика», «Задай вопрос», «Ручка на середине стола», «Продолжи/Заверши фразу», «Кластер», «Синквейн», «Ролевая игра», «Займи позицию», «Консультант» и др. эффективно реализуют цель самостоятельной работы по русскому языку. На основе перечисленных методов и приемов сформулированы условия нижеперечисленных упражнений. «Упражнения – это планомерно организованное, сознательно осмысленное многократное повторение определенных действий и приемов, которые усложняются с целью формирования, закрепления и совершенствования практических навыков и умений учащихся»¹¹.

Подробнее остановимся на методах и приемах, которые, по нашему мнению, наиболее эффективны при организации и проведении самостоятельной работы. Причем методы и приемы ранжируются в зависимости от уровня организации самостоятельной работы. При делении самостоятельной работы по уровням мы опирались на теорию Л.В. Щербы, который выделил основные задачи обучения иностранным языкам. Назовем наиболее важные из них:

«1. Умение правильно прочесть, в случае надобности и понять при помощи словаря ...

2. Умение выразить свое желание и задать самые простые вопросы (возможно с небольшими неточностями), понять ответы на подобные вопросы.....

3. Умение точно понять всякий нехудожественный текст любой трудности, оставляя непонятыми лишь неважные слова и лишь изредка прибегая к помощи словаря.....

4. Умение поддерживать разговор на любую тему, делая при этом небольшие ошибки, однако речь вполне понятна как с точки зрения фонетики, так и с точки зрения лексики и грамматики.....

¹¹ https://pedagogika.org/index/prakticheskie_metody_obucheniya_uprazhneniya/0-142

5. Умение грамотно писать научные и технические статьи, деловые бумаги и письма

6. Умение свободно и тонко понимать самые трудные тексты

7. Умение хорошо писать ответственные документы, литературные статьи и т.п. необходимо для дипломатических работников и выступающих

в прессе.....

8. Умение свободно и абсолютно правильно, с точки зрения фонетики,

говорить публично необходимо дипломатическим работникам и всем

выступающим публично»¹².

Мы считаем, предложенный нами комплекс упражнений для самостоятельной подготовки представляет собой отражение всех видов речевой деятельности.

Сравним:

Элементарный уровень. Данный уровень предполагает формирование навыков чтения текста на иностранном языке и его перевода на родной язык. Здесь предлагается работа с одним небольшим по объему текстом и рекомендуются следующие упражнения:

Упражнение 1. Прочитайте текст. Выпишите новые слова. Переведите на узбекский язык. Перескажите.

Упражнение 2. Соберите текст.

Упражнение 3. Ответьте на вопросы (по тексту).

Упражнение 4. Продолжите фразу (из текста).

Средний базовый уровень. Организация самостоятельной работы данного уровня основана на формировании навыков аудирования и воспроизведения услышанного. Например,

¹² Методика обучения иностранным языкам. – Казань, 2016. – с. 14-15.

Упражнение 1. Слушайте. Запишите слова, которые прозвучали. Переведите их на узбекский язык.

Упражнение 2. Прослушайте текст. Скажите, о чем он.

Упражнение 3. Запишите основное содержание текста в виде ключевых слов.

Упражнение 4. Передайте содержание текста на узбекском языке.

Продвинутый уровень. Самостоятельная работа данного уровня основана на формировании навыков говорения и свободного перевода. Например,

Упражнение 1. Прочитайте и перескажите текст.

Упражнение 2. Сформулируйте вопросы и ответьте на них.

Упражнение 3. Составьте текст на свободную тему.

Упражнение 4. Ролевая игра.

Профессиональный уровень. Уровень предполагает умение вести монолог/диалог на языке специальности. Использование во внеаудиторном занятии текстов, связанных с деятельностью курсантов.

Упражнение 1. Составьте монолог-описание и монолог-сообщение.

Упражнение 2. Примите участие в вопросно-ответной беседе.

Упражнение 3. Проведите консультацию как специалист в своей области.

Упражнение 4. Ролевая игра.

Регулярная работа курсанта по данной схеме обеспечит развитие иностранной речи. Следовательно, самостоятельная работа должна войти в привычку курсанта. «Привычка, – писал К.Д. Ушинский, – укореняется повторением какого-нибудь действия, повторением его до тех пор, пока в действии начнет отражаться рефлексивная способность нервной системы и пока в нервной системе не установится склонность к

этому действию. Повторение одних и тех же действий есть, следовательно, необходимое условие установления привычки»¹³

Вывод: Правильно организованная самостоятельная работа поможет курсантам достичь высокого уровня активности, а также сформировать у них не только учебные навыки, но и навыки вообще какой-либо работы по определенной методике или педагогической технологии. Итак, самообразование – это индивидуальное и опосредованное получение и закрепление новых знаний, формирование определенных умений и навыков.

Литература:

1. Методика обучения иностранным языкам. – Казань, 2016. – с. 14-15.
2. Харламов И.Ф. Педагогика. – М.: Гардарики, 1999. – 520 с.
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/samostoyatelnaya-podgotovka-slushateley-i-kursantov-v-obrazovatelnyh-organizatsiyah-mvd-rossii#>
4. https://pedagogika.org/index/prakticheskie_metody_obucheniya_upr_razvitiya/0-142

¹³ Харламов И.Ф. Педагогика. – М.: Гардарики, 1999. – 520 с.

**МАКТАБГАЧА ТА’ЛИМ TASHKILOTLARIDA RIVOJLANISH
MARKAZLARINING AHAMIYATI**

Buxoro pedagogika kolleji

Badiiy ijodiy faoliyat o’quv amaliyoti o’qituvchisi

Bo’ronova Nigora Ibodovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida rivojlanish markazlarining rivojlanishi, qanchalik e’tiborga molik va muhim ahamiyatga ega ekanligi haqida ma’lumotlar berib o’tilgan.

Kalit so’zlar: tematik vazifa, reja, didaktik material, o’yin uskuna, qurilish, syujetli o’yinlar, til, nutq, san’at.

Annotation: In this article, the development of development centers in pre-school educational organizations is given information about how significant and important it is.

Keywords: thematic task, plan, didactic material, game equipment, construction, plot games, language, speech, art.

Аннотация: В данной статье развитию центров развития в дошкольных образовательных организациях дана информация о том, насколько оно значимо и важно.

Ключевые слова: тематическое задание, план, дидактический материал, игровой инвентарь, построение, сюжетные игры, язык, речь, искусство.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev *“Zamonaviy maktabgacha ta’lim sog‘lom va barkamol avlodni voyaga yetkazishda muhim o‘rin tutadi”* deya ta’kidlaydi.

Respublika Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi PQ-3305-son *“O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”*gi qarori hamda, 2016-yil 29-dekabrdagi PQ-2707-son *“2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari*

to'g'risida"gi qaroriga muvofiq Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 21-noyabrdagi 929-son "O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi to'g'risidagi nizomi maktabgacha ta'limga bolalarni sifatli tayyorlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida moddiy texnika bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining davlat va nodavlat tarmog'ini kengaytirish va shu orqali maktabgacha ta'limga bola qamrovini oshirish va sohaga ilg'or xorij tajribalarini tadbqiq qilish imkononi beradi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayoni ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari va "Ilk qadam" davlat dasturi asosida rejalashtiriladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalashda rivojlanish markazlarini tashkil etishning asosiy sharti pedagogdan tayyor bilim olishdan ko'ra, bolaga rivojlanish markazlarida faoliyatni tanlash imkoniyatini berish, bunda u atrofdagi dunyo haqida bilimlarni mustaqil ravishda egallashi, ko'nikmalari va qobiliyatlarini rivojlantirish, bolaga qiziquvchanlik, mustaqil izlanish, tadqiqot jarayoniga qo'shilish imkoniyatini berishdir. Rivojlanish markazlari ta'lim, rivojlantiruvchi, o'qitish, rag'batlantiruvchi, uyushgan, kommunikativ funksiyalarni bajarishi kerak. Eng muhimi, ular mustaqillikni rivojlantirish ustida ishlashlari kerak, bolalar va kattalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning shaxsga yo'naltirilgan ta'limga asoslangan bolaning tashabbusini rag'batlantirishi kerak.

Gurux xonasidan moslashuvchan va o'zgaruvchan tarzda foydalanish talab etiladi. Rivojlanish markazlaridagi tematik, didaktik materiallarlar bolaning ehtiyojlari va manfaatlarini qondirishga xizmat qilishi kerak. Markazlarning dizayni estetik, bolalar uchun jozibali bo'lishi kerak, va mustaqil faoliyatga bo'lgan istakni keltirib chiqarishi kerak. Guruh xonasida rivojlanish markazlarini yaratishda o'yin faoliyatining etakchi rolini hisobga olish kerak. Rivojlanish markazlaridagi jihozlar xavfsiz va didaktik materiallarlar bolaga tegishli bo'lishi va bolalarning yoshiga mos bo'lishi kerak. Rivojlanish markazlaridagi didaktik materiallarlar tematik vazifalarni hisobga olgan holda

o'zgarishi kerak. Markazlarni uskunalar bilan ortiqcha jihozlamalik zarur. Rivojlanish markazlari bolalar va kattalar bilan aloqa qilish va birgalikdagi faoliyatni, shuningdek o'z o'zi bilan shug'ullanish imkoniyatini ta'minlashi kerak. Tematik rejalashtirishga ko'ra, pedagog rivojlanish markazlarini didaktik materiallarlar va o'yin uskunalari bilan ta'minlash ustida o'ylashi va to'ldirishi kerak. Markazlarni bolalar va pedagoglarning birgalikdagi faoliyati va hunarmandchilik mahsulotlari bilan to'ldirish mumkin. Har bir markazning maqsadiga muvofiq haftaning boshida pedagogning tematik rejasiga binoan, materiallarlar tayyorlanadi va jihozlanadi.

Markazlardagi bolalar faoliyati: o'yin, mustaqil nutq, kognitiv, kommunikativ, kognitiv-tadqiqot, eksperimental, ijodiy, kommunikativ, mehnat, samarali, musiqiy va badiiy.

Pedagogning faoliyati:

- bolalarni tabiat, musiqa va ijod dunyosiga jalb qilish va bolani o'rgatish;
- mustaqil ravishda bilimlarni egallash, bilimga bo'lgan qiziqishni rivojlantirishga, yangi bilimlarni olishga bo'lgan ehtiyoj, o'rganish va rag'batlantirish, shu bilan birga sub'ekt bo'lish;
- Bolalar bilan birga uyushgan tadbirlar tashkil etish;
- qiyinchiliklar yuzaga kelganda, bolaga beg'araz va o'z vaqtida og'zaki va amaliy yordam ko'rsatish;
- bolaning shaxsiy qiziqishini rag'batlantirish;

Rivojlanish markazlarida o'quv va bilim jarayonini tashkil qilish uchun turli xil usullar, uslublar va o'yin shakllaridan foydalanish: suhbat, hikoya, shou, badiiy adabiyot o'qish ensiklopedik adabiyotlarni o'qish, ko'rib chiqish va muhokama, tushuntirish, munozara, video namoyishlarni tomosha qilish, kompyuter taqdimotlarini tomosha qilish, ijodiy faoliyat, tadqiqotlar, tajribalar,

tajriba jonli va jonsiz tabiatning sirlari va boshqalardan foydalanish. Bolaning rivojlanishi faqat o'quv faoliyatida emas, balki o'yin tarzida ham amalga oshiriladi. Markazlardagi bolalarning o'yin va kognitiv faoliyati davomida tarbiyachi bolalarning ishini kuzatib boradi, tavsiya etilgan materiallar bolalar uchun qanchalik qiziq, qulay va xavfsiz ekanligiga e'tibor qaratadi. Agar kerak bo'lsa, tarbiyachi didaktik materiallarni to'ldiradi yoki o'zgartiradi. Tarbiyachi guruhdagi barcha bolalar besh kun davomida har bir markazga tashrif buyurishini ta'minlaydi. Kuzatish va tahlil asosida kutilayotgan natija, muammolar, echimlar tarbiyachi har hafta oxirida bolalarning o'z maqsadlariga erishgan yutuqlarini qayd etadi, agar shunday bo'lsa, muammolar pedagogning va bolalarning va uning ota-onalarining shaxsiy ishi bilan belgilanadi. Shunday qilib, rivojlanish markazlarida to'g'ri tashkil etilgan ishlar har bir bolaga o'ziga yoqadigan narsani topishga, uning kuchli va qobiliyatiga ishonishga, kattalar va tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlarni o'rganishga, tushunishga imkon beradi va ularning his-tuyg'ularini va xatti-harakatlarini baholashga imkon beradi va aynan shu rivojlanayotgan ta'lim asosida yotadi.

Hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim vazirligi tasarrufidagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni sifatli maktab ta'limiga tayyorlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan:

1. "Ilk qadam" dasturini ta'lim-tarbiya jarayonga tadbiq etish, dasturni to'laqonli ishlab ketishida metodik ta'minot va metodik yordamning o'ri belgilab olindi.

2. “Ilk qadam” dasturi asosida barcha yosh guruhlarida mavjud markazlar hamda umumiy guruhda ishlashni tashkil etishda tarbiyachining o‘rniga alohida e‘tibor qaratildi. Ta’lim tashkilotining ishchi o‘quv dasturi tashkilot pedagoglari tomonidan ota-onalarni jalb etgan holda tuziladigan va amaldagi qonunchilik tartibida tasdiqlanadigan qilib belgilandi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalar “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi asosida 5 ta markazda faoliyat yuritadilar. Bular quyidagilardir:

1. Til va nutq markazi. (Nutq o‘stirish, tabiat, atrof-olam va badiiy adabiyot bilan bog‘liq mashg‘ulotlar)
2. Qurish-yasash, konstruksiyalash va matematika markazi. (Qurish yasash va matematika mashg‘ulotlari)
3. San‘at markazi (Rasm, applikatsiya, loy qurish, yasash mashg‘ulotlari va origami)
4. Syujetli-rolli o‘yinlar va dramalashtirilgan markaz. (Guruh yoshiga mos bo‘lgan syujetli qoidali o‘yinlar)
5. Ilm-fan va tabiat markazi. (Tabiat, atrofi olam bilan tanishtirish mashg‘ulotlari)

Markazlardagi faoliyatlar tahliliga to‘xtaladigan bo‘lsak, til va nutq markazida bolalarning do‘stlari orasida o‘z fikrlarini bera olishlari, mavzu asosida hikoyalar tuzish, savol-javoblar qilish, bolalarga suhbatlar tashkil etish imkoniyati mavjud bo‘ladi. Bola markazda o‘zi xohlagan mavzusida hikoyalar tuzishi ham mumkin.

Qurish-yasash, konstruksiyalash va matematika markazida bolalarda sensor tarbiya, ijodkorlik rivojlanadi. Bola bir vazifani bajarishi orqali ham qurish –yasash ham matematika bilan shug‘ullanish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bolalarni o‘yin jarayonida tinglansa “Menga yashil rang kerak”, “Men yasagan uycha ikki qavatli”, “Seniki kichkina, meniki esa kattakon”, “Meni mashinamga 10 ta odam sig‘adi” degan jummlarni eshitasiz. Demak bolalarning muloqatida

qo'shish, ayirish, taqqoslash, kattalik kabi ilk matematik tasavvurlar kengayib boradi.

San'at markazida bolalarni kayfiyatini ko'tarish imkoni mavjud. Bolalarning ijodiy qobiliyatlari qo'llab-quvvatlanadi. San'atning rassomlik, haykaltaroshlik, turlariga hammaga ham bir xil iqtidor berilmagan. Shu sababli bunda faqat iqtidorli bolalar ishtirok etadi. Markaz kerakli jihozlar bilan to'liq ta'minlansa, yasash, chizish texnologiyalari ertalabki, kechki soatlarda o'rgatilsa, markaz ishi rivojlanadi. Oilada bolaga bunday sharoit har doim ham yaratib berilmaydi. Markazda ishlasa bolaning mayda motorikasi rivojlanadi. Mayda motorikaning rivojlanishi esa, bola nutqining rivojlanishiga sabab bo'ladi.

Syujetli-rolli o'yinlar va dramalashtirilgan markaz bolalar iqtidorini namoyon bo'lishi, o'z mahoratini ko'rsatishi uchun juda qulay muhitdir. Bu markazni bolaning "Men"ini shakllantiruvchi markaz deb ham atash mumkin. Markazdagi barcha jihozlar bolalar hayotida uchraydigan jihozlar bo'lib, o'yin jarayonida bola ulardan foydalanishni o'rganadi, kasblar bilan yaqindan tanishish imkoniga ega bo'ladi. O'yinda oila a'zolarining o'zaro munosabatlari aks etadi va ular orqali ahloqiy tarbiya olish (tarbiyachi uchun esa oiladagi muhitni o'rganish) imkoni yaratiladi.

Ilm-fan va tabiat markazida tajriba sinov maydonchasida o'tkazilayotgan tajribalar bolalarda qiziqish uyg'otadi va ularni yangi ixtirolar qilishga undaydi. Bu markaz bolalarni tabiat va undagi hodisalarni bilish uchun eng katta imkoniyat markazi hamdir. Markaz faoliyati to'g'ri tashkil etilsa bolalar tabiat haqidagi bilimlarning 90%ini o'zlashtiradi. Markaz nafaqat bolalarda balki pedagoglarda ham qiziqish uyg'otadi. Hayotimiz davomida ishlatiladigan narsalarni qayerdan kelganligini, ulardan nimalar olinganligi haqidagi ma'lumotlar bolalarning o'z qo'llari bilan urug'larni tuvaklarga sepish orqali unga suv qo'yishi va urug' unib chiqishi bola uchun juda qiziqarli holatlar sanaldi.

Yuqorida izohi keltirib o'tilgan markazlar faoliyati bolani maktab ta'limiga tayyorlashda rivojlantiruvchi muhit vazifasini bajarib, shu o'rinda 6-7 yoshli bolalarning maktabga tayyorgarlik xaritasini ilova qilib o'tishni joiz deb bildik. Zero, mazkur yoshdagi bolaning rivojlanish xaritasi ta'lim jarayonining muvaffaqiyatlilikgi va samaradorligini aniqlaydi. Masalan boladagi,

1. Jismoniy rivojlanish va sog'lom turmush tarzini shakllantirish
2. Ijtimoiy-hissiy rivojlanish
3. Nutq, muloqot, o'qish va yozish ko'nikmalari
4. Bilim olish (anglash orqali rivojlanish)
5. Ijodiy rivojlanish kabilar uni maktab muhitiga tayyorlovchi asosiy me'zonlar sanaladi.

O'quv yili yakuniga yetgandan so'ng maktabga tayyorlov guruhi bo'yicha o'tkazilgan monitoringa asosan amalga oshirilgan ishlarni kutilayotgan natijalar bilan taqqoslash ishlari o'tkaziladi va bu orqali MTTning keyingi o'quv yiliga mo'ljallangan ustivor vazifalarini belgilaydi.

Xulosa

Maktabgacha ta'lim tizimida har bir bola o'ziga kerakli ko'p ma'lumotlarni oladi, chunki, bola yosh va savollarga boy zabon bo'ladi, u har bir savoliga to'g'ri javob olishi esa uni kelajagiga kata ko'mak bo'ladi. Har bir maktabgacha ta'lim tizimida bolalarni ongini rivojlanishiga, iqtidorlarini ochishga yordam berib, ko'maklovchi resurslar mavjud bo'lishi lozim. Nafaqat rivoji, balki, uning sog'lomligi ham birinchi o'rinda turadi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki, bolalarni rivojlantiruvchi markazlarda faoliyat yuritishlari ularni maktab ta'limiga tayyorlashda har tomonlama yetuk aqliy va jismoniy barkamol bo'lib ulg'ayishlariga, ularda milliy qadriyatlar va urf-odatlariga sodiq bo'lib shakllanishlari uchun zamin yaratadi, ularning kasb-hunarga bo'lgan qiziqishlarini orttiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi PQ-3305-son “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrdagi PQ-2707-son “2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga qo‘yiladigan “Davlat talablari”. 2018-yil 3-iyul, ro‘yxat raqami 3032.
4. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligining 2018-yil 7-iyuldagi 4-sonli hay’at yig‘ilishi qarori bilan tasdiqlangan va nashr etilgan dasturi.
5. Maktabgacha ta’lim muassasalarida qisqa muddatli guruhlar faoliyatini tashkil etishda tarbiyachilarni tayyorlash bo‘yicha trening moduli. T.: 2017-y.
6. “Bolangiz maktabga tayyormi?” O‘zb Res. Xalq ta’limi vazirligi Respublika ta’lim markazi, Ma’rifat-Madadkor nashriyoti.

**INNOVATION YONDASHUV ASOSIDA
MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARI RAXBARLARINI
BOSHQARUV KOMPATENTLIGINI RIVOJLANTIRISH
MEXANIZMLARI**

*Andijon viloyati Buloqboshi tumani 1-sonli
Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti
Direktor Nargiza Ğofurova Xolmaxamatovna*

Annotatsiya: Maktabgacha ta'lim tashkilotlarini boshqarish va rejalashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalardan sanaladi. Maqolada boshqarishning yangi usullari to'g'risida fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: boshqarish, rejalashtirish, tashkilot, faoliyat, imkoniyat, xususiy turkumlar, tashkil etish, rahbarlik qilish, nazorat qilish, samaradorlik, ta'lim sifati, bilimdonlik, xabardorlik.

Abstract: Management and planning of preschool education today is one of the most important tasks. The article proposes ideas for new management methods.

Keywords: management, planning, organization, activity, opportunity, private categories, organization, leadership, control, efficiency, quality of education, knowledge, awareness.

Maktabgacha ta'lim tashkilotini boshqarish, rejalashtirish va tashkil qilish ishini bajarish tufayli ta'lim tashkiloti jamoasi a'zolarining kuch-g'ayratini samarali birlashtirish uchun zarur, ammo yetarli bo'lmagan shart-sharoit yaratiladi.

Amaliyotdan shu narsa ma'lumki, odamlar real bajarayotgan ishlar ularga qo'yilayotgan rasmiy talablarga har doim ham mos kelavermaydi.

Ijtimoiy tashkilotlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ularga kiruvchi odamlar o'z sabablariga ega bo'lgan holda, o'z oldilariga o'zlari maqsad qo'yishga qodirdirlar. Ular nimanidir qilishni xohlashlari va xohlamasliklari va shunga qarab ishlashlari mumkin. Odamlar tashkilotga kelgach, u o'zlarining manfaatlarini amalga oshirish imkonini berishini xohlashadi. Bu hol yuz bermasa, ular yo tashkilotdan ketadilar yok salohiyatlari va iqtidorlarini ishga to'liq safarbar etmaydilar. Birgalikdagi faoliyat yaxshi rejalashtirilgan va uyushtirilgan bo'lsa, ijrochilar bu jarayonga tuzatish kiritishni talab qiladigan qandaydir ichki va tashqi shart sharoit o'zgarmagunga qadar nimani, qaerda va qay yo'sinda bajarishlarini bilishgandagina u muvaffaqiyatli kechadi. Bu o'zgarishlar rejalashtirilgan harakatlarni amalga oshirish uchun xavf tuxdirishi yoki, aksincha, qandaydir yangi imkoniyatlarni ochishi mumkin. Boshqaruv yuz berayotgan o'zgarishlarga o'z vaqtida munosabat bildirishi, buning uchun esa bu haqda axborotga ega bo'lishi lozim. Bunday axborotni olish va ishning borishiga tuzatish kiritish zarurligini aniqlash uchun nazorat qilish deb ataladigan maxsus boshqaruv harakatini amalga oshirish zarur.

Boshqaruv nazorat tufayli o'zi usiz faoliyat yuritmaydigan eng muhim tarkibiy qism — qayta aloqaga ega bo'ladi. Nazorat boshqaruvning «ko'zini ravshan» va o'zgarishlarga nisbatan ta'sirchan qiladi. Ushbu o'zgarishlarga munosabat esa rejalashtirish, tashkil etish va rahbarlik qilish orqali amalga oshiriladi.

Natijada boshqaruv davrasi yopiq holga keladi. Rejalashtirish, tashkil etish, rahbarlik qilish va nazorat qilish murakkab tuzilmaga ega bo'lib, o'zi ham ko'plab boshqa ishlardan tashkil topadi. Masalan, u rejalashtirish, vaziyatni tahlil etish, prognozlash, maqsad qo'yish, samaradorlikni baholash, ish rejasining biron-bir variantini tanlash haqida qaror qabul qilish kabilarni o'z ichiga olishi mumkin. Rahbarlik qilish qo'l ostidagi xodimlarga topshiriqlar berish, jamoa ahvolini tahlil qilish, qo'l ostidagi xodimlarning ishini baholash, taqdirlash va jazolash haqida qarorlar qabul qilish, xodimlarni xabardor qilish,

nizoli vaziyatlarni hal qilishni va h. k. ko'zda tutadi. Ta'lim tashkilotini boshqarishda bitta emas, balki ko'plab boshqaruv turkumlari amalga oshiriladi. Bu turkumlar ierarxik tuzilmaga ega — xususiy turkumlar nisbatan umumiy tuzilish tarkibiga kiradi. Masalan, ta'lim tashkilotida o'quv-tarbiya jarayonini boshqarishning umumiy turkumida boshlanqich va umumiy o'rta ta'limni rejalashtirish, tashkil etish, unga rahbarlik va uni nazorat etish turkumlari ajratib ko'rsatiladi. Bu turkumlar ham, o'z navbatida, murakkab tuzilmaga ega. Masalan, boshlang'ich ta'limni boshqarish turkumi ichida va ayrim sinflar, predmetlarni o'rganishni rejalashtirish, tashkil etish, rahbarlik qilish, nazorat qilish turkumlari ajratiladi. Boshqaruv jarayonida, ayni paytda, turli boshqaruv turkumlari ishi amalga oshiriladi. Kimdir mashg'ulotlar jadvaliga tuzatishlar kiritishi, kimdir o'qituvchining ishini nazorat qilib borishi, yana kimdir pedagogika kengashining ish rejasini muhokama qilishi mumkin. Bu boshqaruv turkumlarini nafaqat bexabar kuzatuvchi uchun, balki aksariyat boshqaruv sub'ektlari uchun ham nooshkor holga keltiradi. Ammo boshqaruv faoliyatining yaxlitligi uchun javob beruvchi ta'lim tashkiloti rahbari ushbu turkumlarni tuzib, ularning har birini kuzatib borishi kerak. Rejalashtirish, tashkil etish, rahbarlik va nazorat qilish hokimiyat munosabatlarini amalga oshirishi tufayli boshqaruv ishi deb hisoblanadi.

Samaradorlik tushunchasi, garchi ijtimoiy munosabatlar jarayonida ko'p qo'llanilsa-da, boshqaruv nazariyasida eng kam ishlangan tushunchalardan biridir.

Samaradorlikning umumiy nazariyasi mavjud bo'lmaganligi bois ushbu yo'nalishdagi barcha urinishlar hozircha kutilgan natijaga olib kelmadi. Faoliyatning turli sohalarida samaradorlikning o'z xususiy ko'rsatkichlaridan foydalaniladi. Ammo ta'limda bugungi kunda bunday ko'rsatkichlar yo'q. Shunga qaramay, samaradorlik tushunchasi sifatga yo'naltirishda juda muhim va foydalidir. Vazifaning butun murakkabligini anglagan holda, boshqaruv samaradorligi nima ekanligini aniqlashga urinib ko'ramiz. Samaradorlik haqida

gapirishdan oldin faoliyat unumdorligi tushunchasini kiritamiz. O'ar qanday faoliyat ozmi-ko'pmi unumli bo'ladi. Unumdorlik — bu qandaydir vaqt ichida olingan natijalarning foydaliligi va u bilan bog'liq xarajatlar o'rtasidagi nisbatni ko'rsatuvchi faoliyat xususiyati demakdir. Unumdorlikdan ko'pincha boshqaruv samaradorligi ko'rsatkichi sifatida foydalaniladi. Garchi faoliyat unumdorligi bilan boshqaruv samaradorligi bir-biriga bog'liqligi shubhasiz bo'lsa-da, biroq ular bitta narsa emas. Ta'limning boshqa ta'lim tashkilotiga nisbatan yuqoriroq natijalari ushbu ta'lim tashkilotida boshqaruv sifati yuqori bo'lishidan har doim ham dalolat beravermaydi. Masalan, ta'lim tashkiloti ajoyib moddiy bazaga ega bo'lsa, moliyalashtirishning qo'shimcha manbalari hisobiga o'qituvchilarga boshqa ta'lim tashkilotlaridagiga nisbatan yuqoriroq ish haqi to'lay olsa, ushbu barcha ne'matlardan mahrum bo'lgan oddiy ta'lim tashkilotidagiga qaraganda ta'lim sifati yuqoriroq bo'lishini ta'minlashi mumkin. Lekin masala har bir ta'lim tashkiloti o'zida mavjud imkoniyatlardan nechog'li yaxshi foydalanayotganligidadir. Boshqaruv sifatini baholash aynan shu savolga beriladigan javobga bog'liq.

Boshqaruv o'z vazifasiga ko'ra foydali natija olish uchun imkoniyatlardan to'liq foydalanishni ta'minlashi kerak. Ushbu vazifani qanchalik yaxshi uddalasa, u shunchalik samarador bo'ladi. Boshqaruv samaradorligi deganda erishilgan va erishish mumkin bo'lgan unumdorlik o'rtasidagi munosabatni aks ettiruvchi xususiyatni tushunamiz. Bunday ta'rifni faoliyat ko'rsatishni boshqarishga nisbatan ham, rivojlanishni boshqarishga nisbatan ham ishlatsa bo'ladi. Lekin bu holatlarning har birida turli natijalar va turli xarajatlar hisobga olinishi kerak. Ta'lim tashkiloti o'zi uchun ta'lim sifati iloji boricha yuqori darajada bo'lishini ta'minlay oladi (bu yuqori samaradorlik hamda faoliyat yuritishni boshqarishdan dalolat berishi mumkin), ammo ayni paytda u yangiliklarni o'zlashtirish va o'zining salohiyatini kuchaytirish uchun ob'ektiv tarzda ta'limning mavjud imkoniyatlaridan foydalanmasligi mumkin. Bu ta'lim tashkilotini rivojlantirishni boshqarish samaradorligi pastligidan

dalolat beradi. Ta'lim sifati ta'lim oluvchi yoshlarning xabardorligini rivojlantirishni ta'minlaydigan ta'lim faoliyatining turli jihatlarini, o'qitish mazmuni, shakllari va metodlarini, moddiy-texnika bazasini, kadrlar tarkibini va h. k. tavsiflovchi ko'rsatkichlar yig'indisi bilan belgilanadi. «Bilimdonlik» («xabardorlik») termini menejmentda keng qo'llaniladi. Ammo uni ta'lim tizimida ishlatish u qadar ommalashmagan. O'quvchilar va talabalarga nimani berish maqsad qilib qo'yilganligini aniqlash uchun ko'pincha bilim, qadriyat yoki ishonch va e'tiqod tushunchalaridan foydalanib kelingan va hozir ham shulardan foydalanilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Камилова Г. А., Курбанова Г. Р., Джаббарова С. З. Особенности формирования педагогических навыков у воспитателей дошкольнообразовательных учреждений //Academy. – 2020. – №. 5 (56). – С. 25-27.
2. Kamilova G. Maktabgacha talim muassasalarida ekologik tarbiyani tashkil etishda integrativ yondashuv //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
3. Olimovna K. G. The importance of the criteria of pedagogical technologies at training highly qualified personnel //Достижения науки и образования. – 2017. – №. 5 n(18). 4. Камилова Г. А., Тураева О. С. ФОРМИРОВАНИЕ ДИАГНОСТИЧЕСКИХ НАВЫКОВ У СТУДЕНТОВ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ //Проблемы науки. – 2021. – С. 50.
5. Eshova S. D., Rajabova K. I. Organization of didactic games for preschoolers.
6. Rajabova I. Ossobennosti organizatsii i provedeniya didakticheskix igr s detmi starshego doshkolnogo vozrasta //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
7. Xamidovna R. I. Play as a means of developing the creative abilities of

Preschool Children //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 10.

8. Rajabova I. Ossobennosti organizatsii i provedeniya didakticheskix igr s detmi starshego doshkolnogo vozrasta //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.

9. Хамроева Н. А. МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ РЕЧИ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ //Проблемы науки. – 2021. – №. 3 (62). – С. 74-76.

10. Хамроева Н. А., Назарова Д. Ж. Особенности речевого развития детей старшего дошкольного возраста //Вестник магистратуры. – 2020. – №. 1-5. –С. 37.

**МАКТАБГАЧА ТАЙЙОРЛОВ ГУРУХ ТАРБИЯЧИЛАРИНИНГ
МАШГ'УЛОТДАГИ FAOLLIKLARIDA NOAN'ANAVIY
O'YINLARNING AHAMIYATI**

*Andijon viloyati Buloqboshi tumani 1-sonli
Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachi
Xafiza Yuldasheva Nasrullayevna*

Annotatsiya : Maktabgacha ta'lim tizimida tarbiyachi xodimlarning bola faoliyatidagi roli va tarbiyachi mahorati.

Kalit so'zlar: Tarbiyachi, kompetentlik, kompetensiya, individ, ijtimoiy zamonaviy tarbiyachi.

Yosh avlodni shaxs sifatida shakllanishida oiladan tashqari, uzluksiz ta'limning ham o'z o'rnini hamda vazifalari bor. Tarbiyachi yosh avlodni xalqimizning munosib farzandlari qilib tarbiyalashdek muhim va faxrli shu bilan birga ma'suliyatli vazifani bajaradi. Tarbiyachining siyosiy yetukligi bolalarning tarbiyalash sifati uchun xalq va jamiyat oldidagi o'z ma'suliyatini anglashga ta'lim - tarbiya ishlarini hal etishga ijodiy yondoshishga o'z maxoratini doimo faollashtirib borishva hamkasblarning ishdagi o'sishga ko'maklashuviga yordam beradi. Tarbiyachi o'zi yashab turgan o'lka xayotini bilishi tabiat va jamiyat omillarini tushunishi ijtimoiy faol bo'lishi kerak. Pedagog – tarbiyachi shaxsiga qo'yilgan talablar: Bolalar bog'chasida bolalar bilan olib boriladigan ta'lim va tarbiya ishning butun mazmunini tarbiya vazifalari bilan belgilanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim tarbiya berishning maqsad va vazifalari: 1)bolalarni jismoniy va aqliy jihatdan

rivojlantirish 2)ularning ruhiyat, shaxsiy qobiliyatlari, intilishi va ehtiyojlarini qondirish: 3) milliy va umuminsoniy qadiryatlarga, mustaqillik g'oyalariga sodiq holda voyaga etib borishini ta'minlash: 4)ularni maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yilgan davlat talablariga muvofiq maktabgacha ta'limiga tayyorlashdan iborat.Pedagog-tarbiyachi bolalarga kundalik hayotda, o'yinlarda, mashg'ulotlarda, bigalikdagi mehnat faoliyatida va ular bilan bo'ladigan muomalada ta'sir ko'rsatadi. U har bir bolani diqqat bilan o'rganishi, uning shaxsiy xususiyatlarini, qobiliyatlarini bilishi, pedagogik nazokatini namoyon qilishi, bolalarning xulq-atvorini, ish natijalarini haqqoniy baholashi kerak, ularga o'z vaqtida yordam ko'rsata olishi, oiladagi ahvoli bilan qiziqishi zarur. Hozirgi zamon tarbiyachisining asosiy fazilatlaridan biri o'z kasbiga sadoqatliligi, goyaviy e'tikodliligi o'z kasbini sevishi va bu kasbga bo'lgan cheksiz sadoqat o'qituvchi – tarbiyachi boshqa kasb egalaridan ajratib turiladi. Ayniqsa majburiy ta'lim guruhi tarbiyachisi o'ziga yuklangan vazifani bajarish uchun bolalarda o'sha faoliyatiga nisbatan qiziqish uyg'ota olish, ularning diqqatini jalb qilib, faolligini o'stirish, bolalarning xulqini, xatti-harakatini haqqoniy baholay olishi kerak.Har bir faoliyat uchun kerakli materiallarni oldindan tayyorlab qo'yishi kerak.Kun tartibini to'g'i tashkil eta bilishi, bolalar jamoasiga undagi har bir a'zoni e'tiborga olgan holda rahbarlik qila bilish.Bolalarning ruhiy va jismoniy holatini aniqlay bilishi va buni bolalar bilan amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiyaviy ishlarida e'tiborga olishi lozim.Majburiy guruh tarbiyachisi tashkilotdagi tarbiyachi xodimlardek, ota-onalar bilan muntazam ravishda suhbatlar, uchrashuvlar o'tkazib, axborot almashtirib turishi kerak.Pedagog bolalarga nisbatan hayrihoqlik munosabatda bo'lishi, har bir bola uchun qulay sharoit yaratishi, hafa bo'lsa ovuntara olishi kerak.Kun tartibida olib borgan ta'lim-tarbiya ishini tahlil qila bilishi va uni yanada yaxshilash yo'llarini topa olishi kerak.Pedagog – tarbiyachi shaxsiga quyiladigan muhim talablaridan biri shuki, u o'z predmetini, uning metodikkasini chuqur o'zlashtirgan bo'lishi zarur. Predmetni va uning nazariyasi chuqur bilishi bolalarni bilishga bo'lgan qiziqishlarini oshiradi.Bu pedagog – tarbiyachining

obro'sini ko'taradi. Tarbiyachi kasbiga xos bo'lgan muxim fazilatlaridan talablaridan biri bolalarni sevish ularning xayoti bilan qiziqish har bir shaxsni xurmat qilishdan iborat. Bolani sevgan butun kuch va bilimini bolalarni kelajagi buyuk vatanga sodiq fuqaro qilib tarbiyalashga safarbar kilaoladigan odamgina haqiqiy tarbiyachi pedagog bo'la oladi. Bolaga befarq uning kelajagi va qiziqmaydigan tarbiyachilik kasbiga loqayd odam haqiqiy pedagog – tarbiyachi bo'la olmaydi. Bolalarni sevish – pedagogning murakkab mehnatini jozibali va engil qiladi. O'qituvchi tarbiyachining bolalarga munosabati pedagogikada tarbiyalanuvchi shaxsga xurmat, unga talabchanlik bilan bir qatorda turadi. Bu munosabat bolada pedagoga nisbatan ishonchni uyg'otadi, o'qituvchiga bolalarga chinakam ma'naviy murabbiysi bo'lishga imkon beradi. Maktabgacha talim tashkiloti tayyorlov guruh tarbiyachilari mashg'uotlarida noan'anaviy mashg'ulotning 'rni.**Nutq o'stirish** umumiy guruhdagi o`quv faoliyatida 5-6 yoshli bolalar uchun “**Bir nom bilan ayt**” didaktik o`yinini qo`llash mumkin.

Maqsad: bolaning tabiat va jixozlar haqidagi bilimini mustahkamlash, so`z boyligini kengaytirish, nutqini rivojlantirish, tez fikrlash va topqilikka o`rgatish.

Jihozlar: turli mevalar, sabzavotlar, hayvonlar, mebellar, transportlar va daraxtlar tasvirlangan rangli rasmlar.

O`yin qoidasi: bola tarbiyachi ko`rsatgan rasmlarni bitta umumiy nom bilan nomlashi kerak.

O`yinning borishi: tarbiyachi umumiy bitta nom bilan nomlanadigan rasmlarni ketma-ketlikda ko`rsatadi. Masalan, karam, piyoz, qalampir, kartoshka, sabzi rasmlarini ko`rsatganda bolalar bularni bir nom bilan sabzavotlar deb atalishini aytadilar. Ayiq, bo`ri, tulki, olmaxon, kiyik, yo`lbars rasmini ko`rsatganda bular yovvoyi hayvonlar deb atalishini aytadilar. Bu o`yin orqali bolalar rasmda ko`rsatilgan jonli va jonsiz predmetlarning xususiyatlari, rangi, qayerda o`sishi yoki yashashi haqida ham ma`lumotga ega bo`ladilar.

Soʻzlarni qayra takrorlash orqali nutqi rivojlanadi, soʻz boyligi ortadi. Tarbiyachi bolalarni gapirtish orqali ularning nutqidagi kamchiliklarini ham aniqlash imkoniga ega boʻladi va notoʻgʻri talaffuz qilgan soʻzlarini toʻgʻri talaffuz qildirishga harakat qiladi.

“Juftini top” didaktik oʻyini.

Maqsad: bolalarni tabiatdagi jonzorlar bilan tanishtirish, ular haqida tasavvurga ega boʻlishga oʻrgatish, ularda topqirlik, tez fikrlash, bilimdonlik qobiliyatlarini shakllantirish.

Jihozlar: turli hasharotlar, gullar, mevalar, daraxtlar tasvirlangan rangli didaktik tarqatmalar toʻplami.

Oʻyin qoidasi: bola tarbiyachi tomonidan aralashtirilgan kartochkalardagi bir xil rasmlarni tanlaydi.

Oʻyinning borishi: Tarbiyachi rasmlar tasvirlangan varaqni kartochkalarga kesib oladi. 10 juft kartochkadan iborat toʻplam hosil boʻlgach, kartochkalar aralashtiriladi va yuza qismini pastga qilib terib chiqiladi. (boʻsh tomoni tepaga) Oʻyinchilar navbat bilan 2 tadan kartochkalarni ochadi. Agarda ochilgan kartochkalar bir xil boʻlsa, unda oʻyinchi kartochkalarni oʻzida olib qoladi, aks holda kartochkalarni ochishda davom etadi. Agar kartochkalar mos boʻlmasa, oldingi holatida, yaʼni teskari qilib qoʻyadi va kartochkalarni ochish navbati keyingi oʻyinchiga oʻtadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar tushunchalarni rivojlantirishga hissa qoʻshadigan matematik toifalarga (shakli, miqdori, hajmi, vaqti, joylashuvi) oʻz-oʻzidan qiziqish bildiradilar. Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida pedagoglar bolalarning bu boradagi bilimlarini, yaʼni ilk matematik tasavvurlarini kengaytirib boradilar.

Umumiy guruhdagi matematika mashgʻulotlarida ham “Qiziqarli matematika”dan didaktik oʻyinlarni qoʻllash bolalarni elementar matematik

tasavvurlarini shakllanishiga, ma`lumotlarni qabul qilish, fikrlash, diqqat, xotirani rivojlantirish, dunyoqarashini kengayishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zaxarash, T. O'qituvchilar malakasini oshirish mazmunining zamonaviy yangilanishi / T. Zaxarash // Maktabgacha ta'lim - 2011.-№ 12. S.74

2. Svatalova, T. O'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasini baholash bo'yicha qo'llanma / T. Svatalova // Maktabgacha ta'lim - 2011.-№1. S.95.

3. Xoxlova, O.A. O'qituvchilarning kasbiy vakolatlarini shakllantirish / O.A. Xoxlova // Katta o'qituvchining qo'llanmasi - 2010. - № 3.- B.4.

МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ TASHKILOTI – PSIXOLOG – BOLA

Andijon viloyati Buloqboshi tumani 1-sonli

Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti

*tarbiyachi **Ōgiloy** Yaqubjonova Xusanovna*

Annotatsiya: Ushbu maqola “Maktabgacha ta'lim tashkiloti -psixolog bola” mavzusida bo'lib, ushbu maqolada, Tashkilot psixologining asosiy vazifasi bolani tashqi dunyoga moslashtirish, rivojlanishida ko'mak berish va o'zaro munosabatlarda muomala madaniyatiga o'rgatishdan iborat. Psixolog ota-onalar hamda MTT xodimlari bilan birgalikda, hamfikir bo'lib faoliyat yuritishi va psixologning MTTda bola va tarbiyachi bilan amalga oshirayotgan vazifalari haqida nma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Motivatsiya, kreativ. tarbiyachi, pedagog, muloqot, sezgi, tafakkur, ijod.

MTTga psixolog nima uchun kerak? U MTTda qanday vazifani bajaradi, unga qo'yilgan talablar nimalardan iborat? Bu savollarga ko'pchilik ota-onalar qiziqishadi. Bola o'z yaqinlaridan ajralib, bog'cha atalmish mo'jaz bir olamga tushib qoladi. Bu yerda u qoidalarga rioya qilishni, boshqa bolalar bilan o'ynashni hamda mustaqil ovqatlanishni, tengdoshlari va kattalar bilan qanday muloqot qilishni o'rganadi. Ko'p bolalarning adaptatsiya jarayoni qiyin kechadi. Shuning uchun ham bolaning MTT hayotiga moslashishida pedagog-psixologning yordami zarur. Psixolog kim? Psixolog – bolalar, ularning ota-onalari hamda Tashkilot xodimlari uchun juda kerakli mutaxassis. Agarda psixolog bolalar bilan ishlayotgan bo'lsa, ota-onalar bundan qo'rqmasliklari kerak. Chunki u shifokor emas, u hych qanday tashxis qo'ymaydi. Pedagog-psixologning vazifasi boshqacha.

MTT psixologi uch yo'nalishda ish yuritadi:

Bola bilan ishlash. Psixolog birinchi o'rinda bolaning xarakteri, uning ruhiyati, fe'l-atvori hamda qo'rquvlarini o'rganadi. Farzandingizning bolalar bog'chasiga moslashishiga, ulardagi muammolar, ziddiyatli vaziyatlarni hal qilishda yordam beradi. Bolaning ota-onasi bilan ishlash. Psixolog ota-onalar bilan ishlashda bir necha usullardan foydalanadi. Bular: bolaning bog'chaga kelgandagi holatini tushunish, ota-onaga farzandi bilan qanday munosabatda bo'lish kerakligi haqida tavsiyalar beradi. MTT xodimlari bilan ishlash. Tarbiyachining Tashkilotdagi ishi oddiy, katta mehnat talab qilmaydiganday ko'rinadi. Ammo bu noto'g'ri. Psixolog bog'chada pedagogning yordami bilan ish yuritadi. Pedagog hamda psixolog o'zaro maslahatlashgan holda boladagi muammolarni hal qilishadi. Pedagog guruhdagi har bir bola bilan til topish olishi, uning jajji yurakchasiga kirishi, unga do'st, o'rtoq bo'lishi kerak.

MTT psixologining vazifalari:

- *Moslashtirish*
- *Tashxislash*
- *O'qitish*
- *Maslahat berish*
- *Tahlil qilish*
- *Muammoli vaziyatlarda yechim topish*
- *Moslashtirish*

Psixolog har bir bolaning MTTga moslashishiga yordam beradi. Ko'pchilik bolalar qayerda ekanligini, Tashkilotda o'zini tutishni bilmaydi. Psixologning vazifasi bolani mana shu vaziyatdan olib chiqish, ya'ni u bilan ishlashi, bolalar bog'chasi bola uchun qulay va yaxshi joy ekanligini uqtirishi

lozim. Psixolog har bir bola bilan alohida shug‘ullanishdan tashqari guruh bilan ham ish olib boradi. Tashkilotda yuqoridagi vazifalarni bajarish uchun psixolog kundaligi ishlab chiqilgan. MTT psixologi pedagoglar hamda ota-onalar bilan hamkorlikda faoliyat yuritadi. Ushbu bosqichning vazifasi – bolaga jamoaning bir bo‘lagi ekanligini va u bog‘chada o‘zini yaxshi his etishini uqtirishdan iborat.

Tashxislash

MTT psixologi bolaning ruhiyati, qobiliyati, nimalarga moyilligi hamda kelajakda u bilan bog‘liq qanday muammolar yuzaga kelishini o‘rganadi. Har bir bola bilan yaxshi ishlash uchun uning yashash tarzini bilish kerak. Boshqa bolalar bilan qanday muloqot qiladi, yoki oddiy pichoq-qoshiqlarni to‘g‘ri ushlashni biladimi va boshqalar. Diagnostika jarayonida psixolog boladagi muammolarni aniqlaydi. Bular: nutqiy muammolar, asabiylik, rivojlanishning kechikishi, harakatlaridagi o‘zgarishlar va boshqalar bo‘lishi mumkin. Psixolog bunday muammolarni mukammal o‘rganib chiqib, bolalar bilan yanada qattiq ishlaydi. Balki kerakli maslahat uchun bolani mutaxassisga olib borishni ham tavsiya etadi.

O‘qitish

Psixolog – birinchi o‘rinda o‘qituvchi, har bir bolaning to‘liq rivojlanishi uning vazifasiga kiradi. Bu vazifani bajarish uchun u, barcha yoshdagi bolalar uchun rivojlantiruvchi va ta’limiy dasturlarni ishlab chiqishi, ota-onalar bilan suhbatlashishi, ijtimoiy moslashuv usullarini, bolalar uchun turli xil o‘yin metodlarini yaratish kabilarni amalga oshiradi.

Maslahat berish

MTTda psixologning maslahati xarakter bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

- shaxsiy (har bir bola bilan suhbat);
- umumiy (bolalar jamoasi bilan ishlash);

- shaxsiy (har bir ota-ona bilan suhbat);
- umumiy (bir guruh ota-onalar bilan);
- shaxsiy (bola va uning ota-onasi bilan);
- umumiy (ota-ona va tarbiyachilar bilan);
- umumiy (tarbiyachilar va bolalar bilan).

Maslahatlashish jarayonida psixolog quyidagi savollar bilan murojaat qiladi:

Bolaning bog‘chaga moslashishiga qanday yordam berish mumkin?

Bolalar bog‘chalari bilan qanday munosabatda bo‘lish kerak?

Bolalar bilan o‘yin mashg‘ulotlari, turli vaziyatlarga taqlid qilish.

Har bir bolaning ehtiyojlari va muammolarini tahlil qilish.

Ziddiyatli va muammoli vaziyatlarni hal qilish

Shaxsiy masalalarda ota-onalar va tarbiyachilar bilan ishlash

Kamchiligi bor bolalar bilan ishlash hamda bu haqda ota-onasiga bildirish va boshqalar

Psixologning maslahatlari bolaning yaxshi rivojlanishida hamda ota-onalarga tayyor qo‘llanma sifatida asqotadi. Tahlil qilish

Tahliliy jihatdan psixologning vazifalari:

- *Bolalarning xatti-harakatlari va muammolarini tahlil qilish*
- *Hisobotlar tayyorlash*
- *Yo‘riqnomada ko‘rsatilgan vazifalarni bajarish va boshqalar.*
- *Muammolarga yechim topish*

Psixolog MTTdagi muammoli vaziyatlarni hal qilishda yordam beradi:

Tarbiyachilardagi kamchiliklarni aniqlash. Agarda boladagi muammoni psixolog tomonidan hal qilish imkoni bo'lsa, u bu vaziyatni o'rganadi, tahlil qiladi, mutaxassislar bilan maslahatlashadi va b. Nizolarni bartaraf etishda ko'maklashadi

Bolalar, ularning ota-onalari, tashkilot xodimlari bilan bog'liq ayrim masalalar ustida ishlaydi. Ushbu vaziyatdan chiqib ketish uchun turli tadbirlar tashkillashtiradi. Psixologning vazifasiga kirmaydigan qoidalar ham mavjud. Bular:

- ✓ ***Bolaga tashxis qo'yish***
- ✓ ***Davolanishni tayinlash***

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, farzand tarbiyasida ota-onalarni majburlamaslik. Psixologning ishi faqatgina maslahat yoki yordam berish hisoblanadi. Bola uchun xavfli bo'lgan xatti-harakatlarni bajarmaslik. Tashkilot psixologining asosiy vazifasi bolani tashqi dunyoga moslashtirish, rivojlanishida ko'mak berish va o'zaro munosabatlarda muomala madaniyatiga o'rgatishdan iborat. Psixolog ota-onalar hamda MTT xodimlari bilan birgalikda, hamfikir bo'lib faoliyat yuritadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vohidov M., *Maktabgacha tarbiya psixologiyasi*, T., 1970;
2. Davletshin M., *Krbiliyat va uning diagnostikasi*, T., 1979;
3. Tokareva V., *Talaba shaxsining axloqiy rivojlanish psixologiyasi*, T., 1989;
4. G'oziyev E., *Psixologiya fani XXI ayerdagi*, T., 2002;
5. G'oziyev E., *Psixologiya*, T., 2003;
6. Qodirov B., *Layoqat psixologiyasi*, T., 1989;
7. Shoumarov G'., *Oila psixologiyasi*, T., 2000;

**МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA AXLOQIY
MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI.**

*Andijon viloyati Buloqboshi tumani 1-sonli
Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti
tarbiyachi **Dildora Abralova Maxamatovna***

Bolalarning go`dakligidan ongi va tafakkurini to`g`ri shakllantirib bormasak, kelajakda yuksak saviyali bilim va ma`naviyatga ega bo`lgan barkamol avlodni tarbiyalash qiyin kechadi.

Sh.M.Mirziyoyev

Annotatsiya: Ushbu maqola MTT tarbiyalanuvchilarining aqliy, ma`naviy varuhiy, rivojlanishi hamda ularni shaxs sifatida kamol toptirishning asosiy shart- sharoitlari.

Kalit so`zlar: Tarbiyachi, shaxs, tarbiya , ma`naviy, aqliy, pedagogik, o`yin, uzluksiz ta`lim.

Maktabgacha ta`lim bolaga ijtimoiy muhit tomonidan ta`sir ko`rsatadigan, malakali shaxslar tomonidan ta`lim-tarbiya faoliyatni samarali tashkil etadigan ilk bilim dargohi hisoblanadi. Har bir bola ruhiyati o`ziga xos bo`lgan murakkab konfiguratsiyaga ega, shu bilan unga ta`sir etuvchi omillar va ularning ta`siri ham juda xilma-xildir. Maktabgacha yoshdagi bolalarning qiziqishlari va faolliklari ham aynan maktabgacha ta`lim tashkilotida mashg`ulot jarayonlarida o`z ifodasni topadi. Xuddi shuningdek hozirgi kunda tarbiyalanuvchi bolajonlar o`rtasida olib boriladigan asosiy mashg`ulotlar bolaning diqqati va xulq-atvor ko`nikmalariga ijobiy ta`sir etib bolada hayotga o`zgacha bir qiziqish paydo qiladi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tashkil etilgan pedagogik jarayon bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishga qaratilishi zarurligi va shartligi hammaga ayon. Pedagogik jarayonni asosiy ko'rinishlaridan biri bu, bola shaxsiga ehtiyotkorlik bilan pedagogik-psixologik yondashish kerak. To'la ma'noda tashkil etilmagan pedagogik jarayon o'sayotgan bolani miyasida bo'shliqlar paydo bo'lishiga olib keladi. Bola o'sgan sari uning miyasi, aqli to'ladi. Shuning uchun ota-onalar tarbiyachilar diqqatida bo'lishi kerak. Bolalarni yoshiga qarab rivojlantirishga qaratilgan ta'limiy o'yinlar harakatlarni rivojlantiruvchi va hatto bolalarning sog'ligini tiklovchi o'yinchoqlar bo'lishi kerak. Bolalarni nutqini rivojlantirishda o'yinchoqlarning o'rnini katta Hozirgi vaqtda o'yin faoliyati to'liq amalga oshirilgandagina bola shaxsi rivojlanadi. O'yin faoliyatini bevosita kattalar bilan birga amalga oshiradi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim sohasidagi islohatlar avvalo oiladan boshlanadi. Xuddi shu o'rinda shuni ta'kidlab o'tish lozimki, maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'limning asosiy bug'ini hisoblanadi. Avvalo bu tizimga ota-onalarning ijtimoiy faoliyati va farzandlari uchun shart-sharoit yaratishlari nazarda tutilgan. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarining ish mazmuniga esa kichkintoylarni maktab bosqichida o'qishga tayyorlashdir. Maqsadimiz bilimni sifatini ko'tarish va dunyo andozalari darajasiga olib chiqish. Maktabgacha yoshdagi bolalarning odob ahloqli va mehnatga layoqatli, yetuk bo'lishiga juda katta e'tibor beriladi. Bolalarni ilk yoshdan boshlab uyda, kuchada, bog'chada, mexmonda o'zini tutish qoidalari, muomila madaniyati, ovqatlanish, kiyinish-yechinish, saranjom-sarishta yurish, odobli mehnatsevar bo'lish va boshqalar mehnatini qadrlash kabi odatlarga o'rgatish orqali bolani odob ahloqli mehnatga moyil qilib tarbiyalash, Maktabgacha ta'lim tashkiloti ishining mazmuni, tarbiyaning asosini tashkil etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning odob ahloqi va mehnatkash bo'lib tarbiyalanishi uchun ularga salomlashish va xayrlashishni bilish, o'zidan kattalarga sizlab murojaat qilishni bilishni o'rgatib borish zarur. Ularga «*labbay*», «*xup bo'ladi*», «*xush kelibsiz*», «*rahmat*», «*salomat bo'ling*», «*mumkinmi*», «*kechirasiz*»,

«*marhamat*» kabi soʻz va iboralarni oʻz oʻrniga kuyib ishlatishni bolalar ongiga singdirib borishimiz kerak. «Lekin sogʻlom avlod tarbiyasi oson ish emas, u har bir inson va har bir oila, butun jamiyatdan jiddiy eʼtibor va uzluksiz mehnat talab qiladi»- degan edi birinchi Prezidentimiz Islom Karimov. Maktabgacha yoshdagi bolalarning axloqiy tarbiya asoslari bolalar tengdoshlari bilan muloqot qilishni oʻrganadilar, ularning faoliyati turlari sezilarli darajada kengayib boradi va atroflaridagi dunyo bilimlari doimiy ravishda toʻldiriladi. Shunday qilib, otanonalar axloqiy meʼyorlarni oʻzlashtirishga va ularni kuzatishga tayyor boʻlganda, bu yoʻnalishni qanday belgilashadi? Oddiy sinov bor: bolangizni orqaga qaytmasliklarini iltimos qiling va siz uning oldiga qiziqarli yangi oʻyinchini ochishingiz kerak. Bunga qarshilik qildingizmi? Qaytib ketmadingizmi? Agar bola istaklarini va istaklarini boshqarishni oʻrgangan boʻlsa, u oddiy axloq meʼyorlarining talablarini bajarishga juda tayyor. Oldimizga qoʻyilgan barcha maqsadlarimizning siyosiy –iqtisodiy va maʼnaviy hayotimizda davlatimiz, jamiyatimiz qurilishida amalga oshirilayotgan oʻzgarishlarning, ezgu intilishlarimizning maʼno mohiyati sogʻlom avlodni tarbiyalab voyaga yetkazishdir. Aqliy faoliyatni tashkil etish va aqliy ishlarni tartibga solishga doir masalalar yoritilgan. Bundan maqsad haddan tashqari charchash va asabiylikning oldini olishdir. Biz buyuk kelajak sari odimlamoqdamiz. Shu bois yuksak axloqiy salohiyatga ega boʻlgan avlodni tarbiyalamogʻimiz darkor. Sogʻlom xalq, sogʻlom millat buyuk ishlariga qodir boʻladi. Shaxs tayyorgarligi atrof muhitni kattalarga, tengdoshlariga, oʻziga, oʻsimliklar, jonivorlar dunyosiga, tabiiy hodisalarga, insonlar yaratuvchanligiga munosabatda yuzaga keladigan shaxsiy madaniyatning shakllanganligini nazarda tutadi. Eng muhimi bola ongiga qanday umumiy axloqiy tamoyilning mustaxkamlanganligi, u tomonidan ijtimoiy ahloq meʼyorlari va umum insoniy qadriyatlarning tan olinganligi «*nima yomon*», «*nima yaxshi*»ligini anglaganidir. Shaxs (ruxiy) tayyorgarligida eng muhim jihat «bolaning ichki pozitsiyasi» shakllanganligidir yoki «motivizatsion-tayyorgarlik», yaʼni bolaning kattalar va tengdoshiga yordam berishga boʻlgan ehtiyoji bilan bogʻlik sabablarga koʻra maktablarga

borish istagini uyg`otish. Shaxs rivojlanishi oiladagi tarbiyaga bog`liq. Tortinchoq va qo`rqqoq bolalar ko`proq qat`iy nazoratga ushlab turiladigan, bola tashabbusi buladigan oilalarda bo`ladi va oxir oqibatda u faqatgina kattalar yoki birovlarning ruxsati bilan harakat qiladigan bo`lib qoladi. Bolasini maqtaydigan oilada bolalar aniq maqsadi bo`lmasada, buyruq berishga o`rganadi va muomila qilishni bilmaydi. Bolani o`z holiga quysa jangari, qat`iysiz, salbiy alomatlar paydo bo`ladi. Maktabgacha ta`lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilarining aqliy, ma`naviy va ruhiy rivojlanishi, ularni shaxs sifatida kamol toptirishning shart sharoitlaridir. Tarbiyada eng muhim vosita bu mehr va shirinso`zlik bilan tarbiyalashdir. Bu ikki vosita bir bo`lib, bolani shakllantiradi. Shu jumladan, ta`limni ham g`azab va jazolash bilan amalga oshirmagan ma`qul. Zero, zo`rlab berilgan ta`lim bola xotirasidan tezda o`chib ketadi. Oqibatda uning shu sohaga nisbatan qiziqishi so`nishi mumkin. Xulosa qilib aytadigan bo`lsak, ta`limning avvali ham yaxshi tarbiyadan boshlanadi. Islom ta`limotida yosh avlodning jismonan sog`lom va baquvvat bo`lib ulg`ayishiga jiddiy ahamiyat berilgan. Bu haqda Payg`ambarimiz (s.a.v.): *“Farzandlaringizga suzish va kamon otishni, qizlarga ip yigirishni o`rgatinglar”*, deganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Voxidov M. «Bolalar psixologiyasi» Toshkent. 1992 y.
2. Vohidov M.V. Maktabgacha tarbiya psixologiyasi. T.,
3. Krutetskiy V.A. Pedagogik psixologiya asoslari
4. Zunnunov A. Oilada bola shaxsini shakllantirish. T.: O`zbekiston, 2006 yil

**DWDM TEXNOLOGIYASINI SHAXAR SHAROITIDA
FOYDALANISHDA GEOINFORMATSIYA TEXNOLOGIYALARI
YORDAMIDA MONITORING O'RNATISH TIZIMINI YARATISH.**

Matluba Sabirova Muxammet qizi

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi

Toshkent axborot texnologiyalari

*universiteti Nukus filiali "Telekommunikatsiya texnologiyalari va
kasbiy ta'lim" fakulteti*

*"Telekommunikatsiya injiniring (Teleradioeshittirish)" yo'nalishi 2-
bosqich magistranti*

Annontatsiya: Ushbu ilmiy tezisning asosiy maqsadi mavzu bo'yicha ilmiy tushunchalar bilan tanishtirish va ularni asosiy vazifalari haqida aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Geografik, axborot, tizim, tafsilot, jadval, geoaxborot.

Kirish:

Geografik axborot tizimi (GAT) geofazoviy ma'lumotlarni to'plash,

boshqarish va tasvirlashga mo'ljallangan kompyuter tizimi bo'lib, unda mazkur ma'lumotlarni voqea, hodisa, faoliyat yoki undagi tafsilotlar bilan birga ularning qayerda mavjud ekanligini tasvirlar, jadvallar orqali aks ettirish mumkin. Geoaxborot tizimining boshqacha ko'rinishi bo'lgan geoinformatika deganda geoaxborot tizimining rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan ilmiy-texnik va amaliy fanlar majmuasi tushuniladi. Bu majmua geografiya, informatika va informatsion texnologiyalar nazariyasi, kartografiya va hisoblash texnikasiga yangicha yondashishlar o'rtasidagi bog'liqlikdan kelib chiqadi.

Hozirgi kunda axborot tizimining ushbu bo'limi jadal sur'atlar bilan o'sib borishi natijasida u nafaqat texnik sohalarda, balki hayotimizning turli ijtimoiy sohalarida ham qo'llanilib kelmoqda. GATning qo'llanilish sohalari keng bo'lib, u turli holatlarda, jumladan sog'liqni saqlashda yangi klinika va shifoxonalarni geografik jihatdan mos va aholiga qulay qilib joylashtirish jarayonida, yuk tashish bilan shug'ullanadigan korxonalar uchun yo'l marshrutlari va jadvallarini tuzish hamda aniqlashda, avtomobil yo'llarini quruvchi korxonalarga yangi trassa va yo'llarni loyihalashda eng maqbul variantni tanlash paytida, shuningdek, davlat fondidagi yerlarni to'g'ri va oqilona hisoblashda, fermerlar uchun yangi yerlarni o'zlashtirishda, yerlarning holatini aniqlash va ular to'g'risida yetarli ma'lumot olishda juda qo'l keladi.

Asosiy tarkib:

Geoaxborot tizimida qo'llaniladigan maxsus dasturlar asosan ikki turga bo'linadi va ular quyidagilardan iborat:

1. Pulli dasturlar. Ular jumlasiga hozirda mashhur bo'lgan ESRI kompaniyasining ArcView oilasidagi dasturlar, GIS MapInfo Professional, AutoCAD Map 3D, Geomedia Professional, Panorama, RemoteView, Bentley Map, Erdas Imagine kabilar kiradi.

2. Ochiq kodli dasturlar. Mazkur bepul geoaxborot tizimi dasturlariga Quantum GIS (QGIS), GRASS GIS, gvGIS, ILWIS, JUMP GIS, MapWindow GIS, SAGA GIS, Capaware, FalconView, Kalypso, TerraView, Whitebox GIS kiradi. ArcView dasturiy tizimi. ArcView ESRI kompaniyasining dasturi bo'lib, bu dastur avlod sifatida bir necha seriyalar turkumida ishlab chiqiladi. ArcView dasturining ilk avlodi 1993-yili Arc/Info tizimi uchun qo'shimcha sifatida yaratildi va bu dastur ommaviy ravishda foydalanuvchilar uchun mo'ljallangan.

ArcView kartografik ma'lumotlarni yaratish, tahlil qilish va tasvirlash uchun juda qulay dastur hisoblanadi. ArcView ning birinchi va ikkinchi versiyalari

ma'lum hudud bo'yicha tarqalgan geografik ma'lumotlar (obyekt va hodisalar) ni ko'rish va tahlil qilish uchun eng oddiy va shu bilan birga samarali dastur sifatida ishlab chiqilgan. Bu dasturni qo'llash sohalari turlicha, ya'ni biznes va fan, ta'lim va boshqaruv, ijtimoiy soha, demografik va siyosiy izlanish, sanoat, ishlab chiqarish va ekologiya, transport va neft-gaz sanoati, yerdan foydalanish va kadastr hamda boshqa sohalardir. Ushbu dasturning keyingi avlodlari chiqishi bilan undagi funksiyalar ham tobora oshib boradi. Masalan, ikkinchi avlod vakilida geografik elektron jadvallar bilan ishlash, qaror qabul qilish va statistik ma'lumotlarni jadval ko'rinishida kiritish imkoniyatlari mavjud bo'lsa, uchinchi avlodida fazoviy tahlil va modellashtirish kabi funksiyalar bilan boyitilgan. Hozirgi kunda sanoatda va ishlab chiqarish sohasida ArcView dasturining to'qqizinchi avlodi ishlatib kelinmoqda va u yuqoridagilardan ko'ra ko'proq funksiyalar bilan to'ldirilgan hamda ishlash tezligi ham oshirilgan. ArcView dasturi quyidagi vazifalarni bajarish uchun mo'ljallangan: kartalarni yaratish va tahrir qilish; kartalarni vizuallashtirish va loyihalash; mavzuli kartalar yaratish; geografik va semantik ma'lumotlarni fazoviy hamda statistik tahlil qilish; geokodlash; ma'lumotlar bazasi bilan ishlash; karta hisoboti va xulosalarini printer, plotter yoki grafik fayllarga o'tkazish.

ArcView dasturidan fazoviy ma'lumotlar bilan ishlashda foydalanish mumkin. Dasturning asosiy xususiyati – jadval ko'rinishida oddiylik bilan ishga tushishi, dBASE tipidagi fayllar va server ma'lumotlar bazasidan ma'lumotlarni tasvirlashda, qayta ishlashda ularni yaxshi tushunish va tahlil etishdir. ArcView dasturi quyidagi xususiyatlarga ega:

1. O'zlashtirilishi oddiy. ArcView dasturida foydalanuvchi uchun tushunarli va qulay interfeys yaratilgan hamda kartografik qayta o'zgartirish berilgan bo'lsa ham u berkitilgan. Operatsiyalar tushunarli va oddiy bo'lib, bazaviy ma'lumotlar bilan ishlash imkoniyatiga ega. Kartografik ish stolini o'zlashtirish uchun bazaviy ma'lumotlar bilan ishlash ish tajribasiga ega bo'lish lozim.

2. Ma'lumotlar oynasini 3 xil ko'rinishda va xohlagan miqdorda ko'rish mumkin: karta oynasi, ro'yxatlar va grafiklar.
3. Ma'lumotlarni sinxron texnologiyada tasvirlash, bir vaqtning o'zida tarkibida bir xil ma'lumotlarga ega bir nechta oynalarni ochish imkoniyati mavjud, hatto bir oynada ma'lumotlarni o'zgartirish natijasida avtomatik ravishda boshqa oynalarda ham o'zgarish kuzatiladi.
4. Rastr ma'lumoti bilan ishlash. Ko'rilayotgan dasturda rastr ma'lumotlarini ishga tushirish va geografik proyeksiyalarga bog'lash yetarli darajada sodda keltirilgan. Muhim jihati shundaki, foydalanuvchi kamida 3 ta koordinata nuqtalarini bilishi lozim. Hozircha bu dasturda rastr ma'lumotlarini burish va cho'zish imkoniyati mavjud emas, ammo bu masalalar ushbu dastur foydalanuvchilari tomonidan yozilgan ilovalarda mavjud.
5. Ma'lumotlarni vizuallashtirish. Bu tartib foydalanuvchiga jadval ko'rinishidagi ma'lumotlarni har xil ko'rinishda ko'rsatish imkoniyatini beradi. Misol uchun, belgilar, diagramma, rang berilgan maydon va chiziqli obyekt va boshqalarni masshtablangan usulda ko'rish mumkin. Kartada ma'lumotlarni tasvirlashda foydalanuvchi raqam ko'rinishidagi ma'lumotlarni emas, balki uning orqasida turgan kartani ko'radi.
6. Geoaxborot tahlil vositalari. ArcView dasturida bufer (loyihalashtirilayotgan) chegarani hosil qilish, ishlab chiqarish obyektlarini shakllantirish, obyektlarni hosil qilish va o'zgartirish, grafik tahrirlash va boshqa imkoniyatlarni beradi. Foydalanuvchi mavzuli kartalarni hosil qilish, yaratish va saqlash, rang berish va parametrlarga bog'liq holda geografik obyektlarni rasmiylashtirish imkoniyatiga ega.
7. Geografik obyektlarni guruhlashtirish. Bu vositalar turli vaziyatlarni tezkor tahlil va prognoz qilish imkoniyatiga ega.
8. Hisobotlar va nashrlar hosil qilish. ArcView dasturida turli ko'rinishdagi printer qurilmalaridan karta bo'lagi, jadval, grafik va yozuv ko'rinishidagi

hisobotlar hosil qilish va nashrga berish mumkin. Standart drayverlari orqali xulosa nashrga beriladi.

9. ArcView dasturi shaxsiy kompyuterlarning (Windows 95, 98, NT, XP va Vista), Macintosh, HP UNIX va boshqa tizimlari bilan ham ishlaydi. Barcha tizimlarda foydalanuvchi interfeysi bir xil ko‘rinishda bo‘lib, CD-ROMga uzatiladigan ArcView formatidagi ma‘lumotlar yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan tizimlar orqali ham qabul qilinadi.

10. Ma‘lumotlardan foydalanish. Masofaviy baza ma‘lumotlaridan biriktirilgan jadvallar yordamida foydalanish mumkin. ArcView dasturidan chiqmasdan turib, biriktirilgan jadvallarni tahrirlash va o‘zgartirishlarni saqlash mumkin. Menyular yordamida Access va Excel jadvallarini to‘g‘ridan to‘g‘ri ochish mumkin.

Windows uchun mo‘ljallangan AtlasGIS dasturi. Windows uchun mo‘ljallangan AtlasGIS dasturi Strategic Mapping Inc. (Santa Clara, USA) kompaniyasiga tegishli bo‘lib, interaktiv geografik axborot tizimi ko‘rinishida bo‘ladi va Desktop GIS sinfi dasturlari qatoriga kiradi. AtlasGIS – bu ishchi dasturlar yordamida tez va oson universal kartografiyaning tahliliy va tasviriy imkoniyatlarini o‘z ichiga olgan ko‘p funktsiyali axborot kartografik tizimdir. Uning imkoniyatlari jumlasiga quyidagilar kiradi: kartalarni kiritish, tahrir qilish va bosmaga chiqarish; tasvirlash vositalarini rivojlantirish: shtrix va ranglardan to‘laligicha foydalanish, simvollarni yaratish va tahrir qilish, ko‘p sonli qo‘yilmalar, mavzuli kartografiyalash; ishchi grafika – doiraviy va chiziqli diagrammalar, grafiklar; Atlas Ware GIS/S/VB yordamida amaliy masalalarni yaratish imkoniyati

(S++ va MS Visual Basic);

rastr loyihalar bilan ishlash;

fazoviy qidiruv/tahlil – geografik obyektlarni birlashtirish, geografik

belgilariga qarab ma'lumotlarni jamlash, bufer zonalarni yaratish; geokodlash – pochta manzili va indeksi bo'yicha izlash, bunda manzil nomi to'liq yoki qisman kiritilad Tashkilotining "Rivojlanish Dasturi" loyihasi doirasida ham O'zbekiston Respublikasida geoaxborot tizimini yaratish bo'yicha ishlar boshlangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013-yil 25-sentabrdagi "Milliy geografik axborot tizimini yaratish" investitsiya loyihasini amalga oshirish chora- tadbirlari to'g'risida"gi PQ-2045-sonli qarori asosida O'zbekiston Respublikasining barcha hududlarida joriy qilinadigan, asosiy iqtisodiyot tarmoqlari va faoliyat sohalari axborotini qamrab oladigan hamda quyidagilarni o'z ichiga oluvchi funksional avtomatlashtirilgan kompleks axborot tizimi – Milliy geografik axborot tizimini yaratish va rivojlantirish bo'yicha ishlar olib borilmoqda. Milliy geografik axborot tizimi (MGAT) yagona tizimga integratsiyalanadigan, vazirlik va idoralar tomonidan ularning vakolatlari va vakolatlarning tarmoqlar bo'yicha taqsimlanishidan kelib chiqib yaratiladigan axborot resurslari kompleksini o'zida aks ettiradi. Geografik axborot tizimi yer yuzidagi obyektlar, jumladan, binolar, shaharlar, yo'llar, daryolar, davlatlarni kompyuter orqali tasvirlashga yordam beradi. Hozirda bu tizimni insoniyat faoliyati va dunyoda bo'layotgan o'zgarishlar, voqea-hodisalarni tasvirlash, tahlil qilish, muammoli vaziyatlarni aniqlash va ularni tushunish uchun qo'llab kelmoqdalar. Kartalar orqali tasvirlab berilgan tahliliy muammolar insonga har xil sonlar, diagrammalardan ko'ra vizual ravishda samaraliroq tushunishga yordam bermoqda. Buning sababi, hozirda GAT orqali vizual ko'rinishda biror-bir muammoni tasvirlashda juda ko'plab usullardan foydalanilmoqda. Bu usullar jumlasiga turli ranglar, uch o'lchamli ko'rinishlar, vektorli tasvirlash kiradi va bu, o'z navbatida, matnlar yoki sonlar orqali tushunish qiyin bo'lgan jihatlarni ochib beradi. Shuning uchun ushbu tizim texnologik tizimlar turkumidan bo'lsa-da, ijtimoiy, iqtisodiy va sog'liqni saqlash sohaslarida ham keng qo'llanila boshladi. Hozirgi kunda geoaxborot tizimining ilmiy asoslari keng ko'lamda o'rganilmoqda va endilikda kartalar orqali tasvirlash geografik bilimlar sohasida isbotlangan usullardan biriga aylandi.

Agar biron-bir sohaga oid muammolarni tushunishga va ularning yechimini izlashga kirishadigan bo'lsak, endilikda darhol o'sha muammoning raqamli kartasini ishlab chiqishimiz, muammoning ko'lamini baholash orqali yechimlar izlashimiz va shunga yarasha qarorlar qabul qilishimiz mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar adabiyotlar:

1. PK-4851-son 06.10.2020. Axborot texnologiyalari sohasi
2. Ilmiy tadqiqot va innovatsiya
3. Qonunchilik yangiliklari.

**КРОВОТЕЧЕНИЕ. ВИДЫ КРОВОТЕЧЕНИЙ. МЕТОДЫ
ОСТАНОВКИ КРОВОТЕЧЕНИЙ.**

*Каримова Гулчехра Турсуновна,
Андижан имени Абу Али ибн Сины
преподаватель колледжа общественного
здравоохранения*

Аннотация: Кровотечение - это истечение крови из сосудов, наступающее чаще всего в результате их повреждения. При этом речь идет о травматическом кровотечении (Обучение остановке травматического кровотечения обычно проводят на медицинских тренажерах-манекенах Максим, при помощи накладок, имитирующих различные ранения и поражения, кровотечения). Кровотечение может также возникнуть при разрыве сосуда болезненным очагом (туберкулезным, раковым, язвенным). Таким образом, возникает нетравматическое кровотечение.

Ключевые слова: кровотечение, капиллярное, венозное, артериальное, смешанное кровотечение.

Травматическое кровотечение является одним из основных признаков каждой раны. Удар, разрез, укол нарушают стенки сосудов, в результате чего из них вытекает кровь. Свертывание крови. Кровь обладает важным защитным свойством - свертываемостью; благодаря способности крови свертываться, происходит спонтанная остановка любого небольшого, главным образом капиллярного кровотечения. Сгусток свернувшейся крови закупоривает возникшее при ранении отверстие сосуда. В некоторых случаях кровотечение останавливается в результате сжатия сосуда.

Кровоточивость. При недостаточной свертываемости, проявляющейся несоразмерно длительным, замедленным свертыванием, возникает кровоточивость. Лица, страдающие этим заболеванием, могут

потерять значительное количество крови при кровотечении из мелких сосудов, малых ран, причем даже может наступать смерть.

Последствия кровотечений. При кровотечениях главная опасность связана с возникновением острого недостаточного кровоснабжения тканей, потери крови, которые, обуславливая недостаточное снабжение органов кислородом, вызывают нарушение их деятельности; в первую очередь, это касается мозга, сердца и легких.

Кровотечения, при которых кровь вытекает из раны или же естественных отверстий тела наружу, принято называть наружным и кровотечениями. Кровотечения, при которых кровь скапливается в полостях тела, называются внутренними кровотечениями. Наружные кровотечения делятся на:

1. Капиллярное - возникает при поверхностных ранах; кровь из раны вытекает по каплям;
2. Венозное - возникает при более глубоких ранах, как, например, резаных, колотых; при этом виде кровотечения наблюдается обильное вытекание крови темно-красного цвета;
3. Артериальное - возникает при глубоких рубленых, колотых ранах; артериальная кровь ярко-красного цвета бьет струей из поврежденных артерий, в которых она находится под большим давлением;
4. Смешанное кровотечение - возникает в тех случаях, когда в ране кровоточат одновременно вены и артерии.

Первой задачей при обработке любой значительно кровоточащей раны является остановка кровотечения. Действовать при этом следует быстро и целенаправленно, так как значительная потеря крови при травме обессиливает пострадавшего и даже представляет собой угрозу для его жизни. Если удастся предотвратить большую кровопотерю, то это намного облегчит обработку раны и специальное лечение пострадавшего, уменьшит последствия травмы и ранения.

При капиллярном кровотечении потеря крови сравнительно небольшая. Такое кровотечение можно быстро остановить, наложив на кровоточащий участок чистую марлю. Поверх марли кладут слой ваты и рану перевязывают. Если в распоряжении нет ни марли, ни бинта, то кровоточащее место можно перевязать чистым носовым платком. Накладывать прямо на рану мохнатую ткань нельзя, так как на ее ворсинках находится большое количество бактерий, которые вызывают заражение раны. По этой же причине непосредственно на открытую рану нельзя накладывать и вату.

Опасным моментом венозного кровотечения, наряду со значительным объемом потерянной крови, является то, что при ранениях вен, особенно шейных, может произойти всасывание воздуха в сосуды через поврежденные ранами места. Проникший в сосуд воздух может затем попасть и в сердце. В таких случаях возникает смертельное состояние - воздушная эмболия.

Венозное кровотечение лучше всего останавливается давящей повязкой. На кровоточащий участок накладывают чистую марлю, поверх нее неразвернутый бинт или сложенную в несколько раз марлю, в крайнем случае - сложенный чистый носовой платок. Примененные подобным

образом средства действуют в качестве давящего фактора, который прижимает зияющие концы поврежденных сосудов. При прижати бинтом такого давящего предмета к ране просветы сосудов сдавливаются, и кровотечение прекращается.

В том случае, если у оказывающего помощь нет под рукой давящей повязки, причем пострадавший сильно кровоточит из поврежденной вены, то кровоточащее место надо сразу же прижать пальцами. При кровотечении из вены верхней конечности в некоторых случаях достаточно просто поднять вверх руку. В обоих случаях после этого на рану следует наложить давящую повязку.

Наиболее удобной для этих целей является карманная давящая повязка, индивидуальный пакет, который продается в аптеках.

Артериальное кровотечение является самым опасным из всех видов кровотечений, так как при нем может быстро наступить полное обескровливание пострадавшего.

Артериальное кровотечение можно остановить давящей повязкой. При кровотечении из крупной артерии следует немедленно остановить приток крови к поврежденному участку, придавив артерию пальцем выше места ранения. Однако эта мера является только временной. Артерию прижимают пальцем до тех пор, пока не подготовят и не наложат давящую повязку.

При кровотечении из бедренной артерии наложение одной только давящей повязки иногда оказывается недостаточным. В таких случаях приходится накладывать петлю, жгут или же импровизированный жгут.

Если у оказывающего помощь под рукой нет ни стандартной петли, ни жгута, то вместо них можно применить косынку, носовой платок, галстук, подтяжки. Жгут или петлю на конечность накладывают сразу же выше места кровотечения. Для этих целей очень удобна карманная повязка (индивидуальный пакет), исполняющая одновременно роль как покровной,

так и давящей повязок. Место наложения жгута или петли покрывают слоем марли для того, чтобы не повредить кожи и нервов. Наложённый жгут полностью прекращает приток крови в конечность, но если петлю или жгут на конечности оставить на длительное время, то может даже произойти ее отмирание. Поэтому для остановки кровотечений их применяют только в исключительных случаях, а именно на плече и бедре (при отрыве части конечности, при ампутациях).

При наложении петли или жгута пострадавшего в течение двух часов в обязательном порядке следует доставить в лечебное учреждение для специальной хирургической обработки.

Кровотечение верхней конечности можно остановить при помощи пакетика бинта, вложенного в локтевой сгиб или в подмышечную впадину, при одновременном стягивании конечности жгутом. Подобным образом поступают при кровотечениях нижней конечности, вкладывая в подколенную ямку клин. Правда, такой метод остановки кровотечения применяется лишь изредка.

При кровотечении из главной шейной артерии - сонной - следует немедленно сдавить рану пальцами или же кулаком; после этого рану набивают большим количеством чистой марли. Этот способ остановки кровотечения называется тампонированием.

После перевязки (используется перевязочный пакет ИПП-1) кровоточащих сосудов пострадавшего следует напоить какими-либо безалкогольными напитками и как можно скорее доставить в лечебное учреждение.

Кровотечение в брюшную полость. Такое кровотечение возникает при ударе в живот; в большинстве случаев при этом наблюдается разрыв печени и селезенки. У женщин внутрибрюшное кровотечение бывает при внематочной беременности. Внутрибрюшное кровотечение характеризуется сильным и болями в области живота. Пострадавший впадает в шоковое состояние или же теряет сознание. Его укладывают в

полусидящем положении с согнутыми в коленях ногами, на область живота кладут холодный компресс. Пострадавшему нельзя давать ни пить, ни есть. Необходимо обеспечить его немедленную транспортировку в лечебное учреждение.

Кровотечение в плевральную полость. Кровотечение такого типа возникает при ударе, повреждении грудной клетки. Кровь скапливается в плевральной полости и в пораженной половине сдавливает легкие, тем самым, препятствуя их нормальной деятельности, Пострадавший дышит с трудом, при значительном кровотечении даже задыхается. Его укладывают в полу сидячем положении с согнутыми нижними конечностями, на грудную клетку кладут холодный компресс. Необходимо обеспечить немедленную транспортировку пострадавшего в лечебное учреждение.

Острое малокровие наблюдается при потере организмом значительного количества крови. Потеря даже полутора литров крови представляет большую опасность для жизни пострадавшего.

При остром малокровии пострадавший жалуется на слабость, отмечается бледность, запавшие глаза, пульс слабый и учащенный, больной выглядит осунувшимся, апатичным, на лбу у него выступает холодный пот. Иногда происходит непроизвольное моче- и калоиспускание. Одним словом, возникает шок из-за острого малокровия, вызванного потерей крови. Наконец пострадавший падает в обморок и теряет сознание.

В результате уменьшения объема крови в кровеносной системе органы тела страдают из-за недостаточного снабжения организма кислородом; больше всего это отражается на деятельности мозга и на общем обмене веществ. Несмотря на целый ряд адаптационных защитных механизмов, мозг и гормональная система не в состоянии уравновесить патологические перемены, происходящие в организме. Если и в этой фазе пострадавшему не будет оказана соответствующая помощь, то в результате паралича расположенных в продолговатом мозгу дыхательного и

кровеносного центров, обусловленного недостатком кислорода, наступает смерть больного.

НАРУЖНОЕ АРТЕРИАЛЬНОЕ КРОВОТЕЧЕНИЕ
Применяют ватно-марлевую повязку, фиксируют прибинтовывая к груди.

ОСТАНОВКА КРОВОТЕЧЕНИЯ ИЗ АРТЕРИЙ
Артерию выше места ранения зажимают пальцами. Второй окладить в это время голени средством для остановки кровотечения.

НАРУЖНОЕ ВЕНОЗНОЕ КРОВОТЕЧЕНИЕ
Применяют ватно-марлевую повязку, выжимают марлю, накладывают ватно-марлевую повязку и фиксируют к одежде.

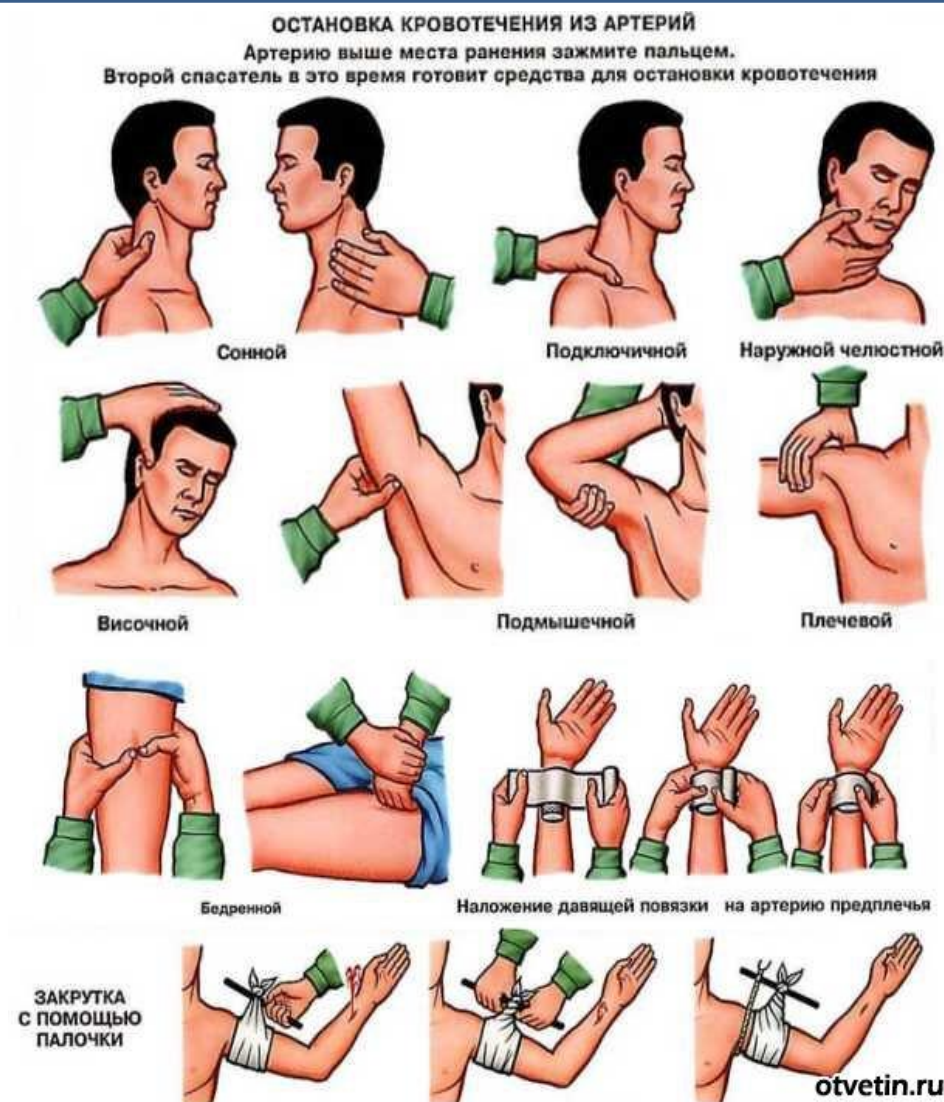
ПРИ СИЛЬНОМ КРОВОТЕЧЕНИИ НАЛОЖИТЕ ЖГУТ

ВНУТРЕННЕЕ КРОВОТЕЧЕНИЕ
Возникает при травмах головы, груди, живота, при тяжелой кровопотере, желудочном, кишечном, спинномозговом кровоизлиянии, остром инфаркте миокарда, разрыве селезенки, печени и др. Признаки: бледность, учащенный пульс, падение АД, холодный пот, слабость, головокружение, тошнота, рвота с кровью, кашель, кровь в моче, стул, кал. При травмах головы, груди, при разрыве желудка, кишечника.

ОТКРЫТЫЕ РАНЫ
Касаясь ран руками или какими-либо инструментами, удалить инородные тела с их поверхностью нельзя! Грязь с окружающих рану частей кожи устраним в направлении от раны. Кожу обрабатывают 3% или раствором йода. Рану накрывают стерильной салфеткой или чистой ватой, накладывают ватно-марлевую повязку и забинтовывают.

ОСТРАЯ МАССИВНАЯ КРОВОПОТЕРЯ
Возникает в результате нарушения целостности при травмах грудной, брюшной полости, разрыве печени и крупных артерий. Признаки: острая слабость, бледность, учащенный пульс, падение АД, холодный пот, рвота с кровью, кашель, кровь в моче, стул, кал. При травмах головы, груди, при разрыве желудка, кишечника.

Первая помощь. Больного, потерявшего значительное количество крови, можно спасти, но для этого необходимо срочно принять меры первой помощи. Прежде всего, необходимо остановить кровотечение, если еще не произошло его спонтанного прекращения в результате потери сосудами тонуса, что наблюдается при значительных кровопотерях. Даже если кровотечение прекратилось, тем не менее, на рану следует наложить давящую повязку. Затем пострадавшему расстегивают платье, воротник; при сохранении сознания и отсутствии ранений пищеварительного тракта больного следует напоить чаем. Давать черный кофе в таких случаях не рекомендуется. Затем пострадавшего кладут на спину с несколько опущенной головой, руки и ноги приподнимают и даже подвешивают. Такое положение способствует кровенаполнению мозга и тем самым поддерживает его деятельность. После этого пострадавшего необходимо срочно транспортировать в лечебное учреждение.

Литература

1. Кукушка І.С., Бобровая В.І., Вершигода А.В. Ганджа Т.І., Кукушка А.І., Иващенко О.В., Марков Ю.І., Машеньська О.В., Орел В.В. Практические навыки из медицины неотложных состояний. - Киев 2008.

2. Тарасюк В.С., Варський І.М., Матвійчук М.В., Королева Н.Д., Поляруш В.В., Скворечная Н.А., Кривецька Н.В. - организация и предоставление первой медицинской помощи населению в чрезвычайных ситуациях(алгоритм практических навыков), учебное пособие. - Винница 2006.

3. Руководство по доврачебной помощи при ранятыя. - Перевод на русский язык ООО «Русская медицинская корпорация» (Tactical Combaf

Casualti Care (ТССС), редакция вот 28 октября 2013 - Елена и Виктор Пинчук «Учебная программа »Военная медицина на поле боя«(Combat Medicine) » Киев, Украина, 2015.

4. Бадюк М.І., Токарчу В.П., Солярик В.В., Бадюк Л.М., Гут Т.М. Военно-медицинская подготовка, Киев, 2007.

5. Сумин С.А. «Неотложные состояния». Москва. МИН, 2004.

6. Тарасюк В.С., Матвійчук М.В. Пономарь М.В., Поляруш В.В., Королева Н.Д., Подолян В.М. Малик С.Л., Кривецька Н.В. «Первая медицинская(экстренная) помощь с элементами тактической медицины на к госпитальном этапе в условиях чрезвычайных ситуаций - Стандарт подготовки І-СТ- 3(издание 2) - подготовка военнослужащего из тактической медицины - Киев «МП Леся», 2015.

**ELEKTROTEXNIKA VA ELEKTRONIKA FANINI O‘QITISHDA
ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR.**

Jo‘rayev Mirjalol Qahramonovich.

*Buxoro muhandislik-texnologiya instituti “Elektr mexanikasi va
texnologiyalari” kafedrasida assistenti.*

Jafarov Sobir Talab o‘g‘li,

Nizomov Nozim Ikromjon o‘g‘li.

*Buxoro muhandislik-texnologiya instituti “Elektr mexanikasi va
texnologiyalari” kafedrasida talabalari.*

Аннотация: Мақоллада Та’лим тизими тushunchasi o‘zaro bog‘liq bo‘lgan ikki tarkibdan iborat bo‘lib, bu ta’lim va uning tarkibini hosil qiluvchi komponentlar tizimidan iborat. Shu ma’noda ta’lim mazmunini va tarkibiy tuzilishini tanlash amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan murakkab masaladir.

Калит so‘zlar: innovasiya, didaktik, interfaol, interfaol, intellektual, integrativ, mafkura.

Аннотация В статье понятие образовательная система состоит из двух взаимосвязанных компонентов: образования и системы компонентов, составляющих его содержание. В этом смысле выбор содержания и структурной структуры образования представляет собой сложный вопрос практического значения.

Ключевые слова: инновации, дидактический, интерактивный, интерактивный, интеллектуальный, интегративный, идеология.

Annotation In the article, the concept of the educational system consists of two interrelated components: education and the system of components that

make up its content. In this sense, choosing the content and structural structure of education is a complex issue of practical importance.

Key words: innovation, didactic, interactive, interactive, intellectual, integrative, ideology.

Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tomonidan Respublikamizning ta'lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish borasida katta amaliy ishlar olib borilmoqda. Bu esa, o'z navbatida barcha pedagog va professor-o'qituvchilar zimmasiga tegishli o'quv fanlari bo'yicha o'quv adabiyotlarini hozirgi davr talabi va ilm-fanning so'nggi yutuqlarini hisobga olgan holda yangilab borish, ta'lim jarayoniga innovasiya va ta'lim texnologiyalarini joriy yetishni taqozo etmoqda.

Avvalo fandagi yangilik nima? Fandagi innovasiya nima? degan savollarga javob berish lozim. Bugungi kunda amaliyotda yangilik va innovasiya so'zlari o'rtasida farqlar mavjud. Yangilik bu fandagi eng so'nggi yutuqlar, bilimlar, usullar hisoblanadi. Ushbu yutuqlar, bilimlar, usullar amalda qo'llanilishi bilan innovasiyaga aylanadi.

Hozirgi vaqtda ta'lim jarayonida o'qitishning zamonaviy metodlari keng qo'llanilmoqda. O'qitishning zamonaviy metodlarini qo'llash o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Ta'lim metodlarini tanlashda har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq sanaladi.

An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda, unga turli – tuman ta'lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan metodlar bilan boyitish ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasining ko'tarilishiga olib keladi. Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirilib turilishi, o'quv materialini kichik–kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs –

munozara, muammoli vaziyat, yo'naltiruvchi matn kabi metodlarni qo'llash va ta'lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi.

Bu metodlarni interfaol yoki interaktiv metodlar deb ham atashadi. Interfaol metodlar deganda – ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchi bo'lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo'llanilganda ta'lim beruvchi ta'lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta'lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi. Ta'lim oluvchi markazda bo'lgan yondoshuvning foydali jihatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- ❖ ta'lim samarasi yuqoriroq bo'lgan o'qish – o'rganish;
- ❖ ta'lim oluvchining yuqori darajada rag'batlantirilishi;
- ❖ ilgari orttirilgan bilimning ham e'tiborga olinishi;
- ❖ o'qish shiddatini ta'lim oluvchining ehtiyojiga muvofiqlashtirilishi;
- ❖ ta'lim oluvchining tashabbuskorligi va mas'uliyatining qo'llab – quvvatlanishi;
- ❖ amalda bajarish orqali o'rganilishi;
- ❖ ikki taraflama fikr – mulohazalarga sharoit yaratilishi.

Innovation texnologiyalar talabalarning faol hayotiy munosabat-larini shakllantirishga qaratilgan. Ularga o'quv jarayonidagi yangi shakldagi interaktiv usullar kiradi. Bu texnologiyalar bugungi kunda rivojlangan horijiy mamlakatlarning jumladan, AQSH, Germaniya, Yaponiya va Rossiya davlatlarining oliy ta'lim muassasalarida ta'lim va tarbiya jarayonlarini tashkil yetishda keng qo'llanilmoqda .

Metodlar quyidagi guruhlarni o'z ichiga oladi:

- Birinchi guruh metodlari: o'quv axborotlarini eshitish orqali qabul qilish metodlari (og'zaki metodlar: hikoya, ma'ruza, suhbat va boshqalar).

➤ Ikkinchi guruh metodlari: o'quv axborotlarini ko'rgazmali uzatish va ko'rish orqali qabul qilish metodlari (ko'rgazmali metod, tasviriy namoyish qilish va boshqalar).

➤ Uchinchi guruh metodlari: o'quv axborotlarini amaliy mehnat harakatlari orqali berish (amaliy metodlar, mashqlar, laboratoriya ishlari, dasturlar tuzish, mashq va masalalar hamda test topshiriqlarini yechish, mehnat harakatlari va boshqalar).

Interfaol metodlar asosida tuzilgan dars tizimlarida turli strategiyalardan foydalaniladi. Bunda talabalarga yashirincha usullardan foydalanish taqiqlanmaydi, aksincha, bunday usullarni qo'llash rag'batlantiriladi.

Talabalar bilish faoliyatining faollashuvi qator prinsiplarga tayanadi: fani o'rganishga qiziqtirish, tayanch iboralariga asoslanish, muammoli metodlarni qo'llash, mustaqil ishlarni tashkil etish, yalpi va yakka ishlarni tashkillashtirish, ko'rgazmali va texnik vositalardan foydalanish, ta'lim mazmunini turmush bilan bog'lash, fanlararo aloqadorlikni o'rnatish va hokazo. Bundan esa, ta'lim jarayonida o'qituvchi rioya qilishi kerak bo'ladigan asosiy prinsiplar kelib chiqadi:

- talabada o'z kuchiga ishonish hissiyatini uyg'otish;
- talabaga o'z vaqtida kerakli yordam berish.

Metod – (grekcha «Metodos» so'zidan olingan bo'lib, izlanish yoki bilish yo'li, nazariya, ta'limot ma'nosini anglatadi) aniq vazifani yechishga bo'ysundirilgan, borliqni amaliy yoki nazariy o'zlashtirish operatsiyalarining yoki yo'llarining yig'indisi. “Aqliy hujum” metodi - biror muammo bo'yicha ta'lim oluvchilar tomonidan bildirilgan erkin fikr va mulohazalarni to'plab, ular orqali ma'lum bir yechimga kelinadigan metoddur. “Aqliy hujum” metodining yozma va og'zaki shakllari mavjud. Og'zaki shaklida ta'lim beruvchi tomonidan berilgan savolga ta'lim oluvchilarning har biri o'z fikrini og'zaki bildiradi. Ta'lim oluvchilar o'z javoblarini aniq va qisqa tarzda bayon etadilar. Yozma

shaklida esa berilgan savolga ta'lim oluvchilar o'z javoblarini qog'oz kartochkalarga qisqa va barchaga ko'rinarli tarzda yozadilar. Javoblar doskaga (magnitlar yordamida) yoki «pinbord» doskasiga (ignalar yordamida) mahkamlanadi. “Aqliy hujum” metodining yozma shaklida javoblarni ma'lum belgilar bo'yicha guruhlab chiqish imkoniyati mavjuddir. Ushbu metod to'g'ri va ijobiy qo'llanilganda shaxsni erkin, ijodiy va nostandart fikrlashga o'rgatadi.

“Aqliy hujum” metodidan foydalanilganda ta'lim oluvchilarning barchasini jalb etish imkoniyati bo'ladi, shu jumladan ta'lim oluvchilarda muloqot qilish va munozara olib borish madaniyati shakllanadi. Ta'lim oluvchilar o'z fikrini faqat og'zaki emas, balki yozma ravishda bayon etish mahorati, mantiqiy va tizimli fikr yuritish ko'nikmasi rivojlanadi. Bildirilgan fikrlar baholanmasligi ta'lim oluvchilarda turli g'oyalar shakllanishiga olib keladi. Bu metod ta'lim oluvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun xizmat qiladi.

“Aqliy hujum” metodi ta'lim beruvchi tomonidan qo'yilgan maqsadga qarab amalga oshiriladi:

- Ta'lim oluvchilarning boshlang'ich bilimlarini aniqlash maqsad qilib qo'yilganda, bu metod darsning mavzuga kirish qismida amalga oshiriladi.
- Mavzuni takrorlash yoki bir mavzuni keyingi mavzu bilan bog'lash maqsad qilib qo'yilganda –yangi mavzuga o'tish qismida amalga oshiriladi.

“Aqliy hujum” metodining bosqichlari quyidagilardan iborat:

- Ta'lim oluvchilarga savol tashlanadi va ularga shu savol bo'yicha o'z javoblarini (fikr, g'oya va mulohaza) bildirishlarini so'raladi;
- Ta'lim oluvchilar savol bo'yicha o'z fikr-mulohazalarini bildirishadi;

- Ta'lim oluvchilarning fikr-g'oyalari (magnitafonga, videotasmaga, rangli qog'ozlarga yoki doskaga) to'planadi;

- Fikr-g'oyalar ma'lum belgilar bo'yicha guruhlanadi;

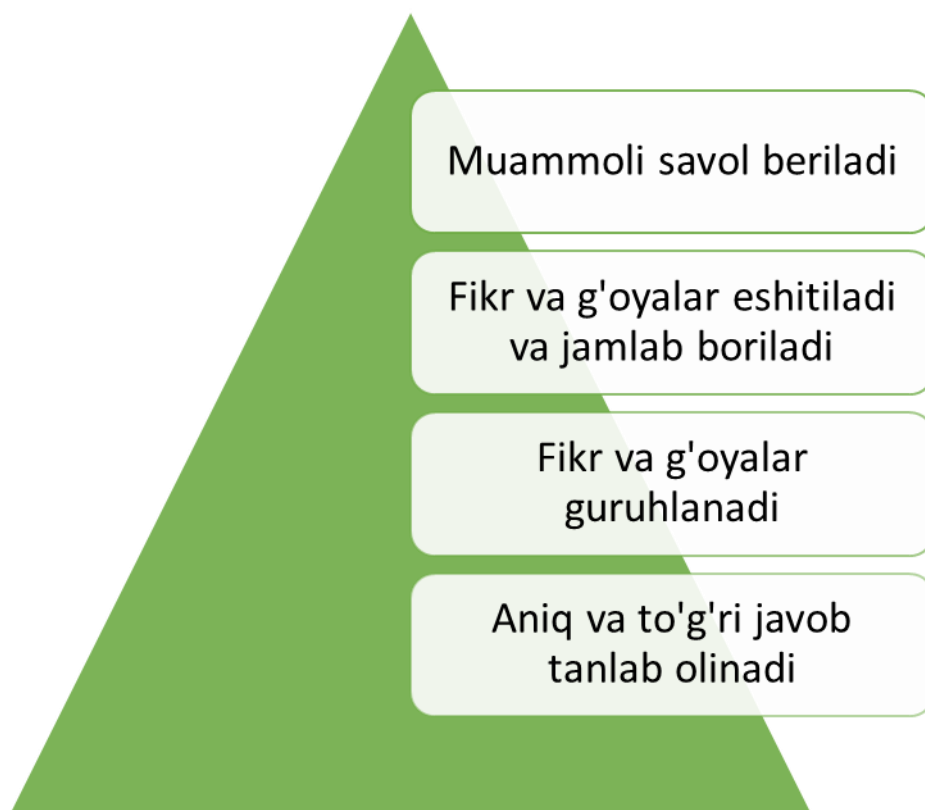
Yuqorida qo'yilgan savolga aniq va to'g'ri javob tanlab olinadi.

“Aqliy hujum” metodini qo'llashdagi asosiy qoidalar:

- Bildirilgan fikr-g'oyalar muhokama qilinmaydi va baholanmaydi.

- Bildirilgan har qanday fikr-g'oyalar, ular hatto to'g'ri bo'lmasa ham inobatga olinadi.

- Har bir ta'lim oluvchi qatnashishi shart.

Quyida rasmda; “Aqliy hujum” metodining tuzilmasi keltirilgan.

“Aqliy hujum” metodini qo'llashda har bir guruhda indevedual ishlash imkonini beradi. Bu metod o'tilgan mavzuni so'rashda eng qulaydir. Dars mashg'ulotlarini o'tish jarayonida pedagogik metodlardan foydalanish ijobiy natijalar beradi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Shaymatov B.X. Xafizov I.I. Xolmurodov M.B., Sattorov T.A., Darslik-
“Elektr mashinalari” Buxoro.: “Sadriiddin Salim Buxoriy” Durdona nashriyoti,
2021.635.b
2. Jo'rayev M. Q. ”Oliy ta'lim muassasalarining elektr energetika yo'nalishi
talabalariga elektr mashinalari fanini hozirgi kunda o'qitish tahlili”. Toshkent
2021 1–son 18 bet
3. Jo'rayev M. Q. “Elektr yuritmalari tezligini rostdash usullari” Ilmiy-nazariy va
metodik jurnal Buxoro 2021, № 5 114 bet
4. Development of teaching methods in the field of "electrical machines" using
new pedagogical technologies 1Jorayev M. K, 2Husenov D. R, 3Sharopov F.K.
International Engineering Journal For Research & Development 584-586 p
5. Jo'rayev, M. Q., & Xudoynazarov, F. J. (2021). “Elektr mashinalari” fani
Taraqqiyotining ustuvor yo'nalishlari. Academic Research in Educational
Sciences, 2(11), 1184-1190. doi:10.24412/2181-1385-2021-11-1184-1190 bet
6. Azizxujayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. T.:
Chulpan.2013. – 200 bet.
7. Jurayev Mirjalol Kahramonovich SOFTWARE ANALYSIS OF
ELECTRIC MACHINE SCIENCE ISSN: 2776-0960 Volume 3, Issue 1
Jan., 2022 143 | P a g e
8. Jo'rayev M.Q. Dunyoda yadro energetikasi taraqqiyoti rivojlanishini
amaliy ahamiyatining inavasion texnologiyalardagi bosqichlari. Maqola
№12(79) soni (dekabr, 2020).

THE LIFE OF A TEACHER IS ETERNAL...

Nilufar Rukhillayeva,

*a student of the first stage of foreign language and literature at the
Faculty of Foreign Languages of the National University of Uzbekistan named
after Mirzo Ulugbek*

Anatation: As long as a person lives, first of all, he always lives with a feeling of gratitude towards his teachers and coaches, who opened the way to the world of knowledge and enlightenment, and worked hard to instill in his heart the feeling of high human qualities. When we first step on the threshold of the school, we always remember with deep longing the figure of our first teacher who taught us the alphabet with a pencil in our hands, our teacher's selfless work, and we feel a sense of respect for them in our hearts. It is both a duty and a duty for our students to sincerely welcome and express gratitude to our dear ones who dedicated their eyes and hearts to the hard and selfless profession of teachers!

Key words: Teacher, teacher, school threshold, endless respect and attention, education.

Indeed, among the thousands and thousands of professions in the world, there are two great professions - doctor and teacher, which will never lose their meaning and nobility, importance and respect as long as there is life.

In our people, studying science is compared to digging a well with a needle. Sometimes, it is difficult to read books full of the essence and secrets of life and existence. However, the effort to teach science is even more difficult. After all, it is not enough for a child who cannot distinguish black and white to reach the rank of a scientist by reading books. The teacher devotes all his being

and love to this work. In fact, he is the one who introduces black and white to thousands of young souls, gives the rain of goodness, teaches them to look forward to the future, instills firm faith in the future in the hearts of young people, and is always ready to help his students in the bitter and bitter trials of life. , there is no measure or comparison of the work of teachers and coaches, who stand up when they stumble, support them when they fall, and rejoice like children in their achievements. It's no secret that today only highly educated, modern, independent-thinking, intellectually developed and practical professional young people can ensure a great future. That's why our dedicated teachers bring up young professionals to their profession and bring them to adulthood.

The life of the teacher is eternal, because the life of the students is connected to him. Yes, a very valid point. A teacher is such a respected person that his name and life are eternal. Teacher and coach! All of us, regardless of our age and profession, when we hear these words, only warm thoughts and bright memories pass through our hearts. In this moment, the first teacher-teacher who took a pen in hand and led us to the world of science, who helped us to solve the problem when we were in trouble, and who remained in our memory for the rest of our lives, is embodied in our eyes. We remember with great respect our dear school, which left an unforgettable mark on our hearts, and our innocent years in its bosom, our kind teachers and coaches who gave us knowledge and taught us human qualities.

In addition, there will be no meaning in what I write if I don't write about my kind school and my passionate teachers who taught me. Romitan District No. 11 Specialized State General Education Boarding School, dedicated and accomplished specialists in their profession: Aziza Vokhidova, Dilnoz Sobirova, Shakhlo

Khaitova, Intizor Saidova, Khulkar Bozorova, Zavkiddin Nurullayev, Mirmukhsin Nurov, Shavkat Astanov, Shuhrat Rustamov, Malohat Gulboyeva,

Nasiba Safarova, Abupulat Gulboyev, Alisher Sharopov. who made great contributions.

I, as well as all young people, owe a lifetime to you, dear teachers. May the Creator grant you a long-lasting and inexhaustible health. We pray that you never get tired of sharing the fruits of the garden of knowledge with students like us!

Dear teachers, happy holiday!!!

ONTOGENEZ JARAYONIDA DIQQATNING FUNKSIYALARI

Qarshi Davlat Universiteti

Psixologiya kafedrası o`qituvchisi

Daminova Manzura Salimovna

Kalit so`zlar: Diqqat, bola, rivojlanish, xotira, adaptatsiya, reflex.

Ключевые слова: внимание, ребенок, техника, память, адаптация, рефлекс.

Psixik hodisalar orasida diqqat alohida o`rin tutadi. U har doim amaliy faoliyat va kognitiv jarayonlarga kiradi, uning yordami bilan shaxsning qiziqishlari va yo`nalishi ifodalanadi. Diqqat idrok, xotira va fikrlash kabi kognitiv jarayonlarning samaradorligini oshirishga yordam beradi, go`yo ular ichida o`zini namoyon qiladi.

Psixologiyada diqqat muammosiga doimo muhim o`rin berilgan. Shu bilan birga, ilm-fan rivojlanishining turli davrlarida diqqat tushunchasining o`zi ham turli yo`llar bilan aniqlangan: alohida psixik jarayon sifatida ham, barcha aqliy faoliyatni tashkil etish sifatida ham, uni amalga oshirishga qaratilgan.

Diqqatning tabiatiga oid turli qarashlar zamirida P.Ya. Galperin, ikkita tubdan qarama-qarshi faktlar mavjud. Bir tomondan, diqqat hech qanday joyda mustaqil jarayon sifatida harakat qilmaydi, deb ishoniladi. "U har qanday aqliy faoliyatning o`z ob`ektiga yo`nalishi, kayfiyati va konsentratsiyasi sifatida ishlaydi, faqat ushbu faoliyatning bir tomoni yoki xususiyati sifatida." Boshqa tomondan, diqqatning o`ziga xos mahsuloti yo`q, deb ishoniladi. "Uning natijasi u qo`shilgan har bir faoliyatning takomillashuvidir."

Shuning uchun P.Ya. Galperin diqqatni aqliy nazorat funktsiyasi sifatida, diqqatni tarbiyalashni esa shaxsning o`zini o`zi boshqarish qobiliyatini

shakllantirish sifatida ko'rib chiqishni taklif qiladi. U bu malakani maxsus yaratilgan sharoitlarda shakllantirish mumkinligini ta'kidlaydi .

Shuningdek, A.A. Osipova va L.I. Malashinskaya diqqat har doim biror narsaga qaratiladi. Bir ob'ektni boshqalarning massasidan tanlashda diqqatning tanlanganligi namoyon bo'ladi: biriga bo'lgan qiziqish bir vaqtning o'zida boshqasiga diqqat bermaslikdir. Diqqatning o'zi o'ziga xos kognitiv jarayon emas. U har qanday kognitiv jarayonga (idrok, fikrlash, xotira) xosdir va bu jarayonni tashkil qilish qobiliyati sifatida ishlaydi.

Diqqat barcha kognitiv jarayonlarning bir tomoni va bundan tashqari, ular ob'ektga qaratilgan faoliyat sifatida harakat qiladigan tomonidir. Diqqat yo'naltiruvchi-tadqiqot faoliyatining hodisalaridan biridir. Bu tasvir, fikr yoki boshqa hodisaning mazmuniga qaratilgan aqliy harakatdir. Diqqat intellektual faoliyatni tartibga solishda muhim rol o'ynaydi.

S.L. Rubinshteynning fikriga ko'ra ko'ra: diqqat - bu ma'lum bir ob'ektga tanlab qaratish va unga diqqat berish, ob'ektga qaratilgan kognitiv faoliyatni chuqurlashtirish.

Shuni ta'kidlash mumkinki, diqqat - bu ongning ma'lum bir ob'ektga to'planishi, uning ayniqsa aniq aks etishini ta'minlaydi.

F.N. Gonobolin ning so'zlariga ko'ra, diqqat - bu kognitiv faoliyatning intensivligini tavsiflovchi va uning nisbatan tor sohada (harakat, ob'ekt, hodisa) kontsentratsiyasida ifodalangan ruhiy holatdir.

Diqqat, ma'lum bir g'oya yoki his-tuyg'ularning ongda hukmron o'rin egallashi, boshqalarni siqib chiqarishidir. Berilgan taassurotni anglashning yuqori darajasi diqqatning asosiy fakti yoki ta'siridir. Natijada, ba'zi ikkilamchi ta'sirlar paydo bo'ladi, xususan:

- diqqatning analitik ta'siri - bu tasvir batafsilroq bo'ladi, biz unda ko'proq tafsilotlarni sezamiz;
- tuzatish effekti - fikr ongda barqarorroq bo'ladi, osonlikcha yo'qolmaydi;

- kuchaytiruvchi effekt - taassurot, hech bo'lmaganda, ko'p hollarda kuchliroq bo'ladi: diqqatni jalb qilish tufayli zaif tovush biroz balandroq ko'rinadi.

Diqqat past va yuqori shakllarga ega. Birinchisi ixtiyoriy ixtiyorsiz diqqat bilan, ikkinchisi ixtiyoriy diqqat bilan ifodalanadi. Diqqat passiv (ixtiyorsiz) yoki faol (ixtiyoriy) bo'lishi mumkin. Diqqatning bu turlari bir-biridan faqat murakkabligi bilan farqlanadi.

Diqqat har qanday inson faoliyatining zaruriy shartidir, shuning uchun ham e'tibor shaxsning rivojlanish darajasini umumiy baholashning eng muhim ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

Qisqacha aytganda, diqqatning asosiy funktsiyalari:

- maqsadga erishilgunga qadar muayyan mavzu mazmunidagi tasvirlarni saqlash, saqlash;
- uzoq muddatli konsentratsiyani, bir ob'ektda faoliyatni ta'minlash;
- faoliyatning borishini tartibga solish va nazorat qilish.

Shunday qilib, psixik hodisalar orasida diqqat alohida o'rin tutadi: u mustaqil psixik jarayon emas va shaxsning xususiyatlariga tegishli emas. Shu bilan birga, diqqat doimo amaliy faoliyat va kognitiv jarayonlarga kiradi, u orqali shaxsning qiziqishlari va yo'nalishi namoyon bo'ladi. Diqqat hayotda aqliy faoliyatning bir tomoni sifatida namoyon bo'ladi va bilimlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirish, mehnat faoliyati sifati va unumdorligi, shaxsning o'zini o'zi namoyon etishi uchun zarur shartdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Erikson E.H. (1963) .Chilalik va jamiyat. (2-chi adabiyot). Nyu-York: Norton.
2. Erikson E.H. (1968 y.). Tendency: Yoshlik va inqiroz. Nyu-York: Norton.
3. Барташникова И.А., Барташников А.А. Учись играя. – Харьков; Фолио, 1997. – 267с.
4. Гальперин П.Я. К проблеме внимания. // Доклад АПН РСФСР. 1958. №3. – с.33-38.

**KCL BILAN CHAQIRILGAN QISQARISHLARGA F-18 VA F-11
ALKALOIDLARNING KALAMUSH AORTA QISQARISHINI
FAOLLIGIGA TA'SIRI**

Shokirova Durdona Shavkatjon qizi
O'zMU magistranti

Anatatsiya; F -18 va F -11 alkaloidlarini KCl (50 mM) bilan chaqirilgan kalamush aorta pryeparatining qisqarishiga ta'siri o'rganildi.

Kalit so'zlar; KCL, F-18 VA F-11 ALKALOIDLAR, silliq muskul
Anatasia; The effect of F-18 and F-11 alkaloids on the contraction of rat aorta preparation induced by KCl (50 mM) was studied.

Key words; KCL, F-18 AND F-11 ALKALOIDS, smooth muscle

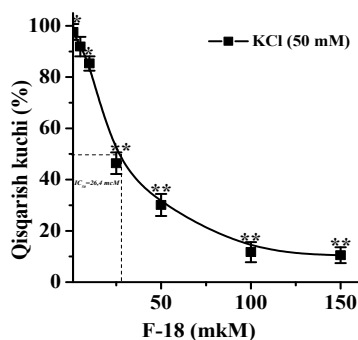
Анастасия; Изучено влияние алкалоидов Ф-18 и Ф-11 на сокращение препарата аорты крыс, индуцированное KCl (50 mM).

Ключевые слова; KCL, АЛКАЛОИДЫ F-18 И F-11, гладкие МЫШЦЫ

Bizga ma'lumki, KCL (50 mM) ta'sirida chaqirilgan aorta pryeparatining qisqarish faolligi silliq muskul hujayralari plazmalyemmasida joylashgan potyensialga bog'liq Ca^{2+} -kanallari faollashishi bilan yuzaga kyelyedi. Bunda muhitdagi K^+ ionlari konsyentratsiyasi ortishi, myembrana potyensial qiyamati o'zgartiradi, bu o'z nabvatida myembrana dyepolyarizatsiyasini yuzaga kyeltiradi va potyensialga bog'liq Ca^{2+} -kanallari faollashadi hamda hujayralarni sitoplazmasida Ca^{2+} ionlari konsyentratsiyasining ortishi hisobiga qisqarishni kyeltirib chiqaradi [Vandier S., 2002].

Shu nuqtai nazardan, ushbu tajribalarda F -18 va F -11 alkaloidlarini KCl (50 mM) bilan chaqirilgan kalamush aorta pryeparatining qisqarishiga ta'siri o'rganildi. Bunda ushbu alkaloidlar dozagaga bog'liq kuchli ryelaksant ta'sirga ega ekanligi aniqlandi. F-18 alkaloidi (5-150 mkM) konsentratsiyalarda

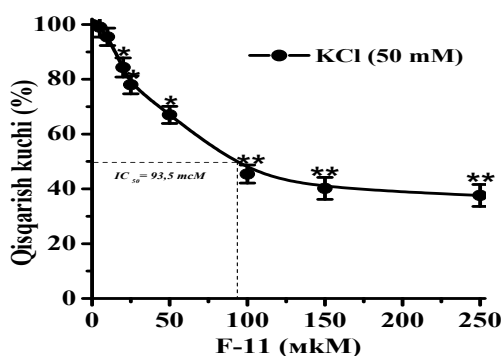
kalamush aorta preparatining bazal tonusiga ta'sir qilmadi. (1-

rasm)

1–rasm. F-18 alkaloidining aorta silliq muskuli preparatida 50 mM KCl yordamida yuzaga kelgan qisqarish faolligiga konsentrasiyaga bog`liq relaksant ta'siri. KCl (50 mM) ta'sirida yuzaga kelgan qisqarish kuchi nazorat sifatida 100% deb olingan (barcha holatlarda ishonchlilik ko`rsatgichi * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$; $n = 6$).

Xuddi shunday tajribalarda F-11 alkaloidi KCl (50 mM) bilan chaqirilgan kalamush aortasi pryeparatining qisqarishiga ta'siri o`rganildi. Bunda F-11 alkaloidi konsyentratsiyaga bog`liq holatda (10–200 mkM) ryelaksant ta'siriga ega ekanligi aniqlandi. (2-rasm).

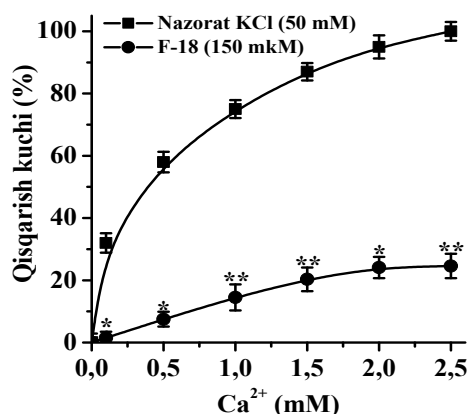

2–rasm. F-11 alkaloidining aorta silliq muskuli preparatida 50 mM KCl yordamida yuzaga kelgan qisqarish faolligiga konsentrasiyaga bog`liq relaksant ta'siri. KCl (50 mM) ta'sirida yuzaga kelgan qisqarish kuchi nazorat sifatida 100% deb olingan (barcha holatlarda ishonchlilik ko`rsatgichi * $p < 0.05$, ** $p < 0.01$; $n = 5$).

Qon tomir silliq muskul hujayralari funksional faolligi ta'minlanishida $[Ca^{2+}]_{in}$ dinamik o'zgarishi katta ahamiyatga ega bo'lib, silliq muskul hujayrasida KCl (50 mM) yordamida yuzaga keltirilgan qisqarish kuchi bevosita plazmalemmasida joylashgan potensialga bog'liq Ca^{2+} -kanallar aktivasiyasi bilan bog'liqligi tasdiqlangan

Navbatdagi tajribalarda yuqoridagi keltirilgan taxmini tekshirib ko'rish uchun Krebs–Xenzelayt fiziologik eritmasi tarkibida $CaCl_2$ konsentrasiyasini o'zgartirish asosida yoki $[Ca^{2+}]_{out}$ konsentrasiyasi 0,5–2,5 mM diapazonda F-18 va F-11 alkaloidlarining relaksant ta'siri o'rganildi. Bunda $[Ca^{2+}]_{out}=2.5$ mM sharoitda silliq muskul preparatining izometrik qisqarish kuchi amplitudasi maksimal qiymatga etishi qayd qilindi

Tajribalarda F-18 alkaloidining relaksant ta'siri $[Ca^{2+}]_{out}$ konsentrasiyasiga bog'liq amalga oshishi aniqlandi, bunda alkaloid mavjud inkubasiya sharoitida aorta preparatining qisqarish faolligini nazoratga nisbatan $75,4 \pm 3,9\%$ gacha kamaytirdi (3–rasm).

3-rasm. F -18 alkaloidining aorta silliq muskuli preparatida 50 mM KCl yordamida yuzaga keltirilgan qisqarish faolligiga $[Ca^{2+}]_{out}$ konsentrasiyasiga bog'liq relaksant ta'siri. KCl (50 mM) ta'sirida yuzaga kelgan qisqarish kuchi nazorat sifatida 100% deb olingan (barcha holatlarda ishonchlilik ko'rsatgichi $*p<0.05$, $**p<0.01$; $n=5$).

Shunday qilib, ushbu tajriba syeriyalaridan olingan natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, F-18 alkaloidi F-11 alkaloidiga nisbatan kuchli ryelaksant ta'siriga ega bo'lib, bu esa plazmatik myembrana va SR darajasidagi Ca^{2+} ionlari transportini ta'minlash bilan bog'liq jarayonlarni modifikasiya qiluvchi komplekx myexanizmlar asosida amalga oshadi. Umuman olganda ushbu tyekshirilayotgan alkaloidlarning ryelaksant ta'siri SMH larida $[Ca^{2+}]_i$ miqdorining pasayishini ta'minlaydigan Ca^{2+}_L -kanallarning bloklanishi bilan birga plazmalyemmadagi Ca^{2+}_R -kanallariga, shuningdyek SR dan Ca^{2+} chiqarilishini ta'minlovchi ko'pgina myexanizmlarga asoslangan.

XULOSALAR

1. F-18 va F-11 alkaloidlarining yaqqol namoyon bo'lgan ryelaksant ta'siriga ega bo'lib, uning asosida silliq muskul hujayralari $[Ca^{2+}]_{in}$ miqdorining kamayishi yotadi, va buni ta'minlashda bir qancha myexanizmlar ishtirok etadi.

2. F-18 va F-11 alkaloidlarining KCL–bilan chaqirilgan qisqarish sharoitidagi ta'siri silliq muskul hujayralaridagi $[Ca^{2+}]_{in}$ miqdorini kamayishi, asosan plazmalyemmadagi Ca^{2+}_L – kanallari orqali Ca^{2+} ionlari kirishini susaytirishi sababli ta'minlanadi.

Adabiyotlar

1. Berridge M.J. Inositol trisphosphate and calcium signaling // Nature. –1993. – V.361(6410). – P.315-325.
2. Brozovich F., Nicholson S.J., Degen S.V., Gao Y., Aggarwal M., Morgan K.G., Watts S. Mechanisms of vascular smooth muscle contraction and the basis for Pharmacologic treatment of smooth muscle disorders // Pharmacol. Rev. – 2016. – V.68(2). – P.476-532.
3. Watanabe S., Yamamoto I., Hirano K., Kobayashi S., Kanaide H. Mechanisms of caffeine-induced contraction and relaxation of rat aortic smooth muscle // J Physiol. – 1992. – V.456. – P. 193-213.

**МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ
MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH.**

Ibraimova Sanobar Qalbaevna

Qoraqolpog'iston Respublikasi Qonlikul tumani

Qonlikul tumani Maktabgacha Ta'lim Bo'limiga qarashli 12-sonli

Maktabgacha ta'lim tashkiloti metodisti

Annotatsiya: Maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq madaniyatini shakllantirish, bolalarni nutq faoliyatini rivojlantirish masalalari to'g'risida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlari: nutq madaniyati, muloqot, lingvistika, sof lingvistika, zamonaviy lingvistika, emotsional munosabatlar, birgalikdagi faoliyat, tovushli munosabat, kommunikativ omil, intellekt

Аннотация: В статье обсуждается речевая культура в дошкольных учреждениях, развивать детскую речевую деятельность, правила преподавания детей других языков - комментарии.

Ключевые слова: речевая культура, связь, лингвистика, чистая лингвистика, современная лингвистика, оборудование, оборудование, коммуникативный фактор, интеграция

Annotation: The article discusses speech culture in preschools, to develop children's speech activities, the rules of teaching children other language - comments .

Keywords: Speech Culture, Communication, Linguistics, Pure Linguistics, Modern Linguistics, Equipment, Equipment, Communicative Factor, Intelligure

Maktabgacha yoshdagi bolalarni nutq faoliyatini rivojlanishi murakkab ruhiy jarayon bo'lib, u faqat bolaning eshitgan nutqiga taqlid qilishidan iborat emas. Bu esa, bolalarda umuman muloqot faoliyatini rivojlantirish bo'lsa, birinchi navbatda, muloqotga ehtiyoj mavjudligi bilan bog'liqdir. Bola borliqning yangi tomonlariga yo'naltirilganligi: amaliy faoliyatdan olamni, so'ngra odamlarni, ularning munosabatlarini o'rganishga o'tishi yangi maqsadlarga xizmat qiluvchi yangi muloqot vositalari zaruratini keltirib chiqaradi. Bola leksikani kengaytirish, uning o'z kechinmalarini yanada keng va xilma – xil ifodalashni o'zlashtirishi uchun imkoniyat yaratadi.

Bola nutqini zamonaviy va to'laqonli rivojlantirish uchun atrofdagi odamlar bilan o'zaro hamkorlik qilish orqali bolaning muloqotga bo'lgan ehtiyoj tarkibini boyitish zarur. Bolalarning nutqni egallab olishlarining sababi ularning muloqot faoliyatlarining asosini ehtiyoj- motivatsiyasini tashkil qilishi, uning tarkibi o'zgarganligidadir. Bolalar bog'chasida verbal boshqarish jarayonida bolalarni nutqi sust shakllanadi. Demak, ushbu bosqichda bo'lgan davrning asosiy ahamiyati shundan iboratki, ularni nutqi ravon bo'lishida uning ichida navbatdagi bosqichi – faol nutq paydo bo'lishi bosqichiga o'tish uchun zarur bo'lgan sharoit vujudga keltiriladi. Bolaning faol nutqini o'zlash-tirishining ikkinchi bosqichida uchta asosiy jihat ajralib chiqadi. Ular qo'yidagilardir:

- emotsional munosabatlar;
- birgalikdagi faoliyat ya'ni hamkorlik, davomidagi munosabatlar;
- tovushli munosabatlar.

Kommunikativ omilning ko'rib chiqilayotgan har bir jihati u yoki bu darajada va o'z holicha bolalarning kommunikativ vazifani hal etishlariga, ya'ni nutqdan foydalanishlariga yordam beradi. Nutqni rivojlantirishning uchunchi bosqichida – bolaning materiyasi leksika va grammatika bolaning

muloqot vazifasini o'zlashtirgan holda katta-lar bilan muloqotga bo'lgan ehtiyojga va uning tarkibiga uzviy bog'liq bo'ladi. Bu bola nutqining yangi, yanada murakkab va keng qamrovli jihatlarini o'zlashtirishiga olib keladi. Bolaning ruhan shakllanishida nutqning hal qiluvchi o'rinni egallashi uning turli bosqichlarda rivojlanishiga yordam beruvchi shart – sharoitlar va omillarning ahamiyatini yanada oshiradi. Bolalar nutqini rivojlantirishni rag'batlantiruvchi yoki uni sekinlashtiruvchi kuchlarni aniqlash ushbu jarayonda aniq maqsadni ko'zlagan holda pedagogik say – harakatlarni uyushtirish kalitidir.¹⁴

Agarda bolada atrofidagi kattalar beshikdalik chog'idan boshlab to'g'ri so'zlashga o'rgatsalar, bu holda bunday bola intellektual jihatdan normal rivojlanadi: unda tasavvur qilish, so'ngra fikrlash va hayol surish qobiliyati paydo bo'ladi; har bir yosh bosqichda bu qobiliyat takomillashib boradi. Bola intellektining rivojlantirish bilan bir vaqtda uning emotsional – irodasi ham takomillashib boradi. Bolaning hayoti kattalar turmush faoliyatiga uyg'unlashgan bo'ladi. Ayni paytda bolada unga ta'sir o'tkazish uchun biror – bir o'ziga xos insoniy vositaga ehtiyoj mavjud bo'lmaydi. Mazkur rivojlanishning asosiy genetik vazifasi - kichkintoylarda katta odam bilan muloqotga kirishish qobiliyati va vositalarini shakllantirishdan iboratdir. Maktabgacha yoshdagi tarbiyachining bolalarga o'z ona tilini o'rgata olish qobiliyati uning kasbiy tayyorgarligining muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. Bolaga tabiat ato etgan barcha aqliy qobiliyatlar ona tilini o'zlashtirish, ayniqsa, uni maktabgacha yoshda o'rganib olishi tufayli yuzaga chiqadi hamda rivojlanadi.

Bolalarning ona tilida avloddan – avlodga o'tib kelayotgan xalq ma'naviy boyliklarini qanchalik meros qilib olishlari, tarbiyalanuvchilarning kelgusida o'z davrining ilmiy yutuqlarini o'zlashtira olishlari, ularning insoniyatning ilg'or she'riy va estetik ideallariga sodiqligi, ya'ni mustaqil

¹⁴ F. R. Qodirova. R. M Qodirova «Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi» 2006, 7- bet.

Bolalar bog'chasida tarbiyalanayotgan bola o'rtoqlari bilan o'ynaydi, qo'lidan kelgancha mehnat qiladi. Bu jarayonda o'z harakatlariga baho berishga, fikrni boshqalarga tushunarli qilib bayon eta olishga o'rganadi. Bola kuzatish va nutq orqali dunyoni, borliqni bilib oladi, tevarak – atrofdagi narsa va buyumlarning, voqea va hodisalarning nomini, sifatlari va belgilarini, xususiyatlarini, o'xshash va farqli tomonlarini aytishga o'rganadi.

Demak, bugungi kunda nutqqa bo'lgan bunday talab kishi ongi va tafakkuriga o'z ona tilisini yaxshi bilgani kabi boshqa tillarni ham yaxshi bilishi, uni o'rganishi maqsadida qo'yiladi. Bunday talablarni amalga oshirish ilk bor maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan boshlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. F. R. Qodirova. R. M. Qodirova. Bolalar nutqini rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. Toshkent- 2006y.

2. Q. Shodiyeva. Nutq o'stirish uslubiyoti. Nashriyot – manba ijodiy uyi. Toshken – 2008.

**МАКТАБГАЧА TALIM TASHKILOTLARIDA EKOLOGIK
MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI VA
RIVOJLANTIRISH YO'LLARI**

*Toshkent shahar Shayxontohur tumani "Delfinchik"nomli 3-son DMTT
direktori Raxmatova Zumrad Zarifovna va tarbiyachi-metodist
Karabayeva Muattar Abbasovna*

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalarda tabiatni asrash, uni muhofaza qilishga o'rgatish, umuman, ekologik tarbiya berish bugungi kunning dolzarb masalasidir. Shu bois maktabgacha ta'lim tashkilotlarida barcha predmet mashg'ulotlarida ushbu tarbiya elementlarini bolalarga singdirish orqali ularda ekologik madaniyatni shakllantirish mumkin. Bunday o'qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish yaxshi samara berishi yoritilgan.

Kalit so'zi: Tabiatni asrash, atrofdagi olam, pedagogik texnologiya, ekologik tasavvurlar, ekologik matarbiya.

Annotatsiya: V dannoy stat'ye okhrana prirody, obucheniye detey yeye okhrane, ekologicheskoye vospitaniye v tselom yavlyayetsya aktual'nym voprosom na segodnyashniy den'. Poetomu formirovat' u detey ekologicheskuyu kul'turu mozhno putem privitiya etikh elementov vospitaniya na vsekh predmetnykh zanyatiyakh v doshkol'nykh obrazovatel'nykh uchrezhdeniyakh. Govoryat, chto ispol'zovaniye pedagogicheskikh tekhnologiy v takom obuchenii ochen' effektivno.

Klyuchevyye slova: okhrana prirody, okruzhayushchiy mir, pedagogicheskaya tekhnologiya, ekologicheskiye idei, ekologicheskoye obrazovaniye.

Annotation: In this article, the protection of nature, teaching children to protect it, and environmental education in general is a topical issue today. Therefore, it is possible to form an ecological culture in children by introducing

these elements of education in all subject lessons in preschool educational institutions. It is said that the use of pedagogical technologies in such teaching is very effective.

Key words: Nature conservation, the world around us, pedagogical technology, ecological ideas, ecological education.

Tabiatni asrash, uni muhofaza qilishga o'rgatish, umuman, ekologik tarbiya berish bugungi kunning dolzarb masalasidir. Shu bois maktabgacha ta'lim bolalariga barcha predmet mashg'ulotlarda ushbu tarbiya elemenlarini bolalarga singdirish orqali ularda ekologik madaniyatni shakllantirish mumkin. Bunday o'qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish yaxshi samara beradi. Tarbiyachi bolalarning bilish faoliyatini tashkil etishda ularning xohishiga ko'ra individual tarzda, juftlikda yoki kichik guruhlarda ishlash shakllaridan foydalanish yaxshi samara beradi. Shuningdek, berilgan vazifalari ham hamma uchun yagona va majburiy bo'lmasdan, bir necha variantda tayyorlanishi va bolalar o'z xohishiga ko'ra tanlashlari mumkin. Masalan, 1-variantda yangi mavzu yuzasidan o'quv materialini tayyorlash, savollarga javob topish o'rgatish, ob'ektning rasmini chizishga o'rgatish; 2-variantda o'quv materiali mazmunidagi atama va tushunchalardan foydalanib izo'lash bolalarga etkazib berish; 3-variantda qo'shimcha ma'lumotlardan foydalanib, tabiat haqida hikoya tayyorlash. Bolalarga vazifalarining bunday shaklda berilishi bolalarga o'z imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda avval berilgan vazifasining yengilroq variantini, keyin murakkabroq variantini bajarishga o'tish, o'z kuchi va bilimini sinab ko'rish imkonini beradi. Bolaning bu boradagi har bir yutuq'i tarbiyachi tomonidan o'z vaqtida rag'batlantirib turilishi, yutuq va kamchiliklarning qayd etilishi, kamchiliklarni barham etish maqsadida uyushtirilgan yordam o'z samarasini beradi.

Ta'lim-tarbiya sohasida pedagogik munosabatlarni demokratlashtirish uchun tarbiyachi:

- bolalarning bilish faoliyatini samarali tashkil etish va boshqarish usullari;

- o'rganiladigan mavzuning didaktik maqsadidan kelib chiqqan holda turli qiyinchilikdagi kundalik topshiriqlari va ularni bajarish yuzasidan ko'rsatmalarni tayyorlash ko'nikmalari;

- bolalarning o'rganish-bilish faoliyati va olingan natijalarni tahlil etish, tegishli hollarda zarur o'zgartirishlar kiritish usullari;

- turli pedagogik muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va ulardan eng oqilona usullarni egallagan bo'lishi lozim.

Pedagogik texnologiya jarayonini o'rganishning soddalashtirilgan tartibini quyidagicha tushunish mumkin:

- tushuntirish – o'quv materialining ma'no-mazmunini, undan foydalanish tartibini o'zi tushungan darajada boshqalarga yetkazish faoliyatidan iborat jarayon;

- tushunish – o'quv materialining ma'no-mazmunini idrok qilish, undan ko'rsatilgan tartibda mustaqil foydalana olishni; - o'rgatish

– axborotdan foydalanish va turli harakatlarni ko'rsatilgan tartibda mustaqil bajarish ko'nikmalarini egallash;

- o'zlashtirish – tushunish, o'rganish orqali bilish materialining ma'nomazmunini, undan foydalanish yoki harakatlarni bajarish tartibi to'g'risida bilim va ko'nikmalar hosil bo'lishi. O'zlashtirish shartli ravishda quyidagi uchta darajaga ajratiladi:

1) o'rgatilgan bilim, ko'nikmalarni to'g'ri takrorlash.

2) ularni amaliy faoliyatda qo'llash, ulardan tegishli maqsadlarda foydalanish imkoniyatiga ega bo'lish;

3) ularni ijodiy tahlil qilish, qiyoslash, umumlashtirish, xulosalar chiqarish asosida takomillashtirish faoliyatini amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lish;

Shu bilan birga, pedagogik texnologiyalarning hammasida ham birdek qo'llaniladigan va ta'lim-tarbiya jarayonining tarixiy tarkib topishida va

rivojlanib borishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan asosiy tarkibiy elementlar so'zlash, ko'rsatish va mashqlar bajarishdan iborat bo'lib, ular o'zaro quyidagicha ketma-ketlikda va bog'liqlikda amal qiladi. Agar bolalarning o'qish motivlari, mashg'ulotlarning boshidan oxirigacha diqqatini jamlashi, eslab qolishi, xotirada saqlashi va o'rganganlarini amalda mustaqil qo'llay olishi kabi ko'rsatkichlari muntazam ravishda masalan, 100 foiz bo'lganda edi, ana shundagina ularning o'zlashtirishlarini nazorat qilishga vaqt sarflamaslik mumkin bo'lar edi. Lekin amalda bunday emasligi hammaga ma'lum, shu sababdan hozirda nazoratning reyting usulini yanada takomillashtirgan holda amalga joriy qilinmoqda. Mavjud pedagogik texnologiyalar aslida yuqorida aytilgan so'zlash, ko'rsatish, mashqdan iborat uchta tarkibiy elementning har turli kombinatsiyalarini tashkil qiladi. Ular bir-biridan ta'lim-tarbiyaning ayrim yo'nalishiga, mazmuniga va usullariga alohida e'tibor berilgani hamda unga muvofiq maqsadlarga qaratilgani bilan farqlanadi. Har qanday tarbiya turi singari ekologik tarbiya ham bolaga dastavval oilada, so'ng bog'cha partasiga ilk bora o'tirishni o'rganganidanoq o'rgatib boradi. Ekologik tarbiyani nafaqat atrofdagi olam, tabiat bilan tanishtirish yoki ekologiya mashg'ulotlarida, balki barcha mashg'ulot soatlarida amalga oshirish mumkin. Masalan: maktabgacha ta'limning barcha guruhlarida nutiqni rivojlantirish mashg'ulotlarida, 6 dan 7 yoshgacha bo'lgan guruhlarda, mashqlarni bajarish jarayonida bevosita qushlar, gullar bilan bog'liq kichik hajmdagi sodda matnlarni aytib berish bilan birga ularning mohiyatini bola ongiga to'g'ri yetkazish orqali ekologik tasavvurlarini boyitish mumkin. 5-6 dan, 6 dan 7 yoshgacha bo'lgan guruhlarining "Atrofdagi olam bilan tanishtirish" mashg'ulotda tabiat fasllari – bahor, yoz, kuz, qish oylaridagi tabiat tasviri, undagi o'zgarishlar, vatanimizning betakror tabiati, qush va hayvonlar haqida tushunchalar berilgan. Tarbiyachi bolalarning yosh xususiyatlarini e'tiborga olgan holda maqollar, she'r, hikoyalardan misollar keltirib bolalarning ekologik tasavvurlarini yanada kengaytiradi. Bu bilan bolalarni tabiatni sevishga, uning boyliklarini asrab- avaylashga o'rgatib boradi. , 6 dan 7 yoshgacha bo'lgan guruhlarda "Chinor", "Hakka", "Hasan va

Qaldirg'och", "Do'lana", "Gulzorda" singari tabiat bilan bog'liq mavzular o'tish maqsadga mofiq. "Nutqni rivojlantirish" mashg'ulotlarida esa ekologiya, xususan ona tabiat bilan bog'liq hikoyalarni tarbiyach mahorat bilan bolalarning yosh, xususiyatiga mos qilib so'zlab berishi lozim. "Chittak", "Kanareyka", "To'rt ko'z", "Zarg'aldoq", "Gulbeor" kabi mavzular yordamida bolani tabiatni sevuvchi, o'simlik va hayvonlarga ozor bermaydigan qilib tarbiyalash mumkin. Tabiyat bilan tanishtirishda ham turli xildagi bevosita ekologik tarbiya bilan bog'liq hikoyalarni tarbiyach o'yinlar orqali bolalar ongiga sgdirishi kerak. Masalan: "Men nimani yaxshi ko'raman" o'yini

O'yinning borishi: Bolalar bir- birlariga ko'ptokni irg'itib shunday deydilar. "Men ...yaxshi ko'raman" Misol tariqasida: Gulni, bog'ni, olmazorni, suvni, shaftoli va hakoza.

Maqsad: Bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish o'ziga baho berish vaguruhda ishonchli muhitni yaratish mumkin. Atrogdagi olam bilan tanishtirishda "Toza suv oqsin Orolga" (muallif G'ani Abdullayev) bolalarni ekologik muammolar haqidagi tasavvurlarini boyitadi: –Oyi, Orol degan dengiz bor ekan-a? –Bor, nima edi? –Suvsirab yig'layotganmish-a? Tuzlari esa shamoldan atrofga to'zg'iyotganmish. –Gaplaring g'alati-ya. Kimdan eshitding? –Tarbiyachimizdan. Bekorchi suvlar Sirdaryoga quyilsa, yaxshi bo'larkan. Daryo to'lib oqsa, suvi dengizga yetib borarkan. Shu rostmi? – Rostlikka rost-ku, bunga ko'proq kattalar qayg'urishi kerak... Choyingni ichginda, buzoqchangni boqib kel. Buzoqchasini yetaklab borayotgan Nodirning qo'lida jajji ketmoncha, xayoli esa oqqushlardek parvozda. U buzoqchasini o'tloqqa qo'ydi-da, sigirini o'tlatib yurgan Sadirni chaqirdi. – Mana bu suvni qara, bekorga jarga oqyapti. Ariq qazib, soyga buramiz. – Nega endi? – hayron bo'ldi Sadir. –Soyga bursak, Sirdaryoga quyiladi. Daryo esa Orolga. Orol esa suvga zor. Ikkovlon galma-gal ishlab ketmonchani bo'sh qo'yishmadi. – Yashavor, og'ayni. Suvni yangi ariqchaga ochadigan bo'ldik, – quvonib ketdi Nodir. – Ochmay tur. Iflosligini qara, – shaldirab oqayotgan suvga nazar soldi sinfdoshi. – Daryodagi, Oroldagi baliqlarni kasal qilsa... –To'g'riku-ya, suvni

tozalash qiyin-ov. Ko'pchilik unga yomon narsalarni tashlagani-tashlagan,– dedi Nodir. –Bundan keyin suvni kim iflos qilsa, kattalarga aytamiz. Jazosini berishadi. – Bo'пти. Orolga toza suv borgani yaxshi. Ikki do'st suv toza bo'lgach, uni o'zlari qazigan ariqchaga ochishadigan bo'lishdi. Bu mashg'ulotni pedagogik texnologiyaga asosida quyidagicha loyihalashtirish mumkin: Mavzu: Toza suv oqsin Orolga. (G'ani Abdullayev) Vaqt: 30 daqiqa. Mashg'ulot nomi:.Orolni asraymiz. Maqsad: Bolalar: suv va havoning hayot uchun ahamiyatini ta'riflaydi, to'g'ri va ravon gapirishga, suvni isrof qilmaslika rioya qilish ko'nikmalarini va malakalarini rivojlantirish, suv haqidagi bilim boyligini oshirish. Bolalarda Vatanga va tabiat ne'matlariga to'g'ri munosabatni shakllantirish. Vatanimiz tabiiy ne'matlarini hurmat qilish va e'zozlashga o'rgatish orqali ekologik tarbiya berish.. Jamoa bo'lib ishlashga, o'zaro yordam, birbirini qo'llash kabi sifatlarni egallashlariga yordam berish. Mashg'ulot jarayoni: 1-bosqich. O'tgan mashg'ulotni so'rab va rag'batlantirish. 5 daqiqa 2-bosqich. Yangi mashg'ulotni e'lon qilinishidan oldin Orol dengizi, mintaqamizdagi ichimlik suvi muammosi haqida qisqacha suhbat o'tkaziladi. Suvdan foydalanishga va insonlarning suv inshootlariga qilayotgan munosabati oqibatlarini haqida bolalarga ma'lumot beriladi. Suhbat. Tarbiyachi bolalar bilan birgalikda Nodirning va Sadirning qilgan ishlarini muhokama qiladilar.Hikoyani tarbiyachi bolalarga so'zlab beradi. Hikoyani tarbiyachi ro'larga bo'lib savol javob o'tkazadi. Hikoya mazmuni qayta hikoya qilinadi. Mashg'ulotlarda o'tilgan hikmatli gap, tez aytish va topishmoq ustida ish olib boriladi. 10 daqiqa 3-bosqich. Tarbiyachi bolalarni guruhga ajratadi. Ularga A4 qog'ozi tarqatiladi. Vazifa: Har bir guruh tarbiyachi yordamida, tayyorlab qo'yilgan rasim Orol dengizi rasmini chizadi va Orol dengizini asrash uchun nima qilish mumkinligini haqidagi mulohazalarini rasmni chizib bo'lgach davom etiradi. Soy – tog'dan oqib keladigan suv yo'li. Orol dengizi – O'zbekistonimizdagi dengiz. Uning suvi juda kamayib ketganligi sababli, atrof-muhitga yomon ta'sir qilmoqda. Sirdaryo – O'zbekistonimizdan oqib o'tadigan daryo nomi. U oqib borib, suvini Orol dengiziga qo'yadi.

“Qorning esa achchig’i kelib dehqonga debdi: - Yomg’ir ham, men ham bu yil me’yorida yog’dik. Lekin sen nam ushlab turadigan daraxtlarni kesding. Qorlarimni taqsimlash – daraxtlarning ishi. Daraxt bo’lmasa, hamma qor bahorda erib oqib ketadi. Soyda suv bo’lmasa o’zing aybdorsan. Dehqon o’ylab qarasa qorning gaplari to’g’ri ekan. U toqqa qaytgach, bir talay ko’chat ekib parvarishlabdi. Ko’chatlar voyaga etgach soyda yana suv to’lib oqa boshlabdi.” Bunday hikoya va ertaklardan shunday xulosa chiqadiki, agar inson tabiatga nisbatan to’g’ri munosabatda bo’lmas ekan, undan oqilona, tejamli foydalana olmas ekan bir kun kelib tabiat ham undan o’ch oladi, uni jazolaydi. Tabiatning bu hayotiy qonunini ertakni aytib berish jarayonida bolaga to’g’ri yetkaza olish lozim. Toki har bir bolada yoshligidanoq tabiatga, mehr- muhabbat uyg’onsin. Uni sevuvchi, ardoqlovchi bo’lib tarbiyalansin. Ushbu ertakning xulosa qismini xalq maqollari bilan ham bog’lab yakunlash mumkin. Masalan: “Birni kessang o’nni ek!”, “Bobongning tol ekkani o’ziga non ekkani”, “Bir yil tut ekkan kishi yuz yil gavhar teradi”, singari maqollarni aytib, bolalar o’rtasida tabiatga doir maqol aytish musobaqasi o’tkazilsa bunday mashg’ulotlar bolalar xotirasida uzoq saqlanadi. Bundan tashqari 6 dan 7 yoshgacha bo’lgan guruhlarning “Atrofdagi olam bilan tanishtirish” mashg’ulotda tabiat fasllari, bevosita ekologik tarbiya bilan bog’liq “Quyuncha”, “Mehnat, mehnatning tagi rohat”, “Bahor keldi”, “Chumchuqcha” nomli hikoya va masallar ham tarbiyachi aytib berishi, ular yordamida Tabiat bilan tanishtirish mashg’ulotlarida ham ekologik tarbiya berish imkoniyatlari yaratiladi. Bizningcha 3-7 yoshli guruhlarda qadimiy merosimiz hisoblangan hadisi sharif namunalaridan, buyuk allomalarimizning asarlaridan, iboratli hikoyatu – rivoyat, turli afsonalardan kiritilsa yanada yaxshiroq bo’lardi. Chunki qadimda ham garchi ekologik tarbiya termini mavjud bo’lmasada, ona tabiatga muhabbat ruhidagi tarbiya juda kuchli bo’lgan va bu bolaga go’dakligidanoq o’rgatib borilgan. Sir emaski, o’zbek xalqi o’zining boy tajribasi, teran xalq og’zaki ijodiyotiga ega. Hozirgi bog’cha oldida turgan dolzarb muammolardan biri ta’lim – tarbiya mazmunini milliyashtirishdir. Xo’sh, ekologik tarbiyani amalga oshirishda

milliy poydevor mavjudmi? – degan savolga hech ikkilanmasdan ha mavjud deya javob berishga ishonchli manba mavjud. Xalq tajribasi – yosh avlodga ekologik bilim va tarbiya berishning asosidir. Dono o'zbek xalqining ming yillik tarixi, barqaror shakllangan urf – odati, xalq maqollari, milliy – madaniy merosi yuqoridagi fikrni yaqqol isbotlab beradi. Maktabgacha ta'lim 3-7 yoshdagi guruhlarda bolalar tabiatshunoslik markazlarida materialini o'rganish orqali tabiatga, vatanga, ona zaminga qanday munosabatda bo'lishni o'rganadilar. Bunda bolalarni tabiatni sinchkovlik bilan kuzatishga o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. 6 dan 7 yoshgacha bo'lgan guruhlarda, tabiatshunoslik markazlarida milliy – madaniy merosimizda to'plangan ma'lumotlardan bolalarga ekologik tarbiyani tarkib toptirishda foydalanish muhim ahamiyat kasb ektadi. Maktabgacha ta'lim Davlat o'quv dasturida ko'zda tutgan “Havo”, “Suv”, “Tuproq”, “Tog' jinslari”, “O'simliklar va hayvonlar”, “Tabiatni muhofaza qilish”, “Yil fasllari” singari bo'lim va boblarni o'rgatish jarayonida xalq maqolaridan qoydalanish juda o'rinli hisoblanadi. Xalq maqolaridan har bir mavzuning mazmuniga qarab foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masalan: “Havo” bulimida yoki “Yil fasllari” bo'limida “Yog'inlar” mavzusini yoritganda quyidagi xalq maqolaridan foydalanish o'rinlidir. Savr yomg'iri – sar oltin. Savr kelsa muz turmas. Savalab yoqqan yomg'ir yomon Maydalab yoqqan qor yomon. Sumbulada suv soviydi Mezonda – kun. Toqqa qalin qor tushganiYerning qonib suv ichgani. Havo uning muhofazasi haqida tushuncha berganda Tog' havosi – dard davosi Toza havo – dardga davo. Quyosh kirmagan uyga soya kiradi. Quyosh nuri davo duri. Singari xalq maqollaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. O'zbek xalq maqollari – “Tabiat to'g'risida javohirlar sandig'ini ekologiya xonalarida tashkil etish bolalarni ota – bobolar to'plagan qimmatbaho fikrlar bilan qurollantirishga ularda milliy g'ururni shakllantirishga, tabiat bergan har bir inomdan o'z o'rnida foydalanishga, xullas ekologik milliy madaniyatni tarkib toptirishga yordam beradi. Sharq xalqlari falsafasi, milliy madaniy merosi, ilm xazinasini jahon xalqlari taraqqiyotida yetakchi omil ekanligi hech kimga sir emas. Inson va tabiat o'rtasidagi

munosabatlarning ildizi xuddi mana shu makonda suvga qonmog'i darkor. Biz pedagoglar mana shu sarchashma suvidan yosh avlodni bahramand etishimiz ham qarz, ham farzdir. "Suv" mavzusini o'tish jarayonida bolalarga suv boyliklarini tejash va ifloslantirmaslik haqida quyidagi she'riy misralarni keltirish maqsadga muvofiqdir:

Bugun tashnalikdan tortib ko'p azob,

Oldinga suv so'rab kelibsan shutob.

Chashmadan avvalo shirin suv ichma,

Ichdingmi, ustiga tuproqni sochma.

Bugun chashma suvini qilsang agar xor,

Boshqa icholmassan bu suvdan zinhor. (Faxriddin Gurgoniy).

O'lkamizning tabiiy o'simliklar dunyosi ularning foydasi, bu boyliklarni muhofaza qilish kerakligi haqidagi masalalar bilan yoshligidan oilada, bog'cha partasidan keng tanishtirib borish o'z samarasini beradi. Bunda ekologiyadan ilmiy tushunchalar bog'chalarda barcha markazlarda ayniqsa, 3-7 yoshli bolalarni tarbiyalashda, ekologiya, elementar matematika, nutqni rivojlantirish, rasm chizish mashg'ulotlarda tarbiyachi ekologiya haqida ma'lumotlar bilan tanishtirib borish, tabiatni sevishga va vatan parvarlik tuyg'ulari shakillanib boradi. Elementar matematika fanida beriladigan ekologik ta'lim-tarbiya jarayonida bolalar tabiatdagi salbiy yoki ijobiy o'zgarishlar inson sog'ligiga qanday ta'sir qilishi haqida aniq tasavvurga ega bo'lishadi. Masalan: Respublikada ko'plab sanoat korxonasi borligi, ularning havoga zaharli moddalarni chiqarayotganligi, bunday holat ko'p yildan keyin shu maromda ketaversa nimalarga olib kelishi mumkinligi kabi misollar vositasida ekologik falokat oqibatlarini bolalarga tushuntiriladi, yoki yana bir elementar matematika mashg'ulotlarida echiladigan oddiy masalani olib qaraylik. Rustam 4 ta qo'chat o'tkazadi, ertaga yana 5 ta ko'chat o'tkazadi, ikki kunda nechta ko'chat o'tkazadi? Ushbu masala ham ekologik tarbiya berishga asos bo'la oladi. Masala orqali bolalarni daraxtlarni sindirmaslikka, ularni yanada ko'paytirishga o'rgatish mumkin. Bolalarni tabiatni kuzatish, unda qanday boyliklar borligiga

ishonch hosil qilishga o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Masalan, 6-7 yoshdagi bolalarga quyidagi savollar bilan murojaat qilish ularni kuzatuvchanlikka o'rgatishi mumkin: Tevarak atrofdagi dalalarning ko'rinishi qanday? Bu yerda qanday o'simliklar o'sadi? Bodorchilik, fermer xo'jaliklarida qanday ishlar bajariladi? Vatanimiz tabiati, qush va hayvonlari haqida qanday she'rlarni bilasiz? 5- 6 yoshdagi bolalardan Tabiatda qanday o'zgarishlar bo'ladi? Tabiat boyliklari deganda nimani tushunasiz? "Nutqni rivojlantirish", "Mehnat ta'limi" mashg'uloti, "Atrofimizdagi olam" mashg'ulotlarda ekologik tarbiya berish imkoniyati mavjud. Agar tarbiyachi pedagogik mahorat ustasi bo'lsa bu imkoniyatni tez ilg'aydi va o'tiladigan mavzuning mazmuniga qarab ekologik tarbiyani mohirona amalga oshiradi.

Mashg'ulotdan tashqari tadbirlar mashg'ulotlarda olingan bilimlarni kengaytirish, chuqurlashtirish va konkretlashtirish, tabiatni o'rganishga qiziqish uyg'otish, bolalar faolligi va mustaqilligini rivojlantirish, vaqtdan tejamli foydalanish imkoniyatlarini beradi. Mashg'ulotdan tashqari tadbirlarga turli xildagi bayramlar, viktorinalar, savol javob kechalari, guruhlararo va bog'chalararo bellashuvlar (musobaqalar), uchrashuvlar kiradi. Ushbu tadbirlar jarayonida ham bolalarga ekologik tarbiya berish mumkin. Tabiatshunoslik markazi bo'yicha yo'lga qo'yilgan mashg'ulotdan tashqari tadbirlar bolani har tomonlama rivojlantirish vositalaridan biridir. Ekologik tarbiyaga doir mashg'ulotdan tashqari tadbirlar tashkiliy shakli, mazmuni, o'tkazish metodlari jihatidan xilma – xil bo'lishi kerak. U guruhlar tarkibi, yoshi qiziqishi va ehtiyojiga, bog'chani tabiiy o'rami, yil fasli, xona va jixozlarga bog'liq. Mashg'ulotdan tashqari tadbirlarning bircha turlari bir – birlarini to'ldirishlari va takomillashtirishlari lozim. Maktabgacha ta'lim bolalariga ekologik madaniyatni shakllantirishning yo'llaridan biri mashg'ulotdan va bog'chadan tashqari tarbiyaviy tadbirlar jarayonidir. Buning uchun bugungi kun tarbiyachisi izlanuvchan, harakatchan, ijodkor bo'lsa, u ta'lim bergan bolalar har tomonlama yetuk, bilimdon bo'lishiga shubha yo'q. Tarbiyachi avvalo shuni esda tutib, tadbirlar mavzularini tuzishda mavzu mohiyatidan kelib chiqib uning

mazmunini ochishga asosiy diqqat e'tiborini qaratmog'i lozim: "Inson onadan tug'ilib olamga kelgan birinchi daqiqalaridanoq tabiat ehsonidan bahramand bo'ladi. Ya'ni ilk bor havodan to'yib nafas oladi. Insonni ona tug'ib tarbiyalasa, tabiat o'stiradi. Shuni uchun uni "Ona – tabiat" deb ataladi. Ona tabiat mehrimizga, shafqatimizga zor bo'lib qoldi. Ko'pgina hayvonlar, turli nodir o'simliklar qirilib ketmoqda. Yakka-yu yagona Orol dengizimiz ham halokat yoqasida turibdi. Biz hozirgi kunda har bir daraxt, buta, giyohga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishimiz darkor. Yuqoridagi fikrlar bola ongiga yetib bora olsa, uning qalbida tabiatimiz halokatiga nisbatan achinish, mehr – shafqat, uni asrash hissi uyg'onsa – bu bizning, ya'ni tarbiyachilarning baxtimizdir. Mashg'ulotdan tashqari bilim berish jarayonida tarbiyachining asosiy vazifasi – bolalarni ijtimoiy ommabop, atrofdagi olan bilan tanishtirish mashg'ulotdah maqsad bilmga ehtiyoj hosil qilishdan iborat bo'lmog'i lozim. Ekologik tarbiyani singdirishda ommaviy tarzda mashg'ulotdan tashqari ishlar, ekskursiyalar, konkurslar, diapozitiv va kinofilmlarni ko'rsatish bilan tematik kechalar, har xil tadbirlar, ("Qushlar bayrami"), ("Gullar bayrami"), daraxtlar o'tqazish va boshqalarni amalga oshirish katta ahamiyatga egadir. Ularni o'tkazishdan maqsad – mashg'ulotlardan tashqari ishlarga iloji boricha ko'proq sonda bolalarni jalb qilish, ularda qatnashishga qiziqish va xohishlarini uyg'otish, bolalar faolligini yo'lga qo'yishga yo'naltirilmog'i lozimdir. Ekologiya bo'yicha mashg'ulotdan tashqari ishlar va bog'chadan tashqari ishlarda olingan bilimlarni kengaytirish, chuqurlashtirish va konkretlashtirish, atrof – muhitni o'rganishga qiziqish uyg'otish, Bolalar faolligi va mustaqilligini rivojlantirish, bo'sh vaqtni tashkil etish imkoniyatini beradi. Bu ishlarning tarbiyaviy ahamiyati ayniqsa kattadir. Ular bolalar xulq – atvoriga ta'sir ko'rsatadi, moddiy dunyoqarashni va mehnat madaniyatini shakllantiradi, bilishga qiziqishini va mutaqil kuzatsh ko'nikmalarini rivojlantiradi, jamoatchilik hissini va tabiatga muhabbatni tarbiyalaydi. Demak mashg'ulotdan tashqari tadbirlar jarayonida bolalarga ekologik tarbiya berish bolalarni har tomonlama rivojlantirish vositalaridan biridir. "Gullar bayrami" tadbiri

yordamida bolalarni ekologik ruhda tarbiyalashning qulay imkoniyatlari yaraladi ushbu tadbir mashg'ulot yoki bog'chalararo o'tkaziladi. Tadbirga tayyorgarlik bir necha hafta oldin boshlanadi. Bolalar o'zlari o'stirib, parvarish qilayotgan turli gullar bilan tadbirga ishtirok etadilar. Bu tadbir vositasida bolalarga o'simliklarga nisbatan mehr ortadi ularni parvarish qilib, yanada ko'paytirishga o'rganadilar. Eng muhimi ekologiyani asrashga o'z hissalarini qo'sha olishga o'rganadilar Ta'lim jarayonida bolalarni tabiat bilan tanishtirishning va ularga ekologik tarbiya orqali ekologik madaniyatni shakllantirishning xilma – xil yo'llari mavjud. Mashg'ulotlar o'tkazish, o'yinlari o'ynash, ekskursiya, mehnat, kundalik hayoti shular jumlasidandir. Tabiatga doir mashg'ulot va boshqa mashg'ulotlar bolalarga ta'lim va tarbiya berishning asosiy vositasi hisoblanadi. Dasturda belgilangan bilim va malakalarni tarbiyachi ta'lim tamoyillari asosida bolalar o'zlashtira oladigan qilib tashkil etadi. Kundalik hayotda kuzatish, o'yin mehnat vaqtida bolalarning shaxsiy bilimlari, tushuncha va tasavvurlari yig'ilib boradi. Ularni aniqlash va tizimlashtirish imkonini beradi. Bu mashg'ulotlarning ayrimlarida boshlang'ich bilimlar shakllantiriladi. Masalan: Endigina bog'cha ostonasiga qadam qo'ygan bola hali ko'p narsalarni ongli ravishda anglay olmaydi. U o'zi bilib bilmagan holda daraxt shoxlarini sindirish yoki bog'cha bog'ini bezab turgan gullarni sindirish tabiiy bir holdir. Har bir pedagog, xususan maktabgacha ta'lim tarbiyachisi buni oldini ola bilmog'i darkor. Bu esa o'z navbatida ekologik madaniyatni tarbiyalashga ilk qadam hisoblanadi. Mashg'ulotlar davomida tarbiyachi bolaga o'simliklarning inson hayotida tutgan o'rnini sodda, hayotiy misollar yordamida tushuntira olishi lozim. Yoki yana bir oddiy misol. Bolaning partaga, kitob betlariga chatib bo'yab tashlashi ham sir emas. Mohir pedagogdan esa bolaga bog'cha hayotining ilk kunlaridanoq bu odatlarning noto'g'ri ekanligini uqtirish talab etiladi. Ana shu parta yoki kitobning tayyor holga kelishi uchun qanchadan – qancha daraxt – yog'ochning, o'simlikning nobud bo'lganligini va bu jarayonda ko'plab kishilarning mehnati singanini bolaga ongli etkaza olish muhimdir. Bunga bir vaqtning o'zida nafaqat ekologik tarbiya, balki axloqiy, mehnat va iqtisodiy

tarbiya ham amalga oshiriladi. Mashg'ulotlar davomida tarbiyachi kuzatish, rasmlarni ko'rish, badiiy asarlarni, hikoyalarni o'qish, diafilm va shunga o'xshashlarni ko'rsatishdan foydalanadi. , 3 dan 7 yoshgacha bo'lgan guruhlardan, boshlab mashg'ulot o'tiladigan mashg'ulot xonasida "Tabiyat burchagi"ni tashkil etish, taniqli shoir va olimlarning tabiatga oid she'rlari, fikrlari, hikoyalarini to'plash va ularda mashg'ulotlar jarayonida foydalanish yaxshi samara beradi. Buni anglagan tarbiyachi mashg'ulot xonasida maxsus tabiat markazlarini tashkil etsa, maqsadga muvofiq bo'ladi. Shuningdek, mashg'ulotdan tashqari mashg'ulotlarda bolalarni kishilarning mehnat faoliyatlari bilan tanishtirish, o'lkashunoslikka doir materiallarni yig'ish, hikoya mazmuniga doir o'simlik va hayvonlarning rasmini chizish, applikatsiyalar, gerbariyalar, albomlar tayyorlash ishlariga bolalarning diqqatlari jalb etib kelinmoqda. Maktabgacha ta'lim bolalarini tabiat, uning boyliklarini muhofaza qilishga o'rgatishda "Yashil olam qo'riqchilari", "Biz tabiatda yashaymiz va mehnat qilamiz" kabi to'garak faoliyatini yanada yaxshilash va ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida bolalarni tevarak – atrof bilan tanishtirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Bulardan tashqari tabiatni sevish, uni muhofaza qilish ishlarida faol qatnashishlarini tashkil qilish uchun bolalarning ota – onalari bilan yaqindan aloqa o'rnatish, ularga bu borada tegishli maslahat, yo'llanmalar berib boorish ham yaxshi natija beradi. Bu borada tarbiyachi oila bilan hamkorlikda ish olib borishi yaxshi natija beradi.

Adabiyotlar ro'yhati

- 1, Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xafsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. -T.: O'zbekiston,
- 2.Shavqiddin Toshmatovich Usmonov "Maktabgacha yoshdagi bolalarda vatanparvarlik turruhini shakllantirish" "Uzliksiz ta'lim" ilmiy-uslubiy jurnal Toshkent 2021 yil
- 3.Novikov Yu.I. Oxrana okrujayuey sredi. -M.: Vishaya shkola, 19987.Egamberdiev R.
- 4.Ekologiya. -T.: O'zbekiston, 1993.
- 5.Tursunov X.T. Ekolojiya asoslari va tabiatni muhofaza qilish. -T.: Saodat RIA, 1997.
- 6.Ergashev A., Ergashev T. Ekologiya, biosfera va tabiatni muhofaza qilish. -T.: Yangi asr avlodi, 2005.
- 7.To'xtaev A., Xamidov A. Ekologiya, biosfera va tabiatni muhofaza qilish. -T.: O'qituvchi, 1995.
- 8.Shavqiddin Toshmatovich Usmonov " Matematik tasavvurlarni shakllantirish " amaliy mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazishda didaktik o'yinlardan foydalanish. Navoiy 2021-yil

TAXEOMETRIK SYOMKA

Alisher Xaqberdiyev

*“TIQXMMI” MTUning Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar
institutining “Yer resurslari, kadastr va geoinformatika”*

kafedrasining katta o’qituvchisi

Xudayqo’lova Madina, Karimova Inobat

*“TIQXMMI” MTUning Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar
institutining talabalari.*

Anotatsiya. Ushbu maqolada taxeometrda syomka qilishning rivojlanish darajasi takomillashib borayotgani ko’rsatiladi.

Kalit so’zlar: dalnomer iplari, piket nuqtalar, kroki, konturlar, otmetka, stansiya, limpli orientirlash, piket.

Тахеометрический сёмка

Аннотация. В данной статье показано развитие тахиметрического измерения.

Ключевые слова: дальномерные нити , пикетные пункты, эскиз , контуры, отметка, станция , вялая ориентация , пикет .

Taxometric syomka

Abstract. This article shows the development level of tachymeter measurement is improving.

Keywords: dalnomer threads, picket points, sketch, contours, mark, station, limp landmarks, a picket.

Taxeometrik syomka deganda gorizantal va vertikal burchakni bir asbob bilan bir vaqtning o'zida o'lchash, joyning planini tuzishda imkon beradi. Taxeometr o'rnatilgan joy stansiya deb ataladi. Taxeometrik syomka asosan relyefi jihatidan notekis, maydoni jihatdan unchalik katta bo'lmagan, bo'yiga cho'zilgan, uni esa tor bo'lgan joylarda syomka ishlar olib boriladi.

Taxeometrik syomka jarayonida maxsus yoki nivelir asbobidagi reykanadan foydalanishimiz mumkin. Aniq va oson sanoq olishimiz uchun maxsus taxeometrik reykalardan foydalanamiz. Bunday reykalalar esa mayda bo'laklardan iborat. Bundan tashqari dalnomer iplari bo'yicha sanoq olishimiz mumkin. Har xil shakldagi turli xil rangga bo'yalgan dalnomer iplari bo'ladi. Syomka jarayonida dala ishlarida tugagandan so'ng, kun bo'yi o'lgangan maydonlarni hissoblab chiqiladi. Taxeometrik syomka har bir nuqta qilib qo'yildan stansiyadan belgilash uchun gradus chiziqlar va oraliq doira bo'lgan kroki chiziladi yani ko'z bilan chamalab chiziladi. Krokida piket nuqtalarning nomerlari, ularni bir-biriga nisbatan joylashgan o'rni va joy konturlari ko'rsatiladi. Taxeometrik syomka planini chizish uchun qog'ozga kordinatalar to'rini chizamiz. Kordinatalar yordamida stansiyalar plandagi o'rinlarini belgilab beradi. Taxeometrik yo'l bilan rumb burchaklar chizgan holda belgilash mumkin. So'ngra bu yo'llarni tush bilan chizib, har bir stansiyalarning nomeri bilan belgilab otmekalari yoziladi. So'ngra doiraviy trasportir yordamida piket nuqtalarning plandagi joylashgan o'rnini belgilab beradi. Bundan tashqari planda berilgan stansiyalar transportirni nolga qilib limpni orentirlangan chiziqqa qo'yilib, aylana bo'yicha piketlar yo'nalishi aniqlanadi. Belgilagan nuqtalarimizni stansiya bilan tutashtiramiz. Agarda shu chiziq bo'yicha masofa olib borib tutashtirsak, nuqta o'rni topiladi. Topilgan nuqtalarimiz balandlik nuqtalari bo'lsa, kroki bo'yicha birlashtirib, konturlarni hosil qilamiz. Qalamda chizib olingan planni daladagi joy bilan taqqoslab ko'ramiz. So'ngra yordamchi chiziqlar va yozuvlarni o'chirib, chizgan planimizni tartibga keltirib olamiz.

Kichik uchastkalarni syomka qilish jarayonida chegara bo'ylab taxeometrik yo'li va dioganallar o'tkazamiz. Taxeometrik yo'l bilan birgalikda shu joyda joylashgan barcha obyektlarni tafsiloti va relyefi bilan birgalikda syomka qilinadi. Bunday vaqtda nuqtalarni shunday tanlashimiz kerakki, relyefning barcha ko'rinishlari planda to'g'ri tasvirlanishi shart.

Hozirgi kunda taxeometrik syomka oddiy geodezik asbob bo'lib teodalit – taxeometr yani doiraviy taxeometr bilan ish olib boriladi. Syomka jarayonida o'lchashlarni bajarishda asbobning gorizantal va vertikal doiralari hamda ko'rish trubasi asosiy ro'lni bajarib beradi. Ipli dalnomer ham muhim hissoblanadi. Gorizantal doira yordamida syomka qilishda har bir nuqta yani piket qarab, gorizantal burchak va vertikal burchak yordamida vertikal burchakni, ipli dalnomer yordamida piketni nuqtagacha bo'lgan masofani o'lchash ishlari olib boriladi. Hozirgi kundagi ishlab chiqarilayotgan elektron taxeometrlar o'lchash va hissoblash vazifasini bajargan holda, unchalik katta bo'lmagan hududlar o'lchanadi. Elektron taxeometrlar ikki turga bo'linadi. Bular sistemali va kundalik syomkalarda ishlatiladigan taxeometrlarga bo'linadi. Bir-biridan farqi aniqlik jihatidan hamda avtomatlashtirilgan darajasiga qarab farq qilinadi. Sistemali taxeometrqa Elta S10, S20 (Germaniya), TPS-Sistem-1000 (Shveysariya) va boshqa taxeometrlar. Elta S10 sistemali taxeometrlar bilan burchak o'lchash aniqligi 1', ga teng. Masofa o'chash aniqligi esa $1\text{mm}+2\text{ppt}$ ga teng. U motorlashgan bo'lib, bir qancha imkoniyatlarga ega. O'lchash vaqtida to'la avtomatik hissoblaydi. O'lchash natijasida o'lchangan barcha ish jarayonlarni xotirasiga yozib oladi.

Kundalik hayotimizda o'rta aniqlikdagi taxeometrlar TC600, Elta R55 hozirgi kunda ishlab chiqarilayotgan taxeometr bo'lib, burchaklarni o'lchash aniqlik darajasiga ega. Taxeometrqa dastur joylashtirilgandan so'ng asbobni balandligini bog'laydi. Masalan ma'lum nuqtaga birlashtirish, qutbiy nuqtaga kesishtiradi. Perpendikulyar uzunlikni esa aniqlab beradi. Nuqtalar orasidagi masofani aniqlashda va obyektlarni balandligini aniqlashdagi ishlarni bajarishda

yordam beradi. Topografik yo'l bilan topografik kartada ikkita punkt orasi loyihalangani. Taxeometr yo'lda tomonlar orasidagi masofani gorizantal burchak to'la qabul qilinadi. Taxeometrik syomkani bajarish vaqtida ko'pincha teodalit va reykanadan foydalaniladi.

Taxeometrik yo'l deb hamma tomonlarini o'lchash, ular orasidagi burchaklarni va har bir nuqtani, vertikal burchaklarini o'lchashda, ochiq va yopiq ko'pburchakli nuqtaga aytiladi. Zamonaviy geodezik asboblarni faqatgina optik asboblardan iborat bo'lmay, balki zamonaviy bo'lib zamon talabiga javob beradigan darajada kompyuterlashtirilgan elektron sistemali dasturlar ishlab chiqarilmoqda. Geodezik asboblarni ishlab chiqaruvchilar zamonaviy optik asboblarni bilan birgalikda elektron, lazerli nivelirlar, elektron teodalitlar va boshqa asboblarni ishlab chiqarishmoqda.

Elektron taxeometrlar asosan firmalar tomonidan ishlab chiqarilmoqda va ishlab chiqarilayotgan asboblarni har birini parollashimiz mumkin. Qutubli syomkada asosan rejalash va rejalash ishlarida masofani va vositali o'lchashda, balandlikni aniqlash uchun, maxsus bo'lgan ishlarni esa doiraviy qabullar usulida poligometriyani o'lchash vaqtida va doiraviy egrilarni rejalash ishlarida qo'llashimiz mumkin. Bundan tashqari zamonaviy elektron taxeometrimizni avtomatlashtirish darajasiga ko'ra uch turga bo'linadi. Bularga mexanik, motorlashtirilgan va motorlashtirilmagan turlari mavjud. Topografik syomka jarayonida asosan zamonaviy bo'lgan elektron asboblarni yordamida ish bajarishimiz mumkin. Lekin syomka jarayoni avvalgidek qoladi.

Elektron taxeometrimizni yaratish vaqtida taxeometrik syomka jarayonimiz to'la deb ayta olmaymiz. Balki qisman avtomatlashtirilish imkoniyati paydo bo'ldi. Gorizantal va vertikal syomka jarayonida qutubli syomka usulidan foydalanamiz. Kordinatalar topishda elektron asboblarda aniqlik yuqori bo'ladi. Turli injenerlik ishlarda doiraviy va avtomatik taxeometrlar yordamida o'lchaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. E. Nurmurotov, O'.O'tayev. Geodeziya.
2. A. Nazirov. Geodeziya 1-qism.
3. H. Murakov, C. Axmedov. Geodeziya va Kartografiya.
4. Q. N.Norho'jayev. Injenerlik Geodeziyasi.

OZON QATLAMINING YEMIRILISHINI OLDINI OLISH

Xudayqo'lova Madina, Karimova Inobat

“TIQXMMI” MTUning Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar

instituti talabalari

Anotatsiya : Ushbu maqolada ozon qatlamini yemirilishini oldini olib butun dunyoni balki yer yuzasidagi barcha mavjudodlarni asrab qolish mumkin.

Kalit so'zlar: Monreal protokoli, Vena konvensiyasi, ultrabinafsha nurlari, kosmik parvozlar ,AES, ekologiya, eksport, import, fotosintez.

Предотвращение разрушения озонового слоя

Аннотация. В этой статье рассказывается о предотвращении истощения озонового слоя, спасении всего мира и всех существ на поверхности земли.

Ключевые слова: Монреальский проткол, Венская конвенция, ультрафиолетовые лучи, космические полеты, АЕС, экология, экспорт, импорт, фотосинтез.

Preventing the depletion of the ozone layer

Abstract. This article is about preventing the depletion of the ozone layer and saving the whole world and all the creatures on earth.

Keywords: Montreal Protocol, Vienna Convention, ultraviolet rays, space flights, ecology, export, import, photosynthesis.

Xozirgi kunda butun dunyoni hafga solayotgan ozon qatlamining yemirilishi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Yerdagi energiyaning asosiy manbalaridan biri bu quyosh energiyasi hisoblanadi. Ozon qatlami esa

ultrabinafsha nurlarini qaytaruvchi vosita hisoblanadi. Agarda bunday hodisalar shunday davom etsa inson hayotiga zarar yetadi yani ko'pgina kasalliklarni kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Yerdagi barcha narsalarga kislorod yetishmasligini keltirib chiqoradi. Ozon qatlamini yo'q bo'lishi barcha insonlar uchun fojia bilan tugashi muqarrar. Huddi Marsga o'xshab cho'llar paydo bo'lib osimliklar o'smay qolishiga olib keladi. Yerdagi barcha jonzorlar qirilib ketishiga sababchi bo'ladi. Bu degani hayot tugadi degani.

Faqatgina bu emas, bundan tashqari bir qancha muammolarni yuzaga keltiradi. Bular quyidagilardan iborat:

- Qatlamlar yemirilish natijasida quyosh nuri, katta tezlikda quyosh nurlari yerga yetib kelib, yer yuzasini kuydurib yuboradi.
- Insonga eng zarur bo'lgan ko'z nurini ko'rishini zararlaydi.
- Insonning imunitetini pasaytirib kasalliklarni yengib o'tishni to'xtatib qo'yadi.
- Okean va dengizdagi barcha jonzorlar, suv o'tlari o'sishdan to'xtaydi.
- Yer yuzasidagi o'simliklar ham vegetatsiya davri to'xtab qoladi.
- Hosildorlik pasayib ketadi. Daraxtlarga qancha e'tibor qaratib ishlov bersak ham samarasiz. Daraxtlar biz uchun kislorod vazifasini bajarib beradigan vosita hisoblanadi.

Mutaxassislarimiz takidlab o'tganidek inson ozoq-ovqatsiz besh hafta , suvsiz besh kun , havosiz esa besh daqiqa yashashimiz mumkin ekan. Shunday ekan havo hamma tirik organizimlarga bog'liq ekan. Tabiatdagi barcha hodisalarga esa sabab bo'ladi. Oddiygina bir misol atmosfera bo'lmaganda kunduzi +200 gradus issiq, kechqurun esa -100 , -120 gradusgacha sovuq bo'lgan bo'lar edi. Bu esa ayanchli holatdir. Ozon qatlamidagi yemirilishlar birinchi bo'lib 1985-yil Antarktida paydo bo'lgan. Keyinchalik esa Avstraliyaga tomon kattalashayotgani ma'lum bo'ldi. 1992-yilga kelib esa Arktika ustida kuzatilgan. Shunday hodisalarni oldini olish maqsadida 1985-yilda 147

mamlakatlar bilan Ozon qatlamini yemirilishini oldini olish maqsadida Vena konvensiyasi qabul qilindi. Ikki yildan so'ng esa 1987-yilning 16-sentabr kuni ozon qatlamini yemirayotgan moddalar bo'yicha Monreal protokoli imzolandi. Shu kundan boshlab ozon qatlamini himoya qilish bo'yicha butun dunyoga xalqaro kun deb e'lon qilindi.

1988-yil "Ozon qatlamini qutqaraylik" shiori bo'yicha Londinda Xalqaro anjuman bo'lib o'tdi. 1989-yil "Ozon qatlamini muhofaza qilish deklaratsiyasida, 2000-yilga qadar freon gazlaridan" ishlab chiqaradigan barcha zavod va fabrikalarimizni kamaytirish bo'yicha qarorlar qabul qilindi. Aynan shu yili har yilgiga nisbatan kichrayib borayotgani ma'lum bo'ldi. Bu haqda esa "Naked-science" nashriyotdagilar habar qilishdi. Endilikda Monreal protokoliga a'zo bo'lgan davlatlar London 1998-yil 10-iyunda imzoladi. Monreal esa 2006-yil 31-oktabr, Pekin 2006 -yil 31-oktabrda dalolatnomaga shu kuni tuzatishlar bo'lib o'tdi va ro'yhatdan o'tishdi. 1990-yilda kelib esa dalolatnomaga o'zgartirish yana qaytadan o'zgartirishlar bo'lib o'tdi. O'zbekiston Respublikasi ham 1993-yildan boshlab Monreal protokolidagi davlatlardan biri hisoblanadi. 1995-yildan boshlab fireonni ishlab chiqish ikki barobar kamaytirish kerakligini aytib o'tdi. 2019-yil 24-iyul kuni Toshkent shahrimizda "Radisson Blu "nomli mehmonxonamizda O'zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi, Birlashgan Millatlar Tashkiloti Taraqqiyot Dasturi hamda Global ekologik jamg'armasining "O'zbekistonda global isish salohiyati past va ozonni yemirish salohiyati bo'lmagan energiya samarador texnologiyalarni joriy etish orqali GXFU ni butunlay iste'moldan chiqarish " qo'shma loyihasining taqdimoti bo'lib o'tdi. Bu tadbirdagi tashkilotchilar, vazirliklar va idora vakillari hamda loyiha hamkorlari ishtirok etdi. Asosiy faktlarga asoslangan holda 1998-yilda Shimoliy qutbda ozon qatlamini yemirilish darajasi 26 mln.kv.km.ga yetibdi. Bu degani Avstralya qit'asidan 3 barobar katta ekanligi ma'lum bo'ldi. 2000-yilga kelib esa fireon ishlab chiqarish to'xtatildi. Endilikda esa bu say yarakatlarimiz natijasini

2050-yilga kelib mehnatimiz samarasini ko'ramiz. Insoniyatning ilmiy izlanishlari natijasida ko'pgina ekologik muammolar kelib chiqmoqda. Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra 2011-yil Rossiyada ufiq radiyatsiyasi oshib ketishi kuzatildi. Bunga sabab shimoliy yarim yarimsharda ozon qatlami buzilishi kutilganligidadir. Hozirgi kunda texnologiyalarimiz ekologik jihatdan talab darajasida javob bermasligi sababli barcha sanoat-korxonalaridagi oqova suvlariga va turli xil gazlar atmosferaga chiqarib tashlamoqda. Ushbu chiqindilar esa noorganik va organik moddalarni keltirib chiqarmoqda. Ular o'simlik hayvonat olamiga, tabiiy suv havzalariga inson salomatligiga va tuproqlarni zaharlashiga sabab bo'lmoqda. Jumladan reaktiv parvozlar yani raketa, sun'iy yo'ldoshlar, samalyotlarni kosmosga uchirish va avtomabillardan chiqayotgan gazlar ham atrof -muhitni zararlamoqda. Bu esa insonning tabiatga ta'siri demakdir. Chiqindilarni esa qayta ishlab chiqorishimiz kerak. Shuning uchun havoga chiqayotgan turli hil gazlar ham ekologik muammolarni keltirib chiqarmoqda. Buning uchun ishlab chiqarayotgan barcha texnikalarimizni atrof-muhitga zarar yetmaydigan qilib ishlab chiqishimiz kerak. Vazirlar Mahkamasining 2005-yil 11-nayabrdagi "Ozonni buzuvchi moddalarni va tarkibida ular mavjud bo'lgan mahsulotlarni O'zbekiston Respublikasiga olib kirishni va O'zbekiston Respublikasiga olib chiqishni tartibga solishni takomillashtirish to'g'risida" dagi 247-sonli qaroriga asosan viloyatlarimizda bir qancha ishlar amalga oshirilmoqda.

Biz yoshlar bu bilan cheklanib qolmasligi kerak ko'kalamzorlashtirish ishlarini amalga oshirish. Zavod va fabrikalar atrofida, ko'chalarda daraxtzorlarni tashkil qilsak maqsadga muoffiq bo'ladi. Inson hayotida ko'pgina qiyinchiliklarga duch keladi. Shu qiyinchiliklarga sabir toqat bilan yengib o'tadi. Albatta bu qiyinchiliklarni ham yengib o'tishga qodir. Aniqlangan xabarlarga ko'ra 2016-yilga kelib Ozon qatlami 3,4 mln.kv.km ga kamroq zaralanganini aytib o'tildi. Ob-havoni o'rganayotgan mutaxasislarimiz havo sharlari bilan o'rganishdi. 2017-yilda ahm birozgina bo'lsa ham kichrayganligi

ma'lum boldi. Lekin hali ham 19.7 mln.kmv.km ni tashkil qilib turibdi. Bu degani Rassiyaning maydonidan ikki marta kattadir. Ilmiy izlanishlar natijasida AES yordamida ozon qatlamini freonlardan tozalashimiz mumkin ekan. AES quvvati kamida 10 GVT bo'lishi kerak. Quyosh taxminan bir soniya ichida 5-6 tonna azod ishlab chiqaradi. Biz AES larni sonini ko'paytirish natijasida ozon qatlamini yo'q qilish natijasida, ishlab chiqaradigan texnologiyalarimizni tenglashtirib olishimiz mumkin. Bu esa "Ozon fabrikasi"ni yaratish maqsadga muvofiqdir. Olimlarimiz faqatgina bu loyiha bilan cheklanib qolishmadi, sun'iy yo'llarini bilan atmosferadan ham ozon qatlamini ishlab chiqarish mumkin ekan. Bizda qanchalik ko'p g'oya takliflar bo'lgani bilan amalga oshirishimiz uchun sarmoyamiz yetarli darajada emas. Shuning uchun ham loyihalarimiz ham ishlab chiqarishimiz ham ortga cho'zilib qolib ketadi yoki amalga oshirilmay qoladi. Rivojlanishimiz esa sekinlashib qoladi. Biz lekin bu masala bo'yicha e'tiborsiz bo'lmasligimiz kerak. Aksincha yanada izlanishlarni davom ettirishimiz zarur. Kelajak avlod uchun ham ilmiy- izlanishlarni davom ettirishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. S.M.Turobjonov, T.T Tursinov, K.M Adilova. Toshkent 2012-yil. Atrof-muhit kimyosi 3-4 betlar.
2. <http://uniset/uz>.
3. Geografiya.uz.
4. Xabar.uz.

IJOD NAQSHI

Karimova Inobat, Xudayqo'lova Madina

*“TIQXMMI” MTUning Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar
institute talabasi*

Annatatsiya. Ushbu maqolada atoqli shoirimiz Abdulla Oripovning qisqacha hayot yo'li va ijodi shuningdek ,tahlikali bir davrda qo'rqmasdan ijod qila olgani va zamoni oldindan ko'ra olish qobiliyati har bitta yoshga o'rnak bo'la olishi bayon etilgan.

Kalit so'zlar: shoir, “qoq”, O'zbekiston Respublikasi, Yassaviy, Navoiy, Cho'lpon, Iogannes Bexer, “O'zbekiston” , “Jannatga yo'lga” ,“Hakim va ajal”, “Ulug' Vatan farzandisan”.

Творческое вдохновение

Аннотация. В данной статье в кратком виде рассказывается о жизни и творчестве нашего известного поэта Абдуллы Орипова, а также о том, что он умел бесстрашно творит в опасный период и что его умение предвосхищать время может быть примером для молодежи.

Ключевые слова: поэт, Республика Узбекистан , Яссави , Навои ,Чолпон , Йоханнес Бехер, “ Узбекистан”, “Дорога в рай “, “ Лекар и смерть”, “ Ты дитя великой Родины”.

Pattern of creation

Abstract. This article describes the short life and work of our famous poet Abdulla Oripov, as well as the fact that he was able to create fearlessly in a

dangerous period and that his ability to anticipate the times can be an example for every age.

Keywords: poet, Republic of Uzbekiston, Yassaviy, Navoi, Cholpon, Iogannes Bexer, "Uzbekiston", "Road to Paradise", "Judge and Death", "You are a child Great Motherland".

“**Ayniqsa** , bahor paytlarida bu yerlarga yog'in ko'p tushar, Qo'ng'irotov etaklari ming xil o't-o'lan, chuchmoma-yu qizg'aldoqlar bilan, quyon to'pig'-u ismaloq bilan, karrag-u hazorisfand bilan, qo'zigullar bilan qoplanar, tevarak-atrof jannatiy bir manzara kasb etardi. Sel suvlari to'planib qolgan kichik-kichik ko'llarni “qoq” deyishardi. Uning toza suvini odamlar tashib ichishar, bola-baqra chuchmoma-yu ismaloq, zamburug' terib, Qo'ng'irotov etaklarida kunlarini kech qilar edi” shunday jannatmakon maskanda voyaga yetgan suyuqli adibimiz Abdulla Oripov 1941-yilning 21-martida Qashqadaryo viloyatining Koson tumanidagi Nekoq qishlog'ida tug'ilgan. Serg'ayrat shoirimiz hozirgi o'zbek she'riyatiga yangi badiiy ruh, tafakkur yo'sinlarini olib kirish bilan bir qatorda siyosatda ham o'zini ko'rsata oldi va 1996-yilda O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi raisi, ayni vaqtda O'zbekiston Respublikasi Mualliflik huquqini himoya qilish davlat agentligi raisi lavozimida faoliyat yuritdi.

Abdulla Oripov dastlabki she'rlaridan boshlab milliy she'riyatda yangi poetik tafakkurning qaror topishi yo'lida ijod qildi va shu o'rinda vaqt o'tishi bilan oilaviy hayotda paydo bo'la boshlagan yangicha qarashlar , fikr va xattixarakterat erkinligiga bo'lgan ehtiyoj shoir she'rlarining g'oyaviy mundarijasini belgilab berdi.

Barcha shoirlar tabiatida bo'lgani kabi Abdulla Oripovning dastlabki she'rlarida muhabbat, romantik kayfiyat o'z o'rnini egallagan. Lekin, keyinchalik hayotning o'zi falsafiy mushohadalarga joy bo'shatib bera boshlagan. Chunki, shoir hayotidagi past-balandliklar shoir ijodiga ta'sir

ko'rsatmasligining imkoni yo'q edi. Shoirning "Jannatga yo'l", "Hakim va ajal" dostonlarida ham ma'naviyatga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, odamlarning ruhiy olamidagi ayrim qusurlar bilan ilmiy-texnik taraqqiyot va tafakkurning parvozi o'rtasidagi ziddiyatni ochiq-oydin ochib tashlangan. Balki shuning uchun ham shoir "Mening deyarli har bir she'rim hayotdagi ma'lum bir voqea-hodisa bilan bog'liq, jo'nroq qilib aytganda, har birining turtkisi bor" degandir.

Abdulla Oripov nafaqat shoir, shu o'rinda tarjimon ham edi. Shoir xalqimizni dunyo adabiyotining eng sara namunalari bilan tanishtirish maqsadida Dantening "Ilohiy komediya" asarini, L.Ukrainka, T.Shevchenko, N.Nekrasov, Q.Quliev, R.Hamzatov singari shoirlarning she'rlarini o'zining qilich kabi o'tkir, gul kabi nozik mahorati bilan o'zbek tiliga tarjima qildi.

"Tarjima jarayoni men uchun eng ulug' maktab bo'ldi. Agar qog'oz ustida eng ko'p ter to'kkan bo'lsam, o'sha tarjima ustida to'kkanman. Ona tilimizning naqadar boy ekanligiga imkon keltirgan bo'lsam, o'sha tarjima jarayonida imkon keltirganman. Azbaroyi tarjima asl nusxadan kam bo'lmasligi uchun tilimiz boyligidan imkon boricha to'liq foydalanish uchun izlandim, til xazinamizdan so'zlar axtardim. Bunga nechog'liq erishganman, bu boshqa mavzu, biroq ishondimki, bizning tilimiz hech bir mubolag'asiz jahondagi eng go'zal va eng badavlat tillardan biridir"-deb xotirlaydi o'zining tarjimonlik faoliyatini Abdulla Oripov.

Atoqli shoirimiz o'zining falsafiy teran fikrlashi, insoniy samimiyati bilan uyg'unlashib ketgan she'rlari orqali insoniyat qalbiga kirib bordi va o'chmas iz qoldirdi desak hech mubolag'a bo'lmaydi.

Ijodkor o'zining yuksak iste'dodi va o'lmas ijodi bilan mohiyatan Yassaviy, Navoiy, Cho'lpon, Bobur, G'afur G'ulom singari ijodkorlarning badiiy an'alarining davomchisidir.

O'z davrida o'rnatilgan sovet tuzumga qarshi borib xalq manfaatini ko'zlab, porloq kelajakni o'ylab, adolat va erkinlikni o'z she'rlarida madh etmoq haqiqiy qahramonlikdir. O'sha davrdagi bunday sharaf esa hamma ijodkorlarga ham nasib etavermaydi. Chunki, avvalgi mafkura, ayniqsa Stalin hayotligi davrida shoirlar shaxs sifatida o'z yuragini ocholgan emas edi. Keyingi davrdagi muhit sharofati bilan bizning avlod shoirlari yurakdagi dardlarini asta-sekin ocha boshladilar, bu dardlar xalqning umumiy dardiga, xalqning pinhona kayfiyatiga bir qadar mos tushdi va o'quvchilar necha o'n yillardan buyon eshitilmagan ohanglarga quloq tuta boshladi. Vaqt o'tishi bilan esa yolg'onni yozishga umumman ehtiyoj qolmadi.

Lekin ayni bir tahlikali zamonda haqiqiy ijodkorning qonidagina jo'shqinlik, ong shuuri-yu, qalb qo'ri bilan kelajakni zamondan oldin ko'ra olish qobiliyati hammaga ham nasib qilavermasa kerak. Shunday qobiliyat sohibi bo'lgan ijodkorlar safidan Abdulla Oripov o'z davridagi tuzumga bog'liq bo'lmagan holda yurt kelajagini , porloq kunlarni oldindan ko'ra olgan va tahlikali bir davrda bularni o'z she'rlarida aks ettira bildi. Hozirgi kunda mustaqil O'zbekistonimizning shonli tarixi-yu, jannatmakon o'lka ekanligini bayon etgan , har bitta shaxs qalbida faxr tuyg'usini uyg'otadigan O'zbekiston Respublikasining Madhiyasi ham shoirimizning Vatanga bo'lgan muhabbatini har bitta satrida o'ziga jo aylab , kelajak avlod qalbiga singdira olgan desak adashmaymiz.

Abdulla Oripov ijodi har bitta yosh shoir uchun ijod maktabi desak mubolag'a bo'lmaydi. Chunki , shoirning she'riyat dunyosiga kirib, uni kezgan har bitta inson ijod ummoniga g'arq bo'ladi. Men ham shoirning ijod ummonidan simirgan holda "O'zbekiston" she'ridan ilhomlanib o'zimning "Ulug' Vatan farzandisan " she'rimni bitganman. Shu o'rinda she'rdan bir parcha keltirib o'tishni joiz topdim:

Yurt! Men uchun ko'ksimdagi or ,

Balki issiq, bo'laversin qor.

Yerlari unumli, oltin kon,

Shudir menga Jannatiy makon.

Buyuk olmon shoiri Iogannes Bexer “Kishi fikrlari o'lmasligi uchun har kuni, har doim fikrlab, tafakkurini charxlab turmog'i shart” deganidek zamon bilan hamnafas bo'lib, shoirlarning ijodini chuqurroq o'rganib borishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. “O'zbek adiblari” kitobidan. S.Mirvaliyev, R. Shokirova. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2016-yil
2. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
3. KUN.Uz sayti.

TEXNOLOGIYA DARSLIGIDA XATOLAR

Buxoro viloyati Romitan tumani

19-maktabning texnologiya fani o'qituvchi

Latifa Voxitova Sayfullayevna

Anatatsiya: Ushbu maqolada texnologiya darslarini o'qitish samaradorligini oshirish, texnologiya fanini o'qitish jarayonida ta'limning zamonaviy metodlari, pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning o'ziga xos jihatlari, yangi information pedagogik texnologiyalarni tadbiq qilishning muhim ahamiyatlari bayon qilingan.

Kalit sóz: Xatolar, texnologiya fani, chizmalar.

"Texnologiya" darsligining chop etilishini fan o'qituvchilari intiqlik bilan kutgan edik va nihoyat tarixda birinchi marta 2014-2015-yil 5-sinfglar uchun, 2017-yil 6-7-, 2019-yili esa 8-9-sinfglar uchun mazkur darslik chop etildi. Darslik mualliflaridan minnatdormiz. 2020-yilda esa texnologiya 5-sinf qayta nashr etilgan darsligiga maxatronika mavzusi kiritilgan.

Mexatronika-dastur asosida boshqariladigan mashinalar va tizimlarni yaratish, ulardan foydalanishgan yonaltirilgan mexanika, informatika va elektronika vositalari va tamoyillari majmuasidir.

2021-yilda esa, 6-sinf texnologiya faniga yangi nashriga Arduiono mavzsusi kiritildi. Bu mavzular o'qituvchi uchun ham, o'quvchi uchun ham notanish, albatta!

Arduino-elektron loyihalarni yaratish uchun foydalanadigan ochiq manbali platforma. U juda katta bo'lmagan platforma bo'lib, o'z professorial va xotirasiga ega qurilmadir.

Va nihoyat 2022-yilga kelib,7-sinf texnologiya faniga fotorezistr mavzusi yangi qóshildi.

Fotorezistr-yoruǵlikning kuchi ta'sirida óz qarshiligini ózgartiradigan yarim ótkazgichli qurilma.

Demak,kitoblarga yangidan yangi mavzular kiritilyapti,lekin óquvchi uchun oldin notanish bólgan tushunlarni ularga tushuntirib berish uchun óqituvchi va ma'ruzaning ózi kamlik qilishi turgan gap!Maktab darslik tizimiga ózgartirish kiritilar ekan,shu vaziyatni tólaqonli ózgartirish uchun asbob-uskunalar bilan ham maktabni jihozlash kerak.Har doim shahar markazlaridagi maktablarga ózgartirish asnosida birinchilardan bólib,jihozlanadi,cheikka hududlar ta'minlangunga qadar,darslikka yana ózgartirish kiritiladi.

Xósh,bu hol qachongacha davom etadi.Maktablarda texnologiyani xonasini tóliq amaliy jihozlar bilan ta'minlasak ekan,óqituvchi óquvchiga zamonaviy atamalarni tushuntirib berishi anchagina soddalashadi.Hozir texnika-texnologiyalar rivojlangan pallada yashayapmiz.Qay yangilikka,qay ma'lumotga qaramang robotlashgan uskunlar namoyishi...

Faqatgina shahar,viloyat markazlari emas,yoinki,faqatgina endi rekontruksiyadan chiqqan maktablar emas,hamma maktablar tóliq fanga,mavzuga doir jihozlar bilan ta'minlangandan sông,ózgartirishlar kiritilsa, maqsadga muvofiq bólar edi,nazarimda. Undan tashqari,texnologiya darslarida axborot komunikatsion texnologiyalaridan foydalanish katta ijobiy natija beradi. Chunki oldin o'quvchilarga texnologiya darslarida amaliy mashg'ulotlar jarayonida buyumlar tayyorlash jarayonini o'qituvchi tomonidan birma-bar namoyish qilib berilar edi, bu ortiqcha vaqt sarflanishiga, ayrim paytlarda o'qituvchining qayta ko'rsatib berishiga ham to'g'ri kelar edi. Bugungi kunda esa axborot komunikatsion texnologiyalaridan foydalanib tasvirga olingan mehnat operatsiyalarining videodarslarini o'quvchilarga havola etib, o'quvchilar ishini o'qituvchi tomonidan bimalol nazorat qilish imkonini beradi,

o'quvchilarning bilim darajalarini sezilarli darajada oshirishga imkon beradi. Axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanishning yana bir ahamiyatli tomoni shundaki, o'quvchilarga malakali duradgorlar, chilangarlar, oshpazlar, tikuvchilar va turli sohadagi hunarmandlarimiz tomonidan bajarilgan o'quv mashg'ulotlari "Master klass" larni namoyish etish orqali ularda turli xil mehnat ko'nikmalarini shakllantirish, kasb-hunarga yo'naltirish ishlarini ham yaxshi yo'lga qo'yish imkoniyatini beradi. Biz yuqorida texnologiya darslarida axborot kommunikatsion texnologiyalaridan foydalanishning ayrimlarini ko'rsatib otdik.

Xulosa qilib aytganda texnologiya darslarida axborot-kommunikatsion texnologiyalaridan keng foydalanilsa, o'quvchilarda texnik-texnologik hamda texnologik jarayon davomida bajariladigan operatsiyalar yuzasidan olgan bilim, ko'nikma va malakalarini mustaqil amaliy faoliyatida qo'llash, kasb-hunar tanlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida ijtimoiy munosabatlarga kirisha olish kompetensiyalarini shakllanadi, texnologiya ta'limi darslari sifati samarali bo'ladi.

Hozirgi kunda deyarli barcha fanlarni o'qitishda innovatsion texnologiyalardan keng qo'llanilib kelmoqda. Innovatsion texnologiyalar ta'lim taraqqiyotini harakatga keltiruvchi kuch hisoblanadi. Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo'lgan ta'lim tizimining qay darajada rivojlanganligi bilan belgilanadi. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo'lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta'lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko'tarish, unga ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish xamda ta'lim samaradorligini oshirish davlat siyosat darajasiga ko'tarildi.

Texnologiya fanini amaliyotsiz tasavvur qilish qiyin. Amaliyotni b'olsa, texnikasiz. Agar texnologiya xonalarimizni ham DTS talablariga mos ravishda tayyorlasak, o'quvchi-yoshlar ham bu fanni "yuqoriroq" fanlar qatorida k'organ b'olishardi.

**АНАЛИЗ НЕОРГАНИЧЕСКИХ ВЕЩЕСТВ. ОПРЕДЕЛЕНИЕ
СОСТАВА**

Гофуров Абдушукур Абдужалол ўгли¹

Атакулов Суннатullo Абдухакимович¹

Каюмов Жамшид Маъруфжон ўгли¹

¹магистры Национального Университета

Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Ташкент, Узбекистан

**ВАЖНОСТЬ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ЛИТИЯ В ПРОМЫШЛЕННЫХ
ВОДАХ. РАЗРАБОТКА ЭКОНОМИЧНЫХ СПОСОБОВ
ОТДЕЛЕНИЯ ЛИТИЯ ОТ НАТРИЯ И КАЛИЯ.**

В настоящее время спрос промышленности на литий растет очень быстро. Если ранее литий применялся в основном для производства литиевых аккумуляторов для смартфонов и ноутбуков, сейчас довольно высокий спрос на литиевые аккумуляторы предъявляют компании, производящие электромобили.

В 2020 году в мире было добыто 80'000 тонн лития^[1]. По прогнозам добыча лития продолжит расти год за годом. Так как современная тенденция на транспортные средства, являющимися дружелюбными по отношению к экологии растет. А вместе с ней и спрос на такие автомобили и на литий. Рост потребления лития стимулировал рост геологической разведки его минеральных ресурсов и привел к резкому росту разведанных запасов лития. Разведанные показали, что солевые озера и подземные рассолы, попутные нефтяные воды являются хорошим сырьем для добычи лития^[2]

Содержание лития и таких элементов как Ca, Mg, K, Cl, Br, Sr и др. многократно превышают кондиционные требования для промышленного освоения рассолов, встречающихся в других странах. Также, в некоторых промышленных водах содержится значительное количество лития, что делает целесообразным разработку экономичных методов добычи лития из данных вод для использования в промышленных масштабах. В подземных рассолах содержится от 1 мг/л до 1500 мг/л лития^[3].

Но наличие ионов калия и натрия в рассолах и других водах мешают определению и выделению лития из-за схожести их свойств. Данная проблема известна науке довольно давно и большинство ученых уже занимались её решением. Благодаря их трудам, в данный момент разработано много методов отделения лития от натрия и калия в различных растворах^[4]. Но большинство данных методов разработаны для применения в качественном анализе. Соответственно, они применяются в анализе вод и не нашли свое применение в промышленности. Но растущий спрос на литий, а также его присутствие в рассолах и промышленных вместе с калием и натрием требуют разработку новых, современных и экономичных способов его отделения от данной смеси.

Использованная литература:

1. U.S. Geological Survey, 2021, Mineral Commodity Summaries 2021: U.S. Geological Survey 200p., <https://doi.org/10.3133/mcs2021>
2. «Литий: ресурсы, добыча и перспективы развития мирового рынка» П.Г. Кудряцев, Н.П.Кудряцев. Polymate Ltd - Израильский исследовательский центр п/я 73, Мигдаль Эмек, 2310001, Израиль. Environmental vehicles.
3. «Литиевые подземные воды Иркутской области и Западной Якутии» С.А.Алексеев, Л.П.Алексеева, А.Г.Вахромеев, А.Г.Владимиров, Н.И.Волкова. Химия в интересах устойчивого развития 20. (2012) 27-33. Россия.
4. Аналитическая химия лития. Н.С.Полуэктов, С.Б.Мешкова, Е.Н.Полуектова. Издательство «Наука» Москва 1975.

ELEKTROUYQUNING INSON ORGANIZMIGA BO‘LGAN TA’SIRI

*Toshkent Davlat Texnika Universiteti Muhandislik
texnologiyalari fakulteti Biotibbiyot muhandisligi
kafedrası III bosqich talabasi*

Zokirova Fararangizaxon

Annotatsiya. Maqolada bugungi kunda zamonaviy kelajakning imkoniyatlaridan bo‘lgan eletrouyquning tibbiyotdagi o‘rni haqida batafsil ma’lumotlar keltirilgan. Elektrouyquning inson organizmiga bo‘lgan ta’sirini ko‘rib chiqamiz.

Kalit so‘zlar: Orbital mastoid, Fronto-oksipital, impulsli tok, elektrouyqu, elektrosonoterapiya, markaziy asab tizimi, yurak-qon tomir tizimi.

Fizioterapiyada keng qo‘llaniladigan davolash usullaridan elektrouyqu (neyrouyqu) bo‘lib, u past chastotali impulsli oqimlar orqali inson markaziy asab tizimiga ta’sir qiladi va tibbiyotda keng qo‘llaniladi. Uyqu – bu inson hayotida muhim o‘rin tutuvchi holatdir. Uyquga bosh miya markazlari javob beradi va ular gipotalamus¹⁵da joylashgan bo‘ladi. Uyqu holatida organizm kun davomida sarflagan jismoniy va psixik resurslarni qayta tiklab oladi.

XX asrning 60-yillaridan boshlab davolashda 200 Gts chastotaga ega bo‘lgan impulsli toklardan foydalana boshlangan. Dastlab bu davolash usuli turli mamlakatlarda elektr razryadlari bilan baliqlarga ta’sir etishni amalga sinab ko‘rilgan bo‘lsada, asosiy imkoniyatlar impulsli rejimni amalga oshiradigan apparatlarni ishlab chiqarishga qaratilgan.

¹⁵ Gipotalamus (lotincha: hypothalamus; qadimgi yunoncha: υπό [gipo]... va θάλαμος [thalamos] — xona) gipotalamik soha — miyadagi ko‘ruv bo‘rtig‘ining ostki qismi; unda vegetativ nerv sistemasining markazlari joylashgan; Gipotalamusda nerv hujayralarining 30 juftdan ortiq to‘plamlari — yadrolari bor.

Markaziy nerv sistemasiga past chastotali va kichik impulsli tok kuchi bilan ta'sir qilish usuli 1948-yilda N. M. Liventsev, V. A. Gilyarov, Z. A. Kirilov va Yu. E. Segal tomonidan taklif qilindi. 1-150 Gts chastotali 0,4-2 ms davomiylikka ega bo'lgan impulsli tok ta'siri bosh miyada tarqalgan tormozlanish va uyquchanlikka olib keladi. Impulsli rejimda turli fizikaviy faktorlar bilan ta'sir etishdan foydalaniladi. Biroq, elektr tokidan foydalanish asosida bu o'z tadbig'ini elektroterapiyada topdi. Elektroyuqu usuli tabiiy va fiziologik uyquga yaqin bo'lgan uyquni chaqiradi. Oxirgi yillardagi tekshiruvlar shuni ko'rsatadiki, fiziologik uyquga qaraganda elektroyuqu ta'siri insonning psixoemotsional holatga ijobiy ta'sir qiladi, organizm funksional tizimlarini normallashtiradi. Buzilgan gomeostazni tiklaydi, og'riq qoldiradi, qichishga qarshi ta'sir ko'rsatadi. To'g'ri burchakli impulsli tok bosh miyaga ta'sir qilishi natijasida markaziy nerv tizimining funksional o'zgarishlari yuzaga kelishida vegetativ, nerv, endokrin sistemasi yaxshilanadi, qon bosimi normallasadi, nevroz, astenik holat, uyqusizlik, emotsional turg'unsizlik, tomir buzilishlari, oshqozon va 12 barmoqli ichak yara kasalligi, paradontoz (bakterial kasallik), paradontit, yuzdagi og'riqlar, yuz travmasini davolashda bu usuldan foydalaniladi.

1953-yildagi "Elektroson" tadqiqotlarida (aslida Kalendarov tadqiqotlari bilan bir vaqtda) olim V.A. Gilyarovskiy ham mualliflar bilan birga elektronarkoz va elektrosleep o'rtasida sezilarli farqlar mavjudligini ko'rsatadi. Elektroyuquning to'rtta bosqichi ajratildi, ularning har biri miyada tarqalishida farqlanadi:

1. Uyquchanlik, bunda inhibitsion reaksiyalari hali miya yarim korteksida aniqlanmagan va shartli refleks barqaror bo'lib qoladi.
2. Sayoz uyquning gipnoz fazalari paydo bo'lishi bilan qisman inhibitsion jarayoni. Shartli refleks beqaror va faqat stimulning uzoq ta'siridan keyin qayd etiladi.

3. Chuqur uyqu. Miya yarim korteksining sezilarli inhibisyonu rivojlanadi, shartli refleks yo‘q, shartsiz refleks saqlanib qoladi, eshitish analizatori yo‘qoladi.

4. Juda chuqur uyqu. Ushbu bosqich kamdan-kam rivojlanadi. Inhibisyon miya yarim korteksidan subkortikal-poyali shakllanishlarga tarqaladi. Shartsiz va shartli reflekslar yo‘qoladi.

Yurak-qon tomir tizimi kasalliklarida elektrouyquning og‘riq qoldiruvchi ta'siri 1974-yilda Banshchikov V.M. va bir guruh olimlar tomonidan o‘tkazilgan klinik tajribada aniqlangan. Yurak-qon tomir tizimidagi funktsional neyrogen o‘zgarishlar, angina pektorisi va gipertenziya¹⁶ bilan og‘riqan bemorlarning qonida xolesterin darajasining pasayishi 1975-yilda Kamenskaya N.S. tomonidan o‘tkazilgan klinik tajribada isbotlangan.

Roytenburg S.R tomonidan o‘tkazilgan psixofiziologik tadqiqotlarda. va Molodtsova Ya.M. 1976-yilda elektrouyqudan keyin bemorlarda hissiy va aqliy zo‘riqlashlarni bartaraf etishi isbotlangan. Xususan, gipertoniya va stenokardiya bilan og‘riqan bemorlarni kuzatishda siydikda katexolaminlar, shuningdek, ularning prekursorlari DOPA ning chiqarilishining kamaygan.

Impulsi past chastotali oqim ko‘z bo‘shlig‘ining teshiklari orqali bosh suyagi bo‘shlig‘iga kiradi, miya tomirlari va nervlari bo‘ylab harakatlanadi; miya suyuqligi, eng yuqori elektr o‘tkazuvchanligiga ega, miya yarim korteksiga, subkortikal shakllanishlarga, gipofiz beziga va markaziy asab tizimining boshqa qismlariga ta’sir qiladi.

Giyohvand moddalardan farqli o‘laroq, giyohvandlik protseduradan keyin rivojlanmaydi, xotira va aql kamaymaydi, markaziy asab tizimining rivojlanayotgan inhibisyonu himoya hisoblanadi. Ko‘pgina mamlakatlar

¹⁶ Gipertenziya (giper... va lot. Tensio — kuchayish) — aslida qon tomirlari, organizm kovak a‘zolari, bo‘shliqlari va to‘qimalarda gidrostatik bosimning ortishini anglatuvchi umumiy tushuncha. Gipertenziya termini ko‘proq kalla ichki bosimi va kon tomirlari (arteriya va vena) bosimi oshganda qo‘llaniladi.

mutaxassislari “Tabiiy uyqu sifati bo‘yicha elektr uyquga tengdir”- degan fikrni ilgari surushadi.

Elektruyquda hissiy qo‘zg‘aluvchanlik pasayadi, tungi uyqu va kayfiyat normallasadi-sedativ, organizmdagi metabolizmning markaziy mexanizmlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, qonning transport funksiyasini yaxshilanishi-almashinuv-trofik, miya va koronar qon aylanish tizimida salbiy o'zgarishlarsiz yurak va qon tomirlari faoliyatini markaziy va vegetativ tartibga solishning qayta tuzilishi-gemoginamik, markaziy asab tizimining og'riq sindromi va og'riq sezuvchanligining pasayishi-analjezik, gipofiz bezining aniq stimulyatsiyasi hamda nevroz va nevrotik kasalliklar, bosh og'rig'i, uyqusizlik, post-travmatik va surunkali charchoq sindromi kuchayishi – Markaziy asab kasalliklari, 1-2A darajali arterial gipertenziya, birlamchi arterial gipotenziya, yurak ishemik kasalligi, ateroskleroz, angina pektorisi, oshqozon va o'n ikki barmoqli ichakning oshqozon yarasi (alevlenme va remissiya bilan), meteorizm, spazmlar, remissiya davridagi bronxial astma, surunkali kasalliklar yuqori nafas olish yo'llari remissiyada, endokrin patologiyalar, genitouriya tizimining kasalliklari, teri kasalliklari: ekzema, atopik dermatit, neyrodermatit- teri kasalliklari, nevroz, diqqat yetishmasligi giperaktivligi buzilishi, vegetovaskulyar distoni¹⁷ga qarshi terapevtik ta'sirga ega.

Elektrosonoterapiya ko'pchilik ma'lum kasalliklar uchun ko'rsatiladi, chunki har qanday patologiya u yoki bu tarzda markaziy asab tizimining funktsional holatini buzadi, adaptiv mexanizmlarni, kortiko-visseral munosabatlarni beqarorlashtiradi.

Elektrouyqusi paytida miyaning qismlari ta'sirlanganligi sababli, ehtiyot bo'lish juda muhimdir. Terapiya mashg'ulotlarida qatnashish uchun ruxsat shifokor tomonidan individual ravishda belgilanishi kerak. Ko'rish organlarining

¹⁷ Vegetovaskulyar distoniya - yurak -qon tomir tizimining buzilishi, bu asab va endokrin tizimlar faoliyatining buzilishining natijasidir.

yalligʻlanish kasalliklari, epilepsiya, onkologiya, tana haroratining oshishi, bosh suyagida metall konstruktsiyalarning mavjudligi, qon tomir yoki yurak xuruji kasalliklarida hamda homiladorlik davrida abort qilish yoki erta tugʻilish xavfi yuqori boʻlgan hollarda elektrouyqu amalga oshirilmaslik tavsiya etiladi.

Elektroterapiya usulining nisbatan zararsizligiga qaramay, uni uch yoshgacha boʻlgan bolalar uchun ishlatish taqiqlanadi. Jarayonni amalga oshirishdan oldin, kontrendikatsiyalar mavjudligini istisno qilish kerak. Elektrouyqusining davomiyligi 15 daqiqadan oshmasligi kerak. Elektrosonoterapiyani umumiy taʼsir protseduralari umumiy gaz, mineral va radon vannalari, Vermel boʻyicha umumiy galvanizatsiya bilan birlashtirmaslik kerak. Mahalliy protseduralar dori elektroforezi, terapiyasi, mashqlar terapiyasi, massaj, mexanoterapiya. elektrosleep bilan bir kunda belgilanishi mumkin boʻladi.

Eletrouyqu davomida elektrodni joylashtirishning ikkita usuli mavjud:

1. Orbital mastoid. Bir-biri bilan bogʻlangan va katodga ulangan ikkita elektrod koʻz qovoqlari yopiq holda koʻzlarga qoʻyiladi, anodga ulangan ikkinchi vilkali elektrod mastoid jarayonlarga joylashtiriladi. Elektrodni joylashtirishning bu usuli asosan dorilarning elektrosonforezi uchun qoʻllaniladi: brom, kaliy yodid, nikotinic kislota, markaziy asab tizimiga tinchlantiruvchi taʼsir koʻrsatadigan seduksen. Ushbu usul noqulay, chunki elektrodlar koʻzlar oldida joylashgan.

2. Fronto-okspital. Katodga ulangan bitta elektrod peshona sohasiga, ikkinchisi esa anodga ulangan boʻyinning orqa tomoniga oʻrnatiladi. Samaradorlik nuqtai nazaridan, texnika birinchisiga oʻxshaydi, ammo bemor uchun qulayroqdir.

Xulosa qilib aytganda, elektrouyquning fiziologik va terapevtik taʼsiri kompleksi turli xil uyquga taʼsir qilish qobiliyati bilan bogʻliq. Impuls oqimidan

miyaning pastki qismiga yaqin joylashgan subkortikal-poyali shakllanishlar, xususan: talamus, gipotalamus, gipofiz bezi, magistralning retikulyar shakllanishi va limbik tizim eng ko'p ta'sir qiladi. Natijada, bu tuzilmalarning funktsional holati o'zgaradi, tana tizimlarining vegetativ va endokrin regulyatsiyasi yaxshilanadi. Elektroyquning markaziy asab tizimidagi inhibitsion jarayonlarini muvozanatlashi, tinchlantiruvchi va og'riq qoldiruvchi ta'sir ko'rsatish qobiliyati retikulyar shakllanish, miya yarim korteksining faolligini pasayishi va opioid ishlab chiqarishning ko'payishi bilan bog'liq. Shu bilan birga, impulsi oqimlarning transserebral ta'siri butun yurak-qon tomir tizimiga normallashtiruvchi ta'sir ko'rsatadi, markaziy va periferik gemodinamikani periferik qarshilikni kamaytiradi, qonning kislorod sig'imi, mikrosirkulyatsiya va miyokard trofizmini yaxshilaydi. Elektroyqu samaradorlikni oshiradi, kayfiyatni yaxshilaydi, charchoqni kamaytiradi, tabiiy uyquni chuqurlashtiradi. Shu bilan birga, terapevtik ta'sirning tanlangan pulsni takrorlash tezligiga bog'liqligi qayd etadi. Insult va uni davolash uchun ekanligi aniqlangan. Elektrosonoterapiya protseduralarini o'tkazish uchun Electroson-4T, ES-10-5, EGASS, Magnon-SLIP va boshqalar ishlatiladi.

Yana aytish joizki, eng yaxshi terapevtik natijalar bemorlarning uyquchanlik yoki gipnozli uyqu holatida uzoq vaqt qolishidan keyin olinishi mumkin. Elektro uyquning qisqa protseduralaridan so'ng, kayfiyatning yaxshilanish protseduralari qayd etiladi. Klinik tibbiyotda elektroyqu usulining ko'lami ancha kengdir, chunki organizmdagi har qanday kasallik yoki patologik jarayon markaziy asab tizimining funktsional holatini, adaptiv mexanizmlarni buzadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tibbiy texnika va yangi tibbiyot texnologiyasi: 0 ‘quv qo‘llanma / S.Umarov, E.Bozorov, O.Jabborova; - T .: “Iqtisod-Moliya”, 2018. -2 1 6 b
2. Amaliy tibbiyotda yangi texnologiyalar / G. J. Jarilkasinova; D.R. Adizova; O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta-maxsus ta‘lim vazirligi. –T. O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2012.-208 b.
3. «Tibbiyot Texnikasi» fanidan darslik. Salim Xalloqovich Umarov. Toshkent- 2014.
4. <https://trainingtools.ru/uz/ugri-pryschi-akne/elektroson-mehanizm-deistviya-chto-takoe-elektroson-pokazaniya-i-protivopokazaniya-procedury-osobenno/>
5. <https://uztext.com>
6. <http://www.hozir.org/s-x-umarov-tibbiyot-texnikasi.html?page=155>

**BEMORLARDA GEPATIT A — BELGILARINI TASHXISI VA
DAVOLASH XUSUSIYATLARI**

*Siyob Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat
salomatligi texnikumi o'qituvchilari:*

Najmiddinova Nazira Pardaboyevna,

Saidraxmanova Aqiqa Kirjigitovna,

Toshpo'latova Oysha O'ralboy qizi,

Anatatsiya: Virusli gepatit A kasalligiga olib keluvchi havf omillarini kamaytirish maqsadida bemor bolalarda immun tanqisligi holatini vaqtida davolash, sog'lom turmush tarzini targ'ibot qilish, kasalliklarni o'z vaqtida davolashdan iborat. Ushbu kasallikka qarshi kurashishning eng samarali choralari havfsiz suv ta'minoti va oziq-ovqat havfsizligini ta'minlash, sanitariya sharoitlarini yaxshilash, qo'l gigienasi va gepatit A ga qarshi emlashdir.

Kalit so'zlar: Virusli gepatit A, RNK-virus, astenovegetativ, gepatomegaliya, subfebril tana xarorati, Giperbilirubinemiya, Genotiplar, bolalar.

**HEPATITIS A IN PATIENTS - DIAGNOSTIC SYMPTOMS AND
FEATURES OF THE TREATMENT**

Anatation: In order to reduce the risk factors leading to viral hepatitis A disease, it is necessary to treat immunodeficiency in sick children, promote a healthy lifestyle, and treat diseases in time. The most effective measures to combat this disease are ensuring safe water supply and food safety, improving sanitation, hand hygiene and vaccination against hepatitis A.

Keywords: Viral hepatitis A, RNA virus, asthenovegetative, hepatomegaly, subfebrile body temperature, Hyperbilirubinemia, Genotypes, children.

Gepatit A (Botkin kasalligi) — RNK-virus bo'lib, Picornavirus oilasiga, Enterovirus sinfiga mansub, o'tkir virusli jigar shikastlanishiga olib keladi. Uning o'lchami 27-30 nm. Virusning qobig'i yo'q. Bundan tashqari, virusning yana to'rtta inson virusi genotipi va uch xil maymun virusi genotipi aniqlangan.

Genotiplardan qat'i nazar, barcha A turdagi viruslar o'xshash antigen, immunogen va himoya xususiyatlariga ega ekanligi aniqlandi. Ya'ni virusning bir serotipi bir xil standart reagentlar bilan aniqlanadi va bir xil vaktsina bilan oldi olinadi.

Virusli gepatit - o'tkir yuqumli kasallik; jigar hujayralarining zararlanishi, umumiy intoksikatsiya belgilari, teri va shilliq qavatlarining sarg'ayishi, peshobning to'q sariq yoki "pivo"ga o'xshash, najasning oqimtir tusga (gilvata rangiga) kirishi, jigar, ba'zan taloqning ham kattalashishi bilan ifodalanadi. Virusli. gipatit . deganda bir-biriga o'xshash olti xil gepatit tushuniladi, bular A, V, S, D, Ye, G viruslari qo'zg'atadigan kasalliklardir. Ular yuqishiga qarab og'iz orqali (A, Ye) va parenteral yo'l bilan yuqadigan (B, S, D, G) xillarga ajratiladi. A va Ye virusli gepatitlarda viruslar bemorning axlati orqali tashqariga chiqadi.

Shuning uchun axlat, suv, oziq-ovqat mahsulotlari, bemor foydalangan buyum va narsalardan ifloslanish juda xavfli hisoblanadi. Parenteral yo'l bilan yuqadigan V. g .lar shprints, igna va b. tibbiy asboblarni yetarli zararsizlantirmaslik oqibatida, shuningdek qon va qon preparatlari quyish hamda turli tibbiy muolajalar (ginekologik, stomatologik va b.) vaqtida yuqishi mumkin.

KASALLIKNING XUSUSIYATLARI

Kasallikning tarqalishi asosan yilning issiq davrida sodir bo'ladi. Biroq, uzoq inkubatsion davri va subklinik bosqichi tufayli infeksiya bahor va kuzda ko'proq aniqlanadi. Taxminan har 3-5 yilda gepatit A boshqa yillarga nisbatan ko'proq tashxislanadi.

Gepatit A virusiga yoshidan qat'iy nazar faqat odamlar moyil b'ladi. Hayvonlar ushbu virusga moyil emas. Insonlarda ushbu kasallikdan sog'aygach,

Gepatit A ga qarshi doimiy, umrbod immunitet paydo bo'ladi, ya'ni odam bu kasallikka ikkinchi marta chalinmaydi. Dunyoda yuqumli kasalliklarni nazorat qilish bo'yicha xalqaro tashkilotning ma'lumotlariga ko'ra, virusli gepatit A yiliga 1,4 million odamni kasallaydi. O'zbekiston Gepatit A o'rtacha tarqalgan hududlar doirasiga kiradi.

Tegishli sanitariya-gigiyena sharoitiga ega bo'lgan rivojlangan mamlakatlarda virusli gepatitning tarqalish ko'rsatkichi past bo'ladi. Umuman, kasallikka chalinish ehtimoli yuqori bo'lgan kishilarga:

- Ushbu kasallik endemik bo'lgan hududlarga sayohat qilganlar;
- OIV (Odam immunitet tanqisligi virusi) yoki OITS bilan og'riqan (orttirilgan immunitet tanqisligi sindromi) bo'lganlar;
- Giyohvand moddalarni iste'mol qiluvchilar;
- Virusli gepatit B yoki gepatit C bilan kasallangan shaxslar;
- Aholining yopiq guruhlaridagi shaxslar (masalan, o'quvchilar).

Virusli gepatit A — jigar infeksiyalarining eng ko'p uchraydigan sabablaridan biridir. Masalan, 1988 yilda Shanxayda JSST (Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti) ga ko'ra, epidemiya 300 ming kishini zararlagan. Virusli gepatit A ning yakuni bolalikda ijobiydir, kasallik asimptomatik (alomatlarsiz) tarzda o'tadi, hayot sifatiga ta'sir ko'rsatmaydi. O'smirlik davrda kasallik jiddiy shaklda o'tadi va kasallikdan so'ng qat'iy ravishda parhezga rioya qilish kerak. O'lim holatlari faqat qarilarda kuzatiladi va har 1000 ta holatdan 4 tasini tashkil etadi.

GEPATIT A NING QO'ZG'ATUVCHISI VA RIVOJLANISHI

Gepatit A ning virusi **HAV** (Hepatitis A virus) deb ham ataladi. Virus quruq va issiq sharoitlarga (60 °C) chidamli, sho'r va chuchuk suvda oylar davomida saqlanadi. Ultrabinafsha nurlanishi ostida 1 daqiqada, 121°C

issiqlikdagi avtoklavda 20 daqiqa davomida, xloramin yoki xlor preparatlari bilan ishlov berilganda 5-7 daqiqada nobud bo'ladi.

Virusning nam muhitda chidamliligi:

- 20-22 °C — 3-4 hafta;
- 4-6 ° C — 3-4 oy;
- 60 °C — 12 soatgacha;
- 100 °C — 5 daqiqagacha.

Virion sferik shaklga ega bo'lib, markazida bitta RNK (ribonuklein kislota) ipi mavjud. Sog'lom odamning kasallanishi najas-og'iz yo'li bilan amalga oshiriladi. Kasal odamlar najas bilan birga juda ko'p viruslarni chiqaradi va yomon sanitariya-gigiena va suvni ifloslanishi sharoitlarida yuvilmagan qo'llar, suv, meva-sabzavotlar orqali o'giz bo'shlig'iga va qizilo'ngachga, u yerdan ovqat hazm qilish tizimi epitelial hujayralari orqali qonga, qon oqimi bilan esa jigarga hujayralarigacha (**gepatotsitlar**) yetib boradi.

Gepatit A virus faqat hepatotsitlarda ko'payadi va ularga zarar keltiradi, bu esa jigar yetishmovchiligining rivojlanishiga olib keladi. Virusning ortiqcha soni o't suyuqligi yo'lchalari orqali o't xaltasiga, u orqali me'da-ichak trakti orqali tashqi muhitga chiqariladi.

Kasallik alomatlari sezilarligiga ko'ra to'rtta shakli farqlanadi:

1. Subklinik (kasallik belgilari yo'q);
2. Xiralashgan (kasallikning alomatlari sezilar-sezilmas, umumiy holsizlik ko'rinishida);
3. Sariq kasalliksiz (teri sarg'ayishisiz aniq alomatlar);
4. Sariq kasallik (terida sariqlik mavjudligi bilan kasallikning umumiy simptomatikasi).

Virusli hepatit A uchun maxsus antivirus davo yo'q. Dori vositalari kasallik alomatlari va kasallik paytida hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan.

Viruslarning hayotiy faoliyati mahsulotlaridan va hepatotsitlarning nobud bo'lishi natijasida hosil bo'lgan zaharlanishni kamaytirish uchun detoksikatsion davo.

KASALLIKNI OLDINI OLISH

- Xavfsiz va toza ichimlik suvini ichish;
- Oqova suvlarni ishonchli qayta ishlash va filtrlash;
- Shaxsiy gigienaga rioya qilish;
- Faol hayot tarzi olib borish;
- Sport bilan shug'ullanish;
- Ish va dam muvofiqligi;
- Surunkali jigar xastaligi bilan odamlar vaktsina (emlash)

olish.

Virusli gepatitlarning oldini olishda shaxsiy gigiyena qoidalariga bekamu ko'st amal qilish, kasallikni o'z vaqtida aniqlab, bemorni kasalxonaga yotqizish va u bilan yaqin bo'lganlarni tibbiy ko'rikdan o'tkazish hamda u tutgan idish-tovoq va buyumlarni dezinfeksiya qilish muhim.

Kasalxonadan chiqqan bemorlar ma'lum muddat dispanser nazoratida bo'lishlari lozim. Kasallikning oldini olish maqsadida A va V gepatitlarga qarshi vaksinatsiya qilinadi (emlanadi). U yangi tug'ilgan chaqaloqlarga, 2-marta esa 1 oyligida teri ostiga yuboriladi.

Revaksinatsiya bola 6 oyligida o'tkaziladi. Emlash natijasida 95% bolalarda kasallikka qarshi immunitet paydo bo'ladi; epidemiologik jarayonlarga qarab kattalarga ham vaktsina yuboriladi, u birinchi bor qilingandan keyin oradan 1 oy va 6 oy o'tgach qayta emlanadi. Emlash natijasida immunitet paydo bo'lib, u 15— 20-yilgacha saqlanadi va kasallik tar-qalishining oldini oladi, virus tashuvchilik himoyalanaadi. Profilaktika maqsadida bolalarga gammaglobulin (normal immunoglobulin) dan ukol qilinadi.

Davolash asosan bemorning umumiy ahvoli va kasallikning klinik belgilariga qarab olib boriladi; yengilroq xilida deyarli dori-darmonlar berilmaydi, kun tartibi va parhezga (qarang Parhez bilan davolash) rioya qilish tavsiya etiladi. Kasallikning boshqa shakllarida ham parhez va kun tartibiga amal qilishdan tashqari, glyukoza, vitaminlar, tuzli eritmalar, qon hamda plazma

va qon oʻrnini bosuvchi suyuqliklar, zarur hollarda gormonlar, antibiotiklar va h. k. buyuriladi. Bemorga vitaminlar, uglevodlar, oqsilga boy ovqatlar, shuningdek turli meva sharbatlari beriladi.

Adabiyotlar

1. OʻzMe. Birinchi jild. Toshkent 2000-yil
2. Allergologiya va Immunologiya. Milliy yetakchilik. ГЭОТАР Медиа 2013 (журнал российский)
3. E.I. Sàlimîv . Xàtàrli àllàrgik holàtlàr. T.,1993.
4. M.F. Ziyayàvâ. Àllàrgik kàsàlliklàr. Uslubiy qoʻllànmâ. T., 2001.
5. Informatsionniy portal www.gepatit.com.ua
5. [www. ziyonet.uz](http://www.ziyonet.uz)

**JIZZAX VILOYATIDA REKREATIONS HUDUDLARNI
RIVOJLANTIRISH.**

Nozima Sadinova Gulamovna

Toshkent turizm kasb-hunar kolleji turizm fanlari o'qituvchisi.

Annotatsiya: Maqolada mamlakatimizning jizzax viloyatida uning tabiiy potentsiali orqali turistik qishloq ovullarini yaratish yo'nalishlari hamda uning institutsional asoslari bayon qilingan.

Kalit sozlar: Turistik qishloq ovullari, rekreasiya, madaniy-tarixiy meros, viza, infratuzilma, ziyorat, turizm mahallasi va qishlog'i.

Mamlakatimizda turizm sohasini strategik tarmoqlardan biri sifatida rivojlantirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar bosqichma-bosqich amalga oshirilmoqda. Shuningdek, hududlarni barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning eng muhim omillaridan biri sifatida ichki turizmni jadal rivojlantirish, sayyohlarni mamlakatimizning madaniy-tarixiy merosi hamda tabiiy boyliklari bilan tanishtirish, uning asosi sifatida viza rejimining liberallashtirilishi, chet el fuqarolarini ro'yxatga olish tartibining soddalashtirilishi, turizm tarmog'ini rivojlantirish uchun imtiyoz va preferensiyalar berilishi milliy turizm salohiyatini ichki va tashqi bozorlarda samarali targ'ib qilish imkonini beradi. Ammo, o'tkazilgan dastlabki tahlillar turizm tarmog'ini tartibga soluvchi normativ-huquqiy asosning nomukammalligi, alohida turizm xizmatlarini ko'rsatish qoidalarining, shuningdek, rivojlangan dunyo ahlining mamlakatimiz tabiatining o'ziga xosligi, ko'plab hududlarda bahavo turistik ob'ektlar mavjudligi to'g'risida

ma'lumotlar mavjud emasligini ko'rsatmoqda. Shuning uchun ham turizm resursining asosi sanalgan dunyo xilma-xilligini namoyish qiluvchi turizm predmetlari faqatgina reklama, targ'ibot orqaligina xalqaro turizm ixlosmandlarini o'z domiga tortishi mumkin. O'z navbatida ta'kidlash joizki, turizm sohasining kirib kelishi va uning rivojlanishi dunyoning har qanday mamlakatiga ham nasib qilavermaydi, chunki mazkur sohaga bo'lgan turizm mahsulotlari bozorida unga bo'lgan talab to'g'ridan-to'g'ri iqtisodiy ehtiyojlar bilan emas, balki ijtimoiy ehtiyojlar bilan belgilanadi. Ijtimoiy ehtiyojlar ichida ziyoratga, rekreatsiyaga bo'lgan ehtiyoj inson ruhiyatida uy-joyga bo'lgan ehtiyojdan ham ko'ra 3 marta ko'proqdir. Mamlakatimizda mazkur sohani rivojlantirishning dolzarbligi ham shundadir. Turizm sohasining serdaromad, shuning bilan birgalikda mashaqqati kamroq faoliyat turi ekanligini e'tirof etib, mamlakatimizda mazkur sohani rivojlantirish, takomillashtirish yuzasidan tinimsiz izlanishlarni olib borish maqsadga muvofiq sanaladi. Ana shunday yo'llardan biri-aholi gavjum, shuningdek, iqlim sharoiti mo'tadil bo'lgan hududlarda aholining turistik xizmat ko'rsatishini amalga oshirishi bilan birga aholining o'zi ham mazkur turistik mahsulotdan bahramand bo'ladigan faoliyat turlaridan biri bu turistik qishloq ovullarini tashkil etish hisoblanadi. Turistik qishloq ovullarini tashkil qilishning institutsional asosi bo'lib, birinchi navbatda, 2019-yil 16-aprelda qabul qilingan «O'zbekiston Respublikasining turizm to'g'risida» gi Qonuni, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 13-avgustdagi «O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida» gi PF-5781-sonli Farmoni xizmat qiladi. Mazkur institutsional asoslarga ko'ra, 2019-yil 1-noyabrdan boshlab eng yuqori turizm salohiyatiga ega bo'lgan fuqarolar yig'inlari (shaharcha, qishloq, ovullar hamda shahar, shaharcha, qishloq va ovullarning mahallalari) ro'yxatini shakllantirish, ushbu fuqarolar yig'inlari hududlarida 20 tadan kam bo'lmagan oilaviy mehmon uylari tashkil etilganda va turistlar uchun kamida besh xil xizmat turlari (yashash va/yoki ovqatlanish bo'yicha xizmatlardan tashqari) ko'rsatilgan taqdirda ularga «Turizm mahallasi», «Turizm qishlog'i» yoki

«Turizm ovuli» maqomini berish, 2020-yildan boshlab «Turizm mahallasi», «Turizm qishlog‘i» yoki «Turizm ovuli» maqomi berilgan fuqarolar yig‘inlari «Obod qishloq» va «Obod mahalla» davlat dasturlariga birinchi navbatda kiritilishi qat’iy belgilab qo‘yilgan [1].

«O‘zbekiston Respublikasining turizm to‘g‘risida» gi Qonunining 5-moddasiga ko‘ra xalqaro va ichki turizm uning shakllari hisoblanadi. Turizm tashkil etilayotgan turning o‘ziga xosligi, mavzusi, davomiyligi, harakatlanish usullari va turning boshqa xususiyatlaridan kelib chiqqan holda madaniy-tarixiy, ziyorat, ekologik, ma’rifiy, etnografik, gastronomik, ishbilarmonlik, ijtimoiy, sport, tibbiy, yoshlar turizmi, agroturizm hamda turizmning boshqa turlariga bo‘linishi mumkin [2]. O‘zbekiston turizm sohasini rivojlantirish bo‘yicha keng ko‘lamli imkoniyatga, shuningdek, juda katta rekreatsiya salohiyatiga ega, unda jami 7,4 ming madaniy meros ob‘ektlari mavjud, ulardan 209 tasi to‘rtta muzey shaharlar – «Xiva shahridagi Ichan-qal’a»,

«Buxoro shahrining tarixiy markazi», «Shahrisabz shahrining tarixiy markazi», «Samarqand shahri» hududida joylashgan bo‘lib, YUNESKO butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan [3].

Mamlakatimizda so‘nggi yillar davomida turizm xizmatlari eksporti hajmi ikki baravar oshdi, xususan, so‘nggi ikki yilda 546,9 million AQSh dollaridan 1041 million AQSh dollariga, ya’ni 190,3 foizga oshdi. Joriy yilda xorijiy tashrif buyuruvchilar sonining o‘shish sur’ati o‘rtacha yillik 8 foizni tashkil etgan bo‘lsa, o‘tgan yilda 7 foizni tashkil qilib, bu ko‘rsatkich 2,69 million nafardan oshganligini ko‘rsatib turibdi. O‘tgan yil yakunlari bo‘yicha respublikaga 5,3 million xorijiy turistlar tashrif buyurdi. Xususiy sektorni qo‘llab-quvvatlash va muhofaza qilishga qaratilgan choralar ko‘rilgani natijasida yil yakuni bo‘yicha 950 taga, mehmonxona xo‘jaliklari soni – 661 tadan 900 taga yetdi. Respublika hududiga olib kirilayotgan 8 va undan ko‘proq yo‘lovchi tashishga mo‘ljallangan turistik klassdagi avtotransport vositalarini sertifikatlash qilishning yangi mexanizmi joriy etilgani hamda buning natijasida so‘nggi yilda

turistik klass avtotransport vositalarining parki 128 donaga ko'paytirilgani (47 avtobus va 81 mikroavtobus) mazkur sohaga berilayotgan e'tiborning yaqqol dalilidir. Eng asosiysi qishloq ovullarini yaratishga ko'maklashuvchi xorijiy fuqarolarni respublika hududida vaqtinchalik ro'yxatga olish tartibi soddallashtirilgani, mazkur tartib «E-MENMON» tizimi orqali to'liq raqamli texnologiyaga o'tkazilganligi, shuningdek, mehmon uylarini sertifikatlash tartibi bekor qilinganligi bu borada ayni muddaodir. Bugungi kunda mamlakatimizda turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha bir qancha istiqbolli dasturlar belgilab olingan bo'lib, uning samarasi sifatida 2020-yilda turizmni rivojlantirish uchun mustahkam qonunchilik bazani yaratishga qaratilgan institutsional islohotlar, infratuzilmani modernizatsiyalash va mamlakat brendini targ'ib qilish, hamda 2021–2025-yillarda mamlakat iqtisodiyotida turizm industriyasi ulushini ko'paytirish, ushbu yo'nalishda zarur infratuzilmani rivojlantirish va dunyo bozorida respublikaning turizm salohiyatini targ'ib qilish orqali mamlakatning yalpi ichki mahsulotida turizm ulushini 5 foizgacha (shu paytgacha 2,3%) yetkazish, shuningdek, 2025-yil yakuniga qadar 9 milliondan ortiq turistlarni, shu jumladan uzoq xorijdan 2 million turistni jalb qilish belgilab quyilgan [2]. Mamlakatimizda yaratilayotgan shunday institutsional imkoniyatlardan kelib chiqqan holda xulosa qiladigan bo'lsak, Jizzax viloyatida ham turizmni rivojlantirish uchun keng qamrovli imkoniyatlar mavjud. Jizzax viloyati O'zbekistonning markaziy mintaqasida joylashgan bo'lib, shu tufayli har taraflama keng ko'lamli xo'jalik yuritish imkoniyatiga egadir. Uzunligi sharqdan g'arbga, ya'ni Yangiobod tumanidan Forish tumanigacha 180 km, janubdan shimolga, ya'ni Baxmal tumanidan Mirzacho'l tumanigacha 175 km. ni tashkil etadi. Maydoni 21,1 ming kv.km. Shundan 4,8 ming kv.km. (22,7 %) qishloq xo'jaligida foydalanishda bo'lgan yerlardir. O'rmon va o'rmonchilik bilan bog'liq ekinlar ekiladigan maydon 1,8 ming (8,5 %) kv.km dan iboratdir [4]. Maydonining katta qismini sharqdan g'arbga va qisman shimoli-g'arb tomonga cho'zilgan Chimqortog' va Molguzar, g'arbdan sharqqa, sharqi-janubga va janubga tomon cho'zilgan Nurota tizma tog'lari, shimol tomondan

Qozog‘istondagi Chordora to‘g‘onidan viloyatning shimoli-g‘arbidan Navoiy viloyati hududiga qadar cho‘zilgan Aydarko‘l tashkil etadi. Bu qadimiy yurtda ajdodlarimiz zakovati, salohiyatidan darak beruvchi – qadimiy turkiylarning quyosh yili timsoli – «Quyosh taqvimi», («Saklar taqvimi»), 19-fevraldan 21-martgacha quyosh nuri tushadigan Huttosh, shuningdek, Qantartosh, Hamaltoshlarning o‘zi sirli bir olam. Viloyatda ziyorat turizmini rivojlantirish uchun ham Sa‘d ibn Vaqqos, Usmand ota, Novqa ota, Xo‘jamushkent ota, Parpi ota, Sayfin ota, Savruk ota, Qulfisar ota kabi ziyoratgohlarlar xizmat qiladi. E‘tiborli jihati bu yerdagi tabiiy buloqlardan yiliga o‘rtacha 16–20 mln. kubometr suv olish imkoniyati mavjud. Eng asosiysi viloyatning Baxmal, Zomin, G‘allaorol tumanlari hamda Sh. Rashidov va Forish tumanlarining tog‘li hududlarida yog‘ingarchilik nisbatan mo‘l bo‘ladi. Shuningdek, haroratning mo‘tadilligi tufayli Baxmal, G‘allaorol va Forish botiqlarida, Zominsoy, Yettikechuv va Ko‘rpasoyda suvning parchalanishi nisbatan kam. Viloyatda turizm va uning zaminidagi rekreatsiya klasterlarini rivojlantirish uchun ham birmuncha sezilarli imkoniyatlar, ya‘ni viloyat tabiatining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri tog‘lar va tog‘ yon bag‘irlarida tarkibida temir, oltingugurt, vodorod, radiy, kremniy kislotasi, karbon gazi, ishqorli termo-minerallar bo‘lgan bir qator shifobaxsh suv manbalari mavjud. Darhaqiqat, ayni paytda viloyatning G‘allaorol, Forish, Mirzacho‘l tumanlarida ana shunday bal’neologik suvlar bilan davolovchi «Marjonsuv», «Birlashgan», «Gagarin» nomli sihatgohlar va bir nechta davolash maskanlari ishlab turibdi. Shuning bilan birgalikda viloyatning Zomin, Jizzax, Baxmal tumanlarida ham ma’danga boy manbalari bor. Viloyatdagi barcha ma’danli suvlar kimyoviy va balneologik tarkibiga ko‘ra eng tabiiy, o‘ziga xosligi bevosita hududning ancha qismini egallagan tog‘lik zona ekanligi bilan bog‘liqdir. Mazkur hududlarning tog‘ yon bag‘irlarida bir-biridan go‘zal tabiat go‘shalari, archazorlar bodomzorlar yong‘oqzorlar, shifobaxsh o‘tloqlar, soyliklar, zilol suvlar, hatto, musaffo toza havo qatlamining o‘zi bir olam. Ulkan daralarda qir-adirlar va soyliklarda kamyob o‘simliklar va hayvonlar, parrandalarning turfa xillari mavjud. Baxmal va

Zomin tumanlaridagi qir-adirlar, ulkan bogʻ-rogʻlar, shuningdek, Baxmaldagi dengiz sathidan 2600 metr balandlikdagi maʼdanli suv, Xalq bogʻi va qoʻriqxonalar, ajoyib sharsharalar, qirlar bagʻridagi oʻnlab chashmalar insoniyatni oʻziga chorlovchi saxiy tabiatning oʻziga xos neʼmatidir. Viloyatda turizm klasterlarining asosiy poydevori sanalgan Zomin tumanidagi 1976-yilda tashkil etilgan 48 ming gektarli Xalq bogʻining tabiati oʻta goʻzal. Balandligi dengiz sathidan 4 ming metrgacha choʻzilgan togʻ yon bagʻrida yoz va bahorda havo qatlami kamalak rangida tovlanadi. Qalin archazorlar va bahaybat daralar, soyliklardagi toshqin suvlar goʻyo tabiatning haqiqiy tabiiy koʻrgazmasini namoyish etadi. Albatta bu kabi jarayonlarning xususiyati shundaki, inson hamisha koʻpincha oʻzlashtirilmagan, inson qoʻli tegmagan tabiiy goʻshalarga ehtiyoj sezishidadir. Xalq bogʻi yonida Zomin qoʻriqxonasi tashkil etilgan, Xalq bogʻi va qoʻriqxonaning umumiy maydoni 78 ming gektarni tashkil etadi. Bu qoʻriqxonada 100 dan ortiq shifobaxsh va dorivor oʻsimliklar, oq tirnoqli ayiq, yovvoyi choʻchqa, boʻrsiq, alqar, (togʻ echkisi), jayra kabi hayvonlar, kemiruvchilar, kalxat, qora turna, bulduruq, tuvaloq, kaklik, tustovuq kabi parrandalarning 150 dan ortiq turlari uchraydi. Ushbu tabiat maskanida «Zomin» sanatoriysi, Oʻriklisoy dam olish maskani, sayyohlar uchun koʻplab mexmonxona uylari faoliyat koʻrsatib turibdi. Shu sabab mazkur rekreatsion hududlarda yil mobaynida dam oluvchilar, sayyohlar, yaʼni rekrentlar oqimi uzilmaydi. Viloyat relʼefi shimol, shimoli-gʻarb tomondagi pasttekisliklar, choʻl va dashtlardan qirlar, togʻlar sari balandlab borishi bilan bogʻliq ravishda hayvonlar turlari ham koʻpayib boradi. Viloyatda baliqchilik sanoatini rivojlantirish uchun ham keng koʻlamli imkoniyatlar mavjud, xususan, Aydarkoʻl-Tuzkon Arnasoy koʻllarida baliqlarning zogʻora, laqqa, suzak va ilonbaliq kabi turlari bor. Buning ajablanarli tomoni shundaki, aydarkoʻl-tuzkon Arnasoy koʻllari viloyatda baliqchilik sanoatini rivojlantirish bilan bir paytda rekreatsiyani rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Viloyatning tabiiy iqlim sharoiti keskin mo'tadil. Yozi quruq va issiq, qishi nisbatan yumshoq. Baxmal, qisman Zomin, Forish tumanlarining tog'liq hududlarida yoz fasli biroz salqin o'tadi. Yilning eng issiq oyi cho'l zonalarida iyun-iyul, tog' zonasida iyul-avgust. Kunning uzunligi kunduz yozda 15 soat, qishda 9 soat davom etadi. Yanvar oyida harorat +1+4 daraja, iyul oyida esa +26+28 daraja. Bir yillik yog'in miqdori 400-500 mm. Vegetatsiya davri 240-260 kun. Havoning namlik darajasi qishda 70-80 %. Bir yilda quyoshli kunlar 2800-3000 soat atrofida. Birinchi qorning yog'ishi asosan oktyabr oyiga to'g'ri keladi. Viloyat hududining nisbatan yaxlitligi va subtropik kengliklarga yaqinligi harorat rejimining birxilligini ta'minlaydi. Yil davomida o'rtacha 250-270 kun havo ochiq, osmon beg'ubor bo'ladi. Fevraldan noyabrgacha quyosh energiyasi nisbatan ko'proq bo'ladi. Havoning harorat yig'indisi janubiy pasttekisliklarda 5,5 ming daraja, shimoliy pasttekisliklarda 4,3-4,5 ming darajaga etadi. Viloyat hududida yog'ingarchilik asosan qish va bahor fasllariga to'g'ri keladi. Shimoldan janubga tomon yog'ingarchilik ko'payib boradi. Yillik yog'in miqdori balandligi 276 metr bo'lgan Mirzacho'lda 295, balandligi 392 metr bo'lgan Sangzorda 400 mm.dan oshadi. Qor turib qoladigan kunlar bir yilda tekisliklarda 20-22 kun, tog'li hududlarda 60-70 kunni tashkil etadi. Hududning tekislik qismida yillik yog'in miqdori 200 mm. atrofida. Bug'lanish darajasi 100-120 mm.ga teng. Viloyat hududida shimoli-g'arbda vaqti-vaqti bilan kuchli shamol bo'lib turadi. Aprel va may oylarida kuchli shamol, do'l va jala yog'ish holatlari uchraydi. Viloyat aholisi 2020-yil yanvar oyi holatiga 1382100 kishini tashkil etib, yil boshidan 29700 kishiga yoki 102,2 foizga ko'paydi. Shundan 647900 kishi – shahar joylarida (46,8%) va 734200 kishi qishloq joylarida (53,2 foiz) istiqomat qiladi.

Foydanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. "O'zbekiston Respublikasining turizm to'g'risida" gi Qonuni. 2019 yil 16 aprelda qabul qilingan.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 13 avgustdagi "O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-5781 son Farmoni.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 5 yanvardagi "O'zbekiston respublikasida turizmni jadal rivojlantirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" gi PF-5611 son Farmoni.

5. Aynaqulov M.A. Xudayberdiyev B.B. Jizzax viloyatida turistik qishloq ovullarini yaratish yo'nalishlari va uning institutsional asoslari // Институциональное развитие взаимоотношений финансово-кредитной системы с реальном сектором экономики. Материалы XII международной научно-практической конференции 10-11 июня 2020 года. Самарканд - 2020-185 с.

**ГЕОГРАФИК АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ЁРДАМИДА ЁР
РЕСУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ “КЛАСТЕР”
УСЛУБИНИ ИНТЕРАКТИВ КАРТОГРАФИК МАНБАЛАР БИЛАН
ТАЪМИНЛАШ (Самарқанд вилояти Булунғур тумани мисолида)**

*Давлат Солик Кумитаси Хузуридаги Кадастр Агентлигининг
Давлат Кадастрлари палатаси Самарқанд вилояти Бошкармаси
Самарқанд шаҳар филиали"да муҳандис
Axmedova Muhayyo*

Аннотатсия: Масофавий зондлаш , географик ахборот тизимлари ва глобал жойлашишни аниқлаш тизими интегратсияси ер ости сувлари гидрологияси, ресурсларни бошқариш, атроф-муҳит мониторинги ва фавқулодда вазиятларга жавоб бериш соҳасида ривожланаётган тадқиқот ёъналишларидир. РС, ГИС, ГПС ва юқори даражадаги ҳисоблаш соҳаларидаги соънги ютуқлар бир вақтнинг оъзида бир қатор маълумотларни вақт ва иқтисодий жиҳатдан самарали тарзда тақдим этиш ва қайта ишлашга ёрдам беради. Ушбу мақолада Булунғур тумани мисолида ушбу масалалар таҳлил этилади.

Калит сўзлар: космик, ер тизиш, кадастр, ер ресурслари, фотограмметрия.

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2017 йил 13 декабр куни ер ресурслари, геодезия ва кадастр соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар самарадорлигини ошириш масалаларига бағишланган йиғилишда Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри давлат кўмитаси раҳбарларининг соҳа фаолиятини такомиллаштириш бўйича кўрилаётган чора-тадбирлар юзасидан ҳисоботлари эшитилди. Маълумки, ер ва кўчмас

мулк кадастри ишларини яхшилаш мақсадида жорий йилда “Ергеодезкадастр” давлат қўмитаси таркибий тузилмаси ва фаолият йўналишлари қайтадан тасдиқланди. Ҳар қандай карта тузишда у ҳоҳ қоғоз карта бўлсин ҳоҳ рақамли ишлар аввал маълумот тўплашдан бошланади. Олдинлари бу ишлар қийин математик ҳисоб-китоблар қилишни талаб қилар ва уларни бажаришга йиллар кетиши мумкин эди. Ҳозирда геодезик янги технологиялар ишлаб чиқарилди ва бунинг натижасида ер ресурсларидан фойдаланиш имкониятлари кенгайди

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ ВА ЭМПИРИК ТАҲЛИЛ

Самарқанд вилояти Булунғур туманида жами 2 та мева-сабзавотчилик, 1 та ғаллачилик, 1 та картошқачилик ва 5 та узумчилик йўналишида кластер ташкил этилиб фаолият юритиб келмоқда.

"БУЛУНҒУР САНДВИК" МЧЖ мева-сабзавотчилик агрокластери туман ҳокимининг 2018 йил 8 августдаги №1738-Қ сонли қарори билан кластер этиб расмийлаштирилган, унга тумандаги Ўзбекистон, Мингчинор, Улуғбек, А.Махсумов ва Бешкуви агрофирма массивидан жами 346 гектар, шундан фойдаланиладиган 342,33 гектар ер майдони узоқ муддатли ижара шартномасига асосан сабзавот йўналишида фаолият юритиш учун ажратиб берилган.

Шунингдек, "БУЛУНҒУР-САНДВИК" мева-сабзавотчилик агрокластерига 370 та фермер хўжаликлар ва уларнинг 1500,0 гектар майдони ҳамда кластерни ўзидаги 342,33 гектар майдонга сабзавот маҳсулотлари етиштириш учун бириктириб берилган.

"БУЛУНҒУР-САНДВИК" мева-сабзавотчилик агрокластери томонидан етиштирилган ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотлари сотилишида корхона томонидан 2022 йил январ-апрел ойлари давомида маҳсулотлар экспорти амалга ошириш бўйича **584** тонна қуритилган сабзавот маҳсулотларини **2000.0** минг АҚШ долларига экспорти амалга оширилган. "БУЛУНҒУР-САНДВИК" кластер корхонасининг инфратузилма объектлари ҳамда техника ва агрегатлари, мавжуд қайта

ишлаш қуввати 40000 тоннани, оддий омборхона 200 тоннани ташкил этади ва корхонада 20 та юк ташувчи автомашиналар ҳамда 10 та турли русумдаги қишлоқ хўжалиги техникалари мавжуд.

2022 йил ҳосили учун корхона томонидан фермер хўжаликларига маҳсулот етиштириш учун жами **2515.0** млн.сўм миқдорида аванс маблағлари ҳисобига уруғ ва кўчатлар ажратилган бўлиб, аҳоли ва шартнома қилмаган бошқа тадбиркорлик субъектларига тўловлар маҳсулот сотиб олиш вақтида амалга оширилади.

"САМАРҚАНД ГАРДЕН ПЛАСТ" МЧЖ мева-сабзавотчилик агрокластери туман ҳокимининг 2018 йил 5 августдаги №1086-Қ сонли қарори билан кластер этиб расмийлаштирилган, унга тумандаги "Дўстлик" ва "Булунғур" агрофирма массивидан жами 1314,0 гектар лалми ва фойдаланилмайдиган ер майдони узок муддатли ижара шартномасига асосан боғдорчилик йўналишида фаолият юритиш учун ажратиб берилган.

2021 йил 1 октябр ҳолатига 588 гектар майдонга интенсив боғ ташкил этилган (327 га гилос, 195 га шафтоли, 66 га черешня) ҳамда 2022 йил лойиҳага киритилган 400 гектар майдонга интенсив боғ ташкил этиш бўйича питомникларда етарли кўчатлар тайёрланган.

"САМАРҚАНД ГАРДЕН ПЛАСТ" МЧЖ мева-сабзавотчилик агрокластерининг ишлаб чиқариш қувватлари талабларидан келиб чиқиб, тумандаги 40 та фермер хўжалиklarининг 200 гектар ер майдони бириктириб берилган.

"САМАРҚАНД ГАРДЕН ПЛАСТ" МЧЖ мева-сабзавотчилик агрокластери томонидан етиштирилган ва қайта ишланган мева-сабзавот маҳсулотлари сотилишида корхона томонидан 2022 йил январ-апрел ойлари давомида маҳсулотлар экспорти бўйича **103.4** тонна мева-сабзавот маҳсулотларини **275.4** минг АҚШ долларига экспорттини амалга оширилган.

"САМАРҚАНД ГАРДЕН ПЛАСТ" МЧЖ мева-сабзавотчилик агрокластерининг инфратузилма объектлари ҳамда техника ва агрегатлари

мавжуд қайта ишлаш қуввати 10500 тоннани, 4500 тонналик музлаткичли омборхона ташкил этади ва корхонада 22 та турли русумдаги қишлоқ хўжалиги техникалари мавжуд. 2022 йил ҳосили учун корхона томонидан шартнома тузилган фермер хўжаликларига жами **74.0** млн.сўм миқдорида аванс маблағлари ҳисобига кўчатлар тарқатилган, аҳоли ва шартнома қилмаган бошқа тадбиркорлик субъектларига тўловлар маҳсулот сотиб олиш вақтида амалга оширилади.

Туманда **"ПЕТ АГРО ОИЛ"** МЧЖ ғаллачилик йўналишида кластери туман хокимининг 2021 йил 2 ноябрдаги №125-7-93-К/21-сонли қарори билан ташкил этилган бўлиб, кластерга тумандаги 764 та ғалла етиштирувчи фермер хўжаликлари билан 6290 гектар майдондаги 15239 тонна донга фьючерс шартномаси тузилган. Кластер томонидан 2022 йил ғалла ҳосили учун ғалла етиштирувчи фермер хўжаликларига аванс сифатида минерал ўғит ва ёқилғи мойлаш материаллари билан таъминланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 майдаги “Республикада картошка етиштиришни кенгайтириш ва уруғчилигини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 4704-сонли қарори ижросини таъминлаш мақсадида туман хокимининг 2020 йил 25 майдаги 327-сонли қарори билан **“ЗАРАФШОН ГРЕН АГРО”** МЧЖ картошкачилик кластери ташкил этилиб, кластер корхонасида 2 нафар янги иш ўрни ташкил этилган. Кластер корхонасига 61 та фермер хўжалиги 435 гектар ер майдони бириктирилиб берилган. 2022 йил ҳосили учун кластер томонидан 822 гектар майдонга картошка уруғи экилди, такрорий экин сифатида кечки 400 гектар майдонга элита ва Р-1 уруғлик картошкалари экилиши режалаштирилган.

2022 йилда кластер томонидан инвестиция лойиҳаси бўйича 300 тонналик музлаткичли омборхона қурилиши лойиҳалаштирилган, лойиҳа қиймати 1200 млн. сўм, шундан 400 млн. ўз маблағи, 800 млн. сўм банк кредити ҳисобидан амалга оширилиши режалаштирилган, жихозлар Хитой

давлатидан келтирилади натижада 5 нафар янги иш ўринлари ташкил этилади.

Туманда узумчиликни ривожлантириш, сохага илғор технологияларни жалб қилиш, йирик плантацияларда узум етиштиришни ташкил этиш мақсадида туман хокимининг 2021 йил 21 июлдаги №22-7-93-Қ/21-сонли қарори билан узумчилик йўналишида кластерлар ташкил этилиши белгилаб қўйилган, шу асосида туманда 5 та узумчилик йўналишида кластерлар ташкил этилди. Булардан 2022 йил 11 январда давлат хизматлари рўйхатидан ўтган **“ТУРОН ГЪАФФАРОВ”** Агро кластерига 52 та фермер хўжалигининг 593 гектар ер майдони, 2022 йил 11 январда давлат хизматлари рўйхатидан ўтган **“ОЛҚАРТЕПА”** Агро кластерига 74 та фермер хўжалигининг 480 гектар ер майдони, 2022 йил 11 январда давлат хизматлари рўйхатидан ўтган **“КЕЛАЖАК БУНЁДКОРИ”** Агро кластерига 57 та фермер хўжалигининг 1000 гектар ер майдони, 2022 йил 21 январда давлат хизматлари рўйхатидан ўтган **“БУЛУНГУР АГРО ГРОУП”** МЧЖ кластерига 37 та фермер хўжалигининг 437 гектар ер майдони ва 2022 йил 12 январда давлат хизматлари рўйхатидан ўтган **“ШОҲЖАХОН ЖСД”** Агро кластерига 44 та фермер хўжалигининг 455 гектар ер майдони бириктириб берилган.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. З.Д.Охунов., И.Й.Абдуллаев. “Фотограмметрия” Ўқув қўлланма. Т., Чоълпон. 2007 йил -160 б.
- 2.Сафаров Э.Географик ахборот тизимлари. Тошкент., Университет, 2010 й.
3. Бобоколонов М.Х. “Аҳоли карталарини яратишда картографик усулларни таҳлил қилиш” магистрлик диссертацияси. СамДАҚИ. Самарқанд. 2013 й.

**ИСПОЛНЕНИЕ НАКАЗАНИЙ В ВИДЕ ШТРАФОВ, ЛИШЕНИЯ
ПРАВ И МОРАЛЬНОГО ИСПРАВЛЕНИЯ**

*Каракалпакский
государственный университет
Юридический факультет,
направление юриспруденция
3-курс Есемуратов Жасурбек*

Аннотация: Данная статья позволяет ознакомиться с основанием исполнения штрафов, исполнения муйюань лишения прав, порядком производства морально-исправительных работ.

Ключевые слова: Штраф, основание исполнения штрафа, исполнение наказания в виде лишения прав, порядок исполнения исправительных работ.

Штрафом является взыскание денежной суммы, указанной в УК РФ, с осужденного в доход государства на основании приговора суда. Штраф определяется в размере от пятисот до шестисот минимальных размеров заработной платы. Для несовершеннолетних назначается сумма от двух до двадцати минимальных размеров месячной заработной платы. Основанием для исполнения штрафа является вступившее в законную силу решение суда. Порядок исполнения штрафа - совершеннолетний, приговоренный к штрафу, должен добровольно уплатить штраф в течение одного месяца со дня вступления приговора в законную силу, а несовершеннолетний - в течение шести месяцев. Исполнение штрафа начинается на следующий день после вступления решения суда в законную силу. При этом суд знакомит осужденного с порядком уплаты штрафа, разъясняет условия уплаты, указывает форму уплаты и

последствия отказа от уплаты. Если осужденный добровольно не уплатит штраф в течение этого срока, исполнение штрафа будет направлено в принудительное исполнение. В соответствии со статьей 44 УК РУз наказание выражается во взыскании с виновных денежных средств в доход государства в размере, установленном УК. Штраф является видом наказания, которое оформляется отдельным документом, и время исполнения штрафа начинается с момента вступления приговора в законную силу, и ГЛАВА 4 Исполнение взыскания в виде штрафа

СУММА Штраф: Срок добровольной уплаты: В случае уклонения от уплаты штрафа заменяется следующими видами взысканий: От пяти до шестисот минимальных размеров оплаты труда Для совершеннолетних
Для несовершеннолетних Один месяц Шесть месяцев исправительных работ или ограничения по возрасту отбывания наказания или лишения свободы
Десять минимальных размеров оплаты труда за каждый месяц приравниваются к штрафу в размере шестикратного размера и налагаются на срок не более трех лет. В отношении несовершеннолетних размер налагаемого штрафа по решению суда от двукратного до двадцатикратного размера минимальной месячной заработной платы выплачивается за счет доходов государства. Это наказание в первую очередь сказывается на материальном состоянии виновного. По этой причине оно считается наиболее действенным наказанием, а в определенных случаях позволяет не изолировать преступника от общества. Согласно статье 44 УК Республики Узбекистан штраф может быть назначен в размере от пятисот до шестисот минимальных размеров заработной платы и только в качестве основного наказания. Постановление Пленума Верховного суда Республики Узбекистан от 3 февраля 2006 года № 1 «О практике назначения судами наказаний за преступления» содержит рекомендации по применению штрафов, в том числе штрафов при назначении, помимо размера штрафа, в постановляющей части приговора указывается общая сумма, исчисленная исходя из минимальной месячной заработной платы на момент

совершения преступления и выраженная в денежной единице. При определении размера неустойки в виде штрафа суд должен, как правило, исходить из возможности ее фактической уплаты. Например, следует учитывать материальное положение ответчика, а также наличие на его попечении несовершеннолетних детей, престарелых родителей и др. [Собрание постановлений Пленума Верховного суда Республики Узбекистан. 1991-2006 гг. Т.2. - Т.: Адолат, 2006. - С. 227]. Совершеннолетний, приговоренный к штрафу, должен добровольно уплатить штраф в течение одного месяца со дня вступления приговора в законную силу, а несовершеннолетний - в течение шести месяцев. При исполнении штрафа суд знакомит осужденного с порядком уплаты штрафа, разъясняет сроки уплаты, предупреждает о форме платежа и последствиях неуплаты. Если осужденный добровольно не уплатит штраф в установленный законом срок, то штраф взыскивается судебным приставом-исполнителем в обязательном порядке. Согласно статье 30 Закона Республики Узбекистан «Об исполнении судебных документов и документов иных органов», принятого 29 августа 2001 года и вступившего в силу с 1 января 2002 года, оно должно быть осуществлено и исполнено судебным приставом-исполнителем в течение максимальный срок два месяца с даты окончания срока, установленного для добровольного исполнения документа 62". Поэтому по этой норме срок обязательного исполнения штрафа не должен превышать двух месяцев. Наказание в виде исправительных работ осуществляется на предприятиях, в учреждениях и организациях независимо от форм собственности. Лица, осужденные к исправительным работам с условием отбывания наказания по месту работы, до отбывания наказания продолжают трудовую деятельность на предприятии, в учреждении или организации, где они работали. Осужденные к этому виду наказания привлекаются к общественно полезному труду, а в их воспитании принимают участие администрация и трудовые коллективы предприятия, на котором осужденный отбывает

наказание. Важнейшим аспектом этого наказания является то, что если осужденный остается на своем рабочем месте для отбывания наказания, ему не приходится менять профессию и осваивать новую. При этом он не забывает знания и навыки, связанные с его профессией, а развивает их дальше.

Согласно статье 451 Уголовного кодекса Республики Узбекистан обязательные общественные работы состоят в принуждении осужденного к безвозмездному выполнению полезных общественных работ. Если осужденный работает или учится, обязательные общественные работы выполняются в свободное от работы или учебы время. «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Узбекистан в связи с принятием дополнительных мер по обеспечению надежной защиты прав и свобод граждан», вступивших в силу с 1 апреля 2017 года. в систему уголовных наказаний было введено уголовное наказание в виде «обязательных общественных работ». Согласно этому Закону Уголовный кодекс Республики Узбекистан дополнен новой главой 6 1 под названием «Исполнение и отбывание наказания в виде обязательных работ». В соответствии со статьей 14 ГК РФ наказание в виде обязательных работ исполняется органами внутренних дел или иным органом, определяемым судом. Соответственно, исполнение наказания в виде обязательных работ осуществляется путем проверки исполнения наказаний органов внутренних дел по месту жительства осужденного. Места (сооружения), где осужденный может нести обязательные общественные работы, и виды обязательных общественных работ определяются инспекцией по исполнению наказаний по представлению местных исполнительных органов. Лицо, осужденное к обязательным общественным работам, должно быть привлечено к отбыванию наказания не позднее десяти суток со дня получения извещения суда о вступлении приговора в законную силу при проверке исполнения наказаний

соответствующих органов внутренних дел. тело. В период исполнения наказания предоставление осужденному очередного ежегодного отпуска по основному месту работы не приостанавливает исполнение наказания в виде обязательных работ.

Лишение определенного права - лишение лица определенного права заключается в запрещении виновному занимать те или иные должности на предприятиях, в учреждениях или организациях либо заниматься той или иной деятельностью в течение срока, определяемого судом. При применении наказания в виде лишения определенного права в качестве дополнительного наказания оно исполняется органом, исполняющим основное наказание. Исполнение наказания в виде лишения определенных прав - исполнение наказания в виде лишения определенных прав осуществляется инспекцией по исполнению наказаний органов внутренних дел по месту жительства осужденного.

Исправительные работы - исправительные работы определяются как деятельность по принуждению лица к труду с отчислением от десяти до тридцати процентов его заработной платы за счет доходов государства на основании приговора суда.

В соответствии со статьей 46 Уголовного кодекса Республики Узбекистан исправительные работы состоят в принуждении лица к работам с отчислением от десяти до тридцати процентов его заработной платы за счет доходов государства или в иных местах, определяемых органами, контролирующими исполнения этого приговора. При отсутствии у осужденного постоянного места жительства исполнение наказания возлагается на инспекцию исполнения наказаний по месту вынесения приговора. Лица, осужденные к обязательным общественным работам, освобождаются от отбывания наказания, если они становятся нетрудоспособными или достигают пенсионного возраста в период отбывания данного вида наказания, а также в случае ухода женщин в

отпуск по беременности и родам во время отбывания этого вида наказания. В случае наступления указанных обстоятельств в период отбывания осужденным обязательных общественных работ инспекция по исполнению наказаний направляет в суд представление об освобождении осужденного от отбывания наказания. Следует отметить, что обязательные общественные работы выполняются бесплатно.

Использованная литература:

1. Jinoyat-ijroiya huquqi: Darslik // Mualliflar jamoasi. - T.: TDYU, 2019. 328-bet.
2. O'zbekiston Respublikasining jinoyat – ijroiya kodeksi, Yangi tahrir, 2021
- 3 . F.E.Muxamedov, G.A.Alimov, R.R.Shakurov, A.A.Rasulev, Jinoyat qonunchiligi normalarini qo'llashga oid masalalar to'plami. Toshkent – 2019

**JARIMA, MUYUYUAN HUQUQDAN MAHRUM QILISH VA
AXLOQAN TUZATISH ISHLARI TARIQASIDAGI JAZOLARNI
IJRO ETISH**

Qoraqalpoq Davlat Universiteti

Yuridika fakulteti Yurisprudensiya yo'nalishi

3-bosqich talabasi Esemuratov Jasurbek

Annotatsiya. Ushbu maqolada jarima jazosining ijro etish asosini, muyyuan huquqdan mahrum qilish jazosining ijro etishi, axloqan tuzatish ishlarini ijro etish tartibi bilan tanishib chiqish imkonini beradi

Kalit so'zlar: Jarima jazosi, jarima jazosini ijro etish asosi, muyyuan huquqdan mahrum qilish tariqasidagi jazoni ijro etish, axloq tuzatish ishlarini ijro etish tartibi

Jarima jazosi - mahkumdan sud hukmi asosida davlat daromadiga JKda belgilangan miqdorda pul summasini undirishdir. Jarima eng kam oylik ish haqining besh baravaridan olti yuz baravarigacha miqdorida belgilanadi. Voyaga yetmaganlarga esa eng kam oylik ish haqining ikki baravaridan yigirma baravarigacha miqdorda tayinlanadi. Jarima jazosini ijro etish asosi - jarima jazosini ijro etish asosi bo'lib sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi hisoblanadi. Jarima jazosini ijro etish tartibi – jarima tariqasidagi jazoga hukm qilingan voyaga yetgan shaxs jarimani hukm qonuniy kuchga kirgan kundan boshlab bir oylik muddat ichida, voyaga yetmagan esa olti oy ichida ixtiyoriy ravishda to'lashi shart. Jarima jazosini ijro etish sud hukmi qonuniy kuchga kirgan kunning ertasi kunidan boshlanadi. Bunda sud mahkumni jarimani to'lash tartib-qoidalari bilan tanishtiradi, to'lash muddatlarini tushuntiradi, to'lov shakli

va to'lashdan bosh tortganlik oqibatlarini eslatib o'tadi. Agarda mahkum mana shu muddat mobaynida jarimani ixtiyoriy ravishda to'lamasa unda jarima jazosini ijro etish majburiy ijroga yuboriladi.

O'zbekiston Respublikasi JKning 44-moddasiga muvofiq, jarima jazosi aybdordan davlat daromadiga Jinoyat kodeksida belgilangan miqdorda pul undirilishida ifodalanadi. Jarima alohida hujjat bilan ijro etiladigan jazo turi bo'lib, hukm qonuniy kuchga kirishi bilan jarimaning ijro etilish vaqti boshlanadi va 4-BOB Jarima tariqasidagi jazoni ijro etish Jarima miqdori: Ixtiyoriy ravishda to'lash muddati: jarimani to'lashdan bo'yin tovlansa, quyidagi jazolar bilan almashtiriladi: Eng kam oylik ish haqining besh baravaridan olti yuz baravarigacha Voyaga yetganlar ga nisbatan Voyaga yetmaganga nisbatan Bir oy Olti oy axloq tuzatish ishlari yoki xizmat bo'yicha cheklash yoxud ozodlikdan mahrum qilishning har bir oyi eng kam oylik ish haqining o'n olti baravari miqdoridagi jarimaga tenglashtirilib, uch yildan ko'p bo'lmagan muddatga tayinlanadi Voyaga yetmaganlarga nisbatan eng kam oylik ish haqining ikki baravaridan yigirma baravarigacha sud hukmida tayinlangan jarima miqdori davlat daromadi hisobiga to'lanalishi lozim. Mazkur jazo eng avvalo aybdor shaxsning moddiy ahvoliga ta'sir ko'rsatadi. Ayni shu sababli u eng samarali jazo hisoblanadi va muayyan hollarda aybdorni jamiyatdan ajratmaslik imkoniyatini beradi. O'zbekiston Respublikasi JKning 44-moddasiga muvofiq, jarima eng kam oylik ish haqining besh baravaridan olti yuz baravarigacha miqdorda va faqat asosiy jazo tariqasida tayinlanishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumining "Sudlar tomonidan jinoyat uchun jazo tayinlash amaliyoti to'g'risida" 2006-yil 3 fevraldagi 1-son qarorida jarima tariqasidagi jazoni qo'llash bo'yicha tavsiyalar berilgan bo'lib, jumladan, jarima tariqasidagi jazo tayinlanganda hukmning qaror qismida jarima miqdori bilan bir qatorda uning jinoyat sodir etilgan vaqtdagi eng kam oylik ish haqi miqdoridan kelib chiqib hisoblangan, pul birligida ifodalangan jami summasi ham ko'rsatilishi lozim. E'tiblorli tomoni jarima tariqasidagi jazoni tayinlash va

miqdorini belgilashda sud, odatda, uning amalda to'лана olinishi imkoniyatidan kelib chiqishi lozim. Bunda, chunonchi, sudlanuvchining moddiy ahvoli, shuningdek qaramog'ida voyaga yetmaganlar farzandlari, keksa ota-onasi borligi va hokazolar inobatga olinishi lozim [O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi plenumi qarorlari to'plami. 1991-2006. T.2. – T.: Adolat, 2006. – B. 227]. Jarima tariqasidagi jazoga hukm qilingan voyaga yetgan shaxs jarimani hukm qonuniy kuchga kirgan kundan boshlab bir oylik muddat ichida, voyaga yetmagan shaxs esa olti oy ichida ixtiyoriy ravishda to'lashi shart. Jarima jazosini ijro etishda sud mahkumni jarimani to'lash tartib-qoidalari bilan tanishtiradi, to'lash muddatlarini tushuntiradi, to'lov shakli va to'lashdan bo'yin tovlaganlik oqibatlarini to'g'risida ogohlantiradi. Agarda mahkum qonunda belgilangan muddat mobaynida jarimani ixtiyoriy ravishda to'lamasa, unda jarima sud ijrochisi tomonidan majburiy tartibda undirib olinadi. O'zbekiston Respublikasining 2001-yil 29-avgustda qabul qilingan va 2002-yil 1-yanvardan kuchga kirgan "Sud hujjatlari va boshqa organlar hujjatlarini ijro etish to'g'risida"gi qonunining 30-moddasiga muvofiq "ijro harakatlari va ijro hujjatining talablari ijro hujjatining ixtiyoriy ijro 62 etilishi uchun belgilangan muddat tugagan kundan e'tiboran ko'pi bilan ikki oy muddat ichida sud ijrochisi tomonidan amalga oshirilishi va ijro etilishi kerak". Demak, mazkur normaga ko'ra jarima jazosini majburiy ijro etish muddati ikki oydan oshmasligi lozim.

Muayyan huquqdan mahrum qilish - shaxsni muayyan huquqdan mahrum qilish sud tayinlagan muddat davomida aybdorning korxonalar, muassasalar yoki tashkilotlarda u yoki bu mansabni egallashini yoxud u yoki bu faoliyat bilan shug'ullanishni taqiqlashdan iboratdir. Muayyan huquqdan mahrum qilish jazosi qo'shimcha jazo sifatida qo'llanilganda asosiy jazoni ijro etuvchi organ tomonidan amalga oshiriladi. Muayyan huquqdan mahrum qilish tariqasidagi jazoni ijro etish - muayyan huquqdan mahrum qilish tariqasidagi jazo ijrosi mahkumning yashash joyidagi ichki ishlar organlarining jazolarni ijro etish inspeksiyasi tomonidan amalga oshiriladi.

Axloq tuzatish ishlari - axloq tuzatish ishlari bu sud hukmi asosida shaxs ish haqining o'n foizidan o'ttiz foizigacha miqdorini davlat daromadi hisobiga ushlab qolgan holda uni mehnatga majburan jalb qilishdan iborat bo'lgan faoliyat tushuniladi.

O'zbekiston Respublikasi JKning 46-moddasiga asosan axloq tuzatish ishlari shaxs ish haqining o'n foizidan o'ttiz foizigacha miqdorini davlat daromadi hisobiga ushlab qolgan holda uni mehnatga majburan jalb qilishdan iborat bo'lib, jazo sudning hukmiga muvofiq mahkumning o'z ish joyi yoki mazkur jazo ijrosini nazorat qiluvchi organlar belgilab beradigan boshqa joylarda o'taladi. Mahkum doimiy yashash joyiga ega bo'lmagan taqdirda hukmning ijrosi hukm chiqarilgan joydagi jazolarni ijro etish inspeksiyasi zimmasiga yuklanadi.

Axloq tuzatish ishlari tariqasidagi jazo mulkchilik shaklidan qat'iy nazar, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarda o'taladi. Jazoni o'z ish joyida o'tash sharti bilan axloq tuzatish ishlariga hukm qilingan shaxslar sudlangunga qadar o'zlari ishlagan korxonada, muassasa yoki tashkilotda mehnat faoliyatini davom ettiraveradilar. Ushbu jazo turiga hukm qilinganlar ijtimoiy foydali mehnatga jalb qilinib, ularni tarbiyalashda mahkum jazoni o'tayotgan korxonada ma'muriyati va mehnat jamoalari qatnashadilar. Bu jazoning g'oyat muhim tomoni shundaki, mahkum jazoni o'tash uchun o'z ish joyida qoldirilgan bo'lsa, kasbini o'zgartirishga va yangi kasbni o'rganishga to'g'ri kelmaydi. Bu bilan u kasbi bilan bog'liq bo'lgan bilim va mahoratini esidan chiqarib qo'ymaydi, balki yanada rivojlantiradi.

O'zbekiston Respublikasi JKning 451 -moddasiga asosan majburiy jamoat ishlari shaxs mahkumni haq to'lanmaydigan foydali jamoat ishlarini bajarishga majburiy tarzda jalb qilishdan iborat. Mahkum ishlayotga yoki o'qiyotgan bo'lsa, majburiy jamoat ishlari ishdan yoki o'qishdan bo'sh vaqtda o'taladi. 2017 yil 1 apreldan kuchga kirgan "Fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini ta'minlashga doir qo'shimcha

chora-tadbirlarning qabul qilinishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi Qonunga ko‘ra jinoiy jazolar tizimiga “majburiy jamoat ishlari” tariqasidagi jinoiy jazo turi kiritildi. Ushbu Qonunga ko‘ra O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodeksi “Majburiy jamoat ishlari tariqasidagi jazoni ijro etish va o‘tash” deb nomlangan yangi 61 -bob bilan to‘ldirildi. JIKning 14-moddasiga muvofiq majburiy jamoat ishlari jazosi ichki ishlar organlari tomonidan yoki sud belgilaydigan boshqa organ tomonidan ijro etiladi. Shunga ko‘ra majburiy jamoat ishlari tariqasidagi jazoni ijro etish mahkumning yashash joyidagi ichki ishlar organlarining jazolarni ijro etish inspeksiyasi tomonidan amalga oshiriladi. Mahkum majburiy jamoat ishlarini o‘tashi mumkin bo‘lgan joylar (obyektlar) va majburiy jamoat ishlarining turlari jazolarni ijro etish inspeksiyalari tomonidan mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlarining taklifiga ko‘ra belgilanadi. Majburiy jamoat ishlariga hukm qilingan shaxs jazoni o‘tashga sudning hukm qonuniy kuchga kirganligi haqidagi xabarnomasi tegishli ichki ishlar organining jazolarni ijro etish inspeksiyasiga kelib tushgan kundan e’tiboran o‘n kundan kechiktirmay jalb qilinadi. Jazoni ijro etishda mahkumga asosiy ish joyidan navbatdagi har yilgi mehnat ta’tilining berilishi majburiy jamoat ishlari tariqasidagi jazoning ijrosini to‘xtatib turmaydi. Majburiy jamoat ishlariga hukm qilingan shaxslar jazoni o‘tash vaqtida mehnatga yaroqsiz bo‘lib qolsalar yoxud pensiya yoshiga yetgan bo‘lsalar, shuningdek ayollar bu turdagi jazoni o‘tayotgan vaqtda homiladorlik va tug‘ish ta’tiliga chiqsalar, jazoni o‘tashdan ozod qilinadilar. Mahkum majburiy jamoat ishlarini o‘tashi davrida yuqoridagi holatlar yuzaga kelgan taqdirda, jazolarni ijro etish inspeksiyasi tomonidan sudga mahkumni jazoni o‘tashdan ozod qilish to‘g‘risida taqdimnoma yuboriladi. Qayd etish kerakki, majburiy jamoat ishlari bepul asosda bajariladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jinoyat-ijroiya huquqi: Darslik // Mualliflar jamoasi. - T.: TDYU, 2019. 328-bet.

2. O'zbekiston Respublikasining jinoyat – ijroiya kodeksi, Yangi tahrir, 2021

3 . F.E.Muxamedov, G.A.Alimov, R.R.Shakurov, A.A.Rasulev, Jinoyat qonunchiligi normalarini qo'llashga oid masalalar to'plami. Toshkent – 2019

JINOYATLARNING OLDINI OLISH CHORALARI

Qoraqalpoq Davlat Universiteti

Yuridika fakulteti Yurisprudensiya yo'nalishi

3-bosqich talabasi **Esemuratov Jasurbek**

Annotatsiya. Mazkur maqolada jinoyatlarning oldini olish choralari tushunchasi, turlari va huquqiy oqibatlarini hamda jinoyatlarning oldini olishning protsessual vositalari haqidagi bilimlarini samarali o'zlashtirishda imkoni beradi

Kalit so'zlar: Jinoyat, jinoyatlarning oldini olish choralari tushunchasi, turlari va huquqiy asoslari, mamlakatimizda jinoyatlarning barvaqt oldini olish va huquqbuzarliklarga qarshi kurash holati

Jinoyat — jinoyat qonunida nazarda tutilgan ijtimoiy xavfli qilmish. Muayyan qilmishni jinoyat deb hisoblash masalasi har bir davlatda o'zining ijtimoiy tuzumi, aholining turmush tarzi, milliy xususiyatlari, urf-odatlarini, an'analariga muvofiq xalqaro huquq me'yorlari e'tiborga olingan holda hal etiladi.

Qilmish jinoyat ekanligini aniqlash uchun quyidagi umumiy belgilar nazarga olinadi:

1. qilmishning ijtimoiy xavfliligi;
2. aybning mavjudligi;
3. jazoga sazovorligi.

Har qanday jinoyat qilmishda mazkur belgilarning barchasi birdaniga mavjud bo'lishi shart, ulardan biri mavjud bo'lmasa, qilmishni jinoyat emas, deb hisoblashga asos topiladi.

Ehtiyot chorasi ayblanuvchi, sudlanuvchi surishtiruvdan, dastlabki tergovdan va suddan bo‘yin tovlashining oldini olish; uning bundan buyongi jinoiy faoliyatining oldini olish; uning ish bo‘yicha haqiqatni aniqlashga halal beradigan urinishlariga yo‘l qo‘ymaslik; hukmning ijro etilishini ta‘minlash maqsadida qo‘llaniladi. Kafillar ushbu ehtiyot chorasi qo‘llanilishiga sabab bo‘lgan ayblovning mohiyati, ayblanuvchiga qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan jazo, oldini olish maqsadida kafillik tariqasidagi ehtiyot chorasi ko‘rilgan harakat ayblanuvchi, sudlanuvchi tomonidan sodir etilgan taqdirda kafillarning javobgarligi haqida ogohlantirilishi lozim. Bu ma‘lumotlar kafillikka berish bayonnomasida qayd qilinib, uni shu ehtiyot chorasini qo‘llayotgan mansabdor shaxs, ayblanuvchi, sudlanuvchi va kafillar imzolashi lozim yoki bu ma‘lumotlar sud majlisi bayonnomasida aks ettiriladi. Bundan tashqari, har bir kafillikka oluvchi kafillik to‘g‘risida tilxat beradi.

Kafillar ularni javobgarlikka tortish uchun sabab bo‘ladigan asoslar kelib chiqqunga qadar o‘z zimmalariga olingan majburiyatlardan voz kechishlari mumkin. Kafillar ayblanuvchining, sudlanuvchining xulq-atvorini kuzatishga imkoni bo‘lmaganligini bahona qilishga haqli emaslar, ular bartaraf etib bo‘lmaydigan vaziyatning ta‘sirini isbotlab beradigan hollar bundan mustasno.

Ayblanuvchi, sudlanuvchi oldi olinishi uchun shaxsiy kafillik qo‘llanilgan harakatlarni sodir etgan taqdirda, kafil qonunda belgilangan javobgarlikka tortilishi mumkin.

Mamlakatimizda so‘nggi yillarda o‘tkazilgan islohotlar natijasida jinoyatlarning barvaqt oldini olish va huquqbuzarliklarga qarshi kurashishda yangi ish uslublari tatbiq qilinib, aholi va jamoatchilik bilan uzviy muloqot yo‘lga qo‘yildi, ushbu sohaga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari keng joriy etildi. Jinoyatlarning barvaqt oldini olish va huquqbuzarliklarga qarshi kurashishda davlat organlari va jamoat tashkilotlari o‘rtasida hamkorlik yanada kuchaytirildi. Olib borilayotgan keng ko‘lamli ishlar natijasida fuqarolarda jinoyatchilikka qarshi kurashishga va

huquqbuzarliklarning oldini olishga daxldorlik hissi shakllandi. Amalga oshirilgan tizimli ishlar natijasida 2018-yilning 7 oyida umumiy jinoyatlarning 38,2 foizga, jinoyat-qidiruv yo'nalishidagi jinoyatlarning 38,3 foizga kamayishiga erishildi. Biroq, jinoyatlarning barvaqt oldini olish va huquqbuzarliklarga qarshi kurashish borasidagi faoliyatda yechimini kutayotgan xato va kamchiliklar hamda foydalanilmayotgan imkoniyatlar mavjud. O'tkazilgan tadbirlar va ko'rilgan choralar yetarli darajada samara bermaganligi oqibatida, Andijon, Surxondaryo viloyatlari, Qoraqalpog'iston Respublikasida qotillik va badanga og'ir tan jarohati yetkazish, Farg'ona viloyatida nomusga tegish, Jizzax viloyatida bosqinchilik, Namangan, Jizzax viloyatlari va Qoraqalpog'iston Respublikasida transport vositasini olib qochish jinoyatlari oshgan. Ichki ishlar, Xalq ta'limi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirliklari, Yoshlar ittifoqi, Xotin-qizlar qo'mitasi va boshqa jamoat tashkilotlari faoliyati ham kutilgan natijalarni bermagan. Jinoyatlarning qariyb 30 foizi voyaga yetmaganlar va yoshlar, 12,5 foizi xotin-qizlar tomonidan sodir etilgan. Buxoro, Jizzax, Samarqand va Navoiy viloyatlarida xotin-qizlar tomonidan fohishalik bilan shug'ullanish kabi salbiy holatlar ko'paygan. Mahalla faollari, jamoat tashkilotlari va profilaktika inspektorlari tomonidan notinch va noqobil oilalarni, o'z vaqtida aniqlash, ularning manzilli ro'yxatlarini tuzish, oiladagi ma'naviy-axloqiy muhitni sog'lomlashtirishga qaratilgan ishlar to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligi oqibatida, o'ta og'ir jinoyatlar sodir etilgan. Xususan, 277 ta qotillik jinoyatining 116 tasi yoki 42 foizi qarindosh-urug'larning oila-turmush doirasidagi janjallari, 25 tasi yoki 9 foizi esa, qo'ni-qo'shnilarning o'zaro kelishmovchiliklari zahirida kelib chiqqan. Ayniqsa, maishiy va mulkiy nizolar zahirida sodir etilgan yengil tan jarohati yetkazish bilan bog'liq huquqbuzarliklar tahlil qilinib, kelgusida jinoyatlarning oldini olish va nizoni hal etishga qaratilgan choralar ko'rilmaganligi oqibatida, og'ir va o'ta og'ir jinoyatlar sodir etilgan. Ilgari sudlangan shaxslarni profilaktik hisobga olish va ular bilan profilaktik tadbirlar o'tkazishda ham jiddiy kamchiliklarga yo'l qo'yilgan. Jumladan, ushbu toifadagi shaxslar tomonidan jinoyat sodir etish

holatlari Jizzax viloyatida oshgan, Andijon, Buxoro, Namangan, Samarqand, Surxondaryo, Sirdaryo, Farg‘ona viloyatlari, Toshkent shahri va Qoraqalpog‘iston Respublikasida esa yuqoriligicha qolgan. Bundan tashqari, sodir bo‘lgan har bir jinoyatni avvalo, jinoyat sodir bo‘lgan va jinoyat sodir qilgan shaxsning yashash joyidagi mahallalarda keng jamoatchilikni jalb qilgan holda muhokama qilish to‘liq ta‘minlanmagan. Ichki ishlar organlari tomonidan boshqa hududdan kelib jinoyat sodir etgan fuqarolarning qilmishlari haqida ularning yashash joylariga xabar berish amaliyoti to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilmagan. Ayrim hududlarda “Jamoatchilik nazorati” maskanlarining ish faoliyati talab darajasida tashkil qilinmagan. Tezkor-qidiruv ishlari to‘g‘ri tashkil qilinmaganligi sababli, umumiy jinoyatlarning 6 foizi, jinoyat-qidiruv yo‘nalishidagi jinoyatlarning 8,1 foizi fosh etilmagan. Tergov va sud organlaridan yashiringan qidiruvdagi shaxslarning 71,5 foizi ushlanmagan. Yo‘l-transport hodisalarining oldini olish borasida o‘tkazilgan tadbirlar samarasiz bo‘lganligi bois, Namangan, Andijon, Navoiy, Qashqadaryo va Jizzax viloyatlarida odam o‘limiga sababchi bo‘lgan yo‘l-transport hodisalari oshgan. Ichki ishlar organlari xodimlari tomonidan jinoyat haqidagi ariza va xabarlarini qayd etmaslik yo‘li bilan jinoyatlarni hisobdan yashirish holatlariga hamon barham berilmagan. Xususan, 48 ta jinoyatlar qayd etmaslik yo‘li bilan hisobdan yashirilgan. “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi Qonunga hamda fohishalik bilan shug‘ullanganlik uchun javobgarlikni kuchaytirish yuzasidan qonun hujjatlariga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish masalasi oxiriga yetkazilmagan. Sog‘liqni saqlash vazirligining ichkilikka ruju qo‘ygan, giyohvandlikka chalingan shaxslarni va tajovuzkor ruhiy kasallarni davolash muassasalarini muayyan hudud geografiyasidan kelib chiqqan holda soni va qamrovini oshirish hamda ularni tegishli mutaxassis va anjomlar bilan ta‘minlash masalalari bo‘yicha hanuzgacha amaliy ishga kirishilmagan. Davlat organlari va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda amalga oshirilgan chora-tadbirlar samarali tashkil etilmaganligi bois, fuqarolarning o‘z joniga qasd yoki suiqasd qilish holatlari Buxoro, Jizzax, Navoiy, Farg‘ona, Qashqadaryo,

Toshkent viloyatlari va Qoraqalpog‘iston Respublikasida oshgan. Yoshlar o‘rtasida ularning sog‘lig‘i, tarbiyasi va ruhiyatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatuvchi tramadol, sonnat va lirika kabi psixofaol dori vositalariga ruju qo‘yish holatlari ko‘paygan. Ayni paytda, qonun hujjatlarida ushbu vositalarning noqonuniy savdosi bilan shug‘ullanganlik uchun javobgarlik nazarda tutilmagan.

Xuloso qilib aytgach, Ichki ishlar idoralari va huquqni muhofaza qiluvchi boshqa organlar mas‘ul xodimlari, davlat va jamoat tashkilotlari vakillari va aholi ishtirokida huquqbuzarlik va jinoyatlarning oldini olishga qaratilgan profilaktik tadbirlar tashkil etilmoqda. Poytaxtimizning shu maqsadga qaratilgan chora-tadbirlar izchil amalga oshirilmoqda. Profilaktika kunida jinoyatchilikka qarshi kurashish, uning oldini olish, qonun ustuvorligini ta‘minlashga qaratilgan ishlar samaradorligini oshirishga e‘tibor qaratilayotir. Farzandlarimizning har tomonlama yetuk inson bo‘lib voyaga yetishi uchun ularning chuqur bilim olishi muhim ahamiyatga ega

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jinoyat protsessual huquqi darslik Mualliflar jamoasi// - T: TDYU nashriyoti 2021- 248 bet

2. S. Saxaddinov, O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat – protsessual kodeksiga sharhlar. Yangi asr avlodi – 2014

3. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005) ma‘lumotlaridan foydalanilgan

МЕРЫ ПО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЮ ПРЕСТУПНОСТИ

*Каракалпакский государственный университет
Юридический факультет, направление юриспруденция
3-курс Есемуратов Жасурбек*

Данная статья дает возможность эффективно получить знания о понятии, видах и правовых последствиях мер профилактики правонарушений, а также о процессуальных средствах профилактики правонарушений.

Ключевые слова: понятие, виды и правовые основы преступности, меры профилактики правонарушений, состояние ранней профилактики правонарушений и профилактики правонарушений в нашей стране.

Преступлением является общественно опасное деяние, определяемое уголовным законом. Вопрос о признании конкретного деяния преступлением решается в каждой стране с учетом норм международного права в соответствии с ее социальной структурой, образом жизни населения, национальными особенностями, обычаями, традициями.

Для определения того, является ли преступление преступлением, учитываются следующие общие признаки:

1. общественная опасность деяния;
2. наличие вины;
3. Наказание.

В любом преступном деянии все эти признаки должны присутствовать одновременно, при отсутствии одного из них есть

основание считать деяние преступным. Мера пресечения для предотвращения уклонения обвиняемого, подсудимого от дознания, предварительного следствия и суда; предотвращение его дальнейшей преступной деятельности; пресечь его законные попытки узнать правду по делу; используется для обеспечения исполнения приговора. Поручители должны быть предупреждены о характере обвинения, повлекшего за собой применение данной меры пресечения, о наказании, которое может быть применено к обвиняемому, и об ответственности поручителей в случае совершения деяний, для предотвращения которых была применена мера пресечения. принято в качестве гарантии. Эти сведения должны быть внесены в протокол о даче поручительства и подписаны должностным лицом, применяющим данную меру пресечения, обвиняемым, подсудимым и поручителями, либо эти сведения должны быть отражены в протоколе судебного заседания. Кроме того, каждый поручитель должен выдать гарантийную расписку. Поручители могут отказаться от своих обязательств до тех пор, пока не появятся основания для привлечения их к ответственности. Поручители не имеют права оправдывать себя тем, что не имели возможности наблюдать за поведением обвиняемого, подсудимого, за исключением случаев, когда они доказывают влияние непреодолимых обстоятельств. В случае совершения обвиняемым, подсудимым действий, за которые используется личное поручительство, поручитель может быть привлечен к ответственности в установленном законом порядке. В результате реформ, проведенных в последние годы в нашей стране, внедрены новые методы работы в области раннего предупреждения преступлений и борьбы с правонарушениями, налажен органичный диалог с населением и общественностью, внедрены современные информационно-коммуникационные технологии. широко внедряются в этой области. Укреплено взаимодействие государственных органов и общественных организаций в сфере раннего предупреждения преступлений и борьбы с правонарушениями. В результате проводимой

масштабной работы у граждан сформировалось чувство причастности к борьбе с преступностью и предупреждению правонарушений. В результате проведенной системной работы за 7 месяцев 2018 года достигнуто снижение на 38,2% от общего числа преступлений и на 38,3% преступлений по направлению уголовного розыска. Однако в деятельности по раннему предупреждению преступлений и борьбе с правонарушениями имеются ошибки и недостатки, ожидающие своего решения, а также неиспользованные возможности. В результате недостаточной эффективности проведенных мероприятий и принятых мер имели место убийства и тяжкие телесные повреждения в Андижанской, Сурхандарьинской областях, Республике Каракалпакстан, бесчестие в Ферганской области, нашествия в Джизакской, Наманганской, Джизакской областях и в Республике Каракалпакстан. В Каракалпакстане увеличилась преступность по угону автомобилей. Деятельность министерств внутренних дел, народного образования, высшего и среднего специального образования, Союза молодежи, Комитета женщин и девушек и других общественных организаций не дала ожидаемых результатов. Около 30 процентов преступлений совершено несовершеннолетними и молодыми людьми, 12,5 процента - женщинами. В Бухарской, Джизакской, Самаркандской и Навоийской областях участились такие негативные ситуации, как проституция женщинами. Соседские активисты, общественные организации, инспекторы профилактики не смогли должным образом выявить неблагополучные и недееспособные семьи, составить их адресные списки, улучшить морально-нравственный климат в семье, в результате чего были совершены тяжкие преступления. В частности, из 277 убийств 116 или 42% были вызваны семейными ссорами между родственниками, а 25 или 9% - взаимными разногласиями между соседями. В частности, были проанализированы преступления, связанные с легкими телесными повреждениями, совершенными во время бытовых и имущественных споров, а в связи с отсутствием мер, направленных на

предупреждение будущих преступлений и разрешение споров, совершены тяжкие и особо тяжкие преступления. Имеются также серьезные недостатки в профилактическом учете ранее судимых и проведении в отношении них профилактических мероприятий. В частности, количество преступлений, совершенных лицами данной категории, увеличилось в Джизакской области, и осталось высоким в Андижанской, Бухарской, Наманганской, Самаркандской, Сурхандарьинской, Сырдарьинской, Ферганской областях, городе Ташкенте и Республике Каракалпакстан. не в полной мере обеспечена охрана населения в микрорайонах, где произошло преступление и где проживает лицо, совершившее преступление, не была должным образом организована, в некоторых регионах работа центров «Общественного контроля» не была организована на должном уровне 8.1 процент нераскрытых преступлений. 71,5% разыскиваемых лиц, скрывающихся от следственных и судебных органов, не задержаны. Из-за неэффективности принимаемых мер по предупреждению дорожно-транспортных происшествий увеличилось количество дорожно-транспортных происшествий с человеческими жертвами в Наманганской, Андижанской, Навоийской, Кашкадарьинской и Джизакской областях. Случаи сокрытия преступлений сотрудниками органов внутренних дел путем нерегистрации заявлений и сообщений о преступлении до сих пор не устранены. В частности, 48 преступлений были сокрыты от учета путем их неучета. Не завершен вопрос о внесении изменений и дополнений в Закон «О профилактике правонарушений» и в законодательство об усилении ответственности за занятие проституцией». Здравоохранение еще не приступило к практической работе по вопросам увеличения количества и охвата учреждений для лечения алкоголиков, наркоманов и агрессивных психических больных исходя из географии определенного региона и обеспечения их соответствующими специалистами и оборудованием. в связи с тем, что мероприятия, проводимые совместно с общественными организациями, не были эффективно организованы,

участились случаи самоубийств или убийств граждан в Бухарской, Джизакской, Навоийской, Ферганской, Кашкадарьинской, Ташкентской областях и Республике Каракалпакстан. здоровье, образование и духовное участились случаи пристрастия к психоактивным препаратам, таким как трамадол, сонет и лирика, оказывающим негативное влияние на лошадь. На данный момент правовыми документами не предусмотрена ответственность за незаконный оборот этих инструментов.

В заключение организуются профилактические мероприятия, направленные на предупреждение правонарушений и преступлений с участием ответственных сотрудников органов внутренних дел и других правоохранительных органов, представителей государственных и общественных организаций, населения. Меры нашей столицы, направленные на достижение этой цели, последовательно реализуются. В День профилактики уделяется внимание повышению эффективности работы, направленной на борьбу с преступностью, ее предупреждение, обеспечение законности. Для того чтобы наши дети выросли вполне зрелыми людьми, им важно получить глубокие знания

Использованная литература:

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jinoyat protsessual huquqi darslik Mualliflar jamoasi// - T: TDYU nashriyoti 2021- 248 bet

2. S.Saxaddinov, O'zbekiston Respublikasining Jinoyat – protsessual kodeksiga sharhlar. Yangi asr avlodi – 2014

3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005) ma'lumotlaridan foydalanilgan

ISH VAQTI HAQIDA

Qoraqalpoq Davlat Universiteti

Yuridika fakulteti Yurisprudensiya yo'nalishi

3-bosqich talabasi Esemuratov Jasurbek

Annotatsiya: Ish vaqti muddatining ishning samaradorligin oshirishda o'rni, dunyo mamlakatlarining ish vaqti bo'yicha o'rnatqan tartiblari, rivojlangan mamlakatlar tajribasidan kelib chiqqan holda bu masalaga yondoshuv.

Kalit so'zlar: ish vaqti, dunyo statistikasi, eng zahmatkash mamlakatlar, ish vaqti qisqa mamlakatlar, mehnat unumdarliligi.

Mehnat kodeksining 114-moddasida ish vaqti haqida quyidagicha tushincha berilgan : “Xodim ish tartibi yoki grafigiga yoki mehnat shartnomasi shartlariga yarasha o'zlari mehnat vazifalarini bajarishhi zarur bo'lgan vaqt ish vaqti hishoblanadi”. Mamlakatimizda normal ish vaqti haftasiga 40 soatdan oshib ketmasligi kerakli haqida MK. ning 115-moddasida atab o'tilgan. Hozir dunyo uchun 40 soatlik ish haftasi standart bo'lib qolmaqta. Biroq kelajakda bu tendensiya ham o'zgarishi mumkin.

1930-yillarda iqtisodchi Jon Meynard Keynes dunyo 2030-yilga borib, texnologik rivojlanish sababli 15 soatlik ish haftasiga o'tadi, deb bashorat qilgan. Dunyo hozircha bu tendensiyadan uzoq, lekin turli ish usullari va texnologiyalar ishlab chiqarish obektlarida doimiy turda sinovtan o'tkazib borilmoqda.

Bu natijaga erishish osonlikcha bo'lmagan. Ish vaqtini qishqartirish uchun insoniyat ko'plab ko'tarilish va inqiloblarni boshtan kechirgan. Insoniyat

tarixida birinchi marta kuniga 8 soatlik mehnatti 1914-yilda Amerika Qo'shma Shtatlarida avtomobil ishlab chiqarish korxonasi asoschisi Genri Ford o'zlar xodimlariga taklif etgan. U o'qituvchi va faylasuf Robert Ouenning 8/8/8 8 soat uyqu, 8 soat ish, 8 soat dam olish degan g'oyasidan ilhomlangan holda ushbu tendenciyaning o'zlari qo'l ostidagi ishchilarga qarata qo'llagan. Uning boshqa hamkasblari bunday harakatti axmoqlik deb hishoblagan.

Biroq, vaqt shuni ko'rsattiki —ajoyib ishbiarmon Genri Ford bu yerda mag'lub bolmadi, uning kompaniyasining foydasi yangi tendensiya bo'yicha ikki baravar ko'paydi! Xodimlar ko'proq dam olishh imkoniyatiga ega bo'ldi, bu esa avtomatik turda yanada samarador ishlash uchun kuch berdi. Fordning bu ishi ko'pchilikka namuna bo'ldi - 8 soatlik ish kuni standarti dunyoga tarqaldi. Hozir kunda insoniyat eng kam ish vaqti Niderlandiyada bo'lib, aholishi haftasiga 29 soat ishlaydi. Keyingi o'rinda Daniya va Norvegiya - haftasiga 33 soat, 3-o'rinda bo'lsa Avstraliya (haftasiga 34 soat) turadi. Hammaga zahmatkash aholi sifatida ma'lum bo'lgan Germaniya bo'lsa haftasiga 35 soatdan ko'p ishhlamaydi. Mamlakatdagi iqtisodiy krizis sababli, xodimlarni ishdan bo'shatishdan ko'ra ish vaqtini qisqartishni abzal ko'rgan. O'tgan yillardagi statistikaga ko'ra, yil davomida eng ko'p ishlaydigan mamlakatlar bular—Meksika, Kosta-Rika, Janub Koreya, Greciya, Chili kabi mamlakatlardir. E'tibor bering : bu davlatlarning ko'plari asosan " o'rta darajadagi" va " o'rtachadan quyi" mamlakatlar, eng rivojlangan emas, balki eng qoloq davlatlar da emas. Umuman olganda, nima uchun ko'plab Osiyo mamlakatlari bu TOPga kirgani aniq emas, bu yerda ko'p ishlash yaxshi hishoblanadi, odamlar asosan dam olmaydilar va ta'tilqa chiqmaydi. Bu asosida ularning mintaliteti bilan aloqador bo'lishi mumkin. U, eng qisqa vaqt ish ishlaydigan davlatlarning TOP 10 ligiga bo'lsa Yevropa mamlakatlari kirgan. Yevropa mamlakatlari iqtisodiyotida mehnat unumdarlighi ishlagan soatdan ko'ra muxim hishoblanadi. Qisqartirilgan ish kuni va ish haftasining asosiy afzalliklari :

- Inson ishta kamroq sharshaydi, ya'ni u yanada samarodor ishlashi mumkin ;
- Cheklangan ish vaqti chalgishga o'rin qoldirmaydi.- xodim mehnat jarayoniga to'liq jalb qilinadi ;
- Ish vaqti qanchalikk qisqa bo'lsa, shuncha ko'p diqqatni ishga jamlay oladi ;
- Xodim ko'proq vaqtini uyda, oilasida va do'stlari doirasida o'tkazadi, qiziqtirgan mashg'ulotlariga ko'proq vaqt ajratadi, dam oladi, demak, uning mehnatga kuch va quvvati ko'proq ;
- Kamroq ishlaydigan odam salomatligida muammolar kamayib, ko'proq kuchga ega bo'ladi.

Buni maksimal va minimal ishlaydigan Yevropaning ikkita davlati—Greciya bilan Germaniya misolida ko'rib chiqadigan bo'lsak, OECD ning mehnat natijalari bo'yicha xulosoia kam ishlaydigan Germaniyada ish unumdarlighi Greciyaga nisbatan 70% ga ko'p ekanligi aniqlangan.

Endi ko'p ishlashning minus tomonlari ko'rib chiqsaq. Bunda «mehnatga o'ch» bo'lgan Osiyo mamlakatlariga e'tibor qaratishh zarur. Hattoki bu davlatlarda «ish ishlashdan o'lish» degan mohiyatti ifodalashchi karoshi degan nomlari bor bo'lib, haqiqattanda ham ko'pchilik ishchilar ish vaqtida vafot etadi. Janubiy Koreya OECDning ko'p ish ishlovchi mamlakatlar reytinginde TOP 10 liktan birnecha yillar davomida o'rin egallab kelmoqda. Bu mamlakat aholishi orasida qonun bilan 40 soat etib belgilab qo'yilarilgani bilan, haftasiga 50 soatdan ishlash normal holatga aylangan. Xodimlar nafaqaga chiqmaganligi sababli ko'p oylik oladi, binobarin bitta oy davomida ishlagan ish haqi barobariga xorijiy davlatlarga borib dam olib qaytishlari mumkin. Biroq, haddan tashqari ko'p ish ishlash natijasida va ruhan, va jismonon hordiq natijasida xodimlar haftasiga

ikki marta yoki undan ham ko'p spirtli ichimlik ichadi. Bu zamonaviy ichimlik subkulturalik madaniyatni «xusik» deyiladi. Bu marosim hamkasblar ish vaqti tugallangannan so'ng, hamkasblar birgalikda ovqatlanish va ichimlik ichish uchun o'tkaziladi. Xodimlarning haddan tishqari ko'p ishlashi taqozo etilganligi sababli bu ziyofat Koreya madaniyatining subkulturasina aylandi. Osiyo jamiyatida ishh, o'qish sohasinda yoshlarga ko'p bosim yuklatilishi sababli ayni vaqtda Janub Koreyada sampo avlodi paydo bo'ldi. Bu avlod oila qurib, farzandli bo'lishdan bosh tortmoqda, binobarin oxirgi vaqtda mamlakat damografiyasi pasayib, tug'ilishlar soni o'lishlar sonidan kamayib barmoqta. Bu yosh avlodning jamiyatdagi ish sohasinda qo'yilgan yuqori standartlariga zid reaksiyasi bo'ldi

Umumiy olganda ish vaqti haqida Osiyo davlatlariga emas, Yevropa davlatlariga e'tibor qaratish zarur deb o'ylaymanki. Yevropa mamlakatlari iqtisodiyotida mehnat unumdorligi ishlagan soatdan ko'ra muxim. Eng kam ish vaqti bo'lgan 10 mamlakatga kiritilgan barcha Yevropa mamlakatlari eng rivojlangan mamlakatlar ekanligi da bekorga emas. Yakunlab ayqanda, kuchli iqtishodiyot uchun ko'p ishhlash zurur emas, samarodor ishhlash zurur.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. O'zbeksdan Respublikasi Mehnat Kodeksi
2. Mehnat nizolari va ularni hol etishhning huquqiy muammolari. Y. Tursunov, Sh. M. Gaziev 2009.
3. Mehnat munosabatlariga oid normativ -huquqiy hujjatlar to'plami - 792 b.

Internet materiallari:

1. <https://lex.uz>
2. <https://my.gov.uz>
3. <http://old.mehnat.uz>
4. <https://stat.uz>
5. <http://hozir.org>

HUQUQ NORMALARI VA TUSHUNCHALARI

Kimsanov Akrambek Nurmatovich

Andijon viloyat Asaka tuman 36-umumiy o'rta ta'lim maktabi

Annotatsiya: Huquq normasi yuridik fan, xususan, davlat va huquq nazariyasining fundamental kategoriyalaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada huquq normalari va tushunchasi haqida kerakli ma'lumotlar berilgan

Kalit so'zlar: : Huquq normasi , Gipoteza , Sanksiya , Dispozitsiya , huquq majburiyatlari

Huquq normasi - davlat tomonidan belgilanadigan, muayyan shaklda ifodalanadigan, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan umummajburiy yurish-turish qoidasi. Huquq normasi tegishli normativ-huquqiy hujjatlar, shuningdek, huquq manbaining boshqa turlari shaklida namoyon bo'ladi. Huquq tarmoqlariga bog'liq holda ma'muriyhuquqiy, jinoiy-huquqiy huquq normalari, mehnat, ekologiya, xalqaro, konstitutsiyaviy, xo'jalik va huquqning boshqa tarmoqlariga oid huquq normalari farqlanadi. Amal qilish vaqtiga ko'ra, doimiy (rasmiy bekor qilingunga qadar amal qiladigan) va vaqtinchalik (faqat muayyan vaqt oralig'ida amalda bo'luvchi) Huquq normasi bo'ladi. Huquq normasi amal qilish hududiga qarab, umumiy va mahalliy normalarga bo'linadi, bunda birinchisi butun mamlakat hududida amal qilsa, ikkinchisiga kiradigan normalar ma'lum hududlarda amal qilishi mumkin. Huquq normasi sub'yektlariga qarab, umumiy va maxsus normalarga ajraladi, bunda birinchisi hamma huquq sub'yektlari uchun, ikkinchisi esa, aholining muayyan guruhi yoki aniq belgilangan doiradagi sub'yektlar (pensionerlar, nogironlar, ichki ishlar xodimlari va shahrik.) uchun taalluqli bo'ladi. Bulardan tashqari, Huquq normasini boshqa qator mezonlar asosida tasniflashlar ham

mavjud. «Norma» soʻzi lotinchadan olingan boʻlib, «qoida», «namuna» degan maʼnolarni anglatadi

Huquq normasi - davlat tomonidan oʻrnatiladigan yoki maʼqullanadigan, muayyan shaklda ifodalanadigan, ijtimoiy munosabatni tartibga solishga qaratilgan umummajburiy xulq-atvor qoidasi Huquq tizimining barcha elementlari (norma, institut, soha) huquq normasi bilan chambarchas bogʻliqlikda mavjud boladi. Boshqacha aytganda, huquq normasi huquqiy tizimning asosini, boshlangʻich hujayrasini tashkil etadi. Shu sababli unda, avvalambor, huquq m azm unining asosiy xususiyatlari ifodalanadi. Huquq normalari ijtimoiy normalar sifatida kishilarning ozaro munosabatlaridagi xulqatvor normalari jumlasiga kiradi. Bu ruxsat berish, cheklash, taqiqlash yoki pozitiv huquqqa xos majburiyatlar qoidasini oʻz ichiga oluvchi qoidadir. Huquq normasi - ijtimoiy hodisa sifatida huquqning asosiy, muhim qismi, butun huquqiy tizimning bosh tushunchasidir. Huquqning shakllanishi va amalga oshirilish jarayoni, qonunlar, barcha yuridik tushunchalar va tuzilishlar, hatto nazariya ham oʻz zamirida bevosita yoki bilvosita huquq normasiga ega boʻladi Huquq normasining asosiy belgilari quyidagilardan iborat:

1. Irodaviy xarakterga egaligi. Unda jamiyatning davlat irodasi, manfaati, maqsadi aks etadi. Mazkur iroda ijtimoiy voqelikning ijtimoiy-iqtisodiy, milliy, maʼnaviy, tabiiy va boshqa shart-sharoitlar bilan bevosita bogʻliq boʻladi.
2. Normativligi. Huquq normasining normativligi jamiyat rivojlanishining muayyan davrida tipik va barqaror holatda boʻlgan hamda ozining takroriyliigi va umumiyliigi bilan tavsiflanadigan kishilarning munosabatlari va harakatlarini tartibga solishida namoyon boʻladi.
3. Davlat bilan oʻzaro bogʻliqligi. Huquq normalari davlat tomonidan oʻrnatiladi, maʼqullanadi, oʻzgartiriladi yoki bekor qilinadi. Oʻz navbatida, davlatning jamiyat hayotining turli yoʻnalishlaridagi faoliyati huquq normalari bilan chegaralanadi va tartibga solinadi. Huquq normalarining bajarilishi davlat tomonidan taʼminlanadi.
4. Umummajburiyligi. Bu shuni anglatadiki, huquq

normalari barcha huquq subyektlariga qaratilgan bo'ladi va ushbu normalar ular tomonidan bajarilishi majburiy hisoblanadi.

5. Rasmiy va shaklan aniqlikka egaligi. Huquq normasi umumijtimoiy iroda sifatida davlat tomonidan o'rnatilgan rasmiy yuridik hujjatlar shaklida (normativ-huquqiy hujjatlar, normativ shartnoma va boshqalar) ifodalanadi. Shuningdek, boshqa ijtimoiy normalardan farqli ravishda huquq normalari aks etgan normativ-huquqiy hujjatlar muayyan rekvizitlarga ega bo'ladi (qabul qilingan vaqti, joyi, ro'yxat raqami, nomi va boshqalar).

6. Tizimlilik. Tizim so'zi yunoncha «systeme» terminidan olingan bo'lib, o'zbek tilida «yaxlit», «qismlardan iborat» degan ma'nolarni bildiradi. Mazkur belgi huquq normasining muayyan tarkibiy qismlarning mantiqiy, izchil va mutanosiblikda ekanligini anglatadi. Huquq normasi kichik tizimlardan, ya'ni o'zaro bog'liq elementlardan iborat bo'ladi. Ularning bo'linishi yuzasidan turli xil qarashlar mavjud bo'lishiga qaramasdan, barcha huquqshunos olimlar tomonidan huquq norma elementlari 3 ta (gipoteza, dispozitsiya va sanksiya) ekanligi yakdil qabul qilinadi.

Huquq normasi o'z ichki tuzilishiga ega bo'lib, 3 qismdan iboratdir: gipoteza, dispozitsiya, sanksiya. Gipotezada Huquq normasida belgilanadigan qoida qanday sharoitda va holatda kim tomonidan amalga oshirilishi ko'rsatiladi. Dispozitsiyada gipotezada ko'rsatilgan hollardagi munosabatlar ishtirokchilarining huquq va majburiyatlari ifodalanadi. Sanksiya dispozitsiyada ko'rsatilgan qoidani buzgan shaxsga nisbatan davlat organi qo'llashi mumkin bo'lgan ta'sir chorasini belgilaydi. Konstitutsiyaviy normalar 3 qismdan emas, asosan gipoteza va dispozitsiyadan iborat bo'ladi. Jinoiy va ma'muriy javobgarlikni ko'zda tutuvchi normalar esa — asosan dispozitsiya va sanksiyadan iborat bo'ladi (mas, Jinoyat va ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodekslarning maxsus qismi normalari).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. - T.: Adolat, 2018. - B. 257.
2. Islomov Z.M. Davlat va huquq nazariyasi / masul muxarrirlar: X. Rahmonqulov, akademik, J.F.D., prof., X. Boboev, J.F.D., prof. - T.: Adolat, 2007. B. 672.
3. Davlat va huquq nazariyasi: Darslik / prof. X.T. Odilqoriyev tahriri ostida. - T.: Sharq, 2009. B. 277.
4. O'zbekiston huquq ensiklopediyasi / Nashr uchun masul R.A. Muxitdinov va boshliq; masul muxarrir N. Toychiev. - T.: Adolat, 2010. B. 140

CHIZMACHILIK DARSLARIDA IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISH BOSQICHLARI

Sanoyeva Sarvinoz Na'matullayevna.

Navoiy viloyati Uchquduq tumani 10-umumiy o`rta ta'lim maktabi

Annotatsiya. Ushbu maqola o'quvchilarining chizmachilik darslarida ijodkorlikka o'rgatish, hamda ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va uni shakllantirish bosqichlari haqida tahliliy fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ijod, qobiliyat, loyihalash, dizayn, texnika, grafik faoliyat.

STAGES OF DEVELOPING CREATIVITY IN DRAWING LESSONS

Abstract. This article provides analytical ideas on how to teach students creativity in drawing lessons, as well as the stages of developing and shaping their creative abilities.

Keywords: creativity, ability, design, design, technique, graphic activity.

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСТВА В УРОКАХ РИСОВАНИЯ

Аннотация. В статье представлены аналитические идеи о том, как научить учащихся творчеству на уроках рисования, а также этапы развития и формирования их творческих способностей.

Ключевые слова: творчество, способности, дизайн, дизайн, техника, графическая деятельность.

KIRISH Insonning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish har doim tadqiqotchilarni ham, bolalar bilan bevosita amaliy ish boradigan o'qituvchilarni

ham hayajonlantiradi. Bu masalani ijodiy yechishda tasviriy san'at, chizmachilik va texnologik ta'lim fanlari katta yordam beradi – bu bola shaxsining ijodiy qobiliyatlarini, uning ijodiy individualligini real rivojlantirish imkoniyatlaridan foydalana oladigan amaliy ta'limiy fanlardir. MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun quyidagi metodlarni qo'llash mumkin bo'ladi: 1. Qobiliyatlarni, moyillikni rivojlantirish; 2. Ularning imkoniyatlarini hisobga olgan holda har bir o'quvchining qiziqishlari; 3. Turli xil ijodiy vazifalarni ongli ravishda hal qilish texnikasini o'zlashtirish; 4. Amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilarning ijodkorligini boshqarish va kuchaytirish; Shaxsning ijodiy xususiyatlarini shakllantirishda rasm chizish Ijodkorlik har xil, ammo uning turlari asosan bir-biriga bog'liqdir. Shunday qilib, texnik ijodni dizayndan, loyihalashdan ajratib bo'lmaydi. Ijodkorlikning ko'p turlarini bir-biriga bog'laydigan umumiy bog'lanish – bu grafik tasvirlar (ham chizmada, ham texnikada, ham san'atda), avvalambor chizmalar, rasm chizish shaxsning ijodiy fazilatlarini shakllantirish uchun ulkan imkoniyatlar eshigini ochadi. Chizmachilik darslarida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish yo'nalishlaridan biri bu ijodiy masalalarni hal etishdir. Pedagogik nuqtai-nazardan bahslashish mumkinki, bu faoliyat jarayonida yangi individual muhim qadriyatlar yaratiladi, shaxsning qobiliyatlarini ochilib rivojlanadi. Ijodiy vazifalar – bu o'zgaruvchan yechim natijalariga ega, algoritmi o'quvchiga noma'lum bo'lgan vazifalar. Chizmachilikda ijodiy masalalarni ikki toifaga ajratish mumkin: 1. O'quvchilarning grafik tarkib bilan ishlashga tayyorligini rivojlantirish. Ikkinchisi esa loyihalash faoliyati elementlari bilan bog'liq vazifalar kiradi: loyihalashdan oldin, qayta loyihalashtirish, texnik shartlarga muvofiq o'xshashlik bilan yaratish. Dars jarayonida qanday vazifalarni o'rta tashlab muhokama qilish mumkin? Kombinatorial qidirish uchun sharoit yaratadigan, to'liq bo'lmagan ma'lumotlar bilan bog'liq deyarli barcha taklif qilingan muammolar. Bu vazifalar: 1. Texnik rasimga ko'ra yetishmaydigan chiziqlarni topish (8-sinf); 2. Chizmada yetishmovchi chiziqlarni aniqlab topish (8-sinf); 3.

“Yumaloq detal”ni elementlarini kesimda ko‘rinishi, kesuvchi tekislik orqali kesilgan joyni tasviri (9-sinf); 4. “Yumaloq detal”ning tashqi va ichki konturlari elementlari va o‘qning holati bo‘yicha joylashuvi (9-sinf); 5. Ko‘rinishlari va o‘lchamlari bo‘yicha xilma-xil chizma variantlari (8-sinf); 6. Bir ko‘rinishdan turli xil elementlar qo‘shish orqali boshqa o‘lchamdagi ko‘rinishga o‘tishi (8-sinf); 7. Qirqim turlari va ularning qo‘rinishlari (9-sinf); 8. Asosiy ko‘rinishning kesimda joylashuvi (9-sinf); 9. “Xatoni toping va tuzating” (8-9-sinflar); 10. Ko‘ngilochar mashg‘ulot va h.k. (8-9-sinflar). Bundan tashqari, yana bir qator turli xil ijodiy topshiriqlardan foydalanish mumkin bo‘ladi: 1. Chizma asboblari yordamida chizilgan chiziqlar orqali milliy bezaklarni bajarish (8-sinf). 2. Naqshlarni bajarishda, badiiy shriftlarni yozishda (bir qatordan ikkinchisiga silliq o‘tish) usullaridan foydalanish (8-sinf); 3. Yig‘ilgan detalni alohida qismlarga, elementlarga ajratish (8-sinf); 4. Detal yo‘llariga elementlar qo‘shib, uning shaklini o‘zgartirish (8-sinf); 5. Detalning qismlarini olib tashlash orqali uning shaklini o‘zgartirish (8-sinf); 6. Simmetriya o‘qlari sonini o‘zgartirib, detalning shaklini o‘zgartirish (8-sinf); 7. Detalning qismlarini birlashtirish (konvertatsiya) va boshqalar (8-sinf). Yuqori darajadagi vazifalar – bu loyiha faoliyati elementlari, bu yerda grafik bilan birga texnik yoki konstruktiv qo‘yilgan vazifalar. Loyiha – bu o‘zlarining kundalik faoliyatida dizaynerlar, muhandis-loyihashunoslar, arxitektor va boshqalar tomonidan qo‘llaniladigan murakkab ijodiy jarayon. Loyihalash faoliyati elementlari bilan chizilgan vazifalarni ko‘rib chiqishda, asosan grafik elementlar haqida gap ketayotganini ta’kidlash muhimdir. Ro‘yxatda keltirilgan o‘quv ishlarining turlari chizmalarni o‘qishni kuchaytiradi, chunki ular grafik tasvirlardan foydalanish bilan chambarchas bog‘liqdir. Bunga qo‘shimcha ravishda, ular sxemadan yoki konstruktorlik loyihasiga nisbatan ancha soddaroqdir. Ijodiy grafik faoliyat uchun ta’lim muammolarini hal qilishning mumkin bo‘lgan maksimal samaradorligini ta’minlaydigan, har bir o‘quvchining ma’lum bir davrda u uchun eng yuqori darajadagi ta’lim, tarbiya va rivojlanish darajasiga erishishni ta’minlaydigan, nafaqat muayyan bir bilim hajmini, balki ularni tayyorlash va

qo‘llash usullari bilan ham o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarini ko‘taruvchi muhit va sharoitlarni yaratish kerak. O‘quvchilarning ijodiy grafik faoliyati quyidagilarni talab qiladi: - o‘quv jarayoniga tarkibli vazifalarni kiritish shartlarini (sonini, ketmaketligini) hisobga olgan holda o‘quv mashg‘ulotlarini rejalashtirish; - har qanday tegishli ish turiga mos keladigan ijodiy grafik faoliyat usullarini ishlab chiqish; - ijodiy ishlarning aniq turlari uchun eng mos bo‘lgan o‘qitish usullari va vositalarini tanlash; - ijodiy vazifalarning ayrim turlarini bajarish uchun maqbul vaqtni taqsimlash; - maktab o‘quvchilarining individual xususiyatlarini hisobga olish; - dars davomida ijodiy muhit, o‘quvchilarga xayrihohlik muhitini yaratish, o‘quvchining har bir ijodiy taklifiga e‘tibor berish.

XULOSA Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak ijodiy jarayon bazi bir birlamchi kuchlarning namoyon bo‘lishi emas, balki tafakkur, tasavvur va inson faoliyati rivojlanishining tabiiy bo‘g‘inidir. Ijodkorlik nafaqat tushuncha va sezgi harakati, balki harakat usullari haqidagi bilimlarning natijasidir, shuning uchun ijodga o‘rgatish imkoniyati, o‘quvchilarga uning texnologiyasini anglash imkoniyati haqida gapirish tabiiydir. Tegishli metodologiyani ishlab chiqish uchun bolalar ijodiyoti mexanizmlari va u bilan birga keladigan grafik faoliyatning xususiyatlari, maktab o‘quvchilarining o‘ziga xos qiyinchiliklari va xatolari bilan ham tanishish kerak.

REFERENCES

1. Камолов И.Б. Профессиональное образование учащихсяуа ювелирного искусства: теоретические основы - Наука и Мир, 2016
2. Kamolov I.B. Some Stages Associated with Artistic and Creative Activity of Future Jeweler - Eastern European Scientific Journal, 2017
3. Камолов И.Б. К вопросу о психолого-педагогических условиуах профессиональной подготовки мастера-ювелира при изучении основ композиции - Молодой ученый, 2015

**RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA MEHNAT
MUNOSABATLARINI TAKOMILLASHTIRISH**

Sanjar Shamsiyev Isomiddin o'g'li

Toshkent Texnika University

Annotatsiya: Maqolada aholini ish bilan bandligini ta'minlashda yangi ish o'rinlarini tashkil etish va ishga joylashtirish muammolari o'rganilgan.

Kalit so'zlar. Bandlik, ish kuchi, faol aholi islohatlar, dasturlar.

**PROVIDING EMPLOYMENT OF THE POPULATION IN THE
DIGITAL ECONOMY**

Abstract The article examines the impact of population growth on the development of human capital and the rational use of labor resources.

Keywords: Employment policy of human resources, labor market, employment services.

O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini hozirgi 2017-2021 yillarga muljallangan harakatlar strategiyasi davrida mehnat bozoridagi siyosat davlat tomonidan tartibga solish usullari va shakllari hamda xo'jalik yuritishni yangi shakllarini rivojlantirish asosida amalga oshirilmoqda. Davlat ish bilan bandlik xizmati mehnat bozoridagi davlat siyosatini amalga oshirishning tarkibiy qismi bo'lib, uni amalga oshirishning asosiy yo'nalishlari va vazifalarini belgilab beradi. Davlat ish bilan bandlik xizmati mehnat bozorida ijobiy ijtimoiy va iqtisodiy samaraga erishishga yo'naltirilgan. Bu bir tomondan, ko'p sonli ishga joylashtirilganlar normativ bo'yicha ish bilan bandlik Davlat jamg'armasiga ajratmalar ajratilishi uchun shart-sharoit yaratadi, ikkinchi

tomondan esa ishsizlik nafaqasi oluvchilar soni kamayadi va faol yo'nalishlar uchun sharoit yaratiladi. Bu esa o'z navbatida, ularning ishga joylashishi uchun sifat ko'rsatkichlarini oshiradi. Aholi bandligini ta'minlashda, ishchi kuchidan samarali foydalanish buyicha O'zbekiston Respublikasining "Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida"gi qonun, Prezident farmonlari, qarorlari Vazirlar Mahkamasining qarorlari va bir qator me'yoriyhuquqiy hujjatlar qabul qilinib, bu sohada ijobiy o'zgarishlar yuz bermoqda. Lekin shunga qaramasdan mintaqa darajalarida mehnat resurslarini foydali mehnatga jalb etish, yangi ish joylarini barpo qilish, ishchi kuchidan samarali foydalanish borasida bir qator ilmiy va amaliy muammolari hamon dolzarbligicha qolmoqda. Ish bilan bandlik deganda avvalo, iqtisodiy faol aholining qonun hujjatlariga muvofiq, daromad keltiradigan faoliyatga ega bo'lishi tushuniladi. O'zbekiston Respublikasining "Aholini ish bilan ta'minlash to'g'risida"gi qonunining 2-moddasiga asosan ish bilan ta'minlash-fuqarolarning qonun hujjatlariga zid kelmaydigan, o'z shaxsiy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq bo'lgan, ularga ish haqi (mehnat daromad) keltiradigan faoliyatidir. "Ish o'rinlarini tashkil etish va ishga joylashtirishga muhtojlar 2020 yilda 1335,3 ming kishini tashkil etmoqda. Ishga joylashganlar soni 388531 kishini tashkil etadi. Dastlabki ma'lumotlarga ko'ra, respublikamizda doimiy aholi soni 2020 yil 1 aprel holatiga ko'ra 34036,8 ming kishini tashkil etdi va 2020 yilda 131,6 ming kishiga yoki 0,4 foizga oshdi. SHu jumladan, shahar aholisi soni 17183,7 ming kishini, qishloq aholisi 16853,1 ming kishini tashkil etadi, ya'ni jami aholi soniga nisbatan shahar aholisi 50,5 foizni, qishloq aholisi 49,5 foizni tashkiil etadi. Samarqand viloyati dastur asosida 39952 ta o'ringa 45114 ta yoki 12,9 foiz o'sishga erishilib yangi ish o'rinlari yaratilgandir. Mamlakatimizda iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish bilan bog'liq ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning hozirgi sharoitida ustivor vazifa sifatida iqtisodiyotni rivojlantirish sharoitlariga muvofiq keladigan aholini ish bilan bandlik siyosatining maqsad va vazifalarini ishlab chiqish hamda amalga oshirishdir. Aholini ish bilan bandligi zamonaviy hayot sifatini ta'minlash, inson kapitali rivojlanishiga shartsharoitlar yaratish va mehnat taqsimotini nisbatan

yuqori darajaga o'tishini ta'minlash bilan bog'liq bo'lgan mehnat faoliyatining turli ko'rinishlarini va yo'nalishlarini o'z ichiga oladi. Aholini oqilona ish bilan bandligini ta'minlamasdan turib ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy islohotlar yo'lidan yanada ilgarilab borish va zamonaviy mehnat bozorini ta'minlash mumkin emas. Bunda milliy iqtisodiyotimizning o'ziga xos tomonlarini hisobga olgan holda, ish bilan bandlikning faol yo'nalishlarini rag'batlantirish asosida maqsadli dasturlarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega, bu esa ish bilan bandlik siyosati inqirozga qarshi dastur bilan, ko'p ukladli iqtisodiyotni takror hosil bo'lish jarayonini jadallashtirish, iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlarni isloh qilish bilan hamda mehnat resurslarini rivojlantirishning umumiy strategiyasi bilan chambarchas bog'liq bo'lishi lozimligini ifodalaydi. Xududlarda aholini ish bilan ta'minlash davlat siyosati mehnat bozori konyukturasi va uning rivojlanish istiqbollariidan kelib chiqqan holda umumdavlat va hududiy ish bilan bandlik dasturlarini ishlab chiqish va realizatsiyasini amalga oshirishda namoyon bo'ladi. Ushbu sohada Respublikamizda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida mehnat bozorida samarali davlat siyosatini yuritilishida xo'jalik yuritishning yangi shakllarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Xo'jalik yuritishni yangi shakllarini vujudga kelishi iqtisodiyotni diversifikatsiyalash va rivojlanayotgan tarmoqlarni modernizatsiyalash jarayonlari bilan muvofiqlikda amalga oshirilmogda. Mustaqil ish bilan bandlikni o'sishi uchun zarur sharoitlar ko'proq darajada erkin bozor iqtisodiyotini samarali o'sishi sharoitlariga mos keladi. Amalda mustaqil ish bilan bandlikni mavjud bo'lishining o'zi xususiy sektorga bog'liq, shuning uchun xususiy sektorni o'sishiga ko'maklashuvchi siyosiy va iqtisodiy sharoitlar, mustaqil ish bilan bandlikni rivojlanishiga ham yordam beradi. Iqtisodiy islohotlarning ikkinchi bosqichi vazifalaridan biri aholini kichik va xususiy biznesga ko'proq jalb etish, mamlakatda tadbirkorlar va mulkdorlar qatlamini shakllantirish hamda shu orqali aholining ish bilan bandligini ta'minlashga erishishdan iborat bo'ldi. Aholini ish bilan bandlikni ta'minlash maqsadida mehnat bozorini rivojlantirishda quyidagi vazifalarni amalga oshirish

koʻzda tutiladi; ishchi kuchiga talabni oshishi va uning taklifini kamayishiga yoʻnaltirilgan tadbirlarni amalga oshirishni koʻpaytirish; ish bilan bandlik xizmati va uning infratuzilmasida qudratli va tez rivojlanuvchi tizimni yaratish; aholining oqilona ish bilan bandligini shakllantirish; ishsizlikni yoʻl qoʻyiladigan darajasigacha qisqartirish; ish bilan band boʻlmagan mahalliy xodimlarning malakasi, raqobatbardoshligi, ijtimoiy himoyasi va eksportini oshirish, mehnat bozorida ish bilan bandlik va ishsizlikni tartibga solishning samarali tashkiliy-iqtisodiy va huquqiy mexanizmlarini yaratish va h.k. Ish bilan bandlik xizmatining yillar davomida rivojlanishi davrida qonunlar, talablar hamda ijtimoiy-iqtisodiy holatlar oʻzgarimoqda, shunga mos ravishda faoliyat yoʻnalishlari oʻzgarishiga batafsil va aniq tuzatishlar kiritilmoqda. Biroq davlat ish bilan bandlik xizmati organlarining tashkiliy tuzilmasi shakllanib borishi va rivojlanishi koʻp yillar davomida deyarli oʻzgarishsiz qolmoqda. Buguni kunda Oʻzbekiston Respublikasida aholi bandligining holatini tahlil qilish, korxonalarda yangi ish oʻrinlarini yaratish holatini urganishda kuzatish usullari (anketa orqali kuzatish, monografik kuzatish)ni qoʻllash asosida ishchi kuchidan foydalanish holatini tahlil etish prognozlash, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining aholini ish bilan band qilishning asosiy omili sifatida baholash kabi masalalarni oʻrganish muhim hisoblanadi.

REFERENCES

1. Sobirov B.B., Khamidov O., Pardaev O.M., Ramos-Ramos S., Soliev M.B., Negmatov B.M. (2015). The role of social media, user generated platforms and crowd sourcing in the development of tourism destinations *Journal of Hospitality Management and Tourism*. Vol. 6 (4), pp. 30-38.
2. Khamidov O. (2017). New Stage of Tourism Development in Uzbekistan: Actual Problems and Perspectives. *World Scientific News*. 86:3, pp. 134-149.
3. Khamidov O.K., Kahhorov O.S. (2020). Prospects of monitoring graduates' employment in digital technologies. *Scientific reports of Bukhara State University*. 4:5, P. 268-273.
4. Khamidov O.Kh., Kakhkhorov O.S. (2020). The specific areas of strategic management of higher educational institutions. *Scientific reports of Bukhara State University*. Vol. 3 : Iss. 4, P. 280-289.
5. Khudoykulov K., Khamidov O. (2015). Testing Capital Asset Pricing Model (CAPM) on the Emerging Markets of the Europe. *Spanish Journal of Rural Development*. Vol. VI (3), pp. 1-8.
6. Rakhimov O.K., Khamidov O., Cuesta Garcia T.S. (2019). Improvement and Modernization of Agricultural Irrigation. *Uzbekistan Case Study*. *European Journal of Agriculture & Food Science*. Vol. 2, No. 4.

**RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY
TAJRIBA VA INNOVATSIYA**

Sanjar Shamsiyev Isomiddin o'g'li

Toshkent Texnika University

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy tajriba va innovatsiya haqida soʻz yuritilgan. Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan global iqtisodiyot sharoitida raqamli iqtisodiyot oʻz rivojlanishining boshlangʻich davrida boʻlib, zamonamizning raqamli axborot bosqichiga butunlay oʻtishi atiga bir necha yilni tashkil etadi.

Kalit soʻzlar: raqamli iqtisodiyot, inqilob, insoniyat, xalqaro raqobat, internet, raqamli texnologiya, raqobatdosh, kommunikatsiya.

**FOREIGN EXPERIENCE AND INNOVATION IN THE
DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY**

Abstract This article discusses foreign experience and innovation in the development of the digital economy. In today's fast-paced global economy, the digital economy is in its infancy, and the transition to the digital age is only a few years away.

Key words: digital economy, revolution, humanity, international competition, internet, digital technology, competitor, communication.

KIRISH Iqtisodiy va texnologik taraqqiyotning yangi bosqichi sifatida namoyon boʻlayotgan raqamli inqilob insoniyat hayotini shiddat bilan oʻzgartirib, keng imkoniyatlar yaratish bilan birga, xalqaro raqobat maydonining yanada keskinlashuv davrini boshlab berdi. Raqamli iqtisodiyot ikki xil turli

tushunchalarni ifodalash uchun ishlatiladi. Birinchidan, raqamli iqtisodiyot – bu rivojlanishning zamonaviy bosqichi hisoblanib, u ijodiy mehnat va axborot ne'matlarining ustuvor o'rnini bilan tavsiflanadi. Ikkinchidan, raqamli iqtisodiyot – bu o'ziga xos tushuncha bo'lib, uning o'rganish obyekti axborotlashgan jamiyat hisoblanadi. Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan global iqtisodiyot sharoitida raqamli iqtisodiyot o'z rivojlanishining boshlang'ich davrida bo'lib, zamonamizning raqamli axborot bosqichiga butunlay o'tishi atiga bir necha yilni tashkil etadi. ADABIYOTLAR TAHLILI V AMETODOLOGIYA Umuman olganda, raqamli iqtisodiyot – bu jarayonlarni tahlil qilish natijalaridan foydalanish va katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash asosida turli xildagi ishlab chiqarishlar, texnologiyalar, asbob-uskunalar, tovar va xizmatlarni saqlash, sotish va yetkazib berish samaradorligini jiddiy ravishda oshirishga imkon beradigan, raqamli ko'rinishdagi ma'lumotlar asosiy ishlab chiqarish omili hisoblangan faoliyatdir. Zamonaviy taraqqiyotning keyingi istiqbolida katta hajmli ma'lumotlar bilan ishlash texnologiyalari (Big Data), sun'iy intellekt, neyrotexnologiyalar, kvant texnologiyalari, buyumlar interneti, robototexnika va sensorika, raqamli elektron platformalar, bulutli va mobil texnologiyalar, virtual va qo'shimcha reallik texnologiyalari, kraudsorsing, blokcheyn texnologiyalari, kriptovalyutalar va ICO, 3Dtexnologiyalari singari raqamli texnologiyalar hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli iqtisodiyot hozirgi mavjud sohalarning yarmidan ko'prog'ida beqiyos o'zgarishlar keltirib chiqarishi ta'kidlanmoqda. Jumladan, Jahon banki ekspertlari fikricha, tezkor internetdan foydalanuvchilar sonining 10 foizga ko'payishi milliy iqtisodiyotlar yalpi hajmini har yili o'rtacha 0,4-1,4 foizga oshirish imkonini beradi. Dunyoda raqamli iqtisodiyot o'sishining sur'atlari yiliga deyarli 20 foizni tashkil etmoqda. Taraqqiy etgan davlatlarda raqamli iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 7 foizga yetgan. Ular hozirning o'zida raqamli iqtisodiyotning joriy qilinishidan juda katta naf ko'rishmoqda. Raqamlashtirishning ahamiyati va ta'sirini qanchalik ortib borayotganligini baholash uchun so'nggi o'n yillikdagi bir nechta yirik texnologik kompaniyalar va raqamli platformalarning jahon

bozoridagi kapitallarining ulushini ko‘rish kifoya. Dunyo hamjamiyatida ro‘y berayotgan bunday jadal o‘zgarishlar va raqobatning keskinlashuvi jarayonida innovatsiyalar va raqamli texnologiyalarni keng joriy etmasdan turib, yaqin va uzoq kelajakda mamlakatimiz iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish, uning raqobatdoshligini ta‘minlay olmasligimiz ayni haqiqat bo‘lib, bu esa, o‘z navbatida, ilmiy va amaliy harakatlarni kuchaytirishni talab etadi. Bu borada, so‘nggi yillarda milliy iqtisodiyotimizni tubdan modernizatsiya qilish bo‘yicha olib borilayotgan keng qamrovli islohotlar doirasida mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy hayoti va davlat boshqaruvi tizimiga raqamli texnologiyalarni joriy etish borasida qator chora-tadbirlar amalga oshirildi. Chunonchi, mamlakatimizda “Elektron hukumat” tizimini joriy etish raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, uning asosiy maqsadi ma‘muriy tartib va taomillardan o‘tishni soddalashtirish, aholi turmush sifatini oshirish, investitsiya va ishbilarmonlik muhitini yaxshilashga qaratilgan. Belgilab olingan asosiy vazifalar ijrosini amalga oshirish, shuningdek, mamlakatimizda raqamli jamiyat rivojlanishi, aholi va tadbirkorlar uchun qulay imkoniyatlar yaratish, byurokratik to‘siqlar va korrupsiyaviy omillardan holi samarali va ochiq davlat boshqaruvi tizimini rivojlantirish borasida ko‘zlangan maqsadga erishish uchun bugungi kunda iqtisodiyotning barcha sohalarini raqamli texnologiyalar asosida yangilashni nazarda tutadigan “raqamli iqtisodiyot” milliy konsepsiyasini ishlab chiqilayotgan bo‘lib, aynan raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish orqali yalpi ichki mahsulot hajmini qo‘shimcha 30 foizga o‘stirish imkoni yaratilishi kutilmoqda. Jahon iqtisodiyotining globallasuvi va texnologik rivojlanish sharoitida O‘zbekistonning iqtisodiy rivojlanishini raqamli iqtisodiyotsiz tasavvur qilish qiyin. Tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, 2022-yilga kelib global YaIMning chorak qismi raqamli sohada bo‘lishini taxmin qilinmoqda. Lekin, xalqaro axborot kommunikatsiya texnologiyalari rivojlantirish indeksi bo‘yicha O‘zbekiston 170 dan ortiq davlat ichida 103-o‘rinni egallab turishining o‘zi mamlakatimizda bu sohada hali o‘z yechimini kutayotgan masalalar va qilinishi lozim bo‘lgan ishlar ko‘pligidan dalolat beradi.

MUHOKAMA Davlatimiz rahbarining ta'kidlashicha, "...yurtimiz xalqaro axborot kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish indeksi bo'yicha 2019-yilda 8 pog'onaga ko'tarilgan bo'lsa-da, hali juda ham orqada. Aksariyat vazirlik va idoralar, korxonalar raqamli texnologiyalardan mutlaqo yiroq, desak, bu ham haqiqat. Albatta, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish kerakli infratuzilma, ko'p mablag' va mehnat resurslarini talab etishini juda yaxshi bilamiz. Biroq, qanchalik qiyin bo'lmasin, bu ishga bugun kirishmasak, qachon kirishamiz?! Ertaga juda kech bo'ladi. Shu bois, raqamli iqtisodiyotga faol o'tish – kelgusi 5 yildagi eng ustuvor vazifalarimizdan biri bo'ladi. Raqamli texnologiyalar nafaqat mahsulot va xizmatlar sifatini oshiradi, ortiqcha xarajatlarni kamaytiradi. Shu bilan birga, meni juda qattiq tashvishga soladigan va bezovta qiladigan eng og'ir illat – korrupsiya balosini yo'qotishda ham ular samarali vositadir. Buni barchamiz teran anglab olishimiz darkor. Davlat va jamiyat boshqaruvi, ijtimoiy sohada ham raqamli texnologiyalarni keng joriy etib, natijadorlikni oshirish, bir so'z bilan aytganda, odamlar turmushini keskin yaxshilash mumkin". O'z o'rnida qayd etib etish lozimki, mamlakatimiz hayotida raqamli iqtisodiyotning ayrim elementlari allaqachon muvaffaqiyat bilan faoliyat ko'rsatmoqda. Jumladan, hujjatlar va kommunikatsiyalarning ommaviy ravishda raqamli vositalarga o'tkazilishini hisobga olib, elektron imzoga ruxsat berish, davlat bilan muloqot qilish ham elektron platformalarga o'tkazilmoqda. NATIJA Xulosa o'rnida aytish joizki, insoniyat taraqqiyotining hozirgi davri va yaqin istiqbolida iqtisodiyot tarmoqlari, ijtimoiy soha va davlat boshqaruvi tizimining sifat jihatdan rivojlanishi raqamli texnologiyalarni keng joriy etish bilan bevosita bog'liq bo'lib bormoqda. Mamlakatimiz taraqqiyotining istiqboli ham raqamli iqtisodiyot rivojlanishi va raqamli texnologiyalarning qamrov darajasiga tayanadi. Bunga erishish uchun raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning quyidagi asosiy shartlari va ustuvor yo'nalishlarini sanab o'tish maqsadga muvofiq:

- raqamli texnologiyalar barqaror faoliyat ko'rsatishi uchun institutsional muhit va raqamli infratuzilmani yaratish, davlat xizmatlarini ko'rsatish, iqtisodiyotning real sektori tarmoqlari, sog'liqni saqlash, davlat kadastr va boshqa sohalarda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi hududini rivojlangan mamlakatlar darajasida internet global tarmog'iga ulanish imkoniyatlari bilan imkon qadar to'liq qoplashni bosqichma-bosqich ta'minlash;

- kadrlar tayyorlash ko'lamini kengaytirish va bu yo'nalishlar bo'yicha chuqur bilimga ega malakali dasturchilar va injener-texnik xodimlarni yetishtirish, ta'lim tizimining barcha bosqichlarida xalqaro andozalarga to'liq javob beradigan zamonaviy axborot texnologiyalarini o'qitish, shu jumladan, xorijiy hamkorlarimiz bilan birgalikda "1 million dasturchi" loyhasini muvaffaqiyatli amalga oshirish;

- raqamli iqtisodiyot sohasida ilmiy-nazariy bazani mustahkamlash va bu sohada "Raqamli ishonch" jamg'armasi mablag'laridan maqsadli foydalangan holda ilmiy faoliyatni qo'llab-quvvatlash;

- aholining keng qatlamlari o'rtasida "raqamli savodxonlik"ni targ'ib qilish va kengaytirish, ularni axborot texnologiyalarini o'zlashtirishga jalb qilish maqsadida o'quv yurtlarida seminar, kurslar va boshqa tadbirlarni o'tkazish;

- raqamli iqtisodiyot sohasida me'yoriy-huquqiy bazani mustahkamlash va qonunchilik hujjatlarini takomillashtirish, shuningdek, "startap" tushunchasi, faoliyati, venchur fondlari orqali ularni moliyalashtirishning huquqiy asoslarini yaratish;

- raqamli iqtisodiyot talablariga javob beradigan mehnat bozorini tashkil etish va uning mobilligini oshirish, yangi texnologiyalarni tezkorlik bilan o'zlashtirish uchun mutaxassislar malakasini oshirib borish;

- raqamli iqtisodiyot sohasidagi xalqaro hamkorlikni mustahkamlash, yetakchi xalqaro texnologik kompaniyalar bilan o‘zaro hamkorlikdagi loyihalarni amalga oshirish, shu jumladan, innovatsion ishlanmalar bo‘yicha zamonaviy ilmiy-ishlab chiqarish laboratoriyalarini tashkil etish. Xalqaro tajriba shundan dalolat bermoqdaki, bugungi kunda raqamli texnologiyalar asosan ilmiy hamjamiyat va xususiy sektorda jadal rivojlanmoqda. Shuning uchun davlat, aynan, ushbu sohalarda innovatsion loyihalar va IT-kompaniyalarni qo‘llab quvvatlagan holda qulay ekotizimni yaratishi lozim.

XULOSA Shuningdek, davlat innovatsion va raqamli ekotizimni qo‘llab-quvvatlash sohasida raqamli ta’limning zamonaviy metodlarini qo‘llab-quvvatlashi, innovatsion xizmatlarni samarali tartibga solish normalarini ishlab chiqishi, yangi bozorlarni o‘zlashtirishda ko‘maklashishi hamda texnologik jarayonlarning chuqurlashuvida yuzaga chiqadigan risklarni pasaytirish choralari ko‘rishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

REFERENCES

1. J.B. Dixit Fundamental of computer programming and IT. – Laxmi Publication PVT. Ltd., 2011. - 557 p.
2. Applegate L. M., McFarlan F.W., McKenney J. L. Corporate information systems management: the issues facing senior executives. Irwin, 1996.
3. Hickerson. Business and Information Systems 3/e. N. Y.: John Wiley & Sons, 2000.
4. Ostanaqulov M. Iqtisodiy tahlil va audit. Darslik. - T: Talqin. 2008. 424 b
5. Qosimova G. Davlat byudjeti ijrosining g‘aznachilik tizimi. O‘quv qo‘llanma. - T.: "IQTISOD-MOLIYA", 2008; 372 b
6. Красноперова О. Бюджетный учет - МТТроссМедиа Ферлаг", 2008; 384 с.

**RAQAMLI IQTISODIYOTNI MAMLAKATIMIZDAGI ROLI VA
AHAMIYATI**

**РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В НАШЕЙ
СТРАНЕ**

**THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE DIGITAL ECONOMY IN
OUR COUNTRY**

Sanjar Shamsiyev Isomiddin o'g'li

Toshkent Texnika University

KIRISH Raqamli iqtisodiyotning yuksalishi 21-asrning o'ziga xos xususiyatlaridan biridir. Raqamli texnologiyalar jamiyat va iqtisodiyotga ko'p jihatdan ta'sir qiladi, shu jumladan yangi aloqa va hamkorlik vositalari orqali; xizmat ko'rsatishning kuchli tarkibiy qismiga ega bo'lgan yangi mahsulotlar; ma'lumotlarning iqtisodiy o'sish omili sifatida roli; sun'iy intellekt (AI) yordamida vazifalarni avtomatlashtirish; va platformalar kabi yangi biznes modellarining paydo bo'lishi. Shu sababli, raqamlashtirish bizning hayotimiz va birgalikda ishlash tarzimizni tubdan o'zgartiradi. Bu butun jamiyat farovonligi va birlashishi uchun oqibatlariga olib keladi; shuningdek, barcha sohalardagi korxonalar uchun samaradorlik, bandlik, ko'nikmalar, daromadlarni taqsimlash, savdo va atrof-muhitga ta'sir ko'rsatuvchi ta'sirlar. Hukumatning an'anaviy tartibga solish funksiyalari, shu jumladan ilg'or tartibga solish amaliyotlari ushbu transformatsion o'zgarishlar bilan qanday rivojlanishi kerakligi to'g'risida kamroq narsa tushuniladi va aytiladi. Shuning uchun bunday ish bilan shug'ullanish juda muhim, ayniqsa raqamli transformatsiya doimiy tartibga solinadigan jarayon bo'lib, u tartibga solishni talab qiladigan ehtiyojlarni keltirib

chiqaradi. Chakana savdo, moliya, aloqa va o'yin-kulgi kabi sohalar allaqachon ko'p davlatlarda "raqamlashtirilgan". Yuqoridagilarni hisobga olib aytish mumkinki, O'zbekiston milliy iqtisodiyotining raqamlashtirilishi juda muhim va 2020-yilni "Ilm-ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish" yili deb e'lon qilinishi hozirgi vaqtda mamlakatimiz uchun juda katta ma'noga va ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatib turibdi.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODOLOGIYASI

"Raqamli iqtisodiyot" atamasi birinchi bo'lib 1995-yilda Don Tepkott muallifligida chop etilgan "Raqamli iqtisodiyot: tarmoqli intellekt asrida va'da va xavf-xatar" (The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence) nashrida alohida tushuncha sifatida istiloh etilgan. Ushbu nashrda raqamli iqtisodiyotning asosiy tarkibiy qismlariga fundamental innovatsiyalar (yarimo'tkazgichlar, protsessorlar), asosiy texnologiyalar (kompyuterlar) va bog'lovchi infratuzilmalar (internet va telekommunikatsiya tarmoqlari) ajratib ko'rsatiladi. Raqamli iqtisodiyot ikki xil turli tushunchalarni ifodalash uchun ishlatiladi. Birinchidan, raqamli iqtisodiyot – bu rivojlanishning zamonaviy bosqichi hisoblanib, u ijodiy mehnat va axborot ne'matlarining ustuvor o'rni bilan tavsiflanadi. Ikkinchidan, raqamli iqtisodiyot – bu o'ziga xos tushuncha bo'lib, uning o'rganish obyekti axborotlashgan jamiyat hisoblanadi. Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan global iqtisodiyot sharoitida raqamli iqtisodiyot o'z rivojlanishining boshlang'ich davrida bo'lib, zamonamizning raqamli axborot bosqichiga o'tishi atiga bir necha o'n yilni tashkil etadi.

TADQIQOT NATIJALARI

Zamonaviy taraqqiyotning keyingi istiqbolida katta hajmli ma'lumotlar bilan ishlash texnologiyalari (Big Data), sun'iy intellekt, neyrotexnologiyalar, kvant texnologiyalari, buyumlar interneti, robototexnika va sensorika, raqamli elektron platformalar, bulutli va mobil texnologiyalar, virtual va qo'shimcha reallik texnologiyalari, kraudsorsing, blokcheyn texnologiyalari, kriptovalyutalar

va ICO, 3D-texnologiyalari singari raqamli texnologiyalar hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli iqtisodiyot hozirgi mavjud sohalarning yarmidan ko'prog'ida beqiyos o'zgarishlar keltirib chiqarishi ta'kidlanmoqda. Jumladan, Jahon banki ekspertlari fikricha, tezkor internetdan foydalanuvchilar sonining 10 foizga ko'payishi milliy iqtisodiyotlar yalpi hajmini har yili o'rtacha 0,4-1,4 foizga oshirish imkonini beradi. Dunyoda raqamli iqtisodiyot o'sishining sur'atlari yiliga deyarli 20 foizni tashkil etmoqda. Taraqqiy etgan davlatlarda raqamli iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 7 foizga yetgan. Ular hozirning o'zida raqamli iqtisodiyotning joriy qilinishidan juda katta naf ko'rishmoqda. Xususan, Amerika Qo'shma Shtatlari yiliga 400 milliard AQSh dollaridan ko'proq raqamli xizmatlarni eksport qilmoqda. Mazkur davlat yalpi ichki mahsulotining 5 foizidan ko'prog'i bevosita internet va axborot-telekommunikatsiya texnologiyalari bilan bog'liq sohalarga to'g'ri keladi. 2025 yilgacha AQSh sanoatni raqamlashtirishdan qo'shimcha 20 trln. dollar daromad olishi kutilmoqda. Bunday iqtisodiy samaradorlik, ayniqsa iste'mol tovarlari ishlab chiqarish (10,3 trln. dollar), avtomobil sanoati (3,8 trln. dollar) va logistikada (3,9 trln. dollar) yuqori bo'lishi ta'kidlanmoqda. Turli tadqiqotlar natijalari bo'yicha raqamli iqtisodiyotning dunyo iqtisodiyotidagi salmog'i 4,5 foizdan 15,5 foizgachani tashkil etadi. Jahon axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sektorida yaratilayotgan qo'shilgan qiymatning deyarli 40 foizi va blokcheyn texnologiyalari bilan bog'liq patentlarning 75 foizi Amerika Qo'shma Shtatlari va Xitoy Xalq Respublikasi xissasiga to'g'ri keladi. Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M. Mirziyoevning 2020-yil 13-fevral kuni axborot texnologiyalarini rivojlantirishga bag'ishlangan tadbirda keltirgan statistik ma'lumotlariga muvofiq AQShda raqamli iqtisodiyotning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 10,9 foiz, Xitoyda 10 foiz, Hindistonda 5,5 foizni tashkil etadi. O'zbekistonda bu ko'rsatkich 2 foizdan ham oshmaydi.

MUHOKAMA

Jahon iqtisodiyotining globallasuvi va texnologik rivojlanish sharoitida O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishini raqamli iqtisodiyotsiz tasavvur qilish qiyin. Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, 2022-yilga kelib global YaIMning chorak qismi raqamli sohada bo'lishini taxmin qilinmoqda. Lekin, xalqaro axborot kommunikatsiya texnologiyalari rivojlantirish indeksi bo'yicha O'zbekiston 170 dan ortiq davlat ichida 103-o'rinni egallab turishining o'zi mamlakatimizda bu sohada hali o'z yechimini kutayotgan masalalar va qilinishi lozim bo'lgan ishlar ko'pligidan dalolat beradi. Davlatimiz rahbarining ta'kidlashicha, "...yurtimiz xalqaro axborot kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish indeksi bo'yicha 2019-yilda 8 pog'onaga ko'tarilgan bo'lsa-da, hali juda ham orqada. Aksariyat vazirlik va idoralar, korxonalar raqamli texnologiyalardan mutlaqo yiroq, desak, bu ham haqiqat. Albatta, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish kerakli infratuzilma, ko'p mablag' va mehnat resurslarini talab etishini juda yaxshi bilamiz. Biroq, qanchalik qiyin bo'lmasin, bu ishga bugun kirishmasak, qachon kirishamiz?! Ertaga juda kech bo'ladi. Shu bois, raqamli iqtisodiyotga faol o'tish – kelgusi 5 yildagi eng ustuvor vazifalarimizdan biri bo'ladi. Raqamli texnologiyalar nafaqat mahsulot va xizmatlar sifatini oshiradi, ortiqcha xarajatlarni kamaytiradi. Shu bilan birga, meni juda qattiq tashvishga soladigan va bezovta qiladigan eng og'ir illat – korrupsiya balosini yo'qotishda ham ular samarali vositadir. Buni barchamiz teran anglab olishimiz darkor. Davlat va jamiyat boshqaruvi, ijtimoiy sohada ham raqamli texnologiyalarni keng joriy etib, natijadorlikni oshirish, bir so'z bilan aytganda, odamlar turmushini keskin yaxshilash mumkin".

XULOSA

O'z o'rnida qayd etib etish lozimki, mamlakatimiz hayotida raqamli iqtisodiyotning ayrim elementlari allaqachon muvaffaqiyat bilan faoliyat ko'rsatmoqda. Jumladan, hujjatlar va kommunikatsiyalarning ommaviy ravishda raqamli vositalarga o'tkazilishini hisobga olib, elektron imzoga ruxsat berish, davlat bilan muloqot qilish ham elektron platformalarga o'tkazilmoqda. BMT

Bosh kotibi Antoniu Guterrishning ta’biri bilan aytganda, “raqamli iqtisodiyot yangi xavf-xatarlarni vujudga keltirishi mumkin, shu jumladan, kiberxavfsizlikka tahdidlar, noqonuniy iqtisodiy faoliyatning yengillashuvi, shaxsiy hayot daxlsizligini buzilishi bilan bog’liq sabablarni keltirish mumkin. Yangi qarorlar qabul qilish hukumatlar, fuqarolik jamiyati, akademik guruhlar, ilmiy hamjamiyat va texnologik sektorlarning hamkorlikdagi harakatini talab etadi”.

REFERENCES

1. Nick Malyshev (nick.malyshev@oecd.org) or Céline Kauffmann (celine.kauffmann@oecd.org) OECD Regulatory Policy Division, <http://oe.cd/regpolicy>

2. THE PERSPECTIVES OF DIGITAL ECONOMY FOR UZBEKISTAN: A NEW STAGE, Rajapova Madina Faridunovna¹ 1PhD student, TSUE, e-mail: m.rajapova@tsue.uz

3. Project Information Document/ Integrated Safeguards Data Sheet (PID/ISDS) Concept Stage | Date Prepared/Updated: 05-Sep-2018 | Report No: PIDISDSC24091 Public, : <http://www.worldbank.org/projects>

4. ЧТО ТАКОЕ ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА? ТРЕНДЫ, КОМПЕТЕНЦИИ, ИЗМЕРЕНИЕ, Доклад НИУ ВШЭ

5. <https://www.researchgate.net/publication/336675826>:The activities of banks in Uzbekistan in the modern digital economy

6. <http://www.uz.undp.org/content/uzbekistan/en/home/countryinfo.html>

7.

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.ATLS.CD?locations=UZ>

8. <http://pubdocs.worldbank.org/en/421341493272766409/Uzbekistan-Snapshot-April2017.pdf>

KRIPTOGRAFIYANING ASOSIY QOIDALARI VA TA'RIFLARI

Jo'rayev Sirojbek O'rol o'g'li, 1993-yil 06-dekabr

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti

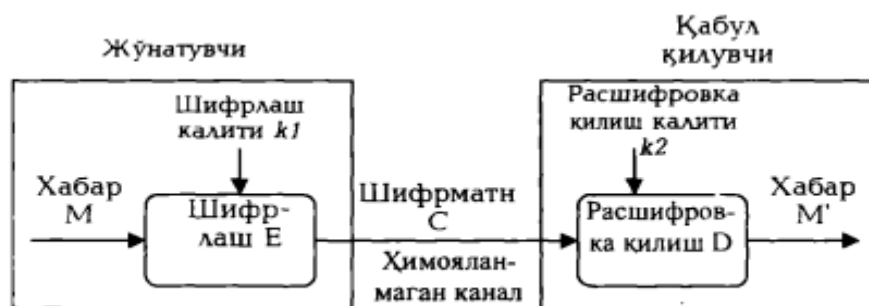
“Amaliy matematika va intellektual texnologiyalar” fakulteti

“Axborot xavfsizligi” yo`nalishi 1-bosqich magistranti.

Annotatsiya: Ma'lumotlarni bitlar bo'yicha shifrlash va dastlabki matnga o'g'irish uchun oqimli shifrlarni dasturiy amalga oshirish unchalik qulay emas. Boshqa tomondan oqimli shifrlarni qurilmaviy amalga oshirish ancha oson. Oqimli shifrlar bilan shifrlashda gammalashtirishdan foydalaniladi. Gammaning o'zi esa shifrlash kaliti vazifasini bajaradi. Amalda oqimli shifrlarda shifr matn uzunligi maxfiy kalit uzunligidan bir necha marta uzunroq, kalitlar oqimi qandaydir davrga ega bo'lgan psevdotasodifiy bitlar ketma-ketligidan iborat bo'ladi.

Kalit so'zlar: Oqimli shifrlash, shifr matn, kalit bitlari, oqimli kriptotizimlar sinxron va asinxron.

Axborotning ximoyalashning aksariyat mexanizmlari asosini shifrlash tashkil etadi. Axborotni shifrlash deganda ochiq axborotni (dastlabki matnni) shifrlangan axborotga o'zgartirish (shifrlash) va aksincha (rasshifrovka qilish) jarayoni tushuniladi. Shifrlash kriptotizimining umumlashtirilgan sxemasi A-rasmda keltirilgan.

A-rasm. Shifrlash kriptotizimining umumlashtirilgan sxemasi.

Uzatiluvchi axborot matni M kriptografik o'zgartirish E_{k1} yordamida shifrlanadi, natijada, shifrmатн C olinadi:

$$C = E_{k1}(M)$$

bu yerda, $k1$ - shifrlash kaliti deb ataluvchi E funktsiyaning parametri. Shifrlash kaliti yordamida shifrlash natijalarini o'zgartirish mumkin. Shifrlash kaliti muayyan foydalanuvchiga yoki foydalanuvchilar guruhiga tegishli va ular uchun yagona bo'lishi mumkin. Muayyan kalit yordamida shifrlangan axborot faqat ushbu kalit egasi (yoki egalari) tomonidan rasshifrovka qilinishi mumkin. Axborotni teskari o'zgartirish quyidagi ko'rinishga ega:

$$M = D_{k2}(C)$$

D funktsiyasi E funktsiyaga nisbatan teskari funktsiya bo'lib, shifrmатnni rasshifrovka qiladi. Bu funktsiya ham $k2$ kalit ko'rinishidagi qo'shimcha parametr ga ega. k_1 va k_2 kalitlar bir ma'noli moslikka ega bo'lishlari shart. Bu holda rasshifrovka qilingan M axborot M ga ekvivalent bo'ladi. k_2 kaliti ishonchli bo'lmasa D funktsiya yordamida $M' = M$ dastlabki matnni olib bo'lmaydi. Kriptotizimlarning ikkita sinfi farqlanadi:

- simmetrik kriptotizim (bir kalitli);
- asimmetrik kriptotizim (ikkita kalitli).

Shifrlashning simmetrik kriptotizimida shifrlash va rasshifrovka qilish uchun bitta kalitning o'zi ishlatiladi. Demak, shifrlash kalitidan foydalanish

xuquqiga ega bo'lgan har qanday odam axborotni rasshifrovka qilishi mumkin. Shu sababli, simmetrik kriptotizimlar maxfiy kalitli kriptotizimlar deb yuritiladi. Ya'ni shifrlash kalitidan faqat axborot atalgan odamgina foydalana olishi mumkin. Shifrlashning simmetrik kriptotizimi sxemasi B-rasmda keltirilgan.

B-rasm. Simmetrik shifrlash kriptotizimning sxemasi

Elektron xujjatlarni o'lhagichning konfidentsialligini simmetrik kriptotizim yordamida ta'minlash masalasi shifrlash kaliti konfidentsialligini ta'minlashga keltiriladi. Odatda, shifrlash kaliti ma'lumotlar fayli va massividan iborat bo'ladi va shaxsiy kalit eltuvchisida masalan, disketda yoki smart-kartada saqlanadi. Shaxsiy kalit eltuvchisi egasidan boshqa odamlarning foydalanishiga qarshi choralar ko'rilishi shart. Simmetrik shifrlash axborotni «o'zi uchun», masalan, egasi yo'qligida undan ruxsatsiz foydalanishni oldini olish maqsadida, shifrlashda juda qulay xisoblanadi. Bu tanlangan fayllarni arxivli shifrlash va butun bir mantiqiy yoki fizik disklarni shaffof (avtomatik) shifrlash bo'lishi mumkin. Simmetrik shifrlashning noqulayligi - axborot almashinuvi boshlanmasdan oldin barcha manzillar bilan maxfiy kalitlar bilan ayirboshlash zaruriyatidir. Simmetrik kriptotizimda maxfiy kalitni aloqaning umumfoydalanuvchi kanallari orqali uzatish mumkin emas. Maxfiy kalit junatuvchiga va qabul qiluvchiga kalitlar tarqatiluvchi ximoyalangan kanallar orqali uzatilishi kerak.

Хулоса: Demak, shifrlash kalitidan foydalanish xuquqiga ega bo'lgan har qanday odam axborotni rasshifrovka qilishi mumkin. Shu sababli, simmetrik kriptotizimlar maxfiy kalitli kriptotizimlar deb yuritiladi. Ya'ni shifrlash kalitidan faqat axborot atalgan odamgina foydalana olishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S. K. G'aniyev , M. M. Karimov, K. A. Tashev АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИ << АЛОҚАЧИ>> -2008 71-73 б.

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA EKOLOGIK
MADANIYATNI OMMALASHTIRISHNING USUL VA VOSITALARI**

RAZOQOVA HOSILAOY ANVAROVNA

NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

*Ta'lim tarbiya nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta'lim) 1-kurs
magistranti*

Anotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekologik madaniyatni ommalashtirish usullari to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

Методы и средства популяризации экологической культуры в дошкольных образовательных организациях

Аннотация. В данной статье представлена информация о методах внедрения экологической культуры в организациях дошкольного образования

Разокова Хосила Анваровна

Навоийский государственный педагогический институт

Methods and means of popularizing environmental culture in preschool educational organizations

Razokova Khosilaoy Anvarovna

Navoi State Pedagogical Institute

Anotation. This article provides information on methods of implementation of environmental culture in preschool education organizations

O'zbekiston Respublikasi rahbariyati tomonidan chiqarilgan ko'p qarorlarda tabiat muhofazasiga oid ishlarni kengaytirish va takomillashtirish hamda bu soha bo'yicha mutaxasislarni fan-texnika taraqqiyoti talablariga javob

beradigan darajada tayyorlash koʻzda tutiladi. Bu muammolarning hal boʻlishi mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi yangi bosqichga koʻtarishda koinotning bir qismi boʻlmish ona tabiatimizni saqlash, uning tabiiy boyliklaridan rejali va tejamkorlik bilan foydalanish, tirik jonzotlar, shu jumladan, inson uchun toza havo, suv va tuproq, oʻsimlik va hayvonlarning yashash muhitini saqlashda kerak. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 18-moddasida yer va yer osti boyliklarini, suvmanbalarini, oʻsimlik va hayvonot dunyosini qoʻriqlash, bu boyliklardan ilmiy asosda, oqilona foydalanish, havo va suvni toza saqlash uzluksiz koʻpaytirib borishni, tabiiy boyliklarni uzluksiz koʻpaytirib borishni taʼminlash insonning atrof-muhitni yaxshilash uchun chora-tadbirlar koʻrishi zarurligi taʼkidlangan. Oʻzbekiston Respublikasining 1992-yil 9-dekabrda qabul qilingan “Tabiatni muhofaza qilish toʻgʻrisida” gi qonuni, “Sogʻlom avlod uchun” ordenining tadbiriq etilishi, shu nomda Davlat dasturi, “Ekologik taʼlim tarbiya konsepsiyasi” ning ishlab chiqilishi, Ekosan jamgʻarmasining tuzilishi mamlakatda ekologik muammolarni bartaraf etishga kiritilganligidan dalolat beradi. Tabiatni muhofaza qilish hozirga zaoning asosiy masalalaridan biri boʻlib qolganini oʻquvchi ongiga 1-chi navbatda singdiriladi.

Ekologik taʼlim –tarbiyaning asosiy vazifa va maqsadlari insonitabiat bilan va unda sodir boʻladigan voqealıklar bilan qiziqtirish, inson, tabiat oʻrtasidagi muammolarning kelib chiqish sabablarini aniqlash, yechish yoʻllari, chora-tadbirlarini toppish yetarli ekologik bilimlarga ega boʻlgan holda atrof-muhit muhofazasini amalga oshirishdir. Ekologik taʼlim-tarbiyaning vazifalari quyidagilardan iborat:

- ✓ Jamiyat va tabiatning rivojlanish qonunlari; ular oʻrtasidagi munosabatlarni chuqur oʻrgatish va zamonaviy fikrlay oladigan shaxsni tayyorlash ;
- ✓ Ijtimoiy-iqtisodiy rejalashtirish va ishlab chiqarish kuchlarini yoʻnaltirishda turli tabiiy hududlarning ekologik holatini biladigan va kelajakning ekologik rejasini tuzadigan avlodni tayyorlash;

✓ Har bir inson, jamiyat va jamiyat ichidagi turli guruhlar, toifalar, sinflarning o'zlari yashab turgan tabiat, uning boyliklarini saqlashga xizmat qiladigan yoshlarni yetishtirish;

✓ Jamiyat a'zolariga o'zlarining ijtimoiy, madaniy, diniy qarashlar va urf-odatlarini rivojlantirishda yashab turgan joy, vodiy, adirlar, tog'larning go'zalligi, ularning inson hayoti va salomatligidagi ahamiyatini tushuntirish ishlarini olib borish.

Yuqoridagi vazifalarni amalga oshirishda maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilari, maktab o'quvchilari, turli o'yinlar, kinofilmlar orqali tabiiy va ijtimoiy fanlarni o'tishda o'zlari yashab turgan joydagi tabiiy voqealik va ekologik holatlarga bog'lab, ta'lim-tarbiya ishlarini olib borishi hamda darslar o'tishi kerak.

Ekologik ta'lim-tarbiyani maktabgacha ta'lim tashkilotlari va maktablarda omallashtirish yo'llarini quyidagicha amalga oshirish lozim: tabiat, uning go'zalligi va tabiiy boyliklarini saqlash borasidagi ishlarni oila, bog'cha bolalari va maktab o'quvchilari orasida olib borishdan boshlab, yosh va o'sib kelayotgan avlodni atrof-muhit, undagi o'simlik, hayvon, suv va tuproqqa mehr-shafqatli, ularni asraydigan, boyitadigan jonkuyar qilib tarbiyalash kerak.

SHu maqsadga erishish uchun bog'cha bolalarini maxsus "Ekologik ta'lim-tarbiya metodikasi", "Tabiat bilan tanishtirish" kabi dasturlar asosida tarbiyalash hamda turli o'yinlar vositasi bilan tabiatga oid ekologik ta'lim elementlarini bolalr ongiga singdirish kerak;

Bolalarda tabiatga nisbatan mexr-muhabbat uyg'otish borasida olib boriladigan ishlar maxsus metodik qo'llanmalar, tavsiyalar, "Atrofimizdagi olam", "Tabiatshunoslik" kabi o'quv-o'yin materiallari asosida oddiy, soda va tushunarli formalarda olib borilishi kerak;

Boalarga atrof-muhit borasida ekologik ta'lim-tarbiya beradigan tarbiyacha va metodistlarning o'zlari maxsus kurslarni tamomlagan tajribali mutaxassislar bo'lishlari shart;

“Ekologik ta'lim va tarbiya uslubi” dasturlari asosida tarbiyachilarni qayta tayyorlash kurslari, leksiylar, tajriba almashish seminarlari tashkil qilib, xizmatchilarning bilim va saviyalari, ishlash qobiliyatlarini oshirish kerak;

Bolalrni tabiat, agrotsenozlarga, ekskersiyalarga olib chiqiqshda atrof muhit holati, uning muhofazasi alohida o'rin olishi, o'quvchilar shu ekskursiya davomida o'zlari yashayotgan joyning tabiati, uning ekologik holati, unga ta'sir qilayotgan salbiy va ijobiy omillar, tabiat boyliklarini saqlash va boyitish borasida maslahat, tavsiylar berish.

Bolalarga tabiat bilan tanishtirishda, ko'rgazmali, amaliy va og'zaki uslublardan foydalaniladi. Ko'rgazmali uslub: Kuzatish, tarqatma materiallar, rasm ko'rish, texnik vositalardan foydalaniladi.

O'g'zaki uslubning hikoya suhbat usullardan foydalanib ekologik madaniyatini shakllantiramiz

Amaliy uslubning: tabiatdagi mehnat, o'yin va oddiy tajribalar usullaridan foydalanib mashg'ulotlar o'tkaziladi.

Xulosa qilib aytganda biz bolalarning ekologik madaniyatini shakllantirar ekanmiz, avvalo, pedagogika fanining asoschilarini aytib o'tgan fikrlariga asoslanamiz. G'arbnig ilg'or pedagoglaridan Yan.Amos.Komenskiy bolalarga beriladigan bilim hayotiylikka va ko'rgazmalilikka asoslanishi kerak; - degan edi. Bolalarga tabiat orqali beriladigan bilimlar turlicha metod va usullar bilan olib boriladi va ekskursiya, sayr, ta'limiy o'yinlar orqali mustahkamlanib chuqurlashtiriladi.

**PHYTONEMATODES OF SOME SUBTROPIC FRUIT CROPS OF THE
SURKHANDARYA REGION OF UZBEKISTAN**

Elova Mu'tabar Raxmonqulovna

*Master's student, Termez staty university,
Termez, UZBEKISTAN.*

Xushvaxtova Zulfiya Xudoyberdiyevna

*Master's student, Termez staty university,
Termez, UZBEKISTAN.*

Bekmurodov Abdujabbor Sattorovich

*Associate Professor,
Doctor of Philosophy in biology (PhD),
Department of Zoology, Termez Staty University,
Termez, UZBEKISTAN*

Annotation. The article provides data on the fauna, taxonomic composition and distribution of plant nematodes of subtropical fruit crops in the conditions of the Surkhandarya region of Uzbekistan. As a result of the study, 37 species of plant nematodes belonging to 25 genera, 16 families, 4 orders and 2 subclasses were registered in the root system and root soil of some subtropical fruit crops (almonds, persimmons).

Keywords: fauna, distribution, phytonematodes, Surkhandarya region, subtropical fruit crops, almonds, persimmons, root system, root soil.

Introduction. In recent years, mass drying of shoots, branches and plants has been noted in natural and agrobiocenoses, leading to the death of orchards and berries. In the complex of harmful organisms, phytoparasitic nematodes have received the greatest distribution and economic importance [3].

It is known that phytoparasitic nematodes can cause serious crop losses and are among the most significant pests of various agricultural crops, especially perennial fruit and berry crops. Numerous species of nematodes are carriers of viral, fungal and bacterial infections. Phytoparasitic nematodes carry out their vital activity either in the soil as ecto- and endoparasites and usually damage the underground parts of plants, or as endoparasites of aboveground organs [3].

The purpose of our research was to study the species composition, distribution and ecology, especially the distribution of phytonematodes of subtropical fruit trees (almonds, persimmons) in the conditions of the Surkhandarya region of Uzbekistan. The paper presents the preliminary results of our research. Comprehensive scientific work on the study of the fauna of phytonematodes of subtropical fruit trees in the southern part of the Republic of Uzbekistan continues.

Material and research methods. The material for this work was samples of some subtropical fruit trees (common almond (*Prunus dulcis*), persimmon (*Diospyros lotus* L.)) collected from subtropical fruit plantations in the Surkhandarya region. The preparation of samples for analysis was carried out in the summer period of 2021-2022. The studies were carried out by the generally accepted route method [2]. To study the nematodological complex of fruit trees, 275 plant and 275 soil samples were collected and analyzed. Of these, 1022 plant nematodes were extracted by various methods.

Phytonematodes were extracted by the Berman funnel method and fixed with 4% formalin solution. Nematodes were clarified in a mixture of glycerol and alcohol (1:3), and permanent preparations on glycerol were prepared for laboratory processing of the material according to the Seinhorst method [7]. Soil samples for the presence of the cyst nematode were usually analyzed according to the standard Dekker method [1].

The species composition of nematodes was studied under an MBR-3 microscope. Species were identified using morphometric parameters obtained according to the generally accepted De Man formula [4] in its modification

according to Micoletzky [6]. The degree of dominance of plant nematodes in plant and soil samples was determined from the percentage of individuals of individual species to the number of all detected by Witkowsky [5].

Results. This paper presents the results of a preliminary analysis of the selected material. As a result of nematological studies of fruit trees in the Surkhandarya region of Uzbekistan, we have found 37 species of plant nematodes belonging to 25 genera, 16 families, 4 orders and 2 subclasses.

Almond nematodes. In our material, in the roots and rhizosphere of almond plants, we identified 20 species of plant nematodes belonging to 14 genera, 11 families, 4 orders, and 2 subclasses. Species *Diphtherophora communis*, *Cephalobus persegnis*, *Eucephalobus oxyuroides*, *Ch. sclerovaginitus*, *Panagrolaimus rigidus*, *Aphelenchus avenae*, *Aphelenchoides parietinus*, *Quinisulcius capitatus*, *Helicotylenchus dihystrera*, *H. erythrinae* were found in large quantities in the root system and root soil of almonds. Species *Plectus parietinus*, *Filenchus leptosoma*, *Tylenchus davainei* were found in insignificant amounts.

Persimmon nematodes. In the root system and root soil of persimmon, 17 species of plant nematodes belonging to 13 genera, 11 families, 4 orders and 2 subclasses were registered. The species of *Eucephalobus oxyuroides*, *Acrobeloides buetschlii*, *Chiloplacus quintastratus*, *Panagrolaimus rigidus*, *Aphelenchus avenae*, *Aphelenchoides parietinus*, *A. composticola*, *Quinisulcius capitatus*, *Helicotylenchus dihystrera*, *H. erythrinae* and *Ditylenchus dipsaci* dominated among the plant nematodes found. Species *Heterocephalobus latus*, *Aphelenchus eremitus*, *Xiphinema elongatum* were few in number.

Conclusion. An analysis of the studies carried out showed that the fauna, ecology, systematics, and features of the distribution of plant nematodes of subtropical fruit trees in the conditions of the Surkhandarya region of Uzbekistan are insufficient. Therefore, conducting large-scale phytohelminthological studies in this area, determining the faunistic complex of phytonematodes of fruit trees and substantiating measures to combat parasitic

species are of great scientific and practical importance in the national economy of Uzbekistan.

References

1. Деккер Х. Нематоды растений и борьба с ними. - М. Колос, 1972. 445 с.
2. Парамонов А.А. О некоторых принципиальных вопросах фитогельминтологии // В кн: Сб. работ молодых фитогельминтологов. - М.: 1958. - С.3-11.
3. Романенко Н.Д., Таболин С.Б. К вопросу изучения эпифитотийной обстановки на плодовых и ягодных культурах в Европейской части РФ // В кн. Прикладная нематология. - М.: Наука, 2007. - С. 130-136.
4. De Man J.G. Die einheimischen, frei in der reinen erde und im siissen wasser Lebenden Nematoden. - Tijdschr // Nedrl. Dierk. Vereen, 1880. – V.5. – 104 p.
5. Witkowski T. Struktura zgrupowania nicieni zyjacych w glebie upraw rolniczych // Stud. Soc. Sci. Torun. 1966. T.8. – No.3. – 53 p.
6. Micoletzky G. Die freilebenden Erd-Nematoden, mit besonderer Berucksichtigung der Steiermark un der Bukowina, zugleich mit einer Revision samtlicher nicht mariner, freilebender Nematoden in Farm von esenus-Beschreibungen und Bestimmungs-schlusselh // Arch. Naturgesch. -1922. Ant. A. – Vol. 87. – 650 p.
7. Seinhorst J.W. A rapid method for the transfer of nematodes from fixative to anhydrous glycerin // Nematologica. 1959. V. 4, № 1. P. 67-69.

**FAUNA AND ECOLOGICAL GROUPING OF FRUIT TREE
PHYTONEMATODES IN THE MOUNTAIN AREAS OF
SURKHANDARYA**

Tuopova Muxlisa Barot qizi

*Master's student, Termez staty university,
Termez, UZBEKISTAN.*

Bekmurodov Abdujabbor Sattorovich

*Associate Professor,
Doctor of Philosophy in biology (PhD),
Department of Zoology, Termez Staty University,
Termez, UZBEKISTAN*

Abstract: The article provides data on the fauna of phytonematodes, root soil and root system of fruit tree plants in the mountainous regions of the Surkhandarya region of Uzbekistan. As a result of the research, 36 species of plant nematodes belonging to 23 genera, 16 families, 4 orders and 2 subclasses were identified. *Diphtherophora communis*, *Chiloplacus sclerovaginitus*, *Ch. quintastratus*, *Panagrolaimus rigidus*, *Aphelenchus avenae*, *Aphelenchoides parietinus*, *A. composticola*, *A. blastophthorus*, *A. graminis*, *Helicotylenchus erythrinae*, *Pratylenchus pratensis* and *Ditylenchus dipsaci*.

Keywords: fruit trees, plant nematodes, Surkhandarya region, detachment, fauna, root soil, root system, ecological groups.

Introduction. In our time, fruit growing is an important branch of agriculture and is of great national economic importance.

Fruits are a very valuable food product. They contain sugars (in the most easily digestible forms: fructose, glucose, sucrose), proteins, fats, tannins, enzymes, organic acids, mineral salts, vitamins. They contain a variety of aromatic substances that are necessary for a person and determine the high nutritional and taste qualities of fruits and berries.

Like vegetables, fruits are the main natural source of vitamins for humans. Therefore, eating fresh fruits guarantees health promotion and improved working capacity.

The use of plant fruits helps to improve the metabolism in the body, increases the absorption of food, contributes to the successful treatment of anemia, diseases of the cardiovascular system, the gastrointestinal tract, the treatment of inflammatory processes and colds, protects the human body from rickets and scurvy.

Fruit crops also have sanitary and hygienic significance. Gardens, together with other vegetation, have a beneficial effect on temperature fluctuations and air humidity, decorate cities and villages, and purify the air.

Fruit trees, like other plants, are infested with various pests, including parasitic nematodes. Therefore, to determine the nematode fauna of this valuable plant, the development of measures to combat parasitic species is of great practical importance in the fruit growing of Uzbekistan.

Material and methods of research. To study the faunal complex of phytonematodes of fruit trees in the period from 2021-2022. we collected phytonematodes from the root soil and the root system of fruit crops (apple, apricot, plum, cherry) from the mountainous regions (especially Baysuntau, Kuhitangtau and Babatag) of the Surkhandarya region of the Republic of Uzbekistan. The studies were carried out by the generally accepted route method [3].

During the phytohelminthological study, 500 samples of soil and root system of fruit crops were collected and analyzed.

Phytonematodes were extracted by the Berman funnel method and fixed with 4% formalin solution. Nematodes were clarified in a mixture of glycerol and alcohol (1:3), and permanent preparations on glycerol were prepared for laboratory processing of the material according to the Seinhorst method [7]. Soil samples for the presence of cyst-forming nematodes were usually analyzed according to the standard Dekker method [1].

The species composition of nematodes was studied under an MBR-3 microscope. Species were identified using morphometric parameters obtained according to the generally accepted De Man formula [4] in its modification according to Micoletzky [6]. The degree of dominance of plant nematodes in plant and soil samples was determined from the percentage of individuals of individual species to the number of all detected by Witkowsky [5].

Research results. As a result of phytohelminthological studies in the apple orchards of the mountainous regions of the Surkhandarya region of Uzbekistan, we found a total of 36 species of plant nematodes belonging to 23 genera, 16 families, 4 orders and 2 subclasses. The detected nematodes are distributed by groups as follows: (table).

Table. Taxonomic composition of nematodes of fruit crops (by orders)

Orders	Number of species	%	Number of individuals	%
Dorylaimida	6	16,7	149	10,9
Rhabditida	8	22,2	267	19,7
Aphelenchida	10	27,8	596	43,8
Tylenchida	12	33,3	349	25,6
Total:	36	100	1361	100

The analysis of the conducted studies showed that among the orders in terms of species composition, the order Tylenchida occupies the first place,

which is 33.3% of the detected nematode species of fruit crops. In terms of the number of individuals, the order Aphelenchida occupies the first place, which is 43.8% of the total number of plant nematodes found.

Discussion. Phytonematodes identified from the roots and rhizosphere of fruit crops, according to the ecological classification of A.A. Paramonov [2], belong to 5 ecological groups: *pararhizobionts*, *devisaprobionts*, *eusaprobionts*, *phytohelminths of a nonspecific pathogenic effect*, *phytohelminths of a specific pathogenic effect*.

Pararhizobionts were found mainly in the root soil of fruit crops. Species *Eudorylaimus pratensis*, *D. communis* are found in the rhizosphere of plants in large numbers. Species *Enchodorella penetrans*, *Leptonchus obtusus* are the smallest in terms of the number of individuals.

Representatives of the devisaprobiont group were found in the root system and rhizosphere of fruit crops. Species *Cephalobus persegnis*, *Eucephalobus oxyuroides*, *Acrobelides buetschlii*, *Chiloplacus sclerovaginus*, *Panagrolaimus rigidus* found in the rhizosphere and root system of plants are the most numerous in terms of the number of individuals. Species *Heterocephalobus latus*, *Cervidellus serratus* were in small numbers in terms of the number of individuals.

Of the eusaprobionts *Rh. brevispina* was found in large numbers in the root system of plants and root soil of fruit crops. *Rhabditis intermedia* was found only in the rhizosphere of plants, and in the smallest number of individuals.

In the roots and rhizosphere of fruit crops, the group of phytohelminths with a nonspecific pathogenic effect was the most numerous in terms of the number of species and individuals. Species *Aphelenchus avenae*, *Aphelenchoides parietinus*, *A.bicaudatus*, *A.blastophthorus*, *A.composticola*, *A.graminis*, *D.myceliophagus* were found in the rhizosphere and root system of plants, and were the most numerous in terms of the number of individuals. Phytonematodes *Aphelenchoides cylindricaudatus*, *A.eremitus*, *Seinura citri*,

Filenchus leptosoma, *Aglenchus agricola* were insignificant in terms of the number of individuals.

Of the phytohelminths with a specific pathogenic effect, species *Quiniculcius capitatus*, *Helicotylenchus dihystera*, *H.erythrinae*, *Pratylenchus pratensis*, *Paratylenchus hamatus*, *Ditylenchus dipsaci* dominated. They were found in the rhizosphere and the root system of fruit crops, and were the most numerous in terms of the number of individuals. Species *Xiphinema basiri*, *X.elongatum* were found in single specimens only in the rhizosphere of plants.

Conclusion. The results of the research showed that the fauna of phytonematodes of fruit crops in the conditions of the mountainous regions of the Surkhandarya region of the republic is insufficient. Therefore, conducting large-scale phytohelminthological studies, determining the faunistic complex of phytonematodes of fruit crops in a given territory and substantiating measures to combat parasitic species are of great scientific and practical importance.

References

1. Деккер Х. Нематоды растений и борьба с ними. - М. Колос, 1972. 445 с.
2. Парамонов А.А. Опыт экологической классификации фитонематод // Тр. ГЕЛАН СССР. 1952. - Т.6. - С. 338-369.
3. Парамонов А. А. О некоторых принципиальных вопросах фитогельминтологии // В кн: Сб. работ молодых фитогельминтологов. - М.: 1958. - С.3-11.
4. De Man J.G. Die einheimischen, frei in der reinen erde und im siissen wasser Lebenden Nematoden. - Tijdschr // Nedrl. Dierk. Vereen, 1880. – V.5. – 104 p.
5. Witkowski T. Struktura zgrupowania nicieni zyjacych w glebie upraw rolniczych // Stud. Soc. Sci. Torum. 1966. T.8. – No.3. – 53 p.
6. Micoletzky G. Die freilebenden Erd-Nematoden, mit besonderer Berucksichtigung der Steiermark un der Bukowina, zugleich mit einer Revision samtlicher nicht mariner, freilebender Nematoden in Farm von esenus– Beschreibungen und Bestimmungs-schlusselh // Arch. Naturgesch. -1922. Ant. A. – Vol. 87. – 650 p.
7. Seinhorst J.W. A rapid method for the transfer of nematodes from fixative to anhydrous glycerin // Nematologica. 1959. V. 4, № 1. P. 67-69.

**TYLENCHIDY (NEMATODA: TYLENCHIDAE) IN APRICOT
GARDENS OF SURKHANDARYA REGION OF UZBEKISTAN**

Abdurahmonova Shohista Ergashevna

Student of the Faculty of Natural Sciences, Termez staty university,

Termez, UZBEKISTAN.

Muxitdinova Gulnoraxon Asomitdin qizi

Student of the Faculty of Natural Sciences, Termez staty university,

Termez, UZBEKISTAN.

Bekmurodov Abdujabbor Sattorovich

Associate Professor,

Doctor of Philosophy in biology (PhD),

Department of Zoology, Termez Staty University,

Termez, UZBEKISTAN

Abstract: The article provides data on the distribution of phytonematodes representatives of the order Tylenchida (Filipjev, 1934) Thorne, 1949 in apricot orchards of the Surkhandarya region of Uzbekistan. As a result of the study, 21 species of phytonematodes were identified in the root system and root soil of apricot plants. During the study, the dominant species were *Psilenchus hilarulus*, *Ditylenchus intermedius*, *D.myceliophagus*, *Tylenchorhynchus cylindricus*, *Bitylenchus dubius*, *Quinisulcius capitatus*, *Merlinius brevidens*, *Rotylenchus robustus*, *Helicotylenchus dihystra*, *H.erythrinae*, *Pratylenchus pratensis* and *Ditylenchus dipsaci*.

KEYWORDS Phytonematodes, apricot orchards, order Tylenchida, root system, rhizosphere, phytohelminths of nonspecific pathogenic effect, phytohelminths of specific pathogenic effect.

INTRODUCTION

Phytoparasitic nematodes among the parasites and pests of wild and cultivated plants occupy not the last place in nature.

Order Tylenchida occupies a special place in the system of phytohelminthology, as it includes the central and most important group of phytonematodes, represented by typical phytohelminths: pathogenic forms that cause plant diseases - phytohelminthiases.

When studying some crops and their nematological fauna, it turns out that crop losses are determined not only by the harmful activity of “stylet nematodes” of the tylenchid order. Forms of this group of nematodes also participate in the processes of saprobiotic decay and expand the volume of the affected areas of plant tissue as a result of an energetic inoculating function [9, 446 p.].

On the territory of Uzbekistan, in particular the Surkhandarya region, phytonematodes of apricot orchards were studied by E.T. Turaev, T.S. Skarbilovich [1, P. 58-61.], Sh.Kh. Khurramov, E.T. Turaev [2, S. 115-124].

MATERIALS AND METHODS

Materials. To study the fauna and distribution in the apricot orchards of the Surkhandarya region of Uzbekistan in the period from 2020 to 2022. we collected phytonematodes from the root soil and the root system of plants in farms and household plots from the territory of the Surkhandarya region of the Republic of Uzbekistan. The studies were carried out by the generally accepted route method [9, 446 p.].

During the phytohelminthological study, 500 samples of soil and the root system of apricot plants were collected and analyzed.

Methods. Phytonematodes were extracted by the Berman funnel method and fixed with 4% formalin solution. Nematodes were clarified in a mixture of glycerol and alcohol (1:3), and permanent preparations on glycerol were prepared for in-office processing of the material according to the Seinhorst method [8, P. 67-69.]. Soil samples for the presence of cyst-forming nematodes were usually analyzed according to the standard Dekker method [3, 445 p.].

The species composition of nematodes was studied under an MBR-3 microscope. Species were identified using morphometric indicators obtained according to the generally accepted De Man formula [4,104 p.] in its modification according to Micoletzky [6, 650 p.]. The degree of dominance of plant nematodes in plant and soil samples was determined from the percentage of individuals of individual species to the number of all detected by Witkowsky [5, – 53 p].

RESULTS AND DISCUSSIONS

Results. For the entire period of phytohelminthological studies of apricot orchards on the territory of the Surkhandarya region of Uzbekistan, representatives of the order Tylenchida, we have identified 21 species of plant nematodes. Discovered species belonging to 3 suborders (Tylenchina, Criconematina, Hexatylna), 5 superfamilies (Tylenchoidea, Dolichodoroidea, Hoplolaimoidea, Criconematoidea, Anguinoidea), 6 families (Tylenchidae, Dolichodoridae, Psilenchidae, Hoplolaimidae, Pratylenchidae, Anguinidae), 9 subfamilies (Tylenchidae, Dolichodoridae, Tylenchorhynchinae, Psilenchinae, Rotylenchinae, Rotylenchoidinae, Pratylenchinae, Anguininae, Nothotylenchinae) and 13 genera (*Tylenchus*, *Filenchus*, *Aglenchus*, *Tylenchorhynchus*, *Bitylenchus*, *Quinisulcius*, *Merlnius*, *Psilenchus*, *Rotylenchus*, *Helicotylenchus*, *Pratylenchus*, *Not*, *Ditylenchus*).

Phytohelinths of nonspecific pathogenic effect. In our material, they are represented by 8 types:

Tylenchus davaini **Bastian, 1865** was found in the roots and rhizosphere of apricot plants in the Saryassiya, Muzrabat, Jarkurgan and Angor regions of the Surkhandarya region.

Filenchus filiformis (**Butschli, 1873**) **Meyl, 1961** was recorded in the roots and rhizosphere of apricot plants in the Baysun, Denau, Kumkurgan, Saryassiya, Termez, Muzrabad and Angor regions of the Surkhandarya region.

F.leptosoma (**De Man, 1880**) **Andrassy, 1972** was found in the roots and rhizosphere of apricot plants in the Jarkurgan, Bandykhan and Angor regions of the Surkhandarya region.

Aglenchus agricola (**De Man, 1884**) **Meyl, 1961** was found in the rhizosphere of apricot plants in Jarkurgan, Termez and Muzrabad districts of Surkhandarya region.

Psilenchus hilarulus **De Man, 1921** was found in the roots and rhizosphere of apricot plants in the Denau, Baysun, Kumkurgan, Muzrabad and Angor regions of the Surkhandarya region.

D.intermedius (**De Man, 1880**) **Filipjev, 1936** was found in the roots and rhizosphere of apricot plants in the Uzun, Altynsay and Angor regions of the Surkhandarya region.

D. myceliophagus **Goodey, 1958** was found in the roots and rhizosphere of apricot plants in the Altynsay, Sariassiya, Jarkurgan, Muzrabad, Termez and Angor regions of the Surkhandarya region.

D.triformis **Hirshmann et Sasser, 1955** was registered in the roots and rhizosphere of apricot plants in Jarkurgan, Bandykhan and Muzrabad districts of Surkhandarya region.

Phytohelinths of specific pathogenic effect. In our studies, they are represented by 8 types:

Tylenchorhynchus cylindricus Cobb, 1913 was registered in the roots and rhizosphere of apricot plants in the Angor, Denau, Jarkurgan and Termez regions of the Surkhandarya region.

T.brassicae Siddiqi, 1961 was found in the roots and rhizosphere of apricot plants in the Baysun, Denau, Kumkurgan, Saryassy, Jarkurgan, Muzrabad and Angor regions of the Surkhandarya region.

Bitylenchus dubius (Butschli, 1873) Siddiqi, 1986 was recorded in the roots and rhizosphere of apricot plants in Baysun, Denau, Kumkurgan, Sariassiya, Dzharkurgan, Muzrabad and Angor districts of Surkhandarya region.

Quinisulcius capitatus (Allen, 1955) Siddiqi, 1971 was found in the roots and rhizosphere of apricot plants in Termez, Jarkurgan, Muzrabad and Angor districts of Surkhandarya region.

Merlnius brevidens (Allen, 1955) Siddiqi, 1975 was recorded in the roots and rhizosphere of apricot plants in the Baysun, Denau, Kumkurgan, Sariassiya, Jarkurgan, Muzrabad and Angor regions of the Surkhandarya region.

Rotylenchus robustus (De Man, 1876) Filipjev, 1934 was found in the roots and rhizosphere of apricot plants in Termez, Denau, Kumkurgan, Sariassiya, Dzharkurgan and Angor regions of the Surkhandarya region.

Helicotylenchus dihystra (Cobb, 1893) Sher, 1961 was found in the roots and rhizosphere of apricot plants in Termez, Sariassiya, Dzharkurgan and Angor districts of Surkhandarya region.

H.erythrinae (Zimmermann, 1904) Golden, 1956 was found in the roots and rhizosphere of apricot plants in the Shurcha, Baysun, Altynsai, Kumkurgan, Sariassiya, Uzun, Bandykhan, Sherabad, Termez, Muzrabad and Angor regions of the Surkhandarya region.

H.multicinctus (Cobb, 1893) Golden, 1956 was found in the roots and rhizosphere of apricot plants in Sherabad, Termez and Angor districts of Surkhandarya region.

H.pseudorobustus (Steiner, 1914) Golden, 1956 was found in the roots and rhizosphere of apricot plants in the Jarkurgan, Termez and Angor regions of the Surkhandarya region.

Pratylenchus pratensis (De Man, 1880) Filipjev, 1936 was found in the roots and rhizosphere of apricot plants in the Denau, Altynsai, Kumkurgan, Bandykhan, Dzharkurgan, Termez, Muzrabad and Angor regions of the Surkhandarya region.

P.penetrans (Cobb, 1917) Filipjev et Sch. Stekhoven, 1941 was found in the roots and rhizosphere of apricot plants in Kumkurgan, Jarkurgan, Termez, Muzrabad and Angor districts of Surkhandarya region.

Ditylenchus dipsaci (Kuhn, 1857) Filipjev, 1936 was recorded in the roots and rhizosphere of apricot plants in the Denau, Altynsay, Sariassiya, Uzun, Termez, and Angor regions of the Surkhandarya region.

Discussions. During the studies of phytohelminths of nonspecific pathogenic effect, the species *Filenchus filiformis*, *Psilenchus hilarulus*, *D.intermedius*, *D.myceliophagus*, were identified in numerous specimens in the roots and rhizosphere of apple plants. Of the phytohelminths with a specific pathogenic effect, the species *Tylenchorhynchus cylindricus*, *Bitylenchus dubius*, *Quinisulcius capitatus*, *Merlnius brevidens*, *Rotylenchus robustus*, *Helicotylenchus dihystrera*, *H.erythrinae*, *Pratylenchus pratensis* and *Ditylenchus dipsaci* dominated.

Conclusion. For the entire period of phytohelminthological studies of apricot orchards on the territory of the Surkhandarya region of Uzbekistan, representatives of the order Tylenchida, we have identified 21 species of

phytonematodes (phytohelminths of nonspecific pathogenic effect - 8 species, phytohelminths of specific pathogenic effect - 13 species).

The results of a phytohelminthological study showed that phytonematodes, representatives of the Tylenchida order, cause serious diseases in apricot orchards in the conditions of the Surkhandarya region of Uzbekistan and cause great economic damage to the productivity of these crops. Therefore, the study of distribution and species composition, bioecological features and justification of measures to combat these pests is of great scientific and practical importance for fruit growing in the Republic of Uzbekistan.

REFERENCES

1. Тураев Э.Т., Скарбилович Т.О. Динамика фауны нематод яблони в Сурхандарьинской области Узбекистана. Бюл. ВИГИС, 1981.1/31. С. 58-61.
2. Хуррамов Ш.Х., Тураев Э.Т. К вопросу изучения нематод плодово-ягодных культур юга Узбекистана. Узбекский биологический журнал. 1978. С.115-124.
3. Dekker H. Nematodes of plants and the fight against them. – M. Kolos, 1972. 445 p.
4. De Man J.G. Die einheimischen, frei in der reinen erde und im siissen wasser Lebenden Nematoden. - Tijdschr // Nedrl. Dierk. Vereen, 1880. – V.5. – 104 p.
5. Witkowski T. Struktura zgrupowania nicieni zyjacych w glebie upraw rolniczych // Stud. Soc. Sci. Torun. 1966. T.8. – No.3. – 53 p.
6. Micoletzky G. Die freilebenden Erd-Nematoden, mit besonderer Berucksichtigung der Steiermark un der Bukowina, zugleich mit einer Revision samtllicher nicht mariner, freilebender Nematoden in Farm von esenus–

Beschreibungen und Bestimmungsschlüssel // Arch. Naturgesch. -1922. Ant. A. – Vol. 87. – 650 p.

7. Kiryanova E. S., Krall E. L. Parasitic nematodes of plants and measures to control them. – Moscow: Nauka, 1969. – Vol. 1. 447 p.

8. Paramonov A.A. Experiments on the ecological classification of phytonematodes // Coll. scientific. Works of GELAN SSSR. – M., 1952. – T.6. – P. 338-369.

9. Paramonov A.A. Fundamentals of phytohelminthology. – M.: Nauka, 1964. T. II. – 446 p.

10. Seinhorst J.W. A rapid method for the transfer of nematodes from fixative to anhydrous glycerin // Nematologica. 1959. V. 4, № 1. – P. 67-69.

**AMIR TEMURNING MA'NAVIY-AXLOQIY QARASHLARINING
PEDAGOGIKADA TUTGAN O'RNI**

Surxondaryo viloyati Jarqo`rg`on tumani

Termiz davlat universitetining Tarix fakulteti talabasi

Xudayberganov Ma'ruf Olimkulovich

Ilmiy rahbar: Sayfulla Tursunov Narzullayevich

Annotatsiya: Mazkur maqolada Amir Temurning ma'rifiy qarashlari hamda yoshlarga ta'limtarbiya berish jarayonida uning pand-nasihatlari, jasurligi, mardligi, matonatlilikini ibrat-namuna qilish jarayonlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Amir Temur, mardlik, jasurlik, dovyuraklik, axloq – odob, iymon, et'iqod, Quron, hadis, qadriyat, insof, adolat, pedagogika.

**THE ROLE OF AMIR TEMUR'S SPIRITUAL AND MORAL
VIEWS IN PEDAGOGY**

Abstract: This article describes the educational views of Amir Temur, as well as the process of demonstrating his teachings, courage, courage and perseverance in teaching youth.

Keywords: Amir Temur, courage, bravery, morality - manners, faith, belief, Qur'an, hadith, values, honesty, justice, pedagogy.

KIRISH Mustaqilligimiz sharofati bilan tarixni xolisona o'rganish, tarixni soxtalashtirmay, uning sarhadlarini buzmay, bor haqiqatni oydinlashtirib ma'lumot berish imkoniyatlariga ega bo'ldik. Chunki uzoq yillar mobaynida mustamlaka iskanjasida kun kechirgan xalqimiz o'z vatandoshini qadrlash,

uning mavqeini munosib o'rniga qo'yish imkonidan mahrum edi. ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA Darhaqiqat o'tmishga nazar tashlaydigan bo'lsak, Amir Temur nomi tariximiz sahifalaridan qora bo'yoq bilan o'chirildi, unitilishga mahkum etildi. Bundan ko'rinadiki xalqimizning yuragidan milliy ong, milliy g'urur tuyg'usini yo'qotish, xalqni qaramlikka, tobelikka ko'ndirish edi. Lekin o'zbek xalqi o'z ajdodlarini, o'z bahodirlarini unitmadi, hamisha yuragida, qalb to'rida saqladi. Muhammad Tarag'ay Bahodir o'g'li Amir Temur yoshlik chog'idan mard, dovyurak, g'ururli, o'tkir zexn va aql-idrok egasi bolib o'sdi. Turli dunyoviy ilmlarni, harbiy san'atni egalladi, Quroni Karimni yod oldi, hadis ilmini o'rgandi, iymon-etiqodli, halol-pok inson bo'lib yetishdi. Darhaqiqat, I. A. Karimov ta'kidlaganidek insof-iymon tuyg'usi, diyonat mezoni Amir Temur hayotining mazmunini tashkil etadi. Olamning qariyb yarmiga jahongir ersa-da, u kuch-qudrat, zo'rlik, zo'rovonlik emas adolatda ekanini teran anglatdi. Shu bois bo'lsa kerakki, o'tmishda ilm ahli, mashxur muarrixlar o'z asarlarida Amir Temur ismiga Ko'ragon, Sohibqiron, Qutbiddin, Abulmansur kabi unvonlarni qoshib, uni e'zozlab, ulug'lab, hikoyat, rivoyat va xotiralar bitganlar. Tarixiy manbalarda zikr etilishicha, Amir Temur xushfellik, adolat, saxovat, islom axloq-odob qoidalariga rioya va amal qilish, insonlarni jamiyatda tutgan o'rinlari qanday bo'lishidan qat'iy barchani birdek hurmat qilish, ular bilan samimiy muomalada bo'lish, berilgan vada va zimmaga olingan ahdnomalarni vaqtida bajarish kabi qator yuksak insoniy fazilatlarga ega bo'lgan. U yoshligidan o'z oldiga ona yurtni mo'g'il bosqinchilaridan ozod qilish maqsadini qo'ydi, yer yuzida buyuk saltanat soxibi sifatida el va elatlarning boshini qovushtirdi. Mamlakat qudratini har sohada yuksaklikka ko'tarib, dunyoga mashxur qildi. Amir Temur davlati qurilishi, harbiy san'ati ko'p asrlar davomida Sharq va G'arb davlatlariga o'rnak va andoza bo'ldi. Uning zamonida madaniyat, ilm-fan, me'morchilik, tasviriy san'at, musiqa she'riyat beqiyos rivoj topdi, xalqimizning ko'p an'analari takomiliga yetdi. Amir Temurning madaniyat va din axillariga ko'rsatgan cheksiz mehr-muruvvati ayniqsa

ibratlidir. Amir Temur nomi tarixda Movarounnaxr va buyuk Turkiston o'lkalarida ilm-fan homiysi sifatida ham qolganini ta'kidlash lozimdir. Ma'lumki, u nafaqat o'z mamlakatini, balki o'zga o'lkalarni ham obod qilish uchun katta kuch va g'ayrat sarflagan. Doktor Shamsuddin Samiyning "Alq A'lom" qomusining "Temur" bandida Amir Temurning o'zi olim bo'lgani, ulamolarning rahnamosi, ularni yaxshi ishlarga rag'batlantiruvchi shaxs ekanligi zikr etilgan va o'z poytaxti Samarqandni katta g'ayrat bilan obod qilib, u yerda qator madrasa, kutubxona va madaniyat saroylarini barpo etgani, "Tuzuklar" nomi bilan asar yozib, turli qonunlar yaratgani, o'z tarjimai holini ham adabiy, chig'atoy tilida yozgani hamda Temur va temuriylar davrida san'at va adabiyotning rivoj topganini eslatib o'tadi. Shuningdek, doktor Shamsuddin Boboxonov Amir Temur buyuk lashkarboshi, mohir sarkarda sifatida mukammal, yaxshi qurollangan, tezkor hujum qilishga qodir, muayyan taktik va strategiyaga ega bo'lgan qudratli armiyaga asos soldi. Bu armiya o'nlik, yuzlik, minglik va tumanliklarga bo'lingan edi. Amir Temurning harbiy san'ati, uning taktika va strategiyasi ko'p mamlakatlarda, jumladan, Fransiya, Rossiya va boshqa mamlakatlarning harbiy akademiyalarida, maxsus o'rganilgan va hozirgi kunga qadar o'rganib kelinmoqda deb, ta'kidlashi ham Sohibqiron Amir Temurning buyukligidan dalolat beradi. MUHOKAMA Zamondosh tarixchilar sohibqiron Temurning eng xarakterli xususiyatlari - davlat, mamlakat va fuqaroning g'amxo'ri bo'lganligi edi deb e'tirof etishadi, jahongirlik qoidasi esa haqiqat sihat-salomatlik, haqiqat-tartib, haqiqat-adolat deb tushinilgan. Buyuk bobokalonimiz har doim "insonparvarlik va mardlikni Alloh ham, xalq ham ulug'laydi", degan hikmatli so'zlarni takrorlashni xush ko'rgan va o'z hayoti davomida bunga qat'iy amal qilganlar. Dastavval shuni aytish kerakki, Amir Temur, odob-axloq, iymon-etiqod, ta'lim-tarbiya sohasida o'zi yuksaklikka, mukammallikka erishgan siymolardan biridir. Bunga ishoch hosil qilish uchun uning o'zi tomonidan yaratilgan odob-axloqqa oid qoidalar, o'gitlar, pand-nasihatlarini, shuningdek, Sohibqiron haqidagi tarixiy asarlarni ko'zdan kechirish kifoya. Tarix fanlari doktori Ashraf Axmud Sohibqiron Amir Temurning o'zi

amal qilgan sifatlarni yuksak baholaydi. Bular quyidagilar: - Hammaga ham bir xil: jiddiy va odil qaradim. Boyni kambag'aldan ustun qo'ymadim; - Islomga qat'iy rioya qildim; - Men kambag'allarga ko'p xayr-exson qildim. Har mojaro va muammoni diqqat bilan tekshirdim va uni mumkin qadar to'g'ri hal qilishga butun jahdimni sarf qildim; - Xaloyiqqa rahm qildim, barchaga naf yetkurdim; - Birovga nohaq ozor yetkazmadim va mendan yordam so'rab kelganlarni ko'krigidan itarmadim; - Islomga taaluqli ishlarni men har doim kundalik va dunyoviy ishlardan ustun qilib keldim; - Barcha so'zlarimdan doim haqiqatgo'ylikka amal qildim; - Men har kimga va'da bersam, unga vafo qildim; - Doimo o'zimni Allohning yerdagi mulkining posboni deb bildim va parvardigor iznisiz uni sarf etmadim; - Men har doim insof bayrog'ini baland ko'tardim va iymon tarqatishni o'z buyukligimning qudratli zamini deb bildim; - Men doim saidlarga ehtirom bilan qaradim, ulamo va shayxlarni ezozladim. Shunday qilib sohibqiron Amir Temurning ibratli, hayotiy pand-nasihatlar va o'gitlarining har bir mazmun va ma'no kengligi, mantiqning kuchliligi, teranligi, ta'siri, umuminsoniy qadriyatlar asosiga qaratilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi, ularni bitmas tuganmas xazina, odob-axloqqa oid dasturlar deya olamiz. Bu o'gitlar sohibqironning juda mashaqqatli va sertashvish, goh muvaffaqiyatli, goh muvaffaqiyatsiz, goh quvonchli, goho sertashvish anduhli umirining ijodiy mevasidir. Bu o'gitlar xalqlarning bir maqsad sari birlashtirgan, jipslashtirgan, muvaffaqiyatlarga erishtirgan sexrli tarbiyaviy kuchga ega bo'lgan durdona-pedagogikadir. Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra Sohibqiron Amir Temur o'gitlarini uning mohiyati va vazifasiga qarab quyidagi guruhlariga ajratib o'rganish maqsadga muvofiqdir: 1) Islom dini va shariat qonunlari haqidagi o'git-nasihatlar; 2) Davlat va uni idora etish; 3) Podsho va vazirlar haqida o'git-nasihatlar; 4) Axloq va odobga oid o'gitnasihatlar. Ushbu qayd etilgan pand-nasihatlar sohibqironning o'z tajribasida sinalgan, hayotga tadbiiq etilgan juda katta ma'naviy, axloqiy, tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan xulosalaridir. Shu sababli ham ular Temur va temuriylar sulolasi davrida ta'lim-tarbiya tizimida katta ahamiyatga molik bo'ldi. Amir Temurning

Movaraunnaxrda fan, ma’rifat va madaniyat sohasidagi sa’yiharakatlari jahon taraqqiyoti tarixida musulmon renessansi deb atalgan ilmiy, ma’rifiy va madaniy yuksalishga olib keladi. Ulug’bek, Qozizoda Rumi, Jamshid Koshiy, Ali Qushchi, Jomiy, Navoiy, Behzod, Bobur va Boburiylar ana shu sharq yuksalishi avj olgan davr farzandi edilar. Amir Temur va temuriylar davrida Movaraunnaxrda ta’lim-tarbiya va pedagogik fikrlar imkon darajasida yoritilgan. Amir Temurning ilm-fan maorif, madaniyat ravnaqi yo’lidagi tadbirlari, uning Mirzo Ulug’bek, Shoxrux Mirzo, Husayn Boyqaro va boshqalar tomonidan yanada rivojlantirilishi haqida so’z yuritiladi. Ishda islom dini, uning mamlakat ilm-fan, maorif taraqqiyotiga ta’siri ham yoritiladi. NATIJA “Amir Temur - buyuk shaxs, - deb yozadi akademik B.Axmedov- kuragi yerga tegmagan sarkarda, yirik davlat arbobi, qonunshunos, talantli me’mor, notiq, ruxshunos, shu bilan birga el-yurt sevgan va uni mashxur qilgan inson ” U yetti iqlim Sohibqironi, 27- mamlakatni birlashtirib buyuk saltanatni vujudga keltirgan Movaraunnaxr Amir Temur va Xurosonda madaniyat, ilmu-ma’rifat, ta’lim-tarbiyani yanada rivojlantirib uni dunyoga tanitadi. U haqiqatdan xam ko’p qirrali aql, salohiyat egasi, donishmand bo’lgan. Uning shaxsi haqida birinchi prezidentimiz I. A. Karimov: “Muxammad Tarag’ay Bahodir o’g’li – Amir Temur yoshlik chog’laridan mard, dovyurak, g’ururli, o’tkir zexn va idrok egasi bo’lib o’sdi. Turli dunyoviy ilmlarni, harbiy san’atni egalladi”,- deb aytgan edi. Quroni Karimni yod oldi. Hadis ilmini o’rgandi. Imonetiqodli, halol pok inson bo’lib etishdi. Amir Temurning O’rta Osiyo tarixida tutgan o’rni uning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, jabhalardagi merosi, shuningdek davlatni boshqarish, ichki-tashqi siyosat olib boorish, mamlakatni himoya qilish, harbiy san’at, huquq, adolat, ilm-fan, san’at, adabiyot, maorif sohasidagi siyosatiga yetarlicha baho berilmadi. O’zbekiston Mustaqillikka erishganidan so’nggina milliy merosimiz, qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz umuman ma’naviyatimizni o’rganish, unga baho berish va tiklanishning imkoniyatlarini yaratadi. Amir Temurning ko’p qirrali faoliyati, murakkab shaxs ekanligi o’sha davrda yozilgan qator asarlarda ifodalangan. Hofiz Boburning “Zubdat ut tavorix”, SHarofiddin

Ali Yazdiyning “Zafarnoma”, Fasih Ahmad Havofiyning “Mujmali Fasihiy”, Abdurazzoq Samarqandiyning “Matlaus sadayn va majmual baxrayn”, Ibn Arabshohning “Ajayibul- maxdur fi axbori Temur”, nomli asarlari o’sha davrning qimmatli yozma manbalari hisoblanib, ularda Amir Temurning hayoti va ko’p qirrali faoliyati ma’lum darajada, hikoya qilinadi. XULOSA Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, buyuk sarkarda, adolatli shoh Amir Temur Markaziy Osiyoda mo’g’ullarning 150-yillik hukmronligini tugatib, buyuk davlat tuzgan va uni dunyoga tanitgan, shuningdek, Movaraunnaxrda fan va madaniyat ravnaqining asosini yaratgan shaxs sifatida mashxurdir. O’z davrida Turkistonda hunarmandchilik, qurilish, ilm- fan va madaniyatni rivojlantirgan. Bu esa kelajak avlodga ta’lim-tarbiya berishda muhim asos bo’lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Karimov I. A. Bizdan ozod va obod vatan qolsin. Toshkent, O’zbekiston, 1994 yil.
2. Karimov I. A. Amir Temur faxrimiz, g’ururimiz. Toshkent, O’zbekiston.
3. Karimov I. A. Istiqlol va ma’naviyat. Toshkent, O’zbekiston.
4. Amir Temur o’g’itlari. Toshkent, Cho’lpon.
5. Amir Temur va temuriylar davrida madaniyat va san’at, Toshkent, Adabiyot va san’at nashriyoti.
6. K. Xoshimov, Pedagogika tarixi, Toshkent, O’qituvchi.
7. Safo Ochil, K. Xoshimov, O’zbek pedagogikasi antalogiyasi, Toshkent, O’qituvchi.

**AMIR TEMUR VA TEMURIYLAR DAVRI ADABIY MUHIT VA
TASVIRIY SAN'ATNING BA'ZI JIHLTLARI TARIXIY
MANBALARDA**

Surxondaryo viloyati Jarqo`rg`on tumani

Termiz davlat universitetining Tarix fakulteti talabasi

Xudayberganov Ma'ruf Olimkulovich

Ilmiy rahbar: Sayfulla Tursunov Narzullayevich

Annotatsiya: Ushbu maqolada Amir Temur va Temuriylar davrida madaniy hayoti haqida so`z yuritiladi. Bu davrning katta bir o`zgarishi “Ikkinchi renasans” vaqdidada adabiy muhit va tasviriy san`atda ham bo`lgani yuksalishi haqida turli xil manbalar asosida tahlil qilingan va qimmatli ma`lumotlar berilgan.

Kalit so`zlar: Alisher Navoiy, Husayn Boyqaro, “Tazkirat ush-shuaro”, miniatyura, qo`lyozmalar, renasans, tarixiy asarlar, san`at, rassomchilik, adabiyot, ilm – fan.

**AMIR TEMUR AND THE TEMURIAN PERIOD LITERARY
ENVIRONMENT AND SOME ASPECTS OF FINE ART IN
HISTORICAL SOURCES**

Abstract: This article deals with the cultural life of Amir Temur and the Temurids. A major change in this period was the rise of both the literary environment and the fine arts during the Second Renaissance, which has been analyzed from a variety of sources and provided valuable information.

Keywords: Alisher Navoi, Hussein Boykaro, Tazkirat ush-shuaro, miniatures, manuscripts, renaissance, historical works, art, painting, literature, science.

KIRISH Yaqin yillarda mamlakatimizda xalqimizning jonli kechmishini, o'lkamizning siyosiy-ijtimoiy tarixi, madaniyati va san'ati taraqqiyoti masalalarini o'rganish shaxsan davlatimiz rahbarining nazorati va g'amho'rliigi ostida, hukumatimizning bu boradagi keng qamrovli dasturi asosida olib borilmoqda. Mazkur maqolada uyg'onish davrining ikkinchi bosqichi bo'lgan Markaziy Osiyodagi XIV-XV asrlar davri madaniyati tarixi tadqiq qilindi. Maqola umum qabul qilingan tarixiy metodlar-tarixiylik, obyektiv, qiyosiy mantiqiy tahlil, ketma-ketlik, tamoyillari asosida yoritilgan bo'lib, unda Amir Temur va Temuriylar davri manbalari asosida adabiy muhit va tasviriy san'at qiyosiy taxlil va ketma – ketli asosida taxlil qilingan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA Amir Temur hayoti va faoliyati hamda bu masalani yorituvchi asosiy tarixiy manbalar xilma-xil bo'lib, bu Amir Temurning jahon tarixidagi roli buyuk ekanligidan va uning nomi g'oyat mashhurligidan dalolat beradi. Mazkur manbalar jamiyat tarixini o'rganuvchi olimlarimizning asarlarida, ayniqsa, o'zbek, rus va ingliz tillarida nashr etilgan. Jumladan "Amir Temur jahon tarixida" nomli fundamental tadqiqotda batafsil tahlil etib berilgan. Ushbu tadqiqotda mavzu bo'yicha jahonning turli tillarida nashr etilgan adabiyotlar ro'yhati ham keltirilgan. [1] Temuriylar saltanati hukmronligi davrida Movarounnahr va Xurosonda badiiy adabiyot ham yangi bosqichda ko'tarildi. Shu davrda fors-tojik adabiyoti o'zining yangi rivojlanish pog'onasiga erishgan bo'lsa, o'zbek adabiyoti Alisher Navoiy, Mavlono Lutfiy, Durbek, Hofiz Xorazmiy, Atoiy, Sakkokiy, Gadoiy, Sayyid Qosimiy, Yaqiniy ijodlari misolida o'z taraqqiyotining eng yuksak bosqichiga ko'tarildi. Abdurahmon Jomiyning "Haft avrang", A.Navoiyning "Xamsa", "Hazoyin ul maoniy" asarlari shu davr adabiyotining shoh asarlari edi. Jomiy yetti dostonidan iborat to'plamiga "Haft avrang" (Yeti taxt) deb nom

qo`yar ekan, Temuriylar sulolasidan yetti (Amir Temur, Xalil Sulton, Shohrux, Ulug`bek, Abulqosim Bobur, Abu Said, Mirzo Husayn Boyqaro) ni ko`zda tutgan bo`lsa, Navoiy o`z “Xamsa”sini yaxlit holda Husayn Boyqaroga bag`ishlagan va bu bilan har ikki muallif ham shu davr hukumdorlariga o`zlarining ma`lum ma`noda minnatdorchiliklarini namoyon etgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA Temuriylar davridagi adabiy hayotning o`ziga xos xususiyatlaridan biri adabiy jarayonning yagonaligi, unda turkiy tilda ijod qiluvchilarning ham, forsiyda qalam tebratuvchilarning ham barobar va faol qatnasha olgani edi. Buni biz Alisher Navoiynitng “Majolis un-nafois” tazkirasida yaqqol ko`ramiz. XV asrning ikkinchi yarmidagi ijtimoiy-siyosiy, ilmiy-madaniy va adabiy hayotda yuz bergan ibratli xodisalardan biri Navoiy-Jomiy munosabatlaridir. Bu ikki buyuk zot ijod sohasida xalqparvarlik va insonparvarlik mavqeida turish bilan birga xalq, davlat ishlarida insof va adolatni yoqlar edilar. Abdurahmon Jomiy g`oyat sermahsul ijodkor bo`lib, undan bizga adabiyotning turli janrlariga fan va san`atining rang-barang sohalariga oid boy meros qolgan. Jomiy asarlari o`z davridayoq Xuroson va Movarounnahr doirasidagina emas, boshqa mamlakatlarga ham keng tarqalgan edi. Ba`zan qo`shni mamlakat podshohlari, masalan, Sulton Ya`qub uning asarlarini so`rab maxsus elchilar yuborgan. Uning asarlari o`z davrida va undan keyin ham ko`p qo`lyozma nusxalarda ko`chirilgan. Masalan, O`zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasining Abu Rayxon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida Jomiy asarlarining XV-XVI asrlarda ko`chirilgan o`nlab qo`lyozmalarini uchratish mumkin. Bunday qo`lyozmalar Rossiya, Afg`oniston, Eron va Yevropa mamlakatlaridagi boshqa qo`lyozma fondlarida ham uchraydi. Taniqli sharqshunos Y.E.Bertels “Jomiy monografiyasi”da shoir asarlarining Toshkent kulliyoti asosida shoirning nomini keltiradi. [2] Abduraxmon Jomiy Temuriylar davri ilm fani va adabiyotining faxri, Sharq she`riyatini yuksaklikka ko`targan so`z san`atkorlaridan biridir. U bir necha asrdiki, Navoiy bilan yonma-yon o`zbek shoir va adiblariga ham ustozlik qilib kelmoqda va har doim shunday bo`lib qoladi. XV asr jahon

ma`naviyatining buyuk siymosi Nizomiddin Mir Alisher Navoiy bo`lib uning asarlari turkiy tilning boyishiga yuksak hissa qo`shdi. Bundan tashqari Alisher Navoiy Husayn Boyqaro tomonidan muxrdor qilib tayinlangan paytda el xizmatida bo`ldi. Keyinchalik uni vazir lavozimiga tayinlashdi. Navoiy el-ulus manfaati, shahar va mamlakat obodonchiligi, madaniyat ravnaqi, adolat tantanasi uchun foydalanadiki, bularning barchasi pirovard natijada Sulton Husayn davlatining barqarorligi va nufuzini ta`minlaydi. Hirot bu davrda nihoyatda ko`rkamlashdi, xalq turmushi yaxshilandi, she`riyat, nafis san`at rivoj oldi talabalar uchun “Ixlosiya” madrasasi, darveshlar uchun “Xalosiya” xonaqohi, bemorlar uchun “Shifoiya” shifoxonasi, masjidi Jome` yoniga Qorixona (“Dor ul xuffoz”) qurildi. Ulug` amirning kutubxonasida 70 dan ortiq xattot va musavvirlar qo`lyozmalarni oqqa ko`chirish, ularni badiiy bezash bilan band edilar. Hirotida yana “Nizomiya”, Marvda “Xusraviya” va boshqa madrasalar barpo etildi. Fors tilida birinchi “Xamsa” yozganini qayd etmaydi. Nizomiy vafotidan 100 yil o`tib Hindistonda tug`ilib o`sgan forsiyzabon turk o`g`loni Xusrav Dehlaviy Nizomiy “Xamsa”siga birinchi bo`lib tatabbu yozadi va “Xamsachilik” an`anasini boshlab beradi. Dehlaviy “Xamsa”si Nizomiya ajoyib sharh va undagi mazmunlarning yangicha talqini sifatida o`zining ham falsafaning ham shuhratini olamga yoydi. Keyingi XIV-XV asrlar mintaqa ma`naviyati “Xamsa” an`anasi ta`sirida rivoj oldi, shoirning salohiyati va iqtidori hech bo`lmaganda “Xamsa”ning bir dostoniga javob yoza bilish bilan o`lchanadigan bo`ldi. Bu jahon ma`naviyati tarixida betakror hodisadir. Turkiy adabiyotda Qutb va Xaydar Xorazmiylar boshlab bergan “Xamsachilik” an`anasi o`zining kamolini A.Navoiy ijodida topdi. XV asrning ko`zga ko`ringan adabiyotshunos olimlarning biri Davlatshoh ibn Abouddaula Baxtish al-G`oziy as-Samarqandiydir. Uning tarjimai holiga oid ma`lumotlar juda kam bo`lib, “Tazkirot un-shuaro” (Shoirlar tazkirasi) asarida keltirilgan ba`zi bir ma`lumotlarga qaraganda, u yirik harbiy xizmatchi va davlat rabobi oilasida tug`ilgan. Uni taxminan yashagan yillari 1435-1495 yillarga to`g`ri keladi. Uning “Tazkirat un-shuaro” asarida VII-XV asarlarda yashab ijod qilgan 155

shoir haqida qisqacha, lekin nihoyatda qimmatli ma`lumotlar keltirilgan. Bu asar juda katta davr qariyb sakkiz yuz yil mobaynida Eron va Markaziy Osiyoda yashab ijod etgan shoir va adiblar faoliyatini tadqiq qabzasiga olgan. “Tazkirat ush-shuaro” yoki “Tazkirai Davlatshohiy” muqaddima, xotima va yetti qismdan iborat. Davlatshoh Samarqandiyning mazkur tazkirasi jamoatchilik e`tiborini ko`pdan beri tortib kelmoqda. 1819-yildan bayon asarning ayrim parchalari Rossiya (V.A.Jukovskiy va F.Erdman), Fransiyada (Silvers de Sasi), Angliyada (E.Broun va A.Falkoner), Turkiyada (Fahim Sulaymon afandi), Germaniyada (Hammer) hamda Gollandiyada chop etilgan. Uning to`la matni 1887-yili Bombayda Mirza Muhammad, 1901-yili Londonda E.Broun va 1958-yili Tehronda Xoja Muhammad Ramazoniy tomonidan nashr etilgan. 1900-yili birinchi bor Xivada Muhammad Rafe tomonidan eski o`zbek tiliga (Xorazm shevasida) o`girildi. 1967-yili B.Ahmedov “Tazkirat ush-shuaro” tazkirasidan Mavrkaziy Osiyo va Xurosonlik 32 va 1981-yili 50 dan ortiq shoir hayoti hamda ijodiga oid ayrim parchalarni o`zbek tiliga tarjima qilib, “Davlatshoh Samarqandiy” nomli kitobiga ilova qilgan.[3] Davlatshoh Samarqandiy bilan umrguzaronlik qilgan olimu, davlat arboblardan bo`lgan Husayn Boyqaro (1438-1506), Husayn Voiz Koshifiy (1440- 1505) bo`lib bular XV asrda Xuroson va Movarounnahr madaniyatining madaniyatining rivojiga katta hissa qo`shgan hamda o`z asarlari bilan so`nggi avlodlarga katta ta`sir ko`rsatgan mashxur allomalardan bo`lib tarixda qoldi.[4] Ular qomusiy ijodi bilan o`z davri ma`naviy yuksalishi yo`lida faol xizmat qildi va nafaqat O`rta Osiyo, balki butun Sharq umuminsoniy, madaniy boyliklarini kuchaytirishga sezilarli ta`sir ko`rsatdi. Bu davrda Movarounnahr va Xurosonda XV asrdagi Renessans ya`ni uyg`onish davri vakillaridan biri, Navoiyning shogirdi, “Sharq Rafayeli”, ulug` musavvir va miniatyurasoz Kamoliddin Behzoddir. Nafaqat musulmon sharqi xalqlari balki butun dunyo xalqlari san`ati tarixida sezilarli iz qoldirgan, uning taraqqiyotiga o`zining barakali hissasini qo`shgan zabardast musavvir Kamoliddin Behzod 1455-yilda Hirotida kambag`al hunarmand oilasida dunyoga kelgan. Behzod ota-onasidan juda erta ajraldi. Uni bolaligidayoq Hirotning

mashxur musavviri Amir Ruhillo (Mirak naqqosh) o`z tarbiyasiga olib, tutingan otasi bo`ldi va Kamoliddinga tuz-non berib, kiyim bosh bilan ta`minlab, hartomonlama ilmli qilib voyaga yetkazadi. Yosh Kamoliddin Mirak Naqqosh tarbiyasida, uning Hirotdagi Nigoristonda (san`at akademiyasida) naqqoshlik va miniatyurasozlik hunarining sir-asrorlarini o`rgandi. Behzod miniatyura san`ati tarixida maxsus maktab “Behzod maktabi”ni yaratdi.[5] Behzod miniatyuralari uning tirikligidayoq va ayniqsa undan so`ng musulmon sharqida va g`arbida ham bu san`atning eng oliy yutug`i deb tan olindi hamda eng qimmatli san`at asarlari sifatida mashxur bo`lib ketdi. Behzodning ijodiy merosini o`rganuvchi mutaxassislar fikricha, uning hozirgacha ma`lum bo`lgan asarlari taxminan o`ttizta rasm va rasmlar turkumidan iborat, ulardan eng mashxurlari quyidagilardir:

1. Sharofiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”siga ishlangan miniatyuralar.
2. Husayn Boyqaroning majlislari tasvirlangan muraqqadagi 40 dan ortiq go`zal miniatyuralar.
3. Abduraxmon Jomiyning “Solomon va Ibsol” asariga ishlangan rasmlar.
4. Amir Xusrav Dehlaviyning “Xamsa”siga ishlangan 33 ta ajoyib miniatyuralar.
5. Sa`diyning “Bo`ston” asariga ishlangan go`zal rasmlar.
6. Nizomiy Ganjaviyning “Xamsa” asariga chizilgan noyob va benazir miniatyuralar.
7. Abdulloh Xotifiyning “Temurnoma” asariga chizilgan rasmlar.
8. Sa`diyning “Guliston” asarlariga ishlangan nafis miniatyuralar.
9. Abduraxmon Jomiy tasviri.
10. Husayn Boyqaro tasviri

11. Shayboniyxon tasviri
12. Shoh Taxmasp tasviri
13. Shoir Abdulloh Xotifiy tasviri
14. Tuyalar jangi
15. Raqsi darvish (darvishlar raqsi)
16. Samarqandda madrasa qurilishi va hokazolar.

[6] Behzod maktabining hozirgi zamondagi davomchilarini Afg`onistonda (Ustod Muhammad Said Mash`al), Eronda (Karim Tohirzoda Behzod), O`zbekistonda (marhum ustod Chingiz Ahmarov) va boshqa sharq o`lkalarida ham ko`rish mumkin. Hozirda Sharq va Yevropa mamlakatlarida san`at, rassomchilik tarixini o`rganishda miniatyura chizish tarixi, xususan, Behzod miniatyura maktabi alohida o`rganiladi va tadqiq etiladi hamda maxsus maktablarda o`qitilardi. Behzod nafaqat Sharq xalqlari musavvirchiligi tarixida, balki jahon rasm san`ati tarixida o`chmas iz qoldirgan, o`zining ajoyib va qimmatbaxo miniatyura durdonalari bilan butun dunyo madaniyati tarixida salmoqli o`rin olgan buyuk va zabardast san`atkordir. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori bilan 2000-yilda Kamoliddin Behzodning 545 yillik tavallud kuni keng nishonlandi. Markaziy Osiyoning XIV-XV asr, ya`ni Temur va Temuriylar davrida yashab ijod etgan mohir tarixnavis, yozma yodgorliklaridan biri Amir Temur topshirig`i bilan yozilgan. "Zafarnoma" asarining muallifi Nizomiddin Shomiydir. "Zafarnoma"ning yozilish tarixi haqida shuni ta`kidlash lavozimki, Mavlono Shomiyning o`zi bergan ma`lumotga ko`ra hijriy 804 yili Amir Temur uni huzuriga chorlab, o`z yurishlari bitilgan yirik bir asar yaratishga undagan. Sohibqiron o`sha davrga qadar munshiy va kotiblari tarafidan tuzilgan bitiklar uni qoniqtirmaganligini aytgan. Yozilajak asar bir tomondan avom xalqqa tushunarli, sodda, ravon tilda va ayni paytda ma`rifatli kishilar e`tiboriga ham loyiq tarzda yozilishini o`qtirgan Mavlono Nizomiddin bu ma`suliyatni o`z bo`yniga olgan.[7]

“Zafarnoma” tarixiy asar sifatida XIV-XV asrlarda Temur va Temuriylar hukumronligi davridagi Markaziy Osiyo, Oltin O`rda xonligi, Ozarbayjon, Eron, Afg`oniston, Iroq, Suriya, Misr, Turkiya va boshqa mamlakatlar tarixiga oid voqealarni o`z ichiga olgan. Asar muqaddimasida Amir Temur tarix sahnasiga chiqqan 1360-yilga qadar Markaziy Osiyoda hukmronlik qilgan Chingiziy hukmdorlar haqida qisqacha ma`lumot berildi. So`ngra Amir Temurning XIV asrning ikkinchi yarmi va XV asrning boshida qilgan yurishlarining batafsil bayoni keltirilgan Xullas, XIV-XV asrlarda O`rta Osiyoda sodir bo`lgan o`zaro nizolar, taxt uchun kurashlar bo`layotgan bir davrda ham ilm-fan, san`at, adabiyot sohalari o`tgan asrlarga nisbatan ancha rivojlandi va bu davr keyinchalik “Musulmon Renessensi” degan atamaning paydo qilib keldi.

XULOSA Mirzo Ulug`bek tomonidan Samarqand shahridagi madrasasida o`ziga xos akademiya bundoy etildi. Unda ushbu davrning yetuk ilm-fan sohiblari faoliyat yuritishdi. Natijada aniq fanlar sohasi juda katta taraqqiy qildi. Ushbu davrda Mirzo Ulug`bek tomonidan qurilgan Rasadxonaning faoliyatini ham ushbu davr ilm-faniga katta hissa qo`shgan deyishimiz mumkin. Ayniqsa unda o`rnatilgan sekstan ushbu davrda kattaligi jihatidan dunyoda ikkinchi o`rinda turganidan ham bilib olishimiz mumkin. Hatto Mirzo Ulug`bek bir yilning qancha vaqtdan iborat ekanligini hisoblab chiqadi va hozirgi kundagiga nisbatan bor yog`i 1 minut-u 2 sekundgagina adashganidan ham ushbu davr madaniy hayotida ilm-fanning taraqqiy etganini bilib olishimiz mumkin. Temuriy shahzoda Mirzo Ulug`bek Samarqand va Buxoro ilmu ma`rifat dargohiga aylantirdi. O`z zamonasining dorilfununi hisoblangan Samarqand, Buxoro, G`ijduvon madrasalarida diniy va dunyoviy fanlardan ta`lim berildi, Shamsuddin Havofiy, Qozizoda Rumi, G`iyosiddin Jamshid, Ulug`bek, Ali Qushchi kabi yetuk olimlar Samarqand akademiyasiga ilmu toliblarga saboq berishdi va bu davrdagi Markaziy Osiyo xalqlarining jahon sivilizatsiyasiga o`z xissasini qo`shdi. Amir Temur va Temuriylar davrida badiiy uslub jihatdan adabiyot nihoyatda takomillashib, yangi pog`onaga

ko`tarildi. Zamonaning yetuk shoirlari Sakkokiy, Lutfiy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy, Atoiy, Durbeklar nasr va nazmda ko`plab nodir asarlar yaratishdi. Bu davrda Markaziy Osiyoda kitobot, xattotlik, musavvirlik, lavvohlik (lavha chizish) va sahhoflik (muqovasozlik) san`ati nihoyatda taraqqiy etdi. Mir Ali Tabriziy, Sulton Ali Mashhadiy, Mir Ali Kitob, Mirak Naqqosh, Qosim Ali kabi xattot, musavvir, lavvohlar o`z sohasining jonkuyarlari bo`lishdi. Ayniqsa, Kamoliddin Behzod asos solgan Hirot musavvirlik maktabi ulkan yutuqlarga erishdi. Xullas, XIV asrning oxiri XV asr Markaziy Osiyo, aniqrog`i, Movarounnahr va Xuroson tarixida o`rta asr uchun oliy darajadagi madaniy – manaviy yuksalish davri bo`ldi. Bu yuksalish Markaziy Osiyoda uyg`onish davrining tiklanishi va oliy darajadagi sivilizatsiyaga qo`shgan hissasi bilan atash mumkin. Bu yuksalishlar xalqimizning keyingi madaniy rivojlanishiga katta zamin yaratdi.

REFERENCES

1. Amir Temur jahon tarixida. BMT. YUNESKO. Parij, - B. 119-128, 256-293.
2. Hayetmetov A. “Ma`naviyat yulduzlari” – T. – B. 220.
3. Boboyev X.B. Amir Temur va temuriylar saltanati. – T.: Kamalak. – 200 b.
4. Azimov E. Amir Temur saltanati. – T.: Adabiyot va san`at nashriyoti. –88 b.
5. Axmedov B. Temur tuzuklari haqida ikki og`iz so`z // Sharq yulduzi. – T. - №8. – B. 132.

**AMIR TEMURNING DAVLAT BOSHQARUVI SOHASIDAGI
ISLOHOTLARI**

Surxondaryo viloyati Jarqo`rg`on tumani

Termiz davlat universitetining Tarix fakulteti talabasi

Xudayberganov Ma'ruf Olimkulovich

Ilmiy rahbar: Sayfulla Tursunov Narzullayevich

Annotatsiya Ushbu maqolada Amir Temurning davlat boshqaruv sohasida, hamda ichki va tashqi siyosatda amalga oshirgan islohotlari o`z davrida uning saltanatini yanada mustahkam bo`lishiga olib kelgan va hozirgi kunda kundun-kun gullab-yashnab borayotgan Mustaqil O`zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko`lamli islohotlar ham davlat boshqaruv sohasida mamlakatimizning ertangi kuniga bo`lgan ishonchni yanada mustahkamlab, buyuk davlat arbobi Amir Temur tajribasini chuqur o`rganib, amalda buyuk bobolarimiz tajribasidan unumli foydalanilayotganining isboti sifatida ko`rish mumkin.

Kalit so'zlar: Buyuk davlat arbobi, diplomat, Temur tuzuklari, adolatli tamoyillar, Temuriylar davlati, musulmon fiqhi qoidalari, Islom qudrati, moliya, iqtisod, insonparvar, qonun-qoida, adolat, tartib-intizom, islomiy-mazhabiy, mo'g'ullar.

KIRISH Amir Temur va temuriylar davri davlatchiligi, ma'naviyati o`zining salohiyati, mazmuni, tarbiyaviy kuchi va ta'siri bilan xalqimiz tarixida alohida o`rin tutadi. O`zbekiston o`zining davlat mustaqilligiga erishgach, uning bir necha ming yillik ijtimoiy-siyosiy tarixini har taraflama o`rganish uchun

keng imkoniyatlar yaratildi. Ayniqsa, markazlashgan Amir Temur saltanati, uning o'zbek davlatchiligi va madaniyatini rivojlantirishdagi o'rni masalalariga oydinlik kiritilib, tarixchi, sharqshunos olimlarimiz ko'plab birinchi manba ahamiyatidagi asarlarni o'zbek tiliga tarjima qilib, nashr ettirdilar. Davlatimizning siyosati va xalqimiz xohish-irodasiga asoslangan Vazirlar Mahkamasining 1994 yil 29 dekabrda «Amir Temur tavalludining 660 yilligini nishonlash to'g'risida»gi qarori, 1995 yil 26 dekabrda esa Prezidentimizning «1996 yilni Amir Temur yili deb e'lon qilish to'g'risida»gi farmonlari qabul qilindi. 1996 yil martida «Temuriylar tarixi» davlat muzeyini tashkil qilish xususida, «Amir Temur» ordenini ta'sis etish to'g'risida farmonlar chiqdi. YUNESKO qarori asosida Amir Temur tavalludining 660 yilligi butun dunyoda keng nishonlandi. 1996 yil aprelida shu tashkilotning Parijdagi bosh qarorgohida «Temuriylar davrida fan, madaniyat va ta'lim ravnaqi» mavzuida ilmiy konferensiya o'tkazilib, Buyuk davlat arbobining tarixdagi o'rniga yuksak baho berildi. «Amir Temur jahon tarixida qudratli va gullab-yashnagan davlat barpo etgan buyuk sarkarda va davlat arbobi sifatidagina mavqei tutmaydi. U o'z poytaxti bo'lmish Samarqandni er yuzining chinakam madaniy va ilmiy markazlaridan biriga aylantirdi. Bu ulug' zot qurdirgan me'morchilik va xalq san'atining javohirlari yanglig' bugungacha qad ko'tarib turgan osori atiqalar shahar va qishloqlarimiz ko'rkiga ko'rk qo'shib kelyapti. Sohibqiron zamonasining ajoyib diplomati, davlatlar o'rtasida do'stona munosabatlar o'rnatilishi va iqtisodiy aloqalar rivojlanishining tarafdori sifatida ham mashhur edi. U olimlar va hokimlar, me'morlar va shoirlarning buyuk homiysi yanglig' dong chiqargan». Bugungi kunda demokratik huquqiy davlat qurayotgan xalqimiz Vatanimiz tarixida huquqiy davlat haqidagi tasavvur va qarashlarning yuzaga kelishi hamda rivojlanishi, uning yuridik manbalari, dunyoviy huquq va qonunchilik masalalarini ham bilishni istaydi, albatta. Ana shu nuqtai nazardan qaraganda, Temur tuzuklarini tarixiy-huquqiy tadqiq etish alohida dolzarblik kasb etadi. Zero, o'tmish merosimiz, uning boy davlatchilik va huquqiy asoslari, xususan, Amir Temur davrida davlat va huquq borasida qo'llanilgan adolatli

tamoyillar bugungi kunda mustaqilligimizga ham xizmat qilib, shaxsning yuksak siyosiy, axloqiy va huquqiy madaniyatini shakllantirishda ko'maklashmoqda. Amir Temur hayoti va faoliyatini yorituvchi asosiy tarixiy manbalar benihoya ko'p va xilma-xil bo'lib, bu uning nomi, jahon tarixidagi roli beqiyos ekanligi va g'oyat mashhurligidan dalolat beradi. Amir Temur, Temuriylar davlati, uning tashkil topishi masalalariga bag'ishlangan, chet ellarda va Respublikamizda olib borilgan tadqiqotlarning ilmiy tahlili ham bir qator olimlarimizning kitoblarida yoritilgan. «Temur tuzuklari» ilmiy jamoatchilikni 600 yil mobaynida qiziqtirib kelmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA «XIII asrning 20-yillarida Markaziy Osiyoga mo'g'ul hukmdorlari egalik qila boshlashlari oqibatida Abu Nasr Forobiy, Muso Xorazmiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad Yugnakiy, Mahmud Koshg'ariy kabilar zakovati bilan tiklangan ilm-fan va madaniyatimiz qoyalari nurashga yuz tutdi, hukmron mafkura hisoblangan islom dini ham o'z maqomidan anchagina mahrum bo'ldi. Chunki Movarounnahrni o'z ulusi o'laroq tasarrufiga olgan Chig'atoyxon islom dinining ashaddiy dushmani edi» Yov asoratida qolgan Movarounnahr xalqi, ozodlik kurashiga shaylanar ekan, ko'ksida asrab-avaylab kelgan istiqlol g'oyasini qudratli kuch va harakatga aylantiradigan ma'naviy asosni axtardi. Turonliklarning erkka bo'lgan intilish va irodasini tarbiyalagan er, avvalo, mashhur ajdodlar vatanparvarligi, so'ngra dini islom va shu yurtda dunyoga kelgan to'rt buyuk tariqat bo'ldi. Mo'g'ullar bosqini arafasida shakllanish bosqichida bo'lgan Futuvvat (javonmardlik, jo'mardlik), Yassaviya, Xojagon (keyinroq Naqshbandiya) va Kubraviya tariqatlari namoyandalari ta'sirida xalq e'tiqodini poklab, ma'nau o'zidan tuban turuvchi dushman ustidan ruhiy g'alabaga erishdi. Temurning ijtimoiy-siyosiy tamoyillari tizimini yanada batafsilroq bayon qilsak, quyidagi manzara hosil bo'ladi:

1. Amir Temur iqtisodiyotni har qanday saltanat poydevori, deb tushungan. «Davlatu saltanat – deb ta'kidlaydi, Temur o'zining «Tuzuklari»da,

– uch narsa bilan – mulk, xazina va lashkar bilan tirikdir». Bu bilan Temur davlatning yashashi va ijtimoiy rivoji uchun, avvalo, iqtisodiy imkoniyatlarga ega bo‘lishi zarurligini ta’kidlaydi.

2. Amir Temurning qarashlariga ko‘ra, har bir mamlakat, turli xil iqtisodiy imkoniyatlaridan kelib chiqib, barcha mintaqalar «xususida to‘la ma’lumotlarga ega bo‘lishi va ularning iqtisodiy xususiyatlarini hisobga olishi» lozim.

3. Amir Temur asosiy ishlab chiqarish vositasi bo‘lgan er egaligiga katta e’tibor qildi va har bir viloyatni idora qilishda davlat, vaqf, xususiy er egaligi tartiblarini saqlab qoldi va bunga er maydonining miqdori, egalik huquqini davlat manfaatini ko‘zda tutib, o‘zgartirishga harakat qildi.

4. Temur mehnatning yaratuvchanlik faoliyatini nazarda tutib, uni ijtimoiy qadriyat, deb tushundi.

5. Amir Temur iqtisodiy tamoyillari tizimida moliya masalalariga katta e’tibor bergan. Chunki moliya Temur nazarida davlatning iqtisodiy tayanchi hisoblangan. Temurning siyosiy-huquqiy qarashlari uning axloqiy qarashlari bilan asoslanadi va diniy axloq ustiga quriladi. Shuning uchun ham Temur nazarida har qanday siyosatning muvaffaqiyati podshohning o‘z fuqarolariga bo‘lgan rahmdilligi, saxovatida-dir. Qur’onda «Taxlaku bi-axloq Alloh» deyilganidek, – deb yozadi Temur, – agar podshoh, biror gunohkorning gunohini kechirsa, bu bilan fuqarosiga rahm qilgan bo‘ladi. Mening barcha ishlarimda ana shunday podshohlar menga ibrat bo‘ldi».2 Temur o‘z siyosatida ham adolat, haqqoniylik, odillikka tayanib ish tutdi. Chunki o‘z siyosatida haq yo‘lini tanlagan. Temur bundan boshqa siyosat yuritishi mumkin emas edi. U nimaiki qilsa, shariat doirasida, musulmon fiqhi qoidalariga tayanib, umuman Islom qudrati bilan ish tutdi. Bu esa Temurning o‘z piri Abu Bakr Toyibodiyning «rosti-rasti» ya’ni, «haqgo‘y bo‘lsang, najot topasan» hikmatini, Ibn Arabshohning yozishicha, Temur o‘z tamg‘asiga muhr sifatida o‘rnashtirgan

edi. Shunday qilib, Temur ham adolat haqidagi o'z qarashlarini diniy tamoyillar asosida bayon qildi. Bizgacha saqlanib qolgan yilnomalar va tarixiy manbalarda Temurning dinga munosabati o'zining yaqqol ifodasini topgan. Jumladan, islom diniga munosabat tamoyilini ishlab chiqqanligi butun temuriylar uchun dastur vazifasini o'tadi. Chunki Temur islom diniga davlatni idora qiladigan siyosiy tamoyili yo'qligi uchun emas, balki uning xalqqa eng yaqin va ma'qul bo'lganligi hamda uning insonparvar xususiyati uchun to'la tayangan. Temurning siyosiy tamoyili markazida inson turadi. Temur o'z davrida saltanat manfaatini xalq manfaatiga bo'ysundira olgan davlat rahbari edi. Temur siyosiy qarashlari tizimining yana bir muhim tomoni shundan iboratki, u har bir siyosiy masalani hal etishdan oldin shu sohaning bilimdon odamlari, olimlari bilan maslahatlashib, so'ngra qaror qilar edi. Uning olimlar bilan qiladigan maslahatlari turli shakl va darajada bo'lardi. Shuni ham aytib o'tish kerakki, XIV-XV asr mutafakkirlari o'z ijodlari va g'oyaviy karashlarida adolatli va ma'rifatparvar shohning eng oliy sifati qilib, birlari adolatni ko'rsatsalar, boshqalari aqlni, uchinchi toifadagilar esa - axloqiy sifatlarni ko'rsatganlar. Shunisi qiziqarliki, agar ular o'zlarining «Ideal davlat» nomli g'oyaviy xayolotini nazariy jihatdan ta'riflagan bo'lsalar, XIV asrga kelib, Amir Temur uni amalda qo'llay oldi va o'zida buxislat va xususiyatlarni mujassamlashtirgan adolatli hukumdor sifatida maydonga chiqdi. O'z saltanati siyosatini tasavvuf asosiga qurgan Temur adolat bayrog'ini baland ko'tarib, xalqni quruq qonun-qoidaga emas, balki insoniy tartib-intizomga bo'ysunishga chaqirgan. Chunki Temur insoniy tartib-intizomga ilohiy tus berib, uni muqaddas deb biladi va shuning uchun ham yomonlikni maqsad qilgan kishilarni jilovlovchi va yaxshilik yo'lida jafo chekuvchilarni quvvatlovchi har qanday podsho va hokimga bo'ysunish kerak, deb hisoblaydi. Amir Temur jahonning katta qismini fath etdi, umrining oxirigacha kamtarona amirlik darajasi bilan qanoatlandi. «Tuzuklar»dan ko'p misollar keltirish mumkin: Ularning nazdida dunyo boyligi emas, inson qadri ustun turgan. Shuning bilan birga, Temur tasavvufning Yassaviya tariqatiga ixlosi baland bo'lganligi haqida ham dalillar bor. Buning

sababi bir tomondan «... Yassaviya ta'limoti o'zining mustahkam intizomi, pok islomiy-mazhabiy, irfoniy-tasavvufiy g'oyalari bilan Turkiston xalqlarini mo'g'ullar zulmi va istibdodiga qarshi jipslashtirib tarbiyalab borgan»ligida bo'lsa, ikkinchi tomondan, Amir Temur Ko'ragon, Xo'ja Ahmad Yassaviyning (1166-1167 yilda vafot etgan) avliyolik martabasidan ma'naviy, ruhiy oziq, kuch olib kelganligidadir. Shuni aytish lozimki, ba'zi olimlar haqli ravishda, Buyuk Temur saltanati – imperiyasining boshqarish qonunqoidalari Naqshbandiy tariqati g'oyalari bilan asoslangan, deb hisoblaydilar. Temur tuzuklarining vujudga kelishi, kuchli mafkuraviy nazariya hamda boy amaliy tajribalar mahsuli sifatida maydonga kelganligi ko'rsatib o'tiladi. «Ana shu tarzda Naqshbandiya tariqati g'oyalari Amir Temur davrida Movarounnahrda va saltanatning boshqa hududlarida kuchli ijtimoiy mafkuraga aylandi», – deb yozadi faylasuf N.G'oyibov.

NATIJARLAR Amir Temur o'zi yashab turgan jamiyatni eng etuk ijtimoiy tizimga aylantirish, farovon hayot qurish maqsadidagina kurashib qolmay, balki bu g'oyalarning butun dunyoda tantana qilishiga ham ishongan edi. Faqat shu maqsaddagina u harbiylik libosini kiygan edi. U ana shunday maqsadlarda jahongirlik qilgan har bir davlat boshlig'i, asosan, to'rt narsani xotirasida saqlash kerakligini uqtiradi: birinchidan, qaysi mamlakatni zabt etmoqchi bo'lsa, to'g'ri tadbir va kengash bilan ish tutish; ikkinchidan, xatoga yo'l qo'ymaslik uchun har bir ishni ko'p o'ylab, sergaklik va ehtiyotkorlik bilan qilish; uchinchidan, o'z atrofida aslzoda er yigitlarni (amirlarni) to'plash va birlashtirish; to'rtinchisi, bugungi kunning ishini ertaga qoldirmaslik. Amir Temur dasturi va siyosiy-huquqiy qarashlarida mukammal jamiyatni orzu qilishdan ko'ra, ko'proq uni amalga oshirish hamda uning mas'uliyatini o'z zimmasiga olish yaqqol sezilib turadi. Shuning uchun ham Amir Temurning davlat arbobi, sarkarda va mutaffakir sifatidagi o'ziga xos tomoni shundaki, u o'zi hukmronlik qilgan saltanat (imperiya) timsolida mukammal jamiyatni qurdi va uni har tomonlama mustahkamlashga harakat qildi. Amir Temur siyosiy

ta'limotining muhim jihati jamiyatni boshqarishda qonunning ustuvorligi, qonunchilik masalasidir. Temur saltanatini boshqarishning asosiy sharti, qonunning hamma a'mollardan ustunligini tan olish va uning asosiy qoidalarini yaratishdan iborat bo'ldi. Temurning qonun ustuvorligi tamoyili zaruriy shart ekanligi haqidagi xulosasida, qonunning ustuvorligi juda teran qo'yilgan: bu g'oya Sohibqironning ongida Imom Ismoil Buxoriy, Imom Abu Iso at-Termiziy, Forobiy, Taftazoniylarning huquqiy ta'limotlarini, Burhonidin Marg'inoniyning «Hidoya»sini, uning «Muxtasar» ini maktab va madrasada o'rganib, olimlar bilan bo'lgan uchrashuvlarida eshitish natijasida shakllangan va shuning uchun jamiyatda qonun ustuvorligi masalasiga «Tuzuklar»da keng o'rin ajratgan. Ya'ni «Ulug' bobokalonimiz Amir Temur «qaerda qonun hukmronlik qilsa, shu erda erkinlik bo'ladi», degan gaplarini tarix sahifalariga zarvaraqlar bilan yozdirgan edi». Temur davrining mumtoz tarixchilaridan bo'lgan Ibn Arabshoh Amir Temurning fazilatlarini sharhlab: «Temur tengi yo'q fe'l-atvorli, chuqur mulohazali kishi bo'lib, uning tafakkur dengizining qa'ri yo'q va (uning) ta'biri tagiga na tekisligu, na g'adir-budur orqali yo'l topiladi», – deb yuksak baho bergan edi.

MUHOKAMA Amir Temurning qanday shaxs va davlat arbobi bo'lganligi hamda uning sifatlari haqida juda ko'p mualliflar o'z fikrlarini aytganlar. Ammo aynan uni ko'rib, suhbat qilgan kishilar Ibn Xaldun, don Klavixo hamda Temurning maslahatchisi va, ayniqsa, g'arb mamlakatlariga yuborilgan xristian elchisi Ioann Fransiskning, hozirda Parij milliy kutubxonasida saklanayotgan xotiralari, ayniqsa, qimmatli, ishonchli dalildir. «Amir Temur fors, arab va turk tillarini biladi. Qur'on ilmi va Islom huquqshunosligi ilmida shu qadar kuchli olimki hech bir musulmon olimi u bilan munozara kilishga qodir emas, u olim va shoirlarga katta hurmat ko'rsatadi. Buning sababi shundaki, uning o'zi olim va donishmanddir».

XULOSA Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, buyuk sarkarda Amir Temurning davlat boshqaruv sohasida, hamda ichki va tashqi siyosatda amalga

oshirgan islohotlari o`z davrida uning saltanatini yanada mustahkam bo`lishiga olib kelgan. Hozirgi kunda kundan-kun gullab-yashnab borayotgan Mustaqil O`zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko`lamli islohotlar ham davlat boshqaruv sohasida mamlakatimizning ertangi kuniga bo`lgan ishonchni yanada mustahkamlab, buyuk davlat arbobi Amir Temur tajribasini chuqur o`rganib, amalda buyuk bobolarimiz tajribasidan unumli foydalanilayotganining isbotidir. Bu esa xalqimiz kelajagi uchun adolatli turmush tarzi yaratib berish yo`lida qilinayotgan say-harakatlarning samarasidir.

REFERENCES

1. Azamat Ziyo. O`zbek davlatchiligi tarixi.- Toshkent: Sharq.-365 b.
2. Temur tuzuklari. Ahmedov B. tahriri.- Toshkent: G`afur G`ulom.-144 b.
3. Ahmedov B. Tarixdan saboqlar.-Toshkent: O`qituvchi.-432 b.
4. Muiniddin Natanziy. Muntahab at- tavorix. –Toshkent.-260 b.

**ATMOSFERA HAVOSIGA SANOAT KORXONALARINING TA'SIRI
VA UNI OLDINI OLISH MUAMMOLARI**

Olimova Halima Nodir qizi

Toshkent viloyati Angren shahar 35-maktab kimyo fani o'qituvchisi

olimovahalima@gmail.com

Anotatsiya: Sanoatlashgan shaharlar ko'payib borayotgan hozirgi kunda atmosfera havosini muhofaza qilishning o'rni nihoyatda katta. Shu sababli havoning ifloslanish darajasi ortib boryapdi. Buning oldini olish uchun butun dunyoda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham chora tadbirlar olib borilmoqda.

Kalit so'zlar: atmosfera, o'g'it, kimyoviy element, kimyo sanoati, xalq xo'jaligi, ilmiy asarlari, kimyoviy ishlab chiqarish, vatanparvarlik, ilm-fan, taraqqiyot.

Ma'lumki, kimyo sanoati korxonalarida turli kimyoviy moddalar ya'ni, kislotalar, ishqorlar, tuzlar, mineral o'g'itlar, polimerlar, sintetik tolalar va boshqa mahsulot turlari ishlab chiqariladi. Kimyo sanoati ishlab chiqaradigan mahsulotiga, foydalanadigan xom ashyosiga, shuningdek, texnologik jarayonlariga qarab bir necha tarmoqqa bo'linadi. Kimyo sanoatining o'ziga xos xususiyati shundaki, shu sohaga taalluqli korxonalar bir-birlariga uzviy bog'liq holda faoliyat yuritadilar. Ularning ishlatadigan xom ashyolari ham ko'pincha mazkur korxonalar tomonidan ishlatiladi.

Bunda xomashyodan kompleks foydalanish, yani bir korxonada faoliyati natijasida hosil bo'lgan oraliq mahsulotdan boshqa korxonada foydalanishi mumkin bo'ladi.

Kimyo sanoatining rivojlanishi bilan xalq iste'moli mollari ishlab chiqarish ham sezilarli o'sdi. Bu o'z-o'zidan aholi turmush farovonligining

yuksalishiga olib keldi, ammo masalaning boshqa bir jihati ham borki bu hammani tashvishga solmoqda. Kimyo sanoatining rivojlanishi, kimyoviy moddalardan keng foydalanish, sanoat chiqindilari, kimyoviy ishlab chiqarish chiqitlarining ko'payib ketishi tabiiy muhitning zaharlanish darajasining yuqori bo'lishiga olib keldi. Biroq, jamiyat taraqqiyotini, inson ehtiyojlari muammosini hal etishni kimyo fanisiz tasavvur qilib bo'lmaydi, shuningdek, xo'jalik faoliyatida kimyoviy birikmalardan foydalanishdan voz kechib bo'lmaydi. Demak, barcha diqqat e'tiborni ularni ishlab chiqarish me'yoriga, tartib qoidalariga va ulardan ekologik hamda ijtimoiy omillarni hisobga olgan holda oqilona foydalanishimizga qaratishimiz zarur bo'ladi. Shuning uchun, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tomonidan zaharli kimyoviy moddalarning ruxsat etilgan me'yoriy miqdorlari ishlab chiqilgan. Zaharli kimyoviy moddalarni keng ko'lamda qo'llash, gigiyena fani zimmasiga ko'p muammolarni yechish masalasini qo'yadi. Zaharli kimyoviy moddalar o'z nomi bilan zahardir. Mazkur moddalarning ta'siri faqatgini hayvonlar, hasharotlar yoki o'simliklar uchun xavfli bo'lmay, balki inson uchun ham zararlidir. Zaharli kimyoviy moddalar bilan tashqi muhitning ifloslanishi, o'z navbatida aholi sog'lig'iga va barcha jonivorlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun ham zaharli kimyoviy moddalarni xalq xo'jaligida ko'plab ishlatishning zararli oqibatlarini oldini olish kerak, shuningdek, atmosfera havosini, suv va tuproqni korxonalarining chiqindilari, hamda oqava suvlaridan asrash yo'llarini o'ylab topish dolzarb muammolardan hisoblanadi. Zaharli kimyoviy moddalarga sanitariya-gigiyena jihatidan baho berishga aloqador masalalar Respublika Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan boshqarib turiladi.

Hozirgi kunda atmosfera havosini muhofaza qilish uchun uchta tadbirni amalga oshirish ko'zda tutilgan. Bular texnologik, loyihalash, sanitariya-texnika tadbirlaridir. Mazkur tadbirlar amalga oshirilsa, atmosfera havosining ifloslanishini ruxsat etiladigan darajada ta'minlash mumkin bo'ladi.

Texnologik tadbirlar. Atmosfera havosini muhofaza qilishda texnologik tadbirlarning ahamiyati katta. Tekshirish natijalariga qarab,

obyektlarga va atmosfera havosiga tashlanadigan chiqindilar miqdorini kamaytirish yoki mutlaqo to'xtatish mumkin bo'ladi.

Buning uchun sanoat korxonalaridagi texnologik jarayonlar takomillashtirilishi zarur. Shunda hatto chiqindisiz yoki kam chiqindili mahsulot ishlab chiqarish mumkin bo'ladi. Bunday jarayon berk jarayon bo'lib, bunda chiqindilardan umuman bo'lmaydi yoki chiqindilardan boshqa mahsulot ishlab chiqariladi. Fan va texnika yutuqlaridan chiqindisiz ishlab chiqarishda foydalanish aholi turar joylari havosini toza bo'lishida katta ahamiyatga ega.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan kam chiqindili hamda chiqindisiz sanoat korxonalarini tashkil qilish to'g'risida maxsus qaror qabul qilingan. Yana bir muhim masala, zaharli moddalarni zahari kam bo'lgan moddalarga almashtirishdir.

Masalan, ko'mir yoki mazut yoqib isitiladigan qozonlar gaz bilan isitilsa, atmosferaga chiqadigan zararli moddalar 70-90% ga kamayib ketadi. Xomashyolar tarkibidagi zararli moddalarni yo'qotish ham texnologik jihatdan muhim hisoblanadi. Texnologik jarayonlar biror daqiqa bo'lsa ham to'xtab qolmasligi kerak. Agar jarayon to'xtab qolsa, chiqindilar to'planib atmosfera havosining ifloslanishiga imkon tug'dirishi mumkin.

Atmosfera havosini mutloq ifloslanishdan xoli qilishning iloji bo'lmasa ham, uni kamaytirish, oldini olish mumkin, bu muhandis va texnik xodimlardan hushyorlikni talab qiladi.

Loyihalashga asoslangan tadbirlar o'z ichiga bir qancha kompleks holdagi masalalarni oladi:

- Shahar hududini zonalarga bo'lish;
- Tabiiy changlarga qarshi kurashish;
- Sanitariya himoya chegaralarini tashkil qilish;
- Turar joylar loyihalarini takomillashtiish;
- Turar joylarni ko'kalamzorlashtirish;

Sanoat korxonalari shahar hududida to'g'ri joylashtirilishi, shahar bosh loyihasiga hamda sanitariya me'yorlariga asoslangan holda qurilishi kerak.

Sanoat korxonalarini qurish uchun yer maydoni ajratilayotganda joyning relyefi, uning iqlim sharoiti, tumanlarning paydo bo'lib turish holatlariga ahamiyat beriladi.

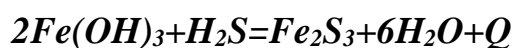
Sanitariya-gigiyena tadbirlari sanoat korxonalari va avtotransport vositalaridan ajralib chiqadigan zararli chiqindilarni tozalash va bu usullarni takomillashtirishni o'z ichiga oladi. Mazkur usulda qurilgan tozalash inshootlari, mazkur sanoat korxonalaridan ajralib chiqayotgan zararli omillarni kamaytirish yoki butunlay yo'qotish bilan shug'ullanadi. Tozalash inshootlari changlarni mexanik usulda filtrli apparatlar yordamida, elektrostatik filtrlar va namlaydigan apparatlar vositasida ushlab qoladi.

Atmosfera havosini tozalash yo'lida olib borilayotgan ishlar atmosferaga tushayotgan iflosliklarni bir necha million tonnaga kamaytirmoqda.

Bundan tashqari atmosferani tozalashning bir qancha yo'llari mavjud. Bularga

- Adsorbsiya – qattiq moddalar sirtida zararli gazlarni yuttirish
- Absorbsiya – suyuq moddalarda zararli gazlarni yuttirish.
- Katalitik tozalash – ya'ni moddalarni yo'qib yuborish orqali tozalash yoki turli qo'shimchalar qo'shish orqali zararsizlantirish.

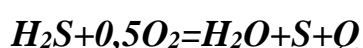
Adsorbsion quruq yo'l bilan H_2S ni tutib qolish uchun ko'pincha temir, rux, mis, marganes oksidlar qo'llaniladi. Keyingi vaqtlarda bu maqsadlarda sintetik seolitlar ishlatilmoqda. Bu usulda H_2S ni tozalash jarayoni kimyoviy jarayonlardan iborat bo'lib, u quyidagi reaksiya bo'yicha boradi:

Regneratsiya jarayoni suv bug'i va havo aralashmasini davriy ravishda haydash yo'li bilan olib boriladi:

Tozalash jarayoni ko'p tokchali adsorber minoralarida olib boriladi. Gazlarni katalitik tozlashda keng qo'llaniladigan usullardan biri, H_2S ning oksidlanishiga asoslangan usuldir:

Bunday yo‘llar bilan zararli gazlarni tozalash hozirgi payt ko‘p qo‘llaniladigan usullardan biri hisoblanadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, hozirgi paytda juda glabal muammoga aylanib borayotgan sanoat korxonalaridan chiqayotgan zararli gazlarni kamaytirish va ularni oldini olish ushbu yo‘llar orqali ularning miqdorini kamaytirishimiz mumkin va go‘zal O‘zbekiston diyorini yanada farovon qilishga o‘zimizni hissamizni qo‘shishimiz mumkin bo‘ladi.

METHODOLOGY OF TEACHING ENGLISH

Abduvahob Teshaboyev Tadjimhammadovich

MIA Andijan Academic Lyceum of the

Republic of Uzbekistan English

Abstract: This article provides information on English language teaching methodology and modern technologies used in English language teaching.

Key words: English language, teaching methodology, modern methods, pedagogy.

Implementation of the developed experiences of pedagogy and achievements in education is one of the important conditions of today. Currently, a huge base of experience that a teacher can use during his career has been formed, and it is getting richer every day. But despite this, it is difficult for teachers and future professionals to master these experiences [1-4]. The role of the teacher is particularly important in creating best practices and popularizing them among colleagues. Educators should consider the cost and effectiveness of new pedagogical practices when implementing them. The orientation of the teacher's practical activity to innovation provides an opportunity to put into practice the achievements made as a result of theoretical pedagogical research. In order to popularize the results of such studies, it is necessary to introduce them to the general public. Such news can be conveyed to representatives of other pedagogies by providing quick advice by experts in the field, holding trainings at special seminars, giving speeches at conferences, and giving future pedagogues a series of lectures.

Today, the main focus is on the student, his personality and unique inner world. Therefore, the main goal of a modern teacher is to choose methods and forms of organization of educational activities students that optimally correspond to the set goal of personal development. In recent years, the issue of using new information technologies in schools has been raised more and more. It is not only new technical means, but also new forms and methods of teaching, a new approach to the educational process. The main goal of teaching foreign languages is to form and develop the communicative culture of schoolchildren, to teach them to practice a foreign language.

Popular methods of teaching and learning English, Internet resources were used in the research process. During the writing of the article, the principles of theoretical-deductive conclusion, analysis and synthesis, logicity were used. The task of the teacher is to create conditions for practical mastery of the language for each student, to allow each student to demonstrate his activity and creativity. is the choice of teaching methods. The task of the teacher is to activate the cognitive activity of the student in the process of teaching foreign languages. Modern pedagogical technologies, such as collaborative learning, project methodology, use of new information technologies, Internet resources, help to implement a person-oriented approach in the educational process, individualization of teaching taking into account the abilities of children, their level of learning and ensures differentiation. Forms of working with computer training programs in foreign language classes include: learning vocabulary; practice pronunciation; teaching dialogic and monologic speech; teaching writing; the development of grammatical events. The possibilities of using Internet resources are very large. The global Internet creates conditions for students and teachers located anywhere in the world to get any information they need: regional geographical materials, news in the life of young people, articles from newspapers and magazines, etc. can be solved: formation of reading skills and competencies using global network materials; improving the writing ability

of schoolchildren; filling students' vocabulary; formation of students' motivation to learn English. In addition, this work aims to explore the possibilities of Internet technologies to expand the horizons of schoolchildren, establish and maintain business relations and contacts with peers in English-speaking countries. Students can take part in online tests, quizzes, contests, Olympiads, correspond with their peers in other countries, chat, videoconference, etc.

Students can learn about the problem they are currently working on in a project.

The meaningful basis of mass computerization is related to the fact that the modern computer is an effective tool for optimizing the conditions of mental work, in general, in any of its forms. The computer has one characteristic that defines its use as a tool for teaching others and as an aid in the acquisition of knowledge, and that is its inanimate nature.

The machine can have a "friendly" relationship with the user and sometimes "support" him, but he will never show signs of anger and will not let you feel bored. In this sense, the use of computers is perhaps most useful in individualizing some aspects of teaching. The main goal of learning a foreign language at school is the formation of communicative competence, all other goals (education, training, development) are implemented in the process of realizing this main goal. Communicative approach includes communication training and the formation of intercultural communication skills, which are the basis of Internet activities. Without communication, the Internet has no meaning - it is an international multinational, intercultural society, whose life is based on the electronic communication of millions of people around the world, talking at the same time - this is the number and size of the participants in it. the biggest conversation on. Attending a foreign language class for him, we create a real communication model.

Currently, communication, interactivity, authenticity of communication, language learning in cultural context, autonomy and humanitarianism of education are given priority. These principles allow the development of intercultural competence as a component of communicative competence. The ultimate goal of teaching foreign languages is to teach a free orientation in a foreign language environment and the ability to adequately respond to different situations, i.e. contact Today, new methods using Internet resources are opposed to traditional foreign language teaching. To teach communication in a foreign language, you need to create real, real-life situations that stimulate the learning of the material and develop adequate behavior (that is, the so-called principle of communication authenticity). New technologies, especially the Internet, are trying to correct this error. Communicative approach is a strategy that simulates communication aimed at conscious understanding of the material and methods of working with it, creating psychological and linguistic preparation for communication. It is not particularly difficult for the user to implement a communicative approach on the Internet. A communicative task should invite students to discuss a problem or question, students not only exchange information, but also evaluate it. The main criterion that allows distinguishing this approach from other types of educational activities is that students independently choose linguistic units to form their thoughts. In the communicative approach, the use of the Internet is very well encouraged: its purpose is to interest students in learning a foreign language by accumulating and expanding their knowledge and experience. One of the main requirements for teaching foreign languages using Internet resources is interaction in the lesson. is to create a mystery, which is usually called interactivity in the methodology. Interactivity is "combining, coordinating, and complementing communicative goals and resulting efforts by means of speech." By teaching the real language, the Internet helps to build speaking skills and abilities, and also ensures genuine interest and therefore effectiveness in teaching vocabulary and grammar. Interactivity not only creates real situations from life, but also forces

students to respond appropriately to them in a foreign language. One of the technologies that provides student-oriented education is the project method as a method of developing creativity, knowledge activity and independence. The typology of projects is diverse. Projects can be divided into monoprojects, collective, oral, concrete, written and Internet projects. In actual practice, it is often necessary to deal with research projects, mixed projects with creative, practice-oriented and informational features. Project work is a multifaceted approach to language learning, covering reading, listening, speaking and grammar. The project method helps to develop active independent thinking of students and directs them to joint research work. In my opinion, project-based learning teaches children to cooperate, and learning to cooperate instills moral values such as mutual aid and empathy, builds creativity and activates students. In general, the inseparability of teaching and education is observed in the project teaching process. The project method develops students' communication skills, culture of behavior, the ability to form ideas concisely and easily, to tolerate the opinions of communication partners, the ability to receive information from various sources, processes using modern computer technologies, creates a language environment that contributes to the emergence of natural needs. in foreign language communication.

Summary:

The project form of work is one of the most relevant technologies that allow students to apply the accumulated knowledge on the subject. Students expand their horizons, the limits of knowledge of the language, gain experience in its practical use, learn to listen and hear speech in a foreign language, understand each other when defending projects. Children work with reference books, dictionaries, computers, and thus create the possibility of direct contact with the real language, which does not provide language learning in the classroom only with the help of textbooks. Working on a project is a creative process. The student searches for a solution to the problem independently or

under the guidance of the teacher, which requires not only knowledge of the language, but also a large amount of subject knowledge, creative, communicative and intellectual skills. In the process of foreign languages, the project method is almost can be used as part of program materials on any topic. Working on projects develops imagination, fantasy, creative thinking, independence and other personal qualities.

TO modern technologies cooperation technology is also applicable. The main idea is to create conditions for active joint activity of students in different educational conditions. Children are united in groups of 3-4 people, they are given one task, while everyone's role is discussed. Each student is responsible not only for the result of his work, but also for the result of the whole group. Therefore, weak students try to find out what they do not understand from weak ones, and strong students try to make the weak ones understand the task thoroughly. And the whole class will benefit from it, because the gaps will be closed together. The introduction of information technologies into teaching will greatly diversify the process of information perception and processing. Thanks to the computer, the Internet and multimedia, a unique opportunity was created for students to absorb a large amount of information with further analysis and sorting. The motivational basis of educational activity is also expanding significantly. In the context of using multimedia, students get information from newspapers, television, conduct interviews and conduct teleconferences.

References:

- 1.M. Kholdorova, N. Fayziyeva, F. Rikhsittilayeva. "USE OF HELPING TOOLS IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE" Tashkent: TDPU named after Nizomi, 2005 O'. Hoshimov, I. Yaqubov. "ENGLISH TEACHING METHODOLOGY" (study guide) Tashkent: "Sharq" publishing house, 2003;[1]
2. Bekmuratova U. B. Abstract on "Using innovative technologies in teaching English". Tashkent - 2012 [2] 3.www.ziyonet.uz[3]
- 4.www.library.uz[4]

БРОККОЛИГА ДАСТЛАБКИ ИШЛОВ БЕРИШ ВА ҚУРИТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Болтаев М.А.

ТошДАУ доценти

Омонов Д.Ш

ТошДАУ магистранти

Аннотация: Ушбу мақолада дунё бўйича етиштирилган брокколи карамининг дурагайларининг ўсиши, ривожланиши ва унумдорлигига об-ҳаво шароитларининг таъсири бўйича тадқиқотлар натижалари келтирилган. Шунингдек етиштирилган брокколининг мавжуд қуритиш ускуналари ёрдамида қуритиш, қайта ишлаш ва сақлаш усуллари келтирилган. Брокколи карам бошлари қуритишнинг ресурс тежамкор, юқори сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқиш бўйича илмий асосланган тавсиялари ишлаб чиқилди.

Калит сўзлар: брокколи карам; гибрид; етиштириш технологияси; самарадорлик, сақлаш, қуритиш.

Брокколи карамбошчалари – тез бузиладиган маҳсулот ҳисобланади. Шунинг учун брокколи карамбошчаларни яхшиси тўлиқ пишмаган босқичда қоплама барглари борлигида сақлашга қўйган маъқул. Янги узилган брокколи ёғоч ёки бошқа қаттиқ идишга ёки бошчаларга зарар етказмайдиган енгилгина босиладиган юмшоқроқ идишга оғзидан 2-3 см пасроқ қилиб солинади. Карамбошчаларни совутиш камералари шароитида қалинлиги 40-60 мкм бўлган полиэтилен плёнкадан бўлган пакетларда ҳам сақлаш мумкин.

Брокколини 6-8°C ҳароратда 10 суткадан ортиқ бўлмаган муддатда, 0-0,5°C ҳароратда ва 90-95% нисбий намлик шароитида эса – 60 суткагача сақлаш мумкин.

Брокколи асосан янги узилган ҳолда истеъмол қилинади, қишга олиб қўйиш учун маринадланади ва музлатилади.

Музлатишда брокколи карами ҳароратни -18°C даражада таъминлаш мумкин бўлган совутгич-музлатгичдан фойдаланиш афзал бўлади.

Музлатилган карамни -18°C дан юқори бўлмаган ҳароратда 12 ойгача сақлаш мумкин. Агарда -12°C ҳароратга туширилганда унинг сақлаш давомийлиги 7-8 ойгача, ҳарорат -9°C бўлганида 4-5 ойгача қисқаради.

Брокколи гулкарамнинг асосий рақобатчиси бўлиб, йил оммалашиб бормоқда. Бу сабзавотнинг ўзига хос жиҳати шундан иборатки, унинг таркиби фосфор, кальций, магний моддалари, А, С, Е, РР витаминлари ва В гуруҳига кирувчи витаминларга жуда ҳам бой. Яшил ва бинафша ранг бошчалари ўзида болалар ва парҳездагилар учун муҳим ҳисобланган ўсимлик оқсили ва аминокислоталарни сақлайди. Бу фойдали сабзавотни доимий равишда истеъмол қилиш учун уларни тўғри сақлашни билиш жуда долзарб ҳисобланади.

Сақлашни самарали ташкил этиш учун энг аввало уни йиғиб-териблиш ва дастлабки ишлов беришни тўғри амалга ошириш керак. Одатда диаметри 13-18 см бўлган, консистенцияси зич бошчалар техник жиҳатда етилган бўлади. Шунингдек, ранги муҳим кўрсаткич ҳисобланиб, тўқ яшил рангдагилар саралаб олинади, сариқ доғлари бор бўлган бошчалар сақлаш учун яроқсиз ҳисобланади. Ўзагининг кесилган жойидан бошчасининг тепа қисмигача узунлиги камида 10-12 см бўлиши керак. Ҳосил куннинг салқин даврида йиғиб териблинади, аммо ҳарорат -2°C дан паст бўлмаслиги керак. Узишдан олдин музлаган брокколи карами узоқ сақланмайди, таъм хуусиятлари бузилади. Туркумдаги бошқа

маҳсулотларни ҳам зарарлайди, қўланса ҳид чиқаради. Уй шароитида совуткичларда сақланганда брокколи 4°C дан 7°C ҳароратда 3 ҳафтагача, 0°C дан 3°C ҳароратда 2 ойгача, музлатилган ҳолатда (-18°C) эса 6 ойдан 8 ойгача сақланади.

АҚШ аҳолисининг 79 % и брокколини озиқ – овқатда ишлатишади. Ҳар йили америкаликлар 76 минг тонна брокколи истеъмол қилишади. Шунингдан чиқармаслик керакки, эртапишар навлар узок муддат сақлаш усун яроқсиз ҳисобланади. Брокколини узок сақланиши ҳарорат, ҳаво намлиги ва карамнинг сифатига тўғридан тўғри боғлиқ бўлади. Қисқа муддатли сақлашда (3 ҳафтагача) ҳарорат 4°C дан 7°C, ҳавонинг нисбий намлиги 95% бўлиши энг мақбул ҳисобланади.

Олимлар брокколининг фойдали ва зарарли томонларини кўп ўрганишган бўлиб, унинг пишмаган бошчаси истеъмол учун яроқли бўлади. Агар техник етилиши давридан ўтиб кетса, унинг бутонлари биологик етила бошлайди ва истеъмол учун яроқсиз бўлиб қолади. Брокколининг кимёвий таркиби қуйидагича: сув – 90%, оқсиллар – 3%, углеводлар - 5,75%, ёғлар - 0,35%, кул миқдори – 0,9%ни ташкил этади. Унинг таркибида аргинин, лизин, треонин, триптофан, фенилаланин ва бошқа алмашинмайдиган кислоталар мавжуд. Шунингдек, А, С витаминлари ва В, Е, К, РР витаминлар гуруҳи брокколида жуда кўп миқдорда учрайди.

Хорижда газли муҳитда сақлаш кенг қўлланилмоқда. АҚШ олимлари томонидан олиб борилган тадқиқотлар шунингдек, қисқа муддатда CO₂ гази билан (20-40%) ишлов берилганда маҳсулотнинг қариш жараёни сезиларли даражада секинлашган. Хлорофилл ва аскорбин кислотаси йўқолиши секинлашади, этилен ҳосил бўлиши камаяди ва моғор замбруғлари ривожланишининг олди олинади. Балтимор университети (АҚШ) мутахассислари томонидан маҳсулотга карбонат ангидрид ва сульфат ангидридлари билан ишлов берилганда сақлаш учун энергия сарфи 45% гача камайгани аниқланган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1.1 Мирзиёев Ш.М. ПҚ-4406-сон. «Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини чуқур қайта ишлаш ва озиқ-овқат саноатини янада ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» – Тошкент, 2019 йил 29 июл. [http:// www.Lex.UZ](http://www.Lex.UZ) / 2019 / 1-2-б.

1.2 ГОСТ 7047-55 Витамины А, С, Д, В1, В2 и РР. Отбор проб, методы определения витаминов и испытания качества витаминных препаратов.

1.3 ГОСТ 33854-2016 Межгосударственный стандарт капуста брокколи свежая технические условия.

1.4 Доспехов Д.А. Методика полевого опыта / С основами статистической обработки результатов исследования. — М.: «Колос», 1979. - 416 с.

1.5 Методика определения экономической эффективности использования в сельском хозяйстве результатов научно-исследовательских и опытноконструкторских работ, новой техники, изобретений и рационализаторских предложений. // М.: Колос, 1996 – С.34.

**О‘QITUVCHILIK FAOLIYATI SHARQ VA G‘ARB
OLIMLARINING QARASHLARIDA**

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti tyutori

A. Safarov,

3-kurs talabasi G. Komilova

Annotatsiya: maqolada o‘qituvchilik kasbining mazmun va mohiyati uning jamiyatdagi nufuzi sharq va g‘arb olimlarining nigohidan aniq misollar bilan tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: ilmiy meros, nazariy, ma‘rifat, modernizastiya, ta‘lim, tarbiya, ko‘nikma, shakl, uslub, vosita.

Yangilanib borayotgan jona-jon O‘zbekistonimizda ta‘lim-tarbiya tizimining sifati va samaradorligini oshirish, bog‘cha tarbiyalanuvchilari, o‘quvchi va talaba yoshlarda zamonaviy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish, ta‘lim tizimlari hamda ilm-fan sohasi o‘rtasida yaqin hamkorlik va integrastiyani, ta‘limning uzviyligi va uzluksizligini ta‘minlash borasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, milliy ta‘lim-tarbiya tizimining amaldagi holati uni zamon talablari asosida modernizastiya qilish, yoshlarni yuksak bilim- ma‘rifat egalari, jismoniy va ma‘naviy sog‘lom insonlar etib tarbiyalash, ta‘lim muassasalarining rahbar va pedagog xodimlari nufuzini oshirish, ularning samarali faoliyat yuritishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish bo‘yicha izchil chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab etmoqda¹⁸.

Ma‘lumki, kasb tanlash, kasbga yo‘naltirish, kasb-hunar tarbiyasi masalalari tasavvuf ilmi bilan uyg‘unlashgan Sharq pedagogikasida ming yillar davomida xalqimiz ma‘naviyatining shakllanishida muhim manba bo‘lib kelgan

¹⁸ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta‘lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108 Farmoni.

“Qur’oni karim”, Hadisi shariflarda, shuningdek, buyuk mutafakkirlar Muhammad Ismoil al-Buxoriy, Muhammad Iso at-Termiziy, Mahmud Qoshg’ariy, Abu Nasr Forobiy, Yusuf Xos Hojib, Husayn Voiz Koshifiy, Amir Temur, Alisher Navoiylarning ilmiy merosida nodir fikrlar tarzida o‘z ifodasini topgan.

Mazkur fikrlarning tasdig‘ini Abu Rayhon Beruniyning o‘qituvchi faoliyatiga bergan izohidan ham ko‘rishimiz mumkin bo‘ladi. Beruniy yoshlarni o‘qitish uchun o‘qituvchi tanlash ota-onaning birinchi va asosiy vazifasi deb bilgan. Buning uchun o‘qituvchi xushmuomala, rostgo‘y, o‘z fanini va o‘qitish qoidalarini yaxshi biladigan, pokiza, yurish va turishda namuna bo‘lishini talab etadi. Agar, – deydi Beruniy, – tarbiyachining o‘zi o‘rnak bo‘lmasa, aytgan gapiga o‘zi rioya etmasa, uning talabi va tarbiyasi samarasizdir¹⁹. Yangi davr pedagogikasining asoschilaridan sanalmish Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat asarlarida ham ta‘lim-tarbiya va bu jarayondagi o‘qituvchining o‘rni va xizmatlari davrning ijtimoiy-siyosiy hayotidan kelib chiqib, o‘ziga xos ravishda talqin etilgan.

Jumladan, Abdulla Avloniy o‘qituvchi faoliyatiga alohida to‘xtalib, bolaning fikriy taraqqiyotini oilaga emas, maktabga, muallimlar zimmasiga yuklaydi: “Fikr tarbiyasi eng kerakli, ko‘p zamonlardan beri taqdir qilinib kelgan, muallimlarning diqqatlariga suyangan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifadir. Fikr insonning sharofatli, g‘ayratli, bo‘lishiga sabab bo‘ladur. Bu tarbiya muallimlarning yordamiga muhtojdirki, fikrning quvvati ziynati, kengligi muallimning tarbiyasiga bog‘liqdir”,²⁰ – deydi.

Darhaqiqat, Abdulla Avloniy o‘qituvchining shaxsiy va kasbiy fazilatlariga keng ta‘rif berib: tarbiyachining shaxsiy fazilatlarini, ya‘ni axloqli, odobli, bilimdonligi, ziyrakligi, topqirligi, farosatliligi, aql-zakovatliligi ta‘lim-tarbiya jarayoni uchun asosiy negiz bo‘lsa, ijodiy izlanish o‘qish va o‘qitishning yangi shakl, uslub hamda vositalarini qidirish o‘qituvchining eng muhim kasbiy

¹⁹ Pedagogika tarixi / Tuzuvchilar: K.Hoshimov, M.Inomova, S.Nishonova, R.Hasanov.– T.: O‘qituvchi, 1996.B–10-12.

²⁰ Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yohud axloq. – T.: O‘qituvchi, 1992. B – 16.

sifatlaridan ekanligini uqtiradi. Bu bilan Abdulla Avloniy o'qituvchi faoliyatiga nisabatan akmeologik yondashuvni o'z davri qiyofasida olg'a suradi.

Abdurauf Fitratning asarlarida ham ta'lim-tarbiya masalalariga alohida e'tibor beriladi. Xususan, olim ta'lim-tarbiya jarayoni, ayniqsa, o'qituvchi o'quvchilarning o'zaro muloqotini tashkil etish, olib borishda eskicha qolipdan chiqib yangi islohotlar qilish kerakligi, buning uchun esa, mudarrisning (eski maktab o'qituvchisi) nodonligiga chek qo'yib, ularni o'qitish usullarini o'quvchilarning individual qobiliyatlariga qarab tubdan o'zgartirish zaruratini bayon qiladi²¹.

Uzluksiz ta'lim tizimini modernizatsiyalash va mazmunan takomillashtirish orqali o'quvchilarni o'qituvchilik kasbiga yo'naltirish muammosi bugungi kunda ham zamonaviy pedagogikaning asosini tashkil etmoqda. So'nggi yillardagi zamonaviy pedagogik-psixologik tadqiqotlarda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini shakllantirish muammosi keng doirada o'rganilib, uning ilmiy-nazariy asoslari shakllantirildi.

Xususan, kadrlar tayyorlash milliy modeli asosida tashkil etilgan uzluksiz ta'lim tizimida ta'lim sifatini boshqarish, ta'lim menejmenti muammolari SH.E.Qurbonov, E.X. Seytxalilovlar tomonidan tadqiq etilib, mazkur muammoning echimi yuzasidan ta'lim sifatini boshqarish modeli ishlab chiqilgan²². Uzluksiz ta'limning muhim bo'g'inlaridan bo'lgan umumiy o'rta ta'lim va kasb-hunar ta'limi tizimida ta'lim sifatini boshqarish va nazorat qilishning nazariy va tashkiliy-uslubiy asoslari esa U.I.Inoyatov tomonidan keng o'rganilgan. U.I.Inoyatov o'z tadqiqotlarida kasb-hunar kollejini samarali boshqaruv tuzilmasini shakllantirgan holda ta'limda sifat nazoratini amalga oshirish modelini ishlab chiqqan²³.

²¹ Pedagogika tarixi / Tuzuvchilar: K.Hoshimov, M.Inomova, S.Nishonova, R.Hasanov. – T.: O'qituvchi, 1996. B–36-40.

²² Qurbonov SH., Seytxalilov E. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi: pedagogik ilmiy tadqiqot muammolari va yo'nalishlari. – T.: Fan, 1999 y. – 189 b.

²³ Inoyatov U.I. Teoreticheskie i organizatsionno-metodicheskie osnovi upravleniya kontrolya kachestva obrazovaniya v professional'nom kolledje: Diss. ... dokt. ped. nauk. – T.: 2003. – 327 s.

Pedagog-psixolog tadqiqotchilar M.I.Dyachenko va A.M.Stolyarenkolar bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini uning mavjud moslashish darajalari bilan bog‘lab quyidagicha yoritadilar:

1. Shaxsning kasbiy faoliyatga dastlabki salohiyatli tayyorligi, ya’ni, statik komponentlar kasbiy faoliyatning psixik asoslari, bilim, ko‘nikma, malakalar, zaruriy sifatlar hamda shaxsning zarur bo‘lgan kasbiy imkoniyatlari darajasi.

2. Shaxsning kasbiy faoliyatga bevosita ayni vaqtdagi tayyorligi, ya’ni, mutaxassisning tezkorligi, o‘zgaruvchanligi, ruhiy va jismoniy holati, har qanday holat va sharoitda aniq masalalarni echishga yo‘nalganligi bilan ifodalanadi²⁴.

Amalga oshirilgan ilmiy ishlar pedagogik tushunchalarni aniqlashda turli falsafiy-metodologik yondashuvlar mavjud bo‘lgan hamda hozirda ham mavjudligi ko‘rinmoqda. Dastlab, “ta’lim” tushunchasiga to‘xtalamiz. B.M.Bim-Badning ta’rifiga ko‘ra, ta’lim o‘zida tarbiya, o‘qish va o‘qitishni qamrab oladi. V.I.Andreev «ta’lim»ni «madaniyat»da o‘z aksini topuvchi, o‘qitish va tarbiya orqali amalga oshiriluvchi hodisa sifatida talqin qiladi. o‘z navbatida “o‘qitish” kategoriyasi insonning “ta’limi”, “tarbiyasi” va “rivojlanishi” tushunchalari orqali ochib beriladi. Ba’zi adabiyotlarda “rivojlanish”, “shakllanish” va “moslashish” orqali amalga oshadi deb qayd etilsa, boshqalarida “moslashish” “rivojlanish” orqali deb ta’kidlanadi. Bunga qaramasdan, ko‘plab mualliflar “rivojlanish” tushunchasining nisbatan kengroq va qamrovliroq ekanligini va shaxsning asosiy motivatsion ehtiyojlari, kognitiv, irodaviy va tashkil etuvchilari o‘zgarishlar dinamikasini ifodalashda ko‘proq qo‘llanilishini e’tirof etadilar.

Yuqorida tahlil etilgan ta’riflardan shu holat ma’lum bo‘ldiki, bir guruh olimlar shaxsning kasbiy moslashishi tushunchasini motivlar tizimi, ikkinchi guruh olimlar shaxsning tashqi olamga bo‘lgan ustuvor qarashlar hamda

²⁴ Ilin N.E. Motiv i motivatsii. – M.: Piter, 2008. S– 44

uchinchi guruh olimlar inson faoliyatini belgilab beruvchi xususiyatlar sifatida talqin qiladilar.

Yuqoridagi fikrlarni umlashtirigan holda, kasbiy moslashtirish – shaxs kamolotining muhim jihatlaridan biri bo‘lib, shaxsning faqatgina mehnat va kasbiy faoliyatni tanlash bilan bog‘liq ehtiyoj va qiziqishlarini ifodalaydi (umumiy rivojlanish barcha ehtiyojlar majmuasini, uning borliqqa, atrofdagilarga, o‘ziga nisbatan munosabatlari tizimini ifoda etadi). Kasbiy moslashtirish – mehnat faoliyati yoki kasb sohasining aniq turini tanlash bilan bog‘liq, aniq va ongli ravishda qabul qilinadigan qarorning ifodalanishi bo‘lib, talabalar bilan amalga oshiriladigan maqsadga yo‘naltirilgan ishlar bilan bevosita bog‘liq bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, shaxs manfaatlari, shaxs, davlat va jamiyat, fan, ishlab chiqarish komponentlarini o‘z tarkibiga olgan kadrlar tayyorlash milliy modeliga asosan bo‘lajak o‘qituvchiga yo‘naltirilgan ta’lim jarayonini tashkil etishda ilg‘or texnologiyalarni qo‘llash, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanish, uning mazmunini demokratlashtirish va insonparvarlashtirish, ta’lim jarayonini ijtimoiylashtirish va tabaqalashtirish bo‘lajak o‘qituvchini kasbiy-ijodiy faoliyatga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari tug‘risida”gi 2020-yil 6- noyabrdagi №PF-6108 farmoni.
2. Pedagogika tarixi / Tuzuvchilar: K.Hoshimov, M.Inomova, S.Nishonova, R.Hasanov.– T.: O‘qituvchi, 1996. B–10-12
3. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yohud axloq. – T.: O‘qituvchi, 1992. 16b
4. Pedagogika tarixi / Tuzuvchilar: K.Hoshimov, M.Inomova, S.Nishonova, R.Hasanov.– T.: O‘qituvchi, 1996. B–36-40.
5. Qurbonov SH., Seytxalilov E. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi: pedagogik ilmiy tadqiqot muammolari va yo‘nalishlari. – T.: Fan, 1999 y. – 189 b.
6. Inoyatov U.I. Teoreticheskie i organizatsionno-metodicheskie osnovi upravleniya kontrolya kachestva obrazovaniya v professionalnom kolledje: Diss. ... dokt. ped. nauk. – T.: 2003. – 327 s.
7. Ilin N.E. Motiv i motivatsii. – M.: Piter, 2008. s 44.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI IJODIY

FIKRLASHGA O'RGATISH

DTPI magistri M. Safarova

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy fikrlashga o'rgatish ishlarning ahamiyati, o'quvchilarni ona tili darslarida mustaqil ishdan foydalanishga o'rgatish va ularning faolligini oshirish yo'llari haqida mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, mustaqil ish, ijodiy fikrlash, grammatik diktantlar, rasmi insholar

Hayot jumboqlarini, tabiatdagi muammolarni o'rganish, ularga tegishli javob topish istagi, baxt-saodatga erishish muammosi, insonning o'zini va olamni bilishga bo'lgan qiziqishlari asrlar mobaynida fikrlashga, o'z fikrlarini mantiqiy asoslashga undab kelmoqda. Sharq allomalari o'z asarlarida bu muammoga alohida to'xtalib o'tganlari bejiz emas. Kaykovus ilmiy asarlar mutolaasidan olingan bilimlar nechog'li haq bo'lmasin, hayotda o'z fikriga tayanib ish ko'rish lozim bo'lgan vaziyatlar ham bo'lishi mumkinligini o'g'liga nasihat tarzidagi «Qobusnoma» asarida yozadi: «Ey farzand, bilgilki, barcha hukmni kitob bo'yicha qilmasdan, o'z fikrlaring bilan ham hukm qilurlar va bunday tadbirlar bilan ham ishni bilib olurlar».

Bugungi shiddat bilan rivojlanib borayotgan zamonda ta'lim tizimining ahamiyati juda katta. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarni erkin, ijodiy fikrlashga o'rgatish lozim. O'quvchilarni ijodiy fikrlashga o'rgatishda mustaqil ishlar muhim o'ringa ega. Mustaqil ishlar ta'lim samaradorligini oshirishda va ta'lim oluvchining fikrlashini o'stirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijodiy fikrlashga o'rgatishda mustaqil ishlardan

ham foydalaniladi. Mustaqil ishlarni bajarish davomida o'quvchilarda bilimlarni egallash va mustaqil fikrlash ko'nikmalari shakllanadi. Avvalo, biz mustaqil ishga olimlar tomonidan berilgan umumiy ta'rifni ko'rib chiqaylik. Jumladan, ba'zi olimlar mustaqil ishlar deganda o'qituvchining bevosita yordamisiz, ammo uning nazorati ostida bajariladigan bu vazifani tushunsa, boshqalari esa o'quvchidan faol aqliy faoliyatni, tashabbuskorlikni, avval olingan bilimlarni amaliyotda qo'llashni talab qiladigan ishlar deb bilishadi.

Tilshunos olim, professor A.G'ulomov mustaqil ishlarga shunday ta'rif beradi: "Mustaqil ishlar deganda biz, avvalo, o'qituvchining bevosita rahbarligida uyushtiriladigan hamda o'quvchilarning ona tilidan egallaydigan nazariy bilimlarni mustahkamlash va ko'nikmalarni takomillashtirishga xizmat qiladigan, ma'lum maqsadga qaratilgan faol, ongli faoliyatni tushunamiz".

Professor O.Roziqov esa: "Mustaqil ishlar-o'qituvchining bevosita ishtirokisiz, ammo uning ko'rsatmalari va rahbarligida bajariladigan nazariy, amaliy materiallar ustida uyushtiriladigan o'quvchilarning ongli ravishda faoliyat ko'rsatishlarini ta'minlaydigan Grammatik, ofgografik vazifalari sifatida tushunadi".

Tilshunos olim Safo Matchonov: "Mustaqil ishlar ta'lim-tarbiyaning ajralmas qismidir. Uning o'ziga xos xususiyati o'quv topshiriqlarini o'qituvchi ishtirokisiz, bevosita o'quvchi tomonidan bajarishi bilan belgilanadi. Va asosan matn ustida ishlash orqali amaalgacha oshiriladigan va qo'shimcha adabiyotlardan foydalanish nazarda tutiladi".

Yuqorida berilgan ta'riflarni umumlashtirgan holda mustaqil ishlarga quyidagicha ta'rif beramiz: Mustaqil ish—o'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatadi. O'quvchilardan mustaqil izlanuvchanlikni talab qiladi, mustaqil holda xulosa chiqarishga va yangi bilimlarni egallashga undaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijodiy fikrlashiga o'rgatishda ona tili darslarida beriladigan mustaqil ishlar muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ona tili darslarida beriladigan mustaqil ishlarga quyidagi talablar qo'yiladi:

- mustaqil ishlar pedagogic va psixologik tomondan asoslangan bo'lishi;
- o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriq bolalarning o'quv materialini faol idrok etishini ta'minlashi;

- mustaqil ish hayotiy bo'lishi, o'rganilgan nazariy bilimlarni amaliy tatbiq etishning vositasi bo'lishi lozim;

Boshlang'ich sinflarda tashkil qilinadigan mustaqil ishlar hajmi va murakkabligi jihatdan 3 guruhga bo'linadi:

- tayyorlovchi;
- yarim mustaqil yoki oraliq;
- natijasi matnga teng mustaqil ishlar;

1. Tayyorlovchi mustaqil ishlar. Pedagogik-psixologiyadan ma'lumki, boshlang'ich sinf o'quvchilari vazifalarni mustaqil bajarishga ancha qiynaladilar. Bolalar berilgan topshiriqlarni taqlid qilish yo'li bilangina bajara oladilar. Ilg'or o'qituvchilar 1-sinfda dastlabki mustaqil ishlarni quyidagicha tashkil etadi: birinchi navbatda o'qituvchi o'quv qurollari bilan ishlash, o'qish va yozishda gavdani tik tutish kerakligini tushuntirib o'tadi. Asta-sekinlik bilan o'quvchilar o'qituvchi rahbarligida tovushni bo'g'inga, bo'g'inni so'zga birlashtiradilar. Gapni so'zga, so'zni bo'g'inga, bo'g'inni tovushga ajratadilar.

O'qituvchi o'quvchilarga tahlil qilishni o'rgatish uchun doskaga rasm iladi. Rasmda uzum, anor, shaftoli, limon, o'rik, nok tasvirlangan. O'qituvchi bolalarga quyidagicha topshiriq beradi: shirin va nordon tamli mevalarning nomini ikki ustunga ajratib yozing. O'ylang, yana qanday mevalar shirin va nordon tamli. O'quvchilar vazifani bajarishda qiyoslash usulidan foydalanadilar.

Vazifa bajarilgach, tahlil uchun anor so'zi tanlab olinadi. Anor so'zining ikkinchi bo'g'inidagi **n, o, r** tovushlarining artikulyatsiyasini kuzatish topshiriladi. Bolalar tovushlarni birgalikda talaffuz qilishadi. Bu kabi topshiriqlar bolalarni murakkabroq vazifalarni bajarishga tayyorlab beradi.

2. Yarim mustaqil yoki oraliq mustaqil ishlar. Mustaqil ishlarning bu turi yetaklovchi savollar, darslik, tarqatma materiallar, ko'rsatma qurollardan foydalanish asosida bajariladi. Masalan, o'qituvchi doskaga "**paxta**" so'zini

yozib, o'zakdosh so'zlarni topishni buyuradi. O'quvchilar paxta, paxtazor, paxtakor, paxtali, paxtachilik kabi so'zlarni lug'atdan topib yozadilar.

3-sinfda "Gapda so'zlarning bog'lanishi" mavzusi o'tilganda quyidagicha mustaqil ishlar o'tkazish mumkin:

1. Gapni so'zlarga ajrating, har bir so'zning so'rog'ini aniqlang: Qor yog'di. 2. Nuqtalar o'rniga tegishli so'zni qo'yib, gapni kengaytirib yozing: qor yog'di. (oppoq, qizil, ko'm-ko'k).

3. Gapni bugun, qalin so'zlari bilan kengaytirib yozing: Bugun oppoq, qalin qor yog'di.

3. Natijasi matnga teng mustaqil ishlar. O'quvchilarning ijodiy fikrlashi o'sgan sari yanada murakkab vazifalarni bajara oladilar. Shuni hisobga olib, grammatikadan olgan bilimlariga bog'lagan holda ijodiy diktrant, rasmi diktant, rasm asosida bayon va matn tuzishlardan mustaqil ish sifatida foydalanish mumkin. Bu ishlar hajmining kattaligi, bajarish uchun ko'p vaqtni talab qilishi bilan mustaqil ishning oldingi turlaridan farq qiladi. Bunday mustaqil ishlarni oldingilaridan farqlash uchun "Natijasi matnga teng mustaqil ishlar" atamasini ishlatdik. Ona tili darslarida o'tkaziladigan mustaqil ishlar tizimi o'quv materialining mazmuni, o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi, mustaqil ishni bajarish uchun ketadigan vaqtga ko'ra aniqlanadi.

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida mustaqil ishlar quyidagi xususiyatlariga ko'ra xarakterlanadi:

-mustaqil ishni bajarishda so'ralgan shartlar o'quvchilardan izlanuvchanlikni talab qilishi;

-mustaqil ishni bajarish jarayonida o'quvchilarda yangi boilimlarni egallashga ehtiyoj tug'ilishi;

-o'quvchilarni mustaqil holda hukm, xulosa va umumlashmalar chiqarishga yo'naltirishi lozim.

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida keng qo'llaniluvchi mustaqil ish turlaridan biri bu-**grammatik diktantlardir**. Grammatik topshiriqli diktantlar uchun alohida daftar tutiladi. Haftaning bir kunida darsdan keyin o'quvchilardan

diktant olinadi. Diktant matni o'qituvchi tomonidan o'qib turiladi, o'quvchilar esa diktantni husnixat bilan yozadilar. Diktant yozib bo'lingach, o'qituvchi diktantdagi bitta gapni tanlaydi, masalan, Bahorda atrof gullarga burkanadi. Bu gapdan "bahorda" so'zini ajratib olib, fonetik tahlil qilinadi. Unli tovushlarning tagiga chizing. "Bahorda" so'zini tarkibiy qismlarga ajrating. "Atrofdan" so'ziga ma'nodosh so'z toping. Beshinchi gapdagi otlarni aniqlang kabi topshiriqlar berish mumkin bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun mo'ljallangan mustaqil ish turlaridan yana biri – inshodir. Inshoning rasmi, ijodiy, mavzuli kabi turlari bor. Bular ichida eng samaralisi rasm asosida yoziuladigan insholardir. Insho asli arabcha so'zdan olingan bo'lib, "yaratish" degan ma'noni anglatadi. Boshlang'ich sinflarda insho 1-sinfda og'zaki tarzda ya'ni so'zlash orqali, o'z fikrini ifodalashga qaratilgan bo'ladi. Insho o'quvchini fikrini erkin bayon qila olishga, ijodiy fikr yuritishga undaydi. Yozma insholar 1-sinfning ikkinchi yarmidan boshlab, rasm asosidagi savollarga javob tarzida yoziladi. Lekin bu vaqtda insho atamasi ishlatilmaydi. Insho o'quvchini aqliy mustahkamlikka, fikrlashga, eshitgan, ko'rganlarini, kuzatganlarini baholashga, fikrni tartibli ifodalash orqali o'ziga ishonch uyg'otadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ko'proq rasm asosida insho yozdiriladi. 2-3-sinflarda reja o'qituvchi rahbarligida tuziladi. 4-sinfdan boshlab esa bolalar mustaqil reja tuza boshlaydilar.

Rasm asosida insho yozish. Doskaga oila tasvirlangan rasm ilinadi. O'qituvchi o'quvchilarga savollar beradi.

- Rasmni diqqat bilan kuzating.
- Rasmda kimlar tasvirlangan?
- Siz ularni qanday oila deysiz? Nima uchun?

Oquvchilar javobi umumlashtiriladi. Insho muvaffaqiyatli bo'lishi uchun quyidagi ketma-ketlikda ish olib boriladi:

- rasmni diqqat bilan kuzating;

-rasmning old, o'rta va orqa qismlarida nimalar tasvirlanganligini aniqlash;

-voqea-hodisa ro'y berayotgan joyni tasvirlash;

-ishtirok etuvchilarga ism qo'yish;

-ishtirok etuvchilarning xatti-harakatlarini tasvirlash;

-xulosalash;

Rasm asosida o'quvchilar bilan birgalikda reja tuziladi va reja asosida qayta hikoya qildiriladi. Rasm asosida tuzgan hikoyalariga sarlavha topib, inshoni yozadilar. "Ahil oila", "Mening baxtli oilam" va shunga o'xshash hikoyalar.

Bolalarni ijodiy fikrlashga o'rgatishda ona tili darslarida mustaqil ishlardan foydalanish katta ahamiyatga ega. Shuning uchun ona tili darslarida o'quvchilarni ijodiy fikrlashga o'rgatishda alohida e'tiborni qaratmoq lozim. So'z (nutq) ustida erkin fikr yuritish nafaqat fanni o'rganishga, ayni paytda o'quvchi tafakkurini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. O'quvchilarni ijodiy fikrlashga o'rgatish jarayonini tashkil qilish uchun boshlang'ich sinfda sinfdan tashqari ishlarda ham mustaqil ishlar bilan ishlash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. K. Qosimova, S. Matjonov, X. G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva, Sh. Sariyev "Ona tili o'qitish metodikasi" –T.: Noshir,2009-yil 163-b.

2. S. Fuzailov, M. Xudayberganova, Sh. Yoldosheva 3-sinf "Ona tili" darsligi O'qituvchi nashriyoti. - Toshkent -2009. 126-bet/

3. Kaykovusning "Qobusnoma" asari.

<https://fayllar.org/>

<http://library.ziyonet.uz/uz/book/>

**GENDER YONDASHUV MASALALARINING O‘ZBEKISTONDA
RIVOJLANISH ASOSLARI**

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti 2 bosqich magistri

Oysoat Qodirova

Annotatsiya: maqolada O‘zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy-intellektual hayotidagi gender yondoshuv masalalari va uning rivojlanishi aks etirilgan. Shuningdek, gender yondoshuv masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: yondashuv, zo‘ravonlik, nazariya, omillar, istiqbol, tamoyil, tadqiqot, tabaqalantirish, rivojlanish.

Аннотация: в статье отражены вопросы гендерного подхода и его развития в социально-экономической, духовно-интеллектуальной жизни Узбекистана. Также были научно проанализированы вопросы гендерного подхода.

Ключевые слова: подход, насилие, теория, факторы, перспектива, принцип, исследование, классификация, развитие.

Abstract: the article reflects the issues of gender approach and its development in the social-economic, spiritual-intellectual life of Uzbekistan. Also, issues of gender approach were scientifically analyzed.

Key words: approach, violence, theory, factors, perspective, principle, research, classification, development.

Hozir biz yashayotgan davr yangilanayotgan O'zbekistonning islohotlarida inson manfaatlarining ustunligiga qaratilgan bir paytda, hali ham oilaviy nizolarning juda katta qismi erkaklar tomonidan ayol huquqlarining tan olinmaslik holatlari shuningdek, ayrim holatlarda jamiyatda ham xotin-

qizlarning huquq hamda imkoniyatlariga etarlicha ahamiyat berilmayotgani haqiqatdir.

O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-intellektual hayotida tub o'zgarishlar sodir bo'layotgan hozirgi kunda o'quv jarayonini shaxsning gender tengligi va farqlari asosida tashkil etish masalasi ham pedagogik jarayon va tadqiqotlarning tarkibiy qismiga aylanishi kerak. Zero, qizlar va o'g'il bolalar o'rtasidagi ijtimoiy hamda o'quv munosabatlarini tartibga solish muhim pedagogik ahamiyatga ega. Chunki o'quv jarayonlari orqali istiqbolda jamiyatning erkak hamda ayol a'zolari orasidagi ijtimoiy munosabatlar qaror topadi.

Mamlakatimizda o'tgan asrning oxirlariga kelib ta'lim jarayonida gender farqlar va o'xshashliklarni hisobga olish haqidagi fikrlar ilgari surila boshlandi. Aslida gender feministik nazariyaning davomi sifatida vujudga kelgan yondashuvdir.

YuNESKONing 1998 yil 9-oktabrdagi anjumanida, oliy ta'lim tizimining maqsadi – zo'ravonlik va zulmdan xoli bo'lgan jamiyatni barpo etish ekanligi e'tirof etildi. Bu maqsadni amalga oshirish uchun yangi pedagogik texnologiyalar va zamonaviy usullarni qo'llagan holda o'quv dasturlarini qayta ishlab chiqish zarurligi qayd etilgan.

Yangidan ishlab chiqilgan o'quv dasturlarida erkak va ayollar tengligi, qolaversa, barcha fanlarning gender omillari hisobga olingan. Jahon amaliyotiga asoslangan mazkur dastlabki urinishlar BMT «Taraqqiyot» dasturi, YuNESKO, «Ochiq jamiyat» «Ko'mak» jamg'armasi instituti tomonidan qo'llab-quvvatlangan edi. Natijada gender tadqiqotlari kursi MDU, Xarkov universiteti va MDH davlatlarining qator oliy o'quv yurtlari dasturlariga joriy etildi. BMT Bosh Assambleyasining 2000 yildagi «Xotin-qizlar – 2000: Gender tenglik, taraqqiyot va tinchlik» mavzusidagi maxsus sessiyasi materiallari, Jahon banki tomonidan tayyorlangan so'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, iqtisodiy

rivojlanish bilan gender tenglik o'rtasida uzviy bog'lanish mavjud. Mazkur muammoning jamiyat taraqqiyotida muhim o'rin tutishini so'nggi yillarda Germaniya va boshqa Yevropa mamlakatlarida ushbu sohaga bo'lgan qiziqishning ortib borayotganligi misolida ham yaqqol kuzatish mumkin. Jinsga asoslangan ta'lim-tarbiya–o'quvchini kelajakdagi hayotga tayyorlashda har tomonlama ta'sir ko'rsatadigan ta'limiy-tarbiyaviy, ma'rifiy vositalar yig'indisidir.

Bugungi kunda o'quv-biluv jarayonida gender farqlar va o'ziga xosliklarni hisobga olish, tabiiy pedagogik hodisa sifatida e'tirof etilmoqda. "Gender" atamasi 1968 yilda amerikalik psixolog olim Stoller tomonidan ilmiy iste'molga kiritilgan bo'lib, "jins" ma'nosini bildiradi. Jinsiy munosabatlar ilgari ham psixologiyada faol o'rganilgan bo'lsa-da, yangi atamaning paydo bo'lishi ijtimoiy fanlarda yangi oqimlarni yuzaga keltirdi. "Gender tarixi", "Gender psixologiyasi", "Falsafaning gender tomonlari", "Gender antropologiyasi", "Gender sotsiologiyasi", keyinchalik esa "Gender pedagogikasi" kabi fan tarmoqlari shakllandi. "Gender" tushunchasi, avvalo, erkak va ayol, o'g'il va qiz bolalar munosabatlarining ijtimoiy-psixologik hamda pedagogik tomonlarini qamrab oladi. Mazkur tushuncha yangi ijtimoiy qarashlar va madaniyatga bog'liqdir. Pedagogikada bunday yondashuvning qaror topishi o'g'il va qiz bolalarga istiqbolda – mikrosotsiumda ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy jihatdan o'zligini namoyon qilish imkonini beradigan ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iboratdir. Xozirda aholining hukuqiy madaniyati darajasi ortib bormoqda. Ma'lumotli xotin-qizlar o'z huquqlarini yoki ularni qay tarzda amalga oshirishni bilmasliklari vaziyatni yanada jiddiylashtiradi. Bu boradagi kamchiliklarga barham berish, xotin-qizlarni tom ma'noda yangi, demokratik tamoyillarga asoslangan fuqarolik jamiyatining teng huquqli bunyodkoriga aylantirish yo'lida insoniyat ma'naviyati xazinasiga tayanadi.

Bugungi kunda pedagogika fanida erishilayotgan eng muhim yutuqlardan biri gender tenglik va farqlar asosida ta'lim berish

imkoniyatlarining ochilayotganligidir. Bu hodisa ta'limni gumanitarlashtirish nuqtai nazaridan ham alohida qimmatga ega.

Gender nazariyasi erkaklar va xotin-qizlarga xos xususiyatlarni farqlash masalasiga turli nuqtai nazardan yondashadi. Jinslar o'rtasidagi asosiy farqlar erkak va ayolning ijtimoiy o'ziga xosligida namoyon bo'ladi. Ushbu farqlar jamiyatda ijtimoiy institutlar, me'yorlar va madaniy qarashlar vositasida shakllangan. Bunda gender farqlarning ijtimoiy jihatlari muhim ahamiyatga egadir. Gender tabaqalashtirish jamiyat va ta'lim tizimida ijtimoiy-pedagogik jihatdan insonparvarlik tizimini rivojlantirishga asos bo'ladi. Gender pedagogikasining asosi o'g'il va qiz bolalar ta'limining o'ziga xos jihatlari quruq tavsiflash emas, balki gender tabaqalashtirish vositasida shakllantiriladigan o'quv, ijtimoiy ko'nikmalardir.

Birlashgan Millatlar Tashkilotiga a'zo mamlakatlarning ko'pchiligida bo'lganidek, oxirgi o'n yillikda O'zbekiston ayollari ham o'zlarining jamiyatda egallagan mavqelari ortib borayotganini sezmoqdalar.

Hozirgi davrda har tomonlama rivojlangan, keng dunyoqarashga ega bo'lgan o'quvchi va talaba-qizlarni mutaxassislik asosida tayyorlash uzluksiz ta'lim tizimining asosini tashkil etadi. Mamlakatimiz xotin-qizlari salohiyatidan jamiyatimiz ma'naviyati va moddiy farovonligini yanada oshirish yunalishida falsafiy-ijtimoiy xususiyatlar hamda pedagogik-psixologik o'ziga xosliklar mavjuddir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T.: O'zbekiston. 2012.
2. Z.Boboeva, Z.Usmonova. Gender tadqiqoti asoslari kursi xrestomatiyasi. – T.: O'zbekiston, 2003, -276 b.
3. Bok G. Istoriya, istoriya jennin, istoriya polov. THESIS: Женщина, семья. 1994. №6, С. 170-200.

**INDIVIDUAL TA'LIM ORQALI O'QUVCHI SHAXSINI
SHAKLLANTIRISH USLLARI**

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Pedagogika va
psixologiya kafedrasi katta o'qituvchisi Sh. Maxmudov
Boshlang'ich ta'lim 2 kurs talabasi Murodova Mahbuba*

Annotatsiya: Maqolada o'quvchilarda erkin muloqotni yo'lga qo'yish, dars jarayonida faol qatnashish va o'quvchi shaxsini shakllantirishda individual ta'limning ahamiyati ilmiy jihatdan yoritib berilgan. Shuningdek, o'quvchi shaxsini shakllantirishda individual ta'lim usullari aniq misollar bilan ifodalangan.

Kalit sozlar: individual ta'lim, tarbiya, shaxs, individ, temperament, usul, rivojlanish, xususiyat.

Аннотация: В статье научно освещается значение индивидуального воспитания в свободном общении учащихся, активном участии в учебном процессе и формировании личности школьника. Также на конкретных примерах выражены методы индивидуального воспитания в формировании личности школьника.

Ключевые слова: индивидуальное образование, воспитание, личность, индивид, темперамент, метод, развитие, особенность.

Abstract: The article scientifically highlights the importance of individual education in students' free communication, active participation in the lesson process and formation of the student's personality. Also, the methods of individual education in the formation of the personality of the student are expressed with concrete examples.

Key words: individual education, upbringing, person, individual, temperament, method, development, characteristic.

Shaxs tushunchasi psixologiya fanida juda keng mazmunga ega hisoblanadi. Shaxs mehnat tufayli hayvonot olamidan ajralib chiqqan. Jamiyatda rivojlanuvchi til yordami bilan boshqa kishilar bilan (muloqot) muomalaga kirishuvchi odam shaxsga aylanadi. Jjtimoiy mohiyati shaxsning asosiy tavsifi hisoblanadi²⁵. Shaxsning eng muhim xususiyatlaridan biri bu uning individualligi, ya'ni yakkaholligidir. Shaxs avvalo, shaxs bo'lib yetishishida 3 xislat namoyon bo'lishi kerak. Fikrlaydigan, tafakkur qiladigan **ongi**, so'zlasha oladigan **nutqi** va **ijtimoiylashuvi**.

Individuallik deganda, insonning shaxsiy psixologik xususiyatlarining takrorsiz birikmasi tushuniladi. Individuallik tarkibiga inson dunyoqarashi, qobiliyati, ichki kechinmalari, irodasi va shu kabilar kiradi. Inson tug'ilganida individ bo'lib tug'iladi. So'ngra undagi xislatlar, xususiyatlarga qarab shaxs sifatida namoyon bo'la boshlaydi. Asosan individ shaxs sifatida 3 yoshida tanila boshlaydi. Shaxsni komil inson sifatida tarbiyalash juda murakkab jarayon hisoblanadi. Individual ta'lim o'qituvchining o'quvchiga pedagogik ta'sirini amalga oshiruvchi o'quv mashg'ulotlari shakllaridan biri. Pedagogning o'quvchi bilan sinfdan tashqari olib boradigan ishlari individual ishlar sirasiga kiradi. Bu jarayon pedagogga o'zlashtirishi sust bo'lgan bolalarni shaxsini shakllantirishga juda qo'l keladi. Individual ta'lim O'zbekiston tarixida keng qo'llanilib kelingan.

Ta'lim dargohlarida, bog'cha, maktab, litsey va Oliy o'quv yurtlarida aynan individual ta'lim orqali o'quvchi shaxsini shakllantirish yo'lga qo'yilgan. Negaki, aynan shu yoshdagi bolalar va o'quvchilarda shaxs tushunchasi to'liq shakllanmagan bo'ladi va bu ularni kelajakda komil inson bo'lib yetishishiga yordam beradi. Uni shakllantirish esa pedagogga yuklatiladi. Buning uchun har bir o'quvchi bilan alohida shug'ullanib, uning xarakteri, temperamenti va muomala layoqatini tekshirish lozim bo'ladi.

Individuallashtirish - bizning tushunishimizcha - bu bolada mavjud yoki o'zining individual tajribasida egallagan yagona, alohida va o'ziga xosligini

²⁵ F.Haydarov, N. Xalilova. Umumiy psixologiya.-Toshkent – 2010.

ta'minlab turish va rivojlantirish bo'yicha kattalarning hamda bolaning o'zining faoliyatlaridir.

Individuallashtirish, birinchidan, birlamchi asosiy ehtiyojlarini individual yo'naltirilgan yordam ko'rsatishni ko'zda tutadi. Busiz tabiiy "o'zligini" his etish mumkin emas. Ikkinchidan, aynan mana shu individ uchun xos bo'lgan tarbiya bergan (meros bo'lib o'tgan) jismoniy, intellektual, emotsional qobiliyatlar imkoniyatlarni maksimal, erkin amalga oshirish uchun sharoitlar yaratishni ko'zda tutadi. Va nihoyat, individuallashtirishning uchinchi belgisi, asosiy xislati - avtonom ma'naviy o'zini qurishda, o'zini ijodiy gavidalantirishda, "moslashuvchan bo'lmagan faollik", hayotiy o'z yo'lini tanlashdagi qobiliyatini rivojlantirishda insonga yordam ko'rsatishdir.

Shaxsni individuallashtirish uning "o'zligini" rivojlantirish, keng ma'noda insonparvarlik tarbiyaviy tizimini tashkil etadi. Tarbiyada bunday yondashishning maqsadi, bolalarga, ularning "sub'ektiv mavjudliklarini" tashkil etishda yordam ko'rsatish hisoblanadi. Buning uchun ushbu tarbiyaviy tizimda, insonga o'zini anglash va o'zini amalga oshirishda yordam beruvchi maxsus vositalar ishlab chiqiladi. Endi faqat pedagog emas, balki bolalarning o'zlari ham tarbiyaviy tizimining sub'ekti hisoblanadi (bola asosan, tarbiya ob'ekti hisoblangan ta'sir ko'rsatish tarbiyaviy tizimidan uning asosiy farqi ham mana shundan iborat). Ushbu paradigmada pedagoglar ham, bolalar ham maktab oldida turgan maqsadlarini birgalikda aniqlashtiradilar, ularni amaliy vazifalar darajasiga ko'taradilar va hamkorlikdagi faoliyatda amalga oshiradilar. Maktab insonparvarlik tarbiyaviy tizimi samaraliligining muhim sharti bolalar va kattalarni umumiy jamoaga birlashtirish hisoblanadi. Bolalar va kattalarning o'zaro munosabatlari mavhum munosabatlarni yuzaga keltiradi, ular birinchi navbatda tizimning tarbiyaviy imkoniyatlarini belgilaydi.

Bolani o'rganish bilan o'qituvchi uning individual xususiyatlari haqida aniq ma'lumotga ega bo'ladi. Bolaning individual xususiyati uning xulqiga, o'zlashtirishiga munosabatlariga jamoadagi o'rniga ta'sir etadi. Shu boisdan ham jamoadagi individlar tarbiyalanaётiganda alohida o'quvchini unutish

yaramaydi. Chunki o'qituvchi ko'pgina tashkiliy ishlarni uyushtirishda kimga suyanish, kimga qanday vazifa yuklash, kimga mustaqillik berish va kimga muntazam erdam berish kerakligini faqat ularning individual xususiyatlarini yaxshi bilish tufayligina bexato aniqlaydi. Demak, individual munosabat bolaga tarbiyaviy ta'sir etishning eng samarali yo'lini topish imkoniyatini beradi.

Dars yoki darsdan tashqari mashg'ulot davomida ba'zi o'quvchilar o'zlarida bo'layotgan ichki kechinmalarini yaqqol namoyon eta olishmaydi. Ko'p hollarda pedagoglar bunga e'tibor qaratmaydilar. Odatda o'qituvchilar dars davomida o'zlashtirishi yaxshi b'lgan bolalar bilan shug'ullanishni afzal ko'rishadi. O'zlashtirishi sust bo'lgan o'quvchilar esa o'z fikrlarini namoyon qilolmay dars jarayonlarida ishtirok eta olishmaydi. Natijada, yoshdan yoshga o'tish davrida juda ko'plab inqirozlarga duch kelishadi. Bular, o'rtoq orttira olmaslik, dars mashg'ulotlarini omma oldida so'zlay olmaslik, fikrini to'liq namoyon eta olmaslik va shu kabilar.

Individual ta'lim orqali o'quvchi shaxsini shakllantirishda avvalo, darsdan tashqari uning saviyasi doirasida bo'lgan savollarni berish, tengdoshlari orasida uni maqtash ya'ni, uni rag'batlantirish, unga ko'proq fikrleydigan va so'zleydigan matnlarni uyga vazifa sifatida berish lozim bo'ladi. Individual ta'lim bilan ko'proq melanxolik temperamentli o'quvchilar bilan shug'ullanish kerak. O'quvchi shaxsini shakllanayotganini uni kuzatish metodi orqali aniqlashimiz mumkin. Do'stlari bilan qanday, darsga qay darajada qatnashayotganiga qarab bilib olamiz.

Shunday qilib, o'quvchilar shaxsini shakllantirish jarayonida muomalaning rolini qarab chiqar ekanmiz, u bilish va normativ jarayondan iborat bo'lib, o'quvchilarni ijtimoiy madaniyatga jalb etishga va ularda shaxsning ijtimoiy yo'nalish shakllanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatishini, ijtimoiy qaror topish vositasi va usuli, bilish jarayoni bo'lgan muomala o'quvchilar ijodiy individualligini rivojlantirishga ta'sir qilishini ko'ramiz.

O'rganilayotgan o'quv mavzularining mazmuni, bolalarning individual xususiyatlari, real bilish imkoniyatlarini hisobga olib muammolar,

muammoli savollarni o'rtaga tashlash, qo'yilgan muammo, savol, topshiriqlar mohiyatidan kelib chiqib, ta'limni tashkil etish va boshqarish bolalarda mustaqillik va faollikni tarbiyalaydi. Individual topshiriqlarning turlari juda ko'p bo'lib, o'simliklar o'stirish, gullar, sabzvatlar yetishtirish ham ana shunday topshiriqlar jumlasiga kiradi. Individual topshiriqlarda har bir o'quvchining imkoniyat va qiziqishlari hisobga olinsa, ular bolalarning qobiliyatlari, iste'dodlarini o'stirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. F.Haydarov, N. Xalilova. Umumiy psixologiya.-Toshkent – 2010.
2. Z. Nishonova, G.Alimova. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi, O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. T:2006.
3. B.M.Karimova. Ijtimoiy psixologiya. Fan va texnologiya nashriyoti. T:2012.

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA TA'LIM SAMARADORLIGINI
OSHIRISH USULLARI**

Q ayumova Odinaxon Buvarayim qizi

Guliston Davlat Pedagogika Instituti o'qituvchisi

Annotasiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda ta'lim samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalar, ilg'or pedagogik texnologiyalar, axborot texnologiyalarining o'rni haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, metod, texnologiya, AKT, pedagogik texnologiya, dastur, ta'lim-tarbiya, jarayon.

Ta'lim-tarbiya tizimini tubdan o'zgartirish, barkamol insonni shakllantirish ertangi taqdirimizni belgilab beruvchi dolzarb masalalardan biriga aylandi. Buyuk islohotlar amalga oshirilayotgan O'zbekiston sharoitida mustaqil fikrlovchi yoshlarning bo'lishi davr taqozosidir, chunki shaxsiy dunyoqarashga ega bo'lgan insonlarga jamiyat taraqqiyotini ta'minlovchi muvaffaqiyatlarga erishishga qodir bo'ladilar. Respublikada olib borilayotgan siyosatning bosh omillaridan biri ham teran fikrlovchi, mustaqil dunyoqarashga ega, iqtidorli shaxslarni kamol toptirish va tarbiyalashdir. Zero, o'zgaralar fikriga qaram bo'lish, turli yot mafkuralarga ergashish jamiyat ma'naviyatini tanazzulga olib kelishi shubhasizdir. Ta'limdagi yangilanish faqat o'quvchilarga yangicha bilim berishni nazarda tutmasdan, balki jamiyat, davlat, tabiat va mehnatga munosabat tizimini o'zgartirishni ham ko'zda tutadi. Ta'limning bugungi vazifasi o'quvchilarni kun sayin oshib borayotgan axborot oqimidan oqilona foydalanishga o'rgatish, uzluksiz o'rganish uchun ma'qul muhit shart-sharoit yaratishdan iborat. Zero o'qituvchining o'zi ham doimiy ravishda o'z ustida ishlashi,

pedagogik mahoratni uzluksiz oshirib borishi, jahon va milliy pedagogik meros hamda ilm-fan yutuqlaridan ijodiy foydalangan holda ta'lim jarayonini takomillashtirib borishi lozim.

Hozirgi davrda sodir bo'layotgan innovatsion jarayonlarda ta'lim tizimi oldidagi muammolarni xal etish uchun yangi axborotni o'zlashtirish va o'zlashtirgan bilimlarini o'zlari tomonidan baxolashga qodir, zarur qarorlar qabul qiluvchi, mustakil va erkin fikrlaydigan shaxslar kerak. Shuning uchun ham, ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiyaviy jarayonida zamonaviy o'qitish uslublari - interfaol uslublari, innovatsion texnologiyalarning o'рни va ahamiyati beqiyosdir. Pedagogik texnologiya va ularning ta'limda qo'llanishiga oid bilimlar, tajribalar o'quvchilarni bilimli va etuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Interfaol («inter» - bu o'zaro, «act» - xarakat qilmok) - o'zaro xarakat qilmoq yoki kim bilandir suhbat, muloqot tartibida bo'lishni anglatadi. Boshqacha so'z bilan aytganda, o'qitishning interfaol uslubiyotlari bilish va kommunikativ faoliyatni tashkil etishning maxsus shakli bo'lib, unda ta'lim oluvchilar bilish jarayoniga jalb kilingan bo'ladilar, ular biladigan va o'ylayotgan narsalarni tushunish va fikrlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu metodlar qo'llanilganda ta'lim beruvchi ta'lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta'lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi. Ta'lim oluvchi markazda bo'lgan yondashuvning foydali jihatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- ta'lim samarasi yuqoriroqbo'lgan o'qish-o'rganish;
- ta'lim oluvchining yuqori darajada rag'batlantirilishi;
- ilgari orttirilgan bilimlarning ham e'tiborga olinishi;
- ta'lim jarayoni ta'lim oluvchining maqsad va extiyojlariga muvofiqashtirilishi;

-ta'lim oluvchining tashabbuskorligi va mas'uliyatining qo'llab-quvvatlanishi;

-amalda bajarish orqali o'rganilishi;

-ikki taraflama fikr-mulohazalarga sharoit yaratilishi.

Shunday qilib, fanlarni o'qitish jarayonida interfaol metodlardan foydalanish o'ziga xos xususiyatga ega. Ta'lim amaliyotida foydalanilayotgan har bir interfaol metodni sinchiklab o'rganish va amalda qo'llash o'quvchi-talabalarning fikrlashini kengaytiradi hamda muammoning to'g'ri echimini topishlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchi-talabalarning ijodkorligini va faolligini oshiradi. Turli xil nazariy va amaliy muammolar interfaol metodlar orqali tahlil etilganda o'quvchi-talabalarning bilim, ko'nikma, malakalari kengayishi va chuqurlashishiga erishiladi. Ularga quyidagilarni misol qilib keltirish mumkin.

1. Interfaol metodlar: "Keys-stadi" (yoki "O'quv keyslari"), "Blist-so'rov", "Modellashtirish", "Ijodiy ish", "Muammoli ta'lim" va b.

2. Interfaol ta'lim strategiyalari. "Aqliy hujum", "Bumerang", "Galereya", "Zig-zag", "Zinama-zina", "Muzyorar", "Rotastiya", "Yumaloqlangan qor" va k. Interfaol ta'lim metodlari tarkibidan interfaol ta'lim strategiyalarini ajratishda guruh ishini tashkil qilishga yondashuv ma'lum ma'noda strategikyondashuvga qiyoslanishiga asoslaniladi. Aslida bu strategiyalar ham ko'proq jihatdan interfaol ta'lim metodlariga tegishli bo'lib, ularning orasida boshqa farqlar yo'q.

3. Interfaol grafik organayzerlar: "Baliq skeleti", "BBB", "Konsteptual jadval", "Venn diagrammasi", "T-jadval", "Insert", "Klaster", "Nima uchun?", "Qanday?" va b. Interfaol grafik organayzerlarni ajratishda bunday mashg'ulotlarda asosiy fikrlar turli grafik shakllarda yozma ko'rinishda ifodalanishiga asoslaniladi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o'ziga xos jihati, an'anaviy ta'limdan farq qilib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqilligi va o'quv fani faoliyatini ta'qiqlamasdan, balki belgilangan maqsadga yo'naltirish, o'quv faoliyatini hamkorlikda tashkil etishni talab etadi. O'quvchilarda fan asoslarini o'rganishga bo'lgan qiziqishlarini orttiradi, shaxsninig ehtiyoji, qiziqishi imkoniyatlarini chegaralamasdan erkin tanlash huquqini beradi. Darslarda foydalaniladigan didaktik o'yinli texnologiyalar o'quvchilarning bilim faoliyatini faollashtirish darslik va qo'shimcha adabiyotlardan mustaqil foydalanish, nutq va muloqot madaniyatini rivojlantirish, ularni ongli ravishda kasbga yo'llash, didaktik o'yin davomida vujudga kelgan qiyinchiliklarni bartaraf etishda mo'ljalni to'g'ri olish, har xil vaziyatlarni tahlil qilib, to'g'ri xulosa chiqarishga zamin tayyorlaydi. Ta'lim jarayonida didaktik o'yin texnologiyalari didaktik o'yinli dars shaklida qo'llaniladi. Didaktik o'yinli darslar o'quvchilarning bilim olish faoliyati o'yin faoliyati bilan uyg'unligi, mazmuni va mohiyatiga ko'ra syujetli-ro'lli o'yinlar, ijodiy o'yinlar, ishbilarmonlik o'yinlari, konferensiyalar va o'yin mashqlariga ajratiladi.

Zamonaviy axborot texnologiyalarning jadal taraqqiy etib, ta'lim sohasiga jadal kirib kelishi, hayotimizda muhim ahamiyatga ega bo'lib borayotgani bu boradagi bilim va malakalarimizni ham mos ravishda shakllantirishni taqozo etadi. Shuning uchun, boshlang'ich sinflarda kompyuterdan foydalanib dars o'tish tavsiya qilindi. Dars jarayonining muhim yutuqlaridan biri kompyuter texnologiyalari komponentlaridan foydalanishni ta'minlovchi dasturiy vositalarning yaratilishi bo'ldi. Ayniqsa, o'quv jarayonining tashkil qilishda bu dasturiy vositalar alohida ahamiyatga ega. Elektron qo'llanmalarning "Macro media Flash", "GIF Animation", "Microsoft Front Page", "Adobe Fotoshop", "3 D Max", "Microsoft Power Point" kabi dasturiy vositalardan foydalanib yaratilganligi qulaylik tug'dirmoqda. Chunki ular harakatli, rangli, ovoqli tasvirlar yaratish imkonini beradi. Bu esa boshlang'ich sinf o'quvchilarining mavzuni tez tushunib

olishga, o'zlashtirish sifatini oshishiga yordam beradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun yaratilgan elektron darslik, qo'llanma va taqdimotlardan o'quv jarayonida keng foydalanilmoqda. O'qish, ona tili, matematika va tabiatshunoslik fanlarini o'qitishda axborot texnologiyalari yordamida turli xil ko'rgazmali slaydlardan dars jarayonlarida foydalanish mumkin.

Xulosa qilib aytganda innovatsion va zamonaviy pedagogik texnologiyalar hamda axborot texnologiyalari o'quvchilarni munozara madaniyatini shakllantirishga, asoslab berish malakasini oshirishga, baxslashishda faol ishtirok etishga, fikrni qisqa va lo'nda ifodalashga, eslab qolish va tinglash darajasini rivojlantirishga muammoni hal qilish qobiliyatini oshirishga, o'z fikrini mustaqil asoslay olishga, guruhlarda birgalikda ishlash imkonini bergan xolda ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-sonli qarori.

2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini bilim faoliyatini shakllantirishning didaktik asoslari. Toshkent. 2005. 320-bet

3. Umumiy pedagogika. – T. : "Fan va texnologiya", 2018

4. [www. Aim.uz](http://www.Aim.uz)

www. Edu.uz

www. Kutubxona.uz.

KASB -HUNARGA YO‘NALTIRISH

Djurayeva Miyassar Djamoliddinovna

Uchtepa tumani 245 – maktab 1-kategoriyali boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Annotatsiya: Kasbga yo‘naltirishdan maqsad o‘tib kelayotgan yosh avlodni kasbni ongli ravishda tanlashga tayyorlashdan iborat bo‘lib, bu jarayon shaxsning bo‘lg‘usi kasbiy faoliyat subyekti sifatida shakllanish jarayonini o‘taydi, bozor iqtisodiyoti munosabatlariga moslashib borishiga ko‘maklashadi.

Kalit so‘zlar: kasbga yo‘naltirish, kasb-hunar, islohotlar, omil, faoliyat

Kasbga yo‘naltirish nima — bu kasbiy o‘zini o‘zi aniqlashga yordam berishga qaratilgan tadbirlar tizimidir.

Kasbga yo‘naltirish - bu yoshlarning qiziqishlari, layoqatlari, qobiliyatlariga va jamiyatning turli xil kasblarga bo‘lgan ehtiyojiga mos, ularni asoslangan kasb tanlashga yordam beradigan maqsadli faoliyatidir. U fanlararo rivojlanuvchi nazariya va amaliyotning birligi asosida bo‘lib, faqat o‘quvchilar bilan o‘quv tarbiya jarayonida amalga oshiriladi. Shunda asosan rolni nazariya egallaydi. Aynan shu nazariyada u yoki bu g‘oya shakllanadi, u amaliy ishni ilmiy – amaliy aylantiradi. Nazariyat faoliyat kabi tez hosil bo‘lib, yillar mobaynida rivojlanadi. Kuzatishlarda va tadqiqot natijasida nazariya shakllantiriladi va asosiy faoliyatni ixchamlashtirishga xizmat qiladi. Kasbga yo‘naltirish nazariyasi bu kasb hunarga yo‘naltirish faoliyatini samarali tashkil etishga qaratilgan turli xil qarashlar majmuasi, g‘oyalar va tasavvurlar yig‘indisidir. Kasb – hunarga yo‘naltirish nazariyasi bu ikki jarayonning bir – biriga bog‘liqligi qonuniyatlari to‘g‘risida to‘liq tasavvur beradigan ilmiy bilimlarni tashkil etish shaklidir, bu yoshlarning shaxsiy qiziqishlari, layoqat va

qobiliyatlariga mos keladigan, jamiyat uchun zarur kasblarga yo‘llashdir. Umuman kasb tanlashda kasbning hamma tomonlarini o‘rganish zarur, O‘rtoqlari ta’siri ostida kasb tanlash. Bizni o‘rab turgan jamoaning fikrini hurmat qilish bizda juda yaxshi qabul qilingan «Boshqalarga qara» kim shanaqa qiladi, «Hamma o‘ylaydiki» bunga misol bo‘la oladi. Ko‘pincha biz do‘stlarimizni hamma qilib yurgan ishlarga undaymiz. Lekin nima uchun kasb tanlashda jamoaning fikriga quloq solmaymiz, buni xato deb tushunamiz. Buning javobi oson, chunki kiyim yoki poyafzal tanlayotgan paytda o‘rtog‘imizning razmeriga qarab tanlaymiz. Mehnat harakter to‘g‘risidagi eskirib qolgan tasavvurlar, bizning texnika asrimizda mehnatning mazmuni juda tezlik bilan o‘zgarmoqda. Hamma kasblarga murakkab, shu bilan birgalikda juda ham qiziqarli texnika kirib kelmoqda mehnat madaniyati olib bormoqda. Zamonaviy mashinalarida elektron uskuna va priborlar keng tadbiiq etilmoqda. Ma‘lum bir vaqtda bunga kitoblar yordam beradi, ba‘zi paytda o‘rtoqlar va ota-onalar yordam beradi. Insonni yaxshi beigan o‘qituvchi va ota-onalarning fikri juda muhimdir. O‘qituvchi bu insonshunos mutaxassisdir. Uning aytganlari insonga yoqmasligi mumkin. Lekin noxush haqiqatni tan olish kerakdir. O‘zining jismoniy xususiyatlarini bilmaslik yoki to‘g‘ri baholay olmaslik. Lekin ular kitobxonlarga emas, balki shifokorlarga taaluqlidir. Shuning uchun ham kasb tanlashdan oldin shifokor bilan maslahatlashish kerak. Kasb tanlashda asosiy faoliyat va ularning tartiblarini bilish muhim bola matematikadan masala yechar ekan, u o‘z-o‘zida qator faoliyatlarni amalga oshiradi. Agar noto‘g‘ri yechsa javoblar ham noto‘g‘ri bo‘ladi. Kasb tanlash ham huddi shunga o‘xshashdir. Maktab talabalarida kasbiy xususiyatlar namoyon bo‘la boshlagan kasbni aniqlash yoki aksincha noaniqliklar, ikkilanishlar o‘smirning psixologik holatining yo‘nalishga ta’sir ko‘rsatadi. O‘smirlarning eng muhim vazifasi deb yozadi. Konbu kasb tanlashdir. Umumiy ta‘lim maxsus, kasbiy fanlar bilan to‘ldiriladi. O‘quv yurti va kasb tanlash muqarrar ravishda o‘smir yigit va qizning hayot yo‘lini defferentsiyalaydi. Kasbiy tanlash shaxs shakllanishining muhim qismidir. O‘g‘il-qizga berilgan salbiy xarakteristika uni badnom qiladi.

Noo'rin tahqirlash kinoya ta'sirida umidsizlikka uchraydi, loqaydlik va befarqlik illati namoyon bo'ladi. O'spirinni ayrim nojo'ya qiliqlari, noxush hattiharakatlarini baholashda boshqacha yo'l tutish mumkin. Agarda jazolash boshqacha ohangda, boshqacha ma'noda qo'llanilsa, farzandda ijobiy hislat tarkib topadi. M: ikkinchi marta qo'pollik qilmaysan deb ishonaman, chunki sen unaqangi bolalar toifasidan emassan-ku, o'zing ajoyib bolasan-ku, bu qilgan ishingni qara. Ushbu ohangda bolaga ta'sir o'tkazish ota-onada ishonchni oqlashni vujudga keltiradi. Bola o'zini qilig'idan, yurish-turishidan uyaladi. Bildirilgan ishonchga asoslanib, o'zi bo'yiga, yoshiga yarashmaydigan nojo'ya hattiharakatlarni takrorlamaslikka intiladi. O'spirinning organizmi bir me'yorda o'zgarib borayotgan tabiat qonunlariga, yozning, qishning, kunning tunga ulanishiga moslanib boradi. Umuman olganda, o'spirin kun tartibiga rioya qilishi, o'z vaqtida dam olishi, ishi, ovqatlanishi, har kuni bir vaqtda uxlashi, dars qilishi, sport bilan muntazam shug'ullanishi lozim. Bolalarni turmush qurishga tayyorlashda ularni ko'pincha tashqaridan yuqa boshlagan xudbinlik illatidan saqlashga harakat qilishi kerak. Chunki xudbinlik oila zavoli bo'lib turmush qurishga oilani mustahkam bo'lishiga halal beradi. Turmushda bir xil sharoitning bir ota-onaning farzandi turli xulqatvorga ega bo'ladi. Ulardan bittasi yoqimtoy saxiy, ko'ngli ochiq, rahmdil bo'ladi. Ikkinchisi esa butunlay buning aksi juda qo'rs, qaysar, xudbin, o'zidan boshqasini o'ylamaydigan.

Kasbga yo'naltirish maqsadi nimada? Kasbga yo'naltirish maqsadi — shaxsning ma'lum bir kasbiy faoliyat yo'nalishiga moyilligini aniqlashdir. Ushbu amaliyot har bir bola iste'dodli va ma'lum bir sohada o'z iste'dodini tatbiq eta oladi degan fikrga asoslanadi. Kasbga yo'naltirishning turli xil usullari mavjud — kelajakdagi kasbni tanlashda duch keladigan o'spirin bilan, uning qiziqishlari va sevimli mashg'ulotlarini muhokama qiladigan mutaxassislar bilan suhbatlar, shuningdek, standartlashtirilgan usullar mavjud, ularning natijalari kuchli va zaif tomonlarini tushunishga imkon beradi. Ulardan biri testni to'ldirishni o'z ichiga olgan «Harrisonn assessment» usuli bo'lib, uning

natijalari talabani rivojlangan fazilatlarini, shuningdek o'sish zonalarini ochib beradi. Ushbu amaliyot shuningdek, farzandingizga ushbu texnikaning natijalarini tushunishda yordam beradigan va rivojlanish rejasini tuzishda yordam beradigan psixolog konsultant bilan suhbatni o'z ichiga oladi

Kasb tanlashga oid trening namunalari .Taklif etilayotgan o'yinlar quyidagi sxema bo'yicha tavsiflanadi: 1. O'yindan ko'zda tutilgan maqsad, o'yinlar foydalanish imkoniyatlari; 2. O'yinni o'tkazish shartlari (o'yin qatnashchilari soni, bir o'yinni o'tkazish vaqti, tashkiliy jihatdan jihozlash); 3. O'yin tartibi (bosqichlari, shu jumladan tayyorgarlik bosqichining zaruriyati); 4. O'yinning borishi o'quvchilar bilan muhokama qilishni tashkil etishning na'munaviy sxemasi; 5. O'yinning diagnostik imkoniyatlari; 6. O'yin chog'ida vujudga keladigan tipik qiyinchiliklar; 7. O'yindan foydalanish va uni rivojlantirishning istiqbolli turlari. O'yinlarni tashkil qilish va o'tkazishning ko'pgina umumiy jihatlari. Ushbu ishlanmaning bundan avvalgi bo'limlarida bayon qilib berilganligi sababli konkret o'yinlarni tavsiflash chog'ida asosiy e'tibor shu o'yinlarning o'tkazilishini o'ziga hos xususiyatlariga qaratiladi. Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, maktab talabalarining kasbiy qiziqishlarini o'rganish maqsadida biz bir qancha metodikalar o'tkazdik. O'spirin yoshdagi o'quvchilarning yurish-tuzilishiga, fe'l-atvoriga, hattiharakatiga, hulqiga adolatli baho berish ular kayfiyatini chog' qiladi, quvonch va qanoatlanish hislarini vujudga keltiradi. Buning uchun og'zaki maqtash, minnatdorchilik bildirishning o'zi yetarli. Ushbu maqtovlar keyingi yumushlarning yanada chiroyli chiqish uchun umidvorlik to'yg'usi va yaxshilik istagini tug'diradi. Voyaga yetgan kishilarga noo'rin tanbeh berish, noxush hulq-atvori turli so'zlar bilant qoralash, ularda berilgan jazodan norozi bo'lish, kattalaridan ranjish hislarini tug'diradi. O'spirinlar hatti-harakatni mavridi bilan foydalanishi kerak. O'zbek xalq pedagogikasida inson zotini tarbiyalash, jazosiz, qo'rqitishsiz, baqiriq-chaqiriqsiz mehribonlik bilan yaxshilikcha amalga oshirishni taqozo qiladi. Ana shuning uchun xalqimiz «Yaxshi so'z bilan ilon inidan chiqadi» deb bejiz

aytmaganlar. Farzandning hatti-harakati, xulq-atvori qoralanganda uning qanchalik ayb qilganligiga ahamiyat berish zarur. Jazolash esa adolatli bo'lishi faqat oluvchiga emas, balki butun oila a'zolari ruhiyatiga salbiy ta'sir qilmasligi kerak. O'g'ilqizlar jazo olmasdan ham hijolat bo'ladi, uyaladi, izza chekadi, u yetmagandek attalardan dakki, haqorat, baqiriq eshitish adolatdan bo'lmaydi. Gunohkor o'z yog'iga o'zi qovurilib turganda, jazolash muddatini biroz orqaga surish lozim. O'spirin shaxsiga berilgan har qanday baho uni rag'batlantiradi, o'ziga ishonch hissini yo'qotadi. Tanlangan har bir kasb uchun talant kerak. Lekin evaziga nima olish mumkin? Istiqbol qanday bo'ladi. Mana shu muammolar kelajak ostonasida turadi. Kasb tanlashda adashmaslik uchun har bir yosh o'zining imkoniyati, qobiliyati, shaxsiy hislatlarini hisobga olish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROYXATI :

1. Karimov I. A. Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori.-T.: 1997. 20-29 b.
2. Vorobev A.I. Mehnat politexnika ta'limi didaktikasi.-T.: O'qituvchi.1992.
3. Vorobev A. I. va boshqalar.Mehnat ta'limi. -T.: O'qituvchi.1992.87-112 b.
4. Vorobev A. I. Mehnat ta'limi va kasb tanlashga yollash metodikasi.-T.: Oqituvchi. 1980.
5. Mavlonova R. va boshqalar. Mehnat ta'limi metodikasi.-T.: O'qituvchi. 1986.
6. Mavlonova R. Mehnat 3- sinf oquvchilari uchun darslik. – T.:Mehnat 1993.
7. Mavlonova R. Mehnat 4-sinf oquvchilari uchun darslik. – T.: Mehnat.1995.
8. Mehnat ta'limdan umumiy orta ta'lim maktablari uchun davlat ta'lim standartlari.

OSIYO MAMLAKATLARI

Inoyat Arslonova Mo' minovna

Toshkent viloyati, Piskent tumani I- son kasb- hunar maktabi

Geografiya fani o' qituvchisi.

Anotatsiya: Ushbu maqolada Osiyo mamlakatlari va chegarasi haqida keng yoritib berildi.

Kalit so'zlar: Osiyo, yer, Evropa, mashtab, madaniyati, iqtisodiyoti, tarixi, okean, Rim va v.h.k

Osiyo (/ 'eɪzə, 'eɪʃə/ (tinglang)) Yer eng katta va eng aholi qit'a, birinchi navbatda Sharqiy va Shimoliy Yarim sharlar. U kontinental bilan bo'lishadi quruqlik ning Evroosiyo qit'asi bilan Evropa va kontinental quruqlik Afro-Evroosiyo ham Evropa bilan, ham Afrika. Osiyo 44,579,000 kvadrat kilometr maydonni (17,212,000 sqm mil) egallaydi, Yerning barcha quruqlik maydonlarining taxminan 30% va Yer yuzining 8,7%. Anchadan beri ko'pchilikning uyi bo'lgan qit'a odamlar soni,[5] ko'plarining sayti edi birinchi tsivilizatsiyalar. Osiyo nafaqat o'zining umumiy kattaligi va aholisi, balki zich va yirik aholi punktlari, shuningdek, aholisi deyarli ulkan bo'lmagan mintaqalari bilan ham ajralib turadi. Uning 4,5 milliard kishisi (2019 yil iyun holatiga ko'ra)) dunyo aholisining taxminan 60 foizini tashkil qiladi.[6]

Umuman olganda, Osiyo sharqda tinch okeani, janubda Hind okeani va shimolda Shimoliy Muz okeani. Osiyoning Evropa bilan chegarasi tarixiy va

madaniy qurilish, chunki ular o'rtasida aniq jismoniy va geografik ajratish mavjud emas. Bu biroz o'zboshimchalik va birinchi kontseptsiyasidan beri ko'chib ketgan klassik antik davr. Evroosiyoning ikki qit'aga bo'linishi aks etadi Sharqiy-g'arbiy madaniy, lingvistik va etnik farqlar, ularning ba'zilari keskin bo'linish chizig'i bilan emas, balki spektrda farqlanadi. Eng ko'p qabul qilingan chegaralar Osiyoni sharqda joylashgan Suvaysh kanali uni Afrikadan ajratish; va sharqda Turk bo'g'ozlari, Ural tog'lari va Ural daryosi, va janubida Kavkaz tog'lari va Kaspiy va Qora dengizlar, uni Evropadan ajratish.[7]

Xitoy va Hindiston bo'lish bilan almashtirildi dunyodagi eng yirik iqtisodiyotlar Milodiy 1 dan 1800 yilgacha. Xitoy yirik iqtisodiy kuch edi va ko'pchilikni sharqqa jalb qildiva ko'pchilik uchun afsonaviy boylik va Hindistonning qadimgi madaniyatining gullab-yashnashi Osiyoni aks ettirgan Evropa savdosi, kashfiyot va mustamlakachilikni jalb qilish. Kolumb tomonidan Hindistonga boradigan yo'lni qidirishda tasodifan Evropadan Amerikaga trans-Atlantika yo'lini topishi bu juda hayratlanarli ekanligini namoyish etadi. The Ipak yo'li Osiyo sharqiy qismida asosiy sharq-g'arbiy savdo yo'nalishiga aylandi Malakka bo'g'ozlari katta dengiz yo'li sifatida turgan. 20-asr davomida Osiyo iqtisodiy dinamikani (xususan, Sharqiy Osiyo) hamda aholining barqaror o'sishini namoyish etdi, ammo keyinchalik aholining umumiy o'sishi pasayib ketdi. Osiyo dunyodagi aksariyat dinlarning, shu jumladan, vatani bo'lgan Hinduizm, Zardushtiylik, Yahudiylik, Jaynizm, Buddizm, Konfutsiylik, Daosizm, Nasroniylik, Islom, Sihizm, shuningdek, boshqa ko'plab dinlar. Uning kattaligi va xilma-xilligini hisobga olgan holda Osiyo tushunchasi - a ism orqaga qaytish klassik antik davr - aslida ko'proq narsa bo'lishi mumkin inson geografiyasi dan jismoniy geografiya.[iqtibos kerak] Osiyo bo'ylab va ichida juda katta farq qiladi uning mintaqalari etnik guruhlar, madaniyatlar, atrof-muhit, iqtisodiyot, tarixiy aloqalar va boshqaruv tizimlari bilan bog'liq. Bu erda ekvatorial janubdan tortib to issiq cho'lgacha bo'lgan turli xil iqlimlar

aralashmasi mavjud Yaqin Sharq, sharqda mo"tadil mintaqalar va kontinental markazda ulkan subarktika va qutbli hududlar Sibir.

Osiyo-Afrika chegarasi

Osiyo va Afrika o'rtasidagi chegara bu Qizil dengiz, Suvaysh ko'rfazi, va Suvaysh kanali. Bu Misrni a transkontinental mamlakat, bilan Sinay yarim oroli Osiyoda va mamlakatning qolgan qismi Afrikada.

Osiyo-Evropa chegarasi

Tarixning turli davrlarida Evropa va Osiyo chegaralari uchun ishlatilgan ta'riflar. Odatda qabul qilingan zamonaviy ta'rif asosan chiziqlarga mos keladi "B" va "F" ushbu rasmda.

Ning uch karra bo'linishi Eski dunyo tufayli Evropada, Osiyo va Afrikada miloddan avvalgi VI asrdan beri foydalanib kelinmoqda Yunon geograflari kabi Anaksimandr va Hekatey.[*iqtibos kerak*] Anaksimander Osiyo va Evropa o'rtasidagi chegarani bo'ylab Fasis daryosi (zamonaviy Rioni daryosi) yilda Gruziya Kavkaz (uning og'zidan Poti ustida Qora dengiz sohil, orqali Surami dovoni va bo'ylab Kura daryosi konventsiya hali ham davom etmoqda Gerodot miloddan avvalgi V asrda. Davomida Ellinizm davri, ushbu konventsiya qayta ko'rib chiqildi va Evropa va Osiyo o'rtasidagi chegara endi deb hisoblanadi Tanais (zamonaviy Don daryosi). Bu kabi Rim davri mualliflari tomonidan qo'llanilgan konventsiya Posidonius, Strabon va Ptolomey. Osiyo va Evropa o'rtasidagi chegara tarixiy ravishda Evropa akademiklari tomonidan belgilab qo'yilgan. The Don daryosi qachon shimoliy evropaliklar uchun qoniqarsiz bo'lib qoldi Buyuk Pyotr, qiroli Rossiyaning podsholigi, raqiblarining da'volarini mag'lub etish Shvetsiya va Usmonli imperiyasi sharqiy erlarga va qabilalari tomonidan qurolli qarshilikka Sibir, yangisini sintez qildi Rossiya imperiyasi ga qadar kengaytirilgan Ural tog'lari va undan tashqarida, 1721 yilda tashkil topgan. Imperiyaning asosiy geografik nazariyotchisi sobiq shved harbiy

asiridir. Poltava jangi 1709 yilda va tayinlangan Tobolsk, u erda Butrusning Sibir rasmiysi bilan bog'langan, Vasiliy Tatishchev va kelajakdagi kitobga tayyorgarlik ko'rish uchun geografik va antropologik tadqiqotlar o'tkazish erkinligiga ruxsat berildi.[iqtibos kerak]

Shvetsiyada, Piter o'limidan besh yil o'tgach, 1730 yilda Filipp Yoxan fon Strahlenberg Ural tog'larini Osiyo chegarasi sifatida taklif qiladigan yangi atlas nashr etdi. Tatishchev bu g'oyani fon Strahlenbergga taklif qilganini e'lon qildi. Ikkinchisi taklif qildi Emba daryosi pastki chegara sifatida. Keyingi asrda shu vaqtgacha turli xil takliflar bildirildi Ural daryosi 19-asrning o'rtalarida hukmronlik qildi. Chegara Qora dengizdan Kaspiy dengiziga o'tib, unga Ural daryosi loyihasi amalga oshirildi. Qora dengiz va Kaspiy o'rtasidagi chegara odatda tepalik bo'ylab joylashgan Kavkaz tog'lari, garchi ba'zida u shimol tomonda joylashgan bo'lsa ham.

Osiyo-Okeaniya chegarasi

Osiyo va mintaqa o'rtasidagi chegara Okeaniya odatda bir joyda joylashtiriladi Malay arxipelagi. The Maluku orollari Indoneziyada ko'pincha janubi-sharqiy Osiyo chegarasida yotadi deb hisoblanadi Yangi Gvineya, orollarning sharqida, Okeaniyaning to'liq qismi. XIX asrda yaratilgan Janubi-Sharqiy Osiyo va Okeaniya atamaları paydo bo'lganidan beri bir-biridan juda xilma-xil geografik ma'nolarga ega edi. Malay arxipelagining qaysi orollari osiyolik ekanligini aniqlashning asosiy omili u erdagi turli imperiyalarning mustamlaka mulklari joylashgan joyidir (hammasi ham Evropada emas). Lyuis va Vigenning ta'kidlashicha, "" Janubi-Sharqiy Osiyo "ning hozirgi chegaralariga qadar torayishi asta-sekinlik bilan amalga oshirilgan jarayon edi".

Davomiy ta'rif

Afro-Evroosiyo yashil rangda ko'rsatilgan

Geografik Osiyo - Evropaning dunyodagi kontseptsiyalarining madaniy asari Qadimgi yunonlar, boshqa madaniyatlarga tatbiq etilgan, aniq bo'lmagan tushuncha, bu nimani anglatishi haqida endemik tortishuvlarni keltirib chiqaradi. Osiyo o'zining tarkibiy qismlarining madaniy chegaralariga to'liq mos kelmaydi.

Vaqtidan boshlab Gerodot oz sonli geograflar uch qit'adagi tizimni (Evropa, Afrika, Osiyo) rad etdilar, chunki ular o'rtasida jiddiy jismoniy ajralish yo'q. Masalan, ser Barri Kunliff, Oksforddagi Evropa arxeologiyasining zahmatkash professori, Evropa geografik va madaniy jihatdan shunchaki "Osiyo qit'asining g'arbiy ustunligi" bo'lganligini ta'kidlaydi.

Geografik jihatdan Osiyo qit'aning asosiy sharqiy qismidir Evroosiyo Evropa shimoli-g'arbiy bo'lganligi bilan yarim orol quruqlikning Osiyo, Evropa va Afrika yagona doimiy quruqlikni tashkil etadi -Afro-Evroosiyo (Suvaysh kanalidan tashqari) - va umumiy narsalarga qo'shilish kontinental tokcha. Deyarli butun Evropa va Osiyoning eng yaxshi qismi tepada joylashgan Evroosiyo plitasi tomonidan janubga tutashgan Arab va Hind plitasi va Sibirning eng sharqiy qismi bilan (sharqiy Cherskiy tizmasi) ustida Shimoliy Amerika plitasi.

T.R. Reid qadimiy yunoncha nom kelib chiqishi kerakligini ta'kidlab, ushbu muqobil etimologiyani qo'llab-quvvatlaydi asu, "sharq" ma'nosini anglatadi Ossuriya (ereb uchun Evropa "g'arbiy" ma'nosini anglatadi). Ning g'oyalari G'aroyib (shakl) Lotin oksidlar "sozlash") va Sharqiy (lotin tilidan yo'naltiradi "ko'tarilish" uchun) Evropaning ixtirosi, sinonimi G'arbiy va Sharqiy. Reid bundan tashqari, G'arbning Osiyodagi barcha xalqlar va madaniyatlarni yagona tasnifga joylashtirish nuqtai nazarini tushuntiradi, deyarli G'arb va G'arb o'rtasidagi farqni belgilashga ehtiyoj sezilgandek ta'kidlaydi. Sharqiy tsivilizatsiyalar ustida Evroosiyo qit'a. Kazuo Ogura va Tenshin Okakura bu mavzu bo'yicha ochiqchasiga aytilgan ikkita yapon figurasi.

Viloyati Osiyo Rim imperiyasi ichida ta'kidlangan (qizil rangda).

Lotin Osiyo va yunoncha pha bir xil so'zga o'xshaydi. Rim mualliflari ph ni Osiyo deb tarjima qilishgan. Rimliklar bir viloyatni nomladilar Osiyo, g'arbiy Anadolida (zamonaviy Turkiyada) joylashgan. Hozirgi kunda Kichik Osiyo va Osiyo Majori bo'lgan Iroq. Ismning dastlabki dalillari yunoncha bo'lganligi sababli, ehtimol Osiyodan kelib chiqqan bo'lishi ehtimoldan yiroq emas, ammo adabiy kontekst etishmasligi sababli qadimgi o'tishlarni amalda ushlab qiyin. Eng qadimgi transport vositalari qadimgi geograflar va tarixchilar edi, masalan Gerodot, ularning hammasi yunon edi. Qadimgi yunoncha bu ismning erta va boy ishlatilishidan dalolat beradi.

Osiyodan birinchi kontinental foydalanish Gerodotga (taxminan miloddan avvalgi 440 y.) Tegishli bo'lgan, chunki u uni yaratgani uchun emas, balki uning Tarixlar uni har qanday tafsilot bilan tasvirlab beradigan eng qadimiy nasrdir. U buni diqqat bilan belgilaydi,[31] u o'qigan, ammo hozirda asarlari yo'qolgan oldingi geograflarni eslatib o'tdi. Bu bilan u demakdir Anadolu va Fors imperiyasi, aksincha Gretsiya va Misr.

Turkiyaning “Damga” gazetasida O‘zbekistonning ijtimoiy-siyosiy hayotiga bag‘ishlangan “Markaziy Osiyoning yuksalib borayotgan kuchi – O‘zbekiston” sarlavhali maqola chop etildi.

Maqolada Prezident Shavkat Mirziyoyevning keng ko‘lamli islohotlar dasturi, mintaqaviy va xalqaro tashabbuslarining mazmun-mohiyati o‘z ifodasini topgan.

Nashrda ta'kidlanishicha, O‘zbekiston – Markaziy Osiyodagi yetakchi mamlakatdir. Turkiya O‘zbekistonni strategik sherik, deb biladi. O‘zbekiston geostrategik ahamiyatga ega. Tarixiy merosning vorislaridan biri sifatida Osiyo tomon ochilgan yangi eshik, ta'bir joiz bo'lsa, “Osiyoning yangi yo‘lbarlari”dan biridir.

“Bugungi kunda ikki mamlakat o‘zaro savdo hajmini mutanosib ravishda 5 milliard dollarga yetkazishni maqsad qilib qo‘ygan. O‘tgan yili Turkiya Markaziy Osiyoda eng ko‘p kompaniya ochgan davlat O‘zbekiston bo‘ldi, bu 2020 yilda tashkil etilgan barcha kompaniyalarning 18 foizini tashkil etdi. Bugun O‘zbekistonda turk kapitali ishtirokidagi kompaniyalar soni 1 ming 611 tani tashkil etmoqda. 2021 yilning birinchi choragida 103 ta turk kompaniyasi ta‘sis etildi. So‘nggi yillarda ikki mamlakat o‘rtasidagi o‘zaro tovar ayirboshlash hajmi qariyb ikki baravarga oshib, 1,24 milliard dollardan 2,37 milliard dollarga yetdi”, - deyiladi maqolada.

Muallifga ko‘ra, so‘nggi besh yilda O‘zbekiston siyosatida muhim o‘zgarishlar amalga oshirildi. “O‘zbekiston Prezident Shavkat Mirziyoyev rahnamoligida rivojlanishning yangi bosqichiga kirdi, - deb ta‘kidlaydi jurnalist. - Muvozanat, hamkorlik va islohot - ushbu davrning mohiyatini belgilab bergan uchta tushunchadir. Ular qo‘shni mamlakatlar bilan mustahkam hamkorlik hamda mintaqaviy muammolarni hal qilishda ilgari surilgan tashabbuslarda, iqtisodiy va boshqa sohalarda hayotga tadbiq etilayotgan qat‘iy islohotlarda yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyevning ta‘biri bilan aytganda, O‘zbekiston dadil qadamlar bilan Uchinchi Renessansga kirib bormoqda”.

Prezident Shakat Mirziyoyev “Markaziy Osiyo jahon sivilizatsiyalari chorrahasida” konsepsiyasini ilgari surmoqda. Ushbu tashabbusning mohiyati yangi mintaqaviy taraqqiyotni ta‘minlashga qaratilgan. O‘zbekiston o‘zini mintaqaviy kuch va markaz sifatida namoyon qilmoqda. Bu holat aslida davlat tarixining in‘ikosidir. Qachonlardir insoniyat tarixidagi eng qudratli savdo yo‘li - Ipak yo‘lining markazi O‘zbekiston “yuksalib borayotgan Osiyo”da yana o‘ziga munosib mavqeni egallashga intilmoqda.

Materialda ta‘kidlanishicha, rasmiy Toshkent dengiz portlariga chiqish uchun qisqa va maqbul transport koridorlarini yaratishga harakat qilayapti. “O‘zbekiston - Hindiston tomonidan shu paytgacha oliy darajada videosammit

o'tkazgan Markaziy Osiyoning yagona davlatidir, - deyiladi maqolada.- Mamlakat, shuningdek, mintaqadagi ikkita xususiy hind universiteti ochgan yagona davlatdir. Toshkent Mumbayni Moskva bilan bog'laydigan "Shimol-Janub" xalqaro transport koridoriga qo'shilish niyatini bildirgan. Janubiy Koreya "Yangi shimol siyosati" doirasida O'zbekistonga muhim sherik sifatida e'tibor qaratmoqda. Xitoy O'zbekiston bilan yangi mintaqaviy hamkorlikni rivojlantirmoqda".

O'zbekiston rahbariyatining yana bir strategik tashabbusi - bu Afg'oniston bilan bog'liq. Markaziy Osiyoni Hind okeani bilan bog'laydigan Transafg'on transport koridorini tashkil etish yo'lidagi ilk qadamlar tashlandi. Dengiz sohiliga ega bo'lmagan O'zbekiston ushbu loyiha doirasida o'z savdo mahsulotlarini okean portlariga yetkazib berish imkoniyatini qo'lga kiritadi.

Nashr, shuningdek, o'z o'quvchilarini O'zbekistonning sayyohlik salohiyati bilan tanishtirgan.

"O'zbekiston sayyohlar uchun muhim manzil bo'lgan diyor. Mamlakat ziyoratchilarni jozibador muhiti bilan hayratga soladi. Feruza ranglar bilan jilolangan tarixiy masjidlar, madrasalar, tarix qa'riga eltuvchi karvonsaroylar har qanday sayyohni rom etishi tabiiy. Mamlakat turizm imkoniyatlari qatorida madaniy urf-odatlar ham mehmonlarni lol qoldira oladi", - deb yozadi "Damga" gazetasi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. a b v ""Aholining dunyo istiqbollari - Aholining bo'linishi"". populyatsiya.un.org. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqtisodiy va ijtimoiy masalalar bo'yicha departamenti, Aholi bo'limi. Olingan 9-noyabr 2019
2. . ""Aholining umumiy soni "- Jahon aholisining istiqbollari: 2019 yilgi qayta ko'rib chiqish" (xlsx). populyatsiya.un.org (veb-sayt orqali olingan maxsus ma'lumotlar). Birlashgan Millatlar Tashkilotining Iqtisodiy va ijtimoiy masalalar bo'yicha departamenti, Aholi bo'limi. Olingan 9-noyabr 2019.

3. "IMF (WEO October 2019 Edition) GDP nominal per capita – international dollar".
4. "The World at Six Billion". UN Population Division. Arxivlandi from the original on 5 March 2016., Jadval
5. "Population of Asia. 2019 demographics: density, ratios, growth rate, clock, rate of men to women". www.populationof.net. Olingan 2 iyun 2019
6. Dunyoning milliy geografik atlas (7-nashr). Vashington, Kolumbiya: National Geographic. 1999. ISBN 978-0-7922-7528-2. "Europe" (pp. 68–69); "Asia" (pp. 90–91): "A commonly accepted division between Asia and Europe is formed by the Ural Mountains, Ural River, Caspian Sea, Caucasus Mountains, and the Black Sea with its outlets, the Bosphorus and Dardanelles."
7. Nalapat, M. D. "Ensuring China's 'Peaceful Rise'". Arxivlandi asl nusxasi 2010 yil 10 yanvarda. Olingan 22 yanvar 2016.
8. Dalman, Karl J; Obert, Jan-Erik. Xitoy va bilimlar iqtisodiyoti: XXI asrni egallash. WBI rivojlanish tadqiqotlari. Jahon banki nashrlari. Accessed January 22, 2016. Eric.ed.gov. Jahon banki nashrlari. 2000 yil. ISBN 978-0-8213-5005-8. Arxivlandi asl nusxasidan 2008 yil 4 martda. Olingan 9-noyabr 2017.
9. "The Real Great Leap Forward". Iqtisodchi. 2004 yil 30 sentyabr. Arxivlandi asl nusxasidan 2016 yil 27 dekabrda.
10. Arxivlandi 20 November 2008 at the Orqaga qaytish mashinasi
11. "Like herrings in a barrel". Iqtisodchi (Millennium issue: Population). 23 December 1999. Arxivlandi from the original on 4 January 2010..

INNOVATIVE TEACHING METHODS OF ENGLISH LANGUAGE

Almardanova Zebo Hamzayevna

English teacher, QMII Academic Lyceum

Djurayeva Gulbahor Eshmuratovna

Russian language teacher, QMII Academic Lyceum

Bozorova Shahnoza Holmamatovna

English teacher, QMII academic lyceum

Abstract: in this article highlighted the different innovative and interesting of methods of teaching English. This paper shows the use of innovative techniques for teaching English communication skills to learners. Novel methods such audio video aids, games, group discussions, role play, brain storm will provide an easy way for learning the English communication skill and increase the confidence of the learners. This article characterizes combining two types which are traditional and modern methods of teaching and how we can make our teaching very effectively.

Key words: Innovative, innovation, traditional, modern, methods, role play, brainstorming, learning by doing, project training, traditional, modern.

Introduction. A foreign language today is not just a part of the culture of a certain nation, but it is also the key to success, a successful future career for students. Achieving a high level of foreign language proficiency is impossible without fundamental language training in higher education. In most universities of the country, students master at least two foreign languages. It is important for a teacher to know the latest methods of teaching a foreign language, special teaching techniques and techniques in order to optimally select one or another

teaching method in accordance with the level of knowledge, needs, and interests of students. After all, teaching methods are not what simple “algorithmic units”, their rational and motivated use in foreign language lessons requires a creative approach on the part of the teacher, because “pedagogy is a science and art at the same time, therefore, the approach to choosing teaching methods should be based on the creativity of the teacher ” [1]. The purpose of this article is to review current trends in the development of foreign language teaching methods in higher education. What do scientists invest in the concept of "method"? Teaching methods are “ordered methods of activity of the teacher and students aimed at the effective development of the obligations of educational and educational tasks”. The method of teaching is "a tool of the teacher's activity to perform the leading function - teaching". The implementation of the teaching method is carried out through the use of a number of teaching methods, various approaches and working techniques. “Teaching methods are a set of specific learning situations that contribute to the achievement of an intermediate goal of a particular method”[4] .

The teaching of foreign languages are done traditional or slightly teacher-centered methods rather than modern student- centered applications and techniques while the transmission of knowledge and information has been realized with the usual form of lectures or discussions requiring physical presence of both student and the teacher. Furthermore the teaching methods used may differ in terms of the degree of influence on active learning.

The aim of this article is to analyze the traditional and innovative methods for teaching and learning the foreign language as well as to reveal and prove a set of effective pedagogical conditions for learning languages.

However , traditional methodology is based largely on a reduction of the integrated process of using a foreign language. Very typical feature of traditional methodology is the teacher - dominated interaction. The teaching is deeply teacher-centered [3]. Unlike traditional methodology, modern methodology is

much more student-centered. The teacher's main role is to help learning to happen, which includes involving students in what is going on by enabling them to work at their own speed, by not giving long explanations, by encouraging them to participate, talk, interact, and do things [2]. Broughton adds that the language student is best motivated by practice in which he senses the language is truly communicative that it is appropriate to its context, that his teacher's skills are moving him forward to a fuller competence in a foreign language [1]. Unfortunately, in teaching practice, foreign language teachers often use time-tested standard teaching methods. Sometimes the process of language teaching, regrettably, continues to be a “somewhat modernized version” of the grammar-translation method. The requirements for a foreign language lesson change over time, the latest teaching methods are being developed. At the present stage of development of science in Uzbekistan, one can definitely say that the times when the ability to translate adapted, non-authentic texts from a foreign language and vice versa have already passed. Today, the educational process in the universities of Uzbekistan is being reformed in accordance with the pan-European requirements for the quality of education: informatization of the educational space, integration processes in modern domestic education, establishing cooperation between universities and European educational institutions in the field of educational and scientific activities, student international exchanges, the possibility of obtaining a second higher education and training in master's programs abroad. In the conditions of reforming higher education, educational technologies for teaching foreign languages should also change. Language education itself is also gradually being modernized through the introduction of a modular-rating system for teaching foreign languages, interdisciplinary integration, democratization and economization of education brings to life innovations in the teaching of foreign languages. All this puts new requirements for teaching and teaching a foreign language in universities. The purpose of teaching a foreign language in higher education at the present stage is to master students' communicative competencies, which will allow them to

realize their knowledge, skills and abilities to solve specific communicative tasks in real life situations. A foreign language acts as a means of communication, communication with representatives of other nations, so that in education the culturological or intercultural approach to teaching continues to develop in the future within the framework of the concept of "dialogue of cultures", with the aim of forming students' polymer literacy. So, in my opinion, in a modern university there should be no place for such processes as memorization, thoughtless memorization of texts in a foreign language, which have no practical value for the future life of students. Students should be prepared on the basis of high-quality modern authentic educational material for the conscious use of a foreign language in later life and work. After all, a good knowledge of foreign languages now and will continue to be one of the leading requirements of employers in the future. In this regard, it is the universities that are responsible for the quality provision of students with a set of language knowledge, skills, and this requires, first of all, the educational institution to systematically create conditions for the improvement of the qualifications of its teaching staff, to ensure the institution of proper material- technical base. High-quality language training of students is impossible without the use of modern educational technologies. Modern technologies in education are professionally-oriented teaching of a foreign language, employment in teaching, the use of information and telecommunication technologies, working with educational computer programs in foreign languages, distance technologies in teaching foreign languages, creating presentations in PowerPoint, using Internet resources, learning a foreign language in a computer environment (forums, blogs, e-mail), the latest test technologies (creating a bank of diagnostic materials for the course of the subject "Foreign Language" for conducting computer testing in order to control students' knowledge of learning) [5].

Research methodology. At this stage of the development of methodological science, the main methods of teaching foreign languages are communicative and constructive methods.

Communicative method. Learning goal: mastering communicative competence. Learning content: texts should show conflicts that encourage the student to express their own opinion. Learning management: is not carried out through grammar, but is directed by communicative intentions. The student is at the center of learning. Language plane: the dominance of language production over language correctness, correctness, mistakes are allowed. Language becomes a means of communication. Exercises: exercises of the communicative direction. Students learn "communication in the process of communication itself. Therefore, all exercises and tasks must be communicatively justified by the lack of information, choice and reaction. Advantages of the method: students improve their oral speech skills, the fear of mistakes is overcome. Disadvantages of the method: due attention is not given to the quality of the language, communicative competence quickly reaches its limits.

Constructive method. Learning goal: the method is based on the actual active learning of students. The task of the teacher is not to teach, but to facilitate the learning process. The lesson is action oriented. Educational content: proximity to reality of students, students are encouraged to independently construct their knowledge. Language plane: as wide as possible. Exercise: Language production is at the center of learning. Advantages of the method: preparing students for real life, real life situations. Disadvantages of the method: at the present stage, they have not yet manifested themselves clearly enough. An example of a constructivist method is project-based learning. The methodology distinguishes between traditional and alternative teaching methods. Under the concept of alternative methods, a number of different approaches, techniques, and ways of transmitting a language are grouped. There are such alternative methods as the Total Physical Response method, the suggestive

method, the dramatic-pedagogical method, the silent method, the group method [4]. Innovative teaching methods include: computer-assisted learning (CALL), scenario method (story line method), simulation method, carousel method, station learning method, group puzzle method, role-playing method, case study method (work over problem situations, students consider the problem, analyze the situation, present their ideas and options for solving the problem during the discussion).

Scenario method (story line method). This method is based on the combination of planned educational meanings - for example, shops-products-sales - with the interests and ideas of students. By receiving "impulses" from the teacher, students contribute to the creation of history. This method dispenses with text tutorials. We are talking about creative planning, selection of a hypothesis, experiences, systematization and presentation of the work. The designed story also contains elements from drama and role-playing. The teacher only sets the framework for the action and presents individual episodes. Students ask their own questions and find their own answers.

Project training. A learning technique in which students work on learning material that is organized into stations (students receive work plans with mandatory and optional tasks). When learning by station, students have the opportunity to choose the distribution of time, the sequence of tasks and social forms used (individual work, pair work, group work). Thus, when using this method, students learn to plan their time, learn self-assessment, analyze their own academic success, plan and conduct stages of work. Work on stations allows for differentiation according to the abilities, interests of students, according to the degree of complexity of the task. Simulation method. Especially in teaching a foreign language to students of economic specialties of universities, the simulation method can be successfully applied. In cybernetics, this term is used to model and simulate reality. In training, we are talking about various simulation business games that provide students with the opportunity to

develop their skills, apply knowledge in order to solve a particular problem in the so-called "safe environment", which simulates real situations, for example, in business, in work in a company . The simulation provides an opportunity for students to try themselves in a certain role - the head, the president of the company, gives the opportunity to explore the system of work of this enterprise. The participants in the game are given certain tasks - to achieve an increase in the company's profit, to conclude an agreement, to profitably sell the company's shares, and the like. Simulations are characterized by a high degree of interest of the participants, they are completely immersed in the game, embodied in their role, root for the result of the work, since the overall result of the game depends on the team spirit and the speed of decision-making. Thanks to the simulation, the skill of strategic planning of students is formed, the ability to work in a team, negotiate, and convince a business partner develops. Simulations streamline students' knowledge, prepare them for the need to make quick and motivated business decisions in future activities. There are computer simulations, where participants work with a computer program, manage an imaginary company, and desktop simulations, where participants, companies, enterprises "exist" in the form of chips, cards[7].

Role play method. The role-playing game is an active teaching method, a means of developing the student's communication skills. The role-playing game is connected with the interests of students, it is a means of emotional interest, motivation of educational activities. Role-playing is an active way of teaching practical knowledge of a foreign language. The role-playing game helps to overcome the language barriers of students, significantly increases the volume of their speech practice. This is learning in action. There are a large number of forms, types of role-playing in foreign language lessons. So, for example, you can use the role-playing game "At the interview", where students take on the role of employer and employee. From all of the above, it should be concluded that today it is important for a teacher to constantly improve their knowledge of

the methods of teaching foreign languages, introduce the latest educational concepts into their teaching practice, and keep up with the times.

Brainstorming method. The brainstorming method allows you to consider a variety of ideas: all participants discuss and prove their working hypothesis, supporting it with arguments. Ultimately, the "brainstorming" takes a collective solution to the problem, taken from a real situation or invented. Thus, the use of "brainstorming" allows students to gain useful managerial and organizational experience[7]. Of great interest and effective results is the method of working with Internet resources: 1. "List of links" ("Hotlist"): a list of annotated Internet resources on the topic under study. 2. "Multimedia Scrapbook" - studying a collection of multimedia links (photos, maps, stories, facts, quotes, audio clips, video fragments), selecting the necessary resource and creating your own collection of multimedia materials. 3. "Treasure Hunt" - the search for information that allows you to answer questions of a specific nature on the topic under study; implies the presence of problematic issues on the content of sites and the final task. [8] . Thus, the use of a variety of innovative methods of teaching foreign languages has a number of advantages that help teach students to actively acquire new knowledge, develop their creative and organizational skills, and give a powerful incentive to learn the language. Innovative technologies make it possible to perfectly combine theory with practice, form knowledge on the subject, professional skills and abilities.

Conclusion: To conclude it should be noted that, the teacher of 21st century should shed traditional concepts and techniques of classroom teaching and should adopt the recent and innovative teaching techniques. English communication skill teachers must be innovative, creative and resourceful with thorough knowledge of the subject and adopt new techniques to change social economic status of our country. Whatever may be the methods and approaches, the most pragmatic and the desirable thing seems to explore the possibility of using the under used and valuable materials which will definitely facilitate the

learning and teaching of language skills. As well as, the use of a variety of innovative methods of teaching foreign languages has a number of advantages that help teach students to actively acquire new knowledge, develop their creative and organizational skills, and give a powerful incentive to learn the language. Innovative technologies make it possible to perfectly combine theory with practice, form knowledge on the subject, professional skills and abilities. We need to have interactive teaching and this changing role of education is inevitable with the introduction of multimedia technology and the spawning of a technologically-savvy generation of youths [9].

References:

1. Broughton G. Teaching English as a Foreign Language. Oxford university press, 2008
2. Scrivener J. Learning Teaching.- Oxford. Macmillan, 2005.
3. Mata K. ESL: Language Teaching Approaches.-Gata Review, 2001.
4. Volkova N. P. Pedagogy: Proc. allowance. — M.: Akademvidav, 2007. — 616 p. Kuzminsky A. I., Omelyanenko V. L. Pedagogy: Textbook. — M.: Znanie-Press, 2008. — 447 p. Methods of teaching foreign languages in secondary schools:
6. Textbook / kol. authors under supervision. S. Yu. Nikolaeva. — M.: Lenvit, 1999. — 320 p.
7. Boltaeva M. L. Business game in learning [Text] / M. L. Boltaeva // Young scientist. - 2012. - No. 2. - S. 252–254.
8. Tatarinova M. A. Pedagogical technologies for teaching foreign languages using web technologies
9. Patil chetan Vitthal, Bhavna R Sharma, M. Ramachandran. Innovation Practices for Teaching English Communication skills to Professional Students - 2395-4396. Vol. 1 Issue-2 2015.

**DIFFERENCES AND SIMILARITIES BETWEEN ENGLISH AND
UZBEK CASES**

Almardanova Zebo Hamzayevna

English teacher, QMII academic lyceum

Kadirova Gullora Hudoynazarova

German language teacher, QMII academic lyceum

Tursunov Bakhtiyar Jurayevich

*native language and literature teacher, QMII Academic
Lyceum*

Abstract: In this scientific article the similarities of the agreements in English and Uzbek also point out the differences between them. The article provides a number of examples of the importance of agreements in Uzbek and English. It is highly proved that by this article some problems, complexities of grammar will be to some extent solved. From this article not only ESL student manage to use but also native speakers of English can utilize in acquiring Uzbek in the future

Key words: Case, nominative case, Accusative case, Remainder cases, dative case

LITERATURE REVIEW

Cases serve to link noun or pronoun with other parts of speech via some suffixes or words. This rule is suitable for both languages except those cases" varied number, in some extent functions.

Looking at precise data main three cases are include in English counted as

- Subjective Case (in ancient time it was Nominative)
- Possessive Case (or Genitive)
- Objective (Accusative or Dative Case)

When it comes to Uzbek case, it will involve six ones.

- Nominative (bosh kelishik)
- Accusative (tushum kelishigi)
- Genitive (qaratqich kelishigi)
- Dative (joʻnalish kelishigi)
- Locative (oʻrin-payt kelishigi)
- Ablative (chiqish kelishigi)

In Uzbek

1. There is exceptional suffix creation in Uzbek which means belonging to.

2. Far from English, Uzbek possession can be structured by both Possessor and possessed.

In Uzbek the Possessor is suffixed with –ning and Possessed is suffixed with –im, -ing, -I, -miz, -ingiz, -ngiz. The construction of possessive connection is following: The Possessor “Mahliyo” has a possession “uy” or “ota”. When suffixed in Uzbek it becomes “Mahliyoning uyi” (Mahliyo’s house) or “Mahliyoning otasi” (Mahliyo’s father)

3. Suffix of belonging-ship – niki. It is used to reflect connection with or belonging to. The suffix –niki is attached to the end of the word or personal pronoun. Xonaniki – of the room. This carpet is room’s.

4. There is no restriction in using –ning in animated and in-animated nouns.

Accusative case In English

1. Accusative case is created, when one particular noun has function to be the object of verb or preposition. Jack has a burning desire to watch TV every day. TV is object of verb as it is after verb – watch

2. It is divided into two types: direct, indirect objects. A transitive verbs are always related with direct object. It is said that there is also one type of object called “indirect object”. In ancient time, the indirect object was thought to

be included in “dative case”. However, today both indirect and direct objects are involved in the accusative or objective case.

In Uzbek

1. Not resembling English. There is no definite and indefinite article in Uzbek language. In Uzbek, when an object has already been known, and accurate that definite object will get suffix – ni. Suffix – ni is not used for the subject and is unlikely to be connected with other case endings. The question forms of object (nouns or pronouns) are kimni? (whom) or nimani? (what). For example: “unga (nimani?)telefonni bering” vs “unga (nima?) telefon bering”. “Give him the telephone” vs “Give him a telephone”.

2. Definite direct objects often amalgamate with verbs like:

Bilmoq – to know Olmoq – to take Bermoq – to give Ochmoq – to open
Qo‘ymoq – put Yop – to close Tushunmoq – to understand

Here is examples show those verbs encountered in simple sentences:

Mavsuma, gilamni bering! Mavsuma, give (me) the carpet! Kamola, gullarniol! – Kamola, take the flowers! Malika tojik tilini biladi. – Malika knows tadjik language.

Remainder cases:

Ablative together with Locative are not present in English cases. Even so, those cases’ purposes are executed accompanied by prepositions comprising “from, in, on, at”.

It is noted that Objective (Accusative or Dative) case is related to verb while Genitive (or Possessive) case comes together with noun or in some parts pronoun (meningo“zim – I myself) in a sentence.

Dative case In Uzbek In

Uzbek language dative case is studied separating from accusative case where other languages including English and German they are learnt together and called one term. When it comes to UL dative case is created with –ga, -ka, -qa suffixes. In EL those suffixes seem to be translated like preposition “to”.

With the help of this case, beneficiary is introduced, direction is demonstrated. It answers “qayerga?”, “kimnikiga?”, “where?”, “to whom?” questions.

U Yaponiyaga sayohat qilishga ishtiyoqmant. - He is fond of travelling to Japan. But sometimes it is not necessary to put “to” preposition while translating: U Azizaga ruchkasini bermadi. – She does not give Aziza her pen.

Ablative case

1. This case is utilized to demonstrate root, foundation, origination. The composition of such cases are done with the help of –dan suffix which is translated into English as “from”. Besides that It answers questions like kimdan? – from whom? And qayerdan? – from where? along with nimadan? – from what?

2. Note! In order to be case, suffix –dan should only be united to noun. If it is added to number or modifier of time, this word is bound to be adverb or number. Institutdan stipendiya oldim. – I took scholarship from institute. Bugun u do‘kondan kiyim sotib oldi. – She has bought dress from shop today. Nimadan xafasan? – From what are you sad?

3. It is referred that expressing noun with Ablative case –dan seems much more exact by contrast Objective case. Moreover, Accusative case represents the whole part of thing whereas, Ablative case portrays piece, slice, chunk, portion of item.

Men qovunni yedim. – I ate (the whole) melon.

Men qovundan yedim. – I ate (a piece of) melon. Locative case

CONCLUSION

To sum up, comparison of any two languages which can be Uzbek and English has grabbed attention of many EFL students. The most notable feature of this event, even foreign students whose mother tongue is English pays great attention to learn Uzbek language. Therefore, during that time different countries learners face some issues as the difference of grammar systems. Cases are one the most interesting as well as necessary theme for both Uzbek and English students. The reason of that a great number of other themes are

correlated to this theme such as noun, pronoun, part of speeches and so on. From this point of view, it should be concluded that in teaching cases, both teachers and students ought to keep their awareness, attention in case theme. This article can be helpful for them to carry out their aims.

REFERENCES

1. Grammatical Case in English – Daily Writing Tips, <https://www.dailywritingtips.com> > gram.
2. Understanding Case in English Grammar, <https://www.thoughtco.com> > what-is-case
3. Case: Definition, types & Examples, learn English – Learngrammar.net, <https://www.learngrammar.net>> case.

THE PHENOMENON OF LACONISM FROM MODERN ENGLISH

Hudaykulova Zilola Ilhomovna

Master QMII academic lyceum teacher English language teacher

Hushmanova Shahnoza Ibragimovna

QMII Academic Lyceum, English teacher

Almardanova Zebo Hamzayevna

QMII Academic Lyceum english teacher

Abstract: The article talks about the scientific style, its functional state of the literary language, the presence of a number of linguistic features in it, the mechanism for thinking ahead of the statement, the monological character and the role of other language tools. The types of scientific speech and its difference from other speech styles are analyzed.

Keywords: scientific style, speech, thoughts, clarity, evidence, official style, science, popular, terminology, objectivity, abstract, theses.

As we all know, the language of scientific and technical literature is distinguished by its own characteristics as a separate style of speech and a style of scientific speech. The characteristic features of the scientific method are the tone, objective approach and order of information, the perfect structure of the text, the availability of terminology, and it is a special language tool adopted by scientists for the logical and adequate presentation of materials [1] The scientific method is used for scientific research, a is the most important part of the literary

language. Its main purpose is to express an argument, including logically constructed information. It is presented from concepts, foundations, and facts in a scientific source. , textbook, monograph, etc scales) are considered to be certain characteristics manifested by defining the essence of a phenomenon, subject or idea, determining the reason for analysis, proving with evidence and stating reasonable results is very important for the collection of scientific opinions. Special terms form the lexicon of this style, in which literary criteria passive verbs and sentences with complex structures are widely used with strict observance. Scientific method differs depending on different fields of knowledge, as well as to whom it is intended. It is possible that the books in this style are intended only for specialists with scientific information, or that such scientific information is aimed at the general public.

Lectures, pamphlets and textbooks intended for the masses are manifestations of this approach. In the scientific-popular style, special terms are rarely used (and when they are used, they are explained), ideas are explained in an interesting language, and artistic representation methods that provide imagery are used in the narrative. All laws, presidential decrees and government decisions, various documents, working papers, interdepartmental correspondence, etc. are written in the official-departmental style. In the official-departmental style, sentences are concise and clear. stereotyped words and phrases such as Brevity, precision, simplicity are the main features of official working papers. In this style, phrases and sentences are in the same format. In state documents, in official style, words are not used in a figurative sense. its embodiment is expressed in judgments and conclusions. The goal of science is to reveal patterns, so it is a generalized and abstract direction of thinking. From this, the main features of scientific discourse are objectivity, abstraction, intellectuality and conciseness. , facts), the use of terms and general scientific words, and the use of terms that occupy 15-20% of the total volume of the text differ sharply. essence worldview and real words are used, it is often proved by

the existence of a monologic nature of speech. For example, more adjectives and adverbs are used, and sometimes verbs are used, propositions and opinions are complexly constructed, and means of expression (comparisons, metaphors, etc.) are not used, and there is no expressive- emotional words (pleasure, excitement, inspiration, hate) are not reflected [3] Other speech styles n, the scientific method is rarely found in a "pure" form. Scientific texts can contain elements and journalistic and official-business style of speech. Scientific speech is divided into 6 types, depending on the interaction between scientific speech and main speech styles, depending on the purpose of thought and its own characteristics.

Original scientific or academic: dissertations, reports, articles, monographs, speeches, Teaching and scientific study guides, lecture courses, textbooks, seminar reports, minutes, Scientific and popular scientific and popular books and magazines, children encyclopedia, Scientific and information theses, reviews, conclusions, Scientific reference encyclopedia, dictionaries, references, Scientific and technical patents, certificates, inventions, technical terms. is an important factor. Abstract tone and generalization form the lexical features of the scientific method. The use of words in specific meanings, the superiority of words in the abstract sense, for example, the size of the text, accuracy, stability, such as bibliography. Words in everyday life within the scope of scientific work. has a terminological or general meaning, for example IT is used for the terms computer, printer, etc. a logical coherent descriptive method is a collection of scientific speech and research. Scientific method is used to provide clear, based, consistent information about all things and events in nature and social life, and therefore it is scientific. helps to develop consciousness

References

1 Features of the scientific method, linguistic features of the scientific method (delachieve.com)

2 Features of the scientific method and language tools, the scientific method of speech, signs, examples of texts (yawood ru)

3 TP Pleschenko, NV Fedotova RG Chechet Stylistics and speech culture Minsk, 2001

4 <https://www.researchgate.net/publication/353164007>
MODERN PHILOLOGICAL
PARADIGMS INTERACTIONS OF TRADITIONS AND INNOVATIVE

**FIZIKA DARSLARIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN
FOYDALANISH**

Azimova Gulruh

Navoiy viloyati Uchquduq tumani

10-umumiy òrta ta'lim maktabi

Fizika fani o`qituvchisi

Annotatsiya: Bugungi zamonaviy dunyo ta'lim sohasidagi har bir detalga zamonaviy nigoh bilan qarashga undaydi. Shu jumladan har bir fanni o'z o'quv metodikasidan tashqari, unda zamonaviy innovatsion texnologiyalarni ham mujassamlashtirgan tarzda o'quvchilarga o'rgatish ayni kunlardagi dolzarb masalalardan biridir. Ushbu maqolada muallif Fizika fanining dunyo hamjamiyatidagi ahamiyati va ushbu fanni o'quvchitalabalarga o'rgatishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish haqida batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: texnologiya, innovatsiya, fizika, pedagogic texnologiyalar, o'quv fan metodikasi, an'anaviy ta'lim va h.k.

**USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN PHYSICS
CLASSES**

Abstract: Today's modern world encourages us to look at every detail of education in a modern way. In addition to teaching each subject in a way that integrates modern innovative technologies, it is one of the most pressing issues today. This article describes in detail the importance of physics in the world community and the use of innovative technologies in teaching this subject to students.

Keywords: technology, innovation, physics, pedagogical technologies, teaching methodology, traditional education, etc.

Fizika fani bizni atrofimizdagi dunyoni, nafaqat dunyoni, boringki butun texnologiyani qanday ishlashini tushunishga yordam beradi. Shuningdek, Fizika bizga koinotni tartibga solishga yordam beradi. U asoslar bilan shug'ullanadi va bir -biriga o'xshamaydigan hodisalar o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rishga yordam beradi. Fizika bizga ijodkorlikni ifoda etishga, dunyoni yangicha ko'rishga va keyin uni o'zgartirishga yordam beradigan kuchli yo'nalishlar beradi. Fizika ma'lumotni tahlil qilish va fan, muhandislik va tibbiyot, shuningdek iqtisod, moliya, menejment, huquq va davlat siyosatidagi muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan miqdoriy va analitik ko'nikmalarni beradi. Fizika eng zamonaviy texnologiyalarning asosi bo'lib, ilmiy, muhandislik va tibbiy tadqiqotlar va ishlanmalarda ishlatiladigan asboblari va asboblari uchun asosdir. Ishlab chiqarishda fizikaga asoslangan texnologiyalar ustunlik qiladi. Malakali fizika o'qituvchilari bo'lmagan maktablar o'z o'quvchilarini kelajakda ular erishishi mumkin bo'lgan hurmatli va yaxshi maosh oladigan kasblardan uzib qo'yadi. Fizikani o'qiyotgan talabalar SAT, MCAT va GRE testlarini yaxshiroq bajaradilar. Fizika mutaxassisliklari MCAT -da bio yoki kimyo fanlariga qaraganda yaxshiroq ishlaydi. Chunki, ushbu elektron vositalarni ta'lim muassasalarida fanni o'qitishda fizik jarayonlarni, elektron darsliklar, animatsiyalar, virtual laboratoriya va tajribalarni tinglovchilarga dars davomida ko'rsatib borilmoqda. Jumladan, Favqulodda vaziyatlar vazirligi Akademiyasida ham ta'lim jarayonida mavjud barcha fanlarning, ma'ruza laboratoriya va amaliy mashg'ulotlarida yangi zamonaviy texnologiyalar va asbobuskunalar ya'ni, raqamli o'lchash asboblari, virtual laboratoriyalar, animatsiyalar, elektron darsliklar, hamda ular asosidagi multimediyalar vositalardan foydalanish keng yo'lga qo'yilgan va undan tashqari veb-saytlarning samarali tashkil qilinishi, ta'limtarbiya samaradorligini oshirishda ham maktabda o'tkazilayotgan turli xil ilmiy-amaliy, ma'naviy-ma'rifiy anjumanlarning ahamiyati katta bo'lmoqda.

Fizika bo'yicha mutaxassislik nafaqat fizika, balki barcha muhandislik va axborot/informatika fanlari bo'yicha aspiranturaga mukammal tayyorgarlikni ta'minlaydi; hayot fanlari, shu jumladan molekulyar biologiya, genetika va neyrobiologiya; yer, atmosfera; iqtisod va moliya; va davlat siyosati va jurnalistikada asqatadigan sohadir. Siz fizikasiz muhandis yoki shifokor bo'lolmaysiz; o'qituvchilik bilan shug'ullanish ehtimoli kamroq; sizning video o'yinlaringiz zerikarli bo'ladi va animatsion filmlaringiz haqiqiy ko'rinmaydi; Sizning global isish haqidagi siyosat qarorlaringiz unchalik ahamiyatli bo'lmaydi. Fiziklar uchun maxsus so'raladigan ish e'lonlari soni, masalan, muhandislarnikidan kichikroq bo'lsa -da, fizika bo'yicha malakaga ega bo'lganlar uchun mehnat bozori har xil va har doim kuchli. Fizika miqdoriy, tahliliy tafakkurni rivojlantirganligi sababli, fiziklar boshqa texnik mutaxassislarga qaraganda yuqori boshqaruv va siyosat lavozimlarida bo'lish ehtimoli ko'proq faoliyat yuritishadi. AQSh hukumatidagi ilm -fan bilan bog'liq uchta yuqori lavozimdan ikkitasi - energiya vaziri va Oq uyning fan va texnologiya siyosati idorasi direktori - hozirda fiziklardir. Hammamiz, shu jumladan professional fiziklar, - o'rta maxsus ta'lim tizmidagi fizika kurslarini qiyin deb bilamiz, chunki ular bizdan ko'plab kasblar bo'yicha fizika bo'yicha o'qitishni qimmatli qiladigan ko'plab tushunchalar va ko'nikmalarni o'zlashtirishni talab qiladi. Bu shuni anglatadiki, tarix yoki psixologiya yoki kompyuter dasturlash kabi boshqa fanlarga qaraganda, fizikani kollejdani keyin (mustaqil yoki ish joyida) o'rganish ancha qiyin. Bugungi kun fizika o'qituvchisi oldida turgan dolzarb muammolardan biri ta'limning zamonaviy texnologiyalarini loyihalash va uni o'qitish amaliyotida qo'llashdir. Fizika o'qituvchisi o'quvchilarga fizika fanidan zaruriy bilimlarni beribgina qolmay, ularda fanga nisbatan qiziqish uyg'ota olishlari kerakki, natijada bu sohada yaxshi mutaxassis, yetuk kadrlar yetishib chiqishiga erishilsin. O'qituvchi o'tgan har bir dars boshqa darsdan farq qilishi, bugungi o'tiladigan dars kechagisiga nisbatan mukammal bo'lishi kerak. Darsni yangi pedagogik texnologiyalar: — axborot vositalaridan foydalanib; — ko'rgazmali qurollari yordamida; — interfaol metodlarni qo'llash orqali; va

h.k.lardan foydalanib tashkil etsak, bu dars o'quvchi ongiga yaxshi yetib boradi va xotirasidan joy oladi. O'quvchining ilmiy dunyoqarashi kengayib, bilim darajasi ortadi. An'anaviy ta'limdan farqli zamonaviy ta'limni tashkil etishdan maqsad ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt ichida muayyan nazariy bilimlarni o'quvchilarga yetkazib berish, ularda ma'lum faoliyat yuzasidan ko'nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek o'quvchilar faoliyati, bilimni nazorat qilish, ularning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash fizika fani o'qituvchisidan katta pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga yangicha yondashishni talab etadi. Hozirgi kunda dunyoning ko'plab rivojlangan mamlakatlarida o'quvchilarning ilmiy faoliyatini, ijodkorligini oshiruvchi va shu bilan bir qatorda ta'lim-tarbiya jarayoninig samaradorligini kafolatlovchi yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash borasida katta tajriba to'plangan. Shu tajriba asosini tashkil qiluvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan yuritilib, bu metodlarni dars jarayoniga qo'llay bilish bugungi zamon fizika o'qituvchisi zimmasiga yuklatilgan yuksak vazifadir. Pedagogik texnologiyaning muvaffaqiyatli loyihalaniishi va yakuniy natija(samara)ning kafolatlanishi o'qituvchining didaktik masalalar mohiyatini anglab yetish darajasi va darsda ularni to'g'ri baholay olishiga bog'liqdir. Har bir o'tiladigan darsda ta'limning aniq maqsadining belgilanishi o'qitish texnologiyasini loyihalashda muhim shartlardan biri sanaladi. Bunda fan mavzulari bo'yicha o'qitishning tashxislanuvchi maqsadi aniqlanadi. Fizika fan sifatida o'tilgan vaqtdan boshlab fanning ma'lumotlar bazasi ko'payib katta hajmni tashkil etmoqda va u yuqori tezlikda yil sayin boyib boryapti. Shu sababdan fizikani o'tish jarayonida faqat zaruriy axborotlarnigina tanlab olish va o'quvchining o'zlashtirish qobiliyatlariga mos holda ma'lumotlar hajmini miqdoriy o'lchamga keltirish zarur. Ta'lim tizimida multimediali elektron o'quv adabiyotlar, ma'ruzalar virtual laboratoriya ishlari, har hil animatsion dasturlar slaydlar yaratishda kerak bo'ladigan maxsus dasturlar hisoblanadi. Ta'lim tizimida yuqorida keltirilgan dasturlarda tayyor modellar mavjud bo'lib bunda foydalanuvchi boshlang'ich

parametrlarni kiritib bir necha turkum ishlarni (laboratoriya, yong'in xavfsizligi masalalarini tahlil qilishda, taqdimot ma'ruzalarida animatsiyalar) dan keng foydalanishi mumkin. Fizik jarayonlarni modellashtirish imkoniyatini beradigan dasturlariga: MatCad, MatLab, Maple, Crocodile, Physics, Electronics Workbench va boshqa dastur paketlarini misol keltirish mumkin. Axborot texnologiyalarning imkoniyatidan foydalangan holda kompyuter modellarini o'quv jarayonlarida foydalanish o'zining samarasini beradi. Fizik jarayonlarni kompyuterda modellashtirish uchun axborot texnologiyada fizik bilimlardan keng foydalaniladi. Shuningdek, modellashtirishning o'ziga xos muhim tomonlari shundaki, turli xil asboblarni tayyorlash shart emas, hodisalarni jonli va tabiiy ko'rinishda tasvirlash, tajribani oz fursat ichida istalgan paytda takrorlash, kuzatish qiyin bo'lgan va umuman kuzatilishi mumkin bo'lmagan jarayonlarni ham namoyish etish olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Kompyuter dasturini qo'llash orqali o'tilgan mashg'ulotlar oddiy mashg'ulotlardan ko'ra yaxshiroq samara beradi. Fizika fanini o'qitishda kompyuter dasturlaridan foydalangan holda, animatsiyali mashg'ulotlar olib borish o'qituvchi va tinglovchiga qulaylik yaratib, fizik jarayonlarning yuz berish mexanizmlari va bosqichlarini tushunib yetishda yaxshi samara beradi. Fizik jarayonlarning mexanizmlarini, ularni ma'ruza, amaliy va ayniqsa tajriba mashg'ulotlarida namoyish etish va bu holatlarni kompyuter texnologiyalariga tayangan holda olib borish o'qitish jarayonida tinglovchilarga bilim berish va fan asoslariga doir ko'nikmalar hosil qilish samaradorligini oshiruvchi omillari bo'lib hisoblanadi. Fizika fanini o'qitish jarayonida zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish talabalarini idrok etishga olib keladi, mavzuni o'rganishga qiziqishni uyg'otadi, talabalarning ijodiy qobiliyatlarini yaxshilaydi. Kompyuter materiallari o'qituvchini to'ldirishi, yangilanishi, turmush tarzi bo'lishi mumkin bo'lgan yagona o'quv vositalarining zarur bir qismidir. An'anaviy ta'lim bilan solishtirganda innovatsion texnologiyalarni birlashtirishning afzalliklari xilma-xil. Ularga, bilimlarni samarali sinovdan o'tkazishdan tashqari, ishlab chiqarish va mantiqiy fikrlashdan va boshqalarni sinab ko'rish va boshqalarga tegishli,

uslubiy shakllarning xilma-xilligi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. O'quv jarayoniga kompyuter texnologiyasini birlashtirish, siz quyidagilarni ta'minlashingiz mumkin:

- Kompyuter bilan aloqaning o'ziga xos xususiyatlari va ixtisoslashtirilgan dasturlar bilan ishlashning o'ziga xos xususiyatlari tufayli konstruktiv, algoritmik fikrlash;
- Aqlli o'quv tizimlari va modellashtirish dasturlari o'rtasida vazifalarni bajaradigan reproduktiv faoliyatning mazmunini o'zgartirib ijodiy fikrlashni rivojlantirish;
- Kompyuter biznes o'yinlari jarayonida qo'shma loyihalarni amalga oshirishga asoslangan kommunikativ qobiliyatlarni yaratish; Bugungi kunda ta'lim modernizatsiya jarayonlarini boshdan kechirmoqda. Ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplaridan biri bu "ommaviy foydalanish imkoniyati, ta'lim tizimining ta'lim tizimiga moslashuvchanlik, talabalarni tarbiyalash va o'qitish xususiyatlari." Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yuqorida keltirilgan dasturlardan ma'ruza jarayonida qo'llash natijasida qisqa vaqt ichida kerakli axborotni tinglovchi va o'quvchilarga ko'rgazmali o'tkazish imkoniyati bor. Bu esa o'quv samaradorligini oshirishning muhim omili bo'lib xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Ta'lim bo'yicha axborot texnologiyalari: tadqiqotlar. O'qish uchun qo'llanma Yuqori. Tadqiqotlar. muassasalar /. - 4-chi., Ched. - m.: "Akademiyaning" nashriyot markazi. - 192С.

2. Pedagogika: pedagogik nazariyalar, tizimlar, texnologiyalar: tadqiqotlar. Str uchun. Baland. va ommaviy axborot vositalari. Ped. Tadqiqotlar. Transport vositalari /, I.B. KOTOVA va boshqalar; Ed. . - 5-chi., Ched. - m.: 2004 yil nashriyot markazi. - 512s.

3. Оценка качества подготовки выпускников средней школы по физике. / Сост. В.А. Коровин, В.А. Орлов. - М.: Дрофа,- 192с.

4. Программы общеобразовательных учреждений. Физика. Астрономия / Сост. Дик Ю.И., Коровин В.А. - М.: Просвещение-287с.

5. Ерофеева Г. В., Толмачева Н. Д., Тюрин Ю. И., Чернов И. П. Фундаментальность образования – основа его качества // Репутация и качество. № 11. С. 68–70

**FIZIKA FANIDAN LABORATORIYA MASHG‘ULOTLARINI
FANLARARO INTEGRATSIYA ASOSIDA O‘TKAZISH USULLARI**

Azimova Gulruh

Navoiy viloyati Uchquduq tumani

10-umumiy òrta ta'lim maktabi

Fizika fani o`qituvchisi

Annotatsiya: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 19 martdagi “Fizika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qaroriga ko‘ra 2021/2022 o‘quv yilidan boshlab oliy ta’lim tizimida fizika fanlarini sohalarga moslashtirilgan holda o‘qitishni yo‘lga qo‘yish masalasi belgilangan. Shu sababli, ushbu qarorda belgilangan vazifalar ijrosini ta‘minlash maqsadida fizika fanidan tashkil etiladigan laboratoriya mashg‘ulotlaridagi mavzularni bevosita qurilish sohalariga tadbir etilishiga katta e’tibor qaratish lozim.

Kalit so‘zlar: fizika, laboratoriya, reaksiya, formula, xavfsizlik, usul

Umuman olganda, fizika fani qurilish sohasidagi quruvchi-muhandislarning ixtisosliklarini muvaffaqiyatli egallashda eng muhim fundamental fanlardan biridir [1]. Bundan tashqari, fizika fani bo‘yicha olgan bilim va ko‘nikmalarini kelgusi faoliyatida bevosita tadbir etadi. Shuningdek, kelajakda maxsus mutaxassislik fanlarini muvaffaqiyatli o‘zlashtirish uchun tayyorlaydi. Masalan, qurilish fizikasi va binolar energiya samaradorlik injineri fani bino va uning qismlarida sodir bo‘ladigan fizikaviy jarayonlarni hamda bu jarayonlarning binoga va insonga ta’sirini o‘rganadi. Ya’ni, bir tomondan bino ichida insonning yashashi va muayyan faoliyati uchun maqsadga

muvoqiq bo'lgan ichki havo haroratini va namlikni yaratish bo'lsa, ikkinchi tomondan bino qismlarini uzoq muddatga xizmat qilishini ta'minlash uchun sharoit yaratishdir [2]. Ma'lumki, laboratoriya mashg'ulotlari fizika fanini samarali o'qitishning ajralmas va muhim qismidir. Shu sababli, Toshkent arxitektura qurilish institutida fizika fanidan bajarilayotgan laboratoriya mashg'ulotlarida talabalarni ko'proq qurilish sohasidaga yo'naltirishga va fanlararo integratsiya jarayoniga ko'proq e'tibor qaratilmoqda. Masalan, "Egilish usuli orqali Yung modulini aniqlash" nomli laboratoriya ishida-deformatsiya hodisasi, Guk qonuni, Yung moduli, nisbiy va absolyut uzayishlar, mustahkamlik chegarasi, mexanik kuchlanish kabi tushuncha va kattaliklarni yaxshi o'zlashtirishlari, bo'lajak quruvchi-muhandislarning kelajakdagi Zamonaviy ta'limda matematika, fizika va raqamli texnologiyalarning dolzarb muammolari va yutuqlari Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti ilmiy va mehnat faoliyatida muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, materiallar qarshiligi, temirbeton va tosh konstruksiyalar, metall konstruksiyalar, yog'och konstruksiyalari kabi fanlarni to'laqonli o'zlashtirishlari uchun zamin yaratadi. "Matematik mayatnik yordamida erkin tushish tezlanishini aniqlash" nomli laboratoriya ishini bajarish orqali-mexanik tebranishlar, matematik mayatnik, garmonik tebranishlar va erkin tushish tezlanishi kabi tushunchalar haqida ma'lumotlarga ega bo'ladi. Shu bilan birga dars jarayonida, mayatniklarning qurilish sohasida qo'llanilish sohalariga ham qichqacha to'xtalib o'tish lozim deb hisoblaymiz. Bunga misol qilib, AQSh da qurilayotgan "111 West 57th Street" binosida ishlatilayotgan inersion dempferni keltirish mumkin. Bu "eng ingichka osmono'par bino" hisoblanib, balandligi 438 metr, eni 18 metr bo'lib, unga og'irligi 800 tonna bo'lgan inersion dempfer o'rnatish rejalashtirilgan. Bu dempfer binoning zilzila va shamol ta'sirlariga qarshi turishida muvozanatini saqlash uchun foydalaniladi. Inersion dempfer ikkita ustama-ust joylashgan yuklardan tashkil topgan bo'lib, ulardan biri trosga osilgan, ikkinchisi esa asosga mahkamlangan. "Tovushning havoda tarqalish tezligini rezonans usuli bilan aniqlash" nomli laboratoriya mashg'ulotida-tovush to'lqinlari, tovushning

havoda tarqalish mexanizmi, rezonans hodisasi kabi tushunchalarga ega bo'ladi. Bunda, rezonans hodisasini qurilish bino va inshootlariga salbiy ta'sirlarini va uni bartaraf etish usullari haqida qisqacha ma'lumot berish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Qurilish sohasida tovush to'liqini ya'ni, akustikaning asosiy vazifasi xonalarda nutqning yoki musiqaning ovozini aniqlaydigan sharoitlarni o'rganish, eshitish qobiliyatini qabul qilish uchun maqbul sharoitlarni ta'minlaydigan me'moriy rejalashtirish va dizayn yechimlarini ishlab chiqishdir. Binolarning akustik sifati quyidagilarga bog'liq: xonaning shakliga; xonaning o'lchamiga; individual yuzalar profilidan, masalan, devorlar, shiftlar; ovozni yutuvchi materiallarni yaratish va joylashtirishdan iborat. Shu bilan bir qatorda, virtual laboratoriyalardan ham samarali foydalanish mumkin. Virtual laboratoriyalardan foydalanganda, kelajakdagi qurilish muhandislarining barcha kasbiy malakalari bir vaqtning o'zida shakllanadi va rivojlanadi [3]. Ma'lumki, Karno sikli ko'plab issiqlik nasoslari va sovutish mashinalarining ishlashi asosida yuzaga keladigan qaytmas jarayonlarni tushunishda klassik na'munadir [4]. Qoida tariqasida ushbu siklning barcha bosqichlarini batafsil o'rganish va barcha tegishli parametrlarni hisoblash fizikada ushbu mavzu bo'yicha laboratoriya ishlarini bajarish jarayonida eng samarali tarzda yuzaga keladi. Bizning Zamonaviy ta'limda matematika, fizika va raqamli texnologiyalarning dolzarb muammolari va yutuqlari Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti fikrimizcha, yuqoridagi talabalarning ortiqcha ma'lumot yuklashi va dars vaqtini tejash muammolarining yechimi hamdir. Shuningdek, gazdagi ko'chish hodisalariga bag'ishlangan va kelajakdagi quruvchi-muhandis talabalari bajarishi uchun taklif qilingan laboratoriya ishlarini tahlil qilishimiz mumkin [5]. Ushbu ishning nazariy materiallari kelajakdagi qurilish muhandislari uchun juda muhimdir, chunki bu yerda qurilish to'siqlari orqali issiqlik uzatish jarayonlarining barcha nazariy asoslari bevosita ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ma'lum bir qurilish yo'nalishining o'ziga xosligi, amaliy ravishda laboratoriya mashg'ulotlarida amalga oshiriladi. Ushbu ishlarni amalga oshirishda fizika fani professor-o'qituvchisi va maxsus fanlarning professor-

o'qituvchilari o'rtasida yaqin hamkorlikda olib borilishi maqsadga muvofiqdir [6]. Xulosa qilib atyganda, talabalarni kasbga yo'naltirishda ularning qurilish sohasiga ixtisoslashuvining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda laboratoriya mashg'ulotlarini samarali tashkil etilish bo'yicha taklif va tavsiyalar keltirilgan. Shuningdek, bo'lajak quruvchi-muhandislarni kasbiy tayyorgarligining o'ziga xos xususiyati nafaqat fizikadan yangi bilimlarni olishdan iborat, balki kelajakdagi kasbiy faoliyatida olingan fizik bilimlardan foydalanishga bo'lgan ehtiyojini to'g'ri tashkil etish orqali ham oshirishdan iboratdir.

REFERENCES

1. Мирзабекова О.В., Соболева В.В., Агафонова А. Формирование проектной деятельности при обучении физике студентов инженерно-строительных специальностей // Человек и образование. –№ 1 (34). –113–116 стр.
2. Маракаев Р.Ю., Нуретдинов Х.Н., Кучкаров Р.А. Строительная физика, Учебное пособие. Часть I, Ташкент, –61 стр.
3. Д.И. Фахертдинова. Дис. канд. пед. наук., КНИТУ, Казань, 2011. 169 стр.
4. Д.И. Фахертдинова. Изучение цикла Карно идеальной тепловой машины, КГАСУ, Казань, 2014.11 с. [5]. Д.И. Фахертдинова. Диффузия в газах, КГАСУ, Казань, 2014. 10 стр.
5. Begmatova D.A., Nortojiyev A.M. "Qurilish sohasidagi oliy ta'lim muassasalarida fizika mashg'ulotlarini o'tkazishning integratsiyasi". Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari ilmiy-nazariy jurnali. 2020-yil 12-son. 40-45 betlar.

**FIZIKA FANINI O'RGANISHDA NAZARIY VA AMALIY BILIMLAR
MUTANOSIBLIGINING AHAMIYATI**

Azimova Gulruh

Navoiy viloyati Uchquduq tumani

10-umumiy òrta ta'lim maktabi

Fizika fani o`qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada o'quvchilarni 6-7-sinflardan oq fizika faniga qiziqtirish, fizik hodisalarni tushuna olish va tasavvur qila olishi, formulalarni o'z o'rnida qo'llay olishlari, oddiy tajribalarni o'tkazish orqali muhim fizik tushunchalarni va qonunlarni o'rganish, to'g'ri fikr yurita olishlari uchun darslarda foydalanilishi lozim bo'lgan usullar ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Fizik hodisalar, kuzatish, tajriba, javob-savol o'yini, kuch impulsi, jism impulsi, saqlanish qonunlari, rasmlı muammolar.

**THE IMPORTANCE OF THEORETICAL AND PRACTICAL
KNOWLEDGE IN LEARNING PHYSICS**

Abstract: In this article, Ways are shown for making pupils be interested in physics, understanding physical occurrences, imagination, using formula correctly, learning important physical notions and rules and thinking correctly from grade 6-7.

Key words: Physical occurrences, observing, experience, questionnaire, power impulse, body impulse, pictured puzzles.

Fizika fani o'zining bir qator xususiyatlari bilan boshqa fanlardan ajralib turadi. Tabiiy fanlar qatoriga kiritilishi bilan bir vaqtning o'zida aniq fan hamdir va o'z navbatida ayrim hollarda amaliy fan ham deya olamiz.. Fanni o'rganish jarayonida o'quvchidan tezkorlik, mustaqil fikr yuritish, nazariy isbotlangan hodisalarni bevosita tajribalar orqali ko'rib borish, kuzatish talablarini taqozo etadi va bu jarayon muntazam olib borilgandan so'nggina o'zining ijobiy ko'rsatkichlarini namoyon eta boradi. Ya'ni o'quvchining ilmiy dunyoqarashini va tasavvur olamini kengaytiradi, to'g'ri fikr yurita olish qobiliyatini rivojlantiradi, hodisalarni mohiyatini anglab yetib, formulalarni ham o'z o'rnida qo'llay oladi, texnika va texnologiyalar olamiga olib kiradi, oxir oqibat yaratuvchanlikka undaydi. Fizika faniga o'quvchining qiziqishini uyg'otish ko'p jihatdan o'qituvchining pedagogik mahoratiga, ilmiy bilimlarini kundalik turmushda qo'llay olishiga, hodisalar mohiyatini ochib bera olishi va to'g'ri, qisqa, oson usullarda tushuntira bilishiga bog'liqdir. Bu esa o'qituvchini muntazam o'z ustida ishlashga, ijodiy fikrlashga undaydi. Fanni o'qitilishi jarayonida o'quvchilarga oddiy tajribalarni ko'rsatish, lozim bo'lsa uyda o'zlari mustaqil yoki ota-onalari ko'magida bajara olish mumkin bo'lgan tajribalarni topshiriq qilib berilishi mumkin. Masalan, boshlang'ich davrlarda avtomobil, velosiped, soatning harakatini, bolalar o'yin maydonchasidagi atraksionlarni harakatlanishini kuzatish, umuman kuzatishga oid topshiriqlar berilishi, so'ngra esa albatta bu topshiriqning bajarilganligi, bu jarayonlarning har biri yuzasidan o'quvchining fikri tinglanishi lozim. Keyingi bosqichlarda esa sekinlik bilan oddiy tajribalarni qanday bajarilishi tushuntirilgandan so'ng, mustaqil bajarish va xulosa chiqarish topshiriqlari beriladi. Masalan: - diffuziya hodisasiga oid tajribalar: suv va yog'ning aralashuvi temperatura yuqori bo'lganda tezroq sodir bo'lishini (ovqat pishirish jarayonida), yog'ning suv betida aralashmasdan yoyilib qolishi sabablarini (zichligining kichikligi uchun), isiriq hidining xonaning bir burchagidan narigi burchagiga yetib borgunicha ma'lum vaqt o'tishining sabablarini (Broun harakati tufayli) topishga doir tajribalar - elektr hodisalari bo'limiga oid tajribalar: shishirilgan sharni krandan oqib chiqayotgan

suvga yaqinlashtirganimizda suvning shar sirtiga tomon tortilishini kuzatish, sochni temir taroq bilan taralganda soch tolalarining bir-biridan itarilishini (zaryadlanib qolganligi sababli), to'qilgan kiyimlarni yechilayotganida ishqalanish tufayli zaryadlanib qolishi natijasida chirsillagan ovoz chiqishi va uchqun ham hosil bo'lishini kuzatish; - bitta yorug'lik manbasi bilan yoritilgan xonada soyaning, ikki va undan ortiq manbalar bilan yoritilgan xonada esa yarim soya va soyaning hosil bo'lishini kuzatish; suvga qo'limizni solganimizda barmoqlarimizning ko'rinishi o'zgarganligi sababi; hovuz va ko'llar yuzasi yaltirab ko'rinishi sabablarini kuzatishlar orqali topishga doir topshiriqlar; shamni o'chirib, uning tutuniga yonayotgan gugurt cho'pini tutganimizda tutun orqali yana shamni yoqish mumkinligini ko'rish. - shuningdek, o'quvchilarga harakatning nisbiyligini tushunib olishlari uchun ko'proq mashinalar harakatini kuzatish, avtobusning yura boshlaganida va to'xtash jarayonida uning ichidagi tik turgan odamning holati qanday o'zgarishini; avtobusda turib ko'ptokchani yuqoriga otganimizda u yana qaytib qo'limizga tushishi (sababi havo ham biz bilan birga ko'chishidir); Fizik hodisalarni o'rganishda bir nechta saqlanish qonunarini tushunib olish juda muhim. Dastlab o'quvchilar impulsning saqlanish qonuniga duch keladilar va bu qonunni mohiyatini yaxshi tushunib olishlari qolgan saqlanish qonunlarini o'rganishlari uchun poydevor bo'ladi. Impulsning saqlanish qonunini tushunib olishlari uchun o'quvchilarning o'zlari quyidagi savollarga kuzatishlari yoki tasavvuriga tayanib javob topishlari kerak bo'ladi: - kuch impulsi $I=F*t$, kuchning ta'sir vaqtiga bog'liq bo'lgan kattalikdir. To'satdan qo'limizga igna kirib ketdi, bu hodisa bir onda sodir bo'ldi, ammo shu holat sekin sodir bo'lganda nima bo'lar edi? Bizga bergan bu kuchning turtkisi katta bo'lar edi. - qiyalikdan bir qop paxta sirpanib tusmoqda, Siz uni bemalol ushlab qola olasiz, ammo shuncha qum yoki un tezlik bilan sirpanib tushsachi? Sababini tushuntiring kabi savollar berilishi lozim. Natija esa $p=mv$ formulaga olib keladi. - suv havzasida qayiqda suzayotganingizda oldinga qarab birorta toshni otdingiz bunda qayiq qaysi yo'nalishda qanday tezlik bilan harakatlanadi; ikki aravacha birbiriga qarab kelmoqda, to'qnashuvdan so'ng ular qaysi

yo'nalishda qanday tezlikda harakatlanadi, yoki aravacha kelib tinch turgan aravacha bilan to'qnashdi, natija qanday bo'ladi? kabi savollarga o'quvchilarning javob topishi jarayonida ular aravachalarning massalari va tezliklariga bog'liq bo'lgan vaziyatlarga duch keladilar. Natijada ular bu hodisalarni to'g'ri talqin qilishga, formulalarini keltirib chiqara olishga muvaffaq bo'ladilar. O'quvchilarni mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish hozirgi texnikatexnologiyalar va axborotlar asrida dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Fizik hodisalarni tushunish, ularni tasavvur olamini, ilmiy dunyoqarashini kengaytirish uchun har bir darsda mavzuga mos jumboqlar tayyorlanib kelinishi va o'quvchilar bilan birgalikda muhokama qilinishi ularni to'g'ri fikr yurita olishiga yordam beradi. Masalan: - Nima uchun daryoda kichkina qum zarrasi cho'kib ketadi-yu, katta-katta kemalar, sollar cho'kmaydi? - Muzdan olov hosil qilish mumkinmi? - Nima uchun yo'l belgilari asosan qizil rangda bo'ladi? - Krandan oqib chiqayotgan suvga e'tibor bersangiz, yuqorigi qismi qalinroq, pastki qismi ingichkalashib borgan. Nima sababdan? - Suvning tubi tez oqadimi yoki ustki qismi? [1] - Nima uchun baland toqqa chiqqanimizda sog'ligimiz yomonlashadi? Shu bilan birga rasmlil jumboqlar tayyorlash, javoblari variantlarda berilgan testlar uchun savollar aytish topshiriqlarining berib borilishi ham o'quvchini fizika faniga bo'lgan qiziqishini orttiradi. Masalan: javob $g=9,81 \text{ m/s}^2$. savol tuzing. O'quvchi g erkin tushish tezlanishining fizik mohiyatini tushunib yetgan bo'lsagina savol bera oladi, ya'ni "1 kg massali jismni Yer o'ziga qanday kuch bilan tortadi?", "Yuqoridan erkin tashlangan jism qanday tezlanish bilan harakatlanadi?". $F=G \frac{mM}{r^2}$ formuladan (bu yerda M -Yer massasi. r -Yer radiusi) , $mg=G \frac{mM}{r^2} \Rightarrow g=G \frac{M}{r^2}$ formula keltirib chiqarildi. Savol: Boshqa sayyoralarda erkin tushish tezlanishi ham xuddi Yerdagidek $9,81 \text{ m/s}^2$ ga tengmi?, jism Yerdan uzoqlashsa uni Yerga tortuvchi kuch qanday o'zgaradi? deya berilgan savollar bu qonunni oson tushunib olishlariga ko'mak beradi. Albatta allomalarimizning o'tmishda foydalangan mexanizmlari, yaratgan asboblari haqida ma'lumotlar berib borilishi o'quvchi qalbida milliy g'urur tuyg'usini uyg'otadi. Bobolarimizning

ibratli soʻzlarini mavzularga mos holatda darsning shiori qilib belgilash, fizik qonunning turmushdagi tatbiqlarini tushuntirish katta amaliy ahamiyatga egadir. Xulosa oʻrnida shuni aytib oʻtish joizki, fanni oʻqitishda faqatgina nazariy bilimlarga tayanib qolmasdan, tabiat hodisalari, turmush tarzi bilan bogʻlay olishning va mana shu hodisalarni toʻgʻri tahlil qilib formula va qoidalarni keltirib chiqarishga yoʻl olishimiz darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.P.Rimkevich. Fizikadan masalalar toʻplami. 3-nashri “Oʻqituvchi” Toshkent
2. Ayzek Azimov. Zamon, makon va boshqa narsalar haqida. Doubleday & Company (AQSh) nashriyoti 1965. Oʻzbek tiliga tarjima © www.Orbita.Uz.
3. Q.Toʻrayev. Olam yogʻdusi yoxud qiziqarli fizika. A.Navoiy nomidagi Oʻzbekiston milliy kutubxonasi nashriyoti. Toshkent

**ONA TILI VA ADABIYOT FANI HAQIDA UMUMIY
TUSHUNCHALAR**

*Sirdaryo viloyati Guliston tumani 29-sonli umum ta'lim maktabi O'zbek
tili va adabiyot fani o'qituvchisi*

Muzaffarova Oygul Qurbonboyevna

Annotasiya: Ushbu maqolada ona tili va adabiyot fanlari , ularning bir -biriga uzviy bog'liqligi , ona tilining qanchalar muqaddasligi, o'ztilini bilgan insonlar xorijiy tillarni oson o'rganishi haqida ma'lumotlar keltirildi.

Kalit so'zlar: ona tili, adabiyot, so'z turkumlari

Kirish.Har bir xalqning, millatning o'z tili va adabiyoti bo'lganidek, o'zbek millatining ham turlima'no so'zlarga boy ona tilisi va boy tarixga ega adabiyoti mavjud. O'z ona tilini bilmagan kishi o'zligini anglay olmasligi haqida turli xil hikmatli so'zlar ham mavjud xalqimizda.O'zbekiston Respublikasida o'zbek tiliga 1989-yil 21-oktabrda davlat tili maqomiberilganidan boshlab, ona tilimizga bo'lgan e'tibor yanada kuchaydi. O'zbek adabiyoti esajuda katta ma'naviy, tarixiy xazinaga boy hisoblanadi.

Asosiy qism.Til- millat ko'zgidir. O'z tilini bilish, o'rganish, izlanish, uning ustida tadqiqotlar olib borish har bir millat farzandining vazifasidir. O'zbekiston Respublikasi "Davlat tili to'g'risida"gi, "Talim to'g'risida"gi qonunlari, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" hamda "2004-2009-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturi"ga muvofiq boshlang'ich sinflarda ona tili fanini o'qitish oldiga yangi-yangi vazifalar qo'yilmoqda. "Ona tili" fanini o'qitishning bosh maqsadi yoshlarimizning ijodiy- mustaqil, o'z fikrini erkin va ta'sirli, mazmunli va mantiqli qilib

yo'zma va og'zaki shaklda ifodalashga, o'zbek tili qonun- qoidalarini ongli o'zlashtirishga o'rgatish, shuningdek, ularning fikr doiralarini kengaytirishga, ona yurtimizga, avlod-ajdodlarimiz qoldirgan boy ma'naviyatimizga, milliy urf-odatlarimizga mehr-muhabbat ruhida tarbiyalashga qaratilgan. Ma'lumki til o'rganishni boshlang'ich sinflardan boshlab o'rganish juda muhim sanaladi. Onatili o'rganish bolajonlarda og'zaki va yo'zma nutq shakllanib, rivojlanishiga xizmat qiladi. Ona tilifanini o'qitishning bir qator maqsad va vazifalari mavjuddir.[1]

Umumiy o'rta ta'limi muassasalarida ona tili fanini o'qitishning asosiy vazifasi: o'quvchi shaxsini fikrlashga, o'zgalar fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki hamda yo'zma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani rivojlantirish; o'quvchilarda grammatikaga oid o'zlashtiriladigan bilimlarni (fonetika, leksikologiya, so'zning tarkibi, so'z

yasalishi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublari, stilistikaga oid tushunchalarni) rivojlantirish; ona tilining keng imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda to'g'ri va ravon bayon eta olishni rivojlantirishga qaratilgan lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat. "Adabiyot" so'zi arabcha "adab" so'zining ko'plik shakli bo'lib, u keng va tor ma'noda qo'llaniladi. Keng ma'noda qo'llanilganda "adabiyot" so'zi o'qishga mo'ljallab yozilgan va chop qilingan barcha asarlarni o'z ichiga oladi. Shunga qaramay, "adabiyot" so'zi (termini) tor ma'noda ham juda faol ishlatiladi va bunda so'z san'atiga daxldor bo'lgan asarlar —badiiy adabiyot tushuniladi.[2] E'tiborli jihati shuki, istilohningayni shu tarzda (tor va keng ma'nolarda) qo'llanilishi rus va boshqa bir qator tillarda ishlatiluvchi "literatura" so'ziga ham xosdir. Zero, bu termin ham "litera" ("harf") so'zidan olingan bo'lib, keng ma'noda umuman chop etilgan mahsulotni, tor ma'noda badiiy adabiyotni anglatadi. Mutaxassislar "adabiyot" so'zining tor ma'nosini ishlatamiz va bunda badiiy adabiyotni nazarda tutamiz.

Demak, adabiyotning o`rganish sohasi —predmeti badiiy adabiyot ekan. Adabiyotshunoslik badiiy adabiyotning kelib chiqishi, rivojlanish qonuniyatlari, ijtimoiy aloqalarini har jihatdan va atroflicha o`rganadi. Adabiyotshunoslikning predmeti bo`lmish badiiy adabiyotga taalluqli ilmiy muammolar ko`lami juda keng. Ularning bir qismi umumestetik (badiiy san`at sohaslarining barchasiga xos) muammolar sirasiga kirsam, boshqa bir qismi sof adabiyot muammolari sanaladi.[3]

Ona tili va adabiyot tushunchalari bir-biriga uzviy bog`liqdir. Shu boisdan , bu ikki fan darslari maktablarda kuchaytirilgan holda tashkil etilinmoqda. Til adabiyotning asosiy quroli. Tilning umumxalq (jonli, milliy), ma`lum qoidalarga asoslangan adabiy til, badiiy (poetik) til kabi ko`rinishlari mavjud.

Til - badiiy obraz yaratish vositasi. So`z yordamida turli-tuman manzaralar, his-tuyg`ular, fikr va hodisalar jonli, ta`sirchan holda tasvirlanadi. Badiiy asardagi har bir so`z asar mazmunini ifodalashga xizmat qiladi. So`zlarni o`z o`rnida qo`llash yozuvchi va shoirning mahoratiga bog`liq. Ijodkor tilning maxsus leksik imkoniyatlari (sinonim va antonimlar, arxaizm va neologizmlar, dialektizm va jargonizm professionalizm va varvarizmlar) dan shuningdek, monolog, dialog, poliloglardan unumli foydalanadi. Badiiy asar tilining xususiyatlari, nazariy asoslari ilmiy adabiyotlarda yoritilgan. Adabiyot fani asosan adabiy, badiiy asarlardan tashkil topganligi bois, ularning bir necha xil turlari mavjud. Adabiy tur, adabiy janr, epos, lirika, drama, roman, tarixiy roman, falsafiy roman, qissa, hikoya, ocherk, tragediya, komediya. Adabiy asarlar shakl jihatidan rangbarangdir, bu esa ularni alohida guruhlarga ajratib o`rganishni taqozo qiladi. Adabiyotni birinchi bo`lib Arastu (er.av. 384-322 yillar) o`zining «Poetika» asarida epos, lirika, drama kabi uch turga ajratib ko`rsatgan. Adabiy turlar janrlardan tarkib topadi.

Janr- fransuzcha soʻz boʻlib, «tur», «jins» degan maʼnoni anglatadi. Adabiy tur lar bir- birlaridan, avvalo, voqelikni gavdalantirish usuliga koʻra farqlanadi. Epos voqeani, lirika inson ruhiy holatini, drama kishi xarakterini gavdalantiradi. Epos soʻzlashuv nutqiga yaqin bir tarzda yozilsa, lirika misra, qofiya, bandga asoslanadi. Drama dialog va monologlardan tashkil

topadi. Epos yunoncha soʻz boʻlib, yeros «soʻz», «nutq», «hikoya» degan maʼnoni anglatadi. Epos xalq ijodiyotiga mansub yirik hajmli asar. Masalan, “Alpomish” qahramonlik eposi. Roman, qissa, hikoya, ocherk, feleton epik tur janrlari hisoblanadi.[4]

Lirika (yunoncha soʻz boʻlib, «lira joʻrligida aytish» demakdir). Sheʼriy asarlarda musiqiy ohang, ritm mavjud boʻladi. Gʻazal, ruboiy, tuyuq, fard, muxammas, musaddas, qasida, chiston kabilar Sharq mumtoz lirik janrlari hisoblanadi. Ulardavafodorlik, sevgi-muhabbat, insoniylik, doʻstlik, hayot haqidagi dard va iztiroblar aks ettiriladi.

«Drama» yunoncha «harakat» degan maʼnoni anglatadi. Dramatik asarlar sahna uchun yaratiladi. Ularning ilk namunalari eramizdan oldin yaratilgan. Tragediya, komediya, opera, balet kabilar dramatik tur janrlari hisoblanadi. Esxil, Sofokl, Evripid, Shekspir singari ijodkorlarning asarlari tragediyaning yuksak namunalaridir. Oʻzbek adabiy otida Behbudiyning “Padarkush”, Maqsud Shayxzodaning «Mirzo Ulugʻbek» tragediyalari maʼlum

va mashhurdir. Komediya “Quvnoq kishilar qoʻshigʻi” degan maʼnoni bildiradi. Aristofanning «Chavandozlar», «Burgutlar», Shekspirning «Qiyiq qizning quyulishi», Molerning «Don Juan» kabi asarlar mavjud. Yuqorida adabiy janrlar haqida qisqacha toʻxtalib oʻtildi. Qachonki, oʻquvchi mana shu janrlar haqida va oʻz ona tilisi haqida toʻliq maʼlumotga ega boʻlsagina bu fanlarning tub mohiyatini tushunib yetishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. www.wikipedia.uz
2. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi,- Xalq ta'limi, 1998, 1-son.
3. "Tilshunoslik atamalarining izohli lug'ati ". N.Uluqov.Namangan
4. "Darsda hammasi bo`lmasa ham pedagogikaning asosiy qismimarkazlashgan".
(Совершенствование процесса обучения. М. 1971. 149 стр.).

**YAPON TILIDAGI KISHILIK OLMOSHLARINING
LINGVOMADANIY JIHATDAN TAHLILI**

Abdukayumova Madina

Toshkent davlat sharqshunoslik universtiteti magistr talabasi

Annotatsiya. Til – milliy qadriyatlarni birlashtirib, xalqning boy va cheksiz madaniyatini namoyon etib turuvchi eng mustahkam zanjir, ma’naviy xazina. Tilning nisbiyligi esa madaniyat va tilning o`zaro bog`liqligida namoyon bo`ladi. Bu ikki tushuncha ajralmas va muntazam bir-birini taqozo etadi. Til o`zining har jabhasida madaniyatni aks ettiradi, madaniyat ham shu o`rinda tilsiz mukammal namoyon bo`la olmaydi. Hozirgi jamiyatda kishilarning o`zaro bir-birlariga ish yuzasidan, muloqat yuzasidan murojaat qilishlari uchun har bir tilda maxsus murojaat so`zlari, ya`ni kishilik olmoshlari muhim o`rinni egallaydi. Kishilik olmoshlarining milliy-madaniy funksional vazifalarini va stilistik jihatdan sharhlash jarayonida yaponlarga xos bo`lgan milliy mentalitet xususiyatlarini o`zbek tilidagi kishilik olmoshlari bilan solishtirib, ikki tildagi milliy mentalitet xususiyatlarini yaqqol ko`rishimiz mumkin bo`ladi.

Abstract. Language is the strongest chain, spiritual treasure, uniting national values and showing the rich and boundless culture of the people. These two concepts are inseparable and regularly demand each other. Language reflects culture in all its aspects, and culture cannot be fully manifested without language. In modern society, special words of appeal, that is, personal pronouns, occupy an important place in every language, so that people address each other for work and communication. Comparing the national-cultural functional functions of personal pronouns and stylistic features of the Japanese national mentality with the personal pronouns of the Uzbek language, we will be able to clearly see the features of the national mentality of the two languages.

Hozirgi kun tilshunoslik ilmida yangi-yangi sohalar vujudga kelib, matn muammosining o'rganilishi bilan bog'liq ishlar jadal rivojlanmoqda. Shu nuqtai nazardan bugungi kunda matn tahlilida tadqiqotchilar semantika, grammatika, kognitologiya, psixolingvistika, lingvomadaniyatshunoslik kabi qator yo'nalishlar qo'lga kiritgan yutuqlarga tayanib ish ko'rmoqdalar. Bundan maqsad – nutq yaratuvchi va uni idrok etuvchi shaxs omilining lisoniy faoliyatda qanday o'rin tutishini aniqlash bo'lsa, ikkinchi tomondan, matnning semantik, lingvomadaniy xususiyatlarini yanada chuqurroq o'rganishdir. Shunday masala sifatida hozirgi kunda tilshunoslik ilmida barchaning e'tiborini tortayotgan til va madaniyat tushunchasi bilan bog'liq bo'lgan lingvomadaniy masalalari ko'pchilik tilshunos olimlar tomonidan tadqiq etilayotgan bo'lsa-da, biroq to'laqonli o'z yechimini topgan emas. Xalqlar o'rtasida ijtimoiy-iqtisodiy, madaniyatlararo munosabatlarni shakllantirish asnosida boshqa tillarga murojaat etish va o'rganish kuchaymoqda. Boshqa tillarni o'rganish esa o'sha xalqning madaniyatini o'rganish, ya'ni, his qilish imkonini beradi. Hozirgi kunga kelib, tilni kichik bir tizimlardan tashkil topgan yaxlit bir tizim sifatida o'rganish, uning mantiqiy madaniyatini hozirgi zamon talablari darajasiga olib chiqish, tilshunos olimlarning asosiy vazifasiga aylangan. Bu borada dunyo bo'ylab til birliklarini yangidan yangi metod va usullar asosida tadqiq etishga tilni, uning birliklarini tobora chuqurroq, teranroq tadqiq etish borasida qator ishlar olib borilmoqda.

Olmosh so'z turkumi tilda o'ziga xos o'rinni egallaydi. Xorijiy tilni puxta egallash, qolaversa u tilda gaplashayotgan millat madaniyatini yaxshiroq anglashda olmoshlar o'ziga xos o'rinni egallaydi. Tildagi kishilik olmoshlari hozirgi zamonda juda ham keng o'rganilayotgan bo'lsada, yapon tilidagi kishilik olmoshlari lingvomadaniy nuqtai-nazardan o'zbek tili bilan qiyoslanib, o'zbek tadqiqotshunoslari tomonidan o'rganilmagan. Ushbu ishda yapon tilidagi kishilik olmoshlarini lingvomadaniy jihatlarini tahlil qilib, o'zbek tili bilan o'xshash va farqli tomonlarini ko'rib chiqildi.

Yapon tilida kishilik olmoshlari deganda ,to'g'ridan-to'g'ri shaxsga tegishli va uning ismi o'rnida ishlatiladigan so'zlar tushuniladi. Ular: 1-shaxs kishilik olmoshlari:私(watashi)、私(watakushi)、私ら(watashira)、私ども(watashidom o)、私たち(watashitachi)、私ら(watashira)、私ども(watashidomo)、僕(bo`ku)、僕たち(bo`kutachi)、俺(o`re)、俺ら(o`rera)、俺たち(o`retachi)、俺ら(o`ra)、おいら(o`ira)、わがはい(wagahai)、われわれ(wareware)

2-shaxs

olmoshlari:あなた(anata)、あなたがた(anatagata)、あなたら(anatara)、きみ(kimi)、きみたち(kimitachi)、きみら(kimira)、おまえ(o`mae)、おまえたち(o`maetachi)、おまえら(o`maera)、きさま(kisama)、きさまたち(kisamatachi)、きさまら(kisamara)

3-shaxs

olmoshlari:このがた(ko`no`gata)、このがたち(ko`no`gatachi)、こいつ(koitsu)、こいつたち(ko`itsutachi)、こいつら(ko`itsura)、その方(sono`kata)、そのかたたち(so`no`katatachi)、そいつ(so`itsu)、(so`itsutachi)、そいつら(so`itsura)、あのかた(ano`kata)、あのかたたち(ano`katatachi)、あいつ(aitsu)、あいつたち(aitsutachi)、あいつら(aitsura)、かれ(kare)、かれたち(karetachi)、かれら(karera)、かのじよ(kano`jyo`)、かのじよたち(kano`jyo`tachi)、かのじよら(kano`jyo`ra).

O`zbek tilida ham kishilik olmoshlari shaxslarga nisbatan ishlatiladi. Ular 3ga bo`linadi:1-shaxs kishilik olmoshlari men,biz;2-shaxs kishilik olmoshlari-siz,sen;3-shaxs kishilik olmoshlari-u,ular.

Yapon tilida olmosh so`z turkumi , aynan kishilik olmoshlari borasida yozilgan ishlardan Suzuki(1975) yapon va yevropa tillaridagi olmoshlarni solishtirgan holda bir qancha tadqiqotlar olib borgan . “Odam deb ataluvchi til kategoriyasi ,ingliz tilida shaxs deb ataladi. Bu odatda “odamlarga bog`liq bo`lgan olmosh” degan ma`noni anglatadi. Shaxs olmoshi odatda uch turga

bo`linadi: birinchi shaxs, ikkinchi shaxs, uchinchi shaxs. Birinchi shaxs so`zlovchi, ya`ni nutq harakatining faol ishtirokchisi, ikkinchi shaxs esa tinglovchi, ya`ni passiv ishtirokchining nutqi . Uchinchi shaxs bu so`zlovchi va tinglovchidan boshqa odamlar va narsalarni nazarda tutadi. Har bir shaxsni ifodalovchi so`zlar esa shaxs olmoshlari deyiladi. ”²⁶. Lekin yapon tilidagi kishilik olmoshlari boshqa tillarnikidan farq qiladi . Ya`ni 2-shaxs kishilik olmoshlarini qo`llashda yapon tilida ba`zi bir murakkabliklar uchray turadi . Ko`pincha ularning o`rnida chaqirish ifodalari (ota, janob Tanaka) kabilar kelishi , 2-shaxs kishilik olmoshlarini mansabi, yoshi jihatidan o`zidan kattalarga nisbatan qo`llab bo`lmasligi shular jumlasidandir ²⁷.

Yapon tilidagi kishilik olmoshlari ishlatilishiga qarab zamon va vaziyat jihatidan turlicha ishlatiladi. Yuqoridagi misollardan , yapon tilidagi kishilik olmoshlarining soni o`zbek tilidagi kishilik olmoshlaridan ancha ko`pligini ko`rish mumkin. Ayniqsa, 1-shaxs kishilik olmoshlari bilan 2-shaxs kishilik olmoshlarining soni 3-shaxs kishilik olmoshlaridan ancha ko`p.

Yaponiyaning Milliy universiteti tomonidan o`tkazilgan “現代雜誌九十種の用語用字“(1962),”Hozirgi ro`znoma Kyujyushyudagi termin va iyerogliflar” (1962) degab atalgan tadqiqot natijalariga ko`ra eng ko`p ishlatiladigan so`zlar sifatida faqatgina 1-shaxs va 2-shaxs kishilik olmoshlari kiritilgan . Yapon tilidagi kishilik olmoshlariga ~たち、~ら kabi qo`shimchalar qo`shilib , ular ko`plikni ifodalash bilan bir qatorda xurmatni ham ko`rsatib beradi. ²⁸ 3-shaxs kishilik olmoshlari esa jins jihatidan farqlanadi. Ya`ni ayollarga 彼女—kanojyo` , erkaklarga nisbatan esa 彼—kare so`zini qo`llashadi. 1-shaxsga tegishli ぼく -bo`ku、おれ-o`re、おいら-o`ira、わがはい-wagahai、 2-shaxsga tegishli きみ-kimi、きさま-kisama kishilik olmoshlari ham erkaklar tomonidan ishlatiladi.

²⁶ Suzuki 1975 (16pg) “Gengo to bunka”

²⁷ Yukinori Takubo 1997”Shiten to gengokoudou” (pp.12-44)

²⁸ “大辞林”

Yapon tilidagi kishilik olmoshlarining boshqa tillardan farq qiladigan jihatlari juda ham ko`p bo`lib , bulardan biri –kishilik olmoshlarining yosh, maqom, jinsga qarab ishlatilishidir.

『新明解国語辞典第五版.I(1997) ga ko`ra わし→わた (く) し so`zi asosan eraklar hamda Yoshi kattalar tomonidan ishlatilindi. 「おれ」 ga qaraganda biroz rasmiy shaklda qo`llaniladi. ぼく kamtarlik bilan o`z tengdoshlariga ,o`zidan kichiklarga gapirayotga ishlatilindi. 「あなた」 「きみ」 「おまえ」 「きさま」 kabi 2-shaxs so`zlari ham suhbatdoshning mavqei, yoshi, jamiyatdagi aloqalariga qarab ishlatilishda farq qiladi. Ko`p holatlarda 2-shaxs kishilik olmoshlarini yoshi va mavqei jihatidan kattalarga nisbatan ishlatish biroz qiyin. Bunday vaziyatlarda kishilik olmoshlarining o`rniga 「お父さん」 kabi 「奥さん」 lar ishlatilindi. Yapon tilida qadimda 3-shaxs kishilik olmoshlariga tegishli olmoshlar bo`lmagan .Ular eski ko`rsatish olmoshlaridan olinib , keyinchalik kishilik olmoshlari sifatida qo`llanila boshlagan . 彼女-u so`zi Meyji davrida paydo bo`lib , 3-shaxs kishilik olmoshi sifatida talqin etila boshlangan.²⁹

Umumiy xulosa o`rnida ikki tilda kishilik olmoshlari shaxsga murojaat etish uchun ishlatilinishini ko`rishimiz mumkin. Yapon xalqining obyektiv, yaxlit va to`liq madaniyati lingvokulturologiyadan xalq madaniyatini uning tilida va shevalarida sistematik tarzda aks etishini talab qiladi. Bu esa xalqning milliy madaniy komponentlariga bog`liq ravishda yapon tilida o`z aksini topadi. Yapon tilidagi kishilik olmoshlarining soni ko`p bo`lib, insonlar orasidagi o`zaro aloqaga , hayotdagi vaziyatga , yosh, mavqega qarab turli o`rinlarda qo`llaniladi. Ayollar va erkaklar tomonidan ishlatiladigan kishilik olmoshlari ham bir-biridan farq qiladi. Ko`p holatlarda 1-shaxs kishilik olmoshlari gapda tushib qolish holatlari ham uchrab turadi. Gapda ishlatilgan kishilik olmoshiga qarab gapiruvchi erkak, ayol , qari yoki yosh , uning mavqei, jamiyatdagi o`rnini bilib

²⁹金田 1988.167

olish mumkin bo`ladi. Bu jihatlari bilan yapon tilidagi kishilik olmoshlari lingvomadaniy jihatdan o`zbek tilidagi kishilik olmoshlaridan tubdan farq qilishini ko`rish mumkin bo`ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Takao Suzuki.Kotobato gengo.Iwanami Shinshyo.1973
2. Yukinori Takubo.Yapon tilidagi kishilik olmoshlari.Shitento gengokoudou.Kurosio Publishers.1997.12-44-b
3. Yamamoto.Yapon tili va chet tili.Kokusai kouryuu to gengo bunka.1982
4. 比嘉正範1976「日本語と日本人社会」[岩波講座日本語]
5. 岩波書店金田一春彦1933日本語新版（下）.I岩波書店
6. 山本.日本人と外国語.1982
7. 鈴木孝夫『ことばと文化』岩波新書、1973
8. 鈴木孝夫『日本語と外国語』岩波新書、1990
9. 福 沢 将 樹
「三人称普通名詞としての人称代名詞」2018
10. バグ
アンドリュ・上原「日本語とヨーロッパ語の二人称代名詞」1999

**TURIZM DESTINATSIYASI TURIZMNING ELEMENTI
SIFATIDA**

*TDIU katta o'qituvchisi PhD
Sa'dullayeva Gulnoza Sodiq qizi*

Annotatsiya. Yigirmanchi asrning oxirida. “Destinatsiya” atamasi turizm sohasida rasmiy atamaga aylandi. Jahon sayyohlik tashkiloti (UNWTO) o‘z hujjatlariga quyidagi rasmiy ta’rifni kiritgan: “Destinatsiya – bu tashrif buyuruvchi kamida bir kecha-kunduz turishi bilan vaqt o‘tkazadigan makondir. U xizmat va diqqatga sazovor joylar kabi turistik mahsulotlarni, sayohatning bir kunidagi turistik resurslarni o'z ichiga oladi. Bu makon uni boshqarish usulini belgilovchi jismoniy va ma'muriy chegaralarga, uning bozor raqobatbardoshligini belgilovchi tasvir va tasavvurlarga ega. Ushbu maqolada turizm sohasida destinatsiyaning ahamiyati va mohiyati ochib berilgan. Destinatsiya atamasiga ilmiy ta’rif keltirilgan.

Kalit so'zlar. Destinatsiya, turizm yo'nalishlari, turizm xizmatlari, destinatsiyalarni boshqarish, turizm infratuzilmasi.

Turizm o'zida jahon iqtisodiyotining murakkab va majmuaviy soxalarini mujassam etganki, bu butun jahon xo'jaligiga sezilarli ta'sir o'tkazadi. Alohida mamlakatlar xo'jaligiga ham, xududlarga ham u birday tegishli. Ayrim mamlakatlarda xalqaro turizm valyuta tushumlarining yagona manbai hisoblanadi. Uning sharofati bilan iqtisodiy taraqqiyot yuqori darajasi va xalq turmush farovonligi qo'llab –quvvatlanib turiladi.

Butun dunyo bo'yicha turistik xizmatlarga o'sib borayotgan talab eng avvalo ijtimoiy–iqtisodiy sabablar bilan izohlanadi (umumiy daromadlar o'sishi va bo'sh vaqtning ko'payishi, haq to'lanadigan ta'tillar muddati ko'payishi, nafaqa ta'minotining yetarli darajasi oila tarkibini bolalar kamayishi evaziga o'zgarishi va h.k). Shuningdek transport taraqqiyotidagi o'sish, uni arzonlashishi

va hammaning qurbi yetishi, valyuta cheklovlarining kamaytirilishi yoki bekor qilinishi, viza rejimining liberallashtirilishi kabilar.

Bu borada yurtimizda ham juda ko'p yangiliklar kuzatildi: turizmni rivojlantirishga yo'naltirilgan yangi farmon va qarorlar, turistik xizmatlarni sifatini oshirish borasida hukumat tomonidan qator qonun hujjatlar yangi taxrirda ishlab chiqildi va qo'shimchalar kiritildi, xalqaro va mahalliy tadbirlar, yangi ta'lim muassasalari faoliyatining yo'lga qo'yilishi, sayyohlar oqimining oshishi, yangi turistik mahsulotlar, yangicha yo'nalishlarni rivojlantirish, infratuzilmani takomillashtirishga oid sa'y-harakatlar, xorijiy investorlarni jalb qilish, OAV vakillarining tashrifi hamda O'zbekistonning ko'plab xalqaro reytinglarda yuqorilashi va h.k. Shu o'rinda turizm sohasini destinatsiyasiz tasavvur qilish qiyin. Har bir sayyoh ma'lum hududni, joyni ko'zlagan holda sayohatni amalga oshiradi. So'zimizning isboti sifatida joriy yilning 26 aprel kuni Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida "Turizm xizmatlari ko'lamini kengaytirish va infratuzilmasini rivojlantirish chora-tadbirlari" bo'yicha videoselektor yig'ilishi o'tkazildi va ushbu yig'ilishda sohada erishgan yutuqlarimiz qatorida mavjud imkoniyatlarimiz ham bayon etildi. Ayniqsa e'tibor potensial destinatsiyalarga qaratildi. Lekin biz har bir hududni ham destinatsiya deb atay olmaymiz. Fanda turizm hududi, turistik joy va fanga yangi bo'lgan destinatsiyalardan iboratdir. Ushbu darslikda turizm destinatsiya tushunchasi mazmun mohiyati ochib berildi. Xorijiy olimlar va UNWTO tomonidan turizm destinatsiyasi maqomini beraolishimiz uchun kriteriyalar keltirib o'tilgan. Destinatsiyaning tarixi rivojlanish bosqichlari va tipologiyasi yoritib berilgan. Turizm destinatsiyasini ish faoliyatini tashkil etish va boshqarishning ilmiy asoslari keltirilgan.

Turizm destinatsiyalarini boshqarish - hududni potensial sayyoh sifatida kashf etish, uning barqaror rivojlanish kompleks strategiyasini shakllantirish va amalga oshirish uchun bosqichma-bosqich murakkab jarayondir. Turizm destinatsiyalarini boshqarish, destinatsiyalarin rivojlanishini boshqarish usullari, shakllari va vositalari to'plamidir.

"Turizm destinatsiyasi menejmenti" bir necha fanlar chorrahasida joylashgan: "Turizm asoslari", "Menejment nazariyasi", "Turizm destinatsiyasi geografiyasi", "Turizm iqtisodiyoti" va "Marketing".

Turizm destinatsiyalari menejmenti vazifalari quyidagilardan iborat.

- global tendentsiyalarning xalqaro sayyohlik va mehmonxona - restoran biznesining muhitiga ta'sirini hisobga olish qobiliyati;
- turizm destinatsiyasining samarali raqobatbardosh innovatsion faoliyatini tashkil etish qobiliyati;
- mintaqaning marketing strategiyasini ishlab chiqishda ishtirok etish, uni amalga oshirishga qaratilgan tadbirlarni rejalashtirish va amalga oshirish;
- xalqaro va ichki turizm bozorlarida marketing tizimini shakllantirish qobiliyati;
- o'z faoliyatida normativ-huquqiy hujjatlardan foydalanish qobiliyati;
- turizm destinatsiyadagi ijtimoiy ahamiyatga molik muammolar va jarayonlarni tahlil qilish qobiliyati;
- makroiqtisodiy muhitning turizm tashkilotlari va davlat va shahar boshqaruvi organlarining faoliyatiga ta'sirini baholash qobiliyati;
- mahalliy, milliy va xalqaro miqyosda davlat va xususiy sektor uchun barqaror turizm siyosatini shakllantirish, integratsiya qilish va muvofiqlashtirish qobiliyati.

Turizm destinatsiya - turizm tizimining eng muhim elementi. Turizmning kontseptual modeli asosida turizm tizimi (sohasi) ikkita kichik tizimni o'z ichiga oladi: turizm faoliyat sub'ekti (sayyohlar) va sayyohlik faoliyati ob'ekti (sayyohlik resurslari, sayyohlik korxonalar va tashkilotlari). Ushbu tizimning turli elementlari (quyi tizimlarining) tabiati va funktsiyalarini, shuningdek, ular bilan tashqi muhit o'rtasidagi mavjud aloqalarni bilish uning xatti-harakatlarini ko'p jihatdan tushunishga, ishlash mexanizmini ochishga imkon beradi.

Turistlar ushbu tizim doirasida sotuvchilar - turizm xizmatlar va tovarlarni etkazib beruvchilar tomonidan qarshilik ko'rsatuvchi talab yoki xaridor sifatida harakat qilishadi. Har bir sayyoh sayohatga chiqayotib, transport tashkilotlari, joylashtirish korxonalari, tunash va ovqatlanish, ko'ngilochar va boshqa muassasalar xizmatlariga haq to'lash orqali turizmga bo'lgan talabini bildiradi. Binobarin, turizm faoliyatning sub'ekti – turistga tizimda turizm faoliyatning ob'ekti – turist tomonidan iste'mol qilinadigan tovar va xizmatlar ishlab chiqaruvchisi vazifasini bajaradigan turizm sanoati qarama-qarshi qo'yiladi. Turizm resurslaridan foydalangan holda turizm sanoati rivojlanmoqda. Turizm resurslar ishlab chiqarish vositasi va mehnat ob'ekti sifatida harakat qiladi, ya'ni. turizm xizmatlarini ishlab chiqarish uchun asosdir. Infratuzilma ushbu xizmatlarning bevosita ishlab chiqaruvchisi hisoblanadi. Tizim sifatida turizmning asosiy elementi turistlarni o'ziga tortadigan, ular sayohat qiladigan va ma'lum vaqt o'tkazadigan hudud – turizm yo'nalish hisoblanadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak turistik yo'nalishlarni boshqarish kompleksli tadbirlarni o'z ichiga olgan murakkab jarayondir. Turistik destinatsiyalarni boshqarishdan maqsad nafaqat ularni jozibadorligini oshirib foyda olish balki, bu hududlarni tabiiylikini saqlagan holda butunligicha kelajak avlodlarga ham yetkazishdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Квартальнов В.А. Туризм: учебник. – М.: Финансы и статистика, 2001.
2. Зорин И.В., Зорин А.И. Дестинация в контексте ЮНЕСКО. – М.: РМАТ, 2011.
3. Leiper N. Tourism Management. – Pearson Education, Australia, 2004.
4. Т.В. Рассохина. Менеджмент туристских дестинаций. Москва «Советский спорт» 2014.

МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ ТАРҒИБОТНИНГ

РИТОРИК АСОСЛАРИ

Носирова Мадина Мўмин қизи

ЎзМУ, Фалсафа(соҳалар турлари),

2 босқич магистранти

Аннотация: Мамлакатимизда маънавий тарбия тизимининг янги стратегиясини яратиш, халқимиз, айниқса ёшлар ўртасида маънавий маърифий ишларни сифат ва мазмун жиҳатидан янги босқичга кўтариш бугунги куннинг долзарб вазифасидир.³⁰Бу вазифани амалга оширишда тарғиботнинг илмий асосланган замонавий технологиялари ва шакллари, таҳдидларга қарши самарали кураш усуллари ишлаб чиқишда назария ва амалиётни бирлаштириш зарур. Чунки, “илмга асосланмаган соҳанинг келажаги бўлмайди.”

Калит сўзлар: Маънавият, тарбия, риторика, нутқ, энтимема, индукция, нотик, метод.

Ҳозирги замонда инсон қалби ва онги учун кураш кетаётган экан, турли хил усуллар билан ўз манфаатларини ифода этувчи оқимлар ҳам кўпайиб бормоқда. Буларга қарши чуқур билим ва маърифат билан жавоб бера оладиган нотиклик, воизлик маҳорати орқали фикр етказиш санъатини эгаллашга эҳтиёж ортиб бормоқда. «Мафкура полигонлари ядро полигонларига нисбатан катта кучга эга» бўлган бугунги кунда ижтимоий гуманитар соҳа вакилларининг олдида турган вазифалар мулоқот ва муомалани, коммуникатив компетенцияни эгаллашларини талаб қилмоқда.

Бугунги кунда жамиятимиз ҳаётида диний ва дунёвий омиллар ўртасида соғлом мувозанатни тўлиқ таъминлаш, кучли тарбиявий

³⁰Қаранг: Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. Т.:“Ўзбекистон” нашриёти, 2021. 278 б.

салоҳиятга эга бўлган ва халқимиз маънавиятини асрлар давомида мустаҳкамлашга хизмат қилиб келган миллий ва умуминсоний қадриятларнинг, азалий анъана ва урф одатларимизнинг қадрсизланишига деидеологизацияга йўл қўйиш ҳоллари учрамоқда.³¹ Баркамол инсонни тарбиялашга хизмат қиладиган ғоявий тарбия механизмининг таъсири камайгани сезилмоқда. Тарғибот ишлари самараси камайган жойда турли хил англашилмовчилик ва низолар пайдо бўлиши аниқ. Шундай бир ҳолатда маданий детерминантларни излашга, жамиятимиз маънавий ҳаётини яхшилашга хизмат қилувчи илмий фалсафий парадигмаларга эҳтиёж туғилмоқда. Шундай парадигмалардан бири антик давр фалсафий мероси, унинг нотиклик санъати билан боғлиқ жиҳатларидир.

Антик даврда нотиклик санъатининг шаклланиши қадимги грек полисининг ўзига хос иқтисодий, сиёсий ривожланиши билан боғлиқ бўлган. Полис тузилиши эркин мулкдорлар ва ишлаб чиқарувчилар, яъни полис фуқаролари жамоасининг мустақил иқтисодий ва сиёсий эркинлигига асосланган. Полис фуқаролари ўз ватанининг тақдирига алоқадор бўлган давлат масалаларида фаол қатнашиш имконига эга бўлганлар. Уларда ватанпарварлик, тенглик ва давлат қонунларига онгли равишда бўйсунуш ҳисси ривожланган.

Бу даврда жамиятнинг маданий ва илмий ҳаёти ривожланиши учун кенг имкониятлар мавжуд эди. Аввал аристократлар ва коҳинларнинг имтиёзи ҳисобланган интеллектуал маданият жамоа умумий маданияти билан қўшилиб кетди ва унинг таркибий қисмига айланди. Натижада таълим ва тарбия олиш ҳар бир фуқаронинг мақсадига, идеалига айланди. Билим, ахлоқий қадриятлар, фикрлаш маҳоратини майдонларда намоён қилиш бошланди. Жамоа олдида, гувоҳлар иштирокида нутқ сўзлаш оммавийлашди, нотиклик санъати шаклланди. Аудитория ва нотик муносабатлари риториканинг ривожланишига сабаб бўлди.

³¹ Қаранг: Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. Т.:Ўзбекистон, 2021. 292 б

Халқ йиғилиши давлатни бошқаришнинг бош органи бўлган ва сиёсатчилар ўз нутқларини халққа мурожаат қилиб сўзлаганлар. Нутқнинг тўғри тузилганлиги, тингловчиларни ўзига жалб қилиши, масаланинг моҳиятини аниқ ва тушунарли баён қилиниши нотикнинг, сиёсатчининг обрў эътиборини оширувчи омил бўлган. Эрамиздан аввалги V асрга келиб, Афинада Горгий биринчилардан бўлиб, фуқароларни нотиклик санъатига ўргата бошлаган. Горгийнинг нотиклик санъатига қўшган янги ғоялари “Горгий фигуралари” номи билан машҳур бўлган. Антик нотиклардан Исократ (эр.ав.436 338) ҳам нотиклик санъати амалиёти ва назариясини ривожлантирган. У нотиклик мактабида аристократларга “нутқ фалсафасидан” дарс берган. Исократ айтган эдики, риториканинг барча санъатлар —илмлардан афзаллиги руҳнинг жисмдан афзаллиги кабидир (А.Ф.Лосев изоҳи)³². Исократ тингловчиларини ахлоқий ва сиёсий тарбиялашни мақсад қилган. Антик даврнинг энг йирик файласуф олими Платон (427 - 347) ҳам нотиклик санъати ривожига муносиб ҳисса қўшган.

Антик даврда нотиклик санъатининг назарий асосларини биринчи бўлиб ишлаб чиққан файласуф Аристотелдир. У “Риторика” асарида нотиклик санъатига таъриф беради, унинг мантикий асосларини кўрсатади, нотик нутқига қўйиладиган талабларни, нутқнинг турлари ва бошқа шу каби масалаларни батафсил тушунтириб беради. Аристотел риторикани диалектикага мос санъат, уларнинг ҳеч бири алоҳида фанга боғлиқ эмас, улар ҳамма ва ҳар бир инсон баҳраманд бўладиган соҳаларга тааллуқлидир, деб кўрсатади. Риторика барча соҳаларда қўллаш мумкин бўлган санъат бўлиб, бирон бир фикрни қўллаш ёки рад этиш, айблаш ёки оқлаш мақсадида қўлланади. Риторика - хитоба ҳар бир аниқ фикрга тингловчиларни ишонтиришнинг мумкин бўлган йўллари, усулларини топиш санъати (қобилияти)дир.³³

³² Арасту. Поетика. Ахлоқи кабир. Риторика. – Тошкент: “Янги аср авлоди”, 2011. 228 б

³³ Арасту. Поетика. Ахлоқи кабир. Риторика. – Тошкент: “Янги аср авлоди”, 2011. 229 б

Аристотел ишонтириш усулларини нотехник ва техник турларга ажратади. Нотехник усулларга гувоҳлар, қийнаш йўли билан олинган кўрсатмалар, шартномалар ва б. киради. Техник усуллари эса шахсий имкониятлар ва метод ёрдамида яратилади.

Нутқ орқали ишонтириш усулларига нотикнинг феъл атори, ахлоқи; тингловчиларнинг кайфияти ва нутқнинг ўзи киради. Нотик обрў эътиборга эга, ахлоқли, илмли, таниқли бўлса унинг нутқини қизиқиб тинглашади. Нотик ўз нутқи орқали тингловчиларнинг кайфиятига таъсир ўтказиши, уларнинг ўз фикрини маъқуллашларига эришиши мумкин. Тингловчиларнинг кайфияти, яъни уларнинг нотикқа ишонишлари ёки ишонмасликлари, бирор масала бўйича ғазабланган бўлишлари ҳам ишончнинг шаклланишига таъсир кўрсатади. Нутқнинг ички структурасига амал қилинган бўлса, нутқ аниқ, тушунарли, холис баён қилинганда ҳам нотик тингловчини ўз сўзларига ишонтира олади.

Аристотел риторик нутқни уч турга бўлади: маслахатлашувчи нутқ; суддаги нутқ ва эпидейктик нутқ. Маслахатлашувчи нутқда нуқтаи назар ё маъқулланади ёки рад этилади. Суддаги нутқ ё оқлаш ё айблаш учун сўзланади. Эпидейктик нутқ эса мақташ ёки ёмонлаш учун сўзланади. Нотик нутқ сўзлаганда муҳокамага қўйилган масала бўйича икки қарама қарши нуқтаи назарнинг мавжудлигини таъкидлаши, улардан бирини маъқуллаб, бошқасини рад этиши керак. Масала фақат биргина ечимга эга бўлса, уни муҳокама қилишга эҳтиёж бўлмайди. Нотик масалани савол қўйишдан бошлаши керак. Масалан, уруш қилиш керакми ё сулҳ тузиш. Аристотел нотик сўзлаши мумкин бўлган масалалар доирасини аниқлаб беради. Масалан, маслахатлашувчи нутқ давлатнинг молиявий ахволи, уруш ва тинчлик масалалари, мудофаа, озиқ овқат ва қонунчиликка оид бўлади.

Аристотел ишонтирувчи методлар сифатида энтимема ва мисол (индукция)ни кўрсатади. У энтимема силлогизмнинг қисқарган кўриниши

эканлигини ва ундаги хулоса асослари ҳаммавақт ҳам чин мулоҳазалардан ташкил топмаслигини таъкидлайди. У риторик энтимемада хулоса асослари эҳтимолий (проблематик) мулоҳазалар бўлиши, белгилар ҳақидаги мулоҳазалар бўлиши ва билимни ифодаловчи (аподейктик) мулоҳазалар бўлишини аниқлайди. Белгилар ҳақидаги мулоҳазаларда якка ва умумий белгиларнинг алоқадорлигига алоҳида эътибор қаратади.

Аристотел риторик исботлашда мисолдан фойдаланганда, ўрганилаётган масала бўйича бир нечта мисол таҳлил қилиниб, умумлаштирилган хулоса чиқарилишига эътиборини қаратади ва бундай хулосаларнинг чин бўлиши мумкинлигини таъкидлайди. Аристотелда мисол аналогияни ҳам билдиради. Унинг таъкидлашича, мисол кучли ишонтирувчи метод ҳисобланади.

Аристотел эзгулик ва бахт ҳақидаги нутқда нотик эътибор бериши керак бўлган жиҳатларни таҳлил қилади. У бу масалаларга турли нуқтаи назардан ёндашиш мумкинлигини таъкидлайди. Аристотел ахлоқий масалаларни аргументлашда тушунчаларни таърифлаш ва бўлиш мантиқий амалидан фойдаланади. Унинг таъкидлашича, моҳир нотикда аввалдан тайёрланган далиллар мавжуд бўлади. Бу далиллар мақоллар, афоризмлар ёки бадий адабиётдан олинган парчалар бўлиши мумкин.

Аристотелнинг “Риторика” асаридаги ғоялар Шарқ перипатетиклари ва Ғарб мантиқшунослари томонидан ижодий ривожлантирилди. Хусусан Абу Наср Фаробий, Ибн Синолар “Риторика” номли асарларини ёздилар ва нотиклик санъатининг ривожланишига ўз ҳиссаларини қўшдилар. Бугунги кунда ҳам бу ғоялар ўз қимматини сақлаган ва маънавий соҳадаги тарғибот ташвиқот ишларида улардан унумли фойдаланилмоқда.

Шарқ Ренесансининг омилларидан бири бўлган антик давр фалсафий мероси бугунги Учинчи Ренесанс учун ҳам ибратлидир. Мафкуравий иммунитетни шакллантириш ишларининг самарадорлигини оширишда маънавий маърифий соҳа вакилларининг нутқий

компетенциясини юқори даражага кўтариш, уларни аудиториянинг ишонч эътиқодини ўзгартирувчи методлар билан қуроллантириш, яъни нотиклик маҳоратини эгаллашларига ёрдам бериш ниҳоятда муҳимдир. Бу борада антик даврнинг машҳур файласуф олими Аристотелнинг нотиклик санъатиги оид “Риторика” асари муҳим қўлланма бўлиб хизмат қилади.

Ҳар қандай мафкура омма онгига тўғри сингдирилгандагина, у қудратли куч касб этади. яқин йилларда ва ҳозирги кунда ҳам турли хил экстремистик оқимлар ҳаёт ҳақида у қадар тажрибага эга бўлмаган ёшларга ўз таъсирини ўтказишга ҳаракат қилди. Дин ниқоби остида ўзларининг ғаразли ниятларини амалга оширишга, ёшларни тўғри йўлдан оғдиришга уринганлари сир эмас. Баъзан ёшларнинг бундай ғояларга эргашишларига мухтожлик сабаб қилиб кўрсатилади. Лекин бундай ғояларга эргашган ёшлар орасида ўзига тўқ оилаларнинг ҳам фарзандлари борлиги бу ҳолатнинг сабаби бошқа эканлигини билдиради. Экстремистик ғоя тарғиботчиларининг ўз ғояларини жозибадор қилиб кўрсатиш маҳоратини чуқур эгаллаганлиги бунга кўпроқ сабаб бўлмоқда.

Миллий ўзлик ва маънавий қадриятларимизга таҳдид мавжуд экан, унг қарши курашиш учун энг таъсирчан восита бўлган сўз, нутқдан тўлиқ фойдаланишни ўрганишимиз, билишимиз ва амалда қўллаш маҳоратига эга бўлишимиз шарт.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. Т.:Ўзбекистон, 2021
2. Арасту. Поетика. Ахлоқи кабир. Риторика. – Тошкент: “Янги аср авлоди”, 2011.
3. А.Ф. Лосеф. Античные теории в их историко-эстетической значимости//«Античныериторика». Изд.: МГУ, 1978

**O‘ZBEKISTONNING SHHTDAGI RAISLIGI: BIRGALIKDA
RIVOJLANISH ORQALI UMUMIY MUVAFFAQIYAT SARI**

Rashidova Odina Olimjon qizi

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti magistranti

Annotatsiya: Xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar mamlakatlar o‘rtasidagi turli kelishmovchiliklarni yengib o‘tish, o‘zaro anglashuvni mustahkamlash, siyosiy va iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish, savdo-sotiqni kengaytirish xamda madaniy-gumanitar almashinuvni rag‘batlantirishga yordam beradi. Ko‘p tomonlama faoliyatga asoslangan eng yosh institutlardan biri – Shanxay hamkorlik tashkiloti aynan mana shunday maqsad va vazifalarni ko‘zlaydi. Bu tashkilot madaniy-sivilizatsion qarashlari turlicha, o‘z tashqi siyosiy yo‘nalishlari va milliy taraqqiyot modellariga ega mamlakatlarni birlashtira olgan o‘ziga xos davlatlararo tuzilmadir.

Bugungi kunga kelib SHHT hamjamiyati – ulkan geografik makonni qamrab olgan va sayyoramiz aholisining qariyb yarmini birlashtirgan, dunyodagi eng yirik mintaqaviy tashkilotdir. O‘zbekistonning Shanxay hamkorlik tashkilotiga raisligi dunyo miqyosida shiddatli jarayonlar kechayotgan o‘ziga xos “tarixiy evrilish” pallasiga to‘g‘ri keldi – bir tarixiy davr nihoyasiga yetmoqda hamda bashorat qilish mushkul bo‘lgan yangi bir davr boshlanmoqda.

Kalit so‘zlar: Shanxay Hamkorlik Tashkiloti, Samarqand, hamkorlik aloqalari, innovatsiya, tashqi savdo, eksport, import.

Abstract: International and regional organizations help to overcome various differences between countries, strengthen mutual understanding, develop political and economic cooperation, expand trade and stimulate cultural

and humanitarian exchange. The Shanghai Cooperation Organization, one of the youngest institutions based on multilateral activities, pursues exactly such goals and objectives. This organization is a unique interstate structure that can unite countries with different cultural-civilizational views, their own external political orientations and models of national development.

Today, the SCO community is the largest regional organization in the world, covering a huge geographical area and uniting almost half of the population of the planet. Uzbekistan's chairmanship of the Shanghai Cooperation Organization has coincided with a unique period of "historical evolution" in which intense processes are taking place on a global scale - one historical period is coming to an end and a new one, which is difficult to predict, is beginning.

Key words: Shanghai Cooperation Organization, Samarkand, cooperation relations, innovation, foreign trade, export, import.

*“Bizning asosiy shiorimiz – **“Har birimiz kuchli bo‘lsakgina SHHT kuchli bo‘ladi.** Uni amalda ro‘yobga chiqarish yo‘lida Tashkilotni yanada kuchli va xalqaro hamkorlarimiz uchun yanada jozibador bo‘lishiga erishish uchun jiddiy harakat qildik”.*

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev

Kirish. Xalqaro hamkorlikning universal prinsip va normalarga asoslangan tizimi izdan chiqib borayotgani bugungi kun haqiqatidir. Buning asosiy sabablaridan biri – global darajada davlatlar o‘rtasidagi o‘zaro ishonchning chuqur tanazzulga yuz tutayotgani bilan bog‘liq. Bu esa o‘z navbatida geosiyosiy qarama-qarshiliklarga rag‘bat berib, “bloklarga mansublik” stereotiplarining qayta tug‘ilish xavfini yuzaga keltirmoqda. Davlatlar o‘rtasidagi bunday o‘zaro ishonchsizlik jarayoni jahon iqtisodiyotining

avvalgi taraqqiyot yo‘liga qaytishini va global ta‘minot zanjirlarining tiklanishini murakkablashtirmoqda.

Dunyoning turli nuqtalarida davom etayotgan qurolli mojarolar savdo va investitsiya oqimlarini izdan chiqarib, oziq-ovqat va energetika xavfsizligini ta‘minlash borasidagi muammolarini yanada keskinlashtirmoqda.

Shu bilan bir qatorda, global iqlim o‘zgarishi, tabiiy boyliklar va suv resurslari tanqisligining ortishi, bioxilma-xillikka putur yetishi hamda xavfli yuqumli kasalliklar tarqalishi jamiyatlarimizning zaif tomonlarini yanada yaqqolroq ko‘rsatib bermoqda. Bu muammolar insoniyat taqdiriga bevosita daxldor bo‘lgan mushtarak qadriyat va ne‘matlarning yemirilishiga olib kelib, odamlar hayoti va faoliyatiga tahdid solmoqda, ularning daromad manbalarini qisqartirmoqda.

Bunday murakkab sharoitda bir haqiqat aniq: hech bir mamlakat yolg‘iz holda ushbu global xavf-xatarlarni chetlab o‘tish yoki bartaraf etishga qodir emas.

“Bugun biz yashayotgan, jarayonlar o‘zaro chambarchas bog‘langan dunyoda xavfli muammolar girdobidan chiqishning yakkayu yagona yo‘li – konstruktiv muloqot va har bir tarafning manfaatlarini hisobga olish va hurmat qilishga asoslangan ko‘p tomonlama hamkorlikdir” – deya ta‘kidlaydi hurmatli Prezidentimiz.³⁴ Aynan inqiroz va bo‘hronlar davrida mamlakatlar, ular xoh katta, o‘rta yoki kichik bo‘lsin, o‘zlarining tor doiradagi manfaatlarini ustun qo‘ymasdan, aksincha, asosiy e‘tiborni global hamjihatlikka qaratishlari lozim. Tinchlik, xavfsizlik va barqaror taraqqiyotga xavf tug‘dirayotgan, har qaysi mamlakatga rahna soladigan tahdid va xatarlarga qarshi umumiy sa‘y-harakat va imkoniyatlarni birlashtirish va safarbar etish barchamiz uchun birdek manfaatlidir.

Samarali xalqaro hamkorlik – bu dunyoda barqaror, ishonchli va farovon taraqqiyotning eng muhim omilidir. Aynan shunday yondashuv zamonamizning

³⁴ Prezident Sh. Mirziyoyevning Samarqanddagi SHHT yig‘ilishida qilgan ma‘ruzasidan.

dolzarb muammolarini bahamjihat hal etish, yangi xavf-xatar va ijtimoiy larzalardan himoyalaniş uchun eng aniq, maqbul va samarali yo‘l hisoblanadi.

Barchaning va har bir tomonning manfaatlariga javob beradigan xalqaro hamkorlikni ko‘p tomonlama institutlarsiz amalga oshirib bo‘lmaydi. Ushbu institutlar faoliyatidagi muayyan kamchiliklarga qaramasdan, ular mintaqaviy va global miqyosda davlatlararo hamkorlikning eng muhim vositasi bo‘lib xizmat qilishda davom etmoqda. Xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar mamlakatlar o‘rtasidagi turli kelishmovchiliklarni yengib o‘tish, o‘zaro anglashuvni mustahkamlash, siyosiy va iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish, savdo-sotiqni kengaytirish hamda madaniy-gumanitar almashinuvni rag‘batlantirishga yordam beradi.

Ko‘p tomonlama faoliyatga asoslangan eng yosh institutlardan biri – Shanxay hamkorlik tashkiloti aynan mana shunday maqsad va vazifalarni ko‘zlaydi. Bu tashkilot madaniy-sivilizatsion qarashlari turlicha, o‘z tashqi siyosiy yo‘nalishlari va milliy taraqqiyot modellariga ega mamlakatlarni birlashtira olgan o‘ziga xos davlatlararo tuzilmadir. Tarixan qisqa davrda SHHT katta yo‘lni bosib o‘tib, global siyosiy va iqtisodiy tizimning ajralmas qismiga aylandi, deb qat’iy ishonch bilan aytish mumkin.

Bugungi kunga kelib SHHT hamjamiyati – ulkan geografik makonni qamrab olgan va sayyoramiz aholisining qariyb yarmini birlashtirgan, dunyodagi eng yirik mintaqaviy tashkilotdir.

Asosiy qism. SHHTning xalqaro tashkilot sifatidagi jozibadorligi uning faoliyati asosini tashkil etadigan quyidagi tamoyillarda namoyon bo‘lmoqda: Shanxay hamkorlik tashkilotining turli bloklardan xoli maqomga ega ekani, ochiqlik, uchinchi mamlakatlar yoki xalqaro tashkilotlarga qarshi qaratilmagani, barcha ishtirokchi tomonlarning tengligi va suverenitetini hurmat qilish, ichki ishlarga aralashmaslik, siyosiy qarama-qarshilik va ixtilofli raqiblikka yo‘l qo‘ymaslik.

Shanxay Hamkorlik Tashkiloti (SHHT) shiddat bilan o‘zgarib borayotgan hozirgi zamonning eng dolzarb muammolarini samarali hal qilishda,

xavfsizlik va barqaror taraqqiyotni ta'minlashda katta hissa qo'shib kelayotgan nufuzli xalqaro tashkilot hisoblanadi.

Shanxay hamkorlik tashkilotining muvaffaqiyat garovi – mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash orqali ko'p tomonli hamkorlikni ilgari surishdadir.

SHHT o'z mohiyatiga ko'ra, tinchlik, hamkorlik va taraqqiyot yo'lida birlashishga, ayirmachilik unsuridan xoli bo'lgan jozibador makonga aylanishi lozim.

Shu sababli ham SHHT faoliyatiga qo'shilish istagidagi davlatlar soni yildan yilga ortib bormoqda. Bu tendensiya xalqaro va mintaqaviy munosabatlar tizimi transformatsiya jarayonini boshidan kechirayotgan bugungi sharoitda yaqqol ko'zga tashlanmoqda.

SHHT makonidagi davlatlarning yuksak insoniy, intellektual va texnologik salohiyatga, jadal rivojlanayotgan iqtisodiyotlarga va hali to'laqonli foydalanilmagan tabiiy zaxiralarga ega ekani tashkilotning iqtisodiy ahamiyatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda SHHTga a'zo davlatlar yalpi ichki mahsulotining umumiy hajmi jahon ko'rsatkichining qariyb chorak qismini tashkil qilmoqda. Bu esa endigina 20 yoshga to'lgan ushbu mintaqaviy Tashkilot tomonidan dunyoning barqaror rivojlanishiga qo'shilayotgan hissasining salmog'i yuksak ekanidan dalolat beradi.

Yangi sinovlar va imkoniyatlar vujudga kelayotgan bugungi dunyoda SHHTning transformatsiyasi va yuksalishi uchun nafaqat a'zolar sonining ko'payishi hisobiga, balki tashkilot rivojining yangi strategik yo'nalishlarini ilgari surish orqali keng istiqbollar mavjud. Bu o'rinda gap transport va o'zaro bog'liqlik, energetika, oziq-ovqat va ekologiya xavfsizligi, innovatsiyalar, raqamli transformatsiya va "yashil" iqtisodiyot kabi muhim yo'nalishlar haqida bormoqda.

O'zbekiston Respublikasi Shanxay hamkorlik tashkilotiga raislik qilishdek mas'uliyatli vazifani o'z zimmasiga olgach, asosiy e'tiborni hamkorlikning yangi ufqlarini ochish va har bir ishtirokchi mamlakatning

foydalanilmagan rezervlarini ishga solish orqali Tashkilotni jadal rivojlantirish strategiyasiga qaratdi.

O'zbekiston Shanxay hamkorlik tashkilotiga asos solgan davlatlardan biri sifatida uning ko'p qirrali faoliyatida muhim va faol rol o'ynamoqda. O'zbekistonning tashabbuslari ShHTning xalqaro nufuzini va salohiyatini yuksaltirishga, ko'p tomonlama hamkorlikni mustahkamlashga hamisha xizmat qilib kelgan. O'zbekistonning 2021-2022 yillarda ShHTga raisligi mazmundorligi va natijaga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir.

Dunyo hamjamiyati, xalqaro yetakchi ekspertlar tamonidan bildirilayotgan xulosalarga ko'ra pandemiya va global inqiroz oqibatlariga qaramasdan, O'zbekistonning ShHTga Raislik rejasi birgalikda to'liq amalga oshirildi. 80 dan ortiq yirik xalqaro tadbirlar o'tkazildi. ShHT doirasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, oziq-ovqat xavfsizligi va kambag'allikni qisqartirish kabi sohalardagi hamkorlikning yangi format va mexanizmlari ishga tushirildi. Iqtisodiyot, sanoat, innovatsiyalar, turizm, sog'liqni saqlash, xalq diplomatiyasi, gender tengligi va ayollar tadbirkorligini ilgari surish borasidagi dolzarb masalalar bo'yicha forumlar, konferensiyalar va boshqa tadbirlar o'tkazildi.³⁵

Ushbu xalqaro nufuzli tadbirning aynan Samarqandda o'tkazilishida ham katta mazmun –ma'no bor. Samarqand qadim-qadimdan Sharqiy Osiyodan to Shimoliy Afrika, Yaqin Sharq va Yevropagacha bo'lgan makonda yashaydigan xalqlar o'rtasida ma'naviy, iqtisodiy, madaniy va ilmiy almashuvlarning markazi bo'lib kelgan.

Samarqand O'zbekiston raisligida bo'lib o'tgan Shanxay hamkorlik tashkiloti Davlat rahbarlari kengashining 22-majlisida tarixiy voqeyliklar guvohi bo'ldi. Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev Samarqandda asrlar davomida turli sivilizatsiyalar vakillari o'rtasida samarali muloqotning o'ziga xos madaniyati yaralgani, Samarqand – ShHTni tuzishda asos qilib olingan

³⁵ Qodir Jo'rayev, Oliy Majlis Qonunchilik palatasi Xalqaro ishlar va parlamentlararo aloqalar qo'mitasi raisi o'rinbosari nutqidan.

bagʻrikenglik, turli xalqlarning anʻana va qadriyatlariga hurmat tamoyillari asrlar davomida amalda boʻlgan hayotiy bir namuna ekanini oʻz maʼruzalarida aytib oʻtdilar.

Sammit ishida SHHTga aʼzo mamlakatlar – Pokiston, Rossiya, Tojikiston, Xitoy, Oʻzbekiston, Qirgʻiziston, Qozogʻiston, Hindiston, shuningdek, tashkilot huzuridagi kuzatuvchi davlatlar – Belarus, Moʻgʻuliston va Eron yetakchilari ishtirok etdi.

Faxriy mehmon sifatida Turkiya, Ozarbayjon, Turkmaniston va Armaniston, shuningdek, Birlashgan Millatlar Tashkiloti, boshqa nufuzli xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar rahbarlari taklif etilgan. SHHT sammiti yakunlari boʻyicha 40 dan ortiq hujjat qabul qilindi.

Sammit doirasida koʻplab ikki tomonlama uchrashuvlar boʻlib oʻtgan hozirgi global muammolar yechimiga yoʻl ochishiga ishonchimiz komil.

Prezidentimiz xorijiy delegatsiyalar rahbarlari Xitoy Xalq Respublikasi, Eron, Tojikiston, Qirgʻiziston, Ozarbayjon, Turkmaniston va boshqa qator davlatlar rahbarlari bilan dolzarb mintaqaviy va xalqaro kun tartibidagi masalalarni, zamonamizning global muammolarini muhokama qildilar.

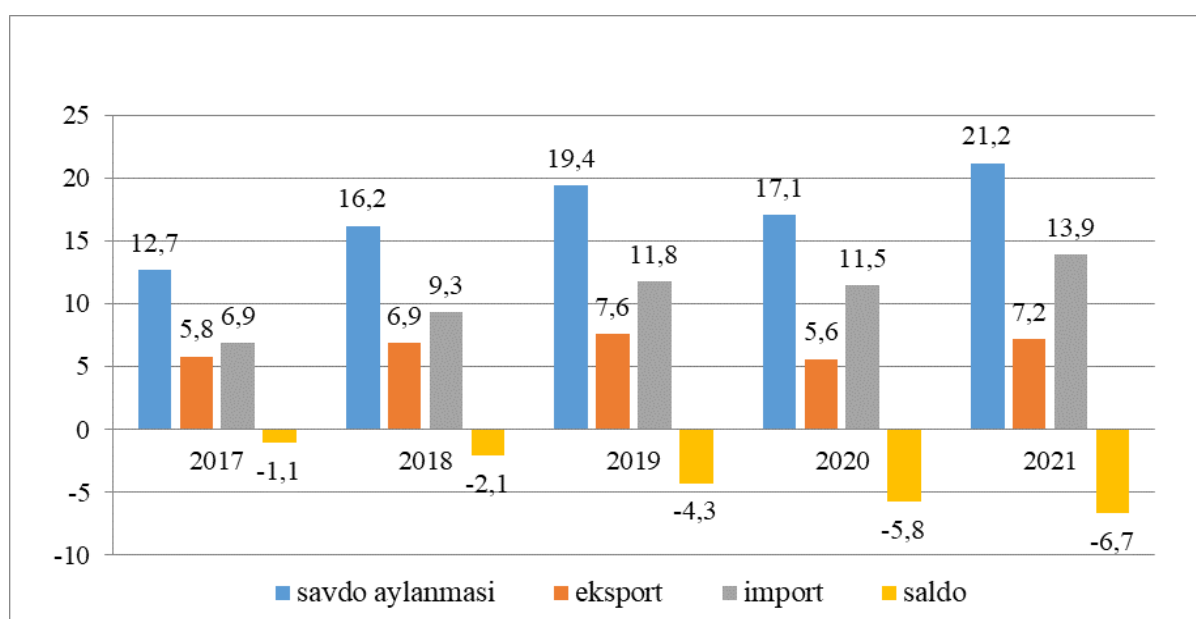
Ushbu uchrashuvlarda turli davlat rahbarlari bilan global va mintaqaviy rivojlanishning asosiy masalalari muhokama qilindi. Muzokaralar natijasida mintaqadagi keskinlikni pasaytirishga xizmat qilgan muhim qarorlar qabul qilindi.

Davlatimiz rahbari aytganlaridek, samarali xalqaro hamkorlik – bu dunyoda barqaror, ishonchli va farovon taraqqiyotning eng muhim omilidir. Aynan shunday yondashuv zamonamizning dolzarb muammolarini bahamjihat hal etish, yangi xavf-xatar va ijtimoiy larzalardan himoyalani uchun eng aniq, maqbul va samarali yoʻl hisoblanadi. Ishonchimiz komilki, Sammit doirasida boʻlib oʻtgan koʻplab ikki tomonlama uchrashuvlar hozirgi global muammolar yechimiga sabab boʻladi.

Tahlil va natijalar. Shanxay hamkorlik tashkiloti (ShHT) faoliyatining ustuvor yoʻnalishlaridan biri bu savdo aloqalarini

rivojlantirishdir. ShHT mamlakatlari bilan tashqi savdo O‘zbekiston tashqi iqtisodiy faoliyatida muhim o‘rin tutadi. Xususan, Rossiya, Xitoy va Markaziy Osiyo mamlakatlari O‘zbekistonning asosiy savdo-iqtisodiy hamkorlari qatoriga kiradi.

So‘nggi 5 yil ichida O‘zbekistonning ShHT mamlakatlari bilan aylanmasi 1,7 barobar, eksport 1,2 barobar, import 2 barobar oshdi. Shu bilan birga, ShHT mamlakatlari bilan tovar aylanmasining mamlakatning umumiy tashqi savdo aylanmasidagi ulushi ham 47,2% dan 50,2% gacha o‘ydi.

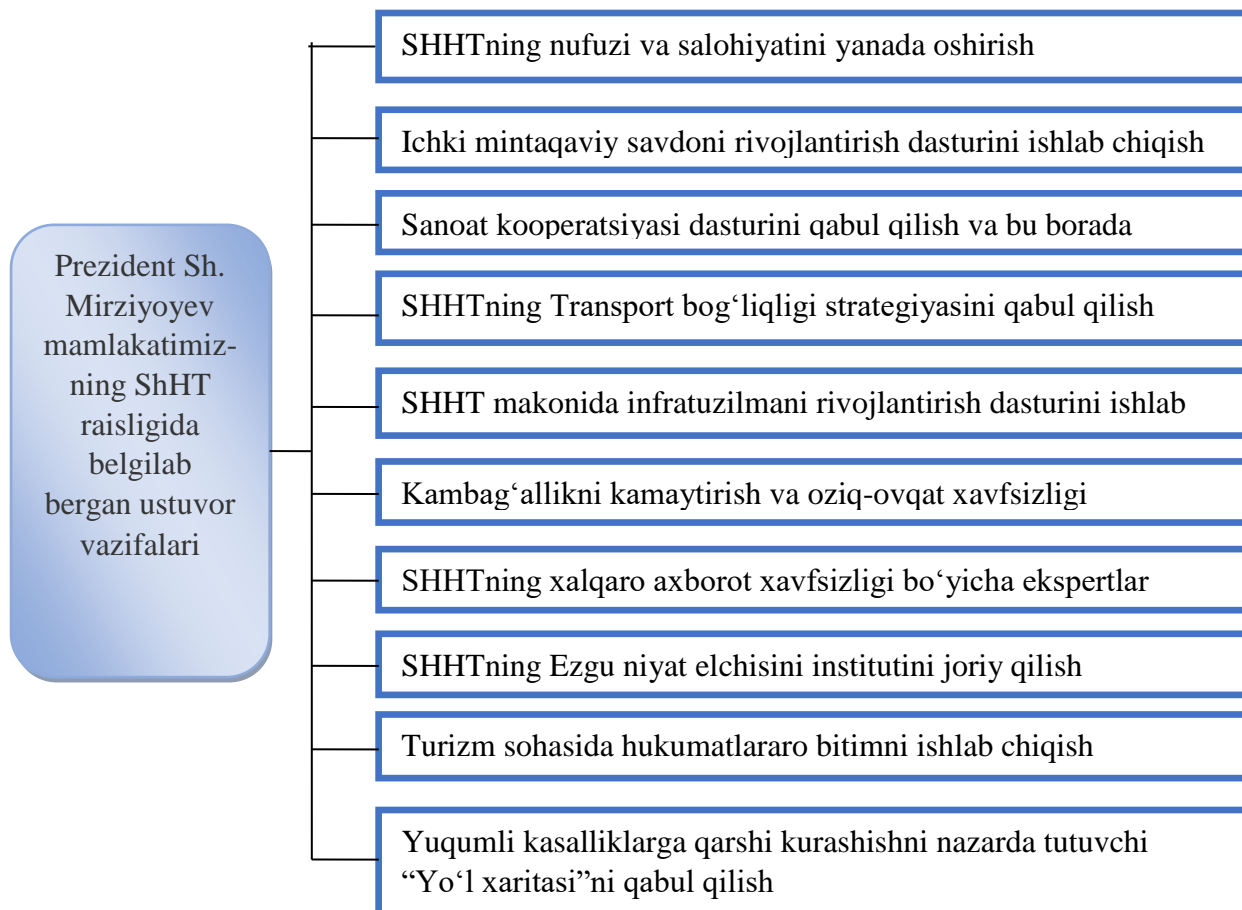
1-rasm. SHHT ga a'zo davlatlar bilan O'zbekistonning savdo aylanmasi (yillar kesimida).³⁶

2021 yilda ShHT mamlakatlari bilan tovar aylanmasi 24 foizga o‘ydi va 21,2 milliard dollarni, eksport 29 foizga o‘tib, 7,2 milliard dollarni va import 21 foizga o‘tib, 13,9 milliard dollarni tashkil etdi.

2021 yilda O‘zbekiston umumiy tashqi savdo aylanmasining 50,2 foizi, eksportning 43,5 foizi va umumiy importning 54,5 foizi ShHT mamlakatlari hissasiga to‘g‘ri keladi.

³⁶ www.daryo.uz sayti ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

SHHT mamlakatlarining eksportning umumiy hajmidagi ulushi 57,8 foizga, tovar aylanmasining umumiy hajmida esa 55,6 foizga oshadi.

2-rasm. Prezidentimizning mamlakatimiz SHHT raisligida belgilab bergan ustuvor vazifalari.³⁷

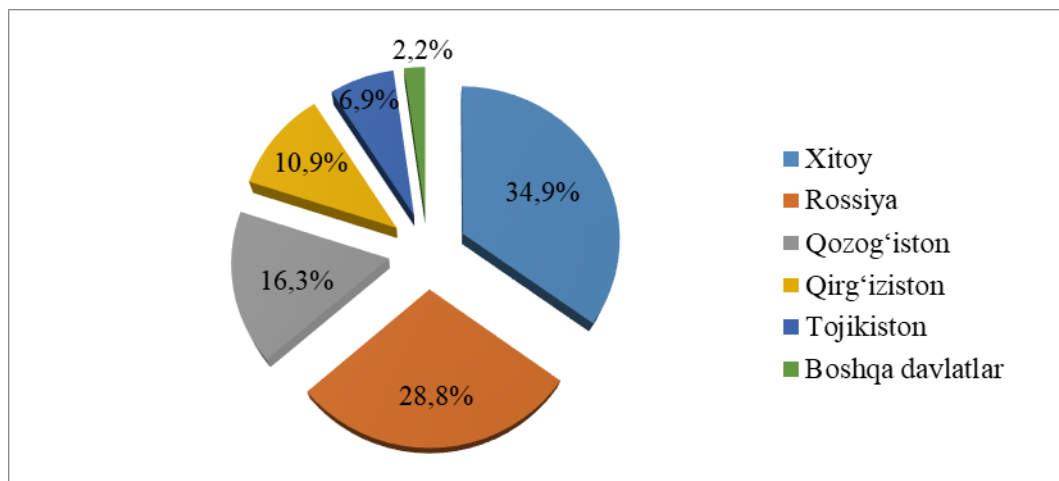
SHHT mamlakatlari bilan ichki savdo hajmi doirasida O'zbekiston aylanmasining eng katta ulushi Rossiya - 35,7% va Xitoy – 35,2%, Qozog'iston – 18,5% va Qirg'iziston - 4,5%ni tashkil etadi.

2021 yilda SHHT davlatlarining yalpi ichki mahsuloti 23,5 trillion AQSh dollarini tashkil qildi.

2021 yilda 2020 yilga nisbatan SHHT mamlakatlari yalpi ichki mahsuloti jahon yalpi ichki mahsuloti o'sishining 5,8 %ga nisbatan 7,8 %ga oshdi.

³⁷ www.rewiev.uz sayti ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

2021 yilda SHHT davlatlarining jahon yalpi ichki mahsulotidagi ulushi 24,5 %ni tashkil etdi. Taqqoslash uchun, 2016 yilda SHHTga a'zo mamlakatlarning jahon yalpi ichki mahsulotidagi ulushi 20,7 %ni tashkil qilgan.

3-rasm. SHHTga a'zo mamlakatlar bilan O'zbekiston o'rtasidagi eksport aloqalarida eng katta ulushga ega davlatlar.³⁸

Eksport bo'yicha eng katta ulushlar allaqachon 5 mamlakatga to'g'ri keladi: Xitoy – 34,9%, Rossiya – 28,8%, Qozog'iston – 16,3%, Qirg'iziston – 10,9%, Tojikiston – 6,9%. Importning asosiy hajmi Rossiyadan – 39,3%, Xitoydan – 35,4% va Qozog'istondan – 19,7%.

2022 yil yanvar-iyul oylari yakunlariga ko'ra, o'tgan yilning shu davriga nisbatan O'zbekistonning ShHT mamlakatlari bilan aylanmasi 25,3 foizga o'sib, 14,0 milliard dollarni tashkil etdi, eksport 24,4 foizga o'sib, 4,6 milliard dollarni, import 27,3 foizga o'sib, 9,4 milliard dollarni tashkil etdi.

Bunday natijalarga asosan ShHT hududida tranzit salohiyatini rivojlantirish, ShHTga a'zo davlatlar hududlari bo'ylab transportni boshqarish bo'yicha kelishilgan tizimni ishlab chiqish orqali erishildi. Ushbu murakkab va kapitalni talab qiladigan ish kamida o'n yil davom etdi.

Umuman olganda, ShHT Markaziy va Janubiy Osiyo, Yevroosiyo, Sharq mamlakatlarini birlashtiradi, ShHT ishtirokchilari sonini iqtisodiyoti rivojlangan

³⁸ www.daryo.uz sayti ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

bir qator Arab davlatlari bilan to'ldirish rejalashtirilgan, bu SHHTni dunyo aholisining deyarli yarmi uchun istiqbolli maydonga aylantiradi, bu yerda o'zaro manfaatli savdo-iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratiladi.

Xulosa. Xulosa sifatida shuni ta'kidlash lozimki, o'tgan davrda SHHT o'zini samarali mexanizm sifatida namoyon etib, siyosat va xavfsizlikdan iqtisodiy va ijtimoiy hamkorlikkacha bo'lgan keng qamrovli masalalarni o'z ichiga olgan mintaqaviy muammolarning butun bir majmuini hal etishga qodir xalqaro forum sifatida jahon siyosat sahnasidan mustahkam o'rin egalladi. Dunyo bo'ylab keng tarqalgan pandemiya esa SHHTga bo'lgan obyektiv hayotiy zaruratni yanada oshirmoqda. Bugun zamonaviy va jadal rivojlanayotgan infratuzilmalarga ega bo'lgan Samarqandning bunday noyob jihatlari uni mintaqaviy va global xatarlarni birgalikda muhokama qilish, bu borada zarur yechimlarni izlab topish uchun eng qulay va maqbul maydonga aylantirmoqda.

Insoniyatning bir butunligi va o'zaro bog'liqligi shu darajada yuqoriki, mavjud xatarlarning aksariyati nafaqat mintaqalar, balki umumjahon miqyosida hamkorlik qilishni taqozo etmoqda.

Ko'p yillik birgalikdagi ishlarimiz tajribasiga tayanib ishonch bilan aytamizki, SHHTning Samarqand sammiti **umumiy xavfsizlik va taraqqiyot yo'lidagi** o'zaro hurmat, ishonch, konstruktiv hamkorlik prinsiplariga asoslangan yangi, inklyuziv muloqotni yo'lga qo'yish borasida o'ziga xos namuna bo'la oladi.

Samarqand tashqi siyosat bobida ustuvor yo'nalishlari turlicha bo'lgan davlatlarni birlashtirish va murosaga keltirishga qodir aynan shunday platformaga aylana oladi.

Tarixan shakllangan tushunchaga ko'ra, Samarqanddan turib qaralganda, dunyo tarqoq emas, balki yaxlit va bo'linmas bo'lib ko'rinadi. "Samarqand ruhi" degan noyob fenomenning mazmuni ham asli shunda mujassam bo'lib, u xalqaro hamkorlikning, jumladan, SHHT doirasidagi

sheriklikning prinsipial jihatdan yangi formatini shakllantirish borasida mustahkam poydevor bo'lishi mumkin.

Aslini olganda, "Samarqand ruhi" bundan 20 yil avval mamlakatlarimizning davr talablariga mos, yangi tashkilotni yaratishiga turtki bergan "Shanxay ruhi"ni uyg'un ravishda to'ldirib turadi.

Shu sababdan aminmizki, Samarqandda SHHT hayotining yangi bosqichi boshlanishiga guvoh bo'lamiz – Tashkilotning tarkibi kengayib, uning kelajak kun tartibi shakllanadi va bunda chuqur ramziy ma'no mujassam.

Ishonchimiz komilki, Shanxay hamkorlik tashkilotining bo'lajak sammitida qabul qilinadigan qarorlar mintaqaviy darajada ham, global miqyosda ham muloqot, o'zaro anglashuv va hamkorlikni mustahkamlashga salmoqli hissa qo'shadi.

Foydalanilgan manbalar.

1. www.iiv.uz
2. www.oz.sputniknews-uz.com
3. www.daryo.uz
4. www.rewiev.uz

USTOZ OTANGDEK ULUG‘,USTOZ QADAMI QUTLUG‘

Qashqadaryo viloyati kasbi tumani 52 maktab

boshlangich ta'lim o'qituvchisi

Hisenova Susana Fozilovna

*Deydilar, ustoz jabri — ota mehridan afzal,
Shogirdlarning iqboli — ustoz jabriga badal,
Navoiy demish, kasbni egallagil mukammal,
Saodatning kaliti, bilgilki, ilmu amal,
Ustoz qadami qutlug‘, ustoz — otangday ulug‘.*

Ilm bebaho boylik, uni egallash oson ish emas. Ulamolar ilm olishni igna bilan quduq qazishga o‘xshatishgan. Inson shunday bebaho xazinaning sohibi bo‘lishida ustozning o‘rni beqiyos.

Payg‘ambarimiz sollallohu alayhi vasallam bir hadisi sharifda o‘zidagi bilim va hunarni boshqalarga o‘rgatuvchi insonlar haqida: «**Albatta, Alloh taolo uning farishtalari, samovot ahli, hattoki, kavakdagi chumoli, dengizdagi baliqqacha barchalari insonlarga yaxshilik o‘rgatuvchi kishi haqiga salovat-duo aytib turadilar**», deb marhamat qilganlar.

Xalqimizda “Ustoz otangdek ulug‘” — degan hikmat bejiz aytilmaydi. O‘tgan ulug‘larimiz, ota-bobolarimiz ustoz va muallimlarning haqqini yaxshi bilganlar, ularning qadri nechog‘li baland ekanini teran anglaganlar va shunga ko‘ra muomala qilganlar. Imomi a‘zam Abu Hanifa rahmatullohi alayh shunday deganlari rivoyat qilinadi: «Ustozim Hammodning hurmati uchun uning uyi tomonga oyog‘imni uzatmaganman. Holbuki, uning uyi bilan mening uyim orasida yettita ko‘cha bor edi. Hammod vafot etgandan so‘ng qachon namoz o‘qisam har safar albatta ota-onamga qo‘shib, unga ham Allohdan mag‘firat

so‘raganman. Nafaqat u ustozim, balki kimdan nimadir o‘rgangan bo‘lsam yoki kimdir menga nimadir o‘rgatgan bo‘lsa, albatta, o‘sha kishilar uchun ham doim Allohdan mag‘firat so‘rayman».

Ustozlar haqida gap borganda hazrat Alisher Navoiyning bu baytlaridan oshirib bir so‘z aytmoq mushkuldir:

Haq yo ‘lida kim senga bir harf o ‘qutmish ranj ila,

Aylamak bo ‘lmas ado oning haqin yuz ganj ila.

Shunday ekan o‘quvchi yoshlar, talabalar va barchamiz ustozlarni qadrlab, doimo ularga hurmat-ehtirom ko‘rsatishimiz lozim. Talabalik odoblariga rioya qilgan shogird haqiqiy ma’noda ustozlarini hurmat qilgan bo‘ladi va olayotgan ilmu hunari samarali bo‘lib, vujudiga singadi va kelajakda manfaatli bo‘ladi.

Mamlakatimizda ustoz va murabbiylarga ehtirom ko‘rsatish, ularni e‘zozlash, ijtimoiy imtiyozlar yaratish borasida ko‘plab ishlar amalga oshirilmoqda. Jamiyatning ma’naviy-ma’rifiy darajasi ustoz va murabbiylarga bo‘lgan munosabatga qarab baholanadi. Jamiyatning ko‘p qismini tashkil qiluvchi yoshlarimizga ta’lim-tarbiya berib kelayotgan ustoz va murabbiylarimizni har vaqt hurmatlashimiz va e‘zozlashimiz lozim.

Zero, kelajak avlodni barkamol va yetuk ma’rifatli bo‘lib yetishishida ularning xizmatlari kattadir. O‘zbekiston bugungi dunyo hamjamiyatida o‘zining munosib o‘rnini egallab, ta’lim, madaniyat, sport va boshqa sohalarda o‘zini ko‘rsatib, xalqaro maydonda o‘z mavqe’iga ega bo‘lishida ustoz va murabbiylarning o‘rni beqiyosdir. Shu munosabat bilan yurtimizda har yili 1 oktyabr kunini “Ustoz va murabbiylar kuni” sifatida nishonlanadi. Bu kunda ustozlarga yanada ko‘proq hurmat-izzat ko‘rsatiladi va ularga xursandchilik baxsh etishga harakat qilinadi.

Demak, jamiyatda muhim o‘rin tutgan, mashaqqatli kasb egalarining mas’uliyatlari qanchalik katta bo‘lsa, ularning hurmatlarini saqlash ham xalqqa

shunchalik burch bo'ladi. Dinimiz ta'limotiga ko'ra ilmlariga amal qiluvchi ulamolar va odamlarga foydali ilmlarni ta'lim beruvchi muallimlarning Alloh taolo huzurida sha'nlari ulug', qadrlari yuksakdir. Insoniyat uchun foydali bo'lgan har qanday ilm Islomda ardoqlanadi. Zamonaviy bilimlardan dars beruvchi ustozlar ham yaxshi niyatlari sabab ajru savobga erishadilar.

Ulamo va ustoz murabbiylarni qadrlash va ehtirom qilish shar'an vojib amallardandir. Zero ular o'tgan ulug' zotlar va olimlarning merosxo'rlaridir. O'tgan olimlar molu dunyoni emas, balki ilmni meros qoldirgandirlar. Ilmning fazilati haqida Imom Buxoriydan quyidagi hadis rivoyat qilinadi: "Rasululloh sallallohu alayhi vasallam aytganlar: ***"Tushimda menga bir idishda sut keltirildi, qongunimcha ichdim, hatto tirnoqlarimdan sut chiqqanini ko'rdim"***. Sahobai kiromlar so'radilar: "Yo Rasululloh, sutni nimaga yo'ydingiz?". ***"Ilmga"***, - dedilar Rasululloh alayhissalom".

Mashhur muhaddis olim Abul Qosim ibn Asokir ilm ahllariga odobsizlik qilgan kishiga nasihat qilib, shunday degan: *"Bilginki, ulamolarning go'shtlari zaharlidir. Kim biror olimni haqorat qilsa Alloh taolo uning o'limidan avval qalbini o'limi bilan baloga giriftor qiladi"*.

Ya'ni, ilm ahllariga nisbatan odobsizlik qilib, ular yo'qliklarida ortilaridan gapirgan kishi go'yo zaharli go'sht yegandek bo'ladi. Uning bu qilgan ishi sababli Alloh taolo uning o'zidan avval qalbini ko'r qilib qo'yadi.

Alloma ibn Najjorning "Tarix"ida Qozi imom Abu Toyyibdan qilingan sahih rivoyatda shunday voqe'ni keltiriladi "Biz Bag'doddagi jome' masjidida o'tirgan edik. Bir xurosonlik yosh yigit kelib, olimlardan bir masala haqida so'rab dalilini talab qildi. Shunda unga so'ragan masalasini javobini aytib Abu Huraya raziyallohu anhudan rivoyat qilingan hadis ushbu masalaning dalili ekani aytili. Yigit: "Abu Hurayra hadisi hujjat bo'ladigan odam emas" dedi. U gapini tugatib bo'lmasdan "jome'" shiftidan katta bir qora ilon tushdi. Bu holatni ko'rgan odamlar qo'rqib ketib, har tomonga qocha boshlashdi. Ilon ayni o'sha yigitni ta'qib qilardi. Shunda yigitga qarata "hozir aytgan gapingdan tavba qil"

deyildi. U shoshganicha “tavba qildim” degan edi ilon hech qanday iz qoldirmay ortiga qaytib ketdi”. Ushbu hikoyani keltirgan mashhur muhaddis olim Ibn Saloh “ushbu rivoyat ishonchli sanad bilan sobit bo‘lgan bo‘lib, rivoyat qilganlarni barchasi ishonchli kishilardir” degan.

Yuqoridagi keltirilgan va undan boshqa ko‘plab shar‘iy dalillardan xulosa qiladigan bo‘lsak insonlarni, ayniqsa, ustozlar va ilm ahllarini haqorat qilish, ortlaridan g‘iybat qilish, odamlar o‘rtasida obro‘sizlantirishga urunish shar‘an harom amaldir. Aksincha ularni qadrlash, hurmat qilish, nasihatlariga quloq tutish esa marg‘ub va matlubdir. Har bir inson qo‘lidan kelganicha ularga nisbatan samimiy bo‘lishga, o‘zaro mehr-muhabbat asosida muomalada bo‘lishga harakat qilishi lozim. Zero hazrati Ali raziyallohu anhu aytganlaridek “Ulamolarni yaxshi ko‘rish ham diyonatdandir”.

Kashqadaryo viloyati Kasbi tumani boshlangich ta'lim yo'nalishidagi trener o'qtuvchilari jamoasi

**ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ ЖЕСТКОСТИ НА ИЗГИБ ПАКЕТНОЙ
КОНСТРУКЦИИ ПИЛЬЧАТОГО БАРАБАНА РАСЧЕТНО-
АНАЛИТИЧЕСКИМ СПОСОБОМ**

Mexmonaliyev Lazizbek

research assistant, Andijan Engineering Institute,

Uzbekistan, Andijan city

Сайидмурадov Мирзохид, PhD., доцент

НамИТИ, Узбекистан, Г.Наманган

Аннотация: В статье исследован вопрос об определении изгибной жёсткости пильчатого барабана хлопка очистительного агрегата УХК, образованного путем набора на вал пакета из дисков, имеющих одинаковые толшины при разных диаметрах и сжатого продольным усилием сжатия. Поставленная задача решена на основе общих правил теоретической механики и силового анализа

Ключевые слова: пильчатый барабан; очистительный агрегат; жесткость на изгиб; функция; продольные усилия; сжатие; дисковой элемент; радиус; конструктивный фактор; эксплуатационный фактор; геометрический параметр; физический параметр.

Введение. В различных отраслях экономики в качестве несущих элементов и в качестве рабочих органов применяются разнообразные составные конструкции, которые по способу функционирования можно делить на два вида: составные конструкции без использования силовых факторов в конструктивных целях и составные конструкции с использованием силовых факторов в конструктивных целях.

Силовые факторы в составных конструкциях могут использоваться в целях повышения несущей способности и жесткости путем упругого упрочнения, образования жесткой пространственной конструкции с помощью посадок с натягом и образования пакета из многочисленных элементов, способного работать на растяжение, сжатие, изгиб и кручение.

В указанных целях применяют продольные, поперечные в т.ч. радиальные и моментные силовые факторы.

Одновременное удовлетворение современных требований к составным конструкциям, в своем большинстве противоречивых, является весьма сложной задачей, успешное решение которой требует использования нетрадиционных подходов к ее решению.

Одним из таких подходов является оптимальное проектирование. Особенностью оптимального проектирования является нахождение оптимального или экстремального значения некоторого параметра, например, массы или стоимости при нескольких заданных исходных параметрах или факторах ограничения.

Увеличение количества подлежащих к учету факторов при одновременном повышении требований к точности проектирования, характерные оптимальному проектированию, привели к потребности резкого повышения требуемой точности определения указанных факторов, имеющих различную физическую природу.

В машиностроении, текстильных аппаратах используются составные конструкции в виде пакета плоских элементов, сжатых продольным усилием, сообщаемым специальным натяжным тросом. Плоские элементы могут иметь одинаковые или изменяемые по определенной закономерности форморазмерные характеристики, а также быть изготовлены из одинакового или различного материала.

Основной целью применения подобных конструкций является увеличение жесткостных параметров несущих элементов и рабочих

органов машин в виде гибких пакетных конструкций. В технологических машинах современной текстильной промышленности часто применяются составные рабочие органы в виде пакета плоских дисковых элементов, набранного на вал, и сжатого продольным усилием, сообщаемым валом.

Теоретическая часть. Одним из важнейших рабочих органов очистительного агрегата является пильчатый барабан(рис.1), который набран на валу из дисков двух разных диаметров [1]. Набор дисков образует чередующиеся выступы и пазы, ширины которых равны между собой. Набор дисков зажимными гайками сжимается продольным усилием и образует пакет, способный работать не только на сжатие, но и на изгиб и на кручение.

Важными механическими параметрами пильчатых барабанов являются продольные, изгибные и крутильные жесткости. Очевидно, эти параметры пильчатого барабана будут равны сумме жесткостей вала и пакета в виде набора дисков. Так как жесткостные параметры вала определяются известным образом [2], нам достаточно определить параметры пакета дисковых элементов.

Вопросы механики подобных пакетных конструкций разработаны весьма слабо, что связано с отсутствием к настоящему времени научно обоснованного и надежного метода теоретического определения их жесткостных параметров и особенностей протекания динамических процессов в них.

Исследуем вопрос об определении жёсткости пакета плоских дисковых элементов при отсутствии работающих на изгиб и кручение продольных элементов - гибкого пакетного стержня, который для краткости будем называть также просто пакетом.

Гибкий пакетный стержень представляет собой пакет длиной L , собранный из дисков произвольной формы, выполненных возможно из разных материалов и имеющих малые толщины по сравнению с длиной и

поперечными размерами. Собранному с помощью гибкой нити и зажимных гаек пакету она сообщает осевое сжимающее усилие величиной N , достаточное для работы гибкого пакетного стержня как монолитное тело.

Такие конструкции находят применение в ряде отраслей машиностроения и строительства. В частности, гибкий пакетный стержень является составной частью пакетных рабочих органов в виде пильных цилиндров хлопкоочистительных машин, где гибкая нить заменена работающим на изгиб валом. Жесткость на изгиб пильных цилиндров очевидно, равна сумме жесткостей на изгиб вала и гибкого пакетного стержня.

Для определения жесткости на изгиб гибкого пакетного стержня в первом приближении принимаем, что он собран из одинаковых абсолютно жестких круглых дисков радиусом R малой толщины с центральным отверстием, через которое продета гибкая нить.

Уравновешивание внешних изгибающих моментов, действующих на пакет, происходит за счёт появления реактивных изгибающих моментов, обусловленных сжимающим усилием, создаваемым растянутой гибкой нитью.

Рассмотрим условия равновесия одного из дисков гибкого пакетного стержня, на который действует суммарный момент внешних сил с учётом того, что точки приложения составляющих усилий растяжения нити и сжатия пакета, действующих на диск, находятся на изогнутой оси гибкого пакетного стержня [3].

Условия равновесия с учетом сказанного и принятых основных допущений одного из плоских элементов приведены на рис. 1.

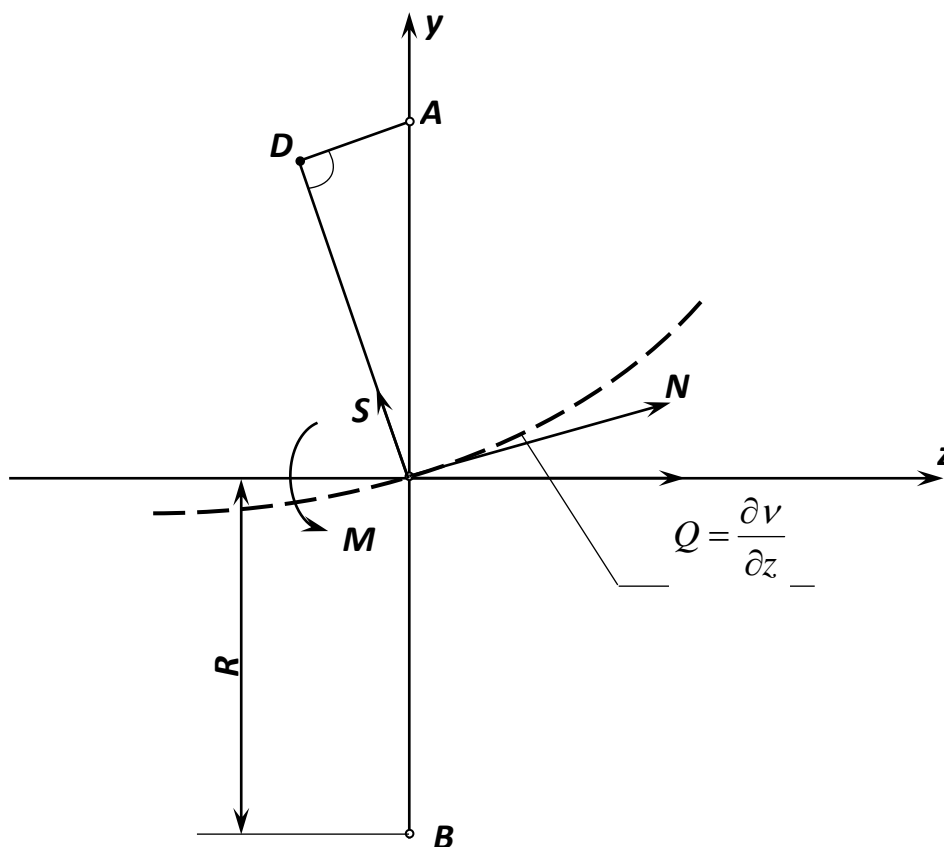

Рис. 2.

Плоский элемент малой толщины dz испытывает давление со стороны других элементов, расположенных по обе его стороны.

В рассматриваемых условиях величины давления и их распределение на площадях контакта на обеих сторонах равны и противоположны по знаку. Поэтому они полностью уравниваются друг - друга и на рисунке не показаны. В гибкой нити действуют усилия растяжения $N(\theta)$, где θ – угол наклона вектора N к оси OZ .

Для простоты считаем, что слева величина усилия равна горизонтальной составляющей усилия растяжения нити, равной номинальному усилию растяжения нити при отсутствии изгиба $N_{л} = -N$ и направлен по оси OZ , а справа – $N_n = \frac{H}{\cos \theta}$, где $\theta = \frac{\partial v}{\partial z}$ – угол поворота поперечного сечения гибкой нити при искривлении ее геометрической оси вследствие изгибной деформации гибкого пакетного стержня.

Так как длина dz мала, то можем считать, что все они приложены в точке пересечения геометрической оси нити и плоскости симметрии плоского элемента O .

Тогда условия равновесия линейных силовых факторов в проекциях на оси OZ имеют вид:

$$\sum Z = 0 \text{ или } H = N \cos \frac{\partial v}{\partial z} \quad (1)$$

Выполнение силового анализа приводит к выражению для реактивного момента внутренних сил гибкого пакетного стержня при его работе на изгиб следующего вида:

$$M_p = NR \left(\frac{\partial v}{\partial z} \right)^2 \quad (2)$$

Несложными преобразованиями полученного выражения на основе дифференциальной зависимости между углом поворота поперечных сечений $\frac{\partial v}{\partial z}$ и продольными деформациями $\frac{\partial w}{\partial z}$ с учетом малости угла θ получаем:

$$C = 2NR^2$$

Таким образом, изгибная жесткость гибкого пакетного стержня расчетно-аналитическим способом в первом приближении может быть определена как удвоенное произведение усилия номинального усилия растяжения гибкой нити или усилия сжатия плоских элементов на квадрат расстояния от крайней точки на поверхности контакта плоских элементов на вогнутой стороне изгибающегося гибкого пакетного стержня до геометрической оси гибкой нити.

Экспериментальная часть. Экспериментально определенные значения изгибной жесткости гибкого пакетного стержня на 1-2 порядка превышают определенные по (3), что объясняется большими влияниями конструктивных и эксплуатационных факторов.

По методике, аналогической приведенной выше с учетом дифференциальной зависимости малых вертикальных перемещений плоских элементов и их продольных перемещений при незакрепленных против сближения торцов пакета теоретически были определены аналитические виды функций влияния самых значимых конструктивных факторов – толщины плоских элементов l и коэффициента трения между ними k :

$$\lambda_l = \frac{l}{2R \left(\frac{\partial v}{\partial z} \right)} \quad (3)$$

$$\lambda_k = \frac{kl}{R \left(\frac{\partial v}{\partial z} \right)^2} \quad (4)$$

Если их объединить в одну суммарную функцию влияния конструктивных факторов

$$\lambda_c = \lambda_l + \lambda_k$$

выражение (3) примет следующий вид:

$$C = 2(1 + \lambda_c)NR^2 \quad (5)$$

Исследования показывают, что на величину изгибной жесткости определенное влияние оказывают эксплуатационные факторы, главным из которых являются упругие деформации дисков стягивающей нити, возникающие при работе пакета на изгиб.

Влияние упругих деформаций обуславливается возникновением дополнительных усилий на элементах пакета. Это влияние зависит от степени относительного изменения величины продольных усилий в результате упругих деформаций и носит криволинейный характер, и сильнее проявляется при малых значениях продольного усилия.

Величина дополнительного усилия сжатия пакета, очевидно, может быть определена посредством относительной дополнительной продольной деформации, вызванной изгибом пакета следующим образом:

$$N_g = \varepsilon E_b F_b \quad (6)$$

Здесь: N_g – величина дополнительного продольного усилия;
 ε – величина относительной дополнительной деформации элементов гибкого пакетного стержня;
 E_b – площадь поперечного сечения вала;
 F_b – модуль упругости материала вала.

Проведенный силовой анализ привел к определению функции влияния упругих деформаций элементов пакета на изгибную жесткость гибкого пакетного стержня в следующем виде:

$$\lambda_g = \frac{1}{2} \left(\frac{\partial v}{\partial z} \right)^2 \quad (7)$$

Последняя зависимость приводит к выражению в следующем виде:

$$C_n = 2 \left[(1 + \lambda_c) (N + \lambda_g E_b F_b) \right] R^2 \quad (8)$$

Как следует из (3), (4) суммарная функция влияния толщины дисков и силы трения между ними, и изгибная жесткость гибкого пакетного стержня являются нелинейными функциями величины деформаций с «мягкой» характеристикой. При этом теоретическое определение величины и оценка функций влияния затруднительно из-за наличия делителей

$$\left(\frac{\partial v}{\partial z} \right) \text{ и } \left(\frac{\partial v}{\partial z} \right)^2.$$

Далее из (7) следует, что функция влияния упругих деформаций на изгибную жесткость также является нелинейной функцией величины поперечных деформаций, но с «жесткой» характеристикой. При этом теоретическое определение величины и оценка функций влияния упругих деформаций затруднительно также из-за наличия множителя

$$\left(\frac{\partial v}{\partial z} \right)^2.$$

Поэтому для их изучения был использован экспериментальный метод. Эксперименты проводились на стендах, на которых были установлены наиболее характерные составные рабочие органы с пакетами - пыльные цилиндры различных типов хлопкоочистительных машин.

При фиксированных значениях продольного усилия определялись фактическое значение изгибной жесткости по величинам прогиба и соответствующего ему изгибающего момента. Учитывая, что при достаточно близких значениях N_i и N_{i+1} искомые функции можно заменить прямолинейной зависимостью, получали $(n-1)$ систем из двух уравнений, по которым определялись значения функций λ_c и λ_g .

Результаты эксперимента показали, что характеры изменения функций и для всех типов пакетных рабочих органов аналогичны и различие состоит в величинах постоянных коэффициентов, которыми они могут быть заменены на практически важном диапазоне изменения поперечных деформаций порядка $(10^{-3} \dots 10^{-2})L$, где L – длина пакета.

Заключение. Эксперименты подтвердили «мягкий» характер функции λ_c и «жесткий» характер функции λ_g при умеренно выраженном «мягком» общем характере функции жесткости.

В результате проведенного исследования впервые разработан научно-обоснованный расчетно-аналитический метод определения изгибной жесткости пакета дисков пыльчатого барабана очистительного агрегата, образованного путем набора на вал пакета из дисков, имеющих одинаковые толщины при разных диаметрах и сжатого продольным усилием сжатия в функции продольного усилия сжатия пакета N и радиуса дисковых элементов R .

В этом методе количество функций влияния, определяемых экспериментально, равно двум – суммарной функции влияния конструктивных факторов λ_c и функций влияния эксплуатационных факторов λ_g .

Таким образом, появляется возможность определения изгибной жесткости гибкого пакетного стержня расчетно-аналитическим способом исходя из геометрических и физических параметров, как и в случае стержня монолитной конструкции.

Список литературы:

1. Макаров А.И. и др. Расчет и конструирование машин прядильного производства. М.: Машиностроение, 1981, 464 с.
2. Работнов Ю.Н. Сопротивление материалов. – Москва: Государственное издательство физико-математической литературы, 1962, 456с.
3. Абдувахидов М. Динамика пакетных роторов текстильных машин. Ташкент: ФАН, 2011, 165с.
4. Абдувахидов М., Сайидмуратов М.М. Исследование теоретических основ определения изгибной жесткости пакетных конструкции. “Проблемы механики” НТЖ. –Ташкент, 2017. -№ 4.
–С. 51-56.
5. Абдувахидов М., Сайидмуратов М.М. Феноменологическое определение параметров жесткости пакетных конструкций. НамМТИ илмий-техника журнали. –Наманган, 2019. -№ 2. –С. 128-133.
6. Абдувахидов М., Сайидмуратов М.М. Аналитическое определение продольной жесткости пакетных конструкций. Экономика и социум. Институт управления и социально экономического развития (Россия). Электронное научно-практическое периодическое издание. № 6 (73)-2020. ISSN 2225-1545.

**ЎЗБЕК ЭСТРАДА ҚЎШИҚЧИЛИГИ ТАРИХИ ВА БУГУНГИИ
КУНДАГИ ТУТГАН ЎРНИ**

Қаюмов Шохжахон Фахриддин ўғли
Ўзбекистон давлат консерваторияси
хузуридаги Ботир Зокиров номидаги
Миллий Эстрада санъати институти
Эстрада хонандалиги бўлими
2-босқич магистранти

Аннотация: В предлагаемая статья рассматривается уровень изучения музыковедом на тему “узбекской эстрадной музыке и узбекские песни”.

Аннотация: Тавсия этилган мақолада “Ўзбек эстрада мусиқаси ва ўзбек эстрада қўшиқчилиги” мавзуси мусиқашунос олимлар томонидан ўрганиш даражаси ҳақида сўз боради.

Annotation: The proposed article examines the level of study by musicologists on the topic “Uzbek pop music and Uzbek song”

Ключевые слова национальное эстрадное искусство, новая технология исполнения.

Калит сўзлари миллий эстрада санъати ,ижро этиш янги технологияси.

Keywords new technology of performance of national pop art.

Ўзбек мусиқий эстрадаси соҳаси ҳозирги кунга қадар турли авлод мусиқашунослари томонидан тадқиқ қилинганлигини кўрамиз. Масалан, санъатшунослик фанлар номзоди С. Воҳидовнинг “Ўзбек совет қўшиғи” тадқиқотида ўзбек эстрада мусиқасининг XX асрда юзага келиши асосан композиторлик ижоди кесимида ўрганилади ва бунда муаллиф асосий

этиборни “оммавий кўшиқ” хусусиятини касб этган жанр, унинг оҳанг асоси ҳамда ундамиллий мусиқа унсурларини тутган ўрни кабилар ҳақида жиддий мушоҳадалар юритади.³⁹

Л. Юсуповнинг номзодлик диссертациясида эса мусиқий эстрада масалалари турли ижодий жамоалар ва, энг аввало, жаз гуруҳлари, Ўзбек эстрада симфоник оркестри (ЭСО) ҳамда вокал - чолғу ансамбллари мисолида тадқиқ қилинади.

Санъатшунослик фанлари номзоди О.Бековнинг “Замонавий ўзбек эстрада кўшиғи Ўзбекистон мусиқа маданияти кесимида” номли тадқиқотида “ эстрада” атамаси жуда кенг талқин қилиниб, унинг маъносида умуман сахнавий санъат, яъни катта ва кичик (ҳатто ашула, мақом ва б.) жанрларнинг асосан сахна билан боғлиқ намоён бўлиши тушунилади. Шу билан бирга муаллиф миллий эстрада кўшиқларининг келиб чиқиш илдизлари тўғрисида ҳам қизиқарли фикр-мулоҳазаларни баён этган. О.Беков 1980-йиллари ўзбек мусиқий эстрадасида тамойил кучини ола бошлаган кўр-кўрона тақлидчилик ва “кўчирмачилик” ҳолатларини асосли равишда танқид остига олганлиги ҳам этиборлидир.⁴⁰

Санъатшунослик фанлар доктори, профессор Т.Б. Гофурбековнинг “Эстрадиция” узбекского фольклора” мақоласида эстрада соҳасининг мусиқий фольклорга таъсири ҳақида жиддий фикрлар ўртага ташланиб, бу борада эришилган ютуқ ва муаммоли ҳолатлар тилга олинади. Масалан, шу асосда ўзбек эстрада кўшиқчилигида янги фактурали гармоник ҳамда ладо – ритмик сифатлар юзага келгани маълум натижа, албатта. Муаллиф Лариса Москалёва, Севара Назархон ҳамда “Нола” гуруҳи мисолида ўзбек эстрада мусиқасига ижобий уйғунлашаётган хориж (жаз ва б.) мусиқаси анъаналарини теран таҳлил қилади. Аммо шу билан бирга, эстрада

³⁹ Вахидов С. Узбекская советская песня. – Т.; ГИЛИ им. Г. Гуляма, 1976. (с12 – 17)

⁴⁰ Беков О. Современная узбекская эстрадная песня в контексте музыкальной культуры Узбекистана., Т.; СИТИ. М (м) Б – 42 № 931. 1994.

кўшиқчилигида “кўчирмачилик” (плагиатлик) салбий ҳолатлари тобора ортиб бораётганлиги ташвишлидир. кучли тамойил сифатида ҳозирлаб келаётган кескин танқид қилинган.

Санъатшунослик фанлар доктори, профессор Н.С.Янов-Яновскаянинг “Ўзбек мусиқа маданиятининг ҳозирги давр ривожланиш босқичи ҳақида” (“О современном этапе развития узбекской музыкальной культуры”) номли мақоласида композитор ва мусиқий эстрада муносабатлари хусусида эътиборли фикр-мулоҳазалар юритилади. Муаллиф мусиқий эстраданинг бугунги кунда жадал ривожланиб бораётганлигини эътироф қиларкан, шу муносабат билан қуйидаги ўта жиддий муаммони ўртага ташлайди: “Эндиликда композиторлик санъати оммавий мусиқа босимига бардош бериши лозим. Санъатни “ рухнинг жиддий меҳнати”дан кўра кўнгилхушлик домига тортаётган поп – маданиятнинг ҳужуми айниқса мусиқанинг маънавий кучига таянган Шарқ ҳудудлари учун долзарб муаммо бўлиб қолди”⁴¹.

Н.Амонованинг мусиқий эстрадага доир илмий мақолалари ҳамда Д.Омонуллаева билан ҳамкорликда ёзган “Жаз ва эстрада мусиқаси тарихи”⁴² ўқув қўлланмасида шу жабҳада юзага келган турли услуб ва йўналишлар ҳақида зарур маълумотлар берилади.

Ўрганилаётган мавзу кесимида санъатшунослик фанлари номзоди Д. Муллажоновнинг илмий изланишлари алоҳида аҳамият касб этади. Чунки муаллиф “1990-йиллар ўзбек мусиқий эстрадасида оҳанг муаммоси” мавзуида номзодлик диссертациясини бажарган ҳамда шу асосда бир қатор илмий мақолаларини матбуотда эълон қилган эди.

Лола Абидова “ Жаз тарихи ва замонавий эстрада мусиқий услублари” китоби академик лицей ва мутахассис коллежлар учун

⁴¹ Янов – Яновская . О современном этапе развития узбекской музыкальной культуры. // Ж. Общественные науки в Узбекистане. 1992. № 5 – 6.

⁴²Амануллаева Д., Аманова Н. История джаза и эстрадной музыки. Т.: Санъат, 2010; Аманова Н. Основные этапы развития узбекской эстрадной музыки.....

қўлланма бўлиб, унда эстрада мусиқаси 3 қатламга бўлиниб ўрганилади: жаз, рок – мусиқаси ва поп мусиқаси. Китобда замонавий эстрада мусиқаси 3 даврга ажратилади.

Ўзбекистон давлат консерваторияси “ Мусиқа тарихи ва танқиди” кафедраси доценти, с.ф.н. Гулшаной Турсунова ўзининг “Ўзбекистонда эстрада санъатини шаклланиш ва ривожланиш босқичлари” номли тадқиқотларида Х.Х. Ниёзий давридан бошлаб ҳозирга қадар Ўзбекистонда эстрада санъатининг шаклланиш ва ривожланиш жараёнида ўз ҳиссаларини қўшган ижодкор ва ижрочиларнинг ижодий фаолиятлари ҳақида батавсил тавсилотлар берадилар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- 1.1. Азимова О. Вопросы синтаксиса восточной монодии. – Т.:Фан, 1989.
- 1.2. Азимова О. Вопросы синтаксиса восточной монодии: К истории его становления и развития. Т.:Фан. 1998. – 103 с.
- 1.3. Амануллаева Д., Аманова Н. История джаза и эстрадной музыки. Т.: Санъат, 2010.
- 1.4. Аманова Н. Основные этапы развития узбекской эстрадной музыки. В сб: Ўзбекистон санъати макон ва замон талқинида Тошкент, 2011
- 1.5. Беков О., Муллажонов Д. Миллий эстрада санъати. // Ўзбекистон санъати (1991 – 2001йиллар). – Т.; “Шарқ” нашриёт - матбаа акциядорлик компанияси, 2001.
- 1.6. Вахидов С. Эстрадная песня // Узбекская музыка на современном этапе. Т.; ГИЛИ им. Г. Гуляма. 1977. – 123 – 139с.
- 1.7. Вахидов С. Узбекская советская песня. – Т.; ГИЛИ им. Г. Гуляма, 1976.

TILNING JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI O'RNI

Nazarova Shahlo Nodirjon qizi,

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek tilining shakllanishi, o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilishi, "Davlat tilini rivojlantirish departamenti"ning tashkil etilishi, shuningdek, til va jamiyat, adabiy tildagi yo'l qo'yilayotgan xatolarga e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: Differenziatsiya, integratsiya, dialektlar, nutq birliklari, lisoniy birliklar, tendensiya, davlat departamenti.

Insoniyat paydo bo'libdiki, til uning muloqotiga xizmat qiladi. Insonning jamiyatdagi o'rnini ham belgilaydi. Inson qalbiga jamiki ezgu sifatlar, avvalo, ona allasi, ona tilining betakror jozibasi bilan singadi. Til – insoniyat uchun eng katta boylik va buyuk mo'jiza.

O'zbek tilining paydo bo'lishi va rivojlanish tarixi shu tilda so'zlashuvchilarning tarixi bilan bog'liqdir. O'zbek xalqi kabi bir millatning paydo bo'lishi turk va eron tillarini birlashtiruvchi bir qator etnik guruhlarining birlashishi bilan bog'liq edi. Buning orasida katta farq bo'lgan o'zbek lahjasidagi dialektlarning ko'pligidan bilish mumkin. O'zbek tilining paydo bo'lishi XI-XIX asrlarga to'g'ri keladi. Shu vaqt ichida o'zbek tili ko'plab qo'shni tillar ta'sirida rivojlanadi. Tilning shakllanishiga, rivojlanishiga shoir Alisher Navoiy ulkan hissa qo'shdi. Tilning paydo bo'lishi va rivojlanishi insoniyat jamiyati bilan bog'liq. Til insoniyat tarixi qadar qadimiydir. Til jamiyat taraqqiyoti bilan birga rivojlanadi, tilning grammatik qurilishi takomillasha boradi. Kishilik tarixidan shu narsa ma'lumki, avval urug'dosh tili, keyin qabila tili, elat, xalq va millat tili shakllangan.

Dialektlar urug'chilik davridan boshlab jamiyat taraqqiyotining keyingi bosqichiga qadar son jihatdan ko'payib boradi. Bu qabilalarning yashash tarzi bilan bog'liq. Avval har bir qabila ittifoqiga kirgan tillar markazdan uzoqlashgan sari ulardagi dialektal farqlar orta boradi va bu dialektal farqlar oxir oqibatda yangi til paydo bo'lishi uchun asos bo'ladi. Dialektlar sonining ko'payishi va ular orasida yangi-yangi tillarning vujudga kelishi til taraqqiyotining differentsiatsiya jarayonini tashkil qiladi.

Differentsiatsiya tillarning dialektlarga parchalanishidir. Har bir millat o'z adabiy tilining mustahkamlanishi uchun harakat qiladi. Jamiyat taraqqiyotining keyingi bosqichlarida dialektlar kamayib, adabiy tilga yaqinlasha borishi kuzatiladi. Buni adabiy til ta'sirining kengayishi bilan izohlash mumkin. Til taraqqiyotidagi bu jarayon integratsiya deb yuritiladi.

Integratsiya bir tilga mansub shevalarning adabiy til me'yorlariga yaqinlashuvidir. Bunday jarayonlar tasodifan ro'y bermaydi, balki jamiyat taraqqiyotiga, ijtimoiy hayotning taraqqiyot jarayonlariga bog'liq tarzda sodir bo'ladi. Til – kishilarning muhim aloqa vositasi. Til odamlarning bir-biri bilan munosabatda bo'lishi uchun yordam beradigan eng muhim vositadir. Odamlar til vositasida o'z fikrlarini his tuyg'ularini ifodalaydilar. Insoniyat jamiyatining shakllanishida tilning roli beqiyosdir. Tilsiz jamiyat, jamiyatsiz til bo'lishi mumkin emas, shuning uchun til ijtimoiy hodisa hisoblanadi, ya'ni til yakka odamga emas, balki butun jamiyatga daxldor bo'ladi. Shu sababli jamiyat a'zolari tilni shakllantirib, rivojlantirib boradi. Til insonning birlamchi ehtiyoji, anglash, bilish, so'zlash, aloqa vositasi, mansub-xoslik omili bo'lgani bois, hamisha jamiyat ravnaqining asosiy mezonlaridan biri bo'lib kelgan. Jumladan, o'zbek tili o'zbek millatining uzoq tarixiy ildizlariga, o'z siyosiy-huquqiy asoslariga ega muqaddas qadriyati, ulkan ma'naviy yutug'idir.

Adabiy til paydo bo'lgunga qadar nutq madaniyati borasida amal qilgan talab va tasavvurlar adabiy til paydo bo'lgandan keyingi davr, ya'ni adabiy til bilan bog'liq bo'lgan nutq madaniyati tasavvurlaridan farqlanadi. Chunki nutq

madaniyati chinakam ma'noda adabiy til va uning normalari bilan bog'liqdir. Avvalo, adabiy til tushunchasining mohiyatiga qisqacha to'xtalsak.

Adabiy til – xalq tilining, milliy tilning oliy shakli deyilgan. Adabiy tilning oliy shaklligi bu tilning o'ziga xosligida va vazifasida ko'rinadi. Adabiy til xalq tili negizida yuzaga keladi. Adabiy tilning paydo bo'lishi va uni yaratishdan maqsad umumxalq aloqa vositasini yaratishdir. Adabiy tildan rasmiy davlat tili sifatida foydalanish bu tilning ijtimoiy-siyosiy sohalar tili, rasmiy va yozishmalar tili, idoraviy ishlar va hujjatlar tili, diplomatik aloqalar tili, radio va televedeniye tili, og'zaki targ'ibot va tashviqot tili, ilmiy til, badiiy adabiyot va sahna tili kabi ko'p yo'nalishlarda rivoj topish uchun yo'l ochadi. Bu hol adabiy tilda ko'p vazifali xususiyatni yuzaga keltiradi. Adabiy til vazifasining kengayishi, unda murakkab uslubiy tarmoqlanishning yuzaga kelishi adabiy til vosita va imkoniyatlarning rivoj topishini va boy bo'lishini taqozo qiladi. Shu sababli ham adabiy til xalq tilining boshqa ko'rinishlariga nisbatan boy lug'aviy fondi, takomillashgan grammatik qurilishga egaligi hamda uslubiy tarmoqlarning rivoj topganligi bilan farqlanadi. Kishilardan nutq madaniyatini, ya'ni to'g'ri so'zlash va yozishni talab qilish uchun mana shunday so'zlash va yozishga vosita bo'la oluvchi qurolni belgilash lozim bo'ladi. Bunday qurol – adabiy tildir. Adabiy tilsiz nutq madaniyatini tasavvur qilib bo'lmaydi. Adabiy til nutq madaniyatining to'g'ri so'zlash va yozishning o'lchovi, mezonidir. Adabiy til tayyor holda qayerdandir paydo bo'lgan, birdan tayyor holda osmondan tushgan hodisa emas. U aslida nutq madaniyatining tarkibiy qismi, o'zi ham madaniylikka intiluvchi hodisadir. Nutq madaniyati tushunchasining aniq mavjud hodisa ekanligi, uning adabiy til va nutq madaniyati bilan bog'liqligida bo'lsa, ikkinchi tomondan, kishilarning kundalik nutqiy faoliyati bilan aloqadorligidadir. Adabiy tilning mavjudligining o'zigina hali nutq madaniyatini tashkil etmaydi. Adabiy tildan shu tilda gaplashuvchi kishilar jamoasi o'z nutqiy faoliyatlarida foydalangandagina adabiy til mavjud nutqiy hodisaga, nutq madaniyatining kuchli vositasiga aylanadi. Oddiy so'zlashuv nutqi o'zbek tilida tabiiy holda mavjud bo'lgan og'zaki nutq

ko‘rinishlaridan biri. Masalan, turli o‘zbek sheva va lahjalari tili, ya’ni dialektal nutq ko‘rinishlaridan iborat. Turli o‘zbek sheva va lahjalar tili, ya’ni dialektal nutq ko‘rinishlari, shevachilik unsurlari ta’sirida bo‘lgan kundalik so‘zlashuvning boshqa xil ko‘rinishlaridir.

Oddiy so‘zlashuv nutqining til bazasini adabiy til tashkil etmaydi. Shu tufayli oddiy so‘zlashuvdan biz talqin qilayotgan ma’nodagi nutq madaniyati talab qilinmaydi. Oddiy so‘zlashuv tili oldiga qo‘yiluvchi nutqiy talablar aniq lahja va shevalarning tabiiy normalari bilan ko‘proq lisoniy talablar bilan bog‘liq bo‘ladi. Adabiy so‘zlashuv nutqi adabiy tilning og‘zaki nutq doirasidagi vazifalardan yuzaga keladi. Boshqacha qilib aytganda adabiy so‘zlashuv nutqi adabiy til madaniyatiga, ya’ni adabiy til normalariga amal qilgan holda gaplashishdir. Ammo adabiy tilda so‘zlash adabiy tilda yozishga nisbatan ancha qiyinchilik bilan erishiladigan jarayondir, buning bir qator sabablari bor:

a) *og‘zaki nutqda yozma nutqdagi kabi o‘ylab ish tutish imkoni kam bo‘ladi. Chunki og‘zaki nutq yozma nutqdan tezkor jarayon ekani bilan farqlanadi;*

b) *og‘zaki nutqda yozma nutqda shevachilikning ta’siri kuchli bo‘ladi;*

c) *og‘zaki nutqning o‘ziga xos grammatik tuzilishi, qurilish tartibi mavjud. Chunonchi, gap bo‘laklarining tushib qolishi, qisqarib ketishi, o‘rin almashinishi, aksincha, keraksiz unsurlarning, takrorlarning bo‘lishidir;*

d) *og‘zaki nutqda talaffuz, ohang, imo-ishora vositalari muhim rol o‘ynaydi.*

Nutqning yuqorida keltirilgan shakllari ham nutq madaniyatiga bo‘ysunadi. Nutq shakllarining asosiy lisoniy xususiyatlari adabiy normalar bo‘lib, bu nutqlarda yo‘l qo‘yilayotgan ba’zi nuqsonlarning obyektiv va subyektiv sabablari o‘zbek tilshunosligida kam o‘rganilgan. Ba’zi maqolalarda adabiy talaffuzni buzish bilan aloqador ba’zi kamchiliklar ko‘rsatib o‘tiladi,

ammo bu kamchiliklarni tuzatishning samarali ilmiy amaliy yo'llari yetarli ravishda ko'rsatib berilmaydi.

Buyuk ma'rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniy ta'kidlanganidek, "Har bir millatning dunyoda borligini ko'rsatadurg'on oyinayi hayoti til va adabiyotidir. Milliy tilni yo'qotmak millatning ruhini yo'qotmakdur" deb bejizga aytmagan.

Adabiy tilning shartli ekanini bilsak, unga munosabatimiz biroz yengillashadi. Imlo qoidalariga rioya etish kerak, albatta, lekin yozma nutq isloh etilmasa, qotib qoladi va og'zaki nutqdan uzoqlashib boradi. Shu bois, ba'zan shevalarni adabiy tilga moslab borish lozim. Aslida jamiyatda adabiy tilning ham, shevalarning ham o'rni bo'lishi lozim. Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, adabiy tilning ham, shevaning ham kundalik turmushimizda o'z o'rni bor, faqatgina undan maqsadli foydalana olishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Zunnunov A., Hotamov N., Esanov J. Maktabda adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1993.
2. Yo'ldoshev K. Adabiyot o'qitishning ilmiy-nazariy asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1996.
3. www.lex.uz
4. www.ziyonet.uz

О'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SUG'URTA HIZMATLARI

Shokirov Humoyiddin Baxriddin o'g'li

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Sayfullayeva Nigora Fayzulla qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Toshtemirova Muhliisa Davronbek qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Azimova Tamara Abrorovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Annatsiya: Sug'urta hizmatlarining vazifalari, turlari va ishlash mexaynizmi o'rganish. Nima uchun sug'urta hizmatlaridan hozirda rivojlangan mamlakatlar keng foydalanishini tahlil qilish. Mamlakatimizda sug'ura hizmatlaridan foydalanishda xalqimiz duch keladigan qo'rquvning sababi va bu qanchalar to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini tekshirish. Sug'urta bizga taqdim etadigan imkoniyatlardan foydalanish.

Kalit so'zlar: Sug'urta, bozor, Prezident, huquq, qonun, kontsepsiya, iqtisodiyot, milliy iqtisodiyot, YIM, shartnoma, soliq, sug'urtalovchilar

Hozirgi kunga kelib butun dunyoda sug'urtaga bo'lgan qiziqish va talab ortib bormoqda xususan O'zbekistonda ham bu jarayon tobora tezlashmoqda. Bunga misol tariqasida "O'zbekiston Respublikasining sug'urta bozorini isloh qilish va uning jadal rivojlanishini ta'minlash chora-tadbirlari tog'risida" gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori yaqqol isbotdir. Respublikada moliya bozorini yanada rivojlantirish, aholini sifatli molyaviy xizmatlar bilan qamrab olish ko'lamini kengaytirish, sug'urta tashkilotlari faoliyatini qo'llab

quvvatlash, shuningdek ushbu sohada iste'molchilarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari izchil amalga oshirilmoqda deyilgan ushbu qarorda.

Shu bilan bir qatorda sug'urta kontseptsiyasini tariflaydigan bo'lsak. Sug'urta noqulay va tasodifiy vaziyatlarda mulkiy yoqotishlarni moddiy jihatdan qoplab berishga yoki kamaytirishga mo'ljallangan iqtisodiy munosabatlar tizimi hisoblanadi.

Sug'urta - tabiiy ofatlar (zilzila, suv toshqini, yong'in va boshqa tabiiy ofatlar), har xil baxtsiz hodisalar ro'y berishi natijasida ko'rilgan zararni moddiy jihatdan qoplash va boshqa pul qoplamalari to'lash uchun maqsadli pul jamg'armalarini tashkil etish va undan foydalanish bilan bo'g'liq iqtisodiy munosabatlar tizimi.

Sug'urta jamg'armasi milliy iqtisodiyot jamg'armasining muhim va o'ziga xos bo'g'ini hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida sug'urta sohasida tartibga soluvchi qonunchilik hujjatlari, normalari xalqaro standartlarga muvofiklashtirilgan. Respublikada sug'urtaga oid huquqiy munosabatlar O'zbekiston Respublikasining yangi "Sug'urta faoliyati to'g'risida" qonuni bilan tartibga solinadi. Milliy iqtisodiyotni turli baxtsiz hodisalardan molyaviy himoya qiladi. Rivojlangan mamlakatlarda sug'urta ishi nihoyatda taraqqiy etgan bo'lib, bu mamlakatlar yalpi ichki mahsulotida sug'urta badallari hajmi o'rtacha 8-12% ni tashkil etadi. Sug'urta funksiyalari va turlari Rossiya Federatsiyasining tegishli qonunida ko'rsatilgan. Rossiya Federatsiyasi fuqorolari rasmiy kompaniyalar bilan qorqmasdan shartnoma tuzishlari mumkin. Ularning manfaatlarini qonun himoya qiladi.

Sug'urtalash majburiy va ixtiyoriy shakllarda amalga oshiriladi. Majburiy sug'urtaning o'zi majburiy va majburiy davlat sug'urtasiga bo'linadi. Ularning har ikkalasi ham qonunchilik hujjatlariga muvofiq joriy etiladi. O'zbekistonda umumiy foydalanishdagi avtomobil transporta, suv, havo, temir yo'l transportlari yo'lovchilari, transport vositalari egalarining fuqorolik

javobgarligi va boshqalarga majburiy sug'urta turlari belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Mudofaa, Ichki ishlar, Favqulodda vaziyatlar vazirliklarining harbiy xizmatchilari, Milliy xavfsizlik xizmati, Davlat chegaralarini qo'riqlash, Davlat bojxona, Davlat soliq qo'mitalari xodimlari majburiy davlat sug'urtasiga olingan va bunday sug'urta turlari uchun sug'urta badali davlat byudjeti hisobidan to'lanadi. Ixtiyoriy sug'urta turlari sug'urta munosabatlarida qatnashuvchi tomonlarning o'zaro roziligi va yozma shartnoma asosida amalga oshiriladi, sug'urta javobgarligi hajmi, sug'urta badali miqdori, sug'urta hodisasi yuz berganda to'lanadigan sug'urta puli summasi - shartnoma shartlari sug'urta qiluvchi bilan sug'urta qilinuvchi tomonlar o'rtasida kelishiladi. Boshqacha qilib aytganda, bunday kelishuv o'zingizni baxtsiz hodisa tufayli kata yoqotish xafidan himoya qilishga yordam beradi. Ishtirokchilar o'z hissalarini qo'shadilar, ulardan to'langan pul zaxira fondiga aylantiriladi. Agar sug'urta ob'yekti zararlangan yoki ishlatib bo'lmas holga kelgan bo'lsa, sug'urta tashkiloti yoqotishni qoplaydigan darajadagi zarur mablag'ni to'lab beradi. Bundan tashqari sub'ekt nafaqat zararlarni qoplashdagi pul mablag'ini oladi va yana shartnomada ko'rsatilgan hollardagi tovonga ham ega bo'ladi. Zararni qoplab berishga olib keladigan hodisa sug'urta hodisasi hisoblanadi. Bu yuridik xizmatlarni amalga oshiruvchi shaxslar sug'urtalovchilar deb ataladi. Sug'urtalovchilar faoliyatini amalga oshirish uchun davlat talablariga javob berishi, rioya qilishi va litsenziya olishi lozim. Sug'urtada miqdorini aniqlash mumkin bo'lgan har qanday xavf sug'urta qilinishi mumkin. Da'volarni keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan o'ziga xos xavf turlari xavfli deb nomlanadi. Sug'urta polisi qaysi xavf-xatarlar bilan qoplanishi va qaysi biriga tegishli emasligini batafsil bayon qiladi. Sug'urtalashning bir qancha turlarini ko'rib chiqsak

- **Avtomatik sug'urta**

Buzilgan transport vositasi, Kopengagen Avtoullov sug'urtasi, sug'urta qildiruvchini o'zlariga tegishli transport vositasi bilan bog'liq hodisa yuz berganda, avtoullovning shikastlanishi yoki o'g'irlanishi uchun mulkni qoplash, tana jarohati yoki mol-mulkka etkazilgan zarar uchun boshqalar oldida qonuniy

javobgarlik uchun javobgarlikni qoplash, shikastlanishni davolash, rehabilitatsiya va ba'zan yo'qolgan ish haqi va dafn xarajatlari uchun tibbiy qoplash.

- **Bo'shliqlarni sug'urtalash**

Gap sug'urtasi sizning sug'urta kompaniyangiz to'liq kreditni qoplamagan taqdirda, sizning avtokreditingiz bo'yicha ortiqcha summani qoplaydi. Kompaniyaning o'ziga xos siyosatiga qarab, u franshitni ham qamrab olishi yoki qoplamasligi mumkin. Ushbu qamrov past narxni qo'yganlar uchun sotiladi, dastlabki to'lovlar, kreditlari bo'yicha yuqori foiz stavkalari, va 60 oylik va undan uzoq muddatga ega bo'lganlar. Gap sug'urtasi odatda moliya kompaniyasi tomonidan transport vositasi egasi o'z transport vositasini sotib olayotganda taqdim etiladi, ammo ko'plab avtoulov sug'urta kompaniyalari iste'molchilarga ham ushbu sug'urta qoplamasini taqdim etadilar.

- **Tibbiy sug'urta**

Tibbiy sug'urta polislari davolanish xarajatlarini qoplaydi. Tish sug'urtasi, tibbiy sug'urta singari, sug'urta qildiruvchilarni stomatologik xarajatlar uchun himoya qiladi. Ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda barcha fuqarolar o'zlarining hukumatlaridan soliq to'lash orqali to'lanadigan sog'lig'ini qoplaydilar. Ko'pgina mamlakatlarda tibbiy sug'urta ko'pincha ish beruvchining imtiyozlarining bir qismidir.

- **Daromadlarni himoya qilish sug'urtasi**

Ishchilarning tovon puli yoki ish beruvchilarning javobgarligini sug'urtalash ba'zi mamlakatlarda majburiydir. Nogironlik bo'yicha sug'urta, sug'urta qildiruvchi kasalligi yoki jarohati tufayli ishlay olmasa, siyosat moliyaviy ko'mak beradi va majburiyatlarni to'lashga yordam berish uchun har oyda yordam beradi, ipoteka kreditlari va kredit kartalar, qisqa muddatli va uzoq muddatli nogironlik siyosati jismoniy shaxslar uchun mavjud. Xarajatlarni hisobga olgan holda uzoq muddatli siyosatni kamida olti raqamli daromadlari bo'lganlar masalan shifokorlar, advokatlar va boshqalar olishadi. Nogironlikning

qisqa muddatli sug'urtasi odatda olti oygacha bo'lgan muddatga odamni qamrab oladi. Tibbiy to'lovlarni va boshqa zarur narsalarni qoplash uchun har oyda stipendiya to'laydi.

- **Bemorlarni sug'urtalash**

Bemorlarni sug'urtalash baxtsiz hodisalardan sug'urta qilish, har qanday o'ziga xos mulk bilan bog'liq bo'lishi shart emas. Sug'urtalashning keng spektridir, boshqa bir qator sug'urta turlarini tasniflash mumkin. Masalan avtoulov, ishchilarga tovon puli va ba'zi javobgarlik sug'urtalari.

- **Jinoyatchilikni sug'urtalash**

bu sug'urta qildiruvchidan kelib chiqadigan zararlardan sug'urtalovchini qoplaydigan baxtsiz hodisalardan sug'urtalashning bir shakli jinoiy harakatlar uchinchi shaxslarning. Masalan kompaniya kelib chiqadigan zararni qoplash uchun jinoyat sug'urtasini olishi mumkin o'g'irlik yoki o'zlashtirish.

- **Hayot sug'urtasi**

Hayotni sug'urtalash merosxo'rning oilasiga yoki boshqa tayinlangan benefitsiarga pul nafaqasini beradi va sug'urtalangan shaxsning oilasiga daromad, dafn marosimi, dafn marosimi va boshqa yakuniy xarajatlarni aniq ko'rsatishi mumkin. Hayotni sug'urtalash bo'yicha sug'urta polislari ko'pincha foyda oluvchiga pulni bir martalik naqd to'lov shaklida to'lash imkoniyatini beradi annuitet. Ko'pgina shtatlarda, odam o'zlari bilmagan holda boshqa shaxsga nisbatan siyosatni sotib ololmaydi.

Shu o'rinda aytish lozimki: O'zbekiston Respublikasida jami sug'urta kompaniyalarining sug'urta javobgarligi 3,25 trln. so'mni, yig'ilgan badallar tushumlari summasi 21,7 mlrd. so'mni, to'langan sug'urta puli summasi 2,4 mlrd. so'mni tashkil etadi. Sug'urta to'lovlarining umumiy tuzilmasida mol-mulk sug'urtasi 70 %, shaxsiy sug'urta 6,2 %, javobgarlik sug'urtasi

5 % dan iborat bo'ldi.

Xulosa

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, rivojlanish kurtak ochayotgan bir zamonda zamon bilan bir nafas bo'lish lozim. Bu eng avvalo o'zimiz uchun zarur. Sug'urta bugungi kunga kelib hayotimizning ajalmas bir qismiga aylanishi shubhasiz chunki sug'urta ochib berayotgan imkoniyatlar bizning manfaatimizni to'la-to'kis qondirishi hozirgi paytda sir emas. Bizning jonimiz ham mulkimiz ham qonuniy jihatdan himoya bilan kafolatlanadi. Eng muhimi sug'urta insonga hotirjamlik va halovatni taqdim etadi va qurquvning yoqolishiga sababchi bo'ladi. Rivojlangan mamlakatlarning deyarli barchasi allaqachon bu tizimga o'tishgan. Mamlakatimizda bu tizimning sekinlik bilan rivojlanayotganiga sababni psixologik jihatdan aytadigan bo'lsak buning negizida qo'rquv va ishonchsizlik yotadi. Bunga qaramasdan hozirgi kunga kelib xalqimizning fikrlashi oshib, zamon bilan birlashmoqda. Bu esa yaqin davr ichida biz ham bu tizimga o'tishimizni ko'rsatadi. Bu jarayonni tezlashtirish uchun reklama va targ'ibot ishlarini yanada kuchliroq isloh qilish ko'zlangan maqsadga erishish uchun eng qisqa yo'l vazifasini bajaradi. Shu orqali xalqimiz ishonchi kafolatlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1. uz.drunkentengu.com**
- 2. hozir.org**
- 3. data.gov.uz**
- 4. uz.m.wikipedia.org**
- 5. lex.uz**

**ШАХСНИНГ ЖАМИЯТ ОЛДИДАГИ МАСЪУЛИЯТИНИ
ЮКСАЛТИРИШДА ДИНИЙ ВА ДУНЁВИЙ ДУНЁҚАРАШИНИНГ
АҲАМИЯТИ**

Журабоев Носир Юсупович

Тошкент давлат транспорт университети

ўқитувчиси

Аннотация: Мақолада Дунё цивилизациялари ривожда инсоннинг маънавий-ахлоқий камолоти, унинг асосини ташкил этувчи таълим ва тарбия масалалари доимо ҳал қилувчи аҳамият касб этиб келмоқда. Турли халқлар ва миллатларнинг давлатчилик тараққиётида маънавий-маърифий ўзгаришлар ўзига хос хусусиятлар асосида кечган бўлса-да, пировардида улар башарият равнақининг умумий қонуниятлари ва тенденцияларини белгиловчи бир бутун ижтимоий-сиёсий жараён сифатида намоён этилган.

Таянч сўзлар: Инсон маънавий-ахлоқий камолоти, халқ, Ислом дини, масъулият, оммавий маданият, халқимизнинг юксак маънавияти, адолатпарварлик, маърифатпарварлик.

Дунё цивилизациялари ривожда инсоннинг маънавий-ахлоқий камолоти, унинг асосини ташкил этувчи таълим ва тарбия масалалари доимо ҳал қилувчи аҳамият касб этиб келмоқда. Турли халқлар ва миллатларнинг давлатчилик тараққиётида маънавий-маърифий ўзгаришлар ўзига хос хусусиятлар асосида кечган бўлса-да, пировардида улар башарият равнақининг умумий қонуниятлари ва тенденцияларини белгиловчи бир бутун ижтимоий-сиёсий жараён сифатида намоён бўлмоқда. Инсониятнинг бош мақсади осуда ва фаровон ҳаётни таъминлашга қаратилган экан, бунда маънавий омилнинг аҳамияти ва таъсири янада ортиб бормоқда. Айниқса, глобаллашув жараёнлари кескин

суръатлар билан ривожланаётган бугунги шароитда инсониятнинг зийнати бўлган маънавий қадриятлар ва уларга бўлган эҳтиёжнинг кучайиб бориши мавзунинг долзарблигини янада оширмақда.

Асрлар давомида халқимизнинг юксак маънавияти, адолатпарварлик, маърифатпарварлик каби эзгу фазилатлари Шарқ фалсафаси ва Ислом дини таълимоти билан узвий боғлиқ равишда ривожланиб келган. Аммо ўтган асрнинг 70 йили давомида халқимиз маънавиятига тамомила ёт бўлган ва умуман инсоният маънавий тараққиётини буткул тескари изга солиб юборишга уринган даҳриёна "инқилобий" фалсафа асосидаги тоталитар мафкуравий тазйиқ бир неча авлод онгига шафқатсиз қатағонлар йўли билан сингдиришга уринди. Бундан 28 йил олдин эришилган сиёсий Мустақиллик миллатимизга ўз асл қадриятларимизни эркин ўрганиш ва ҳаётга татбиқ этиш имкониятини қайтиб берди. Эндиликда бизнинг вазифамиз қадимий ва барқарор анъаналаримизни ҳозирги замоннинг мутлақо янгича шароитларига мос равишда қайта тиклаб, халқимиз тафаккур тарзига мувофиқ ва тушунарли шаклда ёш авлоднинг маънавий баркамол бўлиб улғайишига имкон даражасида ўз ҳиссамизни қўшиш бўлмоғи керак.

Бугун мамлакатимиз Ўзбекистонда кенг қамровли ислохотлар амалга оширилаётган бир даврда шахснинг жамият олдидаги масъулиятини юксалтириш ҳар қачонгидан ҳам муҳимлиги намоён бўлмоқда. Айниқса, глобаллашув шароити таъсирида авж олаётган “оммавий маданият” каби таҳдидларга қарши туришда шахсда масъулият туйғусини такомиллаштириш бугунги даврнинг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади. Дарҳақиқат, инсонни ҳайвонот олаmidан фарқловчи жиҳати бу унда масъулият ҳиссининг мавжудлигидадир. Мана шу масъулият туйғуси орқали инсон ўзининг маънавий мавжудот эканлигини англаб боради. Инсон ўзининг маънавий камолот имкониятларини юзага чиқариш лозимлигини англаб етган сари ўзлигини англай бошлайди. Ҳар

қандай инсонни шахс деб атай олиш қийин. Шахсга ижтимоийлик хусусиятлари хос. Инсонлар шахс бўлиб дунёга келмайдилар, ижтимоийлик хусусиятлари наслдан наслга ўтмайди, балки кишилар ижтимоий муҳитда, жамиятда шахс бўлиб шаклланадилар. Инсон жамиятдаги кишилар билан мулоқоти жараёнида ижтимоий муносабатларга киришади ва унда секин аста индивиддан шахсга айлана бориш имконияти юзага келади⁴³. Ижтимоийлашув сабабли инсонда янгидан-янги шахсий хислатлар пайдо бўлади, яъни ўзининг ҳатти-ҳаракатлари учун жавоб бериш, ўзини ўзи назорат қилиш, ўзи-ўзини тарбиялаш, ижтимоий фаоллик, мустаҳкам эътиқодга, ўз дунёқаршига эгалик, мустақил қарорлар қабул қилиш ва ўз фикрларини эркин баён этиш шахсга хос хусусиятдир. Инсон қачон ўзининг оила аъзолари олдидаги, миллат олдидаги, Ватан олдидаги, жамият олдидаги ва, қолаверса, умуминсоният олдидаги масъулиятини жиддий ҳис этса, уни том маънодаги ҳақиқий шахс ҳисоблаш мумкин. Шулардан келиб чиқиб, шахс масъулияти инсоннинг ҳақиқий моҳиятини белгилайди, деб хулоса қилиш мумкин.

Дунёвий нуқтаи назардан шахс масъулиятини шакллантирувчи омиллар сифатида қуйидагиларни келтириб ўтиш мумкин:

- ҳуқуқий жиҳатдан шахс масъулиятини таъминланиш даражасининг мавжудлиги;
- шахс масъулиятини иқтисодий фаровонликка эришилишдаги муҳим аҳамияти;
- шахснинг сиёсий масъулияти яъни, фуқароларнинг ўз давлати олдидаги бурч ва мажбуриятларини англаган ҳолда фаолият олиб бориш кўникмаси;

⁴³ Ҳуқуқий нуқтаи назардан ҳам "шахс" тушунчаси "ўз ҳатти-ҳаракатлари ва билдирган фикр-мулоҳазалари учун тўла жавобгарликни ўз зиммасига оладиган ёш даври"га тўғри келади.

- инсонларнинг интеллектуал қобилиятларини намоён қилиш имкониятларининг таъминланиши;

Шахс масъулиятини шакллантирувчи мазкур омиллар ўзаро уйғун бўлгандагина таъсирчанлиги юқори бўлади.

“Масъулият ижтимоий характерга эга. Ижтимоий масъулият оилавий, фуқаролик, жамият ва шахсий хизматларни бажараётганда вужудга келади”.⁴⁴

Ёшларда масъулият сифатларини ўстириш уларда мустақиллик, шижоатлилик, доминантлилик, ўзига ишончлиликни шакллантиришга хизмат қилади. Психолог олим Н.С.Сафоев, “Инсон ҳаёт қонуниятларини билиш ва уларни ўз фаолиятида қўллашга қодир экан, демак шу нуқтаи назардан унинг хулқ-атворини ижтимоий меъёрлар билан бошқариш мумкин. Қолаверса, инсон ўз қилмишлари учун масъулиятни ҳис қилиши лозим”⁴⁵ - деб таъкидлайди.

Яна бир психолог олима Сагиндикова “Масъулият ўзи ва бошқалар, жамоа олдидаги ўз ҳатти-ҳаракатлари учун масъулликни бўйнига олиб, шахсининг ўзини бошқариши ва хулқ-атворини шакллантирувчи энг асосий характер сифатидир”⁴⁶ – деб таърифлаб ўтади.

“Масъулият” – фалсафий категория сифатида ижтимоий воқеликда инсоннинг англанилган ҳатти-ҳаракатларини ифодалайди. Бу фалсафий категория орқали инсонларнинг ижтимоий-маънавий, моддий-жисмоний, рухий-табиий масъулият каби хислатлари қамраб олинади ва таҳлилга тортилади. Ижтимоий фалсафада бу тушунча шахсининг жамият олдидаги маънавий-ахлоқий талабларни бажариши нуқтаи назаридан олиб қаралади. Шахс маънавий камолотида масъулият масаласи алоҳида аҳамият касб этади.

⁴⁴Эргашев И. С. Шахс маънавий камолотида эркинлик ва ижтимоий масъулият уйғунлиги. номз. Дисс. Автореферати . - Тошкент: 2011, -Б. 15.

⁴⁵Сафоев Н.С. Психологические особенности национального самосознания студенческой молодежи. Автореф. Дисс. ... док. псих. Наук. –Ташкент: 2005, -С. 14.

⁴⁶Сагиндикова Н.Д. Талабалар ўқув фаолиятида масъулиятнинг гендер хусусиятлари. (PhD)док. дисс. Автореферати . - Тошкент: 2017, -Б. 13.

Масъулиятнинг ижтимоий–маънавий функцияси турли замон ва маконга қараб ўзгача мазмун касб этиб боради. Бу бевосита шахслараро, гуруҳлараро, давлат ва жамиятлараро муносабатлар тарзида намоён бўлади. Шу билан бирга, шахс маънавий тараққиётининг ҳар бир босқичида ўз ифодасини топган масъулият даражаси ҳам ўзгариб боради ва шахс маънавий фаолияти, унинг турфа хусусиятлари билан бир бутунликда кечади. Демак, ижтимоий масъулият инсон маънавий ҳаётининг мазмун- моҳиятини ташкил қилувчи бош омил ҳисобланади. Ҳар бир шахс ўзининг ватан, халқ, жамият олдидаги фуқаролик бурчи виждон иши эканлигини ҳис қилмоғи лозим. Зеро, ўз бурчини, масъулиятини яхши ҳис қилган одамларнинг халқ, юрт олдида обрўйи, кадр-қиммати, мавқеи ошиб, бундай шахсларни барча бирдай эъзозлайди⁴⁷.

Мутафаккир олим Абдурауф Фитрат масъулиятни шахснинг “ маънавий хатти – ҳаракатлари мажмуи ” сифатида талқин этади⁴⁸. Дарҳақиқат, инсон маънавий мавжудот экан, унинг хатти – ҳаракатларида ҳам маънавийлик акс этиши табиий ҳолдир. Шахс қачон ўзининг ҳаракатлари оқибатини ўйласа ва бунинг учун маънавий жавобгарлигини виждонан ҳис этса, ана шунда масъулият ҳақиқий маънавий хатти-ҳаракатлар мажмуасига айланади. Масъулиятда шахснинг ўзига хос маънавий жиҳатлари намоён бўлади. Масалан иймон-эътиқодлилик, виждонийлик, ор-номуслилик, иродалилик, руҳан поклик, самимийлик, ғурурлилик, инсонпарварлик, ватанпарварлик. Демак, маънавий баркамол шахсни шаклланишида масъулиятнинг ўрни беқиёс.

“Масъулият” араб тилидан олинган бўлиб, “жавоб бермоқ ”, “жавобгар бўлмоқ ” деган маъноларни англатади. Масъулият тушунчаси Европа илмида илк бора фалсафий тушунча сифатида XIX асрнинг 2-ярмидан бошлаб қўлланила бошланган. “Масъулият” тушунчаси биринчи

⁴⁷Эргашев И. С. Шахс маънавий камолотида эркинлик ва ижтимоий масъулият уйғунлиги. номз. Дисс. Автореферати . - Тошкент: 2011, -Б. 12.

⁴⁸Маънавият асосий тушунчалар изоҳли луғати. -Тошкент: 2010, -Б. 633.

марта фалсафага 1859 йилда Альфред Бэн томонидан киритилган. хулосага келинди:

Шахс масъулиятини шаклланишида диний ва дунёвий омилларни тадқиқ этиш бир қатор адабиётлар, илмий тадқиқотларни ўрганишни тақозо этди.

Биринчидан, Шахс масъулиятинининг диний ва дунёвий талқинига кўра киши ўз-ўзини чуқур англашига урғу берилади. Ўзини англаган кишида ижтимоий ва иқтисодий масъулият ҳисси юксак бўлади. Инсоннинг етукликка эришуви ҳақидаги тасаввурлар ҳар қандай даврда ҳам маданий-маънавий ғоялар, концепсияларнинг асосини ташкил этган.

Иккинчидан, исломий қадриятларни шакллантиришдан мақсад миллий ва диний қадриятларнинг тарихан муштараклиги, уларнинг умуминсоний қадриятлар билан уйғунлиги, бу қадриятларнинг ҳозирги мустақил Ўзбекистон шароитидаги аҳамиятини янада аниқроқ ёритиб бериб, кенг жамоатчилик хусусан ёшлар дунёқарашида ислом динига нисбатан тўғри ёндашувни шакллантириш ва жамият учун юксак маънавиятли кадрларни тарбиялашдан иборат.

Учинчидан, исломий қадриятларни асл мазмун-моҳиятини ёритишда ислом дини асрлар мобайнида халқимиз қалбидан чуқур жой олиб, ўзлигимизни англаш, миллий маданиятимиз ва турмуш тарзимизни сақлаш, қадриятларимиз, урф-одат ва анъаналаримизни бир авлоддан иккинчи авлодга безавол етказишда беқиёс омил бўлиб келаётганига алоҳида эътибор қаратиш зарур. Чунки ислом диннинг ҳеч нарса билан ўлчаб, қиёслаб бўлмайдиган аҳамиятли жиҳатлари айнан ана шу масалаларда намоён бўлади.

REFERENCES

1.Эргашев И. С. Шахс маънавий камолотида эркинлик ва ижтимоий масъулият уйғунлиги. номз. Дисс.Автореферати . - Тошкент: 2011, -Б. 15.

2.Сафоев Н.С. Психологические особенности национального самосознания студенческой молодежи. Автореф. Дисс. ... док. псих. Наук. –Ташкент: 2005,
-С. 14.

3.Сагиндикова Н.Д. Талабалар ўқув фаолиятида масъулиятнинг гендер хусусиятлари. (PhD)док. дисс. Автореферати . - Тошкент: 2017, - Б. 13.Й ФЦ1

4. Хайруллаев.М.М. Маънавият юлдузлари. “Абдулла Қодирий”. – Тошкент: 1999.

5.U Ruzigul, J Nasirjan, A Dilmurodkhakim, H Mirshod. RATIONALE AND HISTORY OF HUMAN REFLECTIONS IN THE MUSLIM PHILOSOPHY. // International Journal of Advanced Science and technology, 2020. 1453-1458.

6. Рахимова, М. И., & Хасанов, М. Н. (2020). Роль среднеазиатской философии в развитии мировой и европейской науки. *Вестник науки и образования*, (4-1 (82)), 38-41.

7. Н. Ж. Назарова & М. Н. Ҳасанов (2022). ТАЛАБАЛАРДА БЎШ ВАҚТДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 752-758.

32. Миршод Нўмонович Ҳасанов (2022). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИ БОСҚИЧИДА ЁШЛАРНИНГ МАЪНАВИЙ ВА МАДАНИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШНИНГ УСТИВОР ВАЗИФАЛАРИ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 791-798.

8. Ж. С. Раматов, & М. Н. Ҳасанов (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ЖАҲОН ИЛМ-ФАН ТАРАҚҚИЁТИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ ВА УНИНГ БУГУНГИ КУНДАГИ АҲАМИЯТИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 648-653.

9. М. Н. Ҳасанов, С. У. Бошмонов, & Т. О. Жонибеков (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЛМ-ФАНЛАР ТАСНИФИДА АҲЛОҚИЙ ВА ДИНИЙ ҚАРАШЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 608-613.

10. М.Н.Ҳасанов, А.А.Азимбаев, Ҳалилов Ў., & Каримов Б. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ШАХС МАЪНАВИЙ КАМОЛОТИГА ДОИР ҚАРАШЛАРИ . JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 147–153. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/629>

**АХБОРОТЛАШГАН ЖАМИЯТДА КРЕАТИВ ТАФАККУРНИНГ
РОЛИ ВА АҲАМИЯТИ**

Мирзаев И. Ҳ

Тошкент давлат транспорт университети

“Ижтимоий фанлар” кафедраси

ўқитувчиси .

Ҳасанов М.

Тошкент давлат транспорт университети

“Ижтимоий фанлар” кафедраси

ўқитувчиси .

Аннотация (резюме) Мақолада ҳозирги замонда глобаллашувнинг авж олиши шароитида миллий маънавиятга қаратилган турли хилдаги мафкуравий, маънавий ва ахборот таҳдидларининг тобора ошиб бораётганлиги тўғрисида гап боради. Ривожланган давлатлар ўз таъсир доираларини тобора кенгайтириш мақсадида энг замонавий ахборот воситларидан самарали фойдаланишмоқда. Жамиятимиз олдида турган асосий вазифалардан бири турли шаклдаги таҳдидларни олдини олиш мақсадида ёшларимизда мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлашдан иборатдир. Мақолада таҳдидларга қарши курашишнинг замонавий йўллари ёритиб берилган.

В статье речь идет о повышении различного вида идеологических, духовных и информационных угроз против национальной духовности в условиях глобализации. Развитые государства в целях расширения своих сфер влияния эффективно используют самые современные информационные средства. Основной задачей нашего общества, в целях предотвращения различных угроз, является укрепления идеологического

иммунитета молодежи. В статье раскрываются современные пути борьбы против угроз.

The article deals with the rise of various types of ideological, spiritual and informational threats against national spirituality in the context of globalization. Developed countries in order to expand their spheres of influence effectively use the most modern information tools. The main task of our society, in order to prevent various threats, is to strengthen the ideological immunity of young people. The article reveals the modern ways of dealing with threats.

Ахборот технологияларининг ривожиди, ахборот орқали таъсир кўрсатиш имкониятларининг кескин ортиши, ахборотлашган жамиятнинг турли давлат ва нодавлат тузилмаларига бевосита кириб бориши, глобал ахборот маконидаги ўрнатилган янги қарашлар, ёндашувлар, муносабатлар, ахборот соҳасини ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг муҳим воқелигига айланиб улгургани, жаҳон афкор оммасининг унга бўлган қарашлари ва тасаввурларини ўзгартирмоқда. Ахборот кишилиқ жамияти учун энг муҳим кундалиқ эҳтиёжга, муҳим ресурсга айланди. Жаҳонда ахборотнинг миқдори, кўлами, ахборот олиш ва тарқатиш манбаларининг сони ва имконияти ортиб бормоқда. Ахборот субъектларининг жамиятнинг барча соҳаларида, давлат бошқарувида, халқаро муносабатларда, инсон онги ва тафаккурига таъсир кўрсатишдаги ўрни ва роли юқори босқичга чиқди. Интернетнинг ривожланиши, интернет воситалари орқали маълумот алмашинувнинг тезлашиши, ижтимоий тармоқларнинг анъанавий ахборот воситаларига нисбатан тезкорлик, таъсирчанлик, ахборот тарқатиш аудиториясининг кенглиги, турфа хиллиги ахборот омилини бирламчи таъсир воситасига айланишини таъминлади. Давлатлар ўртасидаги рақобат, ўзаро зиддиятлар, муносабатларнинг кескилашуви ахборот маконида содир бўлмоқда. Анъанавий урушлар ўрнини “ахборот урушлари” эгаллаб, душманни мавҳ этишнинг кам маблағ сарфлаб, кўпроқ натижага эришишга имкон берувчи информацион техник воситаларнинг роли ортмоқда. “Ахборот урушлари”, “гибрид урушлар”нинг масштаби кенгайиб, рақибга иқтисодий зарар етказишда ахборотнинг техник воситалари асосий вазифани бажариб бермоқда. Жамиятда

айланиб юрган ахборотлар мажмуаси информацион массивни ташкил қилади. Ижтимоий тараққиёт жараёнида бу массивни микёси ва роли ортиб боради. Ишлаб чиқариш ва ижтимоий ҳаёт нафақат моддий ва маънавий захиралар, балки информацион ишлаб чиқариш, айланиши ва истеъмол қилинишига асосланган бўлса, унда жамият информацион жамиятга айланади. Бундай жамиятнинг маънавий ҳаракатлантирувчи кучи ижтимоий интеллектдир.

Ижтимоий интеллект олдинги фалсафий ва назарий тафаккурда бир неча атамаларда ифодаланган: ноосфера, Поппернинг «учинчи олами», «ижтимоий онг» ва бошқалар. Жамиятдаги ўзгаришлар ва янгилашишлар олдин ижтимоий ақл- доирасида белгиланади, дастурга айланади, ижод этилади. Ижтимоий интеллектни фаоллиги ва ижодкорлиги ижтимоий тузум ва вазиятга боғлиқдир. Анъанавий жамиятларда ижтимоий интеллектни фаоллиги ва ижодкорлиги юқори даражада бўлмади. Индустриал жамият индивидуал ва ижтимоий интеллектг ишлаб чиқарувчи кучга айлантиради.

Индивидуал интеллект ижод этади, яратади, ижтимоий интеллект яратилган маънавий қадриятни кўпайтиради, тарқатади, инглаб чиқаради ва ҳаётга татбиқ этади, ижтимоий бошқариш ва назорат қилиш ишларини амалга оширади. Буларни интеллектни ўзи қилмайди, балки интеллекга эга бўлган инсон ва гуруҳлар амалга оширади. Ижтимоий интеллект ижтимоий информация билан боғланади. Инсон унинг табиати ҳақидаги ахборот ижтимоий информациядир ва уни инсон ҳиссий ва ақлий билиш босқичларида қабул қилади, қайта ишлайди, унга нисбата муносабат шаклланади. Ушбу билимлар инсонни. жамиятни, ўзгаришга, ривожланишига хизмат қилади⁴⁹. Ижтимоий интеллект аслида ижтимоий субъектнинг ҳислатидир. Интеллектлар мажмуаси маълум ижтимоий табақалардан ҳосил бўлади: олимлар, ижодкорлар, муҳандислар, бошқарувчилар ва ҳақозолар. Булар носферани ижодкор қатламини ташкил қилади. (когнитиолотин билиш, билиш). Ижтимоий

⁴⁹ Кузнецова А.Я. Духовный мир и картина индивида в условиях инфомационного общество. Новосибирск.: 2013. – С. 34.

интеллектни ифода қилиш учун охирги вақтларда «ижтимоий когнитивология» тушунчасидан кенг фойдаланмоқдалар.

Ижтимоий когнитивология - ижтимоий фикр, тафаккур соҳаси бўлиб, ижтимоий интеллектни ҳаракатлантирувчи қисмидир. Инсонлар ижтимоий гуруҳлар маълум фикрлаш услубига, стилига, маданиятига эгадирлар. Ижтимоий фикрни туғилиши, жамиятга таъсири, ҳамкор ёки мухолиф ҳақида образларни яратиши - ижтимоий когнитивология доирасига киради.

Информацион жамиятнинг шаклланиши. Жамиятни постиндустриал таракқиёт босқичида информацияни ишлаб чиқариш ва тарқатиш соҳасида инқилобий ўзгариш содир бўлди. Бу инқилобни ахборотни ишлатиш ҳажми глобал миқёсга етгани, меҳнатни жадаллашиши ва интеллектуаллашиши, бошқариш жараёнини мураккаблашиши келтириб чиқаради.

“Информацион жамият” термини биринчи бор XX асрнинг иккинчи ярмида АҚШ ва Японияда параллел равишда вужудга келган. 1961 йилда К.Курокава, 1963 йилда эса Т.Умесао ва Ф.Махлуп асарларида ишлатила бошланди⁵⁰”.

Информацион инқилобнинг техник базасини электрон ҳисоблаш машинаси ташкил қилди. Постиндустриал жамиятни информацион жамият дейишга иқтисод ва ижтимоий ҳаётда сифатий ўзгариш, яъни, катта миқёсда ҳатто халқаро ва глобал параметрларга эга бўлган информацион секторни (бўлимни) пайдо бўлиши асос бўлмоқда. Олдин содир бўлган маданий ёки техник инқилоблар моддий ишлаб чиқариш соҳасини қамраб олган эди.

“Информацион жамият – ижтимоий, иқтисодий ривожланиш энг аввало, ахборот тайёрлаш, унга ишлов бериш, сақлаш ва жамият аъзоларига етказиб беришга боғлиқ бўладиган жамиятдир. Бундан ташқари информацион жамият очик жамиятдир⁵¹”. Информацион инқилоб моддий ва маънавий ишлаб

⁵⁰ Варакин Л.Е. Глобальное информационное общество: критерии развития и социально-экономические аспекты. М., 2001. –С. 43.

⁵¹ Синергетика: моҳияти, қонуниятлари ва амалиётда намоён бўлиши. Жамоавий монография. – Т.: Наврўз, 2017. –Б. 194

чиқариш, ижтимоий ҳаётни иқтисодий, ижтимоий, маънавий, илмий-техник соҳаларни қамраб олган.

Жамият соҳаларини модернизациялаш ва инновационлаштириш шундай жараёнки, унда инсоннинг анъанавий турмуш тарзи замонавий кўламдаги янги босқичга ўтади ва унинг заминида ижтимоий ҳаётнинг барча тизимларида туб ўзгаришларга эришилади⁵².

Ижтимоий ишлаб чиқариш соҳасида эса инфор­мацион технологияларни яратиш ва ишлатиш салмоқли ўринни эгалламоқда. Ижтимоий ҳаёт ва ишлаб чиқариш инфор­мацион секторига фан, лойиҳалаштириш, маркетинг, таълим, санъат, бошқариш, реклама, оммавий ахборот коммуникациялари ва воситалари киради. Жамиятни инфор­мация лаштириш ва компьютер лаштириш таъсирида ижтимоий структура, табақа ва касблар соҳасида ҳам кўп ўзгаришлар содир бўлмоқда. Информацион фаолият бошқариш, таълим, фан, хизмат кўрсатиш, маданият соҳасидаги касбларни асосий мазмуни бўлиб келмоқда.

Информация (ахборот) жамиятнинг асосий маҳсулоти ва бош қадриятларидан бирига айланмоқда. Информацион жамият хусусияти турли ижтимоий - фалсафий концепцияларда ҳар хил талқин қилинмоқда.

Информацион жамият концепцияси постиндустриал жамият концепциясини негиздан чиққан, уни давоми ва бир кўринишидир.

“Жамиятни ахборотлаштириш жараёни ҳозирги кунда глобал хусусиятга эга бўлиб, илмий-техникавий ва ижтимоий, иқтисодий ривожланишнинг ўзагини ташкил этади”⁵³. Информацион жамиятни келиб чиқишини иқтисодиётни қишлоқ хўжалик, саноат ва хизматлар кўрсатиш жабҳасидан кейин келадиган «тўртинчи», инфор­мацион секторни пайдо бўлиши билан боғлайдилар. Капитал ва меҳнатга асосланган индустриал жамиятни

⁵²Эргашев Т.Э. Ахборотлашган жамият шароитида ёшларни инновацион тафаккурини шакллантириш хусусиятлари. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Самарқанд, 2021. 18 б.

⁵³ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. М., 2000. – С. 446.

ўрнини информация ва билимга асосланган информацион жамият эгаллайди деган фикр таъкидланмоқда.

Информацион технологияларни инқилобий таъсири шунга олиб келадики, информацион жамиятда синфлар ўзаро кам фарқланган «информацион ҳамжамиятлар» (Э.Масуда) га алмашади.

А.Тоффлернинг фикрича, энди «информосфера» ва «техносфера» бирлаштирилган кичик информацион корхоналар, информацион хизмат кўрсатиш муассасалари катта корпорацияларни ўрнини босадилар⁵⁴.

Жон Пелтон «глобал электрон цивилизацияси» лойиҳасини олға сурди. Унда телевидение, компьютер хизмати тизими ва энергетика бирлаштирилиб «телекомпьютер энергетика» пайдо бўлиши керак. Компьютер инқилоби анъанавий матбуот ва тизимини электрон китоблар билан алмаштиради.

“Информацияланган жамиятда” ахборотни қабул қилиш, юбориш, қайта ишлаш, ўз мақсадларига мослаштириш, техникавий-технологик соҳада катта имкониятга эга бўлган мамлакатлар қулай шароитга эга бўладилар. Мана, шу устунлик туфайли улар ўз манфаатларига мос келувчи технологияларни ишлаб чиқаради, иқтисодий кудратли давлатга айланади, кадриятлар ва ғояларни илгари суради, шу ғоялар атрофида жипслашишга бошқаларни ҳам ундайди.

Информацион жамият моҳияти, унинг кўлами ва хусусиятларини таҳлил этиш дунё тадқиқотчиларининг долзарб муаммосига айланган. Ахборотлашган жамиятга интернет онлайн луғатда “телекоммуникация, радио, телевидение, интернет, шунингдек, анъанавий ва электрон оммавий ахборот воситаларидан фойдаланаётган ахборот жамияти бўлиб, глобал ахборот маконини яратиш, одамларнинг самарали ахборот алмашинуви, уларнинг жаҳон ахборот ресурсларига кириш имконияти, ахборот

⁵⁴ Тоффлер Э. Третья волна//Э. Тоффлер. М. : Изд-во АСТ, 1999. -С. 776.

махсулотлари ва хизматларига бўлган эҳтиёжларини қондириш”⁵⁵, деб таъриф берилган.

Информацион жамият – глобал ахборотлашган борлиқ, ижтимоий, маънавий ва техник хусусиятларга эга бўлган макон, ахборотнинг жаҳон бўйлаб тақсимланганлиги, ягона ахборот тизимлари, тезкор ахборий муносабатлар бўлиб, инсонларнинг ахборотга бўлган ҳуқуқи ва эҳтиёжининг таъминланиши, ўз навбатида оммавий ахборот воситалари томонидан ахборотнинг долзарблиги, тўлаллиги, ҳаққонийлиги, тезкорлиги таъминланиши, натижада омма онгининг юксалиши ва инновацион тафаккури ўсишнинг юзага келишидир. Жамиятни модернизация қилишда, ислохотларни жадаллаштиришда рақамли иқтисодиёт истиқболли аҳамиятга эга. Ахборотлашган жамиятга ўтиш даврида Ўзбекистонда ҳам рақамли иқтисодиётни ривожлантириш, у учун шарт-шароитлар яратиш, инновацион технологияларни жорий этиш, бу ишларга юртимиздаги ва хориждаги мутахассисларни, айниқса ёшларни жалб қилиш борасида қатор ишлар амалга оширилмоқда ва қонунчилик билан мустаҳкамланмоқда.

Информацион жамият – электроника ва компьютерларга асосланган жамият. Информация ҳаётнинг турли тармоғига кириб бориб. Бутун ижтимоий ҳаётда ўзгариш ҳосил қилади. Инсон ва унинг интеллекти жамиятнинг ривожланиш асосига айланади⁵⁶. Бундай жамият ўз навбатида барча соҳаларда сунъий интеллектга асосланган рақамли технологиялар, инновацияларга ўтиш жараёнларини тақозо этади.

Информацион жамиятда модернизация жамиятнинг барча соҳаларига кириб бориб, ўзига хос тараққиёт тамойилини ҳосил қилади,

⁵⁵ Информационное общество. <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

⁵⁶ Синергетика -2: назария ва амалиёт. (Масъул муҳаррир: проф. Тураев Б.О.) Монография. –Токент: “FAN ZIYOSI” нашриёти, 2022. –Б. 359.

чунки, бу жамият техник ва технологик ривожланиш ва жадал янгиликларга асосланган ижтимоий макондир⁵⁷..

Информацион жамиятда эркинлик муаммолари информацион маданият даражасини тақозо этади. Истиклолдан олдин чоп этилган фалсафий адабиётларда эркинлик объектив заруриятни билиб амалга қилишдир деб тавсифланган. Бу нуқтаи назарга кўра инсон объектив қонунларни нақадар чуқур пайқаган сари, унинг фаолиятини шу қадар англаб олинган ва эркин бўла борган. Мазкур ёндашувда инсон фаолиятини мақсади, манфаатли томони, фаолияти, йўналиши, танлаш имкониятлари, инсонни иродаси, фаолиги эътиборга олинмаган. Заруриятни билишни ўзи ҳали эркинликка олиб бормади. Бу ерда эркинлик кўп фикрлилик билан айнанлаштирилган. Тўғри, кўп фикрлилик эркинликни намоён этувчи демократия тартиботнинг бир унсуридир. Шу билан бирга эркинлик кенгрок мазмунга эга бўлиб у инсонни ўз манфаати ва мақсадидан келиб чиқиб фаолият кўрсатиш миқёсини, йўл танлаш имкониятини борлигини билдиради. Компьютер инқилоби ва информацион жамиятни шаклланиши инсон эркинлигини структураси ва параметрларига таъсир кўрсатади.

Информацион жамиятда тезкор суръатларда ўзгарувчан, янгиликни борувчи информацияни қабул қилиш, қайта ишлаш, хотирада сақлашда инсон тафаккури муаммоларга дуч келади, чунки, инсон ахборот тезлигига мослашишга улурмай қолиши мумкин⁵⁸. Ижтимоий ҳаётни компьютерлаштириш ва ахборотлаштириш инсон фаолияти миқёсини кенгайтиради, алтернатив йўллари танлаш ёки эркин фаолиятни шартли бўлган келажакни, келажакда бўладиган ҳодисалар моделини аниқроқ тузишга анча ёрдам беради. Демак, инсон эркинлигини миқёси сифат ва миқдор жиҳатдан ортади, тасодиф ёки муҳим бўлмаган оқибатлардан қарамлиги камади. Бу нарсани амалга ошириш учун яна битта омилни бўлиши керак.

⁵⁷ Эргашев Т.Э. Ахборотлашган жамият шароитида ёшларни инновацион тафаккурини шакллантириш хусусиятлари. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Самарқанд, 2021. 18 б.

⁵⁸ Синергетика: моҳияти, қонуниятлари ва амалиётда намоён бўлиши. Жамоавий монография. – Т.: Наврўз, 2017. –Б. 203.

Бу ҳам бўлса - ижтимоий ҳаётни демократлаштиришни чуқурлаштириш ва кенгайтириш компьютер ва информацион тизимлар давлат ва муассасалар қўлига ниҳоятда кучли қурол беради. Бу тизим орқали давлат фуқароларини ҳар бир қадами, сўзи, ҳатти-ҳаракатини назорат қилиши мумкин.

Швецияда давлат информацион тизимларда ҳар бир фуқаро ҳақида ёши, маълумоти, жинси, туғилган жойи, яшаш жойи, мутахассислиги, оилавий ва ижтимоий аҳволига оид маълумотлар йиғилган. Лекин мавжуд демократик анъаналар, полиция ва хавфсизлик органларини фаолиятини доираси қатъис белгиланганлиги, фуқаролар ҳаётини махфий кузатиш таъқиқ этилганлиги инсон эркинлигини чегаралашга олиб келмайди, шахс устидан назорат қилишга йўл қўймайди. Демак, жамиятни ахборотлаштириш сиёсий, иқтисодий, маънавий ва шахсий эркинлик билан боғлаб амалга ошириш лозим. Бунда албатта, аналитик ва синтетик, танқидий тафаккурга таяниб, информацион маданиятни риволантириб инсон ўз-ўзини назорат қилиш, ахлоқий меъёр ва чегарага амал қилиш, тарбиялаб туриши муҳим аҳамиятга эга.

Инофрмацион жамият моҳиятига кўра очик жамият экан, бунда инсоннинг ташқи ахборот хуружидан ҳимояланиш даражаси пасаяди. Ташқаридан келадиган турли ахборот воситалари, интернет, хорижий ОАВ орқали кириб келадиган турли зарарли инофрмациялардан инсонларни ҳимоялаш мураккаблашади⁵⁹.

⁵⁹ Муминогва З.О. Маънавий борлиқнинг синергетик таҳлил. Монография. –Самарқанд : “Zarafshon”, нашриёти, 2016. – Б. 151.

REFERENCES:

1. Ramatov, J., Inoqov, K., Ismailova, S., & Khudoykulov, S. (2021). Requirements of Education of Young People with Active Citizenship. *Academicia Globe: Inderscience Research*, 2(05), 1-3.
2. Ж. С. Раматов, М. Н. Ҳасанов, & Ж. Қ. Шукуов (2022). АБУ НАСР ФОРОВИЙ НИГОҲИДА ИНСОН ҚАДР-ҚИММАТИ ВА ҲУҚУҚЛАРИ МАСАЛАСИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (TSTU Conference 1), 976-979.
3. М.Н.Ҳасанов, А.А.Азимбаев, Ҳалилов Ў., & Каримов Б. (2022). АБУ НАСР ФОРОВИЙНИНГ ШАХС МАЪНАВИЙ КАМОЛОТИГА ДОИР ҚАРАШЛАРИ . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 147–153. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/629>
4. Муминогва З.О. Маънавий борлиқнинг синергетик таҳлил. Монография. –Самарқанд : “Zarafshon”, нашриёти, 2016. – Б. 151
5. Ж. С. Раматов, & М. Н. Ҳасанов (2022). АБУ НАСР ФОРОВИЙНИНГ ЖАҲОН ИЛМ-ФАН ТАРАҚҚИЁТИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ ВА УНИНГ БУГУНГИ КУНДАГИ АҲАМИЯТИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (TSTU Conference 1), 648-653.
6. Ш.Ф.Турабоев, З.Т.Тоиров, Ж.З.Абдуллаев, Ш.М.Ғуломов, & М.Н.Ҳасанов. (2022). ФОРОВИЙНИНГ ФАЛСАФИЙ АСАРЛАРИДА ИНСОННИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШИ . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 141–146. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/628>
7. М. Н. Ҳасанов, С. У. Бошмонов, & Т. О. Жонибеков (2022). АБУ НАСР ФОРОВИЙНИНГ ИЛМ-ФАНЛАР ТАСНИФИДА АҲЛОҚИЙ ВА ДИНИЙ ҚАРАШЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ. *Academic research in educational sciences*,

ЁШЛАР ТАРБИЯСИГА ТАҲДИДЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШДА ДИНИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ

Ҳасанов Миршод Нўъмонович –

*Тошкент давлат транспорт университети “Ижтимоий фанлар”
кафедраси ўқитувчиси*

Аннотация. Мақолада Таҳдидларни шартли равишда иқтисодий, социал, сиёсий, табиий –иқлимий, экологик, демографик, мафкуравий ва ҳарбий тоифаларга ажратар эканмиз буларнинг барчасини умумий «ижтимоий таҳдид» номи билан белгилаш мақсадга мувофиқ. Чунки, барчасининг замирида ижтимоий муносабатлар, авваламбор инсон фаолияти билан боғлиқ жараёнлар ётади.

Калит сўзлар: Инсон, жамият, , социал, сиёсий, табиий –иқлимий, экологик, демографик, мафкуравий ва ҳарбий Таҳдидлар. ижтимоий таҳдид.

Бугун дунёнинг барча минтақаларида глобаллашув жараёни ижтимоий-маданий ҳодисаларга ўзининг турлича таъсирини ўтказмоқда. Бундай таъсирнинг бир хил эмаслиги дунё мамлакатларининг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, ахборот, маънавий салоҳиятлари ва геосиёсий омиллар билан чамбарчас боғлиқ. Таҳдидларни шартли равишда иқтисодий, социал, сиёсий, табиий –иқлимий, экологик, демографик, мафкуравий ва ҳарбий тоифаларга ажратар эканмиз буларнинг барчасини умумий «ижтимоий таҳдид» номи билан белгилаш мақсадга мувофиқ. Чунки, барчасининг замирида ижтимоий муносабатлар, авваламбор инсон фаолияти билан боғлиқ жараёнлар ётади.

«Таҳдид» - (арабча сўздан олинган бўлиб, хавф- хатар дегани) бу инсон ҳаётининг фаолияти, умуман, яшашни чигаллаштирувчи унинг ўз салоҳиятига таяниб асрлар давомида ўзи учун мақбул, шу билан бирга жамият барқарорлиги, хавфсизлигини асрашга қаратилган муҳофаза тизимига ҳамда маълум тарихий давр мобайнида барпо этилиб, аниқ мақсад сари йўналтирилган ижтимоий сиёсий тузилма, аниқроғи, давлатнинг сиёсий асосини заифлаштириши, кейинчалик эса, уни емирилишига олиб келувчи маҳаллий, ҳудудий, минтақавий ва ниҳоят, умумсайёравий салбий омилларнинг кириб келиши натижасида аниқ макон ва замонда юз берувчи ўта салбий нохуш, беқарор сиёсий ижтимоий тарихий вазиятдан иборатдир. Юқоридан келтирилган таърифдан келиб чиқадиган бўлсак, сўз асосан, жамиятга, сиёсий ҳаётга турли-туман салбий таъсирлар, омилларнинг кириб келиши натижасида шаклланган ва уни издан чиқаришга қаратилган макон ва замонда аниқ ва ўта салбий, беқарор ижтимоий вазият тўғрисида бормоқда. Умуман, тажриба гувоҳлик берадики, жамият, давлат, инсон манфаатларига нисбатан таҳдидлар даражасидан қатъий назар улардан келадиган зарарли оқибатларнинг таъсири нуқтаи назаридан деярли бир хиллигини эътироф этиш мақсадга мувофиқ.⁶⁰ Шу ўринда Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг, “Фарзандларимизнинг турли радикал ва зарарли ғоялар таъсирига тушиб қолишига йўл қўймаслик – асосий вазифамиздир. Бу борадаги ишларни янгича ёндашувлар билан давом эттиришимиз керак”⁶¹ – деган сўзи барчани огоҳликка чақиради.

Биз тадқиқотимизда таҳдидларнинг миллий маънавиятимизга салбий таъсири ва уларга қарши курашишда шахс масъулиятини исломий қадриятлар асосида такомиллаштиришнинг ўзига хос жиҳатларини тадқиқ этишни бугунги глобаллашув жараёни шиддатли тус олаётган бир

⁶⁰ Пахруддинов Ш.И. Дунёвий демократик давлатчилик қурилиши амалиётида диний экстремизм таҳдиди. Тошкент: 2001, 178-б.

⁶¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. –Тошкент: Ўзбекистон, 2018 йил, 28 декабрь.

даврининг энг долзарб фалсафий муаммолари сифатида ёритишга ҳаракат қилдик.

Биринчи Президентимиз Ислом Каримовнинг «Юксак маънавият - энгилмас куч» асарига: «Маънавий таҳдид деганда, аввало, тили, дини, эътиқодидан қатъи назар, ҳар қайси одамнинг том маънодаги эркин инсон бўлиб яшашига қарши қаратилган, унинг айнан руҳий дунёсини издан чиқариш мақсадини кўзда тутадиган мафкуравий, ғоявий ва инфорацион хуружларни назарда тутиш лозим..»⁶² деб таъриф берилади.

Дарҳақиқат, бугунги глобаллашув жараёнлари шиддат билан кечаётган бир даврда маънавиятга қарши қаратилган бундай мудҳиш хавф – хатарлар азалий умуминсоний ғоялар билан йўғрилган ислом дини билан бевосита боғлиқ миллий қадриятларимизнинг илдизига ҳам болта уришга хизмат қилмоқда.

«Бинобарин, маънавиятга қарши қаратилган ҳар қандай таҳдид ўз - ўзидан мамлакат хавфсизлигини, унинг миллий манфаатларини, соғлом авлод келажагини таъминлаш йўлидаги жиддий хатарлардан бирига айланиши ва охир оқибатда жамиятни инқирозга олиб келиши мумкин»⁶³.

Маънавий таҳдидлар вайронкор кучларнинг ўз моддий, сиёсий манфаатларини кўзлаган ҳолда ҳар хил марказлар томонидан бирон бир мамлакатга нисбатан ичкаридан ёки ташқаридан туриб бевосита амалга ошириладиган маънавий бузғунчиликнинг муайян шаклидир. Улар ўз мақсадларига эришиш учун ҳар қандай усуллардан, одамларнинг маънавий руҳий ҳиссиётлари, миллий туйғулари, ҳар қандай жамиятда мавжуд ижтимоий–иқтисодий муаммолардан, шунингдек ОАВ, Интернетдан усталик, фирромлик, ноҳолислик билан фойдаланишга ҳаракат қилади.

⁶² Ислом Каримов «Юксак маънавият – энгилмас куч» Тошкент2008 . Маънавият 14 бет

⁶³ Ислом Каримов «Юксак маънавият – энгилмас куч» Тошкент2008 . Маънавият 12 бет

Маънавий тажовузлар кўпинча турли ниқоблар, жозибали шиор ва ғоялар ниқоби ортида иш кўради.⁶⁴

Бу борада маънавий таҳдидларнинг уч турини алоҳида таъкидлаш жоиз:

Мафкуравий таҳдидлар.

Ғоявий таҳдидлар.

Информацион таҳдидлар.

Мафкуравий таҳдид – ижтимоий сиёсий ҳаракат, оқим ёки сиёсий куч ўз мафаатини ифодаловчи ўз мафкурасини кўрkitув, зўрлик йўли билан бошқаларга тиқиштириш. Мафкуравий таҳдидлар жамият, давлат ёки халқ, миллат ёки элат тақдирига хавф солиб турган, фожиали оқибатларга олиб келиши мумкин бўлган мафкуравий хавф – хатарлар мажмуаси. Ўзбекистон ҳам бундай таҳдидлардан четда қолаётгани йўқ. Фуқаролар онгида бу сиёсий экстремизм, диний фундаментализм, этник ва миллатлараро зиддиятлар, коррупция ва жинойтчилик, мафкуравий таҳдидлар шаклида намоён бўлмоқда . Айниқса, ўрта аср араб халифалигини қайта ўрнатиш ғояси ҳамда халқаро террорчилик ва диний экстремизм марказлари орқали моддий – ғоявий таъминланаётган ақидапарастлар мафкураси бугун минтақамиздаги тинчлик ва барқарорлик, учун катта хавф бўлиб турибди.

Ғоявий таҳдидлар инсон маънавий оламида ёт ғоялар, қарашлар ва мақсад – муддаоларни шакллантиришга интилади. Бугунги кунда ғоявий таҳдидларнинг қуйидаги кўринишлари намоён бўлмоқда : ахлоқий бузуқлик, зўравонлик, эгоцентризм, индивидуализм, «оммавий маданият» , миллий давлатнинг тараққиёт моделига ишончсизлик уйғотиш, миллатлараро низолар келтириб чиқаришга уриниш, ёшлар онгини заҳарлаш.

⁶⁴ Маънавият асосий тушунчалар изоҳли луғати. Ғафур Ғулом нашриёти. Тошкент -2010 й 316 бет .

Бундан кўзланган мақсад ривожланаётган давлатнинг моддий ва маънавий бойликларига эгалик қилишдир. Чунки ғоявий таҳдидлар охир – оқибатда давлатни инқирозга олиб келади⁶⁵.

Информацион таҳдидлар эса инсоннинг онгини заҳарлаш ва шу тариқа ўзлигига эга бўлмаган оломонни таркиб топтиришни кўзлайди. Бугунги кунда информацион таҳдидлар асосан интернет воситасида кириб келмоқда. Ҳозирги давр дунё миқёсида мафкуравий жараёнлар мисли кўрилмаган даражада глобаллашиб бораётган даврдир. Ахборот тарқатиш жараёни бутун Ер юзини қамраб олмоқда. XX асрнинг сўнгги ўн йиллигида яратилган мўъжиза халқаро компьютер тармоғи, яъни интернет тизимининг вужудга келиши ва у орқали ахборот алмашинуви жараёнларининг тезлашиб бориши бугунги кунда ғоявий таъсир ўтказиш кўламини кенгайтормоқда.⁶⁶

Дарҳақиқат, дунёда глобаллашув шароитида интернет тизими бугунги кунда мафкуравий таъсир ўтказишнинг асосий воситаси бўлиб қолмоқда. Бу жараён ўсиб келаётган ёш авлод онгини салбий қарашлар билан банд этиб, бугунги кунда жамиятда ўта жиддий ва хавфли муаммоларни келтириб чиқармоқда. Масалан, интернетдан шахс онгини вайронкор ғоялар орқали заҳарлаш ва зарарлаш мақсадида фойдаланиш, аниқроқ қилиб айтганда, шахснинг қалби ва онгини мафкуравий кураш объектига айлантириш, мафкуравий курашнинг энг оммавий ва тезкор усулларида бири бўлиб қолмоқда. Натижада шахс кибер хуружлар қаршисида ожиз бўлиб қолмоқда. Яъни, биз буни фалсафий нуқтаи назардан таҳлил қилар эканмиз, шахснинг ижтимоий тармоқлар орқали юборилаётган нотўғри информациялар, бузғунчи ғоялар домига тушиб

⁶⁵ Тураев Ш. Маънавий таҳдид: Фалсафий талқин. – Т.: Мухаррир., 2010. 19 – б.

⁶⁶ Тайлоқова Ш. Ўқувчи- ёшлар маънавиятини оммавий ахборот воситалари асосида такомиллаштириш : Педагогика фанлари доктори. (DoctorofPhilosophy) ...дисс. – Т.: 2018. - 112 -бет.

қолишининг асосий сабаби, уни онг соҳасиданда кучлироқ бўлган онгости соҳасига таъсир этишининг илғор методларидан фойдаланилишидадир⁶⁷.

Бугунги глобаллашув асрида компьютер техникаси терроризмнинг виртуал кўринишларидан кибертерроризмнинг асосий объекти бўлиб қолмоқда. Энг оғриқли нуқтаси шундаки, ушбу техникадан маънавий таҳдид қилиш воситаси сифатида фойдаланилмоқда. Бунинг учун уларнинг ҳаёти ва фаолиятига оид бадий асарлар, кинофильмлар, театр асарлари, ҳужжатли фильмлар яратиш зарур. Уларнинг портретлари мактаб, коллеж, лицей, олий таълим муассасалари, ишлаб чиқариш корхоналари, маданият саройлари, кутубхоналар, кино ва концерт заллари фойеларида, хатто метро бекатларида бўлса, ёш авлодга ўрнак олиш, тақлид қилиш, интилиш учун имкониятлар яратган бўлар эдик. Мамлакатимизнинг Биринчи Президенти Ислам Каримов ўз пайтида ижод аҳлига кино, телевидение ва театрларимизда замонамиз қаҳрамонлари образларини яратиш тўғрисида ниҳоятда зарур кўрсатмалар берган эди. Лекин, афсуски, бу вазифа кўнгилдагидек бажарилмади. Чунки фарзандларимиз ўзимизнинг миллий қаҳрамонларимизни билмаса, у ҳолда, четдан “қаҳрамон” излаб топади. У топган “қаҳрамон” банклардаги сейфларни очиб, пул ўмарадиган ўғрими, одам ўлдиришдан тап тортмайдиган ашаддий каллакесарми, инсонларнинг мабдағларини турли замонавий усуллар билан ўзлаштирадиган фирибгарми, буниси энди бизга номаълум. Айтишадику, агар биз ўз фарзандларимизни ўзимиз тарбияламасак, уларни “тарбияловчилар” бир зумда топилади.

67

REFERENCES

1. Пахруддинов Ш.И. Дунёвий демократик давлатчилик қурилиши амалиётида диний экстремизм таҳдиди. Тошкент: 2001, 178-б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. –Тошкент: Ўзбекистон, 2018 йил, 28 декабрь.
3. Ислом Каримов «Юксак маънавият – енгилмас куч» Тошкент 2008 . Маънавият 14 бет
4. Ислом Каримов «Юксак маънавият – енгилмас куч» Тошкент 2008 . Маънавият 12 бет
5. М. Н. Ҳасанов, С. У. Бошмонов, & Т. О. Жонибеков (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЛМ-ФАНЛАР ТАСНИФИДА АҲЛОҚИЙ ВА ДИНИЙ ҚАРАШЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 608-613.
6. Ж. С. Раматов, & М. Н. Ҳасанов (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ЖАҲОН ИЛМ-ФАН ТАРАҚҚИЁТИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ ВА УНИНГ БУГУНГИ КУНДАГИ АҲАМИЯТИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 648-653.
7. Миршод Нўмонович Ҳасанов (2022). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИ БОСҚИЧИДА ЁШЛАРНИНГ МАЪНАВИЙ ВА МАДАНИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШНИНГ УСТИВОР ВАЗИФАЛАРИ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 791-798.
8. М.Н.Ҳасанов, Б.З.Зайниддинов, О.А.Абдухалилов, & Д.Д.Джурайев. (2022). МЕҲНАТДА ИНСОННИ ШАКЛЛАНИШДАГИ АҲАМИЯТИ . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 116–123. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/624>

9. Н. Ж. Назарова & М. Н. Ҳасанов (2022). ТАЛАБАЛАРДА БЎШ ВАҚТДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ. *Academic research in educational sciences*, 3 (6), 752-758.

10. Рахимова, М. И., & Хасанов, М. Н. (2020). Роль среднеазиатской философии в развитии мировой и европейской науки. *Вестник науки и образования*, (4-1 (82)), 38-41.

11. U Ruzigul, J Nasirjan, A Dilmurodkhakim, H Mirshod. RATIONALE AND HISTORY OF HUMAN REFLECTIONS IN THE MUSLIM PHILOSOPHY. // *International Journal of Advanced Science and technology*, 2020. 1453-1458.

**МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАР – ЖАМИЯТИМИЗ БАРҚАРОРЛИГИ ВА
ЁШ АВЛЮД ТАРБИЯСИНИНГ МУҲИМ ОМИЛИ**

Чўлнонова Х

Тошкент давлат транспорт университети

“Ижтимоий фанлар” кафедраси

ўқитувчиси

Ҳасанов М.

Тошкент давлат транспорт университети

“Ижтимоий фанлар” кафедраси

ўқитувчиси

Маълумки, 2022 йил бошланишидаёқ инсоният учун катта, оғир, мусибатли, қачон тугаши номаълум бўлган синовлар даври бошланди. Дунё олдида кишилиқ тарихида умуман учрамаган глобал муаммо, яъни барча давлатлар ва халқлар манфаатларига дахлдор бўлган, инсоният келажагига жиддий хавф туғдирадиган муаммо вужудга келди.

Ҳозирги кунга келиб, барча давлатлар, халқлар ва миллатларнинг асосий ташвиши янги пайдо бўлган офатни –коронавирус балосини даф этишдан иборат бўлиб қолди. Жамият ҳаётининг барча соҳалари издан чиқди. Иқтисодиёт, саноат, қишлоқ хўжалиги, транспорт, хуллас ҳамма йўналишларда катта муммолар юзага кела бошлади. Мутахассислар фикрича, ҳозирги кунда “айбдорни” топиш, вирус пайдо бўлиш манбаси ва тарқалиб кетиш воситаларини излашга беҳуда вақт сарфлашнинг зарурати

йўқ. Асосий эътибор унинг давосини топиш, касаликка чалинганларни зудлик билан даволаш, вируснинг тарқалиб кетиш доирасини максимал даражада камайтиришга қаратилмоғи лозим.

Мухтарам Президентимиз Мирзиёев Ш.М. раҳбарлигида давлатимизда коронавирусни бартараф этиш бўйича муҳим чоратадбирлар амалга оширилмоқда ва бу ҳолат ўзининг ижобий самараларини бермоқда.\

Лекин шу билан бир қаторда халқимиз орасидаги “ҳар ёмоннинг ҳам бир яхшиси бор”, “ҳар бир нарсанинг ўз ҳикмати бор” ибораларида ҳам қандадир ҳақиқат борлигига ишонч ҳосил қилиш мумкин. Пандемия туфайли карантин ҳолатининг жорий қилиниши натижасида Ўзбекистонда аҳамияти пасайиб бораётган баъзи кадриятларимизнинг асл ҳолига келиш жараёнини кузатиш мумкин.

Халқимизнинг асосий вақти энди уйда бўлганлиги боис “оила” деб номланувчи миллий кадриятимиз ўзининг том маънодаги моҳиятига қайтмоқда. Албатта, ҳар бир инсон оилада камол топади. Шунини айтиш жоизки, инсоннинг онгини ва дунёқарашини шакллантиришга оиладаги муҳит ва ўзаро шахсий муносабатлар катта таъсир кўрсатади.

Тарбия қанчалик юксак даражада бўлса, фуқароларнинг жамиятдаги масъулияти ва фаоллиги шу даражада кенг қамровли бўлади. Демак, фуқаролик жамиятини барпо этишда оиланинг роли беқиёсдир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 63-моддасида “Оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга” деб белгиланган. Ўзбекистон Файласуфлари Миллий жамияти томонидан нашр қилинган “Маънавият: асосий тушунчалар изохли луғати”да Оила тушунчаси қуйидагича таърифланган: “Оила – эр–хотинлик иттифоқи, қариндошлик алоқаларига, умумий хўжалик юритадиган эр ва хотин, ота– она ва

болалар, ака – ука ва опа–сингиллар, бобо–бувилар ва бошқа қариндошлар ўртасидаги муносабатларга асосланган кичик ижтимоий гуруҳ, жамиятнинг асоси, давлат қудратининг манбаи”.

Инсон тақдири, унинг жамиятдаги ўрни, ҳаёти ва меҳнат фаолиятидаги эришган ютуқлари, шу билан бирга мувофақиятсизликлари ҳам унинг оиласидаги маънавий-руҳий ҳолатга боғлиқ. Бу эса ўз навбатида, жамиятнинг маънавий-руҳий ҳаётига таъсир қилади. Чунки, ҳар бир инсон – оила аъзоси, оила эса жамиятнинг ажралмас қисмидир. Инсоннинг баркамоллиги ва жамиятдаги тутган ўрни – оила тарбияси, у камол топган ижтимоий муҳитдан қувват олади.

Оилаларнинг мустаҳкамлиги жамиятнинг иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, миллий хавфсизлигини, унинг равнақи, тараққиётини белгиловчи ҳал қилувчи омил ҳисобланади. Ҳозирги вақтда оилалар мустаҳкамлигини таъминлашнинг асосий йўли бўлган ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш масаласи ҳеч кечиктириб бўлмайдиган, жиддий ёндошишни талаб этувчи давлат миқёсидаги долзарб масаладир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев 2017 йил 15 июнда “Ижтимоий барқарорликни таъминлаш, муқаддас динимизнинг софлигини асраш – давр талаби” мавзусидаги анжуманда сўзлаган нутқида “Турмуш қурган ёшлар орасида ҳаётни енгил-елпи тасаввур қилиш, оила муқаддас эканини тушуниб етмаслик ҳолатлари ҳам, афсуски, учраб турибди. Ёш оилалар орасида арзимас сабаблар билан ажралишлар кўпайиб бормоқда. Бегуноҳ болалар етим бўлиб, меҳр ва эътиборга энг ташна вақтида ота-она тарбиясидан четда қолмоқда” деб таъкидлагани бежиз эмас.

Мамлакатимизда ажралишлар сонининг ошиб бораётганлиги оила институтини мустаҳкамлаш, ажралишларни олдини олиш ва ёшларни никоҳга тайёрлашга давлат сиёсати даражасида эътибор қаратиш заруратини юзага келтирмоқда. Бу борада мамлакат аҳоли сонининг ўсиши билан бир қаторда ажримларнинг олдини олишга қаратилган чора-

тадбирларга қарамасдан оилавий ажримлар сонининг ошаётганлиги ташвишли ҳолатдир. Никоҳдан ажралишлар асосан 20-35 ёш орасидаги фуқаролар томонидан амалга оширилаётганлиги ўз навбатида, ёшлар онгида оила ва унинг муқаддаслиги ҳақидаги тушунчаларнинг саёзлашиб бораётганлигини кўрсатмоқда. Шунинг учун ҳам ёшларни оила-никоҳ муносабатларига тайёрлаш муҳим вазифа сифатида ўзини намоён этади.

Мустақиллик йилларида давлатимиз томонидан хотин – қизларнинг маънавий–маърифий, ижтимоий–иқтисодий ва сиёсий ислохотларда фаол иштирок этиши учун кенг имкониятлар яратилди. Хотин – қизлар ва болаларни ижтимоий муҳофаза қилиш, оила ва жамиятнинг ижтимоий–сиёсий, иқтисодий ҳаётидаги ролини ва мавқеини оширишга қаратилган Ўзбекистон Республикаси Президентининг қатор Фармонлари ва ҳукумат Қарорлари қабул қилинди, Давлат дастурлари ишлаб чиқилди.

Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш ва оила институтини мустаҳкамлаш соҳасидаги фаолиятни тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2018 йил 2 февралдаги ПФ5325-сон Фармонида мамлакатимизда оила институтини мустаҳкамлаш, ажралишларни олдини олиш ва ёшларни никоҳга тайёрлашга катта эътибор бериш зарурати ва бу борада амалий чора-тадбирлар белгилаб берилганлиги аҳамиятлидир.

2018 йил 26 март куни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг —Оила институтини мустаҳкамлаш соҳасида кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш бўйича махсус ўқув курслари ташкил этиш тўғрисида 230-сон қарори қабул қилинди. Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш, оиладаги низоли ҳолатларни ҳал қилишнинг ҳуқуқий ва психологик асосларини ўргатиш, ажралишларнинг олдини олиш ҳамда оиладаги маънавий ахлоқий қадриятларни мустаҳкамлаш соҳасида кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг

малакасини оширишни ташкил этиш махсус ўқув курсларининг асосий вазифаси этиб белгиланди.

Ушбу ҳужжатларда оила институтини рағбатлантириш, унинг фаолиятини тубдан такомиллаштириш назарда тутилган бўлиб, улар юртимиздаги ҳар бир ота-онанинг зиммасига улкан масъулият юклайди. Бу жиҳатидан, ҳар бир оиланинг энг асосий вазифаси, энг аввало, фарзанд тарбиясидир. Бунинг тарихи инсониятнинг энг қадимги даврларига бориб тақалади. Азал-азалдан аёлларнинг бирламчи иши бу оиллага қараш, уй юмушларини бажариш, болалар тарбияси ва хоказо.

Лекин цивилизация деймизми, илм-фан тараққиёти деймизми, жамиятларнинг ривожланиши деймизми, факт шундаки, секин-аста оиланинг асосий функцияси бўлган фарзанд тарбияси унинг асосий иши бўлмай қолди. Тарбия билан энди боғча, мактаб, коллеж, лицей, Ёшлар иттифоқи ва хоказолар шуғуллана бошлади. Лекин шунини очиқчасига тан олиш керакки, ҳеч бир энг яхши, барча қулайликларга эга бўлган энг замонавий боғча ҳам болани ўз онасидек тарбиялай олмайди. Хаттоки педагогика, болалар психологияси билан кучли қуролланган энг мохир боғча опа ҳам онанинг ролини тўлиқ бажара олмайди.

Мен бу ерда асло мактабгача таълим муассасаларининг бола тарбиясидаги, унинг шахс бўлиб шаклланиши, ҳаётга тайёрлашдаги ўта ижобий жиҳатларини инкор этмоқчи эмасман. Лекин оила бу оила, боғча бу боғча. Гап бошқа томонда. Шу пайтгача оиланинг барча аъзолари турли-туман ташвишлар, юмушлар билан банд эди, яъни кимдир давлат ишида, кимдир тадбиркорлик билан болалар боғча, мактаб, институтда ўқишлари ва хоказо. Ҳеч кимнинг ортиқча вақти ҳам, имконияти ҳам мавжуд эмас. Замон шиддат билан ривожланиб, ҳамманинг тезкор ҳаракатларини талаб қилмоқда эди. Баъзи ота-оналарни одатда боғча ёки мактабни танлашда унда “продленка” бор-йўқлиги қизиқтиради. Яъни эрталаб соат 8 дан то кечки 19 гача боланинг ўша муассасада бўлиши уларни бемалол ўз ишлари

билан шуғулланишга имкон беради. Шанба, якшанба кунлари-чи? Бу кунлар одатда уй хўжалиги билан боғлиқ ишлар, бозор-ўчар, кейин биласиз кўп оммавий тадбирлар, масалан, тўй, юбилей, туғилган кун, шунингдек, эркакларнинг гаплари ҳам айнан шу кунларга тўғри келади. Демак, юқорида таъкидлаганимиздек оила ўзининг асосий функциясини бажармаяпти.

Коронавирус туфайли вазият тубдан ўзгарди. Энди ота-оналар ўз фарзандлари билан яқиндан бевосита мулоқотда бўлишга, уларнинг ҳаётлари, қизиқишлари, орзу-хаваслари, муаммолари ва хоказолар билан шуғулланишга етарлича имконитга эга бўлдилар.

“Қадрият” тушунчаси кундалик турмушда, оммавий ахборот воситаларида қадри бор нарса, воқеа, ҳодиса, хусусиятларга нисбатан ишлатилиб келинмоқда. Биз юқорида оилани миллатимизнинг муҳим аҳамиятга эга қадрияти сифатида эътироф этдик. Шунингдек инсон учун албатта унинг биринчи навбатда соғлиги, тинчлиги, ота-онаси, фарзандлари, Ватани, ёр-дўстлари, касби-кори қадрлидир. Шу нарсага эътибор қаратиш керакки, бирор нарсанинг қадри у йўқлигида билинади. Соғ-саломат бўлсангиз ҳеч нарсага эътибор қилмайсиз. Мабодо бемор бўлсангиз, масалан тишингиз оғриб қолса, кўзингизга ҳеч нарса кўринмайди. Фақат тезроқ тузалиб кетишни ўйлайсиз. Киши кексайиб, ёши бир жойга борганда, ёшлигини қўмсайди: “Қани энди ҳозир бўлсам, уни ундай қилардим, буни бундай қилардим”, деб. Афсуски, бунинг иложи йўқ. Инсон, хом сут эмган банда, ҳеч қачон бор нарсанинг, олдидаги нарсанинг қадрига етмайди. Ҳозирги вазиятга келадиган бўлсак, яқиндагина биз ҳеч нимани ўйламасдан бемалол ишга, ўқишга, театрга, концертга ва хоказо жойларга борардик. Биз кундалик ҳаётимизга шунчалик ўрганиб қолган эдикки, ҳар доим шундай бўлади, деб ўйлаб, ҳаёлимизга ҳеч қачон вазият ўзгариши мумкин, олам остин-устин бўлиб, барча уйида қолиши, ҳамма корхона, ташкилот, муассасалар фаолиятини тўхтатиши, хатто миллий ёки

халқаро миқёсда ўтказиладиган тадбирлар, масалан, Наврўз байрами, Токио-2020 олимпиадаси, Москвада Қизил майдонда Ғалабанинг 75 йиллигига бағишлаб ўтказилиши режалаштирилаётган ҳарбий парад, Хаж-20 ва бошқа қатор анжуманлар, фестиваллар, танловлар бекор қилиниши мумкин, деган фикрлар келмас эди.

Натижада нима бўлди: боғчадан, мактабдан безор бўлган болалар энди уларнинг қадрига етаяпти, қачон карантин тугаб, тезроқ боғча, мактабга боришни, қадрдон боғча опа ва ўқитувчиларини кўришни орзу қилишаяпти.

Шу ўринда Ғарб давлатлари халқлари билан Шарқ халқларининг карантин шароитини, чекловлар ҳолатини қандай бошдан кечиришлари билан ҳам бир-бирларидан фарқ қилишини кўриш мумкин. Маълумки, Ғарб кишига ўзини кўпроқ ўйлаш, фақат ўзи ҳақида қайғуриш, индивидуаллик, худбинлик хусусиятлари хосдир. Улар фикрича, ҳаёт Аллоҳи Таоло томонидан фақат унга берилган ва бу ҳаётни қай тарзда ўтказиш фақат унинг ўзигагина боғлиқ. Атрофдагилар, кўни-қўшни, ҳамкасбларнинг унинг ҳақидаги фикрлари уни умуман қизиқтирмайди, яъни уйланиш ёки бўйдоқ юриш, нима еб, қандай кийим кийиши, қандай уйда яшаши, қандай машинада юриши – булар унинг шахсий иши. Ҳар ким ўзи учун яшайди. Ҳеч кимнинг бу масалаларга аралашинишга ҳаққи йўқ.

Шарқ халқларига эса кўпроқ жамоавийлик хусусиятлари хосдир. Кўпгина тадбирлар жамоа иштирокида ташкил қилинади. Масалан, олдинги пайтларда биронта ҳам одам қурувчиларни ёллаб, уй қурмас эди. Оммавий ҳашар эълон қилинади ва барча инсонлар келиб, биргаликда, иш ҳақи олмасдан уйни тиклашади. Иморат қуриш барчанинг олдида турган вазифа бўлганлиги учун одамлар оғринмасдан келиб ҳашарда қатнашар эдилар. Ҳашар қилиб ариқлар қазилар, боғ-роғлар барпо қилинар, масжид, мадраса, кўприклар қурилар эди. Бу азал-азалдан давом этиб келган. Тўй-

ҳашам, турли хил маросимлар биргаликда ўтказилар эди. Бировнинг ахлоқсизлик қилган боласига танбеҳ бериш одатий ҳол бўлган. “Бир болага етти маҳалла ота-она”. Қўни-қўшнилар, қариндош-уруғлар билан муносабатларда ҳам самимийлик, бағрикенглик, тотувлик, оқибатлилик каби хислатлар устувор эди.

Минг йиллик қадриятларимиз негизида ҳаётимиз осойишталиги ва барқарорлигини таъминлаш ётади. Бугунги синовли кунларда маърифатли миллат сифатида зарурат туфайли жорий этилган карантин қоидаларига сўзсиз риоя қилсак, юзага келган бўш вақтимизни эса фарзандларимиз тарбиясига сарфласак икки карра ютган бўламиз. Ҳозир ягона мақсад йўлида бир тан-у, бир жон бўлиб жипслашиб, халқ сифатида карантин талабларига риоя қилиб, аввало ўзимизга, қолаверса Ҳукуматга кўмак беришимиз мумкин. Зеро, маърифатли халқларгина ҳар қандай синовни ақл ва сабот билан енгиб ўтади.

REFERENCES:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т.: Ўзбекистон, 2016.
2. “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳа ривожини янги босқичга кўтариш тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори. - Т.: Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 йил
3. Ш.М.Мирзиёев. “Ўзбекистоннинг ривожланиш стратегияси, 2017-2021 йилларга мўлжалланган ҳаракатлар дастури. - Тошкент, 2017.
4. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш, юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент.: Ўзбекистон, 2017. – Б. 25.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг Ислом ҳамкорлик ташкилоти ташқи ишлар вазирлари кенгаши 43-сиссиясидаги нутқи. - Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти, <http://www.president.uz/uz/lists/view/>. //

6. А.Г.Муминов. Миллий сиёсат ва маданий соҳадаги ислохотлар. –Тошкент.: «Akademiya», 2010. – 193 б.

7. Жуманиёз Султанович Раматов (2021). БАРКАМОЛ ВА СОҒЛОМ АВЛОД – ЎЗБЕКИСТОН КЕЛАЖАГИНИНГ ПОЙДЕВОРИ. Academic research in educational sciences, 2 (2), 225-229. doi: 10.24411/2181-1385-2021-00187

8. Миршод Нўмонович Хасанов (2022) АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИНСОННИ АХЛОҚИЙ КАМОЛОТИ ТЎҒРИСИДАГИ ҚАРАШЛАРИ ШАКЛЛАНИШИНИНГ ИЖТИМОЙ-ТАРИХИЙ МАНБАЛАРИ. Academic Research in Educational Sciences, 3 (6), 776-784.

9. Gafurovna, A. S., & Juraevna, N. N. (2022). Issues of Formation of Information and Internet Culture at Young People. International Journal of Development and Public Policy, 2(6), 27-30.

10. Ж. С. Раматов, & М. Н. Хасанов (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ЖАҲОН ИЛМ-ФАН ТАРАҚҚИЁТИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ ВА УНИНГ БУГУНГИ КУНДАГИ АҲАМИЯТИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 648-653.

11. М. Н. Хасанов, С. У. Бошмонов, & Т. О. Жонибеков (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЛМ-ФАНЛАР ТАСНИФИДА АХЛОҚИЙ ВА ДИНИЙ ҚАРАШЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 608-613.

12. Rashid Usarovich Baratov, & Nilufar Jo.,Rayevna Nazarova (2022). YOSHLAR HAYOTIY STRATEGIYASINI SHAKLLANTIRISHDA TA'LIMNING O'RNI. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 830-833.

13. М.Н.Хасанов, А.А.Азимбаев, Ҳалилов Ў., & Каримов Б. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ШАХС МАЪНАВИЙ КАМОЛОТИГА ДОИР ҚАРАШЛАРИ . JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS, 4(3), 147–153. Retrieved from <http://wsrjournal.com/index.php/new/article/view/629>

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада мамлакатимизнинг янгилаштириш жараёнида ва бугунги пандемия шароитида маънавий қадриятларнинг жамият барқарорлиги ва ёшлар тарбиясига таъсири масалалари таҳлил этилган.

Калит сўзлар: жамият барқарорлиги, маънавий қадрият, маънавий тарбия, оила тарбияси, ёшлар камолоти

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается влияние духовных ценностей в формировании нового поколения молодёжи в условиях обновления нашего общества.

Ключевые слова: устойчивое развитие общества духовные ценности, новое поколение, воспитание молодёжи,

О`SMILARDA O`Z JONIGA QASD QILISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Akbarov Faxriddi Vasiliddin o`gli

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti

Yuridika fakulteti yurisprudensiya yo`nalishi

3- bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o`smir yoshlarda suisidal holatlarni oldini olish haqida so`z boradi. O'z joniga qasd qilishdan oldin ko'pincha xatti-harakatlarning o'zgarishi (masalan, tushkun kayfiyat, o'zini o'zi qadrlashning pastligi, ishtaha va uyquning buzilishi, diqqatni jamlay olmaslik, maktabda befarqlik, somatik shikoyatlar va o'z joniga qasd qilish fikrlari) tez-tez shifokor maslahatiga olib keladi.

Kalit so`zlar: O'z joniga qasd qilish, xatti-harakatlar, tushkun kayfiyat, o'zini o'zi qadrlashning pastligi, uyquning buzilishi, diqqatni jamlay olmaslik, maktabda befarqlik, shifokor maslahati.

O`z joniga qasd qilishga urinish har kimning birgina motivatsiyasidan kelib chiqmaydi. Ba`zilar uchun o`z joniga qasd qilish surunkali hissiy yoki jismoniy og`riqni hal etishning yagona yo`li sifatida qaraladi. Boshqa paytlarda, odam o`zini haddan tashqari his qilib, hayotdagi salbiy voqealarni hal qila olmaydi. Boshqalar uchun o`z joniga qasd qilishga urinish boshqalarga ularning og`ir azoblari va ehtiyojlarining jiddiyligi haqida xabar berish vositasi bo`lishi mumkin. Ko`p hollarda, o`z joniga qasd qilishni o`ylayotgan odam, ruhiy kasallik bilan yashaydi, masalan depressiya yoki bipolyar buzilish. O`z joniga qasd qilishga urinishlarning barchasiga jiddiy yondashish va odamga tegishli yordam so`rash kerak.

Dunyoda o'z joniga qasd qilish ko'paymoqda, bu har yili bir millionga yaqino'limni keltirib chiqaradi. So'nggi 20 yil ichida o'z joniga qasd qilish 30% dan oshdi va 2016 yilda o'z joniga qasd qilish 10-34 yoshdagi o'limning 2-asosiy sababiga aylandi.

So'nggi o'n yil ichida o'z joniga qasd qilish fikrlari yoki xatti - harakatlari tufayli kasalxonaga yotqizilgan bolalar soni ikki baravar ko'paydi.

Bu o'z joniga qasd qilish ko'rsatkichlarining ko'tarilishi har birimizni biz tanigan va sevadigan insonlar hayotga qanday munosabatda bo'lishlariga ko'proq e'tibor berishga chaqiradi. Birovning hayoti tashqi tomondan yaxshi bo'lib tuyulishi, uning shaxsiy daqiqalarida hammasi yaxshi degani emas.

O'z joniga qasd qilishdan oldin ko'pincha xatti-harakatlarning o'zgarishi (masalan, tushkun kayfiyat, o'zini o'zi qadrlashning pastligi, ishtaha va uyquning buzilishi, diqqatni jamlay olmaslik, maktabda befarqlik, somatik shikoyatlar va o'z joniga qasd qilish fikrlari) tez-tez shifokor maslahatiga olib keladi.

"Hech qachon tug'ilmagan bo'lsam edi" yoki "Men uxlab qolishni va hech qachon uyg'onmaslikni xohlardim" kabi bayonotlar o'z joniga qasd qilish haqidagi e'lonlar sifatida jiddiy qabul qilinishi kerak.

O'z joniga qasd qilish tahdidi yoki urinish - boshdan kechirgan umidsizlik intensivligining muhim belgisidir.

Yuqorida aytib o'tilgan xavf omillarini erta bosqichda tan olish o'z joniga qasd qilishga urinishning oldini oladi. O'z joniga qasd qilishga urinish yoki yuqori xavfli xatti-harakatlarning dastlabki belgilari mavjud bo'lsa, kuchli terapevtik aralashuvni boshlash kerak.

O'smirlarning baxtsizligi va o'z-o'zini yo'q qiladigan fikrlari haqida bevosita so'roq qilish kerak; bunday maqsadli savollar o'z joniga qasd qilish xavfini kamaytiradi.

Shifokor asossiz ishonchni bermasligi kerak, bu esa shifokorning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytiradi va o'smirning o'ziga bo'lgan hurmatini yanada pasaytiradi.

Shifokorlar tibbiy sharoitda o'z joniga qasd qilish uchun tekshirishlari kerak.

2017-yilda chop etilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'z joniga qasd qilish bilan bog'liq bo'lmagan tibbiy sabablarga ko'ra tez yordam bo'limiga kelgan bolalarning 53 foizi o'z joniga qasd qilish tendentsiyasi uchun ijobiy sinovdan o'tgan.

Oxir-oqibat o'z joniga qasd qilish natijasida vafot etgan kattalar va bolalarning aksariyati o'limdan bir yil oldin tibbiy yordam olganligi haqida dalillar ham mavjud.

2019 yil iyul oyidan boshlab, Qo'shma komissiya kasalxonalardan standart tibbiy yordamning bir qismi sifatida o'z joniga qasd qilish xavfini baholashni talab qildi.

O'z joniga qasd qilish skriningidan tashqari, shifokorlar bemorlarga o'z joniga qasd qilish xavfini kamaytirishga yordam berishlari kerak:

- Aqliy, jismoniy va moddalarni iste'mol qilish kasalliklari uchun samarali davolanishni oling
- Ruhiy salomatlik xizmatlaridan foydalanish
- Oila va jamiyatdan yordam oling
- Mojarolarni tinch yo'l bilan hal qilish yo'llarini topish
- O'z joniga qasd qilish bilan bog'liq kontentga ommaviy axborot vositalarining kirishini cheklash

Inson hayotining barcha davrini yaxlit tarzda qamrab olgan klassifikatsiyalardan biri bu butun jahon olimlarining qaroriga ko'ra 1965-yili Fanlar akademiyasining maxsus simpoziumida qabul qilingan sxema bo'yicha o'smirlik davri 13-16 yoshgacha erkaklarda, ayollarda 12-15yoshgacha deb keltirib o'tilgan. Pedagogik psixologiyaning taniqli namoyondasi B.A.Kureteskiy insonning ontogenetik kamolotini belgilashda o'smirlik yoshini 11 yoshdan 15 yoshgacha deb belgiladi. O'smirlik - bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib, fiziologik va psixologik jihatdan o'ziga xos xususiyatlari bilan

xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilish ortadi, xarakteri shakllanadi, ma'naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi.

O'smirlik balog'atga etish davri bo'lib, yangi hislar, sezgilar va jinsiy hayotga taallukli chigal masalalarning paydo bo'lishi bilan ham xarakterlanadi. Bu yoshda o'smir rivojida keskin o'zgarishlar ro'y bera boshlaydi. Bu o'zgarishlar fiziologik hamda psixologik o'zgarishlardir. O'smirlik va aloqa qiyinchiliklari deyarli sinonimdir.... Qiyin, o'tish davri, inqiroz davri - bu o'smirlik davri, ya'ni 12-16 bola mutlaqo noaniq holatga tushib qoladi, chunki bolalik allaqachon tugagan, ammo haqiqiy voyaga etish hali boshlanmagan.

Yaqinda mehribon, tushunadigan va itoatkor bola ota-onasining iltimoslarini e'tiborsiz qoldiradigan va hamma narsani xohlaganicha namoyishkorona qiladigan o'tkir va tajovuzkor o'spiringa aylanadi. O'smirlar o'zlarini kattalardek tutishga harakat qiladilar. Ular o'zlarining layoqat, qobiliyat va imkoniyatlarini ma'lum darajada o'rtoqlari va o'qituvchilariga ko'rsatishga intiladilar. Bu holatni oddiy kuzatish yo'li bilan ham osongina ko'rish mumkin. O'smirlik davri «o'tish davri», »krizis davr», «qiyin davr» kabi nomlarni olgan psixologik ko'rinishlari bilan xarakterlanadi.

Chunki, bu yoshdagi o'smirlarning xatti-harakatida muqobil, yangi sharoitlarda o'z o'rnini topa olmaganligidan psixik portlash hollari ham kuzatiladi. O'z davrida L.S.Vigotskiy bunday holatni "psixik rivojlanishdagi krizis" deb nomlagan. Kichik maktab davridan so'ng bola alohida olingan shaxs sifatida o'zo'ziga munosabatini shakllantirish jarayonida asosan ikki bosqichni boshidan kechiradi. Bu bosqichlar o'smirlik yoshini ikki xil davrga - kichik o'smirlik davri va katta o'smirlik davrlariga to'g'ri keladi. Birinchi bosqichda o'smir o'zini "bola"lardan ajratib, endi o'zini kattalar olamiga mansubligini ta'kidlamoqchidek bo'ladi. Kattalar hayotiga kirishga qiziqish o'smirlarning asosiy xarakteristikallari hisoblanadi.

Adabiyotlar ro`yxati

1. *Амбрумова А. Г., Бородин С. В., Михлин А. С.* Предупреждение самоубийств. — М., 1980. -105 с.
2. *Амбрумова А. Г.* Роль личности в проблеме суицида. Тр. Моск. НИИ психиатрии МЗ РСФСР. - М., 1981. -89 с.
3. *Гилинский Я. И.* Самоубийство как социальное явление. Проблемы борьбы с девиантным поведением. — М., 1989. -114с
4. *Ефремов В.С.* Основы суицидологии. –СПб., 2004.-479 с
5. *Конангук Н. В.* О психологическом смысле суицидов// Психологический журнал. - 1989. - Т. 10. - № 5

**YENGIL ATLETIKACHILARNI UZUNLIKKA SAKROVCHANLIGINI
MAXSUS MASHQLAR YORDAMIDA RIVOJLANTIRISH**

Chirchiq shahar sportchilar ko'chasi 19-uy,

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti

Ziyayev F.CH

Axmatov J.O

KIRISH. Yurtimizda jismoniy tarbiya va sportga davlat siyosati miqyosida e'tibor qaratilishi, O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A. Karimovning "O'zbekiston bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasini tashkil qilish to'g'risida"gi Farmoni (2002) va shu Farmonni bosqichma - bosqich amalga oshirish bo'yicha hukumat tomonidan qabul qilingan Qaror (2002) bolalar sportiga tamomila yangicha yondashish, ilmiy asoslangan texnologiyalar asosida iste'dodli sport zahiralarini tayyorlash maktablarini yaratish masalalarini o'rtaga tashlamoqda. Yosh avlodni har tomonlama, aqliy, axloqiy va jismoniy jihatdan rivojlanishda jismoniy tarbiya asosiy o'rinlarni birini egallaydi.

Sog'lom avlod - sog'lom yurt demakdir. Sog'lom avlodni tarbiyalash vazifasi esa birinchi navbatda maktabgacha tarbiya muassasalari zimmasidadir. O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I.A.Karimov jismoniy tarbiya va sport ishlariga e'tiborni kuchaytirishni ko'zda tutib, o'zining salomatligi haqida shaxsan g'amxo'rlik qilib borish, madaniyatini yoshlikdan oila, maktab, mahalla, sog'liqni saqlash, jismoniy tarbiya va sport ko'magida singdirish kerak ekanligini aytib o'tgan.

Ma'lumki, sportning porloq kelajagi sport zahiralari doirasining kengligi va sifatiga bevosita bog'liqdir. Binobarin, o'zbek sportini jahon maydoniga olib chiqish, uni raqobatbardosh pog'onaga ko'tarish bolalar sportini ilmiy asosda tashkil qilish va bu borada samarali pedagogik texnologiyalar joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Faqatgina maqsadga muvofiq tashkiliy va uslubiy tadbirlarni ilmiy asosda amalga oshirilishi talab qilinadi. Bunday sifatlarga erishish nihoyatda ehtiyotkorlik, mashg'ulot yuklamalarini asta-sekinlik bilan, "to'lqinsimon" yo'nalishda oshira borish evaziga amalga oshirilishi mumkin. Albatda, bu jarayon uzluksiz va muntazamlik hamda mashg'ulot yuklamalarini shug'ullunuvchi "obekt"ning funksional imkoniyatlariga mos tarzda qo'llash tamoillari asosida yanada samarali va jadalroq kechadi.

Mavzuning dolzarbligi. Maktab o'quvchi – qizlarining uzunlikka sakrovchanligi rivojlanmaganligi ularning sportdagi natijalariga ta'sir ko'rsatmokda. Tezkor-kuch sifatlari natijalarning asosi bo'lib hisoblanadi va ularni rivojlantirish orqali sportchilar yuqoriroq natijalarga erishishlari mumkin.

Ishning maqsadi. Uzunlikka sakrovchi o'quvchi – qizlarning tezkor kuch sifatlarini rivojlantiruvchi samarali vosita va uslublarni aniqlash. Ishning yangiligi. Tezkor – kuch sifatlarini rivojlantiruvchi vosita va uslublarni tadqiqot davomida tahlil qilish, mashqlarni shiddati va intervallarini to'g'ri taqsimlash orqali yaxshiroq samaraga erishish.

Tajriba guruhining tajribadan oldin, keyin natijalari va ularning farqi.

Nomi	30 m Yugurish (sek)	60 m Yugurish (sek)	Узунликк a sakrash t/j (sm)	Uchxatlabs akrash (sm)	Bal sakrasht/j (Abalakovus ulidasm)	uz.sak. (to'loiqmasof asm)
Tajribadanoldi n	5,56	9,81	199,4	5,52	28,6	3,65

Tajribadan kiyin	5,01	9,60	217,9	6,09	33,1	4,17
Farqi(%)	9,9	2,1	8,5	9,4	13,6	12,5

Nazorat guruhining tajribadan oldin, keyin natijalari va ularning farqi.

Nomi	30 м Yugurish (sek)	60 м Yugurish (sek)	Узунликка sakrash t/j (sm)	Uchxatlabs akrash (sm)	Bal sakrasht/j (Abalakov usulidasm)	uz.sak. (to'loiqma sofasm)
Tajribadan oldin	5,62	9,80	199,8	5,40	28,2	3,62
Tajribadan kiyin	5,21	9,68	215,4	5,92	32,1	3,92
Farqi(%)	7,3	2,0	7,2	8,8	12,1	7,7

XULOSALAR

Ilmiy-uslubiy adabiyotlarni tahlil etish natijasida shu narsa aniqlandiki, maktab yoshidagi uzunlikka sakrovchi qizlarning mashg'ulot mobaynida murabbiy tomonidan beriladigan yuklamalar shiddati va dam olish intervallariga oz e'tobor berishi tezkor – kuch sifatlarini sekin sur'atda o'sishiga olib kelmoqda.

2. Tezkor – kuch sifatlarini rivojlantirishda asosan mashqlarni rasional rejalashtirgan xolda mashg'ulotlarni o'tkazish maqsadga muvofiq ekanligi ma'lum bo'ldi.

3. Harakat imkoniyatlarini tezkor – kuch sifatlarini unumli takomillashtirishda haftasiga 12 soat mobaynida mashg'ulot o'tkazish kerakligi aniqlandi.

Biz tomondan qo'llanilgan uslub va vositalar, ularning shiddati tezkor – kuch sifatlarini tarbiyalashda va sportda yuksak natijalarga erishishda katta yordam berishiga ishonamiz.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 5 martdagi PF-5368-sonli farmoni “Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni. (Xalq So‘zi. 2018 yil 5- mart.)

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF 5924-sonli farmoni “O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi. Farmoni (Xalq so‘zi 2020 yil 24-yanvar).

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ 3031-son qarori “Jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi (Xalq so‘zi 3 iyun 2017 yil)

4. Soliev I.R, Khaydrov B.SH, Mirzatillayev I.I, Khujamkeldiyev G.S, Ziyayev F.CH. Functional training level of runners student-athletes sprinters. // International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol.24, Issue 05, 2020, <http://www.psychosocial.com/article/PR201878/17061/> 46-50 betlar.

5. Soliyev I. R. Qisqa masofalarga yugurishda sportchilarni texnik tayyorgarlik davrida start reaksiyalarini takomillashtirishni tahlil qilish. // FAN-SPORTGA ilmiy – nazariy jurnal. Toshkent. 2018 yil 2 son. 56-60 betlar.

6. Soliyev I. R. Yuqori malakali uzoq masofaga yuguruvchi sportchi qizlarni tayyorgarlik mashg‘ulotlari va musobaqa jarayonining qiyosiy tahlili. // O‘zMU XABARLARI. Toshkent. 2018 yil №1/1 2018y. 171-174 betlar.

7. Azimov I., Sobitov F. Sport fiziologiyasi. –T. 1993 yil. 89-93 betlar.

8. Kerimov F.A., Umarov M.N. Sportda prognozlashtirish va modellashtirish. - T.: O‘zDJTI, 2005yil. 279 bet.

9. Olimov M.S., Soliyev I.R., Haydarov B.Sh. Sport pedagogik mahoratini oshirish. – 2017 yil 245 betlar

10. Ozolin N.G. “Legkaya atletika” 1971 yil 576-600 betlar.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ЖИНОЯТ ҚОНУНЧИЛИГИДА
ЖАМИЯТДАН АЖРАТИШ БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛМАГАН
ЖИНОЙ ЖАЗОЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ.**

*Муаллиф: Уйчи туман прокурорининг секторлар фаолияти бўйича
ёрдамчиси, 1-даражали юрист Маъмуров Санжарбек Илхомович*

*Илмий раҳбар: Жиноят ҳуқуқи, криминология ва коррупцияга
қарши курашиш кафедраси доценти, юридик фанлар бўйича фалсафа
доктори Камалова Дилдора Гайратовна*

Аннотация: Мазкур мақолада жамиятдан ажратиш билан боғлиқ бўлмаган жиноий жазоларнинг назарий ва амалий асослари муҳокама қилинган. Жумладан унда: жамиятдан ажратиш билан боғлиқ бўлмаган жиноий жазоларнинг турлари, ривожланиш тарихи ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари атрофлича таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: миллий қонунчилигимизда жамиятдан ажратиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларнинг кенг жорий этилиши халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган қоида ва тамойилларига мос бўлиб, ўз навбатида, миллий сиёсатнинг халқаро-ҳуқуқий сиёсат билан ўзаро ҳамоҳанглигини таъминлашга хизмат қилади.

Маълумки, барча ривожланган давлатларда ҳам ҳуқуққа ҳилоф муайян бир ижтимоий хавfli қилмишни содир этган шахсга нисбатан тайинланадиган таъсир чоралари мамлакат ривожланиши ва демократик ислохотлар натижасида ўзгартирилиб такомиллаштириб борилади. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасида ҳам жиноят содир этган шахсларга нисбатан тайинланадиган жазо тизими муайян даражада либераллаштирилиб борилмоқда. Ҳар қандай мавзунини тўлиқ таҳлил қилиш,

унинг тарихий жиҳатларига эътибор қаратишни талаб қилади. Мавзунинг тарихий жиҳатларини ўрганиш бизга ушбу соҳа тўғрисида муфассал тасаввурга эга бўлиш, келажакда ушбу соҳани ривожлантириш истиқболларини ишлаб чиқишда муҳим тажриба вазифасини бажаради.

Бизга маълумки, бугунги кунга қадар мамлакатимизда узоқ ўтган давр мобайнида шариат қоидалари амалда бўлган ҳамда жиноят ва жазо масалалари айнан шариат қоидалари бўйича тартибга солинган. Араб ҳуқуқшунос олими Муҳаммад ал-Фаделнинг қайд этишича, “жазо – жиноят содир этган кишига қонун томонидан белгиланган азобдир”⁶⁸.

Таъкидлаш лозимки, мусулмон жиноят ҳуқуқи масалалари билан шуғулланган ҳозирги замон ҳуқуқшунос олимлари шариатда жазо турларини бир нечта гуруҳга бўлиб, турлича фикр билдиришган. Жумладан, М.И.Садагдар мусулмон ҳуқуқида жазо алоҳида хусусиятга эга бўлиб, қуйидаги турларга: қасос – ўч олиш; дия – товон ҳақи; ўлим жазоси, тошбўрон қилиш, қўл-оёғини кесиш, савалаш, дарра уриш, сургун ва бадарға, мол-мулкни мусодара қилиш ва бошқалардан иборатдир⁶⁹, деб кўрсатган бўлса, Г.М.Керимов шариатдаги барча жазолар асосан тўрт турга: 1) бир хилда ўч олиш; 2) товон ёки жарима; 3) қиёс (аналогия) асосида қонун билан белгиланган жазо; 4) шариат судьяларининг ихтиёрига кўра бериладиган жазоларга бўлинган⁷⁰.

М.Ражабованинг таъкидлашича, мусулмон ҳуқуқи бўйича барча жиноятлар жазо белгиланиши ва тажовуз объектига қараб учта гуруҳга ажратилган:

- 1) ҳад жазо турлари;
- 2) қасос ёки товон ва каффорот жазо турлари;
- 3) таъзир жазо турлари⁷¹.

⁶⁸ Муҳаммад ал-Фадел. Жиноят ҳуқуқининг умумий асослари. – Дамашқ, 1964. – Б. 521.

⁶⁹ Садагдар М.И. Основные черты мусулманского права и его развитие в Иране по шиитскому направлению. Автореф... дисс. на соис. учен.степ. к.ю.н. – М., 1963. – С. 17.

⁷⁰ Керимов Г.М. Шариат и его социальная сущность. – М.: Наука, 1978. – С. 41

⁷¹ Ражабова М. Шариатда жиноят ва жазо. Монография. – Тошкент: Адолат, 1996. – Б. 84.

Мусулмон жиноят ҳуқуқи назариясига кўра, шахсга тан жароҳати етказилганлиги учун “жонга-жон, кўзга-кўз, бурунга-бурун, кулоққа-кулоқ, тишга-тиш” тарзида қасос олинган экан. Шариатда товон ҳақи жазоси кенг тарқалган жазо турларидан бўлган. Ҳозирги кунда ҳам жазонинг товон ҳақи туридан шариат қонун-қоидалари ҳукмрон бўлган Саудия Арабистони, Уммон, Яман ХДРларда бошқа жазо турлари каби самарали фойдаланиб келинмоқда.

Мамлакатимиз ҳудуди XIX асрнинг охирида Чор Россияси томонидан мустамлакага айлантирилгандан сўнг, дастлаб Чор Россиясининг қонун қоидалари ва шариат қоидалари биргаликда амалда бўлиб турди. 1922 йилда СССРда янги жиноят қонунчилиги ишлаб чиқилгандан сўнг, 1926 йилда Ўзбекистон ССРнинг биринчи ЖК қабул қилинган. Мазкур кодексда қуйидаги жазо чоралари назарда тутилган:

- 1) халқ душмани деб эълон қилиш ва СССР ҳудудидан бутунлай бадарға қилиш жазо чораси;
- 2) қаттиқ режим билан озодликдан маҳрум қилиш жазо чораси;
- 3) қаттиқ режимсиз озодликдан маҳрум қилиш жазо чораси;
- 4) озодликдан маҳрум қилмасдан ахлоқ тузатиш ишлари жазо чораси;
- 5) муайян ҳуқуқлардан маҳрум қилиш жазо чораси;
- 6) муайян муддатга СССР ҳудудидан чиқариш жазо чораси;
- 7) Ўзбекистон ССР ҳудудидан чиқариш жазо чораси;
- 8) мансабдан четлатиш жазо чораси;
- 9) муайян мансабда бўлишни тақиқлаш жазо чораси;
- 10) жамоат иззаси жазо чораси;
- 11) мол-мулкни мусодара қилиш;
- 12) жарима;
- 13) огоҳлантириш⁷².

⁷² Уголовный кодекс Узбекской ССР. – Самарканд: Юрид. изд. НКЮ УзССР, 1926. – С. 6.

1959 йилда Ўзбекистон ССРнинг янги Жиноят кодекси қабул қилинган ҳамда мазкур кодекси 1960 йил 1 январдан кучга кирган. Ушбу Жиноят кодексининг 21-моддасида қуйидаги жазо турлари назарда тутилган:

- 1) озодликдан маҳрум қилиш;
- 2) сургун;
- 3) бадарға қилиш;
- 4) озодликдан маҳрум қилмасдан ахлоқ тузатиш иши;
- 5) муайян мансабни эгаллаш ёки муайян иши билан шуғулланиш ҳуқуқидан маҳрум қилиш;
- 6) жарима;
- 7) лавозимдан озод этиш;
- 8) жамоат иззаси;
- 9) фавқулодда жазо тури сифатида ўлим жазоси;
- 10) мол-мулкни мусодара қилиш;
- 11) ҳарбий ёки махсус унвондан маҳрум қилиш;
- 12) интизомий батальонга юбориш⁷³.

Юқоридаги кўрсатилган таҳлиллардан кўришимиз мумкинки, собиқ Иттифоқ даврида ҳам жазо тизимида шахсга нисбатан жамиятдан ажратиш билан боғлиқ бўлмаган жиноий жазолар кўпроқ бўлгани ҳолда, мазкур жазолар орасида инсон қадр-қимматини камситувчи ва жиноят қонунининг бошқа талабларига мувофиқ келмайдиган жазолар кўзда тутилган эди. Ваҳоланки, мазкур Жиноят кодексига ҳам “жазолар одамга жисмоний азоб бериш ёки инсон қадр-қимматини камситишни мақсад қилиб қўймайди” (21-модда), деб белгиланган эди.

Ўзбекистонда давлат мустақиллиги қўлга киритилганидан сўнг, бутун ҳуқуқий тизим каби жиноят қонунчилиги ҳам қайта кўриб чиқилди ҳамда

1994 йил 22 сентябрда Ўзбекистон Республикасининг амалдаги Жиноят

⁷³Ўзбекистон ССРнинг Жиноят кодекси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1977. – Б. 18.

кодекси қабул қилинган. Мазкур кодексда жиноий жазо тизими қайта кўриб чиқилди ҳамда жиноий жазоларнинг инсон қадр-қимматини камситувчи, ҳақ-ҳуқуқларини бошқача тарзда бузадиган, шунингдек кодексда биринчи мартаба белгилаб принциплар талабларига мувофиқ келмайдиган жазо турлари олиб ташланди.

Кодекснинг 1994 йилги таҳририга кўра, жиноят содир этишда айбли деб топилган шахсларга нисбатан қуйидаги асосий жазолар қўлланилиши мумкинлиги белгиланди: а) жарима; б) муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш; в) ахлоқ тузатиш ишлари; г) хизмат бўйича чеклаш; д) қамоқ; е) интизомий қисмга жўнатиш; ж) озодликдан маҳрум қилиш; з) ўлим жазоси.

Шунингдек, унда маҳкумларга асосий жазолардан бошқа ҳарбий ёки махсус унвондан маҳрум қилиш ҳамда мол-мулкни мусодара қилиш тарзидаги қўшимча жазо ҳам қўлланилиши мумкинлиги қайд этилди.

Бугунги кунда амалдаги жиноят қонунчилиги бўйича жиноий жазолар тизими жазонинг оғирлигига кўра озодликдан маҳрум қилиш (чеклаш) билан боғлиқ бўлган жазолар (озодликни чеклаш, интизомий қисмга жўнатиш, озодликдан маҳрум қилиш, умрбод озодликдан маҳрум қилиш) ва озодликдан маҳрум қилиш (чеклаш) билан боғлиқ бўлмаган (жарима, муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш, мажбурий жамоат ишлари, ҳарбий ёки махсус унвондан маҳрум этиш, ахлоқ тузатиш ишлари, хизмат бўйича чеклаш) жазо турларига бўлинади⁷⁴.

Жиноят ва Жиноят-процессуал қонунчилигини янада либераллаштириш мақсадида 2001 йил 29 августда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов ташаббуси билан “Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгаришлар ва қўшимчалар киритиш

⁷⁴Рустамбаев М.Х. Ўзбекистон Республикаси жиноят ҳуқуқи курси. Том 2. Жазо ҳақида таълимот. Дарслик. 2-нашр, тўлдирилган ва қайта ишланган. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Ҳарбий-техник институти, 2018. – 335 бет.

тўғрисида”ги Қонун қабул қилинди. Ушбу қонуннинг қабул қилиниши жамиятни демократлаштириш, суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислоҳотларни чуқурлаштириш, фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишда муҳим аҳамият касб этди. Мазкур қонуннинг қабул қилиниши билан жиноят-ҳуқуқий сиёсатдаги фундаментал демократлаштириш даражасидаги янги босқичи бошланганлигини қайд этиш жоиздир.

Жиноий жазоларни либераллаштириш жараёнида жиноят қонунчилиги доирасидан четга чиқувчи қатор вазифалар муваффақиятли равишда бартараф этилди.

Биринчи. Жиноят-ҳуқуқий сиёсатда янгича қараш ҳисобланган, жиноятлар таснифи ўзгартирилди. Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятлар тоифасининг кенгайишига олиб келди. Шундай қилиб, ушбу қонун қабул қилингунга қадар озодликдан маҳрум қилишга нисбатан енгилроқ жазолар назарда тутилган ижтимоий хавфи катта бўлмаган қилмишлар барча жиноятлар таркибининг 18,7 фоизини ташкил этган. Қонуннинг қабул қилиниши эса мазкур кўрсаткични 38,9 фоизгача оширишга хизмат қилди ва Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятларга қасддан содир этилиб, қонунда уч йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазо назарда тутилган жиноятлар, шунингдек эҳтиётсизлик оқибатида содир этилиб, қонунда беш йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазо белгиланган жиноятлар назарда тутилди. Шунингдек, унча оғир бўлмаган жиноятлар тоифасига кирувчи ижтимоий хавфли қилмишлар доираси ҳам кенгайтирилди.

Бешинчи. Жиноят қонунчилигини либераллаштириш босқичида жамиятдаги барча ёшдаги аҳоли қамраб олинди. Мазкур масала юзасидан собиқ мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов томонидан “биз вояга етмаганлар, аёллар ва кексаларга нисбатан қўлланадиган жазо тизимини

қайта кўриб чиқмоғимиз зарур. Бизнинг жиноят қонунчилигимиз инсонпарварлик қоидаларига асосланган ҳолда, жиноят содир қилган аёллар ва вояга етмаганларга нисбатан жазо тайинлашда бир қатор енгилликларни назарда тутлади. Ишончим комилки, бу борадаги эркинлаштириш жараёнини изчил давом эттиришимиз зарур”⁷⁵, деб таъкидланган фикрни қайд этиш лозимдир.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига киритилган ўзгартириш ва қўшимчалар таркибига вояга етмаганлар, аёллар ва 60 ёшдан ортган эркекларга нисбатан тайинланадиган жазо муддатларини киритиш мумкин. Авваллари, ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятни содир этган вояга етмаган шахс уч йилдан беш илгача озодликдан маҳрум этилган бўлса, эҳтиётсизликдан содир этилан жиноят учун эса Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 85, 87 моддаларига кўра, озодликдан маҳрум қилиш жазоси қўлланилмайдиган бўлди. Беш йилдан кўп бўлмаган муддатга озодликдан маҳрум қилиш назарда тутилган ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятни биринчи марта содир этган вояга етмаганларга нисбатан, суд жазодан озод этиш ва мажбурлов чораларини қўллаш масаласини муҳокама қилиши кераклиги белгиланди.

Жиноят қонуни нормаларининг ўзгартирилиши натижасида вояга етмаганларни жамиятдан изоляция қилмасдан жазонинг тарбиявий функциясини ошириш имконияти яратилди. Мазкур ўзгаришлар вояга етмаганларга нисбатан озодликдан маҳрум қилиш жазосини тайинлаш 2001 йилда 39,7 фоиздан 15,9фоизга қисқаришига, 2010 йилда эса маҳрум этилган вояга етмаганларнинг умумий сони камайишининг асосий омили бўлди. 84,1 фоиздан кўп жиноят содир этган вояга етмаганларга нисбатан, судлар томонидан озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазолар тайинланди.

⁷⁵ Каримов И.А. Адолат – қонун устуворлигида. Иккинчи чақирик Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг VI сессиясидаги маъруза, 2001 йил 29 август. // Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т.10. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. –Б.42

Адолат ва инсонпарварлик ғояси аёллар ва 60 ёшдан катта эркакларга нисбатан қўлланиладиган жазонинг муддати ва турларининг ўзгаришига таъсир этди. 2001 йил 29 августда қабул қилинган Қонунга мувофиқ олтмиш ёшдан катта эркакларга ўлим жазоси қўлланилиши тақиқланган эди⁷⁶. Мазкур масала юзасидан суд-ҳуқуқ тизими ислохотчиси И.А.Каримов: "...фарзандлари, неваралари бор, соч-соқоли оппоқ қарияни ҳаётдан маҳрум этиш бизнинг миллий анъаналаримизга мутлақо тўғри келмайди. Кексаларни эъзозлаш, уларга мурувват кўрсатиш ва ғамхўрлик қилиш халқимизнинг ўзига хос бетакроп ва бебаҳо инсоний фазилатларидан ҳисобланади"⁷⁷, деган эди. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 50-моддасига мувофиқ, озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинаётган аёлларга ҳамда олтмиш ёшдан ошган эркакларга нисбатан тайинланаётган жазо муддати Жиноят кодекси Махсус қисмининг тегишли моддасида назарда тутилган озодликдан маҳрум этиш энг кўп муддатининг тўртдан уч қисмидан ортиқ бўлиши мумкин эмас.

Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 11 апрелдаги "Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 58-моддасига қўшимча киритиш тўғрисида"ги Қонуни билан тамом бўлмаган жиноятлар учун ушбу Кодекс Махсус қисмининг тегишли моддасида назарда тутилган энг кўп жазонинг тўртдан уч қисмидан ошмаслиги белгиланди.

Жиноятлар таснифининг ўзгариши ва жиний жазоларнинг либераллаштирилиши, судларга озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларни кенгроқ қўллаш имкониятини яратди. 2001 йилда 7,2% маҳкумларга жарима жазоси тайинланган бўлса, 2010 йилда бу кўрсаткич 16,9% ни ташкил этди. Бу муддат ичида ахлоқ тузатиш ишларини тайинлаш 21,5% дан 37,1% фоизга, шартли ҳукм қилиш эса

⁷⁶ Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 29 августдаги "Жиний жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида"ги Қонуни. Олдин мазкур жазо тури фақат аёллар ва вояга етмаганларга нисбатан қўлланилмаган.

⁷⁷Каримов И.А. Адолат – қонун устуворлигида. Иккинчи қаҳриқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг VI сессиясидаги маъруза, 2001 йил 29 август. // Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т.10. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. –Б.43.

7,9% дан 10 % га ошди. Бу билан бирга қамоқ 1.3%дан 0,9 %га ва озодликдан маҳрум қилиш қилиш 39,7% дан 30,9% га камайди⁷⁸.

Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек, “жиноий жазоларни либераллаштириш борасидаги бундай чоралар натижасида Ўзбекистонда ҳозирги кунда қамоқдагилар сони жаҳон миқёсида энг паст кўрсаткични, яъни ҳар 100 минг нафар аҳолига 166 кишини ташкил қилади. Қиёслаш учун айтиш мумкинки, Россияда бу кўрсаткич 611 кишини, АҚШда 738 кишини ташкил этади. Мамлакатимизда сўнгги ўн йилда озодликдан маҳрум қилиш жойларида сақланаётган маҳбуслар сони икки баробардан кўпроқ камайганининг ўзи ҳам бу соҳада олиб борилаётган ислохотларимизнинг қандай ижобий натижалар бераётганидан далолатдир”⁷⁹.

Хулоса сифатида, жамиятдан ажратиш билан боғлиқ бўлмаган жиноий жазоларнинг тарихий жиҳатларини таҳлил қилиш асосида, бу соҳадаги қонун ҳужжатларининг ривожланиш тарихини шартли равишда қуйидаги босқичларга ажратиш мумкин:

1) шариат қоидалари жорий этилгандан Чор Россияси истилоси давригача бўлган давр: бу даврда тўлиқ шариат қоидалари амалда бўлган, озодликдан маҳрум қилишга муқобил жазолар шариат қоидаларида амалда бўлган жазолар эди;

2) Чор Россияси истилосидан 1926 йилгача бўлган давр: бу даврда шариат қоидалари ва Чор Россияси декретлари бараварига амалда бўлган;

3) 1926-1994 йиллар: ушбу даврларда иккита ЖК амалда бўлган бўлса-да, давлатда инсон қадр-қимматини камситувчи айрим жазо турлари ҳам амалда бўлган;

⁷⁸ Ўзбекистон Республикаси Олий суди жорий архиви 2000 -2010 йилларга.

⁷⁹ Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенати қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010. – Б.20.

4) 1994-2001 йиллар: 1994 йилда Ўзбекистон Республикасининг янги ЖК қабул қилиниши муносабати билан кўплаб жазолар жиноий жазо тизимидан чиқариб ташланди, жиноий жазо тизими тўлиқ қайта кўриб чиқилди;

5) 2001 йилдан ҳозиргача бўлган давр: жиноят қонунини либераллаштириш сиёсати давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бири сифатида белгиланди. Жиноий жазо тизимидан мол-мулкни мусодара қилиш жазо чиқарилди, жиноий жазоларни тайинлаш механизми ва амалиётида озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жиноий жазоларга алоҳида эътибор қаратилиб келинмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мухаммад ал-Фадел. Жиноят ҳуқуқининг умумий асослари. – Дамашқ, 1964. – Б. 521.

¹ Садагдар М.И. Основные черты мусульманского права и его развитие в Иране по шиитскому направлению. Автореф... дисс. на соис. учен. степ. к.ю.н. – М., 1963. – С. 17.

¹ Керимов Г.М. Шариат и его социальная сущность. – М.: Наука, 1978. – С. 41

¹ Ражабова М. Шариатда жиноят ва жазо. Монография. – Тошкент: Адолат, 1996. – Б. 84.

2. Уголовный кодекс Узбекской ССР. – Самарканд: Юрид. изд. НКЮ УзССР, 1926. – С. 6.

3. Ўзбекистон ССРнинг Жиноят кодекси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1977. – Б. 18.

4. Рустамбаев М.Х. Ўзбекистон Республикаси жиноят ҳуқуқи курси. Том 2. Жазо ҳақида таълимот. Дарслик. 2-нашр, тўлдирилган ва қайта ишланган. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси Ҳарбий-техник институти, 2018. – 335 бет.

5. Каримов И.А. Адолат – қонун устуворлигида. Иккинчи чақирик Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг VI сессиясидаги маъруза, 2001 йил 29 август. // Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т.10. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. –Б.42

6. Ўзбекистон Республикасининг 2001 йил 29 августдаги “Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Жиноят, Жиноят-процессуал кодекслари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Қонуни. Олдин мазкур жазо тури фақат аёллар ва вояга етмаганларга нисбатан қўлланилмаган.

¹Каримов И.А. Адолат – қонун устуворлигида. Иккинчи чақирик Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг VI сессиясидаги маъруза, 2001 йил 29 август. // Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т.10. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. –Б.43.

7. Ўзбекистон Республикаси Олий суди жорий архиви 2000 -2010 йилларга.

¹Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси: Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенати қўшма мажлисидаги маъруза. 2010 йил 12 ноябрь. – Тошкент: Ўзбекистон, 2010. –Б.20.

**ЯНГИЛАНАЁТГАН ЎЗБЕКИСТОНДА ЁШЛАРНИНГ ЁШ АВЛОД
ОНГИДА ВАТАНПАРВАРЛИК ТУЙҒУЛАРИНИ
ШАКИЛЛАШТИРИШДА УЗЛУКСИЗ МАЪНАВИЙ ТАРБИЯНИНГ
АҲАМИЯТИ**

Бобошев З.Н.

Тошкент давлат транспорт университети

ўқитувчиси

Замонавий олам юксак технологик тараққиётга дадил қадамлар билан кириб бормоқда. Шу билан бирга инсониятнинг маънавий қиёфасида ҳам ўзгаришлар кузатилмоқда. Ҳар қандай тарихий шароитда мамлакатлар тараққиётини белгиловчи муҳим омиллардан бири сифатида аҳоли, айниқса ёшлардаги юксак маънавий маърифий тарбия саналади. Бунда маънавий фазилатларни юксалтириш масаласи беқиёс аҳамият касб этади. Шу маънода, ушбу вазият ижтимоий фалсафа фанининг олдида ёшларда ватанпарварлик туйғусини янада юксалтиришнинг самарали йўллари, воситалари ва механизмларини аниқлаш билан бирга, амалиётга маънавий тарбия ҳақида янада чуқурроқ билимларни тақдим этиш заруратини кўймоқда.

Жаҳон мамлакатларида миллий идентиклик масаласида кўплам илмий марказлар тадқиқотлар олиб бормоқда. Хусусан, Япония, Малайзия, Сингапур давлатларида ёш авлод онгида ватанпарварлик туйғуларини чуқур сингдиришнинг ўзига хос механизмлари ишлаб чиқилган. Бунда “Юксак тарбия миллий тараққиёт калити” тамойили асосида махсус дастурлар бўйича фаолият йўлга қўйилгани билан ажралиб туради. Бундай тарбия механизми Германияда ҳам кузатилади.

Жамият тараққиётининг ҳозирги босқичида юртга садоқат, ватанпарварлик тарбияси ўз кўламига кўра ижтимоий фалсафа соҳасининг

муҳим тадқиқот объектига айланди. Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, «Юксак маънавиятли, замонавий билим ва касб-хунарларга, ўз мустақил фикрига эга бўлган ёшларни миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялаш биз учун энг муҳим масалалардан биридир»⁸⁰. Бундан хулоса қилган ҳолда, ёшларда маънавий фазилатларларнинг гултожи бўлмиш ватанпарварлик туйғусини юксалтириш масаласи тобора долзарб аҳамият касб этмоқда ва шунинг учун ҳам Президент ижтимоий, маънавий-маърифий соҳалардаги ишларни янги тизим асосида йўлга қўйиш ҳамда ёшлар маънавиятини юксалтириш ва уларнинг бўш вақтини мазмунли ташкил этиш бўйича беш муҳим ташаббусни илгари сурди.

Барчамизга яхши маълумки, ҳар бир давлатнинг барқарор тараққиёти ҳамда ривожланиши инсон омилига, хусусан, ёш авлоднинг илмий, ижодий ва маънавий салоҳиятига боғлиқ. Шу нуқтаи назардан, аҳолисининг катта қисмини ёшлар ташкил этувчи мамлакатимизда ёшлар сиёсати самарадорлигини таъминлаш муҳим аҳамият касб этади.

Бугун Ўзбекистонда ёшларнинг эзгу мақсадларини ҳаётга татбиқ этишлари учун зарур барча шароитлар яратилмоқда. Ёшлар муаммолари давлат сиёсати даражасида ҳал этилмоқда.

2017 йил 30 июнда мамлакатимиз ёшлари ҳаётида янги саҳифа очилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти ташаббуси билан Ўзбекистон ёшлар иттифоқи ташкил этилди, унинг асосий фаолияти ёшларнинг барча ташаббусларини қўллаб-қувватлаш ва амалга оширишга қаратилди.

Масалан, “Тарих – синтоизм – конфуцийлик – самурайлик иродаси” қадриятлари негизида япон миллий ғояси ишлаб чиқилди. Одамларга ишонч, рағбат берилди. Мактабнинг тарбиявий ишлар тизими, ғояси ислоҳ қилинди. Уюшган миллатнинг жуда қаттиқ меҳнати ўлароқ, дунё “Япон

⁸⁰Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 2-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. – Б. 88.

мўъжизаси”нинг гувоҳи бўлди. Хитойда ҳам миллий заминга – Конфуций таълимотига мурожаат қилинди. Конфуций меросидан диний таълимот эмас, балки ахлоқий (хулқ учун) асос сифатида фойдаланди. Ёшлар тарбияси “Она Ватанга хизмат қилиш ва содиқ бўлиш” ғояси асосида ташкил этилди. Ёшларга шахсий ва миллий манфаатларни уйғун тутиш ўргатиб борилди .

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, ҳозирги глобаллашув асрида ёшларнинг дунёқараши, фикри кун сайин ўзгариб бормоқда. Бугунги кунда ёшларни ҳайратлантириш, уларнинг кўнглидан чуқур жой оладиган лойиҳаларни ишлаб чиқиш ҳам қийинлашиб бормоқда. Бунинг асосий сабабларидан бири уларнинг замонавий ахборот коммуникацияларидан фаол фойдаланиши, дунёда рўй бераётган янгиликлар, воқеа-ҳодисалардан тез хабардор бўлиши билан ҳам изоҳланади. Шу сабаб, ҳозирда Ёшлар иттифоқи томонидан ёшлар билан ишлашда мутлақо янги, илгари мавжуд бўлмаган механизмлар, метод ва услублардан фойдаланишга ҳаракат қилинмоқда. Ёшларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш, уларда ижодкорлик, креативлик қобилиятларини янада ривожлантириш мақсадида қатор янги лойиҳалар ишлаб чиқилмоқда.

Зиёли маънавий баркамол инсон, илмли, ўқимишли, маърифатли шахс маъноларини англаувчи тушунча. Халқимиз тарихида зиёли, маърифатли кишилар кўп бўлганини яхши биламиз. Улар ўртасида ўқитувчи ва мураббийлар, устозларнинг ўрни, аҳамияти катта . “Биз юртимизда янги авлод, янги тафаккур соҳибларини тарбиялашдек масъулиятли вазифани адо этишда биринчи галда ана шу машаққатли касб эгаларига суянамиз ва таянамиз, эртага ўрнимизга келадиган ёшларнинг маънавий дунёсини шакллантиришда уларнинг хизмати нақадар беқиёс эканини ўзимиз яхши тасаввур қиламиз. Бу ёруғ оламда ҳар бир одам ўзининг меҳрибон ота-онасига, устоз ва муаллимларига нисбатан ҳамиша миннатдорлик туйғуси билан яшайди. Инсон ўз умри давомида қандай ютуқ ва натижаларга эришмасин, қаерда, қандай лавозимда ишламасин,

мактаб даргоҳида олган таълим-тарбияси унинг етук шахс ва малакали мутахассис бўлиб шаклланишида улкан аҳамиятга эга экани шубҳасиз” . Бу борада 2022-2026 йилларга мўлжалланган “Янги Ўзбекистон Тараққиёт стратегияси” да бир қатор вазифалар белгилаб ўтилган. Хусусан, Тараққиёт стратегиясининг “Маънавий тараққиётни таъминлаш ва соҳани янги босқичга олиб чиқиш” деб номланган бешинчи устувор йўналишида “Янги Ўзбекистон - маърифатли жамият”⁸¹ концепцияси ва уни амалга ошириш дастурини ишлаб чиқиш вазифаси белгилаб қўйилган. Ушбу концепцияни ҳаётга татбиқ этишдан кўзланган мақсад аввало, ҳаётимизнинг миллий-ғоявий асосларини давр талабларига мос равишда бойитиш ва ривожлантириш, шу орқали жамиятнинг маънавий юксалишига эришиш демакдир. Ўз навбатида мазкур концепция ёшларни ижтимоий, иқтисодий, маърифий, маданий, сиёсий жиҳатдан фаоллигини ошириш билан бирга ижтимоий тафаккурини шакллантиришга ҳам хизмат қилади.

Кейинги йилларда мамлакатимизда аҳолини, айниқса ёшлар орасида китобхонликни тарғиб қилиш кенгаймоқда. Хусусан, Президентимизнинг 2019 йил 19 мартдаги бешта муҳим ташаббусининг учинчи муҳим ташаббуси ҳам юртимизнинг барча ҳудудларида, маҳалла фуқаролар йиғинлари гузарларида кутубхоналар ташкил этилишига катта эътибор берилаётгани ўсиб келаётган ёш авлодни маърифатли бўлиб камол топишига қаратилган ислоҳотлар ҳисобланади. Яқинда ижтимоий тармоқларда Японияда аҳоли эрта тонгдан кутубхона эшигида навбатда тургани кенг тарқалди. Японияни қисқа муддатда дунёнинг етакчи юқори даромадли мамлакатга айланганининг сабабларидан бири сифатида баҳолаш мумкин. Ифтихор билан айтишимиз мумкинки, ҳозирда бизда ҳам кутубхоналарда аҳоли, айниқса ёшлар кундан кунга кўпайиб, илм, маърифат ва зиё истовчи аҳоли қатламининг кўлами кун сайин ошиб

⁸¹ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. “Ўзбекистон”, Тошкент:, 2022, -Б. 291.

бормоқда. Шу ўринда мамлакатимизнинг Биринчи Президенти: “Кўп асрлик тарихимиз шуни кўрсатадики, инсон дунёқарашининг шаклланишида маърифатнинг, хусусан ижтимоий фанларнинг ўрни бекиёс. Бу жамиятшунослик бўладими, тарих, фалсафа, сиёсатшунослик бўладими, психология ёки иқтисод бўладими – уларнинг барчаси одамнинг интеллектуал камолотга эришувида катта таъсир кучига эга”⁸². Барчага маълум XXI аср ижтимоий-гуманитар соҳаларни сиқиб чиқариб, ўрнига аниқ фанлар, ахборот технологиялари соҳаларини кенг кўламда ёйилишига урғу бермоқда. Ҳақиқатда ҳам бугун рақамлаштириш ислохотлари шиддат билан ривожланар экан, ўсиб келаётган ёш авлод ўзига муносиб иш ўрнини топиш учун хоҳлайдими йўқми ахборот технологиялари, чет тили, аниқ фанларни чуқур ўрганишга интилади. Аммо бир нарсани ҳеч қачон унутмаслик керакки, бутун сайёрани турли бало-қазолардан қутқариб қоладиган куч албатта, инсонларнинг маънавий ва маърифий гўзаллиги ҳисобланади. Шундай экан, бугунги кунда ёш авлод орасида замонавий ахборот технологиялари билан бир қаторда инсонийлик туйғуларини шакллантиришга хизмат қилувчи кўникмаларни ҳам кенг тарғиб этиш мақсадга мувофиқ бўлади деган фикрдамиз.

XX асрнинг бошарида яшаган Абдуссалом Азимийнинг “Ойна” газетасида эълон қилинган “Таълим ва тарбия” мақоласида, “Агарда ҳар миллатнинг истиқболига назар ва аҳволи туфулиятларини мулоҳаза этмак керак. Чунки алар ўтган замонларни натижаси ва келар замонларни унвони ва бошқа таъбир бирла ойинайи оянданамосидирлар. Ва аларни таваллуд топиб оналари қўйнига тарбият топганларини ва мактаб ва мадрасалардан таълим олиб, ҳадди рўшдга етганларини тафтиш ва тадқиқ этмак лозим”⁸³ - дейди. Умуман олганда мақолада бола тарбиясининг жамият

⁸² Каримов И.А. Миллий исьтиқлол мафқураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. Т.: “Ўзбекистон”, 2000. –Б.33

⁸³ Норкулов Н., Раббимов К. “Ойна” (1914-1915 й.). Т., “Академия”, 2001, -Б. 41.

тараққиётидаги ўрни, тараққий этган давлатлар бола тарбиясига миллионлаб маблағ сарфлаётгани бежиз эмаслиги таҳлил этилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис қонунчилик палатаси депутати Расул Кўшербаев мақоласида Мактаб таълим жараёнидаги муаммолар сифатида қуйидагиларни баён этади: “9 йиллик таълим, 12 йиллик таълим, 11 йиллик таълим, лотин ва кирилл алифбосидаги ўзаро мослашмаслик, таълимда экспериментларнинг муттасил ўтказилиши узлуксиз таълимда салбий асоратлар қолдирмоқда, авлодлар ўртасидаги тарихий билимларнинг ўзаро номувофиқ ҳолда шаклланишига олиб келмоқда.

Шу билан бирга, таълим жараёнига жалб этилганларнинг ижтимоий ва моддий аҳволи етарли даражада қўллаб-қувватланмаганлиги, Олий ўқув юртига киришда сунъий ва мантиқсиз синов тест имтиҳонларининг жорий этилгани, оқибатда ёшлар билим олишга эмас, тест ечишга тайёрланаётгани, олий таълим ва меҳнат бозори ўртасида ўзаро мувофиқликнинг йўқлиги ҳам бу борада муҳим муаммолар қаторида турибди” – деган муаммоларни ўртага ташлайди. Бир томондан муаллифнинг фикрларида ҳам қайсидир маънода жон бор. Лекин кейинги йилларда ижтимоий соҳанинг ажралмас қисми бўлган фан, таълим, тарбия соҳаларига давлат бюджетидан ажратилаётган маблағ миқдори бир неча баробарга ошганлигига гувоҳ бўляпмиз. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, мамлакатимизда аҳоли, хусусан, ёшлар орасида ватанпарварликни тарғиб қилувчи тадбирлар кўлами йилдан йилга сони ҳам, сифати ҳам ошиб бормоқда.

Мамлакатимизда ёшларни ҳаётда ўз ўрнини топишига кўмак берувчи тренинглари таълим муассасаларида, интернет тармоқларида ташкил этилиб, уларни ҳам жисмонан бақувват, ҳам руҳан ва ақлан баркамол қилиб тарбиялаш, турли хавф-хатарларга бардошли қилиб тайёрлашга катта урғу берилмоқда. Жумладан, Президентимиз Шавкат Мирзиёев Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг

24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови” деб номланган маърузасида ёшлар тарбияси масаласига тўхталиб: “Бундай кескин ва таҳликали шароитда биз ота-оналар, устозмураббийлар, жамоатчилик, маҳалла бу масалада хушёрлик ва огоҳликни янада оширишимиз керак. Болаларимизни бировларнинг қўлига бериб қўймасдан, уларни ўзимиз тарбиялашимиз лозим. Бунинг учун ёшларимиз билан кўпроқ гаплашиш, уларнинг қалбига кулоқ солиш, дардини билиш, муаммоларини ечиш учун амалий кўмак беришимиз керак. Бу борада уюлмаган ёшлар билан ишлашга алоҳида эътибор қаратишимиз зарур” – дея таъкидлаб ўтди . Бундан кўринадики, ёшларнинг ижтимоий фаоллик позициясини оширишда самарадорлигига қараб ҳам анъанавий, ҳам замонавий услублардан фойдаланишга аҳамият қаратмоқ лозим.

Бугунги кунда фалсафий тафаккурнинг янгиланиши ҳар бир жамият аъзосининг ижтимоий қиёфаси, руҳий дунёси, мақсад ва эҳтиёжларининг ўзгариши баробарида жамият тафаккурининг ўзгаришида намоён бўлмоқда.

Дарҳақиқат, фалсафа турли даврларда дунёнинг турли мамлакатларида тўпланган билимларни, тажрибаларнинг яқунларини умумлаштиради, яқинлаштиради ва бирлаштиради ҳамда яқуний хулосаларни беради. Шу асосда, фанларнинг яқинлашуви, муаммоларнинг муштараклашуви инсоният илмий ва амалий фаолиятининг кенгайиши учун янги имкониятларни юзага келтиради. Инсон бу тафаккур орқали ўз моҳияти, жамият, табиат ҳақида тизимли билимлар кўникмасини ҳосил қилиш билан чекланмай, улар асосида илмий тафаккур ривожини, амалий фаолият учун муҳим бўлган умумий хулосалар чиқаришга ҳам интилади. Натижада фан учун янги кашфиётлар қилиниб, инсониятни янгиланишга етаклайди. Бу эса фаннинг такрорланмас ютуғидир. Сир эмаски, ҳозирги даврда фалсафа фанига бўлган қараш кескин ўзгариб бормоқда.

Ёшларнинг мафкуравий иммунитетини шакллантириш, уларнинг дунёқарашини тарбиялаш ва дунёга муносабатини такомиллаштириб бориш бугунги куннинг долзарб масалалари қаторига киради. Чунки ёш авлод эртанги кунимиз давомчиларидир. Шу маънода, ёшларда ижтимоий фаоллик позициясини шакллантиришда фалсафа ва унинг роли ҳамда аҳамияти хусусида тўхталиб ўтар эканмиз, унинг қуйидаги жиҳатлари аҳамиятга молик:

биринчидан, фалсафий билимлар билан озикланган ёшларда фалсафий дунёқараш, ижтимоий фаоллик позицияси шаклланади, уларда оламга, воқеа-ҳодисаларга, атрофини ўраб турган жамият аъзоларига бўлган онгли муносабат шаклланади;

иккинчидан, ёшларда фалсафий билимлар натижасида ҳар қандай муаммоли вазиятларда воқеликни креатив таҳлил қилиш қобилияти шаклланади ва ўсиб боради;

учинчидан, фалсафа ўзининг ёндош, яъни унинг тармоқлари билан биргаликда ёшларда ахлоқий сифатларни “Этика” фани орқали, гўзаллик, нафосат, нафислик сингари тушунчаларни “Эстетика” фани орқали, жамият, инсон, ижтимоий тараққиёт ва унинг қонуниятларини ижтимоий фалсафа орқали тушунтиради, униб-ўсиб келаётган баркамол ёшлар онгида универсал табиатга эга бўлган дунёқараш ривожланишида бирламчи аҳамият касб этади;

тўртинчидан, фалсафа ўз ўрнида ҳам миллий ҳам умуминсоний қадриятлар шаклланишида муҳим аҳамият касб этади.

Демак, ҳар қандай муаммо-масалани фалсафий таҳлил қилишда, шунингдек, бу борадаги илмий тадқиқот ишларини баҳолаш ва уларга қўйиладиган талабларни белгилашда юқоридаги таҳлилий муносабатларга алоҳида эътибор қаратиш зарур деб ҳисоблаймиз.

Бугунги глобаллашув даврида ёшларда ватанпарварлик туйғуларини чуқур сингдириш бирмунча қийинчиликлар билан амалга оширилади. Сабаби, ёшлар онгига ҳар хил таъсир этувчи омиллар кўп

бўлиб, фикрлар хилма-хиллиги ҳамда космополитик қарашларнинг шиддатли ёпирилиши ўз таъсирини ўтказмай қолмайди.

Ватанпарварликнинг юксак намуналаридан яна бири албатта, ижтимоий фаоллик кўринишида намоён бўлади. “Ижтимоий фаоллик” кенг камровли тушунча бўлиб, у талаба ёшларнинг таълим-тарбия, илм-фан соҳасидагина эмас, балки маданият, санъат, сиёсат, ҳуқуқ каби соҳаларда ҳам фаол бўлишини англатади. Демак, “ижтимоий фаоллик” ўзининг туб моҳиятига кўра, кишилар жамият ҳаётининг иқтисодий, сиёсий, маънавий, социал ва бошқа соҳалардаги фаоллигини ифодалайди. Бозор муносабатлари ва янги дунёқараш шахснинг ижтимоий фаоллиги структурасида маънавий-интеллектуал, ижтимоий-сиёсий фаоллик етакчи ва ҳал қилувчи элемент эканлигини кўрсатди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Олий Мажлисга Мурожаатномасида таъкидлаганидек: “Мамлакатимизда олиб борилаётган кенг қўламли ислохотлар халқимиз томонидан қўллаб-қувватланмоқда. Бу ўзгаришларнинг дастлабки натижалари аҳолимиз ҳаёти ва кундалик турмушида ўзининг яққол ифодасини топмоқда, эл-юртимизнинг ижтимоий фаоллиги, эртанги кунга ишончи ўсиб бормоқда”. Мамлакатда сўз эркинлигини таъминланиши, халқимизнинг, хусусан, ёшларнинг мурожаатларини қабул қилувчи ва ўрганувчи ижтимоий, сиёсий институтлар шаклланганлиги, ҳокимият вакилларининг ишлаш принципидаги ижобий ўзгаришлар сабаб бўлди дейиш мумкин.

Дунё миқёсида турли ғоя ва мафкуралар кураши одамлар, айниқса, ёшларнинг қалби ва онгини эгаллаш учун турли кучлар ўртасида рақобат кескин тус олган бугунги кунда миллий оммавий ахборот воситаларини таъсирчанлигини оширишга алоҳида эътибор қаратилиши тарафдоримиз. Афсуски, бугунги кунди радио ва телевиденияда тарбиявий аҳамиятга молик кўрсатувлар етарли даражада эмаслигини кўрсатмоқда. Юксак тарбиявий характерга эга ижтимоий реклама роликлари сони сифатини янада ошириш зарур.

Яна бир муаммо, энг оммавий санъат бўлган миллий кино санъатини ривожлантиришга ҳам бугун катта эҳтиёж сезилмоқда. Сабаби, кинонинг беқиёс имкониятларидан самарали фойдаланиш ахборот даврининг энг катта талабларидан бири ҳисобланади.

Ҳақиқатан ҳам кино санъати миллий маънавиятимизни дунё миқёсида кенг тарғиб этиш, келажак авлодларга етказиш, энг асосийси, ёшлар онгида миллий ғурур, мафкура ҳамда ватанпарварлик ҳиссини янада юксалтиришга хизмат қилувчи куч ва восита ҳисобланади. Шу боисдан ҳам, барча соҳаларда ислохотлар бўлгани сингари, миллий кинематографияни янада ривожлантириш ҳам миллий манфаатлардан келиб чиқиб ҳал этилиши шарт.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт Стратегиясида мазкур соҳага алоҳида тўхталиб ўтилди. Хусусан, стратегияда белгиланган 100 та мақсаднинг 78-мақсади айнан “миллий кино санъатини ривожлантириш” деб белгилаб қўйилди.

Шунингдек, стратегияда кино саноатини давлат томонидан қўллаб-қувватлаб, миллий киноларимизни ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда стратегик манба сифатида шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилди. Бу борада тўғриси айтиш керак корейс, турк киночилари тажрибаларини чуқур ўрганиб, бизда ҳам буюк бобокалонларимиз ҳаёти ва ижодий фаолиятини тарғиб этувчи фильмларни, сериалларни ишлаб чиқишга урғу берилса, мақсадга мувофиқ бўлади. Жанубий Кория кино ижодкорлари томонидан яратилган “Тангем”, “Денгиз ҳукмдори”, “Теран илдизлар” каби чуқур тарбиявий аҳамиятга эга бўлган тарихий сериаллари бизда ҳам севиб томоша қилинди. Юртимизда юксак тарбиявий аҳамиятга молик, эстетик қиймати баланд киноасарлар яратилаётганидан мамнунмиз, албатта. Мустақиллик йилларида ишланган “Ёлғиз ёдгорим”, “Қор қўйнида лола”, “Ўтов” сингари қатор асарлар томошабинлар қалбидан жой олганини алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиз. Бугун ижод эркинлиги бошқа

соҳалар қаторида кино санъатимизга ҳам катта имкониятлар эшигини очди. Бугун давлат студиялари қаторида нодавлат студияларида ҳам йилига ўнлаб фильмлар яратилмоқда. Лекин, буюк аجدодларимизнинг миллий маънавиятимизни юксалтириш, бардавомлигини таъминлаш йўлидаги фидокорона фаолиятини очиб берувчи таъсирчан сериаллар ишланмаганлиги ҳам рост.

Мазкур параграфни яқунлар эканмиз, қуйидаги хулосаларни келтириб ўтамиз. Шиддатли глобаллашув кўп сонли ёшларимизда миллий маънавиятни чуқр сингдириш йўлидаги ислоҳотларни жадал давом эттириш бугунги кунда давлат сиёсати даражасидаги масала сифатида баҳолаш лозим.

REFERENCES

1. Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 2-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. – Б. 88.

2. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. “Ўзбекистон”, Тошкент., 2022, -Б. 291

3. Каримов И.А. Миллий исьтиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. Т.: “Ўзбекистон”, 2000. –Б.33

4.Норқулов Н., Раббимов К. “Ойина” (1914-1915 й.). Т., “Академия”, 2001, -Б. 41.

5.U Ruzigul, J Nasirjan, A Dilmurodkhakim, H Mirshod. RATIONALE AND HISTORY OF HUMAN REFLECTIONS IN THE MUSLIM PHILOSOPHY. // International Journal of Advanced Science and technology, 2020. 1453-1458.

6. Рахимова, М. И., & Хасанов, М. Н. (2020). Роль среднеазиатской философии в развитии мировой и европейской науки. *Вестник науки и образования*, (4-1 (82)), 38-41.

7. Н. Ж. Назарова & М. Н. Ҳасанов (2022). ТАЛАБАЛАРДА БЎШ ВАҚТДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ КЎНИКМАЛАРИНИ ШАҚЛЛАНТИРИШ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 752-758.

8. Миршод Нўмонович Ҳасанов (2022). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИ БОСҚИЧИДА ЁШЛАРНИНГ МАЪНАВИЙ ВА МАДАНИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШНИНГ УСТИВОР ВАЗИФАЛАРИ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 791-798.

9. Ж. С. Рамагов, & М. Н. Ҳасанов (2022). АБУ НАСР ФОРОВИЙНИНГ ЖАҲОН ИЛМ-ФАН ТАРАҚҚИЁТИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ ВА УНИНГ БУГУНГИ КУНДАГИ АҲАМИЯТИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 648-653.

10. М. Н. Ҳасанов, С. У. Бошмонов, & Т. О. Жонибеков (2022). АБУ НАСР ФОРОВИЙНИНГ ИЛМ-ФАНЛАР ТАСНИФИДА АҲЛОҚИЙ ВА ДИНИЙ ҚАРАШЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 608-613.

ТАЛАБА ВА ЁШЛАРНИ БЎШ ВАҚТДАН САМАРАЛИ ФЙДАЛАНИШ ТАШКИЛЛАШТИРИШ

Мирзакулов Исажан Мусаёжонович

Тошкент давлат транспорт университети ўқитувчиси

Аннотация: Вақт кишилар учун қадриятдир. Ҳамма ҳам вақтнинг қудратини тўлиқ англай олмайди. Бу таркибга кирувчиларнинг асосийси ёшлар ҳисобланади. Мақолада мамлакатимизда ёшларга яратилган имкониятлар, уларнинг ҳаёт стратегиясини шакллантиришда бўш вақтнинг ўрни таҳлили келтирилган.

Калит сўзлар: бўш вақт, турмуш тарзи, стратегия, муваффақият стратегияси, ривожланиш стратегияси, маънавий эҳтиёж, тайм-менежмент, самарали вақтни бошқариш усуллари.

XXI аср глобал ўзгариш, динамизм ва тезлашув билан ажралиб туради. Технологиялар, таълим ва даромаднинг ўзгариши инсоннинг турмуш тарзига, шунингдек вақтдан фойдаланишга таъсир қилади. Бугунги глобаллашув даврида ҳар бир ёшнинг бўш вақтини оқилона уюштириши катта аҳамиятга эга. Зеро, бўш вақтни оқилона уюштириш талабаларнинг маданий савияси ва дунёқараши ўсишининг, ахлоқий ва эстетик тарбиялашнинг муҳим шартларидар биридир. Чунки бўш вақт талабаларнинг ўсиб бораётган маънавий эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилади.

Жамиятимиз тараққиёти натижасида ёшларнинг бўш вақтидан самарали фойдаланиши мураккаблашиб бормоқда. Бу эса талаба ёшларни ақлий ривожлантиришни, касб, билим ва малакаларини оширишни, маънавий эҳтиёжларини қондириб боришни тақозо этади. Бу муаммоларни ҳал қилиш эса бўш вақтдан самарали фойдаланишни ташкил этиш билан боғлиқ.

Бўш (ёки дам олиш) вақт - бу шахс, гуруҳ ёки умуман жамият ижтимоий вақтининг бир қисми бўлиб, у инсоннинг жисмоний ва маънавий саломатлигини сақлаш, тиклаш ва ривожлантириш, унинг интеллектуал яхшиланиши учун ишлатилади. Бу вақт алоқа ва сеvimли машғулотларга бўлган эҳтиёжни қондириш, уй ва маиший муаммоларни ҳал қилиш, очиқ ҳавода юриш ва ҳ.к. Мутахассис Л.А.Акимова дам олишнинг қуйидаги вазифаларини кўрсатиб беради: ижтимоий-маърифий; ривожланиш; кўнгил очиш; компенсацион; маданият ва ижодкорлик; ижтимоий йўналтирилган; соғлиқни тиклаш, яъни қайта тайёрланиш ва тайёрлаш (психофизик кучларни тўлдириш, инсоннинг соғлиғи ва ижодий салоҳиятини тиклаш) [1].

“Бўш вақт” – ёшларнинг ўқишдан ташқари вақтининг бир қисми. Ижтимоий ҳаётда талаба ёшларнинг умумий вақтини икки қисмга – ўқиш вақти ва ўқишдан ташқари вақтга бўлиш мумкин. Ўқишдан ташқари вақтда баъзи талабаларнинг кино, театрларга жуфт-жуфт бўлиб киришлари, хиёбонларда бесамар юришлари, кўча-куйларда сигареталар чекиб юришларини кўриб, умрнинг зое кетаётганлигини англамаётганлигини кўрсак, баъзи талабалар эса пул топиш мақсадида хусусий ташкилотлар, кафе, ресторан, бозорларда иш фаолиятини олиб бораётганлигини кўриш мумкин. Иккала ҳолатда ҳам талабанинг асосий мақсади ўқишдан қолиб кетишини кузатиш мумкин. Америка ёзувчиси Джеймс Купер, шунингдек, бекорчилик дам олиш эмас, балки вақтни йўқотиш деган ғояни илгари суради. [2]

Мамлакатимизда ёшларга жуда кўплаб шароит ва имкониятлар яратилган бўлиб, асосий масала ундан унумли фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш долзарб аҳамият касб этмоқда. Шу сабабли Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг 2019 йил 19 мартда Ёшларга эътиборни кучайтириш, ёш авлодни маданият, санъат, жисмоний тарбия ва спортга кенг жалб этиш, уларда ахборот технологияларидан тўғри фойдаланиш кўникмасини шакллантириш, ёшлар ўртасида китобхонликни

тарғиб қилиш, хотин-қизлар бандлигини таъминлаш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилишида ижтимоий, маънавий-маърифий соҳалардаги ишлари янги тизим асосида йўлга қўйиш бўйича 5 та муҳим ташаббусни илгари суриб, 3 апрелда ушбу ташаббусни амалиётга жорий этиш масалалари бўйича йиғилиш ўтказилиб, ҳар бир ташаббус бўйича чора-тадбирлар дастурлари лойиҳалари ишлаб чиқилди.[3] Худудларда 5 та муҳим ташаббус бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилиб, айниқса китобхонлик бўйича кўрик танловларнинг ўтказилиши (Олий ўрин учун автомобиль мукофоти ва қолган ўринларга пул мукофоти ҳамда китоблар совғаси) ва оммавий ахборот воситаларида ёритиб борилиши натижасида ёшларнинг китобни ўқишга бўлган қизиқиши ортаётганилигини кўриш мумкин.

Бугунги кунда мамлакатимиз келажаги бўлган ёшларнинг ҳуқуқий ва ижтимоий ҳимоясини таъминлаш, уларга ўз интилиш ва қобилиятларини рўёбга чиқариш, жамият ва давлат ривожига муносиб ҳисса қўшишлари учун яратилган имконият – юртимизда амалга оширилаётган ёшларга оид давлат сиёсатининг асосий устувор мақсадларидан бир сифатида, ҳукуматимиз томонидан Ёшлар иттифоқи фаолиятига доир жами 40 та қонун ва қонуности ҳужжати қабул қилинди ва ёшлар масалалари билан боғлиқ 70 га яқин меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатга қўшимча ва ўзгартиришлар киритилдики, бу эса ёшлар ва улар билан боғлиқ масалалар янги босқичга кўтарилганлигини кўрсатмоқда. Жумладан, мамлакатимиз ёшларини қўллаб-қувватлаш, ҳар бир соҳадаги самарали фаолияти, ютуқлари ва иқтидорларини муносиб баҳолаш ва рағбатлантириб бориш мақсадида “Мард ўғлон” давлат мукофоти ҳамда “Келажак бунёдкори” медали таъсис этилди. Ўзбекистон ёшлар иттифоқи ташкил қилинган сана – 30 июнь мамлакатимизда “Ёшлар куни” сифатида белгиланди. Бу, ўз навбатида, тегишли давлат тузилмалари ва жамоатчилик эътиборини яна бир бор ёшлар билан боғлиқ масалаларга қаратишга, галдаги вазифаларни белгилаб олишга хизмат қилди.

Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Қонунининг 5-моддасида [4]: “ёшларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш; ёшларнинг ҳаёти ва соғлиғини сақлаш; ёшларнинг маънавий, интеллектуал, жисмоний ва ахлоқий жиҳатдан камол топишига кўмаклашиш; ёшлар учун очик ва сифатли таълимни таъминлаш; ёшларни ишга жойлаштириш ва уларнинг бандлиги учун шарт-шароитлар яратиш; ёшларни ватанпарварлик, фуқаролик туйғуси, бағрикенглик, қонунларга, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида, зарарли таъсирлар ва оқимларга қарши тура оладиган, ҳаётга бўлган қатъий ишонч ва қарашларга эга қилиб тарбиялаш, ... ёшларда соғлом турмуш тарзига интилишни шакллантириш, шунингдек ёшларнинг бўш вақтларини мазмунли ташкил этиш ва ёшлар спортини оммавий ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш; ёш оилаларни маънавий ва моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, улар учун муносиб уй-жой ва ижтимоий-маиший шароитларни яратиш бўйича комплекс чора-тадбирлар тизимини амалга ошириш” ва бошқа шу сингари ёшларга оид давлат сиёсатининг асосий йўналишлари сифатида белгиланган. Кўришиб турибдики, сўнгги уч йилликда ёшлар ва улар билан боғлиқ масалалар янги босқичга кўтарилганлигини кузатишимиз мумкин.

Хусусан бу борада Президент Ш.Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида: “Мамлакатимиздаги туб ўзгаришлар, ёшларга оид давлат сиёсатини янада ривожлантиришни кун тартибига қўймоқда. Ёшлар билан ишлаш самарадорлигини баҳолаш бўйича ягона кўрсаткичлар ишлаб чиқиш, ёшлар сиёсатини баҳолаш миллий индексини жорий этиш керак.

Ўзбекистон Ёшлар иттифоқи “Ўзбекистон ёшлари – 2025” **концепциясини** ишлаб чиқиши, унда маънавий ва жисмоний баркамол авлодни вояга етказишнинг амалий чора-тадбирлари белгиланиши зарур [5]”лиги кўрсатилди. Демак, ёшлар билан боғлиқ масала ҳар қачонгига нисбатан янада долзарблашди. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси

Президентининг «2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги фармонида ёшларнинг «Олий таълим билан қамров даражасини 50 фоизга етказиш ва таълим сифатини ошириш» 46-мақсад сифатида, «Эл-юрт умиди» жамғармаси орқали эркин ва ижодий фикрлайдиган ёшларни нуфузли хорижий олийгоҳларга ўқишга юбориш кўламини 2 бараварга ошириш, бунда ёшларнинг 50 фоизини техник, аниқ фанлар ва ИТ соҳаларига ўқитиш» 50-мақсад «Ёшларга оид давлат сиёсатини такомиллаштириш» эса 70-мақсади [6] эътиборга молик. Бугунги кунда ушбу фонд орқали хорижий таълим дастурлари кесимида номзодлар сони йилдан-йилга кўпайиб бормоқда.

Ҳар қандай инсон учун бир сутка 24 соатдан иборат, лекин ҳар ким ҳам етарлича бахтли омадли эмас. Кимлардир муваффақиятли, кимлардир эса муваффақиятсиз, кимларнингдир ҳаёт сифати юқори кимларнидир ҳаёти сифатсиз, кимлардир ҳар кунги 24 соатлик вақт капиталидан фойдаланиб ҳаётда истаган нарсасига эришади, кимлардир эса вақт ресурсларини бекорга сарф этиб оқибатда ҳеч нимасиз қолади. Тошкент давлат транспорт университети талабалари ўртасида ўтказилган сўров натижаларини таҳлил қилсак (2021 йил), талабалар асосан кўп вақтларини ижтимоий тармоқларда ўтказишларини қайд этганлар. Ижтимоий тармоқларда ҳар бир талаба учун кунига ўртача 7 соат вақт кетиши, ўқув фаолияти учун бироз камроқ вақт талаб қилаётгани ва унга талабалар кунига 5,5 соат вақт сарфлашини айтиб ўтдилар. Талабалар турар жойларида яшайдиган кўпгина талабалар кунига 1,5 соат китоб ўқиш учун вақт ажратиши маълум бўлди. Гигиеник муолажалар учун ўртача талабаларнинг кунига ўртача атиги 15-30 дақиқани ташкил этади. Замонавий қизларнинг аксарияти ўзларини тартибга келтириш учун кўп вақт сарфлашади. Ўртача ҳар бир қиз бунга ҳар куни тахминан 1 соат сарфлайди.

Кўплаб талабалар ухлашни яхши кўрадилар, ҳар бир талаба учун ухлаш учун кунига ўртача 11 соат керак бўлади. Афсуски, ҳамма талабалар

спорт билан шуғулланишни қайд этишмади. Замонавий талаба ҳафтасига атиги 3 соат спорт билан шуғулланади. Ихтиёрий ҳаракатларда ҳафтада уч соатдан кам (ўртача 2,5 соат) ва ундан ҳам кам қатнашадилар.

Маълумки, талаба ёшлар ҳаёти ва турмушида илмий китоблар, газета ва бадий адабиёт кенг ўрин олган. Бу воситалар билан чекланиб қолган талаба ёшларнинг билим доиралари пасайиб бормоқда. Кўпгина ёшлар телевизор, интернет ва турли ҳар хил кинолар билан бандлар. Бу эса ёшларни бўш вақтдан самарали фойдалана олмаётганлигидан далолат беради.

Маълумки, ёшлар ҳаёт стратегиясини шакллантириш масаласи бу мураккаб ва кўп қиррали жараён ҳисобланади. Ёшлар ҳаёт стратегияси деганда, бу уларнинг орзу ва интилишлари, мақсад ва қизиқишларини амалга ошириш учун олдиндан ҳаётини режалаштириш, мақсад ва орзуларга эришиш йўлида қатъий курашиш усул ва йўлларини танлаш ва ишлаб чиқиш, шунингдек тузилган режа асосида ҳаракатлар кетма-кетлигини амалга оширилишини ҳисобга олсак, бу борада социологлар, психологлар, иқтисодчилар 1-5, 10 йиллик режалар тузиш ва босқичма-босқич амалга ошириш мақсадга мувофиқлигини кўрсатишган [7,9,10,11,12]. Шунингдек, ҳозирги кунда тайм менежмент – вақтни бошқариш санъатидан фойдаланган ҳолда ҳаётда аниқ мақсадларни қўйиш, режалар тузиш, тайм менежментнинг самарали усулларидан фойдаланган ҳолда муваффақиятли, ҳаётдан ва ўзидан қониқишни ўргатувчи курслар ташкил қилинмоқда. Лекин, Блогер Майо Ошин ўзининг Medium’даги устунчасида нима учун тайм-менежмент вақтни бефойда сарфлаш эканини тушунтириб берди. Самаралироқ ишлаш учун қувватни ақл билан йўналтириш кераклигини тушунтирди [8].

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда муваффақиятли, бахтли, ҳаётдан қониққан инсон бўлиш учун ҳар қандай инсон тайм-менежментдан боҳабар бўлиши, самарали вақтни бошқариш усулларидан фойдаланиши мақсадга мувофиқ.

Хулоса қилиб айтганда, талабалар ўзини ўзи ривожлантириш мақсадида:

- кундалик вақтни режали тақсимлаши;
- спорт ва китоб ўқишга вақт сарфлаши;
- Smart-мақсадлар, ярим соат назарияси, Эйзенхауэр жадвали, Кун давомида миянинг иш унумдорлигини ошириш;
- ўзини бошқара олиш қобилиятини шакллантириш;
- ижтимоий назорат, бунда педагог ўқитувчилар масъул бўлмоғи, балки ёшларнинг бўш вақтидан самарали фойдаланишлари учун оналарнинг таъсир доирасини ва масъулиятини ҳам кучайтириш, назорат қилиши лозим, деб уйлаймиз.

Зеро, халқимизда бугунги ишни эртага қўйма деган нақл асосида иш олиб бориш ва вақтни тўғри тақсимотиға эътибор қаратиш муҳимдир.

REFERENCES:

1. Соотношение понятий “досуг” и “свободное время”.
https://studopedia.ru/17_10906_sootnoshenie-ponyatiy-dosug-i-svobodnoe-vremya.html
2. Соколов Э. В. Свободное время и культура досуга - М., 2011.
3. Бешта ташаббус бўйича дастурлар ёшлар ва хотин-қизлар манфаатларига хизмат қилади. Халқ сўзи газетаси. 2019 йил 4 апрель, №65 (7295).
4. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 14 сентябрдаги ЎРҚ-406-сонли “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Қонуни. - Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 37-сон, 426-модда; 2017 й., 24-сон, 487-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.07.2018 й., 03/18/486/1559-сон.

5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий республикаси-президенти-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли фармони. 2022 йил 28 январь. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон.

7. U Ruzigul, J Nasirjan, A Dilmurodkhakim, H Mirshod. RATIONALE AND HISTORY OF HUMAN REFLECTIONS IN THE MUSLIM PHILOSOPHY. // International Journal of Advanced Science and technology, 2020. 1453-1458.

8. Рахимова, М. И., & Хасанов, М. Н. (2020). Роль среднеазиатской философии в развитии мировой и европейской науки. Вестник науки и образования, (4-1 (82)), 38-41. Abdusalamovna, A. S. ., & Juraevna, N. N. . (2022). A Strong Family as a Determining Development of Society. International Journal of Development and Public Policy, 2(6), 31–36. Retrieved from <http://openaccessjournals.eu/index.php/ijdpp/article/view/1423>

9. Миршод Нўмонович Ҳасанов (2022). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИ БОСҚИЧИДА ЁШЛАРНИНГ МАЪНАВИЙ ВА МАДАНИЯТИНИ ЮКСАЛТИРИШНИНГ УСТИВОР ВАЗИФАЛАРИ. Academic research in educational sciences, 3 (6), 791-798.

10. Ж. С. Раматов, & М. Н. Ҳасанов (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ЖАҲОН ИЛМ-ФАН ТАРАҚҚИЁТИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ ВА УНИНГ БУГУНГИ КУНДАГИ АҲАМИЯТИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 648-653.

11. М. Н. Ҳасанов, С. У. Бошмонов, & Т. О. Жонибеков (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ ИЛМ-ФАНЛАР ТАСНИФИДА АҲЛОҚИЙ ВА ДИНИЙ ҚАРАШЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ. Academic research in educational sciences, 3 (TSTU Conference 1), 608-613.

YOSHLARNING SALOMATLIK HAQIDAGI G'OYALARI.

Abdullayeva Nasiba

Xudoyberdiyeva Jumagul

Xudoynazarova Nodira

TerDU 2-kurs magistratura talabalari

Anotatsiya: Salomatlik tushunchasining asosiy xususiyatlari va sog'liqni saqlashni qayta tuzishning ayrim masalalari: batafsil ma'lumot Salomatlik haqidagi g'oyalar , salomatlikning psixologik tomoni, turlari haqida.

Kalit so'zlar: Salomatlik, sog'lik, kasal holatlar,o'zgarishlar, individual salomatlik, jamoa solomatligi, emlash, biokimyoviy tuzilish.

Salomatlik — har qanday tirik organizmning o'zi va uning barcha a'zolari o'z vazifalarini to'liq bajara oladigan holati: nuqsonlar, kasalliklarning yo'qligi (salomatlik tushunchasining batafsil ta'rifi quyida keltirilgan). Salomatlikni o'rganadigan fanlarga dietologiya, farmakologiya, biologiya, epidemiologiya, psixologiya (salomatlik psixologiyasi, rivojlanish psixologiyasi, eksperimental va klinik psixologiya, ijtimoiy (sotsial) psixologiya), psixiatriya, pediatriya, tibbiy sotsiologiya va tibbiy antropologiya, psixoxigina, defektologiya va boshqalar kiradi. Inson salomatligini muhofaza qilish (sog'liqni saqlash) — davlatning vazifalaridan biridir. Dunyo miqyosida inson salomatligini saqlash bilan Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti shug'ullanadi. Butunjahon salomatlik kuni har yili 7 aprel kuni nishonlanadi, Butunjahon ruhiy salomatlik kuni — 10 oktyabr.

P. I. Kalyu «Salomatlik tushunchasining asosiy xususiyatlari va sog'liqni saqlashni qayta tuzishning ayrim masalalari: batafsil ma'lumot» nomli ishida dunyoning turli mamlakatlarida, turli davrlarda va turli ilmiy me'yorlar tomonidan tuzilgan salomatlikning 79 ta'rifini ko'rib chiqdi. Ta'riflar orasida quyidagilar uchraydi:

1. Sog'lik — organizmning barcha darajalarda normal faoliyat ko'rsatishi, shaxsiy yashab qolish va nasl qoldirishga imkon beradigan biologik jarayonlarning normal kechishi.
2. Organizm va uning funktsiyalarining atrof muhit bilan dinamik muvozanati.
3. Ijtimoiy faoliyatda va jamoat foydali ishlarida qatnashish, asosiy ijtimoiy funktsiyalarni to'liq bajarish qobiliyati.
4. Kasalliklar, kasal holatlar va o'zgarishlar bo'lmasligi.
5. Organizmning doimo o'zgarib turadigan atrof-muhit sharoitlariga moslashish qobiliyati.

Kalyuga ko'ra, barcha mumkin bo'lgan salomatlikning barcha tavsiflari quyidagi tushunchalarga tenglashtirilishi mumkin: Tibbiy model — tibbiy belgilar va xususiyatlarni o'z ichiga olgan ta'riflar uchun; salomatlik kasallik va uning alomatlari yo'qligi sifatida. Biotibbiy model — organik buzilishlar va nosog'lomlikning sub'yektiv hissiyotlari yo'qligi. Bioijtimoiy (biosotsial) model — ijtimoiy belgilar birinchi o'ringa qo'yiladigan tibbiy va ijtimoiy belgilar birgalikda qaralishi qo'shiladi. Qiymat-ijtimoiy model — qiymat sifatida insonning salomatligi qaraladi; JSSTning ta'rifi aynan shu modelga to'g'ri keladi. Individual salomatlik — bu alohida insonning sog'lig'i. Guruh salomatligi — ijtimoiy va etnik guruhlarining salomatligi. Mintaqaviy (regional) salomatlik — ma'muriy hududlar aholisining salomatligi. Jamoat salomatligi — populyatsiya salomatligi, umuman aholining sog'ligi; «kasalliklarni oldini olish, hayot davomiyligini uzaytirish va tashkiliy sa'y-harakatlar orqali

sog'lomlashtirish, jamiyat, tashkilotni o'z fikriga binoan tanlash (davlat yoki xususiy, jamoat yoki individual) ilmi yoki san'ati» deya ta'riflanadi. Jamiyat sog'lig'ining profilaktikasi usullari — ta'lim dasturlarini joriy etish, siyosatni, xizmat ko'rsatishni ishlab chiqish va ilmiy tadqiqotlar o'tkazishdir. Emlash tushunchasi jamoat salomatligi tushunchasi bilan bog'liq. Davlat sog'liqni saqlash dasturlarining ulkan ijobiy ta'siri keng e'tirof etilgan. XX asrdagi sog'liqni saqlash siyosati natijasida qisman, chaqaloqlar va bolalar o'limining pasayishi kuzatildi va dunyodagi ko'plab odamlar hayot davomiyligi barqaror o'sdi. Misol uchun, amerikaliklarning o'rtacha umr ko'rish darajasi 1900 yildan boshlab 30 yilgacha, butun dunyoda olti yilga ortganligi qayd etildi.

Inson salomatligi — sifat ko'rsatkichi bo'lib, u miqdoriy arametrlar: antropometrik (bo'y, vazn, ko'krak qafasi hajmi, a'zolar va to'qimalarning geometrik shakli); jismoniy (yurak urish tezligi, arterial qon bosimi, tana harorati); biokimyoviy (tanadagi kimyoviy elementlar, eritrotsitlar, leykotsitlar, gormonlar va boshqalar miqdori); biologik (ichak florasining tarkibi, virusli va infeksiyon kasalliklar mavjudligi) va boshqa biomarkerlardan tashkil topadi. Inson organizmi holati uchun «norma» tushunchasi mavjud bo'lib, bunda parametr qiymatlari tibbiyot fani va amaliyoti bilan belgilanadigan diapazonga to'g'ri kelishi inobatga olinadi. Qiymatning berilgan diapazondan og'ishi, salomatlik yomonlashuvining belgisi va dalili bo'lishi mumkin. Tashqi tomondan, sog'likni yo'qotish tananing tarkibiy tuzilmalari va funktsiyalarida o'lchanadigan buzilishlarda, uning moslashuvchanligi o'zgarishida ifodalanadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti erkaklar va ayollar salomatligidagi farqlarni o'rganishda biologik mezonlarni emas, balki gender (irsiy) mezonlardan foydalanishni tavsiya qiladi, chunki aynan ular mavjud farqlarni yaxshi tushuntiradi. Sotsializatsiya jarayonida erkaklarda o'z-o'zini himoya qiladigan xatti-harakatlardan voz kechish, katta daromad olishga qaratilgan xatarli va tavakkalli xatti-harakatlar amalga oshirilishi rag'batlantiriladi; ayollarda esa bo'lajak onalar sifatida salomatlikni saqlash. Ammo salomatlikning tashqi

chiroy kabi namoyoniga urg'u berilganda, sog'lom faoliyat ko'rsatish o'rniga xarakterli ayollar buzilishlari sodir bo'lishi mumkin, qoida tariqasida oshoqozon-ichak buzilishlari. Erkaklar va ayollarning umr ko'rish davomiyligidagi farq yashash joyiga bog'liqdir;

Shifokorlar erkaklarga nisbatan o'zlarining kasalliklari haqida ayollarga to'liq bo'lmagan ma'lumot berishlari ko'rsatilgan. Salomatlik omillariga daromad va ijtimoiy mavqe, qo'llab-quvvatlash ijtimoiy tarmoqlari, ta'lim va savodxonlik, bandlik / mehnat sharoitlari, ijtimoiy muhit, jismoniy muhit, sog'liqni saqlash bo'yicha shaxsiy tajriba va qobiliyatlar, bolaning sog'lom rivojlanishi, biologiya va genetika rivojlanganlik darajasi, tibbiy xizmatlar va madaniyat tegishlidir.

Ruhiy (psixik) salomatlik — insonning murakkab hayotiy sharoitlarini yengish, shu bilan birga eng optimal hissiy fonni va xatti-harakatlarning adekvatligini saqlab qolish qobiliyatidir. Ruhiiy salomatlik tushunchasi, *euthumiya* («ruhiyatning yaxshi holati») Demokrit tomonidan tasvirlangan, Suqrotning hayoti va o'limiga tegishli bo'lgan ichki garmoniyaga erishgan insonning obrazi Platonning dialoglarida qayd qilingan. Turli tadqiqotlarda ruhiy azob-uqubatlarning manbai ko'pincha madaniyat deb ataladi (Zigmund Freyd , Alfred Adler, Karen Horney, Erix Fromm ishlarida). Viktor Frankl ruhiy sog'lomlikning muhim omilini insonda qadriyatlar tizimining mavjudligi deb ataydi.

Ilmiy tadqiqot mavzusi sifatida «kasbiy (professional) salomatlik» birinchi bo'lib XX asrning 80-yillari o'rtalarida psixologik ilmiy adabiyotlarda paydo bo'ldi. Birinchi marta 1986 yilda Jorj Everly tomonidan mehnat gigienasi va mehnat psixologiyasi kabi sohalarda tashkiliy ishlarni amalga oshirish jarayonida integratsiya muammolari bo'yicha nashrda ishlatilgan. R. A. Berezovskaya ta'kidlaganidek, ushbu tadqiqotchi ish joylarda salomatlikni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va amalga

oshirishda psixologlarning muhim roliga e'tiborni qaratdi. Keyinchalik, 1990-yilda Gavaya universiteti tadqiqotchilari Reymon, Vud va Patrik (J. Ramond, D. Wood, W. Patrick) o'z maqolalarida psixologiyaning vazifalaridan biri sog'lom professional muhit va sog'lom ish o'rinlari yaratish bo'lishi kerak degan fikrni shakllantirgan.

Keyinchalik, psixologiyaning rivojlanayotgan yangi bo'limi — salomatlik psixologiyasida kasbiy salomatlik (endi har qanday kasb-hunar uchun) «kishi organizmining muayyan davri davomida belgilangan samaradorlik va davomiylik bilan muayyan kasbiy faoliyatga qodirligi, shuningdek bu faoliyatga hamrohlik qiluvchi noqulay omillarga bardosh bera olishini baholash maqsadida organizm funktsional holatining jismoniy va ruhiy ko'rsatkichlarining integral xarakteristikasi» deb ta'riflana boshladi. Kasbiy salomatlikning mezoni sifatida «mutaxassis faoliyatining uning organizmi funktsional holati, fiziologik qiymatini hisobga olishdan kelib chiqib, mumkin bo'lgan maksimal samaradorligi» deb belgilanadigan insonning mehnat qobiliyati xizmat qiladi. Zamonaviy tushunchada, kasbiy salomatlik kasbiy faoliyat talablariga javob beradigan va uning yuqori samaradorligini ta'minlaydigan mutaxassis xarakteristikalarining muayyan darajasi ko'riladi. Insonning kasbiy salomatligini saqlash va bir vaqtning o'zida samaradorlikni ta'minlash insonning psixologik kasbiy adaptatsiyasi (moslashuvchanligi) bilan bog'liq. Adaptatsiyaning buzilganligi (dezadaptatsiya belgilari) bir tomondan salbiy psixik holatlarning yuzaga kelishi bo'lsa, ikkinchi tomondan uning faoliyat samaradorligi pasayishi hisoblanadi.

Fodalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Sog'lom avlod xaqidagi farmoni . Ma'rifat gazetasi №9 1.03.2000. . 2. Almatov X.T. Ulg'ayish fiziologiyasi. M.Ulug'bek nomidagi UzMU bosmoxonasi.
2. T.2004 3. Sodiqov B, S.Aripova Yosh fiziologiyasi va gigienasi. Darslik. T.:Yangi asr avlodi 2009 y.
3. Maxmudov E.Vozrastnaya fiziologiya i osnovi gigieni. Izd. Lit. Fonda soyuz pisateley Respubliki Uzbekistan. T. 2006.
4. Xripkova A.G. , Antrapova M.V. Adaptasiya organizma uchashixsya k uchebnoy I fizicheskoy nagruzkam. M.:Prosveshenie. 2002.
5. I.G.Azimov va boshq «Umumiy va sport fiziologiyasidan amaliy mashg'ulot» Toshkent 1992
6. A.Qodirov «Odam anatomiyasi va fiziologiyasidan» amaliy ishlar. T 2005.

**TOS- SON BO'G'IMI DISPLAZIYASI KASALLIGI, KELIB
CHIQUISHI VA DAVOLASH CHORALARI.**

Qurbonboyeva Aziza Azizbek qizi.

*Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika
universiteti Tabiiy fanlar fakulteti biologiya yo'nalishi 305-guruh talabasi*

Annontatsiya: Tos-son displaziyasi kasalligining kelib chiqish sabablari, oldini olish choralari, davolash usullari.

Kalit so'zlar : displaziya, gestoqlar, ortoped-travmatolog, fizoterapiya.

Hozirgi kunda juda ham keng tarqalgan, yangi tug'ilgan chalaqaloqlar da yuqori ko'rsatgichni tashkil qiluvchi tos-son bo'g'imi displaziyasi ya'ni xalq tilida oyoq qiyshayishi haqida o'rgangan bilimlarim va kuzatuvlarim natijasini bayon qilmoqchiman. Kuzatishlarim natijasida shunga amin bo'ldimki bu kasallik bir necha omillar natijasida paydo bo'luvchi xastalikdir. Meni eng xayratga solgan narsa bu kasallik yangi tug'ilgan chaqaloqlar orasida bu kasalliklarga chalinish o'g'li bolalarga nisbatan qiz bolalarda ko'proq uchraydi. Bu xastalikka chalingan chaqaloqlarda dastavval oyoqlaridagi nomutanosiblikni oldini olish uchun gips qilishadi. Mening fikrimcha bu usulda oyoqdagi nomutanosiblikni oldini olishga urinish qo'pol xato hisoblanadi. Chunki gips taqish orqali o'sha oyoqda joylashgan nerv va qon tomirlarining qisqib qolishiga sabab bo'ladi. Bundan tashqari oyoqdagi muskullarning shakllanishida ham to'sqinlik qiladi.

Kasallik, uning kelib chiqish va oldini olish choralari.

Toz-son bo'g'imi displaziyasi – bu bo'g'imlarning rivojlanish davrida tug'ma buzilishi. Displaziya lotinchadan tarjima qilinganda “noto'g'ri o'sish” ma'nosini anglatadi.

Ma'lumotlarga ko'ra, displaziya tayanch-harakat tizimi kasalliklarining eng keng tarqalgan tug'ma patologiyalardan biri hisoblanadi, yangi tug'ilgan chaqaloqlarning 3 foizida uchraydi. Shuningdek, qizlarda o'g'il bolalarga nisbatan yetti baravar ko'proq bo'ladi. Kasallik bir tomonlama yoki ikki tomonlama bo'lishi mumkin.

Kasallikni kelib chiqish sabablari:

- *irsiy omil, ota-onasida kasallik bo'lgan bo'lsa;*
- *yomon muhit, sifatsiz oziq-ovqatlar va ichimliklar;*
- *35 yoshdan keyingi homiladorlikda;*
- *homiladorlik vaqtida yondosh xastalikda: ortiqcha vazn, kamqonlik, buyrak, jigar, yurak kasalliklari;*
- *kuchli toksikoz va gestozlar, ko'p dorilar iste'mol qilish, nosog'lom turmush tarzi;*
- *bolani bachadonda noto'g'ri joylashishi;*
- *homiladorlik paytida infeksiyon kasalliklar;*
- *bolaning muddatidan avval tug'ilishi.*

Belgilari:

Tajribasiz ota-onalar buni sezmay qolishi ham mumkin. Displaziya yangi tug'ilgan chaqaloqni bezovta qilmaydi, oyoqlarni bir biriga nisbatan qisqarishi, teridagi burmalarni simmetrik emasligi, oyoqlar harakati hajmi cheklanganligi kuzatiladi.

Shularni hisobga olib, bolaning dastlabki oylarida, albatta, ortoped-travmatolog ko'rigiga olib borish zarur. Kerak bo'lsa, qo'shimcha tekshiruvlar rentgen, ultratovush diagnostikasi yordamida kasallik aniqlanadi.

Davolashni shifokor nazoratida olib borish kerak. Bunda oyoqlarga to'g'ri pozitsiya berish, faol harakatchanlikni saqlash, fizioterapiya muolajalari va uzluksiz butunlay sog'aygunga davolash zarur.

Asoratlarning oldini olish uchun kasallikni bola hayotining birinchi oylarida tashxislash va davolash muhim ahamiyatga ega. Agar o'z vaqtida davolanmasa, bolaga jiddiy muammo tug'dirishi mumkin. Masalan, bola yurishni boshlaganda oqsoqlanish paydo bo'ladi. Chaqaloq oyog'ini yon tomonga siljita olmaydi yoki katta qiyinchiliklar bilan bajaradi. Bola kattalashgan sari davolanmagan displaziya oqibatlarini yomonlashadi. Yurish shakli "o'rdak yurish" deb nomlanadigan shaklga o'tadi. Bunday bolaning harakatchanligi cheklanadi, boshqa bo'g'imlar ham deformatsiyalanadi: umurtqa pog'onasida skolioz, oyoqlarni tiza va tovon bo'g'imlari qiyshayishi kuzatiladi. Kelajakda oyoq mushaklari yaxshi rivojlanmaydi. Toz va tiza bo'g'imlariga muntazam og'riq qo'shiladi. Umurtqa pog'onasining qiyshayishi ichki a'zolar faoliyatini ham yomonlashtiradi. Maymoqlik — ikki xil bo'ladi: tug'ma va orttirilgan. Homilaning ikki-besh oyligida oyoq panjalari rivojlanadi, — deydi **ortoped-travmatolog Rustam SHAROPOV**. — Shu vaqt oralig'ida onaning qandaydir xastalikni boshdan kechirishi yoki oilaviy kelishmovchiliklar, asab buzilishi holatlari homilaga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Qolaversa, shifokor nazoratisiz turli dori vositalarini qabul qilish ham shunday holatga olib keladi. Rentgen yoki ish joyidagi sharoit taqozosi sabab nurlanishlar ham bolada tug'ma oyoq qiyshiqchiligiga sabab bo'ladi. boshqalarga ko'rinishdan uyaladi, odamovi bo'lib qoladi. O'rtoqlari bilan bemalol o'ynay olmaydi. Ota-ona ham farzandining bu holatidan siqiladi.

Maymoqlikning yana bir turida bola kichikligida oyog'ini qiyshiq tashlab, keyinchalik tabiiy ravishda to'g'rilanib ketadi. Ekologik muhitning buzilishi, hamda texnikaning rivojlanishi sabab hozir aksariyat bolalarda bu holat kuzatilmoqda. Bola tug'ilgan vaqtda son suyak boshchasi to'liq rivojlanmaydi. Shu bois bola son suyagining to'g'ri harakatlanishi uchun

qadamini ichkariga qarab bosadi. Bu unga ancha qulaylik tugʻdiradi. Toʻgʻri yursa, tez charchab qoladi. Ayrim chet davlatlarda bunday holatlar bemorlik hisoblanmaydi. Maʼlum vaqt oʻtib son suyak boshchasi oʻsib, asta-sekin joyiga tushadi. Oyogʻi ham toʻgʻrilanib ketadi. Nisbatan yengil turlarida shunday, ogʻir darajalarini, albatta, davolash zarur.

Shu bilan birga, ovqatlanishga alohida eʼtibor berib, vitaminlarga boy taomlar isteʼmol qilish tavsiya etiladi. Suyak rivojlanishi uchun kerakli boʻlgan kalsiyga boy sut, tvorog kabi mahsulotlar tavsiya etiladi. Shuningdek, uni toza havo va quyoshda chiniqtirish ham yaxshi samara beradi.

Avvallari yosh bolalar keng shim, shalvarlar kiyishardi. Tor tikilgan shimda bola qiynalib yuradi. Hatto oyogʻini tashlay olmaydi. Hozir hamma zamonaviylik ortidan quvib bolalarni ham qiynab qoʻyishyapti. Shu tarzda bolaning oyogʻi qiyshayishiga oʻzimiz sababchi boʻlib qolamiz. Kiyimlarining toza paxtadan, yurishga qulay boʻlishiga alohida eʼtibor berish juda muhim. Bolaning oyoq kiyimi esa toza teridan tikilgan, yengil va tag qismi yumshoq boʻlish kerak. Shunda bolaning oyogʻi erkin bukilib, yoziladi. Uning oldi uchli emas, dumaloq boʻlishiga alohida eʼtibor bering. Har bir bolaning oyoq kiyimi oʻziga mos boʻlsin. Baʼzan ota-onalar bir-ikki oʻlcham katta oyoq kiyim olishadi. Bu juda zararli. Uning ichida oʻynab turgan oyoq qiyshayishga moyil boʻladi. Bitta paypoq bilan loyiq turishi kerak. Poyabzalning tovon qismi tekis emas, albatta, bir santimetr baland boʻlishi kerak. Bolada tayanch-harakat tizimining toʻgʻri rivojlanishida bu kabi jihatlarni eʼtibordan chetda qoldirib boʻlmaydi.

Foydalanilgan amaliyotlar roʻyhati :

1. N. Ahmedov, Z. Sodiqova “Normal Anatomiya va fiziologiya “
2. *Shifokor Xurshid Aʼzamxo jayev tavsiyalari asosida tayyorlandi.*
3. **ortoped-travmatolog Rustam SHAROPOV. Tavsiyasi**
4. Shahnoza Rahimxoʻjayeva maqolasi.

**ОСНОВНЫЕ МИНЕРАЛОГО-ГЕОХИМИЧЕСКОЙ ОСОБЕННОСТИ
МЕДНО-ВИСМУТ-ВОЛЬФРАМОВОГО ОРУДЕНЕНИЯ
УЗУМЛЕКСКОЙ ПЛОЩАДИ**

Д.Р. Рахимов

*НУУз имени Мирзо-Улугбека, факультет Геологии и
геоинформационных систем*

РЕЗЮМЕ

В работе рассматриваются основные минералого-геохимические особенности медно-висмут-вольфрамового оруденения Узумлекской редкометаллоносной площади (хр. Майгашкан).

Основная рудовмещающая структура - зона Узумлекского разлома мощностью 250-300м, состоящая из системы сближенных, субпараллельных трещин с интенсивной пропилитизацией и рудной минерализацией. Рудная зона представляет собой линейно вытянутый штокверк с неравномерным медно-висмутовым оруденением.

По проведенным в последнее время исследованиям (2014-2018 гг.) приведены особенности продольно-вертикальной геохимической зональности рудных и окolorудных зон месторождения Узумлек, которые способствуют значительному расширению масштабов распространения железо-оксидных руд, отличающиеся высокой концентрацией Cu, Bi, W, Co, Pb, Zn.

Ключевые слова: Месторождение, Фация, Минерализация, Геохимическая зональность, Содержание, Минеральная форма, Cu, Bi, W, Оруденение, Узумлек.

SUMMARY

The paper discusses the main mineralogical and geochemical features of the copper-bismuth-tungsten mineralization in the Uzumlek rare-metal-bearing area (the Maygashkan range).

The main ore-accommodating structure is the zone of the Uzumlek fault with a thickness of 250-300 m, consisting of a system of close, subparallel cracks with intensive propitization and ore mineralization. The ore zone is a linearly elongated stockwork with uneven copper-bismuth mineralization.

According to recent studies (2014-2018), features of the longitudinal-vertical geochemical zonality of the ore and near-ore zones of the Uzumlek deposit, which contribute to a significant expansion of the distribution of iron-oxide ores, characterized by a high concentration of Cu, Bi, W, Co, Pb Zn.

Key words: Deposit, Facies, Mineralization, Geochemical Zonality, Content, Mineral Form, Cu, Bi, W, Mineralization, Uzumlek.

Месторождение располагается в приводораздельных частях хр. Майгашкан, в верховьях Узумлекская, среди покровных образований липарит-трахилипаритовой формации C_3-P_1 , в северной краевой экзоконтактовой части экструзивной жерловины крупного (десятки км²) субвулкана липаритовых порфиров верхней перми. Эти вулканиты относятся к единой структурной постройке – аппарату центрального типа, располагающегося ближе к ядерной части Майгашканской кальдеры, в проницаемой пограничной зоне Чаткальского и Кураминского регионов.

Месторождение Узумлек, его отдаленные фланги и участки (Верхний Бельдерсай, скважина-1, штольня-1, Узумлек 1, 2, Катта-Карабаш, Кой-Кара, канава-41, Новое- I, II, III) интенсивно тектонически преобразованы, причем план разрывных деформаций указывает на наследование ими ослабленных контактовых зон вулканно – аппаратов – кольцевых и в меньшей мере радиальных структур (рис 1).

Породы жерловой фации, представленные вязкими кислыми образованиями липаритовой формации, тектонизированы в зоне

контактного шва. Разрывы в покровных образованиях привели к незначительным вертикальным смещениям блоков пород (десяток метров), но при более существенном горизонтальном перемещении, достигающем амплитуды 500 м – 1000 м.

Эрозией жерло вулкана вскрыто на глубину около 1000 м, покровные образования бронируют северный склон хр. Майгашкан. Суммарная мощность вулканитов покровов – 220-250 м. Наиболее древние из них – это преобладающие алевролиты, относительно широко распространенные песчаники, туфы липаритов, туфы смешанного состава, редкие прослойки аргиллитов и флюидального липаритового порфира.

На участках Узумлек и Кунакбай туфы, песчаники и алевролиты вскрыты эрозией в виде веретеновидных тектонически «расташенных» блоков – основных носителей медно-висмут-вольфрамового оруденения с **Co, Te, Se**.

Макроскопический – это зеленоватые и серые до черной породы иногда с пепельным оттенком.

Экструзивная фация представлена липаритовыми порфирами, грубоконцентрически зонального строения. В центральной зоне экструзии выделяются розовато-серые липаритовые порфиры, сменяемые к контактовым зонам бордовыми взрывными, а затем экструзивными лавобрекчиями. Морфогенетически материал представлен обломками липаритовых порфиров и редко- андезитовых порфиритов. Непосредственно в зоне контакта с покровными образованиями отмечаются глыбы (до 10-15 м²) более ранних диабазовых порфиритов и карбоновых среднезернистых гранитов, возможно Чимганского интрузива, а также лаво- и туфобрекчий. Контакт экструзии с покровными вулканитами крутой, рвущий, с зоной тёмнобордового стекла мощностью от 10 до 80 см. Редко породы экструзии обнаруживаются в покровных вулканитах в виде выступов «залитов» [2].

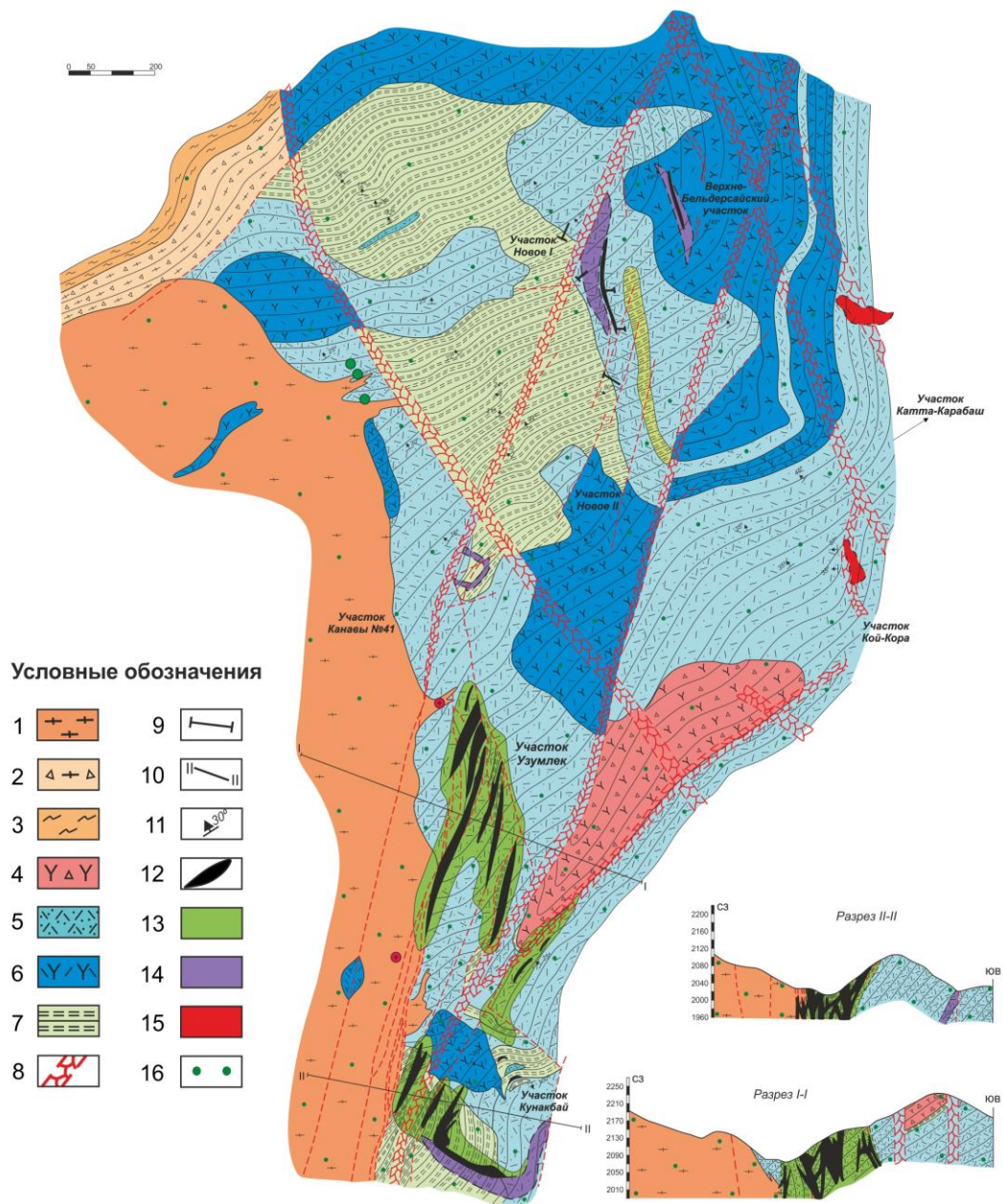

Рис. 1. Карта рудно-магматической системы Узумлекского рудного поля.

I Липарит-трахилипаритовая формация (P_2). Жерловая (экструзивная) фация: 1-Липаритовые порфиры, их туфолавы, туфы, лавобрекчи с обломками андезитовых и диабазовых порфиритов. Покровные образования: 2-Лавобрекчи и туфы трахилипаритовых порфиритов, 3- Флюидальные липаритовые порфиры, их туфы и туфолавы. **II Липаритовая формация (C_3-P_1).** Покровные образования: 4-Липаритовые агломераты и лавобрекчи с обломками андезитовых порфиритов и липаритовых порфиритов. 5-Туфы и туфолавы липаритового и андезитового состава, туфоаргиллиты и туфогравелиты. 6-Липаритовые порфиры, их лавобрекчи, туфы, туфопесчаники, туфоаргиллиты, туфогравелиты. 7-Алевролиты, туфоалевролиты, аргиллиты с прослоями песчаников. 8-Разломы. 9-Канавы. 10-Геологические разрезы. 11-Элементы залегания. 12-Меднорудные тела (0,1-3,0% Cu) с висмутом (10-100г/т) и вольфрамом (100->500г/т). Околорудные изменения: 13-хлоритизация, гематитизация, гидроокисление, эпидотизация, прожилковое окварцевание и хлоритизация. 14-эпидозиты, гранат-эпидот-амфибол-гематит-кварцевые, амфибол-биотит-полевошпатовые и калишпат-эпидотовые породы. 15-вторичные кварциты (кварцевая фация). 16-гематитизация и пятнистая гнездообразная прожилковая эпидотизация.

Основная рудовмещающая структура - зона Узумлекского разлома мощностью 250-300м, состоящая из системы сближенных, субпараллельных трещин с интенсивной пропилитизацией и рудной минерализацией. Рудная зона представляет собой линейно вытянутый штокверк с неравномерным медно-висмутовым оруденением: богатые гнезда халькопирита и тетрадимита встречаются среди прожилково-вкрапленных руд в пропилитах с калишпатом и гематитом [1].

По минеральному составу в гипогенных рудах определены: вкрапленно-прожилковый халькопирит-тетрадимитовый тип в калишпатизированных и гематитизированных пропилитах, вкрапленно-гнездовый халькопирит-тетрадимитовый в окремненной породе, штокверково-гнездово-прожилковый борнит-халькопиритовый в эпидозитовых скарноидах.

Выделены следующие минеральные ассоциации: гранат-амфибол-полевошпат-эпидотовая, эпидот-серицит-хлоритовая, магнетит-борнит-халькопиритовая, калишпат-гематит-тетрадимит (висмутин)-халькопиритовая, кварц-халькопирит-тетрадимитовая и хлорит-пиритовая.

Среднее содержание Те по Э.А. Дунин-Барковской [1], в различных типах руд колеблется от 0,004 до 0,23%. В сульфидных полуокисленных рудах соотношение Вi к Те в среднем около 9, колеблется от 1 до 65 раз, в окисленных - в среднем 4, от 1 до 40 раз.

По полученным данным ИСР ГП «ИМР» в 2014г. [3], распределение отношений **Вi/Те** в оруденелых зонах Узумлека наблюдается в диапазоне 2-995, четко разделяясь на две группы: 47-995 (16 проб) и 2-8 (16 проб). Интересно, что также снижены значения во второй группе отношений **Вi/W** (0.09-1.97) из-за аномально высоких концентраций шеелита в интервале опробования.

Практически в этом же интервале опробования резко возрастает концентрация теллура (до 120г/т), в том числе и по отношению к селену – диапазон отношений **Se/Te**-0,03-0,62.

Особенности продольно-вертикальной геохимической зональности рудных и окологрудных зон месторождения характеризуются следующим.

Распределение **Cu** (0,2-21,9%) в целом характеризуется резкой флюктуацией аномально-высоких содержаний, определенных размещением медно-сульфидных руд (рис. 2).

Характерно поведение на объекте **W** (80-900г/т) и **Bi** (10-1000г/т), когда **Bi** резко преобладает над **W** по разрезу № 1 – превышение содержаний тетрадимита над шеелитом, а по разрезу № 2 уже также резко, но ему уступает – соотношение тетрадимита и шеелита обратное. Интересно, что в таком же соотношении по родственно-геохимическим типам руд распределяются по разрезам № 1 и № 2 селен (5-800г/т) и теллур (5-120г/т), подчеркивая этим преобладание медно-железо-сульфидных руд (селеновый тип) по разрезу № 1, а по разрезу № 2 – редкометалльных (теллуrowый).

Еще более необычно поведение тесного геохимического тандема - никеля и кобальта, для которых соотношение **Co/Ni** достигает величины в 35,6.

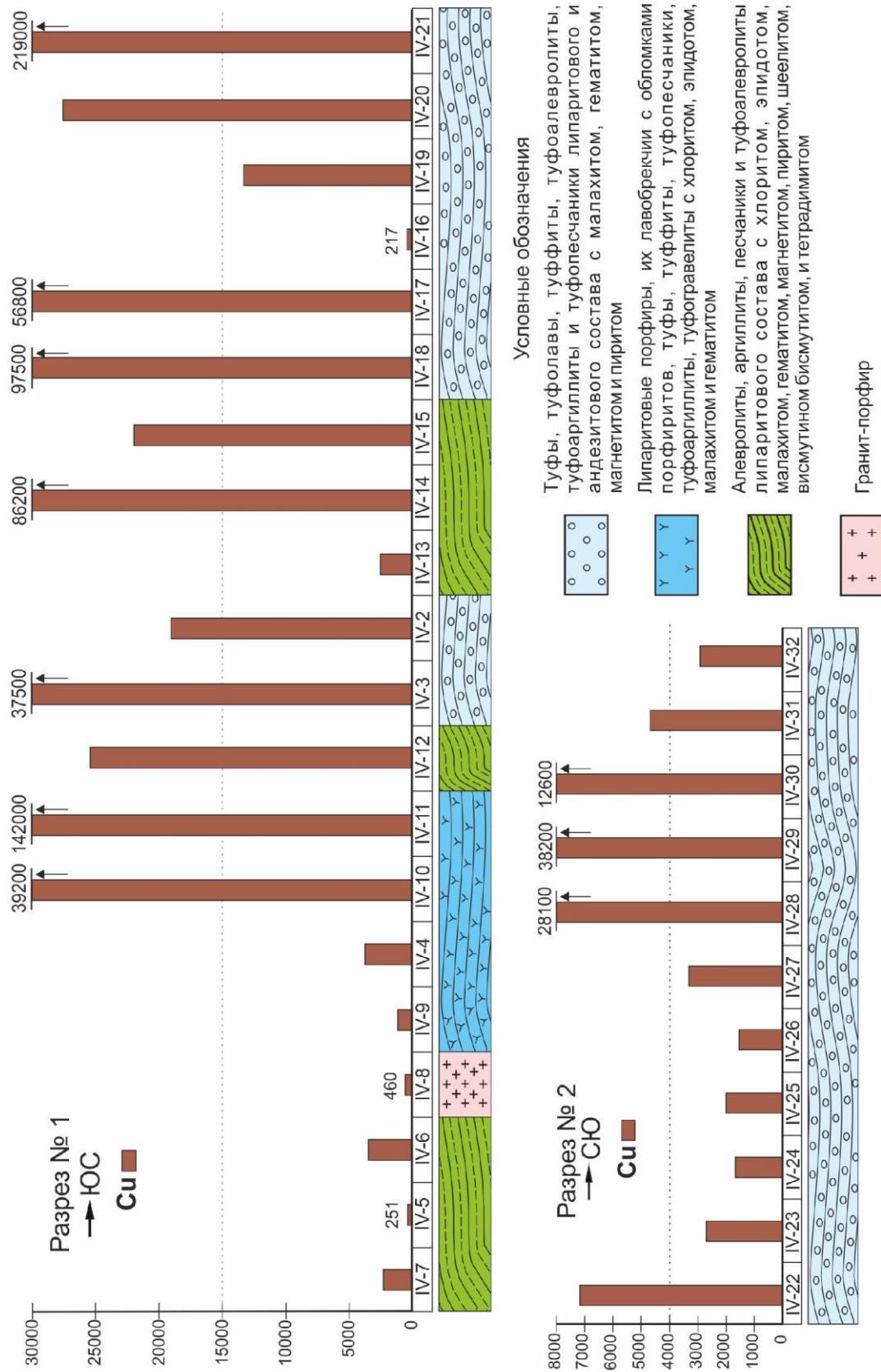

Рис. 2. Диаграмма распределения Cu в рудовмещающих, околорудных образованиях и рудах месторождения Узумпек, г/т

Очевидно, что подобная концентрация кобальта (max 315 г/т) может быть явно вызвана *его собственной минеральной формой выделения в рудной массе*.

Столь явное превышение концентрации Co над Ni – явление достаточно редкое в связи с процессами рудогенеза кислых магм (гранитоиды и липариты), примером чего и является Узумлекская вулканоструктура. Мировые данные по распределению Ni и Co в этих типах кремнещелочных пород – 15 и 10 г/т соответственно, хотя общее мировое производство никеля в последние годы превышает добычу кобальта в 20 раз. Однако по стоимости металлов кобальт превосходит никель пятикратно (5:1).

Распределение урана и тория в рудно-околорудных зонах Узумлека характерно примерно равным числом случаев превышения содержаний одного элемента над другим. Так, максимальная величина отношения Th/U – 3,65, а U/Th – 20, что, исходя из особенностей геохимии **U** и **Th** в эндогенных процессах, позволяет предположить *свободное, хотя и акцессорного уровня выделение минеральных форм урана, скорее всего оксидов*.

Уровни концентрации редких, редкоземельных элементов и иттрия в тех же рудоносных зонах отличаются высокой дисперсией содержаний. Отмечаются аномальные максимумы (г/т): суммы редких земель–506,81 и иттрия–38,3. Раздельное концентрирование Au и Ag, особенно в зонах окисления сульфидных руд, по известному мнению, А.А. Маракушева связано с геохимическим родством пар Ag-Se и Au-Te, выделяющих в связи с этим подобно Se и Te на месторождении Узумлек Ag-сульфидный (разрез №1) и Au-редкометалльный (разрез №2) типы руд.

В зонах окисления месторождений Se и Te часто выступает как элементы – комплексообразователи, резко повышающие миграционную подвижность Au и Ag, образующих ореольные поля дальней миграции (в железных «шляпах»).

Возможно, именно с этим и связаны невысокие уровни концентрации Au и Ag в изученных эталонных сечениях месторождения Узумлек. Однако, углубление горных выработок в его коренное **Cu-Bi-W-Co-Te –Se** оруденение, опираясь на установленные параметры вертикальной геохимической зональности рудно-околорудных зон, позволяет прогнозировать в них не только увеличение масштабов основных типов руд, но и появление собственной Au-Ag минерализации.

По сравнению с данными по месторождению Узумлек XX века, исследованиями ГП «ИМР» 2013-2017 годов в его объеме значительно расширены на месторождении и масштабы распространения железо-оксидных руд, отличающиеся к тому же высокой концентрацией Cu, Bi, W, Co, Pb, Zn.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Э. А. Дунин-Барковская. Геохимия и минералогия висмута (Чаткало – Кураминские горы). Ташкент, Изд-во «Фан», Уз ССР, 1978. С. 272.
2. Ю.Б. Ежков, И.В. Левченко. Магматизм и геохимические особенности магматических и осадочно-метаморфических пород Чаткальской подзоны за 1968-72гг.
3. Ю.Б. Ежков и др. – Отчет о результатах совместного геологического изучения «JOGMЕС» - ГП «ИМР» Узумлекской площади в Чаткало-Кураминской редкометалльной зоне за период с 2013 по 2017гг. ГП «ИМР», Ташкент.

**BOSHLANG'ICH SINFLARDA AKT DAN FOYDALANISHNING
MUHIM PRINSPLARI**

Ergasheva Mohirabonu Mirzohidjon qizi

19-umumta'lim maktabi boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Ergasheva Mohigul Muzaffarjon qizi

Mirzaboyeva Saidaxon Nazirjonovna

*Buvayda tumani qo'ng'iroq qishlog'i 18-maktab boshlang'ich sinf
o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich darslarida AKT dan foydalanish va uning samaralari, o'quvchilarning murakkab mavzularni o'zlashtirishida AKT dan foydalanish haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: AKT, metodik dars ishlanma, pedagogik texnologiya, nutqiy ko'nikma, elektron darslik.

Jamiyatning har tomonlama rivojlanishi ta'lim-tarbiyaning takomillashuvi va mazmunan rivojlanishiga bog'liq. Ta'limning globallashuvi, innovatsion texnologiyalarning joriy etilishi ta'lim muassasalarida ta'lim sifatining oshishiga olib kelmoqda. Darhaqiqat, har qanday texnologiya ta'limning yangi mazmunini rivojlantiruvchi ta'lim tamoyillariga asoslanadi. O'quv jarayonining faol sub'ektlari o'qituvchilar va talabalar bo'lib, ularning birgalikdagi faoliyati muayyan mavzu bo'yicha nazariy va amaliy bilimlarni chuqurlashtirish imkoniyatini beradi.

O'qituvchining faol, samarali faoliyatiga yo'naltirilgan ta'lim jarayonining uslubiy kursini ishlab chiqishdan farqli o'laroq, ta'limning

pedagogik texnologiyasi o'quvchilarga qaratilgan, shuningdek, ularning individual va o'qituvchi bilan birgalikdagi faoliyatini hisobga oladi. o'quv materialini o'zlashtirish uchun sharoit yaratadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning murakkab mavzularni o'zlashtirishida o'qituvchidan eshitgandan ko'ra AKT orqali ko'rib tushungani o'qituvchining o'ziga ham yordam beradi. O'quvchining yozma nutqiy ko'nikmalarini hosil qilishda nafaqat grammatik bilimlar, balki sara bilimlarni egallashi zarur. Chunki o'quvchilar grammatik bilimlar yordamida to'g'ri jumlar tuzishni o'rgansa, nutqiy bilimlar orqali so'zlarni tanlash, so'zlarni o'z joyida ma'lum ifoda vositalari sifatida qo'llab, mazmunini maqsadga muvofiq ifodalashga o'rganadilar.

Boshlang'ich sinflarda murakkab mavzuni o'quvchilar ongiga osongina yetkazish uchun «Aqliy hujum», «Zakovat», «Modul dars», «Zigzak», «Interfaol», «O'yin dars», «Munozarali-bahsli dars», «Sayohat dars», «Musobaqa dars» kabi usullardan foydalanish maqsadga muvofiq. Ta'lim har doim yangilanishga mushtoqdir. Shuning uchun, iloji boricha, ta'limning yangi usullari ustida izlanishimiz talab qilinadi. Chunki o'quvchilarga ham bir xil shakldagi darslar yoqmaydi, ularni zeriktiradi. Natijada o'quvchi darsni yaxshi o'zlashtira olmaydi. Har bir usuldagi darslar ikki-uch marta o'tilganda o'zini oqlaydi. Me'yoridan oshmasligi, o'quvchilarni zeriktirmasligi uchun usullarning har xil bo'lishi darsning samaradorligini yanada oshiradi. Dars jarayonlarida notiqlik, suhbat, hikoya, mustaqil ish, yozma ish, zamon bilan bog'lash, mustaqil fikrga tayanish shakllariga katta e'tibor berishimiz kerak.

Bugungi jadal taraqqiyot davrida dunyo har daqiqada o'zgarib borayotgani, yosh avlodning tafakkuri, dunyoqarashi turlicha bo'lib, bugungi ta'lim tizimidagi bu jarayon o'qituvchidan tinimsiz izlanishni, yangidan yangi g'oyalarni qo'llashga, ta'limda innovatsion texnologiyalardan, AKTdan foydalanish zaruratini tobora orttirmoqda.

Ma'lumki, boshlang'ich sinfl darslarida noan'anaviy darslarni joriy etish va ularni ta'lim mazmuniga integratsiyalash, o'qitishning yangi usullarini izlash Davlat ta'lim standartlari talablarini qondirishga xizmat qiladi. Shaxsni har tomonlama kamol toptirish, yosh avlodda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga hurmat tuyg'usini shakllantirish, milliy til, o'z xalqining urf-odatlar bilan faxrlanish tuyg'ularini shakllantirishda boshlang'ich sinf darslarining o'rni beqiyos. Shunday ekan, har bir o'qituvchi o'z darsini tashkil etishda bir xil maqsadlar sari harakat qilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarning har bir darsga bergan bahosi biz uchun muhim. Bugungi kunda o'qitish usullarini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlaridan biri o'qitish va o'qitishning interfaol usullarini joriy etishdir. Interfaol usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosa chiqarish, o'z fikrini bayon etish, ularni asosli himoya qilish, sog'lom muloqot qilish, bahs-munozara, bahs-munozara kabi ko'nikmalar shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mahmudov M.H. Ta'limni didaktik loyihalash prinsiplari. — T.: A.Qodiriy nomidagi xalq nashriyoti, 2002.
2. Gulomov A.Q. Ona tili darslarida o'quvchilarning o'quv-bilim faoliyatini aktivlashtirish. — T.: 2003.
3. Mirqosimova M. O'quvchilarda adabiy tahlil malakasini shakllantirish va takomillashtirish asoslari. Monografiya. — Toshkent: Fan, 2006.
4. Niyozmetova R. Boshlang'ich sinf darslarida yangi o'zbek adabiyotini o'qitish masalalari. — Toshkent, 2010.
5. To'xliyev B., Niyozmetova R. va b. Til va adabiyot ta'limining zamonaviy texnologiyalari. — Toshkent, 2011.
6. Ahmedova H. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ona tili o'qitishning zamonaviy texnologiyalari. — Toshkent, 2012.

INVESTITSIYA LOYIHALARINI BANK KREDITLARI HISOBIGA
MOLIYALASHTIRISHNING XORIJ TAJRIBASI

Toshkent moliya instituti talabasi

Kuldashev F.G.

Ilmiy rahbari: DSc Rajabov Sh.U.

So'nggi yillarda mamlakatimizning ishlab chiqarish tarmoqlariga zamonaviy texnika va texnologiyalarni joriy qilib, sifatli mahsulotlar ishlab chiqarishni yo'lga qo'yuvchi, import o'rnini bosuvchi investitsiya loyihalarini moliyalashtirishga alohida ahamiyat berilmoqda. Xorijiy banklarning kredit resurslarini investitsiya loyihalarini, shu jumladan, kichik biznes loyihalarini, ya'ni xususiy sektorni moliyalashtirishga jalb qilish va ularni samarali o'zlashtirish maqsadida Vatanimizga yuqori sifatli texnika-texnologiyalarni yetkazib beruvchi investorlarga nisbatan ochiq eshiklar siyosati olib borilmoqda. Tashqi iqtisodiy faoliyat yanada erkinlashtirilmoqda, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilishni ta'minlovchi ijtimoiy-iqtisodiy, huquqiy va boshqa shart-sharoitlar yanada takomillashtirilmoqda, xorijiy banklar kredit liniyalaridan to'liq foydalanish maqsadida kredit olish uchun taqdim etilayotgan texnik-iqtisodiy asoslashlarni puxta-pishiq ishlab chiqish, investorlarning qo'ygan kapitali va ularning huquqlarini himoyalashni kafolatlashni yanada kuchaytirish bo'yicha tegishli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Hozirgi kunda rivojlangan mamlakatlarda investitsiya loyihalarini moliyalashning qulay, foydali va zamonaviy usullaridan foydalanish va ular orasidan optimalini tanlab yuqori daromad olish asosiy maqsadlardan hisoblanadi. Shunday usullar orasida bank kreditlari hisobiga moliyalashtirish ham mavjud bo'lib bu ancha rivojlangan usullar sirasiga kiradi. Sababi banklar

rivojlangan mamlakatlar amaliyotida juda kata moliyaviy investitsiya manbalarga ega tarmoq hisoblanadi.

Mamlakatimizda xorijiy banklar xususiy sektorga alohida e'tibor bermoqda. Dunyoning ko'plab mamlakatlaridagi xorijiy banklar, jumladan, Xalqaro Taraqqiyot Assotsiatsiyasi kredit liniyasi, Xususiy Sektorni rivojlantirish bo'yicha Islom Korporatsiyasi moliyalashtirish liniyasi, Germaniyaning "Commerzbank AG", "Landesbank AG", "Landesbank Berlin AG" kredit liniyalari va Germaniya rivojlanish kredit agentligi (KfV), Koreya Eksport-import banki kredit liniyasi, shuningdek, Xitoy taraqqiyot Davlat banki kredit liniyalari, aynan, xususiy tarmoqni rivojlantirish uchun investitsiya kiritishga tayyor ekanliklari shundan dalolat beradi. Buning sababi shuki, xususiy tarmoqni rivojlantirish davlat mulkchiligiga asoslangan totalitar tuzumdan xususiy mulkchilik tamoyillari amal qiladigan demokratik jamiyatga o'tish jarayonining uzviy qismi bo'lib, o'ta muhim va hal qiluvchi o'rin tutishini unutmasligimiz kerak. Aynan mulkchilik shaklining o'zgarishi iqtisodiyot va jamiyat hayotida ortga qaytarib bo'lmaydigan jarayonlar va o'zgarishlar uchun mustahkam zamin va asos yaratadi. Shundagina jamiyat hayotida ishlab chiqarish va ishlab chiqarish munosabatlarini tashkil etishning, mehnatga munosabatning tamomila yangicha tamoyillari amal qila boshlaydi.

Investitsiya loyihalarini bank kreditlari hisobiga moliyalashtirishning xorij tajribasiga nazar soladigan bo'lsak asosan yirik loyihalarni moliyalashtirish jarayonida ularning ishtirokini respublikamizda amalga oshirilayotgan loyihalarda ham ko'rishimiz mumkin. Misol uchun xorijiy bank va investorlar ishtirokida moliyalashtirilgan Ustyurt gaz kimyo majmuasini keltirishimiz mumkin. Bu loyihaning amalga oshirilishi biz uchun ulkan tajriba hamda iqtisodiyotimiz rivoji uchun ulkan turtki bo'ldi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Mamlakatda investitsiya faoliyatini tartibga solishning zaruriy asosi bo'lib, davlat qonunchiligi va uning huquqiy asosini shakllantirish hisoblanadi. Bu borada huquqiy shart-sharoitlarni yaxshilash maqsadida respublikamizda "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi, "Chet el investitsiyalari

to'g'risida"gi, "Chet ellik investorlar huquqlarining kafolatlari va ularni himoya qilish choralari to'g'risida"gi, "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunlari qabul qilinishi yaqqol dalildir.

Bugungi kunda bank biznesi Respublikamiz iqtisodiyotining eng tez rivojlanayotgan segmentlaridan biri bo'lib, sohadagi aktivlar, kapital darajasi, kredit qo'yilmalari va investitsion amaliyotlar hajmi kabi asosiy ko'rsatkichlarining o'sish sur'atlari buni yaqqol tasdiqlamoqda. Yaratilgan qulay investitsiyaviy muhit, jumladan, banklarning kredit portfeli tarkibida uzoq muddatli investitsiyaviy moliyalashning ulushiga qarab tabaqalashtirilgan foyda solig'i stavkalarining joriy etilganligi tijorat banklarining investitsiyaviy faolligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, tizimda erishilgan yutuqlarni e'tirof etgan holda, islohotlarning mantiqi va izchilligi, shuningdek, ularning eng zamonaviy bozor me'yorlariga muvofiqligini baholash mamlakatimiz bank tizimida amalga oshirilayotgan islohotlarni yanada chuqurlashtirish va kengaytirishni talab etmoqda. Chunki mamlakatimizning moliyaviy-iqtisodiy barqarorligi, ko'p jihatdan bank sohasining samarali faoliyatiga bog'liqdir.

Bu borada tijorat banklarining kredit faoliyati birinchi navbatda mijozlarning bank kreditlariga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish, bankning o'z va jalb qilingan mablag'larini qulay shart-sharoilarda joylashtirish orqali daromadligini oshirish, bank aktsiyadorlarining yuqori daromad olishlarini ta'minlash, likvidlik ko'rsatkichlarini me'yor talablari darajasida ushlab turish, kredit portfelini diversifikatsiyalash orqali risklarni kamaytirish, kreditlash jarayonlarida qonun va me'yoriy huquqiy hujjatlarga rioya qilinishini, kreditlash bo'yicha yangi bank mahsulotlarini joriy etilishini ta'minlashdan iborat bo'lishi lozim. Banklarning kapitallashuv va likvidlik darajasining oshirilishi, depozitlarning yuqori sur'atlarda o'sishi bir tomondan ularning moliyaviy barqarorligini ta'minlash va mustahkam resurs bazani shakllantirish uchun zamin yaratsa, ikkinchidan iqtisodiyotni rivojlantirishga hamda tijorat banklarining investitsiyaviy faoliyatini yanada kengaytirishga xizmat qilmoqda

Shuni ta'kidlash joizki, keyngi yillarda bank tizimini yanada rivojlantirishda banklarning moliyaviy barqarorligini yanada mustahkamlash va investitsiya faolligini oshirish ustuvor vazifalardan biri bo'lib, ushbu vazifalar doirasida tijorat banklarining resurs bazasini yanada kengaytirish, ularning investitsiyaviy faolligini kuchaytirish, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik qayta jihozlash bo'yicha strategik muhim investitsiya loyihalarini amalga oshirishga, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni moliyaviy qo'llab-quvvatlashga yo'naltiriladigan kreditlar hajmlarini ko'paytirish kabi muhim chora-tadbirlarni samarali amalga oshirishni taqozo etadi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, Respublikamiz iqtisodiyoti hali yosh iqtisodiyotlar sirasiga kiradi, lekin shunday bo'lsa ham iqtisodiyotimizda 30 yil mobaynida har bir mamlakat orzu qiladigan darajadagi sezilarli ishlar amalga oshirildi hamki, bu iqtisodiyotning rivoji investitsiyalarga bog'liqligini ko'rsatib qo'ydi. Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq bank sektoriga berilgan kata e'tibor hozirgi kunda o'zini oqlab kelmoqda. So'ngi yillarda bank sohasida sezilarli darajada o'zgarishlarni kuzatishimiz mumkin har jabhada bankning ishtiroki hamda roli ortib bormoqda.

Tijorat banklarining investitsion jarayonlardagi ishtirokini faollashtirish zarurati, bank tizimi va milliy iqtisodiyotni uzviylikda barqaror rivojlantirish maqsadlaridan kelib chiqadi. Bir tomondan, tijorat banklari ularning faoliyati uchun zarur shart-sharoitlarga ega bo'lgan barqaror iqtisodiy muhitga ehtiyoj sezsa, boshqa tomondan esa, iqtisodiy rivojlanishning barqarorligi ko'p jihatdan bank tizimning ishonchlilik darajasiga hamda uning samarali faoliyat yuritishiga bog'liq bo'ladi. Mamlakatda investitsiya faoliyatini takomillashtirishda tijorat banklarini ishtirokini iqtisodiyot tarmoqlari va hududlari rivojini ta'minlash, ulardagi asosiy fondlarni yangilash, kengaytirish va zamonaviylashtirish orqali ishlab chiqarishni rivojlantirish, texnik va texnologik yangilash, raqobatbardosh maxsulotlar ishlab chiqarilishini ta'minlashdagi hissasi bilan baholash mumkin.

**BO‘LAJAK O‘QITUVCHILAR KASBIY KOMPETENSIYALARINI
RIVOJLANTIRISHDA SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN TA‘LIM
TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH**

*Iskandarova Malika Islomovna,
Navoiy davlat pedagogika instituti,
pedagogika nazariyasi va tarixi
yo‘nalishi magistranti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada kompetensiya tushunchasining mazmun mohiyati ochib berilgan. Ta‘lim oluvchilarda kasbiy kompetentlikni pedagogik jihatdan rivojlantirish yo‘llari ko‘rsatilgan. Bo‘lajak o‘qituvchilarda kasbiy kompetentlikning rivojlanishida shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim texnologiyalaridan foydalanishning samaradorligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kompetentlik, kasbiy kompetentlik, shaxsiy tajriba, texnologiyalar, amaliy faoliyat, rivojlantirish, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim.

Abstract: This article reveals the essence of the concept of competence. Ways to pedagogically develop professional competence of learners are shown. The effectiveness of using personalized educational technologies in the development of professional competence of future teachers is highlighted.

Key words: competence, professional competence, personal experience, technologies, practical activity, development, person-oriented education.

Аннотация: В данной статье раскрывается сущность понятия компетентности. Показаны пути педагогического развития профессиональной компетентности обучающихся. Выделена эффективность использования персонализированных образовательных

технологий в развитии профессиональной компетентности будущих педагогов.

Ключевые слова: компетентность, профессиональная компетентность, личный опыт, технологии, практическая деятельность, развитие, личностно-ориентированное образование.

Bugungi kunda fan va texnika rivoji ta'lim va uning natijalariga qo'yiladigan talablarni tubdan o'zgartirishni talab etmoqda. Shunga asosan, yangi avlod standartlarini yaratish pedagoglarning oldiga muhim vazifa qilib qo'yilmoqda. Hozirgi vaqtgacha yaratilgan davlat ta'lim standartlari tizimli-faoliyatli yondashuvga asoslangan, ya'ni ta'lim maskanlarining maqsadini bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish tarzida aniqlashtirishdan iborat edi. Shu bois yangi davlat ta'lim standartlarini o'z-o'zini rivojlantirishga qaratilgan kompetent faoliyatli yondashuvga asoslanishdan kelib chiqqan holda belgilash talab etilmoqda. Chunki oliy ta'limda tashkil etilayotgan o'quv-tarbiya jarayonining mohiyati tinglovchilarning ehtiyojlari va qobiliyatlarini rivojlantirish emas, balki bilimlarni axborot-verbal tarzda yetkazish, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat bo'lib qolmoqda. Bunday reproduktiv tarzda o'zlashtirilgan ma'lumotlar tinglovchining amaliy faoliyat tajribasini rivojlantirishga yetarlicha imkon bermaydi. Oqibatda, talabalar juda ko'p axborotni behuda jamg'arilishi, ta'limning samarasi past ekani va uning real voqelikka mos kelmasligi kabi tafovutlar ko'zga tashlanmoqda. Aniqrog'i, o'quvchi real hayotdan uzoqlashib qolgandek, uning oldiga faqat ilgaridan to'plangan axborotlarnigina o'zlashtirish maqsadi qo'yilgandek tuyuladi.

Hamkorlik pedagogikasi Hamkorlik pedagogikasi XX asrning 80-yillarida rivojlana boshladi va ta'limdagi ko'pgina innovatsion jarayonlarni hayotga chorladi. Bu texnologiya negizida taniqli rus va chet el pedagoglarining tajribasi yotadi. Sh.A.Amonashvilining inson-shaxs texnologiyasi. U o'zining eksperimental maktabida hamkorlik pedagogikasini, shaxsiy yondashuvini, tili va matematika o'qitishning ajoyib pedagogikasini ishlab chiqdi va hayotga tadbiq etdi.

Muxtaram prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev “Yoshlarimiz mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo’lib, dunyo miqiyosida o’z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo’sh kelmaydigan insonlar bo’lib kamol topishi, baxtli bo’lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz” [1], degan fikrlari ham mustaqil O’zbekistonimiz yoshlarini erkin fikrlashni tarkib toptirishga qaratilayotgani ham e’tibordan holi emas. Shunday ekan biz o’qituvchilar hozirgi yangi davr talabi asosida darslarni tashkzamonaviy yondashuvlar asosida tashkil qilishimiz oldimizdagi yuksak vazifalardan biridir. Ushbu muammoli vaziyatdan chiqishning yagona yo’li - oliy ta’limda yangicha, ya’ni kompetent yondashuvni joriy etishdir. Kompetent yondashuv talabadan bilim va ko‘nikmalarni alohida-alohida emas, balki yaxlitlikda egallashni talab etadi. Mazkur talab bilan bog‘liqlikda, o’z navbatida, o’qitish metodlarini tanlash tizimi ham o’zgarishga uchraydi. O’qitish metodlarini tanlash va amaliyotda qo‘llash ta’lim jarayonida qo‘yiladigan talablarga muvofiq keladigan kompetensiya va funksiyalarni takomillashtirishni talab etadi. Kompetent yondashuv oliy ta’limni modernizatsiyalash nuqtayi nazaridan yangi pedagogik voqelik hisoblanadi. Mazkur yondashuv doirasida amaliy faoliyat tajribasi, kompetensiya va kompetentlikni didaktik birliklar sifatida ko‘rib chiqish hamda ta’limning an’anaviy uch elementi (triada) - “bilim - ko‘nikma - malaka”ni oltita birlik (sektet) - “bilim - ko‘nikma - malaka - amaliy faoliyat tajribasi - kompetensiya - kompetentlik” tarzida tahlil qilish talab etiladi. Dastlab “kompetensiya” tushunchasining mohiyatini aniqlashtirib olish zarur. Kompetensiya (lotincha so‘z bo‘lib, erishaman, to‘g‘ri kelaman ma’nolarini bildiradi) - sub’yektning maqsadni qo‘yish hamda unga erishish uchun tashqi va ichki zaxiralarni samarali amalga oshirishga tayyorgarligi, boshqacha qilib aytganda, bu subyektning muayyan faoliyat obyekti bilan bog‘liq muammolarni muvaffaqiyatli hal etishga doir shaxsiy qobiliyatidir. Shuni alohida ta’kidlash lozimki, “kompetensiya” tushunchasiga berilgan aksariyat ta’riflar kasbiy ta’lim, kasbiy faoliyat bilan bog‘liqlikda bayon etilgan. Biroq umumiy o’rta ta’lim bilan

bog'liqlikda mazkur tushuncha innovatsiya tavsifiga ega bo'lganligi sababli, uning mohiyatini aniqlashtirishga alohida ehtiyoj mavjud. Kompetensiya - lotincha «Competentia» so'z bo'lib, o'zbek tilidagi lug'aviy ma'nosi «inson yaxshi biladigan», «tajribaga ega bo'lgan» kabi ma'nolarni bildiradi. Kompetentlik - biron bir ishni samarali qila olish qobiliyati, ishni bajarishda talablarni qondira olish qobiliyati, aniq ishchi funksiyalarni bajarishda talablarni qondira olish qobiliyati [2]. Kasbiy kompetentlik - mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarning egallanishi va ularni amalda yuqori darajada qo'llay olinishidir [2]. Kasbiy kompetentlikning tarkibiga kasbiy faoliyatdagi kompetentlik, kasbiy muloqotdagi kompetentlik, mutaxassisning o'z kasbini nomoyon eta olishdagi kompetentligini kiritish mumkin.

O'qitishning zamonaviy texnologiyalarini qo'llash, o'qitish jarayonini yagona shaklga keltirish va yuqori samaradorlikka erishishga imkon yaratadi. Endi shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarning nima uchun bugungi kunda dolzarb bo'lib borayotganligi, nima uchun mazkur texnologiyalar ta'limning hozirgi kuni, kelajagi bo'lib qolganligi hamda ularning mohiyati haqida qisqacha to'xtalamiz. Mazkur o'qitish texnologiyasida pedagogikaning o'quvchiga munosabati avtoritar xarakterga ega, ya'ni ta'lim jarayonida u yagona subyekt sifatida namoyon bo'ladi, o'quvchilar esa faqatgina obyekt vazifasini bajaradi, xolos. Boshqacha qilib aytganda avtoritar o'qitish texnologiyasida o'quvchining tashabbusi va mustaqilligi deyarli yo'qoladi, o'qitish majburiy yo'sinda amalga oshiriladi. Hanuzgacha jahonda eng ko'p tarqalgan o'qitishning sinf-dars tizimida mashg'ulotlari asosiy birligi dars bo'lib, u bitta fanining bitta mavzusiga bag'ishlanadi va o'qituvchi tomonidan boshqariladi. O'z-o'zidan ko'rinadiki, an'anaviy o'qitish texnologiyasi o'z tabiatiga ko'ra ta'lim muassasalari oldiga jamiyatimiz tomonidan qo'yilgan talablarga butunlay javob bermaydi. Bundan farqli o'laroq shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalarda o'quvchi ta'limning milliy modeli mohiyatiga ko'ra pedagogik jarayon markaziga qo'yiladi, uning rivojlanishiga va tabiiy

imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga qulay shart-sharoitlar yaratib beriladi. Ta'limning milliy modelini – shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan, ishlab chiqarishdan iborat 5 ta tarkibiy qismida «shaxs» asosiy tarkibiy qism – birinchi o'rinda turadi. Boshqacha aytganda, butun ta'lim tizimi, shu jumladan o'qitish o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Shaxsiga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalarining kommunikativ asosi – pedagogik jarayonda o'quvchiga insoniy-shaxsiy yondashishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi. T.: "O'zbekiston" nashriyoti, 2016.

2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni yangi tahrirda 2020-yil 23-sentabr

3. Семина Е.А. (2010). Компетентностная модель выпускника педагогического вуза - будущего учителя математики. Альманах современной науки и образования. - № 5 (36). - С. 133-135.

4. Muslimov N.A., Urazova M.B., Eshpulatov Sh.N. (2013). Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. - T.: Fan va texnologiya nashriyoti

5. Indiaminov N. va b. Ta'lim samaradorligini oshirishda shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim. Ta'lim texnologiyalari. 2014(8)

UCHINCHI RENESSANSNING YARATILISHIDA ILMIIY-MA'NAVIY MEROSLARINING AHAMIYATI

*Abdug'aniyeva Gulnoza Abdurahim qizi
Abduxoshimova Shirinoy Shuxratjon qizi
Namangan davlat universiteti*

O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim–tarbiya tizimini takomillashtirish, ilm-fan sohasi rivojini jadallashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2020-yilning 30-sentyabrdagi O'RQ-637 sonli O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni tasdiqlandi va amalga kiritildi, shu yilning 30-sentyabr kuni Prezidentimiz o'qituvchi va murabbiylar kuni munosabati bilan ta'limga oid murojaat nutqini so'zladilar. Bu ikki muhim hujjat ta'lim islohotlarini yangi bosqichga ko'tardi va mutlaqo yangi vazifalar belgilab berildi.

Ushbu ikki hujjat yangi O'zbekistonda ta'lim islohotlarini yangicha asosda amalga oshirish va uni yakunlash vazifalarini belgilab berdi. Bu borada Prezidentimiz quyidagicha vazifani qo'ydi: “Ta'lim islohotlari orqali O'zbekistonda yangi uyg'onish davri, ya'ni Uchinchi Renessans poydevorini yaratishni o'zimizga asosiy maqsad qilib belgiladik”.[1] E'tibor berilsa bu taraqqiyot jarayoni faqat ta'lim islohotlari orqali amalga oshiriladi. Shu sababli mazkur hujjatlar talabalar, professor-o'qituvchilar va amaliy faoliyatdagi pedagoglar tomonidan idrok etilishi, o'zlashtirilishi hamda ularda belgilangan yangi vazifalar ijrosiga kirishilishi kerakligi taqozo etadi. Yangi qonun ta'lim sohasidagi munosabatlarni milliy va xalqaro standartlar asosida tartibga soladi, shu sababli u uchinchi Renessansning poydevori sifatida eng muhim hujjat hisoblanadi. Prezidentimiz nutqida ta'lim islohotlarining yakuniy va yangi vazifalar belgilanib, unda asosiy masala ta'lim islohotlarining samaradorligiga tezroq erishish nazarda tutildi. Bu yangi vazifalar uchinchi Renessans davri,

ya'ni uyg'onish voqeligiga bog'liq holda belgilanadi. Chunki ilm, fan va amaliyot integratsiyasini o'zida mujassamlashtirgan ta'lim barcha Renessnslarning negizi bo'lgan.

Yuqorida keltirilganidek, Prezidentimiz deydi, – “Men bugun bildiradigan fikrlarni avvalo, hurmatli muallim va o'qituvchilarga, barcha jonkuyar ziyolilarimizga, yo'llangan Murojaat sifatida qabul qilishingizni istar edim” [2]. Bunda quyidagilar idrok etilishi kerak:

Murojaat – ta'lim sohasi bo'yicha yakuniy islohotga doir vazifalar va ularda barchaning ishtirok etishiga da'vat;

Muallim – oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida saboq beruvchi mutaxassislar;

O'qituvchilar – umumta'lim muassasalarida faoliyat yurituvchi pedagoglar; Tarbiyachi – maktabgacha ta'lim muassasalarida faoliyat yurituvchi xodimlar;

Ziyolilar – ilm-fan va ma'rifatga fidoiy vakillar. Demak, ta'lim sohasiga oid barcha shaxslar mazkur nutqda qo'yilgan yangi vazifalar ijrosida faol ishtirok etish zurratdir. Shu sababli quyidagilar e'tibor qaratish kerak:

- Renessans – ilm, fan va barcha sohalarda Uyg'onish (yangilanish, yaratish, ixtiro qilish, kashfiyot va farovonlikni) tarkib toptirish;

Uchinchi Renessans – birinchi Renessans yurtimizda IX – XII asrlarda, ikkinchi Renessans XIV – XV asrlarda kechgan va uchinchi Renessansni barpo etilishi kerak. Ta'lim sohasi – barpo etiladigan uchinchi Renessansning poydevori bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Renessans, ya'ni Uyg'onish davrlarini e'lon qilar ekan, jadid ma'rifatparvarlari tomonidan 1900-1920 yillarda tamal toshi qo'yilgan Uchinchi Renessans davrini davom ettirish va yakunlash vazifasini qo'ydi. Bunda “Renessans” lotincha so'z bo'lib, “uyg'onish”, “qayta oyoqqa turish”, “milliy va xalqaro miqiyosda rivojlanish” ma'nolarini anglatadi. Shu jihatdan Renessans tushunchasini quyidagicha idrok etish kerak:

- Milliy davlatchilikni rivojlantirish

- Ilm-fan va texnologiya rivojiga erishish
- Moddiy farovonlikning milliy shaklini ta' sis etish

Bunday yondoshuv asosida keyingi ikki ming yillik O'zbekiston tarixida Birinchi Renessans IX-XII asrlarda kechganligi e'tirof etiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti deydi: "Antik davrda Yunonistonda yongan ilm mash'alasi to'qqizinchi-o'n ikkinchi asrlarda Markaziy Osiyo hududida qayta porladi. Bu davrda yurtimiz hududida birinchi Renessans yuzaga keldi va u butun dunyo tan oladigan mashhur daholarni yetishtirib berdi".[2]

Bu o'rinda ikki masalaga e'tibor berish lozim: 1."Antik davr Yunonistoni" degandi Suqrot, Aflotun, Arastu kabilar boshliq global meros nazarda tutiladi;

2) "Markaziy Osiyo hududi" deganda esa qadimgi vatandoshlarimiz Movarounnaxr va Xuroson hududlari e'tiborga olinmoqda. Bu tushunchalar bo'lajak pedagoglar tomonidan aniq idrok etib olinishi lozim.[3]

Shu o'rinda davlatimiz rahbari ta'lim asosida yuzaga kelgan Birinchi Renessans ilm - fanning dunyoviy va diniy qatlamiga e'tiborni tortdi. Dunyoviy fanlar: "Muhammad Xorazmiy (IX asr), Ahmad Farg'oniy (IX asr), Abu Rayhon Beruniy (XI asr), Abu Ali ibn Sino (XI asr) singari buyuk allomalarimizning jahonshumul ilmiy – ijodiy kashfiyotlari mumbashariyat taraqqiyoti rivojiga beqiyos ta'sir ko'satdi". Diniy fanlar: "Islom madaniyatining oltin davri" deb e'tirof etiladigan bu davrda Ona zaminimizdan yetishib chiqqan Imom Buxoriy (IX asr), Imom Termiziy (XI asr), Imom Motrudiy (X asr), Burhoniddin Marg'iloniy (XII asr), Abul Mu'in Nasafiy (XII asr), Maxmud Zamaxshariy (XII asr) kabi ulug' ulamolar butun musulmon olamining faxru iftixori va cheksiz g'ururi hisoblanadi.

Bu mutafakkirlar nomi o'quvchilarga tanish. Ayni paytda, bo'lajak pedagoglar bu mutafakkirlar ijodi va faoliyatiga e'tibor berish lozim. Mutafakkirlarning dunyoqarashi va faoliyatini o'rganishda misol uchun, Abu Rayhon Beruniy (XI asr) "Hindiston" asarida 1492 yili Xristofor Kolumb tomonidan kashf etilgan Amerika qit'asining mavjudligini quyidagicha bashorat

qilgan: “Yerning 25 foizi odamlar yashaydigan joydir. Uni G’arb va Sharq tomonidan Muhit okeani (Antarktika va Tinch okeani) o’rab turibdi. Bu Muhit okeani Yerning obod qismini dengizlarning narigi tomonida bo’lishi mumkin bo’lgan quruqlik yoki odamlar yashaydigan orollardan ikki yondan (G’arb va Sharqdan) ajratib turadi” [4]. Mazkur mutafakkirlarning asarlarini o’qish uchun ularning asarlarining asoslari o’zbek va rus tillarida nashr etilgan.

Birinchi Renessansning yuzaga kelishida mutafakkirlarimizning salmoqli hissa qo’shganligi bilan yurtimiz fuqarolari faxrlanadi.

Zero, Birinchi Renessansda uch omil muhim o’rin tutadi:

- milliy davlatning mavjudligi;
- ilm-fan rivoji;
- ta’lim taraqqiyoti.

Ikkinchi Renessans davrida uch masala idrok etilishi kerak:

1) Milliy davlatchilik. Amir Temur va temuriylar davlati (Movaraunnahr va Xuroson hududida). Mashhur davlat boshliqlari: Amir Temur, uning o’g’li Shoxruh Mirzo, uning o’g’li Mirzo Ulug’bek va chevarasi Sulton Husayn Bayqaro. Davlatchilikning asosiy asari ”Temur Tuzuklar”; [5]

2) Ilm-fan rivoji. Prezident tilga olgan mutafakkirlar: Qozizoda Rumiyy (XV asr), Mirzo Ulug’bek (XV asr), G’iyosiddin Koshiy (XV asr), Ali Qushchi (XV asr), Sharofiddin Ali Yazdiy (XV asr) Mirxond (XV asr) va Xondamir (XV asr).

3) Adabiyot va san’at taraqqiyoti. Prezident tilga olgan mutafakkirlar: Lutfiy (XV asr), Sakkokiy (XV asr), Hofiz Xorazmiy (XV asr), Abdurahmon Jomiy (XV asr), Alisher Navoiy (XV asr), Bobur Mirzo (XVI asr), Mahmud Muzahhib (XV asr), Kamoliddin Behzod (XVI asr). E’tibor berishlozim bo’lgan mutafakkirlar: Nosiruddin Ra’buziy (IV asr), Qutb Xorazmiy (IV asr), Mavlono Atoiy (XV asr).

Ikkinchi Renessansda uch omil muhim o’rin tutadi:

- milliy davlatning homiyligi;
- dunyoviy ilm-fan va san’atning rivoji;

- ijod va kashfiyotning taraqqiy etishi.

Mamlakatimiz ayni paytda Muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoev rahbarligida Uchinchi Renessansga qadam qo'ymoqda. Shu maqsad yo'lida ta'lim tizimi tubdan isloh qilinmoqda. 2020 yil 29 dekabrda Prezidentimiz Oliy Majlisga Murojaatnomalarida ham bu haqda quyidagi fikrlarni bildirib o'tdilar: "Biz o'z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Mirzo Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak". Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib, xizmat qilishi lozim. Prezidentimiz idrokida Renessans masalasida uch muhim masala bor. Renessans merosiga vorislik, ajdodlardan ibrat olish; yangi Renessans tamalini asosli qo'yish.

Uchinchi Renessans davrida quyidagilar e'tibor qaratish kerak:

- Uchinchi Renessans 1900-2020 yillar davomida jadid ma'rifatparvarlari tomonidan boshlangan va u mustaqil O'zbekistonda 2020-yildan boshlab barpo etiladi;
- Uchinchi Renessans Birinchi va Ikkinchi Renessaslarning mantiqiy davomi hisoblanadi;
- Uchinchi Renessansda asosiy g'oyalarni ilm, milliy uyg'onish va taraqqiyot tashkil qiladi;

Bu g'oyalar zamonaviy texnologiyalarni ta'xis etishi kerak.

Shuningdek, Prezident ta'kidlagan Abdulla Avoniy, Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Ubaydulla Xo'jaev, Abdurauf Fitrat, Ishaqxon Ibrat, Abdulhamid Cho'lpon, Abdulla Qodiriy, Ashurali Zohiriy, Hoji Muin kabi jadid ma'rifatparvarlarining merosini fundamental asosida o'rganish va ijodini tadqiq etish. O'zbekistonda yangi Uyg'onish davri, ya'ni Uchinchi Renessansning poydevorini yaratishda Birinchi va Ikkinchi Renessans davridagi ilmiy-ma'naviy meroslari, jadid ma'rifatparvarlarining

amaliy tajribalariga tayanish orqali ta'lim islohotlariga bog'lanishi davr talabidir. Ushbu maqsad yo'lida yoshlarimiz o'z oldiga katta marralarni qo'yib, ularga erishishlari uchun keng imkoniyatlar yaratish va har tomonlama ko'mak berish – barchamiz uchun eng ustuvor vazifa bo'lishi zarur. Shundagina farzandlarimiz xalqimizning asriy orzu-umidlarini ro'yobga chiqaradigan buyuk va qudratli kuchga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi O'RQ – 637 sonli Qonuni.2020 yil 30 sentabr.
2. O'zbekiston Respublikamiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "O'qituvchi va murabbiylar kuni" munosabati bilan so'zlagan nutqi. 2020 yil 30 sentabr.
3. Qurbanova, M. F. (2020). Methods for improvement of training competitions for classifications leading on the organization of independent works. *Экономика и социум*, 8, 432-437.
4. Qurbanova M. F. (2020). Yoshlarda kreativ tafakkurni shakllantirishning pedagogik asoslari. *Xalq ta'limi*, 3.
5. Mirzarahimova, G. I. (2020). Pedagogical and Psychological Bases of Development of Educational Activity in Students. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 7021-7030.
6. Qorayev.S.B. (2020). Professional ta'limda o'quv amaliyotlarini tashkil etishning o'ziga xos hususiyatlari. *Academic research in educational sciences*, 1(3).
7. Mahkamova SH. R, Asadullayeva M.A. (2020). «Великий шёлковый путь»: взаимодействие культур запада и востока в контексте проблемы модернизации музыкального образования в Узбекистане. *Science and Education*, 1(4).

**ZOMIN MILLIY TABIAT BOG'IDA TARQALGAN ASTRAGALUS L.
TURKUM TURLAR TARKIBI HAQIDA.**

Ismoilova Nilufar Shamsiddin qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Mazkur ishda Zomin milliy tabiat bog'i va unda tarqalgan Astragalus L. turkum turlari haqida ma'lumotlar berib borilgan.

Tayanch so'zlar: Zomin milliy tabiat bog'i, Astragal, Qizil kitob, Pufak astragal.

Zomin milliy tabiat bog'i – Turkiston tog' tizmasining shimoliy yon bag'rida, dengiz satxidan 1200 metrdan 4033 metrgacha balandlikda joylashgan. 1976 yilda milliy bog'ni tashkil qilish va loyihasini tuzish bo'yicha asosiy sxema tashkil qilingan. Ajratilgan maydon milliy bog' tashkil qilish uchun to'liq javob beradi. Milliy bog' tashkil qilingan vaqtda umumiy maydon 24110 ga bo'lib, hozirgi vaqtda 23894 ga teng. Undan qariyb 13000 gektari o'rmonzor bilan qoplangan.

Milliy bog'ning shimoliy chegarasi Molguzar tog' tizmasining janubiy-sharqiy qismidan boshlanib Chortangi darasigacha davom etadi, so'ngra janubdan shimolga tomon qayrilib Yettikechuvsoy bo'ylab Duoba qishlog'igacha davom etadi. Sharqda Usmonlisoy, O'riklisoy, Sharilloqsoy va Kattanishabar orqali Tojikiston Respublikasi bilan chegaralanadi. G'arbiy tomondan Qashqasuv va Qizilmozorsoy suv havzalari o'rtalig'i orqali Zomin tog' o'rmon qo'riqxonasi bilan chegaralangan. Milliy bog' hududi orqali Zomin va Baxmal tumanlarini bog'laydigan avtomagistral o'tgan. Bu magistral asosan O'riklisoy va Sharilloqsoy orqali o'tib, Supa dovoni hamda Chortangi darasi

orqali Ko'lsay bilan tutashib ketadi. Trassa orqali Qashqasuv posyolkasidan o'tib Qumbel dovoni orqali Tojikiston bilan tutashadi. Milliy bog' hududida bir qancha aholi punktlari mavjud bo'lib, ulardan eng yiriklari Yettikechuvsoy, O'rikli, Tog'terak. Milliy bog' markazidan Zomin va Baxmal tumanlari markazlarigacha 50 km. [1].

Milliy tabiat bog'i hududida 20 xil kamyob va yo'qolib ketish xavfi bo'lgan yovvoyi holda o'suvchi o'simlik turlari, 107 xil yovvoyi holda o'suvchi o'simliklarning dorivor va ozuqabop turlari, 6 xil yovvoyi holda o'suvchi o'simliklarning texnik turlari aniqlangan. Jumladan Pufak astragal – *Astragalus leptophysus* Vved, Belolipov astragali – *Astragalus belolipovii* Kamelin ex F.O.Khass, Sumbul kovrak – *Ferula sunbul* (Kauffm) Hook. f., Fedchenko kovraki – *Ferula fedtschenkoana* Koso-Pol, Korolkov lolasi – *Tulipa korolkovii* Rgl, Isoqul piyozi – *Allium isakulii* R.M. Fritsch et Khass, G'alati uchqat – *Lonicera paradoxa* Pojark kabi O'zbekiston Respublikasi "Qizil kitob"iga kiritilgan endemik turlar Zomin milliy tabiat bog'ining ko'rki bo'lib, bu o'simliklar himoyaga muhtoj turlar hisoblanadi.

Ushbu bog'ning hududida 50 dan ortiq shifoboxsh giyohlar va oziq o'simliklari o'sadi. Shu jumladan Burchoqdoshlar oilasiga mansub *Astragalus* L. turkumi turlarining biologiyasi, shifobaxshlik xususiyatlari, ulardan oqilona foydalanish, kamyob va xo'jalik ahamiyatiga molik turlarni o'rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Astragal(Astragalus) – burchoqdoshlar oilasiga mansub o’simliklar turkumi. O’t, chala buta va ba’zan butalardan iborat. 1600 turi bor . Barglari odatda murakkab, toq patsimon. Gullari kallak yoki boshoqsimon to’pguldajoylashgan. Mevasi – dukkak. O’rta Osiyoda 592 va O’zbekistonda 250 turi o’sadi. Talayginasi (no’xatak, singren) yaxshi yem-xashak hisoblanadi. Kopetdog’ va Turkmanistonda o’sadigan A.dan (A. piletocladus, A. turcmenorum) tibbiyotda, qandolat sanoatida va texnikada qo’llaniladigan, suvda erimay , faqat bo’kadigan tragakant yelimi olinadi. Ayrim turlarining yer ustki qismi tarkibida glitserizin moddasi, flavonoidlar va mikroelementlar bor. Damlamasi gipertoniya kasalligini davolashda qo’llaniladi. [2].

Zomin milliy tabiat bog’ining O’zbekiston “Qizil Kitobi”ga kiritilgan *Astragal L.* turkum turlari(2009)

О’збекча номи	Русча номи	Лотинча номи
Knorring astragali	Астрагал Кнорринг	Astragalus knorringianus Boriss.
Пуфак астрагал	Астрагал тонкопузо’рчато’й	Astragalus leptophysus Vved.
Belolipov astragali	Астрагал Белолипова	Astragalus belolipovii Kam ex F.O. Khass

Qirilib bitish arafasida turgan turlar

О’збекча номи	Ruscha nomi	Ilmiy nomi	Uchrashi		
			nodir	Odat dagi	Ko’p sonli
Pufak astragal	Астрагал тонкопузо’рчат о’й	Astragalus leptophysus Vved.	+		
Belolipov	Астрагал	Astragalus	+		

astragali	Белолипова	belolipovii Kamelin ex F.O.Khass			
-----------	------------	--	--	--	--

Zomin Milliy tabiat nodir o'simliklarining turlar tarkibi

Oqish gulli astragal	Астрагал снежноцветко во'й	Astragalus chionanthus Popov	+		
Titov astragali	Астрагал Титова	Astragalus titovii Gontsch	+		
Otiluvchi astragali	Астрагалстрелк ово'й	Astragalus subscapus	+		
Binafsharang astragal	Астрагал стентрално'й	Astragalus centralis	+		
Bobrov astragali	Астрагал Боброва	Astragalus bobovii	+		
Yonbargchali astragal	Астрагал прилнетниково 'й	Astragalus stipulosus	+		
Zarhal astragali	Астрагал позолоченно'й	Astragalus auratus	+		
Иккиранг астрагал	Астрагал двухцветковид но'й	Astragalus dainthoides	+		
Knorring astragali	Астрагал кнорринга	Astragalus knorringianus	+		
Рахмоқ tukli astragali	Астрагал ложкоязвенник овий	Astragalus pseudanthylloides	+		

Pufak astragali	Астрагал тонко пузирчатый	Astragalus leptohysus	+		
Yulingan astragali	Астрагал оборванный	Astragalus rhacodes	+		

Miqdori kamayib borayotgan o'simliklar turlar tarkibi

Yong'oqsimon astragal	Астрагал ореховый	Astragalus nuclcosus	+		
--------------------------	----------------------	-------------------------	---	--	--

izoh:

Nodir – mavsum davomida bir yoki bir necha marta uchrovchi turlar

Odatdagi– kun davomida bir yoki bir necha marta uchrovchi turlar

Ko'p sonli – biotopga xos bo'lgan ko'p uchrovchi turlar

Pufak astragal- Astragalus leptohysus

Ko'p yillik poyasiz o't. Ingichka novdalari faqat tuproq ostida rivojlanadi. Bargi toq patsimon 15-35 juft, uzunligi 10-20 sm, bandining uzunligi 3-7 sm, hurpaygan oq tukli. Bargchalari cho'ziq-tuxumsimon, ba'zan yaproqchalari bir-biriga tegib turadi, uzunligi 10-17 mm, eni 6-9 mm. Gulpoyasi hurpaygan oq tukli. Kosachasi uzun naysimon, uzunligi 2,5 sm, eni 3-4 mm. Gullari yirik, uzunligi 3 sm gacha, oq, keyinroq to'q qizil. Dukkagi yumaloq-tuxumsimon, uzunligi 4 sm gacha etadi, eni 3 sm. May oyida gullab, iyunda mevasi etiladi. Urug'idan ko'payadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'simlik dunyosi ob'ektlarini hisobga olish va boshqa ma'lumotlarni ro'yxatdan o'tkazish kitobi // Zomin, 2020 yil.
2. O'z.Milliy ensiklopediyasi 1-jild.Toshkent, 2000.
2. Zomin milliy tabiat bog' hisobotlaridan.

АВТОМАТИЗАЦИЯ РАСЧЕТОВ КОНСТРУКЦИЙ НА ОСНОВЕ МЕТОДА КОНЕЧНЫХ ЭЛЕМЕНТОВ

¹ ассистент, *Нормуродов Шахбоз Улужбекович*

² инженер, *Султанов Отабек Раджапобич*

¹ *Ташкентский государственный транспортный университет*

² *МОСТОТРИАД №67 - г. ТАШКЕНТ*

Аннотация. В настоящей статье приводятся сведения о системе автоматизации расчетов конструкций метода конечных элементов, которая может быть реализована на современных ПЭВМ. На основе анализа решения упругих и неупругих задач для шарнирно-опертой железобетонной балки оценивается выполнения расчетов по определению напряженно-деформированного состояния конструкций.

Ключевые слова: система, пакет программ, метод конечных элементов, балка, напряжение

ЧЕКЛИ ЭЛЕМЕНТЛАР УСУЛИ АСОСИДАГИ КОНСТРУКЦИЯЛАРНИ ҲИСОБЛАШНИ АВТОМАТЛАШТИРИШ

Аннотация. Мазкур мақолада замнавий шахсий ЭҲМ ларда ишлатилувчи ва чекли элементлар усули асосида яратилган конструкцияларни ҳисоблашни автоматлаштириш тизими ҳақида маълумотлар келтирилади. Шарнирга таянган темирбетон балкаси учун эластик ва ноэластик масалаларни ечиш орқали конструкцияларни кучланиш-деформацияланиш ҳолатларига баҳо берилади.

Калит сўзлар: тизим, дастурлаш пакети, чекли элементлар усули, тўсин, кучланиш.

**THE AUTOMATION OF CALCULATIONS OF STRUCTURES
BASED ON FINITE ELEMENT METHOD**

Abstract. This article provides information about the automation system for calculating structures based on finite element method, which can be implemented by modern PCs. On the basis of analysis of the solution of elastic and inelastic problems for a hinged-supported reinforced concrete beam the performance of calculations is evaluated to determine the stress-strain state of structures.

Key words: system, software package, finite element method, beam, stress

Разработанная на кафедре «Мосты и тоннели» Ташкентского Государственного Транспортного Университета системный пакет MODUL является реальной имитационной программной моделью для проведения расчетов и вычислительных экспериментов, связанные с определением напряженно-деформированного состояния конструкций и сооружений на основе метода конечных элементов (МКЭ). В системе нет строгих определенных ограничений на физические и геометрические характеристики исследуемого объекта или на вид внешнего воздействия. Ограничения для отображения расчетной схемы объекта на мониторе компьютера с большим числом степеней свободы, т.е. числом неизвестных в задаче, в основном опираются на оперативную память [1].

При решении задач принять следующий порядок анализа:

- построение модели с разбиением конструкции на конечное число элементов;
- вычисление матриц жёсткости элементов и вектора нагрузки системы;
- построение полной матрицы жёсткости и полного вектора нагрузки системы;

- решение системы уравнений первой степени относительно смещения узловых точек.

- вычисление напряжений и деформаций в конечно-элементной системе.

Для решения проблемы автоматизированной дискретизации конструкции, использованы два способа:

- графический ввод данных с помощью редактора;
- разбиение конструкции методом топологии.

Первый заключается в том, что сначала составляется матрица жесткости и записывается на диск, затем программа решения уравнений считывает уравнения, делает прямой ход и снова записывает на диск. Такая схема удобна для решения упругих и итерационных нелинейных задач (в частности при использовании модифицированного метода Ньютона-Рафсона). Для больших (относительно к конкретному компьютеру) и нелинейных задач, использующий метод последовательных нагружений, такой подход становится неэффективным, так как увеличивается количество обращений на диск компьютера. В этом случае наиболее эффективным становится второй подход (фронтальный метод [2]). По этому методу, как только одно уравнение системы уравнений составляется, оно сразу же исключается по прямому ходу решения уравнения. При этом доступ к внешнему носителю информации падает в два раза по сравнению с предыдущим методом.

В системе предусмотрена автоматическая подкачка уравнений на диск компьютера, если объём оперативной памяти становится недостаточным. Графический редактор, имеет несколько блоков, каждый из этих блоков был организован в отдельной процедуре. При этом графическое поле экрана представляет собой воображаемую реальную область.

Процедура разбивки на элементы области, которая задаётся пользователем использует средства вычислительной геометрии, в

частности широко применяется метод деления кривой на заданное количество частей. Смысл этого подхода заключается в следующем. Задаются две линии (ломанные, кривые), которые делятся на равное количество частей, затем проводятся прямые соединяющие соответствующие точки на этих линиях между собой, которые также делятся на заданное количество частей. Например если отрезок $[ab]$ (рис.1) разделить на 4 части, то координаты i -ой точки на этом отрезке вычисляются по формуле:

$$\begin{aligned}x_{i \in \{0,1,2,3,4\}} &= x_a \left(1 - \frac{i}{n}\right) + x_b \frac{i}{n}, \\y_i &= y_a \left(1 - \frac{i}{n}\right) + y_b \frac{i}{n}, \\i &\in \{0,1,2,3,4\}, \quad n = 4\end{aligned} \quad (1)$$

Далее для каждого элемента по заданному алгоритму определяются координаты его узлов. Узлы, имеющие одинаковые координаты нумеруются одинаковым номером.

Процедура, которая задает граничные условия, автоматически закрепляет узлы расчетной схемы, которые указывает инженер-пользователь.

Процедура для внешнего воздействия задаёт контурные, сосредоточенные и объёмные силы. Для задания контурных сил задаётся прямая вдоль, которая действует нагрузка. Затем программа перебирает все конечные элементы для проверки соприкосновения граней конечных элементов с заданной прямой, в случае обнаружения таковых расставляются узловые силы, как показано на рис.2.

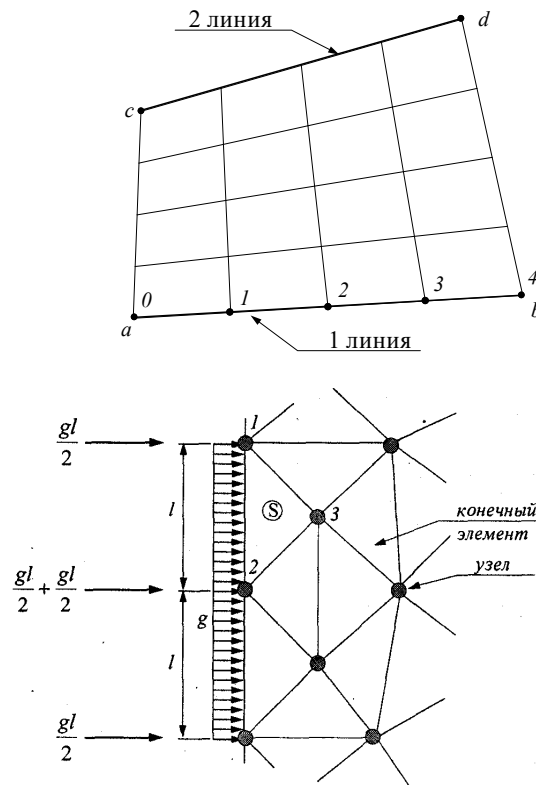

Рис.1 Схема деления области на элементы и приведения контурных напряжений к узловым нагрузкам

Имеется отдельная процедура, с помощью которой для каждого фрагмента сетки задаются физические характеристики материала. Необходимо отметить, что в практике встречаются геометрически сложные конструкции. В этом случае единственно возможный путь для разбивки конструкции - это написание отдельной программы, которая способами вычислительной геометрии разбивает область на элементы [3].

Для оценки достоверности разработанного метода произведен расчет железобетонной балки на воздействие вертикальной распределенной нагрузки (рис.2).

Здесь приняты следующие обозначения: расчетное сопротивление бетона на сжатие - $R_b=14,8\text{МПа}$, расчетное сопротивление бетона на растяжение - $R_{bt}=1,07\text{МПа}$, модуль упругости - $E_b=30000\text{МПа}$, арматура класса А-III (А400) диаметром по 25 мм $l=7,0\text{м}$ $b=1,0\text{м}$, $h=0,5\text{м}$.

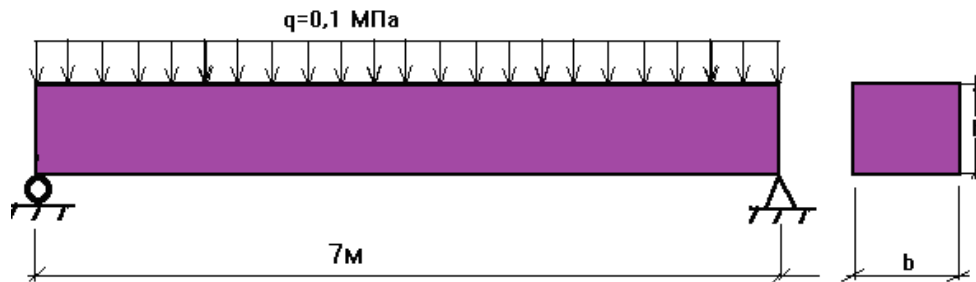
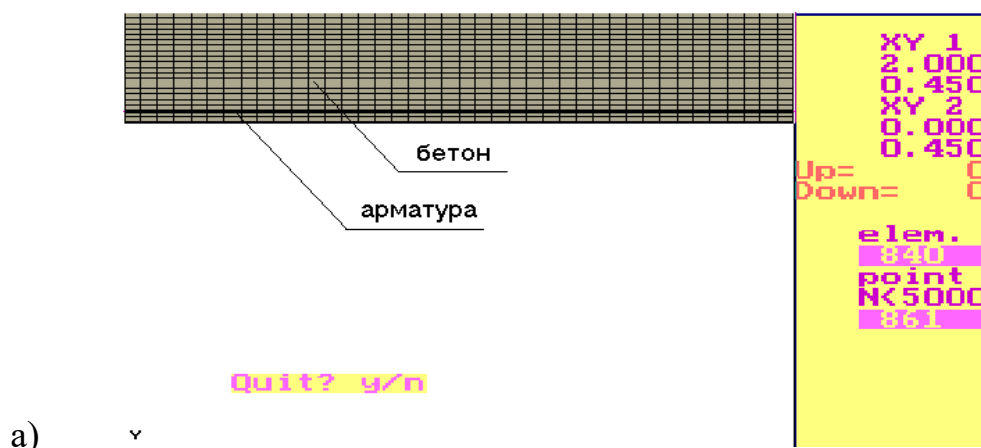

Рис.2. Конструкция железобетонной балки

Для сравнения результатов упругого расчета с точным решением для шарнирно-опертой балки вычислим напряжения и σ_y в центральной точке (так как, максимальный изгибающий момент по формуле сопротивление материалов с учетом ширины балки будет в середине и равен $\frac{ql^2}{8} = 0,6125 \text{ МПа} \cdot \text{м}^3$, $b=1,0 \text{ м}$) [4]. На рис.3, 4 приведены результаты расчета для напряжений σ_x по разработанной программе и сравнены с результатами полученными методами сопротивления материалов и теории упругости [4]. Здесь в сечении балка имеет 20 слоев и в каждом слое сравнивается полученные растягивающие напряжения, знак (+) означает зону растяжения, а (-) зону сжатия соответствующих волокон. Сравнения полученных результатов свидетельствует об их удовлетворительной близости.

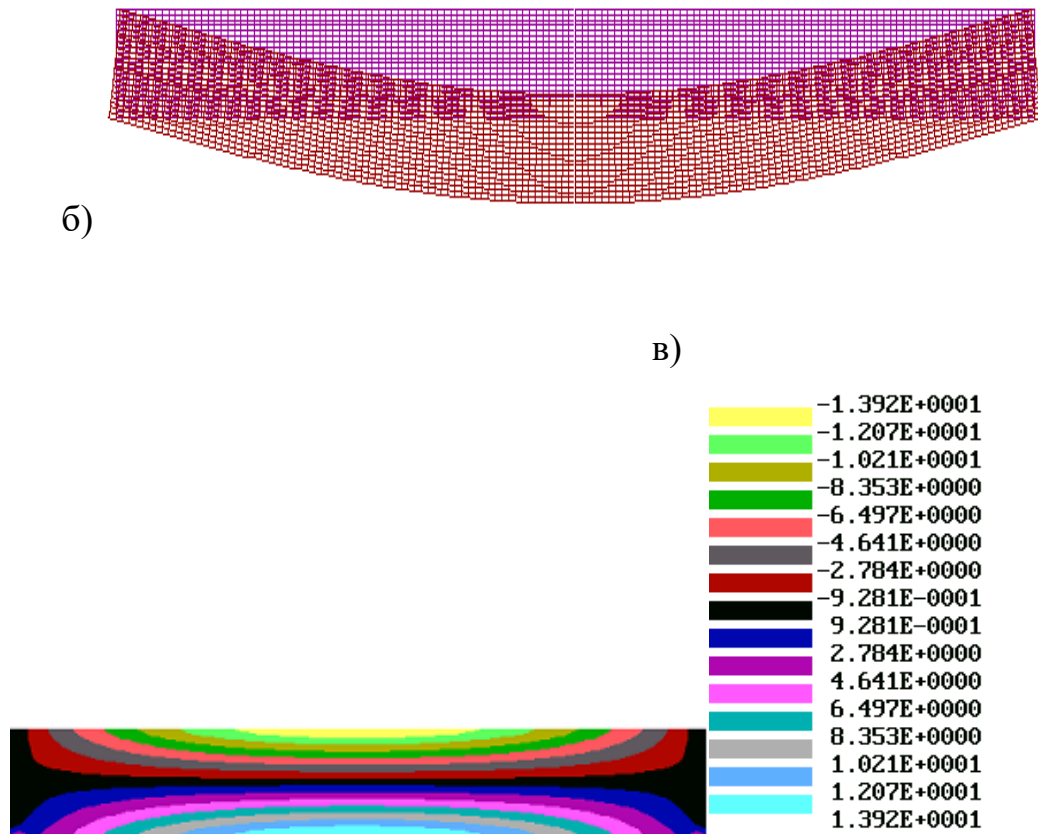
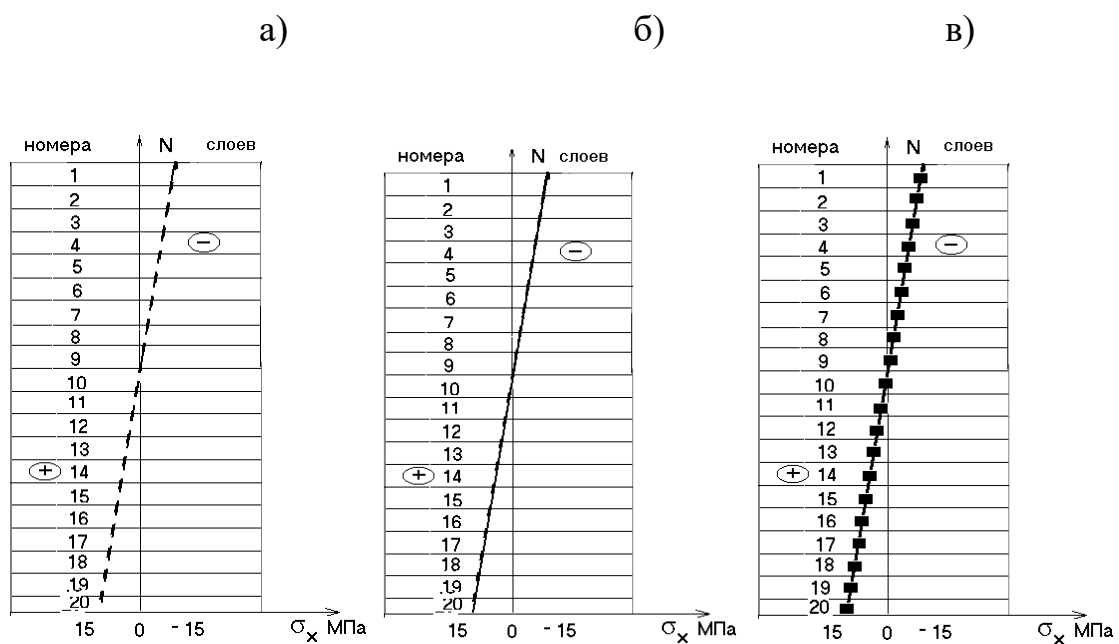
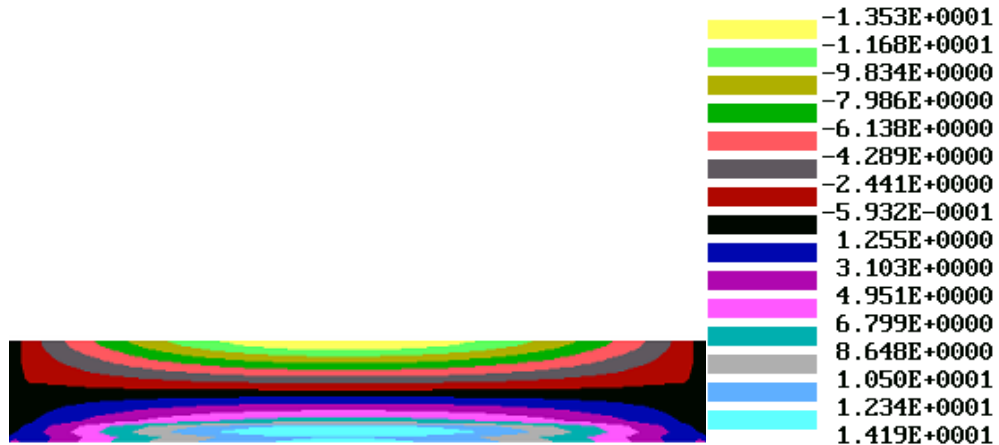

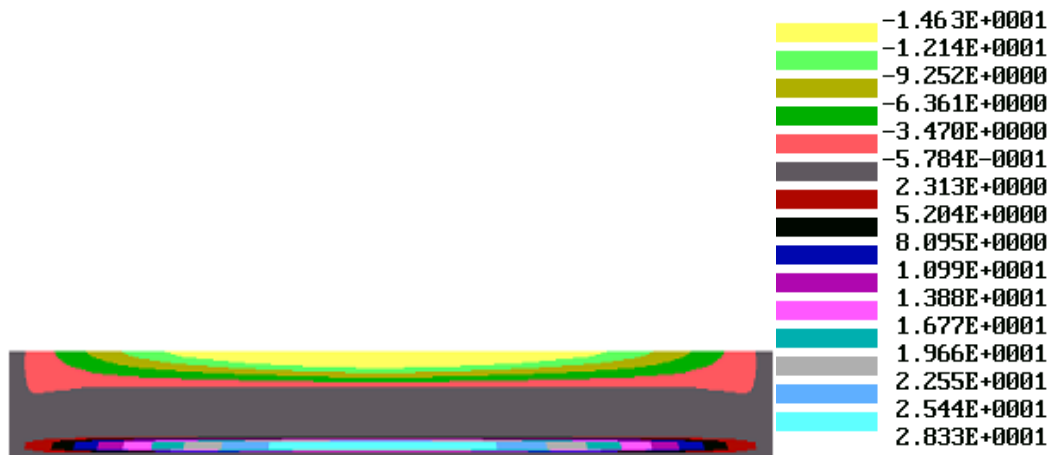
Рис.3. Расчетная схема балки снятого с экрана компьютера (а), вид деформации балки (б) и изохромы нормальных напряжений (в, МПа)

*Рис.4. Полученные напряжения в центральном сечении балки
по: а) методу теории упругости, б) методу сопротивления
материалов,
в) программе MODUL*

*Рис. 5. Изохромы нормальных напряжений с учетом
армирования, (МПа)*

*Рис. 6. Изохромы нормальных напряжений полученного из
неупругого расчета с учетом армирования, (МПа)*

Расчет по второму этапу показал, что распределения напряжений по сечению оказалось нелинейным (проведенные до настоящего времени экспериментальные данные других авторов [5,6,7], тоже свидетельствуют об этом).

Сравнения их с результатом упругого расчета можно увидеть (рис.5, 6), что неупругий расчет уменьшил изгибающие моменты примерно на 23%, а сама конструкция при такой нагрузке в целом не разрушилось, лишь в нескольких элементах первого слоя бетона напряжения приблизились к их предельному значению на сжатия, примерно на 2%.

Список литературы

1. Рычков, С. П. Моделирование конструкций в среде Femap with NX Nastran /С. П. Рычков. – М.: ДМК Пресс, 2013. – 784 с.
2. Кнут, Д. Э. Искусство программирования, том 1. Основные алгоритмы / Д. Э. Кнут. – М.: Вильямс, 2011. – 720 с.
3. Клованич, С. Ф. Метод конечных элементов в механике железобетона / С. Ф. Клованич, И. Н. Мироненко. – Одесса: Изд-во ОНМУ, 2007. – 110 с.
4. Основы теории упругости и пластичности / А. В. Александров, В. Д. Потапов. – М. : Высш. шк., 1990. – 400 с.
5. Vecchio, F. J. Disturbed Stress Field Theory: Implementation / F. J. Vecchio // JSE. – 2001. – No.1. – pp. 12–20. М.: Стройиздат, 1989, 423 с.
6. Ulugbekovich, N. S. (2022). STRESS-STRAIN STATE OF THE CONSTRUCTION OF A SUBWAY TUNNEL UNDER SEISMIC IMPACTS. World scientific research journal, 8(1), 3-11.
7. Miralimov, M. K., & Normurodov, S. U. (2020). INVESTIGATION OF WAY EMBANKMENT STABILITY ON MOVEMENT OF HIGH SPEED TRAINS. Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers, 16(4), 116-120.

**ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARIDA O'QUVCHILARNING
INTELEKTUAL SALOHIYATINI OSHIRISH**

Naziraxon Xudoyberdiyeva

*Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti
qoshidagi akademik litsey o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ina tili va adabiyot darslarida o'quvchilarning intellectual salohiyatini oshirishda innovatsion metodlardan foydalanish, darsning qiziqarli o'tishi, mashg'ulotlar samaradorligini ta'minlash haqida so'z yuritiladi

Kalit so'zlar: ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlar, ijodiy fikrlash, diapozitiv va diafilmlar, ilg'or pedagogik axborot texnologiyalar

KIRISH. Ma'lumki, DTS talablari darajasida o'quvchilarga bilim berish, ko'nikma va malaka hosil qilish ko'p jihatdan dars mashg'ulotlarining samarali tashkil etilishida ko'rinadi. Dars samaradorligi esa o'qituvchining unga tayyorgarlik ko'rishiga bog'liq. Puxta tayyorgarlikka asoslangan dars qiziqarli o'tadi va ko'zlangan maqsadga erishiladi. O'qituvchi darsga tayyorlanar ekan, avvalo, darsning maqsadini puxta o'ylab ko'rmog'i lozim. Mashg'ulotning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlari aniq, ammo ularni o'zaro uyg'un holda qanday qilib amalga oshirish yo'llari belgilanmasa, samaradorlikka erishib bo'lmaydi.

Darsning metodini to'g'ri tanlash ham dars samaradorligini ta'minlovchi omillardan hisoblanadi. Dars metodini tanlashda o'qituvchi o'quvchilarning real o'quv imkoniyatini, o'rganiladigan mavzuning talabini ham hisobga oladi. Ta'limning bu jihati o'qituvchidan puxta nazariy bilim va pedagogik mahorat talab etadi. Jumladan, o'qituvchi darsni turli metodlardan foydalangan holda tashkil etar ekan, ayniqsa, yangi bilim beruvchi darslarda ko'proq muammoli

o'qitish metodiga asoslanishi, qayta xotirlash xarakteridagi topshiriqlardan ham, ijodiy xarakterdagi topshiriqlardan ham foydalanishi lozim.

Shuningdek, darsga tayyorgarlik ko'rishda o'qituvchi darslikdagi qaysi mashqlardan foydalanishini, mashq shartlariga qanday qo'shimchalar yoki o'zgartirishlar kiritishi mumkinligini rejalashtirishi kerak.

ASOSIY QISM

Ta'lim vositalari ham mashg'ulotlar samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Darslik ham ta'limning muhim vositasi hisoblanadi. Xususan, maktab ona tili ta'limining asosiy maqsadi o'quvchilarni ijodiy fikrlash, fikr mahsulini nutq vaziyatiga mos ravishda og'zaki va yozma shaklda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish ekan, bu maqsad darsliklarda o'z ifodasini topgan.

Darsni darslikka asoslanib tashkil etish degani darslikda berilgan o'quv topshiriqlaridangina foydalanishni anglatmaydi, albatta. O'qituvchi darslikdan ijodiy foydalanishi, ya'ni zarurat tug'ilganda mashq shartiga qo'shimcha shartlar kiritishi, berilgan shartni yangi shart bilan almashtirishi, lozim topsa, darslikdagi mashq o'rnida o'zi tuzgan mashqdan foydalanishi mumkin.

Darslik materialiga yordamchi vosita sifatida turli jadvallardan, rasmlar albomlar va tarqatma materiallardan, diapozitiv va diafilmlardan, ovozni yozib olish vositalaridan foydalanish mumkin.

Ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish hozirgi davrda muhim ahamiyat kasb etishi barchaga yaxshi ayon. Ammo dars jarayonida kompyuter texnikasidan hamma vaqt ham foydalanish imkoniyati bo'lavermaydi va bu metodik jihatdan to'g'ri ham emas. Shunga ko'ra ona tili fani to'garak mashg'ulotlarida o'quvchilarning dars jarayonida o'zlashtirgan nazariy bilimlarini mustahkamlashda, og'zaki va yozma nutqlarini rivojlantirishda o'quvchilarning xohish-istaklari bilan kompyuter texnikasidan ijodiy foydalanish katta samara beradi.

Qay bir fan yo'nalishi bo'lishidan qat'i nazar, o'qituvchilarga metodik yordam ko'rsatishning asosiy markazi metodbirlashmalar hisoblanadi.

Shu bois kafedra yig'ilishlarida metodbirlashmaning asosiy ish faoliyati ham sarhisob qilinishi maqsadga muvofiq. Xususan, "Yilning eng yaxshi fan o'qituvchisi" ko'rik-tanlovi g'oliblarining ish tajribalarini "master klass" (o'qituvchi faol tajribalarini o'z kasbdoshiga o'rgatishi) sifatida o'rganish mumkin.

Ta'lim samaradorligini ta'minlashda o'quvchilar bilim sifati monitoringini izchil tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ona tili ta'limida ushbu monitoring ishlari ko'proq yozma ishlar, diktant va insholar vositasida aniqlanadi. Diktantda o'quvchining imlo savodxonligi, bo'g'in ko'chirish, satrdan satrga ko'chirish qoidalariga rioya qilishi, ishora belgilarini o'z o'rnida ishlata bilish ko'nikmalari tekshirilsa, ijodiy bayon, matn yaratish, insho kabi yozma ish turlarida esa o'quvchilarning ijodiy va mustaqil fikrlash qobiliyati, uslubiy savodxonligi kabi jihatlar aniqlanadi.

Demak, kafedra yig'ilishlarida ona tilidan o'tkaziladigan nazorat ishlarining mazmun-mohiyati, ularning natijaviyligini ta'minlash yuzasidan ham fikr-mulohazalar yuritilishi lozim.

Ta'kidlash joizki, DTS va o'quv dasturlari uzviylik hamda uzluksizlik nuqtai nazaridan tahlil qilinib, optimallashtirilganidan amaliyotchilar xabardor. Xususan, ona tili fani bo'yicha 10 soat hajmdagi 10ta mavzu optimallashtirilgan edi. Shundan 5-sinfda 4 soat, 8-sinfda 1 soat hajmdagi mavzular murakkab deb topilib, ularga takrorlash darslaridan 1 soatdan qo'shib berilgan. 9-sinfda esa 5 soat hajmdagi 5ta mavzu murakkab deb topilib, kasb-hunar ta'limi dasturiga o'tkazilgan. Optimallashtirilgan mavzular bo'yicha tayyorlangan tavsiyalar risola hoida hamda elektron nusxada joylarga yetkazilgan.

Amaliyotchilarning metodik qo'llanmalarga bo'lgan ehtiyojini qondirish maqsadida 5 va 7-sinflar darsligi asosida yaratilgan "O'qituvchi kitobi"- ning to'ldirilgan nusxasi qayta nashr qilindi (N. Mahmudov va b. Toshkent, 2011 yil. 6-sinf bo'yicha o'qituvchilar uchun metodik qo'llanma yangidan yaratildi (M. Abduraimova va b. Toshkent, 2012 yil.

Shuningdek, 46 nomda plakatlar to‘plami tayyorlanib, “Ekstremum-press” kompaniyasi tomonidan chop etildi. Ayni paytda 46 nomdagi plakatlar to‘plami “Elxolding” kompaniyasi tomonidan nashrga tayyorlanmoqda. Ushbu ma’lumotlar ham o‘qituvchilar e’tiboriga havola etilishi maqsadga muvofiq.

Shuningdek, kafedra yig‘ilishlarida quyidagi mavzularda ilg‘or tajribalarni tinglash, bahs-munozara yuritish, o‘zaro fikr almashish, kelgusi rejalarni belgilab olish tavsiya etiladi:

- O‘quvchilarda yozma nutq malakalarini tarkib toptirish — DTSning asosiy talabi.
- Ta’lim sifati monitoringini olib borishda nazorat ishlarining o‘rni.
- Zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish — o‘qitish samaradorligini oshirish omili sifatida.
- Ona tiliga ehtirom tuyg‘ularini singdirishda darsdan tashqari tadbirlarning ahamiyati (Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi allomalar, taniqli shoir-yozuvchilar hayoti va ijodiga; “Davlat tili haqida”gi qonun qabul qilingan kunga; 21 fevral — Xalqaro ona tili kuniga bag‘ishlangan tadbirlar va h.)
- Fan oyli samaradorligi va natijaviylikni ta’minlash tajribalari.
- Kafedralar — ona tili va adabiyot o‘qituvchilariga metodik yordam ko‘rsatishning markazi sifa-tida.
- O‘quvchi husnixati — ona tili o‘qituvchilarining mehnati ko‘zguasi.
- Ona tili darslarida muloqot madaniyatini shakllantirish tajribasi.
- Ona tili mashg‘ulotlarida fanlararo aloqa tamoyilidan foydalanish tajribasi.
- Mavzulararo uzviylikni ta’minlash — puxta bilim olish omili.
- O‘quvchilarni matn tuzishga o‘rgatish tajribasidan.
- Yozma ishlarda xatolar ustida ishlash usullari.

XULOSA

Har bir jamiyatning kelajagi uning ajralmas qismi va hayotiy zarurati bo‘lgan ta’lim tizimining qay darajada rivojlangani bilan belgilanadi. Bugungi

kunda mustaqil taraqqiyot yo‘lidan borayotgan mamlakatimizning uzluksiz ta’lim tizimini isloh qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko‘tarish, unga ilg‘or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish hamda ta’lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi.

ADABIYOTLAR:

1. Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish Milliy markazi. O‘quvchilarning savodxonligini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqot dasturi haqida qo‘llanma.-T.:2019.-6-bet.

2. N.Mahmudov A.Nurmonov A.Sobirov. Ona tili. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 9-sinfi uchun darslik.

3. Yo‘ldoshev J./. “Ta’lim yangilanish yo‘lida”. – T.: O‘qituvchi. 2000. - 207 b.

4. Saidahmedov N. Pedagogik amaliyotda yangi pedagogik texnologiyalarni qo‘llash texnologiyalari. Toshkent: 2000 y. - 46 b.

5. Saidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. – T.: O‘z MU. 2003. - 66 b.

**LISTENING AND SPEAKING SKILLS IN TEACHING FOREIGN
LANGUAGES**

7-general, Rishton district, Fergana region

secondary school English teacher

Hasanova Oygulkhan Odiljon qizi

Abstract. A foreign language as a means of communication, cognition, a way of receiving and storing information predetermines the need to own all types of speech activity. In the context of the integration of Azerbaijani universities into the European space, knowledge and knowledge of English, especially the development of speaking skills, is of paramount importance. One of the problems of fluency in English is the lack of an appropriate language environment. To overcome difficulties in this area, it becomes necessary to apply a certain strategy that promotes productive mastering of oral communication skills. For this purpose, the use of such techniques as leading questions, pictures, entering unfamiliar vocabulary, listening to CDs for textbooks, watching movies with subtitles seems appropriate. Based on the existing difficulties in mastering a foreign language, the article describes the approaches to two types of speech activity, namely, speaking and listening, and indicates the ways and means of developing skills in a bilingual audience.

Keywords: fluent English, communication, speaking activity, comprehension, authentic, nonnative language, capacity, methodological issue, appropriate level, mastering the skills.

The present international situation, information explosion, international economic and political integration determine the involvement a growing number of experts in various fields of science and technology in the direct

implementation of international scientific and technical relations accompanied by significant growth and expansion of the cultural and business contacts all these present their claims to the nature of foreign language speaking. Terms of foreign language communication in the modern world, when a foreign language is a means of communication, knowledge, receiving and storage of information, determined the necessity of owning all kinds of speech activity: primarily of speaking and listening. When mastering a foreign speech in bilingual situation we face the problem of non-compliance of the used training methods with the modern requirements to mastering a foreign language [1]. We have to bear in mind that nowadays university education has changed, and the Azerbaijan Universities have been integrated in the European Space, so students will need a second language to finish their careers. In spite of the fact that our students spend a lot of years studying English, from school to University, it has been always said that English is not well spoken in Azerbaijan and some of the learners can assure that they are not capable of speaking and expressing fluently in English. Our people are generally considered to be good at foreign languages, especially, when we refer to listening and speaking skills, as for centuries people of different nationalities are living side by side in Azerbaijan and for them speaking some other languages, in addition to native, (Russian, Georgian, Lezgin, Talysh, Avar, and some other) is quite a common thing for both children and adults. But as far as the English language is concerned it is still an unsolved matter in our country. Of course, we must accept that in the years of independence, when the relations with the European countries and the USA considerably expanded, numerous representatives of the young generation, especially those who have the opportunity of going abroad for study and traineeship, can already communicate in English quite fluently (0.8% of the population). Nevertheless, the greatest part of those learning English as a second language are experiencing some difficulties in speaking and listening while mastering the language. One of the problems why Azerbaijani students suffer this problem is that when students finish their English lessons, they forget the

language. They are not in contact with the language because all the things that surround them are in Azerbaijani: television, films, TV series, talks in the streets, busses, in a word everywhere in their surroundings. Only some students assure that they are very keen on TV series in English and they watch films with subtitles. In order to overcome the obstacles, that impede mastering the skills of speaking and listening we implement the usage of some strategies for developing these skills. Students often think that the ability to speak a language is the product of language learning, but speaking is also a crucial part of the language learning process. While teaching the language the slogan «Can You Learn to Swim Sitting on the Shore? – Then, learn to Speak by Speaking» must be taken for a rule. Training natural, modern foreign language is only possible if we use materials taken from the life of native speakers and compiled by taking into account the peculiarities of their culture and mentality. Speaking does not itself constitute communication unless what is said is comprehended by another person. Teaching the comprehension of spoken speech is therefore a primary importance of the communication aim to be reached. [2] The problem of training perception of authentic speech by ear is one of the most important aspects of learning foreign language communication, and that is why the development of learning technologies and the development of listening, meeting the demands of the time is extremely important. Perhaps an assumption that “listening is a reflex, a little like breathing, listening seldom receives overt teaching attention in one’s native language”, so listening with understanding in a non-native language being though complex but very important [3]. The main problems observed by the teacher when students are listening to English are lack of concentration and lack of practice. They do not usually train their ear and they do not know how to improve this skill because they need to get used to listen to English to develop their capacities. The more practice they do, the better results they will obtain. First we should carry out the pre listening work. It is necessary to anticipate them what the listening will be about by paying attention to questions, pictures... and also to introduce them any difficult vocabulary.

Moreover, as a new tool, the teacher is trying to send students some listening activities as homework due to almost all textbooks are accompanied by the corresponding CD and it is a way to practice this skill if teachers have not got enough time to do it in class. The teacher generally encourages students to watch TV with subtitles even if they do not understand, only with the purpose of training and developing their ear. When dealing with the listening process, it must be mentioned that there are two possible ways of performing this task: 1) the Topdown listening process and 2) the Bottom up listening process. The former consists of understanding the general meaning of a listening selection without paying attention to specific structures, words and so on. “It is like a general overview where the listener gets a general view of the listening passage while still understanding the general idea. Bottom up processing is essentially a linguistic process in which we try to make sense of acoustic signals by using knowledge of language. According to this model, sound is assumed to be decoded by accreditation and in a linear fashion- from phonemes, to words, to phrases, to utterances, to complete meaningful texts” [4]. The difference between them is the following: for the Top-down process, students take into account the context and do not need to pay attention on specific details while in Bottom up listening process, students have to pay attention because here, specific details are very important to understand the whole meaning of the conversation or another kind of listening activity. The listener focuses on individual words and phrases, and achieves understanding by stringing these detailed elements together to build up a whole. According to Lindsay and Knight, people have four different purposes when they listen: “We listen for a purpose, but this purpose can be very different depending on the situation: listening for specific details, listening for general meaning, listening for the general idea or gist. There is also a difference between listening: for information; for enjoyment or social reasons; to learn new language” When teachers are teaching listening, apart from the purpose, it is very important to follow a pattern. 1) Pre-listening would be the first stage, where the context is

established. The teacher creates motivation and students do some activities with the purpose of preparing them for what they will hear. 2) The following stage is listening, where learners do the mentioned tasks or find answers. There are two kinds of material and procedure. On the one hand, extensive reading helps students to acquire vocabulary and grammar and it usually takes place outside the classroom. They do it for pleasure, so that their knowledge of the language improves and it makes students better readers. On the other hand, intensive listening is what students usually learn in the classroom, through audio CDs, video films and activities such as answering questions, following a route on a map, making notes, etc. 3) The last stage is post-listening, the part where students have the opportunity to check their answers about they have been listening to, to give feedback and consolidate what they have learnt. It is useful for teachers because it helps to analyze particular difficulties the students could have with the listening activity. However, within the Azerbaijani education programme, teachers usually do not have enough time to teach this skill as it is required because they only have three hours per week taking into account the typical setbacks in the classroom and the great majority of the time is used to go into grammar because it is the base of the language. Furthermore, the student is in such a social, cultural and linguistic context where the English language is not often present and he or she does not need it to interact and survive in his or her life. In short, these are not the most suitable conditions to develop the desired or required level. For this reason, we want to explore the characteristics of the speaking skills and propose some ways of practicing speaking and giving feedback. Speaking is an “activity requiring the integration of many subsystems...all these factors combine to make speaking a second or foreign language a formidable task for language learners...yet for many people, speaking is seen as the central skill”. [2] Speaking activities included dialogues, problem-solving activities, role plays, descriptions, storytelling, questions and answers, etc., Participation in communication involves the mastery of oral speech in a foreign language, i.e. creation of speaking skills. Unlike listening,

speaking itself does not impose such high requirements to the volume of the dictionary, the volume of linguistic material as the conditions that ensure the realization of this skill. However, speaking quite firmly establishes the amount of the required minimum vocabulary and general language material, which the student must master to participate fully as a personality in the process of communication.[4] We can speak of the following two types of speech: dialogic and monologic. During the observation, it was discovered that a great part of the time of each lesson was devoted to the study of the grammatical structures followed by the corresponding exercises to practice what they had learnt. Consequently, listening and speaking skills are hardly practiced due to there is not enough time left. Besides, there are other factors, which prevent from developing these two skills such as the big amount of students in each class or the impossibility of assessing all the students individually during a lesson. The major problems the teacher finds when students try to speak in English are: on the one hand, as they do not listen a lot of English, their amount of grammar and vocabulary is not wide enough. On the other hand, they feel “embarrassed and they find it really difficult. In general, they do not pay much attention to pronunciation and most of them feel frustrated when they know they are making mistakes all the time” [5]. In conclusion we can say, that students learn best when they are engaged and given an appropriate level of challenge; when their prior experience and knowledge is valued and built upon; when they are expected to take responsibility for their own learning; and when they work collaboratively with their peers. Thus, teaching strategies used during the course will include: - Weekly, face-to-face contact sessions. - Small group cooperative learning to demonstrate the use of group structures to address teaching and learning goals; - Structured occasions for students to reflect critically on and improve teaching practice; - Plenary discussions around core methodological issues and debates - Extensive opportunities for whole group and small group dialogue and discussion, allowing students the opportunity to demonstrate their capacity to communicate and liaise with the diverse members of an education

community, and to demonstrate their knowledge and understanding of method content. - Online learning from readings and other useful web links. These activities will occur in a classroom climate that is supportive and inclusive of all learners

Reference

1. Гальскова Н. Д. Современная методика обучения иностранному языку: пособие для учителя. М.
2. Bailey and Savage's "New Ways in Teaching Speaking".
3. Lindsay Miller Second Language Listening: Theory and Practice Cambridge University Press
4. Greg S. Baker. Developing Effective Communication and Social Skills.

INULA HELENIUM EKSTRAKTLARINING O'STIRUVCHANLIK VA GERBISIDLIK FAOLLIKLARI

Raximjonova M.R., Nurmaxmadova P.A., Qaysarov V.T.

Annotatsiya: *Inula Helenium L*, o'simlik namunasi etil spirtida, ultra tovushli ekstraktor yordamida ekstraksiya qilindi. n-butanolli va suvli qismlarga ajratildi. Ajratilgan barcha qismlarning o'stiruvchanlik va gerbisidlik faolliklari o'rganildi.

Kalit so'zlar: *Inula Helenium L*, o'stiruvchanlik faollik, gerbisidlik faollik.

Mazkur ishimizda *Inula Helenium L*, o'simligining tabiiy sharoitda o'sgan 3yillik va Batnika bog'ida madaniylashtirilgan 3yillik o'simligini yer ustki qismi namunasi maydalab, va bar bir o'simlik namunasi 100grdan o'chab olindi. O'simlik namunasi etil spirtida, ultra tovushli ekstraktor yordamida ekstraksiya qilindi. n-butanolli va suvli qismlarga ajratildi. Dastlabki spirtli ekstrakt, butanolli va suvli qismlarning unuvchanlik va gerbisidlik faolliklari o'rganildi.

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi O'simliklarni himoya qilish institutining Organik sintez va o'simliklarni himoya qilish bo'limida biologik faollik sinovlari o'tkazildi. Tajribalarda o'sishni rag'batlantiruvchi va gerbitsid faolligini aniqlash uchun "Orzu" navining bodring urug'i va "Antonina" navining bug'doy urug'idan foydalanilgan. Sinovlar davomida Yu.V.Rakitin usulidan foydalanildi. va Rudnik V.E. - "Kimyoviy birikmalarni o'simlik o'sishini regulyatori va gerbitsidlar sifatida birlamchi biologik baholash" (Methods for determination of growth regulyatorlar i gerbitsidlar"

(Methods for determination regulatorlar and herbicides, L, Nauka 1966, s. 182-197). Sinovdan o'tkazilgan konsentratsiyalar diapazoni 0,1% - 0,0001% oralig'ida edi. Malumot sifatida "Uchkun plus" stimulyatoridan foydalanilgan. Nazoratda urug'lar suvga namlangan - ishlov berilmagan.

1-jadval. Ekstraktning bodring va bug'doy urug'larida o'sishni rag'batlantiruvchi faolligi (Laboratoriya tajribasi 05/10/2022)

№	Variant nomi	Diqqat,%	O'rtacha ildiz uzunligi, sm	%	Poyaning o'rtacha balandligi, sm	%
			Bodring			
1	Boshqaruv	6/o	5,1	100	2,3	100
2	Uchkun plus	0,0001	6,2	121,6	3,2	139,1
3	№1	0,1	4,2	82,3	1,6	69,5
		0,001	6,2	121,6	2,6	113,0
		0,0001	6,5	127,4	2,7	117,3
4	№2	0,1	6,6	129,4	2,8	121,7
		0,001	7,7	150,9	3,8	165,2
		0,0001	5,2	101,9	2,7	117,3
5	№2.1	0,1	5,9	115,6	2,7	117,3
		0,001	6,7	131,3	3,0	130,4
		0,0001	3,4	66,7	1,4	60,8
			Bug'doy			

1	Boshqaruv	б/о	6,3	100	3,7	100
2	Uchkun plus	0,0001	7,0	111,1	4,2	113,5
3	№1	0,1	5,5	87,3	3,3	89,2
		0,001	4,4	69,8	2,9	78,3
		0,0001	7,1	112,7	4,2	113,5
4	№2	0,1	7,0	111,1	4,4	118,9
		0,001	6,6	104,7	4,2	113,5
		0,0001	5,0	79,3	3,0	81,1
5	№2.1	0,1	5,1	80,9	3,7	100
		0,001	6,6	104,7	3,9	105,4
		0,0001	6,0	95,2	3,9	105,4

Birlamchi skrining natijalari shuni ko'rsatdiki, 0,001% va 0,0001% konsentratsiyalarda №1 ekstrakt bodring urug'larida o'sishni rag'batlantiruvchi faollikni ko'rsatdi. Bodringning ildiz qismining o'sishi 6,2 sm va 6,5 sm ni tashkil etdi, bu nazorat variantidan mos ravishda 21,6% va 27,4% ga oshdi. Bodring kurtaklarining o'sishi 2,6 sm va 2,7 sm ni tashkil etdi, bu erda foiz nisbatida 13,0% va 17,3% ga ko'proq nazorat bor edi.

2-sonli ekstraktda 0,1% va 0,001% konsentratsiyalarda o'sishni rag'batlantiruvchi faollik kuzatildi. Bodring ildiz qismining o'sishi 6,6 sm va 7,7 sm, foizlarda nazorat variantidan mos ravishda 29,4% va 50,9% ga ko'p bo'ldi. Bodring kurtaklarining o'sishi 2,8 sm va 3,8 sm ni tashkil etdi, bu erda foizlarda 21,7% va 65,2% ga ko'proq nazorat bor edi.

Malumot variantida Uchkun plus bodringning ildiz va poya qismlarining ko'rsatkichlari nazorat variantiga nisbatan mos ravishda 21,6 va 39,1% ga ko'p bo'lgan.

Va bug'doy urug'larida o'sishni rag'batlantiruvchi faollik kuzatilmadi.

Barcha 3 moddada gerbitsid faolligi ko'rsatilmagan (1-jadval).%

Adabiyotlar

1. Ракитина Ю.В. и Рудник В.Е. – «Первичная биологическая оценка химических соединений в качестве регулятора роста растений и гербицидов» Л, Наука 1966 г, стр. 182-197.
2. Флора Узбекистана А.И. Введенский.-Ташкент:Издательство Академии Наук УзССР,1962-Том6.
3. Особенности технологии возделывания девясила высокого (Inula Helenium L.)
М.Ю.Карпухин,к.с.х.н,доцент,И.В.Кушина,старше преподаватель
(Уральский государственный аграрный университет(Екатеринбург,ул.Карла Либкнехта, д.42

Mundarija | Оглавление

1	Matematika darslarida va darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarni milliy ma'naviy merosni asrash ruhida tarbiyalash	3
2	Maqsud shayxzodaning o'zbek tarjimashunosligi rivojiga qo'shgan hissasi	7
3	Ассортиментни кенгайтириш ва юмшоқ пишлоқ ишлаб чиқаришни кўпайтириш истиқболлари.расширение	13
4	Boshlang'ich sinflarda tovushlarni o'rgatish	23
5	Maktabgacha yoshdagi bolalarning matematik tasavvurini va dunyoqarashini kengaytirish usullari va vositalari	27
6	Maktab muassasalarida jismoniy ta'lim-tarbiya muammolari	34
7	Informatika darslarida innovatsion yondashuvlar	39
8	O'zbekistonda to'qimachilik korxonalarini rivojlantirishda davlat dasturlaridan foydalanish yo'nalishlari	44
9	Халқаро тижорат банкларининг трансформация йўлидаги тажрибалари	51
10	Инвестицион фаолиятни молиявий тартибга солишнинг хусусиятлари	57
11	Analysis of product pricing based on product parameters and customer choice	67
12	Surxondaryo etnomadaniyatida marosim va qadryatlar	80
13	Turizmدا imkoniyati cheklangan (nogironligi mavjud bo'lgan) shaxslar uchun qulayliklar yaratish	87
14	Полив по наибольшему уклону	93
15	Татьяна сергеевна есенина: «я - есенина»	100
16	Species composition and bioecological characteristics of pests of pear plants	107
17	Характер и функция детали в рассказах а.п.чехова	113
18	O'zbekistonda oziq-ovqat maxsulotlarini ishlab chiqarish dinamikasi tahlili	117
19	Yosh avlodni ma'naviy barkamol qilib tarbiyalashda alisher navoiy merosining muhim ahamiyati	124
20	Dispers muhitlarda korrelatsion spektrskopiya	131
21	Increasing student interest in reading	136
22	Maktabgacha ta'lim pedagog xodimlarining mashg'ulotlarda faolliklari	142
23	Adabiyot darslarida aruzni o'qitishning usullari	145
24	Пахтани куритиш жараёни учун Бир математик модел	148
25	Использование виртуальных моделей средств измерений при изучении дисциплины радиоизмерения	156
26	Насос станциясининг хозирги эксплуатацион ҳолати қамашы “уч тут” насос станцияси мисолида	162
27	Гидравлик зарбанинг асосий катталиклари ва уларни ҳисоблаш усулларини таҳлили	169
28	“Uch tut” nasos stansiyasining gidromexanik jihozlarining ishonchli ishlashini tahlili va ularda ro'y beradigan jarayonlar	178
29	Hamshiralik jarayoni va ruhiy bemorlar parvarishining o'ziga xos tomonlari	183
30	Insho yozish malakasiva uni shakllantirish usullari	189
31	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining savodxonligini oshirishda o'qituvchining og'zaki va yozma nutqini tutgan o'rni	197

32	Turar joy arxitekturasida quyosh energiyasidan foydalanish usul va uslublari	202
33	Ona tili darslarida o'quvchilarga grammatik tushunchalarni o'rgatib borishning ahamiyati	209
34	Digital economy	215
35	O'yinning maktabgacha ta'lim tashkiloti pedagogik jarayonidagi o'rni	219
36	Dorivor moychechak [matricaria chomomilla l] o'simligini dorivorlik xususiyatlari va istiqbolli navlari	226
37	Maktabda informatika fan va o'quv predmeti sifatida o'qitilishi	231
38	Жизнеспособность (сохранность) бетонной смеси при сухом-жарком климате	238
39	Махаллий soliqlar va yig'implar haqida boshqaruv jarayonlari	245
40	“Были ли латыши тюрками?” Серьёзная лингвистическая работа Или очередной дилетантизм	256
41	Географик ахборот технологиялари ёрдамида ер ресурсларидан фойдаланишнинг “кластер”	267
42	Tuyalar brutsellyozi epizootologiyasi, epidemiologiyasi, umumiy va allergik diagnostikasi, oldini olish choralari	272
43	Актуальность защиты авторских прав	278
44	Boshlang'ich biologiya va rivojlanish tarixi	285
45	Inson ma'naviyatini shakllantirishda ilmiy va badiiy adabiyotlarning o'rni	290
46	Ўзанинг асосий зараркундаларини ривожланиш муддатларини прогнозлашда ишлатиладиган асосий кўрсаткичлар ва ахборот тизими	293
47	10 problems of teaching english in schools	300
48	Agrotechnological measures against apple pests in new intensive orchards	313
49	Importance of biological control against apple pests	218
50	Konstitutsiya - fuqarolar nigohida	325
51	Respublika paxta tozalash zavodlarida tozalash texnologiyasi jarayonlari tahlili	329
52	Tasvirlarni qayta ishlash usullari va algoritmlari	333
53	“Ақлли уй”ларни лойиҳалашда замонавий ахбороттехнологияларининг аҳамияти	345
54	Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar faoliyatida rus tilida bo'ladigan multifilmlarning ahamiyati	249
55	Кинематика	253
56	Объем аптечных продаж, производственно-сбытовые издержки, анализ прибыли.	256
57	Termodinamika.	361
58	O'zbekiston respublikasida sug'urta hizmatlari	366
59	Комплек упражнений по русскому языку для самостоятельной	372
60	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rivojlanish markazlarining ahamiyati	378
61	Innovatsion yondashuv asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlari rahbarlarini boshqaruv kompetentligini rivojlantirish mexanizmlari	386
62	Maktabgacha tayyorlov guruh tarbiyachilarining mashg'ulotdagi faolliklarida noan'anaviy o'yinlarning ahamiyati	392
63	Maktabgacha ta'lim tashkiloti – psixolog – bola	397

64	Maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy madaniyatni shakllantirishning nazariy asoslari.	402
65	Dwdm texnologiyasini shaxar sharoitida foydalanishda geoinformatsiya texnologiyalari yordamida monitoring o'rnatish tizimini yaratish.	406
66	Кровотечение. Виды кровотечений. Методы остановки кровотечений	413
67	Elektrotexnika va elektronika fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar	422
68	The life of a teacher is eternal...	429
69	Ontogenez jarayonida diqqatning funksiyalari	432
70	Kcl bilan chaqirilgan qisqarishlarga f-18 va f-11 alkaloidlarning kalamush aorta qisqarishini faolligiga ta'siri	435
71	Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq madaniyatini shakllantirish.	439
72	Maktabgacha talim tashkilotlarida ekologik madaniyatni shakllantirish texnologiyasi va rivojlantirish yo'llari	443
73	Taxeometrik syomka	456
74	Ozon qatlamining yemirilishini oldini olish	462
75	Ijod naqshi	467
76	Tehnologiya darsligida xatolar	472
77	Анализ неорганических веществ. Определение состава	475
78	Elektrouyquning inson organizmiga bo'lgan ta'siri	477
79	Bemorlarda gepatit a — belgilarini tashxisi va davolash xususiyatlari	484
80	Jizzax viloyatida rekreatsion hududlarni rivojlantirish	490
81	Географик ахборот технологиялари ёрдамида ер ресурсларидан фойдаланишнинг “кластер”	497
82	Исполнение наказаний в виде штрафов, лишения прав и морального исправления	503
83	Jarima, muuyuan huquqdan mahrum qilish va axloqan tuzatish ishlari tariqasidagi jazolarni ijro etish	509
84	Jinoyatlarning oldini olish choralari	515
85	Меры по предупреждению преступности	520
86	Ish vaqti haqida	525
87	Huquq normalari va tushunchalari	529
88	Chizmachilik darslarida ijodkorlikni rivojlantirish bosqichlari	533
89	Raqamli iqtisodiyot sharoitida mehnat munosabatlarini takomillashtirish	537
90	Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda xorijiy tajriba va innovatsiya	542
91	Raqamli iqtisodiyotni mamlakatimizdagi roli va ahamiyati	548
92	Kriptografiyaning asosiy qoidalari va ta'riflari	553
93	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekologik madaniyatni ommalashtirishning usul va vositalari	557
94	Phytonematodes of some subtropic fruit crops of the surkhandarya region of uzbekistan	561
95	Fauna and ecological grouping of fruit tree phytonematodes in the mountain areas of surkhandarya	565
96	Tylenchidy (nematoda: tylenchidae) in apricot gardens of surkhandarya region of uzbekistan	571

97	Amir temurning ma'naviy-axloqiy qarashlarining pedagogikada tutgan o'rni	579
98	Amir temur va temuriylar davri adabiy muhit va tasviriy san'atning ba'zi jihatlarini tarixiy manbalarda	585
99	Amir temurning davlat boshqaruvi sohasidagi islohotlari	594
100	Atmosfera havosiga sanoat korxonalarining ta'siri va uni oldini olish muammolari	602
101	Methodology of teaching English	607
102	Брокколига дастлабки ишлов бериш ва қуритиш технологияси	613
103	O'qituvchilik faoliyati sharq va g'arb Olimlarining qarashlarida	617
104	Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijodiy fikrlashga o'rgatish	623
105	Gender yondashuv masalalarining o'zbekistonda Rivojlanish asoslari	629
106	Individual ta'lim orqali o'quvchi shaxsini shakllantirish usullari	633
107	Boshlang'ich sinflarda ta'lim samaradorligini oshirish usullari	638
108	Kasb -hunarga yo'naltirish	643
109	Osiyo mamlakatlari	648
110	Innovative teaching methods of english language	657
111	Differences and similarities between english and uzbek cases	666
112	The phenomenon of laconism from modern english	671
113	Fizika darslarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish	675
114	Fizika fanidan laboratoriya mashg'ulotlarini fanlararo integratsiya asosida o'tkazish usullari	682
115	Fizika fanini o'rganishda nazariy va amaliy bilimlar mutanosibligining ahamiyati	686
116	Ona tili va adabiyot fani haqida umumiy tushunchalar	690
117	Yapon tilidagi kishilik olmoshlarining lingvomadaniy jihatdan tahlili	696
118	Turizm destinatsiyasi turizmning elementi sifatida	702
119	Маънавий-маърифий тарғиботнинг Риторик асослари	706
120	O'zbekistonning shhtdagi raisligi: birgalikda rivojlanish orqali umumiy muvaffaqiyat sari	712
121	Ustoz otangdek ulug', ustoz qadami qutlug'	724
122	Об определении жесткости на изгиб пакетной конструкции пильчатого барабана расчетно-аналитическим способом	728
123	Ўзбек эстрада кўшиқчилиги тарихи ва бугунги кундаги тутган ўрни	738
124	Tilning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni	742
125	O'zbekiston respublikasida sug'urta hizmatlari	747
126	Шахнинг жамият олдидаги масъулиятини юксалтиришда диний ва дунёвий дунёқарашининг аҳамияти	753
127	Ахборотлашган жамиятда креатив тафаккурнинг роли ва аҳамияти	761
128	Ёшлар тарбиясига таҳдидларни олдини олишда диний қадриятларнинг ўрни	771
129	Миллий қадриятлар –жамиятимиз барқарорлиги ва ёш авлод тарбиясининг муҳим омили	779

130	O`smilarda o`z joniga qasd qilishning psixologik jihatlari	789
131	Yengil atletikachilarni uzunlikka sakrovchanligini maxsus mashqlar yordamida rivojlantirish	794
132	Ўзбекистон республикаси жиноят қонунчилигида жамиятдан ажратиш билан боғлиқ бўлмаган жиноий жазоларнинг ривожланиш тарихи	798
133	Янгиланаётган ўзбекистонда ёшларнинг ёш авлод онгида ватанпарварлик туйғуларини шакиллаштиришда узлуксиз маънавий тарбиянинг аҳамияти	808
135	Талаба ва ёшларни бўш вақтдан самарали фойдаланиш ташкиллаштириш	821
136	Yoshlarning salomatlik haqidagi g'oyalari.	829
137	Tos- son bo'g'imi displaziyasi kasalligi, kelib chiqishi va davolash choralari.	835
138	Основные минералого-геохимической особенности медно-висмут-вольфрамового оруденения узумлекской площади	839
139	Boshlang'ich sinflarda akt dan foydalanishning muhim prinsplari	848
140	Investitsiya loyihalarini bank kreditlari hisobiga moliyalashtirishning xorij tajribasi	851
141	Bo'lajak o'qituvchilar kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim texnologiyalaridan foydalanish	855
142	Uchinchi renessansning yaratilishida ilmiy-ma'naviy meroslarining ahamiyati	860
143	Zomin milliy tabiat bog'ida tarqalgan astragalus l. Turkum turlar tarkibi haqida.	866
144	Автоматизация расчетов конструкций на основе метода конечных элементов	872
145	Ona tili va adabiyot darslarida o'quvchilarning intellektual salohiyatini oshirish	880
146	LISTENING AND SPEAKING SKILLS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES	885
147	Inula helenium ekstraktlarining o'stiruvchanlik va gerbisidlik faolliklari	893